

**Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΞΕΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
(1937-1940)**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΙΔΟΥ ΕΛΙΣΑΒΕΤ**

**ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ
Στις «Επιστήμες της Αγωγής: Θεωρητικές, Ερευνητικές και Διδακτικές
Προσεγγίσεις στην Ιστορία και στην Τοπική Ιστορία»**

**ΦΛΩΡΙΝΑ
ΜΑΡΤΙΟΣ 2019**

Φύλλο Εξέτασης

1. Επόπτης: κ. Μπέτσας Ιωάννης

Βαθμός:

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

2. Δεύτερος Βαθμολογητής: κ. Ηλιάδου-Τάχου Σοφία

Βαθμός:

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

3. Τρίτος Βαθμολογητής: κ. Μαυροσκούφης Δημήτριος

Βαθμός:

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Γενικός Βαθμός:-

Η συγγραφέας Σαρηγιαννίδου Ελισάβετ βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Υπογραφή:

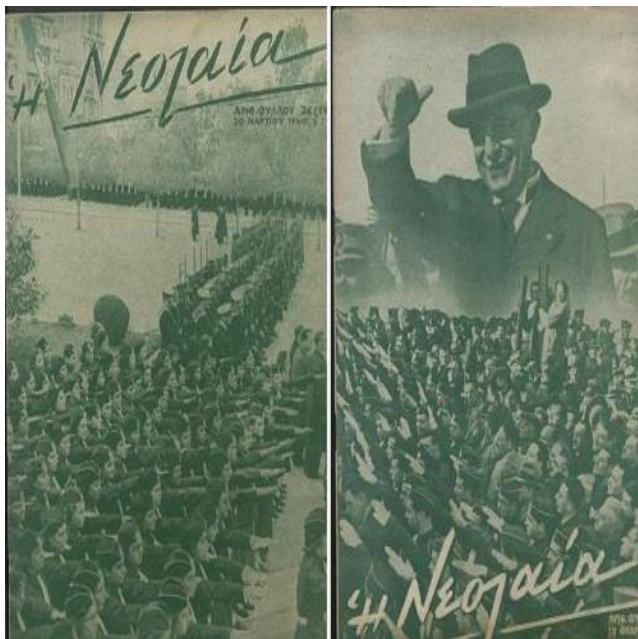
Ημερομηνία:

Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής κατά τη μεταξική περίοδο.

Η περίπτωση του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (1937-1940)

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία
της Σαρηγιαννίδου Ελισάβετ (Α.Μ.683)

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

1. Ι. Μπέτσας (επόπτης)
2. Σ. Ηλιάδου –Τάχου
3. Δ. Μαυροσκούφης

Πίνακας περιεχομένων

.....	1
Πίνακας περιεχομένων	4
Ευχαριστίες	12
Συνοτομογραφίες	13
Περίληψη	14
Abstract	15
1. Εισαγωγή	15
1.1. Το θέμα και η δομή της εργασίας.....	16
Α' Μέρος: Θεωρητικό	24
2. Ιστορικό πλαίσιο	24
2.1. Η πορεία προς την πτώση του δημοκρατικού πολιτεύματος - σημάδια κρίσης. Ο Εθνικός Διχασμός: εκτροπή από τη συνταγματική νομιμότητα.....	24
2.2. Πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν στην επιβολή της 4ης Αυγούστου	29
3. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου	31
3.1. Ιδεολογικές επιδράσεις- η σχέση με τον φασισμό.....	32
3.2. Ο Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός	34
3.3. Ο χαρισματικός ηγέτης.....	35
3.4. Η ΕΟΝ.....	36
4. Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους μεταξύ των ετών 1912-1935	41
5. Τα ερείσματα του καθεστώτος	50
6. Η εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής περιόδου	52
6.1. Η οργάνωση της Στοιχειώδους εκπαίδευσης.....	53
α. Περίοδος υπουργίας Κ. Γεωργακόπουλου	53
β. Περίοδος υπουργίας Ι. Μεταξά	57
6.2. Η οργάνωση της Μέσης εκπαίδευσης	59
α. Περίοδος υπουργίας Κ. Γεωργακόπουλου	59
β. Περίοδος υπουργίας Ι. Μεταξά	65
Τα αστικά σχολεία επί υπουργίας Ι. Μεταξά	68
6.3. Η οργάνωση της επαγγελματικής εκπαίδευσης.....	71
6.4. Η οργάνωση της Ανώτατης εκπαίδευσης.....	73
6.5. Η εκπαιδευτική πολιτική του καθεστώτος για την Ειδική Αγωγή	80
6.6. Η ιδιωτική εκπαίδευση	80

6.6.1. Η νομοθετική ίδρυση των φροντιστηρίων.....	85
6.7. Συμπεράσματα.....	89
7. Τα σχολικά βιβλία - Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων	91
8. Αναλυτικά Προγράμματα	99
9. Διοίκηση και έλεγχος εκπαίδευσης	105
9.1. Διώξεις στην εκπαίδευση	113
10. Η εκπαιδευτική πολιτική απέναντι στους ξενόφωνους	121
10.1. Λήψη νομοθετικών μέτρων αντιμετώπισης της ξеноφωνίας-εκπαιδευτική πολιτική	122
10.2. Νυχτερινές σχολές.....	125
10.3. Η ξеноφωνία στο πλαίσιο του Μακεδονικού Ζητήματος κατά τον Μεσοπόλεμο ...	130
10.4. Λοιπές μειονότητες- εκπαιδευτική πολιτική	136
10.5. Ο ρόλος του δασκάλου	139
10.6. Απολογισμός της μεταξικής πολιτικής κατά των ξενόφωνων.....	140
10.7. Ερμηνεία της ιδιαίτερης εκπαιδευτικής πολιτικής σχολείων μειονοτικών περιοχών	141
11. Γλωσσικές εκπαιδευτικές παρεμβάσεις της 6^{ης} Αυγούστου	143
11.1. Νομοθετικές παρεμβάσεις στο γλωσσικό ζήτημα (περίοδος Γεωργακόπουλου).....	143
11.2. Η στροφή στη δημοτική (περίοδος Μεταξά).....	145
11.2.1. Η Γραμματική της δημοτικής γλώσσας.....	147
11.2.2. Η νομοθετική πολιτική υπέρ της δημοτικής γλώσσας	148
11.3. Ο δημοτικισμός του Μεταξά - μια προσπάθεια ερμηνείας	151
12. Συνεργασία του Μεταξά με τη διανόηση	159
13. Σύνοψη α' μέρους	164
B. Μέρος: Ερευνητικό	166
1. Το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο	166
1.1. Η προϊστορία του ΑΣΕ – Το θεσμικό πλαίσιο	166
1.2. Το ΑΣΕ κατά τη μεταξική περίοδο	167
1.2.1. Θεσμικό πλαίσιο.....	167
1.2.2. Σύσταση του ΑΣΕ	167
1.2.3. Αρμοδιότητες του ΑΣΕ.	167
1.2.4. Συχνότητα συνεδριάσεων.....	169
1.3. Σύνοψη ΑΣΕ μεταξικής περιόδου.....	170
1.3.1. Σπουδές, ιδεολογικές και παιδαγωγικές αρχές μελών.....	170
1.4. «Η φωνή» των μελών του Ανώτατου Συμβουλίου Εκπαίδευσης.....	177
1.4.1. Θέματα συζήτησης-λήψη αποφάσεων σε σημαντικά ζητήματα	177

1.4.2. Ζητήματα παιδαγωγικής και διδακτικής	179
2. Διάρθρωση εκπαίδευσης.....	185
2.1. Στοιχειώδης εκπαίδευση.....	185
2.1.1. Νηπιαγωγεία.....	185
2.1.2. Παιδικοί σταθμοί.....	187
2.1.3. Δημοτικά	187
2.1.4. Πρότυπο Ειδικό Σχολείο	187
2.1.5. Διοίκηση Στοιχειώδους εκπαίδευσης	188
2.2. Μέση εκπαίδευση.....	188
2.2.1. Τα γυμνάσια και άλλοι τύποι σχολείων.....	188
2.2.2. Αστικά σχολεία.....	188
2.2.3. Επαγγελματική εκπαίδευση.....	188
2.3. Ανώτατη εκπαίδευση.....	189
2.4. Εναλλακτικές δομές μάθησης	189
2.4.1. Γυναικεία εκπαίδευση	189
2.4.2. Νυχτερινές σχολές.....	194
3. Μεταβολές.....	197
3.1. Μεταβολές στη δομή εκπαίδευσης.....	197
3.2. Άλλες μεταβολές	202
3.3. Μεταβολές στη διοίκηση και εποπτεία εκπαίδευσης	203
4. Ανάδειξη ποιοτικών και ποσοτικών χαρακτηριστικών λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος	206
4.1. Στοιχειώδης εκπαίδευση.....	206
4.1.1. Νηπιαγωγεία – δημοτικά - ποσοτικά δεδομένα.....	207
4.1.2. Νυχτερινές σχολές - ποσοτικά δεδομένα.....	208
4.1.3. Κατάσταση διδακτηρίων	212
4.1.4. Σχολικοί κήποι.....	213
4.1.5. Σχολιατρική υπηρεσία- πρόνοια - συσσίτια και προστασία απόρων μαθητών	214
4.1.6. Διδακτικό προσωπικό	214
4.1.7. Διοίκηση και εποπτεία δημοτικής εκπαίδευσης	217
4.2. Μέση εκπαίδευση.....	222
4.2.1. Γυμνάσια – λύκεια - ποσοτικά δεδομένα	222
4.2.2. Αστικά σχολεία.....	223
4.2.3. Άλλες σχολές (εμπορικές, ιερατικές, ναυτικές).....	225

4.2.4. Μαθητές Μέσης εκπαίδευσης	226
4.2.5. Διδακτικό προσωπικό	227
5. Προβλήματα εκπαίδευσης	229
5.1. Προβλήματα της Στοιχειώδους εκπαίδευσης	231
5.1.1. Ο υδροκεφαλισμός των τάξεων και η απουσία σχολείων Στοιχειώδους εκπαίδευσης.....	231
5.1.2. Διαρροή φοίτησης	233
5.1.3. Αναλφαβητισμός- νυχτερινές σχολές.....	233
5.2. Προβλήματα της Μέσης εκπαίδευσης.....	234
5.2.1. <i>Περί των διδακτηρίων</i>	234
5.2.2. <i>Περί των Αστικών σχολείων</i>	235
5.2.3. <i>«Περί του ποιού των μαθητών - περί ακραιφνούς διανοητικής μορφώσεως»</i>	235
5.2.4. <i>«Περί των διδασκόντων»</i>	235
5.2.5. <i>«Περί των γενικών επιθεωρητών και των διαφόρων εποπτικών συμβουλίων μέσης Εκπαιδεύσεως»</i>	236
5.3. Το διδακτηριακό πρόβλημα ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.....	237
6. Μειονοτικά σχολεία- εκπαίδευση μειονοτικών πληθυσμών	238
6.1. Ξενόγλωσσα μειονοτικά σχολεία	238
6.1.1. Ισραηλιτικά κοινοτικά και ιδιωτικά σχολεία.....	238
6.1.2. Μουσουλμανικά σχολεία Θράκης.....	246
6.1.2.2. Διδακτικά.....	246
6.1.3. Τα Αρμενικά σχολεία	250
6.1.4. Βλάχικα Σχολεία.....	251
6.2. Σχολεία μειονοτικών περιοχών (Νέες Χώρες: σλαβόφωνο στοιχείο, Ήπειρος-Θεσπρωτία: Αλβανοί Τσάμηδες).....	253
7. Ιδιωτικά σχολεία.....	255
7.1. Ξένα σχολεία (σχολεία ξένων κοινοτήτων δυτικών κρατών: Αμερικανική σχολή, Γαλλικές και Ιταλικές σχολές)	255
7.1.1. Ωρολόγιο πρόγραμμα: αιτήσεις άδειας παρέκκλισης από το ωρολόγιο πρόγραμμα για περιορισμό των ωρών διδασκαλίας των Ελληνικών	255
7.1.2. <i>«Έλεγχος της Εθνικότητας και του δόγματος των εις τα ξένα σχολεία φοιτώντων μαθητών»</i>	259
7.2. Μεταβολές εκπαίδευσης–επιπτώσεις στην ιδιωτική εκπαίδευση.....	260
7.2.1. Μετατροπές τύπου ξένων σχολείων- αιτήσεις προσθήκης τάξεων	260
7.2.2. Μετατροπές τύπου ιδιωτικών σχολείων- αιτήσεις προσθήκης τάξεων	261
7.3. Βιβλία	262

7.4. Διοίκηση- διδακτικό προσωπικό	263
7.5. Κλίμα εποχής- παρεμβάσεις μεταξικού καθεστώτος στα σχολεία μέσω ΕΟΝ	264
7.6. Συμπεράσματα.....	265
8. Χαρακτηριστικά πολιτικής σχολικού βιβλίου - ΟΕΣΒ	266
8.1. Σύσταση βιβλίων	266
8.2. Τροποποιήσεις ήδη εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων	267
8.2.1. Σχολικά βιβλία που τροποποιούνται	268
8.2.2. Η παρουσία του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας (βιβλίο και εξωτερική πολιτική) – Σχέδιο «Δηλώσεως περί αναθεωρήσεως των Σχολικών βιβλίων»	271
Ανατύπωση και διατίμηση των σχολικών βιβλίων.....	276
8.3. Παρεμβάσεις «Νέου Κράτους»	276
8.3.1. Ύλη σχολικών βιβλίων.....	276
8.3.2. Έλεγχος περιεχομένου εκδοθέντων βιβλίων	277
8.4. Διαδικασία έγκρισης νέων διδακτικών βιβλίων	278
8.4.1. Το καθεστώς κυκλοφορίας σχολικών βιβλίων πριν τη σύσταση του ΟΕΣΒ.....	278
8.4.2. Σχέδια προκήρυξης «περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως βιβλίου».....	278
8.4.3. Παράταση προθεσμίας κρίσης βιβλίων	281
8.4.4. Κρίσεις διδακτικών βιβλίων – εγκριθέντα - βραβευθέντα	282
8.5. Παράταση ισχύος βιβλίων	283
8.6. Μεταβολές εκπαίδευσης και σχολικά βιβλία	284
8.7. Αξιολογικές κρίσεις - προβλήματα	286
8.7.1. Κρίσεις για τα εκδιδόμενα σχολικά βιβλία.....	286
8.7.2. Κρίσεις του τρόπου λειτουργίας του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου	288
9. Η Δημοτική γλώσσα μέσα από το αρχείο του ΑΣΕ	290
9.1. Οι σχετικές με τη δημοτική γλώσσα μεταβολές και ο αντίκτυπός τους στην εκπαίδευση	290
9.1.1. Δημοτική γλώσσα και σχολικά βιβλία	290
9.1.2. Δημοτική γλώσσα και Αναλυτικά Προγράμματα	292
9.1.3. Η διδασκαλία της Γραμματικής της δημοτικής γλώσσας.....	293
9.2. Οι απόψεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου για τη δημοτική γλώσσα	295
«Σχέδιον Εγκυκλίου περί της υπό των Εκπαιδευτικών Λειτουργιών ορθής χρήσεως της Εθνικής ημών γλώσσης»	296
9.3. Συμπεράσματα.....	297

10. Η πειθαρχική δικαιοδοσία του ΑΣΕ	298
10.1. Αιτιολογία και είδη ποινών	298
10.1.1. Ποινές σε βάρος διδακτικού προσωπικού (δάσκαλοι-καθηγητές)	298
10.1.2. Ποσοτικά δεδομένα	300
10.1.3. Ποινές σε βάρος των ασκούντων ρόλο εποπτικό (διευθυντών, επιθεωρητών και Γεν. επιθεωρητών).....	302
10.2. «Περί της εξωτερικής εμφάνισης και περιβολής του διδακτικού προσωπικού των σχολείων»	307
10.3. Ποινές και «ευδόκιμος υπηρεσία»	308
10.4. Συμπεράσματα.....	308
11. Παρεμβάσεις της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης	309
11.1. Παρεμβάσεις μέσω της ΕΟΝ.....	310
11.1.1. Η επίδραση της ΕΟΝ στη διαμόρφωση των Ωρολογίων Προγραμμάτων	311
11.1.2. Παρεμβάσεις μέσω εντύπων.....	316
11.1.3. Συνεργασία εκπαιδευτικών με ΕΟΝ.....	316
11.1.4. ΕΟΝ και παιδαγωγικά συνέδρια.....	319
11.2. Παρεμβάσεις νομαρχών	319
11.3. Συμπεράσματα.....	319
12. Κλίμα εποχής	321
12.1. «Περί εκδόσεως πιστοποιητικών δια τα κοινωνικά φρονήματα των διοριζομένων υπαλλήλων του Δημοσίου κ.λ.π. συμφώνως της το άρθρον ΙΙ Α.Ν. 1075/1938»	321
12.2. Βασιλικός θεσμός.....	321
12.3. Η επίδραση της εμπόλεμης κατάστασης στην εκπαίδευση	323
12.4. Εγκύκλιοι για συμμετοχή των εκπαιδευτικών στον εθνικό αγώνα	323
13. Ιδεολογικός προσανατολισμός ΑΣΕ - Εθνικοφροσύνη	326
13.1. Στάση ΑΣΕ στις πρακτικές εκφασισμού της εκπαίδευσης μεταξικού καθεστώτος.	327
13.2. Σχέσεις ΑΣΕ και υπουργείου.....	330
13.3. Κριτική αποτίμηση έργου ΑΣΕ	331
13.4. Συμπεράσματα.....	334
14. Σύνοψη	335
15. Επιλογικά	358
16. Βιβλιογραφία	359
Τύπος.....	367
α. Εφημερίδες	367
β. Περιοδικά	368

Άρθρα από το: Ιωάννης Μεταξάς, <i>Λόγοι και Σκέψεις...</i> , ό.π.	369
Νόμοι-Διατάγματα	370
Αρχειακές πηγές.....	374
17. Παράρτημα.....	375
1. Διαγράμματα	375
1.1. Δομή εκπαίδευσης.....	375
1.2. Δομή διοίκησης εκπαίδευσης.....	376
2. Πίνακες.....	377
1 ^{ος} : Δημοτικά σχολεία και Νηπιαγωγεία κατά το σχολικό έτος 1939-1940.....	377
2 ^{ος} : Νυχτερινές σχολές (σχ. έτος 1939-1940).....	377
3 ^{ος} : Οι μαθητές των δημοτικών σχολείων 1939-1940	378
4 ^{ος} : Αριθμός σχολικών κήπων.....	378
5 ^{ος} : Συσσίτια.....	379
6 ^{ος} : Διδακτικό προσωπικό Στοιχειώδους εκπαίδευσης, σελ. 116.....	379
7 ^{ος} : « <i>Α΄ Πίναξ εμφανίων τους εγγραφέντας, εξετασθέντας και προαχθέντες μαθητάς σχ. έτος 1939-40</i> » Μέσης Εκπαίδευσης.....	380
8 ^{ος} : « <i>2ος Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των διδασκόντων στη Μ. Εκπ/ση σχ. χρονιά 1939-1940</i> ».....	381
9 ^{ος} : Ίδρυση οκτατάξιων σχολείων Μ.Ε., σύμφωνα με τον Α.Ν.770/1937	382
10 ^{ος} : Καθορισμός κατευθύνσεων αστικών σχολείων	382
11 ^{ος} Ίδρυση εξατάξιων σχολείων Ν.Τ.-είδος ιδρυμένου σχολείου Μ.Ε.σύμφωνα με τον Α.Ν.1849/1939	383
12 ^{ος} : Αριθμός σχολείων και είδος αυτών.....	384
Γενική έκθεση « <i>περί της καταστάσεως της Μέσης Εκπαιδύσεως κατά το σχολικόν έτος 1939-1940</i> ».....	384
13 ^{ος} : Μαθητές Μ.Ε.	385
14 ^{ος} :Σχολεία Μ.Ε.-υλικοτεχνοτεχνική υποδομή.....	386
15 ^{ος} : « <i>εμφανίων τον αριθμόν των λαβόντων αδείας</i> »	387
16 ^{ος} : « <i>Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των τιμωρηθέντων εκπαιδευτικών λειτουργών</i> »... ..	388
17 ^{ος} : « <i>Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν ημερών περιοδείας του επιθεωρητού κλπ.</i> ».....	389
18 ^{ος} : « <i>Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των διεξαχθεισών ανακρίσεων κλπ.</i> ».....	390
19 ^{ος} : Σχέδιον Β.Δ. « <i>περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των τριών κατώτερων τάξεων των αστικών σχολείων</i> »	391
21 ^{ος} : Σχέδιον Β.Δ. « <i>περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των εν τοις εξαταξίσις Γυμνασίσις διδασκομένων μαθημάτων</i> ».....	393
22 ^{ος} : Σχέδιον Β.Δ. « <i>περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος</i> »	394

23 ^{ος} : Ίδρυση 8/τάξιων σχολείων Μ. Ε., σύμφωνα με τον Α.Ν.770/1937.....	395
Ίδρυση 8/τάξιων Σχολείων Μ. Ε., σύμφωνα με τον Α.Ν.770/1937	398
24 ^{ος} : Ίδρυση 6/τάξιων γυμνασίων και 3/τάξιων αστικών σχολείων 1939	402
25 ^{ος} : Κατανομή των 9 Γεν. Περιφερειών Στοιχ. εκπαίδευσης και έδρα αυτών.....	414
26 ^{ος} : Κατανομή των 16 Γεν. Περιφερειών Μέσης Εκπαίδευσης και έδρα αυτών.....	418
27 ^{ος} : Καθορισμός κατευθύνσεων των 3/τάξιων αστικών σχολείων	421
3. Τροποποιήσεις που επήλθαν στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα όλων των τάξεων του Γυμνασίου	428
4. Σχέδια προκήρυξης «περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως βιβλίου».....	432
1 ^{ος} Πίνακας: Σχέδια προκήρυξης «περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως βιβλίου».....	432
5. Εγκριθέντα σχολικά βιβλία Νεοελληνικών αναγνωσμάτων και Ιστορίας	434
3 ^{ος} Πίνακας: Εγκριθέντα σχολικά βιβλία Νεοελληνικών αναγνωσμάτων και Ιστορίας	434
6.«Ο φασισμός μέσα στην παιδεία μας».....	438

Ευχαριστίες

Η ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής έγινε πραγματικότητα χάρη στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Ιωάννη Μπέτσα. Η επιστημονική καθοδήγηση, οι καίριες επισημάνσεις του, η στήριξη και η συνέπειά του, συνέβαλαν καθοριστικά στην περάτωση της συγκεκριμένης ιστορικής μελέτης. Οφείλω, επίσης, να ευχαριστήσω τους καθηγητές, κ. Δημήτρη Μαυροσκούφη, Πρόεδρο του Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του Α.Π.Θ., γιατί από την αναφορά του στο πρόσωπο και το έργο του Μεταξά, κατά την εισήγησή του, δόθηκε το έναυσμα να διερευνήσω μια πτυχή αυτής της πολιτικής, καθώς και την καθηγήτρια κ. Σοφία Ηλιάδου – Τάχου, επιστημονική υπεύθυνη του μεταπτυχιακού, καθώς ανταποκρίθηκε, όταν ζητήθηκε η συνδρομή της για ανεύρεση μέρους του ερευνητικού υλικού. Ευχαριστώ, τέλος, την οικογένειά μου, για την κατανόηση και την ψυχολογική συμπαράσταση, αλλά και το στενό φιλικό μου περιβάλλον, για την υποστήριξη που αφειδώλευτα μου παρείχαν.

Συντομογραφίες

Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαίδευσης (ΑΕΣΜΕ)

Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (ΑΕΣΣΕ)

Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης (ΑΣΕ)

Αναλυτικά Προγράμματα (Α.Π.)

Γυμνάσια Νέου Τύπου (Ν.Τ.)

Γυμνάσια Παλαιού Τύπου (Π.Τ.)

Διδασκαλείο Μέσης Εκπαίδευσης (ΔΜΕ)

Διοίκηση Ανωτάτων Σχολών (ΔΑΣ)

Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ)

Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (ΕΣΣΕ)

Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαίδευσης (ΕΣΜΕ)

Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΕΑΣΑ)

Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο (ΚΕΣ)

Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαιδευσεως (ΚΕΣΜΕ)

Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως (ΚΕΣΣΕ)

Μέση Εκπαίδευση (Μ.Ε.)

Παιδαγωγική Ακαδημία (Π.Α.)

Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ)

Στοιχειώδης Εκπαίδευση (Σ.Ε.)

Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού (ΥΤΤ)

Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία (Φ.Ε.)

Περίληψη

Η παρούσα ιστορική μελέτη έχει ως αντικείμενο έρευνας την εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής περιόδου (1936-1940). Συγκεκριμένα, επιχειρείται η αποτύπωση και ερμηνεία της μέσα από τη μελέτη του αρχείου των πρακτικών συνεδριάσεων του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, του κεντρικού επιτελικού οργάνου σχεδιασμού και χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής εκείνης της εποχής. Η διερεύνηση του αρχείου απέδωσε σημαντικά αποτελέσματα, που αναδεικνύουν τους κύριους άξονες της εκπαιδευτικής πολιτικής της συγκεκριμένης περιόδου, τους στόχους και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης, προκειμένου να υπηρετηθεί η διείσδυση της ιδεολογίας του «Νέου Κράτους», να υλοποιηθεί ο επιχειρούμενος εκφασισμός της εκπαίδευσης και συνακόλουθα της κοινωνίας. Παράλληλα, ανέδειξε στοιχεία της ιδιοτυπίας του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, που συνίστανται στην ανάμιξη στοιχείων Μεταρρύθμισης και Αντιμεταρρύθμισης, στην υιοθέτηση πολιτικών επιλογών των Φιλελευθέρων και τη συνύπαρξή τους με φασιστικές, άκρως συντηρητικές πολιτικές, στις συγκλίσεις και αποκλίσεις με τα σύγχρονα, συγγενή στην ιδεολογία και τις πρακτικές, φασιστικά κράτη της εποχής. Η μελέτη εστίασε στους σταθμούς των εκπαιδευτικών επιλογών της δικτατορίας, όπως στις νομοθετικές παρεμβάσεις που αφορούν στη δομή της εκπαίδευσης, στην ίδρυση του ΟΕΣΒ και της ΕΟΝ, στην νομοθετική υποστήριξη της δημοτικής γλώσσας και την έκδοση της πρώτης Γραμματικής της, στον προσεταιρισμό μιας μερίδας διανοουμένων, στο καθεστώς αστυνομοκρατίας και υιοθέτησης μεθόδων ασφυκτικού ελέγχου της ζωής της σχολικής κοινότητας, στις απηνείς διώξεις. Παράλληλα, προβλήθηκε ο σφοδρός αντικομμουνισμός του και η ανάπτυξη της ηθικής, θρησκευτικής και εθνικής αγωγής. Τέλος, αναδείχτηκαν και οι όποιες θετικές παρεμβάσεις του καθεστώτος στην εκπαίδευση.

Λέξεις κλειδιά: εκπαίδευση, σχολείο, δικτατορία, Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

Abstract

The objective of the present historical study is the educational policy of the Metaxas period (1936 – 1940). Concretely, it is attempted through the study of the records of the Meeting of the Supreme Educational Council, the Central entity of educational planning and policymaking, the imprint and interpretation of that period. The investigation of the records attributed important results that highlight the main points of education policy of that particular period, the objectives and the content of education, in order ideological penetration of the “New State” to be served, and the attempted fascistization of education and society to be implemented. At the same time, the study displays elements of the particularity of the 4th of August Regime, that consisted of a mixture of reformation and counter-reformation elements, the adoption of Liberal political choices and their coexistence with Fascist, extremely conservative policies, in the convergences and divergences with modern, relative with the ideology and practices of the Fascistic States of that period. The study focused on the stations of educational choices of dictatorship, as in the legislative interventions that concern the structure of education, in the foundation of OPSB (Organisation for the Publication of School Books) and NYO (National Youth Organisation), on the legislative support of demotic language and the publication of its First Grammar, on the attraction of a portion of intellectuals, on the policing regime and the adoption of stifling methods to control the life of the school community and on the cruel prosecutions. At the same time the cruel anti-communism and the development of a moral, religious and national education have been highlighted. Finally, any positive interventions of the regime in education are also highlighted.

Keywords: education, school, dictatorship, Senior Educational Council.

1. Εισαγωγή

1.1. Το θέμα και η δομή της εργασίας

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας υπήρξε η μελέτη της διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής κατά τη μεταξική περίοδο. Ειδικότερα, διερευνήθηκε η πολιτική του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της περιόδου 1937-1940.

Η έξαρση του φαινομένου του φασισμού, όπως προκύπτει από την αύξηση του ποσοστού των οπαδών ευρωπαϊκών κομμάτων με φασιστικό προσανατολισμό, αποτέλεσε αφετηρία προβληματισμού και τροφοδότησε το ερευνητικό ενδιαφέρον του συγγραφικού υποκειμένου, προκειμένου να αναζητηθούν οι συνθήκες εκείνες που γέννησαν αυτή την ιδεολογία. Δεδομένου ότι καθημερινά στη σχολική τάξη αντιμετωπίζουμε προκλήσεις από τη θέση του διδάσκοντα, καλούμενοι να διαχειριστούμε ιδεολογήματα υπέρ του φασισμού, το ενδιαφέρον τροφοδοτήθηκε ακόμη περισσότερο γι' αυτή την εποχή της μεταξικής δικτατορίας, στην οποία πολλοί μελετητές εντοπίζουν ορισμένα φασιστικά στοιχεία, ενώ άλλοι τη χαρακτηρίζουν ως απόλυτα φασιστική. Προκειμένου να αποκτηθεί στέρεη γνώση, να δοθούν απαντήσεις με επιστημονική εγκυρότητα σε μια μερίδα της ελληνικής νεολαίας, υπέρμαχο ακραίων εθνικιστικών και φασιστικών αντιλήψεων, αλλά υποκινούμενη και από το αίσθημα ευθύνης απέναντι στους μαθητές, ώστε να μην εκκολαφθούν στο μέλλον ανάλογες πεποιθήσεις, προσανατολίστηκα στην έρευνα αυτής της περιόδου.

Ειδικότερα, η μελέτη εστίασε στις παρεμβάσεις του καθεστώτος στην εκπαίδευση, επειδή αυτή αποτελεί τον προνομιακό χώρο άσκησης πολιτικής για την οικοδόμηση ενός συγκεκριμένου ανθρώπινου τύπου, που θα υπηρετήσει το κοινωνικοπολιτικό καθεστώς. Το σχολείο κατά τη μεταξική περίοδο αξιοποιήθηκε ως ο πιο αποτελεσματικός διάυλος εκφασισμού της κοινωνίας, κυρίως μέσω της ΕΟΝ, αιχμή του δόρατος προκειμένου να επιτευχθεί η άλωσή του.

Επίκεντρο της έρευνας αποτέλεσε το αρχείο πρακτικών συνεδριάσεων του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, του ανώτερου επιτελικού οργάνου, υπεύθυνου για τον σχεδιασμό και την εποπτεία της εκπαιδευτικής πολιτικής της δικτατορίας. Η πρόταση του καθηγητή μου, επόπτη, συντονιστή και εμπυχωτή σ' αυτή την προσπάθεια, κ. Ι. Μπέτσα να ασχοληθώ με ένα αρχείο που ουσιαστικά δεν αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας ως τώρα, τουλάχιστον της συγκεκριμένης περιόδου, ήταν ένα ακόμη κίνητρο.

Αφόρμηση

Αφετηρία της πρόκλησης προβληματισμού και της επακόλουθης διερεύνησης του θέματος αποτέλεσε η ενημέρωση της συντάκτριας για ορισμένες από τις ιδιαίτερες πτυχές της εκπαιδευτικής πολιτικής της 4^{ης} Αυγούστου. Πτυχές που σε συνδυασμό και με άλλα χαρακτηριστικά της πολιτικής του Μεταξά συνιστούν την ιδιοτυπία του καθεστώτος που επέβαλε.

Η προτίμηση και προώθηση της δημοτικής γλώσσας από μια προσωπικότητα υπέρμαχο του αντιβενιζελισμού και του φιλοβασιλικού καθεστώτος, με εκπεφρασμένες απόψεις κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος, που εκδηλώθηκαν και έμπρακτα με την επιβολή δικτατορίας, προκάλεσε στο συγγραφικό υποκείμενο ιδιαίτερη έκπληξη. Η ιδιοτυπία της γλωσσικής πολιτικής του μεταξικού καθεστώτος

συνίσταται στην απόκλισή της από το καθιερωμένο σχήμα: φιλελεύθεροι δημοτικιστές εναντίον των συντηρητικών καθαρολόγων. Αυτή λοιπόν η ιδιοτυπία ήταν που ώθησε στην αναζήτηση της ερμηνείας της. Επίσης, η πρωτοποριακή για την εποχή της ιδέα της νομοθέτησης του Οργανισμού Εκδόσεων Σχολικών βιβλίων, που καθιέρωσε το κρατικό μονοπώλιο στο σχολικό βιβλίο, πολιτική που ως σήμερα επιβιώνει, αλλά και φασιστικές πρακτικές που υιοθετήθηκαν, αξιοποιώντας τα παραδείγματα του ιταλικού ή του γερμανικού φασισμού, ήταν στοιχεία άξια μελέτης.

Επιπλέον, η φειδωλή παρουσία ερμηνευτικών μελετών του παραπάνω φαινομένου αποτέλεσε ένα ακόμη κίνητρο ενασχόλησης με το ζήτημα. Πράγματι, είναι αξιοπρόσεκτο ότι, ενώ πολύ μελάνι χύθηκε για την ιστορική περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου, για τη μεταξική δικτατορία η συγγραφική παραγωγή υπολείπεται, πόσο μάλλον για ένα ακόμη πιο ειδικό ζήτημα, όπως είναι οι εκπαιδευτικές επιλογές του καθεστώτος. Αναμφίβολα, η αιφνίδια λήξη της μεταξικής δικτατορίας και η κατάρρευση της χώρας ως αποτέλεσμα της γερμανικής εισβολής, καθώς και το ότι ακολούθησε μια ιδιαίτερα τραγική περίοδος του Ελληνισμού, η Κατοχή και αμέσως μετά ο Εμφύλιος, αφήνοντας ανεπούλωτα τραύματα, λειτούργησαν ως τομή με το παρελθόν, μονοπωλώντας το ενδιαφέρον μελέτης των τραγικών αυτών γεγονότων από τους ιστορικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς επιστήμονες.

Η δικτατορία του Μεταξά καταγράφηκε στη συλλογική μνήμη -και ήταν αναντίρρητα -ως μια περίοδος αυταρχισμού, καταστολής και διώξεων, δημιουργώντας σιωπές της ιστορικής καταγραφής ή και κενά στην ιστορική έρευνα. Η ένδεια ιστορικών καταγραφών από τη μια και η μονοπώληση από την άλλη του ενδιαφέροντος των ερευνητών για ορισμένα φαινόμενα ήταν ένα ακόμη έναυσμα για τη μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής του μεταξικού καθεστώτος. Πράγματι, την ιστορική έρευνα απασχόλησαν χαρακτηριστικά της 4^{ης} Αυγούστου, όπως ο αυταρχισμός, οι δυνάμεις καταστολής, η αστυνόμευση του καθεστώτος, η δαιμονοποίηση του κομμουνισμού, απαλείφοντας ή και διαγράφοντας από τη μνήμη το τυχόν θετικό έργο που συντελέστηκε σε ορισμένους τομείς, όπως αυτό της εισαγωγής της δημοτικής γλώσσας στη Στοιχειώδη και εν μέρει στη Μέση εκπαίδευση (Μ.Ε.).¹

Συνεπώς, η ανάγκη για πιο επισταμένη γνώση και η πρόκληση ενασχόλησης μ' ένα ζήτημα που δεν τυγχάνει ιδιαίτερης προτίμησης από μέρους των ιστορικών, αποτέλεσαν εφιαλτήριο της παρούσας συγγραφής.

Δυσκολίες

Ωστόσο, αυτό ακριβώς που ήταν κίνητρο για την έρευνα λειτούργησε ταυτόχρονα και ως ανασταλτικός παράγοντας. Το περιορισμένο διαθέσιμο υλικό μελέτης για ορισμένους άξονες της εκπαιδευτικής πολιτικής, σε βιβλιογραφικό επίπεδο, όπως αυτό των διώξεων στην εκπαίδευση, αποτέλεσε πηγή δυσχερειών, γιατί η δυνατότητα

¹ Η Α. Φραγκουδάκη σημειώνει χαρακτηριστικά: «Το πρόβλημα αυτό των γλωσσικών αντιλήψεων της δικτατορίας του 1936 πρέπει να σημειωθεί πως παραμένει αμελέτητο και η ανάλυσή του εκκρεμεί πάντοτε», στο Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος, Αθήνα 2004, υποσημείωση 9. σ. 142.

διασταύρωσης και κριτικής επεξεργασίας των δεδομένων υπολείπεται, όταν αυτά είναι λιγοστά.

Ειδικά για το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (ΑΣΕ), το μέγεθος του αρχείου ήταν αρκετά μεγάλο και κατέστησε την εργασία επίπονη. Το ογκώδες υλικό, το πολυσχιδές έργο του ΑΣΕ, η πλούσια νομοθετική δραστηριότητα, που αφορούσε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, κατέστησαν προβληματική την τιθάσευση του υλικού. Επίσης, το ότι δεν ήταν διαθέσιμα τα κείμενα του υπουργείου, με τα οποία εντέλλεται το ΑΣΕ να εισηγηθεί νόμων ή και τροποποιήσεων αυτών, σε ορισμένες περιπτώσεις καθιστούσε δυσχερή την κατανόηση του περιεχόμενου. Υπήρχε δηλαδή η απάντηση στο υπουργείο από το ΑΣΕ αλλά δε φωτίζονταν πλήρως από τα πρακτικά όλες οι πτυχές της επικοινωνίας, μέσω εγγράφων ΑΣΕ και υπουργείου. Το ίδιο συνέβαινε και με τις εκθέσεις και τις αναφορές των επιθεωρητών που έφταναν στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

Από την άλλη πλευρά το γενικά διατυπωμένο θέμα της εκπαιδευτικής πολιτικής, με την πολυσχιδία των αξόνων της, ο καθένας από τους οποίους θα μπορούσε να αποτελέσει μια αυτόνομη διπλωματική εργασία, απαιτούσε τη μελέτη ενός μεγάλου μεγέθους πηγών, η διαχείριση του οποίου δεν ήταν εύκολη. Πάντα υπήρχε ο προβληματισμός πού θα τεθούν τα όρια, πόσο πρέπει να εμβαθύνω, με τον φόβο ότι δε θα ήταν επαρκής η παρουσίαση. Αναμφίβολα, υπάρχουν πτυχές που σκόπιμα δεν αναφέρθηκαν, καθώς το μέγεθος που φαινόταν να παίρνει η εργασία καθιστούσε απαγορευτική την περαιτέρω επέκταση ή εμβάθυνση.

Το υλικό

Η εκπαιδευτική πολιτική υπήρξε αντικείμενο έρευνας και άλλων μελετητών. Ειδικότερα, η μελέτη της Ζ. Καγκαλίδου, (1999), *Εκπαίδευση και πολιτική. Η περίπτωση του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου*, αποτέλεσε την κύρια πηγή αναφοράς για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, μιας και πρόκειται για την πρώτη ολοκληρωμένη προσέγγιση του εκπαιδευτικού έργου που επιτελέστηκε εκείνη την περίοδο. Πτυχές του έργου αυτού παρουσιάζεται ακόμη πιο αναλυτικά στην εκτενέστατη εργασία της Ευ. Καλεράντε, (2016). *Παιδεία στα χρόνια της δικτατορίας 1936-1940*, που αποτέλεσε επίσης βασικό σημείο αναφοράς. Το υπόλοιπο υλικό που ερευνήθηκε, παρουσιάζει είτε αδρομερώς το σύνολο της πολιτικής της συγκεκριμένης περιόδου, είτε ορισμένους άξονες του εκπαιδευτικού έργου, όπως τη Στοιχειώδη εκπαίδευση (Σ.Ε.), τα Αναγνωστικά βιβλία, ή την πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου απέναντι στο Πανεπιστήμιο Αθηνών 1936-1941, τα Αναλυτικά Προγράμματα (Α.Π.), το έργο της νεολαίας της 4^{ης} Αυγούστου, την ΕΟΝ, ή τη μεταξική προπαγάνδα και το έργο του επιθεωρητισμού. Σε γενικές γραμμές, η βιβλιογραφία προσεγγίζει την ιστορική αυτή περίοδο κυρίως από τη σκοπιά των πολιτικών γεγονότων, των συνθηκών επιβολής της δικτατορίας, είτε αποσιωπά παντελώς, είτε μονομερώς εστιάζει στο καθεστώς βίας και διώξεων, είτε καταθέτει σπαράγματα μόνο της εκπαιδευτικής πολιτικής και όχι πλήρη εικόνα του τι συντελέστηκε σ' όλες τις δομές εκπαίδευσης.

Πέρα από το κύριο αντικείμενο της έρευνας, το αρχείο πράξεων του ΑΣΕ, σημαντική πηγή άντλησης δεδομένων υπήρξε το προσωπικό ημερολόγιο του Ι. Μεταξά (1933-1941), και το έργο *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941*, του ίδιου, απ' όπου

αντλήθηκαν τα σχετικά με την έρευνα άρθρα του. Επιπλέον, το περιοδικό «Νεολαία», ο Τύπος της εποχής, άρθρα δημοσιευμένα στο διαδίκτυο, δημοσιεύσεις πρακτικών Συνεδρίων συμπλήρωσαν το υλικό. Τέλος, βασική πηγή άντλησης πρωτογενών δεδομένων υπήρξε η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, απ' όπου έγινε γνωστό το νομοθετικό έργο της περιόδου.

Η πρωτοτυπία της έρευνας

Η πρωτοτυπία της παρούσας μελέτης συνίσταται στο ότι για πρώτη φορά μελετήθηκε ολοκληρωμένα το αρχείο των πρακτικών συνεδριάσεων του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της περιόδου 1936-1940. Πέρα από ορισμένες αναφορές στο βιβλίο της Ευ. Καλλεράντε, το περιεχόμενο των πράξεων της συγκεκριμένης περιόδου, που αποκαλύπτει το σκεπτικό, τη δράση και τελικά τις επιλογές του οργάνου, του κύριου υπεύθυνου για τον σχεδιασμό της πολιτικής σε όλο το φάσμα της εκπαίδευσης, ήταν ως τώρα αθέατο. Μέσω του συγκεκριμένου αρχείου δόθηκε η δυνατότητα να εισέλθουμε στο εργαστήρι του ΑΣΕ, του επιτετραμμένου του υπουργείου Παιδείας, ουσιαστικά του Ι. Μεταξά, κατά την περίοδο της υπουργίας του. Τα κίνητρα και οι στοχεύσεις των σχεδιαζόμενων πολιτικών, ο προσανατολισμός της δικτατορίας, εφόσον αυτή είναι ο εντολοδόχος του ΑΣΕ, αποκαλύπτονται και ερμηνεύονται.

Η συμβολή του αρχείου κρίνεται σημαντική για τη γενικότερη ιστορική έρευνα της περιόδου, γιατί εμπλουτίζει με περαιτέρω στοιχεία, πτυχές της πολιτικής που ως τώρα ήταν άγνωστες, όπως για παράδειγμα την πολιτική της 4^{ης} Αυγούστου απέναντι στην ιδιωτική εκπαίδευση, τους παράγοντες που διαμορφώνουν την μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική, το οργανωμένο δίκτυο συγκέντρωσης πληροφοριών μέσω των Γενικών επιθεωρητών, επιθεωρητών, νομαρχών, της Υπηρεσίας Ασφαλείας σε βάρος των εκπαιδευτικών. Η αποσόβηση της ξένης προπαγάνδας μέσω της εκπαίδευσης, αλλά και η πολεμική κατά του κομμουνισμού, η Εθνικοφροσύνη, το μίγμα των πολιτικών, το σχήμα Μεταρρύθμιση-Αντιμεταρρύθμιση, που χαρακτηρίζει τις επιλογές της δικτατορίας στην εκπαίδευση δίνονται από έναν καθεστωτικό λόγο.

Το πρωτογενές αυτό υλικό αποδίδει με αυθεντικό τρόπο, δίχως τη διαμεσολάβηση του προσώπου -πέρα από την ερμηνεία που επιχειρήθηκε από την υποφαινόμενη- τις μεθόδους εκφασισμού της εκπαίδευσης, τη διείσδυση στα Αναλυτικά Προγράμματα (Α.Π.), τον διαβρωτικό ρόλο της ΕΟΝ στα σχολεία και γενικά την άλωση όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων. Αναμφίβολα, η αυθεντικότητα της μαρτυρίας του ΑΣΕ έχει βαρύνουσα σημασία, προκειμένου να διαμορφωθεί μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα, ευελπιστούμε αντικειμενικότερη, για τον τεταρτοαυγουστιανό βίο. Ο βαρυσήμαντος ρόλος του ΑΣΕ και η εμπιστοσύνη που φαίνεται ότι απέδιδε το καθεστώς της 6^{ης} Αυγούστου στον θεσμό προκύπτει από το άρθρο 3 του Α.Ν.767/1937, όπου ορίζεται ότι *«ουδέν διάταγμα δημοσιεύεται και ουδέν νομοσχέδιον υποβάλλεται προς κύρωση, αν προηγουμένως δεν εκφέρη επ' αυτών γνώμην το Ανώτατον Συμβούλιον Εκπαιδεύσεως [...]*».

Δομή

Η εργασία δομείται από δύο μέρη. Το α' μέρος, το θεωρητικό, και το β' μέρος, το ερευνητικό, απόρροια της μελέτης του πρωτογενούς αρχειακού υλικού. Η εργασία ξεκινά με την παρουσίαση του θέματος: «Η διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής

κατά τη μεταξική περίοδο. Η περίπτωση του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (1937-1940)». Ακολουθεί το ιστορικό πλαίσιο, στο οποίο κρίθηκε σκόπιμο να γίνει μια διεξοδική παρουσίαση των στοιχείων που προοιωνίζουν ότι η πτώση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος δεν ήταν κεραυνός εν αιθρία, καθώς και αυτών που συνδέουν τις συνταγματικές εκτροπές με την περίοδο του Εθνικού Διχασμού. Έπεται η παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών που συνιστούν το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Στη συνέχεια αναφέρονται οι βασικοί σταθμοί των εκπαιδευτικών πολιτικών του ελληνικού κράτους κατά την περίοδο 1912-1935, με ειδική αναφορά στο γλωσσικό ζήτημα. Κατόπιν, παρουσιάζεται διεξοδικά το νομοθετικό έργο της εκπαιδευτικής πολιτικής της μεταξικής περιόδου, που αφορά στην οργάνωση της Στοιχειώδους, Μέσης και Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, εστιάζοντας στις προσωπικές απόψεις και επιλογές του Μεταξά. Επίσης, γίνεται λόγος για την οργάνωση της ειδικής αγωγής, της ιδιωτικής και μειονοτικής εκπαίδευσης, την πολιτική απέναντι στους ξενόφωνους πληθυσμούς, στο σχολικό βιβλίο και τα Α.Π. Ειδική αναφορά γίνεται στη διοίκηση της εκπαίδευσης, τη γλωσσική πολιτική της 4^{ης} Αυγούστου, την προσπάθεια ερμηνείας των συγκεκριμένων γλωσσικών επιλογών, για να κλείσει η ενότητα αυτή με την παράθεση των συμπερασμάτων και της προβληματικής πάνω στα υπό εξέταση ζητήματα.

Στο β' μέρος της εργασίας αρχικά παρουσιάζεται το υπό μελέτη όργανο, το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, συγκεκριμένα η δομή του, οι αρμοδιότητες, το βιογραφικό, ιδεολογικό και παιδαγωγικό «προφίλ» των μελών του. Στη συνέχεια, παρατίθεται αναλυτικά το γνωμοδοτικό, νομοπαρασκευαστικό και ελεγκτικό του έργο, δίνοντας μια ανάγλυφη εικόνα του τρόπου λειτουργίας όλων των δομών εκπαίδευσης και όλων των βαθμίδων της. Σε ορισμένα πεδία η παρουσίαση ήταν διεξοδικότερη, όπως στο ζήτημα της λειτουργίας του νέου φορέα, του ΟΕΣΒ, με έμφαση στο έργο τροποποίησης του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων, καθώς και του σχεδιασμού των προκηρύξεων συγγραφής και έκδοσής τους, προκειμένου να σκιαγραφηθεί το ιδεολογικό πλαίσιο που υπαγόρευε συγκεκριμένες πολιτικές. Στο αρχείο αποτυπώνονται οι επιπτώσεις των νομοθετικών μέτρων που σχετίζονται με τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας, το πειθαρχικό έργο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, οι παρεμβάσεις της στρατιωτικής και πολιτικής διοίκησης, η διείδυση της ΕΟΝ στα ωρολόγια προγράμματα. Επίσης, απεικονίζεται ανάγλυφα το κλίμα της εποχής του πολέμου και πώς αυτό επιδρά στη ζωή της εκπαιδευτικής κοινότητας. Σε ιδιαίτερη ενότητα φιλοξενείται η στάση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου απέναντι στους μηχανισμούς εκφασισμού της εκπαίδευσης, η κριτική αποτίμηση του έργου του, και τέλος η εργασία ολοκληρώνεται με τη σύνοψη.

1.2. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Η μελέτη επιχειρεί να καταδείξει τις ιδεολογικές επιδιώξεις και τα μέσα εκφασισμού της εκπαίδευσης. Πέρα από τα παραδοσιακά μέσα επηρεασμού, τα οποία μετέρχονται οι κυβερνήσεις, όπως τα Α.Π., η 4^η Αυγούστου «αξιοποίησε» με μοναδικό τρόπο το σχολικό βιβλίο, ως «σημαία» της ιδεολογίας της. Μοναδικός για τα ελληνικά δεδομένα ήταν και ο θεσμός της ΕΟΝ, τον οποίο χρησιμοποίησε ως αιχμή του δόρατος, προκειμένου να λεηλατήσει κυριολεκτικά το σχολείο. Επίσης, σκοπό έχει να παρουσιάσει τον τρόπο με τον οποίο οι παρεμβάσεις στη δομή της εκπαίδευσης

υπηρετήσαν την επιδίωξη του καθεστώτος να συρρικνώσει το ποσοστό των μαθητών της Μ.Ε., προσανατολίζοντας τη νεολαία στην καλλιέργεια της γης και στα τεχνικά επαγγέλματα, πιστεύοντας ότι το διανοητικό προλεταριάτο είναι ευεπίφορο στον κομμουνισμό και γι' αυτό επικίνδυνο. Τέλος, η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο τον επιθεωρητισμό και γενικά τους εποπτικούς μηχανισμούς ήταν ένας ακόμη στόχος. Ειδικότερα, ως αντικείμενο της έρευνας τέθηκαν τα παρακάτω ερωτήματα:

1. Ποια είναι τα μέσα ιδεολογικού ελέγχου που ενεργοποιούνται κατά στην μεταξική περίοδο και ειδικότερα πώς επιτυγχάνεται η ιδεολογική χειραγώγηση και ο κοινωνικός έλεγχος μέσω της εκπαίδευσης;
2. Πώς το καθεστώς προσπαθεί να δημιουργήσει ένα μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου μέσω της Νεολαίας;
3. Τι δημιουργεί την ιδεολογική βάση πάνω στην οποία χτίζεται η εκπαιδευτική πολιτική;
4. Με ποιον τρόπο επιχειρείται ο εκφασισμός της εκπαίδευσης;
5. Με ποιους μηχανισμούς πραγματοποιείται η ιδεολογική χειραγώγηση μέσω του σχολικού βιβλίου; Ποιες είναι οι αξίες που το διαπερνούν;
6. Ποια είναι τα στοιχεία που συνιστούν την ιδιοτυπία του καθεστώτος;
7. Πώς ερμηνεύεται η συνεργασία των διανοουμένων και μάλιστα του φιλελεύθερου χώρου με το καθεστώς;
8. Αν και σε ποιο βαθμό οι παρεμβάσεις στην εκπαίδευση του μεταξικού καθεστώτος αποτέλεσαν τομή στα εκπαιδευτικά πράγματα συγκριτικά με την οργάνωση της εκπαίδευσης την εποχή λειτουργίας του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος; Τι καινούργιο κομίζει η εκπαιδευτική πολιτική του Μεταξά;
9. Ποια ήταν πολιτική του καθεστώτος στο γλωσσικό ζήτημα και πώς ερμηνεύεται; Ειδικά για την πολιτική του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου
 1. Τι αλλάζει στον τρόπο λειτουργίας του ΑΣΕ;
 2. Ποιοι είναι αυτοί που το απαρτίζουν στην περίοδο της μεταξικής δικτατορίας; Τι ακριβώς πρεσβεύουν ιδεολογικά και παιδαγωγικά;
 3. Ποιες είναι οι αρμοδιότητες του ΑΣΕ, η συχνότητα των συνεδριάσεων και ποια η οργανωτική δομή του υπουργείου την περίοδο εκείνη;
 4. Ποιες είναι οι μεταβολές που επέρχονται τη συγκεκριμένη περίοδο στην οργάνωση της εκπαίδευσης;
 5. Ποια ήταν η εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμόστηκε στην περίπτωση των ξενοφώνων –μειονοτήτων;
 6. Ποια ήταν η πολιτική του καθεστώτος απέναντι στην ιδιωτική εκπαίδευση;
 7. Ποιες είναι οι επιπτώσεις της περιόδου στη λειτουργία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων;
 8. Πώς διαμορφώνεται η πειθαρχική δικαιοδοσία του ΑΣΕ την περίοδο εκείνη και ποια σχήματα παραβατικότητας ή παράβασης καθήκοντος επικρατούν;
 9. Σε ποιες περιπτώσεις καταγράφονται παρεμβάσεις της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης;
 10. Ποια χαρακτηριστικά αποκτά η πολιτική γύρω από τα σχολικά βιβλία; Ποιες αλλαγές επιβάλλονται από το ΑΣΕ στα ήδη εγκεκριμένα βιβλία;

11. Πώς αναδεικνύεται ποσοτικά και ποιοτικά η λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος στη συγκεκριμένη περίοδο;

1.3. Μεθοδολογία

Η παρούσα μελέτη αποτέλεσε προϊόν ιστορικής έρευνας. Ως ιστορική έρευνα καλείται ο συστηματικός και αντικειμενικός εντοπισμός, η αξιολόγηση και σύνθεση στοιχείων, για να στοιχειοθετηθούν γεγονότα και να εξαχθούν συμπεράσματα για συμβάντα του παρελθόντος. Επίσης, η ιστορική έρευνα συμβάλλει στην αναζήτηση, συλλογή και ανάλυση δεδομένων με σκοπό την κατανόηση φαινομένων και την επίλυση ιστορικών προβλημάτων.²

Αναμφίβολα, η πλειονότητα των ερευνών στις ιστορικές μελέτες είναι ποιοτική, γιατί το κυρίως αντικείμενο της ιστορικής έρευνας αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από λεκτικό και άλλο συμβολικό υλικό, που πηγάζει από το παρελθόν μίας κοινωνίας ή μίας κουλτούρας.³ Ο λόγος προτίμησης αυτής της μεθόδου είναι ότι τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας έρευνας *«αναφέρονται σε κοινωνικά φαινόμενα, ομάδες και καταστάσεις με στόχο τη διερεύνηση και την ανάλυση της δομής και της λειτουργίας τους καθώς και των κοινωνικών σχέσεων (αίτια, συσχετίσεις, συνέπειες) που τα χαρακτηρίζουν και όχι η αναγωγή τους σε μετρήσιμες ποσότητες»*.⁴

Στην ποιοτική έρευνα ο ερευνητής επιδιώκει να ερευνήσει και να κατανοήσει τις υποκειμενικές αντιλήψεις, πεποιθήσεις και εμπειρίες συγκεκριμένων προσώπων, όπως των φορέων εξουσίας, των λειτουργών εκπαίδευσης, για την περίπτωση μας των μελών του ΑΣΕ και των φορέων εξουσίας του μεταξικού καθεστώτος, προκειμένου να προκύψει μια πιο ολοκληρωμένη γνώση για το υπό έρευνα φαινόμενο. Τα χαρακτηριστικά, λοιπόν, της ποιοτικής έρευνας είναι η κατανόηση και η ερμηνεία των εμπειριών και πεποιθήσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα.

Ειδικότερα, η ποιοτική έρευνα καταγράφει λεπτομερώς και με ακρίβεια *«τα λεγόμενα ή δρώμενα των συμμετεχόντων, ώστε να μπορέσει να ερμηνεύσει γιατί απαντούν ή δρουν με το συγκεκριμένο τρόπο οι συμμετέχοντες και να κατανοήσει σε βάθος τα αισθήματα, τα κίνητρα, τις επιδιώξεις και το περιβάλλον τους. Θέλει, δηλαδή, να κατανοήσει την ποιότητα των όσων λένε και κάνουν οι συμμετέχοντες, καθώς και τους άδηλους ή πρόδηλους παράγοντες που επηρεάζουν αυτή την ποιότητα. Τέλος η έρευνα αυτού του είδους εστιάζει στο “πώς” και στο “γιατί”*».⁵

Η ιστορική - ερμηνευτική μέθοδος, η οποία αποτελεί βασικό πυλώνα της ποιοτικής προσέγγισης, ορίζεται ως *«ο συστηματικός και αντικειμενικός εντοπισμός, η εκτίμηση και η σύνθεση μαρτυριών, προκειμένου να θεμελιωθούν γεγονότα και να συναχθούν συμπεράσματα σχετικά με συμβάντα του παρελθόντος»*.⁶ Σύμφωνα με τον Dilthey, η ερμηνευτική αποτελεί την *«τέχνη της κατανόησης γραπτών εκφράσεων της*

² L. Cohen , L. Manion & K. Morrison, *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 271.

³ *ό.π.*, σ. 281.

⁴ Θ. Ιωσηφίδης, *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2003, σ. 17.

⁵ Στέφ. Μαντζούκας, *Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση*, στην ιστοσελίδα <http://openworkshop.pbworks.com/w/file/attach/64390801/6-bhmata-poiotikh-ereyna.pdf> [Ανακτήθηκε: 21/2/2019].

⁶ L. Cohen, L. Manion & K. Morrison, *ό.π.*, σ. 271.

ζωής». Ο ερευνητής στο πλαίσιο αυτής της μεθόδου στοχεύει να ερμηνεύσει το υποκειμενικό νόημα των κειμένων. Για να επιτευχθεί αυτό, ο ερευνητής θα πρέπει να εισέλθει στη θέση του αντικειμένου/υποκειμένου έρευνας και να μεταφερθεί κατά το δυνατόν στη συναισθηματική και πνευματική του κατάσταση. Η μέθοδος αυτή ανήκει στις εμπειρικές μεθόδους και επικεντρώνεται στη συλλογή και ανάλυση δεδομένων που αναφέρονται στο παρελθόν. Παρέχει τη δυνατότητα ανάδειξης κινήτρων, προοπτικών, αξιών και άλλων παραγόντων μέσω της «κατανόησης» που συνθέτουν ένα ιστορικό φαινόμενο.⁷ Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ερμηνευτική μέθοδος στην ανάλυση των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων καθώς και στη μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής.⁸

Συμπερασματικά, επιχειρήθηκε η κατανόηση των πηγών, ο έλεγχος αξιοπιστίας του συντάκτη και των προθέσεων του, η ιδεολογική ανάλυση του περιεχομένου, η σύγκριση και διασταύρωση με άλλες πηγές.

⁷ M. Lange, *Comparative – Historical Methods: An introduction*. Mc Gill University, SAGE Publications Ltd, 2013 pp. 9-13, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y4wg5ye9> [Ανακτήθηκε: 22/2/2019].

⁸ «Μέθοδοι έρευνας της Παιδαγωγικής Επιστήμης», στην ιστοσελίδα https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/192%CE%A0%CE%91%CE%99%CE%9D100/Proodos_2_ylh.pdf [Ανακτήθηκε:23-2-2019].

Α' Μέρος: Θεωρητικό

2. Ιστορικό πλαίσιο

2.1. Η πορεία προς την πτώση του δημοκρατικού πολιτεύματος - σημάδια κρίσης. Ο Εθνικός Διχασμός: εκτροπή από τη συνταγματική νομιμότητα

Η επιβολή της δικτατορίας από τον Ι. Μεταξά στις 4 Αυγούστου 1936 ήταν αποτέλεσμα πληθώρας παραγόντων που έκαναν την εμφάνισή τους στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και όχι προϊόν παρθενογένεσης. Άλλωστε κάθε ιστορικό γεγονός, όπως και αυτό της 4^{ης} Αυγούστου, αποτελεί συνισταμένη πολλών παραγόντων. Προκειμένου λοιπόν να κατανοήσουμε και να επιχειρήσουμε μια ερμηνεία του φαινομένου της 4^{ης} Αυγούστου, σκόπιμο είναι να προβούμε σε μια σκιαγράφηση των βασικών παραμέτρων που διευκόλυναν την εκδήλωσή του, όπως το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο εποχής, η οικονομική συγκυρία αλλά και το διεθνές σκηνικό.

Η εκτροπή από τον κοινοβουλευτισμό δεν ήταν καινοφανής πολιτική πρακτική,⁹ και αυτό επιβεβαιώνεται από μια σειρά γεγονότων που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα, την πολυτάραχη περίοδο του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα. Σε γενικές γραμμές, η λειτουργία του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο δεν ακολούθησε ομαλή πορεία. Παρά τον προοδευτισμό του ελληνικού κοινοβουλευτισμού και τον δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος, η ύπαρξη στοιχείων όπως το πελατειακό σύστημα ή η εκλογική νοθεία, συνιστούσαν αδυναμίες του. Όταν μάλιστα τα στοιχεία αυτά συνδυάστηκαν με τις εντάσεις του Εθνικού Διχασμού, είχαν ως αποτέλεσμα τη διασάλευση της συνταγματικής τάξης.

Ο Εθνικός Διχασμός επέφερε την αποσύνθεση του πολιτικού συστήματος, καθώς αποτέλεσε αφετηρία της περιόδου καταστρατήγησης του συντάγματος.¹⁰ Η διαφωνία και η ρήξη μεταξύ αυτών που βρίσκονταν στην κορυφή της εξουσίας δίχασαν το έθνος επί είκοσι και πλέον χρόνια, προξενώντας «σοβαρές πολιτικές και συνταγματικές στρεβλώσεις».¹¹ Η εμμονή του Κωνσταντίνου στην ουδετερότητα της Ελλάδας κατά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο τον οδήγησε να δράσει με τρόπο που υπονόμει τα θεμέλια του πολιτικού συστήματος. Ήδη από το 1915 είχε προκαλέσει δύο φορές την παραίτηση της κυβέρνησης,¹² κατάσταση που συνιστούσε συνταγματική εκτροπή.¹³

⁹ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2016, σσ. 18-19.

¹⁰ Ευάνθη Χατζηβασιλείου, «Η πτώση του δημοκρατικού πολιτεύματος», Ηλίας Νικολακόπουλος-Βασιλίας Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Εξι στιγμές του εικοστού αιώνα. Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., Αθήνα 2010, σσ.18-19.

¹¹ Ιωάννης Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Ευάνθη Χατζηβασιλείου, Θεόδωρος Νημάς, Χάρις Σχολινάκη-Χελιώτη, *Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, α' έκδοση ΟΕΔΒ, Αθήνα 2007, σ.82.

¹² Αγαθοκλής Αζέλης, «Διαμόρφωση και λειτουργία πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (1821-1936)», *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ' Τάξη Ενιαίου Λυκείου (Θεωρητική Κατεύθυνση)*, α' έκδοση ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999, σ.96.

¹³ Κολιόπουλος, *ό.π.*

Εάν μπορεί σε κάποιο βαθμό να κατανοηθούν πρακτικές που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού, όπως η πολιτική του «πογκρόμ», των φυλακίσεων, των ληστειών και των φόνων σε βάρος επώνυμων ή ανώνυμων φιλελευθέρων (Νοεμβριανά 1916) και η πυροδότηση της αντίδρασης των τελευταίων, οι οποίοι με τη σειρά τους προβαίνουν σε συλλήψεις επιφανών Κωνσταντινικών ως ομήρων,¹⁴ η υιοθέτηση παρόμοιων πολιτικών μετά την επικράτηση του Βενιζέλου φανερώνει το βαθύτατο διχαστικό κλίμα της περιόδου.

Το βενιζελικό καθεστώς που ανέλαβε τα ηνία της χώρας το 1917, μετά την επέμβαση των συμμάχων και την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου, παρά το κοινοβουλευτικό του περίβλημα, ασφαλώς δε συνιστούσε αποκατάσταση της συνταγματικής ομαλότητας, καθώς άρχισε ένας απηνής διωγμός των αντιπάλων του βενιζελισμού, παίρνοντας διαστάσεις ωμής τρομοκρατίας. Η πρακτική του εκτοπισμού πολιτικών αντιπάλων του Βενιζέλου στα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη, η παράδοση σημειώντων αντιβενιζελικών στους Γάλλους, (Δ. Γούναρης, Ι. Δραγούμης, Ι. Μεταξάς) και η μεταφορά τους υπό περιορισμό στην Κορσική¹⁵ είναι πρακτικές που αποτέλεσαν μέρος της κανονικότητας της πολιτικής ζωής καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

Η ισχύς του Συντάγματος του 1911 περιοριζόταν από την νομιμοφανή επιβολή του στρατιωτικού νόμου, για τον οποίο η Βουλή είχε ήδη δώσει τη συναίνεσή της, αλλά και από αντισυνταγματικά νομοθετικά μέτρα, αναγκαία για την εξουδετέρωση του αντιπάλου. Ως αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αναφέρουμε την άρση της ισοβιότητας των δικαστών και της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων που οδηγούν σε απόλυση περίπου 570 δικαστικών και 6.500 υπαλλήλων. Επιπλέον, οι εκκαθαρίσεις επεκτείνονται στο στρατό, στο ναυτικό και κυρίως στη χωροφυλακή, με αποτέλεσμα περίπου το 40% των μονίμων αξιωματικών να αποστρατευθεί ή να τεθεί σε διαθεσιμότητα. Γενικότερα, επιδιώχθηκε «η δικαστική κάθαρση του Κωνσταντινικού παρελθόντος» και το «Βενιζελικό καθεστώς[...] βιώθηκε ως “τυραννία” από τα θύματά του», προκαλώντας την αναθέρμανση του φανατισμού και της εκδικητικής μανίας των αντιβενιζελικών.¹⁶ Όπως εύστοχα διατυπώθηκε «οι ξένες λόγχες είχαν αντικατασταθεί από τις βενιζελικές δυνάμεις καταστολής [...]».¹⁷

Το κλίμα της πόλωσης εξακολουθεί να υφίσταται και το 1920, όταν μετά την εκλογική επικράτηση των αντιβενιζελικών, διατηρήθηκε το κλίμα εμφυλίου πολέμου. Δηλωτική του κλίματος αυτού είναι η προαναγγελία του Γούναρη ότι «δεν αρκούσε η “κατεδάφιση της τυραννίας” θα ακολουθούσε υποχρεωτικά “η απολύμανση της χώρας από της πανώλους της τυραννίας” δηλαδή από τους Φιλελευθέρους».¹⁸

Το τραύμα της Μικρασιατικής καταστροφής ακολούθησε μια νέα συνταγματική εκτροπή, όταν οι στρατιωτικοί, αφού εκδίωξαν τον Κωνσταντίνο και διέλυσαν την Εθνοσυνέλευση, έθεσαν εκτός λειτουργίας συνταγματικές διατάξεις που σχετίζονταν

¹⁴ Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *1915 Ο Εθνικός Διχασμός*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015, σσ. 99-101.

¹⁵ Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)*, Εκδόσεις Αφοι Τοτολίδη Ο.Ε., Αθήνα 1977, σ.196.

¹⁶ Μαυρογορδάτος, *ό.π.*, σσ. 120-121.

¹⁷ στο ίδιο, σσ. 118-119.

¹⁸ στο ίδιο, σ. 311.

με βασικές ελευθερίες και επέβαλαν δικτατορικό καθεστώς. Το κίνημα αυτό του 1922 νομιμοποίησε στα μάτια του λαού τις επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική και την επιβολή δικτατορικών λύσεων σε τέτοιο βαθμό που η δημοκρατική αστική διαχείριση να μην έρχεται σαν άρνηση της δικτατορίας αλλά σαν πολιτική πράξη της».¹⁹ Ήταν συνήθης πρακτική οι στρατιωτικοί να παρακολουθούν την πολιτική ζωή και να επεμβαίνουν, όπου το έκριναν αναγκαίο.²⁰ Αρκεί να φέρουμε στο νου μας το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί, το οποίο άνοιξε το δρόμο για μια σειρά επεμβάσεων του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας, για να αντιληφθούμε ότι η επέμβαση αυτή είχε προϊστορία.²¹

Τα αλλεπάλληλα κινήματα της περιόδου 1922-1935 (1922,1923,1925,1933,διδ το 1935), αποτέλεσμα της δράσης της αυτονομημένης στρατιωτικής εξουσίας, τα οποία υπονόμευσαν και έφθειραν τη συνταγματική και δημοκρατική νομιμότητα, φανέρωναν ότι άλλοι τρόποι δράσης αναπλήρωναν την πολιτική διαδικασία. Δεν είναι τυχαίο ότι την περίοδο αυτή η χώρα, και όχι πριν από το 1915, βίωσε την πρωτόγνωρη εμπειρία των δικτατοριών του Θ. Πάγκαλου (1925-26) και του Ι. Μεταξά (1936).²² Συμπερασματικά, κοινοβούλιο και δικτατορία ήταν εναλλακτικοί τρόποι άσκησης πολιτικής εξουσίας στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου.²³

Η έλευση περίπου 1.500.000 προσφύγων, η βιομηχανική ανάπτυξη και οι παρεπόμενες εντεινόμενες εργατικές διεκδικήσεις, η οικονομική στενωπός, απόρροια της διεθνούς οικονομικής κρίσης, η απουσία κοινωνικού κράτους και η ανικανότητα των ηγέτιδων ομάδων της αστικής τάξης να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα αποτελούν παράγοντες δοκιμασίας του συνταγματικού φιλελευθερισμού και σε συνδυασμό με την εντεινόμενη ενδυνάμωση της εκτελεστικής εξουσίας ναρκοθετούν την κοινοβουλευτική δημοκρατία.²⁴

Εκδήλωση της ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας είναι η λήψη μέτρων που στρέφονται κατά των ιδεολογικών αντιπάλων του αστικού κράτους, όπως η θεσμοθέτηση το 1929 της Διευθύνσεως Ειδικής Ασφάλειας του Κράτους, με έδρα την Αθήνα, η οποία δραστηριοποιείται στη εκδίωξη των κομμουνιστών και άλλων αντιφρονούντων.²⁵ Στην ίδια λογική της άσκησης πολέμιας πολιτικής κατά των ιδεολογικών αντιπάλων του καθεστώτος κινείται και η ψήφιση του νόμου 4229/1929 «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», γνωστού ως «Ιδιώνυμο».²⁶ Με τον νόμο αυτό ο Βενιζέλος

¹⁹ Άλκης Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1914-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σ. 227.

²⁰ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σσ. 428-430, 441.

²¹ Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ.18-19.

²² στο ίδιο, σ. 19 και Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 21.

²³ Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 424.

²⁴ Γεωργία Κοντού, *Η πολιτική και κοινωνική ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου και ο τρόπος με τον οποίο αυτή επηρέασε την εκπαίδευση και τη νεολαία (Ε.Ο.Ν.)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2013, σ. 46, στην ιστοσελίδα <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/38790#page/1/mode/2up> [Ανακτήθηκε: 13-3-2018].

²⁵ στο ίδιο, σ. 49.

²⁶Ν. 4229/25 Ιουλίου 1929 «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως [στο εξής ΦΕΚ] 245, τ. Α', σσ.

στόχευε στην πάταξη του ΚΚΕ, στη μαχητικότερη μαζική πολιτική έκφραση της εργατικής τάξης, καθώς ο νόμος προέβλεπε μεταξύ άλλων τη διάλυση των κομμουνιστικών σωματείων και την απαγόρευση των κομμουνιστικών συγκεντρώσεων.²⁷ Εκτός από τον αντικομμουνιστικό χαρακτήρα ο νόμος είχε και διάσταση απεργοσπαστική, λειτουργώντας αποτρεπτικά στις διεκδικήσεις των εργατών. Μάλιστα αξιόποινες θεωρούνταν όχι μόνο οι πράξεις αλλά και οι σκέψεις με αποτέλεσμα την επίταση των διώξεων των θεωρούμενων ως κομμουνιστών.²⁸

Βέβαια, η παραπάνω πρακτική βίαιης καταστολής ιδεολογικών αντιπάλων θυμίζει την υιοθέτηση από την κυβέρνηση Αλ. Παπαναστασίου, του Ν.Δ. της 23^{ης} Απριλίου 1924 «περί κατοχυρώσεως του Δημοκρατικού Πολιτεύματος», το λεγόμενο «κατοχυρωτικό», σύμφωνα με το οποίο ποινικοποιούνταν όχι μόνο η αμφισβήτηση του καθεστώτος της αβασίλευτης, αλλά και η αναφορά γεγονότων σχετικών με μέλη της έκπτωτης δυναστείας. Επρόκειτο λοιπόν για θέσπιση περιορισμών ατομικών ελευθεριών, καθώς απαγορευόταν η ελεύθερη έκφραση απόψεων που άμεσα ή έμμεσα θα προκαλούσαν ακόμη και συμπάθεια προς τους αντιπάλους.²⁹

Επιπλέον, δεν πρέπει να παραλειφθεί άλλο ένα στοιχείο κρίσης νομιμοποίησης, ο κίνδυνος του κομμουνισμού, εξαιτίας του οποίου, σύμφωνα με τη ρητορεία του Μεταξά, επιβλήθηκε η δικτατορία, και στη δίωξη του οποίου όπως είπαμε απέβλεπε το «Ιδιώνυμο», το οποίο σημειωτέο ο Μεταξάς διατήρησε. Αν και ο κομμουνιστικός κίνδυνος δεν απείλησε το καθεστώς της Ελλάδας ως το 1941, ορισμένοι πολιτικοί εκφράζουν αντίθετη γνώμη. Μάλιστα η αποδοχή από το ΚΚΕ της θέσης της Κομμουνιστικής Διεθνούς για ενιαία ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη, το «προπατορικό αμάρτημα» του κόμματος, παρείχε την πρόφαση για τις διώξεις εναντίον των μελών του, ακόμη και όταν εγκαταλείφθηκε η θέση αυτή. Το κράτος πρόεβη σε αντικομμουνιστική νομοθεσία, με το αιτιολογικό της προστασίας του καθεστώτος και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας.³⁰ Επίσης, ο κομμουνιστικός κίνδυνος εμφανιζόταν ως μια προσπάθεια αναπλήρωσης του ιδεολογικού κενού που προέκυψε μετά από την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας-συνέπεια της οποίας ήταν η αφύπνιση και η ιδεολογικοπολιτική χειραφέτηση της εργατικής τάξης και της αγροτιάς³¹ δίχως όμως τελικά να καταφέρει να το αναπληρώσει.³²

Στον κατάλογο των πρακτικών που συνιστούσαν πολιτική ανωμαλία και προσβολή της νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος προστίθεται και το φαινόμενο της αποχής από τις εκλογές μιας από τις δύο μεγάλες πολιτικές

2155-2156, στην ιστοσελίδα <http://www.et.gr/index.php/nomoi-proedrika-diatagmata>. [Ανακτήθηκε: 13-3-2018].

²⁷ Βουρνάς, *ό.π.*, σ. 346.

²⁸ Κοντού, *ό.π.*, σσ. 50-51 και Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 482.

²⁹ Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 446 και Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σσ. 23-24.

³⁰ στο ίδιο, σ. 449 και Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 24 και Βουρνάς, *ό.π.*, σ. 345.

³¹ Σπύρος Λιναρδάτος, *Πώς φτάσαμε στην 4^η Αυγούστου*, β' έκδοση, Εκδόσεις διάλογος, Αθήνα 1974, σ. 8.

³² Αντωνία Χαρίση, *Οι πρώτες προσπάθειες του Νεοελληνικού κράτους για την εισαγωγή της Ειδικής Εκπαίδευσης: η συμβολή της Ρόζας Ιμβριώτη*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2012, σ. 169, στην ιστοσελίδα <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/27637#page/1/mode/2up>. [Ανακτήθηκε: 15-3-2018]. και Ρήγος, *ό.π.*, σ. 227.

παρατάξεις, όπως συνέβη το 1915 και το 1935 με την αποχή των βενιζελικών και το 1923 με την αποχή των αντιβενιζελικών. Η κοινοβουλευτική απουσία μιας παράταξης προκαλούσε κλυδωνισμούς στην πολιτική σταθερότητα, είτε γιατί αυτοί που απείχαν μόνο με μια δυναμική ενέργεια μπορούσαν να συμμετάσχουν στην πολιτική ζωή, είτε γιατί αυτοί που μετείχαν ως κύριοι της πολιτικής κατάστασης επέβαλλαν τη δική τους πολιτειακή εκδοχή. Για παράδειγμα η αποχή των βενιζελικών από τις εκλογές του 1935 οδήγησε στην παλινόρθωση.³³

Σε διεθνές επίπεδο βασικά γνωρίσματα της μεσοπολεμικής εποχής που σηματοδοτούν εξελίξεις είναι η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και η εμφάνιση των θαυμαστών του ολοκληρωτισμού, καθώς φαίνεται ότι οι κοινοβουλευτικές δημοκρατίες αδυνατούν να δώσουν λύσεις στα μεγάλα προβλήματα. Επιπλέον, η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος σε παγκόσμιο επίπεδο, που επηρεάστηκε από την επικράτηση της μπολσεβίκικης επανάστασης στη Ρωσία και η επαναστατικότητα που έτειναν να λάβουν τα απεργιακά κινήματα από το 1935. Επίσης, η έξαρση του εθνικισμού, η άνοδος του φασισμού στην Ευρώπη αλλά και η επικράτηση δικτατορικών καθεστώτων σε χώρες με οικονομικά προβλήματα, η κοινωνική υπανάπτυξη και η εξάρτηση από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις ήταν συνήθη στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου.³⁴ Αλλά και η διάβρωση του κοινοβουλευτισμού μέσω πραξικοπημάτων και δικτατοριών, που, υποτίθεται, λειτουργούσαν ως ανάχωμα στον επαναστατικό επεκτατισμό της ΕΣΣΔ, είναι στοιχείο που διέπει την εποχή. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι η πλειονότητα των ευρωπαϊκών χωρών είχαν δικτατορικό καθεστώς.³⁵ Είναι γεγονός ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1930 στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης -εκτός από τις βόρειες παρυφές της- ο φιλελευθερισμός φαινόταν κουρασμένος, είχε επέλθει η συντριβή της οργανωμένης Αριστεράς και οι μόνοι αγώνες σχετικά με θέματα ιδεολογίας και διακυβέρνησης γίνονταν μέσα στους κόλπους της Δεξιάς.³⁶

Στην Ελλάδα η οικονομική κρίση φτάνει καθυστερημένα, οδηγεί σε μια ακόμη χρεωκοπία (1932) και ενισχύει τον κρατικό οικονομικό παρεμβατισμό, την «προστατευτική εμπορική πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών», χωρίς ωστόσο να καταφέρει να καταστείλει την οικονομική εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο. Τα στρώματα που επλήγησαν ιδιαίτερα από την οικονομική στενωπό της περιόδου ήταν οι ήδη εξαθλιωμένοι και υπερχρεωμένοι αγροτικοί πληθυσμοί, οι εργαζόμενοι και οι μικροαστοί.³⁷

³³ Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 21, και Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 19.

³⁴ Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, «Η εποχή των δικτατόρων», Ηλίας Νικολακόπουλος-Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα. Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., Αθήνα 2010, σσ. 36, 47.

³⁵ Κωνσταντίνος Σ. Τενεκετζής, *Πολιτικές δυνάμεις και δικτατορία 4^{ης} Αυγούστου (1936-1940)*. –*Η αντίδραση εναντίον του καθεστώτος*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2000, σσ. 10-11, στην ιστοσελίδα <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/24210#page/1/mode/2up> [Ανακτήθηκε: 16-3-2018].

³⁶ Mark Mazaower, *Σκοτεινή Ήπειρος. Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, α' έκδ., Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 43.

³⁷ στο ίδιο, σ.17.

2.2. Πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν στην επιβολή της 4ης Αυγούστου

Την εποχή αυτή κάνουν την εμφάνισή τους οι οπαδοί της δικτατορίας, όχι μόνο στους κόλπους του αντιβενιζελικού αλλά και του βενιζελικού χώρου, υπό την επίδραση του ανερχόμενου ευρωπαϊκού φασισμού και του φόβου που ασκεί στην ελληνική ολιγαρχία το διαρκώς διογκούμενο εργατικό κίνημα. Η προτίμηση προς τις δικτατορικές λύσεις και τις φιλοβασιλικές τάσεις παραγόντων του βενιζελικού χώρου καλλιεργήθηκε και από πράκτορες των Άγγλων.³⁸ Η βρετανική κυβέρνηση ευνόησε την παλινόρθωση, αλλά μόνο στο τελευταίο στάδιό της, αφού δηλαδή είχε ουσιαστικά αποφασιστεί η έκβαση της καθεστωτικής κρίσης υπέρ της μοναρχίας, η οποία στρεφόταν προς τη λύση της δικτατορίας και της επαναφοράς του Γεωργίου στον θρόνο.³⁹

Οι δικτατορικές τάσεις ενισχύθηκαν και στα δύο μεγάλα κόμματα μετά από τη δημιουργία αντιβενιζελικού κράτους, απόρροια της εκλογικής ήττας της βενιζελικής παράταξης το 1933 και του κινήματος του Πλαστήρα. Η κατάλυση της δημοκρατίας και η επιβολή μοναρχικού αυταρχικού καθεστώτος ήταν η λύση που υιοθετούνταν από μια μεγάλη ομάδα αδιάλλακτων αντιβενιζελικών. Καίριες θέσεις των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας καταλήφθηκαν από μοναρχικούς στρατιωτικούς, προετοιμάζοντας τη δικτατορία του αντιβενιζελισμού. Παράλληλα πολλοί παράγοντες του βενιζελικού χώρου πίστευαν ότι μόνο ένα πραξικόπημα που θα διενεργούνταν από δημοκρατικούς αξιωματικούς θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια βενιζελοπλαστηρική δικτατορία. Προς αυτή την κατεύθυνση έκλειναν τα συμφέροντα διαφόρων ομάδων της μεγαλοαστικής τάξης, κάποιων βενιζελικών στρατιωτικών αλλά και των Άγγλων. Εκτός όμως από τις παραπάνω ομάδες που έβλεπαν τη δικτατορία ως μέσο προώθησης των επιδιώξεών τους, υπήρχαν και οι Άγγλοι και Έλληνες μεγαλοαστοί που αποσκοπούσαν στην ένωση των οπαδών της δικτατορίας και των δύο παρατάξεων, προκειμένου να επιβληθεί δικτατορία που θα κατακεραύνωνε το εργατικό και λαϊκό κίνημα, εδραιώνοντας τα συμφέροντα της ολιγαρχίας.⁴⁰ Ο Λιναρδάτος, λοιπόν, απέδωσε ευθύνες στην ελληνική αστική τάξη για την επιβολή της δικτατορίας.

Το αποτυχημένο κίνημα-πραξικόπημα των αντιβενιζελικών το 1935, η τελευταία ένοπλη αντιπαράθεση βενιζελισμού και αντιβενιζελισμού και η κορύφωση του Διχασμού, έδωσε την ευκαιρία για μαζικές εκκαθαρίσεις του κρατικού μηχανισμού και του στρατού, με αποτέλεσμα να χάσει τον δημοκρατικό του χαρακτήρα.⁴¹ Οι εξελίξεις είναι ραγδαίες: παλινόρθωση της βασιλείας μετά από ένα «δημοψήφισμα» (3 Νοεμβρίου 1935) που ήταν «προϊόν καταφανούς νοθείας»,⁴² επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου Β' στην Ελλάδα με τη συγκατάθεση του Βενιζέλου και των δημοκρατικών κομμάτων,⁴³ εκλογές της 26 Ιανουαρίου 1936, οι οποίες όμως

³⁸ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 9.

³⁹ Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση Δικτατορία Πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1985, σ. 16.

⁴⁰ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 10.

⁴¹ Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 482 και Βουρνάς, *ό.π.*, σ. 482.

⁴² Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 483.

⁴³ Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, θ' έκδ., Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1985, σ. 131.

δεν αναδεικνύουν αυτοδύναμη κυβέρνηση, ενώ τα αστικά κόμματα αδυνατούν να συνεργαστούν μεταξύ τους.⁴⁴ Μετέπειτα, ο βασιλιάς ορκίζει πρωθυπουργό της χώρας τον στρατηγό Μεταξά, πολιτικό αφοσιωμένο στο βασιλικό θεσμό και ορκισμένο εχθρό του κοινοβουλευτισμού,⁴⁵ αν και το κόμμα του στις εθνικές εκλογές δεν είχε κερδίσει πάνω από το 4% των ψήφων.

Ο Ι. Μεταξάς με αφορμή τις κινητοποιήσεις που πραγματοποιούνται στη Θεσσαλονίκη εξαιτίας της βαθιάς οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, και θεωρώντας τες αφετηρία της κομμουνιστικής επανάστασης, επισείοντας τον κίνδυνο της ανατροπής του κοινωνικού καθεστώτος και της αποσύνθεσης της ελληνικής κοινωνίας από τον κομμουνισμό, καταργεί σε συμφωνία με τον βασιλιά το Σύνταγμα και επιβάλλει τη δικτατορία του (4 Αυγούστου 1936). Προβαίνει στη δημοσίευση των βασιλικών διαταγμάτων περί αναστολής των σχετικών με τις ατομικές ελευθερίες άρθρων του συντάγματος⁴⁶ και το σχετικό με τη διάλυση της Γ' αναθεωρητικής Βουλής. Ειδικότερα, η αφορμή για το διάβημα της 4^{ης} Αυγούστου ήταν η προκήρυξη γενικής πανεργατικής απεργίας, προγραμματισμένης για τις 5 Αυγούστου.⁴⁷ Μια άλλη ερμηνεία της επιβολής δικτατορίας είναι η άσκηση πίεσεων εκ μέρους των βασιλοφρόνων αξιωματικών στον Μεταξά για εγκαθίδρυση δικτατορίας. Και αυτοί προβάλλουν ως πρόφαση τον κομμουνιστικό κίνδυνο, αλλά στην πραγματικότητα ο στόχος τους είναι να αποτραπεί η επάνοδος των πολιτικών κομμάτων στην εξουσία και η ενδεχόμενη επαναφορά των αποτάκτων.⁴⁸

Συμπερασματικά, η έλλειψη πολιτικής σταθερότητας και η παρεπόμενη καθεστωτική αλλαγή ήταν απόρροια της βαθιάς κρίσης εξουσίας που οι απαρχές της μπορούν να αναζητηθούν στην πολιτική ανωμαλία της περιόδου 1915-1924 και που εμφανίστηκε με ιδιαίτερη ένταση μετά το κίνημα του 1935. Παρεπόμενο της ίδιας κρίσης ήταν και η επιβολή δικτατορικού καθεστώτος από τον Μεταξά τον Αύγουστο του 1936. Η δικτατορία μπορεί να ιδωθεί ως «απόληξη της γενικής περιφρόνησης προς τη συνταγματική νομιμότητα από το 1915 και μετά, καθώς και της σύγχυσης αρχών και σκοπών με σκοπιμότητες και μέσα στην επιδίωξη κομματικών και παραταξιακών συμφερόντων».⁴⁹

⁴⁴ Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 483.

⁴⁵ Ζαφειρούλα Ι. Καγκαλίδου, *Εκπαίδευση και πολιτική. Η περίπτωση του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου*, Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 1999, σ. 22 και Βουρνάς, *ό.π.*, σ. 464-465.

⁴⁶ Βουρνάς, *ό.π.*, σ. 470.

⁴⁷ Σπύρος Λιναρδάτος, *4^η Αυγούστου*, ε' έκδοση, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σσ. 33-35.

⁴⁸ Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 79.

⁴⁹ στο ίδιο, σ. 302.

3. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου

Αν και από τις πρώτες ημέρες η δικτατορία παρουσιαζόταν ως προσωρινή κατάσταση ανάγκης που επιβλήθηκε εξαιτίας του κομμουνιστικού κινδύνου, δεν άργησε ένα μήνα μετά να διατρανώσει ότι η 4^η Αυγούστου ήταν μόνιμο καθεστώς, γιατί το έργο που καλείται να επιτελέσει είναι κολοσσιαίο και θέλει μακρύ χρόνο.⁵⁰ Πραγματικά, ήθελε χρόνο προκειμένου να θεμελιώσει ιδεολογικά το καθεστώς του ο Μεταξάς.

Ωστόσο, η δικτατορία δεν μπορούσε να επιλύσει τα σοβαρά προβλήματα της Ελλάδας, απεναντίας εισήγαγε τη διαφθορά στις δημόσιες υπηρεσίες και ολοκλήρωσε την οικονομική υποδούλωση της χώρας (δανεισμός από Γερμανία και Αγγλία). Η τρομοκρατία κατέπνιξε κάθε αντιπολιτευτική κίνηση,⁵¹ ενώ πρωτόγνωρες ήταν για τη χώρα η αστυνόμευση, οι συλλήψεις, τα βασανιστήρια, οι φυλακίσεις και οι εξορίες, που έπληξαν πολύ περισσότερους πολίτες από κάθε άλλη περίοδο του Μεσοπολέμου.⁵² Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι η ηγεσία του ΚΚΕ καθώς και μικρότερων οργανώσεων αποκεφαλίστηκε.⁵³ Η καταπολέμηση του κομμουνισμού επιχειρήθηκε μέσω νομοθετικών μέτρων και μέσω του Κ. Μανιαδάκη, αμείλικτου διώκτη των κομμουνιστών, επικεφαλής του νεοϊδρυθέντος υφυπουργείου Ασφαλείας.⁵⁴

Ο διωγμός που εξαπέλυσε το καθεστώς δεν αφορούσε μόνο τη δράση αλλά και τον στοχασμό (νόμος περί διώξεως του κομμουνισμού, 18 Σεπτεμβρίου 1939). Καταργήθηκε η ελευθεροτυπία, ασκήθηκε εκτεταμένα λογοκρισία όχι μόνο στον Τύπο αλλά και σε κάθε πνευματική και καλλιτεχνική εκδήλωση, ενώ έλαβαν χώρα σκοταδιστικές πράξεις, όπως το κάψιμο απαγορευμένων από το καθεστώς βιβλίων, πράξεις που θύμιζαν τις μεθόδους των χιτλερικών.⁵⁵

Από την άλλη, το καθεστώς επιδίωξε την ταξική ειρήνη, προχωρώντας στην εφαρμογή μέτρων που είχαν νομοθετηθεί νωρίτερα, όπως η υποχρεωτική υπογραφή συλλογικών συμβάσεων εργασίας ανάμεσα στους εργοδότες και εργαζόμενους και την ίδρυση του ΙΚΑ.⁵⁶ Η διαχείριση των συνδικάτων ήταν έργο του κράτους. Παράλληλα ανακοινώθηκε η ανακούφιση των αγροτών και ασκήθηκε έντονος έλεγχος και παρεμβατισμός στην οικονομική ζωή. Ο παρεμβατισμός αφορούσε και την πολιτική ζωή με τη διάλυση των πολιτικών κομμάτων. Η μοναδική μαζική οργάνωση που σχηματίστηκε ήταν η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ).⁵⁷

Χαρακτηριστικό του καθεστώτος ήταν ο συγκεντρωτικός του χαρακτήρας, καθώς ο Μεταξάς, «συγκεντρώσας ολόκληρον την εξουσίαν», κράτησε τα

⁵⁰ Λιναρδάτος, *4^η Αυγούστου*, ό.π., σ. 85.

⁵¹ Σβορώνος, ό.π., σσ. 131-132.

⁵² Λιναρδάτος, ό.π., σσ. 57-67.

⁵³ Χατζηιωσήφ, ό.π., σ. 490.

⁵⁴ Λιναρδάτος, ό.π., σ. 43 και Καγκαλίδου, ό.π., σ. 24.

⁵⁵ Λιναρδάτος, ό.π., σ. 67-73.

⁵⁶ Χρήστος Σουρουλής, *Ο εθνικός λόγος της 4^{ης} Αυγούστου*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2001, σ. 15, στην ιστοσελίδα <https://elocus.lib.uoc.gr/dlib/c/0/5/metadata-dlib-2001souroulis.tkl#> [Ανακτήθηκε 16-3-2018].

⁵⁷ Στάνλεϊ Πέιν, *Η Ιστορία του Φασισμού 1914-1945*, α' έκδ., Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 447.

χαρτοφυλάκια των Εξωτερικών, των Εσωτερικών, των τριών πολεμικών υπουργείων και την εποπτεία όλων των υφυπουργείων. Το καθεστώς είχε αυταρχικό χαρακτήρα, επιμελή οργάνωση, αυστηρή πειθαρχία στο εσωτερικό του, δεν ήταν όμως, σύμφωνα με τον Πλουμίδη, στρατιωτική δικτατορία, αν και το πολιτικό του προσωπικό ήταν κατά τα 2/3 αξιωματικοί, ενώ μόνο οκτώ πρόσωπα ήταν επαγγελματίες πολιτικοί.⁵⁸ Επιπλέον, το καθεστώς στελεχώναν και προσωπικότητες του επιχειρηματικού κόσμου του αντιβενιζελικού χώρου, και τραπεζιτικών και χρηματιστικών κύκλων. Επιθυμία του Μεταξά ήταν να αποκτήσει το «Νέον Κράτος» τεχνοκρατικό χαρακτήρα, γι' αυτό και φρόντισε να το επανδρώσει με πανεπιστημιακούς ειδήμονες αλλά και με εκπροσώπους του μεγάλου κεφαλαίου. Αυτή η στόχευση για επιστημονική οργάνωση του κράτους και της οικονομίας ξεπερνούσε τις κομματικές εντάξεις και σκοπιμότητες, ενδεχομένως και εξαιτίας απουσίας ικανών στελεχών του κόμματός του (Κόμμα Ελευθεροφρόνων).⁵⁹

Η λογοκρισία και η προπαγάνδα συνδέονται στενά με τα δικτατορικά καθεστώτα. «*Η πρώτη επιβάλλοντας τις σιωπές του καθεστώτος και η δεύτερη οργανώνοντας τις κραυγές του*».⁶⁰ Συνεπώς, και από τη δικτατορία του Μεταξά δε θα μπορούσαν να απουσιάζουν τα παραπάνω στοιχεία. Επιφορτισμένο μ' αυτή την προπαγάνδα και τη λογοκρισία ήταν το νεοσύστατο Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού (ΥΤΤ), υπό τον Θ. Νικολούδη, ειδικότερα στην αρμοδιότητα του Γραφείου Λαϊκής Διαφωτίσεως αναγόταν «*η διάδοσις ιδεολογικών αρχών εν τω πλαισίω των Εθνικών παραδόσεων και επιδιώξεων*» και «*η έκδοσις Μηνιαίου Δελτίου, [...] ως και παντός άλλου δημοσιεύματος δυναμένου να εξυψώση το Εθνικόν φρόνημα και διαδώση τας εθνικάς αρχάς του Κράτους*».⁶¹ Στις δραστηριότητες του ΥΤΤ περιλαμβάνονται 33 εκδόσεις με προπαγανδιστικό περιεχόμενο, ενώ ως εργαλείο προπαγάνδας λειτούργησε και το ραδιόφωνο.⁶²

3.1. Ιδεολογικές επιδράσεις- η σχέση με τον φασισμό

Πολλά έχουν γραφεί αναφορικά με τον χαρακτήρα του καθεστώτος. Ο ίδιος ο Μεταξάς προς το τέλος της ζωής του έγραφε σχετικά στο «Τετράδιο των Σκέψεων»: «*Η Ελλάς έγινε από της 4^{ης} Αυγούστου κράτος αντικομμουνιστικό, κράτος αντικοινοβουλευτικό, κράτος ολοκληρωτικό*».⁶³ Μια σειρά από αντι-, όπως αντιφιλελευθερισμός, αντιατομικισμός χρησιμοποιούνται ως προσδιορισμοί του καθεστώτος, στοιχεία που συναντούμε σε όλες τις αντιδραστικές ιδεολογίες της εποχής.⁶⁴ Το μεταξικό καθεστώς χαρακτηρίστηκε ως «φασισμός», «δικτατορία», «βοναπαρτισμός», «μοναρχοφασισμός».⁶⁵ Ειδικά για το χαρακτηρισμό του ως

⁵⁸ Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 27-28, 34.

⁵⁹ στο ίδιο, σ. 36.

⁶⁰ Χρυσάνθη Αυλάμη, «Η χρήση της ιστορίας από τους θεωρητικούς της 4^{ης} Αυγούστου», στο *περ. Ιστορ*, 2, 1990, σ. 124, υποσημείωση στο Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 25.

⁶¹ Δ /12 Μαρτίου 1937 «Περί αρμοδιότητος των παρά τω Υφυπουργείω Τύπου και Τουρισμού Διευθύνσεων, Τμημάτων και Γραφείων ως και της κατανομής προσωπικού», ΦΕΚ 93, τ. Α', σ. 591.

⁶² Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 32.

⁶³ Τενεκετζής, *ό.π.*, σ. 125.

⁶⁴ Σουρουλής, *ό.π.*, σ. 36.

⁶⁵ Ελένη Μαχαίρα, *Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς*, Αθήνα 1987, σ. 55, στην ιστοσελίδα http://www.iaen.gr/i_neolaia_tis_4is_aigoustou-b-23.html [Ανακτήθηκε 10-4-2018].

φασιστικό δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των μελετητών. Συγκεκριμένα ορισμένοι, όπως ο Σπύρος Λιναρδάτος, διατείνονται ότι είναι πέρα για πέρα φασιστικό, στη θεωρία, στις μεθόδους και στους σκοπούς που υπηρετούσε, χωρίς να διαφέρει σε τίποτε από τα άλλα φασιστικά καθεστώτα, που την εποχή εκείνη είχαν εγκαθιδρυθεί στην Ευρώπη.⁶⁶

Αντίθετα, ο Στάνλεϊ Πέιν, μελετητής του φασισμού, υποστηρίζει ότι, παρόλο που το καθεστώς έκανε χρήση του φασιστικού χαιρετισμού και του όρου «ολοκληρωτικός», δεν ήταν ούτε τυπικά φασιστικό, ούτε δομικά ολοκληρωτικό. «*Η απουσία μιας θεωρίας περί επικείμενης επανάστασης, ενός επαναστατικού δόγματος ή πολιτικής κινητοποίησης των μαζών το καθιστούσαν περισσότερο ένα γραφειοκρατικό αυταρχικό καθεστώς που ιδεολογικά βασίζονταν σε μεγάλο βαθμό στη θρησκεία*». Δεν υπήρχαν παρά λίγα σημάδια λαϊκής αποδοχής, όπως δεν υπήρχε και έντονη ανοιχτή αντιπολίτευση. Εκείνο που πέτυχε σε μεγάλο βαθμό ο Μεταξάς ήταν η ενίσχυση του στρατού και η ανάπτυξη ενός τελέσφορου αστυνομικού ελέγχου, δημιουργώντας ένα σύστημα στρατοπέδων συγκέντρωσης με αρκετές χιλιάδες φυλακισμένους.⁶⁷

Πολλοί, λοιπόν, μελετητές δηλώνουν απερίφραστα ότι η αυταρχική δικτατορία του Μεταξά δεν ήταν φασιστική, με τη στενή έννοια του όρου. Στερούνταν της λαϊκής κινητοποίησης, που είχαν επιτύχει τα δεξιά κινήματα αλλού, κυρίως στη φασιστική Ιταλία και στη ναζιστική Γερμανία, καθώς και του ριζοσπαστισμού, προκειμένου να μπορεί να ονομαστεί φασιστική. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι το μεταξικό καθεστώς έμεινε ανεπηρέαστο από τα επιτεύγματα των φασιστικών καθεστώτων και δεν υιοθέτησε ορισμένες πρακτικές τους.

Τα σημεία στα οποία εντοπίζονται εμφανείς επιρροές από τις κοιτίδες της φασιστικής ιδεολογίας, που φτάνουν στο σημείο να μιλούμε για αντιγραφές πρακτικών, έχουν να κάνουν με τις δυνατότητες ελέγχου των πολιτών. Οι αστυνομικές μέθοδοι, αντιγραφή της ανάλογης γερμανικής εμπειρίας, και η προπαγάνδα είναι ένα παράδειγμα. Εξάλλου, οι προπαγανδιστικοί μηχανισμοί ήταν στελεχωμένοι με άτομα φιλοφασιστικά και γερμανόφιλα και ήταν λογικό να χρησιμοποιούν μεθόδους ανάλογες στον ελληνικό προπαγανδιστικό μηχανισμό. Η ΕΟΝ αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα άντλησης και εφαρμογής φασιστικών στοιχείων. Εμφανείς επιρροές εντοπίζονται στον τρόπο χαιρετισμού.⁶⁸

Επίσης, η εξύμνηση της νεότητας από το καθεστώς είναι ένα ακόμη στοιχείο που επιβεβαιώνει ότι ακολουθεί πιστά τ' αγνάρια του φασισμού. Ο καθηγητής πολιτειολογίας Δ. Βεζανής το 1937 διατύπωσε την άποψη ότι η νεολαία έπρεπε να καταλάβει «*προκεχωρημένες θέσεις της κοινωνικής και οικονομικής ζωής*» [...] «*η Νεότης*» δεν θα ήταν «*του λοιπού ούτε το κοινόν, ούτε ο υποκριτής, αλλά ο Ήρωας, και ο Δράστης της Εθνικής μας Ζωής*».⁶⁹ Βέβαια, το καθεστώς δεν ομολογούσε τα πραγματικά πρότυπα της προπαγανδιστικής του δράσης αλλά τα ανήγαγε στην

⁶⁶ Λιναρδάτος, 4^η Αυγούστου, ό.π., σ. 101.

⁶⁷ Πέιν, ό.π., σ. 448.

⁶⁸ Βαγγέλης Αγγελής, «Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ) 1936-1941», Βασ.Καρδάσης-Αρτ. Φαρομηλίγκος (επιμ), *Η Δικτατορία του Μεταξά. Νεολαία-Ιδεολογία-Αισθητική*, Εκδόσεις Τεγόπουλος, Ε-Ιστορικά-Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2010, σσ. 40-42.

⁶⁹ Δημήτριος Σ. Βεζανής, «Δικαιώματα και καθήκοντα της νεολαίας υπό το Νέον Κράτος», περ. *Το Νέον Κράτος*, 1, Σεπτέμβριος 1937, σσ. 26-27.

Αρχαία Ελλάδα. Έτσι, για τον χαιρετισμό έλεγαν ότι ήταν αρχαιοελληνικός και προκειμένου να γίνουν πιο πειστικοί υιοθέτησαν ως σύμβολο της ΕΟΝ τον διπλό μινωικό πέλεκυ.⁷⁰

Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται η άποψη της Ε. Μαχαίρα, σύμφωνα με την οποία το καθεστώς δεν είναι φασιστικό, αλλά χρησιμοποιεί το σύστημα σκέψης και τις μεθόδους του φασισμού, δανειζόμενο την ιδεολογία του από τις ιδέες που πρόσβεναν οι διάφοροι φασισμοί, σε μια αποτυχημένη προσπάθεια εκφασισμού της ελληνικής κοινωνίας.⁷¹ Ο εκφασισμός αυτός επιχειρείται με βάση τις ιδεολογικές συνιστώσες του «Νέου Κράτους», του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού και του λαϊκισμού. Ενός λαϊκισμού που εκδηλώνεται με την «ανακήρυξη του Μεταξά σε πρώτο αγρότη, εργάτη, αρχηγό και εθνοπατέρα, καθώς και με μια ρηχή αντιπλουτοκρατική ρητορεία».⁷²

Στοιχείο που συνιστά ειδοποιό διαφορά του ελληνικού καθεστώτος από τις άλλες φασιστικές δικτατορίες και στοιχείο ιδιοτυπίας του είναι η δυαρχία που δεν έπαψε ποτέ να υφίσταται. Ο Μακβή μιλά για «Σιαμαίους» και «γόρδιο δεσμό» ανάμεσα στον βασιλιά και στον Μεταξά. Τα δύο πρώτα χρόνια ζωής του καθεστώτος μπορούμε να μιλούμε για βασιλική δικτατορία, καθώς υπερίσχυε η εξουσία του βασιλιά. Όμως, από τον Σεπτέμβρη του 1938 οι βασιλικές αρμοδιότητες περιορίζονται και μπορούμε να πούμε πως το καθεστώς προσδιορίζεται πιο ολοκληρωμένα πια ως δικτατορία Μεταξά.⁷³

Συνοψίζοντας, το καθεστώς περισσότερο ήταν μια δικτατορία με αυταρχικό, οπισθοδρομικό, πατερναλιστικό χαρακτήρα, με στοιχεία φασίζουσας ρητορείας και επιδράσεις από το καθεστώς του Σαλαζάρ της Πορτογαλίας.⁷⁴

3.2. Ο Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός

Στερούμενο, λοιπόν, το καθεστώς ιδεολογίας αντιγράφει στοιχεία από ξένες θεωρίες, προσαρμοσμένα στις ανάγκες του καθεστώτος, προκειμένου να δημιουργήσει μια δική του. Η ιδεολογία αυτή είχε ως βασικούς της άξονες το έθνος και το κράτος -στην περίπτωση μας το «Νέο Κράτος»- και τον Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό,⁷⁵ ο οποίος μετά την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και την απουσία εθνικού οράματος, καλείται να δώσει το νέο όραμα.

Ο Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός, είναι ένας πνευματικός πολιτισμός, που δίχως να αντιγράφει τα στοιχεία των δύο προηγούμενων πολιτισμών, του βυζαντινού και του αρχαίου -καθώς εκείνοι δεν ήταν τέλειοι-⁷⁶ θα επιχειρήσει να συνταιριάξει τα πιο γόνιμα. Ο πολιτισμός αυτός θα είναι η ανάσταση των ιδεωδών της Αρχαίας Ελλάδας και του Βυζαντίου. Ο Μεταξάς διακήρυττε ένθερμα την πίστη του στη διαχρονική ακτινοβολία του ελληνικού πνεύματος αλλά και στον λαϊκό (νεοελληνικό) πολιτισμό,

⁷⁰ Αγγελής, *ό.π.*, σ. 42.

⁷¹ Μαχαίρα, *ό.π.*, σ. 23.

⁷² Χαρίση, *ό.π.*, σ. 175.

⁷³ Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 38.

⁷⁴ Τενεκετζής, *ό.π.*, σ.129.

⁷⁵ Σουρουλής, *ό.π.*, σ.134.

⁷⁶ Ιωάννης Μεταξάς, «Λόγος κατά την συγκέντρωση της νεολαίας εις Ιωάννινα», 13 Ιουνίου 1937, Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941*. Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1969, τ. Α', σ. 197, στην ιστοσελίδα <http://ioannismetaxas.gr/Diagelma%20Metaxa%204%20Aug%201936.pdf> [Ανακτήθηκε: 11-4-2018].

ενώ αποστρεφόταν οτιδήποτε ξενικό.⁷⁷ Σύμφωνα με τον δικτάτορα πρέπει «[...]/για να πάμε εμπρός να γυρίσουμε και μεις πίσω[...]».⁷⁸ Το πισωγύρισμα αυτό στο παρελθόν εστιάζει στην αρχαία Σπάρτη, η οποία μπορεί να αποτελέσει το καταλληλότερο πρότυπο προκειμένου η Ελλάδα να ανταποκριθεί στα ιδεώδη του Γ' Ελληνικού Πολιτισμού. Και είναι ίσως το πιο κατάλληλο πρότυπο λόγω της χαλύβδινης πειθαρχίας προς τις αρχές και τις εξουσίες της πολιτείας.⁷⁹ Το σπαρτιατικό σύστημα αγωγής προίκιζε τους νέους με αρετές, οι οποίες αποτελούσαν το ιδεώδες στο οποίο έπρεπε να τείνουν οι νέοι της Ελλάδας. Το ιδεώδες του μεταξικού καθεστώτος ήταν η πειθαρχούμενη ελευθερία. Το άτομο θα έπρεπε να συγχωνευτεί με το έθνος και η προσωπική του θέληση να υποταχθεί σ' αυτήν του κράτους: «*Η αληθής συνεπώς ελευθερία, η συνδυαζόμενη με την ευτυχία, εκδηλούται πλήρως δια της διαρκούς θεληματικής υποταγής εις το Κράτος και τους σκοπούς του και αποτελεί θυσίαν όσον το δυνατόν μεγαλύτεραν[...]*».⁸⁰

Συμπερασματικά, με τον Γ' Ελληνικό Πολιτισμό το καθεστώς στοχεύει να αποκαταστήσει την εθνική συνέχεια και ενότητα, διασπασμένη από την οθωμανική κατάκτηση και μετέπειτα από το *αμαρτωλό κοινοβουλευτικό καθεστώς*, προκειμένου η Ελλάδα να αποκατασταθεί «*στον ιστορικό της ρόλο ως παγκόσμιου πολιτιστικού φάρου, δικαιώνοντας και την εθνικιστική της ιδεολογία*».⁸¹

Η έννοια του «νέου» ταυτίζεται με την έννοια του «εθνικού». Το «Νέον Κράτος» είναι το Εθνικό Κράτος, όπως και Νέος Ελληνικός Πολιτισμός είναι ο Εθνικός Πολιτισμός.⁸² Το πλαίσιο της νέας ιδεολογίας είναι η επιστροφή στις παραδοσιακές αξίες του έθνους -Πατρίδα, Θρησκεία, Οικογένεια- τα «ελληνικά ιδανικά» πάνω στα οποία θα στηριχτεί η εθνική αναγέννηση.⁸³

3.3. Ο χαρισματικός ηγέτης

Στο μεταξικό καθεστώς ο μύθος του «Αρχηγού» βασίζεται στην έννοια του «στρατιώτη» και στην ταύτιση της «ζωής» με τη «θυσία»,⁸⁴ ενώ είναι συνεχής η προβολή της εικόνας του Αρχηγού-Οδηγητή,⁸⁵ του εντολοδόχου, του στοργικού πατέρα, που η αφοσίωση σ' αυτόν ταυτίζεται με την αφοσίωση στα εθνικά ιδανικά. Η εικόνα αυτή προπαγανδιζόταν με δημοσιεύματα στο καθεστωτικό περιοδικό «Η Νεολαία», που συνοδεύονταν από τίτλους όπως «Πατέρας στοργικός», όπου γινόταν λόγος για την πατρική αγάπη του Μεταξά προς τους νέους.⁸⁶ Δηλωτικό της θεοποίησης του ηγέτη είναι ότι σ' όλες τις αναφορές στο πρόσωπό του οι λέξεις γράφονται με κεφαλαία: «Του», «Τον», «Πρόσωπόν Του».

⁷⁷ Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 60, 64.

⁷⁸ Ιωάννης Μεταξάς, «Ομιλία προς τους φοιτητές του Πανεπιστημίου», 10 Οκτωβρίου 1936, Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941*. Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1969, τ. Β', σ.73, στην ιστοσελίδα <http://ioannismetaxas.gr/Diagelma%20Metaxa%204%20Aug%201936.pdf> [Ανακτήθηκε: 11-4-2018].

⁷⁹ Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 64.

⁸⁰ «Σπαρτιατική Οργάνωσις και Αγωγή των Νέων», *Η Νεολαία*, φ.3, 29 Οκτωβρίου 1939, σ. 83, στην ιστοσελίδα http://ioannismetaxas.gr/Periodiko_Neolaia.html [Ανακτήθηκε: 11-4-2018].

⁸¹ Κοντού, *ό.π.*, σ. 289.

⁸² Μαχαίρα, *ό.π.*, σ. 24.

⁸³ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 32.

⁸⁴ Μαχαίρα, *ό.π.*, σ. 36.

⁸⁵ «Η επιθεώρησις του Αρχηγού», *Η Νεολαία*, φ. 23(74), 9 Μαρτίου 1940, σ. 708.

⁸⁶ «Πατέρας στοργικός», *Η Νεολαία*, φ.25, 1 Απριλίου 1939, σ. 812-813.

Ο συνηθισμένος κοινοβουλευτικός αρχηγός αντικαθίσταται από τον χαρισματικό ηγέτη, τον «μάγο» και «θαυματοποιό», από όλους αποδεκτό, καθώς όλοι έχουν πειστεί για την αποτελεσματικότητά του. Ο χαρισματικός αυτός ηγέτης θα φροντίσει για τους «πειθαρχικούς» και τους «ευτάκτους».⁸⁷ Η νέα κοινωνία της οποίας θα ηγείται αυτός ο χαρισματικός ηγέτης θα οργανωθεί με βάση το ιδανικό της ανισότητας σε μια πυραμίδα, την κορυφή της οποίας καταλαμβάνει η ελίτ ενώ στη βάση θα βρίσκεται η πλειοψηφία, η οποία εκτελεί τις εντολές της ελίτ και την υποστηρίζει. Πρόκειται για το φασιστικό ιδανικό της ανισότητας, η οποία αποτελεί, κατά τον Μεταξά, φυσική κατάσταση, το «κίνημα των αρίστων», προερχόμενο από την αρχαιότητα.⁸⁸

3.4. Η ΕΟΝ

Το «Νέον Κράτος» επιδιώκει να συγκεντρώσει τους εκλεκτούς απ' όλα τα κοινωνικά στρώματα και να δημιουργήσει κέντρα μόρφωσης και επιλογής ηγετών, από τα οποία θα προκύψει μια τάξη μορφωμένων, ομοιόμορφα σκεπτόμενων και πειθαρχημένων στο κράτος, προερχόμενη από τη νεολαία. Στην επίτευξη του στόχου αυτού αποσκοπεί η δημιουργία της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας, προσωπικό δημιούργημα του Μεταξά.⁸⁹

Η ΕΟΝ υπήρξε το αμιγέστερο φασιστικό στοιχείο του μεταξικού καθεστώτος,⁹⁰ καθώς μέσω αυτού του οργάνου ο Μεταξάς επιδίωξε να αποκτήσει το λαϊκό έρεισμα που στερούνταν. Το καθεστώς, προκειμένου να προσεταιριστεί όχι μόνο τους νέους αλλά και τα παιδιά, προσανατολίζεται στη στράτευσή τους στην Οργάνωση, η οποία λειτουργούσε ως συμπληρωματικός θεσμός του σχολείου, αλλά πολλές φορές το υποκαθιστούσε, γιατί υπήρχε έλλειψη αυτών και το ποσοστό αναλφαβητισμού ήταν μεγάλο,⁹¹ είτε ακόμη και λόγω του ότι μεγάλος αριθμός παιδιών διέκοπτε τη φοίτηση.

Ο σκοπός της Οργάνωσης, σύμφωνα με τον ιδρυτικό νόμο του Νοεμβρίου 1936, ήταν [...]*η επωφελής διάθεσις του ελεύθερου από της εργασίας ή των σπουδών χρόνου των νέων προς προαγωγήν της σωματικής και πνευματικής καταστάσεως αυτών, ανάπτυξιν του Εθνικού φρονήματος και της πίστεως προς την θρησκείαν, δημιουργία πνεύματος συνεργασίας και κοινωνικής αλληλεγγύης και έγκαιρον επαγγελματικόν προσανατολισμόν εκάστου αναλόγως προς τας φυσικάς ιδιότητας αυτού.*⁹²

Ο Α.Ν. 782/1937, «Περί οργανώσεως της Κεντρικής Υπηρεσίας του υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας» προβλέπει τη δημιουργία της Διεύθυνσης Οργανώσεως Νέων, στην οποία υπάγεται το Τμήμα Οργανώσεως Νέων. Η δημιουργία του τμήματος αυτού δικαιολογείται, αν λάβουμε υπόψη ότι η

⁸⁷ Μαχαίρα, *ό.π.*, σ. 38.

⁸⁸ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ.44.

⁸⁹ στο ίδιο, σσ.44-45.

⁹⁰ Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 45.

⁹¹ Μαχαίρα, *ό.π.*, σ. 89.

⁹² Α.Ν. 334 / 10 Νοεμβρίου 1936 «Περί συστάσεως “Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας”», ΦΕΚ 499, τ. Α', άρθρο 3, σ. 2666.

διαπαιδαγώγηση όλης της νεολαίας, όχι μόνο της σχολικής αλλά και της εξωσχολικής, μέσω της ΕΟΝ είναι στόχος του καθεστώτος.⁹³

Η ΕΟΝ αποτελούσε τον σημαντικότερο φορέα αγωγής της νεολαίας και ήταν επιφορτισμένη στο να γαλουχήσει τους αυριανούς πολίτες της χώρας με τα εθνικά ιδανικά. Οι άξονες της αγωγής μέσω της ΕΟΝ ήταν ο «αντικοινοβουλευτισμός, αντικομμουνισμός, πίστη στο βασιλικό θεσμό, милитарιστικό πνεύμα, προσωπολατρία, εθνικισμός-προγονολατρία και το τρίπτυχο: πατρίς-θρησκεία-οικογένεια».⁹⁴ Επιπλέον, η Οργάνωση ήταν επιφορτισμένη να καλλιεργήσει στα μέλη της, κυρίως των αγροτικών περιοχών, την αγάπη για τη γη και το γεωργικό επάγγελμα, καθώς η καλλιέργεια της γης συνιστούσε «Εθνικό Καθήκον».⁹⁵ Η ελληνική νεολαία καλείται να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στο Νέον Κράτος ως θεματοφύλακας του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού,⁹⁶ γεγονός που ίσως ερμηνεύει την προώθηση της ΕΟΝ από το καθεστώς Μεταξά.

Μέσα σε δύο χρόνια η οργάνωση υποτίθεται ότι αριθμούσε ένα εκατομμύριο μέλη, περιλαμβάνοντας την πλειοψηφία της ελληνικής νεολαίας.⁹⁷ Ωστόσο, ακόμη κι αν το νούμερο αυτό ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, δεν ήταν προϊόν εθελούσιας εγγραφής, παρά τις δηλώσεις του καθεστώτος ότι η εγγραφή δεν είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα. Την υποχρεωτική εγγραφή στις τάξεις της ΕΟΝ τεκμηριώνει η εγκύκλιος με την υπ' αριθμ. 92606/137, που στάλθηκε στα σχολεία από το υπουργείο Παιδείας το 1938, προκειμένου «από του αρξαμένου σχολικού έτους άπαντες οι μαθηταί των σχολείων[...]αποτελέσουσι συντεταγμένα τμήματα της Εθνικής Οργανώσεως Νέων».⁹⁸

Επιπλέον, πέρα από τον επίσημο λόγο του υπουργείου διάχυτη είναι η προπαγάνδα μέσω του περιοδικού «Η Νεολαία». Την εικόνα αυτής της συστηματικής προπαγάνδας περιγράφει σε άρθρο του ο Θ. Δράκος στο περιοδικό της ΕΟΝ, αναφερόμενος στο Γ' γυμνάσιο αρρένων Αθηνών. Όπως ο καθηγητής γυμναστικής και υπεύθυνος καθηγητής της «Νεολαίας» καταθέτει, γινόταν προπαγάνδα για την εγγραφή των μαθητών στις τάξεις της ΕΟΝ, ενώ ο ίδιος δεν παρέλειπε να μιλά στους μαθητές για τη «Νεολαία», να κάνει ειδικές ομιλίες και να εξηγεί το εθνικό έργο της κυβέρνησης, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να αγαπήσουν και να αφοσιωθούν στη «Νεολαία». Ανάλογη εργασία γίνεται και από τους φιλόλογους, οι οποίοι με αφορμή τη διδασκαλία υπενθυμίζουν τους αγώνες της εθνικής αναδημιουργίας.⁹⁹ Παρόμοιες κινήσεις γίνονταν και στο χώρο του Πανεπιστημίου, όπου δόθηκαν οδηγίες για την εγγραφή των φοιτητών στην ΕΟΝ με εγκύκλιο του Πανεπιστημίου.¹⁰⁰

⁹³Α.Ν.782/15 Ιουλίου 1937 «Περί Οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», ΦΕΚ 267 τ. Α', άρθρο 1, σ. 1697 και Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 86.

⁹⁴Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Η ΕΟΝ δια χειλέων Μεταξά», Βασ.Καρδάσης-Αρτ. Ψαρομηλιγκός (επιμ), *Η Δικτατορία του Μεταξά. Νεολαία-Ιδεολογία-Αισθητική*, Εκδόσεις Τεγόπουλος, Ε -Ιστορικά-Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2010, σ.74 και Αγγελής, «Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ) 1936-1941», *ό.π.*, σ. 42.

⁹⁵Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 43-44.

⁹⁶Μαχαίρα, *ό.π.*, σ. 89.

⁹⁷Πέν, *ό.π.*, σ. 447.

⁹⁸Αγγελής, *ό.π.*, σ. 39.

⁹⁹Θ. Δράκος, «Η ιδέα της νεολαίας στα σχολεία», *Η Νεολαία*, φ.27, 15 Απριλίου 1939, σ. 885.

¹⁰⁰«Από την εγκύκλιον του Πανεπιστημίου», *Η Νεολαία*, φ.16, 28 Ιανουαρίου 1939, σ. 527.

Αξίζει να γίνει αναφορά στις ιδιαίτερες προπαγανδιστικές μεθόδους της ΕΟΝ, τόσο λόγω της καινοτομικής εφαρμογής τους όσο και γιατί αποτελούν ενδείξεις επίδρασης που άσκησε ο φασιστικός και ναζιστικός προπαγανδιστικός μηχανισμός στο καθεστώς. Πρόκειται για τις τελετές και τις μαζικές συγκεντρώσεις της ΕΟΝ, που προκαλούσαν τον εντυπωσιασμό, τον κινηματογράφο και το ραδιόφωνο.¹⁰¹

Μια σειρά προνομίων στα μέλη της Οργάνωσης -όπως ευκολία στους διορισμούς, εκπτώσεις στις συγκοινωνίες και σε κινηματογράφους- αλλά και κυρώσεις σ' όσους αρνούσαν να ενταχθούν, αποσκοπούσε να κάμψει τις αντιρρήσεις ένταξης. Για παράδειγμα δεν υπήρχε δυνατότητα σίτισης των φοιτητών στην εστία σε όσους δεν ήταν μέλη.¹⁰²

Αναμφίβολα, η όλη προσπάθεια συναντούσε αντιδράσεις, όπως προκύπτει από τη μελέτη του δημόσιου αλλά και ιδιωτικού λόγου του Μεταξά (προσωπικό ημερολόγιο), όχι μόνο από τους εκπαιδευτικούς και μαθητές αλλά και από τον Διάδοχο. Ο Μεταξάς σημειώνει σχετικά στο προσωπικό του ημερολόγιο στις 9 Ιουνίου 1938: «*Παρέλασις Αθλητών. Τι ωφελεί το έργον μου; Μόνον εντυπωσιακός. -Υβρεις Διαδόχου κατά της Νεολαίας. Προσωπικάί αντιδράσεις[...]*».¹⁰³

Κομβικό ρόλο στην εξέλιξη της ΕΟΝ διαδραμάτισε ο Α.Ν. 1798, ο οποίος σύμφωνα με το άρθρο 1 όριζε ότι η εθνική και ηθική αγωγή της Νεολαίας είναι έργο του Κράτους, την οποία επιδιώκει μέσω της εθνικής Παιδείας και της ΕΟΝ. Το άρθρο 2 απαγορεύει τη σύσταση οποιουδήποτε άλλου σωματείου που θα επιδιώκει ανάλογο σκοπό, θέτοντας έτσι ζήτημα ύπαρξης για κάθε άλλη οργάνωση νέων. Με τον ίδιο νόμο συγχωνευόταν το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων με την ΕΟΝ, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 3 ο υπουργός Παιδείας είχε δικαίωμα διάλυσης οποιουδήποτε σωματείου ή οργάνωσης ή ιδρύματος τέτοιου είδους.¹⁰⁴ Τέλος, πέρα από τους Προσκόπους έπαψαν να υπάρχουν και η ΧΑΝ και ΧΕΝ, η περιουσία των οποίων πέρασε στην ΕΟΝ.¹⁰⁵ Είναι λοιπόν πασιφανής η προσπάθεια μονοπώλησης των νεολαιίστικων οργανώσεων εκ μέρους του καθεστώτος.¹⁰⁶

Η Οργάνωση είχε μόνο ένα μικρό στρατιωτικό παρακλάδι, αν και έγιναν προσπάθειες για τη δημιουργία Εργατικών Ταγμάτων.¹⁰⁷ Να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα του Μεταξά δεν επιτρεπόταν στους Εβραίους να μπουν στο κίνημα νεολαίας του καθεστώτος, αν και γενικά, σύμφωνα με τον Mazaower, δεν είχαν εκδηλωθεί αντισημιτικές διαθέσεις από το Νέο Κράτος.¹⁰⁸

Η ΕΟΝ ακολουθούσε πιστά την αυστηρή αγωγή των νεολαιών των ολοκληρωτικών καθεστώτων, καθώς όραμα του Μεταξά ήταν η ηθικοποίηση της κοινωνίας μέσω της αυστηρής πειθαρχίας και της εργασίας. Υιοθετούνταν η

¹⁰¹ Αγγελής, *ό.π.*, σσ. 44-52.

¹⁰² στο ίδιο σ. 39.

¹⁰³ Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο...*, *ό.π.*, τόμ.4, *ό.π.*, σ. 303.

¹⁰⁴ Α.Ν. 1798/ 17 Ιουνίου 1939 «Περί Εθνικής και Ηθικής Αγωγής της Νεολαίας», ΦΕΚ 244, τ. Α', άρθρο 1, σ. 1596.

¹⁰⁵ Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 46.

¹⁰⁶ Αγγελής, *ό.π.*, σ. 60.

¹⁰⁷ Πέιν, *ό.π.*, σ. 447.

¹⁰⁸ Mazaower, *ό.π.*, σ. 108.

σπαρτιατική οργάνωση και αγωγή των νέων,¹⁰⁹ προβάλλοντας ιδιαίτερα την υπακοή, την πειθαρχία και την ομοιομορφία. Δηλωτική του στρατιωτικού χαρακτήρα της ήταν η ονομασία ομάδων της: «Φαλαγγίτες» (υπήρχαν βέβαια και οι «Σκαπανείς»). Ωστόσο, η στρατιωτική αγωγή των νέων δεν αποσκοπούσε στη δημιουργία πολεμοχαρών στρατιωτών, εμφορούμενων από το μιλιταριστικό πνεύμα της εδαφικής κατάκτησης, αλλά στην απαραίτητη πρακτική εξοικείωση των νέων με τον πόλεμο που ήταν πια προ των θυρών. Εκδρομές, δωρεάν ψυχαγωγία, αθλοπαιδιές, κατασκηνώσεις ήταν οι άλλες δραστηριότητες στις οποίες αναλωνόταν ο χρόνος στους κόλπους της ΕΟΝ.¹¹⁰

Επιχειρώντας να προβούμε σε μια αποτίμηση του έργου της ΕΟΝ θα λέγαμε ότι είναι θετική η προσπάθεια της πολιτείας να μορφώσει τους αναλφάβητους, κυρίως το 1940, μέσω της ίδρυσης και λειτουργίας νυχτερινών γυμνασίων και δημοτικών σχολείων. Εκεί η φοίτηση θα ήταν δωρεάν για τους απόρους και εργαζόμενους φαλαγγίτες, οι οποίοι είτε ήταν τελείως αναλφάβητοι, είτε είχαν διακόψει τη φοίτησή τους στο δημοτικό. Επιπλέον, δινόταν η δυνατότητα φοίτησης σε ημιαναλφάβητες γυναίκες, ανακοινωνόταν η ίδρυση σχολείων αναλφάβητων ειδικά για ολότελα αγράμματες υπηρέτριες, εργάτριες.

Η δυνατότητα που προσφέρει το καθεστώς στους (ημι)αναλφάβητους να ολοκληρώσουν τις εγκύκλιες σπουδές τους ίσως να σχετίζεται με την επιδίωξη του να έχει πρόσβαση και στους εργαζόμενους νέους, τους οποίους θα ήταν δύσκολο να επηρεάσει ιδεολογικά, μιας και βρίσκονταν εκτός σχολικού δικτύου.¹¹¹ Ωστόσο, είναι επιλήψιμο ότι το καθεστώς συνδυάζει την παροχή εγκύκλιας μόρφωσης με την ιδεολογική «διαφώτιση», στοχεύοντας στην εγχάραξη των ιδεολογικών αρχών της 4^{ης} Αυγούστου προκειμένου να διασφαλιστεί η μακροβιότητά του.

Επιπλέον, η Οργάνωση προκαλούσε την αποστροφή της κοινωνίας λόγω της αυθαιρεσίας που επιδείκνυε συστηματικά. Για παράδειγμα η προσφορά των Ελλήνων στην ΕΟΝ δεν ήταν εθελούσια αλλά επιβαλλόταν μέσω εγκυκλίων και νόμων (1,5 % των εσόδων των δήμων και των κοινοτήτων θα ενίσχυαν την ΕΟΝ). Η Οργάνωση απομυζούσε ό,τι και όποιον μπορούσε για να επιβιώσει (ως παράδειγμα αναφέρουμε αυτό της διάλυσης της ΧΑΝ και της λαφυραγώγησης του μηχανισμού της από την ΕΟΝ).¹¹²

Επιπλέον, η πίεση που ασκούσε στον εκπαιδευτικό ήταν έντονη, καθώς επιβαρυνόταν με πρόσθετες αρμοδιότητες. Μάλιστα, η στήριξη του έργου της ΕΟΝ από τον ίδιο αποτελούσε κριτήριο επαγγελματικής επάρκειας. Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε πως η ΕΟΝ άλωσε κυριολεκτικά την κλασική εκπαίδευση προκειμένου να λειτουργήσει. Το πρόγραμμα μαθητών και καθηγητών επιβαρύνθηκε ιδιαίτερα, αφού χρειάστηκε να αλλάξει το σχολικό πρόγραμμα, προκειμένου να προκύψει χρόνος για το έργο της ΕΟΝ. Η Τετάρτη απελευθερωνόταν με συνέπεια να επιβαρύνονται ιδιαίτερα οι υπόλοιπες ημέρες. Επίσης, εισαγόταν ένα καινούργιο μάθημα, η Εθνική και Ηθική Αγωγή. Τελικά η σχέση σχολείου και ΕΟΝ δεν ήταν αλληλοσυμπλήρωσης

¹⁰⁹ «Η εκπαίδευσις των νέων στην αρχαιότητα», *Η Νεολαία*, αριθμ.2, 22 Οκτωβρίου 1938, σ. 43.

¹¹⁰ Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 40.

¹¹¹ Κοντού, *ό.π.*, σ. 667.

¹¹² Αγγελής, *ό.π.*, σσ. 54-56.

αλλά αλληλοσύγκρουσης, ενώ από τον μεταξύ τους αγώνα εκείνο που βγήκε χαμένο ήταν το σχολείο.¹¹³

Από την άλλη, η ΕΟΝ επιφύλασσε ορισμένους και διακριτούς ρόλους στους νέους, προσαρμόζοντας την εκπαίδευσή τους, ανάλογα με το φύλο τους, και αναπαράγοντας συντηρητικές αντιλήψεις του παρελθόντος, οι οποίες ανέστειλαν το προοδευτικό ρεύμα που αφορούσε την εκπαίδευση των γυναικών και ευνοούσε τη χειραφέτησή τους. Βέβαια, είχε ενδιαφέρον για τον γυναικείο πληθυσμό ότι μέσω της Οργάνωσης εκμεταλλευόταν τη δυνατότητα να δραστηριοποιηθεί εκτός σπιτιού, εντός ενός αποδεκτού πλαισίου. Ακόμη κι αν οι δραστηριότητες αυτές σχετίζονται με τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας αυτή μπορούσε να ανακαλύψει τις κλίσεις της να καταξιώθει κοινωνικά.¹¹⁴

¹¹³ στο ίδιο, σσ. 54-58.

¹¹⁴ Κοντού, *ό.π.*, σ. 669.

4. Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους μεταξύ των ετών 1912-1935

Οι μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές της πολυτάραχης αυτής περιόδου δεν αφήνουν ανεπηρέαστο τον ευαίσθητο χώρο της παιδείας, ο ιδεολογικός προσανατολισμός του οποίου ενδιέφερε τις κυβερνήσεις.¹¹⁵

Μια σύντομη ανασκόπηση της επίδρασης που ασκούν οι κοινωνικοοικονομικές αλλαγές στην εκπαίδευση θα είναι διαφωτιστική προκειμένου να κατανοηθούν οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής γενικότερα και της γλωσσικής ειδικότερα.

Πριν το 1909, η ύπαρξη αντιθέσεων στον κοινωνικό και οικονομικό χώρο δρομολογούν την επανάσταση στο Γουδί, με αντίκτυπο και στον εκπαιδευτικό τομέα. Ο χώρος της εκπαίδευσης αυτή την περίοδο αποτελεί πεδίο οξύτατων συγκρούσεων, ιδιαίτερα στο γλωσσικό ζήτημα, ανάμεσα στους υπέρμαχους του αρχαϊστικού, κλασικιστικού πνεύματος και στους ανανεωτικούς φιλελεύθερους διανοούμενους. Δηλωτικά του πολωτικού κλίματος στον χώρο αυτό είναι τα «Ευαγγελικά» (1901) και τα «Ορεστειακά» (1903).¹¹⁶

Το κίνημα στο Γουδί αποτελεί τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας, καθώς θα ανοίξει τον δρόμο για την άνοδο στην εξουσία φορέων νέων ιδεών, οι οποίοι θα συμβάλουν μεταξύ άλλων και στην ανανέωση της πνευματικής ζωής. Την περίοδο αυτή οι εξελίξεις στο κίνημα του δημοτικισμού είναι καθοριστικές. Μέσα στο πλαίσιο της γενικότερης αμφισβήτησης των καθιερωμένων αξιών αναπτύσσεται η κριτική στάση απέναντι στο σχολείο με το βιβλίο του Φ. Φωτιάδη, «Το γλωσσικόν ζήτημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννησις». Στο βιβλίο αυτό το κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού παίρνει συγκεκριμένη μορφή, δραστηριοποιούμενο στην εκπαίδευση και προβάλλοντας ως βασικό αίτημα τη γλωσσική αλλαγή.¹¹⁷ Με την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1910, θα διατυπωθούν για πρώτη φορά επίσημα τα αιτήματα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, που συνέδεαν την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο με τον εκδημοκρατισμό και τον εκσυγχρονισμό.¹¹⁸ Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος θα αποτελέσει ορόσημο στην προσπάθεια για την εκπαιδευτική αναγέννηση του τόπου μέσω της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.¹¹⁹

Η κατάληψη της εξουσίας από τις αστικές δυνάμεις το 1909, ο διπλασιασμός της ελληνικής επικράτειας, απόρροια των Βαλκανικών πολέμων, το 1913 και οι εκπαιδευτικές θέσεις με κοινωνικές προεκτάσεις των φιλελεύθερων διανοούμενων της εποχής καθιστούν αναγκαία την προσαρμογή της εκπαίδευσης στις νέες

¹¹⁵ Χαράλαμπος Νούτσος, *Προγράμματα Μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος, (1931-1973)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σ.254.

¹¹⁶ Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*, ε' έκδοση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2002, σσ.70-71.

¹¹⁷ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ.12.

¹¹⁸ Ρηγοπούλου, *ό.π.*

¹¹⁹ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 12.

ανάγκες.¹²⁰ Οι νέες οικονομικές συνθήκες επιτάσσουν την αλλαγή στο σύστημα εκπαίδευσης, με έμφαση στην ίση πρόσβαση στα μορφωτικά αγαθά, στην επαγγελματική εκπαίδευση και στην καθιέρωση της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος πρωταγωνιστεί σ' αυτή την προσπάθεια για ριζικές μεταρρυθμίσεις στον εκπαιδευτικό χώρο, καθώς σχεδιάζει τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια -των οποίων ο βασικός εμπνευστής είναι ο Δ. Γληνός- που κατατίθενται στη Βουλή κατά την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τον Βενιζέλο και προωθούνται από τον υπουργό Παιδείας Γ. Τσιριμώκο. Αν και τα νομοσχέδια αυτά τελικά αποσύρονται μετά από τις σφοδρές αντιδράσεις που συναντούν, ωστόσο είναι σημαντικά, γιατί εκφράζουν τα βασικά αιτήματα για εκπαιδευτική αλλαγή.

Μεταξύ των καινοτομιών που εισηγούνται είναι η καθιέρωση υποχρεωτικού, αυτόνομου εξαετούς δημοτικού σχολείου, η αριθμητική αύξηση των σχολικών κτιρίων, των δασκάλων, η μέριμνα για τη μορφωτική τους βελτίωση και η δημιουργία σχολικών κήπων. Στη Μέση Εκπαίδευση (Μ.Ε.) διακρίνουμε δύο τύπους σχολείων, το τριετές αστικό σχολείο, τεχνικού και πρακτικού χαρακτήρα, και το εξαετές γυμνάσιο που θα αποτελούσε προθάλαμο για ανώτερες σπουδές, ενώ προβλεπόταν η οργάνωση Τεχνικής Εκπαίδευσης και ίδρυσης διδασκαλείου Τεχνικής Εκπαίδευσης.¹²¹ Τέλος σημαντική πρόταση ήταν η κατάργηση της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στο δημοτικό και η αντικατάστασή της από τη διδασκαλία της καθαρεύουσας.¹²²

Αξίζει σ' αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τον Βενιζέλο το εκπαιδευτικό και ιδιαίτερα το γλωσσικό ζήτημα συνυφαίνονταν με το πρόβλημα της εθνικής ολοκλήρωσης. «*Ο δημοτικισμός συνδέθηκε άρρηκτα με τον εθνικισμό και μάλιστα με τον αλτρωτισμό*». Ιδιαίτερα μετά το 1912, η επιτακτική ανάγκη αφομοίωσης των νέων πληθυσμών και εμπέδωσης της ελληνικής τους ταυτότητας οδηγεί στη στράτευση της δημοτικής σ' αυτό τον σκοπό. Η χρήση, λοιπόν, της δημοτικής γλώσσας στην εκπαιδευτική διαδικασία εμφανίζεται ως ο πιο γρήγορος τρόπος. Αποκαλυπτική της παραπάνω πολιτικής είναι η ρήση του Βενιζέλου στη Βουλή το 1914. Φέρεται να είπε στη Βουλή κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα μουσουλμανικά και ισραηλιτικά σχολεία ότι τους αλλόγλωσσους πρέπει «*να τους διδάξωμεν την λαλουμένην γλώσσαν και όχι την ψευδή*».¹²³ Είναι χαρακτηριστικό ότι η ριζική μεταρρύθμιση, με την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στη Στοιχειώδη εκπαίδευση, είναι έργο της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης το 1917, σε μια περίοδο του πολέμου πολύ κρίσιμη για τα εθνικά ζητήματα.¹²⁴

¹²⁰ Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 75.

¹²¹ Γεωργία Κατσαγάνη, «Η απόπειρα εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1913 και η θέση των Αρχαίων Ελληνικών στο πρόγραμμα Μαθημάτων του 1914», στο: *Πρακτικά 1^{ου} πανελλήνιου Συνεδρίου «Προγράμματα Σπουδών- σχολικά εγχειρίδια: Από το παρελθόν στο παρόν και το μέλλον*», 4-6 Μαρτίου 2016, σσ. 85-88, στην ιστοσελίδα <http://www.ekedisy.gr/wp-content/uploads/2016/10/%CE%A4%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B2%CE%84-2.pdf> [Ανακτήθηκε 28-2-2018].

¹²² Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 14.

¹²³ Μαυρογορδάτος, *ό.π.*, σ. 232.

¹²⁴ στο ίδιο, σ. 233.

Η προσπάθεια αναμόρφωσης της παιδείας και συγγραφής σχολικών βιβλίων στη δημοτική γλώσσα επιχειρείται το 1917 από την Προσωρινή Κυβέρνηση του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, που αναθέτει το έργο αυτό στην τριανδρία του Εκπαιδευτικού Ομίλου, αποτελούμενη από τους Δ. Γληνό, Α. Δελμούζο και Μ. Τριανταφυλλίδη. Οι παραπάνω με τον ρόλο των ανώτερων εποπτών της εκπαίδευσης υιοθετούν ριζοσπαστικά μέτρα στο χώρο της εκπαίδευσης.

Το έργο των πρωτεργατών την μεταρρύθμισης εστίασε στους ακόλουθους πυλώνες:

- στην εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας σ' όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου. Στις δύο τελευταίες τάξεις θα διδάσκονταν παράλληλα και η καθαρεύουσα.

- στη συγγραφή και έκδοση διδακτικών βιβλίων που διαπνέονταν από πρωτοποριακό πνεύμα, μεταξύ των οποίων ξεχώρισαν το αλφαβητάριο που ονομάστηκε «*Αλφαβητάρι με τον Ήλιο*» και το αναγνωστικό «*Τα Ψηλά βουνά*» για τη Γ' δημοτικού. Πρόκειται για βιβλία που εισάγουν μια διαφορετική ιδεολογία βασισμένη στον «*αστικό ορθολογισμό που εξαίρει την επιστήμη, τη γνώση, την υπακοή στους νόμους, την κοινωνική αλληλεγγύη, το συλλογικό πνεύμα, και μια προοδευτική παιδαγωγική*». ¹²⁵

- στην επιμόρφωση των δασκάλων προκειμένου να πειστούν για την αναγκαιότητα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Ιδιαίτερη ήταν η μέριμνα για την προετοιμασία τους στη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας, με τοπικά συνέδρια, συστηματικά μαθήματα και φροντιστήρια. ¹²⁶

Όμως η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας από την κυβέρνηση Βενιζέλου συνέδεσε την τύχη της μεταρρύθμισης μ' αυτήν του βενιζελισμού. Συνακόλουθα, όταν επέρχεται η εκλογική ήττα των βενιζελικών το 1920, καταδικάζεται και η μεταρρύθμιση από τους πολιτικούς τους αντιπάλους με τα βέλη τους να εκτοξεύονται κατά των σχολικών βιβλίων στη δημοτική γλώσσα ¹²⁷.

Η επικράτηση βενιζελικών κυβερνήσεων μετά τη Μικρασιατική τραγωδία προωθεί το έργο των εκφραστών του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Μεταξύ των ζητημάτων που προτάσσονται συγκαταλέγονται η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών μέσω της αναδιοργάνωσης του Μαράσλειου Διδασκαλείου το 1923, της ίδρυσης Παιδαγωγικής Ακαδημίας (Π.Α.) και του Α.Π.Θ. Δυστυχώς για άλλη μια φορά η πολιτική αλλαγή – δικτατορία του Θ. Πάγκαλου - αναστέλλει τη δημιουργική πνοή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που επιβεβαιώνει την εξάρτηση της εκπαίδευσης από την πολιτική είναι το ότι μετά από το 1922 με την άνοδο στην εξουσία των Φιλελευθέρων επανέρχονται βιβλία γραμμένα στη δημοτική γλώσσα, ενώ κατά την περίοδο της συντηρητικής διακυβέρνησης 1920-1922 αυτά είχαν αποσυρθεί. ¹²⁸

¹²⁵ Μαριάνθη Μπέλλα, «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις των κυβερνήσεων Βενιζέλου (1910-1920), Εκσυγχρονιστικά σχέδια και αντιδράσεις», 2013, στην ιστοσελίδα https://criticeduc.blogspot.gr/2013_02_11_archive.html?view=classic [Ανακτήθηκε: 28-2-2018].

¹²⁶ στο ίδιο, *ό.π.*

¹²⁷ Καγκαλίδου, *ό.π.* σ. 14-15.

¹²⁸ *ό.π.*, σ. 16.

Ιδιαίτερη θέση στην εκπαιδευτική πολιτική της χώρας έχει η τελευταία περίοδος διακυβέρνησής της από τον Βενιζέλο, την τετραετία 1928-1932, πρώτο μέλημα του οποίου θα αποτελέσει η εκπαίδευση. Η αυτοδυναμία που εξασφάλισαν στις εκλογές οι Φιλελεύθεροι τους επέτρεψε προκειμένου να υλοποιήσουν την αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, να προβούν σε μια πιο αποφασιστική παρέμβαση στη δομή, την οργάνωση και τη διοίκηση της εκπαίδευσης. Όμως τα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα στην Ελλάδα την περίοδο αυτή είναι διαφορετικά συγκριτικά με την πρώτη περίοδο της βενιζελικής εξουσίας, όπως η ολοένα και αυξανόμενη δύναμη της αριστεράς, η εκδήλωση της αντίθεσης ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων στο υπάρχον πολιτικό σύστημα, πραγματικότητες που προκαλούν την αντίδραση της κυβέρνησης, η οποία προσπαθεί να τιθασεύσει τα νέα αυτά δεδομένα.¹²⁹ Η ψήφιση του «Ιδιώνυμου» το 1929, οι παρεμβάσεις των Φιλελευθέρων στη διοίκηση και την εποπτεία της εκπαίδευσης μαρτυρούν αυτή την προσπάθεια.

Γενικά η αξίωση για αλλαγή του εκπαιδευτικού συστήματος σχετιζόταν με τις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της βενιζελικής κυβέρνησης εκφράζει την επιθυμία εφαρμογής μιας εκπαιδευτικής πολιτικής που υπηρετεί τις επιδιώξεις της φιλελεύθερης αστικής τάξης και εφαρμόζει κοινωνικό έλεγχο στην παρεχόμενη παιδεία. Άλλωστε οι ίδιοι οι εμπνευστές της δηλώνουν πως το σχολείο «*δεν υπόσχεται να μεταβάλλει κοινωνικά και οικονομικά καταστάσεις, αλλά να εξυπηρετήσει και προάγει τας υπάρχουσας, διότι το σχολείον, ως κρατικόν όργανον, είναι υποχρεωμένον να είναι φορέας της κρατούσης τάξεως πραγμάτων*».¹³⁰

Ως εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 αποκαλούνται γενικά τα νομοσχέδια των υπουργών Παιδείας Κ. Γόντικα το 1929 και Γ. Παπανδρέου από το 1930. Πρόκειται για ένα κράμα της μεταρρύθμισης που επιχειρήθηκε το 1917 και προσθήκης νέων στοιχείων. Πρωταρχική φροντίδα του νομοθέτη ήταν η λειτουργικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος και η προσαρμογή του σχολείου στις οικονομικές ανάγκες της χώρας.¹³¹ Η εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης Βενιζέλου είχε ως προτεραιότητα την ομαλή κοινωνικοποίηση των μαθητών μέσω των εκπαιδευτικών μηχανισμών. Έτσι εξηγείται η έμφαση στην εκπαίδευση και το πολυδάπανο πρόγραμμα των σχολικών κτιρίων επί υπουργίας Γ. Παπανδρέου σε μια περίοδο δημοσιονομικού αδιεξόδου.¹³²

Οι στόχοι της μεταρρύθμισης του 1929 είναι η ίδρυση νηπιαγωγείων, το υποχρεωτικό εξάχρονο μικτό δημοτικό σχολείο, προκειμένου να παρασχεθεί το δικαίωμα ενιαίας, ομοιόμορφης και κοινής εκπαίδευσης με πρακτικό προσανατολισμό σ' όλα τα ελληνόπουλα, η ίδρυση ανώτερου Παρθεναγωγείου και

¹²⁹ Κωνσταντίνος Γ. Γιαννόπουλος, *Από το δάσκαλο στον Επιθεωρητή: η περίπτωση του Β. Παπαγεωργίου (1914-1949)*, τ.Β', ανέκδοτη διδακτορική διατριβή. ΕΚΠΑ. Ιωάννινα 2009, σ.311, στην ιστοσελίδα <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/27104#page/1/mode/2up> [Ανακτήθηκε: 3-3-2018].

¹³⁰ Χαράλαμπος Νούτσος, *Προγράμματα Μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος, (1931-1973)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σσ. 147, 220.

¹³¹ Ευθυμία Παυλίδου, *Σχολείο και ΕΟΝ: μέσα ιδεολογικής χειραγώγησης του μεταξικού καθεστώτος*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 12, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/103021/files/gri-2008-1387.pdf> [Ανακτήθηκε: 3-3-2018].

¹³² Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι. Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 475.

κατώτερων μικτών επαγγελματικών σχολείων -γεωργικών, εμπορικών, βιοτεχνικών, οικοκυρικών- για όσους από τους απόφοιτους του δημοτικού δε συνέχιζαν τις σπουδές τους στη Μ.Ε., καθώς και νυχτερινών δημοτικών σχολείων προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο αναλφαβητισμός.¹³³

Η φοίτηση στα γυμνάσια, κλασικά και πρακτικά, που λειτουργούν παράλληλα και με κοινό πρόγραμμα στις πρώτες δύο τάξεις, αυξάνεται κατά δύο έτη¹³⁴ και η πρόσβαση σ' αυτά καθώς και στις πανεπιστημιακές ή ανώτερες σχολές γίνεται μετά από εξετάσεις. Επίσης προβλέπεται η ίδρυση Πειραματικών σχολείων σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, η προσωρινή καθιέρωση των ημιγυμνασίων, τύπος μεταβατικός στη θέση των Ελληνικών και αναδιοργάνωση διδασκαλείων δημοτικής και Μ.Ε. καθώς και ίδρυση διδασκαλείων νηπιαγωγών.¹³⁵

Ως προς τη γλώσσα, ο νόμος 5045/1930 καθιερώνει τη διδασκαλία της δημοτικής σ' όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου, δίχως όμως να ορίζει την υποχρεωτική διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες, ρύθμιση που περιλαμβάνονταν στο προηγούμενο νομοθέτημα της οικουμενικής κυβέρνησης του 1927, σύμφωνα με το οποίο για τις τέσσερις τάξεις του δημοτικού σχολείου προβλεπόταν η δημοτική με παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις (νόμος 3438 του 1927), αλλά και χωρίς να την απαγορεύει.¹³⁶ Επίσης, ο νόμος 5045/1931 θεσπίζει ότι τα διδακτικά βιβλία του δημοτικού θα γράφονται στη δημοτική γλώσσα. Επιπλέον, θεσμοθετείται η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση στο γυμνάσιο ενώ, για τους μαθητές της Ε' και ΣΤ' δημοτικού, προβλέπεται η έγκριση συλλογών αναγνωσμάτων στην καθαρεύουσα προκειμένου να ασκηθούν στην κατανόησή τους. Σημαντική παρέμβαση επί υπουργίας Γ. Παπανδρέου είναι η συγκέντρωση διοίκησης της εκπαίδευσης στο υπουργείο Παιδείας και η ίδρυση του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (Ν.4653/1930).¹³⁷

Μεταξύ των θετικών στοιχείων της μεταρρύθμισης του 1929 συγκαταλέγεται η δυνατότητα επιλογής των διδακτικών βιβλίων από τον διδάσκοντα, η διαμόρφωση του προγράμματος από τον σύλλογο διδασκόντων, οι ατομικές ερευνητικές εργασίες, τα προαιρετικά μαθήματα και το πρόγραμμα ελεύθερης εργασίας, στοχεύοντας στην αξιοποίηση των σχολικών γνώσεων για τη ζωή σε κάθε αυτοτελή βαθμίδα.¹³⁸

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μεταρρύθμιση του 1929 παρουσιάζει αρκετά συντηρητικά στοιχεία, όπως η ύπαρξη εισιτηρίων εξετάσεων για τη μετάβαση από τη

¹³³ Χρύσα Γουλή, Ευαγγελία Καύκουλα, «Η εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου», στην ιστοσελίδα

<http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/gouli-kafkoula.htm> [Ανακτήθηκε: 28-2-2018].

¹³⁴ Καγκαλίδου, *ό.π.* σ.18.

¹³⁵ Μαρία Φιλοσόφου, *Κατοχή και αντίσταση στην Αχαΐα: Κοινωνικές και εκπαιδευτικές διαστάσεις*, τόμ. Α', ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2010 σσ. 598-599, στην ιστοσελίδα <http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/3332> [Ανακτήθηκε : 4-3-2018].

¹³⁶ Γιαννόπουλος, *ό.π.* σ. 326.

¹³⁷ Καγκαλίδου, *ό.π.* σ. 19.

¹³⁸ Ευαγγελία Καλεράντε, *Παιδεία στα χρόνια της δικτατορίας 1936-1940*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 2016, σ. 81.

μια εκπαιδευτική βαθμίδα στην άλλη, η κυριαρχία της αρχαιομάθειας παρά τις εξαγγελίες της κυβέρνησης για πρακτικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης,¹³⁹ η ψήφιση του νόμου 4153/1929, ο οποίος προβλέπει μεταξύ άλλων την επιβολή ποινών των δασκάλων της δημοτικής εκπαίδευσης. Οι ποινές κυμαίνονται από την επίπληξη, την επιβολή προστίμου, τη μετάθεση εκτός της περιφέρειας ή και την προσωρινή απόλυση.¹⁴⁰

Ως έλλειμμα δημοκρατίας είναι δυνατό να εκληφθεί η ψήφιση νόμου «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», γνωστού ως «Ιδιώνυμο» (ειδικό, ιδιάζον αδίκημα) με τον οποίο ουσιαστικά ποινικοποιείται η αριστερή ιδεολογία. Έτσι, το να σκέπτεται κανείς αριστερά λογιζόταν ως έγκλημα γνώμης. Με βάση τον νόμο αυτό: «*Όστις επιδιώκει την εφαρμογήν ιδεών έχουσών ως έκδηλον σκοπόν την δια βιαίων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού συστήματος, ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της Επικρατείας, ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν τιμωρείται με φυλάκισιν τουλάχιστον έξι ετών. Προς τούτοις επιβάλλεται δια της αποφάσεως και εκτοπισμός ενός μηνός μέχρι δύο ετών εις τόπον εν αυτή ορισμένον*» (άρθρο 1).¹⁴¹

Ο νόμος αφορούσε όλους τους πολίτες, μάλιστα έκανε ειδική μνεία στους εκπαιδευτικούς: «*και τοι μη υποπεσόντες εις αξιόποινον πράξιν του παρόντος νόμου, προπαγανδίζοντες εν τούτοις κομμουνιστικάς αρχάς, ή προσβάλλοντες την ιδέαν της πατρίδος ή τα εθνικά σύμβολα, απολύονται οριστικώς της υπηρεσίας μετ' απόφασιν του οικείου Συμβουλίου*» (άρθρο 6, παρ.1).¹⁴² Επισημαίνουμε λοιπόν ότι βάσει της διάταξης που αναφερόταν ειδικά στους εκπαιδευτικούς δεν περιορίζεται μόνο στην τιμωρία πράξεων αλλά καθιερώνει και το έγκλημα γνώμης. Αρκούσε και μόνο να σκεφτεί κάποιος δάσκαλος με βάση την αριστερή ιδεολογία για να απολυθεί. Το πόσο αυστηρότερη προβλεπόταν η μεταχείριση για τους εκπαιδευτικούς αποδεικνύεται από το ότι αυτοί απειλούνταν με απόλυση χωρίς δικαστικές διαδικασίες, μόνο με την απόφαση των πειθαρχικών συμβουλίων.¹⁴³

¹³⁹ Παυλίδου, *ό.π.* σ. 14.

¹⁴⁰ Οι ποινές επίπληξης, επιβολής προστίμου και μετάθεσης εκτός της περιφέρειας επιβάλλονται σε περιπτώσεις: α) αδικαιολόγητης απουσίας και παράλειψης ή αμέλειας εκπλήρωσης καθηκόντων, β) κάθε παράβασης των κείμενων διατάξεων και ολιγογρία ή απειθεία προς τις οδηγίες των προϊσταμένων, γ) κάθε παρέκκλιση «*από του πρέποντος*» στον υπηρεσιακό και ιδιωτικό βίο, όπως και ανάμιξη στις πολιτικές ή κοινοτικές διαμάχες, δ) ασεβή συμπεριφορά προς τις προϊστάμενες αρχές, ε) έργα κερδοσκοπικά ασυμβίβαστα προς το επάγγελμα ή απόκρυψη ιδιωτικής διδασκαλίας. Η οριστική απόλυση επιβάλλεται σε περιπτώσεις: α) εγκατάλειψης θέσης, όταν για παράδειγμα απουσιάζουν δίχως άδεια πάνω από 10 μέρες ή δεν αναλαμβάνουν τα καθήκοντά τους εντός 20 ημερών από την κοινοποίηση του διορισμού τους ή της μετάθεσης ή της απόσπασής τους, β) άρνησης υπηρεσίας, γ) επίμονης αμέλειας ή ανεπάρκειας στην εκπλήρωση καθηκόντων, δ) οποιοδήποτε παράπτωμα ή παράλειψη μετά δύο τιμωρίες εντός του ίδιου σχολικού έτους, από τις οποίες η μία είναι μεγαλύτερη του προστίμου των 1.000 δρχ., ε) κάθε ψευδή δήλωση στην αίτηση για μετάθεση ή για διορισμό, στ) διαγωγή ασυμβίβαστη προς το έργο του δασκάλου, ζ) παραπομπή με οριστικό βούλευμα στο Κακουργοδικείο, όπως και καταδίκη για πλημμέλημα κατά τα άρθρα 22 και 24 του Ποινικού Νόμου, στο Ν. 4153/ 11 Ιουνίου 1929, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 22-23 Μαρτίου 1929 Ν.Δ. “περί τροποποιήσεως των περί προαγωγής, μεταθέσεως, αδειών κλπ. διατάξεων των εκπαιδευτικών λειτουργών”», άρθρο 7, ΦΕΚ 197/ 1929, τ. Α’.

¹⁴¹ Ν.4229/1929, «Περί των μέτρων ασφαλείας...», *ό.π.*

¹⁴² στο ίδιο, η υπογράμμιση δική μου.

¹⁴³ Φιλοσόφου, *ό.π.*, σ. 601.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι το «Ιδιώνυμο» λειτουργεί ιδιαίτερα αποπνικτικά στον χώρο της εκπαίδευσης κατά την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τον Βενιζέλο και ότι εισάγεται το κλίμα που θα διαμορφωθεί την επόμενη περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά. Το σχολείο φαίνεται πως αποτελεί αυτή την περίοδο κομβικό χώρο, στον οποίο το κράτος επενδύει και ίσως γι' αυτό να υπάρχει «ιδιαίτερη μεταχείριση».¹⁴⁴

Μια προσπάθεια ερμηνείας της σκλήρυνσης της πολιτικής του Βενιζέλου είναι η ακόλουθη: «είναι αποτέλεσμα τόσο της σύγκρουσης της αστικής τάξης με το νεαρό εργατικό κίνημα όσο και των συμφιλιωτικών διαθέσεων που δείχνει ο ίδιος ο ηγέτης της, εξαιτίας της ταξικής σύγκρουσης, προς τα συντηρητικά στοιχεία της αστικής τάξης».¹⁴⁵

Παρά την κριτική και τις αντιδράσεις που προκάλεσε, η μεταρρύθμιση της περιόδου 1929-1932 ήταν σημαντική, ωστόσο για άλλη μια φορά συμπαρασύρθηκε από την κοινωνικοοικονομική κρίση της περιόδου -την παραίτηση (Μάιος) της κυβέρνησης Βενιζέλου ακολουθεί μικρή περίοδος διαδοχικών κυβερνήσεων- με αποτέλεσμα οι καινοτομίες να μείνουν ανολοκλήρωτες. Την πολιτική αστάθεια της περιόδου μαρτυρούν τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα μετά την παραίτηση Βενιζέλου. Ακολουθούν η κυβέρνηση Παπαναστασίου, Βενιζέλου, εκλογές από τις οποίες σχηματίζεται η κυβέρνηση Τσαλδάρη, στη συνέχεια μετά την παραίτησή της και πάλι κυβέρνηση Βενιζέλου, εκλογές με οριακή νίκη του Τσαλδάρη, έπεται το αποτυχημένο κίνημα του Πλαστήρα, με την επίφαση της χρεοκοπίας του κοινοβουλευτισμού και του ορατού κομμουνιστικού κινδύνου, ο οποίος με τη σειρά του παρέδωσε την εξουσία σε κυβέρνηση υπό τον υποστράτηγο Αλ. Οθωναίο. Μετά τις εκλογές της 5 Μαρτίου 1933 ο Π. Τσαλδάρης σχηματίζει κυβέρνηση.¹⁴⁶

Η εκτενής αναφορά στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση των ετών πρωθυπουργίας του Βενιζέλου κρίθηκε απαραίτητη, γιατί όπως θα φανεί παρακάτω στην παρούσα εργασία η α' φάση της εκπαιδευτικής πολιτικής του καθεστώτος Μεταξά υιοθετεί αντιμεταρρυθμιστική πολιτική και έρχεται να καταργήσει και τα τελευταία κατάλοιπα της μεταρρύθμισης του 1929.¹⁴⁷

Η άνοδος στην εξουσία του Λαϊκού κόμματος υπό τον Π. Τσαλδάρη, η μεσολάβηση του αποτυχημένου κινήματος του Πλαστήρα και η ανάληψη του υπουργείου Παιδείας από τον Θ. Τουρκοβασίλη, στελέχους του κόμματος Ελευθεροφρόνων του Ι. Μεταξά, θα δρομολογήσουν νέες εξελίξεις στο χώρο της εκπαίδευσης που αποδομούν τη μεταρρύθμιση της προηγούμενης περιόδου. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται ο Ν.5911 του 1933 με τον οποίο περιοριζόταν η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου, αντί στις έξι που ίσχυε πριν.

Επί υπουργίας Θ. Τουρκοβασίλη ψηφίζονται τα ακόλουθα νομοσχέδια:

¹⁴⁴ Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 315-317.

¹⁴⁵ Νούτσος, *ό.π.* σ. 233.

¹⁴⁶ Βουρνάς, *ό.π.*, σσ. 348-358.

¹⁴⁷ Αντωνία Χαρίση, *Οι πρώτες προσπάθειες του Νεοελληνικού κράτους για την εισαγωγή της Ειδικής Εκπαίδευσης: η συμβολή της Ρόζας Ιμβριώτη*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2012, σ. 178, στην ιστοσελίδα <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/27637#page/1/mode/2up> [Ανακτήθηκε: 15-3-2018].

Ο Ν. 5874/1933 «Περί αστικών σχολείων», σύμφωνα με τον οποίο τα ημιγυμνάσια αντικαθίστανται από τα τριχρόνα αστικά σχολεία, που θα στοχεύουν στην παροχή γενικής και πρακτικής μόρφωσης, στην αποσυμφόρηση του γυμνασίου και θα οδηγούν στα επαγγελματικά σχολεία.¹⁴⁸

Ο Ν. 286/1933 «Περί Παιδαγωγικών Ακαδημιών», με τον οποίο καθιερώνεται ένας τύπος εκπαίδευσης των δασκάλων, η διετής Π.Α., με παράλληλη κατάργηση των πολλών τύπων ιδρυμάτων που ίσχυαν ως τότε. Έτσι, ιδρύθηκαν σε όλη τη χώρα έξι Π.Α. κατ' ανώτατο όριο σε όλη τη χώρα.¹⁴⁹ Όπως αναφέρεται στην αιτιολογική έκθεση δίνεται μεγάλη βαρύτητα στην εξύψωση των λαϊκών μαζών μέσω της εξύψωσης του δημοδιδασκάλου. Κατά τον Τουρκοβασίλη, ο αποκλειστικός στόχος του σχολείου, ο εθνικός φρονηματισμός, απαιτεί την κατάλληλη μόρφωση των δασκάλων, η οποία είναι η κλασική. Η εκπαίδευση των δασκάλων στο γυμνάσιο κρίνεται απαραίτητη, όπως και η διετής φοίτηση στις Π.Α., γιατί θεωρείται ότι οι δάσκαλοι, λόγω της στέρησης κλασικής μόρφωσης, προσβλήθηκαν από το μικρόβιο των εθνοφθόρων ιδεών, σε αντίθεση με τους καθηγητές, που έμειναν πιστοί στο σύστημα.¹⁵⁰

Ο Ν. 5911/1933 «Περί διδακτικών βιβλίων», ο οποίος με το άρθρο 2 καθορίζει ως γλώσσα των διδακτικών βιβλίων για τις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού τη δημοτική με ένα κοινότοπο επιχείρημα: «εις τούτο ήγαγεν ημάς η επί μάλλον και μάλλον επιτεινομένη κατά τα τελευταία έτη γλωσσική αναρχία και αποχαλίνωσις [...]», ενώ για τις δύο τελευταίες τάξεις την απλή καθαρεύουσα. Ο υπουργός Παιδείας επικαλείται και «την πίεσιν ολοκλήρου της εξαναστάσης κοινής γνώμης» για τη δράση του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και «την πλήρη χαλάρωσιν του εθνικού και θρησκευτικού παράγοντος».¹⁵¹ Η οπισθοδρόμηση στο γλωσσικό ζήτημα συγκριτικά με το νομοθετικό καθεστώς του 1929 φανερώνεται στην εισηγητική έκθεση του Θ. Τουρκοβασίλη, που αναφέρεται στη γλωσσική αναρχία και αποχαλίνωση που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια «εις ην δια των κρατικών επεμβάσεων ηνοιχθήσαν διάπλαται αι θύραι του σχολείου». Ορισμένοι προοδευτικοί αστοί διαφοροποιούνται από τις συντηρητικές επιλογές της τάξης τους και αντιδρούν. Είναι χαρακτηριστική η επικριτική τοποθέτηση του Αλ. Δελμούζου στα νομοσχέδια του Σεπτεμβρίου του 1933, η οποία επιφέρει την πειθαρχική του δίωξη με την αιτιολογία «επί παραβάσει καθήκοντος», «επειδή γενικώς πρόκειται περί επικρίσεως μη αρμοζούσης εις δημόσιον υπάλληλον».¹⁵²

Ακολουθεί το αποτυχημένο βενιζελογενές κίνημα του 1935, μετά από το οποίο ενισχύεται η αντίληψη ότι ένα αυταρχικό κράτος θα μπορούσε να αντικαταστήσει το κοινοβουλευτικό σύστημα. Έπεται η παρέμβαση των στρατιωτικών, με το κίνημα του Κονδύλη, που οδηγεί στην ανατροπή του Τσαλδάρη στις 10 Οκτώβρη 1935, οπότε και επιβάλλεται στη Βουλή η ψήφιση κατάργησης της Προεδρευόμενης δημοκρατίας.

¹⁴⁸ Καγκαλίδου, *ό.π.* σ. 19.

¹⁴⁹ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (1895-1967)*, τόμ. Β', Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1974, σ. 179.

¹⁵⁰ Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 70 και Νούτσου, *ό.π.*, σ. 252.

¹⁵¹ Αχιλλέας Καψάλης-Δημήτρης Χαραλάμπους, *Σχολικά Εγχειρίδια: Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, Εκδόσεις Έκφραση, Αθήνα 1995, σ. 79, και Νούτσου, *ό.π.*, σ. 250.

¹⁵² Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 71-73 και Νούτσου, *ό.π.*, σ. 250.

Το δημοψήφισμα της 3^{ης} Νοεμβρίου 1935, *προϊόν καταφανούς νοθείας* επικύρωσε την καθεστωτική αλλαγή,¹⁵³ οδηγώντας στην παλινόρθωση της Βασιλείας.

Η πολιτική αλλαγή συνοδεύεται από αλλαγή και στο εκπαιδευτικό σκηνικό. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 ανεστάλη από τη δικτατορία του Γ. Κονδύλη το 1935, όταν υπουργός Παιδείας ήταν ο Θ. Τουρκοβασίλης, με την αιτιολογία ότι φθείρει το έθνος, ενώ δεν έλειψαν και διώξεις και απολύσεις εκπαιδευτικών με προοδευτικές ιδέες.¹⁵⁴ Με το Ν.Δ. της 2 Νοεμβρίου 1935 η γλώσσα των σχολικών βιβλίων για τις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού είναι η δημοτική.¹⁵⁵ Μία σειρά ρυθμίσεων αποκαλύπτει τον συντηρητικό, εθνικό και θρησκευτικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης της συγκεκριμένης περιόδου. Ενδεικτικά αναφερόμαστε στον χαρακτηρισμό των προηγούμενων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων ως κομμουνιστικών και την απομάκρυνση από το σχολείο των «κομμουνιζόντων» εκπαιδευτικών, στην κατάργηση των μικτών δημοτικών σχολείων και διδασκαλείων, στην εισαγωγή της υποχρεωτικής διδασκαλίας των Λατινικών στις τέσσερις τελευταίες τάξεις του Γυμνασίου με παράλληλη κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση, και τέλος στην αύξηση κατά μία ώρα της διδασκαλίας των Θρησκευτικών.¹⁵⁶

Τέλος, ένα ακόμη στοιχείο της νέας εκπαιδευτικής πραγματικότητας είναι ότι το σχολείο αποτελεί μέσο ιδεολογικής χειραγώγησης. Έτσι εξηγείται η επιβολή στους εκπαιδευτικούς από τον υπουργό Παιδείας της έμπρακτης εκδήλωσης αφοσίωσής τους στο θεσμό της Βασιλείας. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να καλλιεργούν στις παιδικές ψυχές την αγάπη και πίστη στον βασιλιά, μέσω ομιλιών, την οποία οι ίδιοι υποχρεώνονται με ένορκη ομολογία να αποδεικνύουν, διαφορετικά απολύονται.¹⁵⁷

Η απόπειρα λοιπόν για μεταρρύθμιση της εκπαιδευτικής πολιτικής είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την οικονομικοκοινωνική και πολιτική κατάσταση του ελληνικού κράτους.

¹⁵³ Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 483.

¹⁵⁴ Χρήστος Κάτσικας & Κώστας Ν. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα 2004, σ. 135.

¹⁵⁵ Ν / 2 Νοεμβρίου 1935 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως εκπαιδευτικών κτλ Νόμων», ΦΕΚ 519, τ.Α', άρθρο 5, σ. 2552, στην ιστοσελίδα <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek> [Ανακτήθηκε: 21-3-2018].

¹⁵⁶ Φιλοσόφου, *ό.π.*, σ. 602 και Νούτσου, σσ. 254-256.

¹⁵⁷ Φιλοσόφου, *ό.π.*

5. Τα ερείσματα του καθεστώτος

Ο Μεταξάς, δημιουργός του κόμματος Ελευθεροφρόνων, δεν έχαιρε ποτέ ιδιαίτερης λαϊκής αποδοχής. Το κόμμα του, με εξαίρεση τις εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου 1926, οπότε και συγκέντρωσε το 15,78% των ψήφων και 52 έδρες, δεν είχε υπολογίσιμη εκλογική βάση. Μάλιστα στις εκλογές του 1928 δεν κατάφερε να εκλεγεί βουλευτής ούτε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Κεφαλλονιά, στην οποία πολιτευόταν. Μια περιδιάβαση στις εκλογικές αναμετρήσεις του Μεσοπολέμου τεκμηριώνει την έλλειψη εκλογικής δύναμης του κόμματός του. Συγκεκριμένα, το 1932 πήρε 1,59% και 3 έδρες, το 1933 μόλις το 2,26 των ψήφων και 6 έδρες, ενώ 1936 συγκέντρωσε 3,94% και 7 έδρες.¹⁵⁸

Συνεπώς, η δικτατορία του Μεταξά έχρηζε δημιουργίας κοινωνικής βάσης, που θα στήριζε το νέο καθεστώς και για τον σκοπό αυτό κινήθηκε στην ανεύρεση των μέσων σταθεροποίησής της, εκμεταλλεζόμενη γι' αυτό δύο μέσα. Το ένα ήταν η νεολαία, την οποία μάλιστα προσπάθησε συστηματικά να προσεταιριστεί μέσω της ΕΟΝ. Ο εκθιασμός της νεότητας ήταν γνώριμο στοιχείο των φασιστικών καθεστώτων, από τα οποία η 4^η Αυγούστου οικειοποιήθηκε αρκετά στοιχεία. «*Η φασιστική λατρεία του τολμήματος, της δράσης και της θέλησης για ένα νέο ιδεώδες συντονιζόταν άμεσα με τη νεολαία, η οποία μπορούσε να ανταποκριθεί με έναν τρόπο που ήταν αδύνατος για μεγαλύτερα, πιο αδύναμα, περισσότερο έμπειρα και συνετά ή περισσότερο υλιστικά ακροατήρια*».¹⁵⁹

Το πόσο επένδυε το καθεστώς στη νεολαία διατρανώνεται πολύ συχνά στο δημόσιο λόγο: «*Αν δεν κατορθώσωμεν να έχωμεν την Νεότητα με το μέρος μας, εχάσαμεν ουσιαστικώς την μάχην. Αι επιτυχίαι μας επί του κοινωνικού ή οικονομικού πεδίου είναι επιτυχίαι υλικαί και κατά φύσιν παροδικαί, ενώ ημείς χρειαζόμεθα νίκας πνευματικάς και κατακτήσεις ψυχών [...]*».¹⁶⁰

Η νεολαία, όμως, σύμφωνα με το καθεστώς, έχει παραστρατήσει, εξαιτίας της φθοροποιού επίδρασης αυτών που ήταν εντεταλμένοι να την οδηγούν. «*[...] εγκαταλελειμμένη μετά τόσας καταστροφάς των ιδανικών και των ονείρων, τα οποία θα έπρεπε να σου πλημμυρίζουν την ψυχήν, αφού οι οδηγοί σου άψυχοι και απογοητευμένοι σου γέμισαν την ψυχήν με απελπισίαν [...], σου έσπειραν την απογοήτευσιν και τον φόβον του αγώνος της ζωής [...]. Σήκω επάνω, ελληνική νεολαία. Δεν υπάρχει δια σε άλλη πραγματικότης παρά η Ελληνική Πατρίς. Μόνον εκεί θα επανέυρεις τον εαυτό σου. Μόνον μέσα εις τας εθνικάς παραδόσεις θα επανέυρης τον προορισμόν σου. Μόνον μέσα εις τον ελληνικόν πολιτισμόν, θα επανέυρης τα ιδανικά σου και τα όνειρά σου. [...] απόβαλε μακράν σου τας αγυρτείας και τα ψεύδη, με τα οποία σου εδηλητηρίασαν την ψυχήν. Πέταξε μακράν σου τα ελεεινά αναγνώσματα, τα οποία σε διδάσκουν την ανηθικότητα και την ανανδρίαν, ακόμα και*

¹⁵⁸ Κώστας Ελευθερίου, *Οι εκλογές του Μεσοπολέμου (1926-1936) μέσα από τον αθηναϊκό τύπο*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2008, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y23f3f8j> [Ανακτήθηκε 12-5-2018].

¹⁵⁹ Πέιν, *ό.π.*, σ. 36.

¹⁶⁰ Δημ. Βεζανής, «Δικαιώματα και καθήκοντα της Νεολαίας υπό το Νέον Κράτος», περ. *Νέον Κράτος*, τ.1, Σεπτέμβριος 1937, σσ. 22-23.

εκείνα τα οποία, δήθεν φιλολογικά έργα σε διδάσκουν να φοβάσαι τους αγώνες της ζωής και να μη σκέπτεσαι παρά το άτομόν σου και την υλικήν απόλαυσίν σου».¹⁶¹

Προκειμένου να τονωθεί το εθνικό αίσθημα των νέων, οι οποίοι επηρεάστηκαν από σκέψεις ανατρεπτικές ελλείπει εθνικών ιδανικών, απαιτείται η οργάνωσή τους, την οποία επιμελείται νομοθετικά το καθεστώς, και η συνδρομή δασκάλων και γονέων, προκειμένου αυτή να εκτελεστεί.¹⁶² Γίνεται σαφές ότι το καθεστώς επένδυε στη νεολαία, προκειμένου να της εμφυσήσει την ιδεολογία του, στοχεύοντας στον πλήρη έλεγχό της.

Το δεύτερο μέσο κατίσχυσης του καθεστώτος ήταν το σχολείο, και γενικότερα η εκπαίδευση, προκειμένου μέσω του ελέγχου της να πραγματοποιθούν οι πολιτικοί, κοινωνικοί, ιδεολογικοί στόχοι του. Ο βασικότερος ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους είναι το σχολείο, καθώς είναι γεγονός πως «καμμιά κοινωνική τάξη δεν είναι σε θέση να διατηρηθεί στην πολιτική εξουσία αν δεν ασκεί συγχρόνως την ηγεμονία της μέσα στους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους».¹⁶³ Έτσι η παιδεία από υπερκομματική εκπολιτιστική λειτουργία μετατράπηκε σε τυφλό όργανο εξυπηρέτησης των σκοπών της δικτατορίας.¹⁶⁴ Ένας κυκεώνας αναγκαστικών νόμων και διαταγμάτων μαρτυρούσε την πρόθεση της 6^{ης} Αυγούστου να αλώσει τον χώρο της εκπαίδευσης, σε όλες της τις βαθμίδες.

Εκτός από το νομοθετικό έργο και τη δημιουργία της ΕΟΝ, χρησιμοποιήθηκε από το καθεστώς ένα ισχυρό όπλο, στο οποίο καταφεύγουν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, η προπαγάνδα. Τα μέσα που επιστρατεύτηκαν προκειμένου αυτή να ασκηθεί στα εκπαιδευτικά θέματα ήταν οι λόγοι του «Αρχηγού», τα άρθρα που συνέθεταν οι διανοούμενοι του καθεστώτος, το έντυπο υλικό που εκδιδόταν από το υπουργείο Τύπου, οι εφημερίδες, το ραδιόφωνο και ο κινηματογράφος.¹⁶⁵

¹⁶¹ «Ο Αρχηγός και η Νεολαία», στο *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά*, τ. Β', Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού, Διευθυνσις Λαϊκής Διαφωτίσεως, εκδ. 4^{ης} Αυγούστου, χ.χ., σσ. 58-59, στην ιστοσελίδα <http://www.ioannismetaxas.gr/Varius/Erga4nAvgoustou.html> [Ανακτήθηκε: 13-5-2018].

¹⁶² στο ίδιο, σσ. 65-66.

¹⁶³ Νούτσου, *ό.π.*, σ. 254.

¹⁶⁴ Κων/νος Καλατζής, *Η Παιδεία εν Ελλάδι (1935-1951)*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, σ. 62.

¹⁶⁵ Βαγγέλης Αγγελής, *Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει πατέρα... Μαθήματα Εθνικής Αγωγής και νεολαιίστικη προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σσ. 62, 47, 50.

6. Η εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής περιόδου

Η παρεμβατική πολιτική της πολιτείας στην παιδεία, που ακολουθήθηκε πριν αλλά και κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, συνεχίστηκε ιδιαίτερα οξυμμένη κατά τη μεταξική περίοδο, δεδομένου ότι ο Μεταξάς θέλησε να δώσει το δικό του στίγμα στην εκπαίδευση. Πόσο μεγάλη βαρύτητα έδινε σε ζητήματα παιδείας και εκπαιδευτικής πολιτικής διαφαίνεται από την απόφασή του να ηγηθεί του υπουργείου Παιδείας. Το σχολείο αυτή την περίοδο λειτούργησε ως ένας προνομιακός χώρος παρέμβασης, ως ένας αυστηρά ελεγχόμενος κρατικός μηχανισμός.

Η μεταξική δικτατορία καθιστά το κλίμα της εκπαίδευσης ακόμη πιο βαρύ. Στο διάγγελμα του Μεταξά προς τον ελληνικό λαό η επιβολή του νέου καθεστώτος αποδίδεται εκτός των άλλων και στην αλλοίωση των εθνικών ιδεών που επέφερε η διείσδυση της κομμουνιστικής ιδεολογίας στις εκπαιδευτικές βαθμίδες.¹⁶⁶ Γίνεται λόγος από το μεταξικό καθεστώς για υπονόμηση των θεσμών της θρησκείας, της πατρίδας και της οικογένειας, από τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα ως τότε. Αυτές, συνεχίζει ο καθεστωτικός λόγος, επέφεραν την ανηθικότητα, την αγραμματοσύνη, τη διαφθορά των δασκάλων και την προετοιμασία της επιβολής μέσω του σχολείου του κομμουνισμού.¹⁶⁷

Προκειμένου να αποσοβηθεί ο κίνδυνος επικράτησης των κομμουνιστικών ιδεών, πέρα από την υιοθέτηση αυστηρών μέτρων,¹⁶⁸ γίνεται προσπάθεια από το καθεστώς να ενσταλάξει στην ψυχή της νεολαίας, μέσω της εθνικής παιδείας, την αγάπη προς την πατρίδα, την ευγνωμοσύνη και τον σεβασμό προς την ιερή μνήμη των ενδόξων προγόνων, καθώς η νεολαία πρέπει να ζει με μεγάλα ιδανικά.¹⁶⁹

Η εκπαίδευση, σύμφωνα με δηλώσεις του καθεστώτος έχει διττό χαρακτήρα: «η κυβερνητική προσπάθεια εις το σχολείον αποβλέπει αφ' ενός μεν εις το να δώσει εις την νεολαίαν ιδανικά και να φρονηματίση αυτήν ούτως ώστε ν' αποβή ανταξία των επ' αυτήν προσδοκιών του έθνους [...], αφ' ετέρου δε να ωθήση αυτήν προς τας κατευθύνσεις επιβαλλομένας από τας σημερινάς και τας μελλοντικάς ανάγκας της ελληνικής κοινωνίας και της εθνικής μας οικονομίας [...] και να δημιουργήση την ευημερίαν την οποίαν μας επιτρέπει ο εθνικός μας πλούτος».¹⁷⁰

Την εποχή διακυβέρνησης της χώρας από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου σχεδιάστηκαν και εφαρμόστηκαν ευρείες νομοθετικές παρεμβάσεις, οι οποίες συνιστούν την εκπαιδευτική πολιτική του. Αυτές έλαβαν χώρα σε δύο περιόδους: α) όταν υπουργός Παιδείας ήταν ο Κ. Γεωργακόπουλος: 6 Αυγούστου 1936-25

¹⁶⁶ Ι. Μεταξάς «Το προσωπικό του ...», *ό.π.*, τόμ.4, σ. 226.

¹⁶⁷ «Εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας (κ. Γεωργακόπουλου) “επί τη ευκαιρία της ενάρξεως του σχολικού έτους” (17 Οκτωβρίου 1936)» στο Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, τόμος Β', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1998, σ. 184 και Φιλοσόφου Μ., *ό.π.* σ. 606.

¹⁶⁸ Α.Ν. 117/ 18 Σεπτεμβρίου 1936 «περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτων συνεπειών», ΦΕΚ 402, τ. Α', σσ. 2123-2124.

¹⁶⁹ Καγκαλίδου, *ό.π.* σσ. 49-50.

¹⁷⁰ Ευάγγελος Αγγελής, *Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Παν/μιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών ΕΚΠΑ. Αθήνα 2004, σ. 127, στην ιστοσελίδα <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/15585#page/1/mode/2up> [Ανακτήθηκε:13-3-2018].

Νοεμβρίου 1938 και β) όταν το υπουργείο Παιδείας ανέλαβε ο Μεταξάς: 29 Νοεμβρίου 1938-28 Ιανουαρίου 1941. Η παραπάνω διαίρεση δε σχετίζεται μόνο με την αλλαγή προσώπων στο υπουργείο Παιδείας αλλά με τις καίριες διαφορές στην πολιτική τους. Ο Κ. Γεωργακόπουλος εκπροσωπώντας την ακραία συντηρητική ιδεολογία με τα μέτρα που εισηγείται αποσκοπεί στην διάλυση της μεταρρύθμισης του 1929, ενώ ο Ι. Μεταξάς επιχείρησε να δώσει στην εκπαίδευση φασιστικό χαρακτήρα.¹⁷¹

6.1. Η οργάνωση της Στοιχειώδους εκπαίδευσης

α. Περίοδος υπουργίας Κ. Γεωργακόπουλου

Στην πρώτη περίοδο αναδιάρθρωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής, το καθεστώς, ακολουθεί αντιμεταρρυθμιστική πολιτική και συμπορεύεται με τον συντηρητισμό των προηγούμενων κυβερνητικών σχημάτων.¹⁷²

Στις 17 Οκτωβρίου 1936 ο υπουργός Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος εξέδωσε εγκύκλιο, στην οποία χαρακτήριζε τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις των παρελθόντων ετών ως προσπάθεια να αποτελέσει το σχολείο προπαρασκευαστικό μέσο κομμουνιστικής επιβολής. Από την ίδια εγκύκλιο διαπιστώνεται ποια ήταν η άποψη του καθεστώτος για την ισχύουσα κατάσταση στον χώρο της εκπαίδευσης. «*Άνθρωποι ανίκανοι να περιλάβουν εις την μικράν ψυχήν των την απέραντον και ιεράν έννοιαν της Πατρίδος, εμφορούμενοι από ιδέας και θεωρίας ας εδημιούργησαν έκφυλα πνεύματα, επεχείρησαν την διάσεισιν αυτών τούτων των βάθρων, εφ' ων ανέκαθεν εστηρίχθη δια να μεγαλουργήση το ελληνικόν έθνος*».¹⁷³

Αρχικά, το καθεστώς στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης αλλαγής του εκπαιδευτικού συστήματος, προβαίνει ουσιαστικά στην κατάργηση της διάρθρωσης του δημοτικού σε έξι τάξεις. Αν και, όπως δηλώνεται σε εγκύκλιο του υπουργείου Παιδείας, η φοίτηση όλων των ελληνοπαίδων στις έξι τάξεις του δημοτικού σχολείου είναι υποχρεωτική,¹⁷⁴ το δημοτικό μόνο τυπικά παραμένει εξατάξιο. Οι εξετάσεις από τη μια βαθμίδα στην άλλη ουσιαστικά το μετέτρεπαν σε τετρατάξιο.¹⁷⁵

Με τον Α.Ν. 770/1937 θεσπίζεται το τετραετές δημοτικό ως βασική εκπαίδευση των επιτυχόντων στις εξετάσεις που οδηγούν στα σχολεία Μ.Ε., αυτών δηλαδή που θα συνεχίσουν τις σπουδές τους. Το εξαετές δημοτικό διατηρείται για τους αποτυχόντες, για όσους θα ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σ' αυτό. Συνεπώς, ο παράγοντας που καθορίζει αν ο μαθητής θα μεταβεί από το τετραετές δημοτικό στο

¹⁷¹Κώστας Θεριανός, «Η 4^η Αυγούστου και η εκπαίδευση», στην ιστοσελίδα <http://criticeduc.blogspot.gr/2013/03/4.html> [Ανακτήθηκε:7-5-2018].

¹⁷²Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*, ε' έκδοση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2002, σ. 89 και Καγκαλίδου, σ. 93. Με την άποψη αυτή δε συμφωνεί η Δ. Ρηγοπούλου, η οποία υποστηρίζει ότι «*Και οι δύο μεταρρυθμίσεις της 4^{ης} Αυγούστου, αλλά ιδίως η μεταρρύθμιση του Μεταξά, όχι μόνο δεν ανέτρεψαν τη βενιζελική μεταρρύθμιση, αλλά προώθησαν περισσότερο από εκείνη τα αιτήματα του αστικού εκσυγχρονισμού στην εκπαίδευση*», Δ. Ρηγοπούλου, «Ο δημοτικισμός του Μεταξά ένα ιστορικό παράδοξο», στην ιστοσελίδα http://archive1936-1944.blogspot.gr/2015/01/blog-post_9.html [Ανακτήθηκε:28-3-2018].

¹⁷³ Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε ...*, ό.π., σ. 184.

¹⁷⁴ Καγκαλίδου, ό.π. σ. 94, υποσημείωση 137.

¹⁷⁵ Κάτσικας & Θεριανός, ό.π., σ. 137.

γυμνάσιο ή στο αστικό σχολείο είναι οι εξετάσεις.¹⁷⁶ Όμως η συμμετοχή σ' αυτές δεν είναι ισότιμη, καθώς υπάρχουν διαφοροποιήσεις στην πολιτισμική και εκπαιδευτική κουλτούρα μεταξύ των μαθητών. Ο περιορισμένος χρόνος φοίτησης στο δημοτικό δεν τους επιτρέπει να αποκτήσουν εκείνο το υπόβαθρο που θα καλύψει το εκπαιδευτικό έλλειμμα, απόρροια του οικογενειακού τους περιβάλλοντος.¹⁷⁷ Απότοκο των νέων αλλαγών ήταν να περιοριστεί το δικαίωμα μόρφωσης των παιδιών των κατώτερων κοινωνικών τάξεων.¹⁷⁸

Η συρρίκνωση της Σ.Ε. στα τέσσερα έτη, δημιουργεί προβλήματα. Από τη μια παιδιά μικρής ηλικίας οδηγούνται στο κλασικό γυμνάσιο και αντιμετωπίζουν δυσκολίες και τα ίδια αλλά και οι διδάσκοντές τους, που δεν ήταν εξοικειωμένοι να διδάσκουν σε μαθητές μικρής ηλικίας, και από την άλλη οι τελευταίες τάξεις του δημοτικού, Ε' και ΣΤ', φθίνουν διαρκώς εξαιτίας της μαθητικής διαρροής. Τέλος οι τάξεις αυτές στερούνται του καλύτερου δυναμικού τους.¹⁷⁹

Το καθεστώς αιτιολογεί την πολιτική του κάνοντας λόγο για την ανεπάρκεια του δημοτικού σχολείου να εκπαιδεύσει μαθητές που πρόκειται ν' ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές, καθώς τα περισσότερα είναι μονοτάξια, και είναι δυσχερής η διδασκαλία μαθημάτων έξι τάξεων σε 60-110 μαθητές σε μία αίθουσα. Συνεπώς, σύμφωνα με τη ρητορική του, η μετάβαση ενός αριθμού μαθητών στα σχολεία της Μ.Ε. βοηθά στην απαραίτητη, για την αποτελεσματικότερη λειτουργία των μονοτάξιων σχολείων, αποσυμφόρηση.¹⁸⁰ Βέβαια, τα αριθμητικά στοιχεία αποδυναμώνουν την επιχειρηματολογία του καθεστώτος, γιατί δείχνουν πως από τους 130.000 μαθητές της Δ' τάξης των δημοτικών σχολείων μόνο οι 16.200 θα φοιτήσουν στην επόμενη βαθμίδα. Άρα ο αριθμός αυτών που θα συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους στο δημοτικό, 115.000, είναι ήδη μεγάλος.¹⁸¹

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι δεν υπάρχει ιδιαίτερη μέριμνα για τις εκπαιδευτικές ανάγκες των παιδιών που ανήκουν στα κατώτερα στρώματα, καθώς δημιουργούνται συνθήκες μείωσης του αριθμού αυτών που έχουν τη δυνατότητα να φοιτήσουν στην επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα. Να σημειωθεί ότι, εφόσον η φοίτηση στο δημοτικό σχολείο για όσους αποτυγχάνουν στις εξετάσεις και προέρχονται από ασθενή οικονομικά στρώματα δεν δημιουργεί διεξόδους, συχνά δεν ολοκληρώνεται, γιατί διαφορετικά θα στερήσει την οικογένεια από εργατικά χέρια. Κατανοούμε γιατί τα ποσοστά διαρροής των μαθητών ιδιαίτερα υψηλά. Τέλος, δεδομένου ότι τα σχολεία Μ.Ε. λειτουργούν σε αστικές περιοχές, μακριά από τις αγροτικές, η φοίτηση σ' αυτά είναι οικονομικά ασύμφορη.

Επομένως, πέρα από τον σκόπελο των εξετάσεων, υπήρχαν και οικονομικοί λόγοι που οδηγούσαν στην εγκατάλειψη του σχολείου,¹⁸² καθιστώντας το ποσοστό αναλφαριθμητισμού, το οποίο το 1928 ανερχόταν σε 40,91%, σε εξίσου υψηλό

¹⁷⁶ Α.Ν. 770/13 Ιουλίου 1937 «Περί των σχολείων της Μέσης Εκπαιδευσεως», ΦΕΚ 263, τ. Α', άρθρο 4, σ. 1655.

¹⁷⁷ Καλεράντε, *ό.π.*, σσ. 27,87.

¹⁷⁸ Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 90.

¹⁷⁹ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 94.

¹⁸⁰ Εισηγητική Έκθεση του ΑΝ. 770/1937, «Περί σχολείων της Μέσης Εκπαιδευσεως», ΙΕΠ, σ. 73-74.

¹⁸¹ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σσ. 94-95.

¹⁸² Καλεράντε, *ό.π.* σ. 87.

επίπεδο¹⁸³. Η μεγαλύτερη μαθητική διαρροή παρουσιάζεται στις αγροτικές περιοχές, όπου ούτε οι μισοί μαθητές από εκείνους που εγγράφονται στην Α' τάξη δημοτικού δε φτάνει στη Δ',¹⁸⁴ κυρίως λόγω των αυξημένων οικονομικών επιβαρύνσεων που απαιτούνται για βιβλία, εισφορές και εκπαιδευτικά τέλη. Επιπλέον, στη μαθητική διαρροή συντελούσε η έλλειψη σχολείων σε πάρα πολλά χωριά -στα 1938 3.800 χωριά και συνοικισμοί δεν είχαν δικό τους σχολείο και υπήρχαν 281 άστεγα σχολεία- κυρίως όμως η δυστυχία και η αθλιότητα της ελληνικής υπαίθρου. Άλλωστε, το ποσοστό του προϋπολογισμού που διατίθεται την περίοδο αυτή για την παιδεία έπεσε εξαιρετικά. Από 7,75% που ήταν το 1935-36 έπεσε σε 6,49% το 1936-37 και το 1937-38 σε 5,89%,¹⁸⁵ ποσοστό εξαιρετικά χαμηλό συγκριτικά με το διπλάσιο των άλλων ευρωπαϊκών χωρών.¹⁸⁶

Συγκρίνοντας τις νέες εκπαιδευτικές παρεμβάσεις με αυτές του 1929 διαπιστώνουμε ότι η μεταρρύθμιση του 1929 έδινε, βάσει των στόχων της, μια πρόταση αποτελεσματικής εκπαίδευσης και για τους μαθητές των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, μέσω του εξαιτούς δημοτικού σχολείου, κοινού για όλους.¹⁸⁷ Απεναντίας, τώρα με τις αλλαγές επί Γεωργακόπουλου, το εξαιετές δημοτικό παρακολουθούν μόνο όσοι αποτυγχάνουν στις εξετάσεις. Επιπλέον, η αποτυχία στις εξετάσεις λειτουργεί ως κοινωνικό στίγμα και εγκλωβίζει τους μαθητές σε μια αδιέξοδη εκπαιδευτική βαθμίδα.

Σε αντίθεση με τη μεταρρύθμιση του 1929, με την οποία οι αποτυχόντες στις εξετάσεις για το γυμνάσιο είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν ένα συμπληρωματικό κύκλο τριετούς κατάρτισης στις κατώτερες επαγγελματικές σχολές, στο εκπαιδευτικό μοντέλο της μεταξικής περιόδου το εξαιετές δημοτικό σχολείο σηματοδοτεί το πέρας των σπουδών για όσους απέτυχαν στις εξετάσεις. Βέβαια, στην εισηγητική έκθεση του Α.Ν. 770/1937 η μεταρρύθμιση του 1929 βάλλεται από το καθεστώς, με το αιτιολογικό ότι τελικά τα κατώτερα επαγγελματικά σχολεία, αν και πέρασαν δέκα σχεδόν χρόνια από τη θεσμοθέτησή τους, δεν ιδρύθηκαν, ενώ τα ιδρυθέντα γεωργικά απέτυχαν παταγωδώς.¹⁸⁸

Συμπερασματικά, με το νέο καθεστώς η έλλειψη δυνατότητας παρακολούθησης κατώτερων σχολών για τους απόφοιτους του δημοτικού σχολείου δίχως εξετάσεις, ως προπαρασκευαστικών επαγγελματικών τάξεων, μετατρέπει το δημοτικό σε μια αναποτελεσματική, αδιέξοδη εκπαιδευτική βαθμίδα. Τον ρόλο της παροχής στοιχειώδους επαγγελματικής κατάρτισης αναλαμβάνει να συνεχίσει και να υποκαταστήσει η ΕΟΝ.¹⁸⁹

Μέσω της Οργάνωσης αυτής δίνεται η δυνατότητα πλήρους ελέγχου του μεγάλου εκείνου ποσοστού μαθητών που εγκαταλείπουν το σχολείο. Σύμφωνα με την

¹⁸³ Κωνσταντίνος Καλαντζής, *Η Παιδεία εν Ελλάδι 1935-1951*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, σ. 66.

¹⁸⁴ Τη μεγάλη μαθητική διαρροή στο δημοτικό σχολείο αποτυπώνουν τα ακόλουθα στοιχεία. Για το σχολικό έτος 1937-38: α' τάξη 231.057 μαθητές, δ' τάξη 140.432, ε' τάξη 100.000 και στ' 82.000 μαθητές στο Καγκαλίδου, *ό.π.*, 138 υποσημείωση, σ. 94.

¹⁸⁵ Λιναρδάτος, *4^η Αυγούστου...*, *ό.π.*, σσ. 146-147.

¹⁸⁶ Φιλοσόφου, *ό.π.* σ. 608.

¹⁸⁷ Γουλή, Καύκουλα, *ό.π.*

¹⁸⁸ Εισηγητική Έκθεση του ΑΝ. 770/193..., *ό.π.*, σ. 70.

¹⁸⁹ Καλεράντε, *ό.π.*, σσ. 35-37.

παραδοχή του ίδιου του Μεταξά, μόνο το ένα δέκατο των μαθητών της Σ.Ε. συνέχιζε τις σπουδές στη Μ.Ε. Συνεπώς το μεγαλύτερο ποσοστό των νέων βρισκόταν εκτός του ελεγκτικού μηχανισμού του κράτους, γεγονός που και ο ίδιος ομολογεί: «*Τι γίνονται τα ενενήντα παιδιά από τα εκατόν; Το σχολείον δεν τα έχει. Τι θα γίνουν; [...] Ποίος θα τα προσέξη; Ποίον κακόν δρόμον θα ακολουθήσουν; Τίνων κακών αισθημάτων θα γίνουν λεία; Μέγα πρόβλημα. Αυτό το πρόβλημα έρχεται να λύση η Ε.Ο.Ν. Το πρόβλημα, το οποίον δεν ημπορεί να το λύση το σχολείον, δεν ημπορεί να το λύση η οικογένεια[...]*».¹⁹⁰

Η ΕΟΝ παρουσιάζεται ως θεσμός κρατικός, έργο του «Αρχηγού» στον οποίο αυτός στηρίζει μεγάλες ελπίδες, που συμπληρώνει και επεκτείνει το σχολείο.¹⁹¹ Επιπλέον, το καθεστώς προπαγανδίζει την ένταξη των νέων στους κόλπους της ΕΟΝ, προκειμένου να πειστούν οι γονείς, προβάλλοντας τα πλεονεκτήματά της συγκριτικά με το σχολείο, όπως τον εθελούσιο χαρακτήρα ένταξης και την ελευθερία που εξασφαλίζει, καθώς στο σχολείο κύριος είναι ο δάσκαλος.¹⁹²

Συνεπώς, ακόμη κι αν μ' αυτόν τον τρόπο δίνεται κάποια διέξοδος στα παιδιά που κινδυνεύουν να μείνουν αναλφάβητα, η υστεροβουλία του καθεστώτος που επιχειρεί να στερεωθεί μέσω του προσηλυτισμού των νέων στα «δεωόδη» της, κρίνεται εσφαλμένη και επισκιάζει το όποιο τυχόν θετικό έργο προέκυψε από τη δράση της.

Επιστρέφοντας στην παρουσίαση της κυβερνητικής πολιτικής, επισημαίνουμε ότι οι πιο πολλοί μαθητές, σύμφωνα με τον σχεδιασμό του καθεστώτος, προορίζονται, με το πέρας της φοίτησής τους στο δημοτικό, να βγουν στην αγορά εργασίας, είτε εργαζόμενοι ως αγρότες, είτε ως εργάτες, είτε ως τεχνίτες. Γιατί, όπως υπογραμμίζεται, ο λαός της Ελλάδας είναι λαός αγροτών κατά πρώτο λόγο και έπειτα λαός τεχνιτών και εργατών. «*[...] Η νέα, η ολοκληρωμένη μορφή της ελληνικής εκπαιδύσεως θα δοθεί με τον διαφορισμόν, τον μεγαλύτερον διαφορισμόν της κατωτέρας και της μέσης παιδείας.[...]*».¹⁹³

Στη Σ.Ε. εντάσσονται και τα νηπιαγωγεία. Αυτά είναι διτάξια και στην πρώτη τους τάξη φοιτούν πρωτοετή νήπια, ενώ στη δεύτερη μόνο δευτεροετή. Η φοίτηση στο νηπιαγωγείο αυτή την εποχή κρίνεται σημαντική, καθώς σχετίζεται με την αφομοίωση των ξενοφώνων και την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική παιδεία και κουλτούρα.¹⁹⁴ Συνεπώς, κρίνεται ότι ο αριθμός τους πρέπει να αυξηθεί, καθώς όσα λειτουργούσαν κάλυπταν μόνο το 15% των παιδιών νηπιακής ηλικίας, ενώ σε πάνω από τρεις χιλιάδες χωριά και συνοικισμούς δεν υπήρχε καν δημοτικό σχολείο.¹⁹⁵

Συμπερασματικά, το εξάχρονο δημοτικό σχολείο εξακολουθεί να υφίσταται αλλά υποβαθμίζεται, καθώς χαρακτηρίζεται ως σχολείο των «αδυνάτων» και η βάση

¹⁹⁰ Ιωάννης Μεταξάς, «Ο Αρχηγός και η Νεολαία», στο *Τέσσαρα χρόνια ...*, ό.π., Τ. Β', σσ. 151-152, στην ιστοσελίδα <http://www.ioannismetaxas.gr/Varius/Erga4nAvgoustou.html> [Ανακτήθηκε:20-3-2018].

¹⁹¹ στο ίδιο, σ. 100.

¹⁹² στο ίδιο, σ.141.

¹⁹³ «Η Εκπαίδευσις», *Η Νεολαία*, φ. 21, 4 Μαρτίου 1939, φ. 21, Δ', σ. 683, στην ιστοσελίδα http://ioannismetaxas.gr/Periodiko_Neolaia.html [Ανακτήθηκε: 20-3-2018].

¹⁹⁴ Καλεράντε, ό.π. σ. 147.

¹⁹⁵ Κάτσικας & Θεριανός, ό.π., σ. 137.

εισαγωγής για τα σχολεία της Μ.Ε. γίνεται η Δ' δημοτικού.¹⁹⁶ Ουσιαστικά, οι αλλαγές που επέφερε το καθεστώς περιστέλλουν την εκπαίδευση των λαϊκών τάξεων, εφόσον η φοίτηση στο δημοτικό συρρικνώνεται και οι εξετάσεις για εισαγωγή στην επόμενη βαθμίδα συνιστούν ανασταλτικό παράγοντα συνέχισης των σπουδών τους. Με τη μείωση των τάξεων του δημοτικού όσοι δεν είχαν τη δυνατότητα μόρφωσης «τελείωναν» ταχύτερα την υποχρεωτική Σ.Ε. και ήταν έτοιμοι να ενταχθούν στην παραγωγή. Ο Σπ. Λιναρδάτος σκιαγραφώντας συνοπτικά την εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής περιόδου αναφέρει ότι «Κατάργησε το εξατάξιο δημοτικό σχολείο και επέβαλε το τετρατάξιο δημοτικό και το οκτατάξιο γυμνάσιο για να βγαίνουν τα παιδιά των εργατών και αγροτών, που δεν θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν γυμνάσιο, με όσο το δυνατό λιγότερες γνώσεις».¹⁹⁷

β. Περίοδος υπουργίας Ι. Μεταξά

Η δεύτερη περίοδος εκπαιδευτικής πολιτικής της μεταξικής δικτατορίας χαρακτηρίζεται ολοφάνερα από τα στοιχεία των προσωπικών επιλογών του Ι. Μεταξά.¹⁹⁸ Την πρόθεσή του να αναμορφώσει την εκπαιδευτική πραγματικότητα αποκαλύπτει η απόφαση να ηγηθεί του υπουργείου Παιδείας λίγο πριν εκπνεύσει το 1938. Η αλλαγή αυτή σημαίνει την έλευση μιας περιόδου κατά την οποία «η παιδεία υποδουλώνεται σ' ένα αυταρχικό εθνικιστικό και αυθαίρετο κράτος»¹⁹⁹ και συνοδεύεται από ριζικές αλλαγές προσώπων στο υπουργείο Παιδείας. Την αρχική αποπομπή του Γεωργακόπουλου ακολουθεί η απομάκρυνση και άλλων συντηρητικών στελεχών του καθεστώτος, όπως του Β. Τσιρίμπα και του Π. Ζερβού,²⁰⁰ και η αντικατάστασή τους από ανθρώπους του δικού του περιβάλλοντος, «Και έτσι επήρα νέους Υπουργούς, όλους Μεταξικούς».²⁰¹

Ο Μεταξάς αναλαμβάνοντας την ηγεσία του ΥΠΕΠΘ αποσκοπεί στην απόλυτη ενσωμάτωση των «καθαυτό εκπαιδευτικών ζητημάτων του Υπουργείου Παιδείας με τας αρχάς και τους σκοπούς του Κράτους της 4^{ης} Αυγούστου».²⁰² Την περίοδο αυτή η δικτατορία απομακρύνεται από την επίδραση του βασιλικού περιβάλλοντος, η οποία ήταν έντονη τα δύο πρώτα έτη της σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μιλάμε για βασιλική δικτατορία, και αποκτά έντονο μεταξικό χαρακτήρα, ώστε να γίνεται λόγος για μεταξική δικτατορία.²⁰³ Αποκαλυπτικές του ενδιαφέροντος του δικτάτορα για την εκπαίδευση είναι οι σχετικές αναφορές στο προσωπικό του Ημερολόγιο: «Η αλλαγή του Υπουργείου με εστερέωσε μέσα μου. Και είμαι έτοιμος να πάω παρά πέρα και ως

¹⁹⁶ Καλεράντε, *ό.π.*, σ.173.

¹⁹⁷ Λιναρδάτος, *4^η Αυγούστου*, *ό.π.*, σ. 143.

¹⁹⁸ Χαρίση, *ό.π.*, σ. 179.

¹⁹⁹ Αγγελής, *Μεταξική προπαγάνδα...*, *ό.π.*, σ. 125.

²⁰⁰ Βασίλης Γκόνης, *Η πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου απέναντι στο Πανεπιστήμιο Αθηνών 1936-1941*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2017, σ. 66, στην ιστοσελίδα <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/1327857/theFile> [Ανακτήθηκε:13-3-2018].

²⁰¹ Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο...*, *ό.π.*, τ. 4, σ. 314.

²⁰² Ιωάννης Μεταξάς, «Δηλώσεις επί τη αναλήψει του Υπουργείου Παιδείας», 29 Νοεμβρίου 1938, *Λόγοι και Σκέψεις...*, *ό.π.*, τ. 1, σ. 425.

²⁰³ Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 38.

την άκρη», και σε άλλο σημείο: «[...]Απόγευμα Ανώτατον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον και Επιθεωρηταί. Δεν ξέρω τι να κάμω και τι να αποφασίσω[...]»²⁰⁴

Κατά την περίοδο που ο Ι. Μεταξάς ανέλαβε την ηγεσία του υπουργείου, δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις του θεσμικού πλαισίου που ρυθμίζουν το καθεστώς λειτουργίας της Σ.Ε. Αυτή εξακολουθούσε να είναι τετραετής ή εξαετής με παράλληλη λειτουργία των δύο ανώτερων τάξεων του δημοτικού με τις δύο πρώτες του γυμνασίου. Το ενδεικτικό της Δ' τάξης και πάλι οδηγεί στη Μ.Ε., ενώ σύμφωνα με το άρθρο 3 του Α.Ν. 1849/1939, όσοι δεν γίνονται δεκτοί στην επόμενη βαθμίδα λόγω αποτυχίας στις εισιτήριες εξετάσεις είναι υποχρεωμένοι να συμπληρώσουν την φοίτηση στο δημοτικό σχολείο «εφαρμοζομένων δι'αυτούς των περί υποχρεωτικής φοιτήσεως διατάξεων, δικαιούνται δ' ουχ ήττον να υφίστανται μεθ' έκαστον εφεξής έτος φοιτήσεως εν τω δημοτικώ σχολείω την εισιτήριον δια το Γυμνάσιον δοκιμασίαν».²⁰⁵

Ωστόσο, η υποχρεωτική φοίτηση φαίνεται ότι ίσχυε μόνο στα χαρτιά, δεδομένου ότι τα ποσοστά διαρροής από τάξη σε τάξη, σύμφωνα με την επίσημη στατιστική του έτους 1938-39, ήταν διόλου ευκαταφρόνητα. Οι αριθμοί μιλούν μόνοι τους: 74.392 παιδιά διακόπτουν τη σχολική φοίτηση και πάνω από 100.000 παιδιά σχολικής ηλικίας δημοτικού σχολείου δε φοιτούσαν σ' αυτό. Ο αριθμός των μονοτάξιων σχολείων εξακολουθεί να είναι υψηλός, 60,4% του συνόλου των δημοτικών σχολείων,²⁰⁶ καθιστώντας υποτυπώδη τη μόρφωση που λάμβανε η πλειοψηφία των ελληνοπαίδων. Τη ζοφερή εικόνα της Σ.Ε. αποδίδει και το γεγονός ότι σε περισσότερα από τρεις χιλιάδες χωριά και συνοικισμούς ήταν ανύπαρκτο το δημοτικό σχολείο.²⁰⁷

Βέβαια, το καθεστώς δημαγωγεί μέσω των εντύπων που το ίδιο εκδίδει, παρουσιάζοντας μια εντελώς διαφορετική κατάσταση. Γίνεται λόγος για βελτιώσεις, όπως η ίδρυση 53 νέων δημοτικών σχολείων και η προαγωγή άλλων 373, κάλυψη κενών θέσεων με τον διορισμό 24 νέων επιθεωρητών και 3 Γενικών επιθεωρητών Σ.Ε., διορισμό 859 δασκάλων και 71 νηπιαγωγών προς κάλυψη των υπαρχόντων κενών, έγκριση διορισμού 100 που ήδη υπηρετούν στα σχολεία Σ.Ε. και διορισμό 200 δημοδιδασκάλων. Τα πεπραγμένα του καθεστώτος ολοκληρώνονται με τη μνεία στην παροχή επιδομάτων στους λειτουργούς Σ.Ε. ποσού 300-400 δρχ. με την έγκριση πιστώσεων 5.000.000 δραχμών.²⁰⁸

²⁰⁴ Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο ...*, ό.π., τ. 4, σσ. 315, 347.

²⁰⁵ Α.Ν. 1849/1939, *Εκπαιδευτικοί Νόμοι και εισηγητικά αυτών εκθέσεις*, αρθρ.3, στην ιστοσελίδα <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/curricula/item.html?code=1939-300A&tab=01> [Ανακτήθηκε: 11-3-2018].

²⁰⁶ Το 1937-38 τα 5.101 σχολεία ήταν μονοτάξια, ενώ για 987.120 μαθητές στοιχειώδους εκπαίδευσης υπήρχαν 15.311 δάσκαλοι, στο Λιναρδάτος, *4^η Αυγούστου...*, ό.π., σ. 146.

²⁰⁷ Κάτσικας & Θεριανός, ό.π., σ. 137. Ανάλογη εικόνα της ζοφερής εκπαιδευτικής πραγματικότητας δίνει ο Σπ. Λιναρδάτος. Αναφέρει ότι το 1940 το ποσοστό του αναλφαβητισμού στη χώρα ήταν περίπου 33%. Μιλά για αύξηση της αγραματοσύνης κατά τη μεταξική περίοδο. Έτσι στα 1935 75.866 από τους εγγεγραμμένους στο σχολείο δε φοίτησαν. Το 1936 ο αριθμός αυτός ανέβηκε στα 82.988, στα 1937 στα 88.000, στα 1938 στα 91.000, στο Λιναρδάτος, *4^η Αυγούστου...*, ό.π., σ. 146.

²⁰⁸ «Υπό την φωτεινήν & εμπνευσμένην κατεύθυνσιν του Ιωάννου Μεταξά αναπλάσσεται η νέα ελληνική γενεά», *Τέσσαρα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά*, τ. Γ', Εκδόσεις 4^{ης} Αυγούστου, αριθμ. 35, σ.189, στην ιστοσελίδα

Όσο όμως και αν το καθεστώς εξωραΐζει τη δυσάρεστη κατάσταση της δημοτικής εκπαίδευσης, φωνές φωτεινών πνευμάτων της εποχής, όπως του Αλ. Δελμούζου συνηγορούν για το αντίθετο. Το 1939 παρατήρησε ότι «*Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση η οποία άρχισε το 1910, ουσιαστικά δεν υπήρχε πια, γιατί ούτε η υποχρεωτική εκπαίδευση γενικεύτηκε, ούτε η δημοτική γλώσσα έγινε διδακτική γλώσσα, ούτε η επαγγελματική κατάρτιση εδραιώθηκε και η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης παρέμεινε εξαιρετικά χαμηλή διατηρώντας τα ποσοστά των αναλφάβητων σε υψηλά επίπεδα*».²⁰⁹

Καινοτομία στη βαθμίδα της Σ.Ε. αποτελεί η πρόβλεψη ίδρυσης Πρότυπων δημοτικών σχολείων, σύμφωνα με τον Α.Ν. 2029/1939. Σε κάθε εκπαιδευτική περιφέρεια επιθεωρητή Σ.Ε. σχεδιαζόταν η ίδρυση ανά ένα μονοτάξιο και ένα τριτάξιο ή εξατάξιο πρότυπο δημοτικό σχολείο,²¹⁰ στοχεύοντας στην καλλιέργεια νέων μεθόδων και τη μετεκπαίδευση δασκάλων. Τα σχολεία αυτά φιλοδοξούν ν' αποτελέσουν φυτώριο των νέων επιθεωρητών και να συντελέσουν στην τελειότερη κατάρτιση των δασκάλων κάθε εκπαιδευτικής περιφέρειας, μέσω της υποχρεωτικής παρακολούθησης των εργασιών του Προτύπου.²¹¹ Ωστόσο, ο τύπος αυτός σχολείου έμεινε μόνο ως θεωρητική πρόβλεψη.²¹²

6.2. Η οργάνωση της Μέσης εκπαίδευσης

α. Περίοδος υπουργίας Κ. Γεωργακόπουλου

Πριν ακόμη ψηφιστεί ο βασικός νόμος που ρύθμιζε τη Μ.Ε., ο υπουργός Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος σε συνέντευξή του στην εφημερίδα Βραδυνή σκιαγραφεί την εικόνα της και προαναγγέλλει αλλαγές που σχετίζονται με την οργάνωση και τη στόχευσή της. Από τον λόγο του προκύπτει η πρόθεση του καθεστώτος να επέμβει στον χώρο της εκπαίδευσης, να τη ρυθμίσει, να την οργανώσει, προσαρμόζοντάς τη στις ανάγκες της αγοράς. Στο δημοσίευμα, ο υπουργός αναφέρεται στην εσφαλμένη επικρατούσα αντίληψη ότι το υπουργείο Παιδείας αποτελεί το κέντρο απ' όπου εξέρχονται για να μπουν στην κοινωνία τα περισσότερα παρασιτικά στοιχεία της. Απεναντίας, τονίζει, αυτό είναι σπουδαιότερο όργανο της οικονομίας. Διατείνεται ακόμη ότι η εκπαίδευση πρέπει να είναι εθνική και προσαρμοσμένη στην πραγματικότητα του τόπου. Στη συνέχεια προβαίνει σ' ένα σχεδιασμό-προγραμματισμό των αναγκών της χώρας σε τελειόφοιτους του γυμνασίου, υπολογίζοντας ότι αυτοί δεν πρέπει να ξεπερνούν τους 4.500-5.000.²¹³ Συνεπώς, τίθεται από το καθεστώς η ανάγκη ύπαρξης ορίου αποφοίτων από τα γυμνάσια.

<https://drive.google.com/file/d/0B4ja4zDdc5CfN2I1NzI5YjgtYWRkMy00MTRILWJiZmMtZTRkYT BkZTM yYjI5/view?ddrp=1&hl=en#> [Ανακτήθηκε 7-5-2018].

²⁰⁹ Κάτσικας & Θεριανός, *ό.π.*, σ. 138.

²¹⁰ Α.Ν. 2029 / 10 Οκτωβρίου 1939 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων περί οργανώσεως της εκπαίδευσως και καταστάσεως των εκπαιδευτικών λειτουργών», ΦΕΚ 447, τ. Α' άρθρο 1. Πρότυπα δημοτικά σχολεία., σ. 2877.

²¹¹ Τέσσαρα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά, *ό.π.*, σ. 188.

²¹² Παυλίδου Ευ., *ό.π.* σ. 32.

²¹³ «Ποία μέτρα θα ληφθούν δια την αναμόρφωσιν της Μ. Εκπαιδεύσεως. Αι εμπορικά σχολαί θα υπαχθούν εις το Υπ. Παιδείας. Τα κλασικά Γυμνάσια γίνονται οκτατάξια. Ιδρύονται πεντατάξια αστικά σχολεία θηλέων», *Βραδυνή*, 23 Δεκεμβρίου 1936, σελ. 545, στην ιστοσελίδα http://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=39699&seg= [Ανακτήθηκε: 1-5-2018].

Ο υπουργός τονίζει την ανάγκη υπαγωγής της εμπορικής εκπαίδευσης στο υπουργείο Παιδείας. Πρόκειται για ένα μέτρο επιβαλλόμενο από τη νέα πολιτική που χάραξε το υπουργείο μέσω της ίδρυσης και ενίσχυσης των αστικών σχολείων. Στη συνέχεια αναφέρεται στην αύξηση του διανοητικού προλεταριάτου, απόρροια της ίδρυσης εκατοντάδων γυμνασίων, που περιφέρεται άνεργο από γραφείο σε γραφείο «*δια μίαν “θεσούλαν”*». Κάνει ακόμη λόγο για πρόχειρες στατιστικές, οι οποίες φανερώνουν ότι πολλά φτωχά παιδιά δεν μπορούν να συνεχίσουν τη φοίτησή τους στο γυμνάσιο και το εγκαταλείπουν στη Β΄ ή Γ΄ τάξη για να επανέλθουν στα χωριά τους. «*Αλλά καθίστανται πλέον άχρηστοι για την οικογένειάν των, της οποίας επέτειναν την δυστυχίαν εκ της δαπανηράς φοιτήσεως εις το Γυμνάσιον και δια τον εαυτόν των [...]. Δεν επιδίδονται εις αγροτικές εργασίας ή εις άλλας παραγωγικάς, αλλά περιφέρονται αργόσχολοι και βάρη των οικογενειών των. Αυτούς τους νέους και πολλούς άλλους ακόμη θέλομεν να καταστήσομεν παραγωγικά στοιχεία*».²¹⁴

Αυτόν τον σκοπό έχουν τα αστικά σχολεία, για τα οποία ο υπουργός πιστεύει ότι αποτελούν ένα θεσμό που θα αποδώσει, γι' αυτό και το καθεστώς προτίθεται να αυξήσει τον αριθμό τους. Σύμφωνα με τις προθέσεις του υπουργείου, η φοίτηση στα αστικά σχολεία προβλέπεται να είναι τετραετής, με διδασκαλία όλων των μαθημάτων, προκειμένου να δίνεται ευρύτερη μόρφωση αλλά και επαγγελματικών μαθημάτων, ανάλογα με την περιοχή. Μαθήματα δηλαδή που σχετίζονται με την περιοχή στην οποία ευδοκιμούν συγκεκριμένα προϊόντα, για παράδειγμα γεωργικά μαθήματα σε περιοχή αγροτική, σχετικά με την αλιεία σε παραθαλάσσια μέρη κ.λπ.²¹⁵

Μέριμνα υπάρχει και γι' αυτούς που έχουν τη δυνατότητα να προχωρήσουν στην κλασική και πανεπιστημιακή εκπαίδευση, μέσω της μετάβασής τους από το αστικό σχολείο στο γυμνάσιο. Μοιραία η ίδρυση των αστικών σχολείων θα έχει ως συνέπεια, κατά την πρόβλεψη του υπουργού, τη μείωση των γυμνασίων, όσα όμως απ' αυτά απομείνουν, θα αναβαθμιστούν, καθώς θα οργανωθούν και θα ενισχυθούν προκειμένου να καταστούν πραγματικά κέντρα εκπαίδευσης.

Τέλος, από τα λεγόμενα του υπουργού διαφαίνεται η πρόθεση κατάργησης της συμφοίτησης αρρένων και θηλέων και ίδρυσης αστικών σχολείων θηλέων, πενταετούς φοίτησης, καθώς «*[...] οι Ελληνίδες πρέπει να μαθαίνουν εις το σχολείον και το νοικοκυριό και τα καθήκοντα της μητέρας και τα καθήκοντα της Ελληνίδος*». Τονίζεται ακόμη ότι η ελληνική εκπαίδευση δεν πρέπει να αντιγράφει τα ξένα συστήματα, αλλά να είναι σύμφωνη με τον χαρακτήρα των Ελλήνων, το κλίμα και την ιστορία της χώρας.²¹⁶

Το νομοθετικό έργο του υπουργείου δε διαφέρει διόλου από τις αρχές του καθεστώτος, όπως αυτές διαφάνηκαν από τη συνέντευξη του υπουργού. Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Α.Ν.770/1937 «Περί των σχολείων της μέσης εκπαίδευσως» η Μ.Ε. επιδιώκει «*δια της αρμονικής αναπτύξεως των ψυχικών, πνευματικών και σωματικών δυνάμεων των παιδων και της Εθνικής, Θρησκευτικής και Ηθικής αγωγής αυτών, την*

²¹⁴ στο ίδιο.

²¹⁵ στο ίδιο.

²¹⁶ στο ίδιο, σ. 551.

*επιστημονική προπαρασκευή των μελλόντων ν' ακολουθήσωσιν ανωτέρας σπουδάς, παρέχει συγχρόνως την αναγκαίαν γενικήν μόρφωσιν δια τον κοινωνικόν βίον».*²¹⁷

Στα σχολεία της Μ.Ε. περιλαμβάνονταν τα γυμνάσια, οι Εμπορικές σχολές, τα πρακτικά λύκεια αρρένων και θηλέων, τα αστικά σχολεία αρρένων και θηλέων και οι κατώτεροι κύκλοι γυμνασίων. Στην ίδια βαθμίδα εντάσσονταν και τα Πειραματικά σχολεία, τα Πρότυπα του διδασκαλείου Μ.Ε., οι ιερατικές σχολές και τα κατώτερα επαγγελματικά σχολεία.²¹⁸ Όσοι ήταν κάτοχοι ενδεικτικού προαγωγής από τη Δ' τάξη του δημοτικού σχολείου, μπορούσαν να εγγράφονται στα παραπάνω σχολεία. Η εγγραφή στα σχολεία αυτά προϋπόθετε εισιτήριες εξετάσεις, ενώ όσοι δε γίνονταν δεκτοί υποχρεώνονταν να εγγραφούν στην Ε' τάξη του δημοτικού σχολείου.²¹⁹

Ο ίδιος νόμος απαγόρευε τη συμφοίτηση αρρένων και θηλέων στα σχολεία της Μ.Ε., εισηγούνταν την ίδρυση ξεχωριστών για κάθε φύλο σχολείων και όριζε το φύλο του διδακτικού προσωπικού, γυναικών στα σχολεία θηλέων, ανδρών μόνο σε περίπτωση που ο αριθμός των γυναικών δεν επαρκούσε.²²⁰ Το καθεστώς αιτιολογεί την παραπάνω ρύθμιση υποστηρίζοντας ότι η συμφοίτηση «*συνετέλεσεν εις το να εισαχθή η διαφθορά και η ηθική κατάπτωσης εις την ελληνικήν οικογένειαν, να λησμονηθούν οι παραδόσεις της[...]*».²²¹

Τα γυμνάσια γίνονται οκτατάξια, στηριζόμενα σε τετραετή κύκλο Σ.Ε., και από την έκτη τάξη, με πρόταση του ΑΣΕ, μπορούν να διαχωρίζονται σε τμήματα πρακτικού λυκείου, κλασικού, γεωργικού ή Τεχνικού γυμνασίου και Εμπορικών σχολών. Σκοπός τους είναι η παροχή ολοκληρωμένης γενικής μόρφωσης, ανθρωπιστικής και πραγματικής, χρήσιμης για τη μετάβαση στην πρακτική ζωή και προπαρασκευαστικής για ανώτερες σπουδές.²²² Θα περιλαμβάνουν, δηλαδή, έναν κατώτερο πενταετή κύκλο (προγυμνάσιο), για όσους δεν ήθελαν να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές, και έναν ανώτερο τριετή (5+3).²²³

Ο αριθμός τους δεν πρέπει να ξεπερνά τα εκατόν είκοσι σε όλη τη χώρα, ταυτόχρονα απαγορεύεται η διαίρεση των τάξεων σε τμήματα, όπως επίσης και η εγγραφή περισσότερων από 60 μαθητών ανά τάξη.²²⁴ Έτσι εισάγεται ο Numerus Clausus (κλειστός αριθμός) στη Μ.Ε.,²²⁵ προκειμένου να περιοριστεί ο αριθμός των σπουδαστών στο μέγιστο δυνατό.

Τα αστικά σχολεία

Τα αστικά σχολεία ήταν ένας ακόμη τύπος σχολείων Μ.Ε. για τα οποία κάνει ιδιαίτερη αναφορά ο νόμος 770/1937. Τα σχολεία αυτά, θεσπισμένα ήδη με τον νόμο του 5874/1933, καταργούσαν τα ημιγυμνάσια, απευθύνονταν σε απόφοιτους μαθητές

²¹⁷ Α.Ν.770/1937,ό.π.,άρθρ.1, σ. 50. *Εκπαιδευτικοί Νόμοι και εισηγητικά αυτών εκθέσεις*, στην ιστοσελίδα

<http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=20-03201> [Ανακτήθηκε:11-3-2018].

²¹⁸ Α.Ν. 770/1937, άρθρ.2, ό.π.

²¹⁹ Καγκαλίδου, ό.π. σσ. 93-94.

²²⁰ Α.Ν. 770/1937, άρθρ.3, ό.π.

²²¹ Καγκαλίδου, ό.π., σ. 93.

²²² Α.Ν. 770/1937, άρθρ.12,13, ό.π.

²²³ Καγκαλίδου,ό.π. σ. 96 και Μπουζάκης, ό.π., σ. 90.

²²⁴ Α.Ν. 770/1937, ό.π.

²²⁵ Καγκαλίδου, ό.π. σ. 95.

του δημοτικού σχολείου, οι οποίοι γράφονταν σ' αυτά άνευ εξετάσεων, στόχευαν να τους προετοιμάσουν για τον πρακτικό βίο και οδηγούσαν σε επαγγελματικές σχολές.²²⁶

Ο νέος νόμος μετατρέπει τα αστικά σχολεία από τριτάξια σε τετρατάξια ή πεντατάξια, η εγγραφή σ' αυτά προϋποθέτει ενδεικτικό προαγωγής από τη Δ' τάξη του δημοτικού και συμμετοχή σε εξετάσεις όσων επιθυμούν να ακολουθήσουν συγκεκριμένο τεχνικό ή επαγγελματικό κλάδο. Σκοπός τους είναι να παρέχουν γενική πραγματική μόρφωση, ανώτερης του δημοτικού, χρήσιμη για την άμεση μετάβαση στην κοινωνική ζωή και προετοιμασία για τα διάφορα επαγγέλματα. Το απολυτήριο του αστικού σχολείου δεν κατευθύνει πια αποκλειστικά στα επαγγελματικά σχολεία αλλά μπορεί να οδηγήσει μετά από εξετάσεις στη Δ' τάξη των γυμνασίων και πρακτικών λυκείων, εφόσον υπάρχουν κενές θέσεις.²²⁷ Μετέπειτα, ο Α.Ν. 770/1937 τροποποιείται με τον Α.Ν. 1374/1938 δίνοντας τη δυνατότητα εγγραφής στους αποφοίτους των αστικών σχολείων, κατόπιν κατατακτήριων εξετάσεων στη ΣΤ' τάξη οποιουδήποτε γυμνασιακού τμήματος.²²⁸ Ο λόγος της αλλαγής αυτής ήταν η διστακτικότητα των μαθητών να φοιτήσουν στα αστικά σχολεία, πιθανόν γιατί με το προηγούμενο καθεστώς επιβαρύνονταν με δύο επιπλέον έτη φοίτησης.²²⁹

Οι δομικές αλλαγές που επέφερε το καθεστώς στο σχολείο αποσκοπούσαν σε μια εκπαίδευση με πρακτική κατεύθυνση, η οποία θα διευκόλυνε την επαγγελματική αποκατάσταση,²³⁰ τις ανάγκες της χώρας, κυρίως όμως υπηρετούσαν την ιδεολογία του καθεστώτος. Αυτή την πρακτική κατεύθυνση επικροτεί ο Μεταξάς όταν κάνει λόγο για «*καλά μελετημένον σύστημα εκπαίδευσεως της νεολαίας*» που έχει διττό σκοπό, την τόνωση του εθνικού φρονήματος των μαθητών και τη στροφή τους «*εις πρακτικότεραν εφαρμογήν της πνευματικής των δραστηριότητος, η οποία έτσι θα εξασφαλίση ηθικόν και υλικόν μέλλον καλλίτερον και εις τους νέους και εις τον τόπον*».²³¹

Μέσω των αστικών σχολείων επιδιώκεται να πραγματοποιθούν οι ιδεολογικοπολιτικές επιδιώξεις του καθεστώτος, η προετοιμασία εξειδικευμένων αγροτών, που θα εντατικοποιήσουν την καλλιέργεια της γης, και της Ελληνίδας προκειμένου να γίνει «*καλή οικοκυρά, αρίστη σύζυγος και μήτηρ[...]*».²³² Έτσι ίσως ερμηνεύεται η νομοθετική πρόβλεψη υποχρέωσης του δήμου ή της κοινότητας, όπου λειτουργεί αστικό σχολείο, να παραχωρεί στην ιδιοκτησία του έκταση οκτώ τουλάχιστο στρεμμάτων, αν πρόκειται για αστικό σχολείο γεωργικής κατεύθυνσης, ενώ αν πρόκειται για άλλο, συνδρομή τουλάχιστο πέντε χιλιάδων δραχμών ετησίως.²³³

²²⁶ Ν. 5874/21 Οκτωβρίου 1933, «Περί αστικών σχολείων», άρθρο 1,8,10, ΦΕΚ 318, τ. Α', σ. 1911.

²²⁷ Α.Ν. 770/1937, άρθρ. 4, ό.π., σ. 1655.

²²⁸ Α.Ν. 1374/ 22 Σεπτεμβρίου 1938 «περί τροποποιήσεως των περί εγγράφων και εξετάσεων εν τοις σχολείοις Μέσης εκπαίδευσεως διατάξεων», ΦΕΚ 343, τ. Α'.

²²⁹ Καγκαλίδου, ό.π., υποσημείωση 156, σ. 97.

²³⁰ Αγγελής, ό.π., σ. 126.

²³¹ Ι. Μεταξάς, «Λόγος επί τη πρώτη επετεΐω της Μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου», 4 Αυγούστου 1937, *Λόγοι και Σκέψεις...*, ό.π., τ.1, σ. 222.

²³² Καγκαλίδου, Ζ., ό.π., σσ. 99-100.

²³³ Α.Ν. 770/1937, άρθρ.11, ό.π., σ. 1655.

Ο ίδιος ο Μεταξάς επιβεβαιώνει την πρόθεση του καθεστώτος να προωθήσει την επαγγελματική εκπαίδευση, δίνοντας έμφαση σε επαγγελματικά μαθήματα συνδεδεμένα με την καλλιέργεια της γης. Ενδεικτικά παραθέτουμε εδάφιο από ομιλία του, η οποία επιβεβαιώνει τα παραπάνω: «*Όχι μόνον θα κοιτάζω να έχουν τα σχολεία των οποίων έχουν ανάγκη τα παιδιά, αλλά και θα φροντίσω ώστε το διδακτικόν προσωπικόν, ιδίως των αστικών σχολείων, να προπαρασκευάζη τα παιδιά δια τα επαγγέλματα εκείνα, με τα οποία έζησαν οι γονείς των και κυρίως δια την γεωργίαν*».²³⁴ Έτσι τα παιδιά των αγροτικών οικογενειών θα μένουν στον τόπο τους, αφού όπως τονίζει λίγο παρακάτω στον λόγο του: «*[...] το όνειρόν μου είναι να δύναται κανείς να ζη κατά τοιούτον τρόπον εις το χωριό, ώστε να μη σκέπτεται να το εγκαταλείψη ούτε αυτός, ούτε τα παιδιά του. Τότε μόνον η αγροτική τάξις, εσείς, θα είσθε ευτυχείς, αλλά και όλο το Έθνος, μαζί*».²³⁵ Συνεπώς, η έμφαση στις γεωργικές ασχολίες με στόχο την ευημερία του εθνικού συνόλου αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους του καθεστώτος.

Μεγαλύτερο είναι το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των αγοριών, καθώς οι περιοχές που επιλέγονται για την ίδρυση των αστικών σχολείων αρρένων έχουν μικρότερο πληθυσμό, πάνω από 3.000 κατοίκους, ενώ τα αστικά σχολεία θηλέων λειτουργούν σε περιοχές με πληθυσμό πάνω από 5.000 κατοίκους.²³⁶

Μια σειρά ευνοϊκών ρυθμίσεων, όπως η μέριμνα οικονομικών ελαφρύνσεων σε όσους φοιτούν σ' αυτά, παροτρύνουν στην εγγραφή των μαθητών στα αστικά σχολεία. Συγκεκριμένα, η εγγραφή δεν υπόκειται σε κανένα τέλος, θεσπίζεται η απαλλαγή των μαθητών από την, επιβαλλόμενη στους άλλους μαθητές της Μ.Ε., υποχρεωτική εισφορά, ενώ τα καταβαλλόμενα εκπαιδευτικά τέλη είναι σχεδόν τα μισά συγκριτικά με τους άλλους τύπους σχολείων.²³⁷

Ωστόσο, παρά την ύπαρξη κινήτρων, το μαθητικό δυναμικό που μπορεί να φοιτήσει στο αστικό σχολείο είναι περιορισμένο και εξαρτάται από μια σειρά παράγοντες, όπως ο σκόπελος των εξετάσεων και η ύπαρξη ενός και μόνο τμήματος-πενήντα μαθητών ανά τάξη. Επιπλέον, ο νόμος επέτρεπε την ίδρυση αστικών σχολείων αρρένων και θηλέων όχι οπουδήποτε αλλά σε ορισμένες περιοχές, με συγκεκριμένα πληθυσμιακά χαρακτηριστικά, με αποτέλεσμα ο αριθμός τους να είναι ορισμένος και ενδεχομένως να μην καλύπτει τις μορφωτικές ανάγκες όλου του μαθητικού πληθυσμού. Υπογραμμίζουμε ότι αυτά, σύμφωνα με τη νομοθετική ρύθμιση, προβλεπόταν να λειτουργήσουν στις πρωτεύουσες των νομών και των επαρχιών και σε πόλεις ή κωμοπόλεις στις οποίες ως τότε λειτουργούσαν γυμνάσια ή ημιγυμνάσια ή είχαν πληθυσμό πάνω από τρεις ή πέντε χιλιάδες κατοίκους, ανάλογα με το αν ήταν αρρένων ή θηλέων, όπως αναφέραμε και παραπάνω. Τέλος οριζόταν

²³⁴ Ιωάννης Μεταξάς, «Λόγος προς τους κατοίκους της κωμοπόλεως Βραχνέικα», 7 Νοεμβρίου 1937, *Λόγοι και Σκέψεις...*, ό.π., τ. Α', σ. 274.

στην ιστοσελίδα <http://ioannismetaxas.gr/Diagelma%20Metaxa%204%20Aug%201936.pdf> [Ανακτήθηκε: 20-3-2018].

²³⁵ στο ίδιο.

²³⁶ Α.Ν. 770/1937, ό.π., άρθρ.5, σ. 1656.

²³⁷ Καγκαλίδου, ό.π. σ. 100.

ότι ο ανώτερος αριθμός αστικών σχολείων που μπορούσαν να λειτουργούν ήταν 150.²³⁸

Γίνονται επομένως αντιληπτές οι πραγματικές προθέσεις του καθεστώτος. Η δικτατορία καταργεί μεγάλο αριθμό ημιγυμνασίων και ανώτερων Παρθεναγωγείων *«ίνα αποφευχθή η πληθωρική παραγωγή τελειοφοίτων μέσων σχολών εκ της οποίας δημιουργείται στρατιά ανέργων δήθεν διανοουμένων, εις βάρος των αναγκών της υπαίθρου»*.²³⁹

Ο τόπος λειτουργίας των παραπάνω σχολείων δεν επέτρεπε σε δεκάχρονα παιδιά, αγροτικών περιοχών και οικονομικά ασθενών στρωμάτων, να εγκατασταθούν στις πόλεις προκειμένου να φοιτήσουν σ' αυτά, ούτε να καταβάλλουν τα προβλεπόμενα εκπαιδευτικά τέλη. Επίσης, υπονομευόταν η δυνατότητα εκπαίδευσης των κοριτσιών, γιατί η μετάβασή τους στις μεγάλες κωμοπόλεις, όπου λειτουργούσαν τα αστικά σχολεία, για μια συντηρητική κοινωνία αγροτικού τύπου αντιμετωπιζόταν με επιφυλακτικότητα.²⁴⁰ Συνεπώς, η εκπαίδευση αυτών των πληθυσμιακών κατηγοριών σταματούσε στο εξατάξιο δημοτικό σχολείο. Τέλος, η απαίτηση χρηματοδότησης των σχολείων αυτών από τον δήμο αποτελούσε μια ακόμη αδυναμία αυτών των σχολείων.²⁴¹

Συμπερασματικά, το αστικό σχολείο φιλοδοξεί να μειώσει τον αριθμό αποφοίτων του γυμνασίου, αποτελεί ένα *«τύπο σχολείου με αυξημένα έτη φοίτησης, προκειμένου να διαφοροποιηθεί από τις Επαγγελματικές Σχολές και ταυτόχρονα προωθεί την κατάρτιση με τη διαφοροποίησή του από το εξαετές Δημοτικό, το οποίο ολοκληρώνουν οι αποτυχόντες»*.²⁴² Ο Σπ. Λιναρδάτος αναφερόμενος στα αστικά σχολεία τα χαρακτηρίζει ως ανεργμάτιστα και χωρίς κανένα ουσιαστικό περιεχόμενο.²⁴³

Η έμφαση που δίνεται στον πρακτικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης δε συνιστά πρωτοτυπία του μεταξικού καθεστώτος. Περίπου μια δεκαετία πριν, ο Βενιζέλος κάνει λόγο για εκατοντάδες σχολείων κλασικής εκπαίδευσης τα οποία εξακολουθούν να *εξαπολύουν* κάθε χρόνο χιλιάδες νέων *«ατελέστατα συνήθως μορφωμένων, ανικάνων ουσιαστικώς δια κάθε παραγωγικήν εργασίαν»*, με αποτέλεσμα το μέλλον να είναι σκοτεινό. Ο Βενιζέλος δηλώνει θιασώτης της κλασικής εκπαίδευσης, αλλά *«δι' ελαχίστην αναλογίαν της σπουδαζούσης νεολαίας, δια τους ολίγους εκλεκτούς οι οποίοι θ' αποτελέσουν την ηγέτιδα τάξιν της αύριον, [...] Δια τους πολλούς τους φοιτώντας εις τα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως, η κλασική λεγομένη εκπαίδευσις είνε στείρα απολύτως και άγονος»*. Και παρακάτω: *«Αλλά και το δημοτικόν σχολείον το οποίον μορφούμενον εις σχολείον εργασίας [...] δεν αντιλαμβάνομαι ως σχολείον γενικής μόνον μορφώσεως. [...] μπορούμε στα σχολεία των γεωργικών περιφερειών, να μεταδώσωμεν εις τους μαθητάς ποσόν τι*

²³⁸ Α.Ν. 770/1937, άρθρ.5, ό.π.

²³⁹ Μεταξιά, *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως...*, ό.π., τόμος Α', σ. 37 στο Σπ. Λιναρδάτος, 4^η Αυγούστου, ό.π., σ. 14.

²⁴⁰ Καλεράντε, ό.π. σ. 182.

²⁴¹ Καγκαλίδου, ό.π. σ. 101.

²⁴² Καλεράντε, ό.π. σ.181.

²⁴³ Λιναρδάτος, 4^η Αυγούστου, ό.π., σσ. 143-144.

πρακτικών γεωργικών γνώσεων, οι οποίες θα τους καταστήσουν ικανότερους εις την καλλιέργειαν της γης [...]».²⁴⁴

Ένα χρόνο μετά, η κυβέρνηση Βενιζέλου προβαίνει στην ψήφιση νόμων που ρυθμίζουν τη Στοιχειώδη και Μ.Ε., υλοποιώντας τις προθέσεις για παροχή πρακτικής παιδείας, όχι μέσω της ίδρυσης αστικών, όπως κάνει αργότερα ο Μεταξάς, αλλά μέσω της θεσμοθέτησης των κατώτερων επαγγελματικών σχολείων.²⁴⁵

Η παρουσίαση της οργάνωσης αυτής της εκπαιδευτικής βαθμίδας ολοκληρώνεται με την αναφορά στη λειτουργία κατώτερων κύκλων γυμνασίων (προγυμνάσια). Πρόκειται για τις πέντε κατώτερες τάξεις των γυμνασίων ή των πρακτικών λυκείων. Σύμφωνα με το άρθρο 16 του Α.Ν. 770/1937, ιδρύονται όπου και τα αστικά, η φοίτηση σ' αυτά μπορεί να οδηγήσει μετά από εξετάσεις στη ΣΤ' τάξη των οκτατάξιων γυμνασίων και ο αριθμός τους δεν πρέπει να υπερβαίνει τα πενήντα.²⁴⁶ Τέλος, να σημειώσουμε ότι η πολυτυπία των σχολείων που ιδρύθηκαν αυτή την περίοδο από το καθεστώς δημιουργούσε πραγματική σύγχυση.²⁴⁷

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι η εξυπηρέτηση των ιδεολογικών αρχών του καθεστώτος μέσω της εκπαίδευσης αποτυπώνεται ήδη στις πρώτες νέες ρυθμίσεις του 1937. Αυτές φανερώνουν ότι στόχος της κυβερνητικής πολιτικής είναι η ελάττωση του αριθμού όσων φοιτούν στη Μ.Ε. αλλά και η στροφή του μεγαλύτερου ποσοστού τους στα αστικά σχολεία, προκειμένου να υλοποιηθούν οι ιδεολογικοπολιτικές επιλογές της.²⁴⁸ Η αποθάρρυνση για ανώτερες θεωρητικού προσανατολισμού σπουδές και η έμφαση στην απόκτηση πρακτικών, κυρίως γεωργικών γνώσεων και δεξιοτήτων, με στόχο την εφαρμογή τους στην καθημερινή ζωή, θεωρείται ότι θα λύσει το πρόβλημα της ανεργίας, συγκρατώντας τον αγροτικό πληθυσμό στη γη του. Άλλωστε, η Μ.Ε. και η ανώτερη εκπαίδευση γίνονται απρόσιτες για τα παιδιά των εργαζομένων εξαιτίας των υπέρογκων τελών και των άλλων επιβαρύνσεων.²⁴⁹

β. Περίοδος υπουργίας Ι. Μεταξά

Αν οι παρεμβάσεις του δικτάτορα, από τη θέση του υπουργού Παιδείας, στο χώρο της Σ.Ε. δεν ήταν ιδιαίτερες, δε συμβαίνει το ίδιο και με τη Μ.Ε. Σ' αυτή τη βαθμίδα αφήνει έντονα το στίγμα του, επιχειρώντας μια βαθύτερη αλλαγή της δομής της. Προσπαθώντας να ερμηνεύσουμε την αιτιολογία των συχνών αλλαγών που επιφέρει στην εκπαίδευση, θα λέγαμε ότι ίσως αυτές να φανερώνουν όχι τόσο τις αγνές προθέσεις του καθεστώτος να βελτιώσει την υφιστάμενη κατάσταση όσο την ανυπαρξία οργανωμένου και μελετημένου μεταρρυθμιστικού προγράμματος. Σωρεία διαταγμάτων, που αρκετές φορές έρχονται το ένα να ακυρώσει το άλλο σε σύντομο χρονικό διάστημα, καταμαρτυρούν την προχειρότητα με την οποία λαμβάνονται οι

²⁴⁴ «Ο Νυχτερινός Προγραμματικός λόγος του κ. Βενιζέλου. Πώς αντιμετωπίζει τα σοβαρά εσωτερικά και εξωτερικά ζητήματά μας. Η Ανόρθωσις και ανάπτυξις της Ελλάδος-η πρόδοσις και ευημερία του λαού», *Μακεδονικά Νέα*, 23 Ιουλίου 1928, σ. 4, αρ. φύλλου 108, στην ιστοσελίδα http://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=37514&seg= [Ανακτήθηκε: 2-5-2018].

²⁴⁵ Ν. 4397/24 Αυγούστου 1929, «Περί στοιχειώδους εκπαίδευσεως», ΕτΚ 309, τ. Α'.

²⁴⁶ Α.Ν. 770/1937, άρθρ.16, ό. π., σ. 59.

²⁴⁷ Κάτσικας & Θεριανός, ό.π., σ. 137.

²⁴⁸ Καγκαλίδου, ό.π., σ.101.

²⁴⁹ Λιναρδάτος, 4^η Αυγούστου, ό.π., σ. 143.

αποφάσεις και τις σπασμωδικές κινήσεις που γίνονται. Η λαϊκή έκφραση που εύγλωττα αποδίδει την κυβερνητική πολιτική είναι αυτή του «βλέποντας και κάνοντας».

Λίγες μέρες μετά την εκφώνηση του λόγου του Μεταξά στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στο περιοδικό «Η Νεολαία» δημοσιεύεται ένα άρθρο με τον τίτλο «Η Εκπαίδευσις». Η προσεκτική μελέτη του συμβάλλει στην ερμηνεία των νέων παρεμβάσεων στις οποίες προβαίνει το υπουργείο υπό τα σκήπτρα του Μεταξά. Αρχικά επιχειρείται ένας απολογισμός του έργου που έχει συντελεστεί στον χώρο της Μ.Ε. Διατυπώνεται η παραδοχή ότι η κυβέρνηση, εφαρμόζοντας μέτρα ποσοτικού περιορισμού, κατέργησε πολλά γυμνάσια και ημιγυμνάσια, των οποίων οι απόφοιτοι δεν θα ήταν ούτε σκόπιμο ούτε πρακτικό να συνεχίσουν τις σπουδές τους, μιας και, όντας αποκομμένοι από τα επαγγελματικά στρώματα, δε θα ήταν ικανοί ν' αντιμετωπίσουν το πρόβλημα του υλικού τους βιοπορισμού.²⁵⁰

Η κριτική στην προηγούμενη κυβερνητική εκπαιδευτική πολιτική είναι και πάλι έντονη. Το καθεστώς επικρίνει την πληθωρική ίδρυση γυμνασίων, γιατί δημιούργησε στρατιές ανέργων νέων στις πόλεις. Αταξικές και ανατρεπτικές δυνάμεις εκμεταλλεύονταν την κατάσταση, με αποτέλεσμα οι νέοι αυτοί να αισθάνονται πικρία, εχθρότητα, μίσος προς το κράτος, τον νόμο και την κοινωνία. Ο περιορισμός λοιπόν, κατά τον κειμενογράφο, που εφάρμοσε το καθεστώς με την κατέργηση των γυμνασίων ήταν η αρχή. Η ολοκληρωτική εξυγίανση που χρειάζεται και αναμένεται θα ακολουθήσει με τη διάκριση της κατώτερης και της μέσης εκπαίδευσης.²⁵¹

Για την 4^η Αυγούστου ο λαός της Ελλάδας είναι πρώτα λαός αγροτών και έπειτα λαός τεχνιτών και εργατών. Συνεπώς και τα παιδιά αυτού του λαού πρέπει να εκπαιδεύονται ως αγρότες, ως τεχνίτες και ως εργάτες, γιατί η χώρα αυτούς έχει ανάγκη περισσότερο παρά τους τεχνικούς επιστήμονες. Η τεχνική εκπαίδευση ήταν απύσχα στην Ελλάδα με εξαίρεση την ύπαρξη λίγων ιδιωτικών σχολών. Το κράτος συνειδητοποίησε την ανάγκη ανάπτυξής της γι' αυτό και περιόρισε την κλασική εκπαίδευση.

Ενδιαφέρουσα είναι η εικόνα που δίνει το καθεστώς για την πολιτική που ακολουθήθηκε από τις προηγούμενες κυβερνήσεις στο ζήτημα της κλασικής εκπαίδευσης. Αυτή χαρακτηρίζεται ως « [...] εν άστοργο παιδομάζωμα, απόσπασις δηλαδή των παιδιών του λαού από την παραγωγή και από τας βασικάς βιωτικές συνηθείας των γονέων των και παράδοσις εις την κοινωνίαν βιοποριστικώς αναπήρων, ημιμαθών γενικώς, με παρασιτικάς κλίσεις και φουσκωμένων με ασυμμέτρους απαιτήσεις από την ζωήν».²⁵² Συμπερασματικά, από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτή η σκοπιμότητα της νομοθετικής παρέμβασης για άλλη μια φορά μέσα σε δύο χρόνια στην οργάνωση της Μ.Ε.

Η αίσθηση ανεπάρκειας των νομοθετικών παρεμβάσεων που είχαν προηγηθεί το 1937 αιτιολογεί την απόφαση του Μεταξά να προβεί στην ψήφιση νέων νόμων, που στοχεύουν στην ανασχεση των αδυναμιών τους. Πρόκειται για τους: Α.Ν. 1849/1939 «Περί των σχολείων Μέσης Εκπαιδύσεως» στις 25 Ιουλίου 1939 και

²⁵⁰ Σ. Κανονίδης, «Η εκπαίδευσις», *Η Νεολαία*, φ. 21, 4 Μαρτίου 1939, σ. 682.

²⁵¹ στο ίδιο.

²⁵² στο ίδιο, σ. 683.

A.N.1800/1939 «Περί αστικών σχολείων αμφοτέρων των φύλων» στις 17 Ιουνίου 1939.

Οι αιτιολογικές εκθέσεις που συνοδεύουν τους προς ψήφιση νέους νόμους στοιχειοθετούν την αναγκαιότητα αλλαγών, παρουσιάζοντας τα πλεονεκτήματα των ρυθμίσεων που εισηγούνται οι νέοι νόμοι. Με τη νέα δομή της Μ.Ε. θεωρείται ότι επέρχεται ευκολία στη διοίκηση, ενώ καινοτόμο στοιχείο είναι η διαφοροποίηση του χρόνου των γυμνασιακών σπουδών για τους μαθητές, οι οποίοι δεν πρόκειται ν' ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές. Στα κείμενα είναι εμφανής η άσκηση κριτικής στην προγενέστερη νομοθετική πολιτική και δεν παραλείπονται τα τρωτά σημεία του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου.²⁵³

Ειδικότερα, μεταξύ των αδυναμιών του Α.Ν.770/1937, τις οποίες οι νέες ρυθμίσεις φιλοδοξούν να θεραπεύσουν, συγκαταλέγονται η ανεπαρκής, παρεχόμενη από τα πενταετούς φοίτησης κατώτερα σχολεία μέσης εκπαίδευσης, γενική μόρφωση, απαραίτητη για την πρακτική ζωή, όσων δεν επιθυμούν να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές. Επίσης, ως αδυναμία του νόμου χαρακτηρίζεται και η δυνατότητα φοίτησης όλων των αποφοίτων των κατώτερων πενταετών και αστικών σχολείων στα ανώτερα τριετή σχολεία Μ.Ε., είτε αυτοί είναι ικανοί είτε όχι για ανώτερες σπουδές.²⁵⁴

Τις παραπάνω παθογένειες φιλοδοξούν να θεραπεύσουν οι νέες εκπαιδευτικές νομοθετικές παρεμβάσεις του Ι. Μεταξά, ο οποίος από τη θέση του υπουργού Παιδείας χαράσσει προσωπική πολιτική στην εκπαίδευση. Ειδικότερα, στο άρθρο 1 του Α.Ν. 1849/1939 ορίζεται ο σκοπός της Μ.Ε., ο οποίος σε γενικές γραμμές είναι ίδιος μ' αυτόν που καθορίστηκε και το 1937: παροχή γενικής, ανθρωπιστικής και πραγματικής μόρφωσης, απαραίτητης για κάθε κοινωνία, ανώτερης πρακτικής δράσης και προετοιμασία σε επίπεδο επιστημονικό αυτών που θα ακολουθήσουν ανώτερες ειδικές σπουδές. Υπάρχει όμως μια ουσιώδης διαφορά: δηλώνεται ότι οι στόχοι αυτοί θα επιτευχθούν «[...]εν τω πλαισίω των υγιών αρχών εφ' ων βασιίζεται το Ελληνικόν Κράτος».²⁵⁵

Συνοπτικά, σε ό,τι αφορά στη Μ.Ε., οι αλλαγές που εντοπίζονται είναι η μείωση των σπουδών στα έξι έτη από οκτώ που ήταν, ενώ για όσους επιθυμούσαν να ακολουθήσουν πανεπιστημιακές σπουδές προβλεπόταν η μετάβαση σε διτάξια λύκεια, προκειμένου να εισαχθούν στα ανώτερα ιδρύματα. Στα σχολεία της Μ.Ε. συγκαταλέγονται τα γυμνάσια και τα λύκεια, οι Ιερατικές σχολές, το διδασκαλείο νηπιαγωγών Καλλιθέας και η Χαροκόπειος Οικοκυρική σχολή.²⁵⁶

Η εγγραφή στα γυμνάσια δεν έχει πλέον περιορισμό εισακτέων, αρκεί να το επιτρέπει η χωρητικότητα των κτιρίων, ενώ το κριτήριο φοίτησης σ' αυτά είναι η κατοχή ενδεικτικού Δ' τάξης δημοτικού σχολείου. Σε αντίθεση με τον Α.Ν. 770/1937, η διαίρεση των τάξεων σε τμήματα είναι επιτρεπτή, ωστόσο εξακολουθεί να υφίσταται η απαγόρευση συμφοίτησης αρρένων και θηλέων. Στο ζήτημα αυτό να

²⁵³ «Η νέα οργάνωσις της Μέσης Εκπαιδύσεως. Οι Αναγκαστικοί Νόμοι 1800/1939 και 1849/1939 και αι αιτιολογικαί αυτών εκθέσεις, Εν Αθήναις εκ του Εθνικού Τυπογραφείου», 1939, σσ.4-12, 24-26, στην ιστοσελίδα <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-19065&tab=01> [Ανακτήθηκε: 6-5-218].

²⁵⁴ στο ίδιο, σ. 11.

²⁵⁵ Α.Ν. 1849/ 25 Ιουλίου 1939 «Περί των σχολείων Μέσης Εκπαιδύσεως», αρθρ.1, ΦΕΚ 300, τ. Α'.

²⁵⁶ στο ίδιο, άρθρο 2, σ.13.

σημειώσουμε ότι παρατηρείται μια διαφοροποίηση από τις αρχικές θέσεις του καθεστώτος και δίνεται η δυνατότητα συμφοίτησης τόσο στα αστικά σχολεία (όπου δε λειτουργεί αστικό σχολείο θηλέων) όσο και στα λύκεια.²⁵⁷

Τα λύκεια είναι μόνο κρατικά, με δύο τμήματα, κλασικού και πρακτικού και περιορισμένο αριθμό εισακτέων -όχι πάνω από εξήντα- κατόπιν εξετάσεων.²⁵⁸ Ο περιορισμένος αριθμός και η ύπαρξη εξετάσεων ως κριτήριο μετάβασης από τη μια βαθμίδα στην άλλη αποσκοπεί στην επίτευξη ενός από τους βασικούς στόχους του καθεστώτος, την επιλογή των «εκλεκτών».²⁵⁹

Να προστεθεί ότι δόθηκε έμφαση στην ίδρυση γυμνασίων θηλέων στις πόλεις της Βόρειας Ελλάδας, για εθνικούς λόγους, «[...]οι οποίοι υπαγορεύουσι την έντονον και επίμονον προσπάθειαν, ήτις δέον να καταβληθή όπως προκληθή η όσον το δυνατόν μεγαλυτέρα αύξησις του αριθμού των μαθητριών, αι οποίαι απολυόμεναι των Γυμνασίων θα αποδίδονται εις την κοινωνίαν πραγματικά Ελληνίδες δυνάμεναι να επιδράσωσιν ευεργετικώτατα από τε της Εθνικής πλευράς επί μείζονος κατά το μάλλον ή ήττον κύκλον, αποβαίνουσαι ούτω συντελεσταί της υπό του Κράτους επιδιωκομένης ηθικής και πνευματικής αναπλάσεως».²⁶⁰

Επιγραμματικά, οι δυνατότητες που είχε κάποιος αναφορικά με τη σχολική του πορεία ήταν: τέσσερα χρόνια δημοτικό και έξι χρόνια γυμνάσιο ή έξι χρόνια δημοτικό και τρία χρόνια αστικό σχολείο ή τέσσερα χρόνια δημοτικό, έξι χρόνια γυμνάσιο, δύο χρόνια λύκειο και πανεπιστήμιο.²⁶¹

Τα αστικά σχολεία επί υπουργίας Ι. Μεταξά

Στην αιτιολογική έκθεση του Α.Ν. 1800/1939, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η σκοπιμότητα της αλλαγής που αφορούν στα αστικά σχολεία, όπως αυτά οργανώθηκαν με τον Α.Ν. 770/1937, επισημαίνονται τα ακόλουθα: σ' αυτό τον τύπο σχολείων μπορούσαν να φοιτήσουν απόφοιτοι της Δ' δημοτικού, μαθητές δηλαδή που δεν ολοκλήρωσαν τη γενική μόρφωση που παρέχει η εξαετής Σ.Ε. Τα κενά αυτά καλούνταν να καλύψει το αστικό σχολείο, δίχως όμως την παροχή της απαιτούμενης μόρφωσης που πρέπει να παρέχει ένα πραγματικό αστικό σχολείο.²⁶²

Σημαντική καινοτομία του Α.Ν. 1800/1939 ήταν η μείωση των ετών φοίτησης στα αστικά σχολεία σε τρία έτη, με την προϋπόθεση όμως της εξαετούς φοίτησης στα δημοτικά. Να επισημανθεί ότι ο νόμος 1849/1939, σε αντίθεση με τον Α.Ν. 770/1937, δεν θεωρεί τα αστικά σχολεία ως σχολεία Μ.Ε., εκτιμώντας έτσι ότι θα αλλάξει ο χαρακτήρας αυτού του σχολείου, σκοπός του οποίου είναι η παροχή γενικής, ανθρωπιστικής και πραγματικής μόρφωσης, ευρύτερης και βαθύτερης από της Σ.Ε.,

²⁵⁷ Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 197.

²⁵⁸ Α.Ν. 1849/1939, *ό.π.*, άρθρα 2-5 και 15-17.

²⁵⁹ Καγκαλίδου, *ό.π.* σ. 106.

²⁶⁰ Πρακτικά Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου 1939, τ. Β', τεύχος Α', Πράξη 116, 23 Αυγούστου 1939, σ. 168, ΙΕΠ, Ιστορική Συλλογή, στην ιστοσελίδα <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/minutes/item.html?code=1939-0021&tab=01> [Ανακτήθηκε: 11-5-2018].

²⁶¹ Αγγελής, *Μεταξική προπαγάνδα...*, *ό.π.*, σ. 126.

²⁶² «Η νέα οργάνωσις της Μέσης Εκπαιδεύσεως...», *ό.π.*, σ. 25.

απαραίτητης για κάθε αξιολογή δράση στην κοινωνία, και προετοιμασία για την επαγγελματική και πρακτική ζωή.²⁶³

Ένα ακόμη στοιχείο που διαφοροποιεί το αστικό σχολείο του 1939 από αυτό του 1937 είναι η απουσία κατατακτήριων εξετάσεων από το αστικό στο γυμνάσιο, στοιχείο που του δίνει τη δυνατότητα να οργανωθεί ως αυτοτελές.²⁶⁴ Απεναντίας, σύμφωνα με τον Α.Ν. 2517/1940, όσοι είχαν ενδεικτικό της Β' τάξης του νέου εξατάξιου γυμνασίου είχαν δυνατότητα εγγραφής στην Α' τάξη του τριτάξιου αστικού σχολείου. Η νέα αυτή ρύθμιση διευκόλυνε την πρόσβαση από τη γενική προς την επαγγελματικού τύπου εκπαίδευση, αλλά ταυτόχρονα απέκλειε την πρόσβαση από την επαγγελματική προς τη γενική.²⁶⁵

Πέρα από τη γενική μόρφωση, το αστικό σχολείο, σύμφωνα με τη νομοθεσία, παρέχει και επαγγελματική εξειδίκευση, στις δύο ανώτερες τάξεις, μέσω των επαγγελματικών κατευθύνσεων, οι οποίες μπορεί να είναι για τα αγόρια η γεωργική ή εμπορική ή βιοτεχνική, για τα κορίτσια η οικοκυρική και από τις γυναικείες τέχνες ή η εμπορική ή η γεωργική.²⁶⁶ Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη γεωργική κατεύθυνση, επιλογή που συνάδει με τις απόψεις του Ι. Μεταξά, όπως αυτές διατυπώθηκαν σε εγκύκλιό του προς όλες τις αρχές, το Σεπτέμβρη του 1939: «*Όλη η Ελλάδα πρέπει να μεταβληθεί εις εν αγροτικόν στρατόπεδον του οποίου ούτε μία γωνία δεν πρέπει να μείνει ακαλλιέργητος*». Στόχος του καθεστώτος είναι η εντατικοποίηση της εθνικής παραγωγής, ενώ καθηγητές και δάσκαλοι πρέπει να γίνουν οι ιεραπόστολοι της γης όχι μόνο στη θεωρία αλλά και στην πράξη.²⁶⁷

Η ανάγκη ανάπτυξης της γεωργίας προβάλλεται σε κάθε ευκαιρία επαφής του προέδρου με το ευρύ κοινό. Σε λόγο που εκφώνησε στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στις 16 Φεβρουαρίου 1939 εξάγει τον κομβικό ρόλο, τον οποίο καλείται να διαδραματίσει η Γεωπονική Σχολή, στην υλοποίηση του κυβερνητικού στόχου, της εντατικής καλλιέργειας της γης. Οι καθηγητές της λογίζονται ως τα ανώτερα στελέχη του στρατού των αγωνιστών, οι οποίοι ζητούν να κάνουν την ελληνική γη αποδοτικότερη και οι γεωπόνοι είναι οι αξιωματικοί του αγώνα. Συνεπώς, είναι ανάγκη να μεταδοθεί στους φοιτητές της γεωπονικής σχολής το πνεύμα της πίστης στην αξία και τις δυνατότητες της ελληνικής γης. Η επιβίωση και η ευημερία των Ελλήνων είναι άμεσα εξαρτημένη από την εκμετάλλευση της γης. Όπως υπογραμμίζεται εμφατικά από τον Μεταξά, και τα βουνά ακόμη πρέπει να αποδώσουν όσο είναι δυνατό περισσότερο. «*Είναι έρωσ μας και σταυρός μας η γη αυτή η ελληνική δι' ημάς τους Έλληνας*».²⁶⁸

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα «Γεωργικού» τύπου σχολεία και μάλιστα στη Βόρεια Ελλάδα, όπου το κράτος απευθύνεται κυρίως στους πρόσφυγες, οι οποίοι

²⁶³ Α.Ν. 1800/17 Ιουνίου 1939 «*Περί αστικών σχολείων αμφοτέρων των φύλων*», αρθρ.1, ΦΕΚ 244, τ.Α', στην ιστοσελίδα <http://e.library.iep.edu.gr/iep/collection/curricula/item.html?tab=01&code=1939-244A>[Ανακτήθηκε: 15-3-2018].

²⁶⁴ Καλεράντε, *ό.π.* σ.186.

²⁶⁵ Παυλίδου, *ό.π.* σσ. 33-34.

²⁶⁶ Α.Ν. 1800/1939,άρθρ. 4, *ό.π.*

²⁶⁷ Ιωάννης Μεταξάς, «*Εγκύκλιος προς όλες τας αρχάς*», 9 Σεπτεμβρίου 1939, *Λόγοι και Σκέψεις*, τ. 2, σ. 139.

²⁶⁸ Ιωάννης Μεταξάς, «*Λόγος εις το Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης*» (16 Φεβρουαρίου 1939), *Λόγοι και Σκέψεις*, τ. 2, σ. 22.

συνέβαλαν στον εξελληνισμό της. Ο τύπος του αστικού σχολείου απευθύνεται σ' αυτούς τους πληθυσμούς, προκειμένου να συγκρατηθούν στις αγροτικές περιοχές, λειτουργώντας ως αντίβαρο στις μειονότητες, καθώς οι πρόσφυγες, όπως τονίζει ο Μεταξάς, είναι αμιγές ελληνικό στοιχείο. Συνεπώς, η παρουσία των προσφύγων σε περιοχές με σλαβόφωνους και βλαχόφωνους πληθυσμούς εξυπηρετεί την πολιτική αντιπαράθεση του καθεστώτος μ' αυτές τις μειονότητες.²⁶⁹

Τέλος, αξίζει να γίνει λόγος και για τις Αγροτικές Οικοκυρικές Μεταβατικές Σχολές, στις οποίες, παρόμοια με τα αστικά σχολεία, η φοίτηση είναι τριετής, και ο σκοπός λειτουργίας τους είναι η εξύψωση της πνευματικής και οικονομικής κατάστασης της αγρότισσας. Η παρουσία της ΕΟΝ στις σχολές αυτές είναι έκδηλη, καθώς ένα από τα τρία μέλη που θα τις διοικούν προβλέπεται να είναι αντιπρόσωπος της ΕΟΝ, προτεινόμενος από την Κεντρική της Διοίκηση.²⁷⁰

Αυτός ο τύπος σχολής είναι ευέλικτος, καθώς μεταφέρεται από κοινότητα σε κοινότητα, δίνοντας τη δυνατότητα κατάρτισης σε μεγαλύτερο αριθμό κοριτσιών. Φαίνεται ότι εξυπηρετούσε την ΕΟΝ, μέσω της οποίας περνούσε ο μηχανισμός της προπαγάνδας του καθεστώτος. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι γίνονται δεκτές μαθήτριες απόφοιτοι της ΣΤ' τάξης του δημοτικού σχολείου, μέλη της ΕΟΝ, αλλά και μη τελειόφοιτοι του δημοτικού, εγγεγραμμένες όμως της ΕΟΝ, ενώ μεταξύ των διδασκόμενων μαθημάτων συγκαταλέγεται αυτό της Εθνικής Αγωγής- Ιστορίας από τις επίσημες εκδόσεις της ΕΟΝ. Μάλιστα η εγγραφή των μαθητριών είναι απαλλαγμένη από τα τέλη και η διδασκαλία παρέχεται δωρεάν από δημοδιδασκάλους μέλη της Οργάνωσης. Ενδιαφέρον τέλος παρουσιάζει ο τόπος που επιλέγεται να λειτουργήσουν οι σχολές αυτού του τύπου. Πρόκειται για τις βόρειες επαρχίες της Φλώρινας, Πέλλας, Κοζάνης, Σερρών, Δράμας,²⁷¹ περιοχές ευάλωτες στις οποίες οι ξένες προπαγάνδες λειτουργούσαν με στόχους αποσχιστικούς. Η συνειδητοποίηση των «υψηλών ιδανικών της φυλής»,²⁷² μέσω της παρεχόμενης εκπαίδευσης από τις σχολές αυτές ήταν ιδιαίτερα σημαντική για το καθεστώς.

Συνοψίζοντας, είναι έκδηλη η πρόθεση ελέγχου του επαγγελματικού προσανατολισμού των νέων, με κριτήριο τις επιδιώξεις του καθεστώτος στον τομέα της εθνικής οικονομίας.²⁷³ Το καθεστώς συστηματοποιεί την προβολή της επαγγελματικής εκπαίδευσης και τη συρρίκνωση της Μέσης, καθώς το οκτάχρονο γυμνάσιο είναι πια παρελθόν και εκλείπουν δύο χρόνια από τη φοίτηση τόσο στο γυμνάσιο όσο και στο αστικό σχολεία. Δεν επενδύει στη βαθύτερη μόρφωση των νέων, η οποία κατά την επιχειρηματολογία του οδηγεί στην ανεργία. Για μια ακόμη φορά επιβεβαιώνεται ότι βασική αρχή της δικτατορίας είναι η «*Παιδεία για τους λίγους*». Έτσι ερμηνεύεται η τάση να απομακρυνθούν από τη Μέση και Ανώτερη εκπαίδευση τα παιδιά του λαού.²⁷⁴ Το καθεστώς δυνάμωνε τον ταξικό ανταγωνισμό, καθώς η υπαρκτή οικονομική ανισότητα γινόταν μορφωτική πολιτισμική ανισότητα,

²⁶⁹ Καλεράντε, *ό.π.*, σσ.183-184.

²⁷⁰ Α.Ν. 2470/3 Αυγούστου 1940 «Περί ιδρύσεως Αγροτικών Μεταβατικών Οικοκυρικών Σχολών», άρθρα 1,2,6,12, ΦΕΚ 237, τ. Α', σσ. 201-2012.

²⁷¹ Α.Ν. 2470/ 1940, *ό.π.*

²⁷² Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 198.

²⁷³ Σ. Κανονίδης, «Η εκπαίδευσις», *ό.π.*

²⁷⁴ Λιναρδάτου, 4^η Αυγούστου, *ό.π.*, σ.143.

βαθαίνοντας το χάσμα ανάμεσα σε μια ολιγάριθμη μορφωμένη πλούσια ελίτ και στην μεγάλη αγράμματη πλειοψηφία του λαού.

6.3. Η οργάνωση της επαγγελματικής εκπαίδευσης

Η τεχνικο-επαγγελματική εκπαίδευση κατά την μεταξική περίοδο είναι συνδεδεμένη με τη μείωση των αποφοίτων πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, γιατί το «διανοητικό προλεταριάτο» αντιμετωπίζεται αρνητικά από το καθεστώς με την αιτιολογία ότι οδηγεί στον κομμουνισμό.²⁷⁵ Όπως ο ίδιος ο Μεταξάς διακηρύσσει στους λόγους του, το καθεστώς αποσκοπεί σε μια εκπαίδευση, η οποία να ανταποκρίνεται στους σκοπούς και τα ιδεώδη του έθνους και του κράτους και στις ανάγκες των ίδιων των νέων, ώστε να οδηγηθούν σε ένα καλύτερο μέλλον και όχι να «[...]πληθύνουν τας τάξεις του διανοητικού προλεταριάτου, το οποίον σας οδηγεί εις την απελπισίαν και τον κομμουνισμόν[...].²⁷⁶

Τα επαγγελματικά σχολεία που ανήκουν στην κατώτερη βαθμίδα είναι τα Γεωργικά, Βιοτεχνικά, Τεχνικά και Οικοκυρικά, ενώ αυτά που ανήκουν στη μέση είναι οι Μέσες Γεωργικές σχολές, Μ. Τεχνικές, Βιοτεχνικές Εμπορικές, Ναυτικές και Κοινωνικής Πρόνοιας.²⁷⁷

Η γεωργική εκπαίδευση που προωθεί το μεταξικό καθεστώς έχει διαφορετική οργάνωση συγκριτικά με τη νομοθεσία του 1929. Το καθεστώς προβαίνει στη δημιουργία φορέων που στοχεύουν στην προβολή της κυβερνητικής πολιτικής στην ύπαιθρο και λιγότερο στο να προωθήσουν την τεχνογνωσία και την κατάρτιση των αγροτών. Χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η διακίνηση εντύπων που περιέχουν προτάσεις οργάνωσης της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Μεταξύ αυτών είναι η γεωργοκτηνοτροφική επιθεώρηση, η «Αγροτική», που θα κυκλοφορήσει σ' όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Η θεματολογία τους εστιάζει σε θέσεις σχετικές με τον «αγροτικό πολιτισμό», καθώς και στις σχέσεις καθεστώτος-αγροτών. Επίσης, αναλύονται θέματα οικονομικής πολιτικής, εκλαϊκεύοντας θεωρίες και προτάσεις για την οικονομία.²⁷⁸

Τα νέα στοιχεία που εισάγει η πολιτική του Μεταξά σε ζητήματα γεωργικής εκπαίδευσης είναι η κατάργηση των Γεωργικών Επιμελητηρίων και η ίδρυση του «Οίκου του Αγρότη».²⁷⁹ Το καθεστώς διατείνεται ότι τα Γεωργικά Επιμελητήρια δεν ανταποκρίθηκαν στους σκοπούς ίδρυσής τους, συνεπώς κρίθηκε σκόπιμο και αναγκαίο να ιδρυθούν κατά τόπους ειδικοί οργανισμοί, οι οποίοι παράλληλα με την επαγγελματική εκπροσώπηση της αγροτικής τάξης να αναλάβουν και το έργο της γεωργικής αλλά και πνευματικής και πολιτικής ταυτόχρονα καθοδήγησής της. Οι σκοποί σύστασης του νέου αυτού φορέα αποβλέπουν κυρίως στην προώθηση και εφαρμογή των επαγγελματικών συμφερόντων της αγροτικής τάξης, την

²⁷⁵ Ευαγγελία Καλεράντε, «Ελληνική εκπαιδευτική πολιτική για την τεχνική εκπαίδευση: από την πολιτική των προθέσεων στη νομοθεσία (1860-2013)», *Ζητήματα ιστορίας της εκπαίδευσης, μειονοτική εκπαίδευση και σύγχρονες εκπαιδευτικές αλλαγές, Πέμπτο Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Θεσσαλονίκη, στην ιστοσελίδα http://www.eens.org/?page_id=3593#ziel04 [Ανακτήθηκε: 3-6-2018].

²⁷⁶ Ιωάννης Μεταξάς, «Λόγος προς τον λαόν των Πατρών», 6 Νοεμβρίου 1937, *Λόγοι και Σκέψεις*, ό.π., τ. Α', σ. 267.

²⁷⁷ Παυλίδου, ό.π. σ. 23.

²⁷⁸ Καλεράντε, «Ελληνική εκπαιδευτική πολιτική για την τεχνική εκπαίδευση ...», ό.π..

²⁷⁹ Α.Ν. 1481/ 1938, «Περί ίδρύσεως οίκων του αγρότου κλπ.», ό.π.

εκπροσώπηση των αγροτών σε κάθε νόμιμη επιδίωξή τους και στη συνεργασία τους με τις δημόσιες αρχές προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι αρχές τους.²⁸⁰

Οι «Οίκοι του Αγρότη» αποσκοπούν στην επαγγελματική και πνευματική διαπαιδαγώγηση και διαφώτιση της αγροτικής τάξης και τη στενή συνεργασία με το κράτος προκειμένου να εφαρμοστεί η χαρασσόμενη από το υπουργείο Γεωργίας γεωργική πολιτική. Συμπερασματικά, ο θεσμός αυτός έχοντας σαφή πολιτικό χαρακτήρα, πρέπει κατά το καθεστώς να αποτελέσει μαχητικό πυρήνα μετάδοσης στην ύπαιθρο των αρχών και του πνεύματος του κράτους της 4^{ης} Αυγούστου και «θα προσπαθήσουν να συγκεντρώσουν περί αυτούς όλα τα ζωντανά στοιχεία του αγροτικού κόσμου, τα οποία θα τον ποδηγητήσουν δια την πραγμάτωσιν των σκοπών του σημερινού Κράτους». Οι «Οίκοι του Αγρότου» ιδρύθηκαν σε όλους τους νομούς της χώρας και έπρεπε να ενταχθούν σ' αυτούς φυσικά και νομικά πρόσωπα -δήμοι, κοινότητες και Συνεταιριστικές Οργανώσεις- αλλά και κάθε αγρότης μεμονωμένα.²⁸¹

Ο άλλος φορέας που συνέστησε το καθεστώς το 1938 ήταν η Γεωργική Συνεταιριστική Σχολή, με σκοπό την παραγωγή στελεχών που θα διορίζονταν στους Γεωργικούς Συνεταιρισμούς και την Αγροτική Τράπεζα.²⁸² Η Σχολή θα απευθυνθεί προς τους νέους στοχεύοντας να τους καταρτίσει με ταχύρρυθμα προγράμματα, προκειμένου ν' αποκτήσουν τα προσόντα «[...]του καλού φορέως και οδηγού και διδασκάλου συνεταιριστού».²⁸³

Πέρα όμως από αυτόν τον στόχο, οι σπουδαστές θα είχαν και έναν επιπλέον ρόλο, όπως ρητά και δίχως υπεκφυγές δηλώνει ο Μεταξάς. Πρόκειται για ρόλο προπαγανδιστικό στο πλαίσιο λειτουργίας της ΕΟΝ: «Όπως επίσης θα είσθε οι φίλοι και συνεργάται της Ε.Ο.Ν. Τι είναι η Ε.Ο.Ν. εις τον αγροτικόν κόσμον; Τα παιδιά των αγροτών, τα αγόρια και τα κορίτσια των αγροτών. Πώς είναι δυνατόν να είσθε εις επαφήν με τον αγροτικόν κόσμον, τον οποίον από απόψεως κοινωνικής και οικονομικής θα σταλήτε να διευθύνετε, όταν δεν είσθε εις επαφήν με τα παιδιά, με τα αγόρια και τα κορίτσια των αγροτών; Είναι απολύτως αδύνατον αυτό. Δι' αυτό δε αποτελείτε ιδιαιτέραν διοίκησιν της Ε.Ο.Ν. ενταύθα, ώστε να είσθε απολύτως εκπαιδευμένοι, οι πλείστοι δε εξ υμών, εξερχόμενοι της σχολής, είσθε βαθμοφόροι της Ε.Ο.Ν., ώστε μεταβαίνοντες εις διάφορα μέρη της εργασίας, θα είσθε στελέχη της Ε.Ο.Ν. και θα χρησιμεύσετε εις το έργον αυτής».²⁸⁴

Γενικότερα, αν και η καλλιέργεια της γης προβαλλόταν από την 4^η Αυγούστου ως εθνικό καθήκον, οι δάσκαλοι και οι καθηγητές ως οι ιεραπόστολοι της καλλιέργειας της γης λόγω και έργω,²⁸⁵ το ενδιαφέρον της κυβέρνησης για τις γεωργικές σχολές είναι μειωμένο, όπως προκύπτει από την έλλειψη ενδιαφέροντος για την οργάνωση και συντήρησή τους. Μειωμένο είναι και το ενδιαφέρον για την

²⁸⁰ Ι. Μεταξάς «Εγκύκλιος δια τον προορισμόν των Οίκων του Αγρότου», 8 Μαρτίου 1939 στο Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941*, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1969, τ. Β', σ. 37-45.

²⁸¹ στο ίδιο.

²⁸² Βαγγέλης Αγγελής, *Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940...*, ό.π., σ. 66.

²⁸³ «Λόγος κατά τα εγκαίνια της Γεωργικής Συνεταιριστικής Σχολής», 2 Δεκεμβρίου 1938 στο Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις...* ό.π., τ. Α', σ. 427-430.

²⁸⁴ «Λόγος προς τους νέους σπουδαστάς της Γεωργικής Συνεταιριστικής Σχολής», 25 Οκτωβρίου 1940, *Λόγοι και Σκέψεις...*, ό.π., τ. Β', σσ.350-353.

²⁸⁵ «Εγκύκλιος προς όλας τας αρχάς...», ό.π., σσ. 138-139.

κατάρτιση των σπουδαστών στις Κατώτερες Γεωργικές Σχολές. Το καθεστώς περιορίζεται στην ενίσχυση της στοιχειώδους κατάρτισης, παρεχόμενης από τα ειδικά κέντρα του καθεστώτος, όπως η ΕΟΝ, ο «Οίκος του Αγρότη», αλλά και από μεμονωμένα άτομα.

Η επαγγελματική εκπαίδευση στηρίζεται κυρίως στο αστικό σχολείο, αλλά η φοίτηση σ' αυτό δεν είναι απρόσκοπτη, καθώς, σύμφωνα με τις νομοθετικές παρεμβάσεις του 1937, προϋποθέτει την επιτυχία στις εξετάσεις των αποφοίτων της Δ' δημοτικού. Αντιλαμβανόμαστε ότι στόχευση του καθεστώτος δεν είναι η ενίσχυση της επαγγελματικής εκπαίδευσης στη Μ.Ε., με αποτέλεσμα η πλειοψηφία να μένει ανεκπαιδευτη. Την εκπαίδευση αυτών που μετά το δημοτικό δεν έχουν πού να πάνε αναλαμβάνουν άτυπες κατώτερες μορφές εκπαίδευσης,²⁸⁶ όπως η ΕΟΝ. Έτσι η πολιτική οργάνωση της ΕΟΝ εμπλέκεται και στο ζήτημα της Τεχνικής Εκπαίδευσης. Στις επαρχιακές πόλεις οργανώνονται εργαστήρια που προσφέρουν επαγγελματική εξειδίκευση, υποκαθιστώντας την αδυναμία του κράτους να ιδρύσει τεχνικές σχολές.²⁸⁷ Χαρακτηριστική είναι η προώθηση της εκπαίδευσης με σεμιναριακό χαρακτήρα, κυρίως γεωργική και οικοκυρική, παρεχόμενη από δασκάλους μετεκπαιδευμένους σε διετή γεωργικά φροντιστήρια, περιοδεύοντες γεωπόνους, *ειδικότητες επαγγελματιών και τοπικές ενώσεις*.²⁸⁸

Συμπερασματικά, το ενδιαφέρον για την κατάρτιση των σπουδαστών στις Κατώτερες Γεωργικές Σχολές συγκριτικά με την έμφαση που δόθηκε από τη βενιζελική κυβέρνηση είναι μειωμένο. Σε γενικές γραμμές η *μέση επαγγελματική εκπαίδευση φυτοζωούσε, καθώς το 1938-39 φοιτούσαν μόνο 11.000 μαθητές*²⁸⁹ και δεν κάλυπτε τις ανάγκες του λαού για επαγγελματική εκπαίδευση.

6.4. Η οργάνωση της Ανώτατης εκπαίδευσης

Η μεσοπολεμική περίοδος παρουσιάζει ενδιαφέρον για τις εξελίξεις στον χώρο της Ανώτατης εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που λαμβάνουν χώρα αυτό το διάστημα καθορίζουν μεταξύ άλλων το βαθμό συμμετοχής των πανεπιστημίων στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής του τόπου, τη διεύρυνση της Ανώτατης εκπαίδευσης, αυξάνοντας τον αριθμό Σχολών, προσδιορίζουν τον τρόπο διοίκησης των πανεπιστημίων και τις σχέσεις τους με την εκάστοτε πολιτική εξουσία. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι την περίοδο αυτή ιδρύεται το πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, αναβαθμίζονται άλλες σχολές, όπως το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και δημιουργούνται νέες, όπως η Πάντειος Σχολή Πολιτικών Επιστημών.²⁹⁰

Ήδη πριν από τη δικτατορία Μεταξά είχε διευθετηθεί το ζήτημα οργάνωσης και λειτουργίας των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, είχαν όμως εκδηλωθεί και πρακτικές ελέγχου αυτού του τρόπου λειτουργίας, όπως με εκκαθαρίσεις των αντιφρονούντων, καθιστώντας τον πανεπιστημιακό χώρο στίβο πολιτικής

²⁸⁶ Καλεράντε, *Παιδεία στα χρόνια ...*, ό.π., σσ. 155, 197.

²⁸⁷ Καλεράντε, «Ελληνική εκπαιδευτική πολιτική για την τεχνική εκπαίδευση ...», ό.π.

²⁸⁸ Καλεράντε, *Παιδεία στα χρόνια...*, ό.π., σ. 39, 158, 161.

²⁸⁹ Κ. Θεριανός, «4^η Αυγούστου και εκπαίδευση», *Κριτική Παιδαγωγική*, στην ιστοσελίδα <http://criticeduc.blogspot.gr/2013/03/4.html> [Ανακτήθηκε: 15-3-2018].

²⁹⁰ Γκόνης, ό.π., σ. 6.

αντιπαράθεσης.²⁹¹ Η θεσμοθετημένη από το 1912 αυτονομία του πανεπιστημίου, το οποίο ήταν υπεύθυνο για τους διορισμούς του προσωπικού, δίχως κυβερνητικές παρεμβάσεις, αλώθηκε αρκετές φορές τόσο από βενιζελικές κυβερνήσεις²⁹² όσο και από αντιβενιζελικές, με αποκορύφωμα τις διώξεις που ακολούθησαν το αποτυχημένο βενιζελικό επαναστατικό κίνημα του 1935. Έτσι «έμμεσα “νομιμοποιήθηκε” η διαδικασία μη νόμιμης επιλογής και απόλυσης των διδασκόντων».²⁹³ Στον έλεγχο του πανεπιστημίου αποσκοπούσε και η βενιζελική ρύθμιση του 1931 ίδρυσης θέσης Κυβερνητικού Επιτρόπου με ρόλο εποπτικό,²⁹⁴ θεσμός που καταργείται το 1933²⁹⁵ αλλά είναι δηλωτικός των προθέσεων της κυβέρνησης να ασκήσει επιτήρηση σ' ένα χώρο που υποτίθεται ότι τελούσε υπό καθεστώς αυτονομίας. Τις παραπάνω πρακτικές μετέρχεται και το καθεστώς Μεταξά, αυξάνοντας και συστηματοποιώντας τες, καθιστώντας συνεπώς τα όρια ελέγχου ακόμη πιο ασφυκτικά.

Το μεταξικό καθεστώς δηλώνει απερίφραστα το ενδιαφέρον του για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση: *«Ιδιαιτέρως θα δώσωμεν την προσοχήν μας εις τα Πανεπιστήμια, εις τα οποία θα προβώμεν, μετά περισκέψεως βέβαια, εις ριζικήν αναδιοργάνωσιν. Ούτως ώστε να μη σας δίδουν πλέον, όπως τώρα δυστυχώς, επιστήμονας μη δυναμένους να αποξήσουν, αλλά να καταστούν ταύτα πραγματικοί ναοί της επιστήμης και να δημιουργήσουν Ελληνικήν επιστήμην»*.²⁹⁶

Η διάθεση συγκεντρωτισμού και ελέγχου που ασκεί το νέο καθεστώς αποκαλύπτεται από την απόφασή του να θέσει υπό την αρμοδιότητα του υπουργείου Παιδείας κάθε εκπαιδευτικό ίδρυμα και όλους τους κλάδους της εκπαίδευσης. Απόρροια της παραπάνω απόφασης ήταν να τεθούν υπό την εποπτεία του υπουργείου Παιδείας σχολές που πριν ανήκαν στο υπουργείο Οικονομικών, όπως οι κατώτερες και οι μέσες επαγγελματικές σχολές καθώς και η Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών.²⁹⁷

Ενδεικτική της νέας κατάστασης που διαμορφωνόταν στον πανεπιστημιακό χώρο είναι οι απόψεις του υπουργού Παιδείας, τις οποίες ο Πρύτανης μετέφερε κατά τη συνεδρίαση της Συγκλήτου του πανεπιστημίου Αθηνών, στις 29 Σεπτεμβρίου 1936. Η Κυβέρνηση αναγνωρίζει την ελευθερία της επιστήμης, σε ό,τι όμως αφορά τα κρατικά ιδρύματα, όπως το πανεπιστήμιο, η ελευθερία αυτή δεν πρέπει να αντιτίθεται προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς του κράτους, δηλαδή την εξυπηρέτηση των εθνικών ιδανικών, μέσω της τόνωσης της αγάπης προς την πατρίδα,

²⁹¹ Καλεράντε, *Παιδεία στα χρόνια...*, ό.π., σ. 309.

²⁹² Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, 1989. «Οι ενδοπανεπιστημιακές ισορροπίες και η ανατροπή τους (1910-1926)», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία, Ιστορική Διάσταση και Προοπτικές*, τ.1, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, σσ.219-220, στην ιστοσελίδα http://www.iaen.gr/praktika_tou_diethnous_simposiou_panepistimio_ideologia_kai_paideia_-b-32*219.html [Ανακτήθηκε: 13-5-2018].

²⁹³ Καλεράντε, ό.π., σ. 47.

²⁹⁴ Ν. 5143/ 17 Ιουλίου 1931 «Περί κυβερνητικού επιτρόπου Πανεπιστημίου Αθηνών και Θεσσαλονίκης», ΦΕΚ 213, τ. Α'.

²⁹⁵ ΦΕΚ 88/ 6 Απριλίου 1933, Δ. «Περί καταργήσεως και υποβιβασμού θέσεων Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων», τ. Α', άρθ. 1.

²⁹⁶ Μεταξά, *Τέσσαρα χρόνια διακυβερνήσεως ...*, ό.π., τ. Β, σ. 80.

²⁹⁷ Α.Ν. 891/13 Οκτωβρίου 1937 «Περί υπαγωγής των Εμπορικών Σχολών εις την αρμοδιότητα του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και τροποποιήσεως των υπ' αριθ. 283, 767 και 770 Αναγκαστικών Νόμων» άρθρο 1, ΦΕΚ 394, τ. Α', σ. 2555-2558.

της ενίσχυσης της θρησκευτικής πίστης και της αφοσίωσης στον οικογενειακό θεσμό. Επιπλέον, γίνεται λόγος για την ανάγκη προστασίας του αστικού και κοινωνικού καθεστώτος. Η Πολιτεία ζητά από το πανεπιστήμιο «όπως αποδίδει εις αυτήν επιστήμονας χρήσιμους εις την Ελληνικήν πατρίδα και κοινωνία[...].»²⁹⁸ Από τα παραπάνω αντιλαμβανόμαστε τον νέο ρόλο που καλείται να παίξει το πανεπιστήμιο, να αποτελεί φερέφωνο της κυβέρνησης και να χειραγωγεί ιδεολογικά τους φοιτητές προκειμένου να υπηρετηθούν οι σκοποί του «Νέου Κράτους».

Μεταξύ των αλλαγών που το νέο καθεστώς επέφερε στο χώρο της Ανώτατης Εκπαίδευσης ήταν η «ανωτατοποίηση» της Παντείου και ο μετασχηματισμός της από σχολή ιδιωτικού δικαίου σε δημοσίου. Η άλλοτε *ελεύθερη σχολή διακίνησης ιδεών μετατρέπεται σε σχολή κατάρτισης στελεχών για τη δημόσια διοίκηση.*²⁹⁹ Τον αναβαθμισμένο ρόλο της φανερώνει το πολυσχιδές της έργο, που ήταν όχι μόνο η προετοιμασία των δημοσίων αλλά και η μετεκπαίδευση των κρατικών υπαλλήλων, των πτυχιούχων της Νομικής, αυτών που έμελλε να διδάξουν στα γυμνάσια και στα αστικά σχολεία το μάθημα «Στοιχεία του Δικαίου και της Πολιτικής Οικονομίας». Τέλος, έργο της ήταν η διαπαιδαγώγηση και ο φωτισμός του λαού μέσω διαλέξεων και εκλαϊκευτικών μελετών. Συμπερασματικά, η Σχολή στόχευε στην παροχή ανώτερης πολιτικής μόρφωσης που αποσκοπούσε στην ηθική και πνευματική συγκρότηση ηγετικών στελεχών.³⁰⁰

Επιπλέον, η Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου ιδρύθηκε η Γεωπονική και Δασολογική Σχολή. Εκεί, κατά τον δικτάτορα, ήταν η σωστή της θέση, συνδεδεμένη με τη γεωργική πολιτική του καθεστώτος, προκειμένου να βοηθηθούν οι βορειοελλαδίτες γεωργοί.³⁰¹ Τον επόμενο χρόνο, το 1938, λειτούργησε στην Αθήνα η μονοετής ανώτατη «Γεωργική Συνεταιριστική Σχολή», απ' όπου θα αποφοιτούσαν τα ανώτερα και μεσαία στελέχη των Γεωργικών Συνεταιρισμών και της Αγροτικής Τράπεζας.³⁰²

Η τάση να αναβαθμιστούν ανώτερες Σχολές και να καταστούν ισότιμες με τα πανεπιστήμια και το Πολυτεχνείο συνεχίζεται. Σ' αυτό το πνεύμα οι Π.Α., που λειτουργούσαν από το 1935 και ως τότε θεωρούνταν ανώτερες γίνονται τώρα ανώτατες. Κατά τον Α. Δημαρά, η κατάταξη των Π.Α. στην ανώτατη εκπαιδευτική βαθμίδα είναι μάλλον μια χειρονομία προς το σώμα των δασκάλων (οι οποίοι δεν υποτάχτηκαν με προθυμία στο νέο πνεύμα), παρά πραγματική αναγνώριση της σημασίας των ιδρυμάτων αυτών.³⁰³

Ο νέος νόμος του 1937 όριζε ως κριτήριο εισαγωγής σ' αυτές τις εισαγωγικές εξετάσεις, τα έτη φοίτησης (δύο), τον αριθμό των εισακτέων, που δε θα έπρεπε να υπερβαίνει τους σαράντα, τον αριθμό των τμημάτων όλης της χώρας, που ανερχόταν σε επτά και το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα, που σε γενικές γραμμές παρέμενε το ίδιο με πριν. Το καινούριο στοιχείο που κομίζει ο νόμος είναι η

²⁹⁸ Αγγελής, *Μεταζική προπαγάνδα ...*, ό.π., σ. 140.

²⁹⁹ Καλεράντε, ό.π., σ. 313.

³⁰⁰ Γκόνη, ό.π., σ. 47.

³⁰¹ Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις...*, ό.π., τ. 2, σ. 24.

³⁰² Παυλίδου, ό.π., σ. 24.

³⁰³ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, τόμος Β', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1998, σ. 50.

εισαγωγή δύο νέων μαθημάτων, της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας και των διδακτικών Ασκήσεων Στρατιωτικής Εκπαίδευσης για τους άρρενες φοιτητές. Οι αλλαγές επίσης αφορούσαν και τη μετατροπή των ιερατικών σχολών σε «Ιεροδιδασκαλεία», το πτυχίο των οποίων ήταν ισότιμο μ' αυτό των Π.Α.³⁰⁴

Συμπερασματικά, οι ανώτατες σχολές της μεταξικής περιόδου ήταν το πανεπιστήμιο Αθηνών και Θεσσαλονίκης, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, η Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή, η Ανωτάτη Εμπορική Σχολή Οικονομικών Επιστημών, η Πάντειος και η Σχολή Καλών Τεχνών, η Παιδαγωγική Ακαδημία.³⁰⁵

Η καθεστωτική πολιτική του υπουργείου Παιδείας την πρώτη περίοδο Γεωργακόπουλου συνέχισε την πολιτική σημαντικής μείωσης των εισακτέων στις πανεπιστημιακές σχολές, πολιτική που υιοθετούσε και η μεταρρύθμιση του 1929. Με βασιλικό διάταγμα οριζόταν ο αριθμός όσων θα ακολουθούσαν ανώτερες σπουδές, καθιστώντας μ' αυτή την πολιτική την ανώτερη εκπαίδευση δικαίωμα των εκλεκτών, σύμφωνα με τη ρητορεία του καθεστώτος. Η πολιτική αποκλεισμού της πλειοψηφίας και κυρίως των ασθενέστερων οικονομικά στρωμάτων από τη συνέχιση των σπουδών τους ενισχύεται από την τάση αύξησης των τελών³⁰⁶ και δηλώνει ότι ο σκοπός της δικτατορίας ήταν να μεταβληθούν τα ανώτατα ιδρύματα σε φέουδο των πλουσίων. Πρόσβαση στις ανώτερες βαθμίδες της «εθνικής μορφώσεως» πρέπει να έχουν μόνο οι «εκλεκτοί», γι' αυτό κρίνεται απαραίτητο να αυξηθούν τα δίδακτρα. «[...] πρέπει να αυξηθούν τα δίδακτρα του Γυμνασίου και του Πανεπιστημίου, ώστε εις τα ιδρύματα αυτά να φοιτά η εκλεκτοτέρα μειονότης των Ελληνοπαίδων», φέρεται να διακηρύσσει ο Μεταξάς,³⁰⁷ ο οποίος μάλιστα σε λόγο του προς τους φοιτητές του πανεπιστημίου Αθηνών ισχυρίστηκε ότι οι εργαζόμενοι νέοι δεν πρέπει να σπουδάζουν.³⁰⁸

Η πρόθεση ελέγχου και καταστρατήγησης της ελευθερίας του πανεπιστημίου δηλώνεται με μια σειρά ενεργειών. Από την αρχή το καθεστώς αναστέλλει τους διορισμούς στα πανεπιστήμια³⁰⁹ και άτομα εμπιστοσύνης, του οικείου περιβάλλοντος του Μεταξά τοποθετούνται σε διάφορες έδρες, όπως ο αδελφός του γαμπρού του Ε. Φωκάς, ο γαμπρός του Γ. Μαντζούφας,³¹⁰ ενώ όσοι εκφράζουν ανοιχτά την αντίθεσή τους στο καθεστώς υφίστανται διώξεις, όπως ο Αλ. Σβώλος, ο Θ. Τσάτσος και άλλοι αναγκάζονται να παραιτηθούν, όπως ο Π. Λορεντζάτος.³¹¹ Ιδιαίτερη είναι η περίπτωση του Πρύτανη Θεσσαλονίκης Α. Ελευθερόπουλου,³¹² ο οποίος συνελήφθη

³⁰⁴ Παυλίδου, *ό.π.*, σ. 24.

³⁰⁵ Αγγελής, *ό.π.*, σ. 140.

³⁰⁶ Γκόνη, *ό.π.*, σσ. 39-40.

³⁰⁷ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 45.

³⁰⁸ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 144.

³⁰⁹ Αγγελής, *ό.π.*, σ. 141.

³¹⁰ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σσ. 147-148.

³¹¹ Γκόνη, *ό.π.*, σσ. 49-50.

³¹² «Διαπρεπής κοινωνιολόγος και κοινωνικός στοχαστής. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1869 και πέθανε στην Αθήνα το 1963. Φοίτησε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και σπούδασε φιλοσοφία και κοινωνιολογία στη Λειψία και τη Ζυρίχη, όπου αργότερα διατέλεσε και καθηγητής. Ανάμεσα στους ακροατές του συγκαταλέγονται οι Λένιν, Πλεχάνωφ και Τρότσκι. Ήταν ένας από τους πρώτους καθηγητές της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών (1929-1930). Διετέλεσε πρύτανης του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου το ακαδημαϊκό έτος 1937-38, στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας οπότε και απολύθηκε. Ο Ελευθερόπουλος υποστήριξε την ενότητα των επιμέρους επιστημών στη βάση μιας ευρύτερης φιλοσοφικής θεώρησης και χαρακτήριζε τον εαυτό του πραγματιστή και μονιστή. Ήταν βαθιά

και παύτηκε από τα καθήκοντά του, όταν προτίμησε να εκφωνήσει το δικό του και όχι το λογοκριμένο καθεστωτικό κείμενο, στο οποίο εξήρε τη βαλκανική πολιτική του Βενιζέλου. Αναφερόμενος στο γεγονός ο υπουργός Γεωργακόπουλος είτε χαρακτηριστικά, κατονομάζοντας ως αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τον Ελευθερόπουλο, ότι ο διανοούμενος ως δημόσιος υπάλληλος δεν έχει δικαίωμα «να φέρει ελευθέραν γνώμη, αντιτιθεμένην εις τους σκοπούς της κυβερνήσεως».³¹³

Το καθεστώς, αποκάλυπτα πια, περνά από το επίπεδο των προθέσεων στην πολιτική τους υλοποίηση, αποδεικνύοντας εύγλωττα την πολιτική κηδεμονία και επιτήρησης που ασκεί στο πανεπιστήμιο. Με τον Α.Ν. 1430/1938 «Περί αντικαταστάσεως, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως άρθρων του νόμου 5343 “περί Οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών”» επέρχονται σημαντικές μεταβολές στον τρόπο διοίκησης του πανεπιστημίου, όπως η αύξηση της θητείας του Πρύτανη από ετήσια σε τριετή³¹⁴ και η ισχυροποίηση της θέσης του μέσω της διεύρυνσης του ρόλου του -δινόταν σ’ αυτόν η δυνατότητα να διακόπτει ή να λύει τη συνεδρία Συγκλήτου πριν την εξάντληση της ημερήσιας διάταξης-³¹⁵ η αναγνώριση στον υπουργό πολλών εξουσιών, όπως η ίδρυση και ο καθορισμός του περιεχομένου των τακτικών εδρών,³¹⁶ ο διορισμός επικουρικού καθηγητή ή υφηγητή, αν θεωρούσε ότι αυτό ήταν απαραίτητο. Στην πραγματικότητα ο νέος νόμος λειτουργούσε ασφυκτικά, ακυρώνοντας την αυτονομία του πανεπιστημίου.

Αξίζει στο σημείο αυτό να γίνει ιδιαίτερη μνεία στην καθιέρωση του θεσμού του επικουρικού καθηγητή, που αποτέλεσε έναν αποτελεσματικό τρόπο υποδούλωσης του πανεπιστημίου. Ο επικουρικός καθηγητής «μετά ενός έτους ευδόκιμον υπηρεσίαν ήτο δυνατόν, προτάσει της οικείας σχολής, να γίνει τακτικός». Εκμεταλλεζόμενοι τη ρύθμιση αυτή δεκάδες φίλοι του καθεστώτος μπήκαν στο πανεπιστήμιο κατά τη διάρκεια της 4^{ης} Αυγούστου και έγιναν τακτικοί καθηγητές.³¹⁷

Επίσης, ο νόμος ρυθμίζει και το ζήτημα επιλογής των καθηγητών, με αποτέλεσμα η σχολή να στερείται του δικαιώματος να το ρυθμίζει μόνη της και να καθίσταται η αυτονομία του πανεπιστημίου σχήμα κατ’ ευφημισμόν. Με τον νόμο αυτό, πέρα από το επιστημονικό κριτήριο για την επιλογή του διδακτικού προσωπικού, λειτουργεί και το πολιτικό, ελεγχόμενο από τον υπουργό. Η σχολή απλώς περιοριζόταν στην αιτιολογημένη ψηφοφορία των υποψηφίων, το πρακτικό της συνεδρίασης υποβαλλόταν στον υπουργό, ο οποίος μπορούσε ή να διορίσει έναν από τους προτεινόμενους, εφόσον αυτός συγκέντρωνε το ένα τρίτο του συνόλου των

επηρεασμένος από τον θετικισμό, την ευρωπαϊκή ανθρωπιστική παράδοση και το μαρξισμό, απέναντι στον οποίο, όμως, διατηρούσε μια κριτική στάση», στο Συλλογή Ελευθερόπουλου Αβροτέλη, Βιβλιοθήκη & Κέντρο πληροφόρησης Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y4pmxnad> [Ανακτήθηκε: 24-2-2019].

³¹³ Γιώργος Αναστασιάδης, *Το Πανεπιστήμιο αφηγείται την ιστορία του (1926-1973)*, Εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 35-36.

³¹⁴ Α.Ν. 1430/ 22 Οκτωβρίου 1938 «Περί αντικαταστάσεως, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως άρθρων του νόμου 5343 “περί οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών”», άρθρο 19, ΦΕΚ.394, τ. Α’, σ. 2610.

³¹⁵ στο ίδιο, άρθρο 39,41.

³¹⁶ «Τροποποιήσεις εις τον Οργανισμόν του Πανεπιστημίου. Αι διατάξεις του νέου Νόμου», *Βραδυνή*, 20/10/1938, αρ.φύλλου 316, σ. 6, στην ιστοσελίδα

http://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=39694&seg[Ανακτήθηκε: 19-3-2018].

³¹⁷ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 148.

ψήφων των καθηγητών της σχολής ή μπορούσε να απορρίψει την πρόταση.³¹⁸ Προκειμένου, λοιπόν, να επεμβαίνει ευκολότερα στο πανεπιστήμιο και να διορίζει τους ανθρώπους της, η δικτατορία τροποποίησε τον νόμο περί εκλογής καθηγητών, που όριζε ότι για να εκλεγεί κανείς καθηγητής έπρεπε να συγκεντρώνει τις οκτώ από τις δεκαπέντε ψήφους της Σχολής, και περιόρισε τον αριθμό σε πέντε ψήφους.³¹⁹

Η ανανέωση διδακτικού προσωπικού επιτυγχάνεται και μέσω του άρθρου 70 του προαναφερόμενου νόμου, που καθόριζε ως όριο ηλικίας για τη συνταξιοδότησή του το εξηκοστό πέμπτο, από το εβδομηκοστό που ίσχυε πριν με βάση τον Οργανισμό του 1932.³²⁰ Απόρροια της παραπάνω ρύθμισης ήταν να αποχωρήσουν δεκατρείς καθηγητές το έτος 1937-38, ενώ το επόμενο ακαδημαϊκό έτος προστίθενται και άλλοι τρεις, λόγω συμπλήρωσης ορίου ηλικίας. Ορισμένοι από αυτούς που απομακρύνθηκαν από το πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν οι καθηγητές Βολωνάκης, Αμαντος, Εξαρχόπουλος, Κεραμόπουλος, Χατζιδάκης, Σκλαβούνος,³²¹ «εθουσιάσθησαν δια την ικανοποίησιν της ανυπομονησίας μερικών ευνοουμένων της δικτατορικής κυβέρνησης υποψηφίων».³²² Πρόκειται συνεπώς για άλλο ένα μέτρο επέμβασης και ελέγχου των προσλήψεων των νέων καθηγητών από το καθεστώς.

Η προσωπική εμπλοκή του Μεταξά στην επιλογή των διδασκόντων δηλώνεται από τον ίδιο σε ομιλία του προς τους φοιτητές Θεσσαλονίκης, όπου δέχεται ότι στην εκλογή των νέων καθηγητών πέρα από το πανεπιστήμιο διαδραμάτισε και ο ίδιος ρόλο: « [...] έδωσα μεγάλη προσοχή και ο ίδιος».³²³ Τέλος τον ίδιο στόχο ελέγχου εξυπηρετεί η επαναφορά του Κυβερνητικού Επιτρόπου σε ορισμένες σχολές, ατόμου όχι πάντα με επιστημονικό υπόβαθρο, που είχε τα πάντα υπό τον έλεγχό του και ενημέρωνε την κυβέρνηση.³²⁴

Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι η παρεμβατική πολιτική του καθεστώτος αφορούσε και σε θέματα όπως η ύλη και το πρόγραμμα σπουδών. Ενδεικτικά, αναφέρουμε την περίπτωση του υφυπουργού Παιδείας Σπέντζα, ο οποίος συναντήθηκε με τους Κοσμήτορες και γραμματείς των πανεπιστημίων προκειμένου να συζητηθεί το ζήτημα του καταρτισμού του προγράμματος μαθημάτων.³²⁵ Επιπλέον, επειδή οι έδρες που έμεναν κενές δεν αρκούσαν για να ικανοποιηθούν οι ευνοούμενοι του καθεστώτος και επειδή οι «ημέτεροι» δεν ταίριαζαν σε καμιά από αυτές τις έδρες, ο Μεταξάς «κατασκεύασε» καινούριες. Τέτοια έδρα ήταν της «Υδρολογίας και της Ιατρικής Κλιματολογίας», που προοριζόταν για τον γαμπρό του δικτάτορα Ευγ. Φωκά και η έδρα των «Γενικών Αρχών του Νέου Κράτους», για τον φίλο του άλλου γαμπρού του Μεταξά, Ν. Κούμαρο.³²⁶

³¹⁸ «Τροποποιήσεις εις τον Οργανισμόν του Πανεπιστημίου...», *ό.π.*

³¹⁹ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 148.

³²⁰ Α.Ν. 1430/ 22 Οκτωβρίου 1938, *ό.π.*, άρθρο 70, σ. 2617-2618.

³²¹ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 147.

³²² Σχόλιο του συγκλητικού Παναγιώτη Μπρατσιώτη, στο Γκόνη, *ό.π.*, σ.58.

³²³ «Λόγος εις το Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης», 16 Φεβρουαρίου 1939, *Λόγοι και Σκέψεις...*, *ό.π.*, τ. 2, σ. 22.

³²⁴ Α.Ν. 1942/2 Σεπτεμβρίου 1939 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των νόμων 4366/1929, 4791/1930 και του Αναγκαστικού Νόμου 908/1937», ΦΕΚ 357, τ. Α', άρθρο 10, σ.2396, και Αγγελής, *ό.π.*, σ. 140.

³²⁵ Αγγελής, *ό.π.*, σσ.142-143.

³²⁶ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σσ. 147-148.

Η αδημονία και μετέπειτα η ικανοποίηση από τις προσπάθειες που κατέβαλε προκειμένου να τακτοποιήσει τον γαμπρό του είναι έκδηλη στο ημερολόγιό του: Στις 9 Σεπτεμβρίου 1938 σημειώνει: «*Με Υπουργούς εργάσθηκα αρκετά. Γεωργακόπουλος δις δια οργανισμόν Πανεπιστημίου. Πιστεύω ότι κάπως ετακτοποιήθη και προ πάντων Ευγένιος*». Λίγους μήνες αργότερα, στις 4 Μαρτίου 1939, σημειώνει: «*Ευγένιος εξέλεγη καθηγητής παμψηφεί. Νανούλα συγκινημένη*». ³²⁷

Το κυριότερο, όμως, προπαγανδιστικό μέσο εκπορευόταν από την ΕΟΝ. Η πανεπιστημιακή κοινότητα, ύστερα από πιέσεις που υπέστη από το μεταξικό καθεστώς αποφασίζει ομόφωνα να λάβει πρωτοβουλίες, ώστε «*δι' εγκυκλίων ή οιονδήποτε άλλων μέσων να προτρέψει τον φοιτητικόν κόσμον να πυκνώση, όσον το δυνατόν περισσότερον, την ήδη ενσωματωμένη εις την εν λόγω οργάνωσιν πανεπιστημιακήν φάλαγγα[...]*». ³²⁸ Στο περιοδικό «*Η Νεολαία*» σχολιάζεται αυτή η προτροπή: «*[...] δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πρόσκλησις των θα βρη όσον πρέπει πρόθυμον και ενθουσιώδη ανταπόκρισιν.[...] Η νεότης του Έθνους, και μάλιστα το τμήμα εκείνο, που φιλοδοξεί να ηγηθή αύριον της εθνικής ζωής, δεν μπορεί, δεν έχει το δικαίωμα να κρατήται εκτός του κινήματος του συνόλου των νέων της Χώρας*». ³²⁹

Η Διοίκηση Ανωτάτων Σχολών (ΔΑΣ) αποτελούσε μετεξέλιξη της Φοιτητικής Φάλαγγας της ΕΟΝ, το παράρτημα της Οργάνωσης στις Ανώτατες Σχολές. Οι προτροπές του καθεστώτος προς τους φοιτητές να εγγραφούν στην Οργάνωση μέσω εγκυκλίων και η παρουσία της ΔΑΣ στον πανεπιστημιακό χώρο ³³⁰ αποτελούν ενδεικτικές μόνο περιπτώσεις της «άλωσης» του πανεπιστημιακού χώρου από το καθεστώς.

Συμπερασματικά, η παραπάνω παρουσίαση της στάσης του καθεστώτος απέναντι στα Ανώτατα πανεπιστημιακά ιδρύματα επιβεβαιώνει τις δηλώσεις του Ι. Μεταξά μέσω του διαγγέλματός του προς τον ελληνικό λαό στις 10 Αυγούστου 1936. Εκεί αναφέρθηκε στην αναγκαία αποκατάσταση της ομαλότητας στον εκπαιδευτικό χώρο και κυρίως στον χώρο των πανεπιστημίων, η οποία είχε διασαλευτεί εξαιτίας των εκπαιδευτικών πολιτικών του παρελθόντος. Αυτές επέτρεψαν τη διείσδυση του κομμουνισμού στον χώρο της Ανώτατης εκπαίδευσης, η οποία λειτούργησε διαβρωτικά τόσο στους διδάσκοντες όσο και στους διδασκόμενους. «*Εκ παραλλήλου εισεχώραι (εννοείται ο κομμουνισμός) από καιρού εις την εκπαίδευσιν, διαφθείρων μέγα μέρος του εκπαιδευτικού σώματος, από του Πανεπιστημίου μέχρι των διδασκάλων της στοιχειώδους εκπαίδευσως, επιδρών ούτως ολεθριώτατα επί της νεολαίας του Έθνους, την οποίαν επιζητεί να παρασύρει εις αντιπατριωτικήν λήθην των ωραιών ελληνικών παραδόσεων, υποσκάπτων ούτω και αυτήν την ελπίδα καλλιτέρου μέλλοντος της Ελληνικής φυλής*». ³³¹ Συνεπώς, το υπουργείο Παιδείας στοχεύει στην απαλλαγή

³²⁷ Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο...*, ό.π., τόμ. 4, σσ.310 και 358.

³²⁸ Καλεράντε, ό.π., σ. 318.

³²⁹ «Από την εγκύκλιον του Πανεπιστημίου», και «Δύο φορές Έλληνες», *Η Νεολαία*, 28 Ιανουαρίου 1939, αρ. φύλλου 16, σ. 527, στην ιστοσελίδα http://ioannismetaxas.gr/Periodiko_Neolaia.html [Ανακτήθηκε:20-3-2018].

³³⁰ «Διοίκησης Ανωτάτων Σχολών», στο ίδιο, σ. 548.

³³¹ Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις...*, ό.π., τ. Α', σ. 9, στην ιστοσελίδα <http://ioannismetaxas.gr/Diagelma%20Metaxa%204%20Aug%201936.pdf> [Ανακτήθηκε: 20-3-2018].

των επιζήμιων στοιχείων, αποσκοπώντας στον ασφυκτικό εναγκαλισμό και της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

6.5. Η εκπαιδευτική πολιτική του καθεστώτος για την Ειδική Αγωγή

Ως τις αρχές του εικοστού αιώνα δεν υπήρξε κρατική μέριμνα για την εκπαίδευση παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και το κενό αυτό κάλυπτε η ιδιωτική πρωτοβουλία και φιλανθρωπία. Πιο ενεργά το κράτος άρχισε να εμπλέκεται στην εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία στις αρχές την δεκαετίας του 1930.³³² Το αποφασιστικό βήμα έγινε το 1937, όταν το δικτατορικό καθεστώς του Ι. Μεταξά προβαίνει στη θεσμοθέτηση ίδρυσης και λειτουργίας του πρώτου σχολείου ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Πρόκειται για το Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών (Π.Ε.Σ.Α.), ίδρυμα που αφορούσε την εκπαίδευση παιδιών με νοητική υστέρηση, που ήταν όμως εκπαιδύσιμα. Το σχολείο διευθύνει η Ρόζα Ιμβριώτη,³³³ αλλά στη δημιουργία του φαίνεται ότι συνετέλεσε ο καθηγητής Παιδολογίας και Σχολικής Υγιεινής του πανεπιστημίου Αθηνών και Ιατρικού Συμβούλου του υπουργείου Παιδείας Εμ. Λαμπαδάριος, ο οποίος ορίζεται ως πρόεδρος του εποπτικού διοικητικού συμβουλίου και υπεύθυνος αξιολόγησης των μαθητών.

Η απόφαση του Μεταξά να προχωρήσει στην ίδρυση αυτού του τύπου σχολείου αποτελεί ένα στοιχείο διαφοροποίησης του καθεστώτος από το «συγγενικό» του ναζιστικό στη Γερμανία. Το ναζιστικό καθεστώς όχι μόνο δεν υποστηρίζει την εκπαίδευση παιδιών με νοητική υστέρηση αλλά τα στερώνει και ευνοεί την υποχρεωτική τους ευθανασία, σκοτώνοντάς τα μαζικά, στη λογική του ευγονισμού.³³⁴

Τα κίνητρα του Μεταξά, σύμφωνα με τον Καλαντζή, συνεργάτη της Ιμβριώτη στο Πρότυπο Σχολείο, αποδίδονται στην προσωπική ματαιοδοξία του, «ο Μεταξάς κολακεύτηκε πως αυτός θα ίδρυε και το πρώτο Ειδικό Σχολείο στην Ελλάδα [...]». Διόλου ευκαταφρόνητοι παράγοντες που ερμηνεύουν την απόφασή του είναι η έμφαση της πολιτικής του στην κοινωνική πρόνοια, προκειμένου να προβάλλει ένα φιλολαϊκό πρόσωπο και να γίνει αποδεκτός αλλά και λόγοι προσωπικοί που σχετίζονται με την ψυχοσύνθεση του δικτάτορα. Ίσως ακόμη και το γεγονός ότι πρόσωπα του στενού συγγενικού του περιβάλλοντος ήταν ψυχικά ασθενή να δικαιολογούν την ευαισθησία του απέναντι στο ζήτημα αυτό.³³⁵

6.6. Η ιδιωτική εκπαίδευση

Με τον όρο ιδιωτική εκπαίδευση εκλαμβάνεται το εκπαιδευτικό δίκτυο που οι σχολικές του μονάδες ιδρύθηκαν από φυσικά ή νομικά πρόσωπα και αντιδιαστέλλονται με το δημόσιο εκπαιδευτικό δίκτυο. Η ελεύθερη λειτουργία της ιδιωτικής εκπαίδευσης είχε αναγνωριστεί πριν το ελληνικό κράτος απελευθερωθεί από την τουρκική κατάκτηση. Η ύπαρξη της ιδιωτικής εκπαίδευσης κατοχυρώνεται με μια σειρά διαταγμάτων ήδη από το Σύνταγμα της Τροιζήνας (άρθρο 20), το

³³² Δημήτρης Αναστασίου, Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, Αντωνία Χαρίση, «Η Ρόζα Ιμβριώτη στο Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών και το καθεστώς Μεταξά», Εκπαιδευτική Λέσχη, στην ιστοσελίδα <http://www.e-lesxi.gr/rozaimvrioti> [Ανακτήθηκε: 15-3-2018].

³³³ Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 93.

³³⁴ Χαρίση, «Οι πρώτες προσπάθειες του ...», *ό.π.*, σσ. 296-297, 303-304.

³³⁵ στο ίδιο, σσ. 300, 304.

Διάταγμα του 1834 «περί Δημοτικών Σχολείων» (άρθρο 60), το Διάταγμα της 31-12-1836 «Περί κανονισμού των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων» (άρθρο 115). Ως ιδιωτική εκπαίδευση λογίζονταν: α. Η κατ' οίκον διδασκαλία, β. τα ιδιωτικά σχολεία, γ. τα «ξένα σχολεία».³³⁶ Η ύπαρξη και η λειτουργία της ιδιωτικής εκπαίδευσης θα κατοχυρωθεί συνταγματικά και το 1844 (άρθρο 11), αναγνωρίζοντας την απεριόριστη ελευθερία στην άσκηση του δικαιώματος για σύσταση εκπαιδευτικών καταστημάτων,³³⁷ ρύθμιση που επαναλαμβανόταν και στα επόμενα Συντάγματα του 1864 και 1911(αναθεώρηση).³³⁸

Αναφορικά με τους ιδρυτές τους αυτοί μπορεί να διακριθούν στους Έλληνες της διασποράς (φυσικά πρόσωπα ή Σύλλογοι) -οι οποίοι εκτός από τις δωρεές και τις χορηγίες που έχουν ως αποδέκτη το ελληνικό κράτος, ιδρύουν ιδιωτικά σχολεία, είτε ως ιδιώτες είτε ως πολιτιστικοί και μορφωτικοί Σύλλογοι- στους ντόπιους Έλληνες,³³⁹ και στους ιδρυτές των ξένων σχολείων.

Η αύξηση των ιδιωτικών σχολείων επισημαίνει ο υπουργός Χ. Χριστόπουλος σε έκθεσή του (1857) «[...] δεν τεκμηριού βεβαίως παρακμήν των δημοσίων σχολείων, αλλ' απλήν μόνον επέκτασιν της προς την παιδείαν κλίσεως [...]», ωστόσο υπογραμμίζεται η ανάγκη επιτήρησής τους «[...]νομίζω όμως άφευκτον την σύντονον και αυστηράν αυτών επιτήρησιν, όπως μη, εκ της κερδοσκοπικής φύσεως αυτών παρασυρόμενα, παρεκκλίνωσι της διαγεγραμμένης αυτοίς οδού και επιπτώσιν εις επιδείξεις επαγωγούς προς βλάβην των εν αυτοίς διδασκομένων».³⁴⁰

Ρυθμίσεις που σχετίζονται με την οργάνωση και λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων συναντώνται σ' όλα τα νομοσχέδια που άπτονται της εκπαιδευτικής πολιτικής του κράτους. Στα νομοσχέδια Ι.Δ. Τσιριμώκου το 1913, ο συντάκτης τους Δ. Γληνός θα θέσει ορισμένα κριτήρια για την ύπαρξη της ιδιωτικής εκπαίδευσης, αφού προηγουμένως προβεί σε μια κριτική της υφιστάμενης κατάστασης: «[...]μέχρι τούδε ελάχιστα και κατ' εξαίρεσιν (η ιδιωτική εκπαίδευση) μόνον συνέβαλεν εις την πρόοδον των εκπαιδευτικών ημών πραγμάτων, μάλλον δε αφορμάς συγχύσεων και καταστρατηγήσεων των ισχυουσών διατάξεων εδημιούργησεν», θα κάνει λόγο για ανάγκη εποπτείας αυτών «[...]η όλη εργασία των σχολείων τούτων τίθεται υπό τον πραγματικόν έλεγchon των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαιδευσεως.» καθώς «[...]Η μέχρι τούδε εκ μέρους της πολιτείας επιτήρησις των ιδιωτικών σχολείων περιωριζέτο

³³⁶ Αποστόλης Ανδρέου, «Ιδιωτική Εκπαίδευση. Προσανατολισμός, διάρκειες και τομές.(Ιστορική Προσέγγιση), ανακοίνωση σε Συνέδριο με θέμα: Εκπαίδευση, Κοινωνία, Εξουσία. Οργάνωση: Σ.Τ.Ε.Α.Θ.Δ.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη, 5 Δεκεμβρίου 1986, στην ιστοσελίδα http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=191&Itemid=29

[Ανακτήθηκε: 11-6-2018].

³³⁷ΦΕΚ 5/18 Μαρτίου 1844,τ. Α' «Σύνταγμα της Ελλάδος», άρθρο 11, στην ιστοσελίδα http://www.et.gr/images/stories/eidika_themata/a_5_1844.pdf [Ανακτήθηκε: 9-6-2018].

³³⁸ ΦΕΚ 48 / 17 Νοεμβρίου 1864, τ. Α' «Σύνταγμα της Ελλάδος», άρθρ. 16 και ΕτΚ. Αριθμ. 127/ 1 Ιουνίου 1911, τ. Α', «Σύνταγμα της Ελλάδος μετά την αναθεώρησιν αυτού υπό της Β' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων», άρθρ. 16, στην ιστοσελίδα <http://www.et.gr/index.php/nea/eidika-themata/387-syntagma-tis-ellados> [Ανακτήθηκε: 9-6-2018].

³³⁹Ανδρέου, «Ιδιωτική Εκπαίδευση ...ό.π.

³⁴⁰ στο ίδιο.

*εις την εξέλεγχξιν της τηρήσεως των τύπων. Και αυτή δε ακόμη ήτο ως επί το πολύ ουχί πραγματική».*³⁴¹

Παρόλο όμως που διαπιστώνεται η ανάγκη ουσιαστικής επιτήρησης και ελέγχου της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στα εκπαιδευτικά πράγματα, μόλις το 1926 προβλέπεται η επανασύσταση των τριών θέσεων Γενικών επιθεωρητών που είχαν καταργηθεί, ο ένας εκ των οποίων προορίζεται για την εποπτεία, διοίκηση και έλεγχο των ιδιωτικών και αναγνωρισμένων από το κράτος εκπαιδευτηρίων. Συνεπώς, η δημιουργία «Γενικής Επιθεώρησης ιδιωτικών σχολείων» αποσκοπεί στη συστηματική τους εποπτεία.³⁴² Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η ιδιωτική εκπαίδευση όχι μόνο δεν αμφισβητείται αλλά η παρουσία της κατοχυρώνεται απ' όλα τα συνταγματικά κείμενα και τους νόμους που ρυθμίζουν την εκπαιδευτική πολιτική του κράτους. Το σημαντικό πρόβλημα που συνάγεται απ' όλα τα κείμενα είναι αυτό της εποπτείας της.

Οι κρατικές παρεμβάσεις στην ιδιωτική εκπαίδευση εξακολουθούν να υφίστανται μέσω νομοθετημάτων, όπως αυτό του 1928, με το οποίο η εποπτεία της υπάγεται στον υπουργό Παιδείας και ασκείται δια των αρμοδίων επιθεωρητών και του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου,³⁴³ από το οποίο όμως απουσιάζει παντελώς οποιαδήποτε αναφορά στο καθεστώς που διέπει τα ξένα σχολεία. Από αυτή την άποψη τομή στην κρατική παρέμβαση αποτελεί η ψήφιση του νόμου «Περί των ξένων σχολείων» με τον οποίο ρυθμίζονται όλα τα ζητήματα των ξένων σχολείων. Σύμφωνα μ' αυτόν απαγορεύεται η φοίτηση παιδιών ελληνικής ιθαγένειας και των δύο φύλων σε ξένα σχολεία, στις βαθμίδες της προσχολικής Σ.Ε. Σημαντική επίσης είναι η διάταξη με την οποία τα ξένα σχολεία υποχρεώνονται να μην χρησιμοποιούν διδακτικά ή άλλα βιβλία, εικόνες ή χάρτες κ.λπ., που έχουν ανακριβές ή δυσμενές περιεχόμενο για το ελληνικό έθνος. Μέριμνα υπάρχει και για τη διδασκαλία του μαθήματος των Νέων Ελληνικών, το οποίο πρέπει να διδάσκεται στα δημοτικά σχολεία στα ελληνικά καθώς και στα σχολεία Μ.Ε. τα Νέα και τα Αρχαία Ελληνικά και από Έλληνες δασκάλους, ενώ τα μαθήματα Ιστορίας και Γεωγραφίας από τα εγκεκριμένα διδακτικά βιβλία. Τέλος η εποπτεία των ξένων σχολείων ασκείται με τον ίδιο τρόπο που ασκείται και η εποπτεία των ελληνικών ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων.³⁴⁴ Με τους νόμους αυτούς ουσιαστικά γίνεται προσπάθεια να μπει τάξη στη χαοτική κατάσταση που επικρατούσε σ' αυτού του τύπου τα σχολεία.

Αν τα δημοκρατικά καθεστώτα επιχειρούν να παρέμβουν και να ελέγξουν τη λειτουργία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στον εκπαιδευτικό χώρο, πόσο μάλλον ένα δικτατορικό καθεστώς που κάνει ασφυκτική την παρουσία του σε όλους τους τομείς του ανθρώπινου βίου, τον οποίο καταστρατηγεί ολοκληρωτικά.

Το 1937 και το 1938 με τους αναγκαστικούς νόμους 818 και 1216 αντίστοιχα ρυθμίστηκε ο οργανισμός, το πρόγραμμα, το οποίο όφειλε να συμπλέει ρητά μ' αυτό του δημόσιου σχολείου, και το διδακτικό προσωπικό των ιδιωτικών σχολείων.³⁴⁵ Ο

³⁴¹ στο ίδιο.

³⁴² Ν.Δ./ 15 Σεπτεμβρίου 1926 «Περί επανασυστάσεως των τριών θέσεων Γενικών Επιθεωρητών σχολείων και των δύο τοιούτων υγειονομικών Επιθεωρητών», ΦΕΚ 307, τ. Α', άρθρο 2.

³⁴³ Ν.3578/ 30 Ιουνίου 1928 «Περί ιδιωτικών σχολείων», ΦΕΚ 111, τ. Α' άρθρ. 1.

³⁴⁴ Ν. 4862/ 7 Ιανουαρίου 1931 «Περί των ξένων σχολείων», ΦΕΚ 2, τ. Α', άρθρα 1-15, σσ. 3-5.

³⁴⁵ Κάτσικας – Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής...*, ό.π., σ. 142.

A.N. 818 έρχεται να τροποποιήσει το ισχύον από το 1928 καθεστώς που διέπει τη λειτουργία της ιδιωτικής εκπαίδευσης. Μεταξύ των επτά άρθρων του εστιάζουμε στο άρθρο 1, σύμφωνα με το οποίο η ίδρυση ιδιωτικού Εκπαιδευτηρίου Σ.Ε. επιτρέπεται μόνο με άδεια του κράτους, η οποία παρέχεται από το υπουργείο Παιδείας και μετά από γνωμοδότηση του οικείου Εποπτικού Συμβουλίου Σ.Ε. (Ε.Σ.Σ.Ε.). Άδεια προσθήκης τάξης σε ιδιωτικά εκπαιδευτήρια Μ.Ε. που ήδη υφίστανται χορηγείται επίσης κατόπιν πρότασης του οικείου Εποπτικού Συμβουλίου Μ.Ε. (Ε.Σ.Μ.Ε.). Ο νόμος απαγορεύει την ίδρυση άλλων ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε., εκτός από περιπτώσεις απόλυτης ανάγκης, η οποία κρίνεται από το ΑΣΕ. Η άδεια ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου μπορεί οποιαδήποτε στιγμή να ανακληθεί από τον υπουργό Παιδείας.³⁴⁶

Το κράτος κυριαρχεί και καθορίζει τα πρόσωπα που θα διευθύνουν τα ιδιωτικά σχολεία, δείχνοντας προτίμηση σε συνταξιούχους φιλόλογους, ενώ ως διδάσκοντες των δύο τελευταίων τάξεων των εξατάξιων ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε. και των τριών τελευταίων τάξεων των οκτατάξιων γυμνασίων και πρακτικών λυκείων επιλέγονται οι αδιόριστοι καθηγητές. Σε περίπτωση που διαπιστώνεται έλλειψη αυτών, μπορούν να προσλαμβάνονται όσοι είναι διορισμένοι και σε έλλειψη αυτών προσλαμβάνονται ακόμη και συνταξιούχοι. Στις υπόλοιπες τάξεις των σχολείων Μ.Ε. μπορούν να διδάσκουν μόνο αδιόριστοι εκπαιδευτικοί.³⁴⁷

Ο επόμενος νόμος του καθεστώτος που σχετίζεται με τη λειτουργία των ιδιωτικών ιδρυμάτων είναι ο 1216/1938. Σ' αυτόν καθορίζονται οι τύποι σχολείων που περιλαμβάνονται στα ιδιωτικά και είναι τα ιδρυόμενα ή συντηρούμενα από ιδιώτες σχολεία Σ.Ε. ή Μ.Ε., εξαιρουμένων των ξένων σχολείων. Την εποπτεία τους εξακολουθεί να κατέχει το κράτος, είναι υποχρεωμένα να ακολουθούν το ίδιο αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα διδασκαλίας με αυτό των δημόσιων σχολείων και να έχουν ελληνική ονομασία. Η άδεια ίδρυσης τέτοιου τύπου σχολείων απαγορεύεται να δίνεται σε πρόσωπα εμπορούμενα από αρχές που αντίκεινται στο κοινωνικό και πολιτικό καθεστώς ή στερούνται ηθικής ικανότητας ή έχουν απολυθεί από τη δημόσια διοίκηση εξαιτίας μη εκπλήρωσης καθηκόντων ή διαγωγής ασυμβίβαστης με το επάγγελμα του εκπαιδευτικού. Το ίδιο άρθρο απαγορεύει τη χορήγηση άδειας ίδρυσης ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου γυμνασίου ή προγυμνασίου, εκτός από την περίπτωση απόλυτης ανάγκης, σύμφωνα με την κρίση του ΑΣΕ.³⁴⁸

Μεταξύ των απαραίτητων δικαιολογητικών που πρέπει να κατατεθούν προκειμένου να δοθεί άδεια λειτουργίας ιδιωτικού σχολείου αλλά και δυνατότητα διδασκαλίας σ' αυτά περιλαμβάνεται το πιστοποιητικό του υφυπουργείου Δημόσιας Ασφάλειας για κοινωνικά φρονήματα.

Σχετικά με τον Α.Ν. 2545/1940, που έχει ως θέμα του την ιδιωτική εκπαίδευση, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στο άρθρο 3, το οποίο σχετίζεται με τα είδη ημερησίων σχολείων που επιτρέπεται να λειτουργούν. Σύμφωνα μ' αυτό

³⁴⁶ Α.Ν. 818 / 25 Αυγούστου 1937, «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης του νόμου 3578 “περί ιδιωτικών σχολείων κ.λπ.”», τ. Α' ,ΦΕΚ 335, άρθρο 1.

³⁴⁷ στο ίδιο.

³⁴⁸ Α.Ν. 1216 / 29 Απριλίου 1938 «Περί ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων και Φροντιστηρίων», ΦΕΚ175, τ. Α', άρθρα 1-28, σσ.1063-1067.

απαγορεύεται η ίδρυση ιδιωτικών λυκείων, διδασκαλείων νηπιαγωγών, διδασκαλείων οικοκυρικής, Ιερατικών Σχολών και ιδιωτικής Π.Α. Επίσης, άδεια ίδρυσης ιδιωτικού γυμνασίου χορηγείται μόνο σε περίπτωση απόλυτης ανάγκης και σύμφωνα με την κρίση του ΑΣΕ. Επιτρέπεται όμως η ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών σχολείων Σ.Ε. όλων των τύπων δημοσίων σχολείων, ιδιωτικών αστικών σχολείων και ιδιωτικών εμπορικών σχολών.³⁴⁹ Απαγορευτική είναι επίσης και η ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών νυχτερινών δημοτικών σχολείων.³⁵⁰

Το 1938 ιδρύθηκε η Διεύθυνση ιδιωτικής εκπαίδευσης, διευθυντής της οποίας προΐσταται ο διευθυντής της Διευθύνσεως οργανώσεως Νέων,³⁵¹ προκειμένου να ελέγχονται καλύτερα τα ιδιωτικά σχολεία.

Δυο χρόνια αργότερα, το 1940, το καθεστώς προβαίνει σε σχετική ανακοίνωση που αφορά τον νόμο για τα ιδιωτικά σχολεία, τα φροντιστήρια και οικοτροφεία, η οποία φανερώνει τα κίνητρα και την πολιτική της απέναντι στην ιδιωτική εκπαίδευση. Σύμφωνα μ' αυτή, η κυβέρνηση λαμβάνει πρόνοια προκειμένου να διασφαλιστεί η πιο εύρυθμη λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων από κάθε άποψη. Έτσι, υπάρχει μέριμνα για ενδελεχή παρακολούθηση και εποπτεία των ιδιωτικών σχολείων και για την πλήρη διασφάλιση της απαραίτητης ειλικρινούς συνεργασίας μεταξύ των ιδιοκτητών και του διδακτικού προσωπικού, η οποία διαταράσσεται συνήθως λόγω κυρίως οικονομικών διαφορών. Τα στελέχη του ιδιωτικού σχολείου, είτε πρόκειται για ιδιοκτήτη ή διευθυντή ή διδακτικό προσωπικό, θα έχουν μπροστά τους καθαρό τον δρόμο δράσης τους, με τα δικαιώματα και τις ευθύνες τους, εκπληρώνοντας τον ανώτερο προορισμό του σχολείου. Μόνο μ' αυτό τον τρόπο, υποστηρίζεται θα συμβάλει πραγματικά, παράλληλα με τη δημόσια εκπαίδευση και η ιδιωτική σε όλο το εθνικό έργο, στο οποίο αποβλέπει η κυβέρνηση μέσω της εκπαίδευσης. Υπογραμμίζεται η κρατική προσπάθεια να ενισχύσει οικονομικά τα ιδιωτικά σχολεία, παραχωρώντας σ' αυτά το 40% των εισπραττόμενων υπέρ του δημοσίου εκπαιδευτικών τελών.³⁵²

Στο ίδιο απολογιστικό κείμενο γίνεται λόγος για το ζήτημα των ιδιωτικών οικοτροφείων, που το ρυθμίζει το άρθρο 59 του νόμου 2545/1940. Σύμφωνα μ' αυτόν, κάθε ιδιωτικό εκπαιδευτήριο μπορεί να διατηρεί οικοτροφείο με άδεια που χορηγείται από το υπουργείο Παιδείας, το οποίο έχει το δικαίωμα να την άρει, όταν διαπιστώνεται ότι «[...] δεν ανταποκρίνεται εις τας αντιστοιχούς προς την οικονομική των τροφίμων επιβάρυνσιν υποχρεώσεις ως προς τον τρόπον διαβίωσης και διατροφής ή όταν δεν εξασφαλίζεται η υπό της Εθνικής Παιδείας επιδιωκομένη εθνική και ηθική αγωγή».³⁵³ Συνεπώς, το κράτος θέλει να είναι βέβαιο ότι και από άποψη υγιεινής διαμονής και υγιεινής διατροφής αλλά και από την άποψη της αγωγής οι

³⁴⁹ Α.Ν. 2545/10 Σεπτεμβρίου 1940 «Περί ιδιωτικών σχολείων, φροντιστηρίων και οικοτροφείων», ΦΕΚ 287, τ. Α', σσ. 2339.

³⁵⁰ Α.Ν. 2545, ό.π., άρθρ. 4.

³⁵¹ Α.Ν.1158/ 29 Μαρτίου 1938 «Περί τροποποιήσεως του υπ' αριθμόν 782/1937 Αναγκαστικού Νόμου "περί οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας» ΦΕΚ 120, τ. Α', άρθρο 5, σ. 753.

³⁵² «Πρόνοια για την ευρυθμότεραν λειτουργίαν των ιδιωτικών σχολείων (ειδικά μέτρα δια τα ομαδικά και προσωπικά φροντιστήρια)», *Λόγοι και Σκέψεις...*, ό.π., τ. Β', σσ. 337-338.

³⁵³ Α.Ν. 2545/ 1940, ό.π., άρθρο 62, σ. 2353.

νέοι, τους οποίους οι γονείς εμπιστεύονται στα ιδιωτικά οικοτροφεία, είναι εξασφαλισμένοι.³⁵⁴

Συμπερασματικά, τον ασφυκτικό εναγκαλισμό του καθεστώτος δεν αποφεύγει ούτε η ιδιωτική εκπαίδευση, στην οποία δεν δίνονται περιθώρια αυτόνομης λειτουργίας, απεναντίας μάλιστα συστήνεται ειδική υπηρεσία ελέγχου αυτής. Αυτή η δράση της κυβέρνησης συνάδει απόλυτα με τις προθέσεις του καθεστώτος, το οποίο συστηματικά επιχειρεί τον ιδεολογικό έλεγχο της μαθητιώσας νεολαίας.

Να επισημανθεί ότι από την ΕΟΝ, που ήταν επιφορτισμένη με την «ιερή» αποστολή της μύησης των νέων στις αρχές και την ιδεολογία του μεταξικού καθεστώτος, δεν ξεφεύγει ούτε η ιδιωτική εκπαίδευση.

Παρόλο που συνεχώς ο Μεταξάς πρόβαλλε την εθελούσια ένταξη των νέων στους κόλπους της Οργάνωσης, κάτι τέτοιο δε συνέβαινε, όπως μαρτυρούν κείμενα της εποχής. Όχι μόνο ήταν υποχρεωτική η εγγραφή των νέων στην ΕΟΝ αλλά και προβλέπονταν κυρώσεις σε περίπτωση συνεχών απουσιών από τις υποχρεωτικές συναντήσεις της. Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε την περίπτωση μαθητή-τριας που απουσίαζε είκοσι φορές από τις συναντήσεις της Τετάρτης και της Κυριακής και αντιμετώπιζε την ποινή της αποβολής από το σχολείο.³⁵⁵ Από την επιβολή κυρώσεων δεν απαλλάσσονταν ούτε οι διευθυντές σχολείων, όχι μόνο της δημόσιας αλλά και της ιδιωτικής εκπαίδευσης, όπως αποδεικνύουν τα λόγια του Μεταξά: «*Μη νομίζετε ότι είναι δυνατόν Διευθυντής Σχολείου να απαλλάξη τους απουσιάζοντας από την Ε.Ο.Ν. Και Διευθυντής ιδιωτικού σχολείου νομίζετε ότι μπορεί να το κάμη; Θα πάει εις την Επιτροπήν του εκτοπισμού. Είναι να λέγονται αυτά τα πράγματα;*»³⁵⁶

Επιλογικά, η πίεση που υπέστη ο ιδιωτικός χώρος της εκπαίδευσης συνοψίζεται στα εξής: απαγόρευση δυνατότητας ίδρυσης νέων ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε., εκτός από περιπτώσεις απόλυτης ανάγκης, κατά την κρίση του ΑΣΕ, δυνατότητα ανάκλησης άδειας λειτουργίας ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου οποιαδήποτε στιγμή κατά την κρίση του υπουργείου Παιδείας, υποχρέωση των ιδιωτικών σχολείων να ακολουθούν πιστά το ωρολόγιο πρόγραμμα των δημοσίων, ίδρυση επιθεώρησης στο υπουργείο Παιδείας για την επιτήρηση της λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων και αναβίωση της θέσης του Γενικού επιθεωρητή ιδιωτικής εκπαίδευσης, ίδρυση εποπτικού συμβουλίου ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, το οποίο απαρτίζεται από τον Γεν. επιθεωρητή ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, από έναν ανώτερο αξιωματικό όπλου, από έναν εφέτη και από τον Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. Α' περιφέρειας.³⁵⁷

6.6.1. Η νομοθετική ίδρυση των φροντιστηρίων

Τα πρώτα δείγματα ανάγκης για ιδιαίτερα μαθήματα εμφανίζονται ήδη από το 1856, στο Διάταγμα της 18^{ης} Αυγούστου 1856 «περί προγυμνάσεως μαθητών και διδασκαλίας εν ιδιωτικούς εκπαιδευτηρίους παρά καθηγητών και διδασκάλων».

³⁵⁴ «Πρόνοια για την ευρυθμοτέραν ...», ό.π.

³⁵⁵ Μαρίνα Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά: Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2006, σ. 46.

³⁵⁶ Έφη Παυλίδου, «ΕΟΝ: “Δούρειος ίππος” του μεταξικού καθεστώτος», στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y6on4s93> [Ανακτήθηκε 24-6-2018].

³⁵⁷ Α.Ν. 2180/ 12 Ιανουαρίου 1940, «Περί τροποποιήσεως και κωδικοποιήσεως των διατάξεων του Α.Ν. 767/37 “περί διοικήσεως της εκπαιδεύσεως” και των διατάξεων δια των οποίων συνεπληρώθη και ετροποποιήθη ούτος», ΦΕΚ 14/1940, τ. Α', άρθρο 43.

Σύμφωνα μ' αυτό «απαγορεύεται πάντως εις τους γυμνασιακούς καθηγητάς και παρ' ελληνικούς σχολείους διδασκάλους να προπαιδεύωσιν ή να διδάσκωσιν εν ταις οικίαις αυτών, ή εν τοις δωματίοις του δημοσίου διδακτηρίου, ή άλλοθι που, μαθητάς ανήκοντας εις ταις υπό των ιδίων διδασκομένας τάξεις [...] άνευ προηγουμένης, αφού πρότερον ακουσθή η γνώμη του ανήκοντος γυμνασιάρχου ή σχολάρχου, κατά περίστασιν».³⁵⁸

Η ανάγκη παροχής εξωσχολικής ενισχυτικής διδασκαλίας, φροντιστηριακής εκπαίδευσης φαίνεται πως προέκυψε από τη στιγμή που η πρόσβαση στην Ανώτατη εκπαίδευση συνάντησε προσκόμματα. Συγκεκριμένα, αρχικά δεν ήταν απαραίτητη καμιά εξεταστική δοκιμασία προκειμένου κάποιος να φοιτήσει στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση και μόνη προϋπόθεση ήταν η κατοχή απολυτηρίου δημοσίου γυμνασίου. Η κατάσταση αυτή αλλάζει το 1922, οπότε και θεσπίζονται για πρώτη φορά οι εισιτήριες εξετάσεις,³⁵⁹ οι οποίες φαίνεται να εφαρμόζονται το 1924-1925. Ως αιτιολογικό αυτής της αλλαγής αναφέρεται η «αγραμματοσύνη» των αποφοίτων του γυμνασίου που γράφονται στο πανεπιστήμιο, με αποτέλεσμα να εγκυμονεί ο κίνδυνος της πτώσης του επιπέδου σπουδών, αλλά και η αδυναμία απορρόφησης από την αγορά εργασίας των πτυχιούχων, λόγω της πληθώρας αυτών.³⁶⁰

Η απόκτηση πανεπιστημιακού πτυχίου επιδιώκεται, γιατί υπόσχεται άνοδο στην κοινωνική ιεραρχία, κυρίως για άτομα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, και απορρόφηση στον δημόσιο τομέα. Έτσι εξηγείται η ανάπτυξη μηχανισμών εξωσχολικής ενισχυτικής διδασκαλίας. Η ιδέα των φροντιστηρίων κυρίως για τη διδασκαλία των μαθηματικών εμφανίζεται στη δεκαετία του 1920, αλλά θεσμοθετούνται επίσημα με τον Α.Ν. 2545 /1940.³⁶¹

Παρότι στη βιβλιογραφία αναφέρεται ως έτος ίδρυσης των φροντιστηρίων το 1940,³⁶² αναφορές στη φροντιστηριακή υποστήριξη των μαθητών απαντώνται σε παλαιότερα διατάγματα. Το 1938 στα άρθρα 29-32 του Α.Ν. 1216 υπάρχει ειδική παρουσίαση του κανονισμού που διέπει τη σύσταση και λειτουργία των φροντιστηρίων. Με τον όρο φροντιστήριο λογίζεται η ομαδική διδασκαλία μαθημάτων, «αναγομένων εις τον κύκλον της στοιχειώδους, μέσης ή ανωτέρας εκπαιδύσεως ή ξένων γλωσσών εις πρόσωπα πλείονα των πέντε». Σ' αυτά δεν περιλαμβάνονται τα Ωδεία και οι Φιλαρμονικές Μουσικές. Δεν επιτρέπεται η ίδρυση ή διατήρηση φροντιστηρίου δίχως την ειδική άδεια, η οποία παρέχεται από το υπουργείο Παιδείας, μετά από πρόταση του οικείου εποπτικού συμβουλίου. Για τα φροντιστήρια μαθημάτων ανώτατης εκπαίδευσης αρμόδιο είναι το ΕΣΜΕ.³⁶³

³⁵⁸Μαρία Πολυχρονάκη, «Φροντιστήριο: ένας αλώβητος θεσμός υπέρβασης των συστημάτων εισαγωγής στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση», στην ιστοσελίδα <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/polyxronaki.htm>.

[Ανακτήθηκε: 9-6-2018].

³⁵⁹ Ν. 2905/ 27 Ιουλίου 1922, «περί Οργανισμού του Αθήνησιν Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου», άρθρ. 135, 139.

³⁶⁰ Μαρία Πολυχρονάκη, «Φροντιστήριο: ένας αλώβητος ... , ό.π..

³⁶¹ στο ίδιο.

³⁶²«Ανακοινώσεις δια δημοσιευθέντα νόμον περί Ιδιωτικών σχολείων, Φροντιστηρίων και Οικοτροφείων (11 Σεπτεμβρίου 1940)», *Λόγοι και Σκέψεις ... , ό.π., τ. Β'*, σσ. 337-338.

³⁶³ Α.Ν. 1216/ 29 Απριλίου 1938, «Περί ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων και Φροντιστηρίων», ΦΕΚ 175/1938, τ. Α' , Π. «Περί Φροντιστηρίων» ,άρθρα 29-32, σσ. 1067-68.

Ο νόμος όμως που θεσμοθετεί όχι μόνο τη σύσταση και τις προϋποθέσεις λειτουργίας των φροντιστηρίων, τα οποία ως τότε λειτουργούσαν άτυπα, αλλά και την παράδοση κατ' οίκον διδασκαλίας μαθημάτων (ιδιαίτερα μαθήματα) είναι ο Α.Ν. 2545/1940. Στο άρθρο 63 δίνεται το εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου, σύμφωνα με το οποίο ως φροντιστήριο θεωρείται «[...]η εν τω αυτώ χώρω διδασκαλία μαθημάτων εις ομάδα προσώπων πλειόνων των πέντε εν συνόλω ή ασχέτως αριθμού ομάδων εις πλείονα των δέκα προσώπων εν συνόλω καθ' εβδομάδα [...]», με σκοπό τη συμπλήρωση και εμπέδωση γνώσεων που σχετίζονται με τον κύκλο των μαθημάτων της στοιχειώδους, μέσης, ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης ή με την εκμάθηση ξένων γλωσσών ή μουσικής ή γενικών μαθημάτων που αναφέρονται σε ελεύθερες σπουδές -όπως λογιστικής, στενογραφίας, εμπορικής αλληλογραφίας κ.λπ.- για τρεις ώρες το πολύ ημερησίως. Σ' αυτά δε συμπεριλαμβάνονται τα Ωδεία και οι Φιλαρμονικές Μουσικές. Επίσης, επιτρέπεται η λειτουργία φροντιστηρίων και σε ιδιωτικά σχολεία.³⁶⁴

Η ίδρυση φροντιστηρίων προϋποθέτει ειδική άδεια που παρέχεται από το υπουργείο Παιδείας, μετά από γνωμοδότηση του οικείου εποπτικού συμβουλίου, ενώ αρμόδιο εποπτικό συμβούλιο για τα φροντιστήρια Ανώτατης εκπαίδευσης είναι αυτό της ιδιωτικής εκπαίδευσης. Ο νόμος περιλαμβάνει διατάξεις που άπτονται ζητημάτων όπως τα προσόντα των ιδρυτών φροντιστηρίων και του διδακτικού προσωπικού. Οι φροντιστές απαιτείται να είναι κάτοχοι τίτλων σπουδών και προσόντων απαραίτητων για διορισμό σε αντίστοιχη θέση δημόσιου σχολείου, ενώ οι καθηγητές που υπηρετούν σε δημόσια σχολεία, απαγορεύεται να ιδρύουν ή να διατηρούν φροντιστήρια. Μπορούν όμως να διδάσκουν σε αυτά ή να παραδίδουν ιδιαίτερα μαθήματα ως δώδεκα ώρες την εβδομάδα.

Με άλλες διατάξεις ορίζεται το ύψος των διδάκτρων και η μισθοδοσία, αλλά και η προσωνομία που δικαιούνται να φέρουν. Σχετικά ο νόμος απαγορεύει στα φροντιστήρια να φέρουν την επωνυμία: «Ακαδημία», ή «Ακαδημαϊκόν», ή «Εθνικόν». Ακόμη, δεν επιτρέπεται σ' αυτά να αυτοαποκαλούνται ως σχολές ή να παρουσιάζονται ως κανονικά σχολεία ή να υπόσχονται τη χορήγηση τίτλου σπουδών. Επίσης υπόκεινται σε έλεγχο μέσω των επιθεωρητών ή υπαλλήλων της Κεντρικής υπηρεσίας του υπουργείου Παιδείας. Η κατ' οίκον διδασκαλία προϋποθέτει άδεια ασκήσεως επαγγέλματος, η οποία όμως δε χορηγείται σε άτομα που έχουν απολυθεί από δημόσια ή ιδιωτική υπηρεσία για ηθικούς λόγους. Τέλος, ορίζονται τα απαραίτητα δικαιολογητικά προκειμένου κάποιος να έχει δικαίωμα εγγραφής στην επετηρίδα των λειτουργών ιδιωτικής εκπαίδευσης. Μεταξύ των δικαιολογητικών αναφέρεται το πιστοποιητικό του υφυπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας.³⁶⁵

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η αναγκαιότητα των φροντιστηρίων αναγνωρίζεται σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, από την πρωτοβάθμια ως την τριτοβάθμια, καθώς καλούνται να βοηθήσουν τον μαθητή να αντιμετωπίσει τον σκόπελο των εξετάσεων. Δεδομένου ότι το καθεστώς Μεταξά εισήγαγε μια σειρά εξετάσεων για τη μετάβαση από τη μια βαθμίδα εκπαίδευσης στην άλλη, κατανοούμε τον σημαντικό ρόλο που

³⁶⁴ Α.Ν. 2545/ 10 Σεπτεμβρίου 1940, «Περί ιδιωτικών σχολείων, φροντιστηρίων και οικοτροφείων». ΦΕΚ 287/1940, τ. Α' , άρθρα 63-78, σσ. 2353-2356.

³⁶⁵ Α.Ν. 2545/ 1940, ό.π.

καλούνταν να παίζουν τα φροντιστήρια. Πέρα όμως από τις ανάγκες που προέκυπταν από το εξεταστικό σύστημα, στο οποίο να σημειωθεί ότι δεν υπήρχε καθορισμένη ύλη, ορισμένες φορές δεν υπήρχε αντιστοιχία ανάμεσα στην εξεταστέα και τη διδακτέα ύλη του σχολείου.³⁶⁶ Επομένως τα ιδρύματα αυτά κάλυπταν το «μαθησιακό κενό» που δημιουργούνταν στους υποψηφίους, μέσω των συγγραμμάτων καθηγητών των φροντιστηρίων και της φοίτησης σ' αυτά.³⁶⁷

Στο έργο της κυβέρνησης που αφορά τη θεσμοθέτηση των φροντιστηρίων τοποθετείται ο ίδιος ο Μεταξάς. Εντύπωση προκαλεί η αιτιολογία του νομοθετήματος που αφορά την ίδρυση φροντιστηρίων. Λέει χαρακτηριστικά, περιγράφοντας την κατάσταση προ της ψήφισης νόμου: *«Άλλοτε ο καθείς χωρίς να ερωτά, χωρίς να ζητή την άδειαν κανενός, ήτο ελεύθερος ή να συγκεντρώσει μαθητάς και να κάμνη μαθήματα ομαδικά ή να πηγαίνει ελεύθερος εις τας οικογενείας και ασύδοτος και ανεξέλεγκτος δια την ταυτότητά του, την προέλευσίν του, το παρελθόν του και τους επιδιωκόμενους σκοπούς, ανελάμβανε να διδάσκει μαθητάς υπό την εμπιστοσύνην της οικογενείας και γίνετο ούτως ειπείν ο πνευματικός και ηθικός ιατρός των νεαρών βλαστών της οικογενείας»*.³⁶⁸ Συνεχίζει εκφράζοντας τη βεβαιότητα ότι τα θύματα της τυφλής αυτής εμπιστοσύνης είναι πολλά και πολλές οι οικογένειες οι οποίες θρήνησαν την ηθική και πνευματική καταστροφή των παιδιών τους από αυτή την ασυδοσία.

Η αγωγή των παιδιών και η μόρφωση δεν είναι μόνο ευθύνη των γονέων αλλά κυρίως του κράτους, γιατί οποιαδήποτε κακή κατεύθυνση των παιδιών θα αποβεί σε βάρος του έθνους. Στη συνέχεια του λόγου ο δικτάτορας δίνει το πρότυπο πολίτη που επιθυμεί το κράτος. Πρόκειται για πολίτες συνειδητούς, φρονηματισμένους, ανώτερους ανθρώπους με χαρακτήρα, ορθό νου, με θέληση ισχυρή και πατριωτική, έτοιμους να θυσιάσουν τον εαυτό τους για χάρη όλου του έθνους. Είναι λοιπόν ανάγκη εκείνοι οι οποίοι θα αναλάβουν να διδάξουν είτε στα σχολεία είτε στα σπίτια και τις οικογένειες να είναι άτομα γνωστά στην υπηρεσία και να έχουν τα απαιτούμενα προσόντα ηθικά και πνευματικά. Κλείνοντας τον λόγο του υπογραμμίζει ότι η μόρφωση και η αγωγή των νέων δεν μπορεί να είναι έργο του καθενός, ελεύθερο και ανεξέλεγκτο.³⁶⁹

Είναι λοιπόν ευλογοφανές για ποιους λόγους ο Μεταξάς δείχνει ενδιαφέρον και ορίζει με νόμο πια το πλαίσιο λειτουργίας των φροντιστηρίων και της κατ' οίκον διδασκαλίας. Η φρασεολογία του δικτάτορα είναι αποκαλυπτική των προθέσεων του, όταν σκιαγραφεί την κατάσταση προ της θέσπισης των φροντιστηρίων. Εστιάζουμε στις λέξεις: *«ασύδοτος, ανεξέλεγκτος δια την ταυτότητά του, την προέλευσίν του, το παρελθόν του και τους επιδιωκόμενους σκοπούς»*, που αφορούν την προσωπικότητα των εκπαιδευτικών. Αν λάβουμε υπόψη και την εμμονή που είχε το καθεστώς να καταδιώκει ή και να προλαμβάνει τη διάχυση κομμουνιστικών ιδεών, κατανοούμε ποια αναγκαιότητα κάλυπτε η νομοθετική ίδρυση των φροντιστηρίων.

Ωστόσο, ο νόμος αυτός επιτελούσε και άλλες λειτουργίες. Μέσω των φροντιστηρίων το κράτος μετέθεσε ένα σημαντικό μέρος των σχολικών γνωστικών

³⁶⁶ Μαρία Πολυχρονάκη, «Φροντιστήριο: ένας αλώβητος θεσμός...», *ό.π.*

³⁶⁷ Κάτσικας- Θεριανός, *ό.π.*, σ. 141.

³⁶⁸ Μεταξάς, «Πρόνοια για την ευρυθμοτέραν...», *Λόγοι και Σκέψεις, ό.π.*, τ. Β', σσ. 337-339.

³⁶⁹ στο ίδιο, σ. 339.

λειτουργιών σε ιδιώτες, απαλλάσσοντας το κράτος από ένα μεγάλο μέρος του κόστους της εκπαίδευσης, το οποίο μεταβίβασε στις οικογένειες. Έτσι παρέχεται η δυνατότητα, δίχως να επιβαρύνεται ο κρατικός προϋπολογισμός, εκμάθησης ξένων γλωσσών, μουσικής κ.λπ. έξω από το σχολείο, μέσω της παροχής αυτών των υπηρεσιών από ιδιώτες. Επιπλέον τον θεσμό ενίσχυσε ιδιαίτερα η ύπαρξη των ανταγωνιστικών εισαγωγικών εξετάσεων στα ΑΕΙ.³⁷⁰

Πέρα όμως από το οικονομική διάσταση που είχε αυτός ο νόμος φαίνεται ότι και πολιτικοί λόγοι ευνόησαν την ανάπτυξη των φροντιστηρίων, καθώς τα πρώτα χρόνια λειτουργίας έδωσαν τη δυνατότητα απασχόλησης σε εκπαιδευτικούς, οι οποίοι είχαν αποκλειστεί από τη δημόσια εκπαίδευση λόγω πολιτικών φρονημάτων.

6.7. Συμπεράσματα

Πριν κλείσουμε την ενότητα αυτή αξίζει να γίνει αναφορά στην εικόνα που ο ίδιος ο Μεταξάς, με τη διπλή ιδιότητα του Προέδρου της Κυβέρνησης και του υπουργού Παιδείας, δίνει για την εκπαίδευση, προκειμένου να δούμε πώς το ίδιο το καθεστώς αποτιμά το τριετές έργο της στο πεδίο της εκπαίδευσης. Σε ομιλία που εκφωνεί στον Κάλαμο Μεσσηνίας, κάνει λόγο για τα πεπραγμένα της εκπαιδευτικής πολιτικής του, προβάλλοντας για άλλη μια φορά στο δημόσιο λόγο του το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παιδεία λαού.

Στην ομιλία του, αναφερόμενος στους σκοπούς της πολιτικής του, εστιάζει στην ανάγκη οργάνωσης της νεολαίας, προκειμένου το έργο που επιτελείται να υψωθεί από τη νέα γενιά. Η οργάνωση αυτή θα πραγματοποιηθεί αρχικά μέσω της παιδείας. Δράττεται λοιπόν της ευκαιρίας για να προβεί σ' έναν απολογισμό της εκπαιδευτικής του πολιτικής. Σε διάστημα μιας τριετίας λέγεται ότι ιδρύθηκαν 1739 σχολεία, ότι διορίστηκαν 3.288 δημοδιδάσκαλοι και νηπιαγωγοί και εκατό ακόμη έκτακτοι.³⁷¹

Ωστόσο, δηλώνει ότι δεν είναι ακόμη ευχαριστημένος από το αποτέλεσμα και δεσμεύεται μόλις του το επιτρέψουν οι δαπάνες της πολεμικής προπαρασκευής να ενισχύσει ακόμη περισσότερο την παιδεία. Παραδέχεται ότι δεν απολαμβάνουν όλα τα παιδιά του ελληνικού λαού το ιδανικό της παιδείας, μάλιστα ελάχιστο ποσοστό αυτών φοιτούν στη μέση και ανώτερη εκπαίδευση.³⁷²

Ο Μεταξάς φαίνεται να έχει μια ρεαλιστική εικόνα του ζητήματος της εκπαίδευσης των παιδιών. Αναγνωρίζει ότι τα περισσότερα παιδιά μόλις τελειώσουν τη Δ' δημοτικού και πολλά απ' αυτά τη ΣΤ' ακολουθούν τον δρόμο της εργασίας, αγροτικής ή επαγγελματικής. Το έργο λοιπόν της εκπαίδευσης όλων αυτών των νέων που δεν ολοκληρώνουν την φοίτησή τους αναλαμβάνει, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, η ΕΟΝ, της οποίας η οργάνωση αποτέλεσε προσωπικό δημιούργημα του Μεταξά: *«Αυτή η Οργάνωσις πόσες αγρύπνιες δεν μου εστοίχισε, πόσες αγωνίες δεν επέρασα γι' αυτήν και πόσες ώρες δεν εμαρτύρησα, διότι είχα μια φιλοδοξία. Το να εκπαιδεύσω αυτήν, βέβαια με την προστασία του Κράτους, αλλά να εκπαιδευτεί μόνη της, ως θέλησις του ελληνικού Λαού, [...] και όχι να κατασκευάσουμε μίαν οργάνωσιν*

³⁷⁰ Κάτσικας- Θεριανός, *ό.π.*, σ. 141.

³⁷¹ Ιωάννης Μεταξάς, «Λόγος εκφωνηθείς εις Κάλαμας. (24 Απριλίου 1939)», *Λόγοι και Σκέψεις*, τ.Β', σσ. 61-62.

³⁷² στο ίδιο.

σχηματιστήν, επιβεβλημένην». Μάλιστα εκτιμά ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των νέων εντάχθηκαν στην Οργάνωση: 600.000 σε σύνολο 900.000, υπολογίζοντας ότι και τα υπόλοιπα θα ενταχθούν προσεχώς.³⁷³

Συλλήβδην, ο Μεταξάς είχε απόλυτη επίγνωση των διαστάσεων της κυβερνητικής του πολιτικής στα εκπαιδευτικά πράγματα. Αν το ενδιαφέρον του για ουσιαστική μόρφωση των ελληνοπαίδων ήταν άδολο και ανυστερόβουλο, δε θα συρρίκνωνε τη Σ.Ε. στα τέσσερα χρόνια και δεν θα υιοθετούσε ένα εξετασιοκεντρικό σύστημα από βαθμίδα σε βαθμίδα, αφήνοντας το μεγαλύτερο ποσοστό της νεολαίας έξω από τις επίσημες κλασικές δομές εκπαίδευσης. Το έργο του λοιπόν καλά μελετημένο στόχευε, όπως έχει επισημανθεί και παραπάνω, να εντάξει το σύνολο των νέων στην ΕΟΝ, οπότε και θα ήταν απόλυτα χειραγωγήσιμη και ελέγξιμη η παρεχόμενη εκπαίδευση, συμβατή με τις αρχές του «Νέου Κράτους». Τους εκπαιδευτικούς, όσο και αν δυνάμωνε τα μέτρα εποπτείας μέσω της ενίσχυσης του επιθεωρητισμού και των εποπτικών συμβουλίων, δεν μπορούσε να τους ελέγξει απόλυτα, την ΕΟΝ όμως μπορούσε να την εξουσιάζει πλήρως.

³⁷³ στο ίδιο, σ. 62.

7. Τα σχολικά βιβλία - Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων

Το μεταρρυθμιστικό έργο του «Νέου Κράτους» δεν άφησε άθικτο το χώρο του σχολικού βιβλίου, απεναντίας αναζήτησε μια διαφορετική πολιτική από αυτήν του ελεύθερου ανταγωνισμού και του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού, προκειμένου να το ελέγξει πιο αποτελεσματικά.³⁷⁴ Πριν όμως εκθέσουμε το νομοθετικό έργο της μεταξικής περιόδου για το σχολικό βιβλίο, είναι χρήσιμο να προβούμε σε αδρομερή παρουσίαση των προηγούμενων κυβερνητικών πολιτικών, που αποτέλεσαν σταθμό στην ιστορία της νομοθετικής πολιτικής του διδακτικού εγχειριδίου. Έτσι πιθανόν να φωτίσουμε, να κατανοήσουμε και να εκτιμήσουμε πιο ορθά τις πολιτικές επιλογές του καθεστώτος Μεταξά στο παραπάνω θέμα.

Η μελέτη της νομοθεσίας για τα σχολικά βιβλία είναι ενδιαφέρουσα, γιατί σ' αυτά αποδίδεται δύναμη και επιρροή. Οι νόμιμες διαδικασίες συγγραφής, έγκρισης, διακίνησης και χρήσης των διδακτικών εγχειριδίων καθορίζονται από τη νομοθεσία, η οποία απηχεί και τις απόψεις των κυβερνόντων για τη γνώση και την εκπαίδευση.³⁷⁵ Στο νεοπαγές ελληνικό κράτος εξαρχής εκδηλώθηκε η πολιτική βούληση να ρυθμιστεί νομοθετικά το ζήτημα. Πρόκειται για την πρώτη προσπάθεια θεσμοθέτησης της πολιτικής του κρατικού μονοπωλίου (1836-1838). Το διάταγμα του 1836 «περί συστάσεως βιβλιοπωλείου εν τη Βασιλική Τυπογραφία» κάνει λόγο για έκδοση σχολικών βιβλίων από τη βασιλική τυπογραφία. Τα βιβλία των κρατικών εκδόσεων μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τα σχολεία, αφού ελεγχθούν ότι δεν περιέχουν γνώμες και διδασκαλίες που βλάπτουν τη θρησκεία ή το πολίτευμα ή την ηθικοπνευματική ανάπτυξη και εκπαίδευση του ατόμου.³⁷⁶ Όπως προκύπτει από την ανάγνωση του διατάγματος, ο κρατικός έλεγχος είναι ξεκάθαρος και φανερώνει την τάση του κράτους να αντιμετωπίζει τα σχολικά βιβλία ως χώρο αποκλειστικής αρμοδιότητάς του.³⁷⁷

Ακολουθεί η περίοδος διαμόρφωσης της πολιτικής του ελεύθερου ανταγωνισμού (1838-1882), κατά την οποία το κράτος εποπτεύει τα σχολικά βιβλία, μέσω μόνιμων επιτροπών κρίσης που εγκρίνουν όσα θεωρούν κατάλληλα. Το υπουργείο Εκκλησιαστικών και δημοσίας Παιδείας προωθεί στην αρχή κάθε έτους τον κατάλογο «εγκεκριμένων» βιβλίων, προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να επιλέξουν τα προσφορότερα. Άλλη πρακτική που προτείνεται με διάταγμα (1856) είναι αυτή της προκήρυξης διαγωνισμού συγγραφής βιβλίων με χρηματικό βραβείο για το καλύτερο, το οποίο θα εισαγόταν στα σχολεία. Όμως και αυτή η πρακτική θα αποδειχτεί ατελέσφορη. Αυτή την περίοδο «η άναρχη ισχύς της πολιτικής του ελεύθερου ανταγωνισμού διαμόρφωσε το οξύ κοινωνικό και πολιτειακό φαινόμενο της

³⁷⁴ Αχιλ. Γ. Καψάλης, Δημ. Φ. Χαραλάμπους, *Σχολικά Εγχειρίδια. Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*, α' έκδ., Εκδόσεις Έκφραση, Αθήνα 1995, σ.143.

³⁷⁵ Λίνα Βεντούρα, «Η νομοθεσία περί διδακτικών βιβλίων: Μια εστία συγκρούσεων εκπαιδευτικού δημοτικισμού και αντιμεταρρυθμιστών (1907-1937)», *Μνήμων*, τ.14, Αθήνα, σ. 92. Προσβάσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/7874/7585> [Ανακτήθηκε:23-3-2018].

³⁷⁶ Δ. «Περί συστάσεως βιβλιοπωλείου εν τη Β. Τυπογραφία», ΦΕΚ 13/13 Απριλίου 1836, τ.Α', άρθρα 1 και 2.

³⁷⁷ Καψάλης, Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 18.

βιβλιοκαπηλίας»³⁷⁸ και συνετέλεσε ώστε ο χώρος του βιβλίου να αποτελέσει πεδίο ανάπτυξης έντονης οικονομικής δραστηριότητας.³⁷⁹

Απόρροια της ανικανότητας των κυβερνήσεων να ρυθμίσουν αποτελεσματικά το καθεστώς των διδακτικών βιβλίων ήταν η ανάπτυξη της κερδοσκοπίας και των πελατειακών σχέσεων στη διαδικασία επιλογής τους. Την κατάσταση αυτή φιλοδοξεί να άρει το ελληνικό κράτος, την περίοδο Τρικούπη και Θεοτόκη, εφαρμόζοντας την διάδοχη πολιτική του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού.³⁸⁰

Ενδιαφέρον είναι ότι ενώ κατά τον 19^ο αι. και στις αρχές του 20^{ου} εκείνο που απασχολεί τις κριτικές είναι η εξωτερική μορφή των σχολικών βιβλίων, οι διαδικασίες έγκρισής τους, η ημιμάθεια ή η άγνοια και η μεροληψία των κριτών, ο ανεπαρκής κρατικός έλεγχος και τα σφάλματα των σχολικών βιβλίων, μετά την εμφάνιση του κόμματος των Φιλελευθέρων το ενδιαφέρον διαφοροποιείται. Τώρα κεντρικό σημείο του ενδιαφέροντος, βενιζελικών και αντιβενιζελικών κυβερνήσεων, είναι το γλωσσικό τους ιδίωμα και το περιεχόμενό τους.³⁸¹

Ειδικότερα, η κυβέρνηση Φιλελευθέρων επιτρέπει την εισαγωγή στα σχολεία απεριόριστου αριθμού βιβλίων με ορισμένες προϋποθέσεις, όπως να μην θίγεται η θρησκεία, η πατρίδα, το πολίτευμα και τα χρηστά ήθη. Ο φιλελεύθερος χαρακτήρας της νομοθεσίας που αφορά στα σχολικά βιβλία εντοπίζεται στα μεγάλα περιθώρια ελευθερίας που έχουν τώρα οι συγγραφείς, στη μη επιβολή της χρήσης ενός βιβλίου και στη δυνατότητα επιλογής τους από τους εκπαιδευτικούς με ταυτόχρονη μείωση της παρεμβατικότητας του υπουργείου.³⁸²

Την περίοδο διαμόρφωσης της φιλελεύθερης πολιτικής για το σχολικό βιβλίο διαδέχεται αυτή της συντηρητικής των πολιτικών αντιπάλων του Βενιζέλου. Η «Επιτροπεία», υπεύθυνη για την εκτίμηση του έργου της περιόδου 1917-1920 καταδικάζει τη φιλελεύθερη πολιτική που ακολουθήθηκε στο θέμα της γλώσσας των διδακτικών βιβλίων, δηλαδή τη δημοτική, *«ως ατημέλητος και ως εικός, πολύ ατελεστέρα της εκφραζούσης τα σπουδαιότερα διανοήματα των πεπαιδευμένων τάξεων»*. Η γλώσσα των σχολικών βιβλίων χαρακτηρίζεται ως *«παρεφθαρμένη, χυδαία και ακαλαίσθητος»* και διατυπώνονται αρνητικές κρίσεις για το περιεχόμενο τους, όπως παροχή *ακατάλληλων κοινωνικοποιητικών προτύπων* και ιδεολογική σύνδεση με την επαναστατημένη Ρωσία. Η Επιτροπεία θεωρεί αντισυνταγματικό το προηγούμενο θεσμικό πλαίσιο και αποφασίζει για τα βιβλία *«να καώσι»*.³⁸³ Το νέο νομοθετικό πλαίσιο αποτελεί αναδίπλωση σε συντηρητικότερες πολιτικές.

Αργότερα, ο Θ. Νικολούδης, υπουργός Παιδείας της Οικουμενικής Κυβέρνησης Ζαΐμη και θεωρητικός του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, αφού επικρίνει τη γλώσσα και το περιεχόμενο των βιβλίων της μεταρρυθμιστικής περιόδου Φιλελευθέρων, προτείνει τον περιορισμό των εγκεκριμένων βιβλίων σε τρία κατά τάξη και μάθημα, μεταξύ των οποίων θα επιλέγουν οι διδάσκοντες.³⁸⁴

³⁷⁸ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ.119.

³⁷⁹ Καψάλης, Χαραλάμπους, *ό.π.*, σσ. 19-20.

³⁸⁰ στο ίδιο, σ.32 και Βεντούρα, *ό.π.*,σ. 92.

³⁸¹ Βεντούρα, *ό.π.*,σ. 94.

³⁸² στο ίδιο, σσ. 96-97.

³⁸³ Καψάλης, Χαραλάμπους, *ό.π.*, σσ. 60-64.

³⁸⁴ στο ίδιο, σ. 99-101.

Κατά τη δεύτερη περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τους Φιλελευθέρους, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929, δημοσιεύεται, ο νόμος 5045/1931 για τα σχολικά βιβλία, που αποτελεί ίσως τον σημαντικότερο σταθμό στην ιστορία του θεσμικού πλαισίου των σχολικών βιβλίων, καθώς αντιμετωπίζει το θέμα σε όλες του τις διαστάσεις, δίχως να περιορίζεται μόνο σε ζητήματα προκήρυξης, έγκρισης, κυκλοφορίας.³⁸⁵ Προβλέπει τη μεγαλύτερη, σε ποσότητα και ποικιλία παραγωγή και χρήση σχολικών βιβλίων, από τα οποία θα επιλεγούν τα καλύτερα. Η ρύθμιση αυτή παραπέμπει στην ιδέα του πολλαπλού βιβλίου, στοιχείο που καθιστά τον νόμο ίσως μοναδικό στην ιστορία της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής «*ως προς τη στάση του απέναντι στη γνώση, στο διδακτικό βιβλίο και στη διαδικασία μάθησης*».³⁸⁶ Επιπλέον, ως γλώσσα των βιβλίων του δημοτικού ορίζεται η δημοτική ή η απλή καθαρεύουσα, για όσα απευθύνονται στην Ε' και ΣΤ'.³⁸⁷

Η αναδρομή στην ιστορία της νομοθετικής πολιτικής του σχολικού βιβλίου ολοκληρώνεται με την αναφορά στον νόμο 5911/1933. Ο νέος υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος, Θ. Τουρκοβασίλης, πολιτευτής του κόμματος Ελευθεροφρόνων, κατηγορεί την μεταρρύθμιση του 1929 ότι καταρρίπτει τις παραδοσιακές ελληνικές αξίες και εισάγει ανατρεπτικές θεωρίες, που αποσκοπούν στην ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης.³⁸⁸ Ο νέος νόμος που εισηγείται περιορίζει τη δημοτική γλώσσα των αναγνωστικών στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού, επαναφέρει την πολιτική της προκήρυξης διαγωνισμού συγγραφής τους, την ανά διετία κρίση τους και την τετραετή ισχύ τους, τέλος διατηρεί τον απεριόριστο κατά τάξη αριθμό των εγκεκριμένων βιβλίων.³⁸⁹

Από τα παραπάνω καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι οι συνεχείς τροποποιήσεις της νομοθεσίας φανερώνουν τον σημαντικό ρόλο που θεωρείται ότι διαδραματίζουν τα σχολικά βιβλία στη διαδικασία της μάθησης και του φρονηματοπισμού αλλά και την ιδεολογική τους λειτουργία. Η συνειδητοποίηση αυτών των λειτουργιών από τις κυβερνήσεις τις οδηγεί να τοποθετούνται σε ζητήματα συγγραφής, έγκρισης και εισαγωγής τους στα σχολεία.³⁹⁰

Συμπερασματικά, οι δύο πολιτικές για το σχολικό βιβλίο, αυτή του ελεύθερου ανταγωνισμού και αυτή του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού εναλλάσσονται μεταξύ τους ως το 1937, οπότε θα νομοθετηθεί και θα κυριαρχήσει η πολιτική του κρατικού μονοπωλίου που επέβαλε το καθεστώς Μεταξά.³⁹¹

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, στοχεύοντας στον έλεγχο και στη χειραγώγηση της νεολαίας, τροποποίησε ριζικά ορισμένες διατάξεις του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου που αφορούσαν τα σχολικά βιβλία. Μια από τις πρώτες ενέργειες του καθεστώτος, δηλωτική της παρεμβατικής του διάθεσης στο ζήτημα, είναι η τροποποίηση ορισμένων διατάξεων του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου. Με τον αναγκαστικό νόμο Α.Ν.40/1936, «*Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί*

³⁸⁵Καψάλης, Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 72.

³⁸⁶ Βεντούρα, *ό.π.*, σσ.101-104 και Καψάλης, Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 77.

³⁸⁷ Ν. 5045 / 23 Ιουνίου 1931, τ.Α', «Περί των σχολικών βιβλίων», ΦΕΚ.165, τ. Α', σσ. 1137-1143.

³⁸⁸ Βεντούρα, *ό.π.*, σσ. 108-110.

³⁸⁹ Ν. 5911/ 18 Νοεμβρίου 1933 «Περί διδακτικών βιβλίων», ΦΕΚ. 357, τ. Α', άρθρα 2,4,15,σ. 2195.

³⁹⁰ Βεντούρα, *ό.π.*, σ. 114.

³⁹¹ Καψάλης, Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 40.

διδασκικών βιβλίων κειμένων διατάξεων», δίνεται η δυνατότητα, κατά την ανατύπωση των ήδη εγκεκριμένων διδασκικών βιβλίων, «να επιφέρονται εις αυτά μεταβολαί υπό των συγγραφέων των μετ' απόφασιν της ολομελείας του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και έγκρισιν του Υπουργείου». ³⁹²

Η ρύθμιση αυτή, δηλαδή το δικαίωμα αλλαγών σε ανατυπωμένα βιβλία, αποτελεί σημαντική πρόβλεψη, αφού δημιουργεί το απαραίτητο πλαίσιο, ώστε το καθεστώς να αξιοποιεί τα ήδη υπάρχοντα βιβλία, επιφέροντας σ' αυτά τις απαιτούμενες αλλαγές, αλλαγές συμβατές με τις ιδεολογικές ανάγκες του καθεστώτος. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των αναγνωστικών με τις εικόνες της ΕΟΝ στο εξώφυλλό τους και η προσθήκη προπαγανδιστικών κειμένων για την ΕΟΝ. ³⁹³ Η λύση αυτή προτιμήθηκε από την παραγωγή νέων βιβλίων, όπως αποδεικνύει η επιβίωση της συγκεκριμένης πρακτικής ως το 1939, οπότε και εκδόθηκαν τα πρώτα βιβλία του μεταξικού καθεστώτος. Επιπλέον, η επανατύπωση βιβλίων και όχι η παραγωγή νέων ήταν προτιμότερη, γιατί η δεύτερη περίπτωση είναι χρονοβόρα και κοστοβόρα. ³⁹⁴

Ωστόσο, ο νόμος που αποτελεί τομή στην ιστορία του σχολικού βιβλίου, καθώς εδραιώνει νομοθετικά το κρατικό μονοπώλιο του, είναι ο Α.Ν. 952/1937 «Περί ιδρύσεως Οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κλπ. βιβλίων». Ο ΟΕΣΒ ήταν ο μοναδικός και αποκλειστικός υπεύθυνος Οργανισμός που για πρώτη φορά εμφανίστηκε στον εκπαιδευτικό χώρο, λειτουργώντας μονοπωλιακά για τη συγγραφή και έκδοση βιβλίων, θέτοντας τέλος στο ιδιωτικό εμπόριο των διδασκικών εγχειριδίων. Πρόκειται για Νομικό πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου που υπάγεται στην εποπτεία του υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, με έδρα την Αθήνα (άρθρα 1,2). Η ίδρυση του Οργανισμού εξασφαλίζει, ενισχύοντας στον συγκεντρωτισμό, απόλυτο κρατικό έλεγχο σε έναν καίριο τομέα του συστήματος. ³⁹⁵

Η σύσταση του ΟΕΣΒ, σύμφωνα με το άρθρο 2, έχει ως σκοπό την έκδοση και διάθεση διδασκικών και βοηθητικών βιβλίων, χρήσιμων για τις μαθητικές, σχολικές και λαϊκές βιβλιοθήκες, πανεπιστημιακών παραδόσεων και συγγραμμάτων, βιβλίων χρήσιμων για την Εκκλησία. Επίσης, αποσκοπεί στην έκδοση και διάθεση έντυπων εικόνων και βιβλίων που συμβάλλουν στη συνολική ηθική και πνευματική ανάπτυξη του λαού. Έργο του ακόμη είναι ο εξοπλισμός των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με τα απαιτούμενα εποπτικά μέσα διδασκαλίας, έπιπλα και σκεύη (διδασκικά όργανα, κινηματογραφικά μηχανήματα, θρανία κ.λπ.). ³⁹⁶

Ο ΟΕΣΒ διοικείται από ενδεκαμελές Συμβούλιο, του οποίου ο πρόεδρος και αντιπρόεδρος ορίζεται από τον υπουργό Παιδείας και μέλη: ο Γενικός διευθυντής Παιδείας, ένα μέλος του ΑΣΕ, οριζόμενο από τον υπουργό ανά τετραετία, οι διευθυντές Στοιχειώδους, Μέσης και Ανώτατης εκπαίδευσης και πέντε μέλη, οριζόμενα από τον υπουργό ανά τετραετία, από την τάξη των ανώτατων υπαλλήλων.

³⁹² Α.Ν.40 /31 Αυγούστου 1936 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί διδασκικών βιβλίων κειμένων διατάξεων», ΦΕΚ 378, τ. Α', άρθρο 3, σ.1970.

³⁹³ Καυάλης, Χαράλαμπος, *ό.π.*, σ.86.

³⁹⁴ στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 82-83.

³⁹⁵ Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε...*, *ό.π.*, σ. 50.

³⁹⁶ Α.Ν. 952 /19 Νοεμβρίου 1937 «Περί ιδρύσεως Οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κλπ. βιβλίων», ΦΕΚ 469, τ. Α', σσ. 3017-3019.

Επίσης, ο νόμος προβλέπει μια πενταμελή Εκτελεστική Επιτροπή αποτελούμενη από μέλη του Συμβουλίου και έναν Εντεταλμένο Σύμβουλο, μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής.³⁹⁷ Τα βιβλία κρίνονται από το ΑΣΕ, στο οποίο συμμετέχει και ένα μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου, αφού προηγουμένως το υπουργείο Παιδείας προκηρύξει διαγωνισμό για τη συγγραφή τους, μετέπειτα εγκρίνει και βραβεύει τα τρία καλύτερα από αυτά για κάθε μάθημα, και αποκτά στο εξής την κυριότητά τους.³⁹⁸

Να υπογραμμιστεί ότι τα βιβλία και ο εξοπλισμός των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων δεν διατίθενται δωρεάν αλλά αποτελούν προϊόν προς πώληση. Τα έσοδα του ΟΕΣΒ, απόρροια των παραπάνω πωλήσεων, κληροδοτημάτων και δωρεών, καλύπτουν τις δαπάνες έκδοσης βιβλίων αλλά και άλλες δραστηριότητες, όπως υποτροφίες, σχολικές εκδρομές κ.λπ.

Επίσης, αναφορά στα σχολικά βιβλία γίνεται και στον Α.Ν. 1297/1938, «*Περί συμπληρώσεως και τροποποιήσεως εκπαιδευτικών τινών Νόμων*». Συγκεκριμένα στο άρθρο 41 δηλώνεται ότι κατά το σχολικό έτος 1938-39 εγκεκριμένα διδακτικά βιβλία για τα σχολεία Σ.Ε. θεωρούνται όλα τα «*ισχύσαντα ως τοιαύτα κατά το σχολικόν έτος 1937-38 έτι δε τα εγκριθέντα κατά το 1934 αναγνωστικά τετάρτης τάξεως, δια δε τα εξατάξια γυμνάσια και λοιπά παλαιού τύπου σχολεία της μέσης εκπαίδευσέως όλα τα ισχύσαντα ως εγκεκριμένα διδακτικά βιβλία της Μέσης Εκπαίδευσέως κατά το αυτό σχολικόν έτος 1937-38, ως ταύτα διορθώθησαν κατόπιν της γενομένης υπό του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου αναθεωρήσεως. Τα εισαχθέντα κατά το σχολικόν έτος 1938-39 αναγνωστικά και εγχειρίδια εις τα σχολεία της Στοιχειώδους Εκπαίδευσέως καθορισθήσονται υπό του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου της στοιχειώδους Εκπαίδευσέως εντός του μηνός Ιουλίου 1938*».³⁹⁹

Ακολουθεί ο νέος νόμος Α.Ν.1644/1939 που επιφέρει τροποποιήσεις στο διοικητικό τμήμα του Οργανισμού, με μείωση των προσώπων που το αποτελούν προκειμένου αυτό να γίνει πιο ευέλικτο.⁴⁰⁰

Επιχειρώντας να αξιολογήσουμε τη συμβολή του νέου Οργανισμού στην άρση των κακώς κειμένων που σχετίζονταν με την έκδοση των σχολικών βιβλίων, διαπιστώνουμε ότι η μακρόβια πολιτική του κρατικού μονοπωλίου, που εισήγαγε, θεράπευσε παθογένειες του προϋπάρχοντος θεσμικού πλαισίου. Η λύση για παράδειγμα του προβλήματος της κερδοσκοπίας, η εξασφάλισή διδακτικών βιβλίων σε χαμηλές τιμές, μέτρο που ευνοεί τους άπορους μαθητές, και η αντιμετώπιση του ιδιοτελούς πνεύματος στις επιτροπές κρίσης των βιβλίων -μετά την απαγόρευση σε υπάλληλο της κεντρικής υπηρεσίας του υπουργείου να υποβάλλει σχολικό βιβλίο για έγκριση- συγκαταλέγονται αναμφίβολα στα θετικά στοιχεία της λειτουργίας του ΟΕΣΒ.⁴⁰¹

³⁹⁷ στο ίδιο, *ό.π.*, άρθρο 3 και 4, σ. 3018.

³⁹⁸ Καψάλης, Χαραλάμπους, *ό.π.*, σσ. 84-85.

³⁹⁹ Α.Ν. 1297/ 6 Ιουλίου 1938 «*Περί συμπληρώσεως και τροποποιήσεως εκπαιδευτικών τινων Νόμων*», ΦΕΚ 251, τ. Α', άρθρο 41, σ. 1724.

⁴⁰⁰ Α.Ν. 1644/ 20 Μαρτίου 1939 «*Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Αναγκ. Νόμου 952/1937 "περί ιδρύσεως Οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κλπ. βιβλίων"* τίνων των περι διδακτικών βιβλίων κειμένων διατάξεων», ΦΕΚ 103, τ. Α', σ. 695-701.

⁴⁰¹ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σσ. 124-125.

Ωστόσο, οι διευρυμένες αρμοδιότητες του Οργανισμού στο χώρο του βιβλίου φανερώνουν τη βούληση του καθεστώτος να ασκήσει συγκεντρωτική πολιτική και να χειραγωγήσει ιδεολογικά μέσω του ελέγχου του βιβλίου.⁴⁰² Αποκαλυπτική του πνεύματος του νόμου 952/1937 είναι η εισηγητική του έκθεση, την οποία συντάξε ο υπουργός Παιδείας Γεωργακόπουλος. Σ' αυτήν το διδακτικό βιβλίο εκλαμβάνεται ως ένας από τους σπουδαιότερους παράγοντες αγωγής, γιατί αποτελεί το κύριο μέσο επίδρασης του σχολείου στον μαθητή και γιατί αποδίδει τις κρατικές αντιλήψεις για τον σκοπό της αγωγής. Η πρόνοια για την καλή εμφάνιση και τη φθηνή τιμή του βιβλίου αναφέρονται ως λόγοι που οδήγησαν στην πρόταση ίδρυσης του ΟΕΣΒ, προκειμένου να παρέχονται στον λαό τα μέσα της πιο ολοκληρωμένης και προσιτής πνευματικής του ανάπτυξης. Ο Οργανισμός λοιπόν, σύμφωνα με τη ρητορική του κειμένου, θα παρέχει στον λαό οικονομικά και ωφέλιμα βιβλία, προκειμένου να τους δελεάσει προς μια ευεργετική απασχόληση και θα συνδράμει στην ενίσχυση της σχολικής εργασίας, βοηθώντας τους οικονομικά ασθενείς μαθητές.⁴⁰³

Οι παραπάνω αναφορές από την εισηγητική έκθεση αποδεικνύουν την πρόθεση απόλυτου ιδεολογικού ελέγχου των μαθητών από το καθεστώς, μέσω της επόπτευσης του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων, αλλά και τον λαϊκίστικο χαρακτήρα του. Το ότι ο Οργανισμός υπηρετεί τις ιδεολογικές σκοπιμότητες του «Νέου Κράτους» αποκαλύπτεται και από απόψεις που διατυπώνονται στην *«Εισηγητική Έκθεση περί των ληπτέων γενικότερων μέτρων προς προαγωγή του έργου της ΕΟΝ»*. Λέγεται ότι θα σημειωθεί νέα νίκη στην προσπάθεια του καθεστώτος να επιμεληθεί της αγωγής της νεολαίας, αν μεριμνήσει ώστε όλα τα βιβλία και τα υπόλοιπα έντυπα να έχουν περιεχόμενο μορφωτικό και κυρίως φρονηματιστικό και ηθικοπλαστικό. Το καθεστώς επιχειρεί να ανατρέψει το έργο του κομμουνιστικού κόμματος, που χρησιμοποίησε το έντυπο, μέσω της *«[...]αντεκδόσεως ισαρρίθμων συν τω χρόνω έργων [...]»*.⁴⁰⁴

Τέλος, ακόμη πιο ανενδοίαστα, το καθεστώς παραδέχεται την ιδεολογική σκοπιμότητα που εξυπηρετούν τα σχολικά βιβλία στο ενημερωτικό λεύκωμα του υφυπουργού Τύπου για ζητήματα παιδείας, ομολογώντας ότι η κυβέρνηση εισήγαγε στα δημοτικά τα νέα αναγνωστικά που αντικατέστησαν τα παλαιότερα, αυτά δηλ. που είχαν εγκριθεί πριν από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, προκειμένου να ανταποκρίνονται πλήρως στο πνεύμα και το περιεχόμενο, *«προς το ιδεολογικόν περιεχόμενον του Νέου Εθνικού Κράτους»*. Σύμφωνα με το ενημερωτικό έντυπο τα νέα αναγνωστικά διαπνέονται από *χριστιανική εθνική πνοή και παλμό*, τονίζονται σ' αυτά οι πιο διδακτικές σελίδες της εθνικής μας ζωής και ιστορίας, ενώ καλλιεργείται με κατάλληλα κείμενα η πίστη και η αφοσίωση στο εθνικό κράτος.⁴⁰⁵

Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια περιδιάβαση στα σχολικά εγχειρίδια της εποχής, κυρίως στα αναγνωστικά, γιατί αυτά αποτελούν τα βασικότερα εγχειρίδια για την πολύπλευρη διαμόρφωση της προσωπικότητας των μαθητών, από άποψη γλωσσική,

⁴⁰² Καψάλης, Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 85.

⁴⁰³ Βεντούρα, *ό.π.*, σσ. 112-113.

⁴⁰⁴ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σσ. 125-126.

⁴⁰⁵ «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως...», *ό.π.*, τ. Γ', σ. 196.

αξιακή, θρησκευτική και εθνική, καθώς οι μαθητές ασχολούνται συχνά μ' αυτά και έχουν ιδεολογική σημασία.⁴⁰⁶

Εστιάζοντας στη θεματολογία τους, διαπιστώνουμε ότι κυρίαρχη θέση σ' αυτά έχει η νεολαία. Μάλιστα όσο προχωρούμε από τάξη σε τάξη τα κείμενα με τη θεματική αυτή αυξάνονται. Προστίθενται κείμενα, εικόνες, λόγοι και αποσπάσματα ομιλιών του Μεταξά προς τους νέους και τις νέες. Προβάλλεται η εθνική αποστολή της νεολαίας, η οποία είναι επιφορτισμένη με το χρέος προστασίας και διαφύλαξης της εθνικής ακεραιότητας της πατρίδας από εξωτερικούς κινδύνους, της αναλλοίωτης συνέχειας του έθνους και της ιστορικής του εξέλιξης. Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η προβολή της εικόνας του χαρισματικού ηγέτη, της γης ως πεδίο λατρείας του ανθρώπου, της θρησκείας, πατρίδας, οικογένειας.⁴⁰⁷

Σε έντυπο του καθεστώτος που αποτελεί ένα είδος απολογισμού των μέτρων που έχουν ληφθεί για την εξύψωση και την αναδιοργάνωση της παιδείας στα τέσσερα χρόνια διακυβέρνησης του καθεστώτος, γίνεται αναφορά στην προκήρυξη διαγωνισμού για τη συγγραφή σχολικών βιβλίων για τις ανώτερες τάξεις των εξαταξίων γυμνασίων. Μιλά για έγκριση νέων σχολικών βιβλίων, τα οποία πρόκειται να κυκλοφορήσουν σε τιμή φθηνότερη κατά 50% από αυτά που ως τώρα εκδίδονταν.⁴⁰⁸ Ωστόσο, τα βιβλία αυτά δεν ήταν τόσο νέα όσο δήλωνε το προαναφερόμενο κείμενο, αφού επρόκειτο για ανατυπώσεις, με προσθήκη νέου εξώφυλλου, στο οποίο εικονιζόταν ένστολα μέλη της ΕΟΝ, και προπαγανδιστικών κειμένων, όπως «Ο μικρός Φαλαγγίτης», «Ο Ύμνος της Εθνικής Νεολαίας», «Αποσπάσματα από τους λόγους του Ι. Μεταξά»⁴⁰⁹ κ.α.

Πέρα όμως από τα Αναγνωστικά, ανάλογο ρόλο υπηρετούσαν τα βιβλία Ιστορίας. Σ' αυτά ο προπαγανδιστικός ιδεολογικός λόγος της 4^{ης} Αυγούστου ήταν πιο εμφανής. Ο ίδιος ο Μεταξάς παραδέχεται ότι τα μέσα που επιδρούν στον χαρακτήρα του παιδιού είναι οι διδασκαλίες των δασκάλων, «κυρίως δια των διδασκαλιών της Ιστορίας, δια των παραδειγμάτων τα οποία φέρει η ιστορία, μεγάλων πράξεων, μεγάλων ανδρών κλπ., πάντοτε όμως δια του πνεύματος, δια της διανοίας».⁴¹⁰ Είναι αξιοσημείωτο ότι σ' όλο το βιβλίο της ΣΤ' δημοτικού δεν εντοπίζεται καμιά αναφορά στον Βενιζέλο.⁴¹¹ Το καθεστώς επιδιώκει μέσω των εγχειριδίων της Ιστορίας και της Ανθολογίας Νεοελληνικών Λογοτεχνημάτων στο να εμπνεύσει την εθνική υπερηφάνεια, να τους φρονηματίσει εθνικά μέσω των διδαγμάτων του παρελθόντος.

⁴⁰⁶ Άννα Φραγκουδάκη, *Τα αναγνωστικά Βιβλία του δημοτικού Σχολείου: Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1978, σσ. 11-12.

⁴⁰⁷ Χρήστος Παπαθανασίου, *Τα Αναγνωστικά βιβλία του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, 1938-1941*, ανέκδοτη Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τομέας Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2011, σσ. 26, 28-29, 43, 45-46, 59-61, στην ιστοσελίδα <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoal/default/data/1327857/theFile> [Ανακτήθηκε:17-5-2018].

⁴⁰⁸ στο ίδιο, σ. 194.

⁴⁰⁹ Καψάλης, Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 86.

⁴¹⁰ «Λόγος προς τους γονείς και διδασκάλους (25 Οκτωβρίου 1939), *Λόγοι και Σκέψεις...*, *ό.π.*, τ. Β', σ. 165.

⁴¹¹ Αγγελής, *ό.π.* σ. 136.

Τέλος, υπήρξε μέριμνα να αντικατοπτρίζεται σ' αυτά τα βιβλία η εθνική ζωή και η συμβολή κάθε γωνιάς της ελληνικής πατρίδας, ελεύθερης και υπόδουλης.⁴¹²

Το ότι το σχολικό βιβλίο στη χώρα μας ήταν κρατικό μονοπώλιο έδινε τη δυνατότητα αποτελεσματικής προπαγάνδας σε εκείνες τις πολιτικές και κοινωνικές ομάδες που είχαν δυνατότητα ελέγχου της εξουσίας. «*Με την κρατική έγκριση, οι συγγραφείς των εγχειριδίων μπορούσαν συνεπώς να μεταδώσουν θετικές ή αρνητικές εικόνες, να ορίσουν εχθρούς και φίλους, να καλέσουν σε συναισθηματική ταύτιση τους μαθητές, μέσω ενός λόγου όχι πλέον ουδέτερου αλλά συγκινησιακά φορτισμένου*».⁴¹³

Επιλογικά, ο ΟΕΣΒ πέτυχε να βελτιώσει την εμφάνιση των διδακτικών βιβλίων και τη διάθεση αυτών σε οικονομικότερες τιμές, δίχως όμως να επιτύχει τη μορφωτική και παιδαγωγική ποιότητα του βιβλίου από άποψη περιεχομένου, γιατί στην ουσία τα βιβλία του Οργανισμού χρησιμοποιήθηκαν ως προπαγανδιστικά όργανα του καθεστώτος.⁴¹⁴ Ας μην παραλειφθεί όμως η παρατήρηση ότι αυτός ο τρόπος διάθεσης των σχολικών βιβλίων εξακολουθεί μέχρι σήμερα να διατηρείται, αν και το πολίτευμα είναι δημοκρατικό. Βλέπουμε λοιπόν, στοιχεία συγκεντρωτικής πολιτικής να μην εγκαταλείπονται.⁴¹⁵

⁴¹² «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως...», *ό.π.*, τ. Γ', σ. 197.

⁴¹³ Χριστίνα Κουλούρη, «Φανατισμός, δογματισμός, συγκρότηση ταυτότητας. Μια προσέγγιση στο λόγο των σχολικών εγχειριδίων», *Μνήμων*, τ.18, Αθήνα 1996, σ. 145.

⁴¹⁴ Κων/νος Καλατζής, *Η Παιδεία εν Ελλάδι...*, *ό.π.*, σ. 61.

⁴¹⁵ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 126.

8. Αναλυτικά Προγράμματα

Η έρευνα των Αναλυτικών Προγραμμάτων (Α.Π.) είναι ενδιαφέρουσα, γιατί δίνει τη δυνατότητα να εντοπιστούν οι προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής μιας ορισμένης περιόδου. Τα Α.Π. και τα σχολικά βιβλία, μέσα υλοποίησης των Α.Π., αποτελούν το σύνολο των μορφωτικών κεφαλαίων τα οποία εκφράζουν τους σκοπούς της αγωγής, όπως καθορίζονται από την επίσημη πολιτεία. Το επίσημο Α.Π. αντανακλά το ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτικό υπόβαθρο καθώς και τις κυρίαρχες αξίες και παραδόσεις της κάθε χώρας.

Το Α.Π. είναι συνυφασμένο με τον τύπο πολίτη που η επίσημη κρατική πολιτική στοχεύει να διαμορφώσει. Μεταξύ των παραγόντων που επηρεάζουν το περιεχόμενο του Α.Π. περιλαμβάνονται η κουλτούρα μιας χώρας, η παράδοσή της, η ιστορία της, η οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη, η θρησκεία, οι φυσικοί πόροι αλλά και το πολιτικό καθεστώς της.⁴¹⁶ Συνεπώς, κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά σ' αυτό, προκειμένου να ανιχνεύσουμε αν είναι δυνατόν να εντοπιστούν οι βασικές ιδεολογικές κατευθύνσεις του μεταξικού καθεστώτος.

Η σχεδιαζόμενη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1930 με πρωταγωνιστή τον υπουργό Παιδείας Γ. Παπανδρέου επιχειρεί εκτός των άλλων τη σύνταξη σχολικών προγραμμάτων που πρώτη φορά ονομάζονται Αναλυτικά,⁴¹⁷ επιχειρώντας τη στροφή της εκπαίδευσης στην κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα με ταυτόχρονη απομάκρυνση από τον κλασικισμό. Η στροφή αυτή επιβεβαιώνεται με την ίδρυση κατώτερων επαγγελματικών σχολείων, πρακτικών λυκείων αλλά και από το πρόγραμμα μαθημάτων του γυμνασίου, στο οποίο, παρόλο που εξακολουθούν να πρωταγωνιστούν τα Αρχαία Ελληνικά, είναι ορατό, όπως έχει αναφερθεί παραπάνω και το ανανεωτικό πνεύμα. Ωστόσο, και αυτή η μεταρρυθμιστική προσπάθεια θα έχει την τύχη των προηγούμενων, θα ανασταλεί, καθώς «κάθε πολιτική παλινδρόμηση στην Ελλάδα θα έχει ως νομοτελειακή συνέπεια και την εκπαιδευτική παλινδρόμηση».⁴¹⁸

Δεδομένου ότι «το Αναλυτικό Πρόγραμμα αποτελεί την επίσημη έκφραση της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας μιας κοινωνίας»,⁴¹⁹ είναι φυσικό το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου να επιχειρήσει να το τροποποιήσει ανάλογα με τη στόχευσή του. Ωστόσο, παρά τις διακηρύξεις του για έμφαση στον πρακτικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης, την πρωτοκαθεδρία στα Α.Π. εξακολουθεί να έχει ο κλασικισμός.

Το Α.Π. του 1935 ισχύει για τρία χρόνια μετά από την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας.⁴²⁰ Μια προσπάθεια τροποποίησής του επιχειρείται με το Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως του Αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων του γυμνασίου ως προς

⁴¹⁶ Γεώργιος Φλουρής, *Αναλυτικά Προγράμματα για μια νέα εποχή στην εκπαίδευση*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 1983, σ. 52 στο Ελένη Κουμπρόγλου, *Μια κριτική προσέγγιση των Αναλυτικών Προγραμμάτων για την Ελληνική ως 2^η Ξένη Γλώσσα*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τμήμα Νηπιαγωγών, Παιδαγωγική Σχολή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 2015, σ. 29, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y29e47bz> [Ανακτήθηκε 19-5-2018].

⁴¹⁷ Γεώργιος Ηρακλέους, «Θεωρητικές προσεγγίσεις στα Αναλυτικά προγράμματα σπουδών», στην ιστοσελίδα <http://kemetete.sch.gr/wp-content/uploads/2011/12/1-eis.pdf> [Ανακτήθηκε: 21-3-2018].

⁴¹⁸ Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση...*, ό.π., σσ. 72, 104-105.

⁴¹⁹ Καψάλης, Χαραλάμπους, ό.π., σ.171.

⁴²⁰ Νούτσος, *Προγράμματα Μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος, (1931-1973)*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 258.

τα γυμνάσια των θηλέων»,⁴²¹ το οποίο εντάσσει το μάθημα της Οικοκυρικής στα υποχρεωτικά για δύο ώρες εβδομαδιαίως, απόφαση που σχετίζεται με την αντίληψη του καθεστώτος σχετικά με τον ρόλο της γυναίκας, τον οποίο μάλιστα προπαγάνδιζε. Η κύρια αποστολή της γυναίκας ήταν η μητρότητα και ο χώρος δράσης της το σπίτι. Δηλωτικά του ρόλου για τον οποίο την προετοίμαζε το καθεστώς είναι όσα γράφονται γι' αυτήν στο περιοδικό της ΕΟΝ «*Νεολαία*»: η μόρφωσή της πρέπει να είναι στοιχειώδης, να περιλαμβάνει γνώσεις οικοκυρικής, προκειμένου να ανταποκριθεί στον μεγάλο προορισμό της αργότερα, ως σύζυγος, ως μητέρα, ως νοικοκυρά.⁴²² Πρόκειται για αντιλήψεις που απηχούν επιδράσεις του «Νέου Κράτους» από τη φασιστική ιδεολογία. Γι' αυτό ο ρόλος του μαθήματος της Οικοκυρικής αναβαθμίζεται και υπάρχει πρόνοια για την προετοιμασία του διδακτικού προσωπικού οικοκυρικών μαθημάτων, το οποίο θα μορφώνεται στο διτάξιο τμήμα που προσαρτήθηκε στην Ανωτέρα Χαροκόπειο Οικοκυρική Σχολή.⁴²³

Η απαλοιφή από το ίδιο Α.Π. του μαθήματος «Αγωγή του Πολίτη» στην ΣΤ' τάξη των γυμνασίων θηλέων ίσως να εκπορεύεται από την ίδια αντίληψη του καθεστώτος για την αποστολή της γυναίκας, που τη θέλει να είναι αφοσιωμένη στα του οίκου της. Συνεπώς το μάθημα αυτό θεωρούνταν άσχετο με τη γυναικεία φύση⁴²⁴ και τα γυναικεία ενδιαφέροντα. Μ' αυτόν τον τρόπο φαίνεται πως η μεταξική δικτατορία υλοποιούσε από την άποψη της σχολικής γνώσης ορισμένες από τις αντιλήψεις της προαστικής ιδεολογίας αναφορικά με τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας.⁴²⁵

Οι μεταρρυθμίσεις που επέφερε ο νόμος 770/1937 στη δομή της Μ.Ε. επηρέασαν και τα Α.Π. της Α' και Β' τάξης γυμνασίων και αστικών σχολείων, στα οποία, με τα Β.Δ. 18/22 Οκτωβρίου 1937 για την Α' τάξη⁴²⁶ και Β.Δ. 14/18 Μαρτίου 1938 για τη Β' τάξη, εισάγεται η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών από το β' εξάμηνο, επτά ώρες την εβδομάδα στην Α' και οκτώ στη Β' τάξη. Για τα αστικά σχολεία της Β' τάξης οι προβλεπόμενες ώρες είναι τέσσερις, αν και η στόχευση των σχολείων αυτών είναι η παροχή γενικής πραγματικής μόρφωσης.⁴²⁷ Αν λάβουμε μάλιστα υπόψη ότι αυτές οι παραπάνω τάξεις αντιστοιχούσαν στην Ε' και ΣΤ' δημοτικού, αντιλαμβανόμαστε τον κλασικιστικό προσανατολισμό της Μ.Ε. και ενός τμήματος της Στοιχειώδους. Προσανατολισμός που ταυτίζεται με την εθνική παιδεία για να πιστοποιηθεί η αυθεντικότητα της εθνικής συνείδησης. Έτσι επιτυγχάνεται η κύρια επιδίωξη του καθεστώτος, η επιλογή των «εκλεκτών», των «ηγετών», μέσω μιας εκπαίδευσης προσανατολισμένης στο ένδοξο παρελθόν. Η φιλοσοφία αυτή απηχεί

⁴²¹ Β.Δ. / 25 Ιανουαρίου 1937 «Περί τροποποίησης του Αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων του γυμνασίου ως προς τα γυμνάσια των θηλέων», ΦΕΚ 24, τ. Α', άρθρο 1, παρ. 7, σ. 148.

⁴²² Βούλα Γ. Βασιλειάδου, «Η Οικοκυρική. Η σημασία της διδασκαλίας της στα σχολεία μας» *Νεολαία*, φ. 17, 5 Φεβρουαρίου 1939, τ. Δ', σ. 558.

⁴²³ Καγκαλίδου, *ό.π.* σσ. 106-108.

⁴²⁴ στο ίδιο, σ. 108.

⁴²⁵ Νούτσος, *ό.π.*, σ. 259.

⁴²⁶ Ε.τ.Κ. φ. 423/22 Οκτωβρίου 1937, τ. Α', «Περί του Αναλυτικού Προγράμματος της πρώτης τάξεως Γυμνασίων», σ. 2774.

⁴²⁷ Ε.τ.Κ. φ. 104/ 18 Μαρτίου 1938, τ. Β', «Περί του Αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος της δευτέρας τάξεως των Γυμνασίων», σ. 658 και «Περί του Αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος της Β' τάξεως των αστικών σχολείων», σ.660, και Α.Ν. 770/1937, άρθρο 4, *ό.π.*

επιδράσεις από την Ιταλία, η οποία την εποχή αυτή ως θεμέλιο της αγωγής θέτει την ουμανιστική παιδεία.⁴²⁸

Η αλλαγή στην ηγεσία του υπουργείου Παιδείας θα γίνει αισθητή και στα Α.Π., τα οποία με το Β.Δ. 8 Φεβρουαρίου 1939 εισάγουν τη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών (οκτώ ώρες) στη Β' τάξη των προγυμνασίων και οκτατάξιων γυμνασίων και όχι στην Α'. Αλλαγή επέρχεται και στις ώρες διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών, οι οποίες αυξάνονται και ανέρχονται στην Α' τάξη σε δέκα ώρες εβδομαδιαίως με παράλληλη διδασκαλία της απλής καθαρεύουσας και δημοτικής.⁴²⁹ Σχετικά με το πρόγραμμα των αστικών σχολείων δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις.⁴³⁰

Νέες ρυθμίσεις επέρχονται, απόρροια του Α.Ν. 1849/1939, ο οποίος αλλάζει τη δομή της Μ.Ε. θεσπίζοντας τα εξατάξια γυμνάσια, στα οποία βάσει του νέου Α.Π. οι ώρες διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών αυξάνονται κατά μία στην Ε' και ΣΤ', η παράλληλη διδασκαλία δημοτικής και καθαρεύουσας εξακολουθεί να υφίσταται, αλλά τώρα δίνεται η δυνατότητα παράλληλης χρήσης τους και στη σύνθεση των εκθέσεων όλων των τάξεων.⁴³¹ Η εισαγωγή της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας στη Μ.Ε. είναι συνυφασμένη με την γλωσσική τοποθέτηση του Ι. Μεταξά, για την οποία θα γίνει λόγος σε ιδιαίτερη ενότητα της παρούσας εργασίας.

Στο σημείο αυτό σκόπιμο είναι να αναφερθούμε στην επικρατούσα αντίληψη της απαγόρευσης διδασκαλίας του «Επιταφίου» του Περικλή από το καθεστώς,⁴³² αντίληψη που φαίνεται να ασπάζεται και ο Σεφέρης, ο οποίος σημειώνει σχετικά: «Όταν μ' έφεραν από την Αλβανία στην Αθήνα, ο Επιτάφιος του Περικλή ήταν υπόδικος, ο αγέρας φυσούσε από τη Σπάρτη». Ο Ε. Παπανούτσος αναφέρει ότι ήταν απόφαση του Δ. Παπούλια, Γεν. επιθεωρητή Μ.Ε. Ν. Ιωαννίνων και Γεν. επιθεωρητή της ΕΟΝ, ο οποίος με εγκύκλιό του προς τα γυμνάσια της δικαιοδοσίας του απαγόρευσε τη διδασκαλία του *Επιταφίου*, επειδή υμνούσε τη δημοκρατία. Η εγκύκλιος αυτή δημοσιεύτηκε και προκάλεσε δυσμενή και προσβλητικά σχόλια για τη χώρα από τον ξένο Τύπο. Ωστόσο, ο Μεταξάς στις 14-2-1938, απαντώντας σε επιστολή της Έλενας Βενιζέλου σχετικά με τη λογοκρισία των κλασικών κειμένων γράφει: «*Ευγενεστάτη Κυρία, εις απάντησιν της από 7 Φεβρουαρίου ε.ε. επιστολής υμών, πληροφορώ υμάς τα εξής: 1^{ον} Ουδεμία εκκαθάρισις των κειμένων των αρχαίων συγγραφέων ούτε διετάχθη ούτε πρόκειται να διαταχθή, ούτε επιτροπή διορίσθη προς τούτο, ούτε πρόκειται να διορισθή [...]*».⁴³³

Ο ιδιαίτερος προσανατολισμός στην εκπαίδευση των κοριτσιών διατηρείται με την ύπαρξη στο ωρολόγιο πρόγραμμα δύο ωρών την εβδομάδα του μαθήματος των

⁴²⁸ Καγκαλίδου, *ό.π.* σσ. 109-110.

⁴²⁹ ΦΕΚ 56/14.02.1939, τ. Α', «Περί Αναλυτικού και Ωρολογίου προγράμματος της Β' τάξεως των Προγυμνασίων και οκτατάξιων Γυμνασίων», σσ. 380-382, στην ιστοσελίδα <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/curricula/item.html?code=1939-056A&tab=01>. [Ανακτήθηκε: 22-3-2018].

⁴³⁰ ΦΕΚ 56/14.02.1939, τ. Α', «Περί Αναλυτικού και Ωρολογίου προγράμματος της Α' τάξεως των Αστικών Σχολείων», σσ. 377-378.

⁴³¹ Δ./ 9 Νοεμβρίου 1939 «Περί του Αναλυτικού και Ωρολογίου προγράμματος των μαθημάτων των διδασκτέων εις τους μαθητάς των επί τη βάσει του υπ' αριθμ. 1849/1939 Αναγκαστικού Νόμου ιδρυθέντων εξατάξιων γυμνασίων», ΦΕΚ 477, τ. Α', σσ. 381-383.

⁴³² Κάτσικας- Θεριανός, *ό.π.*, σ. 138.

⁴³³ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σημείωση 229, σ. 111.

Οικοκυρικών και την πρόταση επιλογής κειμένων στο μάθημα των Νέων Ελληνικών που σχετίζονται με τη ζωή της Ελληνίδας.⁴³⁴ Η διδασκαλία της Αγωγής του Πολίτη επανέρχεται στα γυμνάσια θηλέων, με προσαρμοσμένο όμως το περιεχόμενο στις ανάγκες του καθεστώτος, καθώς διδάσκονται ενότητες όπως: «*Το Βασιλικόν πολίτευμα και τα πλεονεκτήματα αυτού*», «*Το σημερινόν πολίτευμα της Ελλάδος, το Εθνικόν Κράτος*».⁴³⁵

Σε ό,τι αφορά στο Α.Π. των αστικών σχολείων υπάρχουν μαθήματα γενικής μόρφωσης και «*επαγγελματικής προπαιδείσεως ή ειδικά, τα οποία διδάσκονται στις δύο ανώτερες τάξεις και είναι σχετικά με την επαγγελματική κατεύθυνση του καθενός, εμπορική ή γεωργική ή βιοτεχνική για των αρρένων ενώ για των θηλέων οικοκυρική, ή εμπορική ή γεωργική*».⁴³⁶

Το νέο στοιχείο αυτών των Α.Π. είναι η εισαγωγή του μαθήματος «*Νέα Ελληνικά και Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων*», στο πλαίσιο του οποίου διδάσκονται στην Α' τάξη επιλεγμένα «*εκ δημοτικών και έντεχνων νεοελληνικών επών, ως και εκλεκτών επικολυρικών και λυρικών ποιημάτων, γεγραμμένων εις την δημοτικήν, έτι και ενίων εκλογών εκ της Οδυσσεΐας και της Ιλιάδος του Ομήρου και εκ των έργων του Ησιόδου εν δοκιμίω εμμέτρω μεταφράσει εις την δημοτικήν γλώσσαν*». Παρόμοια, επιλογές κειμένων από την αρχαία ελληνική γραμματεία διδάσκονται οι μαθητές και στις δύο επόμενες τάξεις των αστικών σχολείων και πάλι μεταφρασμένα στη δημοτική.⁴³⁷

Τα τελευταία Α.Π. της μεταξικής περιόδου δημοσιεύονται το 1940 και καθορίζουν τα ειδικά διδασκόμενα μαθήματα στα αστικά σχολεία οικοκυρικής ή γεωργικής ή εμπορικής και βιομηχανικής κατεύθυνσης.⁴³⁸

Σε γενικές γραμμές οι αλλαγές που επέφερε το καθεστώς στα προγράμματα μαθημάτων δεν αποκλίνουν και πολύ από εκείνα της εποχής Τουρκοβασίλη.⁴³⁹ Υπάρχουν ωστόσο κάποιες σημαντικές διαφοροποιήσεις, όπως ο εξέχων ρόλος που καλείται να παίζει το μάθημα της Γυμναστικής, το οποίο με το Α.Ν. 247/1936 χαρακτηρίζεται πρωτεύον, και η διδασκαλία του υποχρεωτική (Υ.Α.50860/7 Ιουνίου 1938), τρεις ώρες σ' όλα τα ωρολόγια προγράμματα του μεταξικού καθεστώτος.

Το μάθημα είναι απαραίτητο, γιατί αποτελεί «*στοιχείο εθνικής ταυτότητας*». Επιπλέον, το «*Νέο Κράτος*» «*αναβιώνει το αρχαίο ελληνικό ιδεώδες του "καλού καγαθού πολίτη"*».⁴⁴⁰ Ο Μεταξάς σε ομιλία του προς τους φοιτητές υπογραμμίζει ότι πρέπει να διαπλαστούν ρωμαλέα τα σώματα των νέων, ανδρών και γυναικών, αφού το ιδεώδες της φυλής μας είναι όχι μόνο να παράγει μεγάλα πνεύματα αλλά και

⁴³⁴ ΦΕΚ 477/09.11.1939, *ό.π.*, σημείωση, σ. 3084.

⁴³⁵ στο ίδιο, σ. 3086.

⁴³⁶ Α.Ν. 1800/1939, άρθρο 4, *ό.π.*, σ.1598.

⁴³⁷ Δ./ 9 Νοεμβρίου 1939 «Περί του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος των μαθημάτων των διδασκόντων εις τους μαθητάς των επί τη βάσει του υπ'αριθμ. 1800/1939 Αναγκαστικού Νόμου ιδρυθέντων αστικών σχολείων», ΦΕΚ 478, τ. Α', σσ. 3098.

⁴³⁸ Δ./ 2 Νοεμβρίου 1940 «Περί του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος των ειδικών μαθημάτων των διδασκόμενων εις τα αστικά σχολεία θηλέων οικοκυρικής κατευθύνσεως και γυναικείων τεχνών», ΦΕΚ 355, τ. Α', σ. 2843-2844.

⁴³⁹ Νούτσος, *ό.π.*, 258, 265.

⁴⁴⁰ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σσ. 115-116.

ωραία και δυνατά σώματα,⁴⁴¹ ενώ σε άρθρο δημοσιευμένο στο περιοδικό του καθεστώτος «*Η Νεολαία*» αναφέρεται ότι η σωματική αγωγή και η άθληση είναι παντού και πάντοτε εθνική υπόθεση.⁴⁴² Επιπλέον, η εισαγωγή του μαθήματος εξυπηρετεί και τη σκοπιμότητα ανάπτυξης μιλιταριστικού πνεύματος στην εκπαίδευση μέσω του οποίου επιδιώκεται η πειθαρχία και η υπακοή.⁴⁴³

Στα νέα στοιχεία της καθεστωτικής εκπαιδευτικής πολιτικής συμπεριλαμβάνεται και η εισαγωγή ενός ξεχωριστού μαθήματος, της Εθνικής και Ηθικής Αγωγής, *μάθημα της ΕΟΝ εμβόλιμο στο σχολικό πρόγραμμα*⁴⁴⁴ όλων των σχολείων, που στοχεύει στην ανάπτυξη και καλλιέργεια συναισθημάτων «εθνικού, θρησκευτικού, ηθικού και κοινωνικού και έξαρσιν των εννοιών Θρησκείας, πατρίδος, Οικογενείας».⁴⁴⁵ Η εισαγωγή και διδασκαλία του μαθήματος αυτού, βάσει έντυπων οδηγιών για τέσσερις ώρες το μήνα, και η καθιέρωση της γυμναστικής ως υποχρεωτικού γίνονται στο πλαίσιο της επίσημης ιδεολογικής αντίληψης του καθεστώτος για τη δημιουργία του «Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού».⁴⁴⁶

Μια ακόμη προσπάθεια του καθεστώτος να αλώσει ιδεολογικά τον χώρο του σχολείου μέσω του Α.Π. διαφαίνεται στην παρατήρηση 1 της ΕτΚ. 56/14-2-1939, όπου υπάρχει πρόβλεψη δύο απογεύματα της εβδομάδος να μένουν ελεύθερα για προαιρετική εργασία των μαθητών στο σπίτι ή στο σχολείο, για διδακτικούς περιπάτους και για την ανάπτυξη της Γυμναστικής, Γεωπονικής, Καλλιτεχνικής και Σχολικής ζωής.⁴⁴⁷ *Πιθανόν η πρόβλεψη αυτή να επέτρεπε τη συμμετοχή των μαθητών στις ομάδες της ΕΟΝ κάθε σχολείου.*⁴⁴⁸ Κλείνοντας, να επισημανθεί ότι για τον εθνικιστικό φρονηματισμό των παιδιών πέρα από το Α.Π. αξιοποιούνται και άλλοι τρόποι, όπως ο υποχρεωτικός εκκλησιασμός, οι σχολικές εκδρομές, οι γιορτές και οι ομιλίες.⁴⁴⁹

Τέλος, το καθεστώς αναφερόμενο στο έργο του ΑΣΕ, το 1940, γνωστοποιεί την κατάρτιση σχεδίου Α.Π. μαθημάτων του δημοτικού σχολείου που έρχεται να αντικαταστήσει το παλιό, αυτό που, κατά τα λεγόμενά του, ίσχυε από το 1914. Η αλλαγή κρίνεται από τον εκπαιδευτικό κόσμο της χώρας ως αναγκαία, καθώς το παλιό Α.Π. δεν ανταποκρίνεται πια στις απαιτήσεις της λαϊκής παιδείας.

Το νέο Α.Π. συντάχθηκε με βάση «*Τας ανάγκας και τας ικανότητες της παιδικής ψυχής, ιδίως της ψυχής του μαθητού του λαϊκού σχολείου, συμφώνως προς τα πορίσματα της επιστημονικής ψυχολογικής ερεύνης και της καθημερινής πείρας*».⁴⁵⁰ Επίσης έλαβαν υπόψη τους τις μορφωτικές ανάγκες των λαϊκών τάξεων, από τις οποίες κυρίως προέρχονται οι μαθητές του δημοτικού σχολείου, ανάγκες που η εποχή υπαγορεύει, τις απαιτήσεις της σύγχρονης επιστημονικής διδακτικής και της υγιεινής.

⁴⁴¹ «Ομιλία προς τους φοιτητάς του Πανεπιστημίου», 10 Οκτωβρίου 1936, *ό.π.*

⁴⁴² «Ο «Πανιώνιος»», *Η Νεολαία*, 9 Μαρτίου 1940, φ. 23 (74), 9-3-1940, Ε', σ. 708.

⁴⁴³ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 116.

⁴⁴⁴ Αγγελής, *ό.π.*, σ. 137.

⁴⁴⁵ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 114.

⁴⁴⁶ Νούτσος, *ό.π.*, σσ. 259-263.

⁴⁴⁷ Δ./14 Φεβρουαρίου 1939 «Περί Αναλυτικού και Ωρολογίου προγράμματος της Β' τάξεως των Προγυμνασίων και οκταταξίων Γυμνασίων», ΦΕΚ 56, τ. Α', σ. 82.

⁴⁴⁸ Καγκαλίδου, *ό.π.* σ.110.

⁴⁴⁹ Αγγελής, *ό.π.*, σ. 137.

⁴⁵⁰ Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως..., *ό.π.*, τ. Γ', σ. 195.

*«Τας απαιτήσεις τέλος της Πολιτείας από τον Έλληνα πολίτη της αύριο, όπως τας διέγραψε το Νέον Κράτος της 4^{ης} Αυγούστου καταβληθείσης ιδιαίτερας φροντίδος δια την τόνωσιν της θρησκευτικής και εθνικοπολιτικής και κοινωνικής αγωγής των μαθητών».*⁴⁵¹ Ωστόσο, νομοθετικό κείμενο που να καθιερώνει τους παραπάνω στόχους και να εισάγει τα νέα Α.Π. δεν έχει βρεθεί. Πιθανόν να μην ολοκληρώνεται η προσπάθεια λόγω του πολέμου του 1940.

Επιχειρώντας να ανατάμουμε την εκπαιδευτική πολιτική του μεταξικού καθεστώτος θα λέγαμε ότι πρόκειται για ένα *«συννοθύλευμα ετερόκλητων ιδεολογικών στοιχείων, όπου ο λαϊκισμός και η έννοια της φυλής συνυπάρχουν με το εθνικό κράτος, το εθνικό συμφέρον και το ακατάλυτο δια μέσου των αιώνων ελληνικό πνεύμα. [...] ιδεολογικό αμάλγαμα με τον έντονα φασιζόντα χαρακτήρα του [...]»*.⁴⁵²

Επιπλέον, η βιαστική και αντιφατική εκπαιδευτική πολιτική της 4^{ης} Αυγούστου,⁴⁵³ που άρχισε να εφαρμόζεται στο πρόγραμμα του 1939 εξακολουθούσε να έχει τον κλασικιστικό προσανατολισμό που καθιερώθηκε με το πρόγραμμα του 1935. Ουσιαστικά το πρόγραμμα του 1939 αντιγράφει, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, αυτό του 1935. Πρόκειται για την ίδια ιεράρχηση της σχολικής γνώσης και τις ίδιες σχέσεις ανάμεσα στο περιεχόμενο των μαθημάτων. Συνεπώς ο βασικός προσανατολισμός των σχολικών προγραμμάτων δε μεταβάλλεται. Οι μόνες διαφοροποιήσεις αφορούν στη γλωσσική μορφή της διδασκαλίας της έκθεσης, της γραμματικής και του συντακτικού (παράλληλη διδασκαλία απλής καθαρεύουσας και δημοτικής).⁴⁵⁴

Τελικά, σχεδόν σ' όλη τη διάρκεια του μεταξικού καθεστώτος εξακολουθούσε να ισχύει το αναλυτικό πρόγραμμα του 1935. Ίσως το καθεστώς, εξαιτίας του ότι δεν είχε έτοιμη διαμορφωμένη και ολοκληρωμένη πρόταση εκπαιδευτικού προγράμματος σε συνδυασμό με τις προσπάθειες που κατέβαλλε αρχικά προκειμένου να ισχυροποιηθεί, να οδηγήθηκε στην αξιοποίηση «έτοιμων» λύσεων. Αργότερα, ένα χρόνο πριν την είσοδο της χώρας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έγινε μια βιαστική προσπάθεια εκπαιδευτικής αναδιάρθρωσης, δίχως όμως βασικές αλλαγές συγκριτικά με το παρελθόν. Διαπιστώνεται λοιπόν η αδυναμία του καθεστώτος να χαράξει μια διαφορετική πορεία από αυτήν του 1935.

⁴⁵¹ στο ίδιο, σσ. 195-196.

⁴⁵² Νούτσου, *ό.π.*, σ.260.

⁴⁵³ Ενώ «στις 14 Φεβρουαρίου 1939 δημοσιεύτηκε το ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα των δύο πρώτων τάξεων του οκτατάξιου γυμνασίου, στις 22 Απριλίου 1939 κοινοποιείται ανατύπωση “του εν ισχύει εισέτι αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος των εξαταξίων γυμνασίων” και στις 3 Νοεμβρίου 1939 κοινοποιείται το νέο αναλυτικό πρόγραμμα των εξαταξίων γυμνασίων “νέου τύπου”», Χ. Νούτσου, *ό.π.*, υποσημείωση 1, σ. 262.

⁴⁵⁴ στο ίδιο, σσ. 262-263.

9. Διοίκηση και έλεγχος εκπαίδευσης

Η φιλοβασιλική δικτατορία του Ι. Μεταξά με μια σειρά νομοθετικών μέτρων έθεσε την εκπαίδευση σε ασφυκτικό κλοιό τόσο σε επίπεδο διοίκησης όσο και εποπτείας. Η σωρεία νόμων, εγκυκλίων, διαταγών που παράγει το καθεστώς είναι ενδεικτική αυτού του αποπνικτικού πλαισίου λειτουργίας του εκπαιδευτικού μηχανισμού. Οργανώνοντας και στελεχώνοντας τον σχολικό μηχανισμό κατοχυρώνεται από το «Νέον Κράτος» ο ολοκληρωτικός έλεγχος και η υλοποίηση της εκπαιδευτικής του πολιτικής.

Αρχικά, ψηφίζονται νόμοι που αποσκοπούν στην αναδιοργάνωση της Κεντρικής υπηρεσίας του υπουργείου Παιδείας με απώτερο ίσως σκοπό τον αποτελεσματικότερο έλεγχο, μαρτυρώντας τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα του «Νέου Κράτους». Αυτός δηλώνεται εκ προοιμίου από το καθεστώς, καθώς το πρώτο μέτρο που παίρνει με την ψήφιση του Α.Ν. 767/1937 και σχετίζεται με τη διοίκηση ορίζει ότι η εποπτεία και διοίκηση της Στοιχειώδους και Μ.Ε. ανήκει στον υπουργό Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Ασκείται δε μέσω της Κεντρικής υπηρεσίας του υπουργείου, του ΑΣΕ, του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου (ΚΕΣ.), των Εποπτικών και Ανώτερων Εποπτικών Συμβουλίων Στοιχειώδους και Μ.Ε., των διευθυντών των σχολείων και του συλλόγου διδασκόντων.⁴⁵⁵

Ακολουθεί ο Α.Ν. 782/1937, «Περί οργανώσεως της Κεντρικής υπηρεσίας του υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», ο οποίος αναφέρεται στη μετονομασία του υπουργείου με την προσθήκη του προσδιορισμού Εθνικής στο Παιδείας και στην αναδιοργάνωσή του.⁴⁵⁶ Η σημασία της αλλαγής του ονόματος, πέρα από το συμβολικό της χαρακτήρα, έχει και ουσιαστικό περιεχόμενο, καθώς δηλώνεται από το καθεστώς ότι θα προσδώσει στην παιδεία περιεχόμενο και κατευθύνσεις συμβατές με τους στόχους ενός εθνικού κράτους.⁴⁵⁷

Η κεντρική υπηρεσία οργανώθηκε σε δύο Γενικές διευθύνσεις, α) της Παιδείας και β) των Αρχαιοτήτων και Καλών Τεχνών και σε δεκατέσσερις διευθύνσεις. Οι αρμοδιότητες του Γενικού γραμματέα, που με τον νέο νόμο καταργήθηκε, κατανεμήθηκαν στους δύο Γενικούς διευθυντές. Σύμφωνα με το άρθρο 6, στη θέση των Γενικών διευθυντών διορίζονταν καθηγητές πανεπιστημίου ή μέλη του ΑΣΕ.⁴⁵⁸

Καινοφανής θεσμός που προβλέπει ο ίδιος νόμος είναι αυτός του Ιατρικού συμβούλου του υπουργείου, του οποίου έργο είναι τα ζητήματα σχολικής υγιεινής, θεσμός με βαρύνουσα σημασία για το καθεστώς, καθώς το ενδιέφερε η σωματική και ψυχική υγεία των μαθητών. Ένα ακόμη νέο στοιχείο που εισάγει ο νόμος είναι η Διεύθυνση Οργανώσεως Νέων στην οποία υπάγεται το Τμήμα Οργανώσεως Νέων.⁴⁵⁹ Η σύσταση αυτού του τομέα συνάδει με τη πολιτική φιλοσοφία του καθεστώτος, αφού αυτό επιδιώκει μέσω της ΕΟΝ τη διαπαιδαγώγηση όχι μόνο της σχολικής αλλά

⁴⁵⁵ Α.Ν. 767/5 Ιουλίου 1937 «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως», ΦΕΚ 255, τ. Α', σσ. 1603-1604.

⁴⁵⁶ Α.Ν. 782/ 15 Ιουλίου 1937 «Περί Οργανισμού της Κεντρικής...», *ό.π.*

⁴⁵⁷ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 85.

⁴⁵⁸ Α.Ν. 782/1937, *ό.π.*, σ. 1698.

⁴⁵⁹ στο ίδιο, αρθρ.1,2, σσ. 1697-1698.

και της εξωσχολικής νεολαίας.⁴⁶⁰ Έτσι η ΕΟΝ θα εμφανιζόταν ως κρατικός θεσμός ενώ οι αξιωματούχοι της θα είχαν πρόσβαση στο υπουργείο.

Επιπλέον, τη συγκεντρωτική και ελεγκτική πρόθεση του καθεστώτος προδίδει η απόφαση να υπαχθούν στο υπουργείο Παιδείας όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και όλοι οι κλάδοι εκπαίδευσης, ακόμη και αυτοί που παλαιότερα ανήκαν στην αρμοδιότητα του υπουργείου Οικονομικών, όπως η Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών και οι μέσες και κατώτερες εμπορικές σχολές.⁴⁶¹

Ο θεσμός του Γενικού γραμματέα, ενώ αρχικά καταργήθηκε, μετέπειτα, όταν ο Μεταξάς ανέλαβε το υπουργείο, επανασυστάθηκε⁴⁶² και στη θέση αυτή τοποθετήθηκε ο στενός συνεργάτης του Ν. Σπέντζας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο δικαιολογεί αυτή του την επιλογή ο Μεταξάς. Φέρεται να λέει χαρακτηριστικά ότι θα τον έχει άμεσο βοηθό του, ότι δεν αποτελεί μειονέκτημα η επιλογή προσώπου που δεν προέρχεται από τον εκπαιδευτικό κλάδο αλλά πλεονέκτημα, γιατί το πρόσωπο αυτό δεν θα λειτουργήσει μεροληπτικά, λόγω γνωριμιών ή προσωπικών συμπαθειών, ή εξαιτίας ιδεών και προκαταλήψεων.⁴⁶³ Διαπιστώνουμε συνεπώς την παρεμβατική του πολιτική και την επιλογή και τοποθέτησης φίλων σε θέσεις κλειδιά, προκειμένου να έχει τα πάντα υπό τον έλεγχό του. Άλλωστε ο ίδιος ως προσωπικότητα ήταν ιδιαίτερα ανασφαλής, δεν εμπιστευόταν τους συνεργάτες του, καθώς νόμιζε ότι τον υπονομεύουν (αυτά προκύπτουν από τη μελέτη του προσωπικού του ημερολογίου).

Οι σπασμωδικές κινήσεις του καθεστώτος και η προχειρότητα στη λήψη αποφάσεων τεκμηριώνεται από το ότι μόλις δύο μήνες μετά ο Σπέντζας προάγεται στη θέση του υφυπουργού με ταυτόχρονη κατάργηση της θέσης του Γενικού γραμματέα.⁴⁶⁴ Αντίστοιχα, αναβαθμίστηκε και ένα άλλο πρόσωπο από τον κύκλο του Μεταξά, ο Κ. Μπαστιάς, στη θέση της Γενικής διεύθυνσης Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, μετονομασία της Γενικής διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Καλών Τεχνών.⁴⁶⁵ Για τη σχέση των διανοούμενων με το μεταξικό καθεστώς θα γίνει αναφορά σε ιδιαίτερη ενότητα.

Η εποπτεία της εκπαίδευσης είναι ένας τομέας στον οποίο θα ενσκήψει ο Μεταξάς και αυτό υποδηλώνεται από τις προγραμματικές του δηλώσεις στη Βουλή, στις 25-4-1936. Εκεί, στην αναφορά που κάνει για την εκπαίδευση δηλώνει ότι θα επιμείνει ιδιαίτερα στην ενίσχυση της πειθαρχίας και την πιο ολοκληρωμένη εποπτεία

⁴⁶⁰ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 86.

⁴⁶¹ Α.Ν. 891/1937, «Περί υπαγωγής των Εμπορικών...», *ό.π.*

⁴⁶² Α.Ν. 1491/ 3 Δεκεμβρίου 1938 «Περί συστάσεως Γενικής Γραμματείας παρά τη Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των υπ' αριθμ. 782, 865, 886, 1158 και 1368 των Αναγκαστικών Νόμων, άρθρ. 1, ΦΕΚ 455, τ. Α', σ. 2987.

⁴⁶³ Ι. Μεταξάς, «Δηλώσεις επί τη αναλήψει του Υπουργείου...», *ό.π.*

⁴⁶⁴ Α.Ν. 1602/7 Φεβρουαρίου 1939 «Περί συστάσεως θέσεως Υφυπουργού παρά τω Υπουργείω Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και επεκτάσεως του Α.Ν. 865/ 1937 "περί προτιμήσεως μεταξύ αποδοχών Υπουργού και δημοσίου υπαλλήλου" και επί των υπαλλήλων των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου και Αυτονόμων οργανισμών», ΦΕΚ 45, τ. Α'.

⁴⁶⁵ Α.Ν. 1779/ 3 Ιουνίου 1939 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του υπ' αριθ. 782/1937 Αναγκ. Νόμου "περί οργανώσεως της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας" και συναφών νόμων», ΦΕΚ 224/ 1939, άρθ. 1.

της εκπαίδευσης.⁴⁶⁶ Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο και ενώ προβάλλεται από το καθεστώς ο αποκεντρωτικός χαρακτήρας του Α.Ν.767/1937, οι διατάξεις του τον ακυρώνουν, καθώς εισάγουν μια σειρά επάλληλων εποπτικών συμβουλίων, προκειμένου το σύστημα να γίνει ακόμη πιο συγκεντρωτικό και αυστηρά ελεγχόμενο. Ειδικότερα, προβλέπεται η λειτουργία Εποπτικού Συμβουλίου, Ανώτερου Εποπτικού Συμβουλίου, Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου, Ανώτατου Συμβουλίου Εκπαιδύσεως.⁴⁶⁷

Στον Α.Ν. 767/1937, γίνεται λεπτομερή αναφορά στις αρμοδιότητες και στη σύσταση του ΑΣΕ, του ανώτερου εκπαιδευτικού θεσμού, του οποίου τα μέλη μειώνονται σε πέντε, από 51 που όριζε ο Ν. 4653/1930, καθώς καταργούνται εκτός από τον θεσμό των αιρετών του μελών -θεσμός που είχε θεωρηθεί κατάκτηση των εκπαιδευτικών-⁴⁶⁸ και όλες οι θέσεις των φορέων των παραγωγικών δυνάμεων. «*Το νέο δηλαδή Εκπαιδευτικό Συμβούλιο χάνει τα όποια χαρακτηριστικά "λαϊκής συμμετοχής" το συναποτελούσαν και αποκτά νέα αμιγώς εξειδικευμένου-τεχνοκρατικού χαρακτήρα*». Οι προθέσεις του καθεστώτος είναι σαφείς: αναιρείται η προσπάθεια «*του οργανωμένου συνδικαλιστικού κινήματος των εκπαιδευτικών να συμμετέχουν και να παρεμβαίνουν στα ζητήματα διοίκησης*».⁴⁶⁹

Το όργανο αυτό σε γενικές γραμμές χαράσσει την εκπαιδευτική πολιτική. Συγκεκριμένα, ετοιμάζει σχέδια νόμων, διαταγμάτων, εγκυκλίων και οδηγιών, συντάσσει τα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα των σχολείων, καθορίζει την ύλη και τα βιβλία, δίνει οδηγίες προς τους επιθεωρητές, επιθεωρεί και ελέγχει τη λειτουργία των Π.Α. Οι ελεγκτικές του αρμοδιότητες με επόμενο νόμο διευρύνονται και σε άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως τα διδασκαλεία Μ.Ε., νηπιαγωγών, της Ανώτερης Οικοκυρικής Σχολής και της Γυμναστικής Ακαδημίας.⁴⁷⁰ Μάλιστα, στο τέλος κάθε χρόνου καταρτίζει και υποβάλλει στο υπουργείο γενική έκθεση της εκπαίδευσης, στην οποία αποτυπώνεται όλη η κατάσταση της εκπαίδευσης και προτείνονται μέτρα για τη βελτίωσή της.⁴⁷¹

Οι αρμοδιότητές του λοιπόν, είναι γνωμοδοτικές για κάθε εκπαιδευτικό ζήτημα, και ελεγκτικές, ενώ με τον Α.Ν. 1296/1938 διευρύνονται και σε πειθαρχικές (για παραπτώματα των εκπαιδευτικών μελών των ΑΕΣΣΕ.⁴⁷² Παράλληλα, απαλλάσσεται από τα διοικητικά καθήκοντα, τα οποία περιορίζονται μόνο επί των Γεν. επιθεωρητών και των διευθυντών Π.Α., περιοριζόμενο κυρίως στα επιστημονικά.⁴⁷³ Τα διοικητικά

⁴⁶⁶ Μεταξάς, Το προσωπικό του ημερολόγιο, *ό.π.*, σ. 207.

⁴⁶⁷ Α.Ν. 767/1937..., *ό.π.*

⁴⁶⁸ Με τον Ν.4653/16 Μαΐου 1930 «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως», ΦΕΚ 169/ 1939, τ. Α', σ. 1423, άρθρο 1, οριζόταν ότι μεταξύ των μελών του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου περιλαμβάνονταν δύο αιρετά μέλη του Εκπαιδευτικού Διοικητικού Συμβουλίου ως εκπροσώπων της Μέσης και Δημοτικής Εκπαίδευσης. Ο θεσμός αυτός καταργήθηκε με τον Α.Ν. 42/31 Αυγούστου 1936, «Περί καταργήσεως του θεσμού και των θέσεων των αιρετών μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», ΦΕΚ 378/1936, τ. Α'. Το μέτρο αποβλέπει στην αναίρεση προσπάθειας ανάπτυξης του συνδικαλιστικού κινήματος των εκπαιδευτικών και της δυνατότητάς τους να παρεμβαίνουν σε ζητήματα διοίκησης.

⁴⁶⁹ Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ. 401.

⁴⁷⁰ Α.Ν. 1296/ 7 Ιουλίου 1938, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των νόμων 767/1937 «περί διοικήσεως της Εκπαιδύσεως», ΦΕΚ 254, άρθρ. 4, σ. 1735.

⁴⁷¹ Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρ. 3, *ό.π.*

⁴⁷² Α.Ν. 1296/ 1938, *ό.π.*

⁴⁷³ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 88.

καθήκοντα του ΑΣΕ εκτελούσε ουσιαστικά το ΚΕΣ, το οποίο λειτουργούσε και ως δευτεροβάθμιο πειθαρχικό όργανο.⁴⁷⁴

Η μεγάλη σημασία που είχε το ΑΣΕ δηλώνεται με το άρθρο 3β του νόμου 767/1937, σύμφωνα με το οποίο «*Ουδέν διάταγμα δημοσιεύεται και ουδέν νομοσχέδιον υποβάλλεται προς κύρωσιν, αν προηγουμένως δεν εκφέρη επ' αυτών γνώμην το Ανώτατον Συμβούλιον Εκπαιδεύσεως εντός τασσομένης υπό του Υπουργού προθεσμίας*».⁴⁷⁵ Βέβαια, από τη στιγμή που το σώμα αυτό γίνεται ολιγομελές, τα μέλη του οποίου διορίζονται από το καθεστώς, θα είναι και εύκολα ελεγχόμενο. Συνεπώς διορίζοντας άτομα της εμπιστοσύνης του το καθεστώς ελέγχει όλο το σύστημα ψήφισης νόμων και διαταγμάτων. Από την παρουσίαση του έργου το οποίο καλούνταν να εκτελέσει το ΑΣΕ διαπιστώνουμε ότι αναλαμβάνει καθήκοντα και αρμοδιότητες που είχε στο παρελθόν το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, κορυφαίο επιτελικό όργανο τόσο για τη Δημοτική όσο και για τη Μ.Ε., όργανο που θεσπίστηκε με τον Ν.240/1914.⁴⁷⁶ Ουσιαστικά πρόκειται για μετονομασία του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου σε Συμβούλιο Εκπαιδεύσεως, με την προσθήκη της λέξης «Ανώτατο».

Η οργάνωση της διοίκησης, με βάση την εκπαιδευτική περιφέρεια που για πρώτη φορά εισάγεται με τον Ν. 240/1914 εξακολουθεί να υφίσταται (ανώτατο όριο 100 {από 120 που ήταν πριν με τον Ν.4653/1930⁴⁷⁷} για τη Σ.Ε. και 12 για τη Μέση {από 16 που όριζε ο Ν. 4653/ 1930⁴⁷⁸}), καθώς διευκολύνει τη διοίκηση και εποπτεία των σχολείων, αφού τοποθετείται ένας επιθεωρητής ανά περιφέρεια.⁴⁷⁹

Ο θεσμός των εποπτικών συμβουλίων (είχε και αυτός θεσπιστεί με τον Ν. 240/1914) διατηρείται με κάποιες όμως αλλαγές. Με τον νέο νόμο δημιουργούνται συνολικά τρία εποπτικά συμβούλια (αντί ενός που υπήρχε στο παρελθόν), διατασσόμενα επάλληλα και ελεγχόμενα το ένα από το άλλο με τέτοιο τρόπο ώστε κάθε επόμενο να ελέγχει τα υπαγόμενα σ' αυτό. Η διάταξη από τη βάση προς τα πάνω είχε ως εξής: Εποπτικό Συμβούλιο, Ανώτερο Εποπτικό Συμβούλιο και Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο.⁴⁸⁰

Σε ό,τι αφορά στη Σ.Ε., σε κάθε νομό λειτουργεί ένα ΕΣΣΕ⁴⁸¹ (ενώ με τον προηγούμενο νόμο σε κάθε εκπαιδευτική περιφέρεια λειτουργούσε και ένα Εποπτικό Συμβούλιο).⁴⁸² Ως μέλη του αναφέρονται ένας αξιωματικός όπλου ή αν δεν υπήρχε ένας Πρωτοδίκης και δύο επιθεωρητές Σ.Ε.⁴⁸³ Οι αρμοδιότητες και το έργο του εποπτικού συμβουλίου περιλαμβάνουν μια σειρά καθηκόντων και αρμοδιοτήτων που σχετίζονται με την κατάσταση και λειτουργία των σχολείων αλλά και με το πρόσωπο και την υπηρεσιακή κατάσταση των διδασκόντων. Συγκεκριμένα, προβλέπεται

⁴⁷⁴ στο ίδιο, σ. 89.

⁴⁷⁵ Α.Ν. 767/1937,ό.π., άρθρο 3.

⁴⁷⁶ Ν. 240/ 16 Απριλίου 1914, «Περί Διοικήσεως της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 97, τ. Α', άρθ. 2, σ. 505.

⁴⁷⁷ Ν. 4653/ 16 Μαΐου 1930, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 169, τ. Α', άρθρ. 22, σ. 1427.

⁴⁷⁸ στο ίδιο, άρθρο 25.σ. 1428.

⁴⁷⁹ Α.Ν. 767/1937, ό.π., άρθρα 6, 21.

⁴⁸⁰ Δες Παράρτημα, Διαγράμματα, Δομή διοίκησης εκπαίδευσης, σ. 364.

⁴⁸¹ στο ίδιο, άρθρ. 12.

⁴⁸² Ν. 4653/ 1930, ό.π., άρθρ. 22.

⁴⁸³ Α.Ν. 767/1937, ό.π., άρθρο 19.

γνωμοδότηση για τις ανάγκες των σχολείων της περιφέρειάς του, τήρηση μητρώου και βιβλίου ποιότητας των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, πρόταση προαγωγής, συγχώνευσης και κατάργησης σχολείων, καθορισμός του χρόνου έναρξης και λήξης μαθημάτων. Ιδιαίτερα ως προς την τύχη των εκπαιδευτικών ο ρόλος του εποπτικού συμβουλίου είναι κομβικός, αφού αποφασίζει για τις μεταθέσεις, την πειθαρχική τιμωρία ή και την απόλυση των εκπαιδευτικών, ενώ για όσους κρίνονται ακατάλληλοι και πρέπει να απομακρυνθούν ενημερώνει το ΑΣΕ.⁴⁸⁴

Επιπλέον, με τον ίδιο νόμο καθιερωνόταν ο θεσμός της Γενικής επιθεώρησης και για τη Σ.Ε. Οι περιφέρειες των εποπτικών συμβουλίων κατανέμονται σε έξι περιφέρειες Ανώτερων Εποπτικών Συμβουλίων⁴⁸⁵ σε κάθε μία από τις οποίες προβλεπόταν η λειτουργία ενός Ανώτερου Εποπτικού Συμβουλίου Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (ΑΕΣΣΕ).⁴⁸⁶ Πρόκειται για ένα τριμελές όργανο, με σύνθεση ανάλογη μ' αυτού του Εποπτικού Συμβουλίου, με κάποιες διαφορές. Και εδώ συμμετείχε ένας ανώτερος αξιωματικός όπλου, αντί του επιθεωρητή μετείχε ο διευθυντής της Π.Α. (ή αν αυτή δεν υπήρχε τον αντικαθιστούσε ο Γεν. επιθεωρητής Μ.Ε.) και ο Γεν. επιθεωρητής Σ.Ε. στη θέση του δεύτερου επιθεωρητή. Ο ρόλος του ΑΕΣΣΕ ήταν ελεγκτικός των εποπτικών συμβουλίων, των επιθεωρητών και των σχολείων της περιφέρειάς του. Όσες αρμοδιότητες είχε το εποπτικό συμβούλιο που λειτουργούσε σε επίπεδο νομού επί των δασκάλων ανάλογες είχε και το ΑΕΣΣΕ επί των επιθεωρητών της περιοχής του. Της δικαιοδοσίας του άπτονται και ζητήματα εκδίκασης ενστάσεων των δασκάλων για πράξεις και αποφάσεις του εποπτικού συμβουλίου καθώς και ελέγχου των ιδιωτικών σχολείων.⁴⁸⁷ Διαπιστώνεται ότι οι αρμοδιότητες του φορέα αυτού δε σχετίζονταν με ζητήματα σχολείου και εκπαίδευσης αλλά προσώπων, των επιθεωρητών Σ.Ε.

Κλείνοντας την παρουσίαση αυτού του πολύπλοκου οικοδομήματος διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης αναφέρουμε το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο (ΚΕΣ), το οποίο ασκεί συντονιστικό ρόλο των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ. Διχοτομείται σε δύο τμήματα: Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως (ΚΕΣΣΕ) και Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Μέσης Εκπαιδευσεως (ΚΕΣΜΕ). Το καθένα από αυτά απαρτίζεται από ένα μέλος του ΑΣΕ και έξι Γεν. επιθεωρητές Σ.Ε. και Μ.Ε. αντίστοιχα. Το ΚΕΣ ασκούσε ελεγκτικό έργο στις αρμοδιότητες του Ανώτατου Εποπτικού Συμβουλίου.⁴⁸⁸

Συμπερασματικά, τα παραπάνω επάλληλα διοικητικά όργανα λειτουργούσαν εποπτεύοντας και ελέγχοντας το ένα το άλλο, δημιουργώντας ένα κλίμα αποπνικτικού ελέγχου, που προσιδιάζει σ' ένα στρατοκρατούμενο δικτατορικό καθεστώς.

Ανάλογη είναι η οργάνωση της διοίκησης και στη Μ.Ε. Οι δώδεκα εκπαιδευτικές περιφέρειες Μ.Ε. γίνονται αργότερα με τον Α.Ν. 1977/1939 δεκαέξι (όσες δηλ. ήταν και με τον Ν. 4653/1930), με ισάριθμες θέσεις Γεν. επιθεωρητών

⁴⁸⁴ στο ίδιο, άρθρο 13.

⁴⁸⁵ στο ίδιο, άρθρο 19.

⁴⁸⁶ στο ίδιο, άρθρο 19.

⁴⁸⁷ στο ίδιο, άρθρο 20.

⁴⁸⁸ στο ίδιο, άρθρα 27-28.

Μ.Ε.⁴⁸⁹ Σ' αυτούς προστίθενται άλλοι τόσοι, ορισμένων ειδικοτήτων, με έργο να επιθεωρούν τα σχολεία Μ.Ε. του κράτους και να ελέγχουν την εργασία που γίνεται στα μαθήματα της ειδικότητάς τους καθώς και την ικανότητα και επιμέλεια των διδασκόντων τα μαθήματα αυτά. Εκτός από τους Γεν. επιθεωρητές Μ.Ε. που στο σύνολό τους εδρεύουν στην Αθήνα, ο νόμος ορίζει ότι θα έχουν έδρα τη Θεσσαλονίκη συγκεκριμένες ειδικότητες Γεν. επιθεωρητών, όπως ενός Μαθηματικού, Φυσικού, Γυμναστικής, οι οποίοι ορίζονται από τον ίδιο τον υπουργό Παιδείας καθώς και ο Γεν. επιθεωρητής των μειονοτικών και των ξένων σχολείων.⁴⁹⁰

Οι εκπαιδευτικές περιφέρειες των σχολείων Μ.Ε. κατανέμονται σε έξι περιφέρειες εποπτικών συμβουλίων Μ.Ε., στις οποίες λειτουργούν ισάριθμα ΕΣΜΕ, που με τη σειρά τους υπάγονται στο ΑΕΣΜΕ.⁴⁹¹ Αργότερα, οι περιφέρειες των ΕΣΜΕ το 1940 γίνονται όσες και οι εκπαιδευτικές περιφέρειες, δηλαδή αυξάνονται σε δεκαέξι.⁴⁹²

Η σύνθεση των Συμβουλίων αυτών είναι παρόμοια μ' αυτή των ΕΣΣΕ, δηλαδή ένας αξιωματικός όπλου (ή ένας Εφέτης) και δύο Γεν. επιθεωρητές Μ.Ε. Στο έργο του ΕΣΜΕ προβλέπονται ανάλογες αρμοδιότητες μ' αυτές του ΕΣΣΕ.⁴⁹³

Ένας ακόμη νόμος ψηφίζεται στις αρχές του 1940 με διοικητικό χαρακτήρα, ο οποίος ουσιαστικά δεν επιφέρει ριζικές τροποποιήσεις αλλά κωδικοποιεί, συγκεντρώνει όλο το νομοθετικό έργο που σχετίζεται με τη διοίκηση της εκπαίδευσης και προβλέπει παρεμβάσεις που αφορούν στην αποτελεσματικότερη άσκηση του επιθεωρητικού έργου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 59 του νόμου στο οποίο γίνεται λόγος για τα προαπαιτούμενα διορισμού των λειτουργών Μ.Ε. Εκτός των τυπικών προσόντων αναφέρεται και η έκδοση πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων από την οικεία Αστυνομική Αρχή.⁴⁹⁴

Αποτιμώντας τις ενέργειες της 4^{ης} Αυγούστου, διαπιστώνουμε ότι η λήψη μέτρων, όπως η αύξηση των εκπαιδευτικών περιφερειών της χώρας, η οποία μάλιστα αιτιολογείται από το καθεστώς, δηλώνοντας απροκάλυπτα την ελεγκτική του μανία: *«Δια του μέτρου τούτου καθίσταται ήδη δυνατή και ευχερεστέρα, η παρακολούθησις της λειτουργίας των σχολείων, η εποπτεία και ο έλεγχος του προσωπικού τούτων, ως και η πληρεστέρα διοικήσις της εκπαιδύσεως»*.⁴⁹⁵ Η ενέργεια αυτή καθιστούσε μικρότερη την περιφέρεια και συνεπώς ευκολότερα ελεγχόμενη.

Ένα από τα νέα στοιχεία που εισάγει ο Α.Ν. 767/1937 στη διοίκηση της Σ.Ε. είναι ο θεσμός του «Γενικού Επιθεωρητή Στοιχειώδους Εκπαίδευσης». Προβλέπεται ένας σε καθεμία από τις παραπάνω περιφέρειες, με έργο την παιδαγωγική, επιστημονική εποπτεία του έργου του προσωπικού των δημοτικών σχολείων αλλά και

⁴⁸⁹ Α.Ν. 1977/ 22 Σεπτεμβρίου 1939, «Περί αυξήσεως θέσεων Γενικών Επιθεωρητών Στοιχειώδους και μέσης Εκπαίδευσως», ΦΕΚ 402/1939, τ. Α', άρθρ. 1-2.

⁴⁹⁰ Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρο 21.

⁴⁹¹ στο ίδιο, άρθρα 21, 23,25.

⁴⁹² Α.Ν. 2180/ 12 Ιανουαρίου 1940, «Περί τροποποιήσεως και κωδικοποιήσεως των διατάξεων του Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρο 39, σ. 73.

⁴⁹³ στο ίδιο, *ό.π.*, άρθρο 24.

⁴⁹⁴ Α.Ν. 2180/ 1940, *ό.π.*

⁴⁹⁵ Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως..., *ό.π.*, τ. Γ', σ. 190.

πειθαρχική εξουσία στους επιθεωρητές Σ.Ε.⁴⁹⁶ Με τη ρύθμιση αυτή επέρχεται η διοικητική και εποπτική αυτονόμηση της Σ.Ε. από τη Μ.Ε.⁴⁹⁷ Οι λόγοι αυτής της «χειραφέτησης» ίσως σχετίζονται με την ισχυροποίηση του κρατικού ελέγχου στο όνομα της αποκέντρωσης.

Είναι αξιοσημείωτο ότι τόσο στα ΕΣΣΕ όσο και στα ΑΕΣΣΕ συμμετέχει και ένας ανώτερος αξιωματικός όπλου, υποδηλώνοντας την κατάργηση της ιδεολογικής αυτονομίας των εκπαιδευτικών και την απόλυτη καθυπόταξή τους στην κρατική εξουσία.⁴⁹⁸ Το πόσο μεγάλη σημασία έδινε το καθεστώς στην επιλογή του ανώτερου αξιωματικού φαίνεται από το ότι εμπλέκονταν στη διαδικασία διορισμού του το ίδιο το γενικό Επιτελείο Στρατού.⁴⁹⁹ Η ύπαρξη αυτών και γενικότερα των εποπτικών συμβουλίων σε κάθε νομό θα επιτρέπει την πιο στενή παρακολούθηση της λειτουργίας των σχολείων, η οποία μάλλον ήταν απαραίτητη, αφού υπήρχε η άποψη ότι πολλοί δάσκαλοι χαρακτηρίζονταν ως «αντεθνικοί», εργαζόμενοι υπέρ του κομμουνισμού, ενώ άλλοι τελείως αμόρφωτοι τοποθετούνταν σε κρίσιμα μέρη της Ελλάδας.⁵⁰⁰

Συμπερασματικά, η 4^η Αυγούστου διατήρησε σε γενικές γραμμές τη βασική δομή διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης που από την εποχή του Βενιζέλου είχε θεσπιστεί. Στο βασικό λοιπόν σχήμα: εκπαιδευτικές περιφέρειες-επιθεωρητές-περιφερειακά εποπτικά συμβούλια, Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, έγιναν προσθήκες, όπως ο θεσμός του Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. και αλλαγές στη σύνθεση των οργάνων και αρμοδιοτήτων.

Εκείνο που άλλαξε εμφανώς ήταν ο αριθμός και ο ρόλος των εποπτικών συμβουλίων, προκειμένου ο έλεγχος να γίνει αυστηρότερος. Και ενώ το καθεστώς μιλά για αποκεντρωμένο σύστημα που θα λειτουργεί αποτελεσματικότερα προς όφελος όλων όσων εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία, ο ουσιαστικός στόχος ήταν να ελεγχθεί η δράση και συμπεριφορά των εκπαιδευτικών, προκειμένου να εντοπιστούν οι απείθαρχοι και να τιμωρηθούν, με απώτερο και τελικό σκοπό τη συμμόρφωση στις αρχές του καθεστώτος. Ως πειστήριο των παραπάνω παραθέτουμε το ακόλουθο εδάφιο: «[...] το μέτρο του διπλασιασμού των περιφερειακών συμβουλίων, επιτρέπει την εκ του σύνεγγυς παρακολούθησιν της όλης λειτουργίας των σχολείων [...]. Η τοιαύτη οργάνωσις των συμβουλίων τούτων στενεύει τον κύκλον της δικαιοδοσίας ενός εκάστου [...] επιτρέπουσα ούτω σαφεστέραν γνώσιν προσώπων και πραγμάτων[...].⁵⁰¹

Ένα δαιδαλώδες σύστημα φορέων και προσώπων ασκούν ελεγκτικό ρόλο στην εκπαίδευση, όπως τα ποικίλων τύπων εποπτικά συμβούλια και οι επιθεωρητές, ο αριθμός των οποίων αυξήθηκε, ο νομάρχης, ο οποίος παρά τον πολιτικό του ρόλο,

⁴⁹⁶ Α.Ν. 767/1937, ό.π., άρθρα 15-18.

⁴⁹⁷ Καγκαλίδου, ό.π., σ. 90.

⁴⁹⁸ Γιαννόπουλος, ό.π., σ. 405.

⁴⁹⁹ Α.Ν. 767/1937 «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», ό.π., άρθρο 19.

⁵⁰⁰ Καγκαλίδου, ό.π., σ. 91.

⁵⁰¹ Παναγιώτης Δ., Σάμιος *Η στοιχειώδης εκπαίδευση στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας 1936-1940*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2012, σ. 60, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y2lft6yn> [Ανακτήθηκε: 30-6-2018].

επιφορτίζεται με ευρείες, σχετικές με την παιδεία αρμοδιότητες στην περιφέρεια που τελεί υπ' ευθύνη του.⁵⁰² Για παράδειγμα με τον Α.Ν. 767/1937 ο νομάρχης αναλαμβάνει ρόλο διοικητικό και πειθαρχικό καθώς: μπορεί να επιβάλλει τις ποινές της επίπληξης και του προστίμου ως 500 δρχ. στους επιθεωρητές⁵⁰³ και να αρνείται την εκτέλεση αποφάσεων των εποπτικών συμβουλίων σε περιπτώσεις μεταθέσεων εκπαιδευτικών και των δυο βαθμίδων, παραπέμποντάς τες στα Ανώτερα Εποπτικά Συμβούλια τα οποία και τελικά αποφασίζουν.⁵⁰⁴

Ανάλογο ασφυκτικό καθεστώς ελέγχου υφίστανται και τα σχολεία της ιδιωτικής εκπαίδευσης. Ο επιθεωρητικός έλεγχος ασκείται επίσης στα μειονοτικά και ξενόφωνα σχολεία καθώς και στα σχολεία που λειτουργούν σε αλλοδαπή χώρα.

Ο επιθεωρητής έχει τον ρόλο του αποστόλου των εθνικών ιδεωδών και καθηκόν του είναι να μεριμνά προκειμένου το σχολείο να εργάζεται με γνώμονα τα εθνικά ιδανικά και τις κατευθύνσεις του επίσημου κράτους. Ο ρόλος του είναι κομβικός, μιας και συμμετέχει στη διαδικασία πρόσληψης του διδακτικού προσωπικού, επηρεάζοντάς την μέσω των πληροφοριών που παρέχει γι' αυτό. Δικαιοδοσία του επίσης είναι ο έλεγχος απόδοσης του σχολείου ως προς τον εθνικό φρονηματισμό των μαθητών και της συμμετοχής του σχολείου στην ΕΟΝ. Επίσης, τα κοινωνικά φρονήματα όχι μόνο των δασκάλων αλλά και των μαθητών είναι στοιχεία που καταγράφονται από τον επιθεωρητή. Λογικό λοιπόν είναι να θεωρείται ως ο «οφθαλμός του κράτους».⁵⁰⁵

Συνοψίζοντας, ο ρόλος του επιθεωρητή είναι ελεγκτικός του βαθμού συμμόρφωσης των εκπαιδευτικών, οργανωτικός, προκειμένου να συμμετέχουν οι εκπαιδευτικοί σε δραστηριότητες αυστηρά καθοδηγούμενες από το καθεστώς και παραδειγματικά τιμωρητικός σε κάθε πιθανή παρέκκλιση.⁵⁰⁶ Η εξέλιξη και η ζωή των εκπαιδευτικών καθοριζόταν αποφασιστικά από τον επιθεωρητή, γιατί οι προαγωγές, οι μεταθέσεις, η μετεκπαίδευση, οι ποινές και η απόλυση γινόταν με βάση τις εκθέσεις του.⁵⁰⁷ Ο δάσκαλος κινδύνευε ανά πάσα στιγμή από την καταγγελία στον επιθεωρητή οποιουδήποτε για ο,τιδήποτε. Για παράδειγμα ο Μεταξάς επέστησε την προσοχή προς τους αξιωματούχους της ΕΟΝ για την περίπτωση που οι μαθητές απουσίαζαν από τις συναντήσεις της Οργάνωσης. Ο επιθεωρητής ήταν εντεταλμένος να ελέγξει αν σημειώθηκαν οι απουσίες και σε περίπτωση που αυτό δε συνέβη κατήγγειλε τον διευθυντή για παράβαση διαταγής. Αν παρατηρούνταν ότι από ένα σχολείο απουσίαζαν συστηματικά οι μαθητές συνιστούσε: «[...] δεν χρειάζονται έγγραφα, συναντήσατε τον επιθεωρητήν και επιστήσατέ του την προσοχήν, εκείνος δε θα κάνει ό,τι πρέπει [...]».⁵⁰⁸

Επιπλέον, το μεταξικό καθεστώς με μια σειρά ενεργειών, με το πρόσχημα του κομμουνιστικού κινδύνου, προκειμένου να προσπαθεί να ελέγξει την ιδεολογία των επιθεωρητών, τροποποιεί τα κριτήρια επιλογής τους, προβαίνοντας σε απευθείας

⁵⁰² Αγγελής, *ό.π.*, σ. 129.

⁵⁰³ Α.Ν. 767/1937, *ό.π.*, άρθρο 10.

⁵⁰⁴ Α.Ν. 1296/1938, *ό.π.*, άρθρο 25.

⁵⁰⁵ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 92.

⁵⁰⁶ Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ. 545.

⁵⁰⁷ Σάμιος, *ό.π.*, σ. 61.

⁵⁰⁸ στο ίδιο.

διορισμό ατόμων που ιδεολογικά πρόσκεινται στο καθεστώς, εγκαταλείποντας την πρακτική της μετεκπαίδευσης ως κριτηρίου επιλογής τους. Τέλος, η παρουσία στα εποπτικά συμβούλια αξιωματικών καθιστά την ελεγκτική διαδικασία ιδιαίτερα πιεστική.⁵⁰⁹

9.1. Διώξεις στην εκπαίδευση

Το δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου δε θα μπορούσε να παραμείνει στην εξουσία χωρίς την άσκηση αιματηρής βίας και τρομοκρατίας. Ο μύθος της αναίμακτης δικτατορίας -ο οποίος στηρίζεται στην απουσία μιας οργανωμένης, άμεσης, ρωμαλέας αντίστασης από τις δημοκρατικές δυνάμεις- είναι μόνο μύθος. Αυτό αποδεικνύεται από τις εκατοντάδες συλλήψεις που έλαβαν χώρα από την πρώτη στιγμή της επιβολής της δικτατορίας.⁵¹⁰

Μεταξύ των πρώτων που συνελήφθησαν ήταν ο καθηγητής Πανεπιστημίου Αλ. Σβώλος, ο παιδαγωγός Δ. Γληνός, βουλευτής του ΚΚΕ, ο οποίος θα εξοριστεί στην Ανάφη, το 1937 θα μεταφερθεί στην Ακροναυπλία και μετά στη Σαντορίνη. Βέβαια, ο Γληνός δεν εξορίζεται πρώτη φορά. Ήδη από το 1935 θα σταλεί από τον Κονδύλη μαζί με τον Κ. Βάρναλη και άλλους στον Άη Στράτη, όπου θα παραμείνει ως το Γενάρη του 1936.⁵¹¹ Επίσης, διώχθηκαν προσωπικότητες από τον χώρο της πολιτικής, όπως ο αρχηγός του Αγροτικού Κόμματος Ι. Σοφιανόπουλος, ο αγροτικός ηγέτης Κ. Γαβριηλίδης, ο βουλευτής του ΚΚΕ Βερβέρης, ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Θ. Τσάτσος. Λίγο αργότερα αναγγέλθηκε η σύλληψη του Γενικού γραμματέα της Κ.Ε. του ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη. Χιλιάδες πολιτών συνελήφθησαν, μεταξύ αυτών άλλοι αφέθηκαν ελεύθεροι αφού βασανίστηκαν, 1.000 περίπου εκτοπίστηκαν σε διάφορα ξερονήσια και 330 καταδικάστηκαν σε βαριές ποινές και φυλακίστηκαν.⁵¹² Το φαινόμενο των διώξεων καυτηριάζει η Ε. Αλεξίου γράφοντας ότι την περίοδο του Μεταξά άρχισε να διδάσκεται ο ελληνικός λαός τα νησιά.⁵¹³

Ο Μεταξάς, υπό την πίεση της διεθνούς αντίδρασης που προκλήθηκε από τις ομαδικές συλλήψεις και τα βασανιστήρια, προέβη σε δηλώσεις στον Τύπο, με τις οποίες αρνείται τον τεράστιο αριθμό των διώξεων, υποστηρίζοντας ότι μόνο σε 36 ανέρχεται ο αριθμός των συλληφθέντων για ανάμειξη στην κομμουνιστική εξέγερση. Ο ίδιος σε κατοπινές του δηλώσεις στον Β' τόμο της έκδοσης «Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά» αναφέρει ότι ο αριθμός των συλληφθέντων κομμουνιστών προσεγγίζει τους πενήντα χιλιάδες, ο αριθμός των αμετανόητων κομμουνιστών που βρίσκονται σε απομόνωση σε κάποια νησιά δεν ξεπερνά τους 1.000 ενώ σε 47.000 ανέρχονται οι κομμουνιστές που υπέβαλαν δήλωση μετάνοιας. Οι παραπάνω αναφορές είναι αποκαλυπτικές του μεγέθους των διώξεων που διενεργήθηκαν από το καθεστώς.⁵¹⁴

Δυστυχώς δεν έχει καταγραφεί ο ακριβής αριθμός των διώξεων και συλλήψεων από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Ανεπίσημη στατιστική κάνει λόγο για πάνω από

⁵⁰⁹ στο ίδιο, *ό.π.*, σσ. 521-522.

⁵¹⁰ Λιναρδάτος, Η 4^η Αυγούστου, *ό.π.*, σ.57.

⁵¹¹ Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 90.

⁵¹² Λιναρδάτος, Η 4^η Αυγούστου, *ό.π.*, σ. 58-59.

⁵¹³ Μπουζάκης, *ό.π.*, υποσημείωση 6, σ. 90.

⁵¹⁴ Λιναρδάτος, Η 4^η Αυγούστου, *ό.π.*, σ. 58-59.

80.000 συλληφθέντες, ενώ οι μέθοδοι που ενεργοποιήθηκαν προκειμένου να καμφθούν οι συνειδήσεις και να αποσπαστούν οι περίφημες δηλώσεις μετάνοιας ήταν απάνθρωπες: ρετσίνολαδο, πάγος, φάλαγγα, πιπεριά, βρασμένα αβγά, σιδερένιο στεφάνι στο κεφάλι, ακόμη και ανοιχτές δολοφονίες αγωνιστών.⁵¹⁵

Τον αυταρχισμό του καθεστώτος βίωσε έντονα και η εκπαιδευτική κοινότητα, δάσκαλοι και μαθητές. Η υλοποίηση του σχεδιαζόμενου από το υπουργείο έργου θα ήταν αδύνατη δίχως τη συνεργασία του εκπαιδευτικού, καθώς αυτός ήταν ο ενδιάμεσος ανάμεσα στο καθεστώς και τους μαθητές και η στάση του δεν μπορούσε εύκολα να ελεγχθεί. Το ζήτημα λοιπόν της συμπεριφοράς των δασκάλων έπρεπε να αντιμετωπιστεί μέσω της ανάπτυξης ενός συστήματος επίβλεψης. Αυτό αντιμετωπίστηκε με δύο τρόπους, μέσω της ΕΟΝ, των επιθεωρητών και των θεσμικών οργάνων ελέγχου.⁵¹⁶

Το μεταξικό κράτος, προσεγγίζοντας μονοδιάστατα τον διδασκαλικό ρόλο, δια στόματος του υπουργού Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλου, αναφέρει ότι οι δάσκαλοι έχουν ψυχή ιεραποστόλου, καθώς επιτελούν ένα έργο δύσκολο κάτω από συνθήκες δυσμενείς. Υπηρετούν σε δυσπρόσιτες περιοχές, σε κοινωνίες μη προηγμένες, σε μονοτάξια ως επί το πλείστον σχολεία με πολυπληθείς τάξεις των 80-100 μαθητών, έχοντας να αντιμετωπίσουν συνθήκες που καθιστούν ηρωική την όλη προσπάθειά τους.⁵¹⁷

Ωστόσο, το καθεστώς επιβάρυνε τους διδάσκοντες ακόμη περισσότερο και απαιτούσε από αυτούς να ασκούν πέρα από το καθαρά εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό τους έργο μια σειρά εργασιών. Ο Β. Τσιρίμπας, Γεν. επιθεωρητής της Ζ' περιφέρειας αποκαλύπτει το ιδιαίτερα βεβαρημένο έργο του δασκάλου. Διακηρύσσει ότι οι δάσκαλοι δεν πρέπει να είναι κλεισμένοι μέσα στους τέσσερις τοίχους του σχολείου, αλλά να είναι δάσκαλοι και καθοδηγητές των χωρικών, εκπολιτιστικοί παράγοντες του χωριού και εθναπόστολοι. Οι τομείς της κοινωνικής ζωής στους οποίους ο δάσκαλος μπορεί να σημειώσει αξιόλογη εκπολιτιστική δράση είναι οι αναδασώσεις, δένδροφυτείες, κατασκευή οδών και πλατειών, αποξηράνσεις ελών, διαλέξεις, μουσικές και αθλητικές εκδηλώσεις κ.λπ.⁵¹⁸ Επιπλέον, ο δάσκαλος ήταν υποχρεωμένος να εκτελεί μια σειρά από εκδηλώσεις, όπως εθνικές γιορτές, παρελάσεις, εκκλησιασμός μαθητών, γυμναστικές επιδείξεις, συμμετοχή του σχολείου σε εκδηλώσεις που το καθεστώς οργάνωνε. Ορισμένες μάλιστα από τις υποχρεώσεις αυτές κατοχυρώνονταν και δια νόμου, όπως αυτή του εκκλησιασμού. Στο άρθρο 13 του Α.Ν. 1363/1938 οριζόταν ότι όλοι οι μαθητές της δημοτικής και Μ.Ε. πρέπει να εκκλησιάζονται υποχρεωτικά τις Κυριακές και τις επίσημες γιορτές και αργίες συνοδευόμενοι από τους διευθυντές, με οριζόμενους εκ περιτροπής δασκάλους.⁵¹⁹

⁵¹⁵ Λιναρδάτος, *Η 4^η Αυγούστου...ό.π.*, σσ. 393,395.

⁵¹⁶ Αγγελής, *Μεταξική Προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940, ό.π.*, σ. 131.

⁵¹⁷ Κ. Γεωργακόπουλος, «Έλληνες δάσκαλοι σας ευγνωμονούμε», περ. *Νέον Κράτος*, τ. 5, Ιανουάριος 1938, σσ. 3-4.

⁵¹⁸ Β. Τσιρίμπας, Γεν. Επιθεωρητής Ζ' Περιφέρειας, περ. *Εκπαιδευτικά Χρονικά*, τ. 69, Φεβρουάριος 1939, σ. 476.

⁵¹⁹ Α.Ν.1363/ 3 Σεπτεμβρίου 1938, «Περί κατοχυρώσεως διατάξεων των άρθρων 1 και 2 του εν ισχύι Συντάγματος», άρθρο 13, ΦΕΚ 305/1938, τ. Α', σσ.1991-1992.

Κυρίως ανέθετε σ' αυτούς πολιτικό έργο. Η ευθύνη απέναντι στο έθνος ήταν βαρύτερη: «Σήμερα έχετε οδηγούς τους δασκάλους και καθηγητές σας. Αποτεινόμενοι ιδιαίτερος εις αυτούς και θέλω να τους είπω, ότι έχουν βαρύτερη ευθύνη όχι μόνον απέναντι της Κυβερνήσεως, αλλά έχουν βαρύτερη ευθύνη απέναντι ολόκληρου του Έθνους, δια τας νεαρὰς ψυχὰς και τα νέα σώματα τα οποία έχουν παραδοθή εις τας χείρας των, δια να τα διαπλάσουν. Δεν υπάρχει δι' αυτούς, δεν δύναται να υπάρχη δια τον διδάσκαλον τίποτε άλλο εις τον κόσμον αυτόν, παρά το καθήκον αυτό, το μαρτυρικό καθήκον της εκπαιδεύσεως, το οποίον, όταν το επιτύχουν, ημπορούν να θεωρηθούν και αυτοί ως αληθινοί ήρωες».⁵²⁰

Ο δάσκαλος έπρεπε να υιοθετήσει τη μεταξική ιδεολογία και να τη μεταλαμπαδεύσει στους μαθητές. Όφειλε να γίνει ξανά μαθητής στα «θρανία» της ΕΟΝ, να συμμετέχει στις συναθροίσεις και στις τελετές της, να δείχνει πως ενδιαφέρεται και για την εξωσχολική ζωή του παιδιού, που του το εμπιστεύτηκε η πολιτεία. Μόνον έτσι θα μπορούσε να δημιουργηθεί ο ψυχικός δεσμός δασκάλου και μαθητή.⁵²¹

Η συνεργασία ενός δασκάλου με τον ηγέτη της ΕΟΝ ήταν απαραίτητη. Όσο πιο συχνά συνεννοούνταν δάσκαλοι και ηγέτες για τους νέους, που τους εμπιστεύτηκαν, τόσο καλύτερα θα ήταν τα αποτελέσματα για το σχολείο και την Οργάνωση. Όσο πιο πολύ προσπαθούσε ο δάσκαλος να προσαρμοστεί στο πνεύμα και τον νόμο της ΕΟΝ τόσο περισσότερη επιτυχία θα είχε στο επάγγελμά του. Ο δάσκαλος ήταν πολύ αναγκαίος, είχε πολλά καθήκοντα να εκτελέσει απέναντι στους νέους. «Σήμερα δεν πρέπει με το τέλος του μαθήματος να κλείση το βιβλίο του, ασφαρίζοντας μέσα στις σελίδες του την υψηλή του αποστολή. [...] Η εποχή μας χρειάζεται δασκάλους που στέκουν με τα δυο πόδια πάνω στη γη, γεροί και αποφασιστικοί, που βαδίζουν στον ίδιο δρόμο με την Ε.Ο.Ν. συντροφιά και αλληλένδετα. Αυτή είναι και η τελευταία επιθυμία του Αρχηγού.».⁵²² Συνεπώς οι δάσκαλοι έπρεπε, αφού ασπαστούν τη μεταξική ιδεολογία, να την μεταλαμπαδεύσουν στους μαθητές και τους γονείς τους, ασκώντας προπαγανδιστικό ρόλο του έργου της 4^{ης} Αυγούστου και υμνώντας αυτό.

Ο ρόλος όμως αυτός που επιφύλασσε και επέβαλε το καθεστώς στον διδάσκοντα δεν γίνονταν πάντα αποδεκτός. Αναμφίβολα, μετά τη διάλυση των συνδικαλιστικών οργάνων του εκπαιδευτικού κόσμου, αυτοί έμεναν έκθετοι και αβοήθητοι απέναντι στον αυταρχισμό και την αυθαιρεσία του «Νέου Κράτους». Γενικότερα, η στάση των διδασκόντων απέναντι στο καθεστώς ποικίλλει από τη συμμόρφωση και τη συνεργασία –μιας και οι διώξεις, οι φυλακίσεις, τα βασανιστήρια και οι εξευτελιστικές δηλώσεις μετάνοιας έσπερναν τον φόβο- την παθητική αντίσταση ως τον ανοιχτό αγώνα.

Τον κομβικό ρόλο που είχε ο δάσκαλος στη «διαφωτιστική», προπαγανδιστική προσπάθεια του καθεστώτος αποδεικνύουν τοποθετήσεις, οι οποίες προτείνουν μέτρα προκειμένου να αντιμετωπιστεί ενδεχόμενη αντίδραση του διδασκαλικού κόσμου.

⁵²⁰ «Λόγος προς τους μαθητάς εις τα Χανιά κατά την εορτή της σημαίας (7 Νοεμβρίου 1936)», *Λόγοι και Σκέψεις*, τ. Α', σ. 105.

⁵²¹ Σίτσα Καραϊσκάκη-Νικολάου, «Ηγέτης και δάσκαλος Ε.Ο.Ν. και σχολείο», *Η Νεολαία*, τ. 12, σ. 400-401.

⁵²² στο ίδιο.

Γίνεται λόγος για την ανάγκη ιδεολογικής διαφώτισης κυρίως του Έλληνα δασκάλου ως εθνικού προπαγανδιστή. Για την ψυχική αναβάπτιση της Ελλάδας και της νεολαίας πρέπει, σύμφωνα με το καθεστώς, οι Έλληνες δάσκαλοι να γίνουν σύμμαχοι και ενθουσιώδεις κήρυκες, αφού προηγουμένως εκκαθαριστεί ο κλάδος από τους «ανίκανους και τα ζιζάνια».⁵²³

Η πολιτική εκκαθάρισης του εκπαιδευτικού κόσμου από τους ανεπιθύμητους, που ήταν αντίθετοι προς τη δικτατορία, επιβαλλόταν, σύμφωνα με τον Μανιαδάκη, υφυπουργό Δημοσίας Ασφάλειας, ο οποίος πρέσβευε ότι δεν πρέπει να κατέχουν κρατική θέση οι μετανοήσαντες κομμουνιστές, για παράδειγμα δεν επιτρέπεται η είσοδός τους στον εκπαιδευτικό κλάδο. Η είσοδος ενός ατόμου στον κρατικό μηχανισμό προϋποθέτει παρελθόν απόλυτης νομιμότητας και αφοσίωσης στις εθνικές αρχές. Οι πολιτικές διώξεις των εκπαιδευτικών αποτελούσαν πραγματικότητα, αν λάβουμε υπόψη μας τις συνεχείς διώξεις και εξαρθρώσεις παράνομων αντικαθεστωτικών εκπαιδευτικών οργανώσεων.⁵²⁴

Πρόθεση του καθεστώτος, προκειμένου να ξεριζωθούν ιδέες διαλυτικές και ψυχοφθόρες, τις οποίες το παλαιοκομματικό κράτος είχε με εγκληματική αδιαφορία αφήσει ν' αναπτυχθούν στις ψυχές των νεαρών Ελλήνων, είναι η παιδεία να γίνει εθνική και να συνεργαστεί με το κράτος στην ηθικοπλαστική διαμόρφωση της νεολαίας. Γι' αυτό, όταν στις 28 Νοεμβρίου 1938 ο Μεταξάς αναλαμβάνει τη διεύθυνση του υπουργείου Παιδείας, απευθυνόμενος προς τους ανώτερους υπαλλήλους του, τους επέστησε την προσοχή με αυστηρότητα να εκπληρώσουν τους σκοπούς του κράτους. Τους προειδοποίησε ότι: «[...]αν παρουσιασθή οποιαδήποτε αντίδρασις, να την θραύσω κατά τρόπον αμείλικτον. [...] να μη μου παρουσιασθή ποτέ από κανένα εκπαιδευτικόν αντίδρασις, όχι φανερά βέβαια, που δεν θα το κάμη, αλλ' ούτε υπόκωφος».⁵²⁵

Ο τιμωρητικός χαρακτήρας του καθεστώτος και η ασφυκτική πίεση που υφίσταται ο δάσκαλος είναι στοιχεία εμφανή στα λεγόμενα του Μεταξά: «Δεν μπορεί ένας καθηγητής οιοσδήποτε να διδάξη ιδέας, αι οποίαι να ανατρέπουν την Κοινωνίαν είτε το Κράτος, είτε, προ παντός, τον Εθνισμόν. Δεν επιτρέπεται σήμερον εις τον διανοούμενον να έχη το δικαίωμα να τα ρίξη όλα κάτω. Και όστις θελήση να το αποτολμήση αυτό το πράγμα, είτε αγράμματος είναι είτε διανοούμενος, θα εύρη την τιμωρίαν του. Αυτό είναι το Σχολείον».⁵²⁶

Αν λάβουμε υπόψη ότι ο κλάδος των δασκάλων ήταν γνωστός για τους πολιτικούς και κοινωνικούς του αγώνες,⁵²⁷ κατανοούμε γιατί το καθεστώς ενεργοποίησε μια καταπιεστική πολιτική απέναντι κυρίως στον διδασκαλικό κλάδο. Εξαπολύθηκε ένα κύμα διώξεων με συλλήψεις, απολύσεις, ανακρίσεις, εκτοπίσεις, φυλακίσεις και μεταθέσεις κατά των συνδικαλιστικών στελεχών, κυρίως των

⁵²³ Αγγελής, *Μεταξική Προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940...*, ό.π., σ. 131.

⁵²⁴ στο ίδιο.

⁵²⁵ «Ο Αρχηγός και η Νεολαία», στο *Τέσσαρα χρόνια διακυβερνήσεως...*, ό.π., σ. 100.

⁵²⁶ στο ίδιο, ό.π., σ. 142.

⁵²⁷ Γιάννης Κατσαντώνης, *Η αριστερή παράταξη των δασκάλων στο μεσοπόλεμο*, Εκδόσεις Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 1998.

κομμουνιστών. Πέραν του Δ. Γληνού εκτοπίστηκαν οι Κ. Βούλγαρης, Β. Πόλκος, Κ. Παπανικολάου, Γ. Τσαλίκης κ.α.⁵²⁸

Μέσα σ' αυτό το πνεύμα ο θεσμός των αιρετών αντιπροσώπων που συμμετείχαν στα υπηρεσιακά Συμβούλια καταργήθηκε, ενώ ένας δαιδαλώδης ελεγκτικός μηχανισμός αναπτύχθηκε, δίνοντας υπερεξουσίες στους επιθεωρητές, οι οποίοι παρακολουθούσαν τη ζωή του δασκάλου εντός και εκτός του σχολικού χώρου, ενώ ο ίδιος στέναζε κάτω από το καθεστώς φόβου και τρομοκρατίας.

Αν και είναι πολύ δύσκολο να εξακριβωθεί ο ακριβής αριθμός των εκπαιδευτικών που απολύθηκαν ή συνελήφθησαν ή υπέστησαν διώξεις κατά τη μεταξική περίοδο, καθώς απουσιάζουν τα δημοσιευμένα στοιχεία, γιατί οι Εγκληματικές Στατιστικές περιλάμβαναν τις καταδίκες από δικαστικές αποφάσεις χωρίς να γίνεται αναφορά σε συλλήψεις, εκτοπίσεις και απολύσεις εκπαιδευτικών,⁵²⁹ ωστόσο υπάρχουν μαρτυρίες που επιβεβαιώνουν την πολιτική διώξεων των εκπαιδευτικών.

Νομοθετήματα της εποχής προέβλεπαν τον απόλυτο πολιτικό-ιδεολογικό έλεγχο των δασκάλων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Α.Ν.2180/1940, ο οποίος υποκινούσε την αυταρχικότητα και την αυθαιρεσία, καθώς προέβλεπε, προκειμένου να διεκπεραιωθούν γρηγορότερα οι περιπτώσεις παραπόνων ή καταγγελιών κατά του διδακτικού προσωπικού, ο επιθεωρητής Σ.Ε. να διενεργεί με τη βοήθεια τριών διευθυντών διοικητικές ανακρίσεις.⁵³⁰ Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι ο εκπαιδευτικός αποτελούσε έρμαιο μιας σειράς ανθρώπων με τους οποίους ερχόταν σε επαφή, όπως των γονέων των μαθητών, των τοπικών αρχόντων, των τοπικών αξιωματούχων της ΕΟΝ, των επιθεωρητών, του διευθυντή του σχολείου στο οποίο υπηρετούσε, της χωροφυλακής, ακόμη και του παπά του χωριού. Αρκούσε μια απλή καταγγελία για να αρχίσουν οι ανακρίσεις και να τεθούν εμπόδια στην υπηρεσιακή εξέλιξη του διδάσκοντα. Τέτοια είναι η περίπτωση του Θ. Γκοβάτσου, δασκάλου σε χωριό της Πελοποννήσου, τον οποίο κατήγγειλε στις αρχές ο ιερέας του χωριού ή η σύλληψη του δάσκαλου Α. Σωτηρίου, γιατί δέχτηκε και έγραψε στο σχολείο του το γιο του στελέχους του ΚΚΕ, Κ. Θέου.⁵³¹

Ο νόμος που ήταν αμείλικτος με τους εκπαιδευτικούς, μιας και πρόβλεπε άμεση απόλυση και αφαίρεση όλων των δικαιωμάτων, όπως μισθό και ασφάλιση, ήταν ο Α.Ν.1075/1938 «Περί μέτρων ασφαλείας του Κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών», ο οποίος έκανε αναφορά σε τιμωρία φυλάκισης τριών μηνών τουλάχιστο και εκτοπισμού από τον τόπο κατοικίας του επί έξι μήνες έως δύο έτη σε περίπτωση που επιδιώκει τη διάδοση, ανάπτυξη και εφαρμογή θεωριών, ιδεών ή κοινωνικών, οικονομικών και θρησκευτικών συστημάτων που τείνουν στην ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος της χώρας ή την απόσπαση ή αυτονόμηση

⁵²⁸ Σάμιος, *ό.π.*, σ. 81.

⁵²⁹ στο ίδιο, σ.72.

⁵³⁰ Α.Ν. 2180/ 1940, *ό.π.*, άρθρο 10, παράγρ. 2.

⁵³¹ Σάμιος, *ό.π.*, υποσημείωση 21, σ. 72.

μέρους της Επικράτειας, όπως και όποιος προσηλυτίζει σ' αυτές τις θεωρίες, ιδέες και συστήματα με οποιονδήποτε τρόπο.⁵³²

Ιδιαίτερος λόγος γίνεται στην παράγραφο 2 του άρθρου 1 στην περίπτωση προσηλυτισμού ανήλικων μαθητών και μάλιστα όταν αυτουργοί ή συνεργοί είναι δημόσιοι υπάλληλοι και κυρίως εκπαιδευτικοί. Οι περιπτώσεις αυτές κρίνονται ως ιδιαίτερα επιβαρυντικές. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συνοπτικές διαδικασίες με τις οποίες οι τοπικές επιτροπές Ασφαλείας αποφάσιζαν τη διοικητική εκτόπιση.⁵³³

Ολοκληρωμένη μελέτη για τις διώξεις του μεταξικού καθεστώτος δεν έχει γίνει. Εντοπίστηκε μόνο μια προσπάθεια καταγραφής των ονομάτων 64 δασκάλων, δέκα σπουδαστών Π.Α., δεκαέξι καθηγητών Μ.Ε. και ενός καθηγητή Πανεπιστημίου που απολύθηκαν, βασανίστηκαν και εξορίστηκαν.⁵³⁴ Μαρτυρίες ατόμων που έζησαν εκείνη την εποχή, όπως του Π. Ροδάκη, φέρνουν στο φως περιπτώσεις διώξεων εκπαιδευτικών. Αυτός θυμάται ότι στο γυμνάσιό του, στη δυσπρόσιτη περιοχή των Μαζείκων, οι καθηγητές ήταν τοποθετημένοι εκεί εξαιτίας της δίωξής τους για τα δημοκρατικά τους φρονήματα.⁵³⁵

Οι εκπαιδευτικοί κατηγορούνταν από το καθεστώς για διαφθορά και αντεθνική δράση, κυρίως όσοι εμπνέονταν από δημοκρατικό φρόνημα και ανεξάρτητη σκέψη.⁵³⁶ Τον Απρίλη του 1938 συνελήφθησαν πολλοί καθηγητές και δάσκαλοι στη Θεσσαλονίκη, με την κατηγορία της άσκησης κομμουνιστικής προπαγάνδας, αφού κατέλαβαν διοικητικές θέσεις σημαντικές στον «Προμηθευτικό Συνεταιρισμό Εκπαιδευτικών Υπαλλήλων».⁵³⁷

Μαρτυρίες της εποχής πιστοποιούν ότι από τις διώξεις κινδύνευε και ο μαθητικός πληθυσμός. Στις 5 Οκτωβρίου του 1936, όταν ο Νομάρχης Αχαΐας επισκέφτηκε τη Μέση Σχολή Πατρών, μίλησε στους μαθητές, οι οποίοι τον προηγούμενο χρόνο πήραν μέρος στη μαθητική απεργία κατά του νέου εξεταστικού συστήματος. Αφού έκανε λόγο για τα ιδεώδη της 4^{ης} Αυγούστου, καταφέρθηκε εναντίον του κομμουνισμού, υπογραμμίζοντας ότι για τους αμετανόητους «ο οφθαλμός του κράτους θα ευρίσκηται εφεξής εντός των σχολείων, ουχί όπως εις το παρελθόν χάννος και νωθρός αλλά οξύς και αμείλικτος».⁵³⁸

Επιπλέον, καταγράφονται περιπτώσεις που οι μαθητές υφίστανται κυρώσεις όταν σε βάρος τους εκκρεμεί η κατηγορία ότι έχουν σχέση με τον κομμουνισμό. Ειδικότερα, μαθητής της Β' γυμνασίου Πατρών τιμωρήθηκε με επίμεμπτη διαγωγή, γιατί σύμφωνα με πληροφορίες συναναστρεφόταν μαθητές [...] αποδειχθέντας κομμουνιστάς. Αίσθηση προκαλούν τα δημοσιεύματα στην εφημερίδα «Νεολόγος» των Πατρών, το 1938, με πολλές δηλώσεις μετανοίας μαθητών γυμνασίων, με τις οποίες δηλώνουν ότι μεταμελούνται για τις πράξεις τους, που ήταν η αιτία να απομακρυνθούν από τις αρχές της πατρίδας, της θρησκείας και οικογένειας, και

⁵³² Α.Ν. 1075/ 11 Φεβρουαρίου 1938, «Περί μέτρων ασφαλείας του Κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών», τ. Α', ΦΕΚ 45/1938.

⁵³³ στο ίδιο, άρθρα 1, 7.

⁵³⁴ Σάμιος, *ό.π.*, Παράρτημα, σσ. 111-120.

⁵³⁵ Φιλοσόφου, *ό.π.* σ. 610.

⁵³⁶ Τενεκετζής, *ό.π.*, σ. 223.

⁵³⁷ στο ίδιο, σ. 620.

⁵³⁸ Φιλοσόφου, *ό.π.* σ. 613.

ταυτόχρονα υπόσχονται να γίνουν πρωτοπόροι εθνικιστές. Χαρακτηριστικό των κειμένων αυτών είναι ότι έχουν πανομοιότυπο περιεχόμενο και δομή, στοιχεία που μαρτυρούν ότι επιβλήθηκαν εκ των άνω.⁵³⁹

Οφείλουμε όμως να σημειώσουμε ότι η πολιτική διώξεων και εκκαθαρίσεων του εκπαιδευτικού κλάδου όλων γενικά των βαθμίδων εκπαίδευσης δεν αποτελεί εφεύρεση του μεταξικού καθεστώτος. Από τις αρχές ακόμη του 20^{ου} αι. ο νόμος για την εκκαθάριση του Πανεπιστημίου το 1910⁵⁴⁰ επιτρέπει την απομάκρυνση ορισμένων καθηγητών, πολιτική που ενεργοποιήθηκε και επί Βενιζέλου το 1918, αφού κατοχυρώθηκε νομοθετικά,⁵⁴¹ αλλά και το 1929,⁵⁴² ιδιαίτερα όμως με τον Ν. 4229, το γνωστό Ιδιώνυμο, ο οποίος δημιουργούσε εύφορο έδαφος για την άσκηση διώξεων και απολύσεων του εκπαιδευτικού σώματος.⁵⁴³

Συμπερασματικά, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της δικτατορίας ήταν ο σφροδρός αντικομμουνισμός της, στο όνομα του οποίου εξαπέλυσε απηνείς διώξεις. Ωστόσο, τις διώξεις δεν υπέστησαν μόνο οι κομμουνιστές αλλά και όλοι όσοι συγκαταλέγονταν από το καθεστώς στους πολιτικούς του αντιπάλους. Μεταξύ αυτών ήταν οι συνδικαλιστές, εκπαιδευτικοί, δημόσιοι υπάλληλοι, ενώ δίχως το περίφημο «πιστοποιητικό πολιτικών φρονημάτων» ο διορισμός στο δημόσιο ήταν ανέφικτος.⁵⁴⁴ Δεδομένου ότι διώξεις σημειώνονταν και σε περιόδους λειτουργίας του κοινοβουλίου, εκείνο που κάνει τις διώξεις του μεταξικού καθεστώτος να ξεχωρίζουν είναι ο πληθωρικός τους χαρακτήρας, οι καινοφανείς απάνθρωπες μέθοδοι που ενεργοποιήθηκαν (βασανιστήρια, αστυνομοκρατία, χαφιεδισμός...) και τα μέσα

⁵³⁹ στο ίδιο, σ. 623.

⁵⁴⁰ Ν. ΓΨΛΑ (3731)/ 24 Μαΐου 1910 «Περί εκκαθάρισεως του Εθνικού Πανεπιστημίου», άρθρο 1, ΦΕΚ 178. Απομακρύνονται δεκαεπτά καθηγητές και ανάμεσά τους περιλαμβάνονται περιπτώσεις που έχουν καταγγεληθεί στον τύπο ή έχουν απασχολήσει την πανεπιστημιακή κοινότητα για επιστημονική ανεπάρκεια, στο Προκόπης Παπαστράτης, «Σχέσεις Πανεπιστημίου και κράτους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα». Από την Εισήγηση στο Συνέδριο *Πανεπιστήμιο και Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές Προσεγγίσεις*, 7-8 Ιουνίου 2007, Πανεπιστήμιο Αθηνών, στην ιστοσελίδα http://glotta.ntua.gr/posdep/MME/Jun_2007/2007-06-24b_avgi.pdf [Ανακτήθηκε: 30-6-2018].

⁵⁴¹ Ν.Δ. «Περί αναστολής πάσης διατάξεως περί μονιμότητος των δημοσίων λειτουργών και υπηρετών παντός κλάδου», ΦΕΚ 119/ 20 Ιουνίου 1917. Μάλιστα, η σύνταξη των η σύνταξη των προσχεδίων των Β.Δ. κατά τον Αύγουστο του 1917 πραγματοποιήθηκε από τον Γληνό, στο Ίδρυμα Γληνού, ψηφιακές συλλογές, υλικό φορέων, image 154 κ.ε., στην ιστοσελίδα http://www.glinos.gr/v1/search/view_archive/71 [Ανακτήθηκε: 30-6-2018]. Τελικά, η πανεπιστημιακή εκκαθάριση ανακοινώθηκε από τον Γληνό τον Ιανουάριο του 1918, σύμφωνα με τη 17η συνεδρία της Εκπαιδευτικής Επιτροπής στις 22 Ιανουαρίου 1918, στο Νίκος Π. Τερζής, *Εκπαιδευτική Επιτροπή (1916-1920): Ένα γράμμα με το πρόγραμμά της για το 1917-18 και τα πρακτικά των Συνεδριών της*. Θεσσαλονίκη: ανάτυπο από την επιστημονική επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., τόμος Κ.Β., σ. 596, στην ιστοσελίδα <http://digital.lib.auth.gr/record/38453/files/arc-2005-12756.pdf> [Ανακτήθηκε: 13-3-2018].

⁵⁴² Ν. 4153/ 11 Ιουνίου 1929, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 22-23 Μαρτίου 1929 Ν.Δ. “περί τροποποιήσεως των περί προαγωγής, μεταθέσεως, αδειών κλπ. διατάξεων των εκπαιδευτικών λειτουργών”», άρθρο 7, ΦΕΚ 197/ 1929, τ. Α’.

⁵⁴³ Ν.4229/25 Ιουλίου 1929 «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως [στο εξής ΦΕΚ] 245, τ. Α’, σσ. 2155-2156, στην ιστοσελίδα <http://www.et.gr/index.php/nomoi-proedrika-diatagmata> [Ανακτήθηκε: 13-3-2018].

⁵⁴⁴ Κωστής Χριστοδούλου, «Ιωάννης Μεταξάς: 81 χρόνια από την 4^η Αυγούστου 1936», στην ιστοσελίδα <http://www.news247.gr/afieromata/ioannis-metaxas-81-chronia-apo-tin-4i-aygoustoy-1936.6447558.html> [Ανακτήθηκε: 30-6-2018].

άσκησης ελέγχου, με αποτέλεσμα η περίοδος αυτή να αποτελεί μαύρη σελίδα στην ιστορία του Νέου Ελληνισμού.

10. Η εκπαιδευτική πολιτική απέναντι στους ξενόφωνους

Η εκπαιδευτική πολιτική του μεταξικού καθεστώτος απέναντι στους ξενόφωνους και μειονοτικούς πληθυσμούς που διαβιούσαν εντός της ελληνικής επικράτειας δεν ήταν ενιαία, παρά τις όποιες αναλογίες που παρουσιάζει. Προκειμένου να αποκτηθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα και να ερμηνευτεί η διαφοροποίηση των τακτικών που ενεργοποιήθηκαν στο πλαίσιο της παροχής εκπαίδευσης των πληθυσμών από μειονότητα σε μειονότητα, σκόπιμο είναι να επικαλεστούμε την κατηγοριοποίηση των σχολείων που προτείνει ο Ευ. Αγγελής, τα οποία απευθύνονταν στους ξενόφωνους πληθυσμούς.

Συγκεκριμένα, υιοθετείται η διάκριση σε «ξενόγλωσσα μειονοτικά σχολεία» και σε «σχολεία μειονοτικών περιοχών». Στην πρώτη ομάδα σχολείων εντάσσονται εκείνα που κάλυπταν τις ανάγκες μιας συγκεκριμένης μειονότητας ή ξένης κοινότητας που διαβιούσε στην Ελλάδα. Και εδώ υπάρχουν επιμέρους διαφοροποιήσεις στο καθεστώς που λειτούργησε από περίπτωση σε περίπτωση. Έτσι μπορούμε να μιλήσουμε για μια υποκατηγορία σχολείων των οποίων η λειτουργία ρυθμιζόταν από διεθνείς συνθήκες ή από αναγκαιότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Αυτά ήταν τα μουσουλμανικά σχολεία της Θράκης, τα βλάχικα σχολεία και η Σερβική Σχολή Θεσσαλονίκης. Άλλη ευδιάκριτη περίπτωση είναι τα ισραηλιτικά και τα αρμενικά σχολεία, και τέλος τα σχολεία ξένων κοινοτήτων δυτικών κρατών, όπως οι αμερικανικές, γαλλικές κ.λπ. σχολές. Στα σχολεία αυτά κατά κανόνα διδάσκονταν τη γλώσσα που μιλούσε η μειονότητα αλλά και στοιχεία που σχετίζονταν με την ιδιαίτερη πολιτισμική τους παράδοση, για παράδειγμα στα ισραηλιτικά σχολεία την εβραϊκή γλώσσα και θρησκεία.⁵⁴⁵

Στη δεύτερη ομάδα, «σχολεία μειονοτικών περιοχών», ανήκουν τα σχολεία που λειτουργούσαν κυρίως στις Νέες Χώρες, σε περιοχές με μεγάλο ποσοστό μειονοτικού στοιχείου, στα οποία δε υπήρχε μέριμνα για τις ιδιαίτερες ανάγκες εκπαίδευσης των πληθυσμών αυτών, όπως για παράδειγμα παροχή εκπαίδευσης στη μητρική τους γλώσσα, που κατά κανόνα δεν ήταν η ελληνική. Πρόκειται για περιοχές με έντονο το σλαβόφωνο στοιχείο, στις οποίες λειτουργούσαν σχολεία που απευθύνονταν στο σύνολο του πληθυσμού, ελληνόφωνου και μη. Στην ίδια κατηγορία σχολείων θα μπορούσαν να ενταχθούν τα σχολεία της περιοχής της Ηπείρου (περιοχή της Θεσπρωτίας), στα οποία φοιτούσαν οι Αλβανοί Τσάμηδες. Συνεπώς στις περιοχές αυτές δε λειτούργησαν ξενόγλωσσα μειονοτικά σχολεία.⁵⁴⁶

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι μπορεί στα σχολεία αυτά να μην υπήρχε θεσμοθετημένη πρόνοια για παροχή εκπαίδευσης που να σχετίζεται με την ιδιαιτερότητα της μειονότητας, ωστόσο η εκπαίδευση άτυπα έπρεπε να προσαρμόζεται στις ιδιαιτερότητες που προέκυπταν από το μεγάλο ποσοστό των μη ελληνόφωνων μαθητών. Η εκπαίδευση ήταν προσανατολισμένη στη δημιουργία

⁵⁴⁵ Αγγελής, *Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940...*, ό.π., σσ.147,153 -154.

⁵⁴⁶ στο ίδιο, σ. 147 και υποσημείωση 439, σ. 153.

ελληνικής εθνικής συνείδησης, «έχοντας ως δεδομένη την ετερότητα της εθνοτικής και πολιτισμικής ταυτότητας των μαθητών».⁵⁴⁷

Την επίβλεψη όλων των παραπάνω ιδρυμάτων η δικτατορία διενεργούσε μέσω ενός εκτεταμένου εποπτικού δικτύου. Πέρα από την επιθεώρηση των ξένων, μειονοτικών και ιδιωτικών ισραηλιτικών εκπαιδευτηρίων με έδρα τη Θεσσαλονίκη που υπαγόταν στο υπουργείο Παιδείας, εποπτικό ρόλο ασκούσαν: η ειδική επιθεώρηση των ιδιωτικών σχολείων του υπουργείου Παιδείας, που από το 1939 ανέλαβε συνολικά την επιτήρηση των ξένων ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, οι ειδικοί επιθεωρητές της Γενικής Διοίκησης Θράκης για τα μουσουλμανικά σχολεία και οι υπηρεσίες πληροφοριών του ελληνικού κράτους (η Υπηρεσία Αμύνης του Κράτους και η διάδοχός της Γενική διεύθυνση Υπηρεσίας Αλλοδαπών).⁵⁴⁸

Συμπερασματικά, στη χώρα μας εντοπίζονται μειονοτικοί πληθυσμοί που συνθέτουν ένα μωσαϊκό, όπως οι Μουσουλμάνοι, οι Σλαβόφωνοι στη Μακεδονία με βουλγαρική ταυτότητα, οι «ρουμανίζοντες» Κουτσόβλαχοι, οι Σεφαραδίτες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, οι Τσάμηδες της Ηπείρου, οι Αρμένιοι και οι Τουρκόφωνοι πρόσφυγες. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη αυτού του μωσαϊκού μειονοτήτων, ορισμένους από τους οποίους διεκδικούσαν γειτονικά κράτη ασκώντας προπαγανδιστική πολιτική, σε συνδυασμό με την υποχρέωση της Ελλάδας να σεβαστεί και να εφαρμόσει τις μειονοτικές Συνθήκες που θεωρητικά καθόριζαν τον εκπαιδευτικό προσανατολισμό των κυβερνήσεων αναφορικά με την εκπαίδευση των παραπάνω μειονοτήτων, διαμορφώνουν μια ιδιαίτερη κατάσταση.⁵⁴⁹ Έτσι η πολιτική αντιμετώπισης των μειονοτήτων ως προς το πεδίο της εκπαίδευσης δε διέπεται από συνέπεια και συνέχεια, ούτε από τις ίδιες αρχές προς όλες τις μειονότητες. Διαπιστώνεται επομένως η χάραξη μιας ιδιαίτερης εκπαιδευτικής πολιτικής που υιοθετήθηκε σε κάθε περίπτωση, υπαγορευμένη από συγκεκριμένες σκοπιμότητες και αναγκαιότητες.

10.1.Λήψη νομοθετικών μέτρων αντιμετώπισης της ξενοφονίας-εκπαιδευτική πολιτική

Η δικτατορία προώθησε μια οργανωμένη προσπάθεια επιτήρησης των μειονοτήτων σε αντίθεση με το βενιζελικό καθεστώς, το οποίο ακολούθησε μια ήπια εκδοχή ελέγχου αυτών. Ωστόσο, και οι δύο πολιτικές επιλογές καταδεικνύουν ότι οι μειονότητες αντιμετωπίζονται ως εθνική απειλή και γι' αυτό πρέπει να ελεγχθούν και να ενσωματωθούν μέσω της παροχής ανάλογης εκπαίδευσης και συνακόλουθα της μύησης αυτών στις επιθυμητές εθνικές αξίες.

Οι πρακτικές που υιοθετήθηκαν και από τις δύο κυβερνήσεις παρουσιάζουν κάποιες αναλογίες, όπως για παράδειγμα την παροχή προγραμμάτων αλφαριθμητισμού στους ενήλικες -μέσω νυχτερινών σχολών- και βασικών επαγγελματικών γνώσεων, προκειμένου το σχολείο και η αγορά εργασίας να επιβάλλουν στις μειονότητες τη νόμιμη γνώση. Στην πράξη, η πρόσβαση του ατόμου μέσω της φοίτησης στο νόμιμο

⁵⁴⁷ στο ίδιο, σ. 147.

⁵⁴⁸ στο ίδιο.

⁵⁴⁹ στο ίδιο.

σύστημα απόκτησης γνώσεων συνδέεται και με την αποδοχή ενός ορισμένου συστήματος αξιών.⁵⁵⁰

Πέρα όμως από ορισμένες αναλογίες των μέτρων αντιμετώπισης του ζητήματος, όσο κι αν στην ουσία εφαρμόστηκαν μέτρα που από καιρό συζητιόντουσαν, η 4^η Αυγούστου μετέρχεται μεθόδους καινοφανείς, με κύριο χαρακτηριστικό την καταπίεση, τη βαναυσότητα και την επιβολή, στοχεύοντας στη βίαιη ενσωμάτωση των ξеноφώνων, σε αντίθεση με τους προκατόχους της, οι οποίοι ενεργοποίησαν πιο μετριοπαθείς πολιτικές. Μάλιστα, είναι αξιοσημείωτο ότι η πολιτική αυτή δεν ήταν ίδια απέναντι σ' όλες τις μειονότητες. Για παράδειγμα, διαπιστώνεται διαφοροποίηση των μέτρων του καθεστώτος μεταξύ σλαβόφωνων και μουσουλμάνων. Η πολιτική της δικτατορίας αποτέλεσε τομή στη στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στους σλαβόφωνους υπηκόους του.⁵⁵¹ Η στάση αυτή υπαγορεύτηκε από την αίσθηση απειλής και κινδύνου που θεωρούσε το καθεστώς ότι εγκυμονεί η παρουσία σλαβοφωνίας στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους και κυρίως στα βόρεια σύνορά του.

Σε όλη τη δικτατορική περίοδο επιχειρείται μέσω μιας σειράς αναγκαστικών νόμων η επίλυση του ζητήματος της γλωσσικής αφομοίωσης των ξеноφώνων. Ουσιαστικά το καθεστώς στοχεύει να θέσει υπό τον έλεγχό του τη λειτουργία των ξένων και μειονοτικών σχολείων, τα οποία με το προηγούμενο καθεστώς έχαιραν ιδιαίτερων προνομίων, ως απόρροια των Συνθηκών και των δεσμεύσεων προς τις μειονότητες που είχε αναλάβει η χώρα μετά από κάθε εδαφική διεύρυνσή της.

Μια από τις πρώτες πράξεις στις οποίες προέβη το δικτατορικό καθεστώς, υποδηλώνοντας την ανάγκη επιτήρησης των μειονοτήτων, είναι η θεσμοθέτηση του Α.Ν.132/1936 σύστασης Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων, που θα λειτουργεί στο πλαίσιο της Γενικής Διοίκησης Θράκης⁵⁵² και θα έχει και εκπαιδευτικό ρόλο. Ο προϊστάμενος του τμήματος προβλέπεται να εκτελεί καθήκοντα εισηγητή των υποθέσεων οι οποίες αφορούν τις μειονότητες που διαβιούν στην περιφέρεια της Γενικής Διοικήσεως και να υποβάλλει τις εκθέσεις του στο υπουργείο Εξωτερικών.⁵⁵³

Στο άρθρο 2 του νόμου γίνεται λόγος για τον διορισμό δύο επιθεωρητών με τη σύμφωνη γνώμη του Διοικητή και του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, οι οποίοι θα ασκούν εποπτεία στα μουσουλμανικά σχολεία, τα συντηρούμενα από τις μουσουλμανικές κοινότητες της Δυτ. Θράκης. Μάλιστα, με συγκεκριμένη διάταξη ορίζεται ως προϋπόθεση ανάληψης καθηκόντων επιθεωρητή η ελληνική καταγωγή και η καλή γνώση της τουρκικής γλώσσας.⁵⁵⁴ Ο νόμος απαγορεύει την εισαγωγή και κυκλοφορία μη εγκεκριμένων από το υπουργείο Παιδείας βιβλίων της τουρκικής γλώσσας που προορίζονται για τα σχολεία των μουσουλμανικών κοινοτήτων, ενώ

⁵⁵⁰ Καλεράντε, *Παιδεία στα χρόνια...*, ό.π., σ.287.

⁵⁵¹ Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη Γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην Ελληνική Μακεδονία*, δ' έκδοση, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008, σ. 162.

⁵⁵² Α.Ν./28 Οκτωβρίου 1935 «Περί συστάσεως υπηρεσίας Διοικήσεως Μουσουλμανικών Κοινοτήτων παρά τη Γενική Διοικήσει Θράκης». Ο νόμος αυτός καταργείται σύμφωνα με το άρθρο 4 του Α.Ν. 132/1936.

⁵⁵³ Α.Ν.132/ 25 Σεπτεμβρίου 1936, «Περί συστάσεως Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων παρά τη Γενική Διοικήσει Θράκης και περί διορισμού Επιθεωρητών Μουσουλμανικών σχολείων εν Δυτική Θράκη», ΦΕΚ 419, τ. Α', άρθρ. 1, σ. 2184.

⁵⁵⁴ στο ίδιο.

καθιστά τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας υποχρεωτική στα μουσουλμανικά και ισραηλιτικά σχολεία των Νέων Χωρών.⁵⁵⁵

Η νομοθετική δραστηριότητα συνεχίζεται με τον Α.Ν.248/1936, μέσω του οποίου ασκείται έλεγχος και εποπτεία στα ξένα και μειονοτικά σχολεία. Ειδικότερα, ιδρύεται μία θέση Γεν. επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων με έδρα τη Θεσσαλονίκη.⁵⁵⁶ «[...] Δια της αποφάσεως τούτης ορίζεται ότι ο διορισθησόμενος επιθεωρητής θα εποπτεύη και θα παρακολουθεί συστηματικώς την εργασίαν των ξένων και μειονοτικών σχολείων και θα λαμβάνη τα ενδεικνύόμενα εκάστοτε μέτρα προς περιορισμόν της δράσεως τούτων εντός του εθνικού ημών πλαισίου και εντός των υπό του συντάγματος διαγραφομένων γραμμών, σχετικώς με τον θρησκευτικόν προσηλυτισμόν».⁵⁵⁷

Τα διδακτικά βιβλία που επιτρέπεται να χρησιμοποιούνται στα ξένα σχολεία είναι μόνο τα εγκεκριμένα από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Επιπλέον, ο νόμος αναφέρεται στο πρόγραμμα των μαθημάτων των ισραηλιτικών κοινοτικών σχολείων «όσον αφορά μεν εις την Ελληνικήν γλώσσαν διδασκόμενα μαθήματα είναι το αυτό με το των αντιστοίχων δημοσίων σχολείων, όσον δ' αφορά τα εις την Εβραϊκήν διδασκόμενα υπόκειται υπό την έγκρισιν του Υπουργείου Θρησκευμάτων και παιδείας». Τέλος σ' αυτά τα σχολεία επιτρέπεται η διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας, ιστορίας και θρησκείας.⁵⁵⁸

Στην εποπτεία των περιοχών Ηπείρου, Μακεδονίας και Θράκης αναφέρεται ο Α.Ν.252/1936, σύμφωνα με τον οποίο οι επιθεωρητές των περιοχών αυτών υποχρεώνονται να επιθεωρούν όλα τα σχολεία της περιφέρειάς τους τουλάχιστο τρεις φορές το έτος και να υποβάλλουν τις εκθέσεις τους στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και στο υπουργείο Παιδείας. Επίσης, δίνεται η δυνατότητα στα εποπτικά συμβούλια Μακεδονίας και Θράκης να θέτουν στη διάθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και να απομακρύνουν αμέσως από τη θέση τους, με αιτιολογημένη απόφασή τους, τους λειτουργούς δημοτικής και Μ.Ε., οι οποίοι κρίνονται επιβλαβείς ή ακατάλληλοι για τα μέρη στα οποία υπηρετούν.⁵⁵⁹

Η ιδιαίτερη αναφορά του νόμου σ' αυτές τις περιοχές υποδηλώνει τη σημασία και επικινδυνότητα που ενδεχομένως αυτές διατρέχουν. Πρόκειται για περιοχές ακριτικές, τις οποίες εποφθαλμιούν τα γειτονικά κράτη, με ξενόφωνους και διαφορετικού θρησκευματος πληθυσμούς. Συνεπώς, είναι εύλογο για το δικτατορικό καθεστώς να ενσκήπτει σ' αυτές με ειδικές ρυθμίσεις.

Η εξασφάλιση διδακτικού προσωπικού για την ευαίσθητη περιοχή των Νέων Χωρών επιδιώκεται μέσω της κυβερνητικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Ειδικότερα, με τον Α.Ν.767/1937, προβλέπεται ότι δεν είναι εφικτός ο πρώτος διορισμός, η μετάθεση ή η προαγωγή των λειτουργών Μ.Ε. στα σχολεία των πόλεων Θεσσαλονίκης, Πάτρας, Πειραιά, Αθήνας και των προαστίων τους, αν προηγουμένως

⁵⁵⁵ στο ίδιο, εδάφιο 7.

⁵⁵⁶ Α.Ν. 248/ 17 Οκτωβρίου 1936, «Περί ιδρύσεως θέσεως Γενικού Επιθεωρητού των ξένων και μειονοτικών σχολείων κ.λπ.», ΦΕΚ 460/1936, άρθρο 2,3, σ. 2451.

⁵⁵⁷Καγκαλίδου, ό.π., σ. 147.

⁵⁵⁸ Α.Ν. 248/ 1936, «Περί ιδρύσεως θέσεως ...ό.π.

⁵⁵⁹ Α.Ν.252/ 17 Οκτωβρίου 1936, «Περί αυξήσεως των θέσεων των Επιθεωρητών της Δημοτικής Εκπαίδευσης», ΦΕΚ 460/ 1936, άρθρ. 1,3, σ. 2454.

δε συμπληρώσουν πενταετή υπηρεσία στις Νέες Χώρες.⁵⁶⁰ Με τον Α.Ν.1297/ 1938 το καθεστώς μελετά όλες τις δυνατές περιπτώσεις προκειμένου να μη στερηθούν δασκάλους τα σχολεία των Νέων Χωρών προσλαμβάνοντας σε θέση αναπληρωτή ακόμη και αποφοίτους γυμνασίων, όταν απουσιάζουν οι πτυχιούχοι διδασκαλείου ή Π.Α.⁵⁶¹

Οι παρεμβάσεις μέσω εκπαιδευτικών νομοθετημάτων συνεχίζονται και αφορούν προϋποθέσεις πρόσληψης δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία. Σύμφωνα με τον Α.Ν.818/1937 ως διδάσκοντες των μειονοτικών σχολείων διορίζονται μόνον οι γνώστες της ελληνικής γλώσσας με τη σύμφωνη γνώμη του οικείου Γεν. επιθεωρητή, ενώ για το παλαιό προσωπικό καθοριζόταν εξέταση προκειμένου να πιστοποιηθεί η γνώση της ελληνικής γλώσσας μετά από διετία.⁵⁶² Το 1939 σχετικός νόμος αναφέρεται και πάλι στα προσόντα δασκάλων μειονοτικών σχολείων, ουσιαστικά επαναλαμβάνοντας τη σχετική διάταξη του προηγούμενου νόμου, με τη διαφορά ότι στο άρθρο 19 υπάρχει η προσθήκη του υποχρεωτικού χαρακτήρα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας για όσους διδάσκουν στα μειονοτικά σχολεία και δεν είναι γνώστες αυτής.⁵⁶³

Συμπερασματικά, το σχολείο καλείται να παίζει σημαντικό ρόλο και στην περίπτωση του μειονοτικού προβλήματος. Το καθεστώς έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στην αφομοιωτική λειτουργία του σχολείου, μέσω του εξελληνισμού της νεολαίας, την οποία προσπαθούσε να επιτύχει με μέσα ορθόδοξα και μη, είτε δηλαδή μέσω της εκπαίδευσης, είτε μέσω της προπαγάνδας, είτε μέσω της βίας. Αποκαλυπτικές είναι οι μαρτυρίες που κάνουν λόγο για άσκηση βίας σε βάρος μαθητών με το αιτιολογικό ότι μιλούσαν βουλγάρικα: «- Έλα δω, έλα δω [...]. Άνοιξ' το χέρι. Γιατί μιλούσες βουλγάρικα; Χραπ, με τη [βέργα]. Χραπ, χραπ [...]».⁵⁶⁴

10.2. Νυχτερινές σχολές

Στην πολιτική ενσωμάτωσης των ξενόφωνων πληθυσμών η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας αποτελεί σημαντικό ζήτημα.⁵⁶⁵ Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που οι αντίπαλοι караδοκούν, προσπαθώντας να εκμεταλλευτούν το γλωσσικό ζήτημα ως επιχείρημα εναντίον της Ελλάδας, προκειμένου να προβάλλουν τις εθνικές τους αξιώσεις, τότε η γλώσσα έχει ιδιαίτερη σημασία για τη ζωή ενός έθνους.⁵⁶⁶

Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι η κυβέρνηση Βενιζέλου με τον Ν.4397/1929 νομοθέτησε την ίδρυση νηπιαγωγείων «κατά προτίμησιν εν οίς συνοικισμοίς παρίσταται ανάγκη γλωσσικής προπαιδείας των νηπίων δια το δημοτικόν σχολείον».⁵⁶⁷ Το βενιζελικό καθεστώς, στο πλαίσιο λήψης προληπτικών μέτρων κατά του αναλφαβητισμού, περιλαμβάνει την τροποποίηση του ρόλου των νηπιαγωγείων, τα οποία δεν καλούνται μόνο να καλύψουν τις ανάγκες των ξενοφώνων αλλά και των

⁵⁶⁰ Α.Ν. 767/ 1937, ό.π., άρθρο 42, σ. 1611.

⁵⁶¹ Α.Ν. 1297/ 1938, ό.π., άρθρ. 26, σ.1722.

⁵⁶² Α.Ν.818/ 25 Αυγούστου 1937, «Περί τροποποιήσεως του νόμου 3578 περί ιδιωτικών σχολείων κ.λπ.», ΦΕΚ 335, τ. Α', άρθρ. 7.

⁵⁶³ Α.Ν. 2029/ 1939, ό.π., άρθρο 19, σ. 2881.

⁵⁶⁴ Αγγελής, ό.π., σσ. 151-152.

⁵⁶⁵ Καλεράντε, ό.π., σ. 282.

⁵⁶⁶ Καγκαλίδου, ό.π., σ. 153.

⁵⁶⁷ Ν. 4397/ 1929,ό.π., άρθρ. 2.

νηπίων των αγροτικών ή εργατικών συνοικισμών, των οποίων η μητέρα καθώς είναι απασχολημένη από τις βιοτικές μέριμνες δεν φροντίζει για την εκπαίδευσή τους.⁵⁶⁸

Με τον ίδιο νόμο προβλέπεται η λειτουργία νυχτερινών σχολών, που αποτελούν σχολεία γενικής μορφώσεως και ανήκουν στη Σ.Ε.⁵⁶⁹ Σκοπός των νυχτερινών σχολών είναι η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού όσων έχουν υπερβεί τη νόμιμη ηλικία για φοίτηση στο δημοτικό σχολείο, η παροχή βοήθειας για τη γλωσσική ανάπτυξη των ξеноφώνων και η παροχή σ' αυτούς στοιχείων μόρφωσης από τη σύγχρονη εθνική ζωή. Τα διδασκόμενα μαθήματα είναι η ανάγνωση, η γραφή και αριθμητική, η ερμηνεία των Ευαγγελίων και των πράξεων των Αποστόλων, η εθνική ιστορία και η γεωγραφία και η παροχή στοιχειωδών επαγγελματικών γνώσεων ανάλογα με τις τοπικές ανάγκες.⁵⁷⁰

Ωστόσο, η ύπαρξη νυχτερινών σχολών φαίνεται πως δεν είναι μια καινούρια πρακτική, αφού μαρτυρείται ήδη από το 1914. Όπως προκύπτει από δημοσίευμα της εφημερίδας «Νέα Ημέρα», σε αναφορά του αστυνομικού διευθυντή Φλώρινας γίνεται λόγος για επιθεώρηση των νυχτερινών σχολών, που λειτουργούν στις μεγάλες κωμοπόλεις και στις οποίες φοιτούν μετά το πέρας της εργασίας τους από τις 7-8 μ.μ. άτομα ηλικίας από 15-35 ετών.⁵⁷¹

Η μέριμνα της βενιζελικής κυβέρνησης για την κατάρτιση ξеноφώνων δηλώνεται μέσω του νομοθετικού της έργου με την ίδρυση νυχτερινών σχολών σε «ευαίσθητες» περιοχές. Το διάταγμα της 6^{ης} Δεκεμβρίου 1930 κάνει λόγο για ίδρυση νυχτερινών σχολών για την εκπαίδευση αναλφάβητων στρατιωτών στις περιοχές της Κοζάνης (δύο), της Κομοτηνής (δύο) και της Βέροιας (τρεις), μετά από πρόταση των εποπτικών συμβουλίων.⁵⁷² Συμπερασματικά, η κυβέρνηση Βενιζέλου αντιμετωπίζει την κατάρτιση των ξеноφώνων ως εθνική υπόθεση, όμως η προσπάθεια αυτή εντάσσεται στο συνολικό έργο αντιμετώπισης του αναλφαβητισμού. Αντίθετα, η πολιτική αναλφαβητισμού της μεταξικής περιόδου αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της αφομοίωσης των ξένων.⁵⁷³

Την περίοδο της δικτατορίας η δραστηριότητα των γνωστών από τη βενιζελική περίοδο νυχτερινών σχολών αναλφάβητων συστηματοποιείται, αποκτώντας όμως έναν ιδιαίτερο ρόλο στη γενικότερη πολιτική επιβολής της «νόμιμης γλώσσας».⁵⁷⁴ Η υποχρεωτική φοίτηση των ενηλίκων σε νυχτερινά σχολεία με σκοπό την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ήταν ένα μέτρο του μεταξικού καθεστώτος που λειτούργησε συμπληρωματικά προς την ολοκληρωτική απαγόρευση της σλαβοφωνίας,⁵⁷⁵ αποτελώντας σημαντικό μέσο εξελληνισμού των σλαβόφωνων και τουρκόφωνων. Όπως μας πληροφορεί η απολογιστική Έκθεση του δημοδιδάσκου Γ.

⁵⁶⁸ Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 129.

⁵⁶⁹ Ν. 4397/ 1929, *ό.π.*, άρθρ. 1.

⁵⁷⁰ στο ίδιο, άρθρ. 12.

⁵⁷¹ «Ο καθρέπτης της Διοικήσεως Μακεδονίας. Ποιοι είναι οι συκοφάνται του Ελληνικού κράτους. Τα απίστευτα όργανα των αστυνομικών οργάνων. Αληθή εγκλήματα κατά της τιμής του Έθνους. Δευτέρα ανοιχτή επιστολή του Σπ. Μελά προς τον κ. Πρωθυπουργόν», *Νέα Ημέρα*, 18/4/1914.

⁵⁷² Δ./ 6 Δεκεμβρίου 1930, «Περί ιδρύσεως νυχτερινών σχολών προς εκπαίδευσιν αναλφάβητων στρατιωτών», ΦΕΚ 385, σ. 3062.

⁵⁷³ Καλεράντε, *ό.π.*, σσ.133, 151.

⁵⁷⁴ στο ίδιο, σ. 283.

⁵⁷⁵ Κωστόπουλος, *ό.π.*, σ. 170.

Παπαδόπουλου στα μαθήματα αυτά υποβάλλονταν «οι Σλαυόφωνοι και Τουρκόφωνοι αμφοτέρων των φύλων», γυναίκες από 15 έως 40 ετών και άντρες έως 50 ετών, το δε πρόγραμμα περιλάμβανε ανάγνωση, γραφή, ιστορία, και κυρίως -όσον αφορά τις γυναίκες- «διαφόρους πρακτικές γνώσεις και οικοκυρικήν».⁵⁷⁶

Στην ύπαρξη νυχτερινών σχολών και στην σκοπιμότητά της αναφέρεται και άλλη πηγή της εποχής, στην οποία γίνεται λόγος για την ίδρυση 1540 σχολών στη Βόρεια Ελλάδα, προκειμένου να καταπολεμηθεί η αγραματοσύνη. Στο χωριό Εθνικό της Φλώρινας, σύμφωνα με προφορική μαρτυρία δασκάλου, λειτούργησε νυχτερινό σχολείο αναλφάβητων κάτω από δύσκολες συνθήκες, πέραν του υποχρεωτικού ωραρίου, ένα δίωρο καθημερινά.⁵⁷⁷

Η προβολή του μέτρου αυτού από το καθεστώς, σε αντίθεση με άλλα κατασταλτικά μέτρα, ήταν έντονη. Έτσι σε πολυσέλιδο κείμενο της εποχής, που αποτελεί ένα είδος απολογισμού της καθεστωτικής πολιτικής μιας διετίας, το μέτρο ίδρυσης νυχτερινών σχολών εντάσσεται στην ενότητα «ο αγών κατά του αναλφαβητισμού». Στο κείμενο αυτό, αφού καταδικάζεται απερίφραστα η χρήση των ξένων ιδιωμάτων από τους γηγενείς και τους προσφυγικούς πληθυσμούς, παρατίθενται αριθμητικά στοιχεία που συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι το μέτρο αυτό τελικά απέδωσε. Συγκεκριμένα, το προπαγανδιστικό αυτό κείμενο γνωστοποιεί ότι κατά το σχολικό έτος 1937-38 σε όλη τη Μακεδονία φοίτησαν σ' αυτού του τύπου τα σχολεία 101.261 άτομα, εκ των οποίων 48.985 άνδρες και 51.276 γυναίκες.⁵⁷⁸

Ανάλογο προπαγανδιστικό χαρακτήρα έχουν τα δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο που είτε γνωστοποιούν είτε εγκωμιάζουν το επιτελούμενο έργο. Συγκεκριμένα, σε εφημερίδα της Φλώρινας εντοπίζουμε αναφορά στην κίνηση του νομάρχη, ο οποίος κοινοποίησε στους διευθυντές της περιφέρειάς του εγκύκλιο που αναφέρεται στην ίδρυση και λειτουργία νυχτερινών σχολείων, στα οποία θα παραδίδονται μαθήματα τρεις φορές την εβδομάδα από τους διευθυντές των σχολείων, ενώ τη διδασκαλία των γυναικών και κοριτσιών θα αναλάβουν οι δασκάλες. Με το μέτρο αυτό προσδοκάται ότι δε θα μείνει σε σύντομο χρονικό διάστημα κανένας αγράμματος, καθώς από όλους αναγνωρίζεται πόσο σημαντική είναι η γνώση ανάγνωσης και γραφής, ενώ το έργο, συνολικά κρίνεται ως εκπολιτιστικό.⁵⁷⁹

Ένα μήνα αργότερα, σε δημοσίευμα της ίδιας εφημερίδας, που απευθύνεται στο διδακτικό προσωπικό των Εκπαιδευτικών Περιφερειών Φλώρινας και Καστοριάς, γίνεται και πάλι λόγος από τον νομάρχη Τσακτσίρα για τη λειτουργία νυχτερινών σχολών, εξαιρώντας ιδιαίτερα τον ρόλο δραστήριων, ενθουσιωδών και άοκνων εκπαιδευτικών, των οποίων το έργο έχει αξιόλογα και επαινετά αποτελέσματα.⁵⁸⁰

Ο υποχρεωτικός χαρακτήρας του μέτρου αποκαλύπτεται από τη γλώσσα των επίσημων εγγράφων-εγκυκλίων που συναντούμε: ο νομάρχης σε επόμενη εγκύκλιο

⁵⁷⁶ Γ. Παπαδόπουλος, Εμπιστευτική Έκθεση της 22 Ιουλίου 1938, «Η κατά την τελευταίαν διετίαν καταβληθείσα προσπάθεια προς εξελληνισμόν της Δυτικής Μακεδονίας και τα επιτευχθέντα αποτελέσματα» στο Κωστόπουλος, *ό.π.*, σ.170 και Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 150.

⁵⁷⁷ Καγκαλίδου, *ό.π.*, υποσημείωση 402, σ. 150.

⁵⁷⁸ Κωστόπουλος, *ό.π.*

⁵⁷⁹ «Νυχτερινά Σχολεία», *Η Μακεδονική*, 4 Νοεμβρίου 1936.

⁵⁸⁰ Εγκύκλιος της 27 Νοεμβρίου 1936, *Η Μακεδονική*, 4 Δεκεμβρίου 1936.

προς τους διευθυντές των σχολείων της δικαιοδοσίας του μεταξύ άλλων αναφέρει: «να απαλλάξωμεν», «[...] εις το τέλος της χειμερινής περιόδου να δύνανται να υποστώσι την περί απαλλαγής της φοιτήσεως εξέτασιν».⁵⁸¹

Αν και η προσέλευση στις νυχτερινές σχολές δεν ήταν αθρόα, είτε λόγω απροθυμίας είτε λόγω αδιαφορίας των πληθυσμών, ωστόσο αξιολογείται ως ικανοποιητική, «[...] χάρις εις τας εξαιρετικὰς πράγματι και υπερανθρώπους προσπάθειας των Αρχών και των διδασκάλων».⁵⁸²

Η υποχρεωτική διδασκαλία της επίσημης γλώσσας του κράτους, μέσα στο περιβάλλον προώθησης του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, δεν αποτελούσε τόσο μια προσπάθεια να εξασφαλιστεί μια επικοινωνιακή δεξιότητα στους πολίτες, όσο «ένας μηχανισμός διασφάλισης των προσχημάτων για τη δίωξη της γλωσσικής ετερότητας». Μετά από την υποχρεωτική εφαρμογή του μέτρου φοίτησης στα σχολεία αυτά δεν θα μπορούσε κανένας να δικαιολογηθεί ότι η σλαβοφωνία του ήταν απόρροια άγνοιας, αλλά θα ερμηνευόταν ως συνειδητή πράξη αντίστασης στην επιχειρούμενη προσπάθεια εξελληνισμού του.⁵⁸³

Η μισαλλοδοξία, διακριτικό γνώρισμα των αυταρχικών καθεστώτων, συνετέλεσε σε γενικότερη σκλήρυνση της κρατικής πολιτικής απέναντι στους μειονοτικούς πληθυσμούς, αφήνοντας περιθώρια σε ατασθαλίες των τοπικών φορέων εξουσίας. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, ενεργοποιήθηκαν μέτρα όπως η επιβεβλημένη παρακολούθηση νυχτερινών ελληνικών σχολείων ακόμα και για τους ξενόφωνους γέροντες και η απαγόρευση δημόσιας χρήσης των ξένων ιδιωμάτων με την απειλή προστίμων και φυλακίσεων.⁵⁸⁴ Διαφοριστικό είναι το υπόμνημα του Σωτηρίου Γκοτζαμάνη προς τον Μεταξά, στο οποίο αναδεικνύεται το πρόβλημα της άσκησης υπερβολικής βίας που επιστρατεύτηκε στην υπηρεσία του παραπάνω σκοπού: «Το να υβρίζονται γέροντες και γράϊαι καθ' οδόν ή να σύρονται εις το αστυνομικόν τμήμα διότι αγνοούν την ελληνικήν είναι σύστημα άδικον, μετατοπίζον την ευθύνη μιας πραγματικότητος από την ιστορίαν και το Κράτος εις τον ανεύθυνον εν προκειμένω ιδιώτην».⁵⁸⁵

Αυτή η ασυδοσία των τοπικών οργάνων διαπιστώνεται σε υπηρεσίες όπως η τοπική Χωροφυλακή. Η πολιτική ανεκτικότητας της Ελλάδας στο παρελθόν, η οποία προσπαθούσε να εφαρμόζει τις μειονοτικές της υποχρεώσεις, ήταν η αιτία της δυσαρέσκειας υπερεθνικιστικών κύκλων και τοπικών οργάνων -χωροφυλάκων, κοινοτικών αρχόντων, δασκάλων κ.λπ.- οι οποίοι αδημονούσαν να «συμμορφώσουν τους εχθρούς και υπονομευτές του ελληνισμού στα σύνορα».⁵⁸⁶ Τα όργανα αυτά παρεμβαίνουν προσπαθώντας να υποκαταστήσουν τον ρόλο του επιθεωρητή. Η δράση τους προκάλεσε την αντίδραση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, το οποίο

⁵⁸¹ Κωστόπουλος, *ό.π.*, σ. 173.

⁵⁸² στο ίδιο, σ. 171.

⁵⁸³ στο ίδιο.

⁵⁸⁴ Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, γ' έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 115-116.

⁵⁸⁵ Κωστόπουλος, *ό.π.*, σ. 169.

⁵⁸⁶ Διβάνη, *ό.π.*, σ. 115.

απευθύνεται προς το υπουργείο ζητώντας να διατάξει την απαγόρευση εκτέλεσης έργων των επιθεωρητών στα σχολεία από ανθρώπους ξένους προς την εκπαίδευση.⁵⁸⁷

Στο ίδιο ζήτημα αποφυγής εμπλοκής των οργάνων της Χωροφυλακής στο έργο του σχολείου αναφέρεται αυστηρή απαγόρευση του νομάρχη Τσακτσίρα, η οποία γνωστοποιείται μέσω του τοπικού Τύπου στις αρμόδιες αρχές. Σύμφωνα με πληροφορίες του νομάρχη, κρατικά όργανα εισέρχονται στο τμήμα θηλέων των νυχτερινών σχολών και άλλοτε παρακολουθούν τη διδασκαλία, άλλοτε αναμιγνύονται ποικιλότροπα στο έργο του διδακτικού προσωπικού. Μέσω του δημοσιεύματος ο Τσακτσίρας απευθύνεται προς τους διοικητές των υποδιοικήσεων Χωροφυλακής και τους σταθμάρχες του Ν. Φλώρινας απαγορεύοντας αυστηρά εφεξής την είσοδο σ' αυτές τις σχολές και παρεμβάσεις στο διδακτικό έργο.⁵⁸⁸ Τις αυθαιρεσίες αυτές των οργάνων επέτρεπε και ο περιορισμός της μέριμνας των διεθνών οργανισμών για τις μειονότητες, καθώς το ενδιαφέρον επικεντρωνόταν στον επερχόμενο πόλεμο, με αποτέλεσμα το διεθνές διπλωματικό πεδίο να επιτρέπει τις προαναφερόμενες ατασθαλίες.⁵⁸⁹

Άλλοι θεσμοί που καλούνταν να αναλάβουν τον φρονηματισμό της μειονοτικής νεολαίας είναι ο στρατός και η ΕΟΝ των μειονοτικών περιοχών, η οποία είχε υπό τη δικαιοδοσία της νυχτερινές σχολές, όπου διδάσκονταν οι ξενόφωνοι αναλφάβητοι των περιφερειών της Β. Ελλάδας γραφή και ανάγνωση.⁵⁹⁰ Ειδική μνεία στη δυνατότητα της ΕΟΝ να ιδρύει και να συντηρεί μετά από άδεια νυχτερινά γυμνάσια και αστικά σχολεία βιοτεχνικής, εμπορικής και οικοκυρικής κατεύθυνσης γίνεται στον Α.Ν. 2545/1940.⁵⁹¹ Για το ίδιο θέμα γίνεται αναφορά και στις ανακοινώσεις που αφορούν τους νόμους για τα ιδιωτικά σχολεία, φροντιστήρια και οικοτροφεία, στις 11 Σεπτεμβρίου 1940. Τονίζεται η στόχευση της κυβερνητικής πολιτικής στην προσπάθεια καταπολέμησης του αναλφαβητισμού, με τη λήψη μέτρων σε μεγάλη έκταση, μέσω της ίδρυσης ειδικών νυχτερινών και Κυριακάτικων σχολείων. Αυτή την υπηρεσία ως τότε την πρόσφεραν διάφορα σωματεία. Ήταν όμως ασυστηματοποίητη, ανεξέλεγκτη και γι' αυτό ορισμένες φορές επικίνδυνη. Γι' αυτό τον λόγο η προσπάθεια των σωματείων ενισχύθηκε και τον συντονισμό της ανέλαβε η ΕΟΝ και οι εκπαιδευτικές αρχές, προκειμένου να είναι ασφαλέστερη η επιτυχία του παραπάνω σκοπού.⁵⁹²

Στην εθνική προπαγάνδα μέσω της ΕΟΝ σημαντικό ρόλο παίζουν οι δάσκαλοι, οι οποίοι ως απόστολοι πολιτισμού είναι βεβαρημένοι με πολλούς ρόλους, από την ημιστρατιωτική οργάνωση και εκπαίδευση της νεολαίας ως την επιτήρηση των κατοίκων.⁵⁹³ Επιπλέον, δίνονται κίνητρα για φοίτηση στα παιδιά των ξενόφωνων οικογενειών με την απαλλαγή τους από τα εκπαιδευτικά τέλη.⁵⁹⁴

⁵⁸⁷ Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 284.

⁵⁸⁸ *Μακεδονική*, 4 Δεκεμβρίου 1936.

⁵⁸⁹ Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 287.

⁵⁹⁰ στο ίδιο.

⁵⁹¹ Α.Ν. 2545/ 1940, *ό.π.*, άρθρο 5, σ. 2340.

⁵⁹² «Πρόνοια για την ευρυθμοτέραν..., *Λόγοι και Σκέψεις ό.π.*

⁵⁹³ Κωστόπουλος, *ό.π.*, σ. 174.

⁵⁹⁴ «Δια την παρακολούθησιν των μειονοτικών σχολείων ιδρύεται θέσις γενικού σχολικού επιθεωρητού», *Ελεύθερον Βήμα*, Κυριακή 20-9-1936, και Εγκύκλιος Κ. Γεωργακόπουλου, *Ελεύθερον*

Η πολιτική επιβολής της ελληνικής γλώσσας είναι εμφανής και στα Παιδαγωγικά Συνέδρια. Στη θεματολογία τους εντοπίζονται αναφορές σε εκείνες τις εκπαιδευτικές επιλογές που θα συντελέσουν στην προοδευτική ενσωμάτωση των μειονοτήτων. Μία από τις προτάσεις είναι η *συστηματική επαφή με την κατάλληλη σχολική πραγματικότητα ως έκφραση και σχηματοποίηση της ελληνικής κουλτούρας*, που είναι και η μόνη αποδεκτή,⁵⁹⁵ ενώ στην τόνωση της ανάπτυξης και αφομοίωσης της εθνικής ελληνικής γλώσσας και εξάλειψης του ξενικού γλωσσικού στοιχείου, θεωρείται ότι θα συμβάλλουν η ίδρυση νηπιαγωγείων και η υποχρεωτική φοίτηση σ' αυτά, η ανέγερση σχολείων πλήρως εξοπλισμένων με εποπτικά μέσα, τα μαθητικά συσσίτια και η δημιουργία αναγνωστηρίων και βιβλιοθηκών. Τέλος, γίνεται λόγος και για εκτέλεση κοινωφελών έργων πολιτισμού προκειμένου το ξενόγλωσσο παιδί να βρίσκεται υπό την επίδραση του σχολικού μορφωτικού παράγοντα⁵⁹⁶ και να βιώνει πλούσια και αξιόλογη σχολική ζωή.

10.3. Η ξενοφωνία στο πλαίσιο του Μακεδονικού Ζητήματος κατά τον Μεσοπόλεμο

Το ελληνικό κράτος, αν και αποτελούσε το πρώτο εθνικό κρατικό μόρφωμα που δημιουργήθηκε στην περιοχή της Βαλκανικής, μετά τη μακράιωνη Οθωμανική κατοχή της ευρύτερης περιοχής, περιλάμβανε αρκετές μειονότητες, είτε θρησκευτικές, είτε γλωσσικές. Στα τέλη του 19^{ου} αι., οπότε και εμφανίζεται ο ρομαντικός ελληνικός εθνικισμός, έγινε προσπάθεια διεύρυνσης του κράτους, με αποτέλεσμα να ενταχθούν στις αρχές του 20^{ου} αι. στην ελληνική επικράτεια οι «Νέες Χώρες», Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη. Οι περιοχές αυτές περιλάμβαναν σημαντικό αριθμό ξενόφωνων πληθυσμών, οι οποίοι ανεξάρτητα από την εθνική τους συνείδηση δεν είχαν ως μητρική την ελληνική γλώσσα.

Να σημειωθεί ότι για κάθε εδαφική διεύρυνση της Ελλάδας της επιβλήθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις όροι μειονοτικής προστασίας,⁵⁹⁷ με αποτέλεσμα η ίδια να έχει την υποχρέωση να τηρεί και να σέβεται τις δεσμεύσεις που είχε αναλάβει.

Η λήξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου, η διάλυση των πολυεθνικών αυτοκρατοριών και η διακήρυξη της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, με την οποία επιχειρείται η χάραξη του χάρτη πάνω σε εθνικές γραμμές, είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων κρατών. Όμως οι εδαφικές ανακατατάξεις ακόμα και οι ανταλλαγές πληθυσμών δεν κατάφεραν να οδηγήσουν στο ιδεατό της εποχής σύνθημα «ένα κράτος ένα έθνος» και ήταν σε κάποιο βαθμό πολυεθνικά.⁵⁹⁸

Η πολύπλευρη εσωτερική εθνοτική ανομοιογένεια της Μακεδονίας, η οποία αποτελούσε γλωσσικό μωσαϊκό -καθώς εκεί κατοικούσαν σλαβόφωνοι, βλαχόφωνοι, αρβανιτόφωνοι, τουρκόφωνοι χριστιανοί, μουσουλμάνοι- και η ανάγκη για ενίσχυση της ελληνικής κυριαρχίας στην περιοχή κατέστησαν βασικό ζητούμενο τη δημιουργία ενός ισχυρού κράτους με ομογενοποιημένο πληθυσμό, που θα εκμηδένιζε τους κινδύνους τους προερχόμενους από τις εδαφικές διεκδικήσεις των γειτονικών

Βήμα, 14-10-1936 και «Τα εκπαιδευτικά τέλη της Μέσης Εκπαιδευσεως», *Ελεύθερον Βήμα*, 1-11-1936, στο Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 148.

⁵⁹⁵ Καλεράντε, *ό.π.*, σσ. 483-484.

⁵⁹⁶ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 151.

⁵⁹⁷ Διβάνη, *ό.π.*, σ. 52.

⁵⁹⁸ στο ίδιο, σ. 26.

κρατών.⁵⁹⁹ Ελλάδα, Σερβία και Βουλγαρία έριζαν για την εθνική πατρότητα κυρίως των σλαβόφωνων χριστιανικών πληθυσμών των Νέων Χωρών, με τη βουλγαρική επιχειρηματολογία να επικεντρώνεται στην ταύτιση της μητρικής γλώσσας με την εθνική ταυτότητα και την ελληνική πλευρά να κάνει λόγο για εθνική συνείδηση και ελεύθερη ατομική επιλογή.⁶⁰⁰ Σ' αυτή λοιπόν την περιοχή, όπου αναλογικά με τους ελληνόφωνους κατοικούσε ο πιο συμπαγής πυρήνας των ξενόφωνων η «εξελληνισή» τους αποτέλεσε κρατική υπόθεση με κύριο μέσο την εκπαίδευση.⁶⁰¹

Υιοθετήθηκε μια κεντρική εκπαιδευτική πολιτική, η οποία παρουσίαζε ιδιαιτερότητες και αποκτούσε εθνικές διαστάσεις, καθώς υπέβασκαν οι παρενέργειες του Μακεδονικού Ζητήματος. Ο θεσμός μιας συγκεντρωτικής και κατευθυνόμενης από την Αθήνα εκπαίδευσης κλήθηκε να διαμορφώσει έναν κοινό ιστορικό μύθο και να οικοδομήσει μια εθνική κουλτούρα.⁶⁰²

Η εκπαιδευτική πολιτική που υιοθετήθηκε απέναντι στους ξενόφωνους πρότασε τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, δίχως να υπάρχει χώρος για τη μητρική γλώσσα των ξενόφωνων πληθυσμών. Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον κλήθηκε να λειτουργήσει η ελληνική εκπαίδευση, μέσω της οποίας επιχειρήθηκε η εθνική, γλωσσική και πολιτισμική ομογενοποίηση.⁶⁰³ Το κύριο πρόβλημα που δίχαζε την εκπαιδευτική κοινότητα αφορούσε στην επιλογή της γλώσσας που θα ήταν περισσότερο κατάλληλη για την εκπαίδευση των ξενόφωνων, η επικρατούσα καθαρεύουσα ή η δημοτική, παρότι ήταν προφανές ότι η χρήση της καθαρεύουσας δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την εκμάθηση της ελληνικής.

Μια άλλη διάσταση της ιδιαιτερότητας της περιοχής είναι η πληθυσμιακή υπεροχή του σλαβόφωνου στοιχείου συγκριτικά με τη γενικότερη γεωγραφική κατανομή των σλαβόφωνων σε όλη την ελληνική Μακεδονία. «Υστερα από τις θυελλώδεις πληθυσμιακές μετατοπίσεις του 1912-1925 το μεγαλύτερο μέρος των Σλαβομακεδόνων της Ελλάδας βρίσκεται πλέον εντοπισμένο στη Βορειοδυτική Μακεδονία και στον (γειτονικό μ' αυτήν) νομό Πέλλας».⁶⁰⁴ Τίθενται συνεπώς θέματα εθνικής ασφάλειας αν λάβουμε υπόψη την αναθεωρητική πολιτική της Βουλγαρίας και τη διεκδίκηση από μέρους της πληθυσμών και συνεπώς εδαφών σε βάρος της Ελλάδας στην περιοχή της Μακεδονίας.

⁵⁹⁹ Σωτηρία Μπακή, *Η εκπαιδευτική πολιτική για τους ξενόφωνους πληθυσμούς στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού δημοτικισμού (1916-1926)*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτ. Μακεδονίας, Φλώρινα, 2014, σσ. 6-7, στην ιστοσελίδα <https://dspace.uowm.gr/xmlui/handle/123456789/188> [Ανακτήθηκε:4-6-2018].

⁶⁰⁰ Γιάννης Γκλαβίνας, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923). Αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης. Σχέσεις με γηγενείς χριστιανούς και πρόσφυγες*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2009, σσ. 44-45, στην ιστοσελίδα <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/26685> [Ανακτήθηκε:4-6-2018].

⁶⁰¹ Σοφία Ηλιάδου-Γάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος, Το παράδειγμα της Δυτικής Μακεδονίας*, α' έκδοση, Εκδόσεις Gutenberg Αθήνα 2006, σσ. 17, 20.

⁶⁰² στο ίδιο, σσ. 34, 47.

⁶⁰³ Κώστας Τσιούμης, «Πολιτικές Διαχείρισης της μειονοτικής παρουσίας στην ελληνική εκπαίδευση 1923-2000», Πρακτικά 5^{ου} Ευρωπαϊκού Συνεδρίου νεοελληνικών Σπουδών, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Θεσσαλονίκη, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y6mxx4s5> [Ανακτήθηκε: 3-6-2018].

⁶⁰⁴ Κωστόπουλος, *ό.π.*, σσ. 31,74.

Η διαχρονική στάση των αρχών απέναντι στο πρόβλημα συμπεκνώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο στην Έκθεση του στρατηγού Φεσόπουλου, αρχηγού της Υπηρεσίας Ασφαλείας του κράτους, όταν απευθύνεται στην ηγεσία του στρατού, αμέσως μετά την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Μεταξά. Γράφει χαρακτηριστικά: «Δεδομένου όμως ότι αι ξένοι προπαγάνδαι -προ παντός δε η βουλγαρική- καταβάλλουν εξαιρετικές προσπαθείας να παραστήσουν όλους τους ομιλούντας την γλώσσαν των ως ιδικούς των, το ζήτημα της ομιλίας ξένων γλωσσών εις την Β. Ελλάδα λαμβάνει εξαιρετικήν σημασίαν, είναι δε από εκείνα που πρέπει το Κράτος να προσέξη πολύ και να αντιμετωπίση μετά της επιβαλλόμενης σοβαρότητος».⁶⁰⁵

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σκιαγράφηση της κατάστασης που επικρατούσε στο θέμα της παρουσίας και αφομοίωσης των ξενόφωνων πληθυσμών κυρίως στον γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας παρουσιάζει μια σειρά εμπιστευτικών Εκθέσεων που υποβάλλει ο μοραΐτης δάσκαλος Γεώργιος Παπαδόπουλος στην κυβέρνηση Μεταξά. Στην πρώτη Έκθεση, καταγράφεται το πρόβλημα της απειλής της ελληνικότητας της Μακεδονίας από τη σλαβική ιδέα και προπαγάνδα. Ο συντάκτης, που υπηρετεί ως δάσκαλος σε δημοτικό σχολείο της Έδεσσας, χαρακτηρίζει ως γλωσσική Βαβυλωνία τις Νέες Χώρες, εφόσον μιλιούνται όχι μόνο η βουλγαρική αλλά και η κουτσοβλαχική και η τουρκική από τις εκεί μειονότητες, με αποτέλεσμα να μη δίνουν την εντύπωση ότι πρόκειται για ελληνικές περιοχές.⁶⁰⁶

Το εθνικό φρόνημα της πλειονότητας των σλαβόφωνων είναι, σύμφωνα με τον δάσκαλο, βουλγαρικό, η συμπεριφορά τους είναι εχθρική προς τους κρατικούς υπαλλήλους και κυρίως τους δασκάλους του, ενώ καταγράφεται απροθυμία ως προς την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Η Βουλγαρία έχει καιροσκοπικές βλέψεις γι' αυτές τις μειονότητες, αυτονομιστικά αιτήματα διατυπώνονται όχι μόνο μέσω του βουλγαρικού Τύπου αλλά και από αυτονομιστικές οργανώσεις της Αμερικής και της Ευρώπης, προκαλώντας το ενδιαφέρον της Κοινωνίας των Εθνών. Όλη η κατάσταση φαίνεται να εγκυμονεί κινδύνους για την Ελλάδα.⁶⁰⁷

Στην Έκθεση διαπιστώνονται ελλείψεις σε ελληνικά σχολεία και προτείνεται μια σειρά μέτρων, η πλειοψηφία των οποίων αφορά στην εκπαίδευση, αφού η εκπαίδευση εκλαμβάνεται ως ο κυριότερος μηχανισμός ήπιας αφομοίωσης. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται η ανέγερση και ο κατάλληλος εξοπλισμός διδακτηρίων, η μείωση της αναλογίας δασκάλων και μαθητών στις σλαβόφωνες περιοχές, η λειτουργία νυχτερινών σχολείων, η ύπαρξη κινήτρων προκειμένου να προτιμώνται οι σλαβόφωνες περιοχές από τους δασκάλους, η παροχή ατέλεια και υποτροφιών στους σλαβόφωνους όλων των σχολών, ενώ ως γλώσσα διδασκαλίας συνιστάται η δημοτική.⁶⁰⁸

Στο ζήτημα του τύπου της σχολικής γλώσσας που θα ισχύσει στις Νέες Χώρες τοποθετείται και ο Μεταξάς, απευθυνόμενος προς την επιτροπή εκπαιδευτικών

⁶⁰⁵ στο ίδιο.

⁶⁰⁶ «Εμπιστευτική Έκθεσις περί συναισθηματικής, γλωσσικής κ.λπ. καταστάσεως των Σλαυοφώνων Μακεδόνων, ιδία των κατοίκων της Δυτικής Μακεδονίας, και των επιβαλλομένων μέτρων δια τον ταχύτερον εξελληνισμόν τούτων», Γεωργίου Παπαδόπουλου, δημοδιδασκάλου Β' δημοτικού σχολείου Εδέσσης, εξ αρχαίας Ολυμπίας, 5 Μαΐου 1936», στο Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ.147.

⁶⁰⁷ Κοντού, *ό.π.*, σσ. 198-199.

⁶⁰⁸ στο ίδιο, σ. 199.

λειτουργιών στις Σέρρες. Εκεί εξήρε το καθήκον τους να τονώσουν το εθνικό φρόνημα των ελληνοπαίδων, ενώ ως προς το γλωσσικό ζήτημα συνέστησε οι δάσκαλοι να επιδοθούν συστηματικά και με ζήλο στην καλλιέργεια τόσο της δημοτικής όσο και της καθαρεύουσας. Ωστόσο, η άποψη του Σπ. Καλλιάφα, μέλους του ΑΣΕ, είναι ότι στη γλωσσική αφομοίωση των ξενοφώνων αποτελεσματικότερα συντελεί η διδασκαλία της καθαρεύουσας.⁶⁰⁹

Η προαναφερόμενη έκθεση πέρα από τα εκπαιδευτικά μέτρα προτείνει και διοικητικά, κατασταλτικού και προπαγανδιστικού χαρακτήρα, όπως η μετατροπή στα ελληνικά όλων των ξενικών ονομάτων και τοπωνυμίων, ο πολλαπλασιασμός των αστυνομικών σταθμών, ο κρατικός διορισμός έμπιστων κοινοτικών αρχόντων στις σλαβόφωνες περιοχές, η τοποθέτηση κληρικών εγγράμματων και με ακμαίο εθνικό φρόνημα, η εγκατάσταση ελληνόφωνων προσφύγων.⁶¹⁰

Σε επόμενη Έκθεση του ίδιου δασκάλου, τον Δεκέμβριο του 1937, θίγεται το πρόβλημα της ρουμανικής προπαγάνδας, η οποία εκπορεύεται από τα σχολεία της κουτσοβλαχικής μειονότητας της Δυτικής Μακεδονίας. Γίνεται λόγος για προσηλυτισμό νέων προς ειδική εκπαίδευση στη Ρουμανία, το κόστος της οποίας αναλαμβάνει το ρουμανικό κράτος.⁶¹¹

Να σημειωθεί ότι η ελληνική κυβέρνηση με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου είχε αναγνωρίσει την ύπαρξη ρουμανικής εθνικής μειονότητας στην Ελλάδα και αποδεχθεί την παραχώρηση εκκλησιαστικής και εκπαιδευτικής αυτονομίας στους Βλάχους που ζούσαν εντός των εθνικώς της συνόρων. Επίσης και με τη Συνθήκη των Σεβρών οι βλάχικες κοινότητες εξασφαλίζουν από το ελληνικό κράτος τοπική αυτονομία σε ζητήματα εκπαιδευτικού, θρησκευτικού και φιλανθρωπικού χαρακτήρα, τα οποία αργότερα αναγνωρίζει και η Συνθήκη της Λοζάνης.⁶¹²

Το καθεστώς όμως αλλάζει ριζικά με τη δικτατορία του Μεταξά, οπότε η θέση της πολιτείας έγινε σκληρότερη απέναντί τους, όπως και εναντίον των περισσότερων μειονοτικών πληθυσμών.⁶¹³ Το μεταξικό καθεστώς επέβαλε την απαγόρευση της δημόσιας χρήσης της βλάχικης γλώσσας, επί ποινή προστίμων, φυλακίσεων και εκτοπίσεων, πολιτική ανάλογη μ' αυτή που εφαρμόστηκε εναντίον και των υπόλοιπων ξενοφώνων. Το 1940 το δικτατορικό καθεστώς δε δίστασε να προβεί σε συλλήψεις ρουμανιζόντων μαθητών και διδασκόντων με την αιτιολογία ότι ανέπτυσσαν αντεθνική και συνωμοτική δράση, προκαλώντας την αντίδραση του υπουργού Εξωτερικών Υποθέσεων της Ρουμανίας Mikhail Antonescu, ο οποίος αποσκοπούσε στη διεθνοποίηση του βλάχικου ζητήματος.⁶¹⁴

Το μέτρο όμως που προτείνεται και εφαρμόζεται με αυστηρότητα είναι εκείνο της απαγόρευσης χρήσης της βουλγάρικης γλώσσας, ασμάτων και χαιρετισμού στις επίμαχες περιοχές. Την επίσημη απαγόρευση της σλαβοφωνίας σε όλη την ελληνική

⁶⁰⁹ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 153.

⁶¹⁰ Κοντού, *ό.π.*, σ. 199.

⁶¹¹ στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 200.

⁶¹² Σοφία Ηλιάδου-Τάχου- Ανδρέας Ανδρέου-Αναστασία Ταναμπάση, «*Τα ρουμάνικα σχολεία στη Μακεδονία (1939-1949)*», ΛΑ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 28-30 Μαΐου, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 258-259.

⁶¹³ στο ίδιο.

⁶¹⁴ στο ίδιο, σ. 260.

Μακεδονία πληροφορούμαστε από επόμενη Έκθεση του ίδιου δημοδιδασκάλου, το 1938: «Πρώτον μέλημα των εν τοις διαφόροις νομοίς του Κράτους αντιπροσώπων της Εθνικής Κυβερνήσεως υπήρξεν η αυστηροτάτη απαγόρευσις της χρησιμοποίησεως της μακεδονικής (λέγε Βουλγαρικής) διαλέκτου εις τας οδούς, τα κέντρα, τας συναλλαγάς και εις πάσαν εν γένει συναφή περίπτωσιν». ⁶¹⁵ Ο συντάκτης μιλά για τη λεπτότητα με την οποία εφαρμόζεται το μέτρο αυτό, προκειμένου να μην προκληθούν προστριβές και αντιδράσεις, ενώ τονίζεται η μεγάλη του σημασία, όχι μόνο από γλωσσική άποψη αλλά και γιατί τα παιδιά θα συνειδητοποιήσουν ότι ζουν στην Ελλάδα και ότι το μάθημα των Ελληνικών δε διδάσκεται σαν ξένο. ⁶¹⁶

Ως προς τη «λεπτότητα» εφαρμογής του μέτρου απαγόρευσης δεν υπάρχει ομοφωνία της ελληνικής ιστοριογραφίας. Άλλοι την απορρίπτουν επικαλούμενοι μια σειρά αποδεικτικών στοιχείων, όπως διαταγές, αποφάσεις κοινοτικών συμβουλίων, ενώ άλλοι διατείνονται ότι οι ακραίες περιπτώσεις βίαιης περιστολής των ξένων μειονοτήτων πρέπει να συνδεθεί με τον υπερβάλλοντα ζήλο των τοπικών οργάνων και δεν αποτελεί γενική πολιτική του κράτους, το οποίο αναγνωρίζει ότι η αστυνόμευση και η όξυνση ποτέ δε βοήθησαν την αφομοίωση του ξένου πληθυσμού. Σχετικό εύρημα αρχαιακού υλικού αποτελεί επιστολή του Μεταξά προς τον Γ.Δ. Ηλείου Καβδά, με αφορμή την ανεπίσημη διατύπωση παραπόνων από διπλωματικό εκπρόσωπο της Ρουμανίας για την επιβολή προστίμου σε διευθυντή μειονοτικού σχολείου λόγω της δημόσιας χρήσης της διαλέκτου. Δίχως να είμαστε βέβαιοι για την ειλικρίνεια των λόγων του, οφείλουμε να παραθέσουμε τα όσα επικαλείται: «Εις την αποστολήν της διοικήσεως εις τας βορείους ιδία επαρχίας περιλαμβάνεται βεβαίως η προσπάθεια εξελληνισμού των ξένων στοιχείων. Αλλ' η προσπάθεια αυτή δέον να εκδηλούται δια μέτρων τα οποία δεν είναι αντίθετα προς υποχρεώσεις τας οποίας δια διεθνών συμβάσεων ανέλαβεν η Ελλάς, η παραβίασις των οποίων δύναται να δημιουργήση ημίν πράγματα». Το έγγραφο στη συνέχεια μιλά για την ανάγκη διάδοσης της ελληνικής γλώσσας μέσω της εξύψωσης του εθνικού αισθήματος και της αγάπης προς την ελληνική γλώσσα, «αλλ' ουχί δι' απειλών, δια διαλέξεων και επιτηδείων συστάσεων, ουδέποτε όμως δια διαταγών οία η ανωτέρω». ⁶¹⁷

Από την άλλη πλευρά δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει την ύπαρξη εγγράφων που επιβεβαιώνουν το αυταρχικό καθεστώς απηνών διώξεων όσων αντιδρούσαν στην επιβαλλόμενη αφομοιωτική πολιτική. Σταχυολογώντας αναφέρουμε τη διαταγή του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας με τίτλο: «περί αποκαταστάσεως της ενιαίας γλώσσης», η οποία κοινοποιήθηκε σε όλα τα διορισμένα κοινοτικά και δημοτικά συμβούλια της περιοχής ευθύνης του. Με τη σειρά τους οι πρόεδροι κοινοποιούν την παραπάνω διαταγή στα συμβούλιά τους, όπως καταγράφεται στα πρακτικά συνεδριάσεων των κοινοτήτων Λαγκαδά, ή σε διαταγή της Διοίκησης Χωροφυλακής Γρεβενών, η οποία επικαλείται την εν λόγω διαταγή και τις αποφάσεις των κοινοτικών συμβουλίων. Παραδειγματικά,

⁶¹⁵ «Η κατά την τελευταίαν διετίαν καταβληθείσα προσπάθεια προς εξελληνισμόν της Δυτικής Μακεδονίας και τα επιτευχθέντα αποτελέσματα», Γ. Παπαδόπουλος, 22 Ιουλίου 1938, στο Κωστόπουλος, *ό.π.*, σσ. 162-163.

⁶¹⁶ στο ίδιο.

⁶¹⁷ Διβάνη, *ό.π.*, σσ. 117-118 και Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 149, υποσημείωση 398.

προκειμένου να αποδοθεί το κλίμα των απαγορεύσεων αναφέρουμε το περιεχόμενο της παραπάνω διαταγής της Χωροφυλακής. Γίνεται λόγος για υποχρέωση όλων των κατοίκων να μιλούν μόνο την επίσημη γλώσσα του κράτους στους τόπους συγκέντρωσης, ενώ κάθε παράβαση θα διώκεται και θα τιμωρείται.⁶¹⁸

Πιο ευγενικές διατυπώσεις της απαγόρευσης, απαλλαγμένες του διατακτικού χαρακτήρα των παραπάνω αναφορών, βρίσκουμε στον λογοκριμένο τοπικό Τύπο της εποχής. Σε εφημερίδα της Έδεσσας εντοπίζουμε έκκληση του Δημοτικού Συμβουλίου, υπογραφόμενη από τον Δήμαρχο Έδεσσας Γ. Πέτσο προς τον λαό Έδεσσας και περιχώρων στην οποία γίνεται λόγος για την ανάρμοστη και άτοπη συνεχιζόμενη χρήση των ξενικών γλωσσικών ιδιωμάτων τόσο στις συναλλαγές όσο και στην ιδιωτική ζωή των δημοτών. «[...] εν τη συνεδρία αυτού της 2ας τρέχοντος μηνός Δεκεμβρίου εστηλίτευσεν την τακτικήν ταύτην και εξέφρασε την αποστροφήν και την βδελυγμίαν του προς τα ξένα γλωσσικά ιδιώματα τα χρησιμοποιούμενα τόσον υπό του γηγενούς όσον και υπό του προσφυγικού στοιχείου. Ποιείται δε θερμοτάτην έκκλησιν προς τα εθνικά και φιλοπάτριδα αισθήματα των δημοτών και συνιστά όπως μετά φανατισμού αποφεύγωσι την χρήσιν οίας δήποτε ξένης γλώσσης, ομιλώσι δε αποκλειστικώς την ελληνικήν τόσον εν ταις συναλλαγαίς αυτών όσον και κατ' ιδίαν εν τη ιδιωτική ζωή αυτών».⁶¹⁹

Δεν απουσιάζουν οι προφορικές μαρτυρίες που επιβεβαιώνουν την ύπαρξη της απαγόρευσης σλαβοφωνίας, όπως αυτή ενός δασκάλου της εποχής, ο οποίος φέρνει στη μνήμη του παραπομπές στο αυτόφωρο και τιμωρίες ανάλογα με την οικονομική επιφάνεια του καθενός και την κοινωνική του θέση, από επίπληξη ως βαριά χρηματικά πρόστιμα, φυλακίσεις, βασανιστήρια με τη χρήση του ρετσινόλαδου, ακόμη και εξορίες. Μάλιστα με την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου οι εξορίες θα γενικευτούν σε τέτοιο βαθμό, ώστε ο Γεν. επιθεωρητής νομαρχιών Μακεδονίας Αθ. Χρυσόχου να χαρακτηρίσει τα μέτρα ως αψυχολόγητα και άδικα.⁶²⁰

Πιο φιλελεύθερη ήταν η στάση των ελληνικών κυβερνήσεων στην περίπτωση της σερβικής μειονότητας της Θεσσαλονίκης. Η διαφοροποίηση της πολιτικής σε σχέση με τους υπόλοιπους σλαβόφωνους της ελληνικής επικράτειας ερμηνεύεται από την απουσία εδαφικών διαφορών της χώρας με τη Γιουγκοσλαβία. Μάλιστα, η τελευταία υπήρξε κύριος σύμμαχος της χώρας κατά των βουλγαρικών διεκδικήσεων. Εξάλλου απουσίαζε η πίεση από μέρους της Γιουγκοσλαβίας για αναγνώριση σερβικής μειονότητας από την Ελλάδα. Έτσι ερμηνεύεται και η απρόσκοπτη λειτουργία της Σερβικής σχολής στη Θεσσαλονίκη, την οποία όπως φαίνεται στήριζε ο Μεταξάς, εφιστώντας την προσοχή των τοπικών αρχών, προκειμένου να μη διασαλευτεί η βαλκανική πολιτική της χώρας.⁶²¹

⁶¹⁸ Κωστόπουλος, *ό.π.*, σσ.163-166 και Διβάνη, *ό.π.*, σ. 116.

⁶¹⁹ «Έκκλησις του Δημοτικού Συμβουλίου Έδεσσας προς τον Λαόν Έδέσσας και Περιχώρων», *Εμπρός* (Έδεσσας), 13 Δεκεμβρίου 1936.

⁶²⁰ Κωστόπουλος, *ό.π.*, σσ. 167, 176.

⁶²¹ Αγγελής, *Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940...*, *ό.π.*, σσ. 152-153 και Διβάνη, *ό.π.*, σσ.160-161.

10.4. Λοιπές μειονότητες- εκπαιδευτική πολιτική

Στην περίοδο του Μεταξά, αν και δεν αναφέρεται από τους τουρκόφωνους κάποια ανάμνηση γλωσσικής καταπίεσης από το καθεστώς, είναι φανερό ότι η πολιτική εφαρμόστηκε με διαφορετική ένταση στις διάφορες αλλόγλωσσες εθνοτικές ομάδες, μάλλον ανάλογα με το πόσο επικίνδυνες εκλαμβάνονταν από το κράτος. Το μέτρο της υποχρεωτικής φοίτησης στα νυχτερινά σχολεία φαίνεται ότι δεν εξαιρούσε τους τουρκόφωνους. Επίσης, η διαταγή «περί αποκαταστάσεως της ενιαίας γλώσσας», που δεν ήταν τίποτε άλλο παρά απαγόρευση ομιλίας άλλης γλώσσας αφορούσε και την απαγόρευση ομιλίας της τουρκικής. Ωστόσο η αλλογλωσσία των τουρκόφωνων δεν πολιτικοποιήθηκε, όπως συνέβη με άλλες περιπτώσεις, για παράδειγμα των σλαβόφωνων και των ρουμανιζόντων βλαχοφώνων, και δεν θεωρήθηκε εθνική απειλή. Ανάλογη κατάσταση μ' αυτή των τουρκόφωνων έχουμε και με την περίπτωση των Αρβανιτών.⁶²²

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκπαίδευση της μουσουλμανικής μειονότητας επί ημερών του μεταξικού καθεστώτος. Αναμφίβολα, η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης δεν έπεσε θύμα της πολιτικής βίαιου εξελληνισμού που επιχειρήθηκε σε βάρος των σλαβοφώνων και σε αρκετές περιπτώσεις των βλαχοφώνων της Μακεδονίας. Απεναντίας, είχε τα δικά της σχολεία, και η διδασκαλία γινόταν κυρίως στην τουρκική γλώσσα. Οι ευαίσθητες ελληνοτουρκικές σχέσεις επηρεάζουν τις επιλογές της κυβέρνησης, η οποία υιοθετεί διαφορετική πολιτική από αυτή που ακολουθούσε απέναντι στις άλλες μειονότητες, μια πολιτική που δεν επιτρέπει άστοχους χειρισμούς, δεδομένου ότι στην Τουρκία ζει αντίστοιχη ελληνική μειονότητα.⁶²³

Την περίοδο αυτή ο Μεταξάς συνέχισε τις σχέσεις φιλίας και συνεργασίας που είχαν καλλιεργήσει οι προκάτοχοί του. Οι στενές σχέσεις ήταν απόρροια της σύμφωνης πολιτικής και της Τουρκίας στο ζήτημα της μη εξόδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, οι οποίες δεν έπρεπε να διαταραχθούν.⁶²⁴ Αυτό το ευνοϊκό κλίμα μεταξύ των δύο χωρών αποδεικνύεται και από την τηλεφωνική επικοινωνία των δύο ηγετών, Κ. Ατατούρκ και Ι. Μεταξά, ο οποίος φέρεται να απευθύνει προς τον ομόλογό του «την βαθείαν και αμετάβλητον φιλίαν την οποίαν το Ελληνικόν Έθνος τρέφει προς το αδελφόν Έθνος, την Τουρκίαν».⁶²⁵ Μάλιστα, όπως προκύπτει από τα πρακτικά της επίσκεψης του Μεταξά στην Τουρκία, οι εκφράσεις που χρησιμοποιούσε κατά τη διάρκεια των επαφών αγγίζουν τα όρια κολακείας και φανερόνουν έλλειψη διαπραγματευτικής ικανότητας από μέρους του.⁶²⁶ Μέσα σ' αυτό το κλίμα, τόσο οι

⁶²² Νίκος Μαραντζίδης, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους Τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*, α' έκδοση, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001, σσ. 95-96.

⁶²³ Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 288-289.

⁶²⁴ στο ίδιο.

⁶²⁵ Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο, 1933-1941...*, *ό.π.*, σ. 275.

⁶²⁶ Κωνσταντίνος Αλ. Τσιούμης, *Η Μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940)*, *Ιστορία-Πολιτική-Παιδεία*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Νηπιαγωγών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1994, σ.244, στην ιστοσελίδα

<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/3738#page/1/mode/2up> [Ανακτήθηκε: 6-6-2018].

Μουσουλμάνοι όσο και οι Εβραίοι βρίσκονται υπό καθεστώς διακριτικής επιτήρησης.⁶²⁷

Παρόλο που τα μουσουλμανικά εκπαιδευτικά ιδρύματα λειτουργούσαν σε σχετικά ελεύθερο καθεστώς η ελληνική κυβέρνηση έβρισκε τρόπους να διεισδύσει προπαγανδιστικά, είτε μέσω της ΕΟΝ, η οποία στόχευε στην εθνική «διαπαιδαγώγηση» της τοπικής νεολαίας, είτε μέσω των διευρυμένων αρμοδιοτήτων του δασκάλου και έξω από την τάξη, υπηρετώντας την εξωσχολική προπαγανδιστική λειτουργία του σχολείου,⁶²⁸ είτε με την επιχειρούμενη χειραγώγηση μέσω κινηματογράφου. Μάλιστα, τον Απρίλη του 1939 μέσω της Γενικής Διοίκησης Θράκης ενεργοποιήθηκε το πρόγραμμα του υπουργείου Παιδείας «Μορφωτικός Κινηματογράφος» *χάριν της Εθνικοθρησκευτικής διαπαιδαγώγησης και της ψυχαγωγίας των μαθητών.*⁶²⁹

Ενώ στην προμεταξική εποχή όλα τα μαθήματα διδάσκονταν στην τουρκική γλώσσα, η μουσουλμανική κοινότητα είχε πλήρη ελευθερία επιλογής και διορισμού των δασκάλων της, τα μειονοτικά σχολεία καθόριζαν ελεύθερα το πρόγραμμά τους και οι μαθητές έπαιρναν δωρεάν βιβλία από την τουρκική κυβέρνηση,⁶³⁰ στη μεταξική εποχή το τοπίο αλλάζει. Ενεργοποιήθηκε μια πολιτική ελέγχου και των μουσουλμανικών σχολείων μέσω του επιθεωρητισμού και ειδικών διατάξεων που αφορούσαν την επιλογή διδακτικού προσωπικού και διδακτικών εγχειριδίων. Η μέριμνα για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας έγινε ορατή καθώς και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων, προκειμένου να εναρμονίζονται με την ελληνική πραγματικότητα. Τα σχολικά εγχειρίδια της μειονότητας ως το 1938 εισάγονταν από την Τουρκία με την ανοχή των αρχών ή και παράνομα. Το 1938-1939 το καθεστώς ανέλαβε την έκδοση των σχολικών αναγνωστικών, στα οποία εντοπίζονται κείμενα προπαγανδιστικά υπέρ του καθεστώτος, απαγορεύοντας την εισαγωγή και χρήση άλλων βιβλίων.⁶³¹ Βέβαια, γίνεται προσπάθεια οι επιλογές του καθεστώτος να μη θίξουν το θρησκευτικό και εθνικό αίσθημα της μειονότητας. Προωθείται συνεπώς μια πολιτική κατά την οποία οι εκπαιδευτικές επιλογές πρέπει να συνάδουν με την εξωτερική πολιτική της χώρας.

Το ζήτημα ελέγχου της εκπαίδευσης μέσω του ελέγχου του περιεχομένου των βιβλίων εκδηλώνεται και στην περίπτωση των αρμένικων και ρουμάνικων σχολείων, με την πρόταση να εκδίδονται τα σχολικά βιβλία από το ελληνικό κράτος, ώστε να μην περιέχονται σ' αυτά κεφάλαια εναντίον του Ελληνισμού.⁶³²

Αναφορικά με την πολιτική αντιμετώπιση των Εβραίων από το καθεστώς θα λέγαμε ότι ήταν προσεκτική, απαγορεύοντας τις αντιεβραϊκές εκδηλώσεις και διαβεβαιώνοντας τους Εβραίους για την ασφάλειά τους. Παρόλο που και η περίπτωση της ισραηλιτικής κοινότητας χαιρεί ενός καθεστώτος σχετικά ανεκτικού και φιλελεύθερου συγκριτικά με την περίπτωση των σλαβοφώνων -λειτουργία

⁶²⁷ Καλεράντε, *ό.π.*, σσ. 288-289.

⁶²⁸ «Γέσσαρα χρόνια διακυβέρνησεως Ι. Μεταξά», Έκδοσις 4^η Αυγούστου αρ. 35, Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού(Δ/νσις Λαϊκής Διαφωτίσεως), 1940, τ. Β', σ. 291.

⁶²⁹ Αγγελής, *ό.π.*, σ. 155.

⁶³⁰ Διβάνη, *ό.π.*, σ. 175-176.

⁶³¹ Τσιούμης, «Η Μουσουλμανική μειονότητα...», *ό.π.*, σσ. 241-242.

⁶³² Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 292.

ειδικών σχολείων, διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας, ιστορίας και θρησκείας 14 ώρες την εβδομάδα για τις μικρότερες τάξεις και 11 για τις ανώτερες-⁶³³ δε λείπουν και εδώ οι προσπάθειες άσκησης εθνικής προπαγάνδας.

Τα αιτήματα των ιδιωτικών εβραϊκών εκπαιδευτηρίων για μια πιο εβραϊκή εκπαίδευση προς τους μαθητές τους, στην προσπάθειά τους να διαφοροποιηθούν από τα δημόσια σχολεία εστιάζοντας στην αύξηση ωρών διδασκαλίας των εβραϊκών μαθημάτων και στη διδασκαλία της γαλλικής εκτός του προγράμματος, δεν βρίσκουν ανταπόκριση. Ιδιαίτερα στο αίτημά τους η διδασκαλία στο νηπιαγωγείο να γίνεται κατά το ήμισυ στα ελληνικά και κατά το ήμισυ στα εβραϊκά, η τοποθέτηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου είναι να γίνεται «ελληνιστί», επιχειρηματολογώντας ότι οι Εβραίοι είναι Έλληνες υπήκοοι και συνεπώς πρέπει να μετέχουν στον πολιτισμό της χώρας.⁶³⁴ Με την πρόταση αύξησης ωρών διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας, με τη διδασκαλία της γεωγραφίας, της ιστορίας και των μαθηματικών στα ελληνικά ο ρόλος των δασκάλων αποκτά μεγάλη σημασία στα μειονοτικά σχολεία, καθώς εκτιμάται ότι θα συντελεστεί η ελληνοποίηση των μειονοτήτων.

Στην προσπάθεια διακριτικού ελέγχου και διείσδυσης στα εβραϊκά σχολεία φαίνεται να αποβλέπει η πολιτική του καθεστώτος να ορίσει οργανικές θέσεις Ελλήνων δασκάλων σ' αυτά, μειώνοντας ταυτόχρονα τις θέσεις των Εβραίων δασκάλων στα δημόσια σχολεία.

Επιπλέον, περιοριστικά ως προς τη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας στους αλλόθρησκους μαθητές λειτουργεί το γεγονός ότι απαιτείται υπερβολικός αριθμός αυτών για να δικαιολογηθεί διορισμός δασκάλου της εβραϊκής γλώσσας και θρησκείας. Η πρόβλεψη αυτή, σε συνδυασμό με την εμπλοκή μιας σειράς οργάνων, όπως του ΑΣΕ, του Εποπτικού Συμβουλίου Θεσσαλονίκης και του Ανώτερου Εποπτικού Συμβουλίου καθιστά ακόμη πιο ασφυκτικό το κλίμα ελέγχου. Αυτή η πολύπλοκη διαδικασία δυσχεραίνει τον διορισμό δασκάλων εβραϊκής γλώσσας, δρώντας περιοριστικά ως προς την επαφή με την εβραϊκή γλώσσα και κουλτούρα.⁶³⁵ Τέλος, το 1940 εκφράζεται η άποψη της ακαταλληλότητας των Ισραηλιτών δασκάλων στα χριστιανικά σχολεία, καθώς θα εκτιμηθεί ότι η θέση τους στα σχολεία της υπαίθρου αποβαίνει πολλές φορές δύσκολη και προβληματική.⁶³⁶

Κλείνοντας, θα λέγαμε ότι οι περιορισμοί ήταν ακόμη πιο ελαστικοί στην περίπτωση των σχολείων των ξένων κοινοτήτων, των προερχόμενων από τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, όπως το αμερικανικό κολέγιο, τα γαλλικά σχολεία. Ωστόσο, η προσπάθεια χειραγώγησης επιχειρήθηκε και σ' αυτές τις σχολές με λιγότερη αυστηρότητα. Σχετικά παραθέτουμε τις εντυπώσεις για το μεταξικό καθεστώς του Laird Archer, διευθυντή τότε της Near East στην Ελλάδα το 1937: *«Δίχως αμφιβολία δεν καταφέραμε να δούμε τα γαμψά νύχια του θηρίου να ξεπροβάλλουν κάτω από την όμορφη γούνα του. Πίσω από αυτή την βιτρίνα, παρεμβαίνει στην προοδευτική εκπαίδευση παντού σε όλη τη χώρα, ακόμα και στο αμερικάνικο Κολλέγιο Αθηνών, όπου εγκατέστησε έναν συνδιευθυντή, τροποποίησε το*

⁶³³ Α.Ν. 248/ 1936, ό.π., άρθρ. 3.

⁶³⁴ Καλεράντε, ό.π., σσ. 299-300.

⁶³⁵ στο ίδιο, σσ.301-302.

⁶³⁶ στο ίδιο.

πρόγραμμα και μείωσε τις μαθητικές πρωτοβουλίες. Ιδιαίτερα επλήγη η εφημερίδα του κολλεγίου που εκδίδεται από τους μαθητές[...].⁶³⁷ Την επιβολή αυταρχικών μέτρων στο Κολλέγιο επιβεβαιώνει ο διευθυντής Homer Davis, ο οποίος εξέφρασε τη διαμαρτυρία του στον αμερικανό πρέσβη MacVeagh για την επιβολή της EON στο ίδρυμά του, προσθέτοντας ότι το διδακτικό προσωπικό δεν μπορούσε πια να ανεχτεί την αυταρχικότητα των μέτρων της δικτατορίας στη σχολή. Τέλος και τα ιταλικά ιδρύματα είχαν τεθεί υπό στενό κλοιό, λόγω της υπόνοιας ότι ασκούσαν προπαγάνδα από την Ιταλία σ' αυτά.⁶³⁸

10.5. Ο ρόλος του δασκάλου

Κομβικό ρόλο καλείται να διαδραματίσει ο δάσκαλος, ως εθνικός απόστολος. Ο δάσκαλος των ξένων και μειονοτικών σχολείων πρέπει να έχει ελληνική καταγωγή, και σύμφωνα με την εγκύκλιο του υπουργείου, είναι υποχρεωμένος να διδάσκει εκτός των μαθητών και στους υπόλοιπους κατοίκους την ελληνική γλώσσα. Μάλιστα, το καθεστώς ως δέλεαρ υπόσχεται σε όσους εργαστούν με επιτυχία μεγάλη αμοιβή.⁶³⁹

Σε δημοσίευμα της εποχής γίνεται λόγος για τον καίριο ρόλο που καλείται να επιτελέσει ο εκπαιδευτικός λειτουργός. Διαπιστώνεται ότι η πλειονότητα αυτών στην περιοχή της Φλώρινας έχει αντιληφθεί «το εμπερίστατον της περιοχής ταύτης του Ελλην. Βασιλείου και τας εκ τούτου και της αποστολής ειδικάς υποχρεώσεις» και καταβάλλει προσπάθειες προκειμένου να παραδώσει στην κοινωνία και στην πολιτεία υγιή την εκπαιδευμένη νεολαία με επαρκή για τον αγώνα της ζωής μόρφωση και την πεποίθηση της αφοσίωσης στα εθνικά και θρησκευτικά ιδεώδη της φυλής μας. Τονίζεται ότι είναι επιτακτική η ανάγκη όλος ο εκπαιδευτικός κόσμος του νομού να γίνει συνεργός στην εκπαιδευτική αναγέννηση, που αποτελεί τη βάση της εθνικής προόδου.⁶⁴⁰

Οι εκπαιδευτικοί λογίζονται από το καθεστώς ως οι φορείς του πολιτισμού, οι οποίοι εμφανίζουν την έννοια του κράτους ακόμη και στους πιο ολιγάνθρωπους απομακρυσμένους συνοικισμούς. Αποκαλούνται ως οι οδηγητές των αμαθών και ως συνεργάτες των μορφωμένων. Οι συμβουλές, το παράδειγμά τους και η επαφή με τους γονείς και τους κηδεμόνες είναι σπουδαίοι και αποδοτικοί παράγοντες για το έργο τους. Η ενθουσιώδης εργασία τους θα επαινεθεί από το επίσημο κράτος, το οποίο χαρακτηρίζεται ως ο ακοίμητος φρουρός κάθε πολίτη και δημόσιου λειτουργού.

Ο νομάρχης κάνει ιδιαίτερη αναφορά στους λίγους αδιάφορους και ράθυμους οι οποίοι πρέπει να αντιληφθούν ότι δεν έχουν θέση στην εκπαιδευτική οικογένεια. Αυστηρή είναι η γλώσσα που χρησιμοποιείται για κάθε παρεκτροπή και αυθαίρετη απουσία προσωπικού, που αδιαφορεί να εκτελέσει τα καθήκοντά του, ενώ οι διευθυντές είναι υποχρεωμένοι να αναφέρουν στους προϊσταμένους τους κάθε

⁶³⁷ Αγγελής, *ό.π.*, σ.159.

⁶³⁸ στο ίδιο.

⁶³⁹ «Δια την παρακολούθησιν των μειονοτικών...», *ό.π.*, και Εγκύκλιος Κ. Γεωργακόπουλου ..., *ό.π.* και «Τα εκπαιδευτικά τέλη της Μέσης ...», *ό.π.*, στο Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 148.

⁶⁴⁰ Μακεδονική, 4 Δεκεμβρίου 1936.

παρεκτροπή, προκειμένου να μην έρθει στη δύσκολη θέση ο νομάρχης να πάρει τα αυστηρά τιμωρητικά μέτρα.⁶⁴¹

10.6. Απολογισμός της μεταξικής πολιτικής κατά των ξενοφώνων

Αν και σε απολογισμό του έργου που συντελέστηκε κατά τη διετία 1936-1938 λέγεται ότι τα μέτρα αφομοίωσης των ξενοφώνων απέδωσαν σπουδαία αποτελέσματα, αναχαιτίζοντας την πολιτική αδιαφορίας των προκατόχων του καθεστώτος,⁶⁴² κάτι τέτοιο σήμερα αμφισβητείται, λαμβάνοντας υπόψη και τις αφηγήσεις πληροφορητών που έζησαν την τρομοκρατία των περιοριστικών και κατασταλτικών μέτρων του μεταξικού καθεστώτος, αλλά και από την έκταση και την απόδοση που είχαν οι ξένες προπαγάνδες στην κατοχική και εμφυλιακή εποχή.

Συμπερασματικά, αποτιμώντας την αποτελεσματικότητα των μέτρων αφομοίωσης των αλλοφώνων καταλήγουμε στην εκτίμηση ότι ήταν αποτυχημένα και είχαν αντίθετο αποτέλεσμα. Όχι μόνο δε συνέβαλαν στην εξάλειψη της ξενοφωνίας αλλά αποξένωσαν ακόμη περισσότερο τους πληθυσμούς αυτούς από την ελληνική διοίκηση. Η μεταξική πολιτική απέναντι στην ετερογλωσσία της επίμαχης πληθυσμιακής ομάδας των σλαβοφώνων δημιούργησε κλίμα συσσωρευμένου μίσους απέναντι σε ό,τι εξέφραζε τον ελληνικό εθνικισμό και δυνάμωσε τις «τάσεις ταύτισης με τον εθνικό αλτρωτισμό που εκπορευόταν από τη Σόφια και – ενδεχομένως από το Βελιγράδι».⁶⁴³

Η σπασμωδικότητα των μέτρων της μεταξικής πολιτικής αναγνωρίζεται ακόμη και από προσωπικότητες που είχαν ιδεολογική συγγένεια με το καθεστώς, όπως ο Σ. Γκοτζαμάνης,⁶⁴⁴ ο οποίος στις 5 Ιανουαρίου 1939 έστειλε στον Μεταξά το «Υπόμνημα περί μειονοτήτων και αφομοιώσεως πληθυσμών» στο οποίο, αναφερόμενος στην αναγκαιότητα της εξάλειψης της σλαβικής διαλέκτου στη Μακεδονία, εκφράζει την άποψή του για τον τρόπο που πρέπει να ασκούν τα καθήκοντά τους τα όργανα της *Τάξεως* στη Μακεδονία. Μεταξύ άλλων καταθέτει σχετικά: «[...] Δεν αγνοώ βεβαίως ότι εσχάτως ελήφθησαν μέτρα τινά ως προς την γλώσσαν. Εκτός του ότι ταύτα δεν επεκτείνονται, ως θα έδει, εναντίον όλων ανεξαιρέτως των ξένων εν τη χώρα διαλέκτων, θα μοι επιτραπή να παρατηρήσω ότι ταύτα επεισοδιακώς και σπασμωδικώς εφαρμοζόμενα, κατά τας διαθέσεις, τον ενθουσιασμόν και τον χαρακτήρα του εκτελεστικού οργάνου δεν δύνανται να αποδώσουν αποτελέσματα μόνιμα και σημαντικά[...]».⁶⁴⁵

Τα σπασμωδικά αυτά μέτρα, ενδεικτικά του εθνικισμού, και η νευρική που έδειξε το καθεστώς στο θέμα της αντιμετώπισης των ξενοφώνων πληθυσμών της επικράτειας, η οποία εκδηλώθηκε είτε με μικροεπεμβάσεις στις σχολές των δυτικών

⁶⁴¹ στο ίδιο.

⁶⁴² «Η κατά την τελευταίαν διετίαν καταβληθείσα προσπάθεια προς εξελληνισμόν της Δυτικής Μακεδονίας και τα επιτευχθέντα αποτελέσματα», εμπιστευτική έκθεση του Γ. Παπαδόπουλου, 22 Ιουλίου 193 στο Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 149.

⁶⁴³ Κωστόπουλος, *ό.π.*, σ. 180.

⁶⁴⁴ Ο Σ. Γκοτζαμάνης διετέλεσε επί κυβερνήσεως Τσαλδάρη Υπουργός Υγείας, Πρόνοιας και Αντιλήψεως ενώ το 1941 διορίστηκε ως Υπουργός Οικονομικών από τον δωσίλογο Πρωθυπουργό Τσολάκοκλου.

⁶⁴⁵ Σ. Γκοτζαμάνης, «Υπόμνημα περί μειονοτήτων και αφομοιώσεως πληθυσμών», επιστολή Γκοτζαμάνη της 5ης Ιανουαρίου 1939 προς τον Ι. Μεταξά, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y4vsjymo> [Ανακτήθηκε: 9-6-2018].

κρατών, είτε με άγριους ξυλοδαρμούς στη Μακεδονία, είχε συνέπειες που κυμαίνονταν από τη δυσφορία κάποιων δυτικών αξιωματούχων ως την ανθελληνική στάση που κράτησαν ορισμένες μειονότητες κατά την κατοχική περίοδο και συνέβαλε στην προετοιμασία για τη δράση της βουλγαρικής προπαγάνδας.⁶⁴⁶

10.7. Ερμηνεία της ιδιαίτερης εκπαιδευτικής πολιτικής σχολείων μειονοτικών περιοχών

Το προσωπικό ημερολόγιο του Μεταξά δίνει κάποιες απαντήσεις στο ερώτημα, γιατί ενεργοποιείται αυτή η ιδιαίτερη πολιτική εκπαίδευσης απέναντι στους ξενόφωνους. Αναμφίβολα, σ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου το ζήτημα απασχολεί τους ιθύνοντες. Αρκεί να θυμηθούμε την ιδιαίτερη φροντίδα με την οποία ο Γληνός αλλά και ο Τριανταφυλλίδης δείχνουν στο ζήτημα αυτό. Στο αρχείο Γληνού υπάρχει ειδικός φάκελος με τον τίτλο: «Ζήτημα Ξενοφώνων».

Οι καταβολές του προβλήματος αφομοίωσης των ξενοφώνων εκκινούν από την εποχή ενσωμάτωσης των Νέων Χωρών στον εθνικό κορμό. Γιατί όμως ειδικά στην εποχή του Μεταξά το ζήτημα αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα ύψιστης σημασίας, ως εθνικό ζήτημα και μάλιστα ενεργοποιούνται μέθοδοι όχι ήπιες, όπως στο παρελθόν, αλλά ιδιαίτερα αυταρχικές; Η απάντηση πρέπει να αναζητηθεί στον εθνικιστικό χαρακτήρα του καθεστώτος, στην κυριαρχία της Εθνικοφροσύνης, στον αντικομμουνισμό του. Να υπογραμμίσουμε ότι η σλαβοφωνία είχε συνδεθεί με τον κομμουνισμό, από την εποχή που άρχισαν να ακούγονται φωνές προερχόμενες από τον αριστερό χώρο περί αυτονόμησης της Μακεδονίας.

Το ζήτημα του προσεταιρισμού των «εθνικών μειονοτήτων» στη Μακεδονία από τους βαλκάνιους γείτονες κατά τη διετία 1937-38 φαίνεται πως βρίσκεται και πάλι στο προσκήνιο.⁶⁴⁷ Η Γιουγκοσλαβία υπό τον Στογιαντίνοβιτς ανακίνησε ζήτημα «σλαβομακεδονικής μειονότητας» στην ελληνική Μακεδονία και ήρθε σε συνεννοήσεις με τον Βούλγαρο ομόλογό του Κιοσειβάνωφ, ο οποίος του πρότεινε να διαμελίσουν την Ελλάδα. Η πρόταση ήταν οι Βούλγαροι να πάρουν τη Θράκη και οι Σέρβοι τη Θεσσαλονίκη. Μάλιστα, ένα χρόνο αργότερα ο Μεταξάς πληροφορήθηκε από τον Παύλο Καραγεώργεβιτς, αντιβασιλέα της Γιουγκοσλαβίας, την πολιτική των Άγγλων στο ζήτημα της Βουλγαρίας. Όπως του αποκάλυψε ο Παύλος, ο βρετανός πρέσβης sir Percy Lorraine «μηχανορραφούσε για να δοθή διέξοδος εδαφική στη Βουλγαρία, μέσω της Ελληνικής Θράκης».⁶⁴⁸

Συμπερασματικά, η αφομοιωτική πολιτική απέναντι στους μειονοτικούς και αλλόγλωσσους πληθυσμούς της ελληνικής επικράτειας υπηρετεί μια εθνική σκοπιμότητα που υπαγορεύεται από τις ιδεολογικές ανάγκες του εθνικού κράτους,⁶⁴⁹ την ανάγκη άμεσης απορρόφησης και ένταξης των μειονοτήτων προκειμένου να μην παρουσιάζουν την εικόνα ενός φυλετικού μωσαϊκού.⁶⁵⁰ Τέλος, υπαγορεύεται από την ανάγκη διασφάλισης και κατοχύρωσης της ελληνικότητας των εδαφών των Νέων Χωρών, η οποία αμφισβητείται από τους βαλκάνιους γείτονες που δε σταματούν να

⁶⁴⁶ Κωστόπουλος, *ό.π.*, σ. 180 και Αγγελής, *ό.π.*, σ. 160.

⁶⁴⁷ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 148.

⁶⁴⁸ Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο...*, *ό.π.*, σ. 273.

⁶⁴⁹ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σσ. 151-152.

⁶⁵⁰ Διβάνη, *ό.π.*, σσ. 42-43.

προσπαθούν να προσελκύουν τους μη ελληνόφωνους πληθυσμούς σε δικά τους σχολεία για την ενδυνάμωση της παρουσίας των εθνικών τους μειονοτήτων.⁶⁵¹

⁶⁵¹ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ.152.

11. Γλωσσικές εκπαιδευτικές παρεμβάσεις της 6^{ης} Αυγούστου

Η εμφάνιση του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα τοποθετείται τον 19^ο αιώνα, παίρνοντας τη μορφή κινήματος υπέρ της δημοτικής με το «Ταξίδι μου» του Ψυχάρη, και έχοντας την υποστήριξη μιας μερίδας λογοτεχνών της γενιάς του 1880. Ως την επίσημη καθιέρωση της δημοτικής στο σχολείο και τη δημόσια διοίκηση, το 1976, το κοινωνικό αυτό ζήτημα πέρασε από διάφορες φάσεις.⁶⁵²

Επιπλέον, το γλωσσικό ζήτημα τον 20^ο αιώνα αποτέλεσε περιοχή αντιπαράθεσης ιδεών και συμπεριφορών. Οι κοινωνικές δυνάμεις που ενεπλάκησαν στη γλωσσική διαμάχη ήταν από τη μια οι δημοτικιστές, οι οποίοι δρούσαν έξω από τους κρατικούς θεσμούς, στοχεύοντας ή να εισχωρήσουν σ' αυτούς ή να τους ανατρέψουν, από την άλλη οι οπαδοί της καθαρεύουσας, οι οποίοι είχαν τη στήριξη φορέων εξουσίας, όπως την εκκλησία, το κράτος και το πανεπιστήμιο. Έτσι, η δημοτική αποτέλεσε σύμβολο ανατρεπτικού λόγου ενώ η καθαρεύουσα σύμβολο αυθεντίας. Αργότερα, «η δημοτική ως σύμβολο ανατρεπτικού λόγου θα αλλάξει χέρια και από τον μεταρρυθμιστικό φιλελευθερισμό του Βενιζέλου θα περάσει ως κομματικό ιδίωμα στο ΚΚΕ», επιφέροντας περαιτέρω ένταση της αντιπαράθεσης.⁶⁵³

11.1. Νομοθετικές παρεμβάσεις στο γλωσσικό ζήτημα (περίοδος Γεωργακόπουλου)

Το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο για τη σχολική γλώσσα, όταν επιβλήθηκε η δικτατορία όριζε τη διδασκαλία της δημοτικής στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού, ενώ την καθαρεύουσα στις τρεις τελευταίες.⁶⁵⁴ Αμέσως όμως μετά την εγκαθίδρυση του νέου καθεστώτος ο Α.Ν.40/1936⁶⁵⁵ ρυθμίζει το γλωσσικό σύμφωνα με τον Ν.5911/1933.⁶⁵⁶ Συγκεκριμένα, όπως δηλώνεται στο άρθρο 1 αναστέλλεται για ένα έτος, από τη στιγμή δημοσίευσης του νόμου, το άρθρο 5 του Ν.Δ. της 2 Νοεμβρίου 1935, σύμφωνα με τον οποίο η χρήση της δημοτικής γλώσσας θα ίσχυε για τις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Έτσι επαναφέρεται το άρθρο 2 του 5911/1933, που ορίζει ότι η γλώσσα των διδακτικών βιβλίων για τις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου είναι η κοινή δημοτική, ενώ για τις δύο τελευταίες η απλή καθαρεύουσα, απλή στη σύνταξη και μακροπερίοδος.

Η επιλογή αυτή δε μεταφράζεται ως αλλαγή της πολιτικής τακτικής στο ζήτημα της γλώσσας, αν σκεφτούμε ότι το πρόσωπο που χαράσσει την πολιτική του υπουργείου Παιδείας την περίοδο αυτή είναι ένας από τους συντηρητικούς καθαρολόγους, που ακόμη κυριαρχούν στον εκπαιδευτικό χώρο. Πολλοί υπουργοί και στελέχη της 4^{ης} Αυγούστου ήταν «γλωσσαμύντορες», μεταξύ αυτών και ο Κ. Γεωργακόπουλος.⁶⁵⁷ Ωστόσο, ίσως η παραπάνω επιλογή να εξυπηρετεί και πρακτικούς σκοπούς, καθώς συνήθως γινόταν συνδιδασκαλία της Γ' και Δ' τάξης

⁶⁵² Δήμητρα Ρηγοπούλου, «Ο δημοτικισμός του Μεταξά ένα ιστορικό παράδοξο», στην ιστοσελίδα http://archive1936-1944.blogspot.gr/2015/01/blog-post_9.html [Ανακτήθηκε:1-3-2018].

⁶⁵³ Ρένα Σταυρίδη –Πατρικίου, «Το γλωσσικό ζήτημα», σσ. 1-4, στην ιστοσελίδα http://www.komvos.edu.gr/glwssa/odigos/thema_d2/thema_pdf.pdf. [Ανακτήθηκε 1-3-2018].

⁶⁵⁴ Ν. /1935, ό.π., άρθρο 5, σ. 2552.

⁶⁵⁵ Α.Ν. 40/1936, ό.π., άρθρο 1, σ. 1970.

⁶⁵⁶ Ν. 5911-1933, ό.π., άρθρο 2, σ. 2195.

⁶⁵⁷ Γκόνη, ό.π., σ. 79.

δημοτικού στα μονοθέσια σχολεία και θα ήταν δύσκολη η διδασκαλία σε διαφορετική μορφή γλώσσας σε καθεμιά από αυτές. Συνεπώς, θα ήταν πιο λειτουργικό να διδάσκεται η δημοτική και στην Δ' τάξη. Άλλωστε, όπως ο ίδιος ο Γεωργακόπουλος δήλωσε σε συνέντευξή του, δεν υπήρχε χρόνος να γραφούν νέα βιβλία στην καθαρεύουσα, ούτε καν να μεταφραστούν τα ήδη υπάρχοντα, γραμμένα στη δημοτική.⁶⁵⁸

Άλλο ένα στοιχείο που επιβεβαιώνει την άποψη ότι η προαναφερόμενη ρύθμιση δεν μπορεί να εκληφθεί ως πρόωμη εκδήλωση ενδιαφέροντος για τη σχολική γλώσσα είναι η εγκύκλιος του Γεωργακόπουλου προς όλα τα σχολεία της χώρας με την οποία καταφέρεται εναντίον του δημοτικισμού, συσχετίζοντάς τον, κατά τη συνήθη πρακτική όλων των συντηρητικών καθαρολόγων, με τον κομμουνισμό. Στο κείμενο αναφέρεται ότι όσοι διαχειρίστηκαν τα εκπαιδευτικά πράγματα κατά τις δύο προηγούμενες δεκαετίες φάνηκαν «ανίκανοι να περιλάβουν εις την μικράν ψυχήν των την απέραντον και ιεράν έννοιαν της Πατρίδος» και προσπάθησαν να υπονομεύσουν τη θρησκεία, την πατρίδα και την οικογένεια, εμφανίζοντας αυτή την αποσυνθετική τους προσπάθεια ως «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση». Η προσπάθεια χαρακτηρίζεται από τον συντάκτη ως ανίερη, ενώ μεταξύ των επιπτώσεων της πολιτικής των δημοτικιστών απαριθμούνται η αύξηση της αγραμματοσύνης, ο πολλαπλασιασμός των κρουσμάτων ανηθικότητας, η διαφθορά των συνειδήσεων των δασκάλων και η χρησιμοποίηση του σχολείου ως μέσου προετοιμασίας της κομμουνιστικής επιβολής.⁶⁵⁹

Διαπιστώνεται λοιπόν, από την τοποθέτηση του υπουργού ποια είναι η στάση του απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα, η οποία τελικά ερμηνεύει και την πολιτική που χαράσσει από τη θέση του αυτή κατά τη διάρκεια της διετούς θητείας του. Μια πολιτική που τελικά υπονομεύει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, υπονόμηση που είχε ενεργοποιηθεί κατά την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από το Λαϊκό κόμμα, από το 1933 ως το 1935.⁶⁶⁰ Η δημοτική γλώσσα που με τη μεταρρύθμιση του 1929 διδασκόταν στις έξι τάξεις του δημοτικού,⁶⁶¹ αρχικά περιορίζεται στις τέσσερις πρώτες τάξεις και από το 1937 περιστέλλεται ακόμη περισσότερο, στις τρεις.

Η αλλαγή αυτή βέβαια δεν είναι άσχετη από τα νέα εκπαιδευτικά μέτρα του 1937, που προέβλεπαν τη θέσπιση του τετραετούς δημοτικού, ως βάση εκπαίδευσης για όσους επρόκειτο να συνεχίσουν στη Μ.Ε. τη φοίτησή τους. Η αλλαγή αυτή επηρεάζει και τη γλωσσική τους εκπαίδευση καθώς η Δ' τάξη θεωρείται τάξη προετοιμασίας για το οχτάχρονο πλέον γυμνάσιο. Συνεπώς, οι μαθητές του γυμνασίου δε θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα, αν δε γνώριζαν την καθαρεύουσα.⁶⁶² Απόρροια των παραπάνω ρυθμίσεων είναι το μοναδικό σχολείο που

⁶⁵⁸ Παυλίδου, *ό.π.*, σ. 37.

⁶⁵⁹ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, τόμος Β', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1998, σ.184.

⁶⁶⁰ Μπουζάκης, *ό.π.*, σ. 88.

⁶⁶¹ Ν. 5045/ 1931, *ό.π.*

⁶⁶² Καλεράντε, *ό.π.*, σσ. 108-109.

ήταν υπεύθυνο για τη στοιχειώδη μόρφωση των παιδιών, να απωλέσει τον χαρακτήρα του ως σχολείο του λαού.⁶⁶³

Η μεταρρύθμιση του 1937 υπονόμεισε το δημοτικιστικό πνεύμα και στο γυμνάσιο, γιατί, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του διατάγματος της 22 Οκτωβρίου 1937, «Περί του Αναλυτικού Προγράμματος της πρώτης τάξεως Γυμνασίων» η δημοτική περιορίστηκε αποκλειστικά στη διδασκαλία ποιημάτων, στο πλαίσιο του μαθήματος των Νέων Ελληνικών, ενώ για τα νεοελληνικά διηγήματα, περιγραφές και μύθους οριζόταν ότι έπρεπε να είναι γραμμένα στην απλή καθαρεύουσα.⁶⁶⁴

Συμπερασματικά, οι παραπάνω ρυθμίσεις αποτυπώνουν εύλωττα τις γλωσσικές αλλά και γενικότερες εκπαιδευτικές επιλογές του Γεωργακόπουλου, οι οποίες προξενούν την αντίδραση του Α. Δελμούζου και την τελική του παραίτηση από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.⁶⁶⁵ Συνεπώς, ως το 1938 η κυριαρχία των καθαρολόγων συντηρητικών στον εκπαιδευτικό χώρο είναι γεγονός.

11.2. Η στροφή στη δημοτική (περίοδος Μεταξά)

Σε όλη τη διάρκεια των οξύτατων αντιπαραθέσεων με άξονα τη γλωσσική διαμάχη δημιουργήθηκαν μύθοι και στερεότυπα, φτάνοντας στο σημείο ο δημοτικισμός να ταυτίζεται με τον εκδημοκρατισμό και οι υποστηρικτές του με τους αγωνιστές της δημοκρατίας. Ωστόσο, η ιστορική πραγματικότητα δεν επιβεβαιώνει το παραπάνω σχήμα, αν λάβουμε υπόψη πως ένας δικτάτορας όπως ο Μεταξάς στήριξε ιδεολογικά τη δημοτική και συνεργάστηκε με επιφανείς δημοτικιστές.⁶⁶⁶

Το πρόβλημα, λοιπόν, της σχολικής γλώσσας, πεδίο αντιπαραθέσης μεταξύ των οπαδών του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και των υπέρμαχων της καθαρεύουσας, είναι ένας ακόμη τομέας στον οποίο το δικτατορικό καθεστώς άφησε το στίγμα του με μια σειρά νομοθετικών παρεμβάσεων, προκειμένου να το επιλύσει.

Βέβαια, η πολιτική του καθεστώτος στο ζήτημα αυτό δεν είναι ενιαία, μάλιστα διαφοροποιείται ριζικά από τη στιγμή που ο ίδιος ο Μεταξάς αναλαμβάνει την ηγεσία του υπουργείου Παιδείας και με μια σειρά ενεργειών φανερώνει τη μέριμνά του να το επιλύσει.

Ο Μεταξάς, από την αρχή ακόμη της εγκαθίδρυσης του καθεστώτος του, σε μια συνέντευξή του στον Κ. Μπαστιά, δημοσιευμένη στην εφημερίδα Καθημερινή της 15/9/1936, παρουσιάζει τη θέση του για τη δημοτική γλώσσα, υιοθετώντας μια συμβιβαστική λύση στο γλωσσικό πρόβλημα, μια μέση οδό στην αντίθεση φιλελεύθερης και συντηρητικής πολιτικής. *«Η δημοτική θα εξακολουθεί να διδάσκεται εις το δημοτικόν σχολείον και παραλλήλως εις τας δύο τελευταίας τάξεις θα διδάσκεται η καθαρεύουσα, διότι αποτελεί πραγματικότητα την οποία ο νέος Έλλην θα συναντήσει εις την ζωήν του, εις το δικαστήριον, εις τα επίσημα έγγραφα, εις την επιστήμην και εις αυτόν τον Τύπον ακόμη, παρ' όλας τας προσπάθειάς του τελευταίου να δημοτικίζη».*⁶⁶⁷

⁶⁶³ Χάρης Αθανασιάδης, «“Από σήμερα είστε μικροί στρατιώτες!” Ο Ιωάννης Μεταξάς και η δημοτική γλώσσα», στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y243ehts>[Ανακτήθηκε:26-3-2018].

⁶⁶⁴ Δ. /22 Οκτωβρίου 1937 «Περί του Αναλυτικού Προγράμματος της πρώτης τάξεως Γυμνασίων», ΦΕΚ 423, τ.Α', σ. 2774.

⁶⁶⁵ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 139 και Δημαράς, *ό.π.*, σσ. 187-188.

⁶⁶⁶ Ρηγοπούλου, *ό.π.*

⁶⁶⁷ Βραδυνή, 15-9-1936.

Η δεύτερη περίοδος εκπαιδευτικής πολιτικής της μεταξικής δικτατορίας χαρακτηρίζεται ολοφάνερα από τα στοιχεία των προσωπικών επιλογών του Ι. Μεταξά.⁶⁶⁸ Η ανάληψη της ηγεσίας του υπουργείου από τον ίδιο θα του εξασφαλίσει απεριόριστη δυνατότητα κινήσεων, προκειμένου να χαράξει, συχνά με διάθεση απολυταρχικής επιβολής, προσωπική πολιτική στο ζήτημα της σχολικής γλώσσας.

Βέβαια, η στήριξη του Ι. Μεταξά στη δημοτική δε χαρακτηρίζεται από συνέπεια, αλλά περνά από μια πορεία, αρχικά επιφυλακτικότητας και κριτικής στάσης την περίοδο 1925-1928, στην ανάπτυξη προβληματισμού για τη «φυσική γλώσσα», για να φτάσει στο σημείο το 1935 να τοποθετηθεί με σαφήνεια υπέρ της «καθομιλουμένης». Πρέπει να επισημάνουμε ότι η δημοτική για την οποία κάνει λόγο ο Μεταξάς δεν ταυτίζεται ούτε με τους ψυχαρικούς, ούτε με τους οπαδούς της καθαρεύουσας, αλλά είναι «μια μεταβατική κατάσταση». Μετά όμως την 4^η Αυγούστου 1936 η ξεκάθαρη τοποθέτηση υπέρ της δημοτικής γίνεται με επαναστατικό τρόπο.⁶⁶⁹

Ο Μεταξάς δεν παραλείπει να διατρανώσει, όποτε του δίνεται η ευκαιρία, είτε χρησιμοποιώντας τον Τύπο, μέσω συνεντευξέων του, είτε μέσω εγκυκλίων και νομοθετικών διαταγμάτων, την προτίμησή του προς τη δημοτική γλώσσα και την αυταρχική προειδοποίηση ότι δε θα ανεχτεί αντίσταση στη θέλησή του, εκδηλώνοντας τη διάθεσή του για απολυταρχική επιβολή.

Από τις πρώτες ενέργειές του ως υπουργός είναι η αποστολή μιας εγκυκλίου του υπουργείου στις 5 Δεκεμβρίου 1938 προς τους επιθεωρητές της Σ.Ε., με την οποία τασσόταν απερίφραστα υπέρ της δημοτικής. Στην εγκύκλιο διατυπώνεται η διαπίστωση της αναποτελεσματικότητας εφαρμογής των νέων ρυθμίσεων που αφορούσαν τη γλωσσική διδασκαλία, αφού αρκετοί δάσκαλοι διδάσκουν τη μητρική γλώσσα «αφροντίστως και πλημμελώς», ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που παραλείπουν τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας, διδάσκοντας αντί γι' αυτήν τη γραμματική της καθαρεύουσας. Στη συνέχεια εκθέτει τις επιπτώσεις αυτής της κατάστασης, ότι δηλαδή «*Το μέγα αυτό άτοπον, το οποίον καθιστά εντελώς άκαρπον τη διδασκαλία του σπουδαιοτάτου εκ των μαθημάτων του δημοτικού σχολείου, τους δε μαθητάς αυτού ανικάνους προς την ορθήν χρήσιν της δημοτικής γλώσσας, πρέπει καθ' ολοκληρίαν να εκλείψη [...]*».⁶⁷⁰

Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα αυτό προτείνονται από τον Μεταξά ορισμένες πρακτικές. Οι επιθεωρητές εντέλλονται να παρακολουθήσουν τη διδασκαλία του μαθήματος της μητρικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία, επιδεικνύοντας ιδιαίτερη φροντίδα και προσοχή, να καθοδηγούν τους δασκάλους συμβουλευόντάς τους και οδηγώντας τους, και να προβούν στη λήψη αυστηρών μέτρων απέναντι σ' εκείνους τους δασκάλους που δε συμμορφώνονται σε αυτά που καθορίζει το Α.Π. Τέλος, καλούνται με συχνές αναφορές να ενημερώνουν το υπουργείο για τα αποτελέσματα της προσπάθειάς τους.⁶⁷¹ Αξιολογώντας τη σημασία της εγκυκλίου, θα λέγαμε ότι πρόκειται για εκ θεμελίων αλλαγή της κυβερνητικής

⁶⁶⁸ Χαρίση, *ό.π.*, σ.179.

⁶⁶⁹ στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 132.

⁶⁷⁰ στο ίδιο, σ. 139-140, και Αθανασιάδης, *ό.π.*

⁶⁷¹ Αθανασιάδης, *ό.π.*

πολιτικής πάνω στο ζήτημα της γλώσσας του σχολείου. Συνεκτιμώντας, μάλιστα ότι το κείμενο δημοσιεύτηκε σε αρκετές εφημερίδες της εποχής, όπως η «Βραδυνή», η «Πρωία», στο περιοδικό «Παιδαγωγική», διαπιστώνεται η βαρύτητα που θέλει να δώσει στο θέμα ο δικτάτορας.⁶⁷²

11.2.1. Η Γραμματική της δημοτικής γλώσσας

Το αποφασιστικό βήμα υπέρ της στήριξης της δημοτικής γλώσσας έγινε στις 14 Δεκεμβρίου 1938, όταν ο Μεταξάς ανέθεσε σε επιτροπή με πρόεδρο τον καθηγητή Γλωσσολογίας του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Μ. Τριανταφυλλίδη, τη σύνταξη της Νεοελληνικής Γραμματικής του δημοτικού σχολείου,⁶⁷³ «που συνιστά την πρώτη μεγάλη “συστηματική μελέτη για τη φωνητική, τη μορφολογία, την παραγωγή και τη σύνθεση της νεοελληνικής γλώσσας”».⁶⁷⁴ Την επιτροπή στελεχώνουν δημοτικιστές με σημαντική παρουσία στα γράμματα: ο Β. Φάβης, συντάκτης του Λεξικού της Ακαδημίας και μετέπειτα καθηγητής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ο Αχ. Τζάρτζανος, εκπαιδευτικός σύμβουλος και γνωστός από το Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, ο λογοτέχνης Κλέων Λάκωνας και ο γυμνασιάρχης Θρ. Σταύρου, ενώ στη θέση γραμματέα της επιτροπής ορίστηκε ο Ν. Ανδριώτης, συνεργάτης τότε της Ακαδημίας Αθηνών, αργότερα καθηγητής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.⁶⁷⁵

Να επισημανθεί ότι διασαφηνίστηκε στον Τριανταφυλλίδη από το υπουργείο εκ μέρους του Μεταξά ποιος θα ήταν ο τύπος της δημοτικής της οποίας τη γραμματική θα συνέτασσε: «[...]βάσις της σχολικής γραμματικής θα ληφθή η γλώσσα η υπάρχουσα εις τα πρότυπα των δημοτικών τραγουδιών και των μεγάλων ποιητών της νέας Ελλάδος, ως ερρυθμίσθη γραμματικώς και ορθογραφικώς κατά την πρώτον αυτής σχολικὴν καθιέρωσιν».⁶⁷⁶

Η μεγάλη σημασία που έδινε στο ζήτημα της σχολικής γλώσσας ο Μεταξάς είχε δηλωθεί στον πρόλογο της Γραμματικής, τον οποίο ο ίδιος υπέγραψε.⁶⁷⁷ Σ' αυτόν, εκ προοιμίου δηλώνεται ότι η προσπάθεια καλλιέργειας και καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας είναι κατεξοχήν εθνική και λαϊκή, αλλά παρεξηγήθηκε εδώ και πολύ καιρό. Η λογοτεχνία συνέδραμε στην εξύψωση της μητρικής γλώσσας και ωρίμασε στην κοινωνία η συνείδηση της ανάγκης να θεμελιωθεί η ελληνική παιδεία στην κοινή γλώσσα. Ο Μεταξάς διαπιστώνει ότι, αν και έγιναν προσπάθειες στο παρελθόν για τη θεμελίωση της μητρικής γλώσσας, ωστόσο το έργο έμεινε ανολοκλήρωτο και απουσίαζε μια ολοκληρωμένη σχολική Γραμματική. Στη συνέχεια επιχειρηματολογεί υπέρ της μεγάλης σημασίας της σχολικής γλώσσας, καθώς αποτελεί το μέσο επικοινωνίας του μαθητή με τον δάσκαλο και το βιβλίο, το μέσο διάπλασης των

⁶⁷² «Η διδασκαλία της δημοτικής εις τα σχολεία. Εγκύκλιος του κ. Μεταξά», εφ. *Πρωία*, 6 Δεκεμβρίου 1938, σ. 404, στην ιστοσελίδα http://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=38654&seg= [Ανακτήθηκε 5-4-2018].

⁶⁷³ Πλουμίδης, *ό.π.*, 88.

⁶⁷⁴ Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, «Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Διανοούμενος και αγωνιστής του κινήματος της Δημοτικής», *Τα Νέα*, 30 Δεκεμβρίου 1999, στην ιστοσελίδα <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4105998/?iid=2> [Ανακτήθηκε:5-4-2018].

⁶⁷⁵ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 141.

⁶⁷⁶ Παυλίδου, *ό.π.*, σ. 40.

⁶⁷⁷ Θεωρείται ότι ο πρόλογος συντάχθηκε από τον Τριανταφυλλίδη και υπογράφηκε από τον Μεταξά, βλέπε Καγκαλίδου, *ό.π.*, υποσημείωση 369, σ. 142.

παιδικών ψυχών, το όργανο μετάδοσης των αγαθών του πολιτισμού καθώς και των λαογραφικών και λογοτεχνικών θησαυρών που η λαϊκή ψυχή και η εθνική λογοτεχνία έχει εναποθέσει.⁶⁷⁸

Επιπλέον, γίνεται λόγος για τον στόχο που καλείται να υπηρετήσει η έκδοσή της. Η Γραμματική θα συνδράμει «στην παγιοποίηση και διασφάλιση της σχολικής δημοτικής». Ειδικότερα, διατείνεται ότι θα βοηθήσει ώστε να βεβαιωθούν όσοι τυχόν αμφιβάλλουν ότι η δημοτική γλώσσα έχει τους άγραφους κανόνες της, κανόνες που πρέπει να τιμάμε και να σεβόμαστε. Η Γραμματική θα συντελέσει ώστε να γίνουν συνειδητοί αυτοί οι κανόνες, προκειμένου να μάθουν όλοι τη σωστή της ορθογραφία και έτσι θα αποφευχθεί η γλωσσική αναρχία. Η βάση για κάθε γλωσσική ή λογοτεχνική μόρφωση από τη μέση παιδεία αποκτάται με τη Γραμματική.⁶⁷⁹

Επίσης, υπογραμμίζεται στον πρόλογο ότι η Γραμματική λειτουργεί ως η απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου η ελληνική παιδεία να αναγεννηθεί γλωσσικά θεμελιωμένη στον ελληνικό παραδοσιακό τρόπο ζωής, στην ιστορία της, στον πολιτισμό της. Με τη Γραμματική η μητρική γλώσσα θα δώσει τη δυνατότητα στο σχολείο να προετοιμάσει καλύτερα τα παιδιά για τη ζωή. Ο γραμματικός κανόνας «θα περιορίσει τον υπερτροφικό ατομισμό και ο γλωσσικός τύπος που εκφράζει το πανελλήνιο αίσθημα, χαρίζοντας την ελευθερία στην έκφραση, θα μπορέσει ν' αξιώσει την απαραίτητη σε συγχρονισμένο λαό γραμματική πειθαρχία».⁶⁸⁰ Η Γραμματική θα γίνει προσπάθεια να περιβληθεί με το κύρος του κράτους καθώς εκδίδεται από τον ΟΕΣΒ,⁶⁸¹ άλλο ένα στοιχείο στήριξης της από το καθεστώς. Με τη συγγραφή της γραμματικής της δημοτικής επιχειρείται η ισχυρότερη κανονιστική πρωτοβουλία στο πεδίο της γλώσσας έως τότε.⁶⁸²

11.2.2. Η νομοθετική πολιτική υπέρ της δημοτικής γλώσσας

Η προώθηση της δημοτικής ως σχολικής γλώσσας έγινε με τη νομοθετική της κατοχύρωσή της μέσω του Β.Δ. της 8 Φεβρουαρίου 1939, το οποίο εισάγει τη δημοτική γλώσσα στα προγράμματα της Μ.Ε. και συγκεκριμένα στις δύο πρώτες τάξεις του οκτατάξιου γυμνασίου. Επειδή οι μαθητές της Α' τάξης γυμνασίου είναι απόφοιτοι της Δ' τάξης δημοτικού και έχουν διδαχτεί μόνο τη δημοτική, ή τη δημοτική σε συνδυασμό με την καθαρεύουσα, η ρύθμιση αυτή ομαλοποιεί τη μετάβαση των μαθητών από τη δημοτική στην καθαρεύουσα. Μάλιστα το διάταγμα ορίζει οι εκθέσεις των μαθητών να γράφονται στην απλή καθαρεύουσα και στη δημοτική.⁶⁸³

Ο νομοθετικός οργανισμός συνεχίζεται με την ψήφιση του Α.Ν.1644/1939 της 20 Μαρτίου, ο οποίος σύμφωνα με το άρθρο 5 προβλέπει τη συνέχιση της

⁶⁷⁸ Μεταξάς, «Το προσωπικό του Ημερολόγιου», *ό.π.*, σσ. 281-282.

⁶⁷⁹ στο ίδιο.

⁶⁸⁰ στο ίδιο.

⁶⁸¹ Τελικά, η Νεοελληνική Γραμματική δημοσιεύτηκε το 1941, μετά τον θάνατο του Μεταξά (29 Ιανουαρίου 1941), δίχως ο Μεταξάς να μπορέσει να δει το αποτέλεσμα τα πρωτοβουλίας του, στο Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 142, και Μάνος Ν. Χατζηδάκης, *Ιωάννης Μεταξάς. Πορεία προς τη δόξα-1936-1941*, Εκδόσεις Πελασγός, Ιωάννου Χρ. Γιαννάκη, Αθήνα 2017, σ. 287.

⁶⁸² Αντώνης Λιάκος, «Γλώσσα και Έθνος στη Νεότερη Ελλάδα», στην ιστοσελίδα http://www.greeklanguage.gr/greekLang/studies/history/thema_18/ [Ανακτήθηκε 7-4-2018].

⁶⁸³ Β.Δ. /14 Φεβρουαρίου 1939 «Περί Αναλυτικού και Ωρολογίου προγράμματος της Α' τάξεως των Προγυμνασίων και οκταταξίων Γυμνασίων», ΦΕΚ 56, τ. Α', σ. 381.

διδασκαλίας της κοινής δημοτικής γλώσσας στην Ε' και ΣΤ' δημοτικού, αλλά και της απλής καθαρεύουσας, με σκοπό την ικανότητα κατανόησής της στο γραπτό και προφορικό λόγο από τους απόφοιτους του δημοτικού σχολείου. Για τον λόγο αυτό είναι ανάγκη να γίνει ανάλογη ρύθμιση των σχολικών βιβλίων.⁶⁸⁴

Τη νομοθετική ολοκλήρωση, δηλωτική της στήριξης της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο από τον Μεταξά, αποτελούν α) το διάταγμα της 3^{ης} Νοεμβρίου 1939, ΦΕΚ 477, το οποίο ορίζει την παράλληλη διδασκαλία δημοτικής και καθαρεύουσας στο γυμνάσιο στο πλαίσιο του μαθήματος των Νέων Ελληνικών⁶⁸⁵ και β) το διάταγμα της 3^{ης} Νοεμβρίου 1939, ΦΕΚ 478, με το οποίο προβλέπεται ότι η διδασκαλία των αρχαίων κειμένων στα αστικά σχολεία θα γίνεται από δόκιμες μεταφράσεις στη δημοτική γλώσσα. Η συγκεκριμένη ρύθμιση αφορά και τις τρεις τάξεις.⁶⁸⁶

Ακολουθούν άλλες εγκύκλιοι του υπουργείου τον επόμενο χρόνο. Συγκεκριμένα, δίνονται εντολές προς του καθηγητές των Π.Α. προκειμένου να διδάσκουν τους φοιτητές τους τη δημοτική γλώσσα και τη νεοελληνική λογοτεχνία. Μέσω του ίδιου κειμένου δίνεται η εντολή οι προβλεπόμενες ώρες του μαθήματος της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας να διατεθούν αποκλειστικά για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας.⁶⁸⁷

Στις αρχές του 1940, με εγκύκλιο προς τους επιθεωρητές και διευθυντές Σ.Ε. δίνονταν συγκεκριμένες οδηγίες για τον τρόπο διδασκαλίας της δημοτικής στις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού, ενώ η διδασκαλία της καθαρεύουσας στις τάξεις αυτές συρρικνωνόταν σε συγκεκριμένες μόνο ώρες. Μ' αυτόν τον τρόπο επήλθε η κατάργηση της ισότιμης συνδιδασκαλίας καθαρεύουσας-δημοτικής. Μάλιστα, οριζόταν ότι η δημοτική ήταν η γλώσσα διδασκαλίας όλων των μαθημάτων, σε όλες τις τάξεις του δημοτικού. Τέλος, με Β.Δ. της 2-5 Οκτωβρίου 1940, που ρύθμιζε την πλήρωση με διαγωνισμό κενών θέσεων διδακτικού προσωπικού για τα Πρότυπα δημοτικά σχολεία, η χρήση της δημοτικής γλώσσας στην εξέταση του μαθήματος νεοελληνικής λογοτεχνίας ήταν απαραίτητη και θα έκρινε την επιτυχία του διαγωνιζόμενου.⁶⁸⁸

Συμπερασματικά, με τις παραπάνω ρυθμίσεις η δημοτική ως γλώσσα φαίνεται να ανακτά το χαμένο έδαφος, απόρροια της πολιτικής των συντηρητικών κυβερνήσεων που ακολούθησαν μετά τους Φιλελεύθερους. Το καθεστώς υπεραμυνόμενο του δημοτικισμού οικειοποιείται προοδευτικά στοιχεία, αν και το ίδιο είναι αυταρχικό. Δηλωτικά της αλλαγής κλίματος υπέρ της δημοτικής είναι τα άρθρα που βλέπουν το φως της δημοσιότητας και διάκεινται ευμενώς απέναντι στο έργο των δημοτικιστών.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός άρθρου στο περιοδικό «Νεολαία» με τίτλο «Ζαχαρίας Παπαντωνίου» που αποκαθιστά το βιβλίο «Τα Ψηλά Βουνά», ένα

⁶⁸⁴ Α.Ν. 1644/ 20 Μαρτίου 1939 «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης του Αναγκ. Νόμου 952/1937 “περί ιδρύσεως Οργανισμού προς έκδοσιν σχολ. κλπ. βιβλίων”, και τινων των περι διδακτικών βιβλίων κειμένων διατάξεων», ΦΕΚ 103, τ. Α', άρθρο 5, σ. 696.

⁶⁸⁵ Δ. / 9 Νοεμβρίου 1939, «Περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου προγράμματος...», ό.π.

⁶⁸⁶ στο ίδιο, σσ. 3093-3094.

⁶⁸⁷ Παυλίδου, ό.π., σ. 39.

⁶⁸⁸ στο ίδιο, σ. 39.

βιβλίο που δέχτηκε σκληρή κριτική και πολεμική από τους καθαρολόγους τόσο για τη γλώσσα όσο και για το περιεχόμενό του. Γράφεται λοιπόν γι' αυτό ότι «ήταν το πρώτο συστηματοποιημένο σχολικό βιβλίο γραμμένο από την αρχή ως το τέλος στη δημοτική, σε μια όμως δημοτική ευπρεπή, απολύτως ελληνική, αγνή και βασισμένη στους κανόνες της γλώσσας, γιατί -παρ' όσα και αν λένε οι εχθροί της-η δημοτική, γλώσσα αληθινή και ζωντανή, έχει το δικό της τυπικό. Όσοι κατέκριναν τα “Ψηλά Βουνά” δεν χτυπούσαν τον Παπαντωνίου, χτυπούσαν εν ονόματι της μούχλας και της σαπίλας τη γλωσσική αναγέννησι, που ήσαν ανίκανοι, αποστεωμένοι οι ίδιοι να τη νιώσουν».⁶⁸⁹

Για την πολιτική του Ι. Μεταξά απέναντι στη γλώσσα κάνει λόγο και ο Δελμούζος αναφερόμενος στην αντίδραση που δέχτηκε ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός στο παρελθόν «ως την ημέρα που τη διεύθυνση του υπουργείου της παιδείας την πήρε ο ίδιος ο Μεταξάς.[...] Έτσι σταμάτησε ο επίσημος κατατρεγμός της επίσημης γλώσσας και της παράδοσής της στα σχολεία, κι αυτό ασφαλώς θάχη απήχηση σε όλη την παιδεία».⁶⁹⁰

Ο Μεταξάς όχι μόνο υποστήριξε με την πολιτική του τη στερέωση της δημοτικής ως σχολικής γλώσσας, αλλά θέλησε να την επιβάλει με αδιάλλακτο τρόπο, γεγονός που τεκμηριώνεται από αναφορές των συγχρόνων του. Σχετικά στοιχεία εντοπίζονται στον απολογισμό του κυβερνητικού έργου της περιόδου 1936-1939, όπου λέγεται ότι χτυπήθηκαν οι δάσκαλοι-φορείς των ανατρεπτικών ιδεών, ενώ το γλωσσικό ζήτημα λύθηκε χάρη στην τόλμη του Αρχηγού, στον οποίο θα άξιζε να αποδοθεί ο χαρακτηρισμός «πρώτος γλωσσοπλάστης της Ελλάδος».⁶⁹¹

Η αδιαλλαξία αυτή εκφράστηκε ρητά δια στόματος του ίδιου του δικτάτορα, όταν αναλαμβάνοντας προσωπικά το υπουργείο Παιδείας έσπευσε να ορίσει τα όρια ανοχής του. Ο λόγος του σαν καταπέλτης εναντίον κάθε ενδεχόμενης αντίδρασης-αντίστασης στο έργο του. «Δεν επιτρέπω από κανένα -και παρακαλώ να το γνωρίσετε εις όλους τους υφισταμένους σας- καμία υπόκωφον αντίστασιν εις τας θελήσεις μου καθ' οιονδήποτε τρόπον εκδηλουμένην». Θέλοντας παρακάτω να γίνει πιο σαφής διευκρινίζει: «Αντίστασιν δεν εννοώ μονάχα εκείνην την οποίαν φυσικά κανείς δεν μπορεί να φέρη, δηλαδή από απόψεως τυπικής, αλλά και εσωτερικής, δηλαδή την έλλειψιν ιεραρχίας και υποταγής εν διανοία».⁶⁹² Η προειδοποίηση προς τα στελέχη εκπαίδευσης του υπουργείου προοιωνίζεται παραμερισμό των καθαρολόγων και την επιδίωξη επικοινωνίας με τους Φιλελεύθερους δημοτικιστές. Δεν είναι τυχαία η αλλαγή σύνθεσης του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, στο οποίο θα συμμετέχουν τώρα δημοτικιστές, όπως ο παιδαγωγός Δ. Λάμπας και η ψυχολόγος Σ. Γεδεών.⁶⁹³

Ίσως προς αυτή την κατεύθυνση στοχεύει και η «τοποθέτηση» του δημοτικιστή Ι. Κακριδή στη Φιλοσοφική σχολή Αθηνών, χώρο κυριαρχίας των συντηρητικών καθαρολόγων μ' έναν σχετικά ανορθόδοξο τρόπο. Πρόκειται για το νομοθετικό διάταγμα της δικτατορικής κυβέρνησης, το οποίο επέτρεπε σε όσους ήταν ήδη

⁶⁸⁹ Χρ. Αγγελομάτης, «Ζαχαρίας Παπαντωνίου», *Νεολαία*, τ. 19, 1939, σ. 578.

⁶⁹⁰ Νούτσου, *ό.π.*, σ. 262.

⁶⁹¹ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ.145.

⁶⁹² Δημαράς, *ό.π.*, σσ. 189-190.

⁶⁹³ Αθανασιάδης, *ό.π.*.

εκλεγμένοι καθηγητές σ' ένα από τα δύο πανεπιστήμια της χώρας, να επανεκλέγονται και να διορίζονται στο άλλο με ειδική ρύθμιση. Αρκούσε δηλαδή να συγκέντρωναν το 1/3 και όχι την πλειοψηφία των ψήφων του συνόλου των καθηγητών.⁶⁹⁴ Ο ευνοϊκός αυτός κανονισμός έδωσε τη δυνατότητα να εισχωρήσουν στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, χώρο που πρωτοστατούσε στον αγώνα κατά της δημοτικής, γνωστοί δημοτικιστές. Η δικτατορική αυτή αυθαιρεσία θα στιγματιστεί το 1943, μετά τον θάνατο του Μεταξά, στην Αντιδικία των Τόνων με σκληρή γλώσσα: «[...] η επάρατος εκείνη δικτατορική αυθαιρεσία, ήτις κατερρύπανε και κατετυρράνησεν επί πολύ την Ελλάδα κυβερνώσα δια της πυγμής και έχουσα ως μέσα επιβολής το μαστίγιον και την εξορίαν, την απειλήν και το “ρετσινόλαδον”». ⁶⁹⁵ Διαπιστώνεται συνεπώς η στελέχωση κέντρων εκπαιδευτικής ισχύος με οπαδούς της δημοτικής.

11.3. Ο δημοτικισμός του Μεταξά - μια προσπάθεια ερμηνείας

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι το καθεστώς για δικούς του λόγους πολιτικής πρόωπα εκδηλώνει τη στήριξη της δημοτικής γλώσσας, αποτελώντας εξαίρεση από τη συνήθη πρακτική των δικτατοριών ή των συντηρητικών κυβερνήσεων να διάκεινται ευμενώς απέναντι στην καθαρεύουσα και να εμφανίζονται ως πολέμιοι της δημοτικής.⁶⁹⁶

Η στράτευση του Μεταξά στο πλευρό της δημοτικής δημιουργεί ερωτήματα σχετικά με τα κίνητρα και τη σκοπιμότητα που εξυπηρετούσε αυτή η γλωσσική πολιτική. Οι ερμηνείες ποικίλλουν και καθώς ορισμένες φορές είναι αλληλοσυγκρουόμενες συσκοτίζουν το ζήτημα περισσότερο. Ωστόσο, είναι σκόπιμο να αναφερθούμε στα σημεία εκείνα που αποκαλύπτουν τον ιδεολογικό προσανατολισμό του Μεταξά στο θέμα της γλώσσας, προκειμένου να ερμηνεύσουμε και τη στροφή του στη δημοτική.

Ενάμιση μήνα μετά την ανατροπή του κοινοβουλευτισμού, ο Μεταξάς σε μια συνέντευξη του στον Κ. Μπασιά, στις 15/9/1936, μεταξύ άλλων θα κάνει και μια σύντομη αναφορά στο γλωσσικό ζήτημα, η οποία θα μπορούσε να αναγνωστεί ως δημόσια τοποθέτηση υπέρ της δημοτικής. «*Ουδέποτε εσκέφθην να θέσω περιορισμούς εις την γλώσσαν. Ούτε είναι δυνατόν εθνική ημείς Κυβέρνησις να είμεθα εχθροί της γλώσσης εκείνης, εις την οποίαν ο μέγας ποιητής Σολωμός έγραψε τον εθνικόν μας ύμνον[...].* Και λίγο παρακάτω εκφράζει μια άποψη που έρχεται σε πλήρη διάσταση με την άποψη που είχαν διαμορφώσει οι συντηρητικοί της εποχής. Διαχωρίζει πλήρως το δημοτικισμό από τον κομμουνισμό: «*Το ατύχημα είναι ότι η άρχουσα τάξις μέχρι σήμερον ηθέλησε να συγχέη τον δημοτικισμόν που είναι ένα κίνημα καθαρώς εθνικόν με τον κομμουνισμόν. Αυτή η σύγχυσις δεν επιτρέπεται πλέον, διότι δεν ωφελεί παρά μόνον τους κομμουνιστάς*». ⁶⁹⁷

Ο χαρακτηρισμός που στο παραπάνω άρθρο ο Μεταξάς απέδωσε στον δημοτικισμό και τη διάστασή του με τον κομμουνισμό συγκλίνει με τη θέση που διατύπωσε ο Α. Δελμούζος, από τους επιφανέστερους παιδαγωγούς του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και ένας από τους πρωταγωνιστές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917, σε άρθρο δημοσιευμένο την ίδια μέρα στη

⁶⁹⁴ Καγκαλίδου, ό.π., σ. 145.

⁶⁹⁵ στο ίδιο.

⁶⁹⁶ Καψάλης, Χαραλάμπους, ό.π., σ. 83.

⁶⁹⁷ Αθανασιάδης, ό.π και Καγκαλίδου, ό.π., σ.131.

φιλοκαθεστωτική εφημερίδα «Πρωία». Στο δημοσίευμα με τίτλο «Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Κομμουνισμός» ο Δελμούζος υποστηρίζει ότι είναι ασύστατο να ταυτίζεται ο κομμουνισμός με τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό και ότι κάτι τέτοιο θα σήμαινε καταδίκη της ελληνικής παιδείας, αν επικρατούσε και στην πολιτεία αυτή η αντίληψη. Χαρακτηρίζει και αυτός τη μεταρρυθμιστική εκπαιδευτική εργασία που έγινε πριν και μετά το 1917 ως βαθύτατα εθνική.⁶⁹⁸ Ανεξάρτητα από τα ερωτηματικά που εγείρονται από την ταύτιση απόψεων δύο ανθρώπων διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων, διαπιστώνουμε ότι διαμορφώνεται ένα κοινό πεδίο ανάμεσα στο καθεστώς και στους δημοτικιστές.

Ιδιαίτερα διαφωτιστικό του ιδεολογικού προσανατολισμού του Ι. Μεταξά και της σύνταξής του στο πλευρό της δημοτικής είναι το κείμενο του «Επιλόγου», του τελευταίου άρθρου, από τα εβδομήντα συνολικά που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα «Καθημερινή». Στο κείμενο εκφράζεται η άποψη ότι, αν και η Μεγάλη Ιδέα καταστράφηκε, είναι δυνατό να ανασυσταθεί μέσω της πολιτισμικής ακτινοβολίας. Ότι οι νέοι σήμερα έχουν ανάγκη από ένα εθνικό ιδανικό που να τους εμπνέει. Γίνεται λόγος για την ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού στον χρόνο και στον χώρο, με την καθομιλουμένη γλώσσα να αποτελεί τη μεγαλύτερη απόδειξη της εθνικής αυτής συνέχειας. Η καθομιλουμένη λοιπόν, καταλήγει ο Μεταξάς, είναι γραμματικά, συντακτικά και φθογγολογικά η εξέλιξη της αρχαίας.⁶⁹⁹ Αξίζει εδώ να επισημανθεί η σύγκλιση απόψεων του Μεταξά με αυτές του Δ. Γληνού, παρόλο που εκπροσωπούν ολότελα διαφορετικούς πολιτικούς κόσμους. Ο Γληνός στη μελέτη του «Έθνος και Γλώσσα» υποστήριζε ότι η δημοτική γλώσσα είναι ο αμεσότερος δεσμός με το μεσαιωνικό και αρχαίο παρελθόν μας, γιατί αυτή κρύβει μέσα της όλους τους θησαυρούς της υποσυνείδητης επιβίωσης των αξιών του πολιτισμού κληρονομημένους από γενιά σε γενιά.⁷⁰⁰

Άλλο στοιχείο που πρέπει να συνεκτιμηθεί, προκειμένου να κατανοηθεί η υιοθέτηση της δημοτικής από τον Μεταξά, είναι ο εθνοκεντρισμός, η εσωστρέφειά του. Ο Μεταξάς χαρακτήρισε την προσπάθεια καλλιέργειας και καθιέρωσης της δημοτικής ως κατ' εξοχήν λαϊκή και εθνική.⁷⁰¹ Προκειμένου να προβληθεί η εθνική ιδιαιτερότητά του, προβάλλεται η ανάγκη επιστροφής στις ρίζες και η απόρριψη των ξενόφερτων στοιχείων. Ως ξενόφερτο στοιχείο εκλαμβάνεται και αυτό του Φιλελληνισμού, εφόσον πρόκειται για ένα ευρωπαϊκό κίνημα, το οποίο ήταν στραμμένο προς τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό. Συνεπώς, η λατρεία για την αρχαιότητα του λογοτατισμού θεωρούνταν ξενόφερτη και άρα απορριπτέα.

⁶⁹⁸ «Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Κομμουνισμός», *Πρωία*, 16-9-1936, αρ. φύλλου 407, σσ. 1,5, στην ιστοσελίδα: http://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=38651&seg= [Ανακτήθηκε: 10-4-2018].

⁶⁹⁹ «Η Έπιλόγος. Η νέα ελληνική γενεά δύναται ν' αναστηλώσει τα ιδεώδη που συνέτριπεν η θεομηνία του Βενιζέλου. Το 70^ο άρθρον του Ιω. Μεταξά-23 Ιανουαρίου 1935», στο *Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού κατά την αρθρογραφία του Ελευθέριου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά*, Εκδόσεις Κυρομάνος, Αθήνα 2007, σσ. 523-529.

⁷⁰⁰ Δημήτριος Γληνός, «Έθνος και Γλώσσα», *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τ. 5, 1915, σσ. 47-62.

⁷⁰¹ Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 87.

Αντίθετα, ο δημοτικισμός πρόβαλλε τη λαϊκή παράδοση και συνεπώς παρουσίαζε ένα κοινό πόλο με την ιδεολογία του «Νέου Κράτους» του Μεταξά.⁷⁰²

Η προτίμηση του λαϊκού πολιτισμού από το καθεστώς εξηγείται, γιατί γεννιέται και αναπτύσσεται στην ψυχή του λαού, άρα κυριαρχεί το συλλογικό πνεύμα και όχι ο ατομικισμός, τον οποίο το καθεστώς καταδικάζει. Τέλος, ο λαϊκός πολιτισμός συνδέεται με τη λαϊκή προφορική παράδοση και γλώσσα, δηλαδή τη δημοτική γλώσσα. Επιπλέον, ειπώθηκε παραπάνω ότι η καθομιλουμένη είναι τεκμήριο εθνικής συνέχειας. Η λόγια όμως παράδοση με την οποία συνδέεται η καθαρεύουσα διασπά αυτή τη συνέχεια.⁷⁰³ Συνεπώς το ιδεολογικό οικοδόμημα πάνω στο οποίο στηρίζεται το καθεστώς επιτάσσει την πρόταξη της δημοτικής και την εκπαραθύρωση της καθαρεύουσας.

Μια άλλη άποψη που δικαιολογεί αυτή την επαναστατική κίνηση για σταδιακή καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας της εκπαίδευσης και του «Νέου Κράτους» σχετίζεται με το όραμα του Μεταξά για τη δημιουργία μιας «ελληνικής *Volksgemeinschaft*», που θα καταργούσε τους γλωσσικούς φραγμούς και θα μείωνε τους ταξικούς μεταξύ ανώτερων και κατώτερων τάξεων, προκειμένου να σφυρηλατήσει την εθνική ενότητα. Σε παρόμοια πρακτική κατέφυγαν οι εθνικοσοσιαλιστές της Γερμανίας όταν «αντικατέστησαν το δύσκαμπτο γοτθικό αλφάβητο με το εύχρηστο λατινικό στυλ γραφής».⁷⁰⁴

Να προσθέσουμε ακόμη ότι τη δημοτική γλώσσα αγάλιασαν οι μαρξιστές σε τέτοιο βαθμό, ώστε, όπως διατυπώθηκε και παραπάνω, να ταυτίζεται ο κομμουνισμός με τον δημοτικισμό.⁷⁰⁵ Ο Μεταξάς συνειδητοποιώντας τη δύναμη αυτού του εργαλείου αποφασίζει να το «σφετεριστεί» προκειμένου να κερδίσει έδαφος και να αποκτήσει μια πλατιά λαϊκή βάση υποστήριξης. Αφαιρούσε, λοιπόν, με την ενέργειά του αυτή ένα πολιτικό όπλο από τα χέρια των κομμουνιστών: «ο δημοτικισμός και η “γλωσσική απλοποίησης” έφευγαν από τα χέρια του “ανθρώπου της Μόσχας” του Δημήτρη Γληνού, και των “πεπωρωμένων οπαδών του” και περιήρχοντο στην αρμοδιότητα “ανδρών εθνικοφρόνων”».⁷⁰⁶ Το σκεπτικό αυτό δεν είναι ανυπόστατο αν λάβουμε υπόψη ότι αυτή την περίοδο ο χώρος της Αριστεράς αυξάνει τη δύναμή του.

Επιπλέον, διατυπώθηκε η άποψη ότι τα αίτια που οδήγησαν τον Μεταξά στη συγκεκριμένη εκπαιδευτική πολιτική εντοπίζονται στην εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος. Όταν δηλαδή διαχωρίστηκε ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός από τον εκδημοκρατισμό, την εποχή που η αστική τάξη συντηρητικοποιήθηκε, και το γλωσσικό αντιμετωπίστηκε ως υπερταξικό εθνικό αίτημα. Ο Μεταξάς, όπως προκύπτει από τα γραπτά του και τους λόγους του, είχε αντιληφθεί αυτή την εξέλιξη και τις δυνατότητες που του έδινε να ασκήσει ηγεμονική πολιτική. Μέσω αυτής της πολιτικής αποσκοπούσε να επιτύχει την κυριαρχία του καθεστώτος του στην αστική τάξη, και την αποδοχή του από τους διανοούμενούς της. Η μεταξική εκπαιδευτική

⁷⁰² Καγκαλίδου, *ό.π.*, σσ. 134-136.

⁷⁰³ στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 136.

⁷⁰⁴ Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 89.

⁷⁰⁵ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 133.

⁷⁰⁶ Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 90.

πολιτική ανταποκρίθηκε απόλυτα στα εκσυγχρονιστικά αιτήματα της αστικής τάξης, τα οποία, κατά την άποψη της Ρηγοπούλου, δεν κατάφερε να στηρίξει η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων.

Μέσω λοιπόν της καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση ο Μεταξάς κατόρθωσε να προσελκύσει μια διόλου ευκαταφρόνητη μερίδα δημοτικιστών διανοούμενων, δημιουργώντας διάυλους επικοινωνίας μεταξύ του καθεστώτος και των Φιλελευθέρων διανοούμενων.⁷⁰⁷ Και φαίνεται ότι ως ένα βαθμό το πέτυχε, αν λάβουμε υπόψη τη συνεργασία του Τριανταφυλλίδη μαζί του, ή τις απόψεις του Δελμούζου, για τις οποίες έγινε παραπάνω λόγος, που σε αρκετά σημεία βρίσκουν σύμφωνο το μεταξικό καθεστώς.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η ερμηνεία που δίνεται από τον Κ. Καλαντζή, ο οποίος διατείνεται ότι ο Μεταξάς με την κίνησή του να στηρίξει τη δημοτική προσπάθησε να μη χαρίσει ολόκληρο το κίνημα των διανοούμενων της γενιάς του '30 στην Αριστερά. Στην προσπάθειά του λοιπόν να δημοκοπήσει κερδίζοντας έτσι τη μεγάλη μερίδα των δημοτικιστών διανοουμένων αλλά και για να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα ως προπαγανδιστικό όργανο παρουσιάζεται ως υπέρμαχος της δημοτικής.⁷⁰⁸ Η άποψη αυτή εγείρει ερωτηματικά, για το αν πράγματι ο Μεταξάς ήθελε να δημοκοπήσει.

Η άποψη του Μ. Τριανταφυλλίδη, καταγεγραμμένη στο έργο του «Δημοτικισμός και Αντίδραση», για την πρωτοβουλία του Μεταξά να δώσει εντολή συγκρότησης επιτροπής για τη σύναξη της Γραμματικής, αποτελεί συνάμα και μια ερμηνευτική του εκδοχή για τον δημοτικισμό του δικτάτορα. Εκεί, εκφράζει τη διαπίστωση ότι το γλωσσικό ζήτημα έπαιρνε το σωστό δρόμο, όταν στον τόπο είχαμε προοδευτικές κυβερνήσεις, μετά από μια επανάσταση ή ένα πόλεμο, όπως το 1911 ή το 1917-1920 ή το 1923-1925. Η μόνη εξαίρεση, συνεχίζει, ήταν η δικτατορία του Μεταξά, ο οποίος «*αναζητώντας ίσως ένα ανώδυνο λαϊκό έρεισμα, υποστήριξε τη δημοτική*».⁷⁰⁹

Κατά τη Ρένα Σταυρίδη Πατρικίου η περίπτωση του Μεταξά αποτελεί την ισχυρότερη ένδειξη του ότι το διακύβευμα του γλωσσικού ζητήματος δεν ήταν η ίδια η γλώσσα. Ο Μεταξάς καταγόταν από το Επτάνησα, περιοχή που σχετίζονταν στενά με τον δημοτικισμό. Ήταν επομένως φυσικό να έχει ευαισθησία για τη δημοτική και να τη θεωρεί, όπως προκύπτει από το κείμενο του «Επιλόγου» σύμβολο της εθνικής συνέχειας και όχι σύμβολο κοινωνικής ανατροπής, όπως είχε επικρατήσει εκείνη την εποχή. Για μια μεγάλη μερίδα της κοινωνίας το εκσυγχρονιστικό περιεχόμενο του δημοτικισμού θεωρήθηκε ότι απειλούσε τις πατροπαράδοτες αξίες από την εποχή που πρωτοεμφανίστηκε ο βενιζελισμός. Αργότερα, η δημοτική ως «*σύμβολο ανατρεπτικού λόγου*» χρησιμοποιήθηκε από το εργατικό κίνημα, με αποτέλεσμα πολλοί Φιλελεύθεροι, και κυρίως βενιζελικοί δημοτικιστές, να βρεθούν σε άμυνα, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μεγαλύτερη σύγχυση. Συνεπώς, εκείνο που ήταν απειλητικό ήταν όχι η γλώσσα αλλά το κίνημα, το οποίο ο Μεταξάς έσπευσε να απορρίψει, αφού όπως τονίζεται στην εγκύκλιο που απηύθυνε ο υπουργός Παιδείας

⁷⁰⁷ Ρηγοπούλου, *ό.π.*

⁷⁰⁸ Καλατζής, *ό.π.*, σ. 95.

⁷⁰⁹ Σταυρίδη-Πατρικίου, «Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Διανοούμενος...», *ό.π.*

το 1936, οι εμπνευστές του «προσπάθησαν να υπονομεύσουν τη θρησκείαν, την πατρίδα και την οικογένειαν και [...] ενεφάνισαν [...] την αποσυνθετικήν αυτών προσπάθειαν ως «εκπαιδευτικήν μεταρρύθμισιν»».⁷¹⁰

Την αντιπαράθεσή του προς την πολιτική των Φιλελευθέρων όσον αφορά το γλωσσικό, προκειμένου να μην ταυτιστεί μαζί τους, διαχωρίζοντας τη δική του πολιτική, εκφράζει και πάλι στον «Επίλογο»: θα επιτεθεί ενάντια σε όσους προσπάθησαν να τυποποιήσουν και να ρυθμίσουν «[...]τον ζωντανόν αυτών οργανισμόν, την καθομιλουμένην γλώσσαν μας[...]», να περιορίσουν την ποικιλία της και να την καταστήσουν «στατικόν κατασκεύασμα, οριστικής μορφής».⁷¹¹ Να σημειώσουμε ότι, αν και ο Μεταξάς τοποθετείται αρνητικά απέναντι στη γλωσσική πολιτική των δημοτικιστών το 1935, τρία χρόνια μετά θα συνεργαστεί με τον Μ. Τριανταφυλλίδη, ηγετική μορφή του χώρου.

Στον προβληματισμό μας μπορεί να βοηθήσει η άποψη του Δ. Γληνού, του προσώπου που υπήρξε για πολλούς η αιτία σύνδεσης του δημοτικισμού με τον κομμουνισμό, μιας και πολιτικοποιήθηκε ενεργά στο πλευρό της Αριστεράς. Υποστήριζε ότι για την αποτυχία της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης ευθύνεται η αντιδραστική μεταστροφή της αστικής τάξης, η οποία συντηρητικοποιείται ταυτόχρονα με την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος. Κατά τη Ρηγοπούλου αυτή η στάση της αστικής τάξης επιφέρει πέρα από «τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και τη συρρίκνωση του οράματος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Με την αντιμετώπιση του γλωσσικού ως υπερταξικού, εθνικού αιτήματος συντελείται μια βαθιά αλλαγή. Ο εκσυγχρονισμός όχι μόνο διαχωρίζεται πλέον σαφώς από τον εκδημοκρατισμό, αλλά λειτουργεί επίσης σε βάρος του».⁷¹²

Συνεπώς, στο ερώτημα αν υπάρχει ιστορικό παράδοξο στο δημοτικισμό του Μεταξά η Ρηγοπούλου απαντά αρνητικά. Μία από τις ερμηνείες που δίνει εστιάζει στην αποτελεσματική επιρροή του Μ. Τριανταφυλλίδη και του Α. Δελμούζου,⁷¹³ αφού πρώτα αποδεικνύει ότι πλέον δεν ισχύει η ταύτιση δημοτικισμού και εκδημοκρατισμού. Η ταύτιση αυτή επικρατούσε ήδη από την αρχή εμφάνισης του κινήματος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, καθώς η αποδοχή της δημοτικής στηρίχτηκε από την πολιτική των φιλελευθέρων-προοδευτικών κυβερνήσεων σε αντίθεση με τις συντηρητικές που την πολεμούσαν. Βέβαια, μετά τη μικρασιατική καταστροφή και τις οικονομικές και πολιτικές ανακατατάξεις η αστική τάξη που στήριζε την πολιτική του Βενιζέλου συντηρητικοποιείται, και συνεπώς αυτή η ταύτιση παύει να υφίσταται.

Πέρα από την αυτοπροβολή του και την αναγνώρισή του από τον Τύπο της εποχής ως δημοτικιστή, τα εκπαιδευτικά μέτρα στα οποία προέβη ο Μεταξάς προήγαγαν τη διδασκαλία της δημοτικής και την ενίσχυση της τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης προς μια σαφή εκσυγχρονιστική κατεύθυνση.⁷¹⁴ Μ'

⁷¹⁰ στο ίδιο, *ό.π.*

⁷¹¹ «Η' Επίλογος. Η νέα ελληνική...», *ό.π.*, σ. 528.

⁷¹² Ρηγοπούλου, *ό.π.*

⁷¹³ Δήμητρα Ρηγοπούλου, «Η πολιτική των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων», *Virtual School, The sciences of Education Online*, 1998, τόμος 1, τεύχος 1.

⁷¹⁴ Ρηγοπούλου, «Ο δημοτικισμός του Μεταξά», *ό.π.*

αυτόν τον τρόπο η μεταξική εκπαιδευτική πολιτική φαίνεται πως εγκολλώθηκε τα εκσυγχρονιστικά αιτήματα της αστικής τάξης. Συνεπώς, η εισαγωγή και καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο, κατά ορισμένους μελετητές, εξυπηρετούσε πρακτικούς λόγους, ως προϋπόθεση δηλαδή για την οργάνωση της επαγγελματικής εκπαίδευσης.⁷¹⁵

Ωστόσο, η ορθότητα της τοποθέτησης αυτής αμφισβητείται από τον Χ. Αθανασιάδη και χαρακτηρίζεται ως αναχρονιστική, με το αιτιολογικό ότι, παρόλο που το καθεστώς από την αρχή εκδήλωσε και διακήρυττε ότι ήταν υπέρ της τεχνικής-πρακτικής εκπαίδευσης, η υποτίμηση της δημοτικής στο σχολείο συνεχίζεται για δύο χρόνια (υπενθυμίζουμε τις γλωσσικές απόψεις του υπουργού Παιδείας εκείνης της περιόδου, του Γεωργακόπουλου). Για αρκετό καιρό ο κλασικιστικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης θα κυριαρχεί όχι μόνο στα γυμνάσια, αλλά και στα αστικά σχολεία, των οποίων η σκοπιμότητα ίδρυσης ήταν να προετοιμάσουν τους νέους για τον πρακτικό βίο.⁷¹⁶

Παράλληλα, λέγεται ότι ο Μεταξάς ήθελε να καταστήσει τη γλώσσα όργανο ευκολότερης μετάδοσης της προπαγάνδας.⁷¹⁷ Πράγματι, με τη δημοτική, μια γλώσσα κατανοητή από τον λαό, τα προπαγανδιστικά μηνύματα μπορούσαν να βρουν γόνιμο έδαφος και να καρποφορήσουν. Η πρακτική αυτή, κατά μια άποψη, παραπέμπει στη συνηθισμένη πρακτική των απολυταρχικών αρχόντων, οι οποίοι προκειμένου να επηρεάσουν τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα που στερούνται στέρεης παιδείας, μετέρχονται μεθόδους όπως μια γλώσσα κατανοητή από το λαό.⁷¹⁸ Ωστόσο, και αυτή η ερμηνεία αμφισβητείται, αν λάβουμε υπόψη ότι το καθεστώς της δικτατορίας των συνταγματαρχών χρησιμοποιούσε ως γλωσσικό όργανό του την καθαρεύουσα.⁷¹⁹

Δεν πρέπει να παραλειφθεί ότι η δημοτική γλώσσα προτιμήθηκε και για έναν ακόμη λόγο. Θεωρήθηκε η αποτελεσματικότερη για την κοινωνική και πολιτισμική αφομοίωση των ξενοφώνων κυρίως της Βόρειας Ελλάδας.⁷²⁰ Σ' αυτή την περιοχή, όπου αναλογικά με τους ελληνόφωνους κατοικούσε ο πιο συμπαγής πυρήνας των ξενοφώνων -σλαβόφωνων, βλαχόφωνων, αρβανιτόφωνων, τουρκόφωνων χριστιανών- η «εξελληνισή» τους αποτέλεσε κρατική υπόθεση με κύριο μέσο την εκπαίδευση.⁷²¹

Η παρουσία μάλιστα στην περιοχή συμπαγών σλαβόφωνων πληθυσμών αντιμετωπίζεται ως ζήτημα εθνικής ασφάλειας, αν ληφθεί υπόψη το γενικότερο πολιτικό κλίμα της εποχής στα Βαλκάνια, ο αναθεωρητισμός της Βουλγαρίας, οι αλυτρωτικές δραστηριότητες των φυγάδων του 1913-1925 και των μακεδονικών σωματείων στη Βουλγαρία, η δράση της ΕΜΕΟ στη γιουγκοσλαβική και λιγότερο την ελληνική Μακεδονία.⁷²²

⁷¹⁵ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 137 και Ρηγοπούλου, *ό.π.*

⁷¹⁶ Αθανασιάδης, *ό.π.*

⁷¹⁷ Καλαντζής, *ό.π.*, σ. 95

⁷¹⁸ Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2013, σ. 205.

⁷¹⁹ Αθανασιάδης, *ό.π.*

⁷²⁰ Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 87, και Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 137, 146-153.

⁷²¹ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού ...*, *ό.π.*, σσ. 17, 20.

⁷²² Κωστόπουλος, *ό.π.*, σσ. 31, 74.

Επιπλέον, υποστηρίζεται ότι η υιοθέτηση της δημοτικής από τον Μεταξά μπορεί να εκτιμηθεί ως λαϊκισμός, όχι γιατί ικανοποιούσε λαϊκά αιτήματα, ούτε επειδή ο Μεταξάς αναγνώριζε την ταξική διάσταση της γλώσσας, *«αλλά επειδή στα πλαίσια της εθνικιστικής ιδεολογίας του Νέου Κράτους, πρόβαλλε τη δημοτική ως μέσο για τη σύνδεση των φυλετικών αρετών με την οικονομική πρόοδο, ώστε, όπως χαρακτηριστικά έλεγε το 1938, η “φυλετική μας ζωτικότητα” να συναντήσει επιτέλους “το βιομηχανικό και θετικό πολιτισμό του αιώνα μας”»*.⁷²³

Μια ολότελα διαφορετική ερμηνεία δίνεται από τον Χ. Αθανασιάδη στο άρθρο του *«“Από σήμερα είστε μικροί στρατιώτες!” Ο Ιωάννης Μεταξάς και η δημοτική γλώσσα»*, και είναι αυτή είναι που συνδέει τη γλωσσική εκπαιδευτική πολιτική με το φασιστικό προσανατολισμό, που από ένα σημείο και μετά δείχνει να ακολουθεί το μεταξικό καθεστώς.

Σύμφωνα με το ερμηνευτικό σχήμα που υιοθετεί ο Χ. Αθανασιάδης, εκείνο που φαίνεται να εξηγεί τις ιδιοτυπίες της γλωσσικής πολιτικής του καθεστώτος (δηλαδή την απόκλιση του από το καθιερωμένο σχήμα φιλελεύθεροι δημοτικιστές εναντίον συντηρητικών καθαρολόγων) και την υποστήριξη από αυτό της δημοτικής γλώσσας, είναι ότι το καθεστώς, ενώ αρχικά εμφανίζει χαρακτηριστικά μιας συντηρητικής αυταρχικής δικτατορίας, μετέπειτα δείχνει να μεταμορφώνεται σ' ένα φασιστικό ολοκληρωτικό καθεστώς. Δεν είναι τυχαίο ότι η ριζική μεταστροφή στο γλωσσικό συμπύπτει με την ανάληψη του υπουργείου από τον ίδιο τον Μεταξά, στα τέλη του 1938. Τότε έχοντας πλήρη έλεγχο της κυβέρνησής του *«αποπειράθηκε το άλμα από μια δικτατορία που επικάθεται δια της βίας στην κοινωνία σε ένα φασιστικό κράτος που ενσωματώνει την κοινωνία δια της ιδεολογίας και δράσης»*. Καθώς όμως δεν υπήρχε ένα ισχυρό φασιστικό κόμμα που θα υπηρετούσε τον στόχο του, επένδυσε τις ελπίδες του στην ΕΟΝ.⁷²⁴

Ο ίδιος ο Μεταξάς σε ομιλία του τόνισε τον σημαντικό ρόλο της ΕΟΝ, προσωπικό του δημιούργημα, στο οποίο στήριζε μεγάλες ελπίδες. Μιλά ακόμη για αλληλοσυμπλήρωση του έργου σχολείου και ΕΟΝ. Επιπλέον, τα σχολικά βιβλία εμπλουτίζονται με κείμενα προπαγανδιστικά υπέρ της ΕΟΝ, ενώ μαρτυρείται και η περίπτωση ενός φιλόλογου, ο οποίος αντικατέστησε το βιβλίο των Νέων Ελληνικών με το περιοδικό της οργάνωσης ΕΟΝ, *«Η Νεολαία»*.⁷²⁵

Προκειμένου, λοιπόν, η ΕΟΝ να αναπτυχθεί, να αποκτήσει συνοχή και να γίνει πιο λειτουργική έπρεπε να επιστρατευτούν κάποια μέσα, λειτουργικότερο των οποίων υπήρξε η γλώσσα. Η ΕΟΝ, σαν να ήταν φασιστικό κόμμα που στοχεύει να εντάξει στους κόλπους του το σύνολο των νέων, αγοριών και κοριτσιών, από νήπια ως τη φοιτητική νεολαία, να κινητοποιήσει την ψυχή και το σώμα τους, να τους καταστήσει κοινωνούς των ιδανικών του *«Νέου κράτους»*, χρειάζεται ένα αποτελεσματικό όργανο επικοινωνίας. Ένα μέσο γλωσσικό απλοϊκό, άμεσο ζωντανό, διαταξικό, ικανό να μιλήσει στην ψυχή τους, να κινητοποιήσει το συναίσθημά τους. Το καθεστώς

⁷²³ Ρηγοπούλου, «Ο δημοτικισμός του Μεταξά», *ό.π.*

⁷²⁴ Αθανασιάδης, *ό.π.*

⁷²⁵ στο ίδιο.

λοιπόν συνειδητοποιεί ότι όλες αυτές τις λειτουργίες τις επιτελεί αποτελεσματικά η δημοτική.⁷²⁶

⁷²⁶ στο ίδιο.

12. Συνεργασία του Μεταξά με τη διάνοηση

Ένα ακόμη στοιχείο της ιδιοτυπίας του μεταξικού καθεστώτος είναι η στάση του απέναντι στους διανοούμενους. Ας μη ξεχνάμε ότι το καθεστώς δεν έχει παγιωμένες θέσεις σε όλα τα ζητήματα, αλλά αναζητά να βρει την ταυτότητά του, να χαράξει την ιδεολογική του τοποθέτηση, δανειζόμενο στοιχεία από διάφορους χώρους, όπως αυτόν του φασισμού και του ολοκληρωτισμού. Αυτό που είναι ξεκάθαρο, όχι μόνο γιατί το διακηρύσσει σε όλους τους τόνους αλλά γιατί το εφαρμόζει με τον σκληρότερο τρόπο μέσω της απηνούς δίωξης των κομμουνιστών, είναι ο αντικομμουνισμός του, ο οποίος δηλώνεται σε πολλές από τις δημόσιες ομιλίες στελεχών.

Συγκεκριμένα, ένας από τους σκοπούς του καθεστώτος λέγεται ότι είναι η συντριβή της φθοροποιού κομμουνιστικής επίδρασης. Ο άλλος σκοπός ήταν «*ν' αντιμετωπίσωμεν την νοσηράν διάνοησιν, η οποία ενόμιζεν ότι απετέλει έργον προόδου το να πείση τους Έλληνας ότι η ελληνικότης των ήτο κάτι τι δευτερεύον ή και περιττόν. Να πείση ότι έπρεπε κυρίως να προσέξωμεν εις τας παραδόξους ιδέας τας εντελώς αορίστους και νεφελώδεις του ανθρωπισμού, ότι έπρεπε να φέρουν τα πλέον παράδοξα και τα πλέον εις τίνας περιστάσεις ανήθικα ήθη και έθιμα εις την χώραν. Την πολεμήσαμεν και την νοσηράν αυτών διάνοησιν και την περιορίσαμεν εις ελάχιστον κύκλον, ώστε να μη δύναται να είναι πλέον επιβλαβής*».⁷²⁷

Εύλογη είναι λοιπόν η απορία πώς γίνεται από τη μια να εκφράζεται τόσο απαξιωτικά προς τη διάνοηση και από την άλλη να συνεργάζεται μαζί της. Μάλιστα μεταξύ αυτών που σχετίστηκαν με το καθεστώς εντοπίζουμε και προσωπικότητες του φιλελεύθερου χώρου. Πράγματι, το καθεστώς από την πρώτη στιγμή έκανε άνοιγμα προς τους διανοούμενους και συγγραφείς, την πνευματική ιντελιγκέντσια, την οποία οποιοδήποτε καθεστώς θέλει να έχει με το μέρος του.⁷²⁸ Πρόκειται για ένα ακόμη στοιχείο που συνιστά την ιδιοτυπία του μεταξικού καθεστώτος, η συνεργασία του δηλαδή με τους διανοούμενους, αρκετοί από τους οποίους μάλιστα εμφορούνταν από δημοκρατικές πεποιθήσεις. Προοδευτικά στελέχη της εκπαίδευσης και του πνευματικού κόσμου γενικότερα όχι μόνο δεν αντιμετωπίζουν την πολεμική του καθεστώτος και δεν απειλούνται από εκτοπισμό αλλά τυγχάνουν προνομιακής μεταχείρισης τη στιγμή που, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, η 4^η Αυγούστου εξαπέλυσε κύμα διώξεων κατά όσων είχαν δημοκρατικές και φιλελεύθερες ιδέες.

Προβληματισμό όμως εγείρει και η στάση πολλών αστών διανοουμένων απέναντι στο καθεστώς. Δεν αντέδρασαν στην επιβολή της δικτατορίας και σε αρκετές περιπτώσεις συνεργάστηκαν μ' αυτήν, παρέχοντας την αμέριστη στήριξή τους. Πολλοί χρησιμοποιήθηκαν από τη δικτατορία για να στελεχώσουν πολιτιστικές και άλλες υπηρεσίες, όπως για παράδειγμα, η πνευματική σύμπραξη μερίδας διανοουμένων που συντελέστηκε μέσω της δημοσίευσης κειμένων προπαγανδιστικών

⁷²⁷ «Λόγος εκφωνηθείς εις Κάλαμας. (24 Απριλίου 1939)», *ό.π.*, σσ. 58-59.

⁷²⁸ Βασίλης Κ. Καλαμάρας, «Η πνευματική ελίτ του μεταξικού καθεστώτος», στην ιστοσελίδα <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=378132> [Ανακτήθηκε: 1-7-2018].

των ιδεολογικών αρχών του καθεστώτος. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το περιοδικό «Το Νέον Κράτος» του Αρίστου Καμπάνη.⁷²⁹

Ως αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της συνεργασίας του Μεταξά με τον κύκλο των διανοουμένων αναφέρουμε τις περιπτώσεις του Δ. Λάμψα, της Σ. Γεδεών, του Κ. Μπαστιά και του Π. Πρεβελάκη.⁷³⁰ Η συνεργασία του Μεταξά με τον γνωστό δημοτικιστή Κ. Μπαστιά, ο οποίος ανέλαβε τη Γενική Διεύθυνση Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, σχολιάζεται από την Έλλη Αλεξίου. Εμφανιζόταν, γράφει, ως προοδευτικός και μάλιστα αριστερός, ωστόσο «[...]μια στιγμή τον είδαμε παρακοιμώμενο και φανατικό υποστηρικτή του δικτάτορα[...]».⁷³¹ Από την πλευρά του Μεταξά, η συνεργασία μ' ένα γνωστό δημοτικιστή τού έδινε τη δυνατότητα να προσεταιριστεί και να εντάξει στο «Νέον Κράτος» μια μερίδα προοδευτικών, δημιουργώντας διαύλους επικοινωνίας με το μορφωμένο τμήμα της αστικής τάξης και κερδίζοντας τις εντυπώσεις, αφού φαινόταν πως δεν κάνει διακρίσεις. Η επίσημη πολιτική της 4^{ης} Αυγούστου απέναντι στα γράμματα και τις τέχνες μπορεί να εκληφθεί ως μια προσπάθεια προβολής μιας προσωπίδας εκσυγχρονισμού, ένα μέσο προσεταιρισμού του αστικού πνευματικού κόσμου. Μάλιστα, φάνηκε πως κατάφερε να πείσει αυτή τη μερίδα, ικανοποιώντας τα αιτήματά της (την καθιέρωση της δημοτικής), δίχως να ενεργοποιήσει εναντίον τους *ολοκληρωτικού τύπου ιδεολογική συμμόρφωση και υποταγή*.⁷³²

Τις ιδιότυπες σχέσεις του καθεστώτος με άτομα από διαφορετικούς πολιτικούς χώρους επιβεβαιώνει και η περίπτωση των Αγ. Αγγελόπουλου, που από έκτακτος καθηγητής το 1937 γίνεται τακτικός καθηγητής το 1939, και Γ. Ιμβριώτη, ο οποίος το 1937 ανήλθε στη θέση τακτικού καθηγητή στην έδρα της Συστηματικής Φιλοσοφίας του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Και οι δύο διανοητές, είναι από τις χαρακτηριστικές αριστερές φυσιογνωμίες που όχι μόνο δε διώχτηκαν από το καθεστώς, απεναντίας μάλιστα είχαν και ταχεία εξέλιξη. Χαρακτηριστικό είναι ότι παρουσιάζουν και κοινή μετέπειτα πορεία, τόσο στη συνεργασία τους με την ΠΕΕΑ, όσο και απέναντι στη δικτατορία του 1967.⁷³³

Στην ίδια κατηγορία, δηλαδή στα προοδευτικά στελέχη της εκπαίδευσης που δε βίωσαν την πολεμική του καθεστώτος, μπορούμε να συμπεριλάβουμε και τον Εμ. Λαμπαδάριο, διορισμένο από τον Μεταξά στη θέση του Ιατρικού Συμβούλου του υπουργείου Παιδείας, το 1937, καθώς και τη σύζυγο του Ιμβριώτη, Ρόζα Ιμβριώτη, η οποία, αν και στέλεχος της Αριστεράς, αναλαμβάνει το 1936 τη διεύθυνση του Πρότυπου Σχολείου Ανωμάτων Παιδών. Αποδεικτικό των αριστερών της πεποιθήσεων είναι ότι το 1944 συνεργάζεται με την ΠΕΕΑ και αναλαμβάνει το παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας.⁷³⁴

⁷²⁹ Γκόνης, *ό.π.*, σ. 7.

⁷³⁰ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 131.

⁷³¹ Έλλη Αλεξίου, *Βασιλική δρυς. Το χρονικό της εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1983, σ. 86.

⁷³² Γκόνης, *Η πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου...*, *ό.π.*, σ.104.

⁷³³ Χαρίση, «Οι πρώτες προσπάθειες ...», *ό.π.*, σ. 177 και Καλεράντε, *Παιδεία στα χρόνια της Δικτατορίας...*, *ό.π.*, σ. 322.

⁷³⁴ στο ίδιο, σ. 451.

Ερωτηματικά, λοιπόν, εγείρει η απόφαση του Ι. Μεταξά να αναθέσει τη Διεύθυνση του ΠΕΣΑ στην αριστερή, αποκαλούμενη «κόκκινη καθηγήτρια» (για τα «Μαρασλειακά») Ρ. Ιμβριώτη, και μάλιστα σε μια εποχή που πολλοί αριστεροί διανοούμενοι, π.χ. ο Γληνός, είχαν διωχθεί από το καθεστώς. Η σχέση της Ιμβριώτη με τον δάσκαλό της Spranger, τον οποίο θαύμαζε ο Μεταξάς, δικαιολογεί, κατά τον Καλαντζή, την επιλογή του δικτάτορα,⁷³⁵ άποψη που δε συμεριζεται η Α. Χαρίση. Η τελευταία αποδίδει την επιλογή αυτή στη λαϊκίστικη πολιτική του Μεταξά και την κοινωνική του πολιτική υπέρ των λαϊκών τάξεων από τη μια, και στην αξιοποίηση αυτής της στάσης του Μεταξά από την, πολιτικά αποστασιοποιημένη αυτό το διάστημα, Ιμβριώτη. Η ίδια έχει τη δυνατότητα μέσω αυτής της συνεργασίας με το καθεστώς να παραμείνει στη εκπαίδευση και να οργανώσει ένα σχολείο διαφορετικό, εφαρμόζοντας τις σύγχρονες ανανεωτικές εκπαιδευτικές πρακτικές στην Ελλάδα.⁷³⁶

Ο Τριανταφυλλίδης από την άλλη υιοθετώντας έναν «πολιτικό ρεαλισμό»⁷³⁷ συνεργάζεται στενά με τον Μεταξά, δίχως να εκφράζει ηθικούς ή πολιτικούς ενδοιασμούς, με μόνη του έγνοια να εξυπηρετηθεί η υπόθεση του δημοτικισμού. Μάλιστα θριαμβολογεί γι' αυτήν τη νίκη χάρη στον Μεταξά, γράφοντας ότι, αν και πριν τριάντα χρόνια υπουργός Παιδείας ονόμαζε εγκληματίες όσους επιζητούσαν να γίνει η δημοτική σχολική γλώσσα, ο Μεταξάς από τη θέση του υπουργού Παιδείας και του Πρωθυπουργού διόρισε την Επιτροπή της Γραμματικής, η οποία θα γινόταν πρότυπο και οδηγός για τη σχολική και κρατική δημοτική. Την κίνηση αυτή του κράτους ο Τριανταφυλλίδης την εκλαμβάνει ως τιμή και επισημοποίηση της λαϊκής γλώσσας.⁷³⁸ Να υπογραμμιστεί ότι ο Τριανταφυλλίδης, που στο παρελθόν αναρωτιόταν, γιατί σοφοί άνθρωποι είχαν διατάξει «να καώσει» τα βιβλία της μεταρρύθμισης του 1917, τώρα χαιρετίζει αυτήν τη νίκη της δημοτικής με τη συμβολή του Μεταξά, αναλαμβάνοντας τη σύνταξη της Γραμματικής. Συνεργάζεται δηλαδή μ' ένα καθεστώς που από τη στιγμή της επιβολής του δε διστάζει να στείλει στην πυρά όσα βιβλία θεωρούνται επικίνδυνα για την ύπαρξή του.

Κάποιοι διανοούμενοι θα συμπράξουν με το καθεστώς και θα εξάρουν το έργο του Μεταξά. Μεταξύ αυτών ο Γρ. Ξερόπουλος, ο οποίος στο τεύχος 36 της 7/8/1937 του Περιοδικού «Διάπλασις των Παίδων» εγκωμιάζει τον Ι. Μεταξά, γιατί «[...]μόνος του, χωρίς βουλές και γερουσίες, σύμφωνος με το Βασιλέα και το στρατό», έκαμε «κράτος με δύναμη», σταμάτησε τη νεολαία από τον κατήφορο, την έσωσε απ' το «βάραθρο» και την έκανε να πάρει τον ανήφορο του γυρισμού στις «αιώνιες αξίες».⁷³⁹ Επίσης, ο Μ. Καραγάτσης αφιερώνει ένα διθυραμβικό κείμενο στον Μεταξά με τον τίτλο «Ο πρώτος Δημοτικιστής Πρωθυπουργός», και ο

⁷³⁵ Δημήτρης Αναστασίου, Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, Αντωνία Χαρίση, «Η Ρόζα Ιμβριώτη στο Πρότυπο ό. π.

⁷³⁶ Αντωνία Χαρίση, «Οι πρώτες προσπάθειες...», ό.π., σσ. 392, 420.

⁷³⁷ «δηλώνει υπέρμαχος της «εθνικής» πολιτικής απ' οποιονδήποτε πολιτικό χώρο κι αν προέρχεται» στο Δ. Ρηγοπούλου, «Ο δημοτικισμός του Μεταξά...», ό.π.

⁷³⁸ Ρηγοπούλου, «Ο δημοτικισμός του Μεταξά ένα ιστορικό παράδοξο», ό.π.

⁷³⁹ Χάρης Σακελλαρίου, *Η Παιδεία στην αντίσταση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2003, σ. 30.

Π. Χάρης του πλέκει ένα ανάλογο εγκώμιο στο άρθρο του: «Ο αποφασιστικός Δημοτικιστής».⁷⁴⁰

Προβληματισμός επίσης προκύπτει και ως προς τον λόγο που μερίδα διανοουμένων συνεργάστηκαν με το καθεστώς. Την εικόνα της συνεργασίας αυτής που φτάνει στα όρια της υποταγής πολύ εύγλωττα παρουσιάζει ο Α. Πανσέληνος. Στο έργο του «Τότε που ζούσαμε» μιλά χαρακτηριστικά για τη δραματική μετάσταση του Μυριβήλη ή του Βενέζη. Παραθέτουμε χαρακτηριστικά: «[...] Ο Μπαστιάς με το Μυριβήλη εξέφραζαν το πνεύμα του νέου κράτους, όπως ο Θουκυδίδης εξέφρασε του παλιού. Καθιερώθηκαν και λογοτεχνικά βραβεία, να γλείφουν κάτι οι λογοτέχνες, να μη μιλούν. Δόθηκε μάλιστα κι ένα (ή μισό) στο φίλο μας το Βενέζη και τον είδαμε κάποια στιγμή, με την πολιτική ανωριμότητα που πάντα τον διέκρινε, κάτι να μουρμουρίζει για την πνευματικότητα του δικτάτορα. Όλοι ήταν δημοκρατικοί [...]. Δραματική φαίνεται να είναι η μετάσταση του Μυριβήλη. Από γνήσιος δημοκράτης, που μοίραζε αντιδικτατορικά έντυπα από τις πρώτες μέρες του κακού, κατόντησε να εξυμνεί στο ραδιόφωνο τον κοντοστούπη δικτάτορα[...]».⁷⁴¹

Πρόκειται για εκείνη τη μερίδα των διανοουμένων που στο παρελθόν δεν είχε σαφή αντίληψη των κοινωνικών θεμελίων και των πολιτικών αιτιών του συντηρητισμού, τόσο στα εκπαιδευτικά πράγματα όσο και στο γλωσσικό ζήτημα.⁷⁴² Την ερμηνεία αυτή επιβεβαιώνει η Α. Φραγκουδάκη, λέγοντας ότι ο Μεταξάς δε συνάντησε καμιά αντίσταση από τον φιλελεύθερο χώρο. Η Φραγκουδάκη υποστηρίζει ότι η δημοσίευση υμνητικών κειμένων προς το πρόσωπο του Μεταξά και το δημοτικιστικό του πνεύμα εκ μέρους ατόμων δημοκρατικών πεποιθήσεων αιτιολογείται από την έλλειψη κοινωνικής συνείδησης και την ιδεολογική σύγχυση της εποχής. Έτσι αιτιολογείται η ανοχή τους στη φασιστική βία.⁷⁴³

Ίσως η συνεργασία πολλών λογοτεχνών της γενιάς του '30, σε πολιτιστικό και επιστημονικό επίπεδο, με το καθεστώς να εξηγείται και από το ότι ο Μεταξάς με το μεταρρυθμιστικό του εκπαιδευτικό πρόγραμμα αναβάθμισε το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο γυμνάσιο. Ο ίδιος πίστευε ότι η συμβολή των λογοτεχνών θα συντελέσει στην ευρύτατη διάδοση της δημοτικής. Όπως έλεγε χαρακτηριστικά «Ζήτημα λοιπόν της εργασίας είναι να καταστή πανελλήνιος η γλώσσα του Εθνικού μας ύμνου και η εργασία αυτή ανήκει αποκλειστικώς και μόνον εις τους λογοτέχνες».⁷⁴⁴

Οι λογοτέχνες αυτοί είναι προσωπικότητες που ξεχώριζαν για τις προοδευτικές τους ιδέες στο γλωσσικό ζήτημα αλλά και την τεράστια προσφορά τους στη

⁷⁴⁰ Πέτρος Χάρης, «Ο αποφασιστικός Δημοτικιστής», σσ. 142-152 και Μ. Καραγάτσης, «Ο πρώτος Δημοτικιστής Πρωθυπουργός», *Νέα Εστία*, 15 Φεβρουαρίου 1941, τ. 340, Αθήνα, σσ.153-154, στην ιστοσελίδα <http://ioannismetaxas.gr/NEA%20ESTIA%20AFIEROMA%20METAXA.pdf> [Ανακτήθηκε: 13-5-2018].

⁷⁴¹ Κάτσικας & Θεριανός., *ό.π.*, σσ. 138-139.

⁷⁴² στο ίδιο, σ. 140.

⁷⁴³ Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος, Αθήνα 1986, σ. 23.

⁷⁴⁴ Μεταξάς, *Το προσωπικό του Ημερολόγιο... ό.π.*, σ. 281.

πολιτιστική ζωή του τόπου, όπως ο Μπαστιάς, ο Καραγάτσης, ο Τριανταφυλλίδης, ο Μυριβήλης, ο Βενέζης.⁷⁴⁵

Έτσι, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου χρησιμοποίησε τη δημοτική γλώσσα, διαμορφώνοντας με τέτοιο τρόπο τους όρους, ώστε πολλοί δημοτικιστές να συνεργαστούν μαζί του ή να σιωπήσουν απέναντι στις βαρβαρότητές του,⁷⁴⁶ οι λογοτέχνες από την άλλη, κατά την προσωπική μου εκτίμηση, είχαν μια ευκαιρία να προβάλλουν το έργο τους. Δεν αποκλείεται η στάση τους να υπαγορεύτηκε και από ιδιοτελή κίνητρα. Πιθανόν πάλι ένα μεγάλο μέρος από τους διανοούμενους να έβλεπε ότι η πολιτική του δικτάτορα δικαίωνε το έργο τους.

Από την πλευρά της η επίσημη πολιτική της 4^{ης} Αυγούστου για τα γράμματα και τις τέχνες ήταν ένας τρόπος προκειμένου το καθεστώς να επιδείξει ένα εκσυγχρονιστικό προσώπειο, με τη βοήθεια του οποίου θα προσεταιριζόταν τον αστικό πνευματικό κόσμο. Φαίνεται λοιπόν ότι οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι πείστηκαν από το καθεστώς, χωρίς να υποστούν την επιβολή μιας ολοκληρωτικού τύπου ιδεολογικής συμμόρφωσης και υποταγής. Στο πρόσωπο του Μεταξά οι άνθρωποι του πνεύματος είδαν αυτόν που δημιούργησε τις προϋποθέσεις προκειμένου οι ίδιοι να πραγματοποιήσουν τις προσδοκίες τους. Και οι προϋποθέσεις αυτές τέθηκαν με την υποστήριξη από τον δικτάτορα της δημοτικής. Έτσι στήθηκαν οι γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσα στο καθεστώς και την ευρύτερη φιλελεύθερη διανοήση.⁷⁴⁷

Κατά τον Χ. Αθανασιάδη, ο Μεταξάς ήθελε να προσεταιριστεί τους φιλελεύθερους διανοούμενους οι οποίοι αυτή την περίοδο δεν είναι μαχητικοί.⁷⁴⁸ Οι εκπρόσωποι των συντηρητικών στρωμάτων της αστικής τάξης ήταν πολύ φυσικό να δεχτούν με ανακούφιση τη δικτατορία του Ι. Μεταξά. Την ίδια στάση θα κρατήσουν βέβαια και αρκετοί φιλελεύθεροι διανοούμενοι, γεγονός που αντανάκλα την έμμεση αποδοχή της δικτατορίας ή έστω την ανοχή της από όλους τους εκπροσώπους της εξουσίας.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Κώστας Θεριανός, «Η 4^η Αυγούστου και η εκπαίδευση», στην ιστοσελίδα <http://tvxs.gr/news/paideia/4i-aygoystoy-kai-ekpaideysi> [Ανακτήθηκε: 13-4-2018].

⁷⁴⁶ Κάτσικας & Θεριανός, *ό.π.*, σσ. 139-140.

⁷⁴⁷ στο ίδιο, σ. 104.

⁷⁴⁸ Αθανασιάδης, «“Από σήμερα είστε μικροί στρατιώτες!”...», *ό.π.*

⁷⁴⁹ Νούτσος, *ό.π.*, σ. 259.

13. Σύνοψη α' μέρους

Τα συντηρητικά αστικά στοιχεία με την ανοχή των προοδευτικών αστικών δυνάμεων θα προχωρήσουν στην κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, την παλινόρθωση της βασιλείας και τελικά την επιβολή της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου 1936.

Η σχολική γνώση αυτής της περιόδου συνιστά βασικό φορέα του ασκούμενου από την αστική τάξη κοινωνικού ελέγχου, μέσω του σχολικού μηχανισμού, στη σπουδάζουσα νεολαία. Η δικτατορία απέβλεψε στον ολοκληρωτικό έλεγχο των κρατικών μηχανισμών. Έτσι διοχετεύτηκε και στο σχολείο το πνεύμα και η ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου.⁷⁵⁰ Τα βασικά στοιχεία που το καθεστώς ήθελε να προσδώσει στην εκπαίδευση ήταν η εθνική διδασκαλία, η προγονολατρεία, ο ασφυκτικός εναγκαλισμός της εκπαιδευτικής διαδικασίας από το κράτος, ο πιεστικός έλεγχος του εκπαιδευτικού, του οποίου το έργο επιβαρύνεται με πρόσθετες αρμοδιότητες, η επέμβαση στην προσωπικότητα του μαθητή.⁷⁵¹

Επίσης, τα αποτελέσματα της αναδιάρθρωσης της εκπαίδευσης από το καθεστώς επέφεραν σύγχυση και χαοτική κατάσταση στον εκπαιδευτικό χώρο λόγω της ταυτόχρονης λειτουργίας του νέου και του παλαιού τύπου σχολείων. Το πόσο η νέα αυτή κατάσταση δημιουργούσε σύγχυση φαίνεται από την πληθώρα εγκυκλίων και διευκρινιστικών οδηγιών που στέλνονταν στα σχολεία από το υπουργείο προκειμένου να ενημερωθούν γονείς και μαθητές για το ποια σχολεία θα λειτουργούν κάθε χρονιά.

Η εκπαιδευτική πολιτική της 4^{ης} Αυγούστου κινείται σε γενικές γραμμές προς την ίδια κατεύθυνση μ' αυτήν του 1935. Μάλιστα, «δανείζεται» και στοιχεία της πολιτικής των Φιλελευθέρων, όπως η αναγνώριση της αναγκαιότητας, ως γλώσσας διδασκαλίας και ως σχολικής γλώσσας της δημοτικής, αλλά και η έμφαση που έδωσε στην τεχνική εκπαίδευση. Ακόμη περισσότερο προβληματίζει ότι το καθεστώς κατάφερε να πείσει, ενδεχομένως και να εμπνεύσει φωτεινά πνεύματα της εποχής που «φλέρταραν» με τον φιλελεύθερο χώρο.

Η απάντηση μπορεί να αναζητηθεί στον μηχανισμό ιδεολογικού ελέγχου που ενεργοποίησε και εφάρμοσε ο Μεταξάς. Προσπάθησε να δημιουργήσει μέσω της παιδείας και ειδικότερα του σχολείου, ως μέσου κοινωνικού ελέγχου, ανθρώπους με εθνική και ταξική συνείδηση τέτοιους προκειμένου να προστατεύσει το κοινωνικό καθεστώς, το οποίο, όπως συνεχώς διακήρυττε, κινδύνευε από τον κομμουνισμό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μέσα που χρησιμοποίησε για να πετύχει τους στόχους του. Το «εύρημα» της EON, καθαρά φασιστικό στοιχείο του τεταρτοαυγουστιανού βίου, το οποίο παρουσίαζε ως δικό του δημιούργημα και στο οποίο επένδυε πολύ, αποτελεί μια καινοτομία που έρχεται να αλώσει τον χώρο της εκπαίδευσης.

Ο Μεταξάς συνεπώς δε φέρνει κάποια διαφορετική προσέγγιση στον χώρο της εκπαίδευσης. Αυτό που κάνει την εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου αυτής να ξεχωρίζει είναι ότι το καθεστώς ενισχύει τα μέσα κοινωνικού ελέγχου σε βαθμό

⁷⁵⁰ Νούτσου, *ό.π.*, σσ 259, 265.

⁷⁵¹ Αγγελής, *Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940...*, *ό.π.*, σ.124.

ασφυκτικό και εισάγει καινοφανείς βίαιες πρακτικές προκειμένου να στερεωθεί. Δε φαίνεται να ακολουθεί ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα και ουσιαστικά αυτοσχεδιάζει αντιγράφοντας πρακτικές των πολιτικών του προκατόχων αλλά και μεθόδους των φασιστικών κυβερνήσεων, έχοντας ως αυτοσκοπό τον σφιχτό εναγκαλισμό με την εξουσία. Σε γενικές γραμμές οι νομοθετικές του παρεμβάσεις απηχούν ακραίο συντηρητισμό, φιλελευθερισμό και φασιστικές επιδράσεις.

Να σημειωθεί ότι ο φασισμός την εποχή εκείνη δεν είχε το αρνητικό πρόσημο που του δίνουμε σήμερα. Άλλωστε, δεν είχαν ακόμη συμβεί τα εγκλήματα του ναζισμού σε βάρος της ανθρωπότητας. Συνεπώς, προκειμένου να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε συμπεριφορές και πολιτικές του παρελθόντος πρέπει να γυρίσουμε σ' αυτό και να το επιχειρήσουμε με βάση τους όρους της εποχής εκείνης. Παρόμοια, και ο Μεταξάς εκείνη την περίοδο πιθανόν να μην είχε δαιμονοποιηθεί, στοιχείο που ενδεχομένως ερμηνεύει και τη συνεργασία των διανοουμένων μ' αυτόν.

B. Μέρος: Ερευνητικό

1. Το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο

1.1. Η προϊστορία του ΑΣΕ – Το θεσμικό πλαίσιο

Πρόδρομος του ΑΣΕ είναι το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Οι νόμοι που σχετίζονται με το όργανο αυτό είναι οι:

- α) Ν.240/16 Απριλίου 1914, «Περί Διοικήσεως της Δημοτικής και Μέσης εκπαίδευσεως», ο οποίος προβλέπει την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και
- β) Ν.4653/16 Μαΐου 1930, «Περί Διοικήσεως της Εκπαίδευσεως», ΦΕΚ 169, τ. Α', με τον οποίο ιδρύεται το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

Το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης της μεταξικής περιόδου είναι το κεντρικό επιτελικό όργανο που σχεδιάζει την εκπαιδευτική πολιτική της χώρας και ασκεί έργο ανάλογο με αυτό του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο είχε εποπτικό, διοικητικό, καθοδηγητικό και νομοπαρασκευαστικό ρόλο, αποτελούμενο από το τμήμα Δημοτικής και τμήμα Μέσης Εκπαίδευσης.⁷⁵²

Ο όρος «Ανώτατον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον» απαντάται στον Α.Ν.4653/1930 (άρθ. 1), ο οποίος θεσπίζει το όργανο αυτό, στοχεύοντας στον «καθορισμόν ενιαίας κατευθύνσεως εις την όλην εκπαίδευσιν της χώρας, μελέτην των εκπαιδευτικών ταύτης αναγκών και συντονισμόν των επί μέρους προσπαθειών προς βελτίωσιν και ανύψωσιν της εκπαίδευσεως».⁷⁵³ Πρόκειται για πολυμελές όργανο, στο οποίο αντιπροσωπεύονταν οι πνευματικές και παραγωγικές δυνάμεις της χώρας.⁷⁵⁴ Η εκπροσώπηση όμως σ' αυτό αρμόδιων φορέων τριών υπουργείων (Παιδείας, Γεωργίας και Εθνικής Οικονομίας), αλλά και των ανώτατων Σχολών θα το καταστήσει εξαιρετικά δύσκαμπτο θεσμό.⁷⁵⁵

Με τον νόμο 4653 το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο εξακολουθεί να υφίσταται αλλά επέρχονται σ' αυτό βασικές αλλαγές: διακρίνεται στο «Γνωμοδοτικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο» και στο «Διοικητικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο». Ουσιαστικά το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης της μεταξικής περιόδου επιτελούσε τον ρόλο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Από τις αρμοδιότητές του διαπιστώνουμε ότι ενσωματώνει το έργο του Γνωμοδοτικού και του Διοικητικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.

⁷⁵² Τζάρτζας Γεώργιος, *Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και η εκπαιδευτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου, Ανάπτυξη από τα πρακτικά του συνεδρίου: Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»-Χανιά, Αθήνα, 2007, σ. 1.

⁷⁵³ Ν. 4653/ 16 Μαΐου 1930, «Περί Διοικήσεως της Εκπαίδευσεως», ΦΕΚ 169, τ. Α', άρθρο 1, σ. 1423.

⁷⁵⁴ Η στόχευσή του είναι η ενοποίηση των εκπαιδευτικών πολιτικών των τριών υπουργείων που εμπλέκονται στην εκπαίδευση: «του Υπουργείου Παιδείας, που έχει στην ευθύνη του την κλασσική εκπαίδευση, του υπουργείου Γεωργίας, που έχει στην ευθύνη του τη γεωργική εκπαίδευση και του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, που έχει στην ευθύνη του την εμπορική και τη βιομηχανική εκπαίδευση» στο Θεοχάρης Αθανασιάδης, «Η διδασκαλική ομοσπονδία Ελλάδος (ΔΟΕ) στο Μεσοπόλεμο...», *ό.π.*, σ. 528.

⁷⁵⁵ Το άρθρο 5 του νόμου προβλέπει να συνέρχεται το ΑΕΣ ανά διετία, στις 20 Οκτωβρίου και 1 Απριλίου. Απόδειξη του πόσο δυσκίνητο όργανο ήταν αποτελεί ότι συνεδρίασε μόλις δύο φορές, στο Αθανασιάδης, *ό.π.*, υποσημείωση 30, σ. 259.

1.2. Το ΑΣΕ κατά τη μεταξική περίοδο

1.2.1. Θεσμικό πλαίσιο

Οι νόμοι που σχετίζονται με το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο της μεταξικής περιόδου είναι οι ακόλουθοι:

- α) Α.Ν.767/ 5 Ιουλίου 1937, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως», ΦΕΚ 255, τ. Α΄,
- β) Α.Ν.1296/ 7 Ιουλίου 1938, «Περί τροποποίησης και συμπληρώσεως των νόμων 767/1937 “περί διοικήσεως της Εκπαιδύσεως”»,
- γ) Α.Ν.2180/ 12 Ιανουαρίου 1940, «Περί τροποποίησης, συμπληρώσεως και κωδικοποίησης των διατάξεων του Α.Ν.767/37 «Περί διοικήσεως της εκπαιδύσεως και των διατάξεων δια των οποίων συνεπληρώθη και ετροποποιήθη ούτος», ΦΕΚ 14, τ. Α΄.

1.2.2. Σύσταση του ΑΣΕ

Στο άρθρο 1 του Α.Ν. 767/1937 ορίζεται ρητά ότι *«Προς μελέτην των ζητημάτων των αφορώντων την παιδείαν και την λειτουργίαν καθόλου των εις την δικαιοδοσίαν του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας υπαγομένων σχολείων της στοιχειώδους και μέσης εκπαιδύσεως, συνιστάται ανώτατον συμβούλιον της εκπαιδύσεως, εδρεύον παρά τω Υπουργείω τούτω και αποτελούμενον εκ πέντε μονίμων μελών»*.⁷⁵⁶

Στο επόμενο εδάφιο του άρθρου ορίζονται οι προϋποθέσεις προκειμένου κάποιος να αποτελέσει μέλος του ΑΣΕ. Με Β.Δ. και κατόπιν προτάσεως του ΑΣΕ ως μέλη του διορίζονται πτυχιούχοι της Φιλοσοφικής, της Θεολογικής ή της Σχολής Φυσικών και Μαθηματικών, ελληνικών ή ξένων πανεπιστημίων, με πενταετή τουλάχιστον υπηρεσία σε σχολεία της Σ.Ε. ή Μ.Ε. και διετείς τουλάχιστον αποδείξεις φροντιστηριακών, φιλοσοφικών ή παιδαγωγικών ασκήσεων σε πανεπιστήμια της Ευρώπης ή της Αμερικής, όπως και όσοι έχουν προϋπηρεσία ως μέλη των Εκπαιδευτικών Συμβουλίων (που συστάθηκαν με τον νόμο 4653/1930).⁷⁵⁷

Αργότερα, με τον Α.Ν.2180/1940 ορίζεται η δεκαπενταετής τουλάχιστον προαπαιτούμενη υπηρεσία σε σχολεία της Σ.Ε. και Μ.Ε. προκειμένου κάποιος να διοριστεί ως μέλος του ΑΣΕ.⁷⁵⁸

1.2.3. Αρμοδιότητες του ΑΣΕ.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 του Α.Ν.767/1937 τα έργα του ΑΣΕ είναι τα εξής:

- α) Γνωματεύει για κάθε ζήτημα, που αφορά την παιδεία, είτε *«προκαλούμενον υπό του Υπουργού, είτε αυτεπαγγέλτως»*.
- β) Προετοιμάζει σχέδια νόμων, διαταγμάτων, εγκυκλίων και οδηγιών. Κανένα διάταγμα δε δημοσιεύεται και κανένα νομοσχέδιο δεν υποβάλλεται για επικύρωση, αν προηγουμένως δεν εκφέρει γνώμη το ΑΣΕ, εντός ορισμένης προθεσμίας. Διάταγμα που δημοσιεύεται δίχως τη γνώμη του ΑΣΕ είναι άκυρο.
- γ) Συντάσσει το σχέδιο του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος των μαθημάτων των σχολείων Σ.Ε. και Μ.Ε.

⁷⁵⁶ Α.Ν.767/1937, *ό.π.*, σσ. 1603.

⁷⁵⁷ στο ίδιο.

⁷⁵⁸ Α.Ν. 2180/ 12 Ιανουαρίου 1940, «Περί τροποποίησης, συμπληρώσεως και κωδικοποίησης των διατάξεων του Α.Ν. 767/37 “περί διοικήσεως της εκπαιδύσεως και των διατάξεων δια των οποίων συνεπληρώθη και ετροποποιήθη ούτος”», ΦΕΚ 14, τ. Α΄, άρθρο 3, σ. 65.

δ) Συντάσσει το σχέδιο των προκηρύξεων και οδηγιών για την ποσότητα και την οικονομία της ύλης των διδακτικών βιβλίων.

ε) Έχει τη δυνατότητα να συντάσσει οδηγίες για τη συγγραφή διδακτικών βοηθημάτων.

στ) Αποφαινεται σχετικά με τη χρησιμότητα των εκδιδόμενων βιβλίων, είτε για τους μαθητές, είτε για τους εκπαιδευτικούς.

ζ) Ένα από τα μέλη του, οριζόμενο από το υπουργείο, προΐσταται των συνεδρίων των Γενικών επιθεωρητών, των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων και των διευθυντών των Π.Α.

η) Διενεργεί μέσω των μελών του επιθεωρήσεις των Π.Α. και υποβάλλει σχετικές εκθέσεις και προτάσεις στο υπουργείο. Κάθε Π.Α. είναι απαραίτητο να επιθεωρείται τουλάχιστο μία φορά τον χρόνο από τα μέλη του ΑΣΕ.

θ) Καταρτίζει και υποβάλλει στο υπουργείο μετά τη λήξη του σχολικού έτους γενική έκθεση σχετική με την εκπαίδευση κάθε βαθμού, δίνοντας εικόνα όλης της εκπαιδευτικής κατάστασης και προτείνει τα ενδεικνύμενα για τη βελτίωσή της μέτρα.

ι) Καταρτίζει αναλυτικές οδηγίες για την ορθή και επιστημονική εκτέλεση του έργου των επιθεωρητών.

ια) Ασκεί διοικητική και πειθαρχική εξουσία, σύμφωνα με τον τρόπο που το άρθρο 29 ορίζει.

ιβ) Επιθεωρεί μέσω των μελών του τους διευθυντές των Π.Α., του διδασκαλείου Μ.Ε. και της Γυμναστικής Ακαδημίας.⁷⁵⁹

Επιπλέον, στη δικαιοδοσία του ΑΣΕ εμπίπτει να προτείνει

✓ τους δύο ειδικούς Γεν. επιθεωρητές των Μαθηματικών ή Φυσικών, ως μελών του ΑΕΣΜΕ.⁷⁶⁰

Με πρότασή του ορίζονται ανά διετία

✓ τα δύο μέλη του ΑΣΕ και οι έξι Γεν. επιθεωρητές της Μ.Ε. που στελεχώνουν το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο.⁷⁶¹

Το άρθρο 29 του Α.Ν.767/1937 προσθέτει στα παραπάνω καθήκοντα του ΑΣΕ και τα ακόλουθα: προτείνει τον διορισμό των Γεν. επιθεωρητών Σ.Ε. και Μ.Ε. και των επιθεωρητών Σ.Ε, τη μετάθεση των Γεν. επιθεωρητών Σ.Ε. και Μ.Ε. από τη μια περιφέρεια στην άλλη, ασκεί εποπτικό έργο στα ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ και πειθαρχική εξουσία στους διευθυντές των Π.Α., του διδασκαλείου Μ.Ε., της Γυμναστικής Ακαδημίας καθώς και στα εκπαιδευτικά μέλη των ΑΕΣΣΕ και ΑΕΣΜΕ για τα παραπτώματά τους ως μελών των συμβουλίων. Τέλος, προτείνει τη χορήγηση άδειας για ίδρυση ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε. ή τη μεταφορά της έδρας τους.⁷⁶² Όλες οι πράξεις του ΑΣΕ αποτελούν για τον υπουργό γνωμοδοτήσεις.⁷⁶³

Ορισμένες από τις διατάξεις του Α.Ν.767 τροποποιούνται από τους Α.Ν. 1296/1938 και Α.Ν.2180/1940, οι οποίοι διευρύνουν περαιτέρω το έργο του ΑΣΕ.

⁷⁵⁹ Α.Ν.767/1937, *ό.π.*, σσ. 1603-1604.

⁷⁶⁰ στο ίδιο, άρθρο 25, σ. 1608.

⁷⁶¹ στο ίδιο, άρθρο 27, σ. 1609.

⁷⁶² στο ίδιο, άρθρο 29.

⁷⁶³ στο ίδιο, άρθρο 4.

Συγκεκριμένα, εκτός από τις προαναφερόμενες αρμοδιότητες συντάσσει το σχέδιο Α.Π. και των Π.Α,⁷⁶⁴ επιθεωρεί εκτός από την Π.Α., τη Χαροκόπειο Ανώτερη Οικοκυρική Σχολή, το διδασκαλείο νηπιαγωγών, παρακολουθεί και μελετά τη λειτουργία κάθε άλλου δημόσιου, ιδιωτικού ή αναγνωρισμένου «γενικώς μορφωτικού ή επαγγελματικού σχολείου»,⁷⁶⁵ καταρτίζει αναλυτικές οδηγίες για ορθή και επιστημονική εκτέλεση του έργου των επιθεωρητών, γνωμοδοτεί για τη μετάθεση των Γεν. επιθεωρητών Σ.Ε. και Μ.Ε., όπως και για την παροχή σ' αυτούς επιδόματος λόγω ευδοκίμου υπηρεσίας και ασκεί πειθαρχική εξουσία σ' αυτούς, γνωμοδοτεί για τον διορισμό, την προαγωγή, τη μετάθεση και ασκεί πειθαρχική εξουσία στο διδακτικό προσωπικό των Π.Α., του διδασκαλείου Μ.Ε., της Εθνικής Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής (ΕΑΣΑ), του διδασκαλείου νηπιαγωγών και της Χαροκοπέιου Οικοκυρικής Σχολής, προτείνοντας και την παροχή επιδόματος λόγω «ευδοκίμου υπηρεσίας» στο προσωπικό των παραπάνω σχολών.⁷⁶⁶

Επιπρόσθετα, γνωμοδοτεί για την ίδρυση, κατάργηση και μετατροπή των δημόσιων σχολείων Μ.Ε. και τη μετάθεση της έδρας τους,⁷⁶⁷ όπως και για τη μετατροπή γυμνασίων του υπ' αριθμ. 1849/1939 Α.Ν. «περί των σχολείων Μέσης Εκπαιδύσεως» «ιδρυθέντος νέου τύπου και των παραλλήλως προς αυτά συλλειτουργούντων σχολείων παλαιού τύπου ως πρότυπα εντός των ορίων του άρθρου 7 του υπ' αριθ. 247/1936 Α.Ν. “περί καταργήσεως και μετατροπής σχολείων τινών Μέσης Εκπαιδύσεως”».⁷⁶⁸ Τέλος, γνωμοδοτεί για την αναγνώριση ως ισότιμων προς τα δημόσια ελληνικών σχολείων Μ.Ε. ή Σ.Ε. που λειτουργούν στην αλλοδαπή, όπως και της άρσης της αναγνώρισης αυτής.⁷⁶⁹

1.2.4. Συχνότητα συνεδριάσεων

Το άρθρο 4 του Α.Ν.767/1937 ορίζει ότι με Πράξη του ΑΣΕ θα ορίζονται οι τακτικές συνεδρίες. Ωστόσο, συνεδριάζει και εκτάκτως, μετά από πρόσκληση του προέδρου ή κατόπιν εντολής του υπουργού Παιδείας. Στις συνεδριάσεις μπορούν να μετέχουν και άλλα πρόσωπα, καλούμενα από τον πρόεδρο και με απόφαση του Συμβουλίου, τα οποία όμως δεν έχουν δικαίωμα ψήφου.⁷⁷⁰

Πράγματι, όπως το αρχείο αποδεικνύει στη συνεδρίαση της 6/8/1937, ως ημέρες τακτικών συνεδριάσεων του Συμβουλίου ορίζονται η Τρίτη, Τετάρτη και Παρασκευή κάθε εβδομάδας από τις 9.00 π.μ.. Στην ίδια συνεδρίαση ορίστηκαν και ποια από τα μέλη του ΑΣΕ θα αποτελέσουν τα μέλη του ΚΕΣ· της Μ.Ε., ο Ε. Σέκκερης,⁷⁷¹ και της δημοτικής ο Ν. Καραχρίστος.⁷⁷²

⁷⁶⁴ Α.Ν.1296/ 7 Ιουλίου 1938, «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσεως των νόμων 767/137 “περί διοικήσεως της Εκπαιδύσεως”», άρθρο 3, εδάφιο 1, σ. 1785.

⁷⁶⁵ στο ίδιο, ό.π., άρθρο 4, εδάφιο 2.

⁷⁶⁶ στο ίδιο, άρθρο 4, εδάφιο ια' ως ιδ'.

⁷⁶⁷ στο ίδιο, εδάφιο ιδ'.

⁷⁶⁸ Α.Ν. 2180/ 1940, ό.π.

⁷⁶⁹ Α.Ν. 1296/ 1938, ό.π., εδάφιο ιε'.

⁷⁷⁰ Α.Ν. 767/1937, ό.π., σ. 1604.

⁷⁷¹ Διατηρήθηκε η ορθογραφία του αρχείου.

⁷⁷² Ως μέλη του ΚΕΣΜΕ ορίζονται οι Γεν. επιθεωρητές της Μ.Ε. Φ. Βουσβούνης της Α' Περιφέρειας, Δ. Μισυρλής τη Ε', Θ. Κοτρώνης της Ζ', Δ. Παπούλιας της ΙΒ', Δ. Καραβέλλας, Γεν. επιθεωρητής των Μαθηματικών και Ι. Γεωργόπουλος, Γεν. επιθεωρητής των Φυσικών στο Πράξη 1, 6 Αυγούστου 1937, σ. 3. ΙΕΠ, Ιστορική Συλλογή. Η αρίθμηση των σελίδων αφορά αυτήν του αρχείου pdf και όχι της

1.3. Σύνθεση ΑΣΕ μεταξικής περιόδου

Όπως προκύπτει από την Πράξη υπ' αριθμ. 1, της 6 Αυγούστου 1937 η σύνθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου αλλάζει και έκτοτε στο αρχείο απαντάται με την ονομασία ΑΣΕ. Το αποτελούν οι Δ. Λάμπας στη θέση του Προέδρου, Ε. Σέκκερης, Σπ. Καλλιάφας, Ν. Καραχρίστος και η Σ. Γεδεών.⁷⁷³ Πρόκειται για πρόσωπα που έχουν τις προδιαγραφές γι' αυτήν τη θέση, όπως αυτές προβλέπονται στο άρθρο 1 του Α.Ν.767/1937.

1.3.1. Σπουδές, ιδεολογικές και παιδαγωγικές αρχές μελών

Η Σοφία Γεδεών (1904-;),⁷⁷⁴ παιδαγωγός και ψυχολόγος, ήταν από τους σημαντικότερους επιστήμονες του είδους στη σύγχρονη Ελλάδα. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου τελείωσε τις εγκύκλιες σπουδές της και το μονοτάξιο διδασκαλείο, στη συνέχεια σπούδασε Φιλολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του πανεπιστημίου Αθηνών, Φιλοσοφία, Παιδαγωγική και Ψυχολογία -το 1930, με υποτροφία από τον Γ. Παπανδρέου- στο Αμβούργο, στην Ιένα και τη Βιέννη, όπου το 1934 αναγορεύτηκε διδάκτορας Φιλοσοφίας.⁷⁷⁵ Διετέλεσε ως βοηθός και επιμελήτρια του Εργαστηρίου Παιδαγωγικής του πανεπιστημίου Αθηνών, διευθυντής του οποίου ήταν ο Ν. Εξαρχόπουλος, δίδαξε Παιδομετρία και Παιδαγωγική Στατιστική στο τμήμα μετεκπαιδευόμενων δημοδιδασκάλων, διορίστηκε ως πρωτοβάθμια φιλόλογος στο γυμνάσιο θηλέων Θεσσαλονίκης, μετατέθηκε στο Πειραματικό σχολείο του πανεπιστημίου Αθηνών, όπου δίδαξε από το 1934 ως το 1937, οπότε και αναγορεύτηκε υφηγήτρια του πανεπιστημίου Αθηνών, και με πρόταση του υπουργικού Συμβουλίου έγινε μέλος του ΑΣΕ, εγκαταλείποντας το σχολείο, στο οποίο επέστρεψε στις 15/3/1945, γιατί καταργήθηκε η θέση της ως Εκπαιδευτικής Συμβούλου.⁷⁷⁶

Ως εκπρόσωπος του υπουργείου Παιδείας στο Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας συνέβαλε στην οργάνωση της «Σχολικής ώρας», στη θέσπιση για πρώτη φορά στην Ελλάδα σχολικών εκπομπών του υπουργείου, που η ίδια οργάνωνε και επόπτευε ως τη λήξη του πολέμου. Υπήρξε επίσης διευθύντρια σπουδών στη μετεκπαίδευση δημοδιδασκάλων στο πανεπιστήμιο Αθηνών (1937-1947). Αργότερα (1955), εκλέχθηκε ως καθηγήτρια Ψυχολογίας στην Ανωτάτη Βιομηχανική Σχολή Πειραιώς, όπου ίδρυσε Εργαστήριο Εφαρμοσμένης Ψυχολογίας, έγινε αντιπρόεδρος του ΑΣΕ (1963) και καθηγήτρια στο διδασκαλείο Μ.Ε. Εξαιτίας της δράσης της στην κατοχική

αρίθμησης που αναγράφεται στο περιθώριο των σελίδων της κάθε πράξης, είτε γιατί σε ορισμένα σημεία αυτή δεν ήταν ευανάγνωστη, είτε γιατί απουσίαζε ή γιατί υπήρχε διπλή αρίθμηση. Προκειμένου λοιπόν να μην υπάρξει σύγχυση ακολουθήθηκε ο συγκεκριμένος τρόπος καταγραφής.

⁷⁷³ στο ίδιο.

⁷⁷⁴ Δεν κατέστη δυνατό να βρεθούν πληροφορίες για τη χρονολογία θανάτου της.

⁷⁷⁵ Αλεξάνδρα Λαμπράκη-Παγανού, «Η Σοφία Γεδεών και η Αικατερίνη Στριφτού-Κριαρά στο εργαστήριο Πειραματικής Παιδαγωγικής», Πρακτικά Ημερίδας, *Πανεπιστήμιο και Εκπαίδευση. Η Παιδαγωγική στη Φιλοσοφική Σχολή. Ιστορική καταγραφή-προοπτικές*. Οργάνωση: Τομέας Παιδαγωγικής. Μουσείο Ιστορίας της Παιδείας και Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Εκδόσεις Μικρός Ρωμιάς, Αθήνα 1998, σ.18, στην ιστοσελίδα

<http://old.ergastirio.ppp.uoa.gr/genika/hmerida.pdf> [Ανακτήθηκε: 13-1-2019].

⁷⁷⁶ στο ίδιο, σ. 19.

περίοδο και της οργάνωσή της στο ΕΑΜ ⁷⁷⁷ απολύεται το 1946 και της αφαιρείται ο τίτλος της υφηγέτριας, αργότερα επανέρχεται στη δημόσια υπηρεσία, για να απολυθεί και πάλι κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του 1967. Κατά τη Μεταπολίτευση εργάστηκε στο πλευρό των επιγόνων του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, υποστηρίζοντας τη δημοτική γλώσσα.⁷⁷⁸

Η Γεδεών θεωρείται από τους πρώτους εισηγητές της συστηματικής Ψυχολογίας και Παιδαγωγικής έρευνας στην Ελλάδα, με μεγάλη δράση στον χώρο της εκπαίδευσης και της Ψυχολογίας, με πολυσχιδές επιστημονικό και συγγραφικό έργο. Έκανε πολλές ψυχολογικές και παιδαγωγικές έρευνες για το ελληνόπουλο σε σχέση με την κοινωνική τάξη και το περιβάλλον.⁷⁷⁹ Ένα δείγμα του πλούσιου έργου της προσφέρουν τα ακόλουθα: «Η ψυχολογία της διαγωγής και η έρευνα του παιδός», «Ο θεσμός της συνεργασίας των μαθητών ως μέσον κοινωνικής αγωγής», «Αι μέθοδοι προς έρευναν της ψυχικής κληρονομικότητας», «Στοχασμοί περί της συμβολής του σχολείου εις την μόρφωσιν κριτικής συνειδήσεως». Το έργο της Γεδεών αποτελεί για τους κατοπινούς ερευνητές «ένα δείγμα έγκυρο και αξιόπιστο για το πώς πρέπει να δίνονται οι απαντήσεις στα προβλήματα που γεννά η πράξη της σχολικής αγωγής χωρίς να προδίδεται η επιστημονική σκέψη και αντικειμενική έρευνα».⁷⁸⁰

Ο Νικόλαος Καραχρίστος (1884-1966) υπήρξε ένας από τους διακεκριμένους Έλληνες παιδαγωγούς της εποχής του, με εκπαιδευτική και συγγραφική δράση. Γεννήθηκε στα Γιάννενα, αποφοίτησε από το Μαρασλείο διδασκαλείο, τη Φιλοσοφική Σχολή του πανεπιστημίου Αθηνών, και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές Φιλοσοφίας στη Ζυρίχη, το Μόναχο και το Βερολίνο. Υπηρέτησε ως διευθυντής των διδασκαλείων Θεσσαλονίκης, Σερρών και Μαρασλείου. Την περίοδο του Μεταξά υπήρξε μέλος του ΑΣΕ, και τον Απρίλη του 1942 ορίστηκε ως πρόεδρος του,⁷⁸¹ μέχρι την αφυπηρέτησή του (1946). Ωστόσο, ήδη από τον Οκτώβρη του 1926 εντοπίζουμε το όνομά του μεταξύ των μόνιμων επτά μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, όταν ο Δ. Λάμπρας δεν αποδέχτηκε τον διορισμό του, θέση στην οποία εμφανίζεται και τον Ιανουάριο του 1927.⁷⁸² Συνεπώς, είχε τη δυνατότητα μέσα από τις θέσεις ευθύνης που κατείχε να μετουσιώσει τις παιδαγωγικές αντιλήψεις του σε πράξη.

Υπήρξε υπέρμαχος του «σχολείου εργασίας», διοχέτευσε τις παιδαγωγικές του ιδέες μέσω της διδασκαλίας του, με δημοσιεύματα σε περιοδικά της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και με τη συγγραφή παιδαγωγικών έργων πρωτοποριακού χαρακτήρα για την εποχή τους, όπως: «Ψυχολογική εξέταση του προβλήματος των ξενοφώνων» (1923), «Χαρακτήρ του σχολείου» (1927), «Κοινωνιολογική παιδαγωγική» (1928), «Διδακτική του σχολείου εργασίας» (1929), «Φυσιογνωστικές ασχολίες και φυσική

⁷⁷⁷ στο ίδιο, υποσημείωση 21, σ. 30.

⁷⁷⁸ στο ίδιο, σ. 17, 20.

⁷⁷⁹ Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, τόμος 16^{ος}, Εκδόσεις Πάπυρος-Λαρούς, Αθήνα 1981, σ. 230. Ιδιαίτερα το έργο της «Παιδομετρικά έρευναι εν Ελλάδι. Πορίσματα 41. 170 σωματικών μετρήσεων επί παιδων των Αθηνών», αποτέλεσε για αρκετά χρόνια μετά μέτρο σύγκρισης για το παιδί στην Κατοχή και μετά την Κατοχή.

⁷⁸⁰ Αλεξάνδρα Λαμπράκη-Παγανού, *ό.π.*, σ. 20-21.

⁷⁸¹ Πράξη 3, 15 Απριλίου 1942, σ. 15.

⁷⁸² Τζάρτζας, *ό.π.*, σ. 4.

ιστορία», «Η ανάγνωση στο δημοτικό μας σχολείο», «Τα θρησκευτικά στο δημοτικό μας σχολείο», άλλα έργα για τη διδασκαλία της γεωγραφίας, της πατριδογνωσίας και των εκθέσεων, πραγματείες: «Διδακτική και παιδαγωγική των λαών», «Διδακτική των ξενοφώνων».⁷⁸³

Στο ζήτημα της γλωσσικής διάστασης στην εκπαίδευση εκπαιδευτικών για τις ξενόφωνες κοινότητες τοποθετήθηκε εκφράζοντας τη φιλελεύθερη σκοπιά. Ο διευθυντής του μονοτάξιου διδασκαλείου Σερρών το 1923,⁷⁸⁴ στο βιβλίο του «Ψυχολογική εξέταση του προβλήματος των ξενοφώνων», εκφράζει την ιδέα «της συγκατάθεσης των ξενοφώνων ως προϋπόθεσης για την επίτευξη του σκοπού της αφομοίωσης. Η συγκατάθεση έπρεπε να περνάει από μια βασική παραδοχή: την παραδοχή ότι οι εκπολιτιστικές και οικονομικές ανάγκες των ξενοφώνων επέβαλλαν την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας».⁷⁸⁵ Η περίπτωση του Καραχρίστου στο ζήτημα εκπαίδευσης των ξενοφώνων αποτελεί εξαίρεση, καθώς προτείνει, βασιζόμενος στις αρχές της Ψυχολογίας και της Διδακτικής των σύγχρονων γλωσσών, στα σχολεία με σημαντικό ποσοστό ξενόφωνων πληθυσμών, τη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας, από δασκάλους που μαθαίνουν τη γλώσσα των ντόπιων.⁷⁸⁶

Για τον Καραχρίστο η ίδρυση και η λειτουργία δημόσιων σχολείων στις περιοχές με ξενόφωνο πληθυσμό δε σχετίζεται με την αφομοιωτική σκοπιμότητα του καιρού του, δεν έχει προπαγανδιστικό χαρακτήρα. Απεναντίας, «Σκοπός των σχολείων τούτων είναι η ανύψωση των τροφίμων των εν λόγω συνοικισμών εις το αυτό επίπεδο, το οποίον ευρίσκονται οι τρόφιμοι και των άλλων τμημάτων του Κράτους ημών. Σκοπός της Πολιτείας ημών είναι ο εκπολιτισμός και των τέκνων των ξενοφώνων κατοίκων των μικρών χωριών δια των αυτών μέσων, δια των οποίων επιδιώκεται η μόρφωση και ο εκπολιτισμός των όλων των άλλων τέκνων της Πατρίδος ημών. Ουδεμία διάκρισις μεταξύ τούτων και εκείνων. Ουδεμία προτίμησις τμημάτων τινών και εγκατάλειψις άλλων εις απαιδευσίαν και αμάθειαν. Τοιαύτη μεροληψία θα κατεδικάζετο υπό των ηθικών αρχών της ισότητος, της δικαιοσύνης και του ανθρωπισμού, που αποτελούν την βάση του συνταγματικού ημών πολιτεύματος».⁷⁸⁷

Ο Σπύρος Καλλιάφας (1885-1964) υπήρξε παιδαγωγός με σπουδές στη Φιλοσοφία και την Ψυχολογία, υπηρέτησε από σημαντικές θέσεις την ελληνική

⁷⁸³ Γ. Ζομπανάκης, *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια – Λεξικό*, Π. Δορμπαράκης, Μ. Αποστολοπούλου-Χατζηδάκη-Χ. Ξενάκη (επιμ.), Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989, σ. 2.558.

⁷⁸⁴ Το 1924 προτείνει τα μονοτάξια διδασκαλεία να μη γίνουν πολυτάξια αλλά διτάξια, στο Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 454.

⁷⁸⁵ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, «Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος: εκπαιδεύοντας δασκάλους για τα ξενόφωνα σχολεία της ελληνικής Μακεδονίας (1912-1936)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Περιοδική Έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, τόμος 14-15, Θεσσαλονίκη, 2003-2004, σ. 97, στην ιστοσελίδα <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/ValkanikaSymmeikta/article/view/1662/1685> [Ανακτήθηκε: 12-1-2019].

⁷⁸⁶ Βασίλης Α. Φούκας, «Η πορεία της αφομοίωσης των σλαβοφώνων στη Μακεδονία: Απόψεις και προτάσεις των Επιθεωρητών Δημοτικής Εκπαίδευσης (1924-1925)», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, Περιοδική Ένωση της Ελληνικής Εταιρείας Ιστορικών της Εκπαίδευσης (ΕΛ.Ε.Ι.Ε.), τεύχη 15-16, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2017-18, σ. 149, στην ιστοσελίδα <https://www.eleie.gr/images/stories/ekdoseis/t15-16/15-16.compressed.pdf> [Ανακτήθηκε: 12-1-2019].

⁷⁸⁷ Μιχάλης Δαμανάκης, «Τα “σχολεία των ξενοφώνων” στην περίοδο του μεσοπολέμου», σ. 6, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/yyfoaqz3> [Ανακτήθηκε: 13-1-2019].

εκπαίδευση ως καθηγητής σε διάφορα σχολεία, όπως τη Ριζάρειο, τη Φ.Ε. (επόπτης των σχολείων της), σε στρατιωτικές σχολές, αλλά και στο Εθνικό πανεπιστήμιο από τη θέση του καθηγητή Παιδαγωγικών, στη θέση του Ν. Εξαρχόπουλου.⁷⁸⁸ Καταγόταν από τη Βόρεια Ήπειρο, φοίτησε στο διδασκαλείο Μ.Ε., στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού πανεπιστημίου και μετέπειτα Παιδαγωγικά και πράξη, ως υπότροφος του κληροδοτήματος Ο. Σταθάτου.⁷⁸⁹ Επηρεάστηκε, σπουδάζοντας στην Ελβετία Παιδαγωγική και Φιλοσοφία, από τους Γερμανούς ιδεαλιστές φιλοσόφους, όπως ο Hans Driesch και τους Γερμανούς παιδαγωγούς, κυρίως τον Gaudig, του οποίου το έργο για τα σχολεία εργασίας, *«η σύγχρονη διδακτική εν θεωρία και πράξει»*,⁷⁹⁰ μετέφρασε και ήταν υποστηρικτής της κίνησης της «Νέας Αγωγής».⁷⁹¹

Οι παιδαγωγικές του αντιλήψεις συνοψίζονται στην αναγκαιότητα της παιδικής αυτενέργειας και τη σημασία της προσωπικότητας του μαθητή με κύρια επιδίωξη *«την άγρυπνη ηθική συνείδηση και το ζωηρό αίσθημα ευθύνης»*. Στην Ψυχολογία, ιδιαίτερα αγαπητό του θέμα υπήρξε *«η κρίση της υγιώς αναπτυσσόμενης προσωπικότητας»*, στη Φιλοσοφία τον απασχόλησε η αναίρεση του υλισμού και η θεμελίωση της *«νεοχριστιανικής-κοινωνικής-ηθικής θεώρησης της “απηλλαγμένης των επιβαλλομένων έξωθεν σκοπιμοτήτων” ζωής»*.⁷⁹²

Ξεκινώντας από την αφετηρία ότι οι ηγέτες είναι υπεύθυνοι για την αναγέννηση ή τον αφανισμό ενός έθνους, θεωρούσε ότι η γενίκευση της εκπαίδευσης δεν μπορούσε να λύσει τα προβλήματα ενός λαού. Για τον Καλλιάφα είναι *«πλάνη δεινή»* η άποψη ότι η αύξηση του αριθμού των σχολείων και των μαθητών και η βελτίωση των μεθόδων διδασκαλίας είναι παράγοντες που μπορούν να συμβάλουν στην προαγωγή ενός λαού. Η πρόοδος ενός λαού εξαρτάται από την ψυχική ευρωστία του και από την ύπαρξη αξίων ηγετών, συνεπώς και η ευρύτατη διάδοση της σχολικής παιδείας και επέκταση του σχολικού δικτύου είναι αποτέλεσμα ύπαρξης υψηλού πολιτισμού και όχι παράγοντας δημιουργίας του.⁷⁹³ Αν και υποστήριζε την επέκταση της Σ.Ε., καθώς έτσι περιοριζόταν η πιθανότητα στέρησης της κοινωνίας επίλεκτων ηγετών και επικράτησης της κοινωνικής αδικίας, δεν επιθυμούσε την αύξηση του αριθμού των μαθητών στη μέση και ανώτερη εκπαίδευση, που συμβαδίζει, κατά την

⁷⁸⁸ Στο τέλος του 1947 διευθύνει το εργαστήριο πειραματικής παιδαγωγικής, στο Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 452.

⁷⁸⁹ Ι. Σ. Μαρκαντώνης, *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια ...*, *ό.π.*, σ. 2.538.

⁷⁹⁰ Η μετάφραση του Καλλιάφα έκανε προσιτό το πνεύμα του σχολείου εργασίας στο ευρύ ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Η επίδραση του έργου του Gaudig, κατά τον Καλλιάφα στον ελληνικό εκπαιδευτικό κόσμο ήταν *«[...]και ποιοτική, αφού αφορούσε και τους σοβαρότερους Έλληνες εκπαιδευτικούς, οι οποίοι επηρεάστηκαν βαθύτερα από κάθε άλλο ελληνικό καθαρά μεθοδολογικό βιβλίο»*, στο Γεώργιος Α. Κοντομήτρος, *Η γερμανική Μεταρρυθμιστική Παιδαγωγική και οι επιδράσεις της στην ελληνική εκπαίδευση κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 2006, σ. 421, στην ιστοσελίδα <https://core.ac.uk/download/pdf/132802164.pdf> [Ανακτήθηκε: 14-1-2019].

⁷⁹¹ Καλεράντε, *ό.π.*

⁷⁹² Ι. Σ. Μαρκαντώνης, *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια ...*, *ό.π.*

⁷⁹³ Παυλίνα Νικολοπούλου, Δέσποινα Καρακατσάνη «Κοινωνικές αξίες, παιδαγωγικές ιδέες και κοινωνική δικαιοσύνη στο λόγο των παιδαγωγών της Φιλοσοφικής Σχολής», *5^ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης με θέμα: «Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη»*, Πάτρα, 2008, Δημοσίευση εισηγήσεων, σ. 5-6, στην ιστοσελίδα http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/index.php?section=985&page706=1&itemid706=1077&language=el_GR [Ανακτήθηκε: 14-1-2019].

άποψή του, στην αυξανόμενη πνευματική κατάπτωση. Στα σχολεία της Μ.Ε. έπρεπε να επιτρέπεται η φοίτηση μόνο των μαθητών οι οποίοι «διακρίνονται των άλλων δια των ισχυρότερων θεωρητικών προδιαθέσεων». Κατακρίνει ως ελαστικό το υφιστάμενο σύστημα εισαγωγής στη Μ.Ε., που είχε ως αποτέλεσμα ανάξιοι να εισέρχονται σ' αυτή, γι' αυτό και προτείνει αυστηρότερη επιλογή με κατάλληλες εισιτήριες εξετάσεις.⁷⁹⁴

Ενδιαφέρουσα για τον ρόλο των δύο φύλων είναι η άποψή του, που διατυπώνεται στα έργα του «Χαρακτηρισμός της εποχής μας» και «Ψυχολογία του βάθους». Διατείνεται ότι στον άνδρα πιο ισχυρές λειτουργίες είναι αυτή της διανόησης και του πνεύματος καθώς και οι σωματικές δυνάμεις, ενώ στη γυναίκα οι συναισθηματικές και οι συνδεόμενες μ' αυτό πνευματικές λειτουργίες, γεγονός που τις καθιστά κατώτερες υπάρξεις συγκριτικά των ανδρών.⁷⁹⁵ Η εκπαίδευση των κοριτσιών είναι απαραίτητο πνευματικό εφόδιο, που πρέπει η οικογένεια να παρέχει έτσι ώστε να θεωρείται «άξια νοικοκυρά» και «καλή νύφη». Και αλλού: «*Η ικανότης περί την διοίκησην του οίκου και η ικανότης περί το πορίζεσθαι τα προς το ζην*» είναι σημαντική γιατί «*η γυνή ζη και δρα εν τω οίκω και ενταύθα οφείλει να είναι ιέρεια και βασίλισσα*».⁷⁹⁶ Ο Χ. Νούτσος αναφέρει σχετικά για τον Καλλιάφα ότι για το θέμα του προορισμού της γυναίκας επικαλείται απόψεις ανάλογες μ' αυτές του Μουσολίνι.⁷⁹⁷

Ενδεικτικά των ενδιαφερόντων του είναι τα ακόλουθα έργα του: «Επιστήμη της Αγωγής: Επίτομος γενική παιδαγωγική (1958-1963)», «Η αναδιοργάνωσις της εκπαιδύσεως» (1945), «Πρόγραμμα των μαθημάτων των σχολείων της στοιχειώδους εκπαιδύσεως» (1945), «Το παιδαγωγικόν πρόβλημα της γενετησίου ζωής», «Χαρακτήρες ή ψυχολογικοί τύποι», «Το περί ψυχής πρόβλημα», «Ψυχολογία του βάθους», «Σώμα και Ψυχή», «Υλη και πνεύμα», «Περί της βουλήσεως», «Το πρόβλημα της υπάρξεως του Θεού»,⁷⁹⁸ «Υλισμός και σύγχρονος βιολογία και ψυχολογία».⁷⁹⁹

Τον Ιανουάριο του 1926 συγκαταλέγεται μεταξύ των τεσσάρων εκλεγμένων μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, θέση στην οποία εμφανίζεται και τον Απρίλη του 1926.⁸⁰⁰ Το 1937 διορίστηκε μέλος του ΑΣΕ, θέση που διατήρησε ως τον Ιούλιο του 1945. Το 1947 εκλέχτηκε καθηγητής Παιδαγωγικής στο Καποδιστριακό πανεπιστήμιο Αθηνών με 16 ψήφους υπέρ και δύο κατά, και ανέλαβε τη δεύτερη τακτική έδρα της Παιδαγωγικής. Ο Ν. Εξαρχόπουλος, κάτοχος της έδρας της Παιδαγωγικής του πανεπιστημίου Αθηνών, ως μέλος της τριμελούς επιτροπής

⁷⁹⁴ στο ίδιο.

⁷⁹⁵ στο ίδιο, σ. 8.

⁷⁹⁶ Γεωργία Κοντορεπανίδου, *Η διάσταση του φύλου και η παρουσία των γυναικών στην αρθρογραφία των παιδαγωγικών περιοδικών του α' μισού του 20^{ου} αιώνα*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής και Τμήμα Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2009, σ. 75-76, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/114158/files/KONTOREPANIDOU.pdf> [Ανακτήθηκε: 16-1-2019].

⁷⁹⁷ Νούτσος, *ό.π.*, σ. 259.

⁷⁹⁸ Ι. Σ. Μαρκαντώνης, *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια ...*, *ό.π.*

⁷⁹⁹ Βιβλιοθήκη της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, στην ιστοσελίδα https://opac.rizarios.gr/cgi-bin/koha/opacdetail.pl?biblionumber=8030&query_desc=an%3A%224005%22%20%23relevance_dsc [Ανακτήθηκε: 17-1-2019].

⁸⁰⁰ Τζάρτζας, *ό.π.*, σ. 3.

αξιολόγησης, δηλώνει γι' αυτόν, αφού τονίσει την ευρεία επιστημονική του μόρφωση, την παιδαγωγική και φιλοσοφική του κατάρτιση, τη βαθιά κατοχή της ελληνικής γλώσσας, ότι «πρεσβεύει υγιεινότητας αρχάς, περί της σημασίας της θρησκείας και του έθνους, της πίστεως εις την εθνικήν παράδοση και τον σκοπόν της αγωγής και της μορφώσεως». Άλλοι θα εξάρουν την υπηρεσία του στη Μ.Ε. και κυρίως στη Φ.Ε., καθώς «συνετέλεσεν ώστε να αποτραπή η σωφρονεστέρα μερίς του εκπαιδευτικού κόσμου από του αριστερισμού εν τη γλώση και τη αγωγή [...]».⁸⁰¹ Ωστόσο, πέρα από τα ευμενή σχόλια στο πρόσωπό του, ο Ευ. Παπανούτσος στα Απομνημονεύματά του γράφει σχετικά: «εμπαθής καθαρευουσιάνος και διώκτης των δημοτικιστών, που ύμνησε στα δημοσιεύματά του τον Μουσολίνι και τον Χίτλερ [...]»,⁸⁰² ίσως γιατί το 1935 ο Καλλιάφας σημείωνε για τον Μουσολίνι ότι «[...]αναντιρρήτως ...είναι μέγας πολιτικός».⁸⁰³ Το 1923-26 στράφηκε εναντίον του Α. Δελμούζου στα «Μαρασλειακά».⁸⁰⁴

Ο Δημήτριος Λάμπας (1879-1942) χαρακτηρίζεται ως διαπρεπής παιδαγωγός, ως πολέμιος του σχολαστικισμού, που θέλησε να εισαγάγει νέο καθεστώς στις σχέσεις διδασκόντων-διδασκομένων, με στόχο την ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών. Σπούδασε Φιλοσοφία στη Φιλοσοφική Σχολή του πανεπιστημίου Αθηνών· τις φιλοσοφικές και παιδαγωγικές σπουδές συνέχισε ως υπότροφος του ελληνικού κράτους στη Γερμανία και την Ελβετία. Διορίστηκε διευθυντής του διδασκαλείου Λάρισας και μετέπειτα του Μαρασλείου (1906-1914).⁸⁰⁵ Το 1914 διορίστηκε μέλος του νεοπαγούς Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, θέση την οποία διατήρησε ως το 1926 (Ιανουάριος).⁸⁰⁶ Κατά τη διάρκεια της μακράς θητείας του στο όργανο αυτό, διατέλεσε πρόεδρος του και με την παλιά σύνθεσή του και με την νέα, όταν μετονομάστηκε σε Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, θέση που διατήρησε ως το τέλος της ζωής του.⁸⁰⁷

Από το συγγραφικό παιδαγωγικό έργο του αναφέρουμε τα ακόλουθα: «Υποδείγματα διδασκαλίας, των εν τοις παιδαγωγικοίς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων» (1909), «Ειδική Διδακτική πάντων των εις τα κατώτερα σχολεία διδασκομένων μαθημάτων» (1923,1927), «Σχέδια παιδαγωγικής διδασκαλίας προς χρήσιν των διδασκάλων παντός βαθμού» (1927).⁸⁰⁸ Δημοσίευσε πολλές μελέτες και άρθρα σε διάφορα παιδαγωγικά και φιλολογικά περιοδικά, συμβάλλοντας σημαντικά

⁸⁰¹ Παυλίνα Νικολοπούλου, Δέσποινα Καρακατσάνη, *ό.π.*, σ. 2. Μετά την αποχώρηση του Εξαρχόπουλου θα παραμείνει ο μοναδικός καθηγητής της Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ως τη συνταξιοδότησή του το 1956, στο ίδιο.

⁸⁰² Ε.Π. Παπανούτσου, *Απομνημονεύματα*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1982, σ. 37.

⁸⁰³ Καγκαλίδου, *ό.π.*, υποσημείωση 108, σ. 88.

⁸⁰⁴ Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 452, 454.

⁸⁰⁵ Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια ..., *ό.π.*, σ. 2851.

⁸⁰⁶ Τζάρτζας, *ό.π.*, σ. 2.

⁸⁰⁷ Πράξη 1, 12 Ιουνίου 1930, Πράξη 1, 3 Ιανουαρίου 1934, σ. 1 και Πράξη 2, 28 Ιανουαρίου 1937, σ. 15: θέμα συνεδρίασης: Εκλογή Προεδρείου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Στην παρούσα συνεδρίαση ο Δ. Λάμπας εξελέγη Πρόεδρος με 8 ψήφους.

⁸⁰⁸ Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια ..., *ό.π.*

στην ανάπτυξη και προώθηση της παιδαγωγικής επιστήμης και διδακτικής στην Ελλάδα.⁸⁰⁹

Στον πρόλογο των *Σχεδίων παιδαγωγικής διδασκαλίας*, ο συγγραφέας παραθέτει τους επιδιωκόμενους σκοπούς του βιβλίου: «*Με τα διδακτικά σχέδια [...] επιζητεί ο συγγραφέας [...] να δείξει εις τους φίλους διδασκάλους πρώτον μεν, ποία εν γένει μορφωτικά στοιχεία περιέχουν τα διάφορα μαθήματα, εις τα οποία αναφέρονται τα σχέδια, δεύτερον δε, ποιοι είνε οι κεντρικοί σταθμοί, τους οποίους πρέπει να διανύουν οι ίδιοι οι διδάσκαλοι εις την διδακτική των πορείαν, αν πρόκειται η πορεία αυτή να λαμβάνη υπ' όψει της τους νόμους της αναπτύξεως της παιδικής φύσεως και δι' αυτό να συντελή καλύτερα εις την μόρφωσίν της, τέλος δε με ποίον τρόπον είναι δυνατόν μεταξύ των μεγάλων αυτών σταθμών της διδακτικής πορείας να εξεγερθή εν γένει η αυτενέργεια των μαθητών, δια να είναι έτσι η μόρφωσις των όσον το δυνατόν περισσότερον αποτέλεσμα της ιδικής των εργασίας*».⁸¹⁰

Από τα παραπάνω εστιάζουμε στη μέριμνα του συγγραφέα προκειμένου η διδασκαλία να λάβει υπόψη τους νόμους ανάπτυξης της παιδικής ηλικίας, προκειμένου η μάθηση να είναι αποτελεσματικότερη αλλά και να ενισχυθεί η αυτενέργεια του μαθητή. Σε μια εποχή που ο δάσκαλος κυριαρχούσε ως αυθεντία και ο μαθητής ήταν ο παθητικός αποδέκτης, το να επικεντρώνεται το ενδιαφέρον στην ενεργοποίηση της αυτενέργειας του μαθητή είναι μια ένδειξη ότι οι νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις που κυριαρχούν στον ευρωπαϊκό χώρο έχουν αρχίσει να επηρεάζουν και την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Ο Ευάγγελος Σέκκερης, το πέμπτο μέλος του ΑΣΕ, είναι ένα πρόσωπο για το οποίο οι ιστορικές πηγές φαίνεται να σιωπούν. Η βιβλιογραφική και αρχαιακή έρευνα σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας δεν έφερε στο φως κάποια πληροφορία γι' αυτόν, παρά μόνο ότι ήταν μετά τον Δ. Λάμψα το αρχαιότερο μέλος του Συμβουλίου, γι' αυτό και προεδρεύει, όταν ο Λάμψας απουσιάζει λόγω ασθένειας.⁸¹¹ Πράγματι, ο Σέκκερης ήταν πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, τμήματος Μ.Ε. από τα τέλη του Νοεμβρίου 1932.⁸¹² Μετά τον θάνατο του Ι. Μεταξά (29 Ιανουαρίου 1941) και τις κυβερνήσεις που ακολούθησαν (Α. Κορυζή και Α. Ταμπακόπουλου), ο Σέκκερης διετέλεσε υπουργός Παιδείας και προσωρινά Δικαιοσύνης επί πρωθυπουργίας Ε. Τσουδερού (21 Απριλίου 1941-14 Απριλίου 1944) από τις 20/4/1941 ως 2/6/1941, θέση στην οποία επανήλθε στις 4/2/1942.⁸¹³ Το όνομά του αναγράφεται μεταξύ των μελών της Ελληνικής Ολυμπιακής Επιτροπής ως Β' αντιπροέδρου για την περίοδο 1942-1948.⁸¹⁴

⁸⁰⁹ Κωνσταντίνος Αντ. Βοβολίνης, *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, τ. 2^{ος}, Έκδοση Βιομηχανικής επιθεωρήσεως, Αθήνα 1958, σ. 6.431.

⁸¹⁰ Δημητρίου Ι. Λάμψα, *Σχέδια Παιδαγωγικής Διδασκαλίας προς χρήση των διδασκάλων παντός βαθμού*, Εκδόται: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1927, σ.3.

⁸¹¹ Πράξη 38, 30 Μαρτίου 1939, σ. 303.

⁸¹² Τζάρτζας, *ό.π.*, σ. 7.

⁸¹³ Κυβέρνηση Τσουδερού, στο Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης, στην ιστοσελίδα <http://www.ggk.gov.gr/?p=1023> [Ανακτήθηκε: 17-1-2019].

⁸¹⁴ Ελληνική Ολυμπιακή Επιτροπή, πρόεδροι και Γενικοί Γραμματείς, Σημείωση 2, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y6h3kcsb> [Ανακτήθηκε: 17-1-2019].

Συμπερασματικά, από την παρουσίαση των πέντε προσώπων που απαρτίζουν το ΑΣΕ προκύπτει ότι ο Μεταξάς επιλέγει τον διορισμό στο ανώτερο όργανο που χαράσσει την εκπαιδευτική πολιτική του «Νέου Κράτους» ετερόκλητα στοιχεία. Από τη μια πλευρά ο Δ. Λάμπας, τον οποίον η βενιζελική κυβέρνηση διορίζει στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο το 1914, και η Σ. Γεδεών, που ανήκει στον προοδευτικό χώρο και στηρίζει τη δημοτική γλώσσα και από την άλλη ο Σπ. Καλλιάφας, συντηρητικός για την τοποθέτησή του στο γλωσσικό ζήτημα και για το θαυμασμό του προς το φασισμό. Μάλιστα, ο Καλλιάφας επιλέγεται, αν και είχε απολυθεί στο παρελθόν «δι' εγκατάλειψιν θέσεως»,⁸¹⁵ μετά από την αποκατάστασή του με νόμο που το νέο μεταξικό καθεστώς εισήγαγε. Πρόκειται για τον Α.Ν.40/1936 σύμφωνα με τον οποίο «*Δύναται ο Υπουργός της Παιδείας και των Θρησκευμάτων δια Β.Δ. υπ' αυτού προκαλουμένου [...] να αναδιορίση παντός βαθμού εκπαιδευτικούς λειτουργούς, οι οποίοι απελύθησαν της υπηρεσίας δι' εγκατατάλειψιν θέσεως ή εξηναγκάσθησαν αποδεδειγμένως εις παραίτησιν λόγω μεταθέσεως ή αποσπάσεως[...]*».⁸¹⁶

Βέβαια, πέρα από τις διαφορές τα στελέχη αυτά είχαν κάτι κοινό, τις σπουδές τους στη Γερμανία. Είναι γνωστή η σχέση του Ι. Μεταξά με τη Γερμανία, καθώς μετεκπαιδεύτηκε στην Πολεμική Ακαδημία του Βερολίνου (1989-1903). Η παραμονή του εκεί άσκησε επίδραση στη διαμόρφωση του πνεύματός του και στο θαυμασμό του προς το γερμανικό πνεύμα.⁸¹⁷

Η επιλογή των προσώπων αυτών από τον Μεταξά ίσως ερμηνεύεται ως επίφαση αξιοκρατίας, καθώς όπως ο ίδιος δήλωνε «*Η Κυβέρνησις δεν είναι κομματική Κυβέρνησις. Είναι Κυβέρνησις Εθνική, ανήκουσα στο σύνολον του Έθνους. Είναι Κυβέρνησις η οποία ζητεί να φέρη εκείνον ήτο σκεπασμένον τόσον καιρόν από κάτω από τα συμφέροντα των κομμάτων, να το επαναφέρει εις την επιφάνειαν και την κορυφήν του Έθνους*».⁸¹⁸ Ίσως πάλι να ερμηνεύεται ως «άνοιγμα» προς τον φιλελεύθερο χώρο ή αδυναμία εύρεσης ικανών στελεχών από τον δικό του ιδεολογικό χώρο. Όποια όμως κι αν ήταν τα κίνητρα του δικτάτορα οι «περγαμηνές» των πέντε προσώπων μαρτυρούν ότι ήταν μια επιλογή «*εκ των αρίστων παιδαγωγών*».⁸¹⁹

1. 4. «Η φωνή» των μελών του Ανώτατου Συμβουλίου Εκπαίδευσης

1.4.1. Θέματα συζήτησης-λήψη αποφάσεων σε σημαντικά ζητήματα

Μια εικόνα της θεματολογίας των συνεδριάσεων του ΑΣΕ και λήψης αποφάσεων προσφέρει το ίδιο το αρχείο μελέτης. Πέρα από τα νομοθετικά κείμενα, τα αναφερόμενα στο έργο του ΑΣΕ, αναλυτικά το θέμα προβάλλεται από το ίδιο το όργανο, προκειμένου να «δικαιολογηθεί» για την παράλειψη άσκησης εποπτείας στη Γυμναστική Ακαδημία, με αφορμή έγγραφο του υπουργείου, μέσω του οποίου διατυπώνεται η απορία «*περί της μη εν καιρώ επιθεωρήσεως της Γυμναστικής Ακαδημείας υπό του Α.Σ.Ε., τοσούτω μάλλον, καθόσον είχαν σημειωθή εν αυτή ανωμαλίας και αταξίαι, καθιστώσα την ομαλήν αυτής λειτουργίαν προβληματικήν*».⁸²⁰

⁸¹⁵ Καγκαλίδου, *ό.π.*, υποσημείωση 108, σ. 88.

⁸¹⁶ Α.Ν. 40 /31 Αυγούστου 1936, «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσεως των περί διδακτικών βιβλίων κειμένων διατάξεων», ΦΕΚ 378, άρθρο 4, σ. 1971.

⁸¹⁷ Χατζηδάκης, *Ιωάννης Μεταξάς. Πορεία προς τη δόξα...*, *ό.π.*, σσ. 17-18.

⁸¹⁸ *Λόγοι και Σκέψεις...*, *ό.π.*, τ. Α', σ. 19.

⁸¹⁹ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 88.

⁸²⁰ Πράξη 123, 31 Αυγούστου 1939, σσ. 204-206.

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, αφού υπενθυμίσει στο υπουργείο ότι η ανάθεση του έργου της γενικής εποπτείας επί της Γυμναστικής Ακαδημίας τού ανατέθηκε με τον Ν.1296/1938, την οποία είχε στο παρελθόν το Κεντρικό Συμβούλιο Μ.Ε., απαριθμεί διεξοδικά το βεβαρημένο έργο του: πέρα από τη διεκπεραίωση του φόρτου της τρέχουσας υπηρεσίας του, «*ησχολήθη και εξακολουθεί ασχολούμενον με σοβαρωτάτην εργασίαν, προκύψασαν εκ της αποφασισθείσης εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως, εκ παραλλήλου δε και με άλλην έκτακτον επίσης και ουχ ήττον αξιόλογον εργασίαν, συνισταμένην εις την σύνταξιν ή επεξεργασίαν πληθύος σχεδίων Νόμων και διαταγμάτων και καθωρισμένην υπό ισχυρούσων διατάξεων*». ⁸²¹

Στη συνέχεια το ΑΣΕ αναλύει με λεπτομέρεια το έργο του, αναφερόμενο στα ακόλουθα: σύνταξη ιδρυτικών νόμων των νέων σχολείων με τις σχετικές εισηγητικές εκθέσεις, ίδρυση νέων σχολείων, σύνταξη ή επεξεργασία «*πληθύος σχεδίων νόμων ή Διαταγμάτων*» σχετικών με καθετί που αφορά την εκπαίδευση, καταρτισμό νέων αναλυτικών προγραμμάτων, σύνταξη πλήθους προκηρύξεων συγγραφής διδακτικών βιβλίων, κρίση εκατοντάδων διδακτικών βιβλίων, συγκρότηση ενιαίων Αναγνωστικών και άλλων βιβλίων «*εκ των πλειόνων εγκεκριμένων*», κρίση «*πληθύος έργων προς τούτο υποβαλλομένων*», «*επιθεώρησιν Παιδαγωγικών Ακαδημιών κ.τ.λ. κ.τ.λ.*». ⁸²²

Σ' αυτά προστίθενται και τα έργα τα οποία ασκούν δύο μέλη του, που προεδρεύουν του ΚΕΣΜΕ και ΚΕΣΣΕ και του Ανωτέρου Εποπτικού Συμβουλίου, όπως και πολλά άλλα έργα, τα οποία ασκούν όλα τα μέλη του και «*κείνται έξω της ειδικής του ΑΣΕ αρμοδιότητος*», όπως «*η διεξαγωγή ανακρίσεων κατόπιν διαταγών του Σου Υπουργείου, η σοβαρά και επίπονος συνεργασία με τον Οργανισμό εκδόσεως διδακτικών και λοιπών βιβλίων, η ενασχόλησις με ποικίλας εξετάσεις και διαγωνισμούς (ως των μετεκπαιδευθέντων δημοδιδασκάλων, των διδασκάλων Μουσικής, των δημοδιδασκάλων των επιθυμούντων να τύχωσι μετεκπαιδύσεως, των υφισταμένων εισιτηρίους εξετάσεις δια τα Πανεπιστήμια), η συμμετοχή εις πλείστα άλλα Συμβούλια και επιτροπάς (π.χ. συμβούλιον Παντείου Σχολής, συμβούλιον ειδικού σχολείου, συμβούλιον ευαγών σκοπών Υπουργείου εξωτερικών, Συμβούλιον σχολιατρικόν, συμβούλια Διευθύνσεως Καλών τεχνών κ.τ.λ. κ.τ.λ.) κ.τ.λ. κ.τ.λ., είναι προφανές, ότι είναι δεδικοιολογημένη η σημειωθείσα δια του ως άνω εγγράφου του Σου Υπουργείου παράλειψις της ασκήσεως εποπτείας της Γυμναστικής Ακαδημίας, η οποία ουχ ήττον απησχόλησεν εφ' ικανόν και τον εκ των μελών του συμβουλίου κ. Σ. Καλλιάφαν, ενεργήσαντα ανακρίσεις εν αυτή και υποβαλόντα τα σχετικά πορίσματα εις το Σον Υπουργείον, και τον κ. Πρόεδρον του Συμβουλίου, ενεργήσαντα ανακρίσεις σχετικώς προς το τελευταίον ατύχημα της εν λόγω Ακαδημίας, ⁸²³ την οποίαν δεν θέλει λείπει να επιθεωρήση το Συμβούλιον ευθύς άμα τη ενάρξει του νέου σχολικού έτους, [...]» ⁸²⁴*

Δηλωτική του φόρτου εργασίας των μελών είναι η χρήση ασύνδετου σχήματος στην παράθεση των αρμοδιοτήτων του, που δίνει ασθματικό ρυθμό στο κείμενο, καθώς και η συχνή χρήση της συντομογραφίας «κ.τ.λ.».

⁸²¹ στο ίδιο, σ. 205.

⁸²² στο ίδιο.

⁸²³ Διατηρήθηκε η ορθογραφία του εγγράφου.

⁸²⁴ στο ίδιο, σ. 206.

Στον παραπάνω μακρύ κατάλογο μπορούμε να προσθέσουμε μια πλούσια θεματολογία ζητημάτων που φτάνουν στο ΑΣΕ, προκειμένου όχι μόνο να γνωμοδοτήσει αλλά και να ενημερωθεί, όπως: ζητήματα αναρρωτικών αδειών εκπαιδευτικού προσωπικού, μετάθεσης, ζητήματα σχολείων του εξωτερικού, έγκρισης της διεξαγωγής και της θεματολογίας των εκπαιδευτικών συνεδρίων, αναγνώριση ισοτιμίας σχολείων ή διδασκαλείων του εξωτερικού, κατάρτιση ονομαστικών πινάκων εκπαιδευτικού προσωπικού που δικαιούται να λάβει προαγωγή και επιδόματα, γνωμοδότηση σε ζητήματα παιδαγωγικής και διδακτικής φύσης... Μάλιστα πολλές φορές το ΑΣΕ καλείται να επιληφθεί και ζητημάτων που δεν εντάσσονται στις αρμοδιότητές του. Από τα παραπάνω διαπιστώνεται και «από τα χείλη» του ΑΣΕ το βαρύ και επίμοχθο έργο του.

1.4.2. Ζητήματα παιδαγωγικής και διδακτικής

Η μελέτη του αρχείου παρέχει τη δυνατότητα χαρτογράφησης των απόψεων των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, οι οποίοι στο πλαίσιο άσκησης του έργου τους καλούνται να γνωμοδοτήσουν σε ποικίλα θέματα. Δυστυχώς, εκτός από την περίπτωση του Ν. Καραχρίστου και του Σ. Καλλιάφα, οι υπόλοιποι δε φαίνεται να αρθρώνουν μια διαφορετική άποψη, έναν ιδιαίτερο λόγο, ώστε αυτός να γίνει αιτία καταγραφής του στα Πρακτικά και να μας επιτρέψει να συνάγουμε κάποια συμπεράσματα για την προσωπικότητά τους. Απεναντίας, δρουν συλλογικά και ομόφωνα λαμβάνουν αποφάσεις. Μοναδική παραφωνία ανάμεσά τους, αποτελεί κατά πρώτο λόγο ο Ν. Καραχρίστος, κυρίως σε ζητήματα Ψυχολογίας, Παιδαγωγικής και διδακτικής μεθοδολογίας, και κατά δεύτερο λόγο ο Σ. Καλλιάφας, κυρίως σε θέματα που δηλώνουν τον συντηρητισμό του και την ιδεολογική του τοποθέτηση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόταση του Ν. Καραχρίστου σχετικά με τον τρόπο εκμάθησης της πρώτης ανάγνωσης, πρόταση που επιβεβαιώνει ότι εμφορείται από τις αρχές της νέας παιδαγωγικής. Στο επτασέλιδο σχέδιό του καταθέτει τις απόψεις του *«Περί του Αλφαβηταρίου και της πρώτης Ανάγνωσης»*, το οποίο συνοδεύει σχέδιο προκήρυξης για τα αναγνωστικά και άλλα βιβλία του δημοτικού.⁸²⁵

Παρατίθεται σχέδιο αναλυτικό του αλφαβηταρίου και της πρώτης ανάγνωσης, στο οποίο αρχικά κρίνει τον παραδοσιακό τρόπο εκμάθησης της ανάγνωσης ως αντίθετο στα διδάγματα της Ψυχολογίας και στον σχηματισμό των πρώτων αντιλήψεων και παραστάσεων του ανθρώπου. Συμπεραίνει, αφού εκθέσει αναλυτικά τον μηχανισμό σύλληψης νέων ιδεών και γνώσεων του παιδιού, ότι οποιαδήποτε προσπάθεια για σαφή και συνειδητή αντίληψη σε κάθε διδακτική ώρα του νέου στοιχείου της νέας πινακίδας του αλφαβηταρίου είναι αντίθετη με την από τη φύση αργή εξέλιξη της αντίληψης του παιδιού.

Ωστόσο, το παιδί κατορθώνει να αναγνωρίζει και να ονομάζει διάφορες κοινές λέξεις μέσω της διαίσθησής του, κατά προσέγγιση, *«[...] ουχί δε κατά συνειδητήν κατανόησιν της μορφής και των τοπικών σχέσεων όλων των γραμμάτων.[...] τα συνήθη αλφαβητάρια, με πινακίδας εναλλασσομένας ανά πάσαν διδακτικήν ώραν, ομοιάζουν με κινηματογράφων, προβάλλοντα εις μικρούς μαθητάς με μεγάλην ταχύτητα ποικίλας*

⁸²⁵ Πράξη 39, 29 Νοεμβρίου 1937, σσ. 321-327.

εικόνας». Με τέτοια αλφαβητάρια, συνεχίζει ο Καραχρίστος, και με τέτοιες προσπάθειες του δασκάλου δεν είναι καθόλου παράδοξο, γιατί οι μικροί μαθητές της Α' τάξης μένουν δύο ή και περισσότερα χρόνια στην ίδια τάξη προκειμένου να μάθουν την τέχνη της ανάγνωσης. Αν παρατηρηθεί ότι κάποιος μαθητής προαχθεί αμέσως στην επόμενη τάξη, αυτό οφείλεται στη βοήθεια του οικογενειακού-οικείου περιβάλλοντος και όχι στην εργασία του σχολείου και στην καταλληλότητα των μέσων του.⁸²⁶

Συμπερασματικά, αφού ασκήσει κριτική στον υφιστάμενο τρόπο εκμάθησης της ανάγνωσης και στα αλφαβητάρια, αποδεικνύει την ακαταλληλότητά του και εκθέτει τις δικές του προτάσεις προκειμένου η μάθηση να γίνει αποτελεσματική: αρχικά, η αναγνωστική εργασία να είναι λίγη και απλούστατη, βαθμιαία η αναγνωστική ύλη να εμπλουτίζεται, *«ήτις να παραμένη επί μακρόν προ των μαθητών προς αβίαστον συναναστροφήν αυτών με αυτήν, και αρκεί να υποβοηθή ο διδάσκαλος τους μαθητάς και ιδίως τους αδυνάτους εξ' αυτών, εις την τοιαύτην συναναστροφήν μετά της προ αυτών αναγνωστικής ύλης, ολίγον κατ' ολίγον σαφή εντύπωσιν ταύτης»*.⁸²⁷

Προβλέποντας ότι οι απόψεις του και η μέθοδος που εισηγείται ενδεχομένως να μην κατανοηθούν από τους δασκάλους και να γίνει κακή εφαρμογή τους, παραθέτει οδηγίες και συμβουλές για μελέτη, δοκιμή και οικειοποίηση από τους δασκάλους, συστήνοντας η πλήρης εφαρμογή τους να γίνει το προσεχές έτος. Συγκεκριμένα, υποδεικνύει:

1. το δωμάτιο της Α' τάξης να είναι εργαστήριο χειροτεχνίας και αποθήκη υλικού γι' αυτήν (δηλ. να υπάρχουν χαρτιά διαφόρων χρωμάτων, ψαλίδια, κόλλα, πηλός, χόρτο, βρύση, λεκάνη, σαπούνι, πετσέτα, εικόνες, ανθοδοχεία, γλάστρες, ράφια, έργα των παιδιών κ.λ.π.),
2. να υπάρχει μεγάλη συλλογή από καλογραμμένες πινακίδες με τα ονόματα των παραπάνω αντικειμένων και με τα κύρια ονόματα των μαθητών, τις οποίες αρχικά θα ετοιμάζουν οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων και αργότερα μόνοι τους οι ίδιοι οι μικροί μαθητές.
3. Από την πρώτη μέρα ο δάσκαλος τοποθετεί 5-6 πινακίδες σε πρόχειρο κουτί και κάθε μέρα τις δείχνει στα παιδιά, προφέρει δυνατά τις λέξεις και τις τοποθετεί μπροστά στα σχετικά αντικείμενα, όπου μένουν σε όλη τη διάρκεια της ημέρας. Η ίδια διαδικασία επαναλαμβάνεται καθημερινά, ώσπου αργότερα καλούνται οι ίδιοι μαθητές να κάνουν το ίδιο. Αρχικά, η αναγνώριση των πινακίδων θα γίνεται ασυνείδητα, σύμφωνα με τη διαίσθηση, βαθμιαία όμως θα γίνει περισσότερο συνειδητή.⁸²⁸

Ο Καραχρίστος συνεχίζει την αναλυτική παρουσίαση των σταδίων εκμάθησης ανάγνωσης προτείνοντας και τη χρήση παιχνιδιών, καθώς όπως υπογραμμίζει *«φυσική μορφή ενεργείας των μικρών παιδιών της Α' τάξης είναι περισσότερον η μορφή του παιγνιδιού και ολιγώτερον η αμιγής διδασκαλία και η αμιγής εργασία, ενδείκνυται εις την πρώτην ανάγνωσιν των μαθητών της Α' τάξεως να εισάγονται τα*

⁸²⁶ στο ίδιο, σ. 323.

⁸²⁷ στο ίδιο, σ. 324.

⁸²⁸ στο ίδιο, σσ. 325-326.

λεγόμενα "αναγνωστικά παιχνίδια», όπως π.χ. το παιχνίδι των κολοβών λέξεων, το παιχνίδι των κολοβών προτάσεων, το παιχνίδι του γραμματοκομιστή, κ.ά. Κλείνοντας, κάνει λόγο για την εκπόνηση ειδικής μελέτης με βάση τα στατιστικά αποτελέσματα της προαγωγής των μαθητών, από την οποία θα καταδειχτεί ο βαθμός προόδου ως απόρροια του υποδεικνυόμενου τρόπου διδασκαλίας στο πρόβλημα της διδασκαλίας της πρώτης ανάγνωσης και γενικότερα στην εργασία του δημοτικού σχολείου.⁸²⁹

Το ότι ο Καραχρίστος κομίζει μια νέα τάση, αποδεικνύοντας ότι επηρεάστηκε από τις πρακτικές που αφορούν το «Σχολείο Εργασίας» διαπιστώνεται και από το περιεχόμενο του σχεδίου «*Προκηρύξεως δια τα αναγνωστικά και τα άλλα βιβλία του Δημοτικού σχολείου*», που εισηγείται. Εκεί, προτείνει παράλληλα με τα αναγνωστικά ένα τρόπο στο δάσκαλο να δημιουργήσει το δικό του αναγνωστικό υλικό. Οι δάσκαλοι θα συλλέγουν και θα αντιγράφουν στον πίνακα λόγους των μικρών μαθητών από τα παιχνίδια τους και από τη ζωή του τόπου τους. Η ύλη διαβάζεται από τους μαθητές και αντιγράφεται απ' αυτούς στα τετράδιά τους. «*Ούτω εις κάθε σχολείον θα γίνεται και ανάγνωσης και γραφή ζωντανού υλικού και εκ της στενής ιδιαιτέρας Πατρίδος των μαθητών του κάθε σχολείου*».⁸³⁰

Τέλος, διαφορετική είναι η πρότασή του από αυτή των υπόλοιπων μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και ως προς τον αριθμό των Αναγνωστικών βιβλίων, μια πρόταση που παραπέμπει στην ιδέα του πολλαπλού βιβλίου. Εκκινώντας από τα διδάγματα της Ψυχολογίας και την μακρά πείρα του σχολείου καταλήγει ότι «*το εν μόνον αναγνωστικόν βιβλίον δι' όλον το έτος δεν αρκεί προς πλήρωσιν του σκοπού της αναγνώσεως εις καμμίαν τάξιν*».⁸³¹

Συνεχίζει την επιχειρηματολογία του, παραθέτοντας τις συνέπειες του καθεστώτος του ενός και μοναδικού Αναγνωστικού βιβλίου.

✓ Ο μαθητής από τις πρώτες εβδομάδες γνωρίζει το αναγνωστικό του και μετά παύει να του κινεί το ενδιαφέρον, δεν ασχολείται μ' αυτό λόγω εσωτερικής παρόρμησης αλλά μόνο με εξωτερική επιταγή. Η αδιαφορία του αυτή προς το ένα αναγνωστικό επεκτείνεται ασυνείδητα για κάθε βιβλίο, «*το παιδί συνηθίζει ενωρίς να μην εκτιμά την ανάγνωσιν*»,

✓ στενεύει τον πνευματικό ορίζοντα του μαθητή, καθώς αυτός νομίζει ότι σε λίγες σελίδες του ενός αναγνωστικού περιέχεται ολόκληρη η σοφία των ανθρώπων,

✓ δεν εξοικειώνεται επαρκώς με τη μορφή και τη μουσική των λέξεων και φράσεων της γλώσσας μας. Υπάρχουν λέξεις, οι οποίες στο ένα αναγνωστικό απαντώνται ελάχιστες ή και μία μόνο φορά. «*Εντεύθεν η αδυναμία των μαθητών προς ορθήν χρήσιν αυτών της γλώσσης μας και προς ορθήν γραφήν ταύτης*».

✓ Αντίθετα, περισσότερα και καλά Αναγνωστικά αμέσως από τις πρώτες τάξεις των μαθητών διατηρούν ζωνφό το ενδιαφέρον τους και τα παιδιά επιζητούν την ανάγνωση, αυτή γίνεται έξις, η ευρεία ανάγνωση αναπτύσσει τους πνευματικούς τους

⁸²⁹ Πράξη 39, 29 Νοεμβρίου 1937, σ. 327.

⁸³⁰ στο ίδιο, σ. 329.

⁸³¹ στο ίδιο, σ. 330.

ορίζοντες, αρχίζουν να αναπτύσσουν αμυδρή εικόνα του απεριορίστου των γνώσεων, και «*προάγονται ταύτα εις το ορθώς και κομψώς ομιλείν και γράφειν*».⁸³²

Καταληκτικά, προτείνει την προκήρυξη τριών Αναγνωστικών για το β' εξάμηνο της Α' τάξης, τριών για τη Β', πέντε για τη Γ' και Δ', και δέκα για τις Ε' και ΣΤ', με ποικίλη ύλη.

Τέλος, πέρα από τα αναγνωστικά βιβλία, τα οποία ονομάζει «*βιβλία μαθήσεως*», στα οποία οι μαθητές «*θα ευρίσκουν τας ανωτέρους γνώσεις ετούτους και δια της αναγνώσεως τούτων θα εκμανθάνουν αυτάς*», ο Ν. Καραχρίστος κάνει λόγο και για «*βιβλία εργασίας*» που προορίζονται για τις δύο ανώτερες τάξεις του δημοτικού. Αυτά θα είναι δύο, ένα για τα «*φρονηματιστικά μαθήματα*» και ένα για τα «*πραγματιστικά τοιαύτα*». Η ιδιαιτερότητα αυτών των βιβλίων είναι ότι δεν θα περιέχουν έτοιμες γνώσεις, αλλά θα θέτουν διάφορα θέματα και «*θα καθοδηγούν είτα τον μαθητήν εις εκουσίαν, αυτοτελή και παραγωγικήν έρευναν, παρατήρησιν, εξέτασιν και διαπραγμάτευσιν. Ήτοι θα καθορίζουν τα βιβλία, ή άλλας ευκόλους πηγάς, εις τας οποίας πρέπει να ανατρέξη ο μαθητής, θα παρορμούν εις συλλογήν διαφόρων υλικών και εις ταξινόμησιν αυτών, ή εις εκτέλεσιν πειραμάτων, θα υποδεικνύουν την εκτέλεσιν ιχνογραφικών και γραφικών απεικονίσεων, συγκρίσεων, την συναγωγήν συμπερασμάτων κ.τ.λ. και θα παρασκευάζουν ούτω εις τους μαθητάς τον δρόμον προς περαιτέρω αυτομόρφωσίν των*».⁸³³

Γενικότερα, φαίνεται πως δίνεται έμφαση στην αυτενέργεια του δασκάλου ως προς την επιλογή των πηγών και τη διδακτική τους επεξεργασία, παρά σε έτοιμες διδακτικές προτάσεις. Αυτό προκύπτει από τις εισηγητικές εκθέσεις των Σ. Καλλιάφα και Ν. Καραχρίστου, με αφορμή την κρίση του βιβλίου «*Η ύλη και η διδακτική των μαθημάτων του δημοτικού σχολείου. Γενική και Ειδική Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*» του εκδοτικού οίκου Π. Δημητράκου. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο αποφαινεται ότι δεν πρέπει να προταθεί από το υπουργείο, γιατί βιβλία σαν αυτό, καθώς παρέχουν καθορισμένα σχέδια όλου του υλικού των μαθημάτων και μεθοδικές οδηγίες, δεσμεύουν την αυτενεργό επιλογή από τους δασκάλους της κατάλληλης διδακτέας ύλης από τις πηγές και την αυτενεργό διδακτική επεξεργασία της απ' αυτούς, καθιστώντας τους νωθρούς.⁸³⁴

Άλλη μια περίπτωση διαφοροποίησής του Καραχρίστου σημειώνεται, όταν πρόκειται να γνωμοδοτήσει στα σχέδια Αναλυτικών και Ωρολογίων Προγραμμάτων των τριών κατώτερων τάξεων των νέων 8/τάξιων γυμνασίων και πρακτικών λυκείων. Εκεί επισημαίνει ότι: η ύλη του σχεδίου δε διέπεται από σαφείς ψυχολογικές, παιδαγωγικές και εθνικές αρχές, «*ότι η ύλη του αποτελείται αδιακρίτως και για τους μαθητές της Α' και Β' τάξης των Νέων Γυμνασίων, δηλ. για παιδιά των 11 και 12 ετών, από ανάμεικτα στοιχεία και από τον δικό μας πολιτισμό και από ξένους, όπως η Ιστορία της Π.Δ., η Γεωγραφία της Ευρώπης κ.λπ. Ως προς τον δικό μας πολιτισμό η ύλη που συμπεριλαμβάνεται στο σχέδιο του προγράμματος αποτελείται και για την Α' τάξη από στοιχεία και από τη σύγχρονη ζωή του λαού μας και από πολύ παλιές περιόδους (π.χ. αρχαία γλώσσα, Ιστορία κ.λπ.)*».

⁸³² στο ίδιο, σσ. 330-331.

⁸³³ στο ίδιο, σ. 334.

⁸³⁴ Πράξη 29, 21 Οκτωβρίου 1937, σ. 239.

»Ούτω η ύλη αυτή ευρίσκεται εις μεγάλην αντίθεσιν προς τα κηρύγματα όλων των παιδαγωγών και ψυχολόγων του κόσμου, διδασκόντων, ότι η μόνη κατάλληλος ύλη δια μαθητάς μέχρι του 13^{ου} έτους της ηλικίας των είναι Θρησκευτικός, Εθνικός και Οικονομικός πολιτισμός του Έθνους των υπό την εκάστοτε σύγχρονον αυτού μορφήν».⁸³⁵

Ιδιαίτερη ευαισθησία εκδηλώνεται για τα παιδιά των ξενόφωνων πληθυσμών, τα οποία με το εν λόγω πρόγραμμα θα ασχολούνται με τρεις γλώσσες, γεγονός που θα έχει αντίκτυπο στην εκπαιδευτική τους πορεία και στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία.⁸³⁶ Η λύση που προτείνει είναι η μετακίνηση του σχεδίου του προγράμματος στη Γ' τάξη των νέων γυμνασίων, ενώ για την Α' και Β' προτείνει την εισαγωγή του προοριζόμενου Α.Π. για την Α' και Β' τάξη των αστικών σχολείων, στο οποίο η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών εκλείπει από την Α' τάξη και εισάγεται στη Β' για τέσσερις ώρες.⁸³⁷

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι οι προτάσεις του Ν. Καραχρίστου παραπέμπουν στις αρχές της Νέας Αγωγής και του Σχολείου Εργασίας, όπως η αυτενέργεια, οι δραστηριότητες εξερεύνησης, η ατομική εμπειρία, η παιδαγωγική αξία του παιχνιδιού. Επιβεβαιώνεται η άποψη ότι την εποχή αυτή κάποιες αρχές της νέας παιδαγωγικής και ειδικότερα όσες αφορούν πρακτικές του Σχολείου Εργασίας υιοθετούνται και από καθαρευουσιάνους συντηρητικούς παιδαγωγούς όπως ο Σ. Καλλιάφας.⁸³⁸

Ωστόσο, οι απόψεις του Καλλιάφα συχνά βρίσκονταν σε αντιπαράθεση μ' αυτές του Καραχρίστου, κυρίως σε θρησκευτικά και εθνικά ζητήματα.⁸³⁹ Ο Καραχρίστος εκφράζει μια στάση διαφορετική, όταν συζητούνται θέματα που αφορούν την τέλεση εθνικών γιορτών, την εισαγωγή προσευχής στα σχολεία, εστιάζοντας στην ουσία των πραγμάτων και όχι στους τύπους. Για παράδειγμα, όταν κατόπιν εισήγησης του Καλλιάφα, το ΑΣΕ υποβάλλει στο υπουργείο για έγκριση σχέδιο εγκυκλίου «περί εορτής επί τη ενάρξει του σχολικού έτους», ο Καραχρίστος μειοψηφεί, διαφωνώντας με την αποστολή της εγκυκλίου στα σχολεία, μεταξύ άλλων γιατί «αυτή κατέρχεται παρά πολύ εις λεπτομερείας και περιορίζεται μόνον εις αυτάς, χωρίς να καταδεικνύη και τους βασικούς λόγους της αναγκαιότητας και της μελέτης αξίας των σχολικών εορτών». Πράγματι, το περιεχόμενο της εγκυκλίου επιβεβαιώνει τις παραπάνω ενστάσεις.⁸⁴⁰

Ανάλογη είναι η αντίδρασή του, όταν μετά από εισήγηση της Γεδεών και του Καλλιάφα εγκρίνεται σχέδιο εγκυκλίου «Περί πρωινής προσευχής» προς όλα τα σχολεία του Κράτους, με την αιτιολογία ότι θα συντελέσει «εις όφελος της τε Θρησκευτικής και μουσικής αγωγής». Ο Καραχρίστος έχει τη γνώμη ότι η εγκύκλιος

⁸³⁵ Πράξη 10, 1 Σεπτεμβρίου 1937, σσ. 99-100.

⁸³⁶ στο ίδιο, σ. 100.

⁸³⁷ Πράξη 6, 20 Αυγούστου 1937, σ. 55.

⁸³⁸ Χρήστος Γεωργίου, *Η συμβολή των νέων παιδαγωγικών αντιλήψεων και των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στη διαμόρφωση του παιδικού βιβλίου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ανέκδοτη Διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγική Σχολή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 239, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/124032/files/Georgiou.pdf> [Ανακτήθηκε: 20-1-2019].

⁸³⁹ Καλεράντε, *ό.π.*, σ. 452, 454.

⁸⁴⁰ Πράξη 25, 12 Οκτωβρίου 1937, σσ. 207-211.

δεν πρέπει να σταλεί στα σχολεία, γιατί υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες, «κατά τρόπον ακέφαλον, χωρίς κορμόν, χωρίς βάσιν, χωρίς δηλ. την κατάδειξιν των μεγάλων θρησκευτικών [...] αναγκών των παιδιών, αι οποίαι επιβάλλουν και εξυπηρετούνται και υπό της κοινής προσευχής».⁸⁴¹ Το ΑΣΕ πρέπει, κατά τη γνώμη του, «να λέγη ανώτατα πράγματα, σύμφωνα με την θέσιν του. Τοιαύτα δε είναι κυρίως και κατά πρότον η σαφής διατύπωσις των μεγάλων θρησκευτικών και των την Εθνικήν ενότητα καλλιεργουσών αρχών, αι οποίαι πρέπει να διέπουν την εργασίαν όλων των σχολείων, και κατά δεύτερον λόγον αι λεπτομέρειαι του τρόπου εφαρμογής τούτων». Για τις λεπτομέρειες εφαρμογής πρέπει να μεριμνούν οι διευθυντές των σχολείων, των συλλόγων και των επιθεωρητών. Κλείνοντας, προτείνει να διασκευαστεί πριν σταλεί η εγκύκλιος αυτή, προκειμένου «να καταδεικνύη την ανάγκη καλλιεργείας των θρησκευτικών και των της Εθνικής Ενότητος σπερμάτων των μαθητών και δια της κοινής προσευχής και νύξεις μόνον να κάμνη δια τον τρόπον της εφαρμογής αυτής».⁸⁴²

⁸⁴¹ Πράξη 12, 7 Σεπτεμβρίου 1937, σ.109.

⁸⁴² στο ίδιο, σ. 110.

2. Διάρθρωση εκπαίδευσης

Εκτός από τη μελέτη των νομοθετικών κειμένων, πληροφορίες για τη δομή της εκπαίδευσης της μεταξικής περιόδου προκύπτουν από την έρευνα των πρακτικών συνεδριάσεων του ΑΣΕ. Καλούμενο από το υπουργείο να απαντήσει σε ερωτήματα που τίθενται από την ελληνική πρεσβεία στο Μπουένος Άιρες και το υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού,⁸⁴³ καθώς και από το Διεθνές Γραφείο Εκπαίδευσης με έδρα τη Γενεύη,⁸⁴⁴ δίνει μια ανάγλυφη εικόνα της διάρθρωσης της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας, όπως αυτή διαμορφώθηκε το 1939. Η εικόνα αυτή ολοκληρώνεται και μέσα από τις Γενικές εκθέσεις επιθεωρητών που υποβάλλονται στο ΑΣΕ καθώς και από τη Γενική Έκθεση κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας, την οποία βάσει του άρθ. 3 του Α.Ν.767/1937 και αρθ.4 του Α.Ν.2180/1940 είναι υποχρεωμένο το ΑΣΕ να συντάσσει και να υποβάλλει στο υπουργείο. Από τα παραπάνω κείμενα συνάγεται ότι η εκπαίδευση διακρίνεται σε Στοιχειώδη, Μέση και Ανώτατη.

2.1. Στοιχειώδης εκπαίδευση

Σ' αυτήν περιλαμβάνονται τα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά σχολεία.

2.1.1. Νηπιαγωγεία

Το Διεθνές Γραφείο Εκπαίδευσης ζητά πληροφορίες από το υπουργείο Παιδείας για τον ισχύοντα στη χώρα μας οργανισμό προσχολικής αγωγής. Το ΑΣΕ, καλούμενο από το υπουργείο, καταθέτει «Αποκρίσεις εις ερωτήματα περί της οργανώσεως της προσχολικής αγωγής τεθέντα υπό του εν Γενεύη διεθνούς γραφείου της αγωγής»,⁸⁴⁵ σε ζητήματα που αφορούν τη διοίκηση και οργάνωση των νηπιαγωγείων, τα Αναλυτικά και τα Ωρολόγια προγράμματα, τις μεθόδους, το προσωπικό και τους παιδικούς σταθμούς. Να σημειωθεί ότι τα νηπιαγωγεία, βάσει του εγγράφου, δεν συγκαταλέγονται στα σχολεία Σ.Ε. «*Εν Ελλάδι η προ της εισόδου εις τα σχολεία της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως (écoles primaires) αγωγή συντελείται στα καλούμενα νηπιαγωγεία, εις τα οποία φοιτώσι νήπια μέχρι του έκτου έτους συμπληρωμένου*»,⁸⁴⁶ ενώ σε άλλες περιπτώσεις, όπως προκύπτει από εκθέσεις επιθεωρητών και από γενικές εκθέσεις που καταρτίζει και υποβάλλει στο υπουργείο το ΑΣΕ, εμπεριέχονται σ' αυτή την εκπαιδευτική βαθμίδα.

⁸⁴³ Πράξη 25, 27 Φεβρουαρίου 1939, σσ. 172-179.

⁸⁴⁴ Πράξη 64, 8 Ιουνίου 1939, σσ.146-153. Διεθνές Γραφείο Εκπαίδευσης (Δ.Γ.Ε.): προϋπήρχε ως ίδρυμα ιδιωτικού δικαίου και μετατράπηκε το 1929 σε διακυβερνητική οργάνωση, με στόχο να συμβάλλει στην ενίσχυση του ενδιαφέροντος των διεθνών σχέσεων μέσα από τον χώρο της εκπαίδευσης, δηλαδή σε μια εκπαίδευση για τη διεθνή κατανόηση όσο και για την αγωγή της ειρήνης. Οι διεθνείς διασκέψεις της εκπαίδευσης οργανώνονται ανά διετία από το Διεθνές Γραφείο Εκπαίδευσης στην έδρα του στη Γενεύη. Το 1969 το Δ.Γ.Ε. εντάχθηκε στην Ουνέσκο ως αναπόσπαστο τμήμα της. Διευθυντής του από το 1929-1967 ήταν ο Piaget, στο Δέσπονα Βαλάση, «Διεθνοποίηση ή και παγκοσμιοποίηση στην εκπαίδευση: η περίπτωση του International Baccalaureate», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 19.19/2008 στην ιστοσελίδα <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/viewFile/675/673> και Μαρία Ηλιού, «Ο ρόλος των εκπαιδευτικών σήμερα (45^η Διεθνής Διάσκεψη της Εκπαίδευσης)», *Σύγχρονη Εκπαίδευση: Τρίμηνη Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών θεμάτων*, στην ιστοσελίδα <http://ejournals.lib.auth.gr/1105-3968/article/view/2044> [Ανακτήθηκε 3-11- 2018].

⁸⁴⁵ Πράξη 64, ό.π., σσ.146-153.

⁸⁴⁶ στο ίδιο, σ.147.

Διοίκηση και οργάνωση

Η φοίτηση στα νηπιαγωγεία, σε αντίθεση με αυτή στα δημοτικά σχολεία, είναι προαιρετική και δωρεάν. Η ίδρυσή τους προβλέπεται όταν συγκεντρωθούν τουλάχιστο 20 νήπια, ηλικίας τεσσάρων ετών και φοιτούν σ' αυτά έως και τη συμπλήρωση των έξι τους χρόνων, ενώ όταν ο αριθμός τους υπερβαίνει τα σαράντα τότε ιδρύεται και δεύτερο. Η οργάνωση και συντήρηση των νηπιαγωγείων είναι έργο της πολιτείας, σε ορισμένες περιπτώσεις και των φιλανθρωπικών συλλόγων ή των ιδιωτών. Ο έλεγχός τους γίνεται από τους επιθεωρητές Σ.Ε.⁸⁴⁷

Σκοπός-προγράμματα-μέθοδοι

Κύριος σκοπός τους είναι η ορθή αγωγή των νηπίων, των οποίων οι γονείς «δεν δύνανται ή ένεκα ελλιπούς μορφώσεως ή ένεκα ασχολιών έξω της οικίας και ανεπαρκών πόρων να παιδαγωγούν αυτά ορθώς κατ' οίκον οι ίδιοι ή δι' άλλων κατάλληλων προσώπων». Η αγωγή στα νηπιαγωγεία αποβλέπει στη συμπλήρωση των διαφόρων ελλείψεων της κατ' οίκον αγωγής, «δι' απλών και τερπνών παιδιών, ασχολιών και ασκήσεων να αναπτύξη ψυχικώς και σωματικώς το νήπιον γεννώσα ποικίλας ωφελίμους έξεις και δεξιότητας» και είναι προαιρετική, ενώ η αγωγή που συντελείται στα σχολεία Σ.Ε. πέρα από τα παραπάνω επιδιώκει και την απόκτηση, με συστηματική διδασκαλία, των χρήσιμων για τη ζωή στοιχειωδών γνώσεων και γι' αυτό τον λόγο είναι υποχρεωτική.⁸⁴⁸

Η σύνταξη του προγράμματος στα νηπιαγωγεία αφήνεται στην πρωτοβουλία των νηπιαγωγών, αλλά είναι ανάγκη να επιδιώκεται η ορθή γλωσσική έκφραση του ψυχικού βίου του νηπίου, η ανάπτυξη των αισθήσεων, της καλαισθησίας, της πρωτοβουλίας και των ωφέλιμων δεξιοτήτων. Η ανάγνωση και η γραφή επιδιώκεται στο μέτρο που το επιτρέπουν οι δυνατότητές τους. Ωστόσο, η απόκτηση αυτών είναι υποχρεωτικό έργο του δημοτικού σχολείου. Ιδιαίτερα η πολιτεία απαιτεί την πλήρη ανάπτυξη της αναγνωστικής ικανότητας με ευχέρεια με τη λήξη του πρώτου σχολικού έτους του δημοτικού σχολείου. Τέλος, η εφαρμοζόμενη μέθοδος στο νηπιαγωγείο είναι αυτή του «Froebel, μεταβεβλημένη όμως ικανώς υπό την επίδρασιν της μεθόδου Montessori».⁸⁴⁹

Στο έγγραφο επισημαίνεται ότι η συνεργασία οικογένειας με την προσχολική αγωγή είναι ανεπαρκώς αναπτυγμένη, λόγω έλλειψης χρόνου των γονέων, αφού αυτοί εργάζονται έξω από το σπίτι για τα προς το ζην, ωστόσο καταβάλλονται προσπάθειες για στενότερη συνεργασία.⁸⁵⁰

Διδακτικό προσωπικό

Ειδική αναφορά γίνεται στην εκπαίδευση, τον τρόπο διορισμού και την μισθολογική εξέλιξη των νηπιαγωγών σε σύγκριση με τις δασκάλες. Έτσι, ενώ οι νηπιαγωγοί εκπαιδεύονται σε ειδικά διδασκαλεία τετραετούς φοίτησης, μετά την αποφοίτηση από τη ΣΤ' τάξη του δημοτικού ή αντίστοιχου σχολείου Μ.Ε., αφού εισαχθούν σ' αυτά κατόπιν εξετάσεων, οι δασκάλες εκπαιδεύονται σε Π.Α. διετούς φοίτησης και είναι απόφοιτες γυμνασίου ή πρακτικού λυκείου, μετά από εισιτήριες εξετάσεις.

⁸⁴⁷ στο ίδιο.

⁸⁴⁸ στο ίδιο, σ. 149.

⁸⁴⁹ στο ίδιο, σ. 150.

⁸⁵⁰ στο ίδιο.

Νηπιαγωγοί και δάσκαλοι έχουν τη δυνατότητα μετεκπαίδευσης, μετά από εξετάσεις, σε ανώτερο τμήμα, αποτελούμενο από δύο τάξεις, το οποίο λειτουργεί στην Καλλιθέα Αθηνών.⁸⁵¹

Ο τρόπος διορισμού νηπιαγωγών και δασκάλων είναι κοινός, ωστόσο δεν μπορούν να διδάξουν οι νηπιαγωγοί σε σχολεία Σ.Ε. δίχως την απόκτηση πτυχίου δημοδιδασκάλου, κάτι που συμβαίνει και για τις δασκάλες. Τέλος, μισθολογικά και βαθμολογικά οι νηπιαγωγοί υπολείπονται του μισθού των δασκάλων κατά δύο βαθμίδες.⁸⁵²

2.1.2. Παιδικοί σταθμοί

Στις μεγάλες πόλεις, όπου πολλές μητέρες αναγκάζονται λόγω ανέχειας να εργάζονται σ' όλη τη διάρκεια της μέρας, ιδρύονται, από φιλανθρωπικούς συλλόγους, υπό την προστασία και τη χρηματική κρατική αρωγή, αλλά και από φιλάνθρωπους ιδιώτες, παιδικοί σταθμοί. Εκεί παραμένουν βρέφη και νήπια κάθε ηλικίας από το πρωί ως το βράδυ, όπου τους παρέχεται τροφή και κάθε άλλη αναγκαία σωματική περίθαλψη και ψυχική αγωγή από κατάλληλα πρόσωπα δωρεάν ή έναντι μικρού τιμήματος.⁸⁵³

2.1.3. Δημοτικά

Όλα τα σχολεία της Σ.Ε. αποτελούνται από έξι τάξεις, η φοίτηση στα οποία είναι υποχρεωτική από τη συμπλήρωση του έκτου ηλικιακού έτους.⁸⁵⁴ Ωστόσο, υπάρχει η δυνατότητα μετάβασης στην επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα μετά την ολοκλήρωση τετρατάξιου κύκλου Σ.Ε. και κατόπιν εξετάσεων.

2.1.4. Πρότυπο Ειδικό Σχολείο

Κατά το σχολικό έτος 1937 ιδρύθηκε «*χάριν των ανωμάτων και εν γένει καθυστερούντων παιδων Πρότυπον Ειδικόν Σχολείον Αθηνών*»⁸⁵⁵, στο οποίο φοιτούσαν 92 μαθητές το σχολικό έτος 1938-1939, 67 αγόρια και 25 κορίτσια. Το σχολείο, αποτελούμενο από έξι τάξεις, παρόμοια με τα συνήθη δημοτικά σχολεία, διευθύνεται από ειδικό παιδαγωγό και υπηρετούν σ' αυτό ένας ψυχίατρος, πέντε δημοδιδάσκαλοι, γυμναστής και δάσκαλος χειροτεχνίας. Ωστόσο, διαφοροποιείται από το δημοτικό σχολείο όχι μόνο ως προς το πρόγραμμά του, «*επειδή είναι ανάγκη να προσαρμόζεται προς τας διανοητικές και εν γένει ψυχικές δυνάμεις των φοιτώντων εις αυτό*», αλλά και γιατί μετά την έκτη τάξη ακολουθεί άλλη προκαταρτική, καθαρά επαγγελματική. «*Αφειρητία της όλης διδακτικής και μορφωτικής εργασίας είναι η δια χειρός εν γένει εργασία και εν εργαστηρίοις ιδίας*».⁸⁵⁶

Τα πάντα στους φοιτώντες στο σχολείο αυτό παρέχονται δωρεάν, δηλ. η ιατρική εξέταση, η περίθαλψη, τα βιβλία, η γραφική ύλη, ο ιματισμός, η τροφή. Οι μαθητές, ηλικίας 8-15 ετών, παραμένουν στο σχολείο όλη την ημέρα, ενώ στις προθέσεις του κράτους είναι η ίδρυση οικοτροφείου για 80 μαθητές. Ο στόχος είναι

⁸⁵¹ στο ίδιο, σσ.151-152.

⁸⁵² στο ίδιο, σ. 152.

⁸⁵³ στο ίδιο, σ.153.

⁸⁵⁴ Πράξη 25, ό.π., σ.173

⁸⁵⁵ στο ίδιο, σ. 176, η υπογράμμιση του εγγράφου.

⁸⁵⁶ στο ίδιο.

το σχολείο αυτό να αποτελέσει υπόδειγμα, ώστε να ιδρυθούν κατά το πρότυπό του και άλλα στην Αθήνα και σε άλλες μεγάλες πόλεις ανάλογα με τις ανάγκες.⁸⁵⁷

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ενώ η φοίτηση στους υπόλοιπους τύπους σχολείων απαιτούσε την καταβολή τελών από τους μαθητές ή την κοινότητα, στην περίπτωση αυτού του τύπου σχολείου ακολουθείται άλλη πολιτική. Έκδηλη είναι η προσπάθεια του καθεστώτος να επιδείξει ένα «κοινωνικό πρόσωπο», στοιχείο χαρακτηριστικό της φασίζουσας νοοτροπίας.

2.1.5. Διοίκηση Στοιχειώδους εκπαίδευσης

Η λειτουργία της εκπαίδευσης κατευθύνεται και επιβλέπεται από 90 επιθεωρητές, το έργο των οποίων παρακολουθείται και καθοδηγείται από 7 Γενικούς επιθεωρητές.⁸⁵⁸

Η γενική κατεύθυνση της Σ.Ε., δηλ. η σύνταξη των προγραμμάτων, των οδηγιών σχετικά με τον τρόπο διδασκαλίας και αγωγής, ο έλεγχος των διδακτικών βιβλίων κ.λπ. έχει ανατεθεί στο ΑΣΕ, αποτελούμενο από πέντε μέλη. Όλο το κράτος είναι διαιρεμένο σε 90 περιφέρειες Σ.Ε., η καθεμιά από τις οποίες διοικείται από έναν επιθεωρητή.⁸⁵⁹

2.2. Μέση εκπαίδευση

2.2.1. Τα γυμνάσια και άλλοι τύποι σχολείων

Στη Μ.Ε. εντάσσονται τα γυμνάσια (παλαιού και νέου τύπου), τα οποία στις δύο ανώτερες τάξεις διαιρούνται σε κλασικό και φυσικομαθηματικό τμήμα, τα πρακτικά λύκεια, τα προγυμνάσια, τα αστικά σχολεία, οι εμπορικές Σχολές, οι ιερατικές Σχολές και η Ναυτική Σχολή στην Ύδρα.⁸⁶⁰

2.2.2. Αστικά σχολεία

Κατά τη μεταξική περίοδο λειτούργησε ο τύπος του 5/τάξιου αστικού σχολείου,⁸⁶¹ το οποίο αργότερα μετατράπηκε σε 3/τάξιο,⁸⁶² διαφόρων κατευθύνσεων, όπως εμπορικής, γεωργικής, οικοκυρικής με γυναικείες τέχνες και βιοτεχνικής (μεταλλοτεχνίας, ξυλουργικής).⁸⁶³

2.2.3. Επαγγελματική εκπαίδευση

Σε διάφορες πόλεις του κράτους λειτουργούν κατώτερα γεωργικά σχολεία με στόχο την παροχή επαγγελματικής μόρφωσης στους απόφοιτους του δημοτικού σχολείου, αλλά και Μέσες γεωργικές σχολές. Επίσης, στην Αθήνα η Σιβιτανίδειος σχολή συστηματικά προπαρασκευάζει «εις τα διάφορα βιοτεχνικά επαγγέλματα δια αρτίων υπό πάσαν έποψιν εργαστηρίων».⁸⁶⁴ Εκτός απ' αυτή τον ίδιο σκοπό επιτελούν και άλλες μικρότερες επαγγελματικές σχολές, όπως η Σεβαστοπούλειος, το Ορφανοτροφείο Χατζηκώστα κ.λπ.⁸⁶⁵

⁸⁵⁷ στο ίδιο.

⁸⁵⁸ Οι αριθμοί αυτοί δίνουν την οργάνωση διοίκησης εκπαίδευσης πριν την ψήφιση του Α.Ν. 1977/ 22-9-1939, οπότε και ο αριθμός των Γεν. επιθεωρητών ανέρχεται από 7 στους 9.

⁸⁵⁹ Πράξη 25, *ό.π.*, σ.173.

⁸⁶⁰ στο ίδιο, σ. 179, και Πράξη 85/ 2 Αυγούστου 1941, σ.141.

⁸⁶¹ Πράξη 2, 10 Αυγούστου 1937, σ.7-10.

⁸⁶² Πράξη 116, 23 Αυγούστου 1939, σ. 156-170.

⁸⁶³ Πράξη 128, 19 Ιουλίου 1940, σσ. 196-202.

⁸⁶⁴ Πράξη 25, *ό.π.*, σ.173.

⁸⁶⁵ στο ίδιο.

2.3. Ανώτατη εκπαίδευση

Επιστημονικές σπουδές το 1939 παρέχονται από δύο πανεπιστήμια, των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης, από ένα Πολυτεχνείο στην Αθήνα, μια Ανώτατη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών, μία Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών και οι δύο στην Αθήνα,⁸⁶⁶ από τη Στρατιωτική σχολή Ευελπίδων.⁸⁶⁷ Επίσης, ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται και «εκ των 17 τμημάτων των μέχρι τούδε λειτουργουσών Παιδαγωγικών Ακαδημιών (αρρένων, θηλέων και μεικτών, δημοσίων και ανεγνωρισμένων) και εκ των λειτουργούντων 2 Ιεροδιδασκαλείων δύνανται να εξέρχονται και εξέρχονται περίπου κατ' έτος 950 δημοδιδάσκαλοι, εξ' ων 700 άρρενες και 250 θήλεις [...]».⁸⁶⁸

2.4. Εναλλακτικές δομές μάθησης

2.4.1. Γυναικεία εκπαίδευση

2.4.1.1. Η οικοκυρική εκπαίδευση

Πτυχές της γυναικείας εκπαίδευσης εντοπίζονται στην υπ' αριθμ. Πράξη 130 της 23/7/1940 του ΑΣΕ, μέσω της οποίας δίνονται «Αποκρίσεις ες ερωτήματα περί της οικοκυρικής εκπαιδύσεως, τα οποία εστάλησαν υπό του εν Γενεύη διεθνούς γραφείου εκπαιδύσεως». Στο έγγραφο γίνεται λόγος για τον σκοπό της οικοκυρικής εκπαίδευσης, τα σχολεία στα οποία διδάσκονται τα οικοκυρικά και το πρόγραμμα αυτών, οι μέθοδοι διδασκαλίας, τα υλικά μέσα και ο χώρος για τη διδασκαλία τους, το διδακτικό προσωπικό και η κοινωνική επίδραση της διδασκαλίας των Οικοκυρικών.⁸⁶⁹

Σκοπός

Η οικοκυρική εκπαίδευση έχει ως σκοπό «να καθοδηγή συστηματικώς τα κοράσια εις την ορθήν διοίκησιν του οίκου, εις την επιστημονικώς αρτίαν και υγιεινήν περιποίησιν των μελών της οικογενείας και εις την ορθήν διαπαιδαγώγησιν των τέκνων, όταν γίνουν μητέρες, εν γένει δε να αναπτύσση την αγάπην προς τον οικογενειακόν βίον».⁸⁷⁰

Μαθήματα

Τα οικοκυρικά μαθήματα διδάσκονται σε πρακτικό και θεωρητικό επίπεδο στα σχολεία της Σ.Ε., στα αστικά σχολεία θηλέων, στα γυμνάσια και λύκεια και σε κάποιες ειδικές σχολές. Στις έξι τάξεις των σχολείων Σ.Ε. διδάσκονται ραπτική, κέντημα, πλεκτική, και αρχές κοπτικής στην Ε' και ΣΤ' για ένα δίωρο εβδομαδιαία.⁸⁷¹

Στα αστικά σχολεία θηλέων, στα οποία φοιτούν για μια τριετία απόφοιτες μαθήτριες του δημοτικού σχολείου, διδάσκονται οικιακή οικονομία, στοιχεία νοσηλευτικής και βρεφοκομίας, κοπτική, ραπτική, υφασματολογία, πιλοποία υφαντική, κεντητική, πλεκτική, μαγειρική, πλυντική, κηπουρική και ανθοκομία. Οι ώρες διδασκαλίας διαφέρουν ανάλογα με τις περιστάσεις. Στα πέντε πρώτα χρόνια των γυμνασίων και λυκείων θηλέων διδάσκονται για ένα δίωρο και στα υπόλοιπα

⁸⁶⁶ Πράξη 25, ό.π., σ.179.

⁸⁶⁷ Πράξη 78, 30 Ιουνίου1939, σ. 270.

⁸⁶⁸ Πράξη 107, 9 Αυγούστου 1939, σ.70.

⁸⁶⁹ Πράξη 130, 23 Ιουλίου 1940, σ. 209-213.

⁸⁷⁰ στο ίδιο, σ. 209.

⁸⁷¹ στο ίδιο, σ. 210.

για μία ώρα, όλα τα οικιακά έργα (διάφορα είδη ραφής, μανταρίσματα κλπ.) και την οικιακή οικονομία. Στα σχολεία αυτού του είδους η διδασκαλία της Οικοκυρικής είναι υποχρεωτική και οι μαθήτριες εξετάζονται και βαθμολογούνται σ' αυτό όπως και στα υπόλοιπα μαθήματα.⁸⁷²

Μέθοδος

Η διδασκαλία των οικοκυρικών μαθημάτων, για τη μέθοδο της οποίας δεν έχουν εκδοθεί επίσημες οδηγίες, προσαρμόζεται στις τοπικές ανάγκες και επαφίεται στην πρωτοβουλία των διδασκουσών, από τις οποίες απαιτείται να αποβλέπουν κυρίως «εις την πρακτική άσκηση εκ της οποίας οφείλει να αφορμάται και εις την οποίαν να καταλήγη πάσα θεωρητική διδασκαλία». Διδακτικά εγχειρίδια δεν έχουν συνταχθεί από το κράτος αλλά μόνο από ιδιώτες. Οι μεγαλύτερες μαθήτριες επισκέπτονται παιδικούς σταθμούς, βρεφοκομεία και νοσοκομεία ιδιαίτερα παιδών, συστηματικότερα όμως ασκούνται στα αυξανόμενα μαθητικά συστήματα. Καθώς η συστηματική διδασκαλία των μαθημάτων αυτών είναι πρόσφατη, απουσιάζει η υλικοτεχνική υποδομή (χώροι, όργανα, σκεύη), αλλά καταβάλλεται προσπάθεια προκειμένου να καλυφθούν οι ελλείψεις, ενώ οι αναγκαίες δαπάνες επιβαρύνουν τα σχολικά ταμεία και το κράτος.⁸⁷³

Διδακτικό προσωπικό

«Διδασκαλία υπό καταλλήλων περιοδευόντων προσώπων επί του παρόντος δε γίνεται. Πιθανότατα θέλει γίνει έναρξις τιαύτης διδασκαλίας από του προσεχούς σχολικού έτους 1940-41».⁸⁷⁴ Στα σχολεία Σ.Ε. τα οικοκυρικά μαθήματα διδάσκονται από τις δασκάλες που διδάσκουν και τα υπόλοιπα μαθήματα, οι οποίες προετοιμάζονται στη διδασκαλία των οικοκυρικών στις Π.Α., όπου «ειδικώς εκπαιδευθείσα διδασκάλισσα διδάσκει τα οικοκυρικά». Αντίθετα, στις αστικές σχολές, στα γυμνάσια, τα λύκεια και στις ειδικές, συντηρούμενες από οργανώσεις, οικοκυρικές σχολές, «τα οικοκυρικά διδάσκονται υπό ειδικών διδασκαλισσών, αι οποίαι εκπαιδεύονται εις την εν Καλλιθέα...λειτουργούσαν Χαροκόπειον Ανωτέραν Οικοκυρικήν σχολήν. Υπάρχουν δε και τινες, αι οποίαι εσπούδασαν τα οικοκυρικά άλλαι μεν εν Αμερική, άλλαι δε εν Ευρωπαϊκαίς χώραις, ένθα από πολλού καλλιεργείται η οικοκυρική εκπαίδευσις», ενώ τα μαθήματα υγιεινής, νοσηλευτικής, νοσηλευτικής και βρεφοκομίας διδάσκονται από ειδικούς γιατρούς. Το εβδομαδιαίο διδακτικό ωράριο είναι 22-24 ώρες και μισθολογικά είναι εξισωμένες οι δασκάλες οικοκυρικής με αυτές των σχολείων στοιχειώδους εκπαίδευσης.⁸⁷⁵

Κοινωνική επίδραση της διδασκαλίας των οικοκυρικών

Επειδή δεν έχει αναπτυχθεί ευρύτατα η οικοκυρική εκπαίδευση δεν κατέστη δυνατό να επιδιωχθεί συστηματικότερα η επίδρασή της στο περιβάλλον μέσω ειδικών διαλέξεων προς τους γονείς, με εκδόσεις ειδικών βιβλίων χρησίμων στις μαθήτριες και στις οικογένειές τους. Ιδιαίτερα στις διδάσκουσες εξαιρείται «η χρησιμότης της καθοδηγήσεως των μαθητριών εις την παρασκευήν τροφών θρεπτικών, υγιεινών και μη υπέρ το δέον δαπανηρών, λαμβανομένων υπόψη ιδία των εγχωρίων προϊόντων και της

⁸⁷² στο ίδιο.

⁸⁷³ Πράξη 130, 23 Ιουλίου 1940, σ. 212.

⁸⁷⁴ στο ίδιο.

⁸⁷⁵ στο ίδιο.

ηλικίας των τρεφομένων, και δη αν πρόκειται περί ασθενών, γερόντων ή μικρών παιδιών».⁸⁷⁶

2.4.1.2.Σχολεία

Οι μορφωτικές επιλογές που έχει ένα κορίτσι την εποχή αυτή είναι να φοιτήσει αρχικά στα σχολεία της Σ.Ε., στα οικοκυρικά σχολεία, στα αστικά σχολεία θηλέων, στα γυμνάσια και λύκεια θηλέων, στη Χαροκόπειο Οικοκυρική Σχολή και στα διδασκαλεία οικοκυρικής εκπαίδευσης. Να επισημανθεί ότι στις νομοθετικές παρεμβάσεις της μεταξικής περιόδου δε γίνεται λόγος για ανώτερα Παρθεναγωγεία⁸⁷⁷ μεταξύ των σχολείων της Μ.Ε.

Η γυναικεία εκπαίδευση φαίνεται να αποτελεί ένα από τα προτάγματα του μεταξικού καθεστώτος, ιδιαίτερα για τις πόλεις της Βόρειας Ελλάδας, για οποίες φαίνεται ότι δεν λειτούργησε αυστηρά η νομοθετική διάταξη που ορίζει συγκεκριμένα κριτήρια προκειμένου να ιδρυθεί γυμνάσιο θηλέων: *«παρείδεν εν τινι μέτρω και αυτόν τον αριθμόν των μαθητών και μαθητριών και προέτεινεν ίδρυσιν Γυμνασίων ιδιαιτέρων δια τα θήλεα έχον υπόψη τους Εθνικούς λόγους, οι οποίοι υπαγορεύουσι την έντονον και επίμονον προσπάθειαν, ήτις δέον να καταβληθή όπως προκληθή η όσον το δυνατόν μεγαλύτερα αύξησις του αριθμού των μαθητριών, αι οποίαι απολυόμεναι των γυμνασίων θα αποδίδωνται εις την κοινωνίαν πραγματικά Ελληνίδες δυνάμεναι να επιδράσωσιν ευεργετικώτατα από τε της Κοινωνικής και Εθνικής πλευράς επί μείζονος κατά τον μάλλον ή ήττον κύκλον, αποβαίνουσαι ούτω συντελεσταί της υπό του Κράτους επιδιωκομένης ηθικής και πνευματικής αναπλάσεως. Αι αυταί ως άνω σκέψεις επέδρασαν επί της γνώμης του Συμβουλίου και όσον αφορά εις τα Γυμνάσια των αρρένων και προκειμένου περί της Βορείου Ελλάδος».*⁸⁷⁸

Οικοκυρικές Σχολές

Εκτός από την πολιτεία και η Φ.Ε.⁸⁷⁹ συντηρεί μονοετή Οικοκυρική Σχολή στην Αθήνα *«δι' ωρίμους νεανίδας»*, οι οποίες συμπλήρωσαν τουλάχιστο δεκαετή σχολική φοίτηση, και διετή σχολή στη Θεσσαλονίκη *«τη αρωγή της Πολιτείας»*. Οικοκυρικές Σχολές συντηρούν και ορισμένες γυναικείες οργανώσεις στην Αθήνα και στην επαρχία, όπως το Λύκειο Ελληνίδων.⁸⁸⁰

Η ίδρυση Οικοκυρικών Σχολών σε «ευάλωτες περιοχές», όπως η Θεσσαλονίκη, στις οποίες ανθούν οι ξένες προπαγάνδες, φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα το υπουργείο και το ΑΣΕ. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, έχοντας υπόψη του έγγραφο που το υπουργείο διαβιβάζει, όπως της Γ. Διοικήσεως Μακεδονίας, εμπιστευτικό έγγραφο

⁸⁷⁶ στο ίδιο, σ. 213.

⁸⁷⁷ Τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία ήταν μια διέξοδος για κορίτσια που δεν επιθυμούσαν ανώτερες σπουδές και θεσμοθετήθηκαν το 1929 στη θέση των αστικών του 1913, στο Ν. 4373/1929.

⁸⁷⁸ Πράξη 116, ό.π., σ. 168.

⁸⁷⁹ Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία (Φ.Ε.) ιδρύθηκε το 1836 με πρωτοβουλία του Ι.Π. Κοκκώνη και αποτέλεσε τον κύριο φορέα της γυναικείας εκπαίδευσης τον 19^ο αι., στοχεύοντας να περιορίσει τη ροή των μαθητριών στα σχολεία των δυτικών ιεραποστόλων. Η Φ.Ε. υποκαθιστούσε το κράτος στον τομέα της γυναικείας εκπαίδευσης, αλλά υποστηριζόταν, εποπτευόταν και χρηματοδοτούνταν (μέσω υποτροφιών) από αυτό, στο Κατερίνα Δαλακούρα, Σιδηρούλα Ζιώγου, «Η εκπαίδευση των γυναικών. Οι γυναίκες στην εκπαίδευση. Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18^{ος} – 20^{ος} αι.)», σ. 67,71, στην ιστοσελίδα

[file:///C:/Users/user/Downloads/02_15210_Master_Document%20\(6\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/02_15210_Master_Document%20(6).pdf) [Ανακτήθηκε: 3/11/2018].

⁸⁸⁰ στο ίδιο.

του υφυπουργείου Δημόσιας Ασφάλειας, την αναφορά του Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών Σχολείων *«περί των προθέσεων των εν Θεσσαλονίκη ξένων σχολών ως προς την Οικοκυρικήν μόρφωσιν»*, θεωρώντας αναγκαία την ίδρυση και δεύτερης Οικοκυρικής σχολής στη Θεσσαλονίκη, τοποθετείται υπέρ αυτής.⁸⁸¹

Συγκεκριμένα, αναγνωρίζεται ότι δεν είναι δυνατή η ίδρυση αστικού σχολείου Οικοκυρικής και γυναικείων τεχνών στη Θεσσαλονίκη, επειδή ο αριθμός των αστικών σχολείων που προβλέπεται από τον νόμο έχει συμπληρωθεί.⁸⁸² Ωστόσο, η ίδρυση και δεύτερης Οικοκυρικής Σχολής στην πόλη υπαγορεύεται εκ των πραγμάτων, ειδικά εξαιτίας της πρωτοφανούς συρροής μαθητριών στην Οικοκυρική Σχολή της Φ.Ε., η οποία από το προηγούμενο έτος λειτούργησε στην περιοχή (1939), *«όπερ καταδεικνύει εναργώς τας εκπαιδευτικάς ανάγκας των λαϊκοτέρων τάξεων της πόλεως ταύτης και την υγιή αντίληψιν αυτών ως προς την μόρφωσιν των κοριτσιών των»*.⁸⁸³ Διατυπώνεται η άποψη ότι η Οικοκυρική Σχολή είναι σκόπιμο να στεγαστεί σε διδακτήριο *«εις την αυτήν και η Ιταλική Οικοκυρική Σχολή συνοικίαν κείμενον, ώστε η ίδρυσις αυτής να έχη άμεσον αντίκτυπον επί του αριθμού των εις την ξένην Σχολήν φοιτωσών μαθητριών»*, άποψη κατά το ΑΣΕ ψυχολογικά και πρακτικά ορθή, η οποία όμως θα έπρεπε ήδη να ληφθεί υπόψη από την προηγούμενη χρονιά, έτος ίδρυσης της Οικοκυρικής Σχολής της Φ.Ε.⁸⁸⁴

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο επαναλαμβάνει τη θέση του ότι *«Σχολαί, και δη πρακτικά, έχουσαι την υψίστην εθνικήν αποστολήν να παραλύσωσι την ξένην προπαγάνδαν, δέον να λειτουργώσιν αρτίως, διαθέτουσαι τας δια την άνετον διεξαγωγήν των ειδικών ασκήσεων των μαθητών απαιτούμενας εγκαταστάσεις, μάλιστα δε προκειμένου να στεγάζωνται πλησίον των ξένων σχολών, ότι η έγκρισις ούσα άμεσος επ' ουδενί λόγω επιτρέπεται να αποβαίνει εις βάρος του ιδικού μας σχολείου»*. Τελικά προκρίνεται η λύση να αναβληθεί, η προτεινόμενη από τον Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων ίδρυση Οικοτροφείου, αφού μελετηθεί από τις τοπικές αρχές. Οι προοριζόμενοι πόροι για τον σκοπό αυτό να διατεθούν *«δια την προικοδότησιν και τον εφοδιασμόν της τε νυν λειτουργούσης και της ενδεχομένως ιδρυθησομένης οικοκυρικής Σχολής δια των απαραίτητων εποπτικών μέσων υλικών πρακτικής ασκήσεως, σκευών και επίπλων[...]»*, και προσωρινά οι ανάγκες για ίδρυση Οικοτροφείου να καλυφθούν μέσω της *«Στέγης Φαλαγγιτίσεως»*.⁸⁸⁵

Γυμνάσια θηλέων

Το αίτημα ίδρυσης γυμνασίου θηλέων βρίσκει ομόφωνο το ΑΣΕ, καθώς θεωρείται ότι θα συμβάλει στην οικοδόμηση υγιούς κοινωνίας.⁸⁸⁶ Ορισμένες φορές το κόστος πρόσληψης δασκάλας οικοκυρικών μαθημάτων φαίνεται πως επωμίζεται η κοινότητα, όπως στο παράδειγμα του γυμνασίου Άνω Βιάννου (Ηρακλείου). Ο Γεν. επιθεωρητής της Η' περιφέρειας Μ.Ε. αναφέρεται στην ανάγκη πρόσληψης στο εν λόγω γυμνάσιο της Αντιγόνης Μιαούλη, πτυχιούχου της Χαροκοπείου Οικοκυρικής

⁸⁸¹ Πράξη 155, 3 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 26.

⁸⁸² Σύμφωνα με τον Α.Ν. 1800/1939, άρθρο 3, το σύνολο των αστικών σχολείων της χώρας δε θα πρέπει να ξεπερνά τα 120.

⁸⁸³ Πράξη 155, ό.π., σ. 27.

⁸⁸⁴ στο ίδιο.

⁸⁸⁵ στο ίδιο.

⁸⁸⁶ Πράξη 35, 21 Μαρτίου 1939, σ. 260.

Σχολής Καλλιθέας, που διαμένει εκεί, την αμοιβή της οποίας θα κατέβαλε η κοινότητα. Το ΑΣΕ γνωματεύει ότι θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η οικονομία αυτή ως προς τη διδασκαλία οικοκυρικών μαθημάτων υπό συγκεκριμένους όρους: ο διευθυντής να έχει υπόψη ότι η διδασκαλία του μαθήματος θα είναι προαιρετική για τις μαθήτριες, οι οποίες δε θα βαθμολογούνται από τη διδασκάλισσα και ότι γενικά θα πρόκειται για καθαρά ιδιωτική και εξωπρογραμματική διδασκαλία, για την οποία λόγω της σπουδαιότητας θα διατίθεται εκ μέρους του σχολείου η αίθουσα και τα υπόλοιπα αναγκαία μέσα.⁸⁸⁷

Χαροκόπειος Οικοκυρική Σχολή- διδασκαλείο οικοκυρικής εκπαίδευσης

Εκπαιδευτικό ίδρυμα άμεσα συνυφασμένο με τη γυναικεία εκπαίδευση είναι η Χαροκόπειος Οικοκυρική Σχολή Καλλιθέας. Το ΑΣΕ με αφορμή το αίτημα της διευθύντριας για ίδρυση και δεύτερης θέσης καθηγήτριας Οικοκυρικών παρέχει πληροφορίες για την εξέλιξη της σχολής, η οποία σύμφωνα με τον Α.Ν. 1848/1939, συμπεριλαμβάνεται στα σχολεία Μ.Ε. Σ' αυτήν προσαρτήθηκε διτάξιο διδασκαλείο οικοκυρικής εκπαίδευσης, θεσπίστηκε μία θέση καθηγήτριας Οικοκυρικών, ακολούθησε η μετατροπή του διδασκαλείου αυτού σε τριτάξια ανώτερη Οικοκυρική Σχολή και μετέπειτα επανίδρυση και προσθήκη σ' αυτήν δύο τάξεων διδασκαλείου Οικοκυρικής Εκπαίδευσης.⁸⁸⁸ Συνέπεια όλων αυτών των μεταβολών ήταν 55 ώρες διδασκαλίας να επιβαρύνουν μία μόνη καθηγήτρια των Οικοκυρικών, την κ. Ελένη Σδριν και τη διευθύντρια, κ. Κ. Δημητριάδου. Η προσθήκη και δεύτερης καθηγήτριας θα επέτρεπε εκτός των άλλων την απαραίτητη διαίρεση των τάξεων σε τμήματα κατά τις ώρες της πρακτικής εξάσκησης και θα καθιστούσε συστηματικότερη την καθοδήγηση των μαθητριών. Η σχολή συγκαταλέγεται στα ανώτερα ιδρύματα, καθώς καταρτίζει διδακτικό προσωπικό των Π.Α. θηλέων προοριζόμενο για τη Μ.Ε. Το ΑΣΕ συμφωνεί με τη διευθύντρια ότι για τον διορισμό δεύτερης θέσης καθηγήτριας Οικοκυρικών στη Σχολή απαιτούνται ειδικές σπουδές με πρακτική εξάσκηση στο Εξωτερικό (Ευρώπη ή Αμερική), τουλάχιστο διετείς, και απολυτήριο γυμνασίου.⁸⁸⁹

Επιπλέον, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο προτείνει τρόπους οικονομικής αυτάρκειας της Σχολής, μέσω της συστηματικής καλλιέργειας του περιβάλλοντος μεγάλης έκτασης κήπου, προκειμένου να αυξηθούν οι πόροι της και να μπορέσει η ίδια να ενισχύσει το συσσίτιο που λειτουργεί σ' αυτή. Εξάλλου, το μορφωτικό πρόγραμμα της σχολής προβλέπει ειδική εξάσκηση των μαθητριών σε ορισμένα έργα γεωργικής οικονομίας, όπως Ανθοκομία, Λαχανοκομία, οικιακή Κτηνοτροφία κλπ., συνεπώς θεωρείται από το ΑΣΕ επιβεβλημένος ο διορισμός γεωπόνου με την ίδρυση θέσης καθηγητή Γεωπονικών σ' αυτή, γιατί η διδασκαλία του μαθήματος γίνεται από αποσπασμένο καθηγητή και πολύ μεγάλο μέρος της έκτασης του κήπου μένει ακαλλιέργητο.⁸⁹⁰

⁸⁸⁷ Πράξη 183, 14 Δεκεμβρίου 1939, σσ. 338- 340.

⁸⁸⁸ Πράξη 186, 19 Δεκεμβρίου 1939, σσ. 362-363. Β.Δ. 28 Ιουλίου 1937 «Περί προσαρτήσεως διταξίου τμήματος εις την Ανωτέραν Χαροκόπειον Οικοκυρικήν σχολήν προς μόρφωσιν διδασκαλισσών οικοκυρικών μαθημάτων», ΦΕΚ 309, τ. Α' σ. 2014.

⁸⁸⁹ Πράξη 186, ό.π., σσ. 363-364.

⁸⁹⁰ στο ίδιο, σ. 365.

Στις προτάσεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου περιλαμβάνεται και η εισαγωγή διδασκαλίας κλάδων εθνικής βιοτεχνίας, οι οποίοι ατυχώς απουσιάζουν. Είναι επιβεβλημένη η εξάπλωση, ενίσχυση και προαγωγή μέσω της διδασκαλίας αυτών στα αστικά σχολεία θηλέων και ανώτερα οικοκυρικά και επαγγελματικά σχολεία, ωστόσο, είναι αδύνατη, εφόσον το διδακτικό προσωπικό των σχολείων αυτών δεν έχει ούτε στοιχειωδώς ασκηθεί σ' αυτούς τους κλάδους, όπως στην Υφαντική και την Ταπητουργία.⁸⁹¹

Κατώτερα οικοκυρικά σχολεία

Ενδεικτικά, αναφέρουμε την περίπτωση του κατώτερου οικοκυρικού σχολείου στη Ζαγορά, για την αρτιότερη λειτουργία του οποίου το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο προτείνει στο υπουργείο μια σειρά μέτρων, προκειμένου να ανταποκριθεί στις ειδικές μορφωτικές και κοινωνικές ανάγκες του τόπου και να ενισχυθεί το μαθητικό δυναμικό του. Προτείνεται η έγκριση της αιτούμενης προσθήκης του μαθήματος της Κοπτικής και Ραπτικής και ο διορισμός ειδικής δασκάλας, αλλά να διαγραφούν από το πρόγραμμα αυτού του σχολείου τα εμπορικά μαθήματα (αυτά είχαν ενταχθεί το σχ. έτος 1935-36), γιατί από τη μια δεν εντάσσονται στο πλαίσιο των ειδικών επιδιωκόμενων σκοπών των οικοκυρικών σχολείων και από την άλλη γιατί ενισχύουν *«την πολλαχώς ανεπιθύμητον τάσιν διαρροής των κατοίκων μικρών μερών προς τα μεγάλα αστικά κέντρα»*.⁸⁹²

Ειδική αναφορά γίνεται στα μαθήματα χειροτεχνίας, στα οποία πρέπει να δοθεί όσο το δυνατό γίνεται τοπικός χαρακτήρας, προκειμένου τα είδη και τα θέματα της λαϊκής τέχνης στη Θεσσαλία να χρησιμεύσουν ως αφετηρία της εργασίας των μαθητριών. Η στόχευση είναι να δημιουργηθούν στελέχη *«προς άσκησιν τοπικής λαϊκής γυναικείας βιοτεχνίας, η οποία και την αγάπην προς το πάτριον έδαφος θέλη τονώσει και πηγή προσόδων θ' αποβή εις τε την οικογένειαν και την περιφέρειαν, χωρίς να απασχολούνται αι γυναίκες εκτός του οίκου και μακράν του τόπου των»*.⁸⁹³

Επίσης, καταγράφεται το αίτημα οκτώ κοινοτήτων της περιφέρειας Αλιστράτης για ίδρυση στην πόλη αυτή Οικοκυρικής Σχολής θηλέων, όπως και της Γεν. Διοίκησης Κρήτης για ίδρυση αστικού σχολείου θηλέων οικοκυρικής κατεύθυνσης, σε αντικατάσταση του καταργημένου Ανώτερου Παρθεναγωγείου. Τα αιτήματα όμως δεν μπορούν να ικανοποιηθούν, λόγω του περιορισμένου νομοθετικά αριθμού των αστικών σχολείων. Ακόμη όμως κι αν οι συνθήκες επιτρέψουν την αύξηση των αστικών σχολείων, *«ενδεδειγμένον θα ήτο να προηγηθώσι του Ηρακλείου εις την ίδρυσιν αυτού αι πόλεις της Καβάλλας, των Πατρών, της Κοζάνης και της Αλιστράτης, δι ευνοήτους λόγους»*.⁸⁹⁴

2.4.2.Νυχτερινές σχολές

Για την εκπαίδευση όσων δεν πρόκειται να φοιτήσουν σε ανώτερα σχολεία ενηλίκων, αλλά και για την εκπαίδευση των αναλφάβητων μεριμνούν διάφοροι, προστατευόμενοι από το κράτος, σύλλογοι και οργανώσεις, μέσω διαλέξεων και

⁸⁹¹ στο ίδιο.

⁸⁹² Πράξη 10, 24 Ιανουαρίου 1939, σσ. 56-57.

⁸⁹³ Πράξη 10, ό.π., σ. 57.

⁸⁹⁴ Πράξη 153, 29 Αυγούστου 1940, σ. 19-20.

νυχτερινών σχολών.⁸⁹⁵ Όπως προκύπτει από τη γενική έκθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, οι νυχτερινές σχολές εντάσσονται στη Σ.Ε.,⁸⁹⁶ ίσως γιατί οι γνώσεις που προσφέρουν είναι βασικές αλλά και γιατί απευθύνονται κυρίως σε αναλφάβητους ή σε άτομα που δεν ολοκλήρωσαν τις εγκύκλιες σπουδές τους.

Το ΑΣΕ καλείται από το υπουργείο να τοποθετηθεί περί «του όλου ζητήματος της ιδρύσεως και λειτουργίας δημοσίων νυχτερινών σχολών, ως και της τοιαύτης των υπό αναγνωρισμένων σωματείων συντηρουμένων τοιαύτων», ζήτημα για το οποίο ενδιαφέρεται και ο Γεν. Διοικητής Θεσσαλονίκης με εμπιστευτική εγκύκλιό του.⁸⁹⁷ Με βάση το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο της εποχής που σχετίζεται με τις νυχτερινές σχολές αποφασίζεται η ίδρυση *Δημόσιων Νυχτερινών Σχολών Αναλφάβητων και Στοιχειώδους Μορφώσεως*, σε όλες τις παραμεθόριες περιοχές, στους ξενόφωνους και προσφυγικούς συνοικισμούς, στα μεγάλα αστικά κέντρα, αλλά και όπου δραστηριοποιούνται οι ξένες προπαγάνδες.⁸⁹⁸

Προβλέπεται, αν είναι δυνατό, να υποχρεωθούν με ειδικό νόμο όλες οι μεγάλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις της χώρας να ιδρύσουν και να συντηρήσουν «*ιδία δαπάνη*» νυχτερινές σχολές, να ενισχυθούν υλικά τα Φιλανθρωπικά Σωματεία και οι κοινότητες οι οποίες συντηρούν νυχτερινές σχολές, να λειτουργήσουν σ' αυτές «*ιδία τμήματα δια γυναίκας*», στις οποίες θα διδάσκουν δημοδιδασκάλισσες, εφόσον υπάρχουν, διότι η συνδιδασκαλία αποτελεί ενιαχού κώλυμα δια την προσέλευσιν και θηλέων εις τας Σχολάς».⁸⁹⁹

Μαθήματα- διδακτικό προσωπικό

Τα μαθήματα που θα διδάσκονται είναι τα Θρησκευτικά, η Εθνική Γλώσσα και Ιστορία, η Γεωγραφία, η Αγωγή του Πολίτη, η Υγιεινή και οι πρώτες βοήθειες, η Πρακτική Αριθμητική και ορισμένες πρακτικές Πραγματογνωστικές γνώσεις, οι οποίες ορίζονται από τις ανάγκες του τόπου στον οποίο λειτουργεί η σχολή (π.χ. γεωργικές, κτηνοτροφικές κλπ.). Πέρα από τα παραπάνω μαθήματα, στα τμήματα θηλέων το πρόγραμμα προβλέπεται να περιλαμβάνει και στοιχειώδεις γνώσεις Νοσηλευτικής, Βρεφοκομίας, Οικιακής Οικονομίας, εργόχειρων, εφόσον υπηρετεί στον τόπο λειτουργίας της σχολής δασκάλα.⁹⁰⁰

Επίσης, γίνεται λόγος για το οριζόμενο από τον επιθεωρητή Σ.Ε. διδακτικό προσωπικό, που θα στελεχώσει τις δημόσιες νυχτερινές σχολές, όπως και αυτό που προορίζεται για τα συντηρούμενα από τα σωματεία, κοινωφελή ιδρύματα ή κοινότητες νυχτερινά σχολεία, για τα οποία προτιμώνται αδιόριστοι δάσκαλοι και καθηγητές.⁹⁰¹

Τέλος, αναγνωρίζονται ως ισότιμες προς τα δημοτικά σχολεία του κράτους, εφόσον διδάσκεται σ' αυτά η ύλη του επίσημου Α.Π., οι νυχτερινές εξατάξιες σχολές Απόρων Παίδων του «Πειραϊκού Συνδέσμου», η νυχτερινή σχολή Απόρων Παίδων

⁸⁹⁵ Πράξη 25, *ό.π.*, σ.178.

⁸⁹⁶ Πράξη 85, *ό.π.*, σ.116.

⁸⁹⁷ Πράξη 57, 19 Ιουλίου 1938, σ. 297.

⁸⁹⁸ Δ. 20 Νοεμβρίου/2 Δεκεμβρίου 1929 «Περί του τρόπου λειτουργίας των νυχτερινών σχολών» και Α.Ν. 2, 2 Νοεμβρίου 1935, άρθρο 51 στο πράξη 57, *ό.π.*

⁸⁹⁹ στο ίδιο.

⁹⁰⁰ Πράξη 57, *ό.π.*, σ. 298.

⁹⁰¹ στο ίδιο.

του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού, τα νυχτερινά πλήρη δημοτικά σχολεία του Εθνικού Ιδρύματος προστασίας εργαζόμενου παιδιού, η νυχτερινή σχολή του Σωματείου Κυριών Καβάλας «η Εθνική Άμυνα» και η νυχτερινή σχολή της Αδελφότητας Κυριών και Δεσποινίδων Καβάλας «Η Αγία Βαρβάρα». Τέλος, το ΑΣΕ προτείνει «*όπως ιδρυθεί οπωσδήποτε Νυχτερινόν Γυμνάσιον εν Θεσσαλονίκη, είτε δημόσιον, είτε ιδιωτικόν, ενισχυομένης προς τούτο υλικώς και ηθικώς της Μακεδονικής Εκπαιδευτικής Εταιρείας ή άλλου τινός αναλόγου Σωματείου*».⁹⁰²

Η φοίτηση στα νυχτερινά γυμνάσια ορίστηκε οκταετής και τετραετής για τις νυχτερινές αστικές σχολές.⁹⁰³

⁹⁰² στο ίδιο, σσ. 299-300.

⁹⁰³ Πράξη 190, 31 Οκτωβρίου 1940, σ. 254.

3. Μεταβολές

(Ίδρυση οκτατάξιων ή εξατάξιων γυμνασίων αρρένων/θηλέων, πρακτικών γυμνασίων, πεντατάξιων ή τριτάξιων αστικών, κ.α.)

Το ΑΣΕ παρέχει μια αρκετά σαφή εικόνα των μεταβολών που επήλθαν στη διάρθρωση της εκπαίδευσης κατά τη μεταξική περίοδο, καθιστώντας εναργέστερο τον αντίκτυπό τους στην εκπαιδευτική και κοινωνική πραγματικότητα της εποχής.

3.1. Μεταβολές στη δομή εκπαίδευσης

Στην υπ' αριθμ. 25 Πράξη της 27/2/1939 εκτίθεται αδρομερώς η διαρκώς μεταβαλλόμενη δομή της Μ.Ε. ως εξής: «*Μέχρι προ διετίας μετά την αποφοίτησιν εκ της 6^{ης} τάξεως του δημοτικού σχολείου εισήγοντο οι βουλόμενοι κατόπιν εισητηρίων εξετάσεων εις Γυμνάσιον έχον 6 τάξεις. Από δε του σχολικού έτους 1937-1938 εισάγονται κατόπιν εισητηρίων εξετάσεων αποφοιτώντες εκ της 4^{ης} τάξεως του δημοτικού σχολείου εις Γυμνάσιον αποτελούμενον εξ 8 τάξεων*».⁹⁰⁴ Η αλλαγή αυτή, με την οποία δημιουργούνται και τα 5/τάξια αστικά σχολεία, πρόκειται να ισχύσει από το σχολικό έτος 1937-1938, αποτυπώνεται και στην Πράξη υπ' αριθμ. 2 της 10/8/1937, με την οποία το ΑΣΕ γνωμοδοτεί για τα σχολεία Μ.Ε. που πρόκειται να ιδρυθούν σύμφωνα με τον Α.Ν.770/1937.⁹⁰⁵ Η μεταβολή φαίνεται, σύμφωνα με έγγραφο του προς την ελληνική πρεσβεία στο Μπουένος Άιρες, πως συνοδεύεται από την επιδίωξη να μειωθούν τα 194 γυμνάσια και πρακτικά λύκεια που λειτουργούν το 1939 σε 125 γυμνάσια, των οποίων οι τελευταίες τάξεις θα διαιρούνται σε τμήμα κλασικό, φυσικομαθηματικό και εμπορικό.⁹⁰⁶

Ωστόσο, πριν ακόμη ευδοκιμήσουν τα νέα 8/τάξια γυμνάσια, δύο χρόνια μετά νέα μεταβολή, το καθεστώς έρχεται να αλλάξει και πάλι τον χώρο της Μ.Ε. με την ίδρυση των εξατάξιων γυμνασίων. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο με βάση τους Α.Ν. 1800/1939, Α.Ν.1849/1939, Α.Ν.1863/1939, τις εκπαιδευτικές ανάγκες των συνοικισμών και τις γνωματεύσεις των Γεν. επιθεωρητών Μ.Ε., σε συνδυασμό με τις αιτήσεις των δημοτικών, κοινοτικών και άλλων αρχών και των ενδιαφερόμενων ομάδων ιδιωτών, σταθμίζοντας παράγοντες σχετικούς με τη αναγκαιότητα και ωφελιμότητα της ίδρυσης σχολείων Μ.Ε. και το είδος του σχολείου, γνωμοδοτεί υπέρ της ίδρυσης εξατάξιων γυμνασίων και τριτάξιων αστικών σχολείων σε πόλεις και κωμοπόλεις, τα οποία και καθορίζει.⁹⁰⁷

Εξαιρετικό ενδιαφέρον, για την απόκτηση μιας εικόνας των διαστάσεων των μεταβολών που υπέστη η Μ.Ε., παρουσιάζει το εδάφιο 14 της υπ' αριθμ. 146 Πράξης του ΑΣΕ, της 20/8/1940. Μάλιστα, στο εν λόγω εδάφιο είναι έκδηλη η κριτική που ασκεί το ΑΣΕ στην εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου σχετικά με τις συχνές μεταβολές του τύπου των σχολείων και των επιπτώσεών της στην ποιότητα της εκπαίδευσης.

⁹⁰⁴ Πράξη 25, *ό.π.*, σ. 178.

⁹⁰⁵ Πράξη 2, *ό.π.*, σσ. 5-11.

⁹⁰⁶ Πράξη 25, *ό.π.*, σ. 178.

⁹⁰⁷ Πράξη 116, *ό.π.*, σ. 156-168.

Ορμώμενο των αιτημάτων, που υποβάλλονταν σ' αυτό, ίδρυσης γυμνασίων Νέου Τύπου (Ν.Τ.) σε διάφορες πόλεις ή κωμοπόλεις ή μεταφοράς υφιστάμενων εξατάξιων γυμνασίων από κάποια κωμόπολη σε άλλη, θέτει υπ' όψη του υπουργείου κάποιες διαπιστώσεις. Εκκινώντας από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 προβαίνει στην κριτική του μέτρου δημιουργίας του νέου τύπου σχολείου, του ημιγυμνασίου που εκτόπισε το τριτάξιο Ελληνικό σχολείο Μ.Ε., σχολείο αντίστοιχο με τις τρεις τάξεις του εξατάξιου γυμνασίου, και στις έδρες αυτού άρχισαν να λειτουργούν οι δύο πρώτες τάξεις του 6/τάξιου γυμνασίου, του στηριζόμενου σε 6/ετές σχολείο Σ.Ε. Το παραπάνω σχολείο, αν και λειτουργούσε με το όνομα ημιγυμνάσιο, στην πραγματικότητα δεν ήταν, δεδομένου ότι ο αριθμός των τάξεών του ανταποκρινόταν μόλις στο 1/3 του αριθμού των τάξεων του γυμνασίου. Ούτε όμως ολοκληρωμένο σχολείο ήταν, που να μπορεί να ικανοποιήσει πραγματικές εκπαιδευτικές ανάγκες, αφού επρόκειτο απλώς για τμήμα ενός μεγαλύτερου σχολείου, *«το οποίον έπρεπε να διεξέλθη ο μαθητής ολόκληρον, όπως απέλθη με απηρτισμένον κύκλον γνώσεων, αι οποίαι μόνον υπό τον όρον της πληρότητος και τελειώσεως δύνανται να θεωρηθώσιν ως παιδαγωγούσαι και παρέχουσαι πραγματικά εφόδια δια την αντιμετώπισιν των βιωτικών αναγκών εις τον εφιέμενον αληθούς μορφώσεως ελληνοπαιδα, ήτο ουχ ήττον έστω και κατά πλάσμα σχολείον, ανώτερον του της στοιχ. εκπαιδεύσεως»*.⁹⁰⁸

Ωστόσο, οι κάτοικοι των διάφορων συνοικισμών, συνηθισμένοι να έχουν Ελληνικό σχολείο, δηλ. κατώτερο κύκλο Μ.Ε., και εκτιμώντας ότι τα παιδιά τους θα έχουν διεξόδους εκπαιδευτικές, μετά την ολοκλήρωση της Σ.Ε., παρακολουθώντας κάποιο ανώτερο σχολείο, δέχτηκαν αδιαμαρτύρητα αυτά τα *«ανάπηρα σχολεία»*. Άλλωστε, δεν μπόρεσαν να συνειδητοποιήσουν τη μεταβολή που επήλθε εις βάρος της αληθινής μόρφωσης. Σημειώνεται από το ΑΣΕ ότι ο πραγματικός λόγος που οδήγησε τους μεταρρυθμιστές στη δημιουργία αυτού του τύπου σχολείου δεν είχε καμιά σχέση με την εξυπηρέτηση των πραγματικών εκπαιδευτικών αναγκών του Έλληνα, αλλά οφειλόταν αποκλειστικά και μόνο στην ανάγκη εξουδετέρωσης κάθε εκδήλωσης διαμαρτυρίας.⁹⁰⁹ Αξίζει να γίνει μνεία στους ιδιαίτερα απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιεί το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο για τα ημιγυμνάσια: *«ανάπηρα»*, *«δήθεν σχολείου»*.

Στη συνέχεια το ΑΣΕ αναφέρεται στις εφαρμοζόμενες από το σχολικό έτος 1937 και εξής μεταβολές της μεταξικής περιόδου, τις οποίες ονομάζει *«εκπαιδευτική μεταρρύθμιση»*. Πρόκειται για την ίδρυση των 8/τάξιων γυμνασίων, των 5/τάξιων θεωρητικών κύκλων που αντιστοιχούσαν στις πέντε πρώτες τάξεις του 8/τάξιου γυμνασίου και των 5/τάξιων αστικών σχολείων, όλα στηριζόμενα σε τετρατάξιο κύκλο Σ.Ε. Οι μεταβολές αυτές είχαν ως επίπτωση την κατάργηση των ημιγυμνασίων, η οποία όμως δεν έγινε άμεσα αλλά βαθμιαία, προκειμένου να μη θιγούν είτε όσοι ήδη φοιτούσαν σ' αυτά είτε στις δύο ανώτερες τάξεις της Σ.Ε.

⁹⁰⁸ Πράξη 146, 20 Αυγούστου 1940, σσ. 347-348.

⁹⁰⁹ Πράξη 146, ό.π., σσ. 348-349.

Συνεπώς, τα ημιγυμνάσια επέζησαν για μια τετραετία, «τερματίσαντα τον βίον αυτών κατά το λήξαν σχολικόν έτος 1939-40».⁹¹⁰

Μετάπειτα, γίνεται αναφορά στη νέα εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που συνίσταται στην «ίδρυσιν των 6/τάξιων γυμνασίων των στηριζομένων επί τετρατάξιων σχολείων στοιχειώδους εκπαιδύσεως, των διταξίων Λυκείων στηριζομένων επί των εξατάξιων Γυμνασίων και των τριταξίων αστ. Σχολείων στηριζομένων επί 6/ξίου κύκλου στοιχειώδους εκπαιδύσεως».⁹¹¹ Συνεπώς, συνεχίζει το ΑΣΕ, το νέο εξατάξιο γυμνάσιο είναι το μοναδικό σχολείο Μ.Ε. το οποίο ανταποκρίνεται στις εκπαιδευτικές ανάγκες του *Ελληνόπαιδος*. Βέβαια, υπάρχει και το τριτάξιο αστικό σχολείο, που στηρίζεται στο εξατάξιο δημοτικό σχολείο, αλλά το σχολείο αυτό ανταποκρίνεται σε άλλες εκπαιδευτικές επιδιώξεις, από αυτές της πλειοψηφίας των μαθητών, οι οποίες μπορούν να ικανοποιηθούν μόνο από το εξατάξιο γυμνάσιο.⁹¹²

Συνεπώς, είναι ευεξήγητες και δικαιολογημένες οι προσπάθειες μεγάλου αριθμού κατοίκων των συνοικισμών για απόκτηση εξατάξιου γυμνασίου, ιδιαίτερα των συνοικισμών εκείνων στους οποίους λειτουργούσαν παλαιότερα Ελληνικά σχολεία, μετάπειτα ημιγυμνάσια, και κυρίως όπου είχαν ιδρυθεί κατά τη μεταρρύθμιση του 1937 οι λεγόμενοι κατώτεροι κύκλοι, πολύ δε περισσότερο όπου λειτουργούσαν εξατάξια γυμνάσια Παλαιού Τύπου (Π.Τ.). Εφόσον οι συνοικισμοί αυτοί είδαν να στερούνται οποιοδήποτε σχολείο Μ.Ε. κατά την εφαρμογή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1937 είναι λογικό να επιθυμούν την ύπαρξή του. Επιπλέον λόγος, που δικαιολογεί την αξίωση ίδρυσης εξατάξιου γυμνασίου από αξιόλογες πόλεις και κωμοπόλεις, είναι η πληθυσμιακή αύξηση αλλά και η αύξηση των νέων που αποβλέπουν σε όσο το δυνατό περισσότερα μορφωτικά εφόδια. Οδηγείται λοιπόν κανείς στο συμπέρασμα ότι είναι πραγματική και πλήρως δικαιολογημένη η ανάγκη ίδρυσης γυμνασίων: 1) στα μέρη όπου λειτουργούσαν στο παρελθόν ή πλήρη εξατάξια Π.Τ. ή κατώτεροι θεωρητικοί κύκλοι και 2) σε περιοχές όπου λειτουργούσαν επί σειρά ετών Ελληνικά σχολεία και ημιγυμνάσια και των οποίων όλες οι μορφωτικές επιδιώξεις δεν ικανοποιούνται από το σχολείο Σ.Ε., «με μόνον το οποίον έχουν μείνει σήμερα ή και με το αστικόν σχολείον, ως μη προσαρμοζόμενον προς τας ιδιαίζουσας τοπικάς συνθήκας ενίων εκ των ως άνω συνοικισμών».⁹¹³

Συμπερασματικά, «Περί καταργήσεως ή και μεταφοράς εκ τινος κωμοπόλεως εις άλλην ιδρυμένων και λειτουργησάντων εξατάξιων γυμνασίων το ΑΣΕ φρονεί ότι δεν πρέπει να γίνεται λόγος, δεδομένου ότι πραγματοποιήσις καταργήσεως ή μεταφοράς θα προεκάλει ζωηράς και ουχί αδικαιολογήτους διαμαρτυρίας των θιγομένων, των οποίων θα έμενεν ανικανοποίητος η απορία ήτις θα εγεννάτο εκ του περιέργου γεγονότος της εντός τόσον βραχείας προθεσμίας ριζικής μεταβολής της Κρατικής Αντιλήψεως περί των εκπαιδευτικών αναγκών του».⁹¹⁴

⁹¹⁰ στο ίδιο, σ. 349.

⁹¹¹ στο ίδιο, σ. 350.

⁹¹² στο ίδιο.

⁹¹³ Πράξη 146, ό.π., σ.351.

⁹¹⁴ στο ίδιο.

»το ΑΣΕ κρίνει σκόπιμον και ωφέλιμον να υποβάλη εις το Σον Υπουργείον την γνώμην περί της ανάγκης της αυξήσεως του μεγίστου αριθμού των εκπαιδευτ. λειτουργών της Μ.Ε., εις τρόπον ώστε να αποβή δυνατή η [...] ικανοποιήσις δικαίων τινων αξιώσεων. Είναι δε ανάγκη να έχη υπόψη του το Σον Υπουργείον ότι ο αριθμός των αναγκαιούντων δια την ικανοποιητικήν λειτουργίαν των σχολείων Μ.Ε. εκπ. λειτουργών δεν Είνε δυνατόν να είναι σταθερός και αμετάβλητος, δεδομένου ότι ούτος είναι συνάρτησις μεταβλητών ποσοτήτων και μάλιστα ποσοτήτων αυξανόμενων συνεχώς και συνεπαγομένων και την αύξησιν του αριθμού τούτου».⁹¹⁵

Πράγματι, από το αρχείο επιβεβαιώνεται ότι το ΑΣΕ δέχεται υπομνήματα και αναφορές κοινοτήτων από διάφορα μέρη της χώρας, ίδρυσης ή επανίδρυσης σχολείων Μ.Ε., π.χ. εξατάξιου γυμνασίου και λυκείου στον Άγιο Νικόλαο, το Πλωμάρι, το Δερβένη, την Ευρυτανία, αλλά και άλλες κωμοπόλεις,⁹¹⁶ ή καλείται από το υπουργείο να γνωμοδοτήσει σχετικά με τη μετατροπή ενός τύπου σχολείου σε άλλο. Τέτοιες είναι, για παράδειγμα, οι περιπτώσεις των αστικών σχολείων αρρένων Αταλάντης, Λεβιδίου και Κάστρου Λήμνου που μετατρέπονται σε προγυμνάσια αρρένων, του αστικού σχολείου Σύρου σε προγυμνάσιο θηλέων, με την αιτιολογία ότι πριν την εφαρμογή του νόμου ίδρυσης των 8/ταξίων γυμνασίων λειτουργούσαν πλήρη γυμνάσια,⁹¹⁷ του αστικού σχολείου Δράμας, κατόπιν αιτήματος του δήμου Δράμας, σε γυμνάσιο θηλέων με ενισχυμένο οικοκυρικό και πρακτικό πρόγραμμα.⁹¹⁸

Σε άλλη περίπτωση συναντάται το αίτημα ίδρυσης εξατάξιου γυμνασίου στην Τεγέα, σε αντικατάσταση του υπάρχοντος αστικού σχολείου.⁹¹⁹ Αξίζει να εστιάσουμε στο σκεπτικό λήψης της σχετικής απόφασης από μέρους του ΑΣΕ, το οποίο αποκαλύπτει και την καθεστωτική πολιτική σχετικά με τη λειτουργία των σχολείων την εποχή εκείνη, ποιοι είναι δηλ. οι παράγοντες εκείνοι που καθορίζουν τη συνέχιση λειτουργίας ενός σχολείου ή τη μετατροπή του σε άλλο τύπο ή τη μεταφορά του ή ακόμη και την κατάργησή του.

Ειδικότερα, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο λαμβάνει υπόψη μια σειρά παραγόντων, όπως τη σχετική αναφορά του Γεν. επιθεωρητή για τους λόγους υπέρ της ίδρυσης του συγκεκριμένου σχολείου, δηλαδή την ύπαρξη του προβλεπόμενου αριθμού μαθητών καθώς και του απαιτούμενου διδακτικού προσωπικού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι προβλέπεται ο τρόπος εξοικονόμησης των διδασκόντων από τα σχολεία της Τρίπολης, αφού αυτά θα αποσυμφορηθούν σε περίπτωση ίδρυσης γυμνασίου στην Τεγέα, καθώς θα μειωθούν τα τμήματα των σχολείων Μ.Ε. της Τρίπολης και συνεπώς θα είναι δυνατή η απομάκρυνση διδακτικού προσωπικού. Επιπλέον, διαθέσιμο διδακτικό προσωπικό θα προκύψει και από το προτεινόμενο για αντικατάσταση υπάρχον αστικό σχολείο.⁹²⁰ Το Συμβούλιο, εκτιμώντας ότι πριν τη μεταρρύθμιση του Αυγούστου του 1939 λειτουργούσε στην Τεγέα πεντατάξιος θεωρητικός κύκλος, ο οποίος αντικαταστάθηκε από αστικό σχολείο, ότι η Τεγέα είναι

⁹¹⁵ στο ίδιο, σ. 352.

⁹¹⁶ Πράξη 85, 13 Ιουλίου 1939, σσ. 338-339.

⁹¹⁷ Πράξη 96, 13 Σεπτεμβρίου 1938, σ. 191.

⁹¹⁸ Πράξη 111, 1 Νοεμβρίου 1938, σ. 50.

⁹¹⁹ Πράξη 146, ό.π., σ. 353.

⁹²⁰ στο ίδιο, σ. 354.

αξιόλογη κωμόπολη από πληθυσμιακή άποψη και συνεπώς το σχολείο που πρόκειται να ιδρυθεί θα έχει μαθητικό δυναμικό, αποφασίζει να γνωμοδοτήσει υπέρ της ίδρυσης του 6/ταξίου γυμνασίου στην Τεγέα, θέτοντας όμως και έναν πρόσθετο όρο: «[...]ότι η πλήρωση των διδακτηριακών αναγκών του Γυμνασίου θα αναληφθή εξ ολοκλήρου υπό της Κοινότητας, οπότε η μέλλουσα να βαρύνη τον Δημόσιον Προϋπολογισμόν δαπάνη θέλει περιορισθή εις την απαιτηθησομένην δια την καταβολήν της διαφοράς μισθοδοσίας της υφισταμένης μεταξύ του μισθού του καθηγητού Τμηματάρχου Α' τάξεως του Γυμνασιάρχου Α' τάξεως του Γυμνασιάρχου Διευθυντού Β' τάξεως και της μισθοδοσίας του επιστάτου».⁹²¹

Αξιοσημείωτη επίσης είναι η πρόταση του υπουργείου προς το ΑΣΕ για γνωμοδότηση κατάργησης 25 γυμνασίων Ν.Τ.⁹²² Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο αποφαινεται ότι μεταξύ αυτών των σχολείων δύο λειτούργησαν με μαθητές κάτω των 60, της Ηγουμενίτσας και της Τήνου, το γυμνάσιο της Πωγωνιανής με 63 μαθητές, της Παραμυθιάς με 70, ενώ όλα τα υπόλοιπα είχαν περισσότερους μαθητές. Αν λοιπόν έπρεπε κάποια να καταργηθούν αυτά είναι τα δύο πρώτα. Ωστόσο, το Συμβούλιο αποφαινεται ότι «είναι τόσον σοβαροί οι λόγοι οι επιβάλλοντες την ανθ' οιασδήποτε θυσίας διατήρησιν των σχολείων αυτών, ώστε το ΑΣΕ καταλήγει εις το συμπέρασμα, ότι δεν ενδείκνυται κατάργησις Γυμνασίου Ν.Τ.».⁹²³ Σε άλλη περίπτωση αποφασίζεται η κατάργηση σχολείων, όπως των αστικών σχολείων αρρένων Πάργας, με την αιτιολογία ότι μόνο επτά (7) μαθητές γράφτηκαν και του Πειραιά, καθώς δε λειτούργησαν καθόλου ελλείψει μαθητών.⁹²⁴

Άλλη πρακτική που υιοθετείται από το υπουργείο είναι αυτή της μεταφοράς έδρας σχολείων από τη μια περιοχή στην άλλη, προκειμένου προφανώς να «εξυπηρετηθούν» εκπαιδευτικές ανάγκες στη λογική εξοικονόμησης πόρων, θυσιάζοντας όμως τις πραγματικές εκπαιδευτικές ανάγκες άλλων περιοχών. Τον Δεκέμβρη του 1939, το υπουργείο στέλνει στο ΑΣΕ σχέδιο απόφασής του για μεταφορά της έδρας του ενός από τα δύο γυμνάσια αρρένων Δράμας στην Κομοτηνή, όπου πρόκειται να λειτουργήσει ως γυμνάσιο θηλέων, του αστικού σχολείου Καβάλας στην Αλεξανδρούπολη και του αστικού σχολείου Πλατάνου Ναυπακτίας στην Τερψιθέα.⁹²⁵ Τον επόμενο χρόνο προτείνεται η μεταφορά της έδρας του 6/τάξιου γυμνασίου Ν.Τ. Φαναρίου (Καρδίτσας) στο Μουζάκι (Καρδίτσας), προκειμένου να ιδρυθεί εκεί γυμνάσιο, ύστερα από αίτημα της νομαρχίας, τη σύμφωνη γνώμη του Γεν. επιθεωρητή Δ' εκπαιδευτικής περιφέρειας και των γονέων και κηδεμόνων των μαθητών της περιοχής. Ωστόσο, το Συμβούλιο δεν κρίνει σκόπιμη τη μεταφορά της έδρας του γυμνασίου «και δια γενικωτέρους λόγους αλλά και διότι ο αριθμός των μαθητών των φοιτησάντων εις το άνω Γυμνάσιον κατά το λήξαν σχολικόν έτος υπήρξεν αρκετά επαρκής, ώστε να μη δικαιολογείται η μεταφορά».⁹²⁶ Ακόμη πιο αποκαλυπτική των προθέσεων του καθεστώτος είναι η

⁹²¹ Πράξη 146, στο ίδιο, σ. 354-355.

⁹²² Πράξη 138, 5 Αυγούστου 1940, σ. 263-264.

⁹²³ Πράξη 146, ό.π., σ. 352.

⁹²⁴ Πράξη 96, ό.π., σ. 191-192.

⁹²⁵ Πράξη 180, 12 Δεκεμβρίου 1939, σ. 318-319.

⁹²⁶ Πράξη 146, ό.π., σ. 355.

περίπτωση της πρότασης μεταφοράς της έδρας του εξατάξιου γυμνασίου Τροπαίων στην Κοντοβάζαινα (Αρκαδίας) προς το συμφέρον της εκπαιδύσεως. Το Συμβούλιο και πάλι δεν κρίνει σκόπιμη την αιτούμενη μεταφορά, «δεδομένου ότι το Γυμνάσιον εν Τροπαίοις λειτουργήσαν κατά το λήξαν έτος με τας τρεις πρώτας τάξεις ηρίθμει 119 μαθητάς, αριθμόν τουτέστιν αξιόλογον και μη επιτρέποντα την στέρησιν της εν λόγω κωμοπόλεως του Σχολείου, το οποίον μόλις υπό των αρχών του παρελθόντος σχολικού έτους ιδρύθη».⁹²⁷

Δεν λείπουν βέβαια και οι περιπτώσεις ίδρυσης νέων σχολείων, όπως αυτή του προγυμνασίου αρρένων στο Βόλο, καθώς το υπάρχον δεν μπορεί να περιλάβει τον μεγάλο αριθμό των αποφοίτων από τα δημοτικά σχολεία και όσων επιθυμούν να λάβουν ανώτερης μόρφωσης, του αστικού σχολείου στα Γρεβενά για την αντιμετώπιση της ρουμανικής προπαγάνδας, του αστικού σχολείου αρρένων στην Αγ. Θέκλα Κεφαλονιάς, όπου λειτουργούσε για πολλά χρόνια Ελληνικό σχολείο.⁹²⁸ Σε άλλη χρονική στιγμή αποφασίζεται από το Συμβούλιο να γνωματεύσει υπέρ της ίδρυσης εξαταξίου γυμνασίου Ν.Τ. στο Καστέλλι Πεδιάδας, δεδομένου ότι στην κωμόπολη αυτή κατά την εφαρμογή της μεταρρύθμισης, τον Αύγουστο του 1939, λειτουργούσε εξατάξιο γυμνάσιο Π.Τ.⁹²⁹

3.2. Άλλες μεταβολές

Μεταβολές επίσης επιχειρεί να επιφέρει το καθεστώς στο πεδίο της εμπορικής εκπαίδευσης μέσω του σχεδίου Α.Ν. «περί οργανώσεως εις εξαταξίους Μέσας Εμπορικής Σχολάς των Εμπορικών Σχολών Αθηνών, Γυθείου και Σάμου και συμπληρώσεως διατάξεων τινων της κειμένης περί των σχολείων Μέσης Εκπαιδύσεως Νομοθεσίας». Το ΑΣΕ κατά πλειοψηφία γνωμοδοτεί θετικά σ' αυτό, ενώ ο Καραχρίστος μειοψηφώντας επισημαίνει τα μειονεκτήματά του.⁹³⁰ Παρατηρεί ότι στην υφιστάμενη κατάσταση του εξαταξίου δημοτικού σχολείου, του τριτάξιου αστικού σχολείου εμπορικής κατεύθυνσης και των τετραταξίων πρακτικών εμπορικών σχολών, εισάγεται με τον νέο νόμο εξατάξιο δημοτικό σχολείο και εξατάξια εμπορική σχολή, μέτρο με το οποίο «καταφέρεται καίριον τραύμα κατά των Αστικών Σχολείων εμπορικής κατευθύνσεως, αν δε όμοιον μέτρον εφαρμοσθή και δια την γεωργικήν μόρφωσιν, θα καταργηθή τότε εξ ολοκλήρου ο θεσμός των αστικών σχολείων, ενώ η Σεβαστή Κυβέρνησις τα σχολεία ταύτα τα περιέβαλε με εξαιρετικήν στοργήν και εις τα αστικά σχολεία εστήριξε τας ελπίδας αυτής προς καλύτεραν μόρφωσιν της μεγάλης τάξεως των γεωργών και των μεγάλων τάξεων των εμποροϋπαλλήλων και τεχνιτών».⁹³¹

Σημαντική μεταβολή είναι και αυτή που καταργεί τους περιορισμούς συμφοίτησης των δύο φύλων, όπως και του καθορισμένου αριθμού των μαθητών που πρόκειται να φοιτήσουν στα γυμνάσια, περιορισμοί που είχαν τεθεί με τον Α.Ν. 770/1937 ⁹³² «κατόπιν των νέων μεταρρυθμιστικών νομοθετημάτων δια την Μέσην

⁹²⁷ στο ίδιο, σ. 353.

⁹²⁸ Πράξη 96, ό.π., σ. 191-192.

⁹²⁹ Πράξη 146, ό.π., σ. 353.

⁹³⁰ Πράξη 166, 24 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 87.

⁹³¹ στο ίδιο.

⁹³² Α.Ν. 770/1937, άρθ. 3, 13, ό.π.

*Εκπαίδευσιν, καθ' ἃ αἶρεται το περιορισμένον του αριθμού των φοιτώντων εις τα Γυμνάσια νέου τύπου μαθητών, ως και η απαγόρευσις συνεκπαιδύσεως αρρένων και θηλέων, ἔνθα δεν λειτουργεῖ ἴδιον Γυμνάσιον θηλέων».*⁹³³ Καθώς η πάγια στόχευση του καθεστώτος είναι η μείωση των σχολείων Μ.Ε., η αλλαγή αυτή συνάδει με τον παραπάνω στόχο. Σε όποιες περιοχές υπάρχει ανάγκη φοίτησης κοριτσιών αλλά απουσιάζουν τα σχολεία θηλέων, προκειμένου να μην ιδρυθεί ιδιαίτερο σχολείο, επιτρέπεται η φοίτησή τους στα ήδη υπάρχοντα αρρένων.

3.3. Μεταβολές στη διοίκηση και εποπτεία εκπαίδευσης

Ο θεσμός του Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε, η αύξηση των ΕΣΣΕ και Μ.Ε. με την προσθήκη των Ανώτερων και Κεντρικών Εποπτικών Συμβουλίων και οι αυξομειώσεις στον αριθμό και τα όρια των εκπαιδευτικών περιφερειών αποτελούν μεταβολές που εισήγαγε το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Αυτή η δραστηριότητα καταγράφεται στο αρχειακό υλικό συνεδριάσεων του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, το οποίο ως επιτελικό όργανο της εκπαίδευσης επιμελείται όλων των αλλαγών, πριν αυτές πάρουν την τελική τους μορφή μέσω νομοθετικής παρέμβασης.

Ειδικότερα, με την υπ' αριθμ. Πράξη 19 της 10/3/1938 το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ενέκρινε το σχέδιο Β.Δ. «περί των έργων των Γενικών Επιθεωρητών της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως», το οποίο καθόριζε το έργο και τις αρμοδιότητες του νέου θεσμού, απόρροια του Α.Ν. 767/1937. Πρόκειται για πρόσωπο που έχει την ανώτερη παιδαγωγική και επιστημονική εποπτεία του έργου του προσωπικού των δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων, την καθοδήγηση αυτών, όπως και την άμεση εποπτεία και έλεγχο των επιθεωρητών της Σ.Ε.⁹³⁴

Στο ζήτημα της αύξησης των Εποπτικών Συμβουλίων που θέτει το υπουργείο με το σχετικό του έγγραφο «περί αυξήσεως των εποπτικών συμβουλίων Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως κατά δύο, ενός εν Ευρυτανία και ετέρου εν Αήμνω», λόγω των δυσμενών συγκοινωνιακών συνθηκών σ' αυτές τις περιφέρειες, το ΑΣΕ παραπέμπει σε σχετική γνωμάτευση του ΚΕΣΣΕ, το οποίο επικαλούμενο το άρθρο 19 του Α.Ν. 1296 εξέφρασε τη γνώμη «περί της ανάγκης της λειτουργίας ιδίων εποπτικών συμβουλίων στοιχειώδους Εκπαιδύσεως» στις εκπαιδευτικές περιφέρειες της Ευρυτανίας και Αήμνου προκειμένου να εξυπηρετηθούν πιο εύκολα οι εκπαιδευτικές ανάγκες των περιφερειών αυτών και προς όφελος του κρατικού προϋπολογισμού.⁹³⁵

Το ΑΣΕ αποφασίζει την κατανομή των Γεν. περιφερειών της Σ.Ε. και Μ.Ε., με βάση τις διατάξεις του Α.Ν.1977/1939 «περί αυξήσεως θέσεων Γενικών Επιθεωρητών Στοιχειώδους και Μέσης εκπαιδύσεως». Καθορίζονται εννέα Γεν. περιφέρειες Σ.Ε., οι έδρες τους και ο αριθμός των επιθεωρητών ανά νομό, που συνολικά ανέρχεται στους 95.⁹³⁶ Ακολουθεί η κατανομή των 16 Γεν. περιφερειών της Μ.Ε. και ο καθορισμός της έδρας αυτών.⁹³⁷ Σε άλλη Πράξη γίνεται αναφορά στην αύξηση των εκπαιδευτικών περιφερειών Μ.Ε. σε δεκατρείς (από 12 που όριζε ο Α.Ν.767/1937),

⁹³³ Πράξη 169, 23 Νοεμβρίου 1939, σ. 253.

⁹³⁴ Πράξη 19, 10 Μαρτίου 1938, σσ. 166,174-178.

⁹³⁵ Πράξη 1, 2 Ιανουαρίου 1939, σ.8.

⁹³⁶ Πράξη 148, 12 Οκτωβρίου 1939, σσ. 401-404. Βλέπε Παράρτημα, πίνακας: «Κατανομή των εννέα Γενικών Περιφερειών της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως και έδρα αυτών».

⁹³⁷ στο ίδιο, σσ. 405-407.

βάσει του άρθρου 15 του Α.Ν. 1296/1938, οπότε παρακαλείται το ΑΣΕ να ορίσει τα όρια της προστιθέμενης περιφέρειας.⁹³⁸

Για τη νεοϊδρυθείσα ΙΣΤ' εκπαιδευτική περιφέρεια Μ.Ε. με έδρα την Ερμούπολη της Σύρου, κάνει λόγο η υπ' αριθμ. 183 Πράξη της 14/12/1939, οπότε και μετατίθεται εκεί ο Γεν. επιθεωρητής Μ.Ε. της ΙΒ' εκπαιδευτικής περιφέρειας. Στο ίδιο εδάφιο γίνεται μνεία στο Β.Δ. της 25 Νοεμβρίου 1939 «περί κατανομής των σχολείων της Μέσης Εκπαιδύσεως εις 16 Εκπαιδευτικές περιφέρειας» και τον Α.Ν. 1977/1939, «περί αυξήσεως θέσεων γενικών επιθεωρητών Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαιδύσεως»⁹³⁹ Αλλού συναντούμε την ίδρυση νέων εκπαιδευτικών περιφερειών Σ.Ε., όπως της Ζ', με έδρα τη Λάρισα, και υπάγονται σ' αυτή οι εκπαιδευτικές περιφέρειες δημοτικής εκπαίδευσης Α' και Β' Φθιώτιδας, Φωκίδας, Τρικάλων, Καρδίτσας, Α' και Β' Λάρισας, Μαγνησίας, Ελασσόνας και Ευρυτανίας.⁹⁴⁰ Οι μεταβολές συνεχίζονται και το επόμενο έτος: «Κατά το σχολικόν έτος 1939-1940, τα όρια των επιθεωρήσεων των δημοτικών σχολείων και των Γενικών Επιθεωρήσεων αυτών υπέστησαν μεγάλας μεταβολάς ένεκα της κατά το έτος τούτο αυξήσεως του αριθμού των επιθεωρήσεων των δημοτικών σχολείων και των Γεν. Επιθεωρήσεων αυτών».⁹⁴¹

Ωστόσο, φαίνεται ότι ο σχεδιασμός των εκπαιδευτικών περιφερειών δεν είναι πάντα επιτυχής, καθώς τα όριά τους δεν ταυτίζονται σε όλες τις περιπτώσεις με αυτά των νομαρχιών, με αποτέλεσμα να εκφράζεται η δυσαρέσκεια από μέρους των νομαρχών. Στην απαίτηση προσαρμογής των περιφερειών επιθεωρήσεων, σχολείων κλπ. προς τις περιφέρειες των νομών, το ΑΣΕ υπεραμυνόμενο των αποφάσεών του απαντά ότι όπου ήταν δυνατό να συμπέσουν οι εκπαιδευτικές περιφέρειες με τους νομούς αυτό έγινε, όμως αυτό δεν ήταν πάντα εφικτό, καθώς ο αριθμός των διαφόρου βαθμού και τάξεως εκπαιδευτικών περιφερειών δε συμφωνεί προς τον αριθμό των νομαρχιακών. Παρόλ' αυτά δηλώνεται ότι θα συμμορφωθεί προς τις παρεχόμενες οδηγίες και στο μέλλον θα ανακοινώνει σύμφωνα με την διαταγή αυτή, απευθείας στο υπουργείο Εσωτερικών κάθε μελλοντική μεταβολή, υπαγωγή των σχολείων σε άλλη περιφέρεια.⁹⁴²

Μεγάλη αναστάτωση προκαλείται στον χώρο της Σ.Ε. εξαιτίας των ανακαθορισμών ορίων εκπαιδευτικών περιφερειών, προκειμένου να εξυπηρετηθούν αποτελεσματικότερα οι εκπαιδευτικές ανάγκες. Λόγοι γεωγραφικοί, δεν επιτρέπουν την ανεμπόδιστη διοίκηση ορισμένων σχολείων με βάση την αρχική χάραξη-σχεδιασμό των εκπαιδευτικών περιφερειών με αποτέλεσμα το ΑΣΕ να επανεξετάζει το ζήτημα και να επιφέρει τροποποιήσεις. Για παράδειγμα, 21 σχολεία Σ.Ε. αποσπώνται από την εκπαιδευτική περιφέρεια Ξάνθης και υπάγονται στην Α' Καβάλας και 5 σχολεία αποσπώνται από την Α' Καβάλας για να υπαχθούν στη Β' Καβάλας. Παρόμοιες μεταβολές εφαρμόζονται και στην περιοχή Κιλκίς και

⁹³⁸ Πράξη 58, 23 Ιουλίου 1938, σ. 308.

⁹³⁹ Πράξη 183, ό.π., σ.333.

⁹⁴⁰ Πράξη 113, 8 Νοεμβρίου 1938, σ. 62.

⁹⁴¹ Πράξη 85, ό.π.,σ.117.

⁹⁴² Πράξη 183, ό.π., σ. 336.

Συντικής,⁹⁴³ Φλώρινας-Καστοριάς και Φλώρινας-Αμυνταίου, οπότε και πάλι προκρίνεται η λύση της απόσπασης σχολείων από τη μια περιφέρεια και ένταξής τους σε άλλη, «*προς ευχερεστέραν εξυπηρέτηση των Εκπαιδευτικών αναγκών των περιφερειών τούτων και προς όφελος του Κρατικού προϋπολογισμού*».⁹⁴⁴

Είναι συνεπώς καταφανέστατη η προχειρότητα του τρόπου με τον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις από το καθεστώς. Βέβαια οι κινήσεις αυτές δηλώνουν πιθανώς την οικονομική δυσπραγία του κράτους, την αδυναμία να αντεπεξέλθει στις δαπάνες μεταρρυθμιστικής πολιτικής ή στην βαθύτερη σκοπιμότητα του καθεστώτος για περαιτέρω συρρίκνωση της Μ.Ε., αφού ο στόχος ήταν λίγοι να μορφώνονται και οι περισσότεροι να στραφούν στην καλλιέργεια της γης, στις τέχνες και γενικά στην αγορά εργασίας. Από την άλλη οι διοικητικές μεταβολές στόχο έχουν να ελέγχουν και να εποπτεύουν ασφυκτικά κάθε φορέα που εμπλέκεται στην εκπαιδευτική λειτουργία.

Τέλος, διαπιστώνεται ότι τα μέλη του ΑΣΕ, αν και είναι διορισμένα και εντεταλμένα από ένα αυταρχικό καθεστώς να διαμορφώσουν και να εγκρίνουν μια ορισμένη εκπαιδευτική πολιτική, δε διστάζουν ευθαρσώς να την αμφισβητήσουν και να την επικρίνουν ακόμη. Δεν πρόκειται απλώς για ένα όργανο της πολιτικής του καθεστώτος, που λειτουργεί πειθήνια.

⁹⁴³ Πράξη 10, 3 Φεβρουαρίου 1938, σσ. 109-111.

⁹⁴⁴ Πράξη 50, 21 Ιουνίου 1938, σσ.224-225.

4. Ανάδειξη ποιοτικών και ποσοτικών χαρακτηριστικών λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος

Σημαντικά δεδομένα, αποκαλυπτικά της λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος της περιόδου 1937-1940, προκύπτουν μέσω των Γεν. εκθέσεων του ΑΣΕ, τις οποίες είναι επιφορτισμένο να καταρτίζει ετησίως, προκειμένου να σκιαγραφηθεί η εκπαιδευτική κατάσταση της χώρας και να προταθούν τα ενδεικνύόμενα μέτρα για τη βελτίωσή της. Η μελέτη αυτών των στοιχείων μάς δίνει τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε την αποτελεσματικότητα των αλληπάληλων νομοθετικών παρεμβάσεων στις οποίες προβαίνει το «Νέον Κράτος». Άλλη μια πηγή άντλησης πληροφοριών αποτελούν οι εκθέσεις νομαρχών, στις οποίες ερευνώνται και ζητήματα της αρμοδιότητας του υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Δίνεται έτσι η δυνατότητα να έχουμε πρόσβαση σε αθέατες ως τώρα πτυχές της μεταξικής εκπαιδευτικής πολιτικής.

Ωστόσο, στο αρχείο της περιόδου 1936-1940 που ερευνήθηκε δεν βρέθηκε καμιά Πράξη η οποία να παρέχει ολοκληρωμένη εικόνα της κατάστασης των εκπαιδευτικών πραγμάτων ποσοτικά και ποιοτικά. Σπαράγματα μόνο, έμμεσες αναφορές επιτρέπουν να σχηματίσουμε μια εντύπωση του τρόπου λειτουργίας της εκπαίδευσης την περίοδο 1936-1938. Ξεκάθαρη είναι η κατάσταση για το σχολικό έτος 1939-1940, η οποία καταγράφεται στην Πράξη της υπ' αριθμ. 85, της 2 Αυγούστου 1941, με την οποία καταρτίζει και υποβάλλει στο υπουργείο «Γενικήν έκθεσιν περί της καταστάσεως της δημοτικής Εκπαιδεύσεως του Κράτους μας κατά το σχολικόν έτος 1939-1940». Μολονότι χρονικά απομακρυνόμαστε από την ορισθείσα περίοδο μελέτης στην οποία επικεντρώνεται η παρούσα εργασία, ωστόσο, καθώς η πράξη παρέχει ατόφιο υλικό της υπό διερεύνηση ερευνητικής περιόδου, οφείλουμε να καταθέσουμε τα πορίσματά της.

4.1. Στοιχειώδης εκπαίδευση

Γενική κατάσταση και πρόοδος της δημοτικής εκπαίδευσης κατά το σχ. έτος 1939-1940

Η συγκριτική παρουσίαση των στατιστικών στοιχείων μεταξύ των σχολικών ετών 1939-40 και 1938-39 δεν κατέστη δυνατή παρά μόνο σε ελάχιστες εκπαιδευτικές περιφέρειες, εξαιτίας της δημιουργίας νέων περιφερειών, με αποτέλεσμα όλοι οι επιθεωρητές των αυτών δημοτικών σχολείων να μην έχουν στατιστικά στοιχεία του προηγούμενου έτους. Ωστόσο, υπήρχαν περιπτώσεις περιφερειών που δεν υπέστησαν μεγάλες μεταβολές, οπότε οι Γεν. επιθεωρητές αυτών προσκόμισαν στατιστικά στοιχεία και του προηγούμενου έτους με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η συγκριτική εξέταση των δεδομένων.⁹⁴⁵ Να υπογραμμιστεί ότι από τις εκθέσεις των Γεν. επιθεωρητών απουσιάζουν τα δεδομένα από την Θ' Γεν. περιφέρεια (περιοχή Κρήτης) «προφανώς λόγω των πολεμικών γεγονότων και της συνεπεία τούτων διακοπής πάσης ταχυδρομικής και τηλεγραφικής συγκοινωνίας μετά της νήσου ταύτης».⁹⁴⁶

⁹⁴⁵ Πράξη 85, ό.π., σ. 118.

⁹⁴⁶ στο ίδιο, σ. 110.

4.1.1. Νηπιαγωγεία – δημοτικά - ποσοτικά δεδομένα

Αρχικά, βάσει των στοιχείων που καταγράφονται από το ΑΣΕ προκύπτει ότι στις αρχές του 1939 υπήρχαν στη χώρα 713 νηπιαγωγεία, ο κύριος όγκος των οποίων ήταν μονοτάξια και ελάχιστα διτάξια.⁹⁴⁷ Ο συνολικός αριθμός των νηπιαγωγών, αν θεωρήσουμε ότι τα καταγεγραμμένα αριθμητικά δεδομένα αφορούν το σχολικό έτος 1937-38 είναι 786.⁹⁴⁸ Στα στατιστικά στοιχεία του σχολικού έτους 1939-40 ο αριθμός των νηπιαγωγών που καταγράφεται, εκτός αυτών της Κρήτης (μιας και λόγω του πολέμου δεν υπήρχαν καταγραφές από αυτή την περιφέρεια), είναι 755⁹⁴⁹ και ο αριθμός των νηπιαγωγείων ανέρχεται στα 764.⁹⁵⁰

έτος	Τύπος νηπιαγωγείου		Σύνολο νηπιαγωγείων	νηπιαγωγοί
	1/τάξια	2/τάξια		
αρχ. 1939	671	42	713	786
1939-1940			764 (εκτός Κρήτης)	755 (εκτός Κρήτης)

Στις αρχές του 1939 τα σχολεία Σ.Ε. που καταγράφονταν στην επαρχία είναι 7.540 σε σύνολο 8.297 που λειτουργούσαν σ' όλη τη χώρα, ο κύριος όγκος των οποίων ήταν μονοτάξια.⁹⁵¹

Έτος	Τύπος δημοτικού σχολείου-Πράξη 25, 27-2-1939, σ.173,175.							Ιδιωτ. σχολ.
	1/ξια	2/ξια	3/ξια	4/ξια	5/ξια	6/ξια	Σύν.	
Φεβρ.1939 (1937-1938)	5.041	1560	695	337	216	448	8.297 ⁹⁵²	-
1937-1938								349

Κατά το σχολ. έτος 1939-1940 ο αριθμός των δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων του κράτους αυξήθηκε, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να καταγράψουμε το ποσοστό της αύξησης αυτής, λόγω έλλειψης συνολικών συγκριτικών στοιχείων. Το σύνολο των δημοτικών σχολείων ήταν για τη χρονιά αυτή 9.207 (στον αριθμό περιλαμβάνονται 809 σχολεία της περιφέρειας Κρήτης της σχολ. χρονιάς 1938-39), σε σχέση με τα 9.095 του προηγούμενου έτους, Αν και οι πληροφορίες από το υπουργείο κάνουν λόγο για αύξηση 112 περίπου σχολείων και νηπιαγωγείων, αύξηση σημαντική, «εν τούτοις και πάλιν τα δημοτικά σχολεία και νηπιαγωγεία του Κράτους δεν ήσαν επαρκή».⁹⁵³ Την ανεπάρκεια φανερώνουν οι ίδιοι οι αριθμοί από τη μελέτη των πινάκων.⁹⁵⁴ Προκύπτει ότι το 1938-39 σε σύνολο 8.297 δημοτικών σχολείων τα μονοτάξια ανέρχονται σε 61%, ποσοστό που το επόμενο έτος, το 1939 -40 ανέρχεται 56% σε σύνολο 7.579.

⁹⁴⁷ Πράξη 25, ό.π., σσ. 173.

⁹⁴⁸ Η πηγή απ' όπου αντλούμε τα δεδομένα φέρει ως ημερομηνία 27 Φεβρουαρίου του 1939, οπότε εικάζουμε ότι οι εκθέσεις επιθεωρητών που κατατέθηκαν στο ΑΣΕ αφορούν το έτος 1937-38.

⁹⁴⁹ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ.116

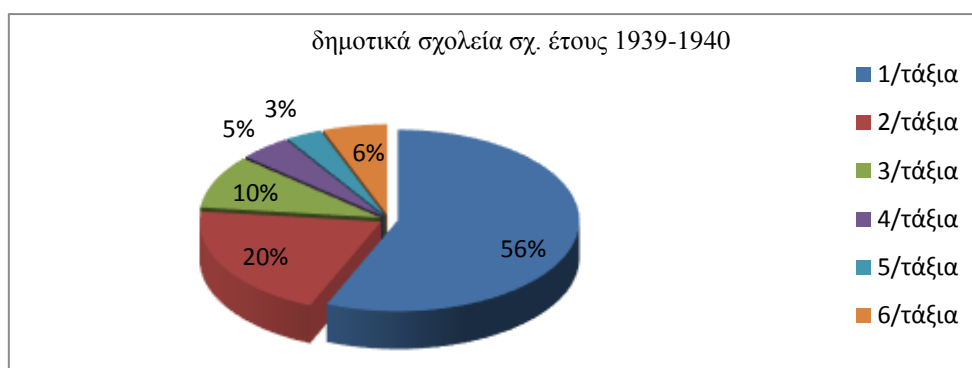
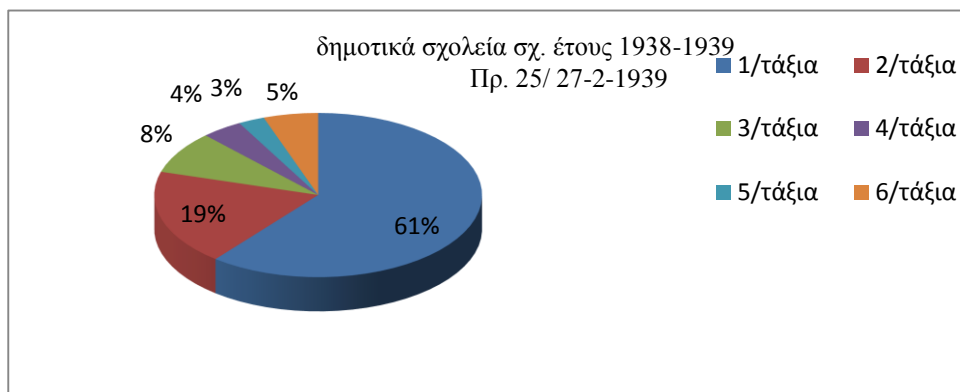
⁹⁵⁰ στο ίδιο, σ. 110.

⁹⁵¹ Πράξη 25, ό.π.,σ. 173.

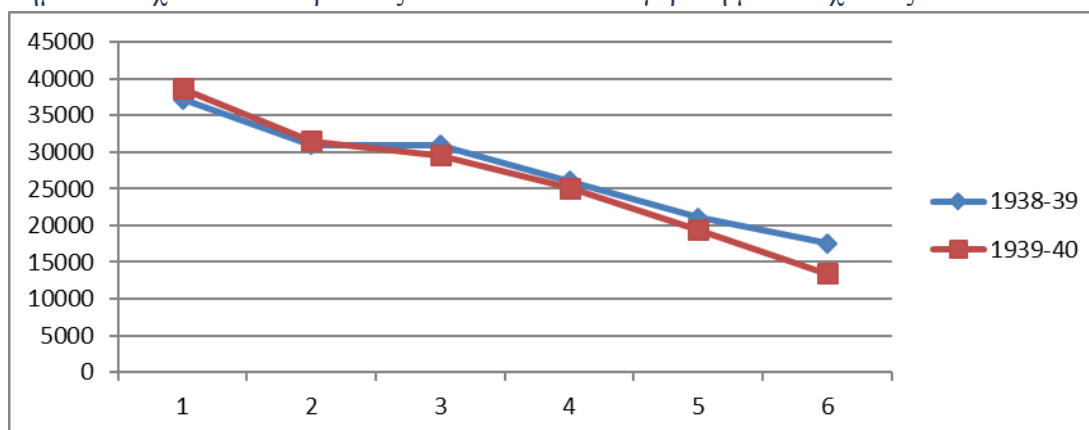
⁹⁵² στο ίδιο.

⁹⁵³ στο ίδιο, σ. 118.

⁹⁵⁴ Παράρτημα, πίνακας 1.

Δ' Γεν. περιφέρεια - Αριθμός μαθητών κατά τάξεις των εγγραφέντων μαθητών στα δημοτικά σχολεία του κράτους :1939-1940 σε σύγκριση με το σχ. έτος 1938-39

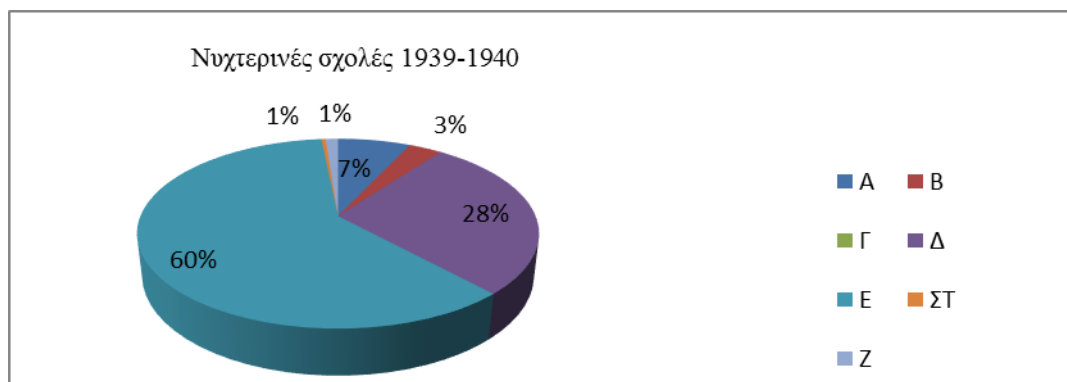

4.1.2. Νυχτερινές σχολές - ποσοτικά δεδομένα

Από τον στατιστικό πίνακα⁹⁵⁵ του ΑΣΕ συνάγεται ότι στις Δ' και Ε' εκπαιδευτικές περιφέρειες συγκεντρώνεται ο μεγαλύτερος αριθμός νυχτερινών σχολών· στη Δ', η οποία περιλαμβάνει τους Ν. Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, Πέλλας, Φλώρινας, Χαλκιδικής τη σχ. χρονιά 1939-1940 λειτούργησαν 140 νυχτερινές σχολές με 14.807 μαθητές, ενώ στην Ε', στην οποία εντάσσονται οι Ν. Δράμας, Έβρου, Καβάλας, Ροδόπης και Σερρών λειτουργεί διπλάσιος αριθμός σχολών, 302, αν και οι μαθητές είναι λιγότεροι

⁹⁵⁵ Παράρτημα, πίνακας 2.

από αυτούς της Δ', δηλ. 8.429. Να σημειωθεί ότι στην περιφέρεια αυτή οι νυχτερινές σχολές που λειτουργούσαν την προηγούμενη σχολική χρονιά ήταν πολύ περισσότερες, 543, δηλ. 241 περισσότερες, όπως και οι μαθητές τους, 14.027.⁹⁵⁶ Το μεγάλο ποσοστό των νυχτερινών σχολών και των φοιτώντων σ' αυτές μαθητών ίσως ερμηνεύεται από το μεγάλο ποσοστό των ξενοφώνων που διαβιούν στις παραπάνω εκπαιδευτικές περιφέρειες.

4.1.3. Μαθητές Στοιχειώδους εκπαίδευσης - Ποσοτικά δεδομένα

Μαρτυρείται η τήρηση σχολικών μητρώων για τους μαθητές και για τους δασκάλους (από την εποχή της ίδρυσης του Βασιλείου), όπου αναγράφονταν ανέκαθεν η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, η πρόοδος στα μαθήματα και η διαγωγή. Από δέκα ετών βαθμιαία εισάγεται η σύνταξη των ατομικών δελτίων, στα οποία περιλαμβάνονται όλα τα ουσιώδη που αφορούν την ψυχική και σωματική ανέλιξη κατά το παράδειγμα του Πειραματικού σχολείου που είναι προσαρτημένο στην έδρα της Παιδαγωγικής του πανεπιστημίου Αθηνών.⁹⁵⁷

Το μαθητικό δυναμικό της χώρας κατά την περίοδο 1935-36 καταγράφεται στους 881.170 μαθητές, το 1936-37 ο αριθμός φοιτησάντων μαθητών είναι 908.499, το 1937-38 παρουσιάζεται ελαφρά αυξημένος, 968.849, για το επόμενο έτος, αν και τα στοιχεία είναι ελλιπή, ο καταγεγραμμένος αριθμός είναι 1.010.263. Τέλος για το σχολικό έτος 1939-1940 οι μαθητές ανέρχονται στους 1.010.283.⁹⁵⁸

Σχολ. Έτος	Μαθητές δημοτικών σχολείων	Μαθητές ιδιωτ. σχολ. Στοιχ. εκπ/σης
1935-1936	881.170 ⁹⁵⁹	
1936-1937	908.499 ⁹⁶⁰	
1937-1938	968.849 ⁹⁶¹	21.277
1938-1939	δεδομένα μόνο για Β', Δ', Ε', Η', Θ' Περιφέρειες	
1939-1940	1.010.283 ⁹⁶²	

⁹⁵⁶ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ.116.

⁹⁵⁷ Πράξη 25, ό.π., σ.175.

⁹⁵⁸ Αναλυτικότερα, παράρτημα, πίνακας 3.

⁹⁵⁹ Πράξη 25, ό.π., σ.175.

⁹⁶⁰ στο ίδιο, σ.175.

⁹⁶¹ στο ίδιο.

⁹⁶² Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 111.

Ο συνολικός αριθμός κατά το σχολ. έτος 1939-1940 των εγγραφέντων μαθητών στα σχολεία παρουσιάζεται αυξημένος κατά 1811 συγκριτικά με τον αριθμό του προηγούμενου έτους (στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνεται και ο αριθμός των νηπίων). Οι αιτίες της βελτίωσης αυτής αποδίδονται «εις τας υπό των κ.κ. Γενικών Επιθεωρητών, υπό των Επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων και υπό των Διευθυντών αυτών καταβληθείσας δια την εις όσον το δυνατόν μεγαλυτέραν κλίμακα εφαρμογήν των ισχυουσών διατάξεων του Νόμου περί υποχρεωτικής των μαθητών εις τα δημοτικά σχολεία φοιτήσεως, έτι δε και εις την υπό πολλών γονέων πληρεστέραν συντη παρόδω του χρόνου κατανόησιν, ότι το πραγματικόν συμφέρον των τέκνων των απαιτεί την παροχήν εις αυτά της δια του δημοτικού σχολείου παρεχομένης μορφώσεως».⁹⁶³

4.1.3.1. Η κατά τάξεις φοίτηση των μαθητών

Η μελέτη των σχετικών με τον αριθμό των μαθητών στοιχείων που φοιτούν ανά τάξη προσφέρει ενδιαφέρουσες πληροφορίες, ιδιαίτερα για τη γυναικεία εκπαίδευση. Παρατηρείται μικρή μείωση των μαθητών και κυρίως των μαθητριών, όσο ανεβαίνουν σε τάξη, από την Α' προς τη Δ', μείωση που γίνεται πολύ μεγάλη από τη Δ' ως την ΣΤ'.⁹⁶⁴

Αριθμός κατά τάξεις και φύλο των εγγραφέντων μαθητών στα δημοτικά σχολεία του κράτους. Σχολ. έτος 1939-1940 - Α' Γεν. περιφέρεια⁹⁶⁵

Τάξη	Άρρενες	Θήλεις	Σύνολο
A	19018	17602	36620
B	15726	14670	30396
Γ	16362	14377	30839
Δ	14769	12624	27393
E	10343	8717	19057
ΣΤ	7167	5657	12824
Σύνολα	83282	73847	157129

⁹⁶³ στο ίδιο, σ.119.

⁹⁶⁴ στο ίδιο.

⁹⁶⁵ Η Α' Γεν. περιφέρεια περιλαμβάνει τα ΕΣΣΕ των Νομών Αττικοβοιωτίας Α', Αιτωλοακαρνανίας Β', Εύβοιας και Φθιοτιδοφωκίδος, με 11 επιθεωρητές δημοτικών σχολείων υπό τον Γεν. επιθεωρητή Δ. Σουγλέρη, με έδρα την Αθήνα, στο Πράξη 85, ό.π., σ.117.

Αριθμός κατά τάξεις και φύλο των εγγραφέντων μαθητών στα δημοτικά σχολεία του κράτους. Σχολ. έτος 1939-1940 - Β' Γεν. περιφέρεια⁹⁶⁶

Τάξη	Άρρενες	Θήλεις	Σύνολο
A	12440	10900	23340
B	10470	9644	20114
Γ	10700	9691	20391
Δ	9871	8465	18336
E	7254	6056	13310
ΣΤ	5013	3976	8989
Σύνολα	55748	48732	104480

Αριθμός κατά τάξεις και φύλο των εγγραφέντων μαθητών στα δημοτικά σχολεία του κράτους. Σχολ. έτος 1939-1940 - Γ' Γεν. περιφέρεια⁹⁶⁷

Τάξη	Άρρενες	Θήλεις	Σύνολο
A	14015	13829	27844
B	14850	10721	25571
Γ	11396	9579	20975
Δ	9546	7547	17093
E	7709	6184	13893
ΣΤ	5810	5596	11406
Σύνολα	63326	53456	116782

Αριθμός κατά τάξεις και φύλο των εγγραφέντων μαθητών στα δημοτικά σχολεία του κράτους. Σχολ. έτος 1939-1940 - Δ' Γεν. περιφέρεια⁹⁶⁸

Τάξη	Άρρενες	Θήλεις	Σύνολο
A	19317	17835	37152
B	15811	15115	30926
Γ	15976	14720	30926
Δ	13620	12422	26042
E	11071	9994	21065
ΣΤ	7969	6568	17537
Σύνολα	83764	76654	163648

⁹⁶⁶ Η Β' Γεν. περιφέρεια περιλαμβάνει τα ΕΣΣΕ των Νομών Αττικοβοιωτίας Β', Κυκλάδων, Λέσβου Α' και Β', Σάμου και Χίου, με 9 επιθεωρητές υπό τον Γεν. επιθεωρητή Μιχ. Μιχαλόπουλο, με έδρα τον Πειραιά, στο Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 117.

⁹⁶⁷ Η Γ' Γεν. περιφέρεια περιλαμβάνει τα ΕΣΣΕ των Νομών Κοζάνης, Λάρισας, Τρικάλων, με 11 επιθεωρητές, υπό τον Γεν. επιθεωρητή Β. Τσίριμπα, με έδρα τη Λάρισα, στο Πράξη 85, *ό.π.*

⁹⁶⁸ Η Δ' Γεν. περιφέρεια περιλαμβάνει τα ΕΣΣΕ των Νομών Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, Πέλλας, Φλώρινας και Χαλκιδικής, με 15 επιθεωρητές, υπό τον Γεν. επιθεωρητή Αν. Ατσαβέν, και έδρα τη Θεσσαλονίκη, *ό.π.*

Αριθμός κατά τάξεις και φύλο των εγγραφέντων μαθητών στα δημοτικά σχολεία του κράτους. Σχολ. έτος 1938-1939 - Δ' Γεν. περιφέρεια

Τάξη	Αρρενες	Θήλεις	Σύνολα 1938-39
A	19821	18878	38699
B	16237	15235	31472
Γ	15317	14272	29589
Δ	13106	11981	25087
E	10446	8950	19396
ΣΤ	7318	6098	13416
Σύνολα	82245	75414	157659

Αριθμός κατά τάξεις και φύλο των εγγραφέντων μαθητών στα δημοτικά σχολεία του κράτους. Σχολ. έτος 1939-1940 - Ε' Γεν. περιφέρεια⁹⁶⁹

Τάξη	Αρρενες	Θήλεις	Σύνολα
A	15359	14035	29394
B	12756	11705	24461
Γ	12967	11796	24763
Δ	10848	9630	20478
E	9130	7811	16941
ΣΤ	6139	4800	10939
Σύνολα	67199	59777	126979

4.1.3.2. Ποιοτικά δεδομένα

Από την επίσκεψη ιδίως στα σχολεία μικρών συνοικισμών απορρέει ότι σημειώθηκε βελτίωση στη φοίτηση των μαθητών, στην υγεία τους, την καθαριότητά τους, την επιμέλεια και το ήθος τους. Ο σεβασμός τους προς τους ιερείς και τους γέροντες, η πειθαρχία στους γονείς και στις αρχές ήταν στοιχεία που μαρτυρούσαν ότι «η πνευματική τροφή η κατά το σχολικόν τούτο έτος παρασχεθείσα εις αυτά παρά των διδασκάλων των ήτο περισσότερο συστηματική, περισσότερο θερμή και περισσότερο υγιής, ώστε να έχη βαθύτεραν απήχησιν εις το θρησκευτικόν, ηθικόν και εθνικόν φρόνημα των μικρών μαθητών».⁹⁷⁰

4.1.3. Κατάσταση διδασκηρίων

Στις εκθέσεις των Γεν. επιθεωρητών του σχολ. έτους 1939-1940 δεν καταγράφεται η διδακτηριακή προσπάθεια, με εξαίρεση αυτήν της Ε' Γεν. επιθεώρησης, από την οποία προκύπτει ότι ανεγέρθηκαν 36 σχολεία, επισκευάστηκαν 82, επεκτάθηκαν 10 και υπό ανέγερση βρίσκονταν 42.⁹⁷¹ Αν και οι υπόλοιπες εκθέσεις δεν περιείχαν

⁹⁶⁹ Η Ε' Γεν. περιφέρεια περιλαμβάνει τα ΕΣΣΕ των Νομών Δράμας, Έβρου, Καβάλας, Ροδόπης, Σερρών με 13 επιθεωρητές, υπό τον Γεν. επιθεωρητή Ι. Φραγκούλη και έδρα την Κομοτηνή, ό.π.

⁹⁷⁰ Πράξη 85, ό.π., σ.119.

⁹⁷¹ στο ίδιο, σ. 115.

αριθμητικές αναφορές, παρά μόνο ακροθιγώς σκιαγραφούσαν την κατάσταση των σχολικών κτιρίων (αριθμός όσων βρίσκονταν σε άριστη κατάσταση, όσων ήταν σε μέτρια ή έρχριζαν άμεσης επισκευής), το ΑΣΕ, δίχως να παραθέτει συγκεκριμένα ποσοτικά δεδομένα, βάσει προφορικών πληροφοριών από τους υπόλοιπους Γεν. επιθεωρητές δίνει μια εικόνα της συνολικής προσπάθειας.

Προκύπτει ότι καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια από τους Γεν. επιθεωρητές, τους επιθεωρητές και διευθυντές δημοτικών σχολείων στην προώθηση του ζητήματος ανέγερσης, επέκτασης, επισκευής και διαμόρφωσης διδακτηρίων. Έπεισαν τις κοινότητες να επιβάλουν υποχρεωτικούς εράνους στους εύπορους κατοίκους και προσωπική εργασία στους υπόλοιπους για τη μεταφορά της αναγκαίας οικοδομικής ύλης για την ανέγερση ή επισκευή διδακτηρίων.

Αλλά και η κρατική αρωγή κρίνεται ότι ήταν σημαντική μέσω της ίδρυσης Ταμείων ανέγερσης διδακτηρίων με αποτέλεσμα «[...]να αποπερατωθώσι πλείστα ημιτελή διδακτήρια, άλλα δε μεγαλοπρεπή να ανεγερθώσι εις κωμοπόλεις και πόλεις, των οποίων οι μαθηταί εστεγάζοντο πρότερον κατά τρόπον μη αρμόζοντα εις τον πολιτισμόν μας».⁹⁷² Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο υπογραμμίζει τις συνεχείς προσπάθειες για συντονισμό των σχετικών με την προώθηση διδακτηριακών ζητημάτων. Η προσπάθεια ήταν τέτοια, ώστε εκφράζεται η άποψη ότι «εάν δεν παρενεβάλλοντο αι εκ της κηρύξεως του ευρωπαϊκού πολέμου δυσχέρειαι, δεν θα απείχε πολύ η ημέρα, καθ' ήν θα εβλέπομεν όλους τους μικρούς ελληνοπαιδας στεγαζομένους εις υγιεινά και ωραία διδακτήρια».⁹⁷³ Τέλος, αναφέρεται ότι τα ενοίκια των διδακτηρίων, όταν αυτά είναι οικίες ιδιωτικές, προέρχονται από το δημόσιο ταμείο.⁹⁷⁴

Σχολικό ταμείο

Σε κάθε σχολείο υπάρχει σχολικό ταμείο, οι πόροι του οποίου προέρχονται από εισφορές των κοινοτήτων, των μαθητών, από δωρεές του κράτους, των ιδιωτών κ.λπ. Σκοπός του σχολικού ταμείου είναι η συντήρηση, η θέρμανση, η καθαριότητα κ.λπ. του διδακτηρίου, ο πλουτισμός της βιβλιοθήκης, των εργαστηρίων, η αγορά χρήσιμων σκευών, οργάνων και κάθε είδους μέσων διδασκαλίας.⁹⁷⁵

4.1.4. Σχολικοί κήποι

Αν και ελλείπουν τα συγκριτικά στοιχεία για τις προσπάθειες που έγιναν το προηγούμενο σχολικό έτος στο ζήτημα των σχολικών κήπων, οι αναφορές για το σχολικό έτος 1939-1940 καταδεικνύουν ότι πολλοί από αυτούς είναι αξιόλογοι. Διαπιστώνεται μεγάλη πρόοδος ως προς τον αριθμό τους και ως προς τη συστηματική και επιστημονική καλλιέργειά τους. Συμπεραίνεται δε ότι η ανελλιπής επίσκεψη των δασκάλων υπό την οδηγία των επιθεωρητών και των Γεν. επιθεωρητών τους κατά τις παιδαγωγικές συγκεντρώσεις και συνέδρια σε σχολικούς κήπους συστηματικά καλλιεργημένους και η παρακίνησή τους από το υπουργείο ενεργοποίησαν τη φιλοτιμία πολλών δασκάλων, οι οποίοι δημιούργησαν αληθινά αγροκήπια.⁹⁷⁶

⁹⁷² στο ίδιο, σ. 120.

⁹⁷³ στο ίδιο.

⁹⁷⁴ Πράξη 25, 27 Φεβρουαρίου 1939, σ.174.

⁹⁷⁵ στο ίδιο.

⁹⁷⁶ Πράξη 85, ό.π., σ. 121, και Παράρτημα, πίνακας 4.

Γίνεται λόγος για δενδροφυτεύσεις χιλιάδων οπωροφόρων δέντρων, εξημέρωση αγρίων, παραγωγή πάρα πολλών ειδών λαχανικών και δημητριακών από τους μαθητές, στους οποίους καλλιεργήθηκε η αγάπη και το ενδιαφέρον για τη μητέρα ελληνική γη και τα προϊόντα της και μεταδόθηκαν αρκετές γνώσεις περισσότερο πρακτικές παρά θεωρητικές.⁹⁷⁷

4.1.5. Σχολιατρική υπηρεσία-προνοια -συσσίτια και προστασία απόρων μαθητών

Το ΑΣΕ προβάλλει τον προνοιακό χαρακτήρα του κράτους απέναντι στο μαθητικό πληθυσμό, μεριμνώντας για την υγεία του, μέσω της λειτουργίας σε πολλά σχολεία μαθητικών συσσιτίων, της αποστολής των φτωχών και καχεκτικών μαθητών εκ περιτροπής στους θερινούς μήνες σε παιδικές εξοχές κοντά στη θάλασσα ή στα βουνά, της σχολικής ιματιοθήκης, της μαθητικής πολυκλινικής, ενός παιδολογικού κέντρου, ίδρυσης σχολείων για τραχωματικούς μαθητές, μέσω της ίδρυσης στοματολογικών κέντρων και ενός υπαίθριου σχολείου. Η υγεία των μαθητών και των δασκάλων παρακολουθείται από καλά οργανωμένη σχολιατρική υπηρεσία, ενώ σε κάθε σχολική περιφέρεια υπάρχει ένας σχολίατρος, το έργο του οποίου κατευθύνεται και επιβλέπεται από τους Γεν. επιθεωρητές σχολιάτρων.⁹⁷⁸

Από τη μελέτη των στατιστικών στοιχείων, ιδιαίτερα αυτών που προσφέρουν συγκριτικά δεδομένα, όπως η περίπτωση των Γ' και Ε' εκπαιδευτικών περιφερειών, προκύπτει σημαντική αύξηση των συσσιτίων που ανέρχεται σε ορισμένες περιπτώσεις στο 50%. Ειδικότερα, ενώ το σχολ. έτος 1938-1939 καταγράφονται στη Γ' περιφέρεια 4.500 μαθητικά συσσίτια, τον επόμενο χρόνο αυτά ανέρχονται σε 10.113, ενώ στην Ε' τα 5.417 αυξάνονται σε 6.824.⁹⁷⁹

Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι χάρη στις φιλότιμες προσπάθειες των δασκάλων, την καθοδήγηση των Επιθεωρητών, Γεν. Επιθεωρητών και την υλική και ηθική ενίσχυση του υπουργείου ο αριθμός των συσσιτίων πολλαπλασιάστηκε και *«εξησφαλίσθη η παροχή κατά μεσημβριαν θερμής τροφής εις χιλιάδας απόρων μαθητών καθ' όλας τας εργασίμους ημέρας των σχολείων, επί πλέον δε και η διανομή εις χιλιάδας εξ' αυτών υποδημάτων και ενδυμάτων κατά τα Χριστούγεννα και το Πάσχα»*.⁹⁸⁰

4.1.6. Διδακτικό προσωπικό

4.1.6.1. Ποσοτικά δεδομένα- Το αριθμητικό δυναμικό

Οι λειτουργοί της Σ.Ε. (δάσκαλοι και νηπιαγωγοί) ανέρχονται σε 15.172, εξαιρουμένων των εκπαιδευτικών της Θ' εκπαιδευτικής περιφέρειας, της οποίας το διδακτικό προσωπικό, σύμφωνα με τα στατιστικά του έτους 1938-1939, ανέρχεται στους 1.239. Κατά προσέγγιση συνολικά το δυναμικό των εκπαιδευτικών λειτουργών Σ.Ε. υπολογίζεται στους 16.411 (στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνεται ο αριθμός των δασκάλων της Κρήτης του έτους 1938-39).⁹⁸¹

⁹⁷⁷ στο ίδιο.

⁹⁷⁸ Πράξη 25, *ό.π.*, σ. 177.

⁹⁷⁹ Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 115.

⁹⁸⁰ στο ίδιο, σ. 121.

⁹⁸¹ στο ίδιο, σ.116. Παράρτημα, πίνακας 6.

4.1.6.2. Ποιοτικά δεδομένα

Σύμφωνα με τις εκθέσεις των Γεν. επιθεωρητών και των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων, κατά το σχολ. έτος 1939-1940 οι δάσκαλοι παρουσίασαν ικανοποιητική επιμέλεια, μεγάλη φιλοτιμία και πολλή ευσυνειδησία. Μάλιστα, όσοι από αυτούς υπηρέτησαν σε μονοτάξια σχολεία, *«χάρης εις τους καταβληθέντας κόπους των και την καθοδήγησίν των υπό των επιθεωρητών και των Γενικών επιθεωρητών παρουσίασαν κατά το έτος τούτο καλλίτερα αποτελέσματα»*.⁹⁸² Δίδαξαν εκτενώς και σε βάθος την οριζόμενη από το Α.Π. ύλη, οδήγησαν τους μαθητές ανελλιπώς στην εκκλησία, κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες για τον μεγαλοπρεπή εορτασμό στα σχολεία όλων των μεγάλων θρησκευτικών και εθνικών γιορτών και για την περαιτέρω ανάπτυξη του θρησκευτικού, εθνικού και ηθικού φρονήματος των μαθητών και των γονέων τους.⁹⁸³

Άλλα στοιχεία που καταγράφονται είναι η καλή εξωτερική διαγωγή, την οποία εκδήλωσε η πλειοψηφία αυτών, ενώ *«ελάχιστοι υπήρξαν οι διδάσκαλοι οι δώσαντες αφορμήν εις υπονοίας σχετικές προς τα εθνικά φρονήματα αυτών»*. Απεναντίας, η μεγάλη πλειονότητα αυτών έδειξε ότι εμφορείται *«υπό αγνών και θερμών εθνικών φρονημάτων μεριμνήσασα και δια την ανάπτυξιν αυτών παρά τε τοις μαθηταίς των και παρά τη κοινωνία, ενισχύουσα τους πολίτας μας εις τα εθνικά και θρησκευτικά των καθήκοντα, και δημιουργούσα την νέαν γενεάν μας με εθνικοθρησκευτικόν και χρηστόν χαρακτήρα»*.⁹⁸⁴

Ο δάσκαλος δεν είναι μόνο επιφορτισμένος με το διδακτικό και παιδαγωγικό του έργο. Όπως προκύπτει από την έκθεση, η συντήρηση των διδακτηρίων, η καθαριότητα αυτών, η τάξη και η καθαριότητα των επίπλων και εποπτικών μέσων, των σωμάτων και ενδυμάτων των μαθητών, των βιβλίων και των τετραδίων τους αποτελούσαν αρμοδιότητες για τις οποίες καταγράφεται ότι κατά το σχ. έτος 1939-1940 *«υπό των περισσοτέρων διδασκάλων μας επεδείχθη κατά το έτος τούτο μεγαλυτέρα προσοχή[...]*».⁹⁸⁵

Το πόσο βεβαρημένο ήταν το έργο του δασκάλου υποδηλώνεται από την απάντηση που δίνει το ΑΣΕ σε αναφορά της Γεν. επιθεώρησης Σ.Ε. της ΣΤ' εκπαιδευτικής περιφέρειας στο θέμα της απομάκρυνσης πολλών δασκάλων από τα σχολεία τους και τα χωριά στα οποία υπηρετούν μετά τα απογευματινά μαθήματα, προκειμένου να μεταβούν στην οικογενειακή τους στέγη. Η απόμάκρυνση όμως αυτή ζημιώνει το εκπαιδευτικό έργο. Το ΑΣΕ αποφαινεται ότι δεν είναι δυνατό το ζήτημα να λυθεί νομοθετικά, μπορεί όμως να ρυθμίζεται απευθείας προς το συμφέρον της εκπαίδευσης από τα ΕΣΣΣΕ με καλύτερες τοποθετήσεις του προσωπικού των σχολείων της περιφέρειάς τους και από τους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων μέσω σχετικών συστάσεων προς τους διδασκάλους τους *«όπως ούτοι εκτός της καθαρής σχολικοδιδασκτικής εργασίας των παρουσιάζωσι και δράσιν σχετικήν προς την ίδρυσιν και συντήρησιν καλών σχολικών κήπων, προς την οργάνωσιν συσσιτίων, προς τον εκκλησιασμόν των μαθητών των, προς την Εθνικήν οργάνωσιν της Νεολαίας και*

⁹⁸² στο ίδιο, σ. 122.

⁹⁸³ στο ίδιο, σ. 121.

⁹⁸⁴ στο ίδιο σ. 122.

⁹⁸⁵ στο ίδιο.

προς ποικίλην άλλην εθνικήν, θρησκευτικήν, ηθικήν και εκπολιτιστικό-κοινωνικήν δράσιν δια της διαρκούς παραμονής αυτών εις τα χωρία, εις α ούτοι υπηρετούσιν ως διδάσκαλοι.»⁹⁸⁶

4.1.6.3. Απολαβές δασκάλων

Οι παρεχόμενες από το δημόσιο ταμείο απολαβές των δασκάλων, η υπηρεσιακή – βαθμολογική τους εξέλιξη, η εκπαίδευσή τους, είναι μερικά από τα στοιχεία που καταγράφονται στις ετήσιες εκθέσεις του ΑΣΕ.⁹⁸⁷ Ο αρχικός μισθός είναι του ακολούθου, δηλαδή στις 2.000 δρχ. μηνιαία. Με την πάροδο του χρόνου «*οι ευδοκίμως υπηρετούντες*» προάγονται ως το βαθμό του εισηγητή, του οποίου ο μισθός είναι 3.800 δρχ. το μήνα, ποσό που αυξάνεται κατά 5% από το 10^ο έτος της υπηρεσίας ανά πενταετία ως 25% συνολικά.⁹⁸⁸

4.1.6.4. Εκπαίδευση δασκάλων-παιδαγωγικές αρχές- παιδαγωγικά συνέδρια

Μετά την αποφοίτηση από το γυμνάσιο, οι δάσκαλοι εκπαιδεύονται για μια διετία στις Π.Α., οι οποίες συνολικά στις αρχές του 1939 σύμφωνα με το ΑΣΕ είναι 11,⁹⁸⁹ ενώ τον Αύγουστο του 1939 γίνεται λόγος για 17 τμήματα και 2 Ιεροδιδασκαλεία. Συνολικά, 950 νέοι δάσκαλοι αποφοιτούν ετησίως από τις Ακαδημίες, από τους οποίους οι 700 άνδρες και οι 250 γυναίκες, συνεπώς, κατά το ΑΣΕ, «*δεν παρίσταται το γε νυν άμεσος ανάγκη αντιμετώπισεως ζητήματος ελλείψεως δημοδιδασκάλων*».⁹⁹⁰

Η πλειοψηφία των λειτουργών Σ.Ε. θεωρείται ότι υιοθετεί τις μεθόδους του ονομαζόμενου σχολείου εργασίας, κατά το παιδαγωγικό σύστημα του Αμερικανού Dewey, των Γερμανών Steiner, Gaudig, Kerschensteiner και άλλων, οι υπόλοιποι, ο αριθμός των οποίων με το πέρασμα του χρόνου μειώνεται, ακολουθούν το ερβαρτιανό σύστημα.⁹⁹¹

Οι δάσκαλοι συνέρχονται πολύ συχνά, σύμφωνα με τις οδηγίες των επιθεωρητών σε συνέδρια, όπου συζητιούνται επίκαιρα εκπαιδευτικά ζητήματα, παρόμοια και οι επτά Γεν. επιθεωρητές της Σ.Ε., συγκαλούν παιδαγωγικά συνέδρια.⁹⁹²

Η επιμόρφωση των δασκάλων αποτελεί ένα ζήτημα που διερευνάται και καταγράφεται στις εκθέσεις Γεν. επιθεωρητών και σ' αυτές του ΑΣΕ· στη Γεν. έκθεση του ΑΣΕ για τη δημοτική εκπαίδευση διαπιστώνεται ότι πολλοί δάσκαλοι κατέβαλαν αξιέπαινες προσπάθειες για την παρακολούθηση της εκπαιδευτικής κίνησης και της προσωπικής τους βελτίωσης μέσω της μελέτης και του πειραματισμού τους σε νεότερες μεθόδους.⁹⁹³

Μεγάλο είναι το ενδιαφέρον των δασκάλων για μετεκπαίδευση στο πανεπιστήμιο Αθηνών, μετά από τη συμμετοχή τους σε διαγωνισμό, η οποία όμως προϋποθέτει την επιλογή τους από το ΑΣΕ, που αποφαινεται στο ζήτημα βάσει του

⁹⁸⁶ Πράξη 26, 5 Απριλίου 1938, σ. 254-255.

⁹⁸⁷ Πράξη 25, *ό.π.*, σ.174.

⁹⁸⁸ στο ίδιο.

⁹⁸⁹ στο ίδιο.

⁹⁹⁰ Πράξη 107, 9 Αυγούστου 1939, σ.70.

⁹⁹¹ Πράξη 25, *ό.π.*, σ.177.

⁹⁹² στο ίδιο, σ.178.

⁹⁹³ Πράξη 85, *ό.π.*,σ.121.

«...ευδοκίμου ή μη της υπηρεσίας των...».⁹⁹⁴ Αντιπροσωπευτικά, αναφέρουμε την περίπτωση κατάρτισης από το ΑΣΕ πίνακα 234 δασκάλων, μεταξύ των οποίων οι 35 είναι γυναίκες. Ωστόσο, ορισμένοι δάσκαλοι (4), δεν τυχαίνουν επιλογής, καθώς η υπηρεσία τους δεν κρίνεται ευδόκιμη, είτε γιατί έχουν τιμωρηθεί οκτώ φορές μεταξύ των ετών 1935-1938, όπως η περίπτωση της Α.Ε., η οποία υπηρετούσε στο 5^ο δημοτικό σχολείο Πατρών, είτε γιατί η έκθεση που συνοδεύει το όνομά τους δεν είναι θετική, όπως συμβαίνει με την περίπτωση του Β.Π., δασκάλου στο 2/τάξιο δημοτικό σχολείο Λαυρείου, με το αιτιολογικό ότι η μόνη έκθεση που υπάρχει γι' αυτόν τον εμφανίζει να έχει χαρακτήρα «ουχί ομαλόν και υπηρεσίαν ουχί ευδόκιμον».⁹⁹⁵

Βέβαια, γίνεται λόγος και για αρκετό αριθμό δασκάλων και κυρίως διδασκαλισσών «οίτινες ελάχιστα ενδιαφέρθησαν δια την συμπλήρωσιν και την προαγωγήν της τε γενικής και της επαγγελματικής μορφώσεώς των». Οι λόγοι αποδίδονται κυρίως «εις την έλλειψιν σοβαρών σχολικών βιβλιοθηκών με κατάλληλα, εγκυκλοπαιδικού και παιδαγωγικού περιεχομένου, βιβλία, εις την αδυναμίαν των περισσοτέρων διδασκάλων να προμηθευθώσι τοιαύτα εξ' ιδίων, εν τίνι δε μέτρω και εις την έλλειψιν παρ' αυτοίς αγάπης προς το βιβλίον, το περιοδικόν και προς την μόρφωσιν γενικώς». Επίσης, πολλοί είναι οι υποδιδάσκαλοι και οι διδάσκαλοι χωρίς προσόντα που το σχ. έτος 1939-1940 βρέθηκαν εκτός υπηρεσίας, ενώ όσοι υπηρέτησαν στα μονοτάξια σχολεία, χάρη στους κόπους που κατέβαλαν και την καθοδήγησή τους από τους επιθεωρητές και τους Γεν. επιθεωρητές, παρουσίασαν καλύτερα αποτελέσματα.⁹⁹⁶

Ακόμη, σημειώνεται από το ΑΣΕ ως παράδοξο το γεγονός ότι σε μερικούς από τους πτυχιούχους δασκάλους των Π.Α. παρατηρήθηκαν κατά το σχολ. έτος 1939-40 «ουσιώδεις ελλείψεις τόσον εις τον παιδαγωγικόν καταρτισμόν των, όσον και εις την εγκυκλοπαιδικήν, ακόμη δε και εις την γραμματικήν μόρφωσίν των». Αυτοί λέγεται ότι αγνοούν πολλές και στοιχειώδεις ιστορικές και γεωγραφικές γνώσεις, είναι ανορθόγραφοι σε αδικαιολόγητο βαθμό, εμφανίζοντας αδυναμία να συντάξουν ορθά μια σύντομη έκθεση ή ένα απλό έγγραφο ή ένα συνηθισμένο πρακτικό, αν και θα έπρεπε ως τελειόφοιτοι γυμνασίων να είναι ανώτεροι των πτυχιούχων των παλιών διδασκαλείων. Το φαινόμενο αποδίδεται κυρίως στην εσφαλμένη επιλογή των υποψηφίων κατά την εισαγωγή τους στις Π.Α. Ωστόσο, εκφράζεται η ευχή με την πάροδο του χρόνου, μέσω της μελέτης και της καθοδήγησής τους από τους επιθεωρητές, να συμπληρώσουν τις ελλείψεις τους.⁹⁹⁷

4.1.7. Διοίκηση και εποπτεία δημοτικής εκπαίδευσης

Στη Γεν. έκθεση του ΑΣΕ παρουσιάζεται και αποτιμάται το έργο των φορέων που ασκούν διοικητικό και εποπτικό ρόλο στην εκπαίδευση, δηλαδή των επιθεωρητών, των Γεν. επιθεωρητών, των εποπτικών συμβουλίων, όπως τα ΕΣΣΕ, τα ΑΕΣΣΕ και το ΚΕΣΣΕ. Η εποπτεία διενεργήθηκε κατά το έτος 1939-40 από 97 επιθεωρητές

⁹⁹⁴ Πράξη 28, 11 Απριλίου 1938, σσ. 265-274.

⁹⁹⁵ στο ίδιο, σ. 275. Σχετικό θέμα και στην Πράξη 31, 18 Απριλίου 1938, σ. 84-85.

⁹⁹⁶ Πράξη 85, ό.π., σ. 121.

⁹⁹⁷ στο ίδιο, σ.122.

δημοτικών σχολείων, οι οποίοι υπάγονταν αρχικά σε 7 και από τον Ιανουάριο του 1940 (σύμφωνα με τον Α.Ν. 2180) σε 9 Γεν. επιθεωρητές Σ.Ε.⁹⁹⁸

4.1.7.1. Οι επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων

Όπως προκύπτει από τις εκθέσεις των Γεν. επιθεωρητών, το σχολ. έτος 1939-1940 οι επιθεωρητές, ιδιαίτερα οι μετεκπαιδευθέντες στο πανεπιστήμιο, έφεραν εις πέρας το έργο τους «μετά μεγαλύτερας δραστηριότητας, αλλά και με περισσότεραν ή άλλοτε επιτυχίαν».⁹⁹⁹ Μεταξύ της πολυποίκιλης δράσης που ανέπτυξαν εξάγονται: η επίβλεψη ακριβούς εφαρμογής των σχετικών με τη δημοτική εκπαίδευση διατάξεων και επικράτησης δικαιοσύνης σ' αυτήν, η μετάδοση ζήλου, ενθουσιασμού και φιλοτιμίας σε πολλούς δασκάλους προκειμένου να εργαστούν «πολύ πέραν των δυνάμεών των, δια να εξασφαλίσουν περισσότεραν σωματικήν υγείαν και ζωηρότερην την ανάτασιν των ψυχών των μικρών μαθητών προς αρετήν». Επίσης, δραστηριοποιήθηκαν στην οργάνωση πολλών παιδαγωγικών συγκεντρώσεων και συνεδρίων, στα οποία οι ίδιοι ως ομιλητές κατόρθωσαν να εμψυχήσουν σε πολλούς δασκάλους μεγαλύτερη έφεση για συμπλήρωση της εγκυκλοπαιδικής και παιδαγωγικής μόρφωσής τους, μέσω της ανάγνωσης εκτενών ιστορικών ή γεωγραφικών και άλλων επιστημονικών βιβλίων «“αντί του άπασα η ύλη” δια μελέτης παιδαγωγικών συγγραμμάτων και περιοδικών, έτι δε και δι' επιτυχούς χρησιμοποιήσεως της εκ της καθημερινής εργασίας και πείρας».¹⁰⁰⁰

Επιπλέον, οι επιθεωρήσεις γίνονταν συχνότερα και συστηματικότερα, με απόρροια την αποτελεσματικότερη διδασκαλία του επίσημου Α.Π., ώστε να προκύψουν πιο ικανοποιητικά αποτελέσματα ως προς το γνωστικό υπόβαθρο και τη θρησκευτική, εθνική και ηθική διάπλαση των μαθητών. Επίσης άσκησαν το έργο τους με ταχύτητα, δικαιοσύνη, αμεροληψία, τιμιότητα, «κωφεύσαντες εις ξένας επεμβάσεις, εις προτάσεις δώρων και άλλα όμοια και πολιτευθέντες ως εμπρέπει εις ανωτέρους υπαλλήλους ηθικής και πολιτισμένης πολιτείας». Γι' αυτό και οι παρεκτροπές των επιθεωρητών υπήρξαν ελάχιστες, ενώ αυξήθηκαν οι μεταθέσεις ή αποσπάσεις ή προαγωγές ή άλλες επιβραβεύσεις των δασκάλων, οι οποίες διενεργήθηκαν με αμεροληψία.¹⁰⁰¹

Το έργο της επέκτασης των μαθητικών συσσιτίων χαρακτηρίζεται ως άθλος των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων και των δασκάλων τους. Αλλά και στο έργο της γεωργικής εξόρμησης και αναδάσωσης της χώρας ήταν πρωτοπόροι, εμψυχωτές και εκτελεστές αυτών των επιδιώξεων. Τέλος, στο θέμα της κοινωνικής πρόνοιας, όπως η καταπολέμηση της ελονοσίας, του αλκοολισμού, της περίθαλψης των απόρων, της περιστολής της επαιτείας, η δράση τους ήταν παρούσα σε συνεργασία με τους δασκάλους.¹⁰⁰²

4.1.7.2. Οι Γενικοί επιθεωρητές

Η εικόνα που σχημάτισε το ΑΣΕ, μελετώντας τη δράση των Γεν. επιθεωρητών Σ.Ε. είναι ότι ο θεσμός αυτός υπήρξε «λίαν επωφελής δια την δημοτικήν εκπαίδευσιν, οι δε

⁹⁹⁸ στο ίδιο, σ.117.

⁹⁹⁹ στο ίδιο, σ.123.

¹⁰⁰⁰ στο ίδιο, σ. 124.

¹⁰⁰¹ στο ίδιο.

¹⁰⁰² στο ίδιο.

εκπροσωπήσαντες αυτόν [...]απεδείχθησαν κατά πάντα άξιοι της υψηλής αυτών θέσεως». Η τακτική επιθεώρηση του έργου των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων και ο συμβουλευτικός τους ρόλος ανέπτυξε στους επιθεωρητές την ικανότητα του «ορθώς επιθεωρείν και του επιτυχώς ελέγχειν και υποδεικνύειν το ουσιώδες». Παρακολουθώντας σχεδόν ανελλιπώς όλα τα παιδαγωγικά συνέδρια και μετέχοντας στις συζητήσεις, υπέδειξαν στους επιθεωρητές τον ορθό τρόπο αφομοίωσης της σύγχρονης παιδαγωγικής κίνησης με τη μελέτη νεότερων συγγραμμάτων και την πρακτική τους εφαρμογή.¹⁰⁰³

Μέσω της επίβλεψης των αποσπάσεων, μεταθέσεων και προαγωγών συντέλεσαν στο να υλοποιούνται τα παραπάνω σύμφωνα με τους νόμους και το δίκαιο, καλλιέργησαν σ' αυτούς την ικανότητα «του καλώς και ευσυνειδήτως διοικείν και απέτρεψαν απ' αυτών την τυχόν υπάρχουσαν τάσιν προς αυταρχίαν ή προς επιβολήν δι' απειλών». Η αξιοποίηση των σχέσεων τους με υπουργούς, Γεν. Διοικητές, Μητροπολίτες, νομάρχες, δημάρχους και άλλες αρχές συνέβαλε στην εξύψωση τους κύρους των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων στις αρχές του τόπου, με αποτέλεσμα να εξασφαλιστεί η ενίσχυση αυτών στο έργο των επιθεωρητών και δασκάλων, όπως μέσω του πολλαπλασιασμού των μαθητικών συσσιτίων και της στήριξης της κοινωνικής τους δράσης. Ακόμη, το έργο τους ήταν σημαντικό και στη λειτουργία των ΑΕΣΣΕ.¹⁰⁰⁴

Αποτιμώντας συνολικά τη σημασία του θεσμού των Γεν. επιθεωρητών Σ.Ε., το ΑΣΕ υπογραμμίζει ότι «η Πολιτεία δύναται να είναι ήσυχος ως προς την ορθήν καθοδήγησιν, ιδίως δε ως προς την εύρυθμον διοίκησιν της δημοτικής εκπαίδευσως». Εκτιμάται ότι επήλθε πραγματική και επωφελής αποκέντρωση και τάξη της δημοτικής εκπαίδευσης, ενώ εκφράζεται η προσδοκία να αποδειχτούν και στο μέλλον «περισσότερον άξιοι του ονόματός των και της ιεράς των αποστολής ως εθνικοκοινωνικών οδηγών της νέας γενεάς και του όλου λαού μας».¹⁰⁰⁵

Στις επιφυλάξεις και την άσκηση κριτικής που δέχτηκε ο θεσμός, όπως ότι δημιούργησε δαπάνες, ότι είναι όχι μόνο περιττός αλλά και επιβλαβής, καθώς περιόρισε την πρωτοβουλία των επιθεωρητών, το ΑΣΕ εκθέτει σειρά επιχειρημάτων που πιστοποιούν ότι όχι μόνο δεν τις συμεριζεται, απεναντίας μάλιστα θεωρεί ότι ο θεσμός αυτός αποδείχτηκε επωφελής για τη δημοτική εκπαίδευση.

Συγκεκριμένα, ο θεσμός των Γεν. επιθεωρητών, στις περιοχές που βρίσκονται μακριά από το κέντρο και σε «σπουδαία σημεία της Επικράτειας», επέτρεψε την άμεση παρακολούθηση -όχι μόνο μέσω των πρακτικών των εποπτικών συμβουλίων και της αλληλογραφίας, αλλά και μέσω της άμεσης εποπτείας όλων των ενεργειών των επιθεωρητών- και τη λήψη χωρίς την παραμικρή χρονοτριβή των επιδεικνυόμενων μέτρων με αποτέλεσμα «δια του τρόπου δε τούτου και δια της αμέσου διοικητικής εξουσίας επί των Επιθεωρητών οι τελευταίοι ούτοι κατέστησαν προσεκτικότεροι εις τας ενέργειάς των».¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ στο ίδιο, σ. 125.

¹⁰⁰⁴ στο ίδιο, σ. 126.

¹⁰⁰⁵ στο ίδιο, σ.127.

¹⁰⁰⁶ στο ίδιο, σ. 129.

Οι Γεν. επιθεωρητές θεωρείται ότι συνέβαλαν στη γρήγορη επίλυση αποριών των επιθεωρητών, με αποτέλεσμα την αρτιότερη άσκηση της διοίκησης και καθώς ήταν πιο προσιτοί σχεδόν σε κάθε δάσκαλο-αφού βρίσκονταν σε διάφορα σημεία του κράτους μακριά από το κέντρο- προώθησαν ταχύτερα την εκδίκαση παραπόνων τους ή ενστάσεων τους, *«δύνανται άνευ μακρών απουσιών εκ του έργου των και με ολιγώτερα έξοδα να υπερασπίσουν τας υποθέσεις των πλησίον των κατά τόπους ΑΕΣΣΕ παρά εάν ήσαν ηναγκασμένοι να μεταβαίνουν εις Αθήνας»*.¹⁰⁰⁷ Επιπλέον, χάρη σ' αυτούς κατέστη δυνατή η άμεση γνώση των προβλημάτων και των αναγκών της δημοτικής εκπαίδευσης και η μεταφορά αυτών εγγράφως ή δια ζώσης στο κέντρο. Ακόμη δια μέσου αυτών η κεντρική υπηρεσία έχει πρόχειρο μέσο ελέγχου των ενεργειών των επιθεωρητών, γιατί εξαιτίας της εγγύτητας αυτών προς τους επιθεωρητές διεκπεραιώνουν ταχύτατα κάθε σχετική υπόθεση απ' ό,τι αν ήταν να σταλεί ανώτερος υπάλληλος από την Αθήνα και μάλιστα σε καιρό χειμώνα.

Η καθοδήγηση των επιθεωρητών και των δασκάλων στο έργο τους ήταν καίρια, λόγω του ότι στις θέσεις των Γεν. επιθεωρητών διορίστηκαν επίλεκτοι επιστήμονες. Αυτοί, άλλοτε μέσω συνομιλιών ή με τοπικές συγκεντρώσεις ή με ευρύτερα συνέδρια, έθεσαν υγιείς βασικές αρχές και έδωσαν επωφελείς κατευθύνσεις στο εσωσχολικό και εξωσχολικό έργο των δασκάλων, *«άλλοτε πάλιν ούτοι περιέστειλλον εις τα προσήκοντα όρια ευγενείς μεν αλλά νεανικούς ενθουσιασμούς, πρωτοδιοριζομένων δασκάλων, ζητούντων να εισαγάγουν πρωίμως και παρ' ημίν ξένα συστήματα σχολικής εργασίας και άλλοτε τέλος συνετέλουν ούτοι εις το να γίνουν γνωστοί εις ευρύτερους κύκλους επιτυχείς προσπάθειαι δεξιών διδασκάλων, οίτινες άνευ των Γενικών Επιθεωρητών θα ήσαν καταδικασμένοι να παραμείνουν άγνωστοι δι' άλλας περιφερείας επί βλάβη της γενικωτέρας προόδου του δημοτικού σχολείου»*.¹⁰⁰⁸

Κλείνοντας το ΑΣΕ την παρουσίαση και αξιολόγηση του θεσμού των Γεν. επιθεωρητών, γνωματεύει υπέρ της διατήρησής αυτών καθώς και των ΑΕΣΣΕ, θεωρώντας τα ως ιδιαίτερα επωφελή για τη δημοτική εκπαίδευση. Για το μόνο ίσως που θα μπορούσε να γίνει λόγος είναι ο αριθμός αυτών, *«δυναμένου τούτου εν ανάγκη να επανέλθη εις τα αρχικώς δια του Ν. 767 καθορισθέντα όρια»*.¹⁰⁰⁹

4.1.7.3. Εποπτικά Συμβούλια Στοιχειώδους εκπαίδευσης (ΕΣΣΕ-ΑΕΣΣΕ-ΚΕΣΣΕ)

Η Γεν. έκθεση του ΑΣΕ του 1941 περιλαμβάνει εκτενή ενότητα αναφερόμενη στη διάρθρωση διοίκησης της εκπαίδευσης και στην αξιολόγησή της για τη σχολ. χρονιά 1939-1940. Σύμφωνα μ' αυτή, η α' /θμια διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης για τρία χρόνια λειτούργησε σύμφωνα με τη νέα σύνθεση των ΕΣΣΕ, απόρροια του Ν. 767/1937 (τα ΕΣΣΕ λειτούργουσαν κατά νομούς και απαρτίζονταν από δύο ή περισσότερους επιθεωρητές, αλλά ανά δύο εργαζόμενους, και από ένα στρατιωτικό ή δικαστικό μέλος). Ωστόσο, υπήρχαν επιθεωρητές δημοτικών σχολείων που διατείνονταν ότι θα ήταν προτιμότερο για τη διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης αν επανερχόταν *«το προηγούμενον κατά επιθεωρητάς καθεστώς, προβάλλοντες ότι εις τας ορεινάς και θαλασσίας περιοχάς, στερούμενος συγκοινωνιών, δεν δύναται να συνέλθη ταχέως το συμβούλιον προς λήψιν αποφάσεων δι' έκτακτα και επείγοντα ζητήματα, ως*

¹⁰⁰⁷ στο ίδιο.

¹⁰⁰⁸ στο ίδιο, σ.130.

¹⁰⁰⁹ στο ίδιο.

και ότι η μετάβασις περισσοτέρων του ενός επιθεωρητών εις την έδραν του Νομού, έστω και άπαξ του μηνός, δια την υποχρεωτικήν συνεδρίαν των Εποπτικών Συμβουλίων δημιουργεί δαπάνας οδοιπορικών εξόδων και ημερησίων αποζημιώσεων και απώλειαν χρόνου 30-40 ημερών ετησίως». ¹⁰¹⁰

Αν και το ΑΣΕ αναγνωρίζει τα τρωτά της νέας σύνθεσης των εποπτικών συμβουλίων, διαβλέπει στη νέα μορφή τους το μέγιστο πλεονέκτημα της ευκαιρίας για συνεργασία δύο ή περισσότερων επιθεωρητών στο ίδιο συμβούλιο τουλάχιστο μια φορά τον μήνα. Τα πλεονεκτήματα αυτής της συνεργασίας είναι πολλά και συνίστανται στο ότι ο ένας επιθεωρητής πληροφορείται από τον άλλο τους εφαρμοζόμενους τρόπους διοίκησης, ανταλλάσσει γνώμες, βοηθιέται, όταν εμφανίζονται περίπλοκες υποθέσεις, ενημερώνεται για εγκυκλίους τις οποίες δεν είχε υπόψη του, τις διατάξεις, τα παιδαγωγικά νέα ή άλλα βιβλία, με αποτέλεσμα να «επιτυγχάνεται αμοιβαία βοήθεια και συμπλήρωσις των επιθεωρητών προς βαθύτεραν και δικαιότεραν άσκησιν των λεπτών διοικητικών και καθοδηγητικών έργων αυτών. Η δε συνεργασία αυτή είναι απαραίτητος ιδίως δια τους πρωτοδιοριζομένους εξ αυτών, ως και δια τους εις αποκέντρους περιφέρειάς διαμένοντας, οίτινες ωφελούνται μεγάλως εξ αυτής, γινόμενοι καλύτεροι εαυτών». Συνεπώς, το ΑΣΕ, αφού εξέθεσε την επιχειρηματολογία του για τα πλεονεκτήματα του θεσμού των εποπτικών συμβουλίων, θεωρώντας συμφέρουσα για τη δημοτική εκπαίδευση τη νέα σύνθεση των ΕΣΣΕ, γνωματεύει υπέρ της διατήρησης αυτών. ¹⁰¹¹

Το ΚΕΣΣΕ

Το ΑΣΕ αξιολογώντας τον θεσμό του ΚΕΣΣΕ, καθιερωμένου με τον Α.Ν.767/1937 και τροποποιημένου με τον Α.Ν. 2180/1940, ο οποίος λειτουργούσε άλλοτε με δύο άλλοτε με τέσσερις Γεν. επιθεωρητές, εντοπίζει ορισμένα τρωτά σημεία σ' αυτόν. Στην εκδίκαση υποθέσεων επιθεωρητών δημοτικών σχολείων συμβαίνει οι Γεν. επιθεωρητές να είναι αυτοί που εγκαλούν και αυτοί που δικάζουν ταυτόχρονα τις ίδιες υποθέσεις, με αποτέλεσμα να υπάρχει η πιθανότητα οι αποφάσεις να εκλαμβάνονται από κάποιον «ως μη απολύτως αμερόληπτον». Επίσης, θεωρείται ότι είναι επιβλαβής για την εκπαίδευση η βραχύβια θητεία των μελών του ΚΕΣΣΕ, ενός τόσο σοβαρού οργανισμού.

Έχοντας τα παραπάνω υπόψη το ΑΣΕ «φρονεί ότι το ΚΕΣΣΕ δέον να καταστή μόνιμον, απαρτιζόμενον εκ τριών προσώπων, εχόντων αποκλειστικόν έργον την παρακολούθησιν της Διοικήσεως της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως και επιβλεπόντων την επικράτησιν εν αυτή πνεύματος δικαιοσύνης και τάξεως». ¹⁰¹² Μάλιστα, προτείνεται οι δαπάνες ίδρυσης αυτού του τριμελούς μόνιμου οργάνου ΚΕΣΣΕ να εξοικονομηθούν εν ανάγκη «δια της περικοπής ισαρίθμων θέσεων Γενικών Επιθεωρητών Στοιχ. Εκπαιδεύσεως μετά των συμπαρομαρτουσών δαπανών δι' ενοίκια γραφείων, γραφικά, μισθούς βοηθού γραφείων, μισθούς κλητήρων κτλ. επανερχομένου ούτω του αριθμού των επιθεωρητών Στοιχ. Εκπαιδεύσεως εις τα αρχικά όρια, των

¹⁰¹⁰ στο ίδιο, σ. 128.

¹⁰¹¹ στο ίδιο.

¹⁰¹² στο ίδιο, σ.131.

απομενόντων Γεν. Επιθεωρητών επαρκούντων πλέον δια την εκπλήρωσιν των διοικητικών και καθοδηγητικών έργων αυτών».¹⁰¹³

4.2. Μέση εκπαίδευση

4.2.1. Γυμνάσια – λύκεια - ποσοτικά δεδομένα

Η ποσοτική διάσταση των νέων σχολείων Μ.Ε. που ιδρύονται το 1937, δηλ. των οκτατάξιων γυμνασίων και πεντατάξιων αστικών σχολείων, ως απόρροια του Α.Ν. 770/1937, παρέχεται από την υπ' αριθμ. 2 Πράξη της 10/8/1937, στην οποία παρατίθεται κατάλογος του τύπου σχολείων και περιοχών, όπου προβλεπόταν να λειτουργήσουν. Συνολικά αριθμούνται 168 οκτατάξια γυμνάσια, (αρρένων και θηλέων, πρακτικά γυμνάσια, οκτατάξια γυμνάσια με τμήμα πρακτικού λυκείου, με εμπορικό τμήμα, με τμήματα εμπορικού και πρακτικού λυκείου) και 149 πεντατάξια αστικά σχολεία (αρρένων και θηλέων).¹⁰¹⁴

Πληροφορίες για τη Μ.Ε. μπορούμε να αντλήσουμε και από την Πράξη υπ' αριθμ. 25, της 27/2/1939. Συγκεκριμένα, στις αρχές του 1939 λειτουργούσαν στη χώρα 194 γυμνάσια και πρακτικά λύκεια -με στόχο να περιοριστούν εντός μιας εξαετίας σε 125 γυμνάσια, των οποίων οι τελευταίες τάξεις θα διαιρούνται σε τμήμα κλασικό, φυσικομαθηματικό και εμπορικό- 60 προγυμνάσια 5/τάξια, των οποίων οι τάξεις ταυτίζονται με τις πέντε κατώτερες γυμνασιακές τάξεις, και 141 πεντατάξια αστικά σχολεία, με τις τάξεις τους να ταυτίζονται με τις πέντε κατώτερες τάξεις του οκτατάξιου αλλά να έχουν διαφορετικό πρόγραμμα.¹⁰¹⁵

Επίσης, ποσοτικά δεδομένα για τη Μ.Ε., ως προς τον τύπο των σχολείων, τις περιοχές λειτουργίας και τον αριθμό τους, παρέχει η υπ' αριθμ. 116 Πράξη της 23/8/1939 του ΑΣΕ, στην οποία παρατίθεται πίνακας των «ιδρυτέων Σχολείων Μέσης Εκπαίδευσεως νέου τύπου, ήτοι εξαταξίων Γυμνασίων και Αστικών Σχολείων». Στην Πράξη παρουσιάζεται το σκεπτικό καθορισμού των περιοχών λειτουργίας, του είδους των προτεινόμενων σχολείων καθώς και του αριθμού τους.

Σύμφωνα μ' αυτό, υπήρξε πρόνοια να αποφευχθεί όσο ήταν δυνατό και εντός του πλαισίου των οικονομικών δυνατοτήτων η συμφοίτηση αρρένων και θηλέων, γι' αυτό και το ΑΣΕ γνωμάτευσε υπέρ της ίδρυσης ιδιαίτερου γυμνασίου θηλέων στις πρωτεύουσες των νομών και στις πόλεις, στις οποίες ο αριθμός των μαθητριών δικαιολογούσε ξεχωριστό γυμνάσιο.¹⁰¹⁶ Ωστόσο, ιδιαίτερα για τις πόλεις της Βόρειας Ελλάδας τα κριτήρια ήταν πιο ελαστικά· προωθήθηκε η ίδρυση γυμνασίων θηλέων, ώστε να αυξηθεί ο αριθμός των μαθητριών, οι οποίες με τη μόρφωσή τους θα εξυπηρετούσαν εθνικές σκοπιμότητες. Αντίστοιχη πολιτική ακολουθήθηκε και για τα γυμνάσια αρρένων στη Βόρεια Ελλάδα.¹⁰¹⁷

Επιπλέον, το Συμβούλιο επιδίωξε να μη στερήσει τους συνοικισμούς, στους οποίους λειτουργούσαν γυμνάσια Π.Τ., από το νέο σχολείο, καθώς θα πυροδοτούσε σε αντίθετη περίπτωση τη δικαιολογημένη δυσφορία και απογοήτευση των κατοίκων.

¹⁰¹³ στο ίδιο.

¹⁰¹⁴ Πράξη 2, ό.π., σσ. 5-11. Κατάλογος των σχολείων και των περιοχών λειτουργίας τους στο Παράρτημα, 7^{ος} πίνακας.

¹⁰¹⁵ Πράξη 25, ό.π., σ. 178.

¹⁰¹⁶ Πράξη 116, ό.π., σ. 168.

¹⁰¹⁷ στο ίδιο.

Επίσης, στόχος ήταν να προικιστούν με σχολεία Ν.Τ. συνοικισμοί εύρωστοι πληθυσμιακά, στους οποίους κατά το παρελθόν και για μεγάλο χρονικό διάστημα λειτουργούσαν κατώτερα σχολεία Μ.Ε., καθώς θα ήταν άδικο τέτοιοι συνοικισμοί να μείνουν μόνο με σχολείο Σ.Ε.. Ο αριθμός των γυμνασίων Ν.Τ. περιορίστηκε σε περιοχές που οι τοπικές γεωγραφικές συνθήκες και οι συγκοινωνιακοί όροι το επέτρεπαν, μιας και δεν μπορούσε να γίνει κάτι ανάλογο για τα νησιά, για τα οποία συνέτρεχαν ειδικές συνθήκες.¹⁰¹⁸

Το ΑΣΕ είχε ως απαρέγκλιτη αρχή να γνωματεύει υπέρ της ίδρυσης δύο γυμνασίων εκεί όπου λειτουργούσαν μέσες σχολές, οι οποίες ουσιαστικά απαρτιζόνταν από δύο σχολεία, ενώ στη θέση των καταργούμενων πρακτικών λυκείων γνωμάτευσε υπέρ της ίδρυσης γυμνασίων. Τέλος, πρότεινε να αντικατασταθούν με γυμνάσια τα περισσότερα από τα καταργούμενα κατώτερα πενταετή θεωρητικών κύκλων σχολεία και όπου οι συνθήκες συνηγορούσαν υπέρ της ίδρυσης αστικού σχολείου Ν.Τ. γνωμάτευσε ανάλογα.¹⁰¹⁹

Την κατάσταση της Μ.Ε. του σχολ. έτους 1939-1940 πληροφορούμαστε από τη σχετική γενική έκθεση που συντάσσει το ΑΣΕ το έτος 1941.¹⁰²⁰ Συνοπτικά η κατάσταση της Μ.Ε. από το 1937-1940 αποδίδεται ως εξής:

	Γυμνάσια-Πρακτ. Λύκ.	Προγυμνάσια	Αστικά σχολεία	Εμπορικές Σχολ.
1937 ¹⁰²¹	168(8/τάξια)	50	149(5/τάξια)106+43	
1938-39 ¹⁰²²	194	60	141	18
23/8/39 ¹⁰²³	217		110(3/τάξια)	
1939-40 ¹⁰²⁴	135(Π.Τ.)+159 (Ν.Τ.)+15 Πρακτ. Λύκ Σύν. 580.		201	19+1 πρακτ.

4.2.2. Αστικά σχολεία

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο τον Αύγουστο του 1937 γνωμοδότησε, κατόπιν εντολής του υπουργείου, για την ίδρυση 149 πεντατάξιων αστικών σχολείων, που προβλέπονταν από τον Α.Ν. 770/1937, από τα οποία τα 106 ήταν αρρένων και τα 43 θηλέων.¹⁰²⁵ Δύο χρόνια αργότερα και πάλι το ΑΣΕ αποφάνθηκε για την ίδρυση 110, τριτάξιων αυτή τη φορά, αστικών σχολείων, στο πλαίσιο του Α.Ν.1800/1939,¹⁰²⁶ μειώνοντας έτσι τον αριθμό τους. Η μείωση αυτή είναι λογική, καθώς ο αριθμός των αστικών σχολείων, σύμφωνα με τον νέο νόμο, δεν μπορεί να υπερβεί τα 120,¹⁰²⁷ ενώ το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς του 770/1937 όριζε ως ο ανώτερο αριθμό τα

¹⁰¹⁸ Πράξη 116, *ό.π.*, σ. 169.

¹⁰¹⁹ στο ίδιο, σ. 169.

¹⁰²⁰ Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 134.

¹⁰²¹ Πράξη 2, 10 Αυγούστου 1937, σσ. 5-11.

¹⁰²² Πράξη 25, *ό.π.*, σ.178.

¹⁰²³ Πράξη 116, *ό.π.*, σσ.156-167. Βλέπε και Παράρτημα, πίνακας 8.

¹⁰²⁴ Πράξη 85, *ό.π.*, σ.141. Βλέπε και Παράρτημα, «^{8ος} Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των σχολείων το είδος αυτών», στο Πράξη 85, *ό.π.*, σ. 141.

¹⁰²⁵ Πράξη 2, *ό.π.*, σ. 7-10.

¹⁰²⁶ Πράξη 116, *ό.π.*, σ. 157-167.

¹⁰²⁷ Α.Ν. 188/1939, άρθρο 3, *ό.π.*, σ. 1598.

150,¹⁰²⁸ ο οποίος αργότερα δεν πρέπει να υπερβαίνει τα 123 σ' όλη τη χώρα, βάσει του άρθρου 6 του ΑΝ 2517/1940.¹⁰²⁹

Στο πρακτικό που συνοδεύει την απόφαση ίδρυσης των αστικών σχολείων Ν.Τ. εκτίθεται αναλυτικά η φιλοσοφία με βάση την οποία επιλέχθηκε ο τύπος ίδρυσης και λειτουργίας των νέων αστικών σχολείων καθώς και ο τύπος και αριθμός τους. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι προτιμήθηκαν οι περιοχές στις οποίες και πριν λειτουργούσαν αστικά σχολεία Π.Τ. Επειδή όμως ο αριθμός των νέων σχολείων του τύπου αυτού ήταν μικρότερος του αριθμού των καταργημένων Π.Τ., προκρίθηκε η λύση αλλού, όπου οι όροι ήταν ευνοϊκοί, να ιδρυθούν γυμνάσια, αλλού όμως λόγω των δυσμενών συνθηκών, να μην προταθεί η ίδρυση σχολείου Μ.Ε.¹⁰³⁰ Το Συμβούλιο δεν έκρινε σκόπιμη την αύξηση του αριθμού αυτών των σχολείων, λόγω του ότι ήταν ένας νέος τύπος σχολείου που θεωρήθηκε ότι δεν έπρεπε να λάβει υπερβολική έκταση, *«δια τον δίκαιον φόβον, ότι η έκτασις αυτή θα ήτο εις βάρος της ευρύθμου και επιτυχούς λειτουργίας του σχολείου, δια το οποίον πρέπει να καταβληθώσιν άοκνοι προσπάθειαι όπως επιτυγχάνον, κερδίση την εμπιστοσύνην του λαού ο οποίος πάντοτε είνε τουλάχιστον διστακτικός προς ό,τι δεν είνε γνωστόν. Όταν μετά τινα χρόνον, κερδίσουν ως θέλομεν να ελπίσωμεν τα σχολεία ταύτα την εμπιστοσύνην και την στοργήν του Έλληνος, θα δυνηθή το Κράτος να αυξήση τον αριθμόν αυτών μειούν αναλόγως τον αριθμόν των Γυμνασίων»*. Τέλος, γίνεται λόγος στην ανάγκη προετοιμασίας ειδικού διδακτικού προσωπικού προκειμένου να επιτύχει ο τύπος αυτών των σχολείων,¹⁰³¹ των οποίων οι κατευθύνσεις καθορίζονται σε άλλη συνεδρίαση.¹⁰³²

Στα αστικά σχολεία ιδιαίτερα αναφέρεται και η γενική έκθεση του ΑΣΕ, της υπ' αριθμ. 85 Πράξης της 2-8-1941. Εκτός από τον Γεν. επιθεωρητή της Ε' εκπαιδευτικής περιφέρειας,¹⁰³³ ο οποίος σημειώνει ότι οι κάτοικοι όλων σχεδόν των κωμοπόλεων, στις οποίες ιδρύθηκαν αστικά σχολεία, *«ευμενώς εδέχθησαν την ίδρυσιν αυτών»*, όσοι από τους υπόλοιπους κάνουν ανάλογη μνεία *«τουναντίον λέγουσιν, ότι ταύτα δεν έτυχον ευμενούς αποδοχής»*.¹⁰³⁴

Απόδειξη ότι η κοινωνία δεν «αγκάλιασε» τα αστικά σχολεία, παρά την προπαγανδιστική καθεστωτική πολιτική υπέρ αυτών, προσφέρεται στην υπ' αριθμ. 167 Πράξη της 26/9/1940, από την οποία απορρέει ότι είχε ανασταλεί η λειτουργία αρκετών αστικών σχολείων κατά το 1939, όπως της Κόνιτσας, Πλάτσης, Μεσενικόλα, Ευδήλου (Ικαρίας), Καβάλας, Σάμου.¹⁰³⁵ Αυτό σημαίνει ότι ο αριθμός των μαθητών που φοιτούσαν στα σχολεία αυτά ήταν μικρός, και -συνεπεία του

¹⁰²⁸ Α.Ν. 770/1937, άρθρο 5, ό.π., σ.1656.

¹⁰²⁹ Πράξη 167, 26 Σεπτεμβρίου 1940, σ.103.

¹⁰³⁰ Πράξη 116/1939, ό.π., σ. 170.

¹⁰³¹ στο ίδιο.

¹⁰³² Πράξη 128, ό.π.,σ. 196 -202. Βλέπε και Παράρτημα, 9^{ος} πίνακας.

¹⁰³³ Η Ε' περιφέρεια με έδρα τη Θεσσαλονίκη, περιλαμβάνει τα σχολεία Μ.Ε. των Νομών Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής, στο Πράξη 148, 12 Οκτωβρίου 1939, σ. 406.Βλέπε και Παράρτημα σχετικό πίνακα.

¹⁰³⁴ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ.144.

¹⁰³⁵ Πράξη 167, ό.π., σ. 103.

ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου- έπρεπε ή να καταργηθούν¹⁰³⁶ ή να ανασταλεί η λειτουργία τους.¹⁰³⁷ Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο το επόμενο έτος τοποθετείται υπέρ της επανάληψης λειτουργίας των παραπάνω αστικών σχολείων, «*υπό τον όρον, ότι οι προς εγγραφήν προσερχόμενοι μαθηταί ήθελον ανέλθει τουλάχιστον εις 17*».¹⁰³⁸

Ωστόσο, διαπιστώνεται πως αρκετές κοινότητες ζητούν να αποκτήσουν αστικά σχολεία, όπως η Νέα Ζίχνη, στο αίτημα της οποίας το ΑΣΕ γνωματεύει ότι «*εν καιρώ ιδρυθή[...] Αστικόν Σχολείον Γεωργικού προσανατολισμού, το οποίον θέλει εξυπηρετήσσει και ολόκληρον την περιοχή και επαρχίαν Φυλλίδος, απομεμονωμένην συγκοινωνιακώς των Σερρών, και θέλει συντελέσει ου μόνον εις την επαγγελματικήν των κατοίκων βελτίωσιν, αλλά και εις φρονηματισμόν και εξύψωσιν γενικώς της ζωής αυτών*».¹⁰³⁹ Ανάλογο αίτημα διαβιβάζεται με υπόμνημα 27 κοινοτήτων της επαρχίας Σουλίου - Ιωαννίνων «*περί παροχής πληροφοριών περί ιδρύσεως Αστικής Σχολής ή Προγυμνασίου εις Δερβιζιάνα [...] εκφράζεται η ευχή όπως ιδρυθή εν Δερβιζιάνοισ Αστικόν Σχολείον αρρένων*».¹⁰⁴⁰ Τέλος, ενώ τον Αύγουστο του 1939 και τον Ιούλιο του 1940 με ειδική πράξη το ΑΣΕ καθόρισε τον αριθμό, τον τόπο λειτουργίας και τις κατευθύνσεις των αστικών σχολείων, τον Σεπτέμβρη του 1940 εγκρίνει την ίδρυση αστικού σχολείου στο Νεστόριο και στο Βογατσικό του Ν. Φλώρινας και στη Νεάπολη του Ν. Κοζάνης,¹⁰⁴¹ καθώς οι περιοχές αυτές στερούνταν αστικών σχολείων. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι ο καθορισμός, η ίδρυση, η μετατροπή του είδους σχολείου και της περιοχής λειτουργίας του δεν είναι κάτι στατικό αλλά παρουσιάζει δυναμική που σχετίζεται με τις αναφυόμενες ανάγκες.

4.2.3. Άλλες σχολές (εμπορικές, ιερατικές, ναυτικές)

Το 1939 μαρτυρείται ότι λειτουργούσαν στη χώρα 18 εμπορικές σχολές, οι οποίες με την πάροδο του χρόνου υπήρχε η στόχευση να καταργηθούν και να συμπεριληφθούν στον ανώτερο κύκλο του γυμνασίου, 5 ιερατικές και 1 ναυτική στην Ύδρα για τη μόρφωση του προσωπικού του εμπορικού στόλου. Οι σχολές αυτές συγκαταλέγονται στη Μ.Ε.¹⁰⁴² Μέσω της απάντησης του ΑΣΕ σε ερωτήματα τιθέμενα από το διεθνές ίδρυμα πνευματικής συνεργασίας στη Γενεύη, πληροφορούμαστε τη λειτουργία δύο γεωργικών σχολών, μία στη Λάρισα από το 1912 και μία στην Πάτρα από το 1921, με δύο τμήματα: το α' τμήμα των ανώτερων συνεταιριστικών σπουδών και το β' τμήμα

¹⁰³⁶ «*Τα αστικά σχολεία εκατέρου των φύλων καταργούνται, εάν ο μέσος όρος των επί μίαν τριετίαν εξετασθέντων μαθητών πασών των τάξεων αυτών είναι κατώτερος των 50*», στο Α.Ν. 1800/1939, άρθρο 3, ό.π.

¹⁰³⁷ «*Επιτρέπεται εις τον Υπουργόν των Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας δι' αποφάσεώς του να αναστέλλη την λειτουργίαν αστικών σχολείων ιδρυθέντων επί τη βάσει του Αναγκαστικού Νόμου 1800 /1939 [...], εις τα οποία ενεγράφησαν κατά το έτος τούτο μαθηταί ολιγώτεροι των 10 εν εκάστη τάξη*» στο Α.Ν. 2517/ 31 Αυγούστου 1940 «*Περί ρυθμίσεως ζητημάτων της αρμοδιότητος του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας*», άρθρο 3, ΦΕΚ 266, τ. Α'.

¹⁰³⁸ Πράξη 167, ό.π., σ. 103. Στην περίπτωση αυτή έχουμε εφαρμογή του άρθρου 3, § 4 στο οποίο ορίζεται ότι: «*Τα αστικά σχολεία, ων η λειτουργία ανεστάλη κατά τας διατάξεις της § 1 του παρόντος άρθρου κατά τι σχολικόν έτος δύνανται να επαναλάβουν την λειτουργίαν των κατά το επόμενον σχολικόν έτος εν τη αυτή ή εν ετέρα πόλει δι' Υπουργικής αποφάσεως, μετά γνώμην του Ανωτάτου Συμβουλίου Εκπαιδεύσεως εκδιδομένης εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως*», στο Α.Ν. 2517/1940, ό.π.

¹⁰³⁹ Πράξη 35, 21 Μαρτίου 1939, σ. 260.

¹⁰⁴⁰ Πράξη 9, 19 Ιανουαρίου 1939, σ. 42.

¹⁰⁴¹ Πράξη 167, ό.π., σ. 103.

¹⁰⁴² Πράξη 25, ό.π., σ.179.

των συνεταιριστικών υπαλλήλων, και με 638 σπουδαστές και των δύο τμημάτων για το ακαδημαϊκό έτος 1938-1939. Επίσης γίνεται λόγος για την ύπαρξη 13 γεωργικών σχολείων, που ιδρύθηκαν από το 1916 ως το 1939.¹⁰⁴³

4.2.4. Μαθητές Μέσης εκπαίδευσης

4.2.4.1. Ποσοτικά στοιχεία

Το Ανώτατο Συμβούλιο δίνει μια ποσοτική διάσταση της φοίτησης στα σχολεία Μ.Ε., παρουσιάζοντας για μια τριετία, από το σχολικό έτος 1935-1936 ως και το 1937-1938 το σύνολο μαθητών που φοιτούν σ' αυτή.¹⁰⁴⁴ Αν και με μια πρώτη ματιά τα αριθμητικά δεδομένα έχουν αύξουσα πορεία: από 61.150 το 1935-1936 ο αριθμός φτάνει το 1936-1937 στο 76.902, δηλ. η αύξηση ανέρχεται στο 25,75%, ποσοστό που ωστόσο φθίνει το έτος 1937-38 στο 8,08% συγκριτικά με τον αριθμό των μαθητών της προηγούμενης χρονιάς, αφού οι μαθητές που καταγράφονται το 1937-1938 είναι 83.121. Έτσι ενώ το σχ. έτος 1936-1937, φοιτούν σε σχολεία Μ.Ε. 15.752 περισσότεροι μαθητές, το 1937-1938 οι μαθητές αυξάνονται μόνο κατά 6.219. Διαπιστώνεται ότι ο στόχος του καθεστώτος για μείωση του δυναμικού των σχολείων Μ.Ε. αρχίζει να αποδίδει καρπούς.

Μαθητές Μέσης Εκπαίδευσης			
Σχολ. έτος	Σύν.	Άρρενες	Θήλεα
1935-36 ¹⁰⁴⁵	61.150		
1936-37 ¹⁰⁴⁶	76.902		
1937-38 ¹⁰⁴⁷	83.121		
1938-39 ¹⁰⁴⁸	122.266	82.997	40.020
1939-40 ¹⁰⁴⁹	129.354	86.851	43254

Ο αριθμός των μαθητών, αρρένων και θηλέων, οι οποίοι φοίτησαν στα δημόσια σχολεία της Μ.Ε. το 1939-1940 ανήλθε σε 129.354, εκ των οποίων τα αγόρια ήταν 86.651¹⁰⁵⁰ και τα κορίτσια 43.254. Συγκριτικά με όσους φοίτησαν κατά το σχολ. έτος 1938-1939 παρατηρείται αύξηση των μεν αγοριών κατά 3.854 των δε κοριτσιών κατά 3.234 και συνολικά κατά 7.088.¹⁰⁵¹ Η αύξηση αυτή των αγοριών οφείλεται, κατά το ΑΣΕ, στη δυνατότητα της εισόδου στη Β' τάξη του γυμνασίου Ν.Τ. αποφοίτων της Ε' τάξης του δημοτικού σχολείου, ενώ των κοριτσιών «και εις την συν τω χρόνω αυξανόμενι ροπήν της κτήσεως εκπαιδευτικών προσόντων προς εύρεσιν βιοποριστικής εργασίας μη χειρωνακτικής».¹⁰⁵²

4.2.4.2. Ποιοτικά στοιχεία

Οι προσπάθειες του διδακτικού προσωπικού να ενδυναμώσουν το ήθος των μαθητών συνεχίστηκαν αμείωτες και κατά το σχολ. έτος 1939-1940. Μέσω διαφόρων πρακτικών, όπως της κοινής προσευχής πριν τη έναρξη του σχολικού έργου, του

¹⁰⁴³ Πράξη 156, 24 Οκτωβρίου 1939, σσ. 29-30.

¹⁰⁴⁴ Πράξη 25, ό.π., σ. 179.

¹⁰⁴⁵ στο ίδιο.

¹⁰⁴⁶ στο ίδιο.

¹⁰⁴⁷ στο ίδιο.

¹⁰⁴⁸ Πράξη 85, ό.π., σ.143.

¹⁰⁴⁹ στο ίδιο, σ.143.

¹⁰⁵⁰ Το στοιχείο δεν είναι ευδιάκριτο στο αρχείο.

¹⁰⁵¹ Βλέπε Παράρτημα, 1^{ος} πίνακας, Πράξη 85, ό.π., σ. 134.

¹⁰⁵² Πράξη 85, ό.π., σ.143.

κοινού εκκλησιασμού, της πραγματοποίησης από τους ίδιους ή της συμμετοχής τους σε θρησκευτικές και εθνικές γιορτές, της ενεργού συμμετοχής στην αναδάσωση της χώρας και στον αγώνα κατά της ελονοσίας, με κατάλληλες ομιλίες, με εκδρομές σε ιστορικούς τόπους, οι οποίες λόγω του πολέμου ήταν λιγότερες, με την επίβλεψη των μαθητών εντός και εκτός του σχολείου κ. ά. *«επιδιώχθη επιτυχώς η θρησκευτική, η κοινωνική, η εθνική και η καθόλου μόρφωσις των μαθητών».*¹⁰⁵³

4.2.5. Διδακτικό προσωπικό

4.2.5.1. Ποσοτικά στοιχεία

Στα σχολεία της Μ.Ε., σύμφωνα με το ΑΣΕ, δίδασκαν 3.200 καθηγητές, αριθμός που πιθανόν να αφορά τη σχ. χρονιά 1938-1939, μιας και η πληροφορία αυτή εμπεριέχεται στην υπ' αριθμ. 25 της 27/2/1939.¹⁰⁵⁴

Η εικόνα που έχουμε για τον αριθμό των διδασκόντων στη Μ.Ε. είναι πιο ξεκάθαρη για τη σχολ. χρονιά 1939-1940, για την οποία μπορεί να ειπωθεί, όπως και για την προηγούμενη, *«ότι κατ' αυτό ολιγώτεροι μεν αλλά εισέτι ικαναί τον αριθμόν υπήρξαν αι κεναί θέσεις».* Ως αιτίες της ύπαρξης κενών αναφέρονται ότι έγιναν πολλές αποσπάσεις, μεταθέσεις, ότι δόθηκαν πολλές άδειες με αποτελέσματα επιβλαβή για τη λειτουργία των σχολείων. Ωστόσο, πολλά σχολεία, περισσότερα από αυτά του προηγούμενου έτους, λειτούργησαν ομαλά, γιατί οι κενές θέσεις ήταν λιγότερες.¹⁰⁵⁵

Ο συνολικός αριθμός όσων υπηρέτησαν στη Μ.Ε. για το έτος αυτό, συμπεριλαμβανομένων και των προσωρινά διορισμένων, ήταν 4.315 περίπου, εκ των οποίων οι 774 ήταν γυναίκες (στον αριθμό αυτόν δε συμπεριλαμβάνεται το διδακτικό προσωπικό της ιδιωτικής εκπαίδευσης).¹⁰⁵⁶ Και πάλι το ΑΣΕ προτείνει μέτρα θεραπείας: *«Η εκ της ελλείψεως επαρκούς τον αριθμόν λειτουργών προερχομένη ανωμαλία της λειτουργίας των σχολείων θα εκλίπη, όταν ουχί μόνον πάσαι αι οργανικαί θέσεις πληρωθούν, αλλά προς τούτοις όταν αι αριθμούσαι υπέρ το δέον πολλούς μαθητάς τάξεις διαιρεθούν εις τμήματα αποτελούμενα εξ αριθμού μαθητών τοσούτου, ώστε η διδασκαλία μηδεμίαν να υφίσταται βλάβην εκ της πολυαριθμίας».*¹⁰⁵⁷

4.2.5.2. Ποιοτικά στοιχεία

Από τις εκθέσεις των Γεν. επιθεωρητών συνάγεται ότι οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί εργαζόνταν με ευσυνειδησία και αυταπάρνηση εντός και εκτός σχολείου, παρά τον μεγάλο φόρτο εργασίας και τις ανθυγιεινές συνθήκες, σε ακατάλληλα διδακτήρια ή σε αίθουσες ασφυκτικά γεμάτες. Το προφίλ του καλού εκπαιδευτικού συμπληρώνει η καλλιέργεια από μέρους τους με ζήλο, του θρησκευτικού, κοινωνικού και εθνικού φρονήματος, το ότι αποτελούν το καλό προσωπικό παράδειγμα για τους μαθητές τους και την κοινωνία, όπως προκύπτει και από τον σχετικά μικρό αριθμό όσων τιμωρήθηκαν για βαρύτερα παραπτώματα. Η πολυσχιδής τους δράση, που συνίσταται στην επιτυχή οργάνωση θρησκευτικών και εθνικών γιορτών, διδακτικών και ψυχαγωγικών εκδρομών, ομιλιών προς τους μαθητές και το κοινό για πατριωτικά,

¹⁰⁵³ στο ίδιο, σ.143.

¹⁰⁵⁴ Πράξη 25, ό.π., σ.179.

¹⁰⁵⁵ Πράξη 85, ό.π., σ.145.

¹⁰⁵⁶ Βλέπε Παράρτημα, σχετικό πίνακα.

¹⁰⁵⁷ στο ίδιο.

παιδαγωγικά και άλλα επιστημονικά ζητήματα, η συμμετοχή τους σε κάθε φιλανθρωπική κίνηση, στον πολλαπλασιασμό των καρποφόρων και μη δέντρων, όλα αυτά και άλλες ανάλογες δράσεις συντέειναν «ώστε και παρά τη κοινωνία παρατηρείται προϊούσα αύξησης της καλής αυτών υπολήψεως». ¹⁰⁵⁸

Ωστόσο, σε πολλούς λειτουργούς Μ.Ε. παρατηρείται ελλιπής παιδαγωγική και επιστημονική κατάρτιση, γι' αυτό και συνιστάται από την πλειοψηφία των επιθεωρητών η μετεκπαίδευση των νεότερων, προκειμένου να καλυφθούν οι ελλείψεις, τις οποίες δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν οι εγκύκλιοι και οι οδηγίες των επιθεωρητών στα παιδαγωγικά συνέδρια. ¹⁰⁵⁹

Η ποιότητα ζωής του εκπαιδευτικού διαφαίνεται ότι δεν ήταν καλή, καθώς οι εκθέσεις των επιθεωρητών κάνουν λόγο για νόσους από τις οποίες κατατρύχονται, όπως της ελονοσίας και κυρίως ασθένειες των αναπνευστικών οργάνων. Ως αιτίες νοσηρότητας και καχεξίας των εκπαιδευτικών αναφέρονται οι ανθυγιεινοί όροι εργασίας, ο υπερβολικός φόρτος, η νοσηρότητα του κλίματος και η πενία. ¹⁰⁶⁰

Συμπερασματικά, σε ό,τι αφορά το έργο των διδασκόντων, είτε πρόκειται για Σ.Ε. είτε για Μ.Ε., δίνεται μεγάλη έμφαση στην εθνική, θρησκευτική και ηθική καθοδήγηση όχι μόνο του μαθητικού πληθυσμού αλλά και της κοινωνίας γενικότερα.

¹⁰⁵⁸ Πράξη 85, ό.π., σσ. 145-146.

¹⁰⁵⁹ στο ίδιο, σ. 146.

¹⁰⁶⁰ στο ίδιο.

5. Προβλήματα εκπαίδευσης

Πριν παρατεθούν τα στοιχεία της Γεν. έκθεσης Σ.Ε. και Μ.Ε. του σχολ. έτους 1939-1940, που καταρτίζει το 1941 το ΑΣΕ, η οποία παρέχει μια συνολική εικόνα των δυσχερειών που αντιμετωπίζει η εκπαίδευση, ενδιαφέρον θα ήταν να εστιάσουμε στα εκπαιδευτικά προβλήματα των επαρχιακών πόλεων της χώρας. Τα δεδομένα προκύπτουν από τις εκθέσεις των νομαρχιών Χίου, της Γεν. Διοίκησης Ηπείρου, της νομαρχίας Θεσπρωτίας, Φλώρινας, Δράμας και Κυκλάδων που δέχεται το ΑΣΕ, το οποίο με τη σειρά του θέτει υπόψη του υπουργείου μια σειρά παρατηρήσεων.¹⁰⁶¹

Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η σχετική πράξη είναι ότι παρέχει πληροφορίες για την εκπαιδευτική κατάσταση των σχολείων της περιφέρειας, οπότε και μπορεί να διαπιστωθεί κατά πόσο απέδωσαν τελικά οι παρεμβάσεις στην εκπαίδευση ή αν επρόκειτο μόνο για πειραματισμούς χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα. Επίσης, μπορεί να διερευνηθεί αν το υπουργείο λαμβάνει υπόψη και σέβεται τις εισηγήσεις – προτάσεις του Ανώτατου Συμβουλίου, αν δηλαδή μετά από τις αναφορές του ΑΣΕ το υπουργείο τροποποιεί την πολιτική του. Από τη σχετική πράξη σταχυολογούμε τα ακόλουθα στοιχεία:

α) Στη Χίο διαπιστώθηκε δυσφορία που εκδηλώθηκε από γονείς και μαθητές για τη μεταβολή της εισφοράς υπέρ των μαθητικών συσσιτίων. Το ΑΣΕ εκφράζει την υπόθεση ότι *«ίσως θα παραστή ανάγκη να περιορισθώσιν αι εισφοραί αύται μεταξύ των ευπορωτέρων, ανευρισκομένου άλλου πόρου δια την αντιμετώπισιν της εκ της διαρρυθμίσεως αυτής επελευσομένης μειώσεως των εισπράξεων»*.¹⁰⁶² Επίσης, γίνεται αναφορά στις ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό, για τις οποίες έγινε προσπάθεια να καλυφθούν κατά το δυνατό. Από την ίδια πράξη πληροφορούμαστε την ύπαρξη γενναίας εισφοράς εφοπλιστικής οικογένειας για την ανέγερση διδακτηρίου στις Οινούσες.¹⁰⁶³

Κατάργηση τύπων σχολείων – προβλήματα - δυσπιστία κοινωνίας απέναντι στα αστικά σχολεία

β) Σε έκθεση της Νομαρχίας Ν. Ιωαννίνων γίνεται λόγος για τη δυσπιστία του λαού προς τα αστικά σχολεία.¹⁰⁶⁴ Το ΑΣΕ παραδέχεται την ύπαρξη του προβλήματος αλλά δηλώνει πως η δυσπιστία αυτή με την πάροδο του χρόνου μειώνεται και πρόκειται να εκλείψει χάρη στη βοήθεια και των νομαρχών, μέσω της άμεσης επικοινωνίας τους με τους πολίτες. Ως προς το αίτημα της νομαρχίας για ίδρυση αστικών σχολείων και σε άλλες περιοχές, το ΑΣΕ αναγνωρίζει τη μειονεκτική θέση στην οποία έχουν περιέλθει ορισμένες περιοχές, στις οποίες ενώ παλιά λειτουργούσαν Ελληνικά σχολεία με το νέο καθεστώς διαθέτουν μόνο δημοτικά σχολεία. Ωστόσο, πριν από κάθε πρόταση ίδρυσης σχολείων, παρατηρεί το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, πρέπει προηγουμένως να

¹⁰⁶¹ Πράξη 137, 1 Αυγούστου 1940, σσ. 258-263.

¹⁰⁶² στο ίδιο, σσ. 259. Στο άρθρο 5 του ΑΝ 1787/19 Ιουνίου 1939 «Περί οργάνωσης των μαθητικών συσσιτίων», προβλέπεται ότι προκειμένου να εξευρεθούν πόροι για την επίτευξη των σκοπών του νόμου καθορίζεται ετήσια υποχρεωτική εισφορά από 30 δραχμές επιβαλλόμενη σε κάθε μαθητή των σχολείων της μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης από το σχολικό έτος 1939-40.

¹⁰⁶³ Πράξη 137, ό.π., σ. 259.

¹⁰⁶⁴ στο ίδιο, σσ.259-260.

εξεταστούν από τα αρμόδια όργανα οι συνθήκες κάτω από τις οποίες πρόκειται να λειτουργήσει το σχολείο, όπως ο πληθυσμός της περιοχής, οι προσφορές των κοινοτήτων σε οικοπέδα, κτήματα, ο πιθανός αριθμός των μαθητών.¹⁰⁶⁵

Στην περίπτωση λοιπόν αυτή διαπιστώνουμε το πρόβλημα που προέκυψε ως συνέπεια των μεταβολών στη δομή της εκπαίδευσης, με την κατάργηση ορισμένων τύπων σχολείων και την ίδρυση άλλων, με συνέπεια ορισμένες περιοχές στις οποίες παλαιότερα λειτουργούσαν σχολεία Μ.Ε. να έχουν αποψιλωθεί και να διαθέτουν μόνο σχολεία Σ.Ε. Στην ίδια έκθεση προβάλλεται η ανάγκη ίδρυσης οικοτροφείου στην Πωγωνιανή, η σπουδαιότητα του οποίου από εθνική άποψη είναι μεγάλη, γιατί η περιοχή αποτελεί ακραίο σταθμό προς την αλβανική μεθόριο.¹⁰⁶⁶

Διδακτηριακά προβλήματα

γ) Από την έκθεση νομαρχίας Ν. Θεσπρωτίας προκύπτει η ανάγκη ενίσχυσης σχολείων, κυρίως της Σ.Ε., και προώθησης της ίδρυσης των ταμείων ανέγερσης διδακτηρίων προκειμένου να επιλυθούν τα διδακτηριακά προβλήματα. Επίσης, προβάλλεται η αναγκαιότητα να ενισχυθούν πολύ τα μαθητικά συστήματα, αλλά και η Σχολιατρική υπηρεσία. Ανάλογα μέτρα με τα υποδεικνυόμενα για τον νομό Θεσπρωτίας προτείνονται και για τον νομό Φλώρινας.¹⁰⁶⁷

δ) Η πρόταση της νομαρχίας Ν. Κυκλάδων για επανίδρυση του γυμνασίου θηλέων στη Σύρο, προκειμένου να αντιμετωπιστεί στην πράξη η προπαγανδιστική κίνηση που εκπορεύεται από πλευράς των ξένων σχολείων κατά τη διάρκεια της μακράς λειτουργίας τους στην περιοχή, θεωρείται από το ΑΣΕ απόλυτα δικαιολογημένη.¹⁰⁶⁸

ε) Από την έκθεση που αφορά τη νομαρχία Ν. Δράμας προκύπτει μια σειρά ελλείψεων, των οποίων την κάλυψη εισηγείται το ΑΣΕ, εκτιμώντας ότι πρόκειται για μια περιοχή που πρέπει να τύχει μέριμνας λόγω της ιδιαίτερης γεωγραφικής θέσης. Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι οι ελλείψεις της Μέσης Σχολής στη θέρμανση, η τοποθέτηση στο κτίριο αλεξικέραυνου, η συμπλήρωση θρανίων και η ύδρευση πρέπει να προσεχθούν από το υπουργείο, τη Γεν. διοίκηση και τη δημαρχία Δράμας. Για την Πρωτοσχολία, προτείνεται, προκειμένου να λυθεί το διδακτηριακό πρόβλημα, να εγκριθεί η σύσταση Ταμείου ανέγερσης διδακτηρίων, για το οποίο η κοινότητα έχει κάνει σχετική πρόταση, έχει υποσχεθεί ετήσια επιχορήγηση και διαθέτει ποσό 500.000 δρχ. και κατάλληλο οικοπέδο δέκα στρεμμάτων. Μέριμνα ακόμη πρέπει να υπάρξει και για τον εφοδιασμό του αστικού σχολείου Πρωτοσχολίας με τα αναγκαία εποπτικά μέσα, *«διότι πρόκειται περί σχολείου λειτουργούντος εις λίαν επίκαιρον θέσιν»*.¹⁰⁶⁹

Για την περιοχή του Κάτω Νευροκοπίου, εντοπίζονται ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό, γι' αυτό προτείνεται κατά τους επικείμενους διορισμούς να τοποθετηθούν αρκετοί εκπαιδευτικοί λειτουργοί, και διδακτηριακό πρόβλημα, το οποίο πρέπει να αποτελέσει *«αντικείμενον σοβαράς και ταχείας μερίμνης εκ μέρους*

¹⁰⁶⁵ στο ίδιο.

¹⁰⁶⁶ στο ίδιο.

¹⁰⁶⁷ στο ίδιο.

¹⁰⁶⁸ στο ίδιο.

¹⁰⁶⁹ στο ίδιο.

του Σου Υπουργείου. Πρόκειται περί ακριτικής κωμοπόλεως, ης η Κοινότης διαθέτει προς τον σκοπόν αυτόν και 400.000 δρχ.».¹⁰⁷⁰

Γενικά, ότι οι ανάγκες των διδακτηρίων των δημοτικών σχολείων της περιφέρειας έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης του υπουργείου, ωστόσο ζητείται να θεραπευθούν με ειδική κρατική επιχορήγηση οι ελλείψεις σε βιβλιοθήκες και εποπτικά μέσα. Ακόμη, τονίζεται ότι «*δια τους διορισμούς των δημοδιδασκάλων και τη προαγωγή των Σχολείων δίκαιον και ωφέλιμον είναι να επιδειχθή ιδιάζουσα μέριμνα*».¹⁰⁷¹

Τέλος, εκφράζεται η άποψη από το ΑΣΕ ότι η αρμενική σχολή Δράμας και των άλλων περιφερειών θα έπρεπε να απαγορευτεί, δεδομένου ότι οι σχολές αυτές δεν προστατεύονται από τη τις σχετικές διατάξεις της συνθήκης της Λωζάνης (περί μειονοτήτων).¹⁰⁷²

5.1. Προβλήματα της Στοιχειώδους εκπαίδευσης

5.1.1. Ο υδροκεφαλισμός των τάξεων και η απουσία σχολείων Στοιχειώδους εκπαίδευσης

Αν και το σχολικό έτος 1939-1940 σημειώνεται αύξηση δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων, ωστόσο σε όλες τις μεγάλες πόλεις της χώρας, και σε πόλεις όπως Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Πάτρα, Καλαμάτα, Βόλο, Λάρισα, Αγρίνιο σημειώνεται υπέρογκος αριθμός μαθητών, 100-120, κατά τάξη, με τον αριθμό αυτό να ανεβαίνει ακόμη περισσότερο στις πρώτες τάξεις.¹⁰⁷³

Το Συμβούλιο με γλαφυρότητα παρουσιάζει τις αρνητικές διαστάσεις αυτού του φαινομένου. «*Είναι προφανές ότι η σύνθλιψις εις σχολικάς αιθούσας συνήθων διαστάσεων υπερόγκου αριθμού μαθητών αποτελεί δυσμενέστατον όρον όχι μόνον δια την πνευματικήν πρόοδον, αλλά και δι' αυτήν την σωματικήν υγείαν και ανάπτυξιν της τρυφεράς παιδικής ηλικίας. Παρόμοιαι συνθήκαι καθιστούν προβληματικήν την ωφέλειαν και των υπό της πολιτείας υπέρ των μαθητών λαμβανομένων υγειονομικών μέτρων, ως του της ιατρικής επιβλέψεως, του της παροχής συσσιτίου, ενδυμάτων και άλλων*». Είναι προφανές λοιπόν, ότι ο μεγάλος αριθμός των μαθητών σε κάθε τάξη δεν επιτρέπει να καρποφορήσει ούτε ο ζήλος, οι κόποι και η ευσυνειδησία, ούτε η μόρφωση των δασκάλων.¹⁰⁷⁴

Αφού λοιπόν το Συμβούλιο επισημάνει τα δυσμενή αποτελέσματα των υπερκορεσμένων από μαθητές αιθουσών, παραθέτει μια σειρά μέτρων θεραπείας που συνίστανται στα εξής: «*ανάγκη προαγωγής πολλών σχολείων εις τας μεγάλας πόλεις, ιδρύσεως μερικών νέων εις αυτάς και παραλλήλως καταβολής προσπαθείας προς ρύθμισιν του διδακτηριακού ζητήματος εις αυτάς.*

»*Ωσαύτως είναι ανάγκη να ιδρυθούν νέα δημοτικά σχολεία εις μικρούς τινες συνοικισμούς του Κράτους μας, μένοντας ακόμη άνευ σχολείων, καθ' όσον και σήμερον ακόμη υπάρχουν παρ' ημίν μέρη όπου μικροί ελληνόπαιδες αναπτύσσονται*

¹⁰⁷⁰ στο ίδιο.

¹⁰⁷¹ στο ίδιο, σσ. 262.

¹⁰⁷² στο ίδιο.

¹⁰⁷³ Πράξη 85, ό.π., σ. 118.

¹⁰⁷⁴ στο ίδιο, σ. 119.

άνευ και της ελαχίστης σχολικής μορφώσεως προς μεγάλην ζημίαν και αυτών και της όλης πολιτείας».¹⁰⁷⁵

Ιδιαίτερη είναι η αναφορά για τις βόρειες επαρχίες του Κράτους: «Ακόμη δε μεγαλύτερα είναι η ανάγκη της ιδρύσεως πολλών νέων σχολείων και νηπιαγωγείων, και προαγωγής των υπάρχόντων εις τας βορείους επαρχίας του Κράτους μας δια την έγκαιρον διδασκαλίαν της γλώσσης μας εις όλους τους μικρούς μαθητάς ακόμη και του μικροτέρου χωρίου των μερών τούτων, καθόσον εις την ηλικίαν αυτήν η εκμάθησις της γλώσσης μας είναι εύκολος και με βέβαια και μόνιμα αποτελέσματα».¹⁰⁷⁶

Πέρα από τα προαναφερθέντα μέτρα, υιοθετούνται και άλλοι τρόποι προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που προκύπτουν είτε από την έλλειψη διδακτικού προσωπικού, είτε από τον συνωστισμό υπέρογκου αριθμού μαθητών σε μία τάξη. Ένα μέτρο που προτάθηκε ήταν η συνδιδασκαλία τάξεων στα πολυτάξια σχολεία. Ειδικότερα, με αφορμή σχετική εγκύκλιο του Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. Α' περιφέρειας προς τους επιθεωρητές δημοτικών σχολείων της δικαιοδοσίας του, το ΑΣΕ κλήθηκε από το υπουργείο να απαντήσει: επισημάνθηκε ότι μετά την εφαρμογή του Α.Ν.770 «περί των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως» παρατηρήθηκε στα δημοτικά σχολεία, κυρίως των μεγάλων πόλεων, περιορισμός των μαθητών της Ε' και ΣΤ' τάξεως μέχρι 15 περίπου σε μερικά από αυτά, ενώ ο αριθμός των μαθητών των άλλων τάξεων παρέμεινε ο ίδιος, με 100 και περισσότερους κατά τάξη σε κάποια σχολεία. Επιπλέον, στην Α' και Β' δημοτικού οι μισοί περίπου μαθητές παρέμεναν στην ίδια τάξη δύο και τρία χρόνια.¹⁰⁷⁷

Για τη δικαιότερη κατανομή της εργασίας στους δασκάλους των σχολείων αυτών και για την καλύτερη εργασία στις βεβαρημένες κατώτερες τάξεις δόθηκαν οδηγίες από τα Ανώτερα Συμβούλια προς τους Γεν. επιθ/τές της Σ.Ε. κατά την αρχή του έτους σύμπτυξης της Ε' και Στ' τάξης ενός ή περισσότερων σχολείων, όπου οι τάξεις αυτές έχουν λίγους μαθητές, για διάθεση του εναπομείναντος προσωπικού στις κατώτερες τάξεις των ίδιων σχολείων. Επειδή όμως η πρόοδος των μαθητών δεν ήταν τόσο ικανοποιητική, έγινε «μακρός λόγος εις το ΚΕΣΣΕ και περί του εξής μέτρου προς θεραπείαν της κακής αυτής καταστάσεως: εις όσα σχολεία η Α' και Β' τάξις αριθμούσιν ανά 100 και πλέον μαθητάς, αντί της διατηρήσεως των τάξεων τούτων αδιαιρέτων και υπό 1 διδάσκαλον δι' εκάστην τάξιν, δύναται να γίνη διαίρεσις αυτών εις δύο τμήματα ανά 50 μαθητάς και ο σχηματισμός δύο ηνωμένων τάξεων εκ 50 μαθητών Α' και 50 Β' εις εκάστην τάξιν με ένα διδάσκαλον και δια τα δύο τμήματα εκάστης ηνωμένης τάξεως κατά τα συμβαίνοντα εις ολιγοτάξια σχολεία και με εκ περιτροπής ανά 1/2 διδακτικήν ώραν διδασκαλίαν εις έκαστον τμήμα των εκάστοτε μη διδασκομένων μαθητών ασχολουμένων με χειροτεχνίας και άλλας σιωπηράς εργασίας. Ελέγχθη δε δια του μέτρου τούτου, εφαρμοσθέντος και εις σχολεία πολλών ξένων χωρών και εις όλα τα ιδικά μας ολιγοτάξια σχολεία αντιμετωπίζονται καλύτερα τα προβλήματα του μεγάλου αριθμού μαθητών εις τα δύο κατωτάτας τάξεις πολλών δημοτικών μας

¹⁰⁷⁵ στο ίδιο.

¹⁰⁷⁶ στο ίδιο.

¹⁰⁷⁷ Πράξη 187, 21 Δεκεμβρίου 1939, σσ. 369-370.

σχολείων, παρά της διατηρήσεως αδιαιρέτων των τάξεων τούτων με 100 και πλέον μαθητάς υπό 1 διδάσκαλον».¹⁰⁷⁸

5.1.2. Διαρροή φοίτησης

Η γυναικεία φοίτηση από το δημοτικό ακόμη εμφανίζεται προβληματική. Από τα στατιστικά δεδομένα της σχ. χρονιάς 1939-1940 διαπιστώνεται πολύ μεγάλη μαθητική διαρροή φοίτησης, κυρίως κοριτσιών, από τη Δ' προς τη ΣΤ' τάξη του δημοτικού. Ανέκαθεν το ποσοστό των μαθητριών που φοιτούν από τη Δ' τάξη και πάνω μειώνεται με αύξηση αυτού του ποσοστού κυρίως στην Ε' και ΣΤ' τάξη. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο κάνει μνεία στους παράγοντες που ερμηνεύουν αυτήν τη διαρροή: «οφειλομένην εις διαφόρους πεπλανημένας αντιλήψεις και κακάς συνηθείας της κοινωνίας μας, ως π.χ. εις την χρησιμοποίησιν από χωρικών τινών των τέκνων των, ήδη από του 11^{ου} έτους εις τας γεωργικάς και κτηνοτροφικάς εργασίας των· ωσαύτως εις την επικρατούσαν ακόμην κακήν αντίληψιν εις πολλούς χωρικούς, ότι η μόρφωσις των θυγατέρων των είναι περιττή και εις την ένεκα της αντιλήψεως ταύτης απροθυμίαν αυτών ν' αποστείλουν αυτάς εις το σχολείον και δη μέχρι της ανωτάτης τάξεως, χρησιμοποιούντες αντί τούτου αυτάς προς φύλαξιν των μικροτέρων αδελφών των, προς εκτέλεσιν οικιακών εργασιών ή και τοποθετούντες αυτάς ως υπηρετριάς προς οικονομικήν ενίσχυσιν της οικογενείας· εις την επανειλημμένην απόρριψιν μαθητών τινων εις τας κατωτέρας τάξεις του δημοτικού σχολείου, συμπληρούντων ούτως εις αυτάς το 14^{ον} έτος της ηλικίας των και συνεπώς εκπεφευγόντων της υποχρεώσεως προς φοίτησιν εις το δημοτικόν σχολείον, χωρίς να κατορθώσουν να φθάσουν και εις τας ανωτέρας τάξεις αυτού».¹⁰⁷⁹

Ωστόσο, η τελευταία μεγάλη διαφορά από τη Δ' μέχρι και τη ΣΤ' τάξη οφείλεται «εις την εγκατάλειψιν υπό πολλών μαθητών του δημοτικού σχολείου από της Δ' τάξεως προς εγγραφή αυτών εις τα γυμνάσια, κατόπιν της δια του νόμου 1849/1939 νέας οργανώσεως της Μέσης Εκπαιδεύσεως».¹⁰⁸⁰

5.1.3. Αναλφαβητισμός- νυχτερινές σχολές

Το ποσοστό του αναλφαβητισμού που πλήττει τον γυναικείο πληθυσμό είναι πράγματι αξιοπρόσεχτο: κατά το 1928 ανέρχεται στο 65% ενώ το αντίστοιχο των ανδρών είναι 35%. Η αθρόα εισροή των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, το 1922 προβάλλεται από το ΑΣΕ ως η κυριότερη αιτία αυτού του μεγάλου ποσοστού.¹⁰⁸¹ Η προσπάθεια καταπολέμησης του αναλφαβητισμού έγινε μέσω των νυχτερινών σχολών, οι οποίες λειτούργησαν είτε με μέριμνα κρατική είτε κοινοτική, καθώς και διαφόρων συλλόγων και οργανώσεων. Μάλιστα, οργανώθηκαν ανάλογες δομές

¹⁰⁷⁸ στο ίδιο.

¹⁰⁷⁹ Πράξη 85, ό.π., σ. 119-120. Σύμφωνα με το σχετικό εδάφιο για την υποχρεωτική φοίτηση του Ν. 4397/1929, τα παιδιά και των δύο φύλων είναι υποχρεωμένα να φοιτούν στα δημοτικά σχολεία του κράτους από το έκτο έτος της ηλικίας τους και μέχρι του τέλους των μαθημάτων του δημοτικού σχολείου. Από την υποχρέωση αυτή απαλλάσσονται α) οι κατ' ιδίαν διδασκόμενοι τα μαθήματα του δημοτικού σχολείου, β) όσοι πάσχουν από μεταδοτικό νόσημα, γ) «οι πνευματικώς ανώμαλοι», δ) όσοι έχουν ήδη συμπληρώσει το 14^ο έτος ηλικίας, στο Ν. 4397/ 24 Αυγούστου 1929 «Περί στοιχειώδους εκπαίδευσως», ΦΕΚ 309, τ. Α', άρθ. 6, εδ. 1, σελ. 2680.

¹⁰⁸⁰ στο ίδιο, σ. 120.

¹⁰⁸¹ Πράξη 25, ό.π., σ.174.

ακόμη και για όσους αναλφάβητους που υπηρετούσαν τη στρατιωτική τους θητεία προκειμένου να μάθουν ανάγνωση, γραφή και στοιχειώδη αρίθμηση.¹⁰⁸²

Η ένταση του προβλήματος του αναλφαβητισμού διαπιστώνεται από τις συχνές εκκλήσεις για ίδρυση και λειτουργία νυχτερινών σχολείων, όπως το έγγραφο της Γεν. Διοίκησης Θράκης, μέσω του οποίου αποστέλλεται αντίγραφο της εγκυκλίου της προς τους λειτουργούς της δημοτικής εκπαίδευσης της περιφέρειάς της σχετική με την ίδρυση και οργάνωση νυχτερινών σχολείων.¹⁰⁸³ Το αίτημα διατυπώνεται και από διοικητικά εκπαιδευτικά στελέχη, όπως του Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. της ΣΤ' περιφέρειας, ο οποίος απευθυνόμενος στους επιθεωρητές δημοτικών σχολείων της περιφέρειάς του συνιστά την ίδρυση νυχτερινών σχολών σε όσο το δυνατό περισσότερες πόλεις ή χωριά.¹⁰⁸⁴ Σχετικό είναι το αίτημα του Σ. Στεφανόπουλου ίδρυσης ιδιωτικού νυχτερινού γυμνασίου στην Πάτρα, το οποίο σύμφωνα με τον οικείο Γεν. επιθεωρητή «θέλει θεραπεία σπουδαίας Εκπαιδευτικής ανάγκης», οπότε το ΑΣΕ εκφέρει θετική γνωμοδότηση.¹⁰⁸⁵ Τέλος, παρέχονται κίνητρα στους διδάσκοντες στις νυχτερινές σχολές της Β. Ελλάδας, όπως τη χορήγηση σ' αυτούς επιδόματος από τους δήμους ή από τις κοινότητες 300 δρχ. τον μήνα.¹⁰⁸⁶

5.2. Προβλήματα της Μέσης εκπαίδευσης

Πέρα από τα προβλήματα που απορρέουν από τις αλληπάληλες μεταβολές που αφορούν τον τύπο των σχολείων Μ.Ε., τον αριθμό των εκπαιδευτικών περιφερειών, την απόφαση κατάργησης ή μεταφοράς της έδρας των σχολείων από τη μια περιοχή στην άλλη, με αποτέλεσμα άλλες περιοχές να στερούνται παντελώς σχολείων Μ.Ε., ή δυνατότητας επιλογών φοίτησης στον τύπο σχολείου που ενδιαφέρει τον καθένα,¹⁰⁸⁷ και τη μεγάλη αναστάτωση στον χώρο της δημόσιας και ιδιωτικής εκπαίδευσης, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο εστιάζει σε μια σειρά δυσλειτουργιών που παρακωλύουν την ομαλή λειτουργία και απόδοση της Μ.Ε.

5.2.1. Περί των διδακτηρίων

Στις εκθέσεις για το σχολικό έτος 1939-1940, όπως και σ' αυτές του προηγούμενου έτους «εξάιρονται αι ελλείψεις λίαν πολλών διδακτηρίων, αι οποίαι αποβαίνουν σοβαρώτατον κώλυμα της ομαλής και καρποφόρου λειτουργίας των οικείων σχολείων». Γίνεται λόγος σε πολλά σημεία για τις ελλείψεις στην υλικοτεχνική υποδομή (έπιπλα, εργαστήρια, εποπτικά μέσα διδασκαλίας), με λίγα μόνο σχολεία να εμφανίζονται επαρκή. Ενδεικτικά, αντλώντας στοιχεία από τους στατιστικούς πίνακες αναφέρουμε ότι στην Α' περιφέρεια σε σύνολο 22 σχολείων μόνο τα 13 έχουν σχολική βιβλιοθήκη, τα 8 εργαστήριο Φυσικής και τα 4 εργαστήρια Βιολογίας ανεπαρκώς εφοδιασμένα, όπως και όλων σχεδόν των σχολείων, στη ΙΣΤ' περιφέρεια σε σύνολο 58 σχολείων σχολική βιβλιοθήκη έχουν τα 10.¹⁰⁸⁸ Εκφράζεται η ελπίδα ότι

¹⁰⁸² στο ίδιο.

¹⁰⁸³ Πράξη 108, 20 Οκτωβρίου 1938, σ. 16.

¹⁰⁸⁴ Πράξη 121, 5 Δεκεμβρίου 1938, σ.121.

¹⁰⁸⁵ Πράξη 54, 28 Ιουνίου 1938, σ. 267.

¹⁰⁸⁶ Πράξη 71, 20 Ιουνίου 1939, σ. 207.

¹⁰⁸⁷ Πράξη 146, 20 Αυγούστου 1940, σσ. 347-352.

¹⁰⁸⁸ Πράξη 85, ό.π., σ.142. Βλέπε Παράρτημα, 9^ος πίνακας.

η λύση των ζητημάτων των διδακτηρίων και της επάνδρωσης αυτών θα επέλθει όταν παρέλθει η μεγάλη κρίση την οποία περνά η ανθρωπότητα και η πατρίδα.¹⁰⁸⁹

5.2.2. *Περί των Αστικών σχολείων*

Ο θεσμός του αστικού σχολείου, εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις, δε γνώρισε από την κοινωνία της εποχής θερμή αποδοχή. Για παράδειγμα, αναφέρουμε το αστικό σχολείο Δράμας, το οποίο κατόπιν αιτήματος του δήμου μετατράπηκε σε γυμνάσιο θηλέων με ενισχυμένο οικοκυρικό και πρακτικό πρόγραμμα.¹⁰⁹⁰ Το ΑΣΕ αποδίδει το γεγονός σε μια σειρά παραγόντων: «Αποδοτέον δε τούτο εις την εκ μακράς παραδόσεως ισχυράν εισέτι υπάρχουσαν ροπήν προς τα σχολεία, τα οποία παρέχουν κλασικήν παιδείαν, εις την έλλειψιν ειδικών διδασκάλων των οικείων ειδικών μαθημάτων, η οποία οφείλεται κυρίως εις την υπό των πολιτών δυσκόλως αναγνωριζομένην ως αιτίαν της ελλείψεως ταύτης ατελή εισέτι κατά την τελευταίαν ειδικήν τεχνικήν τάξιν λειτουργίαν των αστικών σχολείων, εις την έλλειψιν των οικείων εις έκαστον τύπον εποπτικών μέσων διδασκαλίας και εις την έλλειψιν ιδιαιτέρων διδακτηρίων».¹⁰⁹¹

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο προτείνει τη λήψη μέτρων, προκειμένου τα σχολεία αυτά να ευδοκιμήσουν· «αν ήθελον εμφανισθή προ του κοινού ως αυτοτελή σχολεία, εστεγασμένα εις ιδικά των διδακτήρια, έχοντα εις την διάθεσίν των π.χ. αν είναι γεωργικού τύπου, ιδικά των επαρκή αγροκτήματα ή επαρκείς οικοκυρικές εγκαταστάσεις, αν είναι οικοκυρικού τύπου κλπ. και αξίους διδασκάλους των ειδικών μαθημάτων, δηλαδή των γεωπονικών, εμπορικών, οικοκυρικών κλπ.».¹⁰⁹²

5.2.3. *«Περί του ποιού των μαθητών - περί ακραιφνούς διανοητικής μορφώσεως»*

Αποτιμώντας την επίδοση των μαθητών εκτιμάται ότι δεν ήταν αντάξια των αξιέπαινων προσπαθειών, οι οποίες καταβλήθηκαν από τους λειτουργούς της Μ.Ε. και από τους Γεν. επιθεωρητές. «Ο κατά τον κανόνα μέγας αριθμός των εις εκάστην τάξιν φοιτώντων μαθητών, η ανεπάρκεια πλείστων διδακτηρίων, η έλλειψις επαρκούς κατά τον αριθμόν διδακτικού προσωπικού, η σπάνις εποπτικών μέσων διδασκαλίας, αι συχνάι διαρκούντος του σχολικού έτους αποσπάσεις [...]» συγκαταλέγονται στους παράγοντες που ερμηνεύουν την ανεπαρκή διανοητική μόρφωση των μαθητών.¹⁰⁹³

5.2.4. *«Περί των διδασκόντων».*

Ανωμαλία στη λειτουργία των σχολείων προκύπτει από την έλλειψη επαρκούς αριθμού εκπαιδευτικών λειτουργών, αλλά και εξαιτίας των πολυάριθμων τάξεων, ανωμαλία που μπορεί να ξεπεραστεί με την κάλυψη όλων των οργανικών θέσεων και με τη διαίρεση τάξεων σε τμήματα που αποτελούνται από μικρότερο αριθμό μαθητών.¹⁰⁹⁴

Οι συνθήκες εργασίας των διδασκόντων Μ.Ε. είναι δυσμενείς, λόγω των νοσογόνων όρων εργασίας σε ακατάλληλα διδακτήρια και σε αίθουσες ασφυκτικά γεμάτες. Τα αναγκαία μέτρα που προτείνονται για την άρση των προβλημάτων είναι

¹⁰⁸⁹ στο ίδιο, σ. 149.

¹⁰⁹⁰ Πράξη 111, 1 Νοεμβρίου 1938, σ. 50.

¹⁰⁹¹ Πράξη 85, ό.π., σ.144.

¹⁰⁹² στο ίδιο.

¹⁰⁹³ στο ίδιο, σ. 144.

¹⁰⁹⁴ στο ίδιο, σ.145.

η εξυγίανση του κλίματος μέσω των αποξηράνσεων ελών, από τις οποίες η ωφέλεια θα ήταν πολλαπλή, η πλήρης επίλυση του ζητήματος των διδακτηρίων και η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των εκπαιδευτικών λειτουργών *«ήθελε σημάνει αλματικήν εκπαιδευτικήν πρόοδον και κατ' ακολουθίαν ανυπολόγιστον εν τω πολιτισμώ πρόοδον του έθνους ημών»*.¹⁰⁹⁵

5.2.4.1.Ελλιπής μετεκπαίδευση των καθηγητών

Με αφορμή την κάλυψη κενής θέσης του διευθυντή διδασκαλείου Μ.Ε. (ΔΜΕ), τίθεται το ζήτημα της επαρκούς μετεκπαίδευσης των λειτουργών Μ.Ε. Ο Καραχρίστος, αξιολογώντας τη μετεκπαίδευση των καθηγητών, τη χαρακτηρίζει ως υπομόρφωση και όχι ως επιμόρφωση, αφού τελείται από οργανισμό κατώτερου εκείνου, στον οποίο αυτοί σπούδασαν. Συστήνει η επιμόρφωσή τους να γίνεται από οργανισμό πολύ ανώτερο από το πανεπιστημιακό ίδρυμα, ή τουλάχιστο σ' αυτό, γιατί στο πανεπιστήμιο μετεκπαιδούνται οι δημοδιδάσκαλοι. Για τον λόγο αυτό προτείνει να παρακληθεί αυτός που ως τότε ήταν διευθυντής του ΔΜΕ, Ν. Βλάχος, καθηγητής στο πανεπιστήμιο, να διευθύνει το διδασκαλείο αυτό για 3 μήνες, δηλ. ως το τέλος του Δεκεμβρίου 1937, βοηθούμενος στο έργο του από τον υποδιευθυντή του διδασκαλείου Μωραΐτη και από τον διευθυντή του πρότυπου κλασικού γυμνασίου Κ. Γερακιού, να καταρτιστεί επιτροπή από τον πρόεδρο του ΑΣΕ και από καθηγητές της Φιλοσοφικής σχολής του πανεπιστημίου, η οποία να συντάξει σχέδιο ανώτατου οργανισμού μετεκπαίδευσης. Με τις απόψεις του Καραχρίστου συμφωνούν και τα υπόλοιπα μέλη του ΑΣΕ, θεωρώντας ότι ο μέχρι τότε οργανισμός της παρεχόμενης επιμόρφωσης στους λειτουργούς Μ.Ε. πρέπει να μεταρρυθμιστεί ριζικά, για να μπορεί να παρέχει την πρέπουσα μετεκπαίδευση στους λειτουργούς.¹⁰⁹⁶

5.2.5. «Περί των γενικών επιθεωρητών και των διαφόρων εποπτικών συμβουλίων μέσης Εκπαιδύσεως»

Ο θεσμός των Γεν. επιθεωρητών Μ.Ε. και το έργο τους εξάironται από το ΑΣΕ, κρίνοντάς το ως *«λίαν ωφέλιμον και τον νόμον τον ορίσαντα τα κατ' αυτούς ευστοχήσαντα του σκοπού»*. Οι Γεν. επιθεωρητές προέρχονται όλοι *«εκ των ευδοκίμως εν σχολείοις αυτής υπηρετησάντων. Τινές δε εξ αυτών και ευρυτέρων σπουδών εν τη Εσπερία έτυχον [...]»*, είναι ευσυνείδητοι, κάνουν ό,τι είναι δυνατό για την προαγωγή της παιδείας, συμβάλλουν με τις ενέργειές τους στην ίδρυση των νέων διδακτηρίων, τη βελτίωση των υπαρχόντων, τη λειτουργία των μαθητικών συσσιτίων και ασκούν ευσυνείδητα και με ευθυκρισία τον έλεγχο των εκπαιδευτικών λειτουργών. Το ίδιο χρήσιμα και *καλώς λειτουργούντα* αξιολογούνται τα εποπτικά συμβούλια Μ.Ε., 16 στον αριθμό, όσες και οι εκπαιδευτικές περιφέρειες.¹⁰⁹⁷

Παρατηρήσεις και επιφυλάξεις όμως διατυπώνονται σχετικά με το θεσμό του ΚΕΣΜΕ. Οι τέσσερις Γεν. επιθεωρητές που συγκροτούν το όργανο αυτό, *«[...]καλούμενοι ένεκα πολλών έργων, τα οποία ως μέλη του συμβουλίου τούτου οφείλουν να επιτελούν, κατ' ανάγκην επί χρόνον ικανόν καταλείπουν επί βλάβη της εκπαιδύσεως τα κύρια του επιθεωρητού έργα εν μέρει μεν ανεκτέλεστα [...] εν μέρει δε εις αναπληρωτάς, οι οποίοι ωσαύτως αναγκάζονται να παραβλέπουν εν μέρει τα κύρια*

¹⁰⁹⁵ στο ίδιο, σ.145, 147.

¹⁰⁹⁶ Πράξη 20, 23 Σεπτεμβρίου 1937, σσ.180-182.

¹⁰⁹⁷ Πράξη 85, ό.π., σ.148.

αυτών έργα».¹⁰⁹⁸ Επιπλέον, η ανά διετία αντικατάσταση των προσώπων που συγκροτούν το ΚΕΣΜΕ βλάπτει την ενδελεχή παρακολούθηση και μελέτη των σχετικών με τη διοίκηση της εκπαίδευσης ζητημάτων και την ακριβέστατη γνώση του ποιού των εκπαιδευτικών λειτουργιών. Λόγω λοιπόν των μειονεκτημάτων αυτών, το ΑΣΕ προτείνει τη σύσταση αυτοτελούς τριμελούς ή πενταμελούς (στην περίπτωση που θα συγχωνευτεί με το αντίστοιχο της δημοτικής εκπαίδευσης) ΚΕΣΜΕ, το οποίο θα αναλαμβάνει και το έργο του ΑΕΣΜΕ. Η δαπάνη που θα προκύψει από τη σύσταση αυτού του συμβουλίου προτείνεται να εξασφαλιστεί μέσω του περιορισμού των εκπαιδευτικών περιφερειών από 16 σε 12, όπως ήταν και πρωτότερα, και τον συνακόλουθο περιορισμό του αριθμού των Γεν. επιθεωρητών με την κατάργηση του Γεν. επιθεωρητή Μουσικής.¹⁰⁹⁹

Συμπερασματικά, από τις γενικές εκθέσεις των Γεν. επιθεωρητών και του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, διαπιστώνεται ότι τα ίδια προβλήματα ταλανίζουν την εκπαίδευση και συνεπώς ίδια είναι και τα προτεινόμενα μέτρα θεραπείας αυτών.¹¹⁰⁰

5.3. Το διδακτηριακό πρόβλημα ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

Διαπιστώνεται ότι ένα ακόμη πρόβλημα της εκπαίδευσης, που μάλιστα χρονίζει και ταλανίζει το ελληνικό κράτος, είναι αυτό της στέγης των διδακτηρίων. Σχετική αναφορά του υποδιευθυντή της Π.Α. Λαμίας κάνει λόγο «...περί της οικτράς διδακτηριακής καταστάσεως της Ακαδημίας τούτης», με αποτέλεσμα το ΑΣΕ να παρακαλεί το υπουργείο να διατάξει την παραχώρηση για ένα ή δύο έτη στην Ακαδημία του εκκενούμενου δημόσιου κτιρίου του ανώτερου Παρθεναγωγείου Λαμίας, αφού μεταφερθούν τα δημοτικά σχολεία που στεγάζονται σ' αυτό στα δύο ανεγερθέντα για τον σκοπό αυτό διδακτήρια. Η πρόταση δύναται να υλοποιηθεί εφόσον το γυμνάσιο Λαμίας, το οποίο εγείρει αξιώσεις για το διδακτήριο του Παρθεναγωγείου, μπορεί άνευ βλάβης να εξακολουθεί να στεγάζεται για κάποιο χρονικό διάστημα στον χώρο που ήδη στεγαζόταν.¹¹⁰¹ Το πρόβλημα φαίνεται πως δε λύθηκε, αφού ο διευθυντής της εν λόγω Ακαδημίας εξακολουθεί και τον επόμενο χρόνο να προβάλλει το ζήτημα, ζητώντας μάλιστα να παύσει η λειτουργία της στη Λαμία, καθώς «ουδεμίαν σκοπιμότητα εκπληροί», και να μεταφερθεί στην Αθήνα ως Β' Ακαδημία ή ως επί πλέον τμήμα της Μαρασλείου Π.Α. Αθηνών. Το ΑΣΕ προτείνει στο υπουργείο να εγκατασταθεί προσωρινά η Ακαδημία «εν τίνι των νεοτεύκτων διδακτηρίων Λαμίας».¹¹⁰² Ανάλογα ζητήματα αντιμετωπίζει και η Π.Α. Θεσσαλονίκης, όπως δηλώνεται από έγγραφο του διευθυντή της προς το υπουργείο «περί των επειγουσών διδακτηριακών αναγκών της Ακαδημίας». Το ΑΣΕ απευθύνει παράκληση προς το υπουργείο «όπως πληρωθώσι κατά προτίμησιν αι [...] υποδεικνύόμεναι διδακτηριακαί ανάγκαι της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης, λόγω της μεγάλης εθνικής αποστολής αυτής ως εκ του τόπου λειτουργίας της».¹¹⁰³

¹⁰⁹⁸ στο ίδιο.

¹⁰⁹⁹ στο ίδιο, σ. 149.

¹¹⁰⁰ στο ίδιο, σ.150.

¹¹⁰¹ Πράξη 30, 28 Οκτωβρίου 1937, σ. 247-248.

¹¹⁰² Πράξη 110, 28 Οκτωβρίου 1938, σ. 40.

¹¹⁰³ Πράξη 115, 15 Νοεμβρίου 1938, σ. 81 και Πράξη 116, 17 Νοεμβρίου 1938, σ. 91.

6. Μειονοτικά σχολεία- εκπαίδευση μειονοτικών πληθυσμών

Τα μειονοτικά σχολεία συνιστούν μια ιδιαίτερη ομάδα, η λειτουργία των οποίων υπόκειται, όπως και τα άλλα σχολεία, στο ΑΣΕ. Ως ιδιαίτερη ομάδα τα σχολεία αυτά τυγχάνουν εκπροσώπησης από τον Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων.¹¹⁰⁴ Αυτός ασκεί εποπτεία και έλεγχο στα ξένα, μειονοτικά και ιδιωτικά ισραηλιτικά σχολεία, στα οποία δεν υπηρετεί προσωπικό μισθοδοτούμενο από το δημόσιο Ταμείο, ενώ τα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία, το προσωπικό των οποίων μισθοδοτείται από το δημόσιο Ταμείο, υπάγονται στη δικαιοδοσία άλλων επιθεωρητών.¹¹⁰⁵

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, καθώς αναγνωρίζει το βαρύ έργο που επωμίζεται ο Γεν. επιθεωρητής αυτής της κατηγορίας σχολείων, μιας και ανέρχονται σε πολλές εκατοντάδες, επιφέρει τροποποιήσεις, κατόπιν εισήγησης του Ν. Καραχρίστου, στο αποσπελλόμενο από το υπουργείο για επεξεργασία σχέδιο Β.Δ. «περί των καθηκόντων του Γεν. Επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων».¹¹⁰⁶ Προτείνεται η έγκριση και όχι η υπόδειξη (όπως προβλέπει το Β.Δ.) από μέρους του της πρόσληψης και αντικατάστασης προσωπικού των ξένων και μειονοτικών σχολείων. Επίσης, συστήνεται η προσθήκη «ουσιώδους και απαραίτητου δια ζήτημα, περί του οποίου δεν γίνεται λόγος εις το υπό κρίσιν σχέδιον [...] εισηγείται [...] περί πειθαρχικής τιμωρίας των Διευθυντών και του προσωπικού των σχολείων της δικαιοδοσίας του» όσον αφορά για τα ξένα, μειονοτικά και ιδιωτικά ισραηλιτικά σχολεία δημοτικής εκπαίδευσης στα οικεία τοπικά συμβούλια Σ.Ε., ενώ για τα ξένα μειονοτικά και ιδιωτικά ισραηλιτικά σχολεία Μ.Ε. στο ΕΣΜΕ.¹¹⁰⁷

Ως Γεν. επιθεωρητής ξένων και μειονοτικών σχολείων την περίοδο αυτή εμφανίζεται ο Αθαν. Παπαευγενίου, του οποίου η υπηρεσιακή δράση επαινείται από το υπουργείο.¹¹⁰⁸

6.1. Ξενόγλωσσα μειονοτικά σχολεία

6.1.1.Ισραηλιτικά κοινοτικά και ιδιωτικά σχολεία

6.1.1.1.Τα διδασκόμενα μαθήματα στην εβραϊκή γλώσσα και η διδασκαλία των ξένων γλωσσών

Η ισραηλιτική εκπαιδευτική κοινότητα Θεσσαλονίκης απασχόλησε ως θέμα συνεδρίασης το ΑΣΕ, λόγω του πάγιου αιτήματός της για την αύξηση των ωρών που διατίθενται στη διδασκαλία των μαθημάτων στην εβραϊκή και ξένη γλώσσα. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο απαντώντας σε ερώτημα του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Θεσσαλονίκης Β' περιφέρειας, επικαλείται τον νόμο 248/1936, άρθ. 3, που ορίζει ότι: α) τα διδασκόμενα μαθήματα στα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία υπόκεινται στην έγκριση του υπουργείου Παιδείας, β) επιτρέπεται η διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας, ιστορίας και θρησκείας στις τέσσερις κατώτερες τάξεις για 14 και στις δύο ανώτερες τάξεις για 11 ώρες εβδομαδιαίως συνολικά και για τα τρία αυτά

¹¹⁰⁴ Η δικαιοδοσία και αρμοδιότητα προβλέπεται να οριστεί με Β.Δ., στο Α.Ν. 248/17 Οκτωβρίου 1936, άρθρ.1, ό.π.

¹¹⁰⁵ Πράξη 12, 10 Φεβρουαρίου 1938, σ. 125.

¹¹⁰⁶ στο ίδιο.

¹¹⁰⁷ στο ίδιο, σσ. 124-127.

¹¹⁰⁸ Πράξη 78,30 Ιουνίου 1939, σ. 263.

μαθήματα, γ) «*δια πλείστους και ισχυροτάτους παιδαγωγικούς και διδακτικούς λόγους απαγορεύεται απολύτως η διδασκαλία ξένης γλώσσης εν ταις κατωτέρες και ταις μέσαις τάξεσι του δημοτικού σχολείου και εν ταις ανωτέραις δε μόνον ως μαθήματος εκτός του επισήμου προγράμματος υπό ιδιαιτέρας τινάς συνθήκας δύναται να επιτραπή και ότι δια πολλώ πλείονας και ισχυροτέρους λόγους περί διδασκαλίας ή χρήσεως ξένης γλώσσης εν τω νηπιαγωγείω ουδαμώς επιτρέπεται να γίνεται καν λόγος*».¹¹⁰⁹

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο επισημαίνει ότι τα παιδιά που φοιτούν στα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία της Θεσσαλονίκης είναι τέκνα Ελλήνων πολιτών και μελλοντικοί Έλληνες πολίτες. Συνεπώς, είναι υποχρεωμένοι, σε οποιαδήποτε ηλικία να κατανοούν και να χρησιμοποιούν δύο τουλάχιστο γλώσσες, την ισπανοεβραϊκή και την ελληνική. Η προσθήκη και μιας οποιασδήποτε τρίτης γλώσσας στις κατώτερες, μέσες και ανώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου «*μόνον καταστροφήν δύναται να επιφέρη και του διδακτικού και του όλου παιδαγωγικού έργου του σχολείου*».¹¹¹⁰

Το ΑΣΕ έχει τη γνώμη ότι οι μαθητές αυτοί, παιδιά Ισραηλιτών Ελλήνων πολιτών, όχι μόνο δεν βλάπτονται, απεναντίας ωφελούνται πνευματικά, ηθικά και θρησκευτικά, αν «*εν ταις κατωτέραις και ταις μέσαις τουλάχιστον τάξεσι διδάσκονται εν γλώσση οικεία προς αυτούς, ήτοι εν τη Ελληνική γλώσση, την Εβραϊκήν θρησκείαν, ήτις κατά μέγιστον μέρος είναι και εβραϊκή ιστορία, αντί να διδάσκονται αυτήν εν γλώσση ξένη ακόμη προς αυτούς και αγνώστω ήτοι εν τη εβραϊκή γλώσση, οπότε αναγκαίως μόνον κακά θα επέρχονται*». Μάλιστα, ως τεκμήριο επικαλείται το παράδειγμα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, η οποία αν και δεν είναι ξένη στους Ελληνόπαιδες δεν διδάσκεται στο δημοτικό σχολείο.¹¹¹¹

Ιδιαίτερα τονίζεται το νόμιμο και ηθικό καθήκον των μαθητών αυτών να γνωρίσουν και να αγαπούν την ελληνική πατρίδα, να ενδιαφέρονται γι' αυτήν εξίσου με τους ελληνικής καταγωγής συμπολίτες τους, αφού σ' αυτή θα ζουν και θα απολαύσουν ελεύθερα ό,τι κάθε ελεύθερος άνθρωπος μπορεί να απολαύσει σ' ένα φιλελεύθερο κράτος. Λέγεται επίσης ότι δεν μπορεί να είναι ανεκτή η υπερκόπωση των μαθητών αυτών, των μελλοντικών Ελλήνων πολιτών.¹¹¹²

Το σκεπτικό με τον οποίο τεκμηριώνει τη θέση του το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, προβάλλοντας εμφατικά την ελληνικότητα των παιδιών που φοιτούν στα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία, οδηγεί στο αυτονόητο συμπέρασμα ότι είναι επιβεβλημένη η πρωτοκαθεδρία της ελληνικής γλώσσας ως γλώσσα διδασκαλίας στα σχολεία αυτά. Συγκεκριμένα, το Συμβούλιο αποφασίζει:

1. Στο νηπιαγωγείο και στις τρεις κατώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου όλη η διδασκαλία και η διδακτική εργασία θα γίνεται μόνο στην ελληνική γλώσσα, δίχως να επιτρέπεται καμιά άλλη.
2. Η διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας επιτρέπεται «*στοιχειωδестаτη μεν και ουχι εις πλείονας της μιας ώρας εν τη τετάρτη τάξει του δημοτικού σχολείου, ευρυτέρα δε και εις πλείονας ώρας εν τη πέμπτη και τη έκτη τάξει αυτού*». Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ομολογεί ότι θα έπρεπε, αν δεν πιεζόταν από τον νόμο, να μην προτείνει καθόλου

¹¹⁰⁹ Πράξη 7, 1 Απριλίου 1937, σ. 63.

¹¹¹⁰ στο ίδιο, σ. 64.

¹¹¹¹ στο ίδιο.

¹¹¹² στο ίδιο.

διδασκαλία της εβραϊκής στη Δ' τάξη και μόνο υπό όρους και εκτός προγράμματος να προτείνει τη διδασκαλία της στην Ε' και ΣΤ' τάξη. Στη συνέχεια υποδεικνύεται η κατανομή των 14 ωρών που προβλέπονται από τον νόμο για τις κατώτερες τάξεις ως εξής:

Α'	Β'	Γ'	Δ'	Ε'	ΣΤ'
3 (εβραϊκή θρησκεία)	3 (εβραϊκή θρησκεία)	3 (εβραϊκή θρησκεία, Ιστορία)	5 (4ώρες εβραϊκή θρησκεία, Ιστορία) και 1 για εβραϊκή γλώσσα)	5 (εβραϊκή θρησκεία, Ιστορία, εβραϊκή γλώσσα)	6 (εβραϊκή θρησκεία Ιστορία, εβραϊκή γλώσσα)

3. Είναι αναγκαία η εξίσωση του αριθμού των ωρών του Α.Π. των κοινοτικών ισραηλιτικών σχολείων με το οριζόμενο για τα δημοτικά σχολεία, μέσω μείωσης ωρών από τα μαθήματα της Ωδικής, μία ώρα εβδομαδιαία στην Α' τάξη, της Καλλιγραφίας στη Β' και Γ', της Ωδικής, Καλλιγραφίας, Γυμναστικής στη Δ', της Ωδικής, Γυμναστικής στην Ε' και Ωδικής, Γυμναστικής και Χειροτεχνίας στη ΣΤ'.¹¹¹³

4. Η ξένη γλώσσα μπορεί να διδάσκεται εκτός προγράμματος, όπως ορίζει και το εδάφιο 3 του άρθρου 3 του Α.Ν. 248 (δηλαδή στις δύο ανώτερες τάξεις των δημοτικών κοινοτικών ισραηλιτικών σχολείων να διδάσκεται μια ξένη γλώσσα όχι πάνω από έξι ώρες τη βδομάδα).

Τέλος, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο διατάζει τους επιθεωρητές δημοτικών σχολείων να ελέγχουν αν τηρούν οι διευθυντές ισραηλιτικών σχολείων τον νόμο 248 και να υποβάλλουν προτάσεις περί ελέγχου αυτών.¹¹¹⁴

Ανάλογη είναι η τοποθέτηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου σε αιτήσεις των Μώυς Μπενβενίστε, Μαΐρ Πίντο, Ισαάκ και Αλβέρτου Αλτσέχ και Σολ Τζαχών, διευθυντών και ιδιοκτητών ιδιωτικών ισραηλιτικών εκπαιδευτηρίων στη Θεσσαλονίκη, με τις οποίες ζητούν να αναθεωρηθεί η απόφαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου¹¹¹⁵ που αφορούσε στις αιτήσεις αυτών «περί παρεκκλίσεως από του επισήμου προγράμματος» και να ληφθεί απόφαση σύμφωνη με τις αιτήσεις τους.

¹¹¹³ στο ίδιο.

¹¹¹⁴ στο ίδιο.

¹¹¹⁵ Στην αίτηση ζητούν για τα σχολεία τους, στα οποία «φοιτώσιν αποκλειστικώς Ισραηλιτόπαιδες αμφοτέρων των φύλων» να επιτραπούν οι ακόλουθες παρεκκλίσεις: α) Στο νηπιαγωγείο η διδασκαλία να γίνεται «κατά το ήμισυ ελληνική και κατά το έτερον ήμισυ εβραϊστή», β) στο δημοτικό σχολείο να γίνονται κάθε εβδομάδα εβραϊκά μαθήματα Γλώσσας, Θρησκευτικών, Ιστορίας, από 9 ώρες στην Α' και Β' τάξη, από 8 στη Γ' και Δ' τάξη και από 7 στην Ε' και ΣΤ', γ) να διδάσκεται η Γαλλική γλώσσα σε ώρες όχι πάνω από 6 εβδομαδιαία για κάθε τάξη και εκτός προγράμματος. Σ' αυτά τα αιτήματα τότε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο είχε αποφανθεί ότι δεν επιτρέπεται παρέκκλιση από το πρόγραμμα στο νηπιαγωγείο και ότι όλη η εργασία είναι ανάγκη να γίνεται μόνο «ελληνιστί», η διδασκαλία άλλης γλώσσας εκτός της ελληνικής δεν επιτρέπεται στις τέσσερις κατώτερες τάξεις του δημοτικού, ενώ η θρησκευτική διδασκαλία για τις τρεις κατώτερες τάξεις του δημοτικού ορίζεται να γίνεται τόσες ώρες όσες προβλέπονται από το επίσημο Α.Π., και στις τρεις ανώτερες τάξεις να μη γίνει πάνω από 3 ώρες την εβδομάδα, εκ των οποίων 1 με 2 ώρες για τις ανώτερες τάξεις να διατεθούν στη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας. Για τις επιπλέον ώρες διδασκαλίας συστήνεται να εξοικονομηθούν από το μάθημα της Καλλιγραφίας. Εκτός προγράμματος επιτρέπεται να διδαχθούν ως 2 ώρες εβδομαδιαία η εβραϊκή και η γαλλική γλώσσα στις δύο ανώτερες τάξεις του δημοτικού. Τέλος, «εντέλλεται» στους

Το Συμβούλιο αναφέρεται και πάλι στη δημοσίευση του Α.Ν. 248, μετά από τον οποίο καταργούνται όλες οι άλλες διατάξεις νόμων, διαταγμάτων κτλ. ασύμφωνων προς αυτόν και σχετικών με τη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας, θρησκείας και ιστορίας στα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία. Συνεπώς, διατείνεται ότι δεν μπορούν να επικαλεστούν το προηγούμενο νομικό καθεστώς τα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία, «κατά μείζονα δε λόγον δεν δύναται να επικαλεσθώσιν autás ta ιδιωτικά Ισραηλιτικά σχολεία». ¹¹¹⁶ Η επιχειρηματολογία που μετέρχεται το Συμβούλιο είναι ανάλογη μ' αυτή που συνόδευε την απόφαση για τα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία, δίνοντας έμφαση και πάλι στην ελληνικότητα των μαθητών. Μάλιστα υποστηρίζεται ότι με την αιτούμενη παρέκκλιση από το ωρολόγιο πρόγραμμα «δεν είναι δυνατόν να μορφώνονται πολίται βλέποντες προς την Ελληνικήν Πατρίδα και το Ελληνικόν Κράτος ως προς τι οικείον προς αυτούς και καλόν και αγαπητόν [...] πιθανότατον είναι να μορφώνωνται ούτω άτομα αισθανόμενα εαυτά ξένα προς την Ελληνικήν Πατρίδα και το ελληνικόν Κράτος [...] αδιάφορα [...] ή και όλως εχθρικά [...] βλέποντα μόνον προς τη Σιών ή ουδέ εις ταύτην καν βλέποντα [...]». ¹¹¹⁷

Η απόφαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ως προς τα ιδιωτικά ισραηλιτικά σχολεία συνίσταται στα παρακάτω:

1. Δεν επιτρέπει παρέκκλιση από το πρόγραμμα στο νηπιαγωγείο, μάλιστα υπογραμμίζεται ότι «*Όλη η εν τω νηπιαγωγείω διδακτική ή άλλη εργασία δέον να γίνηται μόνον Ελληνιστί*», ¹¹¹⁸ εφόσον κατά το ΑΣΕ, γλωσσικός σκοπός των νηπιαγωγείων για τα ξενόγλωσσα παιδιά είναι να γίνουν ελληνόγλωσσα όχι οι ελληνόγλωσσοι να γίνουν ξενόγλωσσοι ή οι ξενόγλωσσοι να εισαχθούν και σε μια ακόμη γλώσσα.
2. «*Διδασκαλία ή χρήσις γλώσσης άλλης ή της Ελληνικής εις τας τέσσαρας κατωτέρας τάξεις του δημοτικού σχολείου δεν επιτρέπεται*» (διαφοροποίηση ως προς την απόφαση που παραθέσαμε παραπάνω για τα κοινοτικά ισραηλιτικά: εκεί επέτρεπε 1 ώρα στη Δ' τάξη)
3. «*Θρησκευτική διδασκαλία εις τας τρεις κατωτέρας τάξεις του δημοτικού σχολείου θα γίνηται όσας ώρας ορίζει το επίσημον αναλυτικό πρόγραμμα δια τους χριστιανούς την θρησκείαν μαθητάς...*». ¹¹¹⁹ Για την Δ' τάξη δεν επιτρέπεται η θρησκευτική διδασκαλία πάνω από τρεις ώρες εβδομαδιαία και στην Ε' και ΣΤ' τάξη όχι πάνω από τέσσερις. Δύο ή και περισσότερες απ' αυτές στις δύο ανώτερες τάξεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας.
4. Η εξοικονόμηση των ωρών για τις επιπλέον από το επίσημο Α.Π., που διατίθενται για τα Θρησκευτικά και την εβραϊκή γλώσσα, θα εξοικονομούνται από τις ώρες της Καλλιγραφίας και της Γυμναστικής.

επιθεωρητές δημοτικών σχολείων Θεσ/νίκης «όπως παρακολουθώσι μετά προσοχής την εν τοις εκπαιδευτηρίοις των Σολ Τζαχών, Μαϊρ Πίντο, Μωύς Μπενβενίστε, γινομένην εργασίαν, έτι δε και την εν πάσι τοις υπό ομοίας συνθήκας, λειτουργούσι σχολίοις», στο Πράξη 21, 16 Οκτωβρίου 1936, σ. 307-310.

¹¹¹⁶ Πράξη 7, 1 Απριλίου 1937, σ. 70.

¹¹¹⁷ στο ίδιο, σ. 72.

¹¹¹⁸ Η υπογράμμιση του εγγράφου.

¹¹¹⁹ στο ίδιο.

5. Εκτός προγράμματος επιτρέπεται η διδασκαλία ως τέσσερις ώρες συνολικά την εβδομάδα η εβραϊκή και η γαλλική γλώσσα και για τα δύο αυτά μαθήματα.¹¹²⁰

Τελικά, το υπουργείο με τηλεγραφική διαταγή της υπ' αριθμ. 28312/ 17 Απριλίου 1937 προς τους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων Θεσσαλονίκης Α' και Β' εκπαιδευτικής περιφέρειας διατάσσει, *«όπως και μετά την κοινοποίησιν της ανωτέρω μνημονευομένης αποφάσεως του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου επιτρέψωσιν εις τα ιδιωτικά ισραηλιτικά σχολεία Θεσσαλονίκης την διδασκαλίαν της Εβραϊκής γλώσσης μέχρι οκτώ ωρών καθ' εβδομάδα εις όλας τας τάξεις του νηπιαγωγείου και του δημοτικού σχολείου»*.¹¹²¹

Η απόφαση αυτή ουσιαστικά εναρμονίζεται απόλυτα με τη διάταξη του άρθ. 9 του Α.Ν.453/1937, διάταξη την οποία αγνοούσε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, σύμφωνα με δήλωσή του, όταν κλήθηκε να γνωμοδοτήσει για το ζήτημα με την υπ' αριθμ. 7 Πράξης/ 1-4-1937, οπότε και σπεύδει να ανακαλέσει την προηγούμενή του απόφαση *«κατά το μέρος αυτής το αναφερόμενον εις ορισμόν ωρών διδασκαλίας της εβραϊκής γλώσσης, θρησκείας και ιστορίας εντός ή εκτός του επισήμου αναλυτικού ωρολογίου προγράμματος»*, και δηλώνει απερίφραστα ότι α) δεν επιτρέπεται καμιά παρέκκλιση από το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα, το εφαρμοζόμενο στα σχολεία όπου φοιτούν παιδιά ελλήνων πολιτών χριστιανικής θρησκείας και ότι η διδασκαλία των μαθημάτων θα γίνεται υποχρεωτικά *«μόνον Ελληνιστί κατά πάσας τας ώρας σχολικής εργασίας εν τω νηπιαγωγείω και τω δημοτικώ σχολείω»*, ότι β) μόνον εκτός προγράμματος επιτρέπεται να διδασκεί στα εβραϊκά ιδιωτικά σχολεία Σ.Ε. η εβραϊκή γλώσσα, σε οκτώ συνολικά ώρες σε όλες τις τάξεις του νηπιαγωγείου και του δημοτικού σχολείου. Είναι γεγονός ότι το ΑΣΕ γενικά επιστά την προσοχή στους Επιθεωρητές προκειμένου να *«παρακολουθούν προσηκόντως την εν τοις Ισραηλιτικοίς νηπιαγωγείοις διδασκαλίαν, ώστε κατ' αυτήν να γίνεται χρήσις της Ελληνικής»*.¹¹²²

Ωστόσο, παρά τη ρητή απαγόρευση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, το αίτημα της ισραηλιτικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης για αύξηση των ωρών διδασκαλίας της εβραϊκής γλώσσα στα νηπιαγωγεία από 8 σε 12 φαίνεται πως δεν εγκαταλείπεται, δεδομένου ότι ακόμα και τον Οκτώβρη του 1940 το ΑΣΕ καλείται να γνωμοδοτήσει σχετικά λέγοντας ότι το αίτημα αυτό αντίκειται προς τις διατάξεις του άρθρου 9 του ΑΝ 453/1937 (που ορίζουν 8 ώρες εβδομαδιαία). Οι ώρες αυτές οριοθετήθηκαν έτσι προληπτικά, συνεχίζει το ΑΣΕ, προκειμένου να μην υπάρξει πνευματική κόπωση των μαθητών των ισραηλιτικών νηπιαγωγείων, των οποίων κυριότατο έργο είναι η άσκηση των μικρών μαθητών στο να μιλούν ελληνικά.¹¹²³

Άλλη μια περίπτωση που το ΑΣΕ υπογραμμίζει την ελληνικότητα των ισραηλιτικών σχολείων είναι αυτή που σχετίζεται με την αναφορά του Γ. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων *«περί διδασκαλίας κατά τας Κυριακάς εν τοις μη Χριστιανικοίς σχολείοις»*, στην οποία το ΑΣΕ γνωμοδοτεί ότι στα μεν ισραηλιτικά σχολεία πρέπει να καθιερωθεί υποχρεωτικά η Κυριακή αργία, δεδομένου ότι αυτά

¹¹²⁰ στο ίδιο.

¹¹²¹ Πράξη 15, 1 Ιουλίου 1937, σ.126 και Πράξη 9, 22 Απριλίου 1937, σ. 85.

¹¹²² Πράξη 15, ό.π.,σ. 127-128 και Πράξη 156, 24 Οκτωβρίου 1939, σ. 31.

¹¹²³ Πράξη 188, 29 Οκτωβρίου 1940, σ. 244.

είναι σχολεία ελληνικά, ενώ στα μουσουλμανικά, καλό είναι να τηρείται αυτή, όχι όμως και να επιβάλλεται.¹¹²⁴

Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι η αρχική θέση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου για τη διδασκαλία της εβραϊκής και ξένης γλώσσας στα ισραηλιτικά κοινοτικά ή ιδιωτικά σχολεία ήταν υπέρ του περιορισμού των ωρών διδασκαλίας για τα παραπάνω μαθήματα με κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας, ενώ το υπουργείο είχε διαφορετική τοποθέτηση: επιτρέπει, εκτός προγράμματος βέβαια, τη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας ως 8 ώρες. Ενδεχομένως η διαφοροποίηση αυτή να αποτελεί ζήτημα πολιτικής απέναντι στην εβραϊκή κοινότητα της Θεσ/νίκης, με την οποία δε φαίνεται το μεταξικό καθεστώς να έρχεται σε ανοιχτή ρήξη. Όποιοι και αν είναι οι λόγοι που υπαγορεύουν την πολιτική αυτή είναι πρόδηλο ότι πρόκειται για ευνοϊκή πολιτική, ιδιαίτερα αν τη συγκρίνουμε με την εκπαιδευτική πολιτική του μεταξικού καθεστώτος απέναντι στους σλαβόφωνους πληθυσμούς των Νέων Χωρών, πληθυσμούς στους οποίους δεν αναγνωρίζονταν το δικαίωμα εκπαίδευσης στη μητρική τους γλώσσα.

6.1.1.2. Διδακτικά βιβλία

Σχέδιο Υπουργικής απόφασης «Περί των σχολικών βιβλίων των Ισραηλιτικών, των παντός είδους Μειονοτικών, ως και άλλων ομοίων προς ταύτα σχολείων».

Το υπουργείο καλεί το ΑΣΕ να προβεί στη σύνταξη σχεδίου υπουργικής απόφασης ρυθμιστικής του ζητήματος των σχολικών βιβλίων που προορίζονται για τα ισραηλιτικά, μειονοτικά και σε άλλα όμοια σχολεία. Σύμφωνα μ' αυτήν τα σχολικά βιβλία διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

- α) «εις διδακτικά βιβλία προς εκμάθησιν της Ελληνικής γλώσσης» και
- β) «εις διδακτικά βιβλία προς διδασκαλίαν της γλώσσης της μειονότητος».

Τα βιβλία της πρώτης κατηγορίας υπόκεινται στο ίδιο καθεστώς μ' αυτό των βιβλίων που χρησιμοποιούνται στις αντίστοιχες τάξεις των δημόσιων δημοτικών σχολείων, αφού αφαιρεθεί από αυτά κάθε κεφάλαιο που θίγει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των αλλοθρήσκων και αντικατασταθεί με άλλα, που αναφέρονται στο θρήσκευμα των μαθητών για τα οποία προορίζονται (άρθρο 1^ο).¹¹²⁵

Σύμφωνα με το σχέδιο καταρτίζεται επιτροπή από το υπουργείο που θα επιμεληθεί του θέματος των σχολικών βιβλίων, μετά από πρόταση του ΑΣΕ, αποτελούμενη από ένα μέλος του ΑΣΕ, τον διευθυντή του τμήματος σχολικών βιβλίων και από τον Γεν. επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων. Ως τέταρτο μέλος της επιτροπής μπορεί να μετέχει ειδικό πρόσωπο, το οποίο για τα ελληνικά αναγνωστικά των ισραηλιτικών σχολείων μπορεί να είναι Ισραηλίτης, για τα αντίστοιχα των μουσουλμανικών σχολείων μπορεί να είναι Οθωμανός, ενώ γι' αυτά των αλβανικών και αρμενικών μπορεί να είναι οπαδός του αλβανικού ή αρμενικού δόγματος (άρθρο 3^ο). Τέλος, προβλέπεται η ανάθεση της μετάφρασης των ελληνικών διδακτικών βιβλίων σε πρόσωπα ειδικά, με προτίμηση σε εν ενεργεία εκπαιδευτικούς (άρθρο 6^ο) έναντι χρηματικής αμοιβής από τον ΟΕΣΒ (άρθρο 8^ο).¹¹²⁶

¹¹²⁴ Πράξη 38,10 Μαΐου 1938, σ. 141.

¹¹²⁵ Πράξη 36, 23 Μαρτίου 1939, σ. 275-279.

¹¹²⁶ στο ίδιο.

Ως μέλος της τριμελούς επιτροπής από πλευράς ΑΣΕ ορίζεται ο Ν. Καραχρίστος, ενώ τα άτομα που πρόκειται να μεταφράσουν ή να διασκευάσουν τα ελληνικά διδακτικά βιβλία είναι ο Μ. Μηναιίδης, επιθεωρητής των μουσουλμανικών σχολείων Θράκης και ο Συμεών Μ. Πεσσάχ, δάσκαλος του Γ' ισραηλιτικού σχολείου της Α' περιφέρειας Θεσ/νίκης,¹¹²⁷ ενώ σε συνέχεια προηγούμενης Πράξης του της υπ' αριθμ. 44/1939, το ΑΣΕ γνωμοδοτεί να ανατεθεί στη συσταθείσα επιτροπή για τα Αναγνωστικά βιβλία των μειονοτήτων και η γνωμοδότηση «περί χρησιμοποίησης των ήδη υπαρχόντων Αλφαβηταρίων Ισραηλιτικής και Αρμενικής γλώσσας».¹¹²⁸

Διαπιστώνεται λοιπόν από μια σειρά εγγράφων που διαβιβάζει το υπουργείο Παιδείας στο ΑΣΕ ότι το απασχόλησαν ιδιαίτερα τα θέματα: α) της διδασκαλίας της μειονοτικής γλώσσας στους μαθητές των μειονοτικών σχολείων, β) της σύνταξης, κρίσης, έγκρισης των αναγνωστικών που προορίζονταν για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σ' αυτούς.¹¹²⁹

6.1.1.3. Διδακτικό προσωπικό

Μια εικόνα της εκπαιδευτικής ισραηλιτικής κοινότητας στην Ελλάδα το 1940 προκύπτει έμμεσα, όταν το ΑΣΕ αιτιολογεί την άρνησή του στο αίτημα της αντίστοιχης κοινότητας Ιωαννίνων για ίδρυση εβραϊκού διδασκαλείου στην πόλη. Το ΑΣΕ επικαλείται τον περιορισμένο αριθμό των ισραηλιτικών σχολείων που λειτουργούν στο κράτος: «*ανέρχεται μόλις εις 18 Κοινοτικά και εις 9 Κρατικά με 65 εν όλω Ισραηλίτας διδασκάλους και μόλις 2-3 κενουμένας κατ' έτος θέσεις*» και θεωρεί ότι οι ανάγκες των σχολείων αυτών μπορούν να καλυφθούν με τη φοίτηση ετησίως 2-3 νέων Ισραηλιτών στις Π.Α. του κράτους, όπως ως τότε γινόταν.¹¹³⁰ Η ίδια αιτιολογία προβάλλεται και στην άρνηση του ΑΣΕ να εγκρίνει την προσθήκη νέας θέσης ειδικού επιθεωρητή ισραηλιτικών σχολείων (αίτηση του Συμεών Μ. Πεσσάχ, καθηγητή των εβραϊκών, για διορισμό του ως επιθεωρητή των ισραηλιτικών σχολείων), εφόσον ο αριθμός αυτών είναι ελάχιστος, ενώ η επιθεώρηση αυτών διεξάγεται κανονικά από τις άλλες εκπαιδευτικές αρχές του κράτους. Στην περίπτωση όμως που η εν λόγω κοινότητα συνήθισε να αναθέτει σε κάποιον από τους δασκάλους της την εποπτεία της διδασκαλίας της ισραηλιτικής γλώσσας και Θρησκείας, θα μπορούσε να αναλάβει ο Πεσσάχ αυτό το έργο, αφού το ζητήσει από την κοινότητα.¹¹³¹

6.1.1.3.1. Οργανικές θέσεις Ελλήνων διδασκάλων στα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία Θεσ/νίκης.

Το ΑΣΕ εγκρίνει την πρόταση του ΕΣΣΕ νομού Θεσσαλονίκης για καθορισμό των οργανικών θέσεων Ελλήνων διδασκάλων της ελληνικής γλώσσας στα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία της πόλης,¹¹³² κάνοντας χρήση του σχετικού νόμου.¹¹³³

¹¹²⁷ Πράξη 44, 28 Απριλίου 1939, σ. 364-365.

¹¹²⁸ Πράξη 58, 22 Μαΐου 1939, σ. 107.

¹¹²⁹ Πράξη 118, 23 Αυγούστου 1939, σ. 178.

¹¹³⁰ Πράξη 135, 30 Ιουλίου 1940, σ. 244.

¹¹³¹ Πράξη 102, 3 Αυγούστου 1939, σ. 42.

¹¹³² Πράξη 95, 27 Ιουλίου 1939, σ. 393-394 και Πράξη 124, 5 Σεπτεμβρίου 1939, σ. 213.

¹¹³³ Ο νόμος προβλέπει την υποχρεωτική διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα μουσουλμανικά και ισραηλιτικά κοινοτικά σχολεία των Νέων Χωρών. Σε καθένα από αυτά ο αριθμός των δασκάλων της ελληνικής γλώσσας ορίζεται με πράξη του υπουργού Παιδείας, ύστερα από πρόταση του αρμόδιου

Συνολικά, οι θέσεις των δασκάλων και νηπιαγωγών που τοποθετούνται στις εκπαιδευκές περιφέρειες Α' και Β' είναι: 55 θέσεις δασκάλων και 18 νηπιαγωγών.¹¹³⁴

	Κοινοτικά ισραηλικά σχολεία										
	δημοτικά σχολεία					νηπιαγωγεία					Συνοικ.Αγ. Παρασκευής
	1 ^ο	2 ^ο	3 ^ο	4 ^ο	5 ^ο	1 ^ο	2 ^ο	3 ^ο	4 ^ο	5 ^ο	
Α'Εκπ.Περιφ.	6	-	10	6	3	2	-	3	1	2	-
Β'Εκπ.Περιφ.	6	8	6	10	-	1	2	3	3	-	1

Την έγκριση διορισμού και δεύτερου Έλληνα δασκάλου στο κοινοτικό ισραηλικό σχολείο Καστοριάς αποφασίζει το ΑΣΕ, μετά από πρόταση του ΕΣΣΕ της περιφέρειας Καστοριάς περί προαγωγής του κοινοτικού ισραηλτικού σχολείου Καστοριάς από μονοτάξιο σε διτάξιο, αφού ο αριθμός των μαθητών ανέρχεται σε πάνω από 100, «...κατά την προαγωγήν και των άλλων σχολείων του κράτους, των αριθμούντων ίσον αριθμόν μαθητών».¹¹³⁵

6.1.1.3.2. Διορισμός δασκάλων της Εβραϊκής γλώσσας και Θρησκείας στα σχολεία της Θεσσαλονίκης, στα οποία φοιτά «ικανός αριθμός» αλλοθρήσκων και αλλόγλωσσων μαθητών.

Το ΑΣΕ καλύπτοντας το κενό στον Ν. 4397 (άρθρ. 5) καθορίζει το αριθμητικό όριο των εγγεγραμμένων αλλόθρησκων και αλλόγλωσσων μαθητών που απαιτείται να φοιτούν στα δημόσια σχολεία, προκειμένου να διοριστεί ένας ειδικός δάσκαλος της θρησκείας και της γλώσσας τους, στα 15 άτομα σε κάθε τάξη και 90 σ' όλο το σχολείο (άρθρο 1). Ωστόσο, ο νόμος προβλέπει και την κατάργηση θέσεων δασκάλων στα εν λόγω σχολεία, όσων ο μέσος όρος, κατά τα δύο τελευταία έτη, των εγγεγραμμένων αλλόθρησκων και αλλόγλωσσων μαθητών δεν υπερβαίνει συνολικά τους 90.¹¹³⁶ Η ρύθμιση αυτή θα μπορούσε να εκληφθεί ως περιοριστικό μέτρο των δικαιωμάτων της ισραηλτικής και γενικά κάθε ξένης κοινότητας, καθώς ορίζοντας ένα συγκεκριμένο αριθμό καταργεί θέσεις δασκάλων στην περίπτωση που το αριθμητικό δυναμικό των αλλόγλωσσων και αλλόθρησκων μαθητών φθίνει.

Ως πλήγμα των εργασιακών δικαιωμάτων των Ισραηλιτών δασκάλων μπορεί να νοηθεί και το υποβαλλόμενο από το υπουργείο στο ΑΣΕ σχέδιο, το οποίο προβλέπει από το 1941-1942 οι Ισραηλίτες δάσκαλοι και δασκάλες να διορίζονται μόνο σε ισραηλικά σχολεία, ενώ όσοι από αυτούς ήδη υπηρετούν στα χριστιανικά σχολεία να μετατίθενται υποχρεωτικά, καθώς πιστεύεται ότι δεν μπορούν να εξυπηρετήσουν τις θρησκευτικές ανάγκες των μαθητών των συγκεκριμένων σχολείων και η θέση τους, ιδιαίτερα στα χριστιανικά σχολεία της υπαίθρου, αποβαίνει πολλές φορές δύσκολη και προβληματική.¹¹³⁷

Η αποκατάσταση των Ισραηλιτισσών νηπιαγωγών που διδάσκουν στα ισραηλικά κοινοτικά νηπιαγωγεία Θεσσαλονίκης επιχειρείται με απόφαση του

Εποπτικού Συμβουλίου δημοτικής εκπ/σης, μετά από αιτιολογημένη γνώμη του οικείου επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων, εγκρινόμενης από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, στο Α.Ν.132/1936, 7^ο εδ., άρθρ. 2, σ.2184, ό.π.

¹¹³⁴ Πράξη 130, 12 Σεπτεμβρίου 1939, 294-296.

¹¹³⁵ Πράξη 26, 5 Απριλίου 1938, σ. 257.

¹¹³⁶ Πράξη 152, 19 Οκτωβρίου 1939, σ. 8-9.

¹¹³⁷ Πράξη 166, 24 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 89.

Συμβουλίου, κατόπιν αίτησης του Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, σύμφωνα με την οποία οι Ισραηλίτισσες νηπιαγωγοί που έχουν αποκτήσει τα ίδια προσόντα και δικαιώματα διορισμού τα οποία και οι Ελληνίδες δεν επιτρέπεται να στερηθούν του δικαιώματος του διορισμού στα ισραηλιτικά νηπιαγωγεία.¹¹³⁸

Παρότι το ΑΣΕ επιλαμβάνεται ζητημάτων διορισμού του διδακτικού προσωπικού των ισραηλιτικών σχολείων, δεν εμπλέκεται σε θέματα σχετικά με την κατοχύρωση της θέσης και τη μισθοδοσία των Ισραηλιτών κοινοτικών δασκάλων, ίσως γιατί οι απολαβές τους δεν καταβάλλονται από το δημόσιο ταμείο αλλά από την ισραηλιτική κοινότητα. Στην αναφορά προς το ΑΣΕ του επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων: *"επί αναφορών των Ισραηλιτών κοινοτικών διδασκάλων Θεσσαλονίκης περί κατοχυρώσεως της θέσεως αυτών και διαβαθμίσεως αυτών ως προς την μισθοδοσίαν"* μέσω του οποίου ο επιθεωρητής προτείνει να επιβληθεί έλεγχος στη διαχείριση της παρουσίας της ισραηλιτικής κοινότητας Θεσ/νίκης προκειμένου να ωφεληθούν οι Ισραηλίτες κοινοτικοί δάσκαλοι, το ΑΣΕ αποφαινεται: ότι α) δεν πρέπει να αναμειχθεί στις διαφορές των Ισραηλιτών κοινοτικών δασκάλων Θεσ/νίκης με τις ισραηλιτικές κοινοτικές αρχές της πόλης και β) το ΑΣΕ θα αναλάμβανε τη ρύθμιση αυτών των διαφορών μόνο αν η ισραηλιτική κοινότητα Θεσ/νίκης με αίτησή της ζητούσε τη μετατροπή των κοινοτικών σχολείων της σε κρατικά. Παραγγέλλει, ωστόσο στον Γεν. επιθεωρητή των ξένων να συστήσει στους ενδιαφερόμενους δασκάλους να επιδιώξουν προς το παρόν την επίλυση των αιτημάτων τους με απευθείας συνεννόησή τους με τους επικεφαλής της ισραηλιτικής κοινότητας.¹¹³⁹

6.1.2. Μουσουλμανικά σχολεία Θράκης

6.1.2.1. Μαθήματα

Το ΑΣΕ συνιστά τα διδασκόμενα μαθήματα στα μουσουλμανικά σχολεία που θα διδάσκονται στην τουρκική γλώσσα να είναι αυτά της τουρκικής γλώσσας, της μωαμεθανικής Θρησκείας και της Ιστορίας, *«κατ' αναλογία προς την β' παράγραφον, του 3 άρθρου του Νόμου 248 (1936) περί των Ισραηλιτικών σχολείων»*, μετά από υπουργική απόφαση. Απεναντίας, τα μαθήματα Ελληνική Πατριδογραφία, Φυσική, Πατριδογνωσία, Αριθμητική και Γεωγραφία, πρέπει να διδάσκονται στα ελληνικά.¹¹⁴⁰

6.1.2.2. Διδακτικά βιβλία: η εισαγωγή και κυκλοφορία βιβλίων τουρκικής γλώσσας

Κατόπιν εντολής του υπουργείου, το ΑΣΕ υπέβαλε σχέδιο Β.Δ. σχετικό με τα της εισαγωγής και κυκλοφορίας διδακτικών βιβλίων τουρκικής γλώσσας, όπως προβλέπεται από τον νόμο.¹¹⁴¹ Αναφέρεται η σύνθεση της, προβλεπόμενης από το άρθρο 2 του Α.Ν. 132, 6/μελούς επιτροπής, η οποία αναλαμβάνει την κρίση των υποβαλλόμενων βιβλίων, εφόσον κάθε βιβλίο τουρκικής γλώσσας, είτε για χρήση των μαθητών των σχολείων των τουρκικών μειονοτήτων, είτε για χρήση των δασκάλων

¹¹³⁸ Πράξη 156, 24 Οκτωβρίου 1939, σ.31.

¹¹³⁹ Πράξη 94, 6 Σεπτεμβρίου 1938, σσ. 177-178.

¹¹⁴⁰ Πράξη 49, 8 Μαΐου 1939, εδ. 10, σ. 50-52.

¹¹⁴¹ Α.Ν. 132/1936 «Περί συστάσεως Τμήματος Πολιτικών ..», εδ. 5 του άρθρ. 2, ό.π., και Πράξη 14, 9 Σεπτεμβρίου 1937, σ. 150-151.

της, προκειμένου να κυκλοφορήσει πρέπει προηγουμένως να εγκριθεί από την επιτροπή.¹¹⁴²

Αυτή απαρτίζεται από: τον διευθυντή εκπαίδευσης Γεν. Διοίκησης Μακεδονίας ως πρόεδρο, τον Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, δύο καθηγητές σε ρόλο εισηγητή, οριζόμενους από τον πρόεδρο της επιτροπής, οι οποίοι υπηρετούν στη Θεσ/νίκη και είναι γνώστες της τουρκικής γλώσσας, τον Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. Μακεδονίας καθώς και τον αρχαιότερο σε υπηρεσία επιθεωρητή δημοτικής εκπαίδευσης Θεσ/νίκης, ως μελών (άρθρο 1^ο). Κατόπιν περιγράφεται αναλυτικά η διαδικασία υποβολής για κρίση και έγκριση των βιβλίων τουρκικής γλώσσας (άρθρο 2^ο-4^ο), με τη Σ. Γεδεών να εισηγείται την αναγκαιότητα να συνυποβάλλεται μαζί με τα υπό κρίση βιβλία και η ελληνική μετάφρασή τους.¹¹⁴³ Οι αποφάσεις αυτές αποτελούν σημείο αναφοράς, όταν μετέπειτα υποβάλλεται στο ΑΣΕ από τον Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων ανάλογο ζήτημα για γνωμοδότηση. Μάλιστα, το Συμβούλιο εκφράζει την άποψη ότι *«ορθόν είναι να ληφθή ανάλογος νομοθετική πρόνοια προκειμένου περί των λοιπών μειονοτικών σχολείων»*.¹¹⁴⁴

Σε άλλη έκθεση του Γεν. επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων Θράκης της 15-4-1938, προκύπτει ότι από τα μουσουλμανικά σχολεία της Θράκης που ακολουθούν την παλιά γραφή *«ελάχιστα προμηθεύονται τα αναγνωστικά των βιβλία εκ των παρά τω Υπουργείω αποθηκευμένων τοιούτων»*, ενώ τα μουσουλμανικά σχολεία που ακολουθούν τη νέα γραφή *«προμηθεύονται εκ Κωνσταντινουπόλεως τα αναγνωστικά των βιβλία, ων αρκεταί σελίδες είναι ανάγκη να αποκόπτονται λόγω της επιληψίμου δια το Έθνος μας ύλης αυτών»*.¹¹⁴⁵

Από την έκθεση του Γεν. επιθεωρητή προκύπτουν και άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία, που σκιαγραφούν ανάγλυφα τα προβλήματα στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, ιδωμένα βέβαια από την ελληνική πλευρά, όπως ότι η *«Ελληνική Ιστορία και Γεωγραφία της Ελλάδος ουδαμώς διδάσκονται εν τοις σχολείοις τούτοις· οι Μουσουλμάνοι διδάσκαλοι δεν γνωρίζουσι την Ελληνικήν γλώσσαν, ως ορίζει ο Νόμος 818· «ότι το ήμισυ σχεδόν των Μουσουλμανικών Σχολείων δεν έχει ελληνικόν διδακτικόν προσωπικόν, αλλά και όπου υπάρχουν τοιούτοι, οι πλείστοι τούτων έχουσι πολλάς ελλείψεις, μη δυναμένας να συμπληρωθώσι δια της υπό της Σης Γεν. Διοικήσεως Θράκης οργανωθείσης σειράς μαθημάτων· ότι και εκ των υπάρχόντων Ελλήνων διδασκάλων επτά απεσπάσθησαν υπό της Γεν. Διοικήσεως Θράκης διά βοηθητικής υπηρεσίας εν τη Γεν. Διοικήσει [...]»*.¹¹⁴⁶

Το ΑΣΕ ζητά από το υπουργείο να διορθωθεί η *ασύμφορος* για το κράτος λειτουργία των μουσουλμανικών σχολείων της Θράκης και να προβεί στη λήψη των υποδεικνυόμενων απ' αυτό μέτρων. Προτείνεται η υποχρεωτική προμήθεια, μόνο από το υπουργείο, των Αναγνωστικών παλιάς ή νέας τουρκικής γραφής, να γίνει υπόμνηση και πάλι στους μουσουλμάνους δασκάλους της υποχρέωσής τους για εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, να ιδρυθεί στην Π.Α. Αλεξανδρούπολης ειδικό

¹¹⁴² στο ίδιο.

¹¹⁴³ στο ίδιο.

¹¹⁴⁴ Πράξη 38, 10 Μαΐου 1938, σ. 141.

¹¹⁴⁵ Πράξη 47, 14 Ιουνίου 1938, σ. 189.

¹¹⁴⁶ στο ίδιο.

τμήμα με σκοπό τη μόρφωση ελληνικού διδακτικού προσωπικού των μουσουλμανικών σχολείων και δ) να ζητηθεί από τη Γεν. Διοίκηση Θράκης να μην αποσπά το ελληνικό διδακτικό προσωπικό των μουσουλμανικών σχολείων κατά τον χρόνο λειτουργίας τους σε άλλες βοηθητικές εργασίες.¹¹⁴⁷

Απόδειξη της «ασυμφόρου» κατάστασης διδακτικών βιβλίων που είναι γραμμένα σε ξένη γλώσσα αποτελεί η περίπτωση του βιβλιοπώλη Κομοτηνής Μουσταφά Χιλμή Όζτουρκ, ο οποίος αιτείται άδειας «προς προμήθειαν και κατά το προσεχές σχολικόν έτος εκ Κωνσταντινουπόλεως ωρισμένων τουρκικών βιβλίων».¹¹⁴⁸ Το ΑΣΕ ζητά από το υπουργείο να: *α)...προβεί επειγόντως δια του Οργανισμού του βιβλίου, εις μεταγραφήν και εκτύπωσιν και με λατινικήν γραφήν των παρά τω Υπουργείω αποθηκευμένων τουρκικών διδακτικών βιβλίων παλαιάς γραφής [...]*.¹¹⁴⁹

Νέα αίτηση του βιβλιοπώλη Κομοτηνής για την κυκλοφορία των 1000 υπαρχόντων αλφαβηταρίων, την ανατύπωση αναγνωστικών της Β' και Γ' τάξης, την εισαγωγή αναγνωστικών της Δ' και Ε' τάξης επαναφέρει το ζήτημα των τουρκικών βιβλίων.¹¹⁵⁰ Το Συμβούλιο δεν επιτρέπει για λόγους οικονομικούς (προστασίας του συναλλάγματος) την εισαγωγή βιβλίων Ελληνικής Πατριδογραφίας, Φυσικής και Πατριδογνωσίας αλλά και γιατί τα μαθήματα αυτά, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, πρέπει να διδάσκονται στα ελληνικά.¹¹⁵¹ Για μια σειρά τουρκικών θρησκευτικών βιβλίων παλιάς και νέας γραφής δεν επιτρέπεται εισαγωγή για οικονομικούς λόγους, επιτρέπεται όμως να γίνει ανατύπωση εντός του κράτους από τον Οργανισμό βιβλίου, σύμφωνα με τον νόμο και μετά από γνωμάτευση της επιτροπής που συστάθηκε για τα βιβλία των μειονοτήτων. Τέλος, για τη διάθεση των ήδη υπαρχόντων θρησκευτικών βιβλίων από τον βιβλιοπώλη Κομοτηνής το ΑΣΕ ορίζει να επιτραπεί μετά από γνωμάτευση της ίδιας επιτροπής.¹¹⁵²

Τελικά, το ΑΣΕ ζητά από το υπουργείο να εγκριθεί η ανάθεση της κρίσης των τουρκικών βιβλίων, που υποβλήθηκαν στην επιτροπή (η οποία τελικά συστάθηκε με την υπουργική απόφαση της 8/5/1939) και της μεταγραφής τους στην παλιά τουρκική γραφή στον επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων Μ. Μηναΐδη.¹¹⁵³

6.1.2.3. Διδακτικό προσωπικό

Πρόοδος ως προς τη λήψη μέτρων που αφορούν στη λειτουργία των μουσουλμανικών σχολείων Θράκης διαπιστώνεται, σύμφωνα με έγγραφο της Γεν. διοίκησης, που κάνει λόγο για τον διορισμό σε όλα σχεδόν τα μουσουλμανικά σχολεία της περιφέρειας Γεν. Διοίκησης Θράκης ελλήνων δασκάλων, αποφοίτων γυμνασίων, ειδικά μετεκπαιδευόμενων. Βέβαια, υπόμνημα του Γεν. επιθ. ξένων και μειονοτικών σχολείων αναφέρει τη χρησιμοποίηση διδακτικού βιβλίου τουρκικής Ιστορίας από τους μουσουλμάνους δημοδιδασκάλους στην Κομοτηνή, γεγονός που δίνει την αφορμή στο ΑΣΕ να τοποθετηθεί σχετικά και να αναθέσει στον Γεν. επιθ. ξένων και μειονοτικών σχολείων να μεριμνήσει ώστε από το σχολικό έτος 1938-39

¹¹⁴⁷ στο ίδιο.

¹¹⁴⁸ στο ίδιο, Πράξη 57, 19 Ιουλίου 1938, σ. 295.

¹¹⁴⁹ στο ίδιο.

¹¹⁵⁰ Πράξη 49, 8 Μαΐου 1939, εδ. 10, σ. 50-52.

¹¹⁵¹ στο ίδιο.

¹¹⁵² στο ίδιο.

¹¹⁵³ Πράξη 119, 24 Αυγούστου 1939, σ. 180-181.

να εφαρμοστούν στα μουσουλμανικά σχολεία οι διατάξεις του εδ. 2, του άρθ. 5 του Ν. 2456¹¹⁵⁴ σε συνδυασμό με την παράγραφο 1 του 7 εδαφίου του 2 άρθρ. του Α.Ν. 132, σύμφωνα με τα οποία «εις τα σχολεία Μειονοτήτων εκτός της Ελληνικής γλώσσας θα διδάσκεται ελληνιστί και παρ' Έλληνας διδασκάλου και το μάθημα της Ιστορίας, της Γεωγραφίας και των Μαθηματικών».¹¹⁵⁵

Ωστόσο, παρά τις συστάσεις από μέρους του ΑΣΕ εφαρμογής του σχετικού νομοθετικού πλαισίου, διαπιστώνεται ότι η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας «χωλαίνει μεγάλως», σύμφωνα με έκθεση επιθεώρησης μουσουλμανικών σχολείων Δυτ. Θράκης 96 μουσουλμανικών σχολείων για το σχολικό έτος 1938-1939.¹¹⁵⁶ Προκειμένου να βελτιωθεί η κατάσταση το Συμβούλιο υποδεικνύει στους ασκούντες εποπτεία των μουσουλμανικών σχολείων, στον διευθυντή Σ.Ε. Γεν. Διοίκησης Θράκης και στον επιθεωρητή των μουσουλμανικών σχολείων Δυτ. Θράκης, να παρακολουθήσουν με ιδιαίτερη προσοχή το έργο των διδασκόντων την ελληνική γλώσσα στα μουσουλμανικά σχολεία, να απαιτήσουν απ' αυτούς περισσότερο ενδιαφέρον και καλύτερα αποτελέσματα στο μάθημα αυτό, εφαρμόζοντας εν ανάγκη και τις διατάξεις του άρθρου 35 του Α.Ν.1297.¹¹⁵⁷ Το πόσο μείζονος σημασίας είναι το ζήτημα φαίνεται από την επίκληση ενεργοποίησης της διάταξης αυτής, που προβλέπει τη στασιμότητα ακόμη και την απόλυση όσων εκπαιδευτικών κρίνονται ανεπαρκείς, ως ύστατης προσπάθειας επίλυσης του προβλήματος.¹¹⁵⁸

Το ΑΣΕ παίρνει θέση στο ζήτημα εξέτασης της γνώσης της ελληνικής γλώσσας δασκάλων των ξένων και μειονοτικών σχολείων, όταν το υπουργείο διαβιβάζει για επεξεργασία το τρίτο μέρος του νομοσχεδίου «περί τακτοποιήσεως, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των διατάξεων του Α.Ν. 767 κ.τ.λ.», άρθρο του οποίου (67) προβλέπει τη σύσταση επιτροπής εξέτασης των εν λόγω δασκάλων. Το Συμβούλιο κρίνει ότι η εξέταση πρέπει να είναι σύντομη, για να μην καταπονούνται οι εν λόγω δάσκαλοι, ιδίως όταν θα έρχονται σε μικρές και δίχως ξενοδοχεία πόλεις, με αποτέλεσμα να προκύπτουν παράπονα. Μάλιστα, θεωρείται αναγκαίο να καταργηθεί η καταβολή εξετάστρων, καθώς υπάρχει ο κίνδυνος να παρεξηγηθεί από τους ξένους και μειονοτικούς δασκάλους το κράτος και να θεωρηθεί ότι αποβλέπει στον

¹¹⁵⁴ Ν. 2456 / 2 Αυγούστου 1920 «Περί Ισραηλιτικών κοινοτήτων», ΦΕΚ 173, τ. Α', σ. 1720, εδ. 2 του άρθρ. 5: Το πρόγραμμα των διδασκόμενων μαθημάτων στα σχολεία των ισραηλιτικών κοινοτήτων (στο εδ. 1 ορίζεται ότι οι κοινότητες αυτές μπορούν να ιδρύουν και να συντηρούν εκπαιδευτήρια για τα παιδιά των Ισραηλιτών), είναι ανάγκη να μην αντίκειται στους γενικούς νόμους του κράτους, να είναι σύμφωνο με τις γενικά αποδεκτές παιδαγωγικές αρχές και να υπάρχει πρόνοια για επαρκή διδασκαλία «...της επισήμου γλώσσας του Κράτους. Πλήν της διδασκαλίας της Ελληνικής ως γλωσσικού μαθήματος και η διδασκαλία της ιστορίας, της γεωγραφίας και των φυσικομαθηματικών θα γίνηται Ελληνιστί».

¹¹⁵⁵ Πράξη 102, 29 Σεπτεμβρίου 1938, εδ. 16, σ. 236-237.

¹¹⁵⁶ Πράξη 41, 18 Απριλίου 1939, εδ. 11, σ. 339-340.

¹¹⁵⁷ στο ίδιο.

¹¹⁵⁸ Α.Ν. 1297/ 6 Ιουλίου 1938, «περί συμπληρώσεως και τροποποιήσεως εκπαιδευτικών τινών Νόμων, ΦΕΚ 251, άρθρο 35, σ. 1724. Στο εν λόγω άρθρο αναφέρεται ότι οι λειτουργοί Σ.Ε. που κρίνονται ανεπαρκείς λόγω έλλειψης των απαιτούμενων για την άσκηση των καθηκόντων τους γνώσεων ή επαρκούς διδακτικής ικανότητας, κηρύσσονται στάσιμοι με απόφαση του οικείου εποπτικού συμβουλίου, αφού έχει προηγηθεί έκθεση του επιθεωρητή, για ένα έτος. Ο επιθεωρητής υποχρεώνεται να προβεί πριν τη λήξη της περιόδου στασιμότητας, το αργότερο σ' ένα τετράμηνο, σε νέα επιθεώρηση του στάσιμου και εφόσον δεν έχει καταστεί επαρκής, τον εισάγει με ειδική έκθεση σε οριστική απόλυση.

χρηματισμό των μελών της επιτροπής.¹¹⁵⁹ Πράγματι, οι μουσουλμάνοι δάσκαλοι της Θράκης υπόκεινται σε εξέταση από εξεταστική επιτροπή, όπως προκύπτει από έκθεσή της που υποβάλλεται στο ΑΣΕ.¹¹⁶⁰

6.1.2.4. Διοίκηση - επιθεωρητής μουσουλμανικών σχολείων

Στην πρόταση διορισμού επιθεωρητών μουσουλμανικών σχολείων, λαμβάνοντας υπόψη και τη σχετική αναφορά του Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, απαντά το ΑΣΕ, προκειμένου να καλυφθούν οι κενές θέσεις, διορίζοντας στη μια τον Μηνά Μηναΐδη, ενώ εκκρεμεί ο διορισμός στη θέση του δεύτερου,¹¹⁶¹ την οποία διεκδικεί ο Αβραάμ Πολυχρονιαάδης, καθηγητής της τουρκικής στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Ωστόσο, το Συμβούλιο διατυπώνει την άποψη ότι «εις μόνος Επιθεωρητής Μουσουλμανικών σχολείων εν Θράκη δύναται να επαρκέση δια την εξυπηρέτησιν των αναγκών των σχολείων τούτων»,¹¹⁶² αν και στο εδ. 1 του άρθρ. 2, του νόμου 132/1936 προβλέπεται ότι οι επιθεωρητές για την εποπτεία των μουσουλμανικών σχολείων, που συντηρούνται από της μουσουλμανικές κοινότητες Δυτ. Θράκης, θα είναι δύο.¹¹⁶³

6.1.3. Τα Αρμενικά σχολεία

6.1.3.1. Διδακτικά βιβλία

Σε αναφορά του Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. της Δ' εκπαιδευτικής περιφέρειας γίνεται λόγος για την αίτηση της Εφορείας της αρμενικής Εκκλησίας Θεσσαλονίκης «*προς έγκρισιν και εισαγωγήν Αρμενικών διδακτικών βιβλίων, εκτυπωθέντων εν Κωνσταντινουπόλει*» προκειμένου να της χορηγηθεί συνάλλαγμα για την πληρωμή τους. Το ΑΣΕ υιοθετεί μια πολιτική ανάλογη μ' αυτήν που χαρακτήριζε και για τα διδακτικά βιβλία τουρκικής γλώσσας, σεβόμενη το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο. Παρόμοια λοιπόν με την υποβολή σχεδίου Β.Δ. για την εισαγωγή και κυκλοφορία διδακτικών βιβλίων τουρκικής γλώσσας, που είχε προηγηθεί τον Σεπτέμβρη του 1937, και έχοντας υπόψη τον νόμο Ν.2789 αποφασίζει: α) να γνωστοποιηθεί μέσω του Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. της Δ' περιφέρειας στην Εφορεία της αρμενικής Εκκλησίας Θεσσαλονίκης ότι «*δια τα διδακτικά βιβλία της Αρμενικής γλώσσης λαμβάνεται ειδική μέριμνα εκδόσεως αυτών εν Ελλάδι*» και β) να υποβάλει υπουργείο Παιδείας για έγκριση και δημοσίευση σχέδιο Β.Δ. «*Περί καταρτισμού επιτροπής προς έκδοσιν διδακτικών βιβλίων της Αρμενικής γλώσσης*».¹¹⁶⁴

Το Β.Δ. παρουσιάζοντας σχεδόν απόλυτη ομοιότητα με το ανάλογο Β.Δ. του 1937 για τα βιβλία της τουρκικής γλώσσας, προβλέπει τον καταρτισμό επιτροπής για την έκδοση των διδακτικών βιβλίων αρμενικής γλώσσας αποτελούμενη από ένα μέλος του ΑΣΕ ως προέδρου, από τον Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. της Α' εκπαιδευτικής περιφέρειας, από έναν καθηγητή ή δάσκαλο, γνώστη της αρμενικής γλώσσας και από έναν αντιπρόσωπο της Αρχιεπισκοπής των Αρμενίων, που έχει έδρα στην Αθήνα ως

¹¹⁵⁹ Πράξη 86, 14 Ιουλίου 1939, σ. 341. Να σημειωθεί ότι την περίοδο αυτή δεν έχει ακόμη συσταθεί το ΑΣΕ αλλά υφίσταται ακόμη το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

¹¹⁶⁰ Πράξη 141, 2 Οκτωβρίου 1939, εδ. 9, σ. 369.

¹¹⁶¹ Πράξη 35, 17 Νοεμβρίου 1937, σ. 289.

¹¹⁶² Πράξη 34, 28 Απριλίου 1938, σ. 101.

¹¹⁶³ Α.Ν. 132/1936, ό.π.

¹¹⁶⁴ Πράξη 56, 12 Ιουλίου 1938, σ. 290-291.

μέλους. Κατά την πρώτη συνεδρίαση της επιτροπής στα γραφεία του ΑΣΕ ορίζονται τα ελληνικά διδακτικά βιβλία που πρόκειται να μεταφραστούν στην αρμενική γλώσσα, ακολουθεί η υποβολή προς έγκριση των μεταφρασμένων βιβλίων εντός δύο μηνών, τα οποία τελικά και προωθούνται στο υπουργείο «*προς έκδοσιν υπό του Οργανισμού του Βιβλίου*». Και σ' αυτή την περίπτωση ορίζεται η αμοιβή των μελών της επιτροπής που θα εκπονήσει τις μεταφράσεις στις 3.000 δρχ. για κάθε μεταφραζόμενο βιβλίο.¹¹⁶⁵

6.1.4. Βλάχικα Σχολεία

6.1.4.1. Ρουμανική προπαγάνδα

Η μελέτη των πρακτικών του ΑΣΕ παρέχει μια εικόνα της εκπαιδευτικής κατάστασης των ελληνικών κουτσοβλαχικών κοινοτήτων, οι οποίες απειλούνται, σύμφωνα με εκθέσεις επιθεωρητών, από την ανάπτυξη της ρουμανικής προπαγάνδας. Ειδικότερα το ΑΣΕ απευθύνει αίτημα στο υπουργείο, να λάβει πληροφόρηση από το υπουργείο Εξωτερικών, με αφορμή τη Γεν. έκθεση του 1937 του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Έδεσσας Ε. Παράσχη, για τη λειτουργία ρουμανικών σχολείων σε 4 μικρές κοινότητες της περιοχής Έδεσσας. Το ΑΣΕ ζητά να μάθει αν μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας υπάρχει δεσμευτική Συνθήκη, η οποία να επιτρέπει στις κουτσοβλαχικές μειονότητες του κράτους να διατηρούν αντί κουτσοβλαχικών σχολείων με την κουτσοβλαχική γλώσσα ρουμανικά με τη ρουμανική γλώσσα, καθώς το ΑΣΕ πιστεύει ότι αν τα σχολεία της εν λόγω μειονότητας ονομάζοντα κουτσοβλαχικά και αν διδασκόταν σ' αυτά η κουτσοβλαχική γλώσσα ο κίνδυνος από την πλευρά αυτή θα εξέλιπε από μόνος του.¹¹⁶⁶

6.1.4.2. Προαγωγή σχολείων για εξουδετέρωση της ρουμανικής προπαγάνδας

Σε άλλη συνεδρίαση αντικείμενο συζήτησης αποτελεί η πρόταση προαγωγής σχολείων προς εξουδετέρωσιν της εις το χωρίον Δαμάσι ασκουμένης ρουμανικής προπαγάνδας. Με αφορμή σχετική αναφορά της διευθύντριας του δημοτικού σχολείου Δαμασίου της περιφέρειας Ελασσόνας περί προαγωγής του σχολείου αυτού από τριτάξιο σε τετρατάξιο προκειμένου να εξουδετερωθεί η ασκούμενη ρουμανική προπαγάνδα το ΑΣΕ προτείνει στο υπουργείο και άλλες προαγωγές σχολείων, λαμβάνοντας υπόψη α) την παραπάνω αναφορά, β) την αναφορά του επιθεωρητή δημοτικού σχολείου Ελασσόνας, ο οποίος και διαβίβασε την παραπάνω αναφορά, συνηγορώντας υπέρ αυτής και επαναλαμβάνοντας την παράκληση για προαγωγή και άλλων σχολείων της περιφέρειάς του ως ξενόφωνων, για τα οποία προ τριετίας υποβλήθηκαν προτάσεις προαγωγής, γ) την αναφορά του Γεν. επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων, δ) τις σχετικές διατάξεις περί των ξενόφωνων σχολείων, το ΑΣΕ παρακαλεί το υπουργείο να εκτελέσει προγενέστερες προτάσεις του εποπτικού συμβουλίου Ελασσόνας περί προαγωγής των παρακάτω σχολείων:

- α) του 3/τάξιου δημ. σχολείου Δαμασίου σε 4/τάξιο, καθώς έχει 182 μαθητές,
- β) του 1/τάξιου δημ. σχολείου Πραιτωρίου σε 2/τάξιο, καθώς έχει 68 μαθητές,
- γ) του 3/τάξιου Κρανιάς σε 6/τάξιο καθώς έχει 383 μαθητές
- δ) του Α'5/τάξιου Ελασσόνας σε 6/τάξιο, καθώς έχει 307 μαθητές,

¹¹⁶⁵ στο ίδιο.

¹¹⁶⁶ Πράξη 45, 29 Δεκεμβρίου 1937, σ. 386.

ε) του 1/τάξιου Ολυμπιάδας σε 2/τάξιο.

Το ΑΣΕ υποβάλλει στο υπουργείο το ίδιο ερώτημα μ' αυτό της υπ' αριθ. 45 της 29 Δεκεμβρίου 1937 πράξης του.¹¹⁶⁷

Στην ασκούμενη ρουμανική προπαγάνδα, αναφέρεται και ο Γεν. επιθεωρητής Σ.Ε. της ΣΤ' περιφέρειας στη Βωβούσα, το Δίστρατο και σε άλλα μέρη της Ηπείρου.¹¹⁶⁸ Σε άλλη αναφορά του Γεν. επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων, συνοδευόμενη από έκθεσή του για τα θερινά ρουμανικά σχολεία, θίγεται το πρόβλημα της αύξησης του αριθμού των μαθητών που φοιτά σ' αυτά τα σχολεία, και υποδεικνύονται διάφορα μέτρα προκειμένου ο αριθμός αυτός να περιοριστεί στο ελάχιστο:

- αποστολή καλού ελληνικού προσωπικού στα ελληνικά σχολεία των ίδιων χωριών στα οποία υπάρχουν και τα θερινά ρουμανικά
- δωρεάν παροχή βιβλίων
- επιδιόρθωση των διδακτηρίων στα Μεγάλα Λιβάδια, στο κάτω Βέρμιο και στο Ξηρολίβαδο
- έγκαιρη παροχή «αρκούντων» οδοιπορικών κ.ά.

Το ΑΣΕ εκτιμά ότι τα προτεινόμενα μέτρα μπορούν να αναληφθούν από τους κατά τόπους επιθεωρητές δημοτικής εκπαίδευσης, αφού συνεννοηθούν με τον Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. Γ' περιφέρειας Γεν. Διοίκησης Μακεδονίας καθώς και με τις άλλες αρμόδιες τοπικές αρχές.¹¹⁶⁹

Η παρακολούθηση της εκπαιδευτικής κίνησης στις κουτσοβλαχικές κοινότητες μαρτυρείται από εκθέσεις του Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων, όπως της 2 Δεκεμβρίου 1939, σχετικής με το κουτσοβλαχικό σχολείο Κουμαριάς Βέροιας¹¹⁷⁰, της 30 Ιουλίου 1940 σχετικής με τα Μέσα ρουμανικά σχολεία,¹¹⁷¹ αλλά και εμπιστευτικές αναφορές, όπως της 17 Νοεμβρίου 1938 για τα ρουμάνικα σχολεία¹¹⁷² και της 11 Νοεμβρίου 1940, όπου γίνεται λόγος για διδάσκαλο διαχείρισης των ρουμανικών σχολών και εκκλησιών.¹¹⁷³

Σε όλες τις περιπτώσεις η εισήγηση που προηγείται των λαμβανόμενων αποφάσεων ανατίθεται στον Καραχρίστο

6.1.4.3. Βιβλία-Αναγνωστικά βιβλία στα ρουμάνικα σχολεία Μακεδονίας και Ηπείρου

Η προπαγάνδα διαπιστώνεται ότι ασκείται μέσω των διδακτικών βιβλίων στα λεγόμενα ρουμάνικα σχολεία, όπως προκύπτει από την αναφορά του Γεν. Επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων προς το υπουργείο. Σύμφωνα με αυτή, τα βιβλία που χρησιμοποιούνται στα ρουμάνικα σχολεία Μακεδονίας και Ηπείρου, Αναγνωστικά και Ιστορικά, περιέχουν κεφάλαια εναντίον του Ελληνισμού.

¹¹⁷⁴ Το ΑΣΕ προτείνει στο υπουργείο τη λήψη μέτρων ανάλογων μ' αυτά που προτάθηκαν από το ΑΕΣ με την υπ' αριθμ. 56/1938 και 57/1938 Πράξη του, που

¹¹⁶⁷ Πράξη 21, 15 Μαρτίου 1938, εδ. 15, σ. 215-216.

¹¹⁶⁸ Πράξη 185, 19 Δεκεμβρίου 1939, σ. 349.

¹¹⁶⁹ Πράξη 7, 12 Ιανουαρίου 1939, σ. 31.

¹¹⁷⁰ Πράξη 183, 14 Δεκεμβρίου 1939, σ. 336.

¹¹⁷¹ Πράξη 138, 5 Αυγούστου 1940, σ. 265.

¹¹⁷² Πράξη 117, 22 Νοεμβρίου 1938, σ. 99.

¹¹⁷³ Πράξη 199, 18 Νοεμβρίου 1940, σ. 307.

¹¹⁷⁴ Πράξη 108, 20 Οκτωβρίου 1938, σ. 23.

αφορούσε τα Αναγνωστικά βιβλία της τουρκικής, αρμενικής και αλβανικής γλώσσας, δηλ. να ανατεθεί η έκδοση και αυτών των βιβλίων στον «Οργανισμό του Βιβλίου».¹¹⁷⁵

Σε νέα αναφορά του Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων στις της 3 Ιουλίου 1939 για το θέμα των διδακτικών βιβλίων των κουτσοβλαχικών σχολείων, το ΑΣΕ αποφαινεται ότι για τα διδακτικά βιβλία των σχολείων αυτών καταρτίστηκε ειδική επιτροπή στην οποία μετέχει και ο Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων και η οποία «εσκέφθη και περί των διδακτικών βιβλίων των Κουτσοβλαχικών Σχολείων».¹¹⁷⁶ Ωστόσο, επόμενη αναφορά του Γεν. επιθεωρητή «περί εθνικώς επιληψίμου περιεχομένου σελίδων τινών Ρουμανικών διδακτικών βιβλίων»¹¹⁷⁷ αποδεικνύει ότι τα υποδεικνυόμενα μέτρα, που καθορίζουν την πολιτική του υπουργείου στα σχολικά βιβλία, δεν έχουν αποδώσει ή δεν έχουν ακόμη ενεργοποιηθεί.

6.2. Σχολεία μειονοτικών περιοχών (Νέες Χώρες: σλαβόφωνο στοιχείο, Ήπειρος-Θεσπρωτία: Αλβανοί Τσάμηδες)

Στα πρακτικά του ΑΣΕ της περιόδου 1936-1940 δεν έχουν εντοπιστεί ειδικές αναλυτικές αναφορές για την εκπαίδευση των ξενόφωνων πληθυσμών των Νέων Χωρών, αν και πρόκειται για περιοχές με καταγεγραμμένα υψηλά ποσοστά μειονοτικού στοιχείου. Οι πληθυσμοί αυτοί φοιτούσαν σε σχολεία που δεν παρείχαν εκπαίδευση προσαρμοσμένη στις ιδιαίτερες ανάγκες τους, δηλαδή εκπαίδευση στη μητρική τους γλώσσα, γλώσσα κυρίως μη ελληνική (π.χ. η περίπτωση των Σλαβοφώνων της Μακεδονίας ή των Τουρκόφωνων) σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στις περιπτώσεις των Ισραηλιτών ή των Μουσουλμάνων. Η απουσία ανάλογων πληροφοριών ίσως να ερμηνεύεται από την έλλειψη ιδιαίτερου νομικού πλαισίου ή φορέα ελεγκτικού με κύριο έργο του τον έλεγχο της εκπαίδευσης αυτών των πληθυσμών. Η ερμηνεία αυτής της απουσίας πιθανόν να έχει σχέση με την πρόθεση του καθεστώτος να μη στοχοποιήσει αυτούς τους πληθυσμούς και να παραδεχτεί ότι αυτοί αποτελούν ομάδα με ιδιαιτερότητες, ομάδα μάλιστα που διεκδικούσαν γειτονικά κράτη. Δεν θέλει δηλ. το καθεστώς να δώσει έρεισμα αλυτρωτικών βλέψεων στα κράτη (Βουλγαρία, Σερβία) που στο παρελθόν διεκδίκησαν και εποφθαλμιούσαν τα εδάφη στα οποία κατοικούσαν οι σλαβόφωνοι. Έτσι, ίσως μπορεί να δοθεί μια εξήγηση, αν συγκριθεί η κατάσταση αυτή με την οργανωμένη προσπάθεια και νομοθετικά κατοχυρωμένη των βενιζελικών κυβερνήσεων (εποχή Γληνού), που είχε λάβει χαρακτήρα σταυροφορίας.

Ωστόσο, από έμμεσες αναφορές οι πληθυσμοί αυτοί παίρνουν θέση στην ιστορία. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η καταγεγραμμένη άποψη του Καραχρίστου, μέλους του ΑΣΕ, με συγκεκριμένη θέση σε θέματα εκπαίδευσης των ξενοφώνων, ο οποίος ορμώμενος από Β.Δ. για το νέο αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα των τριών κατωτέρων τάξεων γυμνασίων και πρακτικών λυκείων το επικρίνει για τον αντίκτυπο που μπορεί να έχει στην εκπαίδευση αυτών των πληθυσμών.¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁵ Πράξη 109, 25 Οκτωβρίου 1938, σ. 25.

¹¹⁷⁶ Πράξη 86, 14 Ιουλίου 1939, σ. 342.

¹¹⁷⁷ Πράξη 110, 26 Ιουνίου 1940, σ. 43.

¹¹⁷⁸ Πράξη 10, 1 Σεπτεμβρίου 1937, σ. 99-101.

«Ιδιαίτερος ακατάλληλος είναι το εν σχεδίο αναλυτικόν πρόγραμμα δια τα παιδιά των βορείων επαρχιών του Κράτους μας, με το 1.000.000 τουρκοφώνων, ρωσσοφώνων και άλλων ξενοφώνων πληθυσμών της Μακεδονίας μας και με τα 400.000 τοιούτων της Θράκης. Με το εν λόγω πρόγραμμα τα παιδιά των 11 και 12 ετών θα ασχολούνται με 3 γλώσσας: Με την ξενόφωνον μητρικήν εις τον οίκον των. Με την κοινή μας Εθνικήν. Με την αρχαίαν Ελληνικήν. Αι δυσκολίαι και η αποτυχία των μαθητών αυτών είναι προφανής. Ούτω δια τους μαθητάς αυτούς η ανωτέρα μόρφωσις θα αποβαίνη αδύνατος και θα καταδικάζονται ούτοι να μη μετέχουν εις την διοίκησιν, εις τα στελέχη του στρατού μας και εις τον άλλον δημόσιον βίον του Έθνους μας».¹¹⁷⁹

Λόγος για την εκπαίδευση των ξενόφωνων πληθυσμών γίνεται όταν καλείται το ΑΣΕ από το υπουργείο να τοποθετηθεί για «του όλου ζητήματος της ιδρύσεως και λειτουργίας δημοσίων νυχτερινών σχολών [...]», οπότε και αποφαινεται: «όπως αμέσως από του επιόντος έτους ιδρυθώσι Δημόσια Νυχτεριναί Αναλφαβήτων και Στοιχειώδους Μορφώσεως εις πάντα τα παραμεθόρια χωρία, εις πάντας τους ξενοφώνους συνοικισμούς Θράκης, Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας (Βελεστίνον π.χ.), εις τους προσφυγικούς συνοικισμούς και τα κέντρα ξένων προπαγανδών, ως και τα μεγάλα αστικά κέντρα».¹¹⁸⁰

Τέλος, αναφορά στην μειονοτική εκπαιδευτική κοινότητα της Τσαμουριάς¹¹⁸¹ γίνεται όταν το ΑΣΕ καλείται από το υπουργείο να ενημερώσει για τα διδακτικά βιβλία των μειονοτικών σχολείων της Τσαμουριάς, οπότε και το Συμβούλιο επικαλείται σχετικές αποφάσεις που είχε λάβει στο παρελθόν, τις υπ' αριθμ' 56,57,106,109/1938 : «εγνωμάτευσε περί της ανάγκης της μεταφράσεως παρ' ημών εις τας μειονοτικές γλώσσας δια τα δημοτικά σχολεία των μειονοτήτων των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων των δημοτικών μας σχολείων αφαιρουμένων εξ' αυτών των κεφαλαίων εκείνων, άτινα θα ηδύναντο να θίξωσι τα θρησκευτικά και Εθνικά αισθήματα των μειονοτήτων τούτων» και β) ότι τον Δεκέμβριο του 1938 το ΑΣΕ με μέλος του και σε συνεννόηση με τη διεύθυνση των διδακτικών βιβλίων καθόρισε τον τρόπο της μετάφρασης αυτών, συνεπώς υπολείπεται η έγκριση από το υπουργείο.¹¹⁸²

Στην Η' εκπαιδευτική περιφέρεια, η οποία περιλαμβάνει τους νομούς Άρτας, Θεσπρωτίας, Ιωαννίνων, Κέρκυρας και Πρέβεζας σύμφωνα με καταγραφή του 1940, υπηρετούσαν σε σχολεία της περιοχής 30 διδάσκαλοι που μιλούσαν την αλβανική γλώσσα και είχαν μουσουλμανικό θρήσκευμα και ένας της εβραϊκής γλώσσας.¹¹⁸³

¹¹⁷⁹ στο ίδιο.

¹¹⁸⁰ Πράξη 57, 19 Ιουλίου 1938, σ. 298.

¹¹⁸¹ Η περιοχή που καλείται Τσαμουριά εκτείνεται στους νομούς Θεσπρωτίας, Πρέβεζας και σ' ένα μικρό τμήμα της Β. Ηπείρου. Οι Τσάμηδες ήταν Αλβανοί μουσουλμάνοι και κατοικούσαν στη Θεσπρωτία, στο Κων/νου Αιλιανού, *Βορειοηπειρωτικό και Ελληνοαλβανικές σχέσεις*, β' έκδοση ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999, σ. 80.

¹¹⁸² Πράξη 15, 9 Φεβρουαρίου 1939, σ.113-114.

¹¹⁸³ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 116.

7. Ιδιωτικά σχολεία

7.1. Ξένα σχολεία (σχολεία ξένων κοινοτήτων δυτικών κρατών: Αμερικανική σχολή, Γαλλικές και Ιταλικές σχολές)

7.1.1.Ωρολόγιο πρόγραμμα: αιτήσεις άδειας παρέκκλισης από το ωρολόγιο πρόγραμμα για περιορισμό των ωρών διδασκαλίας των Ελληνικών

Διευθυντές ξένων σχολείων που λειτουργούν στην Ελλάδα (Γερμανική Σχολή Αθηνών και Θεσσαλονίκης, Ιταλική Σχολή Αθηνών και Κέρκυρας-αρρένων και θηλέων-Γαλλική Σχολή Κέρκυρας, Γαλλοελληνική Σχολή «Καλαμαρί» Θεσ/νίκης, Αμερικανική Σχολή θηλέων «Ανατόλια» Θεσ/νίκης, Ελληνογαλλικό κολέγιο «Δελασάλ» Θεσ/νίκης, Ελληνογαλλικό Γυμνάσιο Ουρσουλινών Νάξου),¹¹⁸⁴ απευθύνονται στο ΑΣΕ προκειμένου να τους χορηγηθεί άδεια παρέκκλισης από το ωρολόγιο πρόγραμμα των δημόσιων σχολείων. Οι αιτήσεις κυρίως αφορούν τον περιορισμό των ωρών διδασκαλίας των Ελληνικών (σε 10).

Ειδικότερα, η αίτηση της Γερμανικής Σχολής Αθηνών για περιορισμό των ωρών διδασκαλίας των Ελληνικών σε 8 ώρες εβδομαδιαία,¹¹⁸⁵ επικαλείται εγκρίσεις που είχε ήδη λάβει στο παρελθόν από το υπουργείο (το 1929 για μικρή παρέκκλιση, με περιορισμό της διδασκαλίας των Ελληνικών στο γυμνάσιο σε 10 ώρες εβδομαδιαία και της Ιστορίας σε 2 και το 1932 την προφορική έγκριση περιορισμού των Ελληνικών σε 8 ώρες εβδομαδιαία). Η Σχολή ζητά από το ΑΣΕ να επικυρωθεί εγγράφως η τελευταία προφορική έγκριση, όπως ορίζει ο Γεν. επιθεωρητής των ξένων σχολείων. Ως αιτιολογία περιορισμού των ωρών προβάλλεται από τη Σχολή η αποφυγή φόρτου ωρών διδασκαλίας για τους μαθητές. Μάλιστα, ισχυρίζεται ότι ο περιορισμός αυτός ενώ απάλλαξε από τον υπερβολικό φόρτο ωρών τους μαθητές, «κατ' ουδέν εμείωσε την αρτίαν μόρφωσιν και ότι η συγγένεια του ελληνικού πολιτισμού προς τον Γερμανικόν και κατ' ακολουθίαν η αμοιβαία επίδρασις διευκολύνει ούτω την διδασκαλίαν, ώστε αβλαβής να αποβαίνει η περικοπή ωρών τινών της διδασκαλίας των Ελληνικών».¹¹⁸⁶

Το ΑΣΕ απαντά με ένα πολυσέλιδο κείμενο, αντικρούοντας την επιχειρηματολογία της Γερμανικής Σχολής, και εκθέτοντας τις απόψεις του για την αναγκαιότητα παροχής ελληνοπρεπέστερης αγωγής προς τους μαθητές των σχολείων αυτών. Συγκεκριμένα, διατείνεται ότι η αιτιολογία που προβάλλεται για αποφυγή της υπερκόπωσης των Ελλήνων μαθητών μπορεί να επιτευχθεί με την ελάττωση των ωρών διδασκαλίας όχι των Ελληνικών, αλλά των Γερμανικών, τα οποία «μόνον επιβοήθημα της μορφώσεως Ελληνοπαίδων πρέπει να θεωρούνται, ως και πάσα άλλη ξένη αξία λόγου γλώσσα».¹¹⁸⁷ Δεν αποδέχεται ως σημαντικό το επιχείρημα της Σχολής ότι η μόρφωση των μαθητών παρά τον περιορισμό των ωρών διδασκαλίας στα Ελληνικά είναι άρτια, αιτιολογώντας ότι οι σχετικά λίγοι μαθητές που φοιτούν στη Σχολή αυτή είναι γόννοι εύπορων οικογενειών, οι οποίες μπορούν να φροντίζουν τη μόρφωση των παιδιών τους και ότι το διδακτικό προσωπικό είναι πράγματι ικανό,

¹¹⁸⁴ Πράξη 3, 13 Ιανουαρίου 1938, Πράξη 10, 3 Φεβρουαρίου 1938, Πράξη 25, 31 Μαρτίου 1938, Πράξη 9, 19 Ιανουαρίου 1939, Πράξη 163, 7 Νοεμβρίου 1939, Πράξη 180, 12 Δεκεμβρίου 1939.

¹¹⁸⁵ Πράξη 24, 7 Οκτωβρίου 1937, σ. 198.

¹¹⁸⁶ Πράξη 26, 13 Οκτωβρίου 1937, σσ. 217-218.

¹¹⁸⁷ στο ίδιο.

οπότε είναι εύλογο οι απόφοιτοι να πετυχαίνουν στις απολυτήριες εξετάσεις. Ωστόσο, «το κύριον δεν είναι η κτήσις γνώσεων, αλλά το φρόνημα, το οποίον γεννιάται εις τας ψυχάς Ελληνοπαίδων εκ της φοιτήσεως εν γένει εις Ξένας σχολάς». ¹¹⁸⁸

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο διατείνεται ότι η περικοπή ωρών διδασκαλίας Ελληνικών στους Έλληνες μαθητές έχει αντίκτυπο στο φρόνημά τους, ιδίως όταν αυξάνονται οι ώρες διδασκαλίας της ξένης γλώσσας. Γεννιέται ισχυρή σύγκρουση του πνεύματος, «το οποίον φέρουν εκ καταγωγής και τρέφεται εκ του εξωσχολικού περιβάλλοντος», με το πνεύμα «το οποίον καλλιεργούν οίκοθεν, πολλάκις άνευ κακής προθέσεως, αι ξένοι σχολαί», η οποία με τη σειρά της γεννά Έλληνες που αμφιβάλουν ή αρνούνται την αξία του εθνικού τους χαρακτήρα και πολιτισμού, «νοσηρούς ξενολάτρας και μάλλον ή ήττον θερμούς κήρυκας της ολεθρίας εκείνης ξενολατρείας, των βλαβερών αποτελεσμάτων της οποίας έλαβε πολλάκις μέχρι τούδε πείραν το έθνος ημών». ¹¹⁸⁹

Τα μέλη του ΑΣΕ πιστεύουν ότι η ξενολατρία εμποδίζει τη μόρφωση εύρωστων πνευματικά Ελλήνων, παρακωλύει και τη γενική ανθρώπινη μόρφωση: «[...]/Διότι μόνον επί ασφαλούς και ευρώστου εθνικής παιδείας είναι δυνατόν να αναπτυχθή η γενικώς ανθρωπίνη μόρφωσις». ¹¹⁹⁰ Τη γνώμη αυτή υιοθετούν όλα τα πολιτισμένα έθνη και με μεγάλη υπερβολή την εφαρμόζουν σήμερα τα φασιστικά ή εθνοσοσιαλιστικά κράτη, στα οποία συγκαταλέγεται και η Γερμανία, ¹¹⁹¹ και η πατρίδα οφείλει σε τέτοια ζητήματα να ακολουθήσει τα έθνη αυτά. Τέλος, η κατάληψη ανώτερων και κερδοφόρων αξιωμάτων και θέσεων από πολλούς απόφοιτους ξένων σχολών δεν πρέπει να παραπλανά κάποιον ως απόδειξη της παρεχόμενης καλής μόρφωσης από αυτές τις σχολές, αλλά ως ένδειξη καταγωγής εύπορων οικογενειών, με πολιτική και κοινωνική δύναμη. ¹¹⁹²

Διατυπώνεται ο προβληματισμός αν πράγματι συμφέρει στο έθνος μας να μορφώνει μέρος αυτών που πρόκειται να γίνουν ηγέτες «κατά την ηλικίαν, ήτις είναι η καταλληλοτάτη προς μόρφωσιν εν γένει, δια τροφής κυρίως και κατ' εξοχήν ξένης, προ της οποίας η οικειωτάτη εις το πνεύμα των Ελληνοπαίδων και καθ' εαυτήν αξιολογωτάτη, η Ελληνική παρέχεται εν δευτερευούση μοίρα». ¹¹⁹³ Στον προβληματισμό - ερώτημα το ΑΣΕ απαντά ότι η κυριότατη τροφή του πνεύματος του Ελληνοπαίδα είναι ο ελληνικός πολιτισμός και κάθε άλλος ξένος «...να παρέχεται εν πολύ δευτερεύουσα μοίρα. Αν μη τηρήται η παιδαγωγική αυτή αρχή, είναι μεν δυνατόν να μορφώνονται άνθρωποι ικανοί εις τα του υλικού και του άλλου εξωτερικού βίου, αλλ' ουδέποτε Έλληνες γνήσιοι, Έλληνες ικανοί να προαγάγουν το έθνος ημών εις ιδιότυπον άξιον λόγου νεώτερον Ελληνικόν πολιτισμόν και πρόθυμοι να θυσιάζουν παν εξωτερικόν αγαθόν χάριν της τιμής και της καθόλου προκοπής του έθνους». ¹¹⁹⁴ Η επικαλούμενη από τη Γερμανική Σχολή συγγένεια του γερμανικού πολιτισμού με τον

¹¹⁸⁸ στο ίδιο.

¹¹⁸⁹ Πράξη 26, 13 Οκτωβρίου 1937, σσ. 213-218.

¹¹⁹⁰ στο ίδιο, η υπογράμμιση του εγγράφου.

¹¹⁹¹ Η υπογράμμιση δική μου.

¹¹⁹² στο ίδιο.

¹¹⁹³ στο ίδιο, η υπογράμμιση του εγγράφου.

¹¹⁹⁴ στο ίδιο.

ελληνικό δεν επιτρέπει, κατά το ΑΣΕ, τη μείωση των ωρών διδασκαλίας της ελληνικής, αλλά της γερμανικής γλώσσας.

Για την ανάπτυξη του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού, συνεχίζει το ΑΣΕ, είναι απολύτως αναγκαία η γνώση του πολιτισμού των σύγχρονων μεγάλων ευρωπαϊκών λαών. Για να αποβεί όμως ωφέλιμη η επίδραση αυτών σε μας είναι αναγκαίο να τηρείται ένας κανόνας: «*ως από αδιασείστου κρηπίδος*» ωφείλει να εφορμάται βαθμιαία η γνώση κάθε ξένου άξιου λόγου πολιτισμού και ιδιαίτερα της γλώσσας μέσα από τη βαθειά γνώση και τον σεβασμό προς τον εθνικό μας πολιτισμό, όπως αυτός από το παρελθόν ως τις μέρες μας διαπλάθεται. Η επίδραση του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτισμού αποβαίνει ευεργετική και είναι απόλυτα αναγκαία και για την εθνική πρόοδο, αν μετά τη λήξη των πανεπιστημιακών σπουδών, οι ικανοί νέοι με ολοκληρωμένη και σταθερή ελληνοπρεπή μόρφωση σταλούν στην Εσπερία. Συμπερασματικά, η ελάττωση των ωρών διδασκαλίας των Ελληνικών, της Ιστορίας και των Θρησκευτικών αυξάνει τη βλάβη στο έθνος μας όπως και η αύξηση των ωρών διδασκαλίας ξένων γλωσσών και ξένων μαθημάτων.

Το ΑΣΕ αφού απορρίψει αιτιολογημένα το αίτημα για περικοπή ωρών διδασκαλίας Ελληνικών, προβαίνει στη σύσταση προς το υπουργείο λήψης- επιβολής συγκεκριμένων μέτρων σε όλα ανεξαιρέτως τα ξένα σχολεία Μ.Ε. Ειδικότερα:

- να επιβληθεί σ' όλα ανεξαιρέτως τα ξένα σχολεία, και σ' αυτά που απλώς έχουν άδεια λειτουργίας και στα αναγνωρισμένα ισότιμα προς τα σχολεία του ελληνικού κράτους να εφαρμόζουν «*ως προς τους Έλληνας μαθητάς αυστηρώς το επίσημον πρόγραμμα του Κράτους, επιτρεπομένης μόνον εις τους διοικούντας αυτά της εκλογής της υποχρεωτικής ξένης γλώσσας και της ενισχύσεως της διδασκαλίας αυτής δια της προσθήκης ωρών εκ των οριζομένων χάριν προαιρετικής διδασκαλίας*»,¹¹⁹⁵
- να υποχρεώσει όλα τα ξένα σχολεία «*να διαρρυθμίζουν χάριν των Ελλήνων μαθητών επί το Ελληνοπρεπέστερον και το λοιπόν (πλην της κυρίας διδασκαλίας) σχολικόν βίον, οίον τας σχολικάς εορτάς κ.τ.λ.*».
- «*Το και πάντων άριστον, να απαγορεύσωμεν την φοίτησιν Ελλήνων μαθητών και εις μέσης εκπαιδεύσεως ξένα σχολεία, πλην των νυν φοιτώντων, οίτινες δύνανται να εξακολουθήσι φοιτώντες μέχρι της λήξεως των σπουδών των*».¹¹⁹⁶

Ο παραπάνω λόγος που αρθρώνει το ΑΣΕ αποκαλύπτει τον ιδεολογικό τους προσανατολισμό. Ίσως δεν θα ήταν υπερβολικό αν αναγνωρίζαμε στα λεγόμενα τους χαρακτηριστικά Εθνικοφροσύνης, ανάλογα δηλαδή στοιχεία από τα οποία διέπεται και το μεταξικό καθεστώς. Είναι γνωστή και ομολογούμενη από τον μεταξικό λόγο η αποστροφή προς καθετί ξένο, όπως έχει ήδη επισημανθεί σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας.

Σε άλλη περίπτωση, όπως στο αίτημα της Ιταλικής Σχολής θηλέων Κέρκυρας να μη διδάσκεται η Αρχαία Ελληνική γλώσσα, αφού με βάση και την αναφορά του Γ. επιθεωρητή ξένων σχολείων το εν λόγω σχολείο δεν είναι σχολή Μ.Ε. αλλά τύπος

¹¹⁹⁵ Πράξη 26, 13 Οκτωβρίου 1937, σσ. 217-218.

¹¹⁹⁶ στο ίδιο.

σχολείου εγκυκλοπαιδικής μόρφωσης, το ΑΣΕ γνωμοδοτεί θετικά, όμως να ενισχυθεί η διδασκαλία της Νέας Ελληνικής, της Ιστορίας και Γεωγραφίας, αφού διατεθούν οι ώρες των Αρχαίων Ελληνικών στη διδασκαλία των παραπάνω μαθημάτων.¹¹⁹⁷

Μια διαφορετική τοποθέτηση του Συμβουλίου εντοπίζουμε στο σχετικό αίτημα παρέκκλισης προγράμματος της Μέσης ιταλικής Σχολής Αθηνών (8/τάξιο Γυμνάσιο Σχολής). Η απορριπτική γνωμοδότηση συνίσταται στο ότι στο αναγνωρισμένο τμήμα της παραπάνω Σχολής φοίτησαν κατά το προηγούμενο έτος παιδιά Ελλήνων υπηκόων πολύ περισσότερα από τα παιδιά των Ιταλών υπηκόων, κάτι που το ΑΣΕ πιστεύει ότι θα γίνεται και στο μέλλον, ότι πρόκειται για αναγνωρισμένο ως ισότιμο με τις ελληνικές ιδιωτικές Σχολές, του οποίου τα πιστοποιητικά σπουδών έχουν την ίδια αξία με τις ελληνικές και συνεπώς δεν μπορεί να ικανοποιηθεί το αίτημα της σχολής, να περιοριστούν δηλαδή οι ώρες διδασκαλίας των ελληνικών μαθημάτων στον ελάχιστο αριθμό των έξι εβδομαδιαία για τις τρεις ανώτερες τάξεις (ΣΤ', Ζ', Η').¹¹⁹⁸

Το θέμα της υπερφόρτωσης του ωρολογίου προγράμματος των ξένων σχολείων συναντάται στην περίπτωση του «Ελληνογερμανικού Εκπαιδευτηρίου Αθηνών», το οποίο ανέρχεται σε 40 ώρες εβδομαδιαίας διδασκαλίας, ωράριο που κατά το Συμβούλιο αντιτίθεται στα γνωστά διδάγματα της παιδολογίας και της παιδαγωγικής, κατάσταση που δεν παρατηρείται σε κανένα από τα σχολεία του Ράιχ.¹¹⁹⁹ Το πρόβλημα επιχειρεί να λύσει το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο με αφορμή την αναφορά του Γεν. επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων *«περί υπερφορτώσεως του ωρολογίου προγράμματος των ξένων σχολείων, των αναγνωρισμένων ως ισοτίμων προς τα Ελληνικά ιδιωτικά σχολεία»*.¹²⁰⁰ Το ΑΣΕ αποφαινεται ότι όλα τα αναγνωρισμένα ιδιωτικά σχολεία, είτε ξένα είτε ελληνικά, *«είναι υποχρεωμένα υπό των κειμένων νόμων να συμμορφώνονται πιστώς προς τα υπό του Κράτους εκδιδόμενα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα. Αι τυχόν παρεκκλίσεις από τούτου επιτρέπονται μόνον κατόπιν Κρατικής αδείας εκδιδομένης μετά γνώμην του ΑΣΕ. Συνεπώς εφ' όσον σχολείον τι ιδιωτικόν ξένον ή Ελληνικόν έχει επιβαρύνει το πρόγραμμά του, ... άνευ σχετικής αδείας, παραβαίνει τας κειμένας διατάξεις και τυγχάνει πειθαρχικώς διωκτέον»*.¹²⁰¹

Η ίδια πολιτική μ' αυτή προς τα ξένα ιδιωτικά σχολεία ως προς την έγκριση άδειας διδασκαλίας ξένης γλώσσας εκτός προγράμματος και ως 3 ώρες εβδομαδιαία ασκείται από το ΑΣΕ και για τα ελληνικά ιδιωτικά σχολεία., όπως προκύπτει από την αίτηση του Π. Παπασιδέρη, ιδιοκτήτη ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου στην Καβάλα, για χορήγηση άδειας διδασκαλίας Αγγλικής γλώσσας στις δύο κατώτερες τάξεις του 6/ταξίου και του 8/τάξιου γυμνασίου του, στην οποία αποφαινεται ότι μπορεί να επιτραπεί σε ώρες έξω του προγράμματος, δίχως να υπερβαίνουν τις 3 εβδομαδιαία.¹²⁰²

¹¹⁹⁷ Πράξη 18, 3 Μαρτίου 1938.

¹¹⁹⁸ Πράξη 32, 19 Απριλίου 1938.

¹¹⁹⁹ Πράξη 12, 31 Ιανουαρίου 1939.

¹²⁰⁰ Πράξη 165, 14 Νοεμβρίου 1939, σ. 200.

¹²⁰¹ στο ίδιο.

¹²⁰² Πράξη 47, 5 Μαΐου 1939, σ. 6.

7.1.2. «Έλεγχος της Εθνικότητας και του δόγματος των εις τα ξένα σχολεία φοιτώντων μαθητών»

Η εθνικότητα και το δόγμα των μαθητών που φοιτούν στα ξένα σχολεία αποτελεί άλλο ένα ζήτημα ελέγχου από τον εποπτικό μηχανισμό της μεταξικής περιόδου, όπως προκύπτει από ενημερωτικό έγγραφο προς το ΑΣΕ του Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων *«περί των αποτελεσμάτων των εγγραφών εις τα ξένα σχολεία Θεσ/νίκης»*. Το ΑΣΕ κρίνει άξια πολλής προσοχής τα στατιστικά πορίσματα που καταθέτει ο Γεν. επιθεωρητής και εκφράζει την ευαρέσκειά του για τας *«αγρόπνους φροντίδας προς έλεγχον της Εθνικότητας και του δόγματος των εις τα ξένα σχολεία φοιτώντων μαθητών»*.¹²⁰³

Η μέριμνα για το ζήτημα ίσως να σχετίζεται με το νομοθετικό πλαίσιο που καθορίζει τον τρόπο λειτουργίας των ξένων σχολείων, σύμφωνα με το οποίο δεν επιτρέπεται η φοίτηση παιδιών ελληνικής ιθαγένειας στα σχολεία Σ.Ε.,¹²⁰⁴ πλαίσιο που παραβιάζεται, όπως αποδεικνύουν οι αναφορές προς το υπουργείο του Γεν. επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων (π.χ. της 13/7/1938): *«περί απαγορεύσεως της διδασκαλίας παρά ξένων Σχολών εις μαθητάς Ελληνικών δημοτικών Σχολείων»*, που κοινοποιήθηκαν και στο ΑΣΕ¹²⁰⁵ αποτελώντας ζήτημα προς συζήτηση. Συγκεκριμένα, στην αναφορά του της 4/10/1938 απασχολεί το πρόβλημα:

α) της φοίτησης σε αλλοδαπά σχολεία μαθητών ελληνικής ιθαγένειας. Ο επιθεωρητής επικαλείται την περίπτωση του ιταλικού δημοτικού σχολείου Αλεξανδρούπολης, ωστόσο και σε άλλα ξένα σχολεία Σ.Ε. γίνονται δεκτοί για φοίτηση και μαθητές ελληνικής ιθαγένειας. β) μαθητές ελληνικών δημοτικών σχολείων γίνονται δεκτοί από τα ξένα σχολεία *«προς διδασκαλίαν της γλώσσης αυτών, ως εις Φροντιστήρια»*.¹²⁰⁶ Το ΑΣΕ αποφαινεται παραπέμποντας στα άρθ. 2 του Ν. 4862/1931 και άρθ. 4 του Α.Ν. 818/1937.¹²⁰⁷

Το θέμα της λειτουργίας Φροντιστηρίων στις ξένες σχολές επαναφέρει στο ΑΣΕ ο Γεν. επιθεωρητής ξένων και μειονοτικών σχολείων, οπότε και το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, προκειμένου να μη συγχέονται τα φροντιστήρια αυτά με τις ξένες σχολές, απαλλαγμένες από την υποχρέωση να περιλαμβάνουν στο πρόγραμμά τους και μαθήματα Ελληνικά, διδασκόμενα σύμφωνα με τον νόμο 4862, καθώς φέρουν το όνομα όχι της σχολής αλλά του φροντιστηρίου αποφασίζει ότι είναι αναγκαίο να οριστεί δια νόμου ότι στα φροντιστήρια που βρίσκονται στις ξένες σχολές πρέπει να διδάσκονται *«μόνον γλωσσικά και ακραιφνώς φιλολογικά μαθήματα της οικείας ή άλλης ξένης γλώσσης, η δε προσθήκη της διδασκαλίας και άλλων μαθημάτων, οίον της ιστορίας, γεωγραφίας, μαθηματικών κτλ. αίρει τον χαρακτήρα*

¹²⁰³ Πράξη 41, 9 Δεκεμβρίου 1937.

¹²⁰⁴ Α.Ν. 4862//1931, ό.π., άρθρο 2, σ. 3.

¹²⁰⁵ Πράξη 85, 17 Αυγούστου 1938, σ.123 και Πράξη 88, 20 Αυγούστου 1938.

¹²⁰⁶ Πράξη 106, 13 Οκτωβρίου 1938, σ.7.

¹²⁰⁷ στο ίδιο, και άρθ. 4 του Α.Ν. 818/1937, το οποίο απαγορεύει την ίδρυση ή διατήρηση φροντιστηρίου διδασκαλίας οποιουδήποτε μαθήματος του δημοτικού σχολείου ή των σχολείων Μέσης και Ανώτατης εκπαίδευσης ή ξένων γλωσσών ή μουσικής χωρίς ειδική άδεια του υπουργείου Παιδείας μετά από πρόταση του οικείου εποπτικού συμβουλίου.

αυτών ως φροντιστηρίων και μεταβάλλει αυτά εις σχολάς, ων η λειτουργία οφείλει να ακολουθή πιστώς τας διατάξεις του νόμου 4862».¹²⁰⁸

7.2.Μεταβολές εκπαίδευσης–επιπτώσεις στην ιδιωτική εκπαίδευση

Οι νομοθετικές παρεμβάσεις του μεταξικού καθεστώτος που αφορούν την ίδρυση νέων τύπων σχολείων ή την αλλαγή του χρόνου φοίτησης στα σχολεία Μ.Ε. - μετατροπή των εξατάξιων γυμνασίων σε οκτατάξια και αντίστροφα, μετατροπή των πεντατάξιων αστικών σχολείων σε τριτάξια- καθώς και η απαγόρευση ίδρυσης νέων ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε. επιφέρει αναστάτωση στο χώρο της ιδιωτικής εκπαίδευσης και συνακόλουθα και στο ΑΣΕ. Το Συμβούλιο σε πολλές συνεδριάσεις του καλείται να επιληφθεί περί της εγκρίσεως ή μη των αιτήσεων των ιδιωτικών σχολείων καθώς και να εξετάσει τη νομιμότητα του τρόπου λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων και των ξένων σχολών, προκειμένου να ικανοποιήσει ή να απορρίψει τα αιτήματά τους. Μάλιστα, καθώς το πλαίσιο λειτουργίας είναι ασφυκτικό καταγράφονται ατασθαλίες από μέρους των ιδιωτικών σχολείων.

7.2.1.Μετατροπές τύπου ξένων σχολείων- αιτήσεις προσθήκης τάξεων

Ενδεικτικά, αναφέρουμε ως περίπτωση παραβίασης των ρυθμιστικών διατάξεων του τρόπου λειτουργίας των ξένων σχολών αυτήν της Γαλλικής σχολής Λαϊκής Αποστολής στη Θεσσαλονίκη, η οποία μετέτρεψε το μη αναγνωρισμένο Παρθεναγωγείο της σχολής αυτής σε πρακτικό λύκειο. Το ΑΣΕ επικαλείται το θεσμικό πλαίσιο που αφορά στο καθεστώς λειτουργίας των ξένων σχολείων, σύμφωνα με το οποίο:

α) απαγορεύεται η λειτουργία ξένου σχολείου δίχως άδεια (άρθρ. 1, εδ. 2 του ν. 4862/1931 «περί των ξένων σχολείων») και μόνο με νόμο χορηγείται εφεξής άδεια για ίδρυση σχολείων (άρθ. 1, εδ. 3 του ίδιου νόμου)

β) τα ιδιωτικά σχολεία για να εξακολουθούν να έχουν άδεια λειτουργίας οφείλουν να προσαρμοστούν στις διατάξεις του Α.Ν. 770/1937 «περί των σχολείων της Μέσης εκπαίδευσως» (άρθ. 22), που ορίζουν ότι απαγορεύεται εφεξής η ίδρυση άλλων ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε., εκτός από περιπτώσεις απόλυτης ανάγκης. Συνεπώς, η ενέργεια της εν λόγω σχολής χαρακτηρίζεται ως παράνομη. Αυτό που θα μπορούσε να κάνει η Γαλλική Σχολή, κατά τις υποδείξεις του Συμβουλίου, ήταν να μετατρέψει το Παρθεναγωγείο, το αποτελούμενο από 4 κατώτερες γυμνασιακές Π.Τ. σε γυμνάσιο θηλέων Ν.Τ. γυμνασίου, όπως καθορίζει ο ΑΝ 770, όχι όμως να το μετατρέψει σε νέο τύπο σχολείου, μη προβλεπόμενου από τον νόμο.¹²⁰⁹

Η στάση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου σε αιτήματα μετατροπής των ξένων σχολών σε άλλο τύπο σχολείου διαπιστώνεται ότι δεν είναι ενιαία. Συγκεκριμένα, σε μια περίπτωση όπως αυτή του «Ανατόλια» γνωμοδοτεί υπέρ του αιτήματος του προέδρου του Αμερικανικού Κολλεγίου Αρρένων Θεσσαλονίκης να μετατραπεί σε οκτατάξιο το εξατάξιο ισότιμο με τα ελληνικά ιδιωτικά γυμνάσιο, με την προϋπόθεση να μη γίνουν δεκτοί προς «εξέτασιν Έλληνες υπήκοοι, καθ' όσον συμφώνως τω νόμω 770 (άρθ. 2) μόνον οι έχοντες διανύσει εξαετίαν εν Ελληνικοίς σχολείοις έχουσι

¹²⁰⁸ Πράξη 163, 7 Νοεμβρίου 1939, σ. 179.

¹²⁰⁹ Πράξη 124, 5 Σεπτεμβρίου 1939.

δικαίωμα της εις τα ξένα σχολεία φοιτήσεως». ¹²¹⁰ Ανάλογη ήταν η στάση του και στο αίτημα της Αμερικανικής Σχολής θηλέων «Ανατόλια» Θεσσαλονίκης, η οποία λειτουργεί ισότιμα με τα ιδιωτικά ανώτερα Παρθεναγωγεία, να μετατραπεί σε κατώτερο γυμνάσιο θηλέων. ¹²¹¹

Ενώ όμως εμφανίζεται ευνοϊκά διακείμενο απέναντι στα αιτήματα του «Ανατόλια», δεν τηρείται ανάλογη στάση απέναντι Γαλλικό σχολείο Θεσ/νίκης «Δελασάλ», του οποίου την αίτηση προσθήκης ΣΤ' τάξης γυμνασίου απορρίπτει, λόγω των επανειλημμένων παραβάσεων του σχολείου των εκπαιδευτικών νόμων. Τελικά αποφαινεται να αναβληθεί η χορήγηση άδειας ίδρυσης ΣΤ' τάξεως για το τρέχον σχολικό έτος και να εξεταστεί για το προσεχές έτος. ¹²¹²

7.2.2. Μετατροπές τύπου ιδιωτικών σχολείων- αιτήσεις προσθήκης τάξεων

Η πολιτική του ΑΣΕ σε ζητήματα έγκρισης ή απόρριψης αιτημάτων προσθήκης τάξεων γυμνασίου ή ίδρυσης νέων ιδιωτικών σχολείων εξαρτάται από ορισμένους παράγοντες. Γενικά, φαίνεται ότι συνεκτιμάται ο συνολικός τρόπος λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων, αν δηλαδή γίνονται σεβαστές ή αν έχουν σημειωθεί παραβιάσεις εκπαιδευτικών διατάξεων, ¹²¹³ αν οι εκπαιδευτικές ανάγκες της περιοχής δικαιολογούν την ίδρυση σχολείου χωρίς να πλήττεται η λειτουργία άλλου δημόσιου ή ιδιωτικού της περιοχής. Ως βασική αιτία απόρριψης των αιτήσεων των ιδιωτικών σχολείων καταγράφεται η πλημμελής τήρηση των κανόνων που τα διέπουν, ενώ ως θετικό στοιχείο καταλογίζεται «η ευδόκιμη και εποικοδομητική δράση...». ¹²¹⁴

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ιδιωτικού ελληνικού εκπαιδευτηρίου Δ.Ν. Μακρή, του οποίου η λειτουργία, όπως αναφέρεται στο ΑΣΕ, διακόπτεται οριστικά και για το οποίο εκδηλώνεται ενδιαφέρον από τους Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο, καθηγητή και Δ.Ε. Ελευθεριάδη, δάσκαλο, να μεταβιβαστεί σ' αυτούς η άδεια ίδρυσης του εκπαιδευτηρίου. ¹²¹⁵ Το ΑΣΕ συνεκτιμά ένα σύνολο παραγόντων, όπως τη θετική γνωμάτευση του Γεν. επιθεωρητή, την προστασία του διδακτικού προσωπικού από την ανεργία, σε περίπτωση διακοπής λειτουργίας του σχολείου, και ότι πρόκειται για αξιόλογο σχολείο. ¹²¹⁶ Τελικά, εγκρίνει το αίτημα χορήγησης άδειας ίδρυσης ιδιωτικού γυμνασίου με την προϋπόθεση να λειτουργήσει σε οίκημα που βρίσκεται αρκετά μακριά από αυτό του ιδιωτικού σχολείου «Μεταξά», προκειμένου να μην πληγεί η λειτουργία του δεύτερου. ¹²¹⁷

Δηλωτική της αναστάτωσης που επέρχεται στο χώρο της ιδιωτικής εκπαίδευσης είναι η σωρεία αιτήσεων που δέχεται το ΑΣΕ, όταν οι ιδιοκτήτες ζητούν την άδεια να

¹²¹⁰ Πράξη 14, 9 Σεπτεμβρίου 1937, σ. 140.

¹²¹¹ στο ίδιο.

¹²¹² Πράξη 176, 5 Δεκεμβρίου 1939.

¹²¹³ Πράξη 54, 28 Ιουνίου 1938, εδάφιο 9, αίτηση Μ. Παπαδήμα, κατοίκου Πειραιά για προσθήκη δύο γυμνασιακών τάξεων, Γ' και Δ' εξαταξίου, στο οποίο λειτουργούσαν οι δύο κατώτερες τάξεις. Η απόφαση του ΑΣΕ είναι αρνητική, καθώς σύμφωνα και με τη γνωμοδότηση του Γεν. επιθεωρητή Β' εκπαιδευτικής περιφέρειας «ούτε απόλυτος ανάγκη προς ίδρυσιν νέων τάξεων υφίσταται, ούτε η λειτουργία των δύο κατώτερων τάξεων του σχολείου υπήρξε κανονική, σημειωθεισών πολλών παραβάσεων», σ. 266.

¹²¹⁴ στο ίδιο.

¹²¹⁵ Πράξη 50, 21 Ιουνίου 1938, σ. 222-224.

¹²¹⁶ στο ίδιο.

¹²¹⁷ στο ίδιο.

μετατρέψουν τον τύπο των εκπαιδευτηρίων τους, προκειμένου η λειτουργία τους να είναι σύννομη. Άλλωστε, δεν υπάρχουν και άλλα περιθώρια, καθώς ο νόμος σαφώς απαγορεύει την ίδρυση νέων σχολείων Μ.Ε.. Ως συνέπεια της αλλαγής του τύπου σχολείων το ΑΣΕ καλείται να αποφανθεί σε πολλές αιτήσεις ιδιοκτητών ιδιωτικών σχολείων. Μάλιστα το θέμα αυτό σχεδόν μονοπωλεί το ενδιαφέρον του Συμβουλίου, εφόσον οι περιπτώσεις, που πρέπει να ελεγχθούν και ζητούν χορήγηση άδειας προσθήκης τάξεων σε εξατάξια, προκειμένου να μετατραπούν σε οκτατάξια ή αργότερα μετατροπής αυτών στα Ν.Τ. εξατάξια γυμνάσια ή τη μεταφορά των εκπαιδευτηρίων σε άλλο οίκημα είναι πολλές.¹²¹⁸ Συνολικά το σχολικό έτος 1939-40 καταγράφεται ότι υπήρχαν 88 γυμνάσια Π.Τ.¹²¹⁹ Είναι συνεπώς εύλογο οι ιδιοκτήτες να επιθυμούν η λειτουργία του εκπαιδευτηρίου τους να συνάδει με τη νέα εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα επιχειρήματα του Συμβουλίου προκειμένου να στοιχειοθετήσει την εγκριτική ή απορριπτική απόφασή του. Συνήθως έγκριση δίνεται όταν στην περιοχή που πρόκειται να λειτουργήσει το ιδιωτικό σχολείο δεν υπάρχει άλλο ίδιου τύπου, διαφορετικά η αιτιολογία κατά κανόνα είναι «[...]μη συντρέχοντος του υπό του σχετικού νόμου προβλεπομένου όρου της απολύτου ανάγκης».¹²²⁰ Σε άλλη περίπτωση, η απόρριψη του αιτήματος στοιχειοθετείται ως εξής: «*Τα εν Πειραιεί λειτουργούντα δημόσια ή ιδιωτικά εκπαιδευτήρια εξυπηρετούσι πλήρως τας εκπαιδευτικὰς ἀνάγκας τῆς πόλεως. Ἰδρύσεις ἄλλων ιδιωτικῶν εκπαιδευτηρίων θα ἐνέτεινε τὴν κακοδαιμονίαν τῶν λειτουργούντων σήμερον εἰς βᾶρος τῶν παρ' αὐτῶν προσδοκωμένων υπηρεσιῶν*» ή αλλού «[...]θα ἐπιφέρει ἐντασιν τῶν δυσχερειῶν καθ' ὧν παλαίουσι σήμερον τὰ υφιστάμενα ιδιωτικὰ σχολεία καὶ κατὰ συνέπειαν ἀδυναμίαν τούτων να ανταποκριθῶσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν νόμων προσδιοριζομένας υποχρεώσεις αὐτῶν».¹²²¹

Η αναφορά του Γεν. επιθεωρητή της ΙΓ' εκπαιδευτικής περιφέρειας Μ.Ε. δίνει μια εικόνα της γενικής κατάστασης ιδιωτικής εκπαίδευσης: «*τα εν Αθήναις λειτουργούντα νυν ιδιωτικά Εκπαιδευτήρια είναι πλέον περισσότερα του δέοντος δια τὴν πλήρωσιν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τῶν ἐπιθυμούντων να διανύσωσι τὰς σπουδὰς τῶν εν ιδιωτικοῖς Σχολείοις Μέσης Εκπαιδύσεως*».¹²²²

7.3. Βιβλία

Εμπιστευτική έκθεση του Γεν. επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων με θέμα τα βιβλία που χρησιμοποιούνται από τα ξένα σχολεία γίνεται η αφορμή προκειμένου το Συμβούλιο να προβεί «*προς ὑπόδειξιν τῶν ληπτῶν μέτρων δι' αποτελεσματικόν ἔλεγχον πάντων τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἐποπτικῶν μέσων διδασκαλίας*

¹²¹⁸ Πράξη υπ' αριθμ. 21, 29 Σεπτεμβρίου 1937, Πράξη 48, 15 Ιουνίου 1938, Πράξη 50, 21 Ιουνίου 1938, Πράξη 52, 25 Ιουνίου 1938, Πράξη 54, 28 Ιουνίου 1938, σσ. 262-271. Αν λάβουμε υπόψη ότι ο ΑΝ 770/1937 ψηφίστηκε στις 13 Ιουλίου, οπότε θεσμοθετήθηκε ο τύπος του οκτατάξιου γυμνασίου, μπορούμε να κατανοήσουμε για ποιο λόγο εμφανίζεται αυτή η θεματολογία για την ιδιωτική εκπαίδευση ως αντικείμενο συζήτησης του ΑΣΕ τόσο συχνά αυτήν τη χρονική περίοδο.

¹²¹⁹ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 141.

¹²²⁰ Πράξη 74, 26 Ιουνίου 1939, σ. 225.

¹²²¹ στο ίδιο.

¹²²² Πράξη 73, 24 Ιουνίου 1939, σ. 222.

των εν λόγω σχολείων».¹²²³ Αποφασίζεται η αποστολή εγκυκλίου μέσω του Γεν. επιθεωρητή σε όλους τους διευθυντές των ξένων σχολείων, προκειμένου να μεριμνούν για την ακριβή τήρηση των διατάξεων του άρθρου 3 και 7 του Ν. 4862/1931¹²²⁴ και του άρθ.2 του Α.Ν. 2/1935.¹²²⁵ Για τη ριζικότερη όμως λύση του προβλήματος αυτού το ΑΣΕ υποβάλλει σχέδιο Β.Δ. «περί των διδακτικών βιβλίων των ξένων Σχολείων»,¹²²⁶ υιοθετώντας μια πολιτική ανάλογη μ' αυτήν που αφορά στα βιβλία των μειονοτικών σχολείων. Σ' αυτό αναφέρεται αναλυτικά η διαδικασία έγκρισης διδακτικών βιβλίων, με την υποβολή στο υπουργείο Παιδείας σε 5 αντίτυπα κάθε βιβλίου, το οποίο πρόκειται να ελεγχθεί από επιτροπή, με πρόεδρο αυτόν του ΑΣΕ, στελεχωμένης από το όργανο αυτό και από δύο καθηγητές που υπηρετούν στα γυμνάσια ή σε εμπορικές ή άλλες σχολές της Αθήνας, οι οποίοι διδάσκουν τη σχετική γλώσσα με τα προς έγκριση βιβλία.¹²²⁷

Αφού ελεγχθεί από την κριτική επιτροπή, «εάν το βιβλίον έχη περιεχόμενον ανακριβές ή δυσμενές δια το Ελληνικόν Έθνος ή δια το πολιτειακόν καθεστώς ή δια την επίσημον Θρησκείαν του Κράτους, αποφαίνεται περί παροχής ή μη της εγκρίσεως [...] Ουδέν διδακτικόν βιβλίον επιτρέπεται να κυκλοφορήση και εισαχθή εις Ξένα Σχολεία, αν μη φέρη σφραγίδα της κατά τας ανωτέρω διατάξεις εγκρίσεως [...]. Διδακτικά βιβλία κυκλοφορούντα εις τα ξένα Σχολεία άνευ της ανωτέρω εγκριτικής ενδείξεως κατάσχονται[...]», και στον ιδρυτή και διευθυντή του ξένου σχολείου εφαρμόζονται οι προβλεπόμενες από τον νόμο κυρώσεις. Με τον ίδιο τρόπο εγκρίνονται και οι εικόνες, χάρτες και άλλα εποπτικά μέσα, κατάλογος των οποίων αποστέλλεται εγκαίρως στον Γεν. επιθεωρητή των ξένων και μειονοτικών σχολείων.¹²²⁸

7.4. Διοίκηση- διδακτικό προσωπικό

Για τη διοίκηση, εποπτεία και έλεγχο των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων του κράτους προβλέπεται θέση Γεν. επιθεωρητή των σχολείων ιδιωτικής εκπαίδευσης, του οποίου οι αρμοδιότητες, κατά την πρόβλεψη του νόμου,¹²²⁹ καθορίζονται με Β.Δ. του υπουργού Παιδείας μετά από γνωμοδότηση του ΑΣΕ. Πράγματι, προς εφαρμογή της σχετικής διάταξης το ΑΣΕ προβαίνει στον σχεδιασμό του εν λόγω Β.Δ.,¹²³⁰ από το

¹²²³ Πράξη 91, 21 Ιουλίου 1939, σ. 372.

¹²²⁴ «Τα ξένα σχολεία Μέσης εκπαίδευσως, ως και τα χάριν των μαθητών ξένης υπηκοότητος διατηρούμενα δημοτικά σχολεία υποχρεούνται α) Να μη χρησιμοποιώσι διδακτικά ή άλλα βιβλία, εικόνες ή χάρτες κ.λπ. περιεχομένου ανακριβούς ή δυσμενούς δια το Ελληνικόν Έθνος ή δια το πολιτειακόν καθεστώς ή δια την επίσημον θρησκείαν του Κράτους [...]». Στο άρθρ. 7 γίνεται λόγος για τις ποινές που υφίστανται οι ιδρυτές και διευθυντές των ξένων σχολείων σε περιπτώσεις απειθείας ή «ανευλάβειαν προς την εποπτεύουσαν το σχολείον αρχήν ή παρανομίαν ή παράβασιν των περί εκπαίδευσως διατάξεων ή ασύγγνωστον έλλειψιν του εκπαιδευτηρίου των, ως προς τα σχολικά έπιπλα, τα εποπτικά μέσα της διδασκαλίας[...]», στο Ν. 4862/ 7 Ιανουαρίου 1931 «Περί των ξένων σχολείων», ΦΕΚ 2, άρθρ. 3.

¹²²⁵ Το άρθρο παραπέμπει στο άρθρ. 7 του 4862/1931 «Περί των ξένων σχολείων», στο οποίο προστίθεται μεταξύ των ποινών και αυτή του προστίμου «[...]μέχρι δραχμών δέκα πέντε χιλιάδων», στο Α.Ν. 2/2 Νοεμβρίου 1935 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως εκπαιδευτικών κλπ. Νόμων», ΦΕΚ 519, τ. Α', άρθρο 2.

¹²²⁶ Πράξη 95, 27 Ιουλίου 1939, σσ. 390-392.

¹²²⁷ στο ίδιο.

¹²²⁸ στο ίδιο.

¹²²⁹ Α.Ν. 1748/1939 «Περί τροποποιήσεως διατάξεων τινων των νόμων 767/1937 και 1296/1938, ΦΕΚ 208, άρθρο 6.

¹²³⁰ Πράξη 115, 22 Αυγούστου 1939, σ. 149-153.

οποίο προκύπτει ότι ο Γεν. επιθεωρητής ιδιωτικών σχολείων επιθεωρεί τουλάχιστο μια φορά το έτος τα ιδιωτικά σχολεία προκειμένου να ελεγχθεί αν τηρούνται οι διατάξεις που καθορίζουν τη λειτουργία αυτών των σχολείων, κατόπιν υποβάλλει στο υπουργείο και το ΚΕΣ ημερολόγιο περιόδου και εκθέσεις για την κατάσταση των επιθεωρούμενων σχολείων.¹²³¹ Ως Γεν. επιθεωρητής ιδιωτικής εκπαίδευσης το 1939-1940 εμφανίζεται ο Παν. Δημόπουλος.¹²³²

Ως προς τους διευθυντές των ξένων σχολών γίνεται αναφορά στην ανεπάρκειά τους, η οποία αποδίδεται στην αδιαφορία τους ως προς την εκπλήρωση καθηκόντων τους προερχόμενη από το βαθύ γήρας των περισσότερων. Γι' αυτό το ΑΣΕ προτείνει να θεσπιστεί το ίδιο όριο ηλικίας για τους Έλληνες διευθυντές των ξένων σχολών μ' αυτό που ισχύει και για τους διευθυντές των υπόλοιπων ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων του κράτους.¹²³³

Τέλος με αφορμή την απόλυση από την Αρμενική ιδιωτική σχολή Θεσ/νίκης "Γκιουλμπεκιάν" δύο γυμναστών-δημοδιδασκάλων, με αποτέλεσμα να περιέλθουν σε κατάσταση απόλυτης φτώχειας, ο Γεν. επιθεωρητής ζητά τη λήψη νομοθετικών μέτρων για εξασφάλιση του διδακτικού προσωπικού ιδιωτικών σχολείων από κάθε αδικαιολόγητη απόλυση από τους διευθυντές των σχολείων αυτών, αίτημα στο οποίο συναινεί το ΑΣΕ υποσχόμενο να ληφθεί πρόνοια κατά τη συμπλήρωση του Ν. 1216 "περί ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων και φροντιστηρίων". Όσον αφορά τους απολυμένους γυμναστές- δημοδιδασκάλους, αναφέρει ότι μπορούν να επιδιώξουν να εργαστούν ως προσωρινοί αναπληρωτές ή ως κοινοτικοί δάσκαλοι στις Νέες Χώρες,¹²³⁴ όπως ορίζει ανάλογη νομοθετική ρύθμιση.¹²³⁵

Από τα στατιστικά δεδομένα του διδακτικού έτους 1939-1940 πληροφορούμαστε ότι ένας διόλου ευκαταφρόνητος αριθμός διδασκόντων απασχολείται σε ιδιωτικά σχολεία Μ.Ε. Σε σύνολο 5.382 διδασκόντων σε σχολεία Μ.Ε. οι διδάσκοντες των ιδιωτικών σχολείων ανέρχονται σε 1.188, από τους οποίους οι 831 είναι άνδρες και οι 357 γυναίκες.¹²³⁶ Τα στατιστικά δεδομένα της εποχής παρέχουν εικόνα και της Στοιχειώδους ιδιωτικής εκπαίδευσης, σύμφωνα με τα οποία τα ιδιωτικά σχολεία Σ.Ε. κατά το έτος 1937-1938 «*ανήρχοντο εις 349 εις ά εφοίτουν 21.277 μαθηταί, διδασκόμενοι από 1.047 δασκάλους*».¹²³⁷

7.5. Κλίμα εποχής- παρεμβάσεις μεταξικού καθεστώτος στα σχολεία μέσω ΕΟΝ

Το κλίμα της εποχής αφήνει το στίγμα του στη λειτουργία των σχολείων Μ.Ε., ακόμη και της ιδιωτικής, όπως προκύπτει από αίτηση προς το ΑΣΕ τροποποίησης του ωρολογίου προγράμματος του Ελληνογαλλικού Κολλεγίου Πειραιά «ο Άγιος Παύλος», μετά από τη διάθεση της Τετάρτης ημέρας της εβδομάδας υπέρ της ΕΟΝ. Το Συμβούλιο ενημερώνει τη σχολή ότι «*δέον αύτη να συμμορφωθή προς τας οδηγίας ας θέλει εκδώσει το Σον Υπουργείον, γενικώς δι' όλα τα Σχολεία Μ.Ε. δι' ών*

¹²³¹ στο ίδιο.

¹²³² Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 133.

¹²³³ Πράξη 163, 7 Νοεμβρίου 1939, σ. 184.

¹²³⁴ Πράξη 106, 13 Οκτωβρίου 1938, σ. 7.

¹²³⁵ Α.Ν. 1297/ 6 Ιουλίου 1938 «Περί συμπληρώσεως και τροποποιήσεως εκπαιδευτικών πινων Νόμων», άρθ.26, εδ. 4.

¹²³⁶ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 135.

¹²³⁷ στο ίδιο, σ. 175.

διαρρυθμίζονται τα των προγραμμάτων και ο τρόπος εν γένει της εργασίας εν ταις Σχολείοις». ¹²³⁸ Η αίτηση αποφασίζεται να υποβληθεί στο υπουργείο προκειμένου να εξεταστεί κατά πόσο ο συντάκτης της συμμορφώθηκε με τις σχετικές οδηγίες που αυτό εξέδωσε. ¹²³⁹

7.6. Συμπεράσματα

Η εικόνα που αποκομίζουμε για την ιδιωτική εκπαίδευση είναι ότι επιδιώκει με όλα τα επιτρεπόμενα μέσα να αντιπαλέψει με το πνιγηρό καταπιεστικό κλίμα της εποχής, διεκδικώντας δυνατότητα επιβίωσης. Σε ορισμένα σημεία φάνηκε ότι τα ιδιωτικά σχολεία αντιμετώπιζαν προβλήματα βιωσιμότητας, ωστόσο διερωτάται κανείς εύλογα πώς ερμηνεύεται η σωρεία αιτήσεων ίδρυσης ιδιωτικών σχολείων. Μια υπόθεση που θα μπορούσε να διατυπωθεί είναι οι περιορισμένες επαγγελματικές δυνατότητες να σταδιοδρομήσουν οι εκπαιδευτικοί ως δημόσιοι λειτουργοί, είτε λόγω των περιορισμένων διορισμών είτε λόγω των αυστηρών κριτηρίων που το κράτος θέτει. Συνεπώς, ο δρόμος της ιδιωτικής εκπαίδευσης αποτελούσε διέξοδο για μια μερίδα του εκπαιδευτικού κόσμου. Άλλωστε, οι αντιξοότητες που είχε να αντιμετωπίσει ο δημόσιος λειτουργός ήταν αρκετές ώστε ο δημόσιος τομέας να μην είναι ελκυστικός: η πιθανότητα διορισμού μακριά από τον τόπο διαμονής ήταν βέβαιη και οι μεταθέσεις όπως και οι προαγωγές ήταν απόρροια ελέγχου και θετικών εκθέσεων που θα έκαναν οι εποπτικοί κρατικοί μηχανισμοί. Ας μη ξεχνάμε ωστόσο ότι τα σχολεία αυτά έδιναν διέξοδο στη δίψα για μάθηση και επαγγελματική ανέλιξη σε ένα σεβαστό κομμάτι της ελληνικής σπουδάζουσας νεολαίας, σε μια περίοδο μάλιστα που οι δαπάνες για την παιδεία δεν επαρκούσαν να καλύψουν τις ανάγκες. Επιπλέον, η τάση της κυβέρνησης να περιορίσει τη γενική δευτεροβάθμια εκπαίδευση καθιστά την επιλογή της ιδιωτικής εκπαίδευσης ως τη μοναδική διέξοδο στους επιθυμούντες κοινωνική κινητικότητα. Όταν η δημόσια εκπαίδευση υπολειτουργεί το αίτημα για ιδιωτική βρίσκει έδαφος.

Οι διατάξεις του Α.Ν. 770/1937 «περί των σχολείων της Μέσης εκπαίδευσεως» (άρθ. 22), που ορίζουν ότι απαγορεύεται εφεξής η ίδρυση άλλων ιδιωτικών σχολείων μέσης εκπαίδευσης, εκτός από περιπτώσεις απόλυτης ανάγκης, κατά την κρίση του ΑΣΕ: πιθανόν να αποσκοπούν σε πιο αποτελεσματικό έλεγχο των σχολείων, έλεγχος που μπορεί να ασκηθεί αποτελεσματικότερα αν αυτά δεν είναι ιδιωτικά. Το καθεστώς παρέλαβε μια υφιστάμενη κατάσταση, μη μπορώντας αναίτια να διακόψει τη λειτουργία των ξένων σχολείων θέτει περιοριστικές ρυθμίσεις στη λειτουργία τους και δεν επιτρέπει να ιδρυθούν νέα σχολεία Μ.Ε.. Άλλωστε ίσως αυτή η ενέργεια να συνδέεται και με την πρόθεση του καθεστώτος να συρρικνώσει τη Μ.Ε., η οποία οδηγεί στην Ανώτερη και Ανώτατη εκπαίδευση και να προωθήσει την κατώτερη επαγγελματική, μέσω των στικών σχολείων στην καλύτερη περίπτωση ή απλώς στην γεωργική εκπαίδευση.

¹²³⁸ Πράξη 179, 7 Δεκεμβρίου 1939, σ. 313.

¹²³⁹ στο ίδιο.

8. Χαρακτηριστικά πολιτικής σχολικού βιβλίου - ΟΕΣΒ

Η έρευνα στο αρχείο δίνει τη δυνατότητα αποτύπωσης εκ των έσω της διαδικασίας έγκρισης των σχολικών βιβλίων, των προδιαγραφών που πρέπει να πληρούνται προκειμένου να επιτραπεί η κυκλοφορία των εντύπων και των αξιών που πρέπει να τα διέπουν. Αποτελεί μια αξιόπιστη πηγή προκειμένου να σκιαγραφηθεί η πολιτική του καθεστώτος στο έντυπο γενικά και ειδικά για την περίπτωση που μας απασχολεί στο σχολικό βιβλίο .

8.1. Σύσταση βιβλίων

Συγγραφείς επιστημονικών συγγραμμάτων, βιβλίων, μεταφράσεων, εκδότες περιοδικών κ.λπ., που επιθυμούν να τύχουν τα βιβλία τους σύστασης από το υπουργείο, υποβάλλουν τα έργα τους στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, *«το οποίον αποφαινεται περί αυτών, απαγορευομένης της απ' ευθείας παρά του Υπουργού συστάσεως αυτών»*.¹²⁴⁰

Πολύ συχνά εντοπίζονται Πράξεις που δηλώνουν ότι το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο στις τακτικές του συνεδριάσεις προβαίνει στην εξέταση της καταλληλότητας των υποβαλλόμενων προς σύσταση βιβλίων ή περιοδικών, κατόπιν αιτήσεων των συγγραφέων τους, οπότε και γνωμοδοτεί υπέρ της σύστασης ή μη αυτών.¹²⁴¹ Μεταξύ των κριτηρίων που λαμβάνονται υπόψη είναι η τόνωση του εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος καθώς και η καλλιέργεια ηθικών αρετών, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του βιβλίου του Ι. Δ. Καραμπλιά *«“προς την Ελληνικήν Νεολαίαν-Λόγοι και υποθήκαι” διότι τούτο περιέχον ικανά εκλεκτά ηθικά, θρησκευτικά και Ιστορικά διδάγματα και γεγραμμένον με ύφος απλούν και σαφές δύναται να συντελέση εις την ενίσχυσιν του ηθικού, Εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος των μαθητών και την υποβοήθησιν του έργου των διδασκόντων»*.¹²⁴²

Την ίδια στόχευση έχει η σύσταση της ανάγνωσης από μαθητές των ανώτατων τάξεων σχολείων Μ.Ε., κατόπιν εισήγησης του Ν. Καραχρίστου και της Σ. Γεδεών, του βιβλίου *«Το χρονικό της νεολαίας- παρατηρήσεις από το παρελθόν και το παρόν»*, Αθήνα 1939 του Γιάννη Αμύντα, γιατί παρά ορισμένα μειονεκτήματά του, όπως εσφαλμένη στίξη, ιδιοματισμούς και ασάφειες, *«υποτυπύται εν αυτό το ιδεολογικόν περιεχόμενον του σημερινού Κράτους, βοηθήται δε δι' αυτού η Νεολαία να εντάξη εαυτήν εντός του πλαισίου της συγχρόνου πραγματικότητας, έχει δ' εν γένει γραφή το βιβλίον τούτο με ενθουσιασμόν και πίστιν προς την μεγάλην Ελληνικήν ιδέαν και τα υψηλά Εθνικά ιδανικά»*.¹²⁴³

Σε άλλο σημείο οι εισηγητικές εκθέσεις των μελών του Συμβουλίου Ν. Καραχρίστου και Σ. Γεδεών αναφερόμενες στην κρίση του βιβλίου του Ιωάννου *«Νέα Σχολική Μούσα»* δεν το συστήνουν, *«διότι μολονότι διαδηλώνει τον αγρόν πατριωτισμόν υφ' ου κατείχετο ο συγγραφεύς αυτού, ουχ ήττον υστερεί σημαντικώς τόσον από της απόψεως του περιεχομένου του, όσον ιδιαιτέρως από της απόψεως της λογοτεχνικής του μορφής»*.¹²⁴⁴

¹²⁴⁰ Α.Ν. 5911/ 18 Νοεμβρίου 1933 «Περί διδακτικών βιβλίων», ΦΕΚ 357, άρθρο 15, εδ.4, σ. 2197.

¹²⁴¹ Πράξη 1, 21 Ιανουαρίου 1937, σ. 6.

¹²⁴² Πράξη 9, 31 Αυγούστου 1937, σσ. 69-75.

¹²⁴³ Πράξη 64, 8 Ιουνίου 1939, σ.154.

¹²⁴⁴ στο ίδιο, σ. 75 και Πράξη 5, 4 Μαρτίου 1937, σ. 35.

Επιπρόσθετα στοιχεία που εκτιμώνται προκειμένου να απορριφθεί ένα βιβλίο από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο προκύπτουν από την περίπτωση του υπό κρίση βιβλίου του Ν. Γούζαρη: *«Αδελφωμένη Ελλάδα»*. Το ΑΣΕ *«θεωρεί μεν την εκλογήν του θέματος λίαν επιτυχή και εκτιμά την πατριωτικήν πρόθεσιν του συγγραφέως να φρονηματίση εθνικώς δια του έργου τούτου, δεν ευρίσκει δ' όμως αυτό άξιον συστάσεως προς ανάγνωσιν υπό των μαθητών, διότι ο ερασιτέχνης συγγραφεύς δεν έχει ακόμη εξελίξει εις τον προσήκοντα βαθμόν την ικανότητα να μετουσιώνη την πηγαίαν ανθρώπινην συγκίνησιν εις καλλιτεχνικήν δημιουργίαν»*. Έτσι, όχι μόνο δεν καταφέρνει τον κύριο του σκοπό, τον εθνικό φρονηματισμό, αλλά ούτε και τη λογοτεχνική μόρφωση των μαθητών καλλιεργεί. Επιπλέον, θεωρείται *«ακατάλληλον δι' ανηλίκους και διότι απαντώσι εν αυτώ σκηναί, ένθα είτε γίνεται λόγος περί των μεταξύ των δύο φύλων σχέσεων κατά τρόπον παν άλλο ή άψογον, είτε διασύρεται το μοναχικόν σχήμα κ,τ.ό.»*¹²⁴⁵

Από άλλο σημείο του αρχείου προκύπτει ότι το ΑΣΕ εγκρίνει τη συνέχιση της κυκλοφορίας περιοδικών που το υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού ζητά. Πρόκειται για κατάλογο 41 περιοδικών, των οποίων την περαιτέρω έκδοση επιτρέπει το ΑΣΕ, καθώς *«έκαστον εκ των οποίων ίδιον επιδιώκει σκοπόν ή εις ωρισμένην τάξιν πολιτών αποβλέπει, ουδεμίαν δε βλάβην κοινωνικήν γεννά»*.¹²⁴⁶

Πολύ σκληρή είναι η γλώσσα του ΑΣΕ, όταν γνωμοδοτεί σχετικά με τη σύσταση του μαθητικού περιοδικού *«Μαθητικά Γράμματα»* του Τ. Νατσούλη: *«το περιεχόμενον τούτου εκλεγόμενον με ανήκουστον και ασύγγνωστον επιπολαιότητα, αποβαίνει επιβλαβές δια το ήθος των μαθητών, πρέπει όχι μόνον να μη συστήσει το εν λόγω περιοδικόν, αλλά και να υποδείξει εις τους λειτουργούς της εκπαιδεύσεως να εμποδίσωσι την εις τους μαθητάς κυκλοφορίαν αυτού και να λάβη προσέτι τα προσήκοντα μέτρα κατά των εκπαιδευτικών εκείνων, οίτινες ως οι αναγραφόμενοι εν τη σελ. 46 του υπ' αριθ. 3 του Β' έτους τεύχους του, φέρονται ως υποστηρίζοντες αυτό υλικώς και ηθικώς»*.¹²⁴⁷

Στο αρχείο εντοπίστηκε και πολυσέλιδος κατάλογος εγκυκλοπαιδικών, ιστορικών, επιστημονικών και λογοτεχνικών βιβλίων «προς πλουτισμόν της βιβλιοθήκης της «Διοικήσεως θηλέων Πρωτευούσης» της «Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας», τον οποίο υποβάλλει το ΑΣΕ στο υπουργείο κατόπιν σχετικού αιτήματος της Οργάνωσης.¹²⁴⁸

8.2. Τροποποιήσεις ήδη εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων

Μετά την ψήφιση του Α.Ν. 40/1936 επιτρεπόταν να επέλθουν τροποποιήσεις από τους συγγραφείς στα ήδη εγκεκριμένα διδακτικά βιβλία κατά την ανατύπωσή τους.¹²⁴⁹ Το καθεστώς προβαίνει στην αξιοποίηση του νόμου σε αρκετές περιπτώσεις, ζητώντας από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο να αποφανθεί: α) *«ποια βιβλία από εκείνα των οποίων έληξε η έγκριση προ πολλού ή έχει λήξει με το τέλος του σχολικού έτους*

¹²⁴⁵ Πράξη 16, 14 Φεβρουαρίου 1939, σ. 130.

¹²⁴⁶ Πράξη 11, 26 Ιανουαρίου 1939, σ.77-78.

¹²⁴⁷ Πράξη 20, 23 Σεπτεμβρίου 1937, σ. 185.

¹²⁴⁸ Πράξη 157, 27 Οκτωβρίου 1939, σσ.77-108.

¹²⁴⁹ Α.Ν.40 /31 Αυγούστου 1936 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί διδακτικών βιβλίων κειμένων διατάξεων», ό.π.

1936-37, προσαρμόζονται στο ισχύον πρόγραμμα της εποχής και μπορούν να κυκλοφορήσουν κατά το προσεχές σχολικό έτος, β) ποιες τροποποιήσεις κατά τις ανατυπώσεις πρέπει να επέλθουν στα βιβλία της Ιστορίας της Α' και ΣΤ' τάξεως του Γυμνασίου, στα βιβλία της Γεωγραφίας της Α' Γυμνασίου ή κάποιου άλλου από τα βιβλία, ούτως ώστε αι μεν ιστορίες της α' ή άλλα άλλων κατηγοριών βιβλία να μην εμφανίζονται παριστώντα ως επιστημονικήν αλήθειαν απλήν θεωρίαν γνωστού Άγγλου φυσιοδίφου, αι δε ιστορίες της ΣΤ' τάξεως να προσαρμοσθώσι έτι μάλλον προς την ιστορικήν πραγματικότητα των τελευταίων χρόνων και αι γεωγραφίαι να προσαρμόσωσι τα περί πολιτεύματος της χώρας προς τα κρατούντα σήμερα». ¹²⁵⁰

Το Συμβούλιο κρίνει ότι, επειδή η έγκριση των περισσότερων βιβλίων έχει λήξει και δεν κατέστη δυνατή η διενέργεια νέου διαγωνισμού, καθώς μάλιστα η διδασκαλία δίχως διδακτικό βοήθημα καθίσταται δυσχερής, «[...] όπως παραταθή η ισχύς της εγκρίσεως και επιτραπή η κυκλοφορία αυτών, εφ' όσον δεν προκηρύχθη ο κατά νόμον διαγωνισμός προς έγκρισιν νέων βιβλίων και ως εκ τούτου εστερήθησαν οι συγγραφείς της ευκαιρίας να υποβάλωσι ταύτα προς κρίσιν [...] ότι δύναται να παραταθή επί εν ακόμη έτος η ισχύς της εγκρίσεως πάντων των βιβλίων ων η έγκρισις έληξεν [...]». Τέλος, δηλώνει ότι είναι δυνατό να προστεθούν στα διδακτικά βιβλία που πρόκειται να κυκλοφορήσουν τροποποιήσεις, ορίζοντας το πνεύμα που πρέπει να τα διέπει, το οποίο ταυτίζεται με αυτό του υπουργείου. ¹²⁵¹

8.2.1. Σχολικά βιβλία που τροποποιούνται

Το ΑΣΕ δέχεται «Αιτήσεις περί επενεκτέων μεταβολών εις νέας εκδόσεις εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων» προκειμένου να τις εξετάσει και να τις εγκρίνει. Μεταξύ των βιβλίων που επιδέχονται τροποποιήσεις εστιάζουμε στα παρακάτω:

1. Αλφαβητάριο «Άλφα-Βήτα» του Δ. Παπαϊωάννου
2. Ιστορία ΣΤ' τάξης γυμνασίου (10^η έκδοση) των Χ. Θεοδωρίδου και Α. Λαζάρου
3. Ελληνική και Ρωμαϊκή Ιστορία Β' τάξης γυμνασίων (νέα έκδοση) Χ. Θεοδωρίδου και Α. Λαζάρου
4. Ιστορία Α' τάξης γυμνασίων (8^η έκδοση) Χ. Θεοδωρίδου και Α. Λαζάρου. ¹²⁵²

Το ΑΣΕ, πέραν των προτεινόμενων από τους συγγραφείς τροποποιήσεων προτείνει και άλλες. ¹²⁵³ Από τις υποδεικνυόμενες τροποποιήσεις επικεντρωνόμαστε σ' εκείνες που αφορούν τα βιβλία Ιστορίας και των Νέων Ελληνικών, μιας και συγκαταλέγονται στα μαθήματα με φρονηματιστικό χαρακτήρα και συντελούν στην αγωγή του νέου πολίτη. Σ' αυτά μπορούμε να αναζητήσουμε τις αξίες με τις οποίες το καθεστώς και το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο στοχεύει να γαλουχήσει τους μαθητές. Άλλωστε, ο σκοπός των βιβλίων της Λογοτεχνίας, όπως το ΑΣΕ ορίζει στις προκηρύξεις συγγραφής των σχολικών βιβλίων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, είναι η εθνική, θρησκευτική και ηθική διαπαιδαγώγηση των μαθητών. ¹²⁵⁴

¹²⁵⁰ Πράξη 16, 6 Ιουλίου 1937, σ. 133.

¹²⁵¹ στο ίδιο, σσ.134-135.

¹²⁵² Πράξη 11, 3 Ιουνίου 1937, σ. 98.

¹²⁵³ Πράξη 12, 17 Ιουνίου 1937, σ. 108.

¹²⁵⁴ Πράξη 129, 21 Δεκεμβρίου 1938, σ. 189.

Αναλυτικά, οι προτεινόμενες τροποποιήσεις στις νέες εκδόσεις των βιβλίων των Χ. Θεοδωρίδου και Α. Λαζάρου: Ιστορία Α', Β', ΣΤ' τάξεων γυμνασίου είναι οι ακόλουθες:

α) στην Ιστορία ΣΤ' γυμνασίου: «1) το πνεύμα της διατύπωσης του κεφ. "Σοσιαλισμός και σοσιαλιστική κίνησις" (σ. 416 κ.λπ.) "δέον να συμφωνή προς τας κρατούσας σήμερον αντιλήψεις", «τα περί του Μαρξισμού να συντομευθώσι και να διατυπωθώσι πληρέστερον αι προς τούτον αντίθετοι αντιλήψεις», 2) «να αναπτυχθώσι ευρύτερον τα των αγώνων των ανταρτικών σωμάτων εν Μακεδονία (σ. 379)»»,

β) στην Ιστορία της Α' τάξης: «τα περί του προϊστορικού ανθρώπου δέον ή να παραλειφθώσι ή να διατυπωθώσι πολύ συντομότερον (εις 4-5 σελίδας)».¹²⁵⁵

Επόμενη πρόταση του ΑΣΕ τροποποίησης των ήδη εγκεκριμένων βιβλίων περιλαμβάνεται στην Πράξη υπ' αριθμ.4, της 13 Αυγούστου 1937. Το νέο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο,¹²⁵⁶ βάσει: Α) εγγράφου του υπουργείου, με το οποίο παραπέμπει στο υπόμνημα της Πανελληνίας Ένωσης Γονέων «Η χριστιανική Αγωγή» «περί των εν χρήσει διδακτικών βιβλίων και δη των Νέων Ελληνικών», καλείται να αποφανθεί «περί των επενεκτέων τροποποιήσεων και συμπληρώσεων εις τα εγκεκριμένα διδακτικά βιβλία»:

α) των Ιστοριών της ΣΤ' δημοτικού και της Α' και ΣΤ' γυμνασίου,

β) των Γεωγραφιών της Α' γυμνασίου,

γ) των βιβλίων της Θεολογίας του γυμνασίου,

δ) των Νέων Ελληνικών όλων των τάξεων του γυμνασίου, για όσα δεν έχει αποφανθεί το νέο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές αιτήσεις και υπομνήματα των εκδοτών και συγγραφέων των σχολικών βιβλίων, και Β) της υπ' αριθμ. 16 Πράξης της 6 Ιουλίου 1937 του τέως Εκπαιδευτικού Συμβουλίου,¹²⁵⁷ στην οποία ορίζεται το πνεύμα των αλλαγών, δηλαδή της προσαρμογής των σχολικών βιβλίων στην ισχύουσα πολιτική και ιστορική πραγματικότητα της εποχής. Οι αλλαγές που προτείνονται είναι οι παρακάτω:

1) Ιστορία της ΣΤ' Δημοτικού του Β. Πετρούνια η διαγραφή των δύο τελευταίων στίχων της σελ. 169 και «αντί τούτων να διασαφηθή η ανάγκη της γενομένης πολιτικής μεταβολής την 4ην Αυγούστου 1936 πολιτικής μεταβολής»

2) Ιστορία της ΣΤ' Δημοτικού του Ν. Γκινοπούλου:

α) «Εν σελ.161, προστεθή, ότι αρχιστράτηγος του Ελληνικού στρατού ήτο ο τότε διάδοχος Κωνσταντίνος, β) Εν σελ.166 από του μέσου του 10^{ου} στίχου να ανασκευασθή η διατύπωσις ούτως ώστε να μην υπάρξει μομφή κατά του τότε Βασιλέως Κωνσταντίνου, γ) Εν σελ. 167 διαγραφή η λέξη "περιώρισε" του τελευταίου στίχου, αντί αυτής δε τεθώσι τα απώθησεν ανά τας ευρείας πεδιάδας της Μ. Ασίας, δ) Ολόκληρος η σελίς 168 διασκευασθή ούτως ώστε μηδετέρα των μερίδων ή των κυρίων προσώπων αυτής να θίγηται, ε) διαγραφή η φράσις: "εν μέγα λάθος" του στ. 3 της σελ. 169, η δε παράγρ. 3 (σελ. 169-170) μεταρρυθμισθή ριζικώς και στ) γίνη εν τέλει μνεία περί της

¹²⁵⁵ Πράξη 12, ό.π., σ. 108.

¹²⁵⁶ Η σύνθεσή του αλλάζει, Πράξη 1, 6 Αυγούστου 1937, σ. 3.

¹²⁵⁷ Πράξη 4, 13 Αυγούστου 1937, σσ.16-17.

επανόδου του Βασιλέως Γεωργίου και περί της πολιτικής μεταβολής της 4 Αυγούστου».¹²⁵⁸

3) Ιστορία της ΣΤ' δημοτικού του Π. Παναγόπουλου «προστεθώσιν εν τέλει τινά περί της μεταβολής της 4ης Αυγούστου 1936».

4) Ιστορία της ΣΤ' δημοτικού του Χάρακα «διαγραφή εν σελ. 153 το όνομα του δολοφονήσαντος τον Βασιλέα Γεώργιον Σχοινά και προστεθώσιν εν τέλει τινά περί της μεταβολής της 4ης Αυγούστου 1936».

5) Ιστορία της ΣΤ' δημοτικού του Α. Χωραφά: α) «να περιορισθώσιν εις το ελάχιστον αι τοπικά και χρονικά λεπτομέρειαι των Ελληνικών νικών του 1917 και των νικών των συμμάχων, Ελλήνων, Σέρβων, Βουλγάρων και Μαυροβουνίων και του συμμαχικού πολέμου, καθόσον οι μαθητές δι' ους προρίζεται η Ιστορία αύτη δεν είναι ικανοί προς αντίληψιν και συγκράτησιν τόσων ακριβών και τόσων λεπτομερών τοπικών και χρονικών καθορισμών».¹²⁵⁹ β) Αντί αυτών να τονιστεί η ύψιστη σημασία για το έθνος της απελευθέρωσης κατά το 1912 των παλιών μεγάλων και σπουδαιότατων κέντρων του ελληνικού πολιτισμού: Ιωαννίνων, Θεσσαλονίκης, Καστοριάς, Σερρών, Κρήτης, Μυτιλήνης-Χίου-Σάμου κ.ά. γ) Να περιοριστούν σε λίγες γραμμές η ενότητα: «Ο Ευρωπαϊκός Πόλεμος» και όλες οι εσωτερικές ανωμαλίες στο ελληνικό κράτος κατά τη διάρκειά του και μετά απ' αυτόν. δ) Να προστεθεί νέα μεθοδική ενότητα με τον τίτλο: «Οι πρόσφυγες», στην οποία να αναφέρεται η από χιλιετηρίδων ύπαρξη στη Μ. Ασία και Α. Θράκη μεγάλων και πλουσιωτάτων ελληνικών πόλεων με υψηλό πολιτισμό, ο εκτοπισμός τους από τους Τούρκους, η εγκατάστασή τους στην ελεύθερη πατρίδα, οι μεγάλες της δυσκολίες και η υπερνίκηση αυτών. ε) Να «προστεθή ιδιαίτερον κεφάλαιον υπό τον τίτλον: “Ο Βασιλεύς Γεώργιος ο Β' και το Εθνικόν Κράτος της 4ης Αυγούστου 1936”».¹²⁶⁰

6) Ιστορία ΣΤ' δημοτικού του Α. Λαζάρου: στο ίδιο πνεύμα κινούνται με τις παραπάνω αλλαγές οι υποδεικνυόμενες στο εν λόγω βιβλίο.

7) Ιστορίες της Α' και ΣΤ' τάξης του γυμνασίου Α. Λαζάρου και Χ. Θεοδωρίδου: να γίνουν οι προτεινόμενες με την Πράξη υπ' αριθμ. 12 του τέως Εκπαιδευτικού Συμβουλίου τροποποιήσεις, και να προστεθούν τα σχετικά με την επάνοδο του Βασιλιά Γεωργίου Β' και της πολιτικής μεταβολής της 4ης Αυγούστου 1936.¹²⁶¹

8) Ανάλογες αλλαγές ορίζεται να επέλθουν και στην Ιστορία ΣΤ' τάξης του γυμνασίου του Α. Χωραφά. Επιπλέον, προτείνεται:

α) «τα εν σελ. 367 περί ανταρτικών σκλάβων εν Μακεδονία αναπτυχθώσιν εκτενέστερον». β) Υποδεικνύεται η ανάγκη αντικειμενικότερης και άνευ προσωποληψίας διατύπωσης των συμπεριλαμβανομένων στις σελ. 371-372 και 387.

γ) να προστεθούν εδάφια που σχετίζονται με τους πρόσφυγες, όπως: «εζήτησαν σωτηρίαν εις την Ελλάδα», «ολίγα περί της καθόλου σημασίας της καταγωγής των προσφύγων ενταύθα και των δυσχερειών κατά την εγκατάστασιν αυτών». Τέλος,

¹²⁵⁸ στο ίδιο, σ. 18.

¹²⁵⁹ Πράξη 4, 13 Αυγούστου 1937, σ.19.

¹²⁶⁰ στο ίδιο.

¹²⁶¹ στο ίδιο, σσ.20-21.

«Προστεθή η χρονολογία 1922 όπου δει» και προσθήκες σχετικές με την πολιτική μεταβολή της 4^{ης} Αυγούστου.¹²⁶²

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προτεινόμενες από το ΑΣΕ τροποποιήσεις που αφορούν στα βιβλία των Νέων Ελληνικών όλων των τάξεων, με αφαιρέσεις στίχων, χωρίων, αλλά και ολόκληρων ποιητικών ή πεζών έργων που αναφέρονται στον έρωτα ή θίγουν θρησκευτικές πεποιθήσεις και σύμβολα της πατρίδας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένα ως αντιπροσωπευτικά από τα κείμενα που υπέστησαν τη λογοκρισία του καθεστώτος: η παράλειψη της ελεύθερης απόδοσης του Επιταφίου του Περικλή, η κατακρεούργηση ποιημάτων όπως «Ο Ορκος» του Γ. Μαρκορά με αφαίρεση των στίχων από 27-118 και 51-278, η αφαίρεση του ποιήματος του Δ. Σολωμού «Η Ευρυκόμη», του διηγήματος του Ζ. Παπαντωνίου «Το Γεράκι».¹²⁶³

Αξίζει να μνημονευτεί και μια άλλη προτεινόμενη από το Συμβούλιο αφαίρεση, κατόπιν εισήγησης της Σ. Γεδεών, που αφορά το μάθημα της Υγιεινής. Προτείνεται στο υπουργείο η διαγραφή του κεφαλαίου, το οποίο με Β.Δ. της 16/25 Ιανουαρίου 1936 είχε εισαχθεί στα 6/τάξια γυμνάσια θηλέων, «Υγιεινή της εγγάμου γυναικός», με την αιτιολογία ότι «ου μόνον δεν είναι σκόπιμος, αλλά και εις πλείστα άτοπα δύναται να αγάγη».¹²⁶⁴

Γενική παρατήρηση που συνοδεύει όλες τις προτεινόμενες τροποποιήσεις είναι να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στη διόρθωση, ώστε να μην υπάρχουν οι αβλεψίες των εκδόσεων του παρελθόντος και να τηρηθεί ομοιόμορφη ορθογραφία, όπως ορίζει η σχετική εγκύκλιος του υπουργείου Παιδείας.¹²⁶⁵

Συμπερασματικά, κοινός παρονομαστής των τροποποιήσεων είναι ότι διαγράφονται όλες οι αναφορές που αντίκεινται στη μεταξική ιδεολογία. Ιδιαίτερα στα σχολικά βιβλία της Ιστορίας είναι αποκαλυπτικές οι προθέσεις του καθεστώτος. Η πολιτική μεταβολή της 4^{ης} Αυγούστου προβάλλεται ως αναγκαιότητα, εξαιρείται ο βασιλικός θεσμός, αποσιωπώνται ή συρρικνώνονται κεφάλαια της πρόσφατης ιστορίας, όπως ο Εθνικός Διχασμός και η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η επιλεκτική παρουσίαση των γεγονότων, ο υπερτονισμός αλλά και οι σιωπές είναι πρακτικές προκειμένου το βιβλίο να αποτελέσει «το όχημα» διείσδυσης της ιδεολογίας του «Νέου Κράτους» στη σχολική πραγματικότητα.

8.2.2. Η παρουσία του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας (βιβλίο και εξωτερική πολιτική) – Σχέδιο «Δηλώσεως περί αναθεωρήσεως των Σχολικών βιβλίων»¹²⁶⁶

Το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων της Ιστορίας αποτελεί αντικείμενο εξέτασης από άλλους λαούς-κυρίως γειτονικούς-και πιθανότατα μέσω οικοδόμησης σχέσεων καλής γειτονίας, σχέσεων υγιών με τους άλλους λαούς, προκειμένου να προωθηθεί η

¹²⁶² Πράξη 4, 13 Αυγούστου 1937, σ.21.

¹²⁶³ στο ίδιο, σσ. 23,24, 25, 26. Αναλυτική παράθεση όλων των τροποποιήσεων στα βιβλία των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων όλων των τάξεων του γυμνασίου βλ. Παράρτημα.

¹²⁶⁴ Πράξη 9, 1 Φεβρουαρίου 1938, σ. 102.

¹²⁶⁵ στο ίδιο.

¹²⁶⁶ Πράξη 19, 23 Σεπτεμβρίου 1937, σσ. 174-178.

διεθνής συνεργασία και κατ' επέκταση η ειρήνη. Τα παραπάνω γίνονται αντιληπτά από τη μελέτη Πράξεων του ΑΣΕ με σχετικό περιεχόμενο.

Στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο προωθείται από το υπουργείο Παιδείας έγγραφο του υπουργείου Εξωτερικών (Τμήμα Κοινωνίας Εθνών) σχετικό με το «*υπό της Διεθνούς Επιτροπής Πνευματικής Συνεργασίας εκπονηθέν σχέδιον “Δηλώσεως περί αναθεωρήσεως των σχολικών βιβλίων”*». Την εισήγηση για το ζήτημα αναλαμβάνει η Σ. Γεδεών.¹²⁶⁷

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, κατόπιν υπόδειξης του υπουργείου, προβαίνει στην εξέταση των διατάξεων του Σχεδίου «*Δηλώσεως περί αναθεωρήσεως των Σχολικών Βιβλίων*» στο οποίο καλείται να προσχωρήσει και η Ελλάδα, προκειμένου να δοθούν απαντήσεις επί του θέματος στο υπουργείο Εξωτερικών.¹²⁶⁸ Εκκινώντας από την παραδοχή ότι κάθε συμβολή στη διατήρηση αγαθών σχέσεων της Ελλάδας με τους άλλους λαούς αποτελεί εκδήλωση κατ' εξοχήν «*Εθνική και πατριωτική*», δέχεται ότι η κρατική παιδεία μέσω των οργάνων της οφείλει να συνεισφέρει στην καλλιέργεια αυτών των σχέσεων. Ειδικότερα, όπου το πνεύμα Διεθνούς Συνεργασίας και αμοιβαίας αντίληψης των λαών μπορεί να συμβιβαστεί με την «*Εθνική Ιδέα*», εκεί χρέος στοιχειώδες της αγωγής και του σχολείου είναι να προαγάγει παράλληλα με αυτήν και το πνεύμα διεθνούς συνεργασίας, με την επιφύλαξη «*ότι κατ' ουδέν θα ατονήση εκ τούτου, ό,τι η Ελληνική Πολιτεία διαθέτει τιμιώτερον ως δύναμιν και ως όπλον, δηλαδή η Εθνική υπερηφάνεια της Νεολαιας*». ¹²⁶⁹

Το ΑΣΕ με αφετηρία την παραπάνω θεμελιώδη αρχή εξέτασε τις διατάξεις του Σχεδίου «*Δηλώσεως περί αναθεωρήσεως των σχολικών βιβλίων*», τις οποίες χαρακτήρισε γενικές και αόριστα διατυπωμένες, που επιτρέπουν τόσες διαβαθμίσεις εφαρμογής και ερμηνείας, ώστε θεωρεί σκόπιμο να αποφανθεί μεν υπέρ της προσχωρήσεως της Ελλάδας στη Δήλωση, ωστόσο να προσδιορίσει με ακρίβεια και τα ουσιαστικά περιεχόμενα κάθε επιμέρους εδαφίου του σχεδίου, προκειμένου να χαραχθεί τα όρια μέχρι των οποίων μπορεί να γίνει αυτό αποδεκτό από την Ελλάδα.

Ως προς το 1^ο εδάφιο της Δήλωσης, σύμφωνα με το οποίο πρέπει στα ιστορικά εγχειρίδια να εξασφαλίζεται όσο το δυνατό ευρύτερος χώρος για την ιστορία των άλλων λαών, το ΑΣΕ υπενθυμίζει στο υπουργείο Παιδείας ότι αυτό ήδη συμβαίνει

¹²⁶⁷ Πράξη 9, 31 Αυγούστου 1937, σ.73.

¹²⁶⁸ Πιθανόν το Σχέδιο για το οποίο γίνεται λόγος να σχετίζεται με τη δραστηριότητα, που παρατηρείται κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, μελέτης των σχολικών εγχειριδίων υπό το πρίσμα των διεθνών σχέσεων, προκειμένου να προωθηθεί η διεθνής κατανόηση μέσω της συμβολής της εκπαίδευσης. Σχετική ήταν η ενεργοποίηση της ΚΤΕ με στόχο την καταπολέμηση της ξеноφοβίας, η οποία ανέθεσε το 1921 το *συντονισμό των ενεργειών προς την κατεύθυνση αυτή στη Διεθνή Επιτροπή Πνευματικής Συνεργασίας*. Προβλέπονταν ανταλλαγές εγχειριδίων μεταξύ των Εθνικών Επιτροπών, προκειμένου να προταθούν βελτιώσεις στην περίπτωση που εντοπιζόταν σ' ένα εγχειρίδιο άλλης χώρας μεροληπτικές διατυπώσεις. Έγιναν επιτυχείς προσπάθειες αναθεώρησης σχολικών εγχειριδίων στη Βόρεια Ευρώπη, αλλά ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος τις ανέκοψε. Ανάλογες προσπάθειες έγιναν υπό την αιγίδα της ΚΤΕ στο πλαίσιο της προώθησης της διαβαλκανικής συνεργασίας και στο χώρο των Βαλκανίων, προκειμένου να προωθηθούν οι μορφωτικές σχέσεις των βαλκανικών κρατών, στο Μαρία Κοντοβά, *Ελλάδα και Βαλκάνια στα ελληνικά σχολικά βιβλία Ιστορίας της περιόδου 1967-2007*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Παιδαγωγικής, τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, φιλοσοφική Σχολή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 39- 40, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/135134/files/Kontova.pdf> [Ανακτήθηκε: 18-11-2018].

¹²⁶⁹ Πράξη 19, ό.π., σ. 175.

*«περί των δια τα σχολεία της Μέσης Παιδείας προοριζομένων Ιστορικών Εγχειριδίων, της εκτάσεως πάντως των δια τους ξένους λαούς διατιθεμένων κεφαλαίων υπολογιζομένης ουχί κατ' εγχειριδίου, αλλά επί του συνόλου των σελίδων των εγχειριδίων, όσα είναι εγκεκριμένα δια πάσας τας τάξεις των σχολείων Μέσης Παιδείας. Ως προς τα Σχολεία της Στοιχειώδους Παιδείας το ΑΕΣ θεωρεί δυσχερεστάτην την εφαρμογή της ειρημένης διατάξεως».*¹²⁷⁰

Το αιτιολογικό της δυσχερούς εφαρμογής συνίσταται στο ότι α) ενώ τα έτη φοίτησης στα σχολεία Σ.Ε. είναι λίγα, αντίθετα η διδακτέα ύλη είναι πολύ εκτεταμένη, εξαιτίας της μακρύτερης και πλουσιότερης ιστορίας της χώρας, από τη γνώση της οποίας εξαρτάται η κατανόηση και όλης της Νεότερης Ευρωπαϊκής Ιστορίας. β) Η εκτεταμένη διαπραγμάτευση της ιστορίας των ξένων λαών είναι αντίθετη με τους σκοπούς του λαϊκού σχολείου. Σ' αυτό είναι ανάγκη η αναφερόμενη ύλη στην ιστορία των ξένων λαών να περιοριστεί σε εκείνους με τους οποίους η Ελλάδα ήρθε σε σχέσεις, «να παρέχεται δε επ' ευκαιρία μεν και συντόμως πλην μετά πάσης επιστημονικής ακριβείας».¹²⁷¹

Σχετικά με το υπ' αριθμ. 1β εδάφιο του Σχεδίου, δηλ. το αναφερόμενο στην αλληλεξάρτηση των λαών, το ΑΣΕ τάσσεται υπέρ της αποδοχής αυτού. Όσον αφορά όμως τον 2^ο όρο του Σχεδίου, θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό από την Ελλάδα, αν και εφόσον με αυτό νοείται απλώς ότι «εν τοις Ιστορικοίς βιβλίοις δε θα περιέχωνται εκφράσεις περιφρονητικά ή υβριστικά δια τους λαούς, προς τους οποίους η Ελλάς ήρθε ποτέ εις ρήξιν, αλλά τουναντίον, θα αναγνωρίζωνται, θα εκτιμώνται και θα εξαίρωνται αι πολεμικά ίδια και αι λοιπαί αρεταί αυτών, τηρουμένου του προσήκοντος σεβασμού προς τα αντικειμενικά δεδομένα της Ιστορικής ερεύνης και καθόλου προς την αλήθειαν, ως άλλως πρέπει να γίνεται και όταν πρόκειται περί του ημετέρου λαού και ως εγένετο ήδη μέχρι τούδε. Να αποσιωπηθώσι όμως ιστορικά γεγονότα, διότι αναφέρονται εις πολέμους της Ελλάδος μετ' άλλων λαών, τούτο το ΑΣΕ. θεωρεί ασύμφορον εθνικώς, διότι σημαίνει αυτό τούτο να διαγραφή από του προγράμματος των σχολείων μας ολόκληρος η Εποποιΐα του 1821, ως και οι μετ' αυτήν απελευθερωτικοί πόλεμοι, με άλλας λέξεις αυτά τα θεμέλια της σημερινής ημών υποστάσεως ως Κράτους».¹²⁷²

Συνεχίζοντας το ΑΣΕ την τοποθέτησή του στο Σχέδιο Δήλωσης απορρίπτει, θεωρώντας «ουδόλως αναγκαίαν» την εφαρμογή του 3^{ου} όρου, «του επιβάλλοντος παρέμβασιν ξένων προς το Κράτος προσώπων κατά τη σύνταξιν των Ιστορικών εγχειριδίων, [...] της Ελληνικής Πολιτείας δυναμένης να αναλάβη δια των προς τούτο τεταγμένων οργάνων αυτής υπευθύνως την υποχρέωσιν να τηρηθώσιν οι υπ' αυτής γενόμενοι αποδεκτοί όροι του Σχεδίου Δηλώσεως, υφ' ό πνεύμα ηρμηνεύθησαν ούτοι εν τω παρόντι εγγράφω». Τέλος, γίνονται αποδεκτοί οι υπόλοιποι τυπικοί όροι του Σχεδίου, όμως «πάσα περαιτέρω παραχώρησις πλην των ως άνω υποδεικνυομένων αποτελή αυτόχρημα Εθνικόν κίνδυνον και πρέπει πάση θυσία να αποφευχθή».¹²⁷³

¹²⁷⁰ στο ίδιο, σ. 176.

¹²⁷¹ στο ίδιο.

¹²⁷² Πράξη 19, ό.π., σ. 177.

¹²⁷³ στο ίδιο, σ. 178, η υπογράμμιση του εγγράφου.

Λίγους μήνες αργότερα, το ΑΣΕ προτείνει να σταλούν στο Διεθνές Γραφείο Πνευματικής Συνεργασίας μια σειρά επίσημων στοιχείων, όπως 1) το Β.Δ. του Νοεμβρίου 1936 «περί του Αναλυτικού προγράμματος της Μ. Εκπαιδεύσεως», 2) την προκήρυξη «περί του τρόπου συντάξεως των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού σχολείου» του 1934, 3) την προκήρυξη «περί του τρόπου συντάξεως των διδακτικών εγχειριδίων της Ιστορίας της Μ.Π. η δημοσιευθείσα κατά τον Φεβρουαρίου του 1936». 4) Οι πίνακες των εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων για τα σχολεία της Μέσης και της δημοτικής Εκπαίδευσης από το σχολικό έτος 1933-1934 και μετά, 5) Ανά ένα αντίτυπο των εγκεκριμένων εγχειριδίων Ιστορίας για τα σχολεία Μ.Ε. και των σχετικών βοηθητικών του δημοτικού σχολείου.¹²⁷⁴

Σαφέστατα, θα ήταν πιο διαφωτιστικό αν είχαμε στη διάθεσή μας το προαναφερόμενο Σχέδιο Δήλωσης για την αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων, ωστόσο αντιλαμβανόμαστε από τις αναφορές του ΑΣΕ ότι η χώρα καλείται να προβεί σε αλλαγές των σχολικών βιβλίων της Ιστορίας, απαλείφοντας και τροποποιώντας επεισόδια της ελληνικής ιστορίας, τα οποία πιθανόν δυναμιτίζουν τις επιδιωκόμενες καλές σχέσεις μεταξύ των κρατών, δίνοντας έμφαση στην εκτεταμένη παρουσία της ιστορίας του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια. Πρόκειται για κατεύθυνση που ακόμη και σήμερα αποτελεί επιδιωκόμενο και ζητούμενο στόχο.

Τελικά, η Δήλωση περί διδασκαλίας της ιστορίας υπογράφηκε από τον μόνιμο αντιπρόσωπο της Ελλάδας, ωστόσο γνωστοποιήθηκαν στον Νομικό Σύμβουλο της Γραμματείας οι επιφυλάξεις της Β. Ελληνικής κυβέρνησης, όπως αυτές διατυπώθηκαν στην Πράξη υπ' αριθμ.19 της 23/9/1937 του ΑΣΕ.¹²⁷⁵

Στην ίδια θεματική υπάγεται και η υπ' αριθμ. 122 Πράξη, της 7-12-1938, της οποίας ένα από τα αντικείμενα συζήτησης ήταν η εξέταση του βιβλίου Γεωγραφίας της Β' τάξης των 6/τάξιων γυμνασίων του καθηγητή Γ.Α. Μέγα. Το ζήτημα εγείρει το γιουγκοσλαβικό υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο διατείνεται ότι στο βιβλίο υπάρχουν σοβινιστικές αναφορές,¹²⁷⁶ ζήτημα στο οποίο το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο καλείται να αποφανθεί, ύστερα από έγγραφο του υπουργείου Εξωτερικών.

Όπως δηλώνεται από το ΑΣΕ, η ισχύς εγκρίσεως της Γεωγραφίας, όπως και των υπόλοιπων διδακτικών βιβλίων των υπό κατάργηση 6/τάξιων γυμνασίων έχει λήξει, και παρατάθηκε για λίγο μόνο, έως την παύση της λειτουργίας τους. Για τα νέα 8/τάξια γυμνάσια και τα υπόλοιπα σχολεία της Μ.Ε. θα χρησιμοποιηθούν νέα, συνεπώς και νέες Γεωγραφίες. Ωστόσο, το ΑΣΕ δε δέχεται ότι η πρώτη αναφορά είναι σωβινιστικού περιεχομένου. «*Με το να λέγεται εν Ελληνική Γεωγραφία, ότι εν Γιουγκοσλαβία υπάρχουν και μειονότητες Ελλήνων, Αλβανών κ.λ.π., δεν θίγεται το φίλον Γιουγκοσλαβικόν Κράτος, όπως δεν θίγεται και το Ελληνικόν με το να λέγεται εν ξέναις Γεωγραφίαις, ότι εν Ελλάδι βιούσι και μειονότητες Μουσουλμάνων, Βλάχων κ.τ.λ., πράγμα το οποίον σημειούσι δια την Ελλάδα και αι Ελληνικαί Γεωγραφίαι*».¹²⁷⁷ Ως προς τη δεύτερη περικοπή, που αναφέρεται στο υπόμνημα, ο συγγραφέας της εν λόγω Γεωγραφίας κρίνεται ότι αποσκοπούσε «*αφ' ενός μεν να δείξει επίσης, εις τίνα*

¹²⁷⁴ Πράξη 18, 3 Μαρτίου 1938, σ. 158.

¹²⁷⁵ Πράξη 40, 14 Μαΐου 1938, σ.148-149.

¹²⁷⁶ Πράξη 122, 7 Δεκεμβρίου 1938, σσ.124-125.

¹²⁷⁷ στο ίδιο, σσ.124-125.

ξένα μέρη εγκαταβιοί Ελληνισμός, αφ' ετέρου δε να τονίση την γνωστήν αλήθειαν, ότι την σήμερον είναι πολύ δύσκολον να κερδίξη κανείς τον άρτον του εις την ξένην γην και συγχρόνως να διατηρή τον εθνισμόν του». Εφόσον όμως η εν λόγω περικοπή παρεξηγήθηκε, το Συμβούλιο δεσμεύεται να ζητήσει από τον συγγραφέα να την τροποποιήσει, όπως και όλο το κεφάλαιο, στο οποίο αυτή περιέχεται: «Ο Ελληνισμός της σήμερον εν Ευρώπη», εφόσον θα θελήσει να προβεί σε νέα έκδοση του βιβλίου του.¹²⁷⁸

Το ίδιο θέμα απαντάται και σε επόμενη Πράξη, την υπ' αριθμ. 10, της 24-1-1939, στην οποία παρατίθενται και τα δύο επίμαχα σημεία του βιβλίου του Μέγα, τα χαρακτηριζόμενα ως σοβινιστικού περιεχομένου. Πρόκειται για την περικοπή στη σελ. 20-21, όπου αναφέρεται ότι «το μεγαλύτερον αυτής μέρος με το Μοναστήριον (30 χιλ.), το προς Βορράν προπύργιον του Ελληνισμού, καθώς και Ανατολικώτερον η Γεβγελή, η Δοϊράνη, και η Στρώμνιτσα περιελήφθησαν εις τα Σερβικά σύνορα, αν και είχαν Ελληνικώτατον πληθυσμόν» και αυτή των σελ. 160-161, από το κεφάλαιο «Ο Ελληνισμός της σήμερον εν Ευρώπη», σημεία που παρεξηγήθηκαν «υπό του φίλου Γιουγκοσλαβικού κράτους». Τελικά, το Συμβούλιο ζητά από το υπουργείο να διαταχθεί ο συγγραφέας του βιβλίου να τροποποιήσει στη νέα έκδοση αυτού τα επίμαχα σημεία και ολόκληρο το κεφάλαιο: «“Ο Ελληνισμός της σήμερον εν Ευρώπη”, εις τρόπον ώστε να μη δίδωσι μηδεμίαν αφορμήν παραξηγήσεως μήτε εις το Γιουγκοσλαβικόν, μήτε εις άλλο Κράτος.» και μετέπειτα να υποβάλει αυτές τις τροποποιήσεις πριν από την εκτύπωσή τους στο υπουργείο για έγκριση.¹²⁷⁹ Το πρόβλημα που προέκυψε με το βιβλίο Γεωγραφίας του Μέγα φαίνεται πως επιλύεται με την έγκριση από μέρους του ΑΣΕ των υποδεικνυόμενων τροποποιήσεων.¹²⁸⁰

Συμπερασματικά, από τις παραπάνω τροποποιήσεις που επέφερε το ΑΣΕ στα ήδη υπάρχοντα εγκεκριμένα διδακτικά βιβλία προκύπτει ο προβληματισμός πώς άνθρωποι του πνεύματος, όπως αυτοί που στελεχώνουν το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, και ανάμεσά τους η προοδευτικών πεποιθήσεων Σ. Γεδεών αλλά και ο Ν. Καραχρίστος, συναινούν ουσιαστικά να λογοκρίνουν πνευματικά δημιουργήματα που «αντίκεινται» στο πνεύμα και το ιδεολογικό οικοδόμημα, το οποίο το μεταξικό καθεστώς θέλει να προωθήσει στην εκπαίδευση. Ουσιαστικά πρόκειται για άλωση εκ των έσω του πνεύματος και των αξιών με τα οποία προηγούμενες καθεστωτικές πολιτικές επιχειρήσαν να γαλουχήσουν την ελληνική νεολαία. Διαπιστώνεται περίτρανα ότι το διδακτικό βιβλίο είναι το πλέον πρόσφορο μέσο ιδεολογικής καθυπόταξης του ελεύθερου πνεύματος. Άλλωστε, αυτή η πολιτική «επιβολής» ενός συγκεκριμένου ιδεολογικού προσανατολισμού της εκπαίδευσης μέσω του βιβλίου ποτέ δεν έπαψε. Ακόμη και σήμερα βρίσκεται προ των πυλών μια νέα εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που αφορά τα διδακτικά εγχειρίδια, και ιδιαίτερα αυτά των ανθρωπιστικών σπουδών με κυρίαρχα της Ιστορίας, υπό το πρίσμα της καλής γειτονίας, αгаστής συνεργασίας μεταξύ των λαών, με τους οποίους η χώρα στο παρελθόν ήλθε σε ανοιχτή ρήξη.

¹²⁷⁸ στο ίδιο, σ. 125.

¹²⁷⁹ Πράξη 10, 24 Ιανουαρίου 1939, σσ. 61-62.

¹²⁸⁰ Πράξη 43, 25 Απριλίου 1939, σσ. 360-361.

Ανατύπωση και διατίμηση των σχολικών βιβλίων

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, αναφερόμενο στο άρθρο 11 του Α.Ν. 453/1937, κατά το οποίο τροποποιείται το α' εδάφιο του άρθρου 6 του Α.Ν. 2/ 2 Νοεμβρίου 1935,¹²⁸¹ «ώστε δια τας ανατυπώσεις και την διατίμησιν διδακτικών βιβλίων προτείνει τριμελής επιτροπή, αποτελούμενη εκ των προϊσταμένων των τμημάτων των διδακτικών βιβλίων, της δημοτικής και της Μέσης Εκπαιδευσεως», επισημαίνει στο υπουργείο ότι μέσω της συγκεκριμένης τροποποίησης καταργήθηκε η συμμετοχή των δύο Εκπαιδευτικών Συμβούλων, η οποία όμως θεωρούνταν ότι ήταν απαραίτητη τόσο για το έργο της ορθής διατίμησης, όσο και για το έργο του ελέγχου της πιστής ανατύπωσης των διδακτικών βιβλίων.¹²⁸²

8.3. Παρεμβάσεις «Νέου Κράτους»

8.3.1. Ύλη σχολικών βιβλίων

Αν και ο καθορισμός του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων αποτελεί αρμοδιότητα του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, το υπουργείο παρεμβαίνει προκειμένου να δώσει την κατεύθυνση που υπηρετεί τις στοχεύσεις του. Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η γνωστοποίηση προς το ΑΣΕ εγγράφου της Γεν. Διοίκησης Μακεδονίας προς το υπουργείο, μέσω του οποίου ενημερώνει ότι καθόρισε «εν πάσι τοις σχολείοις της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας την εν ιδίω κεφαλαίω της Ιστορίας διδασκαλίαν των της συμμετοχής των Μακεδόνων εις τον υπέρ της ανεξαρτησίας αγώνα της Ελλάδος, παρακαλεί δ' όπως εφεξής και εν τοις Ιστορικοίς βιβλίοις της Μέσης και Δημοτικής εκπαιδευσεως υπάρχη ίδιον κεφάλαιον, πραγματευόμενον τα κατά την συμμετοχήν ταύτην».¹²⁸³

Την απροσχημάτιστη παρέμβαση του υπουργείου με στόχο την ιδεολογική χειραγώγηση των μαθητών αποδεικνύει η υπ' αριθμ. Πράξη 16, της 6^{ης} Ιουλίου 1937, μέσω της οποίας δηλώνεται ότι οι τροποποιήσεις που επήλθαν στα «παλιά», ήδη εγκεκριμένα από το προηγούμενο πολιτικό καθεστώς, σχολικά βιβλία, έγιναν κατόπιν υπαγόρευσης του υπουργείου Παιδείας.

Ως παρέμβαση εκλαμβάνεται η παράκληση του υπουργείου «όπως λάβη εγκαίρως το ΑΣΕ τα ενδεδειγμένα μέτρα, ίνα μεταξύ της ύλης των υπό έγκρισιν, συγγραφών κ.λ.π. σχολικών βιβλίων περιλαμβάνηται και τμήμα περί του έργου και εν γένει περί του σκοπού της Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας».¹²⁸⁴ Ανάλογες υποδείξεις προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο γίνονται όταν το υπουργείο με έγγραφο του «περί εγκαίρου συντάξεως οδηγιών και προκηρύξεων προς συγγραφών σχολικών βιβλίων της Ε' και ΣΤ' τάξεως του δημοτικού σχολείου, της Δ' του νέου εξαταξίου, των Αστικών Σχολείων και του παλαιού εξαταξίου Γυμνασίου, καθ' ον δέον να περιλαμβάνηται εν αυτοίς, ό,τι απαιτείται και δια το Νέον Κράτος και την Εθνικήν Νεολαίαν, θέλει δε έχει τούτο υπόψη εν καιρώ».¹²⁸⁵ Μάλιστα, σε κάποιο σημείο της

¹²⁸¹ Αυτό όριζε ότι η ανατύπωση και η διατίμηση των διδακτικών βιβλίων γίνεται κατόπιν προτάσεως πενταμελούς επιτροπής, αποτελούμενης από τους προϊσταμένους των τμημάτων δημοτικής και Μ.Ε. και αυτού των διδακτικών βιβλίων, καθώς και δύο εκπαιδευτικών συμβούλων, οι οποίοι ορίζονται από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, στο Α.Ν. 2/2 Νοεμβρίου 1935, άρθρο 6, σ. 2552.

¹²⁸² Πράξη 5, 4 Μαρτίου 1937, σ. 140.

¹²⁸³ Πράξη 1, 21 Ιανουαρίου 1937, σσ. 4-5.

¹²⁸⁴ Πράξη 25, 27 Φεβρουαρίου 1939, σ. 172.

¹²⁸⁵ Πράξη 105, 8 Αυγούστου 1939, σ. 53.

προκήρυξης που αφορά στα βιβλία των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων αναφέρεται ρητή απαγόρευση: «Αναγνώσματα προσκρούοντα οπωσδήποτε εις τας κρατούσας θρησκευτικές και ηθικές αντιλήψεις και εις την υφισταμένην κοινωνικήν τάξιν δεν έχουν θέσιν εις τα προκείμενα βιβλία». ¹²⁸⁶

Εξάλλου, το ΑΣΕ δηλώνει ότι στα σχολικά Αναγνωστικά βιβλία είναι τελευταία κανόνας οι αναφορές στην 4^η Αυγούστου και στη σημαία, ¹²⁸⁷ καθώς και ότι «*δία από της ιδρύσεως του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων πάσα λαμβάνεται μέριμνα να περιλαμβάνονται εις τα αναγνωστικά βιβλία και αναγνώσματα λογοτεχνικήν έχοντα αξίαν, αναφερόμενα εις τα της νεωτέρας ημών ιστορίας και εις τα επί των ημερών ημών συμβαίνοντα των οποίων, ως γνωστόν, παράγοντες σημαντικώτατοι υπήρξαν οι εκάστοτε ανελθόντες εις τον Ελληνικόν Θρόνον*». ¹²⁸⁸ Συνεπώς, η προσήλωση του νέου καθεστώτος στο βασιλικό θεσμό κάνει σαφή την παρουσία του στα σχολικά βιβλία.

8.3.2. Έλεγχος περιεχομένου εκδοθέντων βιβλίων

Ως χαρακτηριστική περίπτωση ελέγχου περιεχομένου βιβλίου παραθέτουμε αυτή του «*Προσπάθειες εφαρμογής του Νέου Σχολείου στην Ελληνική πραγματικότητα, εν Αθήναις 1936*». Το υπουργείο διαβιβάζει έγγραφο του υφυπουργείου Ασφάλειας και καλεί το ΑΣΕ να εκφέρει γνώμη «*εάν το υπό του εν Πειραιεί υπηρετούντος δημοδιδασκάλου Στρατή Παπαδάκι εκδοθέν βιβλίον [...] περιέχη αντικρατικής ή αντικοινωνικής ιδέας*». ¹²⁸⁹

Το Συμβούλιο εξετάζει ενδελεχώς το βιβλίο ως προς την προώθηση της εθνικής ιδέας, τον πατριωτισμό, τη θρησκευτικότητά του και ως προς τη θέση του απέναντι στον κοινοβουλευτισμό, καθώς και του σκοπού συγγραφής του βιβλίου αυτού, που συνίσταται στο «*να καταδείξη, τι δύναται να επιτύχη ο Έλλην διδάσκαλος χάριν εις τας συγχρόνους μεθόδους αγωγής και διδασκαλίας και υπό τας δυσμενεστάτας συνθήκας υφ' άς λειτουργούσι τα σχολεία της υπαίθρου παρ' ημίν*», παραθέτοντας ακόμη και τις σελίδες στις οποίες θίγεται το κάθε θέμα ξεχωριστά. Αξίζει να σταθούμε σε δυο σημεία της κριτικής που καταθέτει το ΑΣΕ: «*Παραλλήλως προς την Εθνικήν Ιδέαν ο συγγραφεύς φαίνεται πιστεύων εις την ιδέαν της διεθνούς συνεργασίας των λαών, δεν παρέχει δ' όμως εις το βιβλίον αυτού στοιχεία, ότι εθεράπευσε και ταύτην παρά τοις μαθηταίς αυτού*». ¹²⁹⁰

Αναφερόμενος στον πατριωτισμό λέγεται ότι ο συγγραφέας τον αντιλαμβάνεται απαλλαγμένο από σοβινιστικά στοιχεία, δεχόμενος τον πόλεμο μόνο ως αδήριτη ανάγκη και μέσο ανάκτησης ή διατήρησης της ελευθερίας του Γένους. Ούτε ως προς τη θρησκευτικότητα έχει να καταδειχθεί κάτι επιλήψιμο, καθώς αυτή έχει την προσήκουσα θέση στην μορφωτική εργασία, όπως προκύπτει από την περιγραφή της σχολικής ζωής-ομαδικός εκκλησιασμός, επίκαιρη και συστηματική θρησκευτική διδασκαλία, θρησκευτική και φιλανθρωπική δράση-ωστόσο δηλώνεται η χρήση ατυχών εκφράσεων όπως: «*παπαδίστικος χαρακτήρας, και ευλογίες των παπάδων*», οι

¹²⁸⁶ Πράξη 157, 27 Οκτωβρίου 1939, σ. 63.

¹²⁸⁷ στο ίδιο.

¹²⁸⁸ Πράξη 127, 18 Ιουλίου 1940, σ. 178.

¹²⁸⁹ Πράξη 16, 14 Φεβρουαρίου 1939, σ. 127.

¹²⁹⁰ στο ίδιο, σ. 128.

οποίες φανερώνουν ότι ο συγγραφέας δεν τρέφει ανεπιφύλακτο σεβασμό προς όλους τους λειτουργούς της θρησκείας.¹²⁹¹ Τέλος, ως προς τη στάση του συγγραφέα απέναντι στο καθεστώς το Συμβούλιο εκτιμά ότι *«εκφράζεται μετά τινός οξύτητος δια την πολιτικήν και κοινωνικήν κατάστασιν του τόπου, έχει δ' όμως προ οφθαλμών πολιτικόν και κοινωνικόν καθεστώς και ειδικώς το καθεστώς του κοινοβουλευτισμού»*.¹²⁹²

8.4. Διαδικασία έγκρισης νέων διδακτικών βιβλίων

8.4.1. Το καθεστώς κυκλοφορίας σχολικών βιβλίων πριν τη σύσταση του ΟΕΣΒ

Αν και ο νόμος όριζε ότι μόνο εγκεκριμένα βιβλία επιτρεπόταν να κυκλοφορούν στα σχολεία, καθορίζοντας μάλιστα τις ποινές για τις περιπτώσεις παραβίασης του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου -είτε για τους συγγραφείς που διαθέτουν σε κυκλοφορία στα σχολεία αντίτυπο διδακτικού βιβλίου χωρίς άδεια κυκλοφορίας, είτε για τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς που εισάγουν στα σχολεία ή επιτρέπουν να χρησιμοποιούν οι μαθητές τους βιβλία μη εγκεκριμένο ή βιβλίο που στερείται άδειας κυκλοφορίας- εντούτοις από έμμεσες αναφορές αντιλαμβανόμαστε ότι υπήρχαν περιπτώσεις παραβίασης αυτού.¹²⁹³ Βέβαια, πρόκειται για περίοδο που ακόμη δεν έχει θεσμοθετεί το βιβλίο ως προϊόν κρατικού μονοπωλίου.

Ειδικότερα, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος κάνει λόγο για διδάσκοντες, οι οποίοι στις κατώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου υποδεικνύουν στους μαθητές να χρησιμοποιούν ιδιαίτερα θρησκευτικά βιβλία μη εγκεκριμένα από την Ιερά Σύνοδο, τα οποία βρίθουν αναληθειών και ασυναρτησιών. Το ζήτημα φτάνει στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο το οποίο *«παρακαλεί το Σον Υπουργείον όπως ευαρεστούμενον συστήση αυστηρώς εις τους κ. Επιθεωρητάς των δημοτικών σχολείων του Κράτους να διενεργώσι κατά τας επιθεωρήσεις των έλεγχον ακριβή των υπό των μαθητών χρησιμοποιουμένων θρησκευτικών και λοιπών βιβλίων να λαμβάνωσι δε τα υπό του Νόμου καθοριζόμενα αυστηρά μέτρα κατά των διδασκάλων εκείνων, οίτινες ωρώνται καθορίζοντες εις τους μαθητάς την χρήσιν άλλων διδακτικών βιβλίων παρά τα εγκεκριμένα, προκειμένου δε περί των θρησκευτικών και βιβλίων μη εγκεκριμένων υπό του Σου Υπουργείου και υπό της Σης Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος»*.¹²⁹⁴

8.4.2. Σχέδια προκήρυξης *«περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως βιβλίου»*

Αμέσως μετά την ψήφιση του Α.Ν.952/1937 *«περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κ.λπ. βιβλίων»* βάσει του άρθρου 7, το ΑΣΕ συντάσσει πρόταση προς το υπουργείο έγκρισης *«“προκηρύξεως” περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως των Αναγνωστικών βιβλίων του δημοτικού σχολείου»*.¹²⁹⁵

Η προκήρυξη διαρθρώνεται από τα ακόλουθα μέρη: Α) ο τρόπος σύνταξης, 1) ο τρόπος σύνταξης των Αναγνωστικών βιβλίων των πέντε ανώτερων τάξεων του

¹²⁹¹ στο ίδιο, σ.129.

¹²⁹² στο ίδιο.

¹²⁹³ Α.Ν. 5911/1933, *ό.π.*, άρθρο 13, σ. 2197. Μεταξύ των ποινών από τις οποίες απειλείται ο εκπαιδευτικός στην περίπτωση χρήσης μη εγκεκριμένου διδακτικού βιβλίου στο σχολείο αναφέρεται το πρόστιμο ή η προσωρινή απόλυση ή ακόμη και η οριστική απόλυση.

¹²⁹⁴ Πράξη 3, 11 Φεβρουαρίου 1937, σ. 25.

¹²⁹⁵ Πράξη 39, 29 Νοεμβρίου 1937, σσ. 306-335.

δημοτικού σχολείου, α) ο σκοπός αυτών, β) το περιεχόμενο, η μορφή και η οικονομία της ύλης, ο τρόπος έκθεσης των αναγνωσμάτων, η γλώσσα και η ποσότητα της ύλης, 2) ο τρόπος σύνταξης του Αναγνωστικού βιβλίου της Α' τάξης του δημοτικού σχολείου, η δομή και η γλώσσα του, ο σκοπός κάθε μέρους του βιβλίου, οι όροι που πρέπει να πληρούνται κατά τη σύνταξη του πρώτου και του δεύτερου μέρους του Αναγνωστικού, Β) ο χρόνος της προς κρίσιν υποβολής και ο χρόνος της κρίσης.¹²⁹⁶

Συγκεκριμένα, τα Αναγνωστικά χαρακτηρίζονται ως το κυριότατο βοήθημα όλης της διδασκαλίας και αγωγής που συντελείται στο δημοτικό σχολείο, έχουν ως έργο να συντελέσουν στην ανάπτυξη της γλωσσικής και λογοτεχνικής μόρφωσης των μαθητών και της αγάπης τους προς το βιβλίο και παράλληλα αποβλέπουν στο να συγκεντρώσουν και να τονώσουν όλα τα ενδιαφέροντα που καλλιεργούνται στο δημοτικό σχολείο, κυρίως την ενίσχυση της θρησκευτικής διάπλασης, της ηθικής και εθνικής διαπαιδαγώγησης των μαθητών.¹²⁹⁷

Εφόσον πολλαπλοί είναι οι σκοποί που εξυπηρετούν τα Αναγνωστικά, πρέπει να έχουν και ποικιλία περιεχομένου: αναγνώσματα (περιγραφές, διηγήσεις, ιστορήματα, ποιήματα) που ενισχύουν τη θρησκευτική διάπλαση, την ηθική διαπαιδαγώγηση, όπως την ανάπτυξη στα παιδιά ατομικών (αγάπη για τη μόρφωση και την εργασία, πρωτοβουλία και θάρρος για ανάληψη ευθυνών) και κοινωνικών αρετών (φιλαλήθεια, δικαιοσύνη, αλληλεγγύη, συνεργατικότητα, τον σεβασμό της εργασίας του άλλου, τη φιλαλληλία, την αφοσίωση σε κοινωφελή έργα) και την αποτροπή από τις αντίστοιχες ατομικές και κοινωνικές φαυλότητες. Ο ηθικός άνθρωπος τον οποίο στοχεύουν να διαπλάσουν μέσω των Αναγνωστικών αποκαλύπτεται εύγλωττα από το παρακάτω εδάφιο: *«Δεν πρέπει να παραλείπωσι να καταδεικνύωσι και ότι η οδός η άγουσα εις την αρετήν είναι πολλάκις τραχεία και ανάντης και ότι η πραγμάτωσις του αγαθού δεν αμείβεται πάντοτε από των άλλων, τουναντίον δε παραγνωρίζεται και καταδιώκεται και άγει μάλιστα και εις τον στέφανον του μαρτυρίου, ότι δ' όμως πάντοτε γεννά την βαθείαν εσωτερικὴν ικανοποίησιν εις τον ασκούντα αυτό, η οποία κάμνει αληθώς ευδαίμονα τον πράγματι σπουδαίον».*

Συμπερασματικά, τα Αναγνωστικά πρέπει να περιέχουν κατάλληλα αναγνώσματα (παραμύθια, μύθους διαλόγους, παραδόσεις, διηγήσεις, ιστορήματα, ποιήματα κ.λπ.) αναφερόμενα στην ατομική και υπόλοιπη κοινωνική ελληνική ζωή, καλλιεργώντας ως υψηλό ιδανικό των παιδιών την ατομική και κοινωνική αρετή.¹²⁹⁸

Επίσης, δεδομένου ότι η κορύφωση της ηθικής διαπαιδαγώγησης είναι η εθνική διαπαιδαγώγηση, πρέπει να καλλιεργούν ιδιαίτερα την αγάπη προς την ελληνική πατρίδα και το ελληνικό έθνος, να διαπνέονται από πατριωτικό εθνικό φρόνημα, να εικονίζεται μέσω των αναγνωσμάτων η ελληνική ζωή, οι ελληνικές αρετές, τα ιδανικά της ελληνικής φυλής. Να αναφέρονται στην πιστή εκπλήρωση των καθηκόντων του πολίτη, την εθνοφελή δράση και την υπέρ της πατρίδας αυτοθυσία,

¹²⁹⁶ στο ίδιο.

¹²⁹⁷ στο ίδιο, σ. 307.

¹²⁹⁸ Πράξη 39, 29 Νοεμβρίου 1937, σ. 308.

την ελληνική εκπολιτιστική εργασία «[...] και διαγράφοντα ως ύψιστον των παιδων ιδανικόν την υπέρ της πατρίδος και του έθνους θυσίαν».¹²⁹⁹

Ωστόσο, δεν πρέπει να παραμελούν την καλλιέργεια των γενικότερων ανθρωπιστικών σκοπών, χωρίς όμως να υπονομεύεται η έννοια και τα δικαιώματα της πατρίδας και του Έθνους. Να μην περιλαμβάνονται σ' αυτά αναγνώσματα που εκφράζουν μίσος και περιφρόνηση προς τους άλλους λαούς. Κατάλληλα για την ανάπτυξη του πατριωτικού και εθνικού φρονήματος είναι εκείνα στα οποία εκτίθενται «άνευ πάθους οι αγώνες του Έθνους προς τους άλλους, οι καταδεικνύοντες τας αρετάς ημών τε και των αντιπάλων. Η αξία ενός λαού εμφανίζεται τόσον μεγαλύτερα, όσον σπουδαιότατοι είναι οι λαοί, προς τους οποίους ανταγωνίζεται επί οιουδήποτε».¹³⁰⁰

Αναγνώσματα που παρουσιάζουν τα ελαττώματα του ελληνικού χαρακτήρα καλό είναι να παρουσιάζονται λίγα και στις ανώτερες τάξεις, γιατί αυτά γεννούν την απαισιοδοξία, η οποία ως γνωστό παραλύει τις δυνάμεις.¹³⁰¹

Από τα παραπάνω καταδεικνύεται το αξιακό σύμπαν των μελών του ΑΣΕ αλλά και της περιρρέουσας ατμόσφαιρας της εποχής, που διαπερνά τα Αναγνωστικά βιβλία, με πρωτεύοντα τον φρονηματιστικό τους χαρακτήρα. Διαφαίνεται ποιος είναι ο τύπος ατόμου και πολίτη τον οποίο αποσκοπούν να «πλάσουν» μέσω των Αναγνωστικών «εξ απαλών ονύχων» οι εκπαιδευτικές αρχές του τόπου.

Επιπλέον, μέριμνα υπάρχει και για τη μορφή του περιεχομένου των Αναγνωστικών. Επισημαίνεται ότι πρέπει να προσεχθεί το ζήτημα της οικονομίας της συνολικής ύλης και του τρόπου έκθεσης των αναγνωσμάτων αυτού. Υποδεικνύονται τρόποι προκειμένου να έχουν συνοχή, αλληλουχία, εσωτερική ενότητα της ύλης. Τα αναγνώσματα μπορούν να είναι ή πρωτότυπα έργα των συγγραφέων των αναγνωστικών ή αντλημένα από δόκιμα έργα Ελλήνων λογοτεχνών ή τέλος από την ξένη λογοτεχνία (προσαρμοσμένα στην ελληνική ζωή, υφιστάμενα τροποποιήσεις που δεν αλλοιώνουν τη λογοτεχνική τους αξία).¹³⁰²

Δίνονται αναλυτικές υποδείξεις ως προς την ποσότητα της ύλης, και ειδικά του τρόπου σύνταξης του Αναγνωστικού βιβλίου της Α' τάξης (διάρθρωση, σκοπός κάθε μέρους) και προβλέπεται «ο χρόνος της προς κρίσιν υποβολής και ο χρόνος της κρίσεως» των βιβλίων: οι συγγραφείς πρέπει να υποβάλουν το έργο τους ως τις 30 Απριλίου 1938, ενώ η κρίση των υποβληθέντων έργων να ολοκληρωθεί ως τις 30 Ιουλίου 1938.¹³⁰³

Διαπιστώνεται ότι κοινός παρονομαστής των σκοπών τους οποίους καλούνται να υπηρετήσουν τα διδακτικά βιβλία, ιδιαίτερα τα Αναγνωστικά, τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα και η Ιστορία, είναι η εμπύχωση της θρησκευτικής, καλαισθητικής, ηθικής και εθνικής διαπαιδαγώγησης των μαθητών. Παράλληλα, ωστόσο τονίζεται ότι «τα εκ των αναγνωσμάτων αναπτύσσοντα την προς την πατρίδα και το Έθνος αγάπην δεν πρέπει να καλλιεργούν και το μίσος προς τους άλλους λαούς».¹³⁰⁴

¹²⁹⁹ στο ίδιο, σ. 309.

¹³⁰⁰ στο ίδιο, σ. 310.

¹³⁰¹ στο ίδιο, σ. 309-310.

¹³⁰² στο ίδιο, σ. 316.

¹³⁰³ Πράξη 39, 29 Νοεμβρίου 1937, σσ. 321-335.

¹³⁰⁴ Πράξη 40, 7 Δεκεμβρίου 1937, σ. 344.

Ακολουθούν προκηρύξεις και για άλλα διδακτικά βιβλία, των οποίων είναι ανάλογη η δομή, τα θέματα στα οποία εστιάζουν, καθώς και τα χρονικά πλαίσια υποβολής και κρίσης των.

Συνοπτικά το ΑΣΕ αυτή την περίοδο υποβάλλει για έγκριση στο υπουργείο σχέδια προκήρυξης για τον τρόπο σύνταξης, το χρόνο υποβολής βιβλίων αρχικά για τις τρεις κατώτερες τάξεις των 8/τάξιων γυμνασίων, των 5/τάξιων Προγυμνασίων, και των αστικών σχολείων,¹³⁰⁵ καθώς και για τα Αναγνωστικά όλων των τάξεων του δημοτικού.¹³⁰⁶ Σε επόμενη χρονική φάση προκηρύξεις εγκρίνονται για τις ανώτερες τάξεις των 6/τάξιων γυμνασίων Ν.Τ. και 3/τάξιων αστικών σχολείων¹³⁰⁷ αλλά και για τις ανώτερες τάξεις των 6/τάξιων Π.Τ.

Συμπερασματικά, η προκήρυξη του τρόπου σύνταξης των Αναγνωστικών βιβλίων καταδεικνύει το αυστηρά καθορισμένο πλαίσιο εντός του οποίου καλούνται να κινηθούν οι συγγραφείς των σχολικών βιβλίων. Η προκήρυξη, όπως και άλλες που ακολουθούν, ορίζει αυστηρά τόσο την ουσιαστική όσο και την τυπική μορφή των διδακτικών βιβλίων. Ο λεπτομερής καθορισμός των κριτηρίων επιλογής των κειμένων, στην περίπτωση για παράδειγμα των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, του θεματικού τους περιεχομένου, της οργάνωσης και έκτασης της ύλης, των παιδαγωγικών αρχών από τις οποίες πρέπει να διέπονται, των αξιών που καλούνται να καλλιεργήσουν, των γλωσσικών επιλογών, μαρτυρούν ότι πρόκειται για ένα άκαμπτο σύστημα που χαρακτηρίζει το σπουδαιότερο μέσο αγωγής, το σχολικό βιβλίο.

8.4.3. Παράταση προθεσμίας κρίσης βιβλίων

Σε αρκετές περιπτώσεις το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ζητά από το υπουργείο έγκριση παράτασης της προθεσμίας κρίσης των υποβαλλόμενων διδακτικών βιβλίων, επικαλούμενο αφενός τον μεγάλο αριθμό αυτών που πρέπει να εξεταστούν-σε μια περίπτωση γίνεται λόγος για πενήντα τέσσερα, σε άλλη για πάνω από ενενήντα-και τον ανεπαρκή χρόνο αφετέρου, προσθέτοντας ότι τα βιβλία που θα εγκριθούν δεν πρόκειται να χρησιμοποιηθούν κατά το τρέχον σχολικό έτος.¹³⁰⁸ Το βεβαρημένο πρόγραμμα του ΑΣΕ, το οποίο εκτός του ότι είναι επιφορτισμένο με τις κρίσεις των βιβλίων αλλά και με την επιθεώρηση των Π.Α., αποτελεί τον λόγο που το συμβούλιο αιτείται παράταση προθεσμίας.¹³⁰⁹

¹³⁰⁵ στο ίδιο, σ. 336, Πράξη 42, 14 Δεκεμβρίου 1937, σ. 357, 365, Πράξη 44, 21 Δεκεμβρίου 1937, σ. 377, Πράξη 2, 11 Ιανουαρίου 1938, σ.12, Πράξη 4, 18 Ιανουαρίου 1938, σ. 41, Πράξη 6, 25 Ιανουαρίου 1938, σ. 63, 68, Πράξη 7, 27 Ιανουαρίου 1938, σ. 79, Πράξη 8, 31 Ιανουαρίου 1938, σ. 84, Πράξη 129, 21 Δεκεμβρίου, 1938, σ. 183.

¹³⁰⁶ Πράξη 39, 29 Νοεμβρίου 1937, σσ. 306, 318.

¹³⁰⁷ Πράξη 158, 31 Οκτωβρίου 1939, σ. 109-111, Πράξη 160, 3 Νοεμβρίου 1939, σ. 137-140, Πράξη 163, 7 Νοεμβρίου 1939, σ. 157-161, Πράξη 165, 14 Νοεμβρίου 1939, σ. 209, Πράξη 168, 21 Νοεμβρίου 1939, σ. 227, Πράξη 172, 28 Νοεμβρίου 1939, σ. 266, 269, Πράξη 174, 30 Νοεμβρίου 1939, σ. 281, Πράξη 177, 5 Δεκεμβρίου 1939, σ. 301, Πράξη 181, 12 Δεκεμβρίου 1939, σ. 323, Πράξη 184, 14 Δεκεμβρίου 1939, σ. 342, Πράξη 186, 19 Δεκεμβρίου 1939, σ. 354, Πράξη 189, 28 Δεκεμβρίου 1939, σ. 379, Πράξη 166, 24 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 92-98, Πράξη 170, 1 Οκτωβρίου 1940, σ. 132-137, Πράξη 176, 8 Οκτωβρίου 1940, σ. 172-175, Πράξη 180, 17 Οκτωβρίου 1940, σ. 204-206, Πράξη 197, 14 Νοεμβρίου 1940.

¹³⁰⁸ Πράξη 10, 24 Ιανουαρίου 1939, σ. 50 και Πράξη 41, 18 Απριλίου 1939, σ. 329.

¹³⁰⁹ Πράξη 47, 5 Μαΐου 1939, σ. 15.

8.4.4. Κρίσεις διδακτικών βιβλίων – εγκριθέντα - βραβευθέντα

8.4.4.1. Περιγραφή διαδικασίας - μέλη που απαρτίζουν την επιτροπή κρίσης σχολικών βιβλίων

Στην κρίση των διδακτικών βιβλίων βάσει νόμου (άρθρο 7 του Α.Ν. 952/1937) ορίζεται να παρίσταται και ένα μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΟΕΣΒ. Το πρόσωπο που επιλέγεται από το Διοικητικό Συμβούλιο να συμμετάσχει στην κρίση των διδακτικών βιβλίων των δύο πρώτων τάξεων των σχολείων Μ.Ε. νέου τύπου είναι ο Σπ. Μαλασπίνας.¹³¹⁰ Το ίδιο όργανο καθορίζει τα βραβεία που πρόκειται να απονεμηθούν στους συγγραφείς των εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων.¹³¹¹

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο επικαλούμενο το άρθρο 7 του Α.Ν. 952 /1937 «περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κτλ. Βιβλίων»¹³¹² προτείνει στο υπουργείο να κληθούν για συμμετοχή στην κρίση των υποβαλλόμενων διδακτικών βιβλίων των δυο κατώτερων τάξεων των 8/ταξίων γυμνασίων και αστικών σχολείων προσωπικότητες του εκπαιδευτικού χώρου, όπως καθηγητές πανεπιστημίου, του Πρότυπου διδασκαλείου Μ.Ε., της Μαρασλείου Π.Α., του Πειραματικού σχολείου Αθηνών και Γεν. επιθεωρητές. Ενδεικτικά αναφέρουμε, για τα βιβλία της Ιστορίας τους Γρ. Καρύδη, υποδιευθυντή της Μαρασλείου Π.Α., Νικ. Βλάχο, έκτακτο καθηγητή της Ιστορίας στο Εθνικό πανεπιστήμιο Αθηνών και Δ. Μισυρλή, Γεν. επιθεωρητή Μ.Ε. της Ε' εκπαιδευτικής περιφέρειας.¹³¹³ Κατόπιν το υπουργείο εγκρίνει τη συμμετοχή στην κρίση των διδακτικών βιβλίων των εν ενεργεία εκπαιδευτικών που είχαν προταθεί από το ΑΣΕ.¹³¹⁴

Ενδεικτικά, παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό εδάφιο, από το αιτιολογικό τεκμηρίωσης έγκρισης ενός βιβλίου, το οποίο στερεοτυπικά συνοδεύει όλα τα εγκριθέντα βιβλία: «*Λαβών υπόψη παρατηρήσεις πάντων των μελών του (αναφορά στοιχείων ταυτότητας βιβλίου) συμπεριληφθείσης εις ιδίαν περί αυτού έκθεσιν, ευρίσκει, ότι το βιβλίον τούτο, μολονότι έχει και τινάς ατελείας, μνημονευμένας εν τη ανωτέρω εκθέσει, ουχ ήττον έχει πολλάς και σημαντικές αρετάς ως προς την εκλογήν της ύλης, την διάταξιν και τον τρόπον της εκθέσεως αυτής, ήτις είναι λίαν εποπτική, ζωντανή, θερμή και επαγωγός, είναι δε πολύ ανώτερον πάντων των συνυποβληθέντων και εν τοις ως ανωτέρω μνημονευθέντων ομοίων διδακτικών βιβλίων [...]*».¹³¹⁵

Βέβαια, υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις μη έγκρισης ως κατάλληλου βιβλίου κατά τον διαγωνισμό από τα υποβαλλόμενα προς κρίση, όπως αυτό της Ιστορίας Β' τάξης των αστικών σχολείων, οπότε το ΑΣΕ γνωματεύει να γίνει χρήση του

¹³¹⁰ Πράξη 58, 23 Ιουλίου 1938, σ. 309.

¹³¹¹ Πράξη 8, 31 Ιανουαρίου 1938, σ. 83.

¹³¹² Στο άρθρο ορίζεται μεταξύ άλλων ότι το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαίδευσης δικαιούται να ζητήσει για την κρίση εξειδικευμένων βιβλίων, τη γνώμη καθηγητών πανεπιστημίου ή άλλων ειδικών με την έγκριση του υπουργού Εθνικής Παιδείας.

¹³¹³ Πράξη 44, 3 Ιουνίου 1938, σ. 167.

¹³¹⁴ Πράξη 46, 9 Ιουνίου 1938, σ. 181-184, και Πράξη 120, 3 Δεκεμβρίου 1938, σ.111. Αντίστοιχα ορίζονται αργότερα εκπαιδευτικοί και για την κρίση των διδακτικών βιβλίων της Γ' τάξης των 8/ταξίων γυμνασίων κ.λπ., στο Πράξη 62, 6 Ιουνίου 1939, σ. 134.

¹³¹⁵ Πράξη 51, 10 Μαΐου 1939, σ. 62-63. Αναλυτικός πίνακας των εγκριθέντων βιβλίων Νεοελληνικών αναγνωσμάτων και Ιστορίας των τριών κατώτερων τάξεων των 8/ταξίων γυμνασίων, προγυμνασίων και αστικών σχολείων, των Αναγνωστικών και Συμπληρωμάτων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων δημοτικού στο Παράρτημα.

εγκεκριμένου για τη Β' τάξη των 8/τάξιων γυμνασίων.¹³¹⁶ Παρόμοια, αναφορικά με το διδακτικό βιβλίο Ιστορίας Α' τάξης αστικών σχολείων, το ΑΣΕ ενημερώνει ότι η διδασκαλία θα γίνεται *«άνευ διδακτικού βιβλίου, καθότι εγχειρίδιον προοριζόμενον ειδικώς δια την τάξιν ταύτην και ανταποκρινόμενον εις την υπό του Ε.Α.Π. των αστικών σχολείων οριζομένην ιστορικήν ύλην, δεν υπάρχει προς το παρόν, εκ δε των λοιπών διδακτικών βιβλίων Ιστορίας, των εγκεκριμένων δια τας επί μέρους τάξεις των διαφόρων σχολών Μ. Εκπαιδεύσεως, ουδέν είναι κατάλληλον προς χρήσιν των μαθητών, των φοιτώντων εις την Α' τάξιν των τριταξίων Αστικών σχολείων»*.¹³¹⁷

8.4.4.2. Καθυστερήση

Παρότι η διαδικασία έγκρισης για αρκετά σχολικά βιβλία είχε ολοκληρωθεί, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο δηλώνει ότι *«τα εγκριθέντα διδακτικά βιβλία προς χρήσιν των μαθητών των δύο κατώτερων τάξεων των 8/ταξίων Γυμνασίων, των Προγυμνασίων και των Αστικών Σχολείων δεν θα καταστή δυνατόν να ευρίσκονται εις χείρας των μαθητών άμα τη ενάρξει των μαθημάτων κατά το αρξάμενον σχολικόν έτος»*. Προτείνεται στο υπουργείο να κοινοποιήσει εγκαίρως στους διευθυντές των σχολείων, *«ώστε εις ουδεμίαν προμήθειαν διδακτικών βιβλίων να προβώσιν οι μαθηταί των ειρημένων τάξεων, των σχολείων τούτων προκειμένου να κυκλοφορήσωσι μέχρι τέλους του προσεχούς μηνός τα δια ταύτας προοριζόμενα εγκριθέντα διδακτικά βιβλία»*.¹³¹⁸

Ειδικότερα, για τη διεξαγωγή της διδακτικής εργασίας στις δύο κατώτερες τάξεις των σχολείων της Μ.Ε. Ν.Τ., το ΑΣΕ προτείνει *«α) η διδακτική εργασία εις το μάθημα των Νέων Ελληνικών εν μεν τη Β' τάξει των 8/ταξίων Γυμνασίων, Προγυμνασίων και Αστικών σχολείων πρέπει να διεξαχθή επί τη βάσει του εν τη προηγουμένη τάξει χρησιμοποιηθέντος υπό των μαθητών αναγνωστικού βιβλίου, του εγκεκριμένου δια την Ε' τάξιν των δημοτικών σχολείων»*.¹³¹⁹ Αντίστοιχα, στην Α' τάξη των παραπάνω σχολείων να χρησιμοποιηθεί το Αναγνωστικό της Δ' δημοτικού, για το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών της Β' τάξης συστήνεται η χρήση του βιβλίου της προηγούμενης τάξης του Γ. Ζούκη. Τέλος, *«η διδακτική εργασία εις τα λοιπά μαθήματα πρέπει να διεξαχθή προφορικώς και εποπτικώς»*.¹³²⁰

8.5. Παράταση ισχύος βιβλίων

Η παράταση ισχύος εγκεκριμένων σχολικών βιβλίων των οποίων η ισχύς έγκρισης έχει λήξει είναι μια πρακτική η οποία υιοθετήθηκε αρκετές φορές Ως αιτιολογία της παράτασης ισχύος έγκρισης των βιβλίων δηλώνεται η πίεση χρόνου, γιατί δεν έχει ολοκληρωθεί η διαδικασία υποβολής, κρίσης και τύπωσης. Με επείγον έγγραφο του υπουργείου καλείται το ΑΣΕ να γνωστοποιήσει ποια από τα εγκεκριμένα βιβλία του δημοτικού σχολείου των ετών 1934 και 1936 κρίνονται ως κατάλληλα για να ισχύσουν ως εγκεκριμένα Αναγνωστικά και κατά το σχ. έτος 1938-39, δεδομένου ότι, επειδή δεν υπήρχε χρόνος, δεν κατέστη δυνατό να πραγματοποιηθεί η προκήρυξη του διαγωνισμού για έγκριση Αναγνωστικών βιβλίων για τους μαθητές των δημοτικών

¹³¹⁶ Πράξη 112, 3 Νοεμβρίου 1938, σ. 61.

¹³¹⁷ Πράξη 157, 27 Οκτωβρίου 1939, σ. 58.

¹³¹⁸ Πράξη 102, 29 Σεπτεμβρίου 1938, σ. 227.

¹³¹⁹ στο ίδιο, σ. 228.

¹³²⁰ στο ίδιο, σ. 229.

σχολείων κατά το προσεχές σχολικό έτος 1938-39, γνωματεύει ότι όλα τα εγκεκριμένα Αναγνωστικά των δημοτικών σχολείων των ετών 1934 και 1936 μπορούν να ισχύσουν ως εγκεκριμένα και για το σχ. έτος 1938-39.¹³²¹

Η ίδια τακτική εφαρμόζεται και για τα βιβλία που απευθύνονται στους μαθητές των 6/τάξιων γυμνασίων Π.Τ., οπότε και δίνεται ένας χρόνος παράταση για το σχολικό έτος 1939-40 για τις τάξεις των σχολείων αυτού του τύπου.¹³²² Η λύση αυτή προκρίνεται και την επόμενη σχολική χρονιά για ορισμένα βιβλία, γι' αυτά που πρώτη φορά κυκλοφόρησαν κατά το σχολικό έτος 1938-39, των οποίων δεν είχε αρθεί ήδη η κυκλοφορία λόγω μεταρρυθμίσεων που είχαν επέλθει τελευταία στη Μ.Ε. και για τα οποία η πρώτη τριετία έγκρισης λήγει μετά από το σχολικό έτος 1940-41. Προτείνεται η παράταση ορισμένων, όπως του Αναγνωστικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, των Εκλογών από αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, της Γραμματικής της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και της Πρακτικής Γεωμετρίας. Από τα υπόλοιπα βιβλία, δηλαδή της Γεωγραφίας Β' γυμνασίου, της Ιστορίας Αρχαίας Ελλάδας Α' γυμνασίου και της Φυσικής και Χημείας που προοριζόταν αρχικά για την Α' τάξη των τέως 5/τάξιων αστικών σχολείων και χρησιμοποιήθηκαν στην Α' του 6/ταξίου γυμνασίου Ν.Τ., «ορθόν είναι να μην παραταθή η έγκρισις πέραν της υπό του νόμου οριζομένης τριετίας, εφόσον ταύτα προεκηρύχθησαν και συνεγράφησαν υπό συνθήκας άλλας ή αι σήμερον κρατούσαι, είτε από εκπαιδευτικής είτε από γενικωτέρας απόψεως».¹³²³ Ωστόσο αργότερα, μετά από έγγραφο που έχει λάβει από το υπουργείο, αναφερόμενο στην προαναφερθείσα Πράξη επαναπροκήρυξης των βιβλίων, το ΑΣΕ δηλώνει ότι «ενδείκνυται εκ των περιστάσεων και όλως εξαιρετικώς η επί εν εισέτι έτος παράτασις εγκρίσεως και των εν λόγω βιβλίων, διότι επαναπροκήρυξις αυτών πλην άλλων θέλει επιφέρει και ζημίας εις τον ΟΕΣΒ».¹³²⁴

8.6. Μεταβολές εκπαίδευσης και σχολικά βιβλία

Οι μεταβολές στη δομή της εκπαίδευσης έχουν αντίκτυπο στα σχολικά βιβλία. Αρχικά, παρόλο που προκηρύσσεται η υποβολή και κρίση διδακτικών βιβλίων προοριζόμενων για τα 8/τάξια γυμνάσια, επειδή το προηγούμενο καθεστώς των 6/τάξιων γυμνασίων Π.Τ. καταργείται βαθμιαία, και πρόκειται να «εξακολουθήσουν λειτουργούσαι επί ικανόν έτι χρόνον», το υπουργείο ζητά από το ΑΣΕ την υποβολή σχετικής προκήρυξης συγγραφής σχολικών βιβλίων «δια τας τέσσαρας ή τρεις ανωτέρας τάξεις των εξαταξίων Γυμνασίων»,¹³²⁵ τα οποία εγκρίνονται ένα χρόνο αργότερα.¹³²⁶ Επίσης, βιβλία που συντάχθηκαν και εγκρίθηκαν ως κατάλληλα για τη διδασκαλία και χρήση σε μια ορισμένη τάξη, με τη μετατροπή των 8/τάξιων γυμνασίων σε 6/τάξια και των 5/ταξίων αστικών σχολείων σε 3/τάξια καθίστανται ασύμβατα με το ισχύον Α.Π. Για παράδειγμα, «της Φυσικής και Χημείας της προορισθείσης αρχικώς δια την Α' τάξιν των τέως Πενταταξίων Αστικών Σχολείων και

¹³²¹ Πράξη 22, 17 Μαρτίου 1938, σσ. 219-220.

¹³²² Πράξη 67, 14 Ιουνίου 1939, σ. 169.

¹³²³ Πράξη 186, 19 Δεκεμβρίου 1939, σ. 363.

¹³²⁴ Πράξη 202, 26 Νοεμβρίου 1940, σ. 326.

¹³²⁵ Πράξη 62, 6 Ιουνίου 1939, σ. 135.

¹³²⁶ Πράξη 107, 25 Ιουνίου 1940, σσ. 26-27 και Πράξη 123, 10 Ιουλίου 1940, σσ. 152-157, για τα βιβλία Ιστορίας και Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων.

χρησιμοποιουμένης από του τρέχοντος έτους σχολικού έτους εις την Α' του εξατάξιου γυμνασίου νέου τύπου[...]».¹³²⁷

Να επισημανθεί ότι, αν και το αστικό σχολείο είναι ένας άλλος τύπος σχολείου που καλούνταν να υπηρετήσει διαφορετικούς στόχους, ωστόσο το καθεστώς αξιοποιεί σ' αυτό διδακτικά βιβλία που έχουν συνταχθεί και συνάδουν με το Α.Π. των 6/τάξιων γυμνασίων Ν.Τ. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, με βάση το σχέδιο Β.Δ «περί προγράμματος διδασκτέων μαθημάτων εις τους μαθητές των Αστικών Σχολείων», γνωματεύει ότι για χρήση των μαθητών της Α' τάξης των 3/τάξιων αστικών σχολείων Ν.Τ. είναι κατάλληλα ορισμένα από τα εγκεκριμένα βιβλία για τα εξατάξια γυμνάσια Ν.Τ.¹³²⁸ Επιπλέον, αν και έχει θεσμοθετηθεί στη Μ.Ε. το 6/τάξιο γυμνάσιο Ν.Τ., υφίστανται κρίση και επιλέγονται βιβλία και για τα 6/τάξια γυμνάσια Π.Τ.,¹³²⁹ επειδή ακόμη λειτουργούν σ' αυτά ορισμένες τάξεις.

Η «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση» δεν αφήνει ανεπηρέαστη την οργάνωση της ύλης των γνωστικών αντικειμένων. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο κάνει ειδική μνεία στις επιπτώσεις της «τελευταίας μεταρρυθμίσεως εν τη Μέση εκπαίδευσει» στο μάθημα της Ιστορίας, το οποίο συμπτύχθηκε αναγκαστικά σε εξαετή κύκλο. Απόρροια αυτού ήταν το κεφάλαιο που αναφέρονταν στον Μ. Αλέξανδρο και το οποίο προβλεπόταν να διδαχθεί στην Γ' τάξη του οκτατάξιου γυμνασίου, να τεθεί στη Β' του εξατάξιου γυμνασίου Ν.Τ. και να συμπεριληφθεί στα προοριζόμενα για την τάξη αυτή διδακτικά βιβλία Ιστορίας. Επειδή όμως οι μαθητές, οι οποίοι φοιτούσαν στη Γ' τάξη του εξατάξιου γυμνασίου Ν.Τ., δεν είχαν διδαχθεί το σχετικό κεφάλαιο, καθώς την προηγούμενη χρονιά παρακολουθούσαν το ισχύον πρόγραμμα του οκτατάξιου, «ανάγκη εξαιρετική κατά το παρόν σχολικόν έτος, να διδαχθώσι τούτο εις την Γ' τάξιν του εξατάξιου Γυμνασίου. Οι μαθητές θα διδαχθώσι το κεφάλαιον τούτο άνευ χρήσεως εγχειριδίου [...]».¹³³⁰

Οι νομοθετικές ρυθμίσεις που ορίζουν την γλώσσα διδασκαλίας στη Στοιχ. και Μ.Ε. αποτελούν μια ακόμη πτυχή των εκπαιδευτικών μεταβολών, οι οποίες εύλογα επηρέασαν τη γλώσσα συγγραφής των διδακτικών βιβλίων. Εξαιτίας της τροποποίησης του Β.Δ. 18/10/1937 για το Α.Π. της Α' και Β' τάξης των 8/τάξιων γυμνασίων, των 5/τάξιων προγυμνασίων και αστικών σχολείων,¹³³¹ το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο προκηρύσσει για έγκριση τη σύνταξη και κρίση Συμπληρώματος των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων της Α' και Β' τάξης. Σκοπός αυτών των Συμπληρωμάτων είναι «η συνέχιση της ενασχολήσεως των μαθητών των δύο κατώτερων τάξεων των σχολείων Μ. εκπαίδευσης με την εν τω δημοτικώ σχολείω καλλιεργηθείσαν δημοτικήν γλώσσαν [...]». Ως χρόνος υποβολής των Συμπληρωμάτων από τους συγγραφείς ορίζεται η 31^η Μαρτίου 1939 και η κρίση

¹³²⁷ Πράξη 186, 19 Δεκεμβρίου 1939, σ. 362.

¹³²⁸ Πράξη, 144, 5 Οκτωβρίου 1939, σσ. 381-382.

¹³²⁹ Πράξη 119, 5 Ιουλίου 1940, σ. 117.

¹³³⁰ Πράξη 145, 9 Οκτωβρίου 1939, σ. 382-383.

¹³³¹ Πράξη 124, 9 Δεκεμβρίου 1938, σ. 142: τροποποίηση του Αναλυτικού και Ωρολογίου Προγράμματος της Α' τάξης των γυμνασίων, που σχετίζεται με το μάθημα των Νέων Ελληνικών, που διδάσκεται για 10 ώρες την εβδομάδα, με κείμενα γραμμένα στην απλή καθαρεύουσα και μερικά από αυτά στη δημοτική.

τους ως το τέλος Ιουνίου 1939.¹³³² Ανάλογα Συμπληρώματα εγκρίθηκαν και για τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα Ε' και ΣΤ' δημοτικού.¹³³³

Η γενική εντύπωση από τα παραπάνω είναι ότι όσο και αν το καθεστώς θέλει να δώσει την εντύπωση ότι προσπαθεί να βάλει σε τάξη την εκπαίδευση, ότι προγραμματίζει την εκδοτική εργασία,¹³³⁴ το μόνο που αναμφίβολα πετυχαίνει είναι η απορρύθμιση και αταξία.

8.7. Αξιολογικές κρίσεις - προβλήματα

8.7.1. Κρίσεις για τα εκδιδόμενα σχολικά βιβλία

Στο αρχείο εντοπίστηκαν αναφορές μέσω των οποίων διατυπώνονται θετικές κρίσεις για την ποιότητα των τυπωμένων με το νέο καθεστώς του ΟΕΣΒ σχολικών βιβλίων, όπως αυτή του γυμνασιάρχη Καλάμου: «[...] είναι καλώς εκτυπωμένα και βιβλιοδετημένα και ότι το μόνον, όπερ δύναται τις να κατακρίνη, είναι η αυστηρά καθαρεύουσα η παρατηρουμένη εις τα βιβλία των μικρών τάξεων».¹³³⁵ Μπορεί ο συγκεκριμένος γυμνασιάρχης να εκφράζει αυτή τη θετική σε γενικές γραμμές κρίση, αλλά διαπιστώνεται από άλλες αναφορές ότι ο μεγάλος αριθμός των βιβλίων και η πίεση του χρόνου προκειμένου να ολοκληρωθεί η διαδικασία τύπωσης επηρεάζει την ποιότητά τους, με αποτέλεσμα να παρεισφρήσουν πολλά τυπογραφικά παροράματα. Στο αρχείο αναφέρεται η περίπτωση των βιβλίων «Ξενοφώντος Κύρου Αναβάσεως», «Εκλογών εξ Αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων» και «Αναγνωστικόν της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσης». Εκφράζεται η άποψη ότι δεν επιτρέπεται να βρίσκονται στα χέρια μαθητών, και μάλιστα αρχάριων, αρχαία κείμενα με σφάλματα: «είναι δε τοιοῦτα τα σημειωθέντα εν τοις άνω βιβλίοις παροράματα, ώστε και την εργασίαν των μικρών μαθητών θα δυσχεράνωσι [...]. Αλλά και δια διδακτικούς λόγους άστοχον είναι να δίδονται εις τον μαθητήν βιβλία γέμοντα αβλεπημάτων δι' ά ούτος ασφαλώς θα επετιμάτο, αν παρετηρούντο εις τας γραπτάς αυτού εργασίας». Γι' αυτό προτείνεται «να καταβάλληται ήδη κατά την εκτύπωσιν πάσα φροντίς, θεωρουμένων των δοκιμίων υπό ασκημένου διορθωτού, απαραίτητως δε φιλολόγου».¹³³⁶

Εκφράζεται η άποψη ότι η κατάσταση αυτή θα προκαλέσει επιφυλάξεις μεγαλύτερες, εφόσον τα βιβλία εκδίδονται και πωλούνται από κρατικό Οργανισμό. Σημειώνεται ότι «Εάν εις τινα των προ της εφαρμογής του Α.Ν. 952/1937 περί Ο.Ε.Σ.Β. επιμελεία ιδιωτικών επιχειρήσεων εκδοθέντα αρχαία κείμενα, δεν υπάρχουν τοςάυτα και τοιαύτα τυπογραφικά παροράματα, δυνατόν και να δημιουργηθή εις τους γονείς και καθηγητάς η εντύπωση, ότι η ανάληψις της εκδόσεως των σχολικών βιβλίων υπό του Κράτους εγένετο εις βάρος του ποιού της εργασίας και ότι η κρατικοποίησις εν προκειμένω αποτελεί οπισθοδρόμησιν του οικείου Οργανισμού εις μόνην την οικονομικήν πλευράν αποβλέποντος».¹³³⁷

Οι λύσεις που προκρίνονται είναι να μην κυκλοφορήσουν τα παραπάνω βιβλία, ως έχουν. Αν όμως άλλοι λόγοι αναφερόμενοι είτε στον διαθέσιμο χρόνο, τα υλικά ή

¹³³² Πράξη 1, 2 Ιανουαρίου 1939, σ. 2-3.

¹³³³ Πράξη 7, 12 Ιανουαρίου 1939, σ. 34-35.

¹³³⁴ Πράξη 186, 19 Δεκεμβρίου 1939, σ. 363.

¹³³⁵ Πράξη 165, 14 Νοεμβρίου 1939, σ. 197.

¹³³⁶ Πράξη 131, 23 Ιουλίου 1940, σ. 225.

¹³³⁷ στο ίδιο, σ. 226.

τεχνικά κ.ά. καθιστούν δυσχερή είτε την αντικατάσταση των τυπογραφικών φύλλων που περιέχουν τα σφάλματα, είτε την αχρήστευση ολόκληρου του βιβλίου, τότε «θα ηδύναντο όλως εξαιρετικώς να κυκλοφορήσωσι τα δύο πρώτα βιβλία τούτων-Ξενοφώντος Ανάβασις και Εκλογαί εξ αρχαίων συγγραφέων, αποστελλομένης εγκαίρως εγκυκλίου, υποδεικνυούσης τίνα κεφάλαια δέον να μη γίνωσι υποκείμενον επεξεργασίας (τα παρέχοντα σφάλματα)». Η πρόταση για το Αναγνωστικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας είναι διαφορετική, γιατί και η αναλογία των σφαλμάτων προς τον αριθμό των σελίδων είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι στα δύο άλλα και «η φύσις του βιβλίου είναι τέτοια ώστε να αποκλείονται παραλείψεις και υπερπηδήσεις και οι χρησιμοποιούντες αυτό μαθηταί είναι τελείως αρχάριοι». ¹³³⁸

Ανάλογη χαρακτηριστική περίπτωση σφαλμάτων, που προκαλεί μάλιστα τη διενέργεια ανακρίσεων από την Εκπαιδευτικό Σύμβουλο και μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου Σ.Γεδεών προκειμένου να εξευρεθούν οι υπεύθυνοι, είναι αυτή του βιβλίου «Στοιχεία Φυσικής και Χημείας», Β' τάξης αστικών σχολείων του Δ. Τασμασφύρου, με αφορμή τα παρατηρούμενα επιστημονικά, γλωσσικά και τυπογραφικά αβλεπήματα. Το ΑΣΕ καλούμενο από το υπουργείο να τοποθετηθεί για τη βαρύτητα των επιστημονικών σφαλμάτων, των διδακτικών συνεπειών αυτών, όπως και των κάθε φύσης τυπογραφικών παροραμάτων, παρατηρεί ότι στο βιβλίο τα αβλεπήματα «είναι δυσαναλόγως πολλά δια βιβλίον διδακτικόν, εκτυπούμενον επιμελεία του Κράτους, ότι δε ένα εξ αυτών, ευτυχώς ολίγα, μειώνουσι την επιστημονικήν εμφάνισιν αυτού, [...]ότι το διδακτικόν βιβλίον, εκτυπούμενον επιμελεία Κρατικού Οργανισμού, έδει να μη παρουσιάζη την εικόνα, την οποίαν παρουσιάζουν τα προ της ιδρύσεως τούτου υπό ενίων ιδιωτών εκτυπούμενα διδακτικά βιβλία». ¹³³⁹

Δεδομένου ότι οι μαθητές δεν μπορούν να διδαχθούν μάθημα, όπως η Φυσική και η Χημεία, με σπουδαία θέση σε σχολεία που έχουν κατεύθυνση προεπαγγελματική, και καθώς το εν λόγω βιβλίο προάγει τη μεθοδική και διδακτική εργασία μέσω των πολυπληθών του ασκήσεων, από την άλλη καθώς δεν υπάρχει ο απαιτούμενος χρόνος για ανατύπωσή του, δεν επιλέγεται η λύση της αχρήστευσής του. Συστήνεται αυτό να κυκλοφορήσει «εξαιρετικώς μόνον κατά το τρέχον σχολικόν έτος» και με συγκεκριμένους όρους: να εκτυπωθεί πίνακας των κυριότερων αβλεπημάτων του βιβλίου, «επικολλώμενος εις το τέλος του βιβλίου» και οι μαθητές να διορθώσουν τα καταγραφόμενα αβλεπήματα πάνω στο βιβλίο πριν την έναρξη της χρήσης του. ¹³⁴⁰

Διαπιστώνεται από τα παραπάνω ότι η γενική αναστάτωση που προκαλείται από τη σωρεία μεταβολών στον τύπο των σχολείων, έχουν επίπτωση στην ποιότητα της παρεχόμενης γνώσης. Η πρόθεση του υπουργείου να διεισδύσει στον χώρο του σχολείου μέσω του κυριότατου «εργαλείου», του σχολικού βιβλίου, πάση θυσία, δίχως να εκτιμάται αν οι συνθήκες το επιτρέπουν, είναι πασιδηλη.

Αυτές τις δυσλειτουργίες, που προκύπτουν ως απότοκο των αλληπάλληλων μεταβολών, επισημαίνει και το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Με αφορμή προβλήματα που ανακύπτουν από την εισαγωγή στα βιβλία των Αναγνωστικών κειμένων στη

¹³³⁸ Πράξη 131, ό.π., σ. 226.

¹³³⁹ Πράξη 181, 22 Οκτωβρίου 1940, σσ. 207-208.

¹³⁴⁰ στο ίδιο, σ. 208.

δημοτική γλώσσα, κατόπιν της επέκτασης της διδασκαλίας της στις ανώτερες τάξεις του δημοτικού, προτείνει προς το Υπουργείο: «[...] προς αποφυγήν αλλεπάλληλων μεταβολών και συνεχών τροποποιήσεων, αίτινες πλην των άλλων θα είναι και οικονομικώς επιζήμιοι δια τον Ο.Ε.Σ.Β. ορθόν είναι, όπως πάσα τροποποίησις των αναγνωστικών τούτων είτε προς αναλογίαν μεταξύ καθαρευούσης και δημοτικής, ως και διαφόρων άλλων λεπτομερειών αναφερομένων εις την διατύπωσιν, τα λεξιλόγια [...] είτε άλλης φύσεως, επακολουθήση κατόπιν ελέγχου γινομένου εν τη πράξει – εφ’ όσον άλλως κατά τα παρελθόντα έτη εφηρμόζετο άλλο πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας».¹³⁴¹

Όλες αυτές οι παθογένειες δεν αφήνουν αδιάφορο το καθεστώς, που προβαίνει σε κριτική του τρόπου με τον οποίο εγκρίθηκαν και τυπώθηκαν τα σχολικά βιβλία: «εν μεγάλη σπουδή, γεγονός όπερ έσχεν επίδρασιν εις βάρος της αρτίας εμφανίσεως και της εγκαίρου κυκλοφορίας αυτών εις τα σχολεία».¹³⁴² Προτείνεται μάλιστα, προκειμένου να εκλείψουν τα άτοπα ταύτα, τα δύο Συμβούλια, αυτό του ΑΣΕ και το Διοικητικού Συμβουλίου του ΟΕΣΒ να συνεδριάζουν από κοινού και να αποφασίζουν για τα ενδεικνυόμενα μέτρα, προκειμένου «την πρώτην προσεχούς Ιουλίου να είναι έτοιμα προς κυκλοφορίαν άπαντα τα βιβλία του Οργανισμού».¹³⁴³

8.7.2. Κρίσεις του τρόπου λειτουργίας του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο απασχόλησαν περιπτώσεις αμφισβήτησης της αξιοκρατικής διαδικασίας, που τηρήθηκε κατά την επιλογή έγκρισης και βράβευσης των διδακτικών βιβλίων. Ενδεικτικά, παραθέτουμε την υπόθεση του Ι. Φωκίτου, διδάκτορα της Ελληνικής και Γαλλικής Φιλολογίας σχετικά με την κρίση των βιβλίων της Γαλλικής γλώσσας. Φαίνεται πως η γλώσσα που χρησιμοποίησε ο κατήγορος ήταν ιδιαίτερα επικριτική, «Ότι θα είχε ακόμη να προσθέση το ΑΣΕ είνε η λύπη ην αισθάνεται διότι εις τέως λειτουργός της Εκπαιδεύσεως επιτρέπει εις εαυτόν να εκφράζηται κατά τρόπον ήκιστα ευλαβή και ουδαμώς προσήκοντα προκειμένου περι των μελών του ΑΣΕ εις τα οποία τολμά να αποδίδει μομφάς [...]».¹³⁴⁴

Το ΑΣΕ καλούμενο από το υπουργείο παραθέτει εξηγήσεις σχετικά με τον τρόπο που έλαβε χώρα η διαδικασία έγκρισης του βιβλίου: «το ΑΣΕ εφρόντισε πάντοτε να εκλέγη τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς δια την κατάρτισιν των Κρατικών επιτροπών δια τα διδακτικά βιβλία μεταξύ των αρίστων, τούτο δ’ έπραξε προκειμένου και περι των βιβλίων δια την διδασκαλίαν της Γαλλικής γλώσσης [...] αι αιτιάσεις του ως άνω τέως καθηγητή της Γαλλικής γλώσσης [...] ουδέν στήριγμα δύνανται να έχωσι, δεδομένου ότι αι αποφάσεις δια τα διδακτικά βιβλία ελήφθησαν κατά παμψηφίαν και ότι κριταί δια ταύτα πλην του καθ’ ου στρέφεται ο αιτών, ήσαν πάντα τα μέλη του Συμβουλίου».¹³⁴⁵ Παρόμοια, διαμαρτύρεται και ο συγγραφέας του βιβλίου «Γραμματική της Λατινικής γλώσσης», αν και το βιβλίο του εγκρίθηκε, γιατί δεν έχει λάβει το βραβείο που του άρμοζε.¹³⁴⁶

¹³⁴¹ Πράξη 165, 14 Νοεμβρίου 1939, σ. 206.

¹³⁴² στο ίδιο, σ. 192.

¹³⁴³ στο ίδιο.

¹³⁴⁴ Πράξη 41, 18 Απριλίου 1939, σ. 343.

¹³⁴⁵ στο ίδιο.

¹³⁴⁶ Πράξη 184, 24 Οκτωβρίου 1940, σ. 224

8.8. Συμπεράσματα

Το καθεστώς δια του ΑΣΕ ορίζει τις προδιαγραφές συγγραφής των σχολικών βιβλίων, ελέγχει εξονυχιστικά το περιεχόμενό τους προκειμένου να τα εγκρίνει ή να τα απορρίψει, έτσι ώστε να μην παρεισφρήσουν ιδέες ξένες προς τις αρχές του «Νέου Κράτους». Τεκμαίρεται ο αυταρχικός του χαρακτήρας, καθώς περιστέλλει την πεμπουσία του δημοκρατικού πολιτεύματος, την ελεύθερη διακίνηση ιδεών.

Τα τεκμήρια που παρατίθενται αποκαλύπτουν ότι το βιβλίο αποτέλεσε ένα από τα μέσα άσκησης προπαγάνδας, το οποίο λόγω του μονοπωλιακού χαρακτήρα που προσλαμβάνει μέσω του ΟΕΣΒ επιτρέπει την «περιφρούρηση» της εκπαίδευσης αποτελεσματικότερα. Πρόκειται για άλλη μια κοινή πρακτική την οποία μετέρχεται το υπουργείο ανάλογη μ' αυτή των φασιστικών καθεστώτων της εποχής. Το σχολικό εγχειρίδιο πρόσφερε στην εξουσία τη μοναδική ευκαιρία άσκησης ελέγχου σε κοινωνικοπολιτικό πεδίο. Αυτό φανερώνει η άμεση τροποποίηση του περιεχομένου των Αναγνωστικών, των βιβλίων Ιστορίας και των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων και της Γεωγραφίας. Στο ερώτημα γιατί επιλέχθηκαν οι παρεμβάσεις σ' αυτά ειδικά τα βιβλία και όχι σε εκείνα των θετικών επιστημών, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι πρόκειται για βιβλία μέσα από τα οποία καλλιεργούνται αξίες, πρότυπα, πλάθεται ο τύπος ενός πολίτη με πατριωτικό, ηθοπλαστικό και φρονηματιστικό χαρακτήρα, σύμφωνο με τις αρχές του «Νέου Κράτους», όπως σε αρκετά σημεία υπογραμμίζει το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

Από τα παραπάνω προκύπτει ο προβληματισμός πόσο τελικά βοήθησε την υπόθεση της εκπαίδευσης όλη αυτή η παρέμβαση δια του νέας πρακτικής έκδοσης διδακτικών βιβλίων.

9. Η Δημοτική γλώσσα μέσα από το αρχείο του ΑΣΕ

9.1. Οι σχετικές με τη δημοτική γλώσσα μεταβολές και ο αντίκτυπός τους στην εκπαίδευση

9.1.1. Δημοτική γλώσσα και σχολικά βιβλία

Το ισχύον θεσμικό πλαίσιο¹³⁴⁷ πρόβλεπε τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας για το σχολικό έτος 1936-37 ως και τη Δ' τάξη δημοτικού ενώ από το 1937-38 την επαναφορά διδασκαλίας της καθαρεύουσας στην τάξη αυτή. Οι νομοθετικές αυτές αλλαγές επηρέαζαν όπως ήταν φυσικό και τα σχολικά βιβλία, ως προς τον καθορισμό της γλώσσας συγγραφής τους.

Ίσως έτσι εξηγείται η αίτηση προς το υπουργείο του εκδοτικού οίκου Ι. Κολλάρου σχετικά με την κυκλοφορία του Αναγνωστικού της Δ' δημοτικού, γραμμένο στη δημοτική γλώσσα, κυκλοφορία που το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ενέκρινε, εκτιμώντας ότι οι λόγοι που προκάλεσαν στο παρελθόν την αναστολή για ένα έτος της διδασκαλίας της καθαρεύουσας στη Δ' δημοτικού εξακολουθούν να υφίστανται, ιδιαίτερα στα σχολεία στα οποία γίνεται συνδιδασκαλία της Γ' και Δ' τάξης. Στα σχολεία αυτά, που είναι σύμφωνα με ομολογία του ΑΣΕ και τα περισσότερα της χώρας, «[...]θα συμβαίνει, ώστε κατά παν δεύτερον έτος μαθηταί, διδαχθέντες ήδη εις την Α' και Β' τάξιν την δημοτικήν γλώσσαν, να διδάσκωνται εις την Γ' τάξιν την καθαρεύουσαν, δια να διδαχθώσι κατά το επόμενον έτος εις την Δ' τάξιν πάλιν την Δημοτικήν[...]».¹³⁴⁸

Ωστόσο, ένα μήνα, μετά το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, επικαλούμενο την ίδια νομοθετική ρύθμιση επαναφοράς από το σχολικό έτος 1937-38 ως γλώσσας διδασκαλίας για τη Δ' τάξη της καθαρεύουσας δεν επιτρέπει τη συνδιδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στην Γ' και Δ' τάξη. Γι' αυτό και συστήνει στο υπουργείο να «*παραγγείλη επειγόντως δια των κ. Επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων εις τους Διευθυντάς των μονοταξίων, διταξίων και τριταξίων δημοτικών σχολείων του Κράτους, όπως εφεξής μη συνδιδάσκηται το γλωσσικόν μάθημα εις την Γ' και Δ' τάξιν [...] αλλά διδάσκηται χωριστά εις εκατέραν των τάξεων τούτων, διατιθεμένου προς τούτο εν αυταίς του απολύτως αναγκαίου χρόνου και βοηθημένων των διδασκόντων το μάθημα εν τοις μονοταξίοις δημοτικοίς σχολίοις υπό των καλύτερων μαθητών της Ε' και ΣΤ' τάξεως*».¹³⁴⁹

Πιο ξεκάθαρη εικόνα σχετικά με τον καθορισμό της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό την περίοδο αυτή προκύπτει από τη μελέτη της προκήρυξης του τρόπου σύνταξης των Αναγνωστικών βιβλίων του δημοτικού σχολείου. Εκεί ορίζεται ότι «*Γλώσσα των Αναγνωστικών της μεν δευτέρας, τρίτης και τετάρτης τάξεως είναι η κοινή δημοτική, των δύο ανωτέρων τάξεων ως προς τα πεζογραφήματα αυτών η απλή καθαρεύουσα*».¹³⁵⁰

Στην ίδια προκήρυξη διατυπώνεται με σαφήνεια ότι ως ένας από τους κυριότερους σκοπούς των Αναγνωστικών είναι η γλωσσική μόρφωση των μαθητών,

¹³⁴⁷ Ο Α.Ν. 40/1936 προβλέπει για ένα χρόνο την αναστολή εφαρμογής του άρθρου 5 του Α.Ν. της 2 Νοεμβρίου 1935, που καθόριζε τη διδασκαλία της απλής καθαρεύουσας στη Δ' δημοτικού.

¹³⁴⁸ Πράξη 12, 7 Σεπτεμβρίου 1937, σ. 107.

¹³⁴⁹ Πράξη 25, 12 Οκτωβρίου 1937, σ. 202.

¹³⁵⁰ Πράξη 39, 29 Νοεμβρίου 1937, σ. 316.

επομένως αυτά πρέπει να συντελούν στην ανάπτυξη του συναισθήματος της γλωσσικής ορθότητάς τους, είτε πρόκειται για την κοινή δημοτική γλώσσα είτε για την απλή καθαρεύουσα. Μάλιστα, συγκεκριμενοποιείται το είδος της δημοτικής στην οποία θα γραφούν τα σχολικά βιβλία. Αυτή πρέπει να είναι «*σύμφωνος προς το πανελλήνιον γλωσσικό αίσθημα του προφορικού λόγου και προς τα υπό των δημοτικών ασμάτων και των έργων των μεγάλων νεωτέρων ποιητών και πεζογράφων προβαλλόμενα πρότυπα, απηλλαγμένη ιδιωτισμών, αρχαϊσμών, ξενισμών και λέξεων κακόηχων ή υπό ολίγων προσώπων χρησιμοποιουμένων. Πρέπει δε προφανώς να είναι και ενιαία και ομοιογενής, ακολουθούσα μίαν και την αυτήν Γραμματικήν.[...] Τύποι, φθόγγοι, και συμπλοκαί φθόγγων της απλής καθαρευούσης, έχοντα ήδη καταστή κτήμα της κοινής δημοτικής πρέπει να χρησιμοποιούνται πανταχού, διότι υποβοηθούν τους μαθητάς κατά την μετάβασιν αυτών εις την εν τοις ανωτέροις τάξεσι χρησιμοποιουμένην καθαρεύουσαν*».¹³⁵¹ Στις δύο ανώτερες τάξεις συστήνεται να χρησιμοποιείται η απλή καθαρεύουσα, απαλλαγμένη από αρχαϊσμούς, μικροπερίοδο λόγο, «*απλή και ευμελής την συντακτικήν πλοκήν, σύμφωνος προς το υπό των έργων μεγάλων νεωτέρων πεζολόγων των χρησιμοποιησάντων αυτήν προβαλλόμενα*» ανάλογα με τις γλωσσικές δυνατότητες των μαθητών της οικείας τάξης.¹³⁵²

Η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στην Δ' τάξη δημοτικού φαίνεται τελικά πως προωθείται, όπως προκύπτει από αναφορές επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων Πυλίας, Πρέβεζας, Φιλιατών και Α' περιφέρειας Καβάλας, οι οποίοι γνωστοποιούν «*περί συστηματικής διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας εις την Δ' τάξιν των κατ' αυτούς σχολείων*».¹³⁵³

Η εισαγωγή της δημοτικής στη Μ.Ε. και η επέκτασή της στις ανώτερες τάξεις του δημοτικού αποτυπώνεται έμπρακτα στην προκήρυξη έγκρισης σύνταξης και κρίσης Συμπληρωμάτων των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων Α' και Β' γυμνασίου,¹³⁵⁴ Ε' και Στ' δημοτικού¹³⁵⁵, γραμμένων στη δημοτική γλώσσα. Γενικότερα, στις προκηρύξεις συγγραφής των σχολικών βιβλίων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων του εξατάξιου γυμνασίου Ν.Τ. υπογραμμίζεται ότι η γλώσσα αυτών θα είναι η απλή καθαρεύουσα απαλλαγμένη αρχαϊσμών και η κοινή δημοτική, «*απηλλαγμένη ιδιωτισμών και ξενισμών*».¹³⁵⁶

Η αλλαγή πλεύσης του υπουργείου ως προς την προώθηση της δημοτικής γλώσσας διαπιστώνεται από ερώτημα που απευθύνει προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο σχετικό με την έκταση της ύλης που είναι γραμμένη στη δημοτική και την καθαρεύουσα στα Αναγνωστικά της Ε' και ΣΤ' δημοτικού και αν ενδείκνυται ο περαιτέρω περιορισμός της καθαρεύουσας προς ενίσχυση της δημοτικής. Το Συμβούλιο απαντά ότι στο μεν βιβλίο της Ε' τάξης στη δημοτική είναι 8 τυπογραφικά φύλλα έναντι 7 της καθαρεύουσας, ενώ για το αναγνωστικό της ΣΤ' 10 φύλλα έναντι 7 της καθαρεύουσας (σ' αυτά δεν συμπεριλαμβάνονται τα ποιήματα που είναι

¹³⁵¹ στο ίδιο, σ. 317-318.

¹³⁵² στο ίδιο, σ. 348.

¹³⁵³ Πράξη 14, 7 Φεβρουαρίου 1939, σ. 110.

¹³⁵⁴ Πράξη 1, 2 Ιανουαρίου 1939, σ. 2-3.

¹³⁵⁵ Πράξη 7, 12 Ιανουαρίου 1939, σ. 34.

¹³⁵⁶ Πράξη 163, 7 Νοεμβρίου 1939, σ. 161.

γραμμένα στη δημοτική γλώσσα και περιέχονται στο β' μέρος της καθαρεύουσας). Σχετικά με την έκταση που καταλαμβάνει η καθαρεύουσα σ' αυτά τα Αναγνωστικά το Συμβούλιο θεωρεί, λαμβάνοντας υπόψη και τον σκοπό της διδασκαλίας της καθαρεύουσας, που συνίσταται στην κατανόηση αυτής στον προφορικό και γραπτό λόγο, ότι δεν πρέπει να μειωθεί περαιτέρω. Απεναντίας, για να μπορέσει ο μαθητής του δημοτικού σχολείου να οικειωθεί πρακτικά τον μηχανισμό αυτής της γλώσσας, να εισαχθεί με ευχέρεια και φυσικότητα στις ιδιορρυθμίες του τυπικού και της σύνταξής της και κυρίως για να πλουτίσει το λεξιλόγιό του, είναι ανάγκη να έρθει σε επαφή με αρκετό αριθμό κειμένων γραμμένων στην καθαρεύουσα, τα οποία μάλιστα θα αναφέρονταν σε διάφορους κλάδους της ανθρώπινης γνώσης, ζωής και εργασίας. *«Ο μέγας περιορισμός των αναγνωστέων τεμαχίων θα επέφερε συσώρευση εις αυτά λέξεων, τύπων και συντάξεων, θα καθίστα ταύτα δυσχερή, θα απέκλειε τον φυσικόν τρόπον αναγνώσεως αυτών και θα ηλλοίωσε τον χαρακτήρα της οικείας διδασκαλίας, διότι θα ηνάγκαζε τον διδάσκοντα εις σχολαστικήν ανάλυσιν των τεμαχίων τούτων, [...]»*.¹³⁵⁷

Η νομοθετική ρύθμιση εισαγωγής της δημοτικής γλώσσας στην Α' και Β' τάξη Μ.Ε. του 8/τάξιου γυμνασίου και στην Ε' και ΣΤ' του δημοτικού έλαβε χώρα στις 8 Φεβρουαρίου του 1939 και 20 Μαρτίου 1939 αντίστοιχα. Ωστόσο, η γλώσσα των διδακτικών βιβλίων που είχαν εγκριθεί το προηγούμενο έτος ήταν η καθαρεύουσα, γεγονός που προκάλεσε δυσλειτουργίες. Την κατάσταση αυτή φωτίζει Πράξη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, το οποίο με αφορμή την κριτική που δέχεται το εγκεκριμένο βιβλίο του Διον. Λεονταρίτη «Φυσικής και Χημείας»¹³⁵⁸ «*δια το δύσληπτον αυτού*», απαντά ότι συντάχθηκε και εγκρίθηκε την εποχή κατά την οποία οι μαθητές διδάσκονταν την καθαρεύουσα από την Δ' τάξη του δημοτικού σχολείου¹³⁵⁹. *«Η απόφασις της Σης Κυβερνήσεως να καθορίση ως χρόνον ενάρξεως της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσης την Ε' τάξιν αυτού, είναι μεταγενεστέρα της εγκρίσεως του βιβλίου, ληφθείσα εν περίπου έτος βραδύτερον»*.¹³⁶⁰

9.1.2. Δημοτική γλώσσα και Αναλυτικά Προγράμματα

Το υπουργείο θέτει υπ' όψιν του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου σχετικά με τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας ότι ενδείκνυται: οι μαθητές των δύο κατώτερων τάξεων των σχολείων της Μ.Ε. να διαβάζουν και να επεξεργάζονται κατά τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών πεζογραφήματα γραμμένα όχι μόνο στην απλή καθαρεύουσα, αλλά και στη δημοτική γλώσσα, *«ίνα μην εξασθενήση η από του δημοτικού σχολείου αρζάμενη και δια της αναγνώσεως των τοιούτων λογοτεχνημάτων κατορθουμένη γλωσσική και λογοτεχνική μόρφωσις των, ως και η καθόλου εξοικείωσις αυτών με τον νεοελληνικόν πολιτισμόν»*. Γι' αυτό τον σκοπό συνιστά η σύνταξη εκθέσεων από τους μαθητές να γίνεται όχι μόνο στην απλή καθαρεύουσα αλλά και στη δημοτική. Μάλιστα, εφόσον εισάγεται η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στην κατώτερη τάξη των 8/τάξιων γυμνασίων και 5/τατάξιων προγυμνασίων, ενδείκνυται η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών να αρχίζει από τη Β' τάξη, για να

¹³⁵⁷ Πράξη 165, 14 Νοεμβρίου 1939, σσ. 205-207.

¹³⁵⁸ Πράξη 70, 3 Αυγούστου 1938, σ. 31-32.

¹³⁵⁹ Πράξη 80, 10 Οκτωβρίου 1938, σ. 85.

¹³⁶⁰ Πράξη 156, 3 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 39.

μην ασχολούνται ο μαθητές της πρώτης τάξης συγχρόνως με τρία γλωσσικά ιδιώματα.¹³⁶¹ Η τελευταία επισήμανση αποτελεί πιστή αναπαραγωγή της εισήγησης του Ν. Καραχρίστου, ο οποίος κρίνοντας το σχέδιο Α.Π. των κατώτερων τάξεων του οκτατάξιου Γυμνασίου είχε κάνει ανάλογη πρόταση κατάργησης της διδασκαλίας των Αρχαίων στην Α' τάξη και εισαγωγή τους από τη Β'.¹³⁶²

Με βάση τις παραπάνω υποδείξεις το ΑΣΕ γνωματεύει την τροποποίηση ορισμένων εδαφίων του Β.Δ. της 18 Οκτωβρίου 1937 που σχετίζεται με το Αναλυτικό και Ωρολόγιο πρόγραμμα της Α' τάξης των οκτατάξιων γυμνασίων και αστικών σχολείων, υλοποιώντας ουσιαστικά τις προτάσεις του υπουργείου. Στο μάθημα της Νέας Ελληνικής γλώσσας καθορίζεται η εισαγωγή της ανάγνωσης νεοελληνικών διηγημάτων γραμμένων όχι μόνο στην καθαρεύουσα αλλά και στη δημοτική. Επίσης, ορίζεται οι προφορικές και γραπτές συνθέσεις να γίνονται στην απλή καθαρεύουσα και στη δημοτική και να απαλειφθεί το εδάφιο που αφορούσε τη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών στην Α' τάξη. Ανάλογες είναι οι τροποποιήσεις στο Β.Δ. της 14 Μαρτίου 1938, που αφορά το Αναλυτικό και Ωρολόγιο πρόγραμμα της Β' τάξης Γυμνασίων και Αστικών σχολείων.¹³⁶³

Η δημιουργία των εξατάξιων γυμνασίων Ν.Τ. (Α.Ν.1849/1939) επιφέρει τη σύνταξη νέου Αναλυτικού και Ωρολογίου προγράμματος. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο υποβάλλει στο υπουργείο σχετικό σχέδιο Β.Δ., στο οποίο γίνεται ιδιαίτερη μνεία στη γλώσσα διδασκαλίας των μαθημάτων των Νέων Ελληνικών, που ουσιαστικά αποτελεί επαναδιατύπωση των προαναφερθέντων τροποποιήσεων στα Α.Π. του οκτατάξιου γυμνασίου : *«Ανάγνωσης και ανάλυσης εκλεκτών νεοελληνικών διηγημάτων, περιγραφών και μύθων, γεγραμμένων μέρους μεν εις την απλήν καθαρεύουσαν, μέρους δ' αυτών εις την δημοτικήν γλώσσαν[...] Συνθέσεις. Α') Προφορικά εις τε την απλήν καθαρεύουσαν και εις την δημοτικήν γλώσσαν.[...]β) Γραπτά εις τε την απλήν καθαρεύουσαν και εις την δημοτικήν γλώσσαν».*¹³⁶⁴

9.1.3. Η διδασκαλία της Γραμματικής της δημοτικής γλώσσας

Στο αρχείο αποτυπώνονται οι δυσχέρειες που αφορούν τη διδασκαλία της Γραμματικής της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Οι επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων της Α' περιφέρειας Φθιώτιδος, των Τρικάλων, του Πειραιά, της Σύρου, του Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. Ζ' περιφέρειας ζητούν οδηγίες για τη Γραμματική της δημοτικής γλώσσας στην Δ' τάξη του δημοτικού σχολείου, *«λόγω δυσχερειών εμφανισθεισών παρ' αυτοίς κατά το παρόν σχολικόν έτος περί την διδασκαλίαν του μαθήματος ως εκ της εισαγωγής εις την Δ' τάξιν των υπ' αυτούς σχολείων αναγνωστικών της καθαρευούσης».*¹³⁶⁵ Το ΑΣΕ αναθέτει στους Γεν. επιθεωρητές Σ.Ε. να γνωστοποιήσουν στους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων ότι α) *«το ΑΣΕ αναγνωρίζει την κατά το παρόν σχολικόν έτος υφισταμένην ανωμαλίαν της υπάρξεως εις πολλά σχολεία αναγνωστικών βιβλίων καθαρευούσης εν τη Δ' τάξει και την εντεύθεν προερχομένην δυσχέρειαν δια την διδασκαλίαν της Γραμματικής της*

¹³⁶¹ Πράξη 124, 9 Δεκεμβρίου 1938, σσ.141-142.

¹³⁶² Πράξη 6, 20 Αυγούστου 1937, σ. 55.

¹³⁶³ Πράξη 124, 9 Δεκεμβρίου 1938, σσ. 142-143.

¹³⁶⁴ Πράξη 125, 5 Σεπτεμβρίου 1939, σσ. 215, 226.

¹³⁶⁵ Πράξη 14, 7 Φεβρουαρίου 1939, σ. 108.

δημοτικής γλώσσας εν τη τάξει ταύτη και β) ότι η δυσχέρεια αυτή δύναται να παρακαμφθή δια διδασκαλίας της Γραμματικής της δημοτικής γλώσσας εν τη τάξει ταύτη επί τη βάσει της προφορικής διδασκαλίας και των γραπτών εκθέσεων των μαθητών».¹³⁶⁶ Στο ίδιο πρόβλημα της διδασκαλίας της Γραμματικής στη Δ' τάξη δημοτικού αναφέρονται και άλλοι επιθεωρητές δημοτικών σχολείων, όπως της Χαλκιδικής, της Αμαλιάδας, της Γορτυνίας και Μεγαλούπολης, στους οποίους δίνονται ανάλογες οδηγίες.¹³⁶⁷

Πιο αναλυτικές είναι οι υποδείξεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στον Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. της Α' περιφέρειας, όταν αυτός υποβάλλει αναφορά σχετική με τη διδασκαλία της Γραμματικής στην Ε' και ΣΤ' τάξη του δημοτικού. Σύμφωνα μ' αυτές: «α) Η διδασκαλία της Γραμματικής και Ορθογραφίας εις τας τάξεις ταύτας ως προς την κοινήν δημοτικήν δέον να αποτελέση συμπλήρωμα και εφαρμογάς των συναφών γνώσεων των μαθητών των γνωστών εις αυτούς εκ των προηγουμένων τάξεων. Και αι γραμματικάί δε και αι συνδυαστικάί έννοιαι θα διδαχθώσιν εις τους μαθητάς επί τη βάσει παραδειγμάτων εκ της κοινής δημοτικής. Η γλώσσα δε των εκθέσεων των μαθητών ως και της καθόλου διδασκαλίας δύναται να είναι η κοινή δημοτική και δ' αμφοτέρας τας τάξεις ταύτας. β) η δε διδασκαλία της καθαρευούσης γινομένη εις ιδιαίτερας ώρας και σκοπόν έχουσα συμφώνως τη οικεία διατάζει του Νόμου, να καταστήση τους μαθητάς ικανούς προς κατανόησιν της απλής καθαρευούσης λαλουμένης ή γραφομένης, θα επιδιώκη τον πλουτισμόν του λεξιλογίου των μαθητών ως προς την Γραμματικήν και την σύνταξιν δέον να περιορίζηται εις εκείνους τους κανόνας αυτών, άνευ της γνώσεως των οποίων αποβαίνει αδύνατος η πραγματοποίησις του ως άνω διατυπωθέντος σκοπού. Η συναγωγή των κανόνων τούτων δέον να γίνεται εμπειρικός και επί τη βάσει συγκεκριμένων περιπτώσεων, τας οποίας έχουσιν ήδη ανακτήσει οι μαθηταί κατά την ανάγνωσιν τεμαχίων του Αναγνωστικού αυτών γεγραμμένων εις την καθαρεύουσαν».¹³⁶⁸ Από τα παραπάνω διαπιστώνεται η αδυναμία των εκπαιδευτικών να διδάξουν τη Γραμματική, μιας και δεν υπάρχει αντίστοιχο σχολικό εγχειρίδιο¹³⁶⁹ και ειδικές ώρες αφιερωμένες στη διδασκαλία της.

Ίσως ο εντοπισμός των αδυναμιών αυτών να σχετίζεται με την πρόταση του Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. της Ζ' περιφέρειας, ο οποίος δράττεται της ευκαιρίας, μετά την εγκύκλιο του υπουργείου σχετικά με τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και προτείνει την ίδρυση οργανικής θέσης φιλολόγου καθηγητή στις Π.Α. «προς συστηματικήν διδασκαλίαν της Γραμματικής και της Λογοτεχνίας της δημοτικής γλώσσας εν αυταίς», πρόταση την οποία το Συμβούλιο κρίνει ως άξια προσοχής.¹³⁷⁰

Η ορθογραφία της σχολικής γλώσσας

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόταση του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, ο οποίος εισηγείται στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ορισμένες τροποποιήσεις, αφενός για να

¹³⁶⁶ στο ίδιο.

¹³⁶⁷ Πράξη 27, 28 Φεβρουαρίου 1939, σ. 191.

¹³⁶⁸ Πράξη 158, 31 Οκτωβρίου 1939, σσ.121-122.

¹³⁶⁹ Το βιβλίο της Νεοελληνικής Γραμματικής του Μ. Τριανταφυλλίδη εκδόθηκε το 1941, στο Καγκαλίδου, ό.π., σ. 142, υποσημείωση 369.

¹³⁷⁰ Πράξη 27, 28 Φεβρουαρίου 1939, σ. 188-189.

γίνει απλούστερη και ευκολότερη η ορθογραφία της σχολικής γλώσσας, αφετέρου για να μη δυσκολεύονται άσκοπα οι μαθητές που έχουν διδαχτεί στο δημοτικό σχολείο τη δημοτική μαθαίνοντας στη Μ.Ε. την καθαρεύουσα, εφόσον τους παρουσιάζονται διπλές οπτικές εικόνες.¹³⁷¹ Μεταξύ των αλλαγών που προτείνονται σταχυολογούμε τα ακόλουθα: α) την κατάργηση και στην καθαρεύουσα, όπως είχε αποφασιστεί στο παρελθόν και για τη δημοτική, του υπολογισμού για τον τονισμό ως μακρών, των δίχρονων της παραλήγουσας στα ονόματα και του υ και ι στα ρήματα (τρίψε), β) την αλλαγή της ορθογραφίας «*επί τω απλούστερον εις τε την δημοτικήν και την καθαρεύουσαν και δη*

»α) να γράφονται τα εις –ότερος, –ότατος παραθετικά επίθετα με ω, μόνον όταν η παραλήγουσά των έχει ε ή ο, να γράφονται δε άλλως με ο, και το δίχρονον της παραληγούσης να θεωρείται πάντοτε μακρόν.

»β) να καταργηθή η ορθογραφική διάκρισις της υποτακτικής (ω, η, η, ῆ) εις μόνον τους ενεστωτικούς τύπους οι οποίοι δεν παρουσιάζουν άλλως διαφοράν από τους αντιστοίχους της οριστικής [...] ή ακόμη καλύτερα και εις τους αοριστικούς, οπότε θα ηδύναντο να γραφούν ομοιομόρφως με τελικόν ει [...]. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο προωθεί τα αιτήματα στο υπουργείο αλλά εκφράζει τις επιφυλάξεις του ως προς την κατάργηση της ορθογραφικής διάκρισης της υποτακτικής.¹³⁷²

9.2. Οι απόψεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου για τη δημοτική γλώσσα

Την τοποθέτηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στο γλωσσικό ζήτημα και την άποψή του για τη θέση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση πληροφορούμαστε από την πράξη υπ' αριθ' 156 της 3/9/1940. Η Πράξη ουσιαστικά απαντά στην κριτική που ασκεί με υπόμνημά του ο Ν. Τσιλίκας, κάτοικος Μελιγαλά Μεσσηνίας, στο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο προωθείται από το υπουργείο.

Το Συμβούλιο πιστεύει ότι η σχολική διγλωσσία, για την οποία παραπονιέται ο εν λόγω συντάκτης του υπομνήματος, είναι αδύνατον να αποφευχθεί, «*καθώς αντιστοιχεί προς δεδομένον της νεοελληνικής πνευματικής ζωής παρατηρουμένη σε πλείστας εκδηλώσεις αυτής οια η ραδιοφωνία, η δημοσιογραφία κ.ο.κ.*». Η κατάργηση ή ο περιορισμός της δημοτικής γλώσσας «*εν τη περαιτέρω εξελίξει αυτής ως οργάνου εκφράσεως ανώτερων εκδηλώσεων του Πνεύματος άμα δε εθνικής ενότητας, θα ήτο αντίθετος προς τας κατευθυντηρίους γραμμάς ου μόνον της εκπαιδευτικής αλλά και της πνευματικής και κοινωνικής καθόλου πολιτικής του Νέου Κράτους της 4^{ης} Αυγούστου, το οποίον είναι Εθνικόν Κράτος*». ¹³⁷³

Ο Έλληνας μαθητής οφείλει να διδαχθεί την απλή καθαρεύουσα, η οποία είναι η επίσημη γλώσσα του κράτους και παραμένει γλώσσα της επιστήμης, «*οφείλει δ' όμως αφετέρου να κατέχη και χρησιμοποιεί την κοινήν δημοτικήν, η οποία είναι η Εθνική μας γλώσσα η κατακτήσασα δια τας θεμελιώδεις αυτής αρετάς την λογοτεχνικήν μας παραγωγήν και το νεοελληνικόν θέατρον, από πολλών δεκαετηρίδων. Η δε γλωσσική διδασκαλία δια στοιχειώδεις ψυχολογικούς και διδακτικούς λόγους, [...], ενδεικνύεται να άρχηται από της κοινής δημοτικής, τα συνηθέστερα του λεξιλογίου, του τυπικού και της συντάξεως της οποίας οίκοθεν χρησιμοποιεί ο μικρός μαθητής, να*

¹³⁷¹ Πράξη 177 α', 10 Οκτωβρίου 1940, σσ.188-189.

¹³⁷² στο ίδιο.

¹³⁷³ Πράξη 156, 3 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 38.

μεταβαίνει δε εις την διδασκαλίαν της απλής καθαρευούσης βραδύτερον». Ο χρόνος που θεωρείται κατάλληλος να έρθουν σε επαφή οι μαθητές με την απλή καθαρεύουσα κρίθηκε ότι είναι για ψυχολογικούς, διδακτικούς και γενικότερους εθνικούς λόγους η Α' τάξη του εξαταξίου γυμνασίου Ν.Τ. και η αντίστοιχη μ' αυτήν την ηλικία φοίτησης η Ε' τάξη του δημοτικού σχολείου.¹³⁷⁴

«Σχέδιον Εγκυκλίου περί της υπό των Εκπαιδευτικών Λειτουργιών ορθής χρήσεως της Εθνικής ημών γλώσσης»

Έγγραφο του υπουργείου, το οποίο προωθεί εγκύκλιο του Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. της Ζ' περιφέρειας απευθυνόμενη στους επιθεωρητές των σχολείων, γίνεται η αιτία υποβολής από το ΑΣΕ σχεδίου εγκυκλίου προς τους Γεν. επιθεωρητές Μέσης και Σ.Ε.. Το κείμενο, αναφερόμενο στην εσφαλμένη χρήση της ελληνικής γλώσσας από τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς, κάνει λόγο για «ασύγγνωστα γλωσσικά, γραμματικά, και συντακτικά σφάλματα, [...] εν εντύποις έργοις των (εννοείται των εκπαιδευτικών) μεταχειρίζονται άνευ λόγου λέξεις και συντακτικές πλοκάς ζένας, ουδέν κοινόν εχούσας προς την Ελληνικήν γλώσσαν [...] και τα σφάλματα ταύτα ως εικός μεταδίδονται εις τους μαθητάς και εις τους άλλους πολίτας επί μεγάλη βλάβη του εθνικού ημών πολιτισμού».¹³⁷⁵

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο επισείει τον κίνδυνο να εκβαρβαρωθή και εκσολοικισθή η εθνική γλώσσα, αν αυτή η αμέλεια αφεθεί ελεύθερη, με αποτέλεσμα το έθνος να στερηθεί ένα από τα πολυτιμότερα πνευματικά αγαθά. «Αλλ' η σημερινή Εθνική Κυβέρνησις επ' ουδενί λόγω επιθυμεί να υποβοηθείται εξ' αμελείας η αύξησις του κακού τούτου. Τουναντίον στεράν έχει την επιθυμίαν και την απόφασιν να ανακόψη αυτό και μηδενός να φεισθή μέσου συντελούντος εις την κανονικήν ανέλιξιν της Εθνικής ημών γλώσσης [...] δια ταύτα παρακαλούμεν υμάς όπως [...] συστήσητε ...εις πάντας τους Εκπαιδευτικούς λειτουργούς να φροντίσουν να συμπληρώσουν εν τάχει τας τυχόν υπάρχουσας γλωσσικάς αυτών ελλείψεις, ώστε μήτε εν τη διδασκαλία μήτε εν τοις επισήμοις εγγράφοις, μήτε εν τοις δημοσιεύμασιν αυτών να παρατηρούνται τα γλωσσικά σφάλματα, τα οποία νυν πολλάκις ατυχώς, ως είπομεν, ανευρίσκονται. Αλλ' ίνα επιτευχθή πλήρως η επανόρθωσις του κακού τούτου, αναγκαίον κρίνομεν να γίνηται αυστηρός έλεγχος της περί την Εθνικήν ημών γλώσσαν ικανότητος των λειτουργών της Εκπαιδευσεως και κατά την διδασκαλίαν και κατά πάσαν ενέργειαν αυτών εν τη επισήμω ασκήσει του έργου των υπό τε των Επιθεωρητών και υπό των Διευθυντών των σχολείων. Κατά δε τα συγκροτούμενα τοπικά ή γενικά συνέδρια σκόπιμον είναι, μέχρι πλήρως εξαφανίσεως του κακού, να γίνεται ο προσήκων λόγος περί της σπουδαιότητος, ην έχει η ορθή χρήσις της γλώσσης, και περί των μέσων δια των οποίων επιτυγχάνεται αύτη [...]».¹³⁷⁶

Είναι εμφανής ο αυστηρός χαρακτήρας του εγγράφου, στο οποίο υποβόσκει ο αυταρχικός χαρακτήρας του καθεστώτος, καθώς κάνει λόγο για αυστηρό έλεγχο των εκπαιδευτικών στο πεδίο της γλωσσικής τους έκφρασης κατά την άσκηση του εκπαιδευτικού τους ρόλου. Η απειλή για όσους δεν συμμορφωθούν εμφωλεύει και

¹³⁷⁴ στο ίδιο, σ. 39.

¹³⁷⁵ Πράξη 32, 13 Μαρτίου 1939, σσ. 241-243.

¹³⁷⁶ στο ίδιο, σ. 243.

πίσω από την έκφραση: «μηδενός να φεισθή μέσου συντελούντος εις την κανονικήν ανέλιξιν της Εθνικής ημών γλώσσης».¹³⁷⁷

9.3. Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω επιβεβαιώνεται η γλωσσική πολιτική που ακολούθησε στη Στοιχειώδη και Μ.Ε. το καθεστώς, πολιτική που αποτέλεσε άλλη μια πηγή αναστάτωσης και δυσλειτουργίας, όπως επισημάνθηκε από τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς, λόγω της απουσίας βιβλίων συμβατών με τις αλλαγές αυτές. Διαπιστώσαμε ότι αν και είχε αποφασιστεί η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας και στη Δ' δημοτικού, ωστόσο μαρτυρείται ότι τον Φεβρουάριο του 1939 στα σχολεία τα Αναγνωστικά της Δ' δημοτικού είναι γραμμένα στην καθαρεύουσα, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυσχερής η διδασκαλία της δημοτικής. Άλλωστε, τα νέα Αναγνωστικά της Δ' τάξης εγκρίνονται μόλις στις 11 Μάη 1939.¹³⁷⁸ Μια άλλη αδυναμία που εντοπίζεται είναι η ανυπαρξία εγχειριδίου της γραμματικής της δημοτικής γλώσσας, με αποτέλεσμα αυτή να διδάσκεται με προφορικές οδηγίες.

Επιχειρώντας να θέσουμε στις πραγματικές του διαστάσεις το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Ι. Μεταξά από τη θέση του υπουργού Παιδείας στο γλωσσικό ζήτημα θα λέγαμε ότι ουσιαστικά, συγκριτικά με την πολιτική των προηγούμενων κυβερνήσεων, το νέο που κομίζει είναι η επέκταση της δημοτικής από τη Γ' δημοτικού στην ΣΤ' τάξη. Μπορεί το καθεστώς να γνωστοποιεί επιδεικτικά ότι εισήγαγε τη δημοτική στη Μ.Ε., στην πραγματικότητα όμως οι δύο πρώτες τάξεις της ταυτίζονται με τις δύο ανώτερες τάξεις του δημοτικού. Είναι μια πολιτική η οποία ταυτίζεται με αυτή των Φιλελευθέρων, τεκμαίροντας ότι η εκπαιδευτική πολιτική του μεταξικού καθεστώτος ήταν σύμφυρμα συντηρητικών και φιλελεύθερων πρακτικών.

¹³⁷⁷ στο ίδιο.

¹³⁷⁸ Πράξη 52, 11 Μαΐου 1939, βλέπε και Παράρτημα τον κατάλογο νέων Αναγνωστικών.

10. Η πειθαρχική δικαιοδοσία του ΑΣΕ

Σύμφωνα με το άρθρο 29 του Α.Ν. 767/1937, §3-5, το ΑΣΕ αποφασίζει «περί μεταθέσεως πειθαρχικής τιμωρίας και απολύσεως των διευθυντών των Π.Α, του διδασκαλείου της Μ.Ε. και της Γυμναστικής Ακαδημίας», ασκεί τη δέουσα εποπτεία επί των ανωτέρων εποπτικών συμβουλίων Στοιχ. και Μ.Ε. και πειθαρχική εξουσία επί των εκπαιδευτικών μελών των ανωτέρων εποπτικών συμβουλίων Στοιχ. και Μ.Ε. για παράπτωμά τους ως μελών των συμβουλίων.¹³⁷⁹ Μετέπειτα, ο πειθαρχικός του ρόλος επεκτείνεται στο διδακτικό προσωπικό των Π.Α., του διδασκαλείου Μ.Ε., της Ε.Α.Σ.Α., του διδασκαλείου νηπιαγωγών και της Χαροκοπείου Ανώτερης Οικοκυρικής Σχολής.¹³⁸⁰

10.1. Αιτιολογία και είδη ποινών

10.1.1. Ποινές σε βάρος διδακτικού προσωπικού (δάσκαλοι-καθηγητές)

Σταχυολογώντας στοιχεία από τα αρχειακό υλικό διαπιστώνουμε ότι υπήρχαν είδη και διαβαθμίσεις ποινών ανάλογα με τη σοβαρότητα του παραπτώματος του εκπαιδευτικού, οπότε και γίνεται λόγος για επιβολή προστίμου, μετάθεσης και απόλυσης.

1. Επιβολή «προστίμου ενός μηνιαίου μισθού», στον καθηγητή Γυμναστικής στη Μαράσλειο Π.Α. Αθηνών, Γ.Σ., γιατί «επέδειξε διαγωγή μη συμβιβασζομένην προς το αξίωμά του ως καθηγητού και παιδαγωγού»,¹³⁸¹

2. Λίαν επιεικώς ποινή προστίμου ίσου προς το 1/2 του μηνιαίου μισθού του στον καθηγητή Ωδικής της Γυμναστικής Ακαδημίας Γ.Π., γιατί πήρε σημείωμα κατά τη διάρκεια γραπτής εξέτασης στο μάθημα της κινησιολογίας Γ' τάξης Γυμναστικής Ακαδημίας από τη μαθήτρια Π. και το έδωσε στον μαθητή Σ.¹³⁸² Το υπουργείο πέρα από την παραπάνω ποινή ζητά από το ΑΣΕ να προτείνει τη μετάθεσή του σε ένα από τα σχολεία της περιφέρειας διοίκησης της πρωτεύουσας.¹³⁸³ Η επιβολή της ποινής προστίμου ίσης προς το ήμισυ των μηνιαίων αποδοχών συναντάται και σε άλλη περίπτωση για διαφορετικό όμως παράπτωμα, «δι' αμέλειαν περί την εκπλήρωσιν των καθηκόντων της», καθώς η διδασκάλισσα Οικοκυρικής Π.Τ. προσήλθε με καθυστέρηση 25 ημερών στην Π.Α. Αλεξανδρουπόλεως, όπου αποσπάστηκε.¹³⁸⁴

3. Πρόστιμο, «λόγω παρεκκλίσεως από του πρόποντος» στον δημοδιδάσκαλο Β.Ζ. του δημοτικού σχολείου Καστοριάς.¹³⁸⁵

4. Πρόστιμο δύο χιλιάδων δραχμών από το εποπτικό συμβούλιο στο ιδιωτικό σχολείο «Ν.Μ. και Χ.Π.», «δια βραδύτητα καταθέσεως εκπαιδευτικών τελών».¹³⁸⁶

5. Πρόστιμο 2.000 δρχ. «δια παράβασιν καθήκοντος κλπ.» στον υποδιευθυντή της Ζωσιμαίας Π.Α. Ιωαννίνων.¹³⁸⁷

¹³⁷⁹ Α.Ν. 767/1937, ό.π., σ. 1609.

¹³⁸⁰ Α.Ν. 2180/1940, ό.π., άρθρ. 4, σ. 66.

¹³⁸¹ Πράξη 32, 19 Απριλίου 1938, σ. 88.

¹³⁸² Πράξη 113, 17 Αυγούστου, σ. 140.

¹³⁸³ Πράξη 154, 24 Οκτωβρίου 1939, σ. 18.

¹³⁸⁴ Πράξη 187, 21 Δεκεμβρίου 1939, σ. 372.

¹³⁸⁵ Πράξη 63, 7 Ιουνίου 1939, σ. 143.

¹³⁸⁶ Πράξη 114, 30 Ιουνίου 1940, σ. 70.

¹³⁸⁷ Πράξη 147, 22 Αυγούστου 1940, σ. 358.

6. Απομάκρυνση αιτούμενη από τη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή και τοποθέτησής του σε άλλο εκπαιδευτικό ίδρυμα του Ν.Κ., καθηγητή Γαλλικών, καθώς το διοικητικό συμβούλιο της σχολής τον χαρακτήρισε «*όλως ανεπαρκή δια το διδασκόμενον υπ' αυτού μάθημα*». ¹³⁸⁸

7. Απόλυση του καθηγητή Γαλλικής γλώσσας στο Πειραματικό σχολείο του πανεπιστημίου Αθηνών Κ.Π. «*ως εκτοπισθείς κατόπιν αποφάσεως της Επιτροπής Ασφαλείας Αττικοβιοιωτίας εις Σίκινον δι' εν έτος, απέχων ούτω των καθηκόντων του*». ¹³⁸⁹ Μεταξύ των στοιχείων που θεμελιώνουν την απόφαση αναφέρεται το εδάφιο 4 του άρθρου 11 του Α.Ν. 1075/1938 «*περί μέτρων ασφαλείας του Κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών*», σύμφωνα με το οποίο ο εκτοπισμός υπαλλήλου συνεπάγεται αυτοδικαίως παραπομπή του στο οικείο υπηρεσιακό συμβούλιο, το οποίο μπορεί να επιβάλει ποινή από εξάμηνη έως οριστική απόλυση, με στέρηση κάθε δικαιώματος σε σύνταξη ή άλλης παροχής από το δημόσιο Ταμείο. Κατά τη διάρκεια του εκτοπισμού και μέχρι την έκδοση της απόφασης για την απόλυση αναστέλλεται και η χορήγηση μισθού.

8. Μηνιαία απόλυση από την υπηρεσία στον δημοδιδάσκαλο Γ.Π., του δημοτικού σχολείου Καρυδιάς Έδεσσας, «*δια παρέκκλιση από του πρέποντος εν τε τω δημοσίω και τω ιδιωτικώ αυτού βίω*». ¹³⁹⁰

9. Δίμηνη προσωρινή απόλυση στον επιθεωρητή δημοτικών σχολείων τέως περιφέρειας Λέσβου και νυν Α' Χανίων Γρ. Κ. με την κατηγορία: «*δια το ανευλαβές και πικρόχολον ύφος αυτού εν τη προς τον κ. Νομάρχη Λέσβου αλληλογραφία του*». ¹³⁹¹

10. Ποινή τρίμηνης προσωρινής απόλυσης επιβαλλόμενη στον δημοδιδάσκαλο Α.Μ. του 6^{ου} δημοτικού σχολείου Βόλου από το ΕΣΣΕ του νομού Λάρισας λόγω της σύναψης ερωτικής σχέσης με τη συνάδελφό του Ε.Α., η οποία γέννησε ελπίδες σ' αυτήν και την οικογένειά της για νόμιμη επισφράγιση και έγιναν ευρύτερα γνωστές. ¹³⁹²

11. Απόλυση στον Α.Β. καθηγητή Τεχνικών στη Χαροκόπειο Ανωτέρα Οικοκυρική σχολή με βαθμό και μισθό Τμηματάρχη «*επί εγκαταλείπει της θέσεώς του πλέον 10 ημερών*». ¹³⁹³

12. Απόλυση από το Α' Πολυτάξιο Πρότυπο δημοτικό σχολείο της Π.Α. «*δια κομμουνιστικά φρονήματα*» που επιβλήθηκε σε διδασκάλισσα από το ΕΣΣΕ Θεσσαλονίκης. ¹³⁹⁴

13. Δίωξη εκπαιδευτικών για κομμουνιστική δράση: διαταγή του υπουργείου προς τον διευθυντή του διδασκαλείου Μ.Ε., μέσω της οποίας τον ενημερώνει ότι είναι ανάγκη να προτείνει στο ΑΣΕ τη μετάθεση από τη Βαρβάκειο Πρότυπη Σχολή των

¹³⁸⁸ Πράξη 12, 31 Ιανουαρίου 1939, σ. 90.

¹³⁸⁹ Πράξη 110, 28 Οκτωβρίου 1939, σ. 48.

¹³⁹⁰ Πράξη 39, 12 Μαΐου 1938, σ. 145.

¹³⁹¹ Πράξη 10, 24 Ιανουαρίου 1939, σ.53.

¹³⁹² Πράξη 163, 7 Νοεμβρίου 1939, σ'182-183. Η ίδια ποινή επιβάλλεται και στον δημοδιδάσκαλο Δ.Κ. του 8^{ου} δημοτικού σχολείου Β' περιφέρειας Πειραιά, λόγω «*εγκαταλείψεως υπ' αυτού της συζύγου του και συνάψεως ερωτικών σχέσεων μετά της διδασκαλίσης Ευ. Α. [...]*», στον Πράξη 118, 24 Νοεμβρίου 1938, σ.107.

¹³⁹³ Πράξη 157, 5 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 44.

¹³⁹⁴ Πράξη 10, 24 Ιανουαρίου 1939, σ.54.

καθηγητών Ι.Π. και Α.Γ. μετά από την προταθείσα από το Πειθαρχικό Συμβούλιο Ανωτέρων υπαλλήλων επιβολή «εις αυτούς ποινής της προσωρινής απολύσεως επί 6, 1/2 μήνας δια κομμουνιστικήν δράσιν».¹³⁹⁵

14. Απόλυση των διδασκαλισσών του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Α.Κ. και Φ.Π., «συλλειφθησών [...] και κατηγορηθεισών επί συμμετοχής εις πράξεις εναντίον της ασφαλείας του Κοινωνικού Καθεστώτος της χώρας».¹³⁹⁶

15. Εμπιστευτική αναφορά του διευθυντή της Π.Α. Θεσσαλονίκης γνωστοποιεί στο ΑΣΕ με παμψηφεί απόφαση του συλλόγου διδασκόντων «όπως αποβληθή εξ όλων των Π. Ακαδημιών του Κράτους ο σπουδαστής της Β' τάξεως αυτής Ν.Σ. Π., ως κομμουνιστής».¹³⁹⁷

16. Μετάθεση «δια κοινωνικάς ανωμαλίας»: η περίπτωση του Α.Α., δημοδιδάσκαλου του δημοτικού σχολείου Νικηφορέικα Πατρών, του οποίου το ΑΣΕ για τον παραπάνω λόγο δεν κρίνει ευδόκιμον την υπηρεσία.¹³⁹⁸

17. Πειθαρχική δίωξη του δημοδιδασκάλου Β.Π. «δια την ανοίκειον και απρεπή προς συνάδελφον συμπεριφοράν αυτού».¹³⁹⁹

18. Παραπομπή του καθηγητή Μαθηματικών του γυμνασίου Παλ. Φαλήρου Χ.Π. στο ΕΣΜΕ της Β' περιφέρειας, λόγω του ότι «υπέπεσεν εις όλως αντιπειθαρχικήν πράξιν ανευλαβείας προς την προϊσταμένην του Αρχήν, [...] ασυμβίβαστον διαγωγήν προς τα καθήκοντά του, [...] εμείωσε δε ούτω το κύρος του ως καθηγητού και ως παιδαγωγού, [...]», προκειμένου να του απαγγελθούν από το Συμβούλιο αυτό κατηγορίες, να κληθεί σε απολογία για επιβολή των νόμιμων κυρώσεων. Συγχρόνως, να τεθεί από το Συμβούλιο στη διάθεση του ΚΕΣΜΕ «προς μετάθεσιν εις άλλην περιφέρειαν προς το συμφέρον της εκπαίδευσως, της παραμονής του εν τη πόλει του Πειραιώς μη ούσης πλέον δυνατής, λόγω των υπ' αυτού δημιουργηθεισών προστριβών μετά του προϊσταμένου του Γεν. Επιθεωρητού και πολλών συναδέλφων του».¹⁴⁰⁰

19. Δύο ποινές σε βάρος του δασκάλου Η.Α. του δημοτικού σχολείου Χρυσοχωρίου-Τριφυλίας για ανάμειξη «εις κοινοτικάς διαμάχας και δια παρέκκλισιν από του πρέποντος».¹⁴⁰¹

20. Επιβολή τιμωρίας του συλλόγου διδασκόντων με την κατηγορία ότι υπέπεσε σε παιδαγωγικό αμάρτημα, λόγω της διδασκαλίας θεατρικής παράστασης «Γιατρός με το στανιό» του Μολιέρου από το αστικό σχολείο και ημιγυμνάσιο Φαρσάλων, καθώς πρόκειται για έργο «όλως ακατάλληλον» για την ηλικία των μαθητών.¹⁴⁰²

10.1.2. Ποσοτικά δεδομένα

Την εικόνα άσκησης πειθαρχικού έργου επί των λειτουργών Μ.Ε. για το σχολικό έτος 1939-1940 συμπληρώνει ο «Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των διεξαχθεισών ανακρίσεων κλπ.».¹⁴⁰³ Σ' αυτόν καταγράφεται ότι ο αριθμός των ανακρίσεων κατά

¹³⁹⁵ Πράξη 209, 17 Δεκεμβρίου 1940, σ. 367.

¹³⁹⁶ Πράξη 100, 27 Σεπτεμβρίου 1938, σ. 209.

¹³⁹⁷ Πράξη 11, 3 Ιουνίου 1937, σ. 95.

¹³⁹⁸ Πράξη 31, 18 Απριλίου 1938, σ. 85.

¹³⁹⁹ Πράξη 41, 18 Απριλίου 1939, σ. 338.

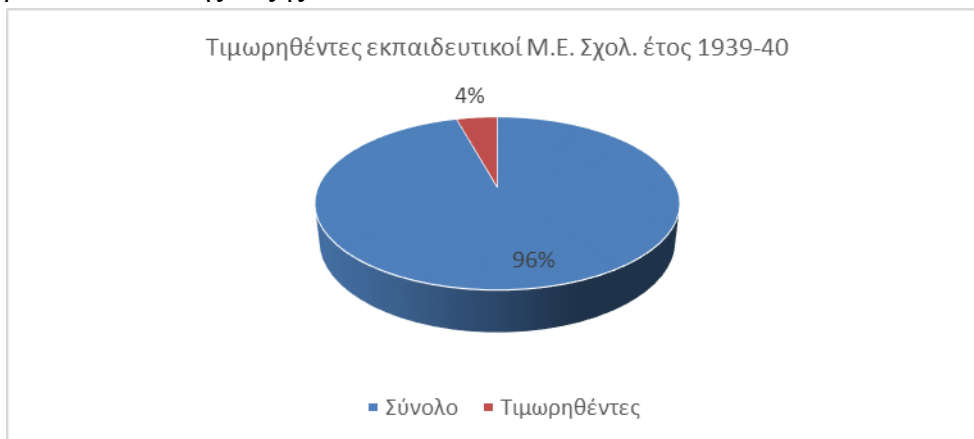
¹⁴⁰⁰ Πράξη 132, 15 Σεπτεμβρίου 1939, σσ. 314-315.

¹⁴⁰¹ Πράξη 48, 6 Μαΐου 1939, σ. 40.

¹⁴⁰² Πράξη 142, 7 Αυγούστου 1940, σ. 293-295.

¹⁴⁰³ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 140. Βλέπε Παράρτημα, πίνακας 17.

των λειτουργιών είναι 204, από τις οποίες οι 111 ασκήθηκαν αυτεπάγγελτα και οι 88 μετά από διαταγή που δόθηκε από προϊστάμενη αρχή. Επιπλέον, από τον 4^ο Πίνακα του αρχείου προκύπτει ότι για το ίδιο σχολικό έτος οι εκπαιδευτικοί Μ.Ε. που τιμωρήθηκαν ήταν 206.¹⁴⁰⁴ Αν λάβουμε υπόψη ότι ο συνολικός αριθμός των εκπαιδευτικών των περιφερειών για τις οποίες έχουμε αριθμητικά δεδομένα των παραπεμφθέντων εκπαιδευτικών είναι 4.559, τελικά το ποσοστό αυτών που τιμωρούνται είναι της τάξης του 4%.

Να υπογραμμίσουμε ότι από τον πίνακα που ακολουθεί απουσιάζουν τα δεδομένα ορισμένων εκπαιδευτικών περιφερειών, καθώς τα στοιχεία «δεν αναγράφονται εν τη οικεία εκθέσει».¹⁴⁰⁵

Τιμωρηθέντες εκπαιδευτικοί Μ.Ε. ανά περιφέρεια - Σχ. έτος 1939-40

Εκπαιδ. περιφ.	Σύνολο Παραπεμφθέντων ¹⁴⁰⁶	Τιμωρηθέντες ¹⁴⁰⁷
A	413	23
B	365	13
Δ	233	19
ΣΤ	210	8
Z	140	13
H	279	20
Θ	262	12
I	180	15
ΙΑ	274	10
ΙΒ	191	9
ΙΓ	421	3
ΙΕ	155	3
ΙΣΤ	248	21
Σύνολο. Ιδ.Σχ	1188	37
Γεν. Σύνολο	4559	206

¹⁴⁰⁴ στο ίδιο, σ. 137.

¹⁴⁰⁵ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 137.

¹⁴⁰⁶ Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τον 2^ο Πίνακα: «2^{ος} Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των διδασκόντων», στο Πράξη 85, ό.π., σ. 135. Δεν αξιοποιήθηκαν όλα τα στοιχεία του πίνακα, παρά μόνο αυτά για τα οποία υπήρχαν αναφορές και στον πίνακα των τιμωρηθέντων εκπαιδευτικών, προκειμένου να καταστεί δυνατή η αναγωγή σε ποσοστά επί του συνόλου.

¹⁴⁰⁷ «4^{ος} Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των τιμωρηθέντων εκπαιδευτικών λειτουργών» στο Πράξη 85, ό.π., σ. 137, βλέπε Παράρτημα σχετικό πίνακα.

Τέλος, η πιεστική άσκηση στον εκπαιδευτικό προκύπτει όχι μόνο από την επιβολή ποινών αλλά και συχνού ελέγχου από τον επιθεωρητή. Σχετικός πίνακας, στον οποίο καταχωρούνται ο αριθμός των ημερών περιοδείας του επιθεωρητή (819), των ημερών επίσκεψης σχολείων για οποιοδήποτε σκοπό (629), «των επιθεωρηθέντων σχολείων προς επιθεώρησιν» (302), «των επιθεωρηθέντων εκπαιδευτικών λειτουργιών» (898), αλλά και των «ουδόλως επιθεωρηθέντων εκπ. λειτουργιών» (2.374) επιβεβαιώνει τα παραπάνω.¹⁴⁰⁸

10.1.3. Ποινές σε βάρος των ασκούντων ρόλο εποπτικό (διευθυντών, επιθεωρητών και Γεν. επιθεωρητών)

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, λόγω της πειθαρχικής δικαιοδοσίας του στο προσωπικό των Π.Α., καλείται να επιληφθεί του θέματος Ευ. Παπανούτσου, διευθυντή της Π.Α. Ιωαννίνων, αποσπασμένου στη Μαράσλειο, κατόπιν εγγράφου του υφυπουργείου δημόσιας Ασφάλειας με δικογραφία εναντίον του,¹⁴⁰⁹ ότι «εμφορείται από αντικρατικές και αντικοινωνικές ιδέας και αρχάς ή έτι προέβη εις εκδηλώσεις ή ενεργείας τοιούτου περιεχομένου κατά την άσκησιν των καθηκόντων του ως εκπαιδευτικού λειτουργού».¹⁴¹⁰

Το ΑΣΕ εξετάζοντας τα διαβιβαζόμενα από το υπουργείο στοιχεία που αφορούν τον εν λόγω διευθυντή, μεταξύ των οποίων και ένα αντίτυπο του περιοδικού «Επιστημονική Ηχώ», αποφαινεται κατά πλειοψηφία ότι «ουδεμία των κατηγοριών, των αποδιδόμενων εις τον ειρημένον κ. Ευάγ. Παπανούτσον, [...]ευσταθεί, ουδ' αποδεικνύεται [...]ότι ο εκπαιδευτικός ούτος λειτουργός εμφορείται από αντικρατικές και αντικοινωνικές ιδέας και αρχάς ή έτι προέβη εις εκδηλώσεις ή ενεργείας τοιούτου περιεχομένου κατά την άσκησιν των καθηκόντων του ως εκπαιδευτικού λειτουργού». Εκείνο που το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο τού προσάπτει είναι ότι ενήργησε «όλως αστόχως και αντιπαιδαγωγικώς δώσας ως Διευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ιωαννίνων εις τους σπουδαστάς αυτής το έργον του Αμερικανού Liber "Το παιδί και το σπίτι" προς ανάλυσιν, αποφασίζει να καλέση τούτον να υποβάλη εις το Συμβούλιον εξηγήσεις [...]».¹⁴¹¹ Οι εξηγήσεις που δίνει ο Ευ. Παπανούτσος θεωρούνται ειλικρινείς από το ΑΣΕ, ωστόσο διατείνονται ότι η άσκηση των σπουδαστών των Π.Α. στην επιστημονική σκέψη και η παραβολική κριτική εργασία, για την οποία κάνει μνεία στην αναφορά του ο Παπανούτσος και την οποία έχει καθιερώσει στα φροντιστήριά του, θα «επετυγχάνετο πολύ αρτιότερον δια συγγραμμάτων, περιεχόντων ολιγοτέρους παραλογισμούς και μη αποτελούντων ιταμήν πρόκλησιν δια την ελληνικήν κοινήν γνώμην μηδ' όντων διεγερτικών της ψυχικής και φυσικής διαθέσεως του εφήβου, αποφασίζει, όπως γίνη εις τον εν λόγω Διευθυντήν η αυστηρά σύστασις, όπως του λοιπού συμμορφώνεται πιστάς προς την ως άνω γνώμην του ΑΣΕ».¹⁴¹²

Τελικά, το ΑΣΕ, λαμβάνοντας υπόψη τη σύνθεση μερικών Ακαδημιών ως προς τις ειδικότητες του διδακτικού τους προσωπικού από παιδαγωγούς και τις μορφωτικές

¹⁴⁰⁸ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 138, βλέπε Παράρτημα σχετικό πίνακα.

¹⁴⁰⁹ Πράξη 114, 17 Αυγούστου 1939, σ. 142.

¹⁴¹⁰ Πράξη 132, 15 Σεπτεμβρίου 1939, σσ. 310-311.

¹⁴¹¹ στο ίδιο, σ. 311.

¹⁴¹² Πράξη 146, 10 Οκτωβρίου 1939, σσ. 394-395.

ανάγκες των σπουδαστών, προτείνει τη μετάθεση του Ευ. Παπανούτσου στη θέση του διευθυντή της Π.Α. Τρίπολης για το συμφέρον της υπηρεσίας.¹⁴¹³

Κατά πόσο οι αιτιάσεις που προβάλλει το ΑΣΕ είναι ειλικρινείς και η μετάθεση δεν είναι ένα είδος ποινής για τον Ευ. Παπανούτσου δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Όμως η περίπτωση του φαίνεται πως έδωσε την ευκαιρία στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο να ζητήσει από το υπουργείο να συστήσει προς τους διδάσκοντες στις Π.Α. «να αναγράφωσιν ανελλιπώς και άνευ αναβολής εν ιδία σελίδι του βιβλίου διδαχθείσης ύλης πάσαν εργασίαν ανατιθεμένην υπ' αυτών εις τους σπουδαστάς, είτε ανάλυσιν βιβλίου αποτελεί αύτη, είτε εισήγησιν, είτε πραγματείαν κ.τ.λ., φυλάττωσι δε ταύτας εν ιδίω φακέλλω κατατιθεμένω εις το αρχείον της Π.Α.». ¹⁴¹⁴

Άλλος ένας διευθυντής που υφίσταται ποινική δίωξη είναι αυτός της Π.Α. Τρίπολης, Αντ. Τσίριμπας, του οποίου η αναμφισβήτητη ενοχή προέκυψε μετά από διαχειριστικό έλεγχο στην Ακαδημία. Το υπουργείο καλεί το ΑΣΕ «όπως και προ της επιβαλλομένης πειθαρχικής διώξεως τούτου θέση αυτόν εις την διάθεσιν του ΚΕΣΜΕ προς τοποθέτησιν εις θέσιν Διευθυντού Γυμνασίου». ¹⁴¹⁵

Επίσης, κατηγορίες βαρύνουν και τους Γεν. επιθεωρητές εκπαίδευσης για τον τρόπο με τον οποίο ασκούν τον εποπτικό τους ρόλο επί του διδακτικού προσωπικού και καλούνται και αυτοί με τη σειρά τους από το ΑΣΕ σε απολογία. Συχνές είναι οι αναφορές-εκκλήσεις εκπαιδευτικών λειτουργών που εκφράζουν παράπονα κατά των Γεν. επιθεωρητών. Ο πρωτοβάθμιος καθηγητής Θεολογίας της Μέσης σχολής Ρεθύμνου Κ.Π. καταφέρεται εναντίον του Γεν. επιθεωρητή της Η' περιφέρειας Χ.Χ. «δι' εξοντωτικάς εναντίον του ενεργείας». ¹⁴¹⁶

Άλλη περίπτωση την οποία καταγράφουμε αναλυτικά προκειμένου να προβληθεί το σκεπτικό επιβολής ποινών και το προφίλ που πρέπει να διαθέτει ένας ανώτερος εκπαιδευτικός λειτουργός είναι αυτή του Γεν. επιθεωρητή της Β' περιφέρειας Πειραιά Π.Φ. Οι κατηγορίες που του καταλογίζονται είναι ότι επειδή

- ✓ δεν απηύθυνε, όπως θα έπρεπε, νουθεσίες και συστάσεις προς τον καθηγητή Χ.Π. για τις άστοχες ενέργειές του, και
- ✓ ενήργησε βεβιασμένα και χωρίς την απαιτούμενη ψυχραιμία, με αποτέλεσμα τη μείωση της υπόληψής του ενώπιον των εκπαιδευτικών λειτουργών και μέρους της κοινωνίας του Πειραιά,
- ✓ λόγω των αντιπαιδαγωγικών του τρόπων με τις οποίες ενήργησε ανακρίσεις κατά του καθηγητή, εμπλέκοντας και μαθητές,
- ✓ εξαιτίας ακόμη του ότι «ο αυτός Γεν. Επιθεωρητής εν επισήμοις προς το Σον Υπουργείον εγγράφοις του μεταχειριζόμενος λέξεις προς χαρακτηρισμόν του καθηγητού κ. Π., οίαι αι “...εξ ων καταδεικνύεται ο κακόπιστος διαβλητικός, εριστικός, και γενικώς ειπείν, διεστραμμένος χαρακτήρ αυτού [...] ότι [...] είναι συστηματικός συκοφάντης και διαβολεύς, [...] το κακόβουλον όμως και κακοποιόν πνεύμα του εν λόγω καθηγητού [...] εξετέλεσε μέχρι σήμερον παρανομίας... συκοφαντίας,

¹⁴¹³ στο ίδιο, σ. 395.

¹⁴¹⁴ στο ίδιο.

¹⁴¹⁵ Πράξη 133, 19 Σεπτεμβρίου 1939, σ. 320.

¹⁴¹⁶ Πράξη 110, 12 Αυγούστου 1939, σ. 81-86.

πλαστογραφίας... εσκηνοθέτησε και ειδεχθή πράξιν επισφραγίζουσας και αποκαλύπτουσας την κακόβουλον και κακοποιόν ψυχοσύνθεσή του κ.τ.λ.”, δεν τηρεί την απαιτούμενην εν τοις δημοσίοις εγγράφοις ευπρέπειαν, [...]

✓ »δεν ηδυνήθη να τηρήση την προσήκουσαν ψυχραιμίαν και αντικειμενικότητά του,
✓ »ότι δε δια τούτο και αι σχετικά κρίσεις του δεν πρέπει να θεωρηθώσιν άμοιροι εμπαιθείας, επηρεαζούσης τας προς τους υφισταμένους σχέσεις του προϊσταμένου των, αποφασίζει να καλέση τον Γεν. Επιθεωρητήν [...], ίνα παράσχη το ταχύτερον εξηγήσεις εις το ΑΣΕ [...]».¹⁴¹⁷

Επίσης, στο αρχείο καταγράφονται αρκετές περιπτώσεις διδασκόντων των Π.Α. και της Γυμναστικής Ακαδημίας που καταφέρονται εναντίον των Γεν. επιθεωρητών,¹⁴¹⁸ ανοίγοντας τον ασκό του Αιόλου για εκτόξευση αλληλοκατηγοριών, όπως ο καθηγητής της Ορθοπεδικής Μ.Χ. κατά του Γεν. επιθεωρητή Γυμναστικής Ευ. Π. και του τελευταίου κατά του πρώτου.¹⁴¹⁹ Μεταξύ των ποινών καταγράφονται αυτή της επίπληξης σε βάρος του Γεν. επιθεωρητή Μ.Ε. της ΙΕ' περιφέρειας,¹⁴²⁰ και της εξάμηνης διαθεσιμότητας στον Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε..¹⁴²¹

Αρκετές συνεδριάσεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου απασχόλησε η υπόθεση της Γυμναστικής Ακαδημίας, ο διευθυντής της οποίας καλείται από το ΑΣΕ σε απολογία για μια σειρά παραλείψεων, με αφορμή το ατύχημα που συνέβη κατά τη διάρκεια εκδρομής των αρρένων σπουδαστών στην Ολυμπία. Η πλειονότητα του διδακτικού της προσωπικού, κατά τη φρασεολογία του υπουργείου παρουσιάζει «*ασυμβίβαστον προς το αξίωμα του καθηγητού διαγωγήν*», ενώ η Ακαδημία εμφανίζεται ως «*από πάσης απόψεως υφισταμένην εξάρθρωσιν*». Γι' αυτούς τους λόγους το υπουργείο ζητά από το ΑΣΕ να προτείνει «*τη μετάθεσιν άπαντος εν γένει του διδακτικού και υπηρετικού προσωπικού της Ακαδημίας ταύτης*».¹⁴²²

Το ΑΣΕ αποφασίζει την επιβολή στον διευθυντή της σχολής Ι.Σ. της ποινής «*της επιπλήξεως δι' επιδειχθείσαν υπ' αυτού ελαφράν αμέλειαν*», ενώ τα μέλη του Συμβουλίου Σ. Γεδεών και Δ. Λάμπας μειοψηφούν, προτείνοντας η πρώτη την «*ποινή του προστίμου ίσων προς ένα μηνιαίον μισθόν δι' αμέλειαν*», και ο δεύτερος την «*ποινή της μηνιαίας προσωρινής απολύσεως δι' ασύγνωστον αμέλειαν περί την εκπλήρωσιν των καθηκόντων του*».¹⁴²³ Από τις προτεινόμενες ποινές το υπουργείο επιβάλλει αυτή της μηνιαίας προσωρινής απόλυσης.¹⁴²⁴

Η υπόθεση κλείνει με την προτεινόμενη από το υπουργείο μετάθεση του διευθυντή Ι.Σ. κατόπιν της επιβληθείσης εις αυτόν ποινής της μηνιαίας προσωρινής απολύσεως και την ανάθεση της υποδιεύθυνσης της Ακαδημίας στον ανώτερο κατά βαθμό από το διδακτικό προσωπικό της, σύμφωνα με το άρθρο 8, εδάφιο 3 του Ν. 5780. Το ΑΣΕ προκρίνει τη λύση της μετάθεσής του στη Μαράσλειο Π.Α. στην κενή

¹⁴¹⁷ Πράξη 132, 15 Σεπτεμβρίου 1939, σσ. 316-318.

¹⁴¹⁸ Πράξη 126, 14 Δεκεμβρίου 1938, σ. 164-165.

¹⁴¹⁹ στο ίδιο, σ. 167.

¹⁴²⁰ Πράξη 43, 25 Απριλίου 1939, σ. 352.

¹⁴²¹ Πράξη 112, 28 Ιουνίου 1940, σ. 54.

¹⁴²² Πράξη 70, 17 Ιουνίου 1939, σσ. 194-197.

¹⁴²³ Πράξη 83, 11 Ιουλίου 1939, σ. 328.

¹⁴²⁴ Πράξη 106, 9 Αυγούστου 1939, σ. 66.

θέση του καθηγητή της Γυμναστικής, ενώ για τη θέση του υποδιευθυντή «ουδένα εξ αυτών θεωρεί κατάλληλον προς ανάληψιν των εν λόγω έργων».¹⁴²⁵

Ως προς τα αναφερόμενα από το υπουργείο περί γενικής καταπτώσεως του προσωπικού της Σχολής το ΑΣΕ εκφέρει τη γνώμη ότι για να είναι κατοχυρωμένη πλήρως η υποδεικνυόμενη από το υπουργείο κύρωση και ορθή και νόμιμη, «θα ήτο ανάγκη να ενεργηθή εμπειριστατωμένη και διεξοδική επιθεώρησις της Ακαδημίας δια τον δίκαιον καταμερισμόν των ευθυνών, μη δυναμένη να ενεργηθή προ της ενάρξεως των μαθημάτων». Άλλωστε η διοικητική δικαιοδοσία του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου επί της Γυμναστικής Ακαδημίας είναι σχετικά πρόσφατη με αποτέλεσμα να μη μπορέσει να ενεργήσει την αρμόζουσα έρευνα, στην οποία όμως θα προβεί με την έναρξη του νέου σχολικού έτους.¹⁴²⁶

Τελικά, το ΑΣΕ καλείται να γνωμοδοτήσει για την τύχη του προσωπικού της Γυμναστικής Ακαδημίας¹⁴²⁷, η οποία καταργείται και ιδρύεται ΕΑΣΑ.¹⁴²⁸ Βάσει της αξιολόγησής τους, συνεκτιμώντας και το ιστορικό των πειθαρχικών διώξεων που συνοδεύει ορισμένους από αυτούς, άλλοι απολύονται, άλλοι μετατίθενται στη Μ.Ε. και άλλοι καταλαμβάνουν θέση στην ΕΑΣΑ.¹⁴²⁹

Η περίπτωση του Γεν. επιθεωρητή Γυμναστικής Ευ. Παυ. μπορεί να λειτουργήσει ως αντιπροσωπευτική των διαβαθμίσεων των ποινών που επιβάλλονταν και των παραπτώματων που επέσυραν αυτές τις ποινές. Συγκεκριμένα, τον βαρύνουν οι ποινές:

α) «της επιπλήξεως δια συμπεριφοράν μη εμπρέπουσαν εις το αξίωμά του», γιατί καλούμενος σε απολογία ενώπιον του Συλλόγου καθηγητών της Γυμναστικής Ακαδημίας, δίχως να κατορθώσει να διατηρήσει την προσήκουσα για το αξίωμά του ψυχραιμία, χαρακτήρισε με οργή «ως ανήθικον» την γνώμη του καθηγητή Χ. και εξέφρασε δημόσια την απειλή «θα δώσετε εν καιρώ λόγον των πράξεών σας», επιδεικνύοντας έτσι ανάρμοστη συμπεριφορά,¹⁴³⁰

β) «της αυστηράς συστάσεως [...] εις το να παύση εφεξής μεταβαίνων ο Γενικός Επιθεωρητής της Γυμναστικής εις την Γυμναστικήν Ακαδημίαν άνευ δεδικοιολογημένης και αποχρώσεως αιτίας».¹⁴³¹ Το ΑΣΕ καταλήγει ότι εφόσον ο εν λόγω Γεν. επιθεωρητής με τη στάση του σε διάφορα γυμναστικά ζητήματα «ενσπείρει την διχόνοιαν εις τον κλάδον του», είναι δίκαιο και νόμιμο να ενεργηθεί σε βάρος του ανάκριση, να κληθεί σε απολογία για τις παραβάσεις του και να οδηγηθεί σε δίκη, «ώστε τα μέτρα, άτινα κατ' αυτού θα ελαμβάνοντο να ήσαν νόμιμα τύποις και ουσία και συνεπώς αδιάβλητα».¹⁴³² Η υπόθεση κλείνει με την αποδοχή από το ΑΣΕ της παραίτησης του Γεν. επιθεωρητή της Γυμναστικής.¹⁴³³

¹⁴²⁵ Πράξη 133, 19 Σεπτεμβρίου 1939, σσ. 327-328.

¹⁴²⁶ Πράξη 108, 10 Αυγούστου 1939, σσ. 74-75.

¹⁴²⁷ Πράξη 165, 14 Νοεμβρίου 1939, σ. 193.

¹⁴²⁸ Α.Ν. 2057, 4 Νοεμβρίου 1939, ΦΕΚ 469.

¹⁴²⁹ Πράξη 166, 16 Νοεμβρίου 1939, σ. 214-215.

¹⁴³⁰ Πράξη 42, 17 Οκτωβρίου 1937, σ. 357.

¹⁴³¹ Πράξη 94, 25 Ιουλίου 1939, σ. 387.

¹⁴³² Πράξη 157, 27 Οκτωβρίου 1939, σ. 73.

¹⁴³³ Πράξη 185, 19 Δεκεμβρίου 1939, σ. 349.

Ενδεικτική της πιεστικής αστυνόμευσης της ζωής του εκπαιδευτικού και της άσκησης αλλεπάλληλων ποινών είναι η περίπτωση του ιερέα-δημοδιδάσκου Κ.Σ. της κοινότητας Καλού Νερού Τριφυλίας. Πρόκειται για ένα δάσκαλο με βεβαρημένο ιστορικό ποινών- με εκθέσεις *ουχί ευμενείς (με 5 ποινάς κατά τα έτη 1928-1932)*. Οι εκθέσεις του επιθεωρητή γι' αυτόν από το 1932 και εξής αναφέρουν ότι ήρθε σε προστριβές με τους κατοίκους του χωριού, στο οποίο υπηρετεί, διαιρώντας τους σε δυο αντιμαχόμενες μερίδες. Κατόπιν κλήθηκε από τον νομάρχη για απολογία, δίχως όμως ο ίδιος να παρουσιαστεί. Συνέπεια της πολιτείας του ήταν να του επιβληθεί από τον νομάρχη *«πρόστιμον ίσο προς το 1/4 των αποδοχών, εξαιτίας του ότι ο δάσκαλος εκστόμισε «κατ' αυτού την ανευλαβή φράσιν “ο κ. Νομάρχης έχει όρεξιν”»*.¹⁴³⁴ Συγχρόνως ο ίδιος νομάρχης *«προεκάλεσε δια του ΕΣΣΕ του Ν. Μεσσηνίας την απόσπασιν αυτού εκ του Καλού Νερού εις το χωρίον Σαρακινάδα, μετατραπείσαν δια της υπό στοιχείον Ι της 27/1/39 πράξεως του ΕΣΣΕ εις οριστικήν μετάθεσιν εις το σχολείον Άνω Λεντεκάδας»*. Κατά αυτής της μετάθεσης ο δάσκαλος υπέβαλε αναφορά παραπόνων στο υφυπουργείο και ένσταση στο ΑΕΣΣΕ Ε' περιφέρειας, συνοδευόμενη με αίτηση 46 κατοίκων του Καλού Νερού υπέρ της παραμονής αυτού στην πρώτη του θέση. Μετέπειτα ακολούθησε έγγραφο του υπουργείου Παιδείας προς τον επιθεωρητή Τριφυλίας *«εντελλόμενον, όπως εισαγάγη τον ως άνω δημοδιδάσκου εις το ΕΣΣΕ προς οριστικήν εκ της υπηρεσίας απόλυσιν δια τους υπό του κ. Νομάρχου Μεσσηνίας διαπιστωθέντας λόγους, έτι δε και διότι η υπέρ του διδασκάλου τούτου αιτήσεις των κατοίκων του Καλού Νερού συνετάχθη υπό του ιδίου, [...] αποτελούσα ούτω επιβαρυντικόν κατά τούτου στοιχείον»*.¹⁴³⁵

Ωστόσο η ένσταση του δασκάλου στο ΑΕΣΣΕ είχε αντίθετη εξέλιξη, καθώς το Συμβούλιο αυτό, εκδικάζοντας την υπόθεση νωρίτερα από την έκδοση της υπουργικής απόφασης, χαρακτήρισε την επιβληθείσα ποινή της μετάθεσης σε βάρος του δασκάλου ως *«σκληρόν διοικητικόν μέτρον [...] καθόσον η προταθείσα μετάθεσις δεν περιείχε νέα στοιχεία, ίνα δικαιολογηθή τρίτη κατά σειράν και δια την αυτήν αιτίαν δυσμενής ενέργεια της υπηρεσίας κατά του δασκάλου τούτου»*¹⁴³⁶ και ακύρωσε την απόφαση του ΕΣΣΕ Μεσσηνίας για τη μετάθεση του ιερέα. Το ΑΣΕ κρίνοντας την ενέργεια αυτή του ΑΕΣΣΕ *«ουχί ορθήν»* καλεί τον πρόεδρό του, Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. Ζ.Ζ. και το μέλος αυτού του Συμβουλίου Α. Τσίριμπα, διευθυντή της Π.Α. Τριπόλεως, να δώσουν εξηγήσεις, λόγω του ότι *«εγένοντο παραίτιοι δια της ψήφου των μη λειτουργίας του 2 εδαφίου του 12 άρθρου του Α.Ν. 1296 προς ζημίαν της Εκπαιδεύσεως»*.¹⁴³⁷ Σε επόμενη συνεδρίασή του το ΑΣΕ, αφού εξετάσει ενδελεχώς τις αιτιάσεις του Γεν. επιθεωρητή αποφασίζει να μην απαγγείλει κατηγορία εναντίον του, *«συνιστά όμως εντόνως εις αυτόν, όπως του λοιπού προσαρμόζη τας ενεργείας του προς τας [...] παρεχομένας υποδείξεις»*.¹⁴³⁸

¹⁴³⁴ Πράξη 60, 3 Ιουνίου 1939, σ. 124.

¹⁴³⁵ στο ίδιο, σ. 125.

¹⁴³⁶ Πράξη 71, 20 Ιουνίου 1939, σ. 199.

¹⁴³⁷ Πράξη 60, 3 Ιουνίου 1939, σ. 129. Στο 12 άρθρο του Α.Ν. 1296/1938 αναφέρεται *«Ουχ ήττον εν περιπτώσει εξαιρετικής ανάγκης, δύναται ο Επιθεωρητής της Στοιχ. Εκπαιδεύσεως ν' αποσπά μέχρις ενός μηνός λειτουργός αυτής»*.

¹⁴³⁸ Πράξη 71, ό.π., σ. 201.

Με αφορμή καταγγελίες που υποβάλλονται προς το ΑΣΕ εις βάρος ανώτερων στελεχών εκπαίδευσης, Γεν. επιθεωρητών Στοιχ. ή Μ.Ε., το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο διατυπώνει τις απόψεις του για τη συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων που κατέχουν ανώτερη θέση: να αποδεικνύουν την ανωτερότητά τους νουθετώντας και όχι διώχνοντας τους υφισταμένους τους, να παρέχουν τον εαυτό τους ως παράδειγμα ψυχραιμίας και ευγένειας. Να προσπαθούν με τη στάση τους αυτή να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των υφισταμένων τους και κατά την εξέταση αυτών για την ανεύρεση της αλήθειας και κατά την απονομή της δικαιοσύνης και γενικά να λειτουργούν με σκοπό την ομαλή και επωφελή διοίκηση για την πολιτεία.¹⁴³⁹

10.2. «Περί της εξωτερικής εμφανίσεως και περιβολής του διδακτικού προσωπικού των σχολείων»

Ο εκπαιδευτικός είναι δημόσιος λειτουργός και υπόκειται σε διαρκή έλεγχο όχι μόνο για τη διδακτική του ιδιότητά του αλλά και για τη συνολική του δράση. Η ζωή του, η συμπεριφορά, η αμφίεση, οι συναναστροφές, οι αντιλήψεις πρέπει να υπακούουν σ' ένα σύστημα κανόνων αυστηρά καθορισμένο και ελεγχόμενο. Αυτό προκύπτει από την έγκριση σχεδίου εγκυκλίου «περί της εξωτερικής εμφανίσεως και περιβολής του διδακτικού προσωπικού των σχολείων». Το αιτιολογικό της εγκυκλίου εκκινεί από την αρχή ότι ο δάσκαλος έχοντας προέχουσα κοινωνική θέση ασκεί μεγάλη επιρροή στη νεολαία. Γι' αυτό οφείλει να καταβάλλει τη δέουσα προσοχή, ώστε το παράδειγμά του να επιδρά μόνο επωφελώς. Ο δάσκαλος ασκεί επιρροή στους μαθητές μέσω όλου του βίου του και κυρίως μέσω της ενδυμασίας και της εξωτερικής του εμφάνισης. Οφείλει λοιπόν να αποτελεί αξιομίμητο παράδειγμα ως προς αυτήν. Ατυχώς όμως ορισμένοι άνδρες εκπαιδευτικοί την αμελούν, λησμονώντας όπως φαίνεται ότι οφείλουν με την εξωτερική του εμφάνιση να αποτελούν υπόδειγμα καλαισθησίας και ευπρέπειας, άλλοι πάλι ασχολούνται υπερβολικά μ' αυτήν, ξεπερνώντας τα όρια και γι' αυτό η εξωτερική εμφάνισή τους είναι αξιόμημη.¹⁴⁴⁰

Τονίζεται ιδιαίτερα η συμπεριφορά των γυναικών εκπαιδευτικών λειτουργών, οι οποίες ξεχνούν το καθήκον τους και καλλωπίζονται ακολουθώντας τον «ελαττωματικόν συρμόν ασκούν επιβλαβή επίδρασιν στην ευπρέπεια και καλαισθησία της τε θηλείας και της άρρενος μαθητευούσης νεολαίας ως και των άλλων της κοινωνίας μελών». Γίνονται συστάσεις σε όλους τους διδάσκοντες και κυρίως τις διδάσκουσες όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, ιδιωτικής και κρατικής, να φροντίζουν την εμφάνισή τους με καλαισθησία, να μην υπερβαίνουν τα όρια της κοσμιότητας, η οποία πάντοτε είναι κατά τη γνώμη του ΑΣΕ «*συνοδός άριστος του γνήσιου ψυχικού και σωματικού κάλλους. Επιβλαβής δε υπέρβασις των ορίων τούτων αναντιρρήτως είναι εν προκειμένω δια το θήλυ φύλον η χρήσις ψιμμυθίων και βαφών, η απογύμνωσις μελών του σώματος κ.τ.λ.*». Η εγκύκλιος κλείνει με την έκφραση της ελπίδας να τηρηθούν οι συστάσεις του ΑΣΕ με ακρίβεια και «*ουδέποτε θέλει παραστή ανάγκη επιβολής κυρώσεων κατά τας κειμένας διατάξεις επί τη παραβάσει της παρούσης εγκυκλίου ημών διαταγής.*»¹⁴⁴¹

¹⁴³⁹ Πράξη 52, 25 Ιουνίου 1938, σσ. 253-254.

¹⁴⁴⁰ Πράξη 33, 10 Νοεμβρίου 1937, σσ. 282-283.

¹⁴⁴¹ στο ίδιο.

10.3. Ποινές και «ευδόκιμος υπηρεσία»

Οι ποινές αποτελούν κριτήριο, μεταξύ άλλων, που καθορίζει αν η υπηρεσία του εκπαιδευτικού κρίνεται «ευδόκιμος ή μη», προκειμένου να του επιτραπεί να λάβει μέρος στον διαγωνισμό για μετεκπαίδευση στο πανεπιστήμιο Αθηνών.¹⁴⁴² Απόφαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου να διαγράψει τον δάσκαλο Β.Ζ. του δημοτικού σχολείου Συκαμίνου Καστοριάς από τον σχετικό πίνακα συμμετεχόντων στον διαγωνισμό, προκειμένου να του χορηγηθεί 2/ετής εκπαιδευτική άδεια μετεκπαίδευσης στο πανεπιστήμιο, στοιχειοθετείται με βάση την πρόσφατη επιβολή ποινής στον δάσκαλο: «*ετιμωρήθη εσχάτως δια προστίμου λόγω παρεκκλίσεως από του πρόποντος*».¹⁴⁴³

10.4. Συμπεράσματα

Η ποικιλία των ποινών και της αιτιολογίας τους καθώς και το δαιδαλώδες οικοδόμημα των πειθαρχικών οργάνων πιστοποιούν τον αυταρχικό και καταπιεστικό χαρακτήρα του καθεστώτος, που αστυνομεύει κάθε πτυχή του βίου του εκπαιδευτικού, ακόμη και του αυστηρά προσωπικού. Ο δάσκαλος «*έχει το ιερόν αξίωμα του μορφωτού της κοινωνίας, επομένως πάσα παρεκτροπή αυτού συντελούσα εις την μείωσιν του κύρους της υπό της Πολιτείας και της Θρησκείας ανεγνωρισμένης ως μόνης ορθής ερωτικής σχέσεως των φύλων, οφείλει να κολάζεται αυστηρότερον ή όσον θα εκολάζετο παρομοία παρεκτροπή πολίτου μη έχοντος το αξίωμα διδασκάλου ή όμοιόν τι προς αυτό*».¹⁴⁴⁴

Η υπόθεση Παπανούτσου καθιστά ολοφάνερη την καταστρατήγηση της ελευθερίας του εκπαιδευτικού λειτουργού κατά την άσκηση του έργου του, καθώς αυτό ελέγχεται, λογοκρίνεται και αποτελεί αιτία πειθαρχικής του δίωξης. Διαπιστώνεται ότι τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα οποία θα μπορούσαμε να πούμε ότι λογίζονται ως ο ναός της ελευθερίας του λόγου και του πνεύματος, τελούν υπό καθεστώ ελέγχου.

Εντύπωση, ωστόσο προκαλεί το γεγονός ότι στο αρχείο εντοπίζονται μόνο πέντε περιπτώσεις διώξεων για τα κοινωνικά τους φρονήματα και την κομμουνιστική δράση, αν και η βιβλιογραφική έρευνα κάνει λόγο για κύμα διώξεων και εξορίας. Πιθανόν η εικόνα αυτή να προκύπτει επειδή ανάλογες αποφάσεις έχουν ληφθεί από άλλους φορείς και σε άλλο επίπεδο (κυρίως εμπλέκεται σ' αυτές τις υποθέσεις η υπηρεσία Ασφάλειας, τα αστυνομικά όργανα)

¹⁴⁴² Πράξη 47, 5 Μαΐου 1939, σ. 18, 40.

¹⁴⁴³ Πράξη 63, 7 Ιουνίου 1939, σ. 144.

¹⁴⁴⁴ Πράξη 163, 7 Νοεμβρίου 1939, σ. 182-183. Η ίδια ποινή επιβάλλεται και στον δημοδιδάσκαλο Δ.Κ. του 8^{ου} δημοτικού σχολείου Β' περιφέρειας Πειραιά, λόγω εγκαταλείψεως υπ' αυτού της συζύγου του και συνάψεως ερωτικών σχέσεων μετά της διδασκαλίσσης Ευ. Α. [...], στο Πράξη 118, 24 Νοεμβρίου 1938, σ. 107.

11. Παρεμβάσεις της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης

Ως αντιπροσωπευτική περίπτωση πολιτικής παρέμβασης στο εκπαιδευτικό έργο ανώτατου λειτουργού παραθέτουμε την υπόθεση Ευ. Παπανούτσου, διευθυντή Π.Α., σε βάρος του οποίου διατυπώθηκαν κατηγορίες. Το υφυπουργείο δημόσιας Ασφάλειας με το υπ' αριθμ. 457 εμπιστευτικό πρωτόκολλο προωθεί στο ΑΣΕ δικογραφία κατά του Ευ. Παπανούτσου με την κατηγορία ότι εμφορείται από ιδέες και αρχές που αντίκεινται σ' αυτές του κράτους και της κοινωνίας.¹⁴⁴⁵ Αν και το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο περιορίζεται να τον επιτιμήσει, το υπουργείο Παιδείας τον έθεσε «εκτός υπηρεσίας», με μόνη υποχρέωση να διδάσκει λίγες ώρες Ψυχολογίας και Διδακτικής στην πρώτη τάξη της Μαρασλείου Ακαδημίας, για να δικαιολογηθεί ο μισθός του και διέταξε ανακρίσεις. Η διοίκηση του υπουργείου για έναν ολόκληρο σχολικό χρόνο (1938-39), σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου του Παπανούτσου, τον κράτησε στο περιθώριο και μόνο τον Οκτώβριο του 1939 του ανέθεσε τη διεύθυνση της Π.Α.Τρίπολης (Πελοποννήσου), λόγω απομάκρυνσης για λόγους πειθαρχικούς του διευθυντή της.¹⁴⁴⁶

Στο εκπαιδευτικό έργο δεν παρεμβαίνουν μόνο φορείς που εξ' αντικειμένου έχουν λόγο στα εκπαιδευτικά πράγματα. Το υπουργείο Στρατιωτικών φαίνεται να μετέχει των εκπαιδευτικών υποθέσεων, μέσω της παρουσίας αξιωματικών στα εκπαιδευτικά συμβούλια, γεγονός που εγείρει προβληματισμούς. Ειδικότερα, οι παρεμβάσεις του υπουργείου Στρατιωτικών στην εκπαίδευση πιστοποιούνται από έγγραφό του (Γενικού Επιτελείου Στρατού): *«περί αντικαταστάσεως Στρατιωτικών μελών εποπτικών Συμβουλίων Μέσης και Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως εν περιπτώσει μετασταθμεύσεως στρατιωτικών μονάδων»*.¹⁴⁴⁷ Αν και δεν καταγράφεται περίπτωση απροσημάτιστης παρέμβασης, ωστόσο η στελέχωση των εποπτικών συμβουλίων από μέλος του στρατού, προσώπου δηλαδή ξένου προς την εκπαίδευση, συνιστά από μόνη της παρέμβαση.

Τα ιδανικά του «Νέου Κράτους» πρέπει να διαπερνούν τα Α.Π. μαθημάτων του δημοτικού Σχολείου, σύμφωνα με έγγραφο του υπουργείου προς το ΑΣΕ, προκειμένου να προβεί στο σχεδιασμό *«νέου ωρολογίου και αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου, προσηρμοσμένου προς τας σημερινάς παιδαγωγικάς απαιτήσεις και τας προόδους της Παιδαγωγικής Επιστήμης και προς τα ιδανικά του Νέου Κράτους»*.¹⁴⁴⁸

Απροκάλυπτη παρέμβαση του καθεστώτος στην εκπαίδευση γίνεται μέσω του μονοπωλιακού καθεστώτος που αφορά τη διάθεση και κυκλοφορία του σχολικού βιβλίου, του ελέγχου του περιεχομένου τους, της προσαρμογής αυτού στο πνεύμα του μεταξικού καθεστώτος, της προσθήκης αναφορών στο έργο της ΕΟΝ, της απαλοιφή από την Ιστορία στοιχείων που επισκιάζουν τον ρόλο του Βασιλιά. Αντιπροσωπευτική για τα παραπάνω είναι η πράξη της υπ' αριθμ. 16 της 6-7-1937, με την οποία ζητά το υπουργείο από το ΑΣΕ να επιφέρει αλλαγές στα από το

¹⁴⁴⁵ Πράξη 132, 15 Σεπτεμβρίου 1939, σ. 310-311.

¹⁴⁴⁶ Ε.Π. Παπανούτσου, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 39.

¹⁴⁴⁷ Πράξη 155, 24 Οκτωβρίου 1939, σ. 24.

¹⁴⁴⁸ Πράξη 1, 2 Ιανουαρίου 1939, σ. 4.

παρελθόν εγκριθέντα σχολικά βιβλία προκειμένου να συνάδουν με το πνεύμα της εποχής.¹⁴⁴⁹

Ανάμειξη του υπουργείου διαπιστώνεται ότι υπάρχει σε αρκετές περιπτώσεις άσκησης πειθαρχικού ελέγχου και επιβολής ποινών σε στελέχη εκπαίδευσης που τελούν κάτω από την εποπτεία του ΑΣΕ. Για παράδειγμα το διδακτικό προσωπικό των Π.Α. υπόκειται στον έλεγχο του ΑΣΕ, ωστόσο στην περίπτωση του διευθυντή της Γυμναστικής Ακαδημίας παρεμβαίνει το υπουργείο για να υποδείξει αυτό το είδος ποινής που θα του επιβληθεί.¹⁴⁵⁰ Αλλά και η παραπομπή για ανάκριση 88 εκπαιδευτικών λειτουργών Μ.Ε., κατόπιν διαταγής του υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας¹⁴⁵¹ φανερώνει την πολιτική επέμβασης στο έργο άλλων φορέων (ΕΣΜΕ) που είναι επιφορτισμένοι με την άσκηση πειθαρχικού ελέγχου στο εκπαιδευτικό προσωπικό.

Σε άλλο σημείο το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο φαίνεται πως βρίσκεται προ τετελεσμένων γεγονότων, όταν το υπουργείο προωθεί την υπ' αριθμ. 205 εγκύκλιο προς τους διευθυντές των σχολείων του κράτους δημοσίων και ιδιωτικών Μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης *«περί καθιερώσεως πρωινής προσευχής, εθνικών ασμάτων και του Εθνικού Ύμνου καθ' εκάστην εν τοις σχολείοις»*. Το ΑΣΕ αναφέρει στο υπουργείο ότι η εγκύκλιος αυτή εκδόθηκε *«άνευ προηγουμένης γνωμοδοτήσεως περί αυτής του Α. Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, ήτις και από του Νόμου καθορίζεται και από του συμφέροντος της υπηρεσίας ενδεικνύεται»*¹⁴⁵² Αν γνωμοδοτούσε το ΑΣΕ γι' αυτή, θα την ευπρέπιζε γλωσσικά και θα τη μετέβαλε ριζικά από άποψης περιεχομένου. Επισημαίνει ότι το ίδιο το Συμβούλιο είχε γνωμοδοτήσει για σχέδιο εγκυκλίου *«περί κοινής προσευχής εκάστου σχολείου»*, του οποίου την τύχη αγνοεί.¹⁴⁵³

Τέλος, το υπουργείο με διαταγή του παρεμβαίνει προκειμένου ο καθηγητής Γαλλικής της Πρότυπης σχολής διδασκαλείου Μ.Ε. Ι. Οι. να αποσπαστεί στη διεύθυνση ψυχαγωγίας της ΕΟΝ.¹⁴⁵⁴

11.1. Παρεμβάσεις μέσω της ΕΟΝ

Η ΕΟΝ, όπως αποδεικνύεται από τις αρχειακές αναφορές, κάνει αισθητή την παρουσία σε όλες τις εκδηλώσεις της σχολικής ζωής, από το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων, από την επίδρασή της στη διαμόρφωση των ωρολογίων προγραμμάτων, από κριτήριο επαγγελματικής επάρκειας μέσω της ενεργού δράσης του εκπαιδευτικού στους κόλπους της ΕΟΝ, ως και τη δράση της στον επαγγελματικό προσανατολισμό. Αναφορά του Ν. Αλικάκη, Τμηματάρχη επαγγελματικής εκπαίδευσης ΕΟΝ *«περί συγκροτήσεως Επιτροπής εκ των προϋσταμένων των ειδικών υπηρεσιών της αρμοδιότητος του Σου Υπουργείου και εξ άλλων ειδικών προσώπων δια την εξεύρεσιν του καταλληλότερου τρόπου προς πραγματοποίησιν της επαγγελματικής διαφωτίσεως και του επαγγελματικού προσανατολισμού των παιδιών του λαού εις*

¹⁴⁴⁹ Πράξη 16, 6 Ιουλίου 1937, σ. 133.

¹⁴⁵⁰ Πράξη 70, 17 Ιουνίου 1939, σσ. 194-197.

¹⁴⁵¹ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 140.

¹⁴⁵² Πράξη 36, 18 Νοεμβρίου 1937, σ. 297.

¹⁴⁵³ Πρόκειται για σχέδιο εγκυκλίου *«περί πρωινής κοινής προσευχής»*, το οποίο το ΑΣΕ ενέκρινε, κατόπιν εισήγησης του Καλλιόφα, στο Πράξη 12, 7 Σεπτεμβρίου 1937, σσ. 112-113.

¹⁴⁵⁴ Πράξη 147, 12 Οκτωβρίου 1939, σ. 398.

παντός είδους επαγγέλματα κλπ.». ¹⁴⁵⁵ Επίσης, πληροφορούμαστε ότι «[...]/ο Ύμνος της Νεολαίας έχει επισήμως καθιερωθή και αναγνωρισθή[...]», ¹⁴⁵⁶ όπως και επίσημος ύμνος της 4^{ης} Αυγούστου. ¹⁴⁵⁷

11.1.1. Η επίδραση της ΕΟΝ στη διαμόρφωση των Ωρολογίων Προγραμμάτων

11.1.1.1. Στοιχειώδης και Μέση εκπαίδευση

Το 1939, σε αίτηση προς το ΑΣΕ του Ελληνογαλλικού κολλεγίου Πειραιά «ο Άγιος Παύλος», γίνεται λόγος για τροποποίηση του ωρολογίου προγράμματος «κατόπιν της διαθέσεως της Τετάρτης ημέρας της εβδομάδας υπέρ της ΕΟΝ». ¹⁴⁵⁸ Σχεδόν ένα χρόνο αργότερα το υπουργείο με έγγραφό του της 24-9-1940 καλεί το ΑΣΕ να γνωματεύσει «επί του τρόπου εξοικονομήσεως του ωρολογίου προγράμματος των διδασκομένων μαθημάτων εν τοις Σχολείοις Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαιδεύσεως εντός των πέντε εργασίμων σχολικών ημερών της εβδομάδος μετά την καθιέρωση της ημέρας του Σαββάτου ως ημέρας ενασχολήσεως των μαθητών και μαθητριών εις τους σχηματισμούς της ΕΟΝ». ¹⁴⁵⁹

Το ΑΣΕ αποφαινεται ότι όσον αφορά στα σχολεία Μ.Ε. που λειτουργούν υπό ομαλές διδακτηριακές συνθήκες, δηλαδή σχεδόν όλα τα σχολεία των επαρχιών, «η διαρρύθμισις του ωρολογίου προγράμματος δέον να γίνη εκασταχού επί τη βάσει της κατά το παρελθόν σχολικόν έτος εκ της εφαρμογής της ημέρας της ΕΟΝ κτηθείσης πείρας, των μαθητών δυναμένων να απασχοληθώσι και καθ' ώρας μεταμεσημβρινάς». ¹⁴⁶⁰ Όμως, όσον αφορά στα σχολεία Μ.Ε. της περιφέρειας διοίκησης πρωτεύουσας, Θεσσαλονίκης κλπ., στα οποία λειτουργούν περισσότερα του ενός τμήματα για κάθε τάξη και μάλιστα χρησιμοποιώντας τις ίδιες αίθουσες παραδόσεων πριν και μετά το μεσημέρι, προτείνονται τα παρακάτω προσωρινά μέτρα έως ότου διευθετηθεί το διδακτηριακό ζήτημα των σχολείων:

«α) Δεδομένου, ότι η συμμετοχή των μαθητών εις την ΕΟΝ προάγει την ψυχικήν αυτών αγωγήν, δύναται να περικοπή ανά μία ώρα Γυμναστικής εξ εκάστης τάξεως, των κ.κ. γυμναστών διατασσομένων, όπως κατά τας υπολειπομένας δύο ώρας διδασκαλίας του μαθήματος τούτου, περιορισθώσι πως αι παιδιαί προς όφελος της συστηματικής γυμναστικής.

»β) Δύναται να περικοπή ανά μία ώρα αρχαίων ελληνικών εκ του ωρολογίου προγράμματος των τάξεων Γ', Δ', Ε' των γυμνασίων παλαιού και νέου τύπου,

»γ) το μάθημα της αγωγής του πολίτου δύναται να διδάσκηται κατά Σάββατον εις τους υποτομείς υπό καθηγητών φιλολόγων, υποδεικνυομένων υπό των οικείων Γεν. Επιθεωρητών εν συνεννοήσει μετά της ΕΟΝ και

¹⁴⁵⁵ Πράξη 180, 12 Δεκεμβρίου 1939, σ. 321.

¹⁴⁵⁶ Πράξη 131, 23 Ιουλίου 1940, σ. 220-221.

¹⁴⁵⁷ στο ίδιο, σ. 236.

¹⁴⁵⁸ Πράξη 179, 7 Δεκεμβρίου 1939, σ. 313.

¹⁴⁵⁹ Πράξη 169, 30 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 113. Είχε προηγηθεί έγγραφο της ΕΟΝ προς το υπουργείο, με το οποίο ζητούσε από το ΑΣΕ «όπως αποφανθεί επί των εντελλόμενων τροποποιήσεων των ισχυόντων προγραμμάτων και οδηγιών αίτινες δέον να δοθούν δια την εφαρμογήν τούτων», στο Πράξη 167, 26 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 101.

¹⁴⁶⁰ Πράξη 170, 1 Οκτωβρίου 1940, σ. 120.

» δ) η διάρκεια των τελευταίων ωρών ημερησίας εργασίας των σχολείων περιορισθή εις 40'». ¹⁴⁶¹

11.1.1.2. Ανώτερα εκπαιδευτικά Ιδρύματα

«Έγγραφο του Επιτελάρχου της Ε.Ο.Ν.[...] επί των εντελλομένων τροποποιήσεων των ισχυόντων προγραμμάτων και των οδηγιών, αι οποίαι πρέπει να δοθούν δια την εφαρμογήν τούτων» ¹⁴⁶²

Η διάβρωση της εκπαίδευσης εκ των έσω καθώς και η στάση των στελεχών του ΑΣΕ απέναντι στο καθεστώς και την ΕΟΝ αποτυπώνεται ξεκάθαρα στο εδάφιο 1 της Πράξης υπ' αριθμ. 171 της 2/10/1940. Στο κείμενο καταγράφονται αναλυτικά οι παρεμβάσεις στο πρόγραμμα των σχολών, τον εποπτικό ρόλο των οποίων έχει υπό την αρμοδιότητά του το ΑΣΕ. Αυτό καλείται από το υπουργείο, κατόπιν εγγράφου του Επιτελάρχη της ΕΟΝ, στο οποίο φαίνεται ότι περιλαμβάνονται υποδείξεις, προκειμένου να προσαρμοστούν στις «απαιτήσεις» της ΕΟΝ τα Α.Π. των Π.Α., του διδασκαλείου νηπιαγωγών, της Χαροκοπείου Οικοκυρικής σχολής (Ανώτερης και Τμήματος διδασκαλείου) και της ΕΑΣΑ. ¹⁴⁶³ Η προσαρμογή συνίσταται στην ενίσχυση ή προσθήκη μαθημάτων, ώστε να υπάρξει ειδική κατάρτιση των σπουδαστών ως μελλοντικών ανώτερων βαθμοφόρων της ΕΟΝ. Στην Πράξη αυτή πιστοποιείται περίτρανα η παρέμβαση της πολιτικής διοίκησης στο πρόγραμμα σπουδών σχολών, οι οποίες καταρτίζουν εκπαιδευτικούς λειτουργούς για τη Στοιχ. και Μ.Ε. Για το καθεστώς φαίνεται ότι δεν αρκούσε η «στρατολόγηση» στους κόλπους των ΕΟΝ προκειμένου να μνηθούν οι νέοι στα ιδανικά του. Πιο αποτελεσματική θα ήταν η εκπαίδευση σ' αυτά τα ιδανικά όσων με τη σειρά τους καλούνταν να εκπαιδεύσουν τη νεολαία, δηλαδή το εκπαιδευτικό δυναμικό.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η «προθυμία» την οποία επιδεικνύει το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, προκειμένου να ανταποκριθεί στον ρόλο του, ως του κύριου υπεύθυνου που διαμορφώνει τα προγράμματα σχολών που τελούν υπ' ευθύνη του. Όχι μόνο δε φαίνεται να ενοχλείται για τις υποδείξεις που του γίνονται, αλλά αναντίρρητα σπεύδει να «συμμορφωθεί» μ' αυτές, εκφράζοντας την ευαρέσκειά του με τις λέξεις: «χαράν» και «ασμένως». Η ακόλουθη τοποθέτηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου είναι διαφωτιστική: *«Αποφασίζει εν πρώτοις να εκφράση την χαράν αυτού, διότι η Ανωτάτη Διοίκησης της Ε.Ο.Ν. εκχωρεί ούτως εις αυτό το έργον της κατάρτισεως των Ανωτέρων στελεχών αυτής κατά το θεμελιώδες αυτού μέρος, το θεωρητικόν, εφ' όσον οι απόφοιτοι των ιδρυμάτων, περί ων ο λόγος "θα χρησιμοποιηθώσιν εν τω μέλλοντι (και ήδη χρησιμοποιούνται)" ως τοιούτοι. Κατόπιν τούτου το ΑΣΕ θέλει ασμένως επιληφθή της ολοκληρώσεως των αναλυτικών προγραμμάτων των οικείων Σχολών κατ' επικειμένην αναθεώρησιν αυτών, ώστε να αποβή πληρεστέρα και η ειδική κατάρτισις των σπουδαστών ως μελλόντων ανωτέρων βαθμοφόρων της Ε.Ο.Ν. Την εν τω ως άνω εγγράφω όμως διατυπωμένην απαίτησιν, οι απόφοιτοι "να καταρτισθώσιν ηθικώς, πολιτικώς και ιδεολογικώς δια την αποτελεσματικωτέραν ενάσκησιν του εν τη ΕΟΝ έργου των" νοουμένην, ως είναι*

¹⁴⁶¹ στο ίδιο.

¹⁴⁶² Πράξη 171, 2 Οκτωβρίου 1940, σ. 138.

¹⁴⁶³ Έτσι μετονομάστηκε με τον Α.Ν. 2057/1939 η Γυμναστική Ακαδημία στο Πράξη 171, ό.π..

ευνόητον, σύμφωνα προς τας κατευθύνσεις, τας οποίας εχάραζεν ο Ιδρυτής του Νέου Κράτους της 4ης Αυγούστου και Αρχηγός του Έθνους, το ΑΣΕ θεωρεί επιβεβλημένη οπωσδήποτε δια τους τροφίμους των προμνησθέντων ιδρυμάτων, ως μέλλοντας δημοσίους λειτουργούς και δη μορφωτάς ψυχών και κοινωνικούς εργάτας». ¹⁴⁶⁴

Το ΑΣΕ φαίνεται να ενστερνίζεται τις πρακτικές του «Νέου Κράτους» και να αναγνωρίζει στον Ι. Μεταξά ιερό ρόλο και θεία διάσταση, όπως προκύπτει η χρήση λέξεων που αποδίδονται στο πρόσωπό του γραμμένες με αρχικό κεφαλαίο: «*Αρχηγός*», «*Ιδρυτής*».

Από τις επιθεωρήσεις του το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο σχημάτισε τη γνώμη ότι χάρη στη νομιμοφροσύνη, την αφοσίωση και τον ζήλο των επίλεκτων εκπαιδευτικών που είναι τοποθετημένοι στα ιδρύματα αυτά «εις πολλά των οποίων ούτοι διατελούσι και συνεργάται της ΕΟΝ το πνεύμα της εν αυτοίς συντελουμένης μορφωτικής εργασίας είναι εν προκειμένω το προσήκον». ¹⁴⁶⁵

Το έγγραφο του Επιτελάρχη περιέχει υποδείξεις προς το υπουργείο, η εφαρμογή των οποίων θεωρείται αναγκαία για την ηθική, πολιτική και ιδεολογική κατάρτιση των σπουδαστών και οι οποίες αναφέρονται στο μεγαλύτερο τους μέρος στην ενίσχυση ή προσθήκη μαθημάτων στα Α.Π. των οικείων σχολών. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο το ΑΣΕ αποφασίζει και γνωστοποιεί στο υπουργείο τα εξής:

α) Ως προς τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες: δεδομένου ότι βάσει του εγγράφου του Επιτελάρχη της ΕΟΝ συνιστάται η προσθήκη του μαθήματος της Ψυχολογίας του Εφήβου, της Αγωγής του Πολίτη Ηθικής Εθνικής Πολιτικής Αγωγής (αποκλειστικά από το τεύχος της ΕΟΝ) και Στοιχείων Οικιακής Οικονομίας (για τα θήλαα), το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο για την Ψυχολογία του Εφήβου γνωστοποιεί ότι «είναι αναγεγραμμένη ήδη εις τον Α.Ν. 953/1937 “περί Παιδαγωγικών Ακαδημιών” [...]. Δια του αυτού Α.Ν. άρθρ. 5 παρ. θ', εισήχθη εις τας Παιδ. Ακαδημίας και το μάθημα της οργανώσεως ομάδων Εθνικής Νεολαίας, όπερ αναγράφεται μεν εις την σωματικήν αγωγήν, έχει δ' όμως ψυχολογικάς τας βάσεις». ¹⁴⁶⁶

Σχετικά με το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας το ΑΣΕ ενημερώνει ότι διδάσκεται στο πλαίσιο των Οικοκυρικών μαθημάτων σε όλες τις Π.Α. θηλέων, καθώς και σ' εκείνες στις οποίες λειτουργεί τμήμα θηλέων, όπου υπηρετούν μόνιμες δασκάλες Οικοκυρικών μαθημάτων, όπως προβλέπει ο νόμος. Η σημασία που προσδίδεται από το κράτος στην Οικοκυρική μόρφωση της δασκάλας προκύπτει από το ότι οι ώρες διδασκαλίας που διατίθενται γι' αυτό φτάνουν τις 10. Ως τεκμήριο της αρμόζουσας διδασκαλίας των μαθημάτων, των οποίων η προσθήκη ζητείται, υποδεικνύεται ο έλεγχος των βιβλίων διδαχθείσας ύλης στις Π.Α. του κέντρου (Μαράσλειου, Ψυχικού, Πειραιά).

Ως προς την «Αγωγή του Πολίτου», αντί αυτού στο πρόγραμμα των Π.Α. αναγράφεται το μάθημα «Στοιχεία ισχύοντος δικαίου» Πολιτικής Οικονομίας κλπ., του οποίου το περιεχόμενο συμπίπτει σε πολλά σημεία με το μάθημα της Αγωγής του Πολίτη. Επίσης το ΑΣΕ πληροφορεί ότι προτάθηκε η εισαγωγή στις Π.Α. του μαθήματος «Εθνικής Αγωγής», όπου εντάσσει και την Αγωγή του Πολίτη, στο

¹⁴⁶⁴ Πράξη 171, 2 Οκτωβρίου 1940, σσ. 138-139.

¹⁴⁶⁵ στο ίδιο, σ. 139.

¹⁴⁶⁶ στο ίδιο, σ.140.

πλαίσιο των τροποποιήσεων της νομοθεσίας των Π.Α., το οποίο θα διδάσκεται από τον διευθυντή της Π.Α. Στο έγγραφο του Επιτελάρχη υποδεικνύεται η χρησιμοποίηση συγκεκριμένου συγγράμματος, του Δεληβάνη «Κοινωνική Νομοθεσία-Οικονομική Πολιτική», την εισαγωγή του οποίου το Συμβούλιο επιφυλάσσεται να συστήσει στα παραπάνω εκπαιδευτικά ιδρύματα, καθώς θα έπρεπε πρώτα να τεθεί υπό την κρίση του, σύμφωνα με τον νόμο, όπως έγινε για τα τεύχη της ΕΟΝ: «Κράτος», «Έθνος», «Βασιλεύς», «Οικογένεια» κλπ.¹⁴⁶⁷

Στο έγγραφο συνίσταται: «*Τόνωσις [...] δια το μάθημα της Ιστορίας της Αγωγής ένθα “ανάγκη να τονισθούν ιδιαιτέρως αι παιδαγωγικαί ιδέαι των Αρχαίων Ελλήνων κλπ.”, δια το μάθημα της Ψυχολογίας, με τη “Σημασίαν του παιγνιδιού” κλπ., δια το μάθημα της Υγιεινής, με “Στοιχεία δημοσίας Υγιεινής γενικώς- Ατομική υγιεινή-Στοιχεία Α’ βοηθειών- Στοιχεία Βρεφοκομικής (δια τα θήλεα)”.* Ωσαύτως συνιστάται τόνωσις των μαθημάτων Ωδικής, Γυμναστικής δια παιγνιδιών, τραγουδιών και χορών της ΕΟΝ. κ.ο.κ.».¹⁴⁶⁸ Στα παραπάνω θέματα το ΑΣΕ απαντά ότι τα σχετικά κεφάλαια διδάσκονται όσο το επιτρέπει η έκταση του πεπερασμένου της ύλης αυτών και ο συνολικός χρόνος που διατίθεται για την πολυμερέστατη μόρφωση των μελλοντικών λειτουργών της δημοτικής εκπαίδευσης. Ειδικά για την ενίσχυση των μαθημάτων της Γυμναστικής και της Ωδικής «*δια της εκμαθήσεως των τραγουδιών και παιγνιδιών της ΕΟΝ υπό των σπουδαστών των Π. Ακαδημιών, το ΑΣΕ θέλει συστήσει τούτο, ευθύς ως τεθώσιν υπ’ όψιν αυτού τα οικεία τεύχη της ΕΟΝ.*».¹⁴⁶⁹

β) Ως προς την Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής: οι ζητούμενες τροποποιήσεις είναι «*η ενίσχυσις του μαθήματος σκοποβολής-στρατιωτικής Προπαιδεύσεως, δια της προσθήκης ωρών και η προσαρμογή της τελευταίας προς την της ΕΟΝ, του μαθήματος της κολυμβήσεως δια προσθήκης ωρών, του μαθήματος της Ωδικής δια της διδασκαλίας των τραγουδιών της ΕΟΝ. [...] Ωσαύτως ζητείται η προσθήκη της “ Αγωγής του Πολίτου ” εις το μάθημα της Οργανώσεως και διοικήσεως της ΕΟΝ των αθλητικών Κανονισμών και Παιχνιδιών της ΕΟΝ.*».¹⁴⁷⁰

Όσον αφορά στο αίτημα της προσθήκης ωρών σε κάποια μαθήματα, η Διοίκηση της ΕΟΝ, κατά τη γνώμη του Συμβουλίου, θα διαμόρφωνε γνώμη για την αναγκαιότητα αυτού του μέτρου λαμβάνοντας υπόψη τα ποιοτικά αποτελέσματα των τελευταίων διαγωνισμών για την πρόσληψη γυμναστών στην ΕΟΝ, αποφοίτων της Γυμναστικής Ακαδημίας που λειτουργούσε άλλοτε. Αλλά η νεοσύστατη πάνω σε ολότελα νέες βάσεις ΕΑΣΑ δεν έδωσε ακόμη στελέχη στην εκπαίδευση, ώστε εκ των πραγμάτων να κριθεί η ανεπάρκεια των διατιθέμενων ωρών για ορισμένα μαθήματα, ορισμένα από τα οποία δεν διδάσκονταν καθόλου στην παλαιότερη Γυμναστική Ακαδημία, όπως η ορειβασία και τα χειμερινά αγωνίσματα.¹⁴⁷¹ Ως προς την στρατιωτική προπαίδευση, ως τέτοια πρέπει να θεωρηθεί όλη η φυσική αγωγή, στην οποία υποβάλλονται οι σπουδαστές της ΕΑΣΑ κατά την τριετή φοίτησή τους. Ειδικά οι διατιθέμενες ώρες για τη στρατιωτική προπαίδευση και σκοποβολή κατά την

¹⁴⁶⁷ στο ίδιο, σ. 141.

¹⁴⁶⁸ στο ίδιο.

¹⁴⁶⁹ στο ίδιο, σ. 142.

¹⁴⁷⁰ στο ίδιο.

¹⁴⁷¹ στο ίδιο.

τριετή διάρκεια σπουδών τους ανέρχονται συνολικά τουλάχιστο σε 180 ώρες για τους σπουδαστές και 90 για τις σπουδάστριες. Για το μάθημα της Αγωγής του Πολίτη, η προσθήκη του οποίου ζητείται, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ενημερώνει ότι διδάχτηκε το προηγούμενο έτος και μάλιστα από τον Λάζαρο Φιλιππίδη, ο οποίος προΐσταται της διεύθυνσης της ΕΟΝ. Τέλος, για την πραγματοποίηση των υπόλοιπων αιτημάτων της ΕΟΝ, δηλαδή τη διδασκαλία όλων των τραγουδιών της, γιατί πολλά ήδη διδάσκονται, των παιχνιδιών της, των αθλητικών κανονισμών από το τεύχος της ΕΟΝ, το ΑΣΕ δηλώνει ότι θα προβεί στις κατάλληλες υποδείξεις στη διεύθυνση της ΕΑΣΑ¹⁴⁷²

γ) Ως προς το Διδασκαλείο Νηπιαγωγών: Στο έγγραφο προτείνεται η ενίσχυση των μαθημάτων της Ωδικής και της Γυμναστικής, με τη διδασκαλία τραγουδιών, χορών και παιχνιδιών της ΕΟΝ και η προσθήκη άλλων δύο μαθημάτων, της Αγωγής του Πολίτη και της Υγιεινής. Και πάλι το ΑΣΕ αποφαινεται ότι διδάχθηκαν τραγούδια της ΕΟΝ και μάλιστα με βάση το τεύχος της ΕΟΝ από τη διδάσκουσα και συνεργάτιδα του χρυσού σήματος του καλλιτεχνικού τμήματος «Υ.Θ.Α.» ΕΟΝ. Η Αγωγή του Πολίτη, αν και δεν είναι ενταγμένη στο Α.Π., ωστόσο διδάχτηκε με την προσωνυμία «Εθνική και Ηθική Αγωγή» σε όλες τις τάξεις «*επί τη βάση των τευχών της ΕΟΝ κατόπιν σχετικής εγκυκλίου διαταγής*». Σχετικά με τη μεταρρύθμιση της οργάνωσης του διδασκαλείου νηπιαγωγών, ώστε το μορφωτικό του έργο να αποβεί πιο καρποφόρο, το ΑΣΕ πληροφορεί ότι ήδη έχουν γίνει προτάσεις προς το υπουργείο.¹⁴⁷³

δ) Ως προς τη Χαροκόπειο Σχολή: και σ' αυτή την περίπτωση γίνονται προτάσεις από τον Επιτελάρχη με την προσδοκία να συντελέσουν στην αρτιότερη λειτουργία της Σχολής, αναφερόμενες στην ενίσχυση του προσωπικού, προτάσεις τις οποίες είχε ήδη κάνει και το ΑΣΕ το προηγούμενο έτος και είχαν υλοποιηθεί, όπως η δημιουργία και άλλης θέσης φιλολόγου και δασκάλας Οικοκυρικών. Υποδεικνύεται η ανάγκη λήψης μέτρων που αφορούν την επάρκεια της Σχολής σε εποπτικά μέσα και στην εξασφάλιση χώρου, ώστε να ιδρυθούν εργαστήρια, να ανεγερθεί οικοτροφείο, να επεκταθούν οι ζωοτεχνικές εγκαταστάσεις, μέτρα όμως που εξαρτώνται από την κατεδάφιση των προσφυγικών οικημάτων, τα οποία καταλαμβάνουν ολόκληρο σχεδόν το Β.Δ. τμήμα του οικοπέδου.

Σχετικά με την προσθήκη μαθημάτων στο πρόγραμμα της σχολής υποδεικνύεται και πάλι στο έγγραφο του Επιτελάρχη «*Να προστεθή... . Εις την Ηθικήν και Πολιτειακήν Αγωγήν. Αγωγή του Πολίτου (έκδοσις ΕΟΝ)*». Το ΑΣΕ επισημαίνει ότι τα υποδεικνύόμενα μαθήματα είναι ουσιαστικά ένα και το αυτό, υπό άλλην προσωνυμία, και ήδη διδάσκεται στο διδασκαλείο της Χαροκοπέου σχολής. Όσον αφορά όμως την ενίσχυση ήδη διδασκομένων μαθημάτων στη σχολή, για την μεν Ωδική και Γυμναστική «*θέλει προβή εις τας δεούσας υποδείξεις, όπως διδάσκονται πάσαι αι παιδιαί, οι χοροί, τα παιγνίδια και τα τραγούδια της ΕΟΝ-διότι τινα τούτων διδάσκονται ήδη- [...]*». Ως ένδειξη ότι η μορφωτική εργασία στη Χαροκόπειο σχολή Οικοκυρικής εκπαίδευσης αποδίδει ιδεολογικούς καρπούς και

¹⁴⁷² Πράξη 171/2 Οκτωβρίου 1940, σ.143.

¹⁴⁷³ στο ίδιο, σ. 144.

καταρτίζει ικανά στελέχη για την ΕΟΝ αποτελεί το γεγονός ότι στις μαθήτριες της σχολής δόθηκε το βραβείο έκθεσης ιδεών ΕΟΝ, γεγονός γνωστό και από τη δημοσίευσή του στον ημερήσιο τύπο. Σημειώνεται επίσης ότι η «*Διευθύντρια της Σχολής είναι συνεργάτις χρυσού σήματος της ΕΟΝ*». ¹⁴⁷⁴

Τέλος, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ζητά δια μέσου του υπουργείου να υπενθυμίσει στην «*οικείαν αρχήν της ΕΟΝ*» την προφορική εντολή του προέδρου της κυβέρνησης που δόθηκε ενώπιον του υφυπουργού Παιδείας και του ΑΣΕ στις 9 Σεπτεμβρίου «*ν' αποσταλή εις αυτό πρόγραμμα (ή πίναξ ή και απλούν έστω σημείωμα) των απασχολήσεων των σκαπανέων και φαλαγγιτών κατά την εις την ΕΟΝ αφιερωθείσαν ημέραν της εβδομάδος, ως και των μαθημάτων, τα οποία παρακολουθούσιν οι βαθμοφόροι αυτής. Ώστε καταλλήλως προσανατολιζόμενον να δυνηθή να συντονίση προς τας ανάγκας της ΕΟΝ το μορφωτικόν έργον των ανωτάτων ιδρυμάτων, τα οποία καταρτίζουν εκπαιδευτικούς λειτουργούς. Αν δε αι ενασχολήσεις περί ων ο λόγος, ποικίλλουσι τοσούτον κατά τόπους, ώστε και αυτή η αναγωγή τούτων εις εννοίας γένους να αποβαίνη δυσχερής-όπερ απίθανον-επαρκές θα ήτο και σημείωμα τι αναγράφον εν λεπτομερεία τα τελούμενα εν τη περιφερειακή διοικήσει αρρένων και θηλέων Αθηνών, ως και εις τινα των υποτομέων της υπαίθρου*». ¹⁴⁷⁵

Ενδιαφέρουσα από τα παραπάνω είναι η πρόθεση του ΑΣΕ να «ελέγξει» τη μορφωτική εργασία που τελείται στους κόλπους της ΕΟΝ, ζητώντας να πληροφορηθεί το πρόγραμμα απασχόλησης και τα μαθήματα που παρακολουθούσαν τα μέλη της ΕΟΝ κατά την ημέρα της εβδομάδας που αφιερωνόταν σ' αυτήν. Το αιτιολογικό που προβάλλεται είναι ο συντονισμός του μορφωτικού έργου που συντελείται στα ανώτατα ιδρύματα κατάρτισης εκπαιδευτικών λειτουργών με τις ανάγκες της ΕΟΝ. Ωστόσο, δεν γνωρίζουμε αν είναι άδολο το ενδιαφέρον ή αν πρόκειται για μια προσπάθεια και από μέρους του ΑΣΕ ελέγχου της ΕΟΝ.

11.1.2. Παρεμβάσεις μέσω εντύπων

Το υπουργείο με την εγκύκλιο υπ' αριθμ 136 της 14/10/38 συνιστά «*εις τους κ. λειτουργούς της εκπαιδεύσεως και τους μαθητάς των σχολείων το Περιοδικόν "Η Νεολαία"*» και β) υπ' αριθμ 137 της 15/10/38 «*περί παροχής πάσης ευκολίας δια την απρόσκοπτον λειτουργίαν των τμημάτων της ΕΟΝ*». ¹⁴⁷⁶ Επίσης, ζητά από το ΑΣΕ τη σύνταξη οδηγιών και προκηρύξεων για συγγραφή σχολικών βιβλίων της Ε' και ΣΤ' δημοτικού, της Δ' τάξης του νέου εξατάξιου, των αστικών σχολείων και του παλιού εξατάξιου Γυμνασίου «*καθ' ο δέον να περιλαμβάνηται εν αυτοίς, ό,τι απαιτείται και δια το Νέον Κράτος και την Εθνικήν Νεολαίαν, [...]*». ¹⁴⁷⁷ Ακόμη, πληροφορούμαστε την καθιέρωση στα σχολεία επίσημων ύμνων της «Εθνικής Νεολαίας» και της 4^{ης} Αυγούστου. ¹⁴⁷⁸

11.1.3. Συνεργασία εκπαιδευτικών με ΕΟΝ

Το ζήτημα οργάνωσης των Εθνικών Νεολαιών απασχολεί τα στελέχη εκπαίδευσης. Μαρτυρούνται περιπτώσεις εκπαιδευτικών, ανώτερων στελεχών ή μη, οι οποίοι

¹⁴⁷⁴ Πράξη 171, ό.π., σσ.146-147.

¹⁴⁷⁵ στο ίδιο, σσ.147-148.

¹⁴⁷⁶ Πράξη 111, 1 Νοεμβρίου 1938, σ. 52.

¹⁴⁷⁷ Πράξη 105, 8 Αυγούστου 1939, σ. 53.

¹⁴⁷⁸ Πράξη 131, 29 Δεκεμβρίου 1938, σ. 236.

διακρίνονται για την δράση τους υπέρ του έργου της ΕΟΝ. Ειδικότερα, η Γεν. διευθύντρια της Φ.Ε. Πατρών «[...]υποβάλλει σκέψεις τινάς περί των Εθνικών Νεολαιών των θηλέων»,¹⁴⁷⁹ ο επιθεωρητής δημοτικών σχολείων Κιλκίς υποβάλλει «αντίγραφον Εγκυκλίου του προς τους διδασκάλους της περιφέρειας του περί πραγματώσεως των τεθέντων υπό του Σου Υπουργείου σκοπών της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας»,¹⁴⁸⁰ ο Γεν. επιθεωρητής Σ.Ε. της Ζ' περιφέρειας στέλνει εγκύκλιό του προς τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς της περιφέρειάς του «περί ιδρύσεως ομάδων Εθνικής Νεολαίας». ¹⁴⁸¹ Έγγραφο της νομαρχίας Αττικοβοιωτίας εκφράζει την ευαρέσκειά του προς τον Δημ. Τσίριμπα, Γεν. επιθεωρητή Μ.Ε. της Γ' Περιφέρειας, «δια τας αξιεπαίνους προσπαθείας αυτού υπέρ των σκοπών της Ε.Ο.Ν.». ¹⁴⁸² Αναφορά του περιφερειακού διοικητή της ΕΟΝ Ηλείας προς την κεντρική διοίκηση ΕΟΝ Ελλάδας κάνει λόγο «περί της εν τη ΕΟΝ ενθουσιώδους συνεργασίας» των κ. Ευ. Σ., καθηγητή του γυμνασίου Αμαλιάδας και Β. Π., επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Αμαλιάδος, ¹⁴⁸³ αναφορά του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Ηλείας Γ.Σ., μέσω της οποίας γνωστοποιείται ότι από τις 7/11 έχει αναλάβει επιπλέον ως υποδιοικητής της ΕΟΝ και την υπηρεσία Αλληλεγγύης Μετώπου. ¹⁴⁸⁴ Με βάση έγγραφο της Γεν. διοίκησης της Κρήτης, ο Κ.Κ., διευθυντής της εμπορικής σχολής στα Χανιά προτείνεται ως ο ενδεδειγμένος για την αντικατάσταση του αναπληρωτή του Γεν. επιθεωρητή Κρήτης, διευθυντή του πρακτικού λυκείου της πόλης και λόγω προσόντων, αλλά «και διότι προσηρμοσμένος προς τας ηθικάς αρχάς και αντιλήψεις του Νέου Κράτους και λόγω του επιδεικνυομένου ζήλου και προθυμίας θα εξυπηρετήση αρτιότερον τας ανάγκας της εκπαίδευσως Κρήτης, το δε διαφέρον του δια την οργάνωσιν της ΕΟΝ προκάλεσε υπέρ αυτού έπαινον της Γεν. Διοικήσεως [...]». ¹⁴⁸⁵ Αναφέρεται ακόμη η περίπτωση εκπαιδευτικού λειτουργού, σε θέση διοικητικής ευθύνης, ο οποίος αυτοπροσδιορίζεται ως ένας αόκνος εργάτης του προγράμματος της 4^{ης} Αυγούστου. ¹⁴⁸⁶

Ωστόσο, όσοι δε συνεργάζονται και δεν υπακούν στη νέα τάξη πραγμάτων υφίστανται τις συνέπειες. Αυτό προκύπτει από αναφορά στο ΑΣΕ του Γεν. επιθεωρητή Μ.Ε. της Ε' εκπαιδευτικής περιφέρειας, η οποία προτείνει «όπως μη χορηγηθή άδεια εις την Χ.Α.Ν. Θεσσαλονίκης λειτουργίας νυχτερινού Γυμνασίου προ της συμμορφώσεως της προς τας διατάξεις του νόμου 1798 (1939) “περί εθνικής και ηθικής αγωγής της Νεολαίας”». ¹⁴⁸⁷

«Περί απονομής επαίνου και τιμητικής διακρίσεως μετά γέρατος»

Με βάση το άρθρο 5 του Ν. 3215 ορίζονται τα κριτήρια με βάση τα οποία οι δάσκαλοι επαινούνται και λαμβάνουν από το δημόσιο ταμείο «χιλιόδραχμον γέρας»: διακρινόμενοι για την επιμέλεια και τον ζήλο στην εκτέλεση των καθηκόντων τους,

¹⁴⁷⁹ Πράξη 122, 7 Δεκεμβρίου 1938, σ. 126.

¹⁴⁸⁰ στο ίδιο, σ. 128.

¹⁴⁸¹ Πράξη 13, 2 Φεβρουαρίου 1939, σ. 98.

¹⁴⁸² Πράξη 10, 24 Ιανουαρίου 1939, σ. 63.

¹⁴⁸³ Πράξη 180, 12 Δεκεμβρίου 1939, σ. 320.

¹⁴⁸⁴ Πράξη 201, 21 Νοεμβρίου 1940, σ. 317.

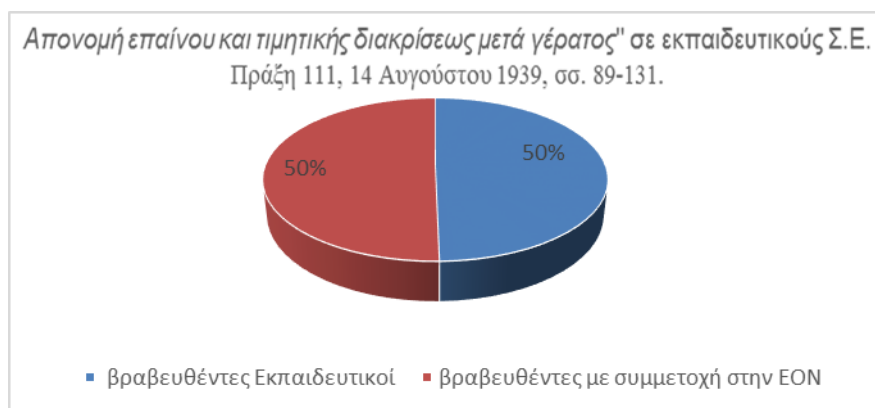
¹⁴⁸⁵ Πράξη 189, 29 Οκτωβρίου 1940, σ. 253.

¹⁴⁸⁶ Πράξη 131, 23 Ιουλίου 1940, σ. 220-221.

¹⁴⁸⁷ Πράξη 106, 9 Αυγούστου 1939, σ. 66-67 και Πράξη 12, 29 Αυγούστου 1939, σ. 190.

για τη διδακτική και παιδαγωγική ικανότητα, για τη φροντίδα προς την προσωπική τους βελτίωση μέσω μελέτης παιδαγωγικών και άλλων συγγραμμάτων, για τη φροντίδα ανέγερσης, συντήρησης και διακόσμησης του διδακτηρίου τους, για την οργάνωση σχολικού κήπου ή αγροκηπίου ή για την επιτέλεση άλλων κοινωφελών έργων. Αν πληρούν τα παραπάνω κριτήρια, μπορούν μετά από πρόταση του εποπτικού συμβουλίου και απόφαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου να τύχουν επαίνου και τιμητικής διάκρισης.¹⁴⁸⁸

Πέρα από τα προαναφερόμενα στοιχεία, στο αρχείο συναντούμε σε αρκετές περιπτώσεις και το κριτήριο συμμετοχής στην EON, για την οποία οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί επιδοκιμάζονται και τους απονέμεται έπαινος και τιμητική διάκριση «μετά γέρατος». Χαρακτηριστικές εκφράσεις: «*δια την επιτυχή δράσιν του εις την EON*», «*την επιτυχή συμβολή του εις την EON*», «*και δια την δράσιν του εις την EON του δήμου του σχολείου του*», «*δια την συμβολήν του εις την EON*», «*δια τας προσπαθείας της προς συγκρότησιν ομάδων θηλέων*», «*δια την ενθουσιώδη δράσιν του εις την EON*», «*δια τας μεγάλας υπηρεσίας του εις την EON*».¹⁴⁸⁹ Αξιωματημονετη παρατήρηση αποτελεί ότι, από τους 157 δασκάλους που κρίνονται άξιοι επαίνου, οι 79 καταγράφεται ότι δρούσαν υπέρ της EON, ποσοστό που ξεπερνά το 50% των βραβευθέντων.¹⁴⁹⁰

¹⁴⁸⁸ Ν. 3215/ 6 Σεπτεμβρίου 1924, «Περί διαβαθμίσεως και αποδοχών των λειτουργών της δημοτικής Εκπαιδευσεως», ΦΕΚ 217, άρθρο 5, σ. 1270. Ο έπαινος και το γέρας μπορούν να απονεμηθούν στον ίδιο δάσκαλο το πολύ τρεις φορές. Οι επαινούμενοι εκπαιδευτικοί δεν μπορούν να ξεπερνούν ετησίως τους δύο για κάθε εκπαιδευτική περιφέρεια (§§2,5).

¹⁴⁸⁹ Πράξη 111, 14 Αυγούστου 1939, σσ. 93,94,98, 109, 116, και Πράξη 27, 28 Φεβρουαρίου 1939, σσ. 192-198.

¹⁴⁹⁰ Να σημειωθεί ότι από τα δεδομένα αυτά απουσιάζουν οι εκπαιδευτικοί των ακόλουθων περιοχών: 1) της περιφέρειας Πεδιάδας του Ν. Ηρακλείου, στην οποία λείπει μόνιμος επιθεωρητής και ο αναπληρωτής εισηγήθηκε ότι «*μη έχων ιδίαν αντίληψιν της επαγγελματικής ικανότητος των διδασκάλων της περιφέρειας αδυνατεί να προτείνη τοιούτους προς απονομήν γέρατος*», 2) της περιφέρειας Φλώρινας «*διότι ουδείς διδάσκαλος παρουσίασε εξαιρετικήν τινά εσωσχολικήν ή εξωσχολικήν δράσιν, ήτις να δικαιολογή την απονομήν γέρατος*», 3) της περιφέρειας Μυτιλήνης, λόγω του μικρού χρόνου της εκεί υπηρεσίας του επιθεωρητή, οπότε δεν έχει σχηματίσει ακριβή αντίληψη σχετικά με τη δραστηριότητα και την αξία του καθενός δασκάλου, 4) της περιφέρειας Λακωνίας, λόγω του ότι ο επιθεωρητής της περιφέρειας αυτής δεν κατόρθωσε να επιθεωρήσει όλους τους δασκάλους, ώστε να μπορεί να προτείνει τους άριστους, 5) της περιφέρειας του Αγρινίου, γιατί στην περιφέρεια αυτή, σύμφωνα με εισήγηση του αρμόδιου επιθεωρητή, «*ουδείς διδάσκαλος παρουσίασε εξαιρετικήν τινά εσωσχολικήν ή εξωσχολικήν δράσιν, ήτις να δικαιολογή την απονομήν γέρατος*», 6) της περιφέρειας Τρικάλων, «*ης οι μεν διδάσκαλοι εξεπλήρωσαν το καθήκον των, το ΕΣΣΕ όμως κατ' εισήγησιν του αρμοδίου κ. Επιθεωρητού αποφάσισε να μη δοθή αριστείον και τιμητική διάκρισις, ίνα μη προκληθή χάσμα εις την ψυχικήν ενότητα των διδασκάλων*».

Σε άλλο σημείο του αρχείου γίνεται μνεία στις «συγκεντρώσεις των μελών της Ε.Ο.Ν., εν τη οποία οσημέραι αυξάνεται η δράσις των εκπαιδευτικών λειτουργών».¹⁴⁹¹

11.1.4. ΕΟΝ και παιδαγωγικά συνέδρια

Οι επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων ενημερώνουν το ΑΣΕ προκειμένου να δοθεί έγκριση για τα θέματα των παιδαγωγικών συνεδρίων που διοργανώνουν στις περιφέρειες ευθύνης τους. Πέρα από τα θεωρητικά θέματα περιλαμβάνονται, σύμφωνα με τις υποδείξεις του ΑΣΕ «[...] παροχή οδηγιών εις τους διδασκάλους δια την επιτυχή συμβολή των εις την ΕΟΝ».¹⁴⁹² Πρόκειται για υπόδειξη σταθερά επανερχόμενη στις οδηγίες που δίνει το ΑΣΕ προς τους Γεν. επιθεωρητές Σ.Ε. και τους επιθεωρητές δημοτικών σχολείων, όταν μάλιστα το θέμα αυτό ελλείπει.¹⁴⁹³

11.2. Παρεμβάσεις νομαρχών

Μεταξύ των αρμοδιοτήτων των νσυμπεριλαμβάνονται και ενέργειες που σχετίζονται με το εκπαιδευτικό έργο που επιτελείται στα σχολεία της περιοχής που τελεί υπ' ευθύνη τους. Σε έγγραφό του το υπουργείο Εσωτερικών απευθυνόμενο στον νομάρχη Αρκαδίας κάνει μνεία «περί του δικαιώματος των Νομαρχών περί χορηγήσεως κανονικών αδειών».¹⁴⁹⁴ Ο νομάρχης Φλώρινας στέλνει εγκύκλιο προς τους λειτουργούς Σ.Ε. του νομού, που περιλαμβάνει τη λήψη μέτρων, τα οποία το ΑΣΕ αξιολογεί ως «επιστημονικώς ορθά και εθνικώς σκόπιμα, ως παρορμώντα τους διδασκάλους του Νομού τούτου εις έντασιν των προσπαθειών των και εις το σχολείον και εκτός αυτού προς πλήρη εξασφάλισιν της Εθνικής και ηθικοθρησκευτικής μορφώσεως της νέας γενεάς της περιφέρειας ταύτης».¹⁴⁹⁵

Είναι γνωστή άλλωστε ότι η εμπλοκή του νομάρχη σε ζητήματα πειθαρχικής φύσης (ΑΝ 767/1937, άρθρο 10), στοιχείο που τεκμηριώνεται από τον πίνακα 7 «Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν των διεξαχθεισών ανακρίσεων κλπ.», όπου σημειώνονται πέντε περιπτώσεις νομαρχιών, της Κοζάνης, Λακωνίας, Αχαΐας, Αιτωλοακαρνανίας και Γεν. διοίκησης Ηπείρου, οι οποίες εξέδωσαν διαταγή προκειμένου να διενεργηθούν ανακρίσεις κατά των εκπαιδευτικών λειτουργών.¹⁴⁹⁶

11.3. Συμπεράσματα

Αντιλαμβανόμαστε από τα παραπάνω ότι η ΕΟΝ και οι αρχές του «Νέου Κράτους» παρίστανται σε κάθε έκφανση της σχολικής ζωής. Το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων και τα αναλυτικά προγράμματα διαποτίζονται από τη μεταξική ιδεολογία, η οποία παρεισφρεί μέσω ύμνων, εμβατηρίων, προπαγανδιστικών κειμένων (περιοδικό «Νεολαΐα»). Ακόμη και η υπηρεσιακή εξέλιξη του εκπαιδευτικού επηρεάζεται από τη συμμετοχή - αποχή του στο έργο της ΕΟΝ. Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι η ΕΟΝ έχει λόγο στα εκπαιδευτικά πράγματα:

✓ αξιολογεί την εργασία που λαμβάνει χώρα στα εκπαιδευτικά ιδρύματα που καταρτίζουν το διδακτικό προσωπικό των σχολείων: «Το ανώτερον εθνικόν και

¹⁴⁹¹ Πράξη 127, 18 Ιουλίου 1940, σσ.177-178.

¹⁴⁹² Πράξη 116, 2α Ιουλίου 1940, σ. 97.

¹⁴⁹³ Πράξη 41, 18 Απριλίου 1939, σ. 336 και Πράξη 62, 6 Ιουνίου 1939, σ. 137, Πράξη 79, 4 Ιουλίου 1939, σ. 290, και Πράξη 156, 3 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 34.

¹⁴⁹⁴ Πράξη 100, 27 Σεπτεμβρίου 1938, σ. 210.

¹⁴⁹⁵ Πράξη 86, 14 Ιουλίου 1939, σ. 344.

¹⁴⁹⁶ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 140.

ιδεολογικόν επίπεδον της συντελουμένης ήδη εν τω Διδασκαλείω τούτω μορφωτικής εγασίας επιστοποίησε πλην άλλων και η ευαρέσκεια, την οποίαν απηύθυνε εις αυτό η Υποδιοίκησις Νότου ΕΟΝ»,¹⁴⁹⁷

✓ αρκετοί από το διοικητικό και εκπαιδευτικό προσωπικό των σχολών είναι οργανωμένοι και συνεπώς συνεργαζόμενοι με την ΕΟΝ, όπως η διευθύντρια της Χαροκοπέιου σχολής, ο Λάζαρος Φιλιππίδης, καθηγητής στην ΕΑΣΑ, *«όστις προϊσταται και της Διευθύνσεως της ΕΟΝ»,¹⁴⁹⁸* η καθηγήτρια Ωδικής στο διδασκαλείο νηπιαγωγών,

✓ διαπιστώνεται η εισαγωγή του μαθήματος «Οργάνωση ομάδων Εθνικής Νεολαίας»,

✓ η αξιοποίηση των εντύπων της ΕΟΝ στην εκπαιδευτική πράξη,

✓ η διείσδυση και ο προσανατολισμός του περιεχομένου της εκπαίδευσης σύμφωνα με τις επιταγές του «Νέου Κράτους»,

✓ οι κατευθύνσεις και ο χαρακτήρας της γυναικείας εκπαίδευσης.

Επίσης, πιστοποιείται ότι το μεταξικό καθεστώς δανείζεται φασιστικά στοιχεία από το παράδειγμα της Ιταλίας του Μουσολίνι, όπως η έμφαση στη στρατιωτική εκπαίδευση, στην εκγύμναση, στη λατρεία του αρχηγού, στα εμβλήματα και τους ύμνους.

Ουσιαστικά, ο Επιτελάρχης της ΕΟΝ υπαγορεύει στο υπουργείο τροποποιήσεις, αλλαγές στο Α.Π. των σχολών, από τις οποίες αποφοιτούν εκπαιδευτικοί για τη Στοιχ. και Μ.Ε. προκειμένου να αξιοποιηθούν από την ΕΟΝ. Συνεπώς οι σχολές αυτές λογίζονται ως το εκκολαπτήριο των εκπαιδευτικών που μισούνται στη μεταξική ιδεολογία και θα κληθούν αργότερα ως εκπαιδευτικοί λειτουργοί να την ενσταλάξουν στις ψυχές των παιδιών και των εφήβων!

Ωστόσο, προβληματίζει ρητή διαβεβαίωση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ότι η ΕΟΝ δε συμμετέχει στις υποθέσεις του σχολείου: *«[...] Υποχρέωσις δε προς παράστασιν θεατρικών έργων υπό μαθητών και μαθητριών ουχί ως μελών της ΕΟΝ αλλ' ως μαθητών ουδεμία, ως γνωστόν, υπάρχει ούτε εκ μέρους του Σου Υπουργείου Θρησκευμάτων και εθνικής Παιδείας, ούτε εκ μέρους της Διοικήσεως της ΕΟΝ η οποία δεν αναμειγνύεται εις τα σχολικά πράγματα».¹⁴⁹⁹*

¹⁴⁹⁷ Πράξη 171, ό.π., σ.144.

¹⁴⁹⁸ στο ίδιο, σ. 143.

¹⁴⁹⁹ Πράξη 142, 7 Αυγούστου 1940, σ. 294.

12. Κλίμα εποχής

12.1. *«Περί εκδόσεως πιστοποιητικών δια τα κοινωνικά φρονήματα των διοριζομένων υπαλλήλων του Δημοσίου κ.λ.π. συμφώνως της το άρθρον 11 Α.Ν. 1075/1938»*

Το καταδυναστευτικό κλίμα της εποχής είναι διάχυτο· υπό το πνεύμα στέρησης της πολιτικής ελευθερίας και ελέγχου των πολιτικών πεποιθήσεων κινείται η διοικητική πρακτική του καθεστώτος εναντίον όσων εμφορούνται από την κομμουνιστική ιδεολογία. Το μαρτυρούν οι διώξεις των εκπαιδευτικών με την αιτιολογία «*δια κομμουνιστικά φρονήματα*», «*[...] δια κομμουνιστικήν δράσιν*»,¹⁵⁰⁰ όπως και η επιβολή ποινών με βάση τον Α.Ν. 1075/1938, «*περί μέτρων ασφαλείας του Κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών*».¹⁵⁰¹

Είναι μια εποχή κατά την οποία «τα κοινωνικά φρονήματα» αποτελούν στοιχείο που καθορίζει τον διορισμό στο δημόσιο, όπως επιβεβαιώνεται από τη γνωστοποίηση και στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο απόρρητης-επείγουσας Εγκυκλίου του υφυπουργείου δημόσιας Ασφάλειας προς τα αρχηγεία Βασ. Χωροφυλακής και Αστυνομίας πόλεων «*περί εκδόσεως πιστοποιητικών δια τα κοινωνικά φρονήματα των διοριζομένων υπαλλήλων του Δημοσίου κ.λ.π. συμφώνως της το άρθρον 11 Α.Ν. 1075/1938*».¹⁵⁰² Το άρθρο 11 αναφέρει ότι κανένας δε γίνεται δεκτός σε διαγωνισμό, ούτε διορίζεται υπάλληλος ή υπηρέτης του δημοσίου, δήμου ή κοινότητας ή νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου ή λαμβάνει υποτροφία του κράτους, «*εάν δεν προσαγάγη πιστοποιητικόν του Υφυπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας περί των κοινωνικών αυτού φρονημάτων.[...] Η παράβασις της διατάξεως ταύτης συνεπάγεται δια τον διορίσαντα φυλάκισιν μέχρι τριών μηνών και χρηματικήν ποινήν μέχρι 100.000 δραχμών*».¹⁵⁰³

Σε άλλο σημείο του αρχείου γίνεται λόγος για εγκύκλιο διαταγή του υπουργείου, η οποία κοινοποιεί εμπιστευτικό έγγραφο του υφυπουργείου στον πρόεδρο της κυβέρνησης «*περί απαγορεύσεως συζητήσεων μεταξύ των υπαλλήλων οιοδήποτε περιεχομένου κ.λ.π.*».¹⁵⁰⁴ Δεν γνωρίζουμε κάτω από ποιες συνθήκες δόθηκε αυτή η διαταγή, ωστόσο είναι δηλωτική του κλίματος φήμωσης που επικρατεί.¹⁵⁰⁵

12.2. Βασιλικός θεσμός

Ο Ι. Μεταξάς, ένθερμος υποστηρικτής του βασιλικού θεσμού, δε θα μπορούσε να μην τον προβάλλει στο χώρο της εκπαίδευσης. Από αρκετά σημεία του αρχείου πρακτικών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου διαπιστώνονται η αναφορά στον βασιλικό θεσμό είτε στα σχολικά βιβλία, είτε σε σχολικές γιορτές.

Το ΑΣΕ αναφέρεται στη διδασκαλία της ιστορίας του ελληνικού Θρόνου στα σχολεία της Στοιχ. και Μ.Ε. με όλους τους παιδαγωγικά ορθούς τρόπους, όταν το υπουργείο, ορμώμενο από δημοσίευμα του Πραξιτέλη Μουντζουρίδη, δικηγόρου στο Ναύπλιο, στις 3 Ιουνίου 1940, στην εφημερίδα «Τύπος» με τίτλο «*Η Εθνική Βασιλεία*», «*δι' ου συνιστάται επί τη γεννήσει του επιδόξου Διαδόχου η διδασκαλία της*

¹⁵⁰⁰ Πράξη 10/ 1939, *ό.π.*, σ.54, Πράξη 209/1940, *ό.π.*, σ. 367.

¹⁵⁰¹ Πράξη 110/ 1939, *ό.π.*, σ. 48.

¹⁵⁰² Πράξη 18, 3 Μαρτίου 1938, σ.153.

¹⁵⁰³ Α.Ν. 1975/ 11 Φεβρουαρίου 1938, «Περί μέτρων ασφαλείας του Κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών», ΦΕΚ 45, άρθρο 11, σ. 240.

¹⁵⁰⁴ Πράξη 130, 12 Σεπτεμβρίου 1939, σ. 297.

¹⁵⁰⁵ Αυτή την περίοδο στη θέση του υφυπουργού Παιδείας βρίσκεται ο Νικόλας Σπέντζας, τον οποίο ο Παπανούτσος χαρακτηρίζει ως «βίαιο» στο Ε.Π. Παπανούτσου, *ό.π.*, σ. 39.

ιστορίας του Ελληνικού Θρόνου», ζητά να προταθεί απάντηση στο σχετικό δημοσίευμα.¹⁵⁰⁶ Το ΑΣΕ μεταξύ άλλων προτείνει τα ακόλουθα: «Γιγνώσκουν [...] εν γένει οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί, ότι οφείλουν να επωφελούνται πάσαν παρεχόμενη ευκαιρίαν, οίον εθνικός εορτάς, σημαντικόν τι σύγχρονον εθνικόν γεγονός, οποίον είναι π.χ. και η γέννησις του Επιδόξου Διαδόχου, ίνα διδάσκουν περί των σχετικών ιστορικών γεγονότων. Προς δε τούτοις ίδια από της ιδρύσεως του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων πάσα λαμβάνεται μέριμνα να περιλαμβάνονται εις τα αναγνωστικά βιβλία και αναγνώσματα λογοτεχνικήν έχοντα αξίαν, αναφερόμενα εις τα της νεωτέρας ημών ιστορίας και εις τα επί των ημερών ημών συμβαινόντα των οποίων ως γνωστόν, παράγοντες σημαντικώτατοι υπήρξαν οι εκάστοτε ανελθόντες εις τον Ελληνικόν Θρόνον.

»Τρίτον δε περί των Βασιλέων ημών γίνεται ευρύς και συστηματικός λόγος, εις ας τάξεις διδάσκεται η ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος.

»Και τελευταίον συχνά δίδεται αφορμή εις την, περί ης ο λόγος διδασκαλίαν και εις μαθήματα τα διδασκόμενα κατά τας εκασταχού συγκεντρώσεις των μελών της Ε.Ο.Ν., [...]».¹⁵⁰⁷

Το κείμενο κλείνει με την επισήμανση ότι το υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας είναι σε θέση «να βεβαιώση, ότι πράττει παν το δυνατόν, ώστε η μαθητεύουσα νεολαία να γνωρίση καλώς και να κατανοήση την αξίαν των Βασιλικών Προσώπων, τα οποία έπραξαν επί θυσία πολλάκις της ζωής των το καθήκον Αυτών προς το Έθνος, και να γεννήση εις τας ψυχάς ανεξίτηλον την προς Αυτά ευγνωμοσύνην».¹⁵⁰⁸

Πράγματι, το υπουργείο σε κάθε ευκαιρία, όπως αυτή της τελετής των αποκαλυπτηρίων του έφιππου ανδριάντα του Βασιλιά Κωνσταντίνου, δεν παραλείπει να υπομνήσει στους μαθητές το έργο μελών της βασιλικής οικογένειας. Εγκύκλιος ενημερώνει το ΑΣΕ «περί της κατά την 9^{ην} Οκτωβρίου 1938 τελετής των αποκαλυπτηρίων εφίππου ανδριάντος του αιμνήστου Βασιλέως Κωνσταντίνου και συνιστώσης, όπως κατά την ανωτέρω ημέραν γίνουν ειδικαί διδασκαλίαι εις άπάσας τας Ανωτάτας Σχολάς και τα Σχολεία Μέσης και Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, περί του βίου και του έργου του εκλιπόντος Βασιλέως».¹⁵⁰⁹

Τέλος, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο καλείται να γνωμοδοτήσει σχετικά με πρόταση του λυκειαρχη Οι. για οργάνωση πανελλήνιας σχολικής γιορτής στη μνήμη του Βασιλιά Κωνσταντίνου, κατά την οποία «να απαγγέλλεται Ύμνος εις τον Βασιλέα Κωνσταντίνον υπ' αυτού πονηθείς και να άδεται όρκος της Νεολαίας [...] εις το μέλος του Ύμνου της Εθνικής Νεολαίας “Εμπρός για μια Ελλάδα νέα” [...] το κείμενον αμφοτέρων των ύμνων θα εκτυπωθή εις φυλλάδιον με την εικόνα του Βασιλέως Κωνσταντίνου, εις 900.000 αντίτυπα και πωληθή προς δρχ. 4-5 διατασσομένων των τε εκπαιδευτικών αρχών και των υποδιοικήσεων της ΕΟΝ όπως συντονίσουν τας ενεργείας των προς μεγαλυτέραν κυκλοφορίαν. Κάτωθι της τιμής να αναγραφή “δια την στολήν του φαλαγγίτου”, ουχ ήττον να εισπράξη και ο στιχουργήσας τον ύμνον κατά

¹⁵⁰⁶ Πράξη 127, 18 Ιουλίου 1940, σσ.177.

¹⁵⁰⁷ στο ίδιο, σσ.177-178.

¹⁵⁰⁸ στο ίδιο, σ. 178.

¹⁵⁰⁹ Πράξη 100, 27 Σεπτεμβρίου 1938, σ. 211.

αντίτυπον, 0,50 λεπ. “για μια μικρή αμοιβή ενός αόκνου εργάτου του προγράμματος της 4^{ης} Αυγούστου...”». Την παραπάνω πρόταση, που αναφέρεται στον εορτασμό-μνημόσυνο του Βασιλιά, το Συμβούλιο κρίνει «αξίαν προσοχής». Από το ίδιο κείμενο επιβεβαιώνεται και πάλι ότι «[...]ο Ύμνος της Νεολαίας έχει επισήμως καθιερωθή και αναγνωρισθή[...]».¹⁵¹⁰

12.3. Η επίδραση της εμπόλεμης κατάστασης στην εκπαίδευση

Όσο μαίνεται ο πόλεμος τόσο επηρεάζεται και η εκπαίδευση. Το υπουργείο υποβάλλει στο ΑΣΕ έγγραφο για το αν είναι δυνατή η λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων. Το Συμβούλιο, αν και αναγνωρίζει «τας εκ της διακοπής της λειτουργίας των εν λόγω σχολείων δυσαρέστους συνεπείας», που οδηγούν στην ανεργία το διδακτικό προσωπικό και επιφέρουν οικονομική ζημία στους ιδιοκτήτες, ωστόσο δεν μπορεί να γνωματεύσει υπέρ της λειτουργίας τους, δεδομένου ότι οι λόγοι ασφάλειας των μαθητών, για τους οποίους δεν μπορούν να λειτουργήσουν τα δημόσια σχολεία, υφίστανται και για τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Η ανάθεση ευθύνης για τους κινδύνους αυτούς στους ιδιοκτήτες, δε θα μείωνε τη σοβαρότητα αυτών των κινδύνων.¹⁵¹¹

Συνεπώς, και τα ιδιωτικά σχολεία δεν μπορούν από το να συμμεριστούν την τύχη των δημόσιων σχολείων. Άλλωστε, σύμφωνα με το Συμβούλιο, «ουδέ είναι δυνατόν ουδέ δίκαιον οι μαθηταί των ιδιωτικών σχολείων, οι οποίοι κατά τεκμήριον ανήκουν εις τας ευπόρους τάξεις να τεθώσιν εις προνομιούχον θέσιν έναντι των λοιπών, των φοιτώντων εις τα δημόσια σχολεία, ως θα συνέβαινεν εις ην περίπτωσιν εδίδετο διάφορος λύσις της προτεινομένης».¹⁵¹²

Ενδιαφέρον παρουσιάζει αναφορά της «Χριστιανικής Ισοπολιτείας», αναγνωρισμένου πολιτικού σωματίου (Συνδέσμου Πατρών) «περί απαγορεύσεως ιδρύσεως Ιταλικών σχολείων εν Ελλάδι, καταργήσεως της διδασκαλίας της Λατινικής γλώσσης εν τοις σχολείοις, απαγορεύσεως διορισμού εις εκπαιδευτικάς υπηρεσίας των έχοντων Ιταλικήν καταγωγήν»,¹⁵¹³ απαγόρευσιν της εις την πατρίδα εισόδου ιταλών κληρικών, την απαγόρευσιν της διδασκαλίας της Ιταλικής γλώσσης εις παν οιονδήποτε σχολείον και τον αποκλεισμόν παντός έχοντος ιταλικήν καταγωγήν από πάσης εκπαιδευτικής θέσεως και αν τις ήθελεν έχει υπηκοότητα Ελληνικήν».¹⁵¹⁴

Μια ακόμη επίπτωση του πολέμου είναι η διακοπή ταχυδρομικής και τηλεγραφικής επικοινωνίας με ορισμένες περιοχές, όπως αυτή της Κρήτης, πληροφορία που προκύπτει από τις εκθέσεις των Γεν. επιθεωρητών. Έτσι δικαιολογείται η απουσία δεδομένων εκθέσεων εκπαίδευσης από την Θ’ Γεν. περιφέρεια (Κρήτης), με το αιτιολογικό των πολεμικών γεγονότων που είχαν αντίκτυπο στην επικοινωνία με αυτό το νησί.¹⁵¹⁵

12.4. Εγκύκλιοι για συμμετοχή των εκπαιδευτικών στον εθνικό αγώνα

Όσο πλησιάζουμε χρονικά στη συμμετοχή της χώρας στον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο συναντούμε στο αρχείο σχετικές αναφορές, όπως αυτή της ενθουσιώδους εγκυκλίου

¹⁵¹⁰ Πράξη 131, 23 Ιουλίου 1940, σ. 220-221.

¹⁵¹¹ Πράξη 201, 21 Νοεμβρίου 1940, σ. 319.

¹⁵¹² στο ίδιο.

¹⁵¹³ Πράξη 208, 12 Δεκεμβρίου 1940, σ. 359.

¹⁵¹⁴ Πράξη 209, 17 Δεκεμβρίου 1940, σ. 369.

¹⁵¹⁵ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ.110.

(υπ' αριθμ. 2305/1069/29-10-40) του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Ηλείας «προς τους διδασκάλους και διδ/σσας της περιφέρειάς του περί της κατά την σημερινή πολεμική περίοδο της Ελλάδος ακολουθήσεως του επιβαλλομένου καθήκοντος». Επόμενη εγκύκλιος του ίδιου επιθεωρητή (της υπ' αριθμ.2364/942 της 1/11/1940) με ίδιο αποδέκτη έχει ανάλογο θέμα: «περί της απασχολήσεως αυτών και των μεγαλύτερων εκ των μαθητών εις έργα εξυπηρετικά των σκοπών του πολέμου».¹⁵¹⁶ Οι εκκλήσεις του επιθεωρητή, υποδιοικητή της ΕΟΝ, απευθύνονται όχι μόνο στο διδακτικό προσωπικό αλλά και στους κατοίκους της Ηλείας με επιστολή, προκειμένου να συμμετάσχουν στον κοινό αγώνα κατά του εχθρού της Ελλάδας. Επίσης, οι Γεν. επιθεωρητές Σ.Ε. της Γ' και ΣΤ' περιφέρειας με σχετική εγκύκλιο αποτείνονται προς τους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων της περιφέρειάς τους σχετικά με τη συμβολή αυτών και των εκπαιδευτικών λειτουργών στη διεξαγωγή του εθνικού αγώνα κατά του εξωτερικού εχθρού.¹⁵¹⁷

Το κάλεσμα των εκπαιδευτικών για ενίσχυση του αγώνα φαίνεται πως βρίσκει ανταπόκριση, όπως προκύπτει από τη διαταγή του υπουργείου προς τον Γεν. επιθεωρητή Μ.Ε. της 10^{ης} περιφέρειας κ. Ν.Β., μέσω της οποίας εκφράζει «την πλήρη ευαρέσκειάν του προς τε τον κ. Γεν. Επιθεωρητήν και προς όλους τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς της περιφέρειάς του δια την ενίσχυσιν υπέρ της Βασιλικής Αεροπορίας».¹⁵¹⁸

Με βάση προφορική εντολή του υπουργείου, το ΑΣΕ υποβάλλει δύο σχέδια εμπιστευτικών εγκυκλίων προς τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς του κράτους.¹⁵¹⁹ Ακολουθεί σχέδιο εγκυκλίου με «οδηγίας δια την παραλαβήν ερίων και την αποστολήν των ετοιμών πλεκτών εις το Υπουργείον Παιδείας».¹⁵²⁰ Με την υπογράμμιση «Εξαιρετικώς επείγουσα» η εγκύκλιος απευθύνεται στους επιθεωρητές Σ.Ε. (εκτός των περιφερειών Αθηνών και Πειραιά), με την οποία δίνει διευκρινίσεις και οδηγίες για ταχύτερη εκτέλεση προηγούμενων εγκυκλίων. Οι υπηρεσίες ΠΥΑΜ ¹⁵²¹ της ΕΟΝ είναι οι αρχές απ' όπου θα παραλαμβάνουν νήματα για διανομή στους εκπαιδευτικούς λειτουργούς. Γίνεται λόγος για αγορά νημάτων με πόρους των σχολικών ταμείων και δίνονται οδηγίες προκειμένου να διευκολυνθεί η κεντρική υπηρεσία στο έργο της παραλαβής και παράδοσης των έτοιμων πλεκτών ειδών.¹⁵²²

Το υπουργείο συνεχίζει την αποστολή εγκυκλίων προκειμένου η συνδρομή στον αγώνα να ενταθεί. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο εγκρίνει σχέδιο εγκυκλίου: α) προς τους λυκειάρχες, διευθυντές ελληνικών ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε. και δημοτικής «περί παροχής εις τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς, τους υπηρετούντας εις ιδιωτικά σχολεία και τας οικογενείας αυτών προαιρετικής εργασίας χάριν του εφοδιασμού του Στρατού ημών δια μαλλίνων ειδών ιματισμού, β) προς τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς παντός βαθμού ίνα διαβιβάσωσι παράκλησιν Υπουργείου παιδείας προς τα θήλαα μέλη των οικογενειών αυτών περί προσωπικής συμβολής των εις το έργον κατασκευής

¹⁵¹⁶ Πράξη 194, 11 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 284.

¹⁵¹⁷ Πράξη 195, 12 Νοεμβρίου 1940, σ. 290, και Πράξη 202, 26 Νοεμβρίου 1940, σ. 321.

¹⁵¹⁸ Πράξη 202, 26 Νοεμβρίου 1940, σ. 322.

¹⁵¹⁹ Πράξη 196, 12 Νοεμβρίου 1940, σ. 294.

¹⁵²⁰ Πράξη 202, ό.π., σ.327.

¹⁵²¹ ΠΥΑΜ: Περιφερειακή Υπηρεσία Αλληλεγγύης Μετώπου.

¹⁵²² στο ίδιο.

πλεκτών ειδών ματισμού δια τον Στρατόν ημών». γ) Συμπληρωματικήν προς τους κ.κ. Επιθεωρητάς Στοιχ. Εκπαιδύσεως δια την αποστολήν των ετοιμών πλεκτών [...]».¹⁵²³

Πρόκειται για πραγματική «σταυροφορία» στήριξης του εθνικού αγώνα που οργανώνει το υπουργείο, με τη μορφή διανομής «ερίων», συγκέντρωσης πλεκτών ειδών και αποστολής αυτών στον ελληνικό στρατό. Μάλιστα, προτείνεται από τη Σ. Γεδεών να δημοσιεύονται στον καθημερινό τύπο λεπτομερείς οδηγίες κατασκευής «χειροκτίων ιδίως, περιποδίων και κουκουλών, ίνα εξυπηρετηθώσι και αι μάλλον απομακρυσμένοι του κέντρου Ελληνίδες, αι οπωσδήποτε παραλαμβάνουσαι ή εξ ιδίων προμηθευόμεναι νήματα».¹⁵²⁴ Επίσης, διενεργούνται έρανοι σε χρήμα και πλεκτά, όπως πληροφορούμαστε από αναφορά του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Ηλείας. Μάλιστα, αναστέλλονται όλες οι πειθαρχικές διώξεις κατά των εκπαιδευτικών που έχουν στρατευθεί.¹⁵²⁵

Ωστόσο, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο συνεχίζει με την ίδια κανονικότητα το έργο του, απερίσπαστο από τη δύσκολη περίοδο στην οποία εισήλθε η χώρα.

¹⁵²³ Πράξη 203, 28 Νοεμβρίου 1940, σσ. 330-331.

¹⁵²⁴ στο ίδιο, σ. 330.

¹⁵²⁵ Πράξη 206, 9 Δεκεμβρίου 1940, σ. 345.

13. Ιδεολογικός προσανατολισμός ΑΣΕ - Εθνικοφροσύνη

Η Εθνικοφροσύνη είναι μια ιδεολογία που αναδύεται κατά τη μεσοπολεμική περίοδο και δηλώνει την «αστική συνείδηση, τη συντηρητικότητα και την αντικομμουνιστική νοητική διάθεση, ορίζοντας ως εκ τούτου τη συμβολική κοινότητα των “υγιώς σκεπτομένων Ελλήνων”, πέραν της διαίρεσης βενιζελικών-αντιβενιζελικών».¹⁵²⁶ Για παράδειγμα, στην «Εστία», εφημερίδα συντηρητικών τάσεων, εκφράζεται το αίτημα υπερκομματικής ενότητας του αστικού κόσμου, καθώς οι δυο αντίμαχες πολιτικές παρατάξεις απαρτίζονταν από εθνικόφρονες πολίτες, προσηλωμένους στο κοινοβουλευτικό ζήτημα.¹⁵²⁷ Πρόκειται για μια ιδεολογία αποκλεισμού των κομμουνιστών από το εθνικό σώμα, η οποία προϋπήρχε της μεταξικής δικτατορίας, ωστόσο την περίοδο αυτή αποκτά μια ιδιαίτερη δυναμική, μιας και το καθεστώς, αξιοποιώντας αντικομμουνιστικές πρακτικές θεσπισμένες ήδη από το παρελθόν, εντείνει τις πρακτικές δίωξης των αντιφρονούντων. Επί των ημερών της μεταξικής δικτατορίας, ο «αρχηγός» προσέδωσε στον όρο «εθνικοφροσύνη» ένα περιεχόμενο που ιδεολογικά κάλυψε τον αντικοινοβουλευτικό και αντιφιλελεύθερο χαρακτήρα του τεταρτοαυγουστιανού καθεστώτος.¹⁵²⁸

Ο αντικομμουνισμός, επίσημη κρατική ιδεολογία του καθεστώτος, διατρανώνεται με κάθε ευκαιρία, μέσω προπαγανδιστικών λόγων, νομοθετικών διατάξεων αλλά και έμπρακτα, όπως για παράδειγμα μέσω φίμωσης της ελευθερίας του Τύπου. Εμβληματική πράξη, δηλωτική του αντικομμουνιστικού μένους της μεταξικής δικτατορίας είναι η ρίψη στην πυρά «κομμουνιστικών» βιβλίων σε δημόσιους χώρους, καλώντας μάλιστα τον λαό να γίνει μάρτυρας πρακτικών ανάλογων με αυτές του χιτλερικού καθεστώτος. Δημοσίευμα της εφημερίδας «Νέα Αλήθεια» γνωστοποιεί ότι «Την 7^{ην} μ.μ. σήμερα εις την Πλατείαν του Λευκού Πύργου-παρά την προτομή του Βότση-θα γίνη η καύσις των εις διάφορα βιβλιοπωλεία της πόλεώς μας κατασχεθέντων κομμουνιστικών βιβλίων και άλλων ανατρεπτικών εντύπων. Η καύσις αύτη θα προσλάβη χαρακτήρα τελετής αποδιδομένης εις αυτήν εξαιρετικής σημασίας». Το δημοσίευμα κάνει λόγο στην κατάσχεση και άλλων παρόμοιων εντύπων που έγινε το πρωί της ίδιας μέρας. Στην τελετή κλήθηκαν όλες οι εθνικές οργανώσεις της πόλης. Δηλωτικό του κλίματος είναι το ανακοινωθέν που εξέδωσε η οργάνωση ΕΕΕ¹⁵²⁹ «Προσκαλούνται άπαντα τα μέλη του «Εθνικού και Σοσιαλιστικού κόμματος» της Ε.Ε.Ε. όπως σήμερα το απόγευμα και περί ώραν 6^{ην} συγκεντρωθώσι [...], προκειμένου να παρακολουθήσωσι την καύσιν των κομμουνιστικών βιβλίων και εντύπων με τα οποία εδηλητηρίαζαν την ελληνικήν ψυχήν, χρησιμοποιούντες

¹⁵²⁶ Δέσποινά Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2006, σ. 177.

¹⁵²⁷ στο ίδιο, 143-144.

¹⁵²⁸ στο ίδιο, σ. 170-171.

¹⁵²⁹ Πρόκειται για «αντισημιτική, αντικομμουνιστική και αντικοινοβουλευτική παραστρατιωτική οργάνωση» στο Χριστίνα Πιστόλα, *Η Οργάνωση «Εθνική Ένωσις Ελλάς» (Τρία Έψιλον)*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 8, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/135187/files/GRI-2014-13178.pdf> [Ανακτήθηκε: 2-3-2019].

τας εις αυτά αναπτυσσομένης αντεπιστημονικής θεωρίας των Μαρξ, Λένιν και των λοιπών ανατροπέων και καταστροφέων της ανθρωπότητας».¹⁵³⁰

Μέσα σ' ένα τέτοιο περιβάλλον εργάζεται το εντεταλμένο όργανο του υπουργείου Παιδείας υπό τον Μεταξά. Όπως προκύπτει από τον λόγο που εκφράζουν σε γνωμοδοτικά ή απολογιστικά κείμενα, τα μέλη του ΑΣΕ είναι και αυτά εμποτισμένα από την ιδεολογία της «εθνικοφροσύνης», όπως στην περίπτωση της γνωμοδότησης στο αίτημα των κατοίκων των Σερρών να ιδρυθεί στην πόλη τους 8/τάξιο γυμνάσιο θηλέων. Το ΑΣΕ «υποβάλλει την ευχήν [...] ιδρυθή εν τη πόλει ταύτη Γυμνάσιον θηλέων δεδομένου ότι [...] θα συμβάλη εις την δημιουργίαν υγιούς και εθνικόφρονος κοινωνίας, εν τη ταλανισθείση κατά το εγγύς παρελθόν υπό των αριστερών και αναρχικών στοιχείων πόλει και περιοχή των Σερρών».¹⁵³¹

Το μεγάλο όπλο στα χέρια του καθεστώτος προκειμένου να αντιμετωπίσει κάθε άποψη που αντιπαλεύει τη δική του συλλογιστική και ιδιαίτερα τον κομμουνισμό είναι η Θρησκεία και η Οικογένεια. Γι' αυτό οι εκπαιδευτικοί, σύμφωνα με τις παραινέσεις του Μεταξά, πρέπει να εμφορούνται από την πίστη στην ανώτερη θεϊκή δύναμη, να υποτάσσονται σ' αυτή και να ζουν σαν Έλληνες Χριστιανοί. Άλλωστε, τα έθνη, σύμφωνα με τα διδάγματα της ιστορίας, φτάνουν σε υψηλό μορφωτικό πολιτισμό, αφού προηγουμένως αναπτύξουν βαθύ θρησκευτικό αίσθημα.¹⁵³² Ανάλογα και το ΑΣΕ προβάλλει το έργο των εκπαιδευτικών ως «υψηλόν έργον του Εθνικού και Θρησκευτικού φρονηματισμού των νέων γενεών μας».¹⁵³³ Η Πατρίδα, η Θρησκεία, η Οικογένεια αποτελούν και για το πενταμελές Συμβούλιο τους στυλοβάτες του πολιτεύματος και συνακόλουθα και της εκπαίδευσης. Το σχέδιο εγκυκλίου «περί εορτής επί τη ενάρξει του σχολικού έτους», κλείνει με την πεποίθηση ότι «πάντες οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί είναι όλως πεπληρωμένοι των μεγάλων ιδεών της θρησκείας και της Πατρίδος, ων την καλλιέργειαν κύριον αυτής σκοπόν έθηκε η νυν Εθνική Κυβέρνησις και πολλάκις και δια του Προέδρου αυτής και δι' ημών εκήρυξε, ελπίζομεν ότι η επί τη ενάρξει των σχολικών εργασιών εορτή θα τελήται πάντοτε εις πάντα τα σχολεία ούτως ώστε να επιτυγχάνηται πλήρως ο σκοπός αυτής».¹⁵³⁴

Συνεπώς, διαπιστώνεται ότι με κάθε αφορμή το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο δίνει έμφαση στην αναγκαιότητα καλλιέργειας του θρησκευτικού ιδεώδους και της εθνικής ενότητας.

13.1. Στάση ΑΣΕ στις πρακτικές εκφασισμού της εκπαίδευσης μεταξικού καθεστώτος
Γενικά, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο φαίνεται να αποδέχεται τον προσανατολισμό και τις ιδεολογικές αρχές του «Νέου Κράτους». Ότι το ΑΣΕ συμπλέει με την καθεστωτική πολιτική ως προς τη «διαπαιδαγώγηση» της νεολαίας αποδεικνύεται αρκετές φορές, μέσω εγγράφων που ανταλλάσσει με το υπουργείο.

¹⁵³⁰ «Το βράδυ θα καούν τα κομμουνιστικά Έντυπα. Θα παραστούν Εθν. Οργανώσεις», *Νέα Αλήθεια*, 16 Αυγούστου 1936, σ. 412, στην ιστοσελίδα https://srvweb1.parliament.gr/display_doc.asp?item=40502&seg= [Ανακτήθηκε: 27-1-2019].

¹⁵³¹ Πράξη 35, 21 Μαρτίου 1939, σ. 260.

¹⁵³² Ελένη Μαχαίρα, *Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου...*, ό.π., σ. 52-53.

¹⁵³³ Πράξη 114, 10 Νοεμβρίου 1938, σ. 72.

¹⁵³⁴ στο ίδιο, σ. 211.

- Στο υπόμνημα του Ι. Σ. Λυμπερόπουλου, που διαβιβάζει ο πρόεδρος της κυβέρνησης στο ΑΣΕ, αναφερόμενο στο περιεχόμενό του φέρεται να λέει : «ευρίσκει το υπόμνημά του τούτο πλήρες αξιοπαίνου ζήλου προς προαγωγήν του μεγάλου Εθνικού έργου της σημερινής Κυβερνήσεως, ιδία ως προς την ορθήν διαπαιδαγώγησιν της Νεολαίας [...]».¹⁵³⁵

- Το ΑΣΕ εισηγείται τη χρήση βιβλίων που προωθούν το ιδεολογικό περιεχόμενο του «Νέου Κράτους» , όπως η περίπτωση του υποβαλλόμενου προς κρίση βιβλίου: «*Το χρονικό της νεολαίας- παρατηρήσεις από το παρελθόν και το παρόν*», Αθήνα 1939 του Γιάννη Αμύντα, μετά από εισήγηση των Καραχρίστου και Γεδεών, του οποίου την ανάγνωση συστήνουν σε μαθητές ανώτατων τάξεων σχολείων Μ.Ε., καθώς «υποτυπύται εν αυτώ το ιδεολογικόν περιεχόμενον του σημερινού Κράτους, βοηθήται δε δι' αυτού η Νεολαία να εντάξη εαυτήν εντός του πλαισίου της συγχρόνου πραγματικότητος, έχει δ' εν γένει γραφή το βιβλίον τούτο με ενθουσιασμόν και πίστιν προς την μεγάλην Ελληνικήν ιδέαν και τα υψηλά Εθνικά ιδανικά».¹⁵³⁶

Βιβλία συστήνονται και για τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς, όπως το «Εγκόλπιον Νεολαίας» του Β. Σταυρογιαννόπουλου, λοχαγού του Πεζικού, μετά από εισήγηση του Ε. Σέκκερη, γιατί περιέχει σαφείς οδηγίες για την ΕΟΝ «και συνεπώς αποτελεί χρήσιμον ανάγνωσμα δια τους λειτουργούς εν γένει της Μέσης Εκπαίδευσης και τους μαθητάς των ανωτέρων τάξεων των Γυμνασίων και των παιδαγωγικών Ακαδημιών, οίτινες θα εύρουν εν αυτώ, εκτός των σαφών οδηγιών περί της ΕΟΝ, και άλλο υλικόν Εθνικού και ηθικοπλαστικού περιεχομένου».¹⁵³⁷

- Όταν προκύπτει το ζήτημα νομοθέτησης μέτρου θεσμού Παιδονομίας στα σχολεία Μ.Ε., κατόπιν αιτήματος του διευθυντή της Μέσης σχολής της Χαλκίδας, το ΑΣΕ αποφαινεται αρνητικά.¹⁵³⁸ Το ίδιο αίτημα επανέρχεται αυτή τη φορά από τη νομαρχία Μεσσηνίας, προκειμένου να αναθεωρηθεί η απόφαση του ΑΣΕ, το οποίο εμμένει στην αρνητική άποψή του απέναντι στον προτεινόμενο θεσμό των παιδονόμων, την οποία ισχυροποιεί με το επιχείρημα «*Άλλως τε κατόπιν της από πάσης απόψεως ευεργετικήν δια την νεότητα δράσιν της Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας, εις ην έχουσι, πλέον υπαχθή άπαντες οι μαθηταί των σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως υπό στελέχη κατά πάντα ικανά και έχοντα σαφή επίγνωσιν της σπουδαιότητος της αποστολής των εν συνδυασμώ με την απαιτουμένην δια την*

¹⁵³⁵ Πράξη 41, 18 Απριλίου 1939, σ. 334.

¹⁵³⁶ Πράξη 64, 8 Ιουνίου 1939, σ. 154.

¹⁵³⁷ Πράξη 163, 7 Νοεμβρίου 1939, σ. 179.

¹⁵³⁸ Η νομοθέτηση τέτοιου μέτρου δεν κρίνεται σκόπιμη, δεδομένου ότι τα παιδονομικά έργα περιλαμβάνονται στα καθήκοντα του διδακτικού προσωπικού, του οποίου η αποστολή δεν περιορίζεται εντός του σχολείου αλλά εκτείνεται και έξω αυτού «των δασκάλων υποχρεωμένων να παρακολουθώσι και εποπτεύωσι τους μαθητάς και εν τω εξωσχολικό των βίω, ελέγχοντες την τήρησιν υπ' αυτών των σαφώς διαγεγραμμένων υποχρεώσεων τινών έναντι της κοινωνίας ης αποτελούσι μέλη· εξ άλλου η ανάθεσι ασκήσεως παιδονομικών καθηκόντων εις ανθρώπους έξω του διδασκαλικού κύκλου ευρισκομένους ενέχει πλείστους κινδύνους και τοιούτους μάλιστα, ώστε τα εκ της αναθέσεως ταύτης μέλλοντα να επέλθωσιν αποτελέσματα να είναι ενίοτε αντίθετα των επιδιωκομένων», στο: Πράξη 72, 22 Ιουνίου 1939, σσ. 214-215.

χειραγώγησιν της νεότητος μόρφωσιν, νομίζομεν, ότι η ως προς τον διορισμόν παιδονόμων γνώμη του ΑΣΕ ενισχύεται». ¹⁵³⁹

- Με αφορμή την αναφορά προς το υπουργείο του Ι.Λ., οδοντίατρου στη Θεσσαλονίκη, στην οποία αυτός περιγράφει, εκκινώντας από τη συμπεριφορά του γιου του, «τα κακά τα προσγινόμενα εις τους μαθητάς, τους εγγεγραμμένους εις εξωσχολικά αθλητικά σωματεία», το ΑΣΕ αποφαίνεται αρνητικά στο ζήτημα συμμετοχής των μαθητών σε αθλητικά σωματεία, εξυψώνοντας το έργο της ΕΟΝ. Υποστηρίζει λοιπόν «ότι η συμμετοχή των μαθητών εις εξωσχολικά αθλητικά σωματεία δέον ν' απαγορευθή, καθ' όσον ο μαθητής μη δυνάμενος λόγω της νεαρής του ηλικίας να ρυθμίση τας προς τα σωματεία ταύτας σχέσεις του βάσει των ως μαθητού προς το σχολείον υποχρεώσεών του, εκτρέπεται πάντοτε εις πράξεις αποβαινούσας εις μεγάλην ζημίαν της μαθητικής του εξελίξεως, των διευθυνόντων τα σωματεία μη δυναμένων ως μη ειδικών, να εφαρμόσωσιν επ' αυτών τα αναγκαία δια την αγωγήν εν γένει παιδευτικά μέσα». ¹⁵⁴⁰

Το σχολείο, κατά το ΑΣΕ θεωρείται άυταρκες, χάρη στη σπουδαιότητα της Γυμναστικής, ώστε να καθίσταται περιττή η ανάμειξη στο έργο του εξωσχολικών παραγόντων, όπως είναι οι αθλητικές οργανώσεις. «Τέλος η στενή συνεργασία του Σχολείου μετά της Οργανώσεως της Εθνικής Νεολαίας συμπληρώνει, εφ' όσον υπάρχουν, τας ελλείψεις του πρώτου ως προς την Γυμναστικήν παιδείαν των μαθητών. Χάρης εις την υπό της δευτέρας καλλιέργειαν, συν τοις άλλοις και του αθλητικού πνεύματος και μάλιστα κατά τρόπον σύμμετρον από της παιδαγωγικής απόψεως προς τους λοιπούς δια της αγωγής και παιδείσεως επιδιωκόμενους σκοπούς, εν αντιθέσει προς ότι συμβαίνει εις τα εξωσχολικά αθλητικά σωματεία, πολλά των οποίων ενδιαφέρονται κυρίως μόνον δια την αθλητικήν πρόοδον των μελών αυτών, εξ' ης άλλως και μόνης απεκδέχονται την επιτυχίαν του σκοπού της ιδρύσεως και λειτουργίας των, ώστε σήμερον να αντενδείκνυται κατά μείζονα, ή εις το παρελθόν λόγον η συμμετοχή των μαθητών εις αθλητικά εξωσχολικά σωματεία. Το Σχολείον και η Εθνική Νεολαία συνεργαζόμενα, ως συνεργάζονται, είναι ικανά δια την επίτευξιν των υψηλών δια της αγωγής επιδιωκόμενων σκοπών, διότι μόνον αυτά δύνανται να έχωσι σαφή συνείδησιν των μέσων, τα οποία δέον να χρησιμοποιούνται προς διάπλασιν ου μόνον σωμάτων αλλά και ψυχών, και πνευμάτων προκειμένου περί Ελληνοπαίδων, αγόντων ηλικίαν επιβάλλουσιν το επίμονον, διαρκές και μετά επιστημονικού περιεχομένου ενδιαφέρον των τεταγμένων δια την εποπτείαν και καθοδήγησιν αυτών». ¹⁵⁴¹

Από τα παραπάνω καθίσταται έκδηλη η αποδοχή του παιδευτικού ρόλου που επιτελεί η ΕΟΝ Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο όχι μόνο δεν ενοχλείται για τη διείσδυση της Οργάνωσης στα εκπαιδευτικά πράγματα, απεναντίας την εξαίρει, κάνοντας λόγο για συνεργασία ΕΟΝ - σχολείου και για τη συμβολή της ΕΟΝ στην καλλιέργεια της γυμναστικής, στοχεύοντας όχι μόνο στην άσκηση του σώματος αλλά και της ψυχής.

- Το ΑΣΕ επιστά την προσοχή στους εκπαιδευτικούς φορείς που είναι υπεύθυνοι για τη διοργάνωση εκπαιδευτικών συνεδρίων να μην παραλείπουν την

¹⁵³⁹ Πράξη 157, 27 Οκτωβρίου 1939, σσ. 70-71.

¹⁵⁴⁰ Πράξη 27, 28 Φεβρουαρίου 1939, σσ. 201-202.

¹⁵⁴¹ στο ίδιο, σ. 202-203.

ένταξη στη θεματολογία τους ζητήματα που σχετίζονται με την ΕΟΝ. Συγκεκριμένα, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο κρίνοντας την επιλογή θεμάτων του Γεν. εκπαιδευτικού συνεδρίου των περιφερειών Α' και Β' Λαρίσης, υποδεικνύει προς τον Γεν. επιθεωρητή Σ.Ε. της Ζ' περιφέρειας και στους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων της ίδιας περιφέρειας «*ότι του λοιπού καλόν θα είναι να μη λείπη εκ των παιδαγωγικών συνεδρίων η άσκησης διδασκάλων εις νέα εθνικά και άλλα κατάλληλα άσματα, η επίδειξις εις αυτούς εν σχολείω υποδειγματικής σχολικής εορτής μετ' εκθέσεων και γυμναστικών επιδείξεων, [...] έτι δε και η παροχή οδηγιών δια την επιτυχή συμβολήν των διδασκάλων εις την Ε.Ο.Ν. [...]*».¹⁵⁴²

- Διείσδυση και επίδραση της ΕΟΝ στο Ωρολόγιο και Α.Π. όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, δίχως τη διατύπωση ενστάσεων από μέρους του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Κάθε άλλο μάλιστα, εκφράζεται και η ευαρέσκειά του από μέρους του.¹⁵⁴³

- Ανάλογα προβάλλεται και ο βασιλικός θεσμός και πάλι μέσω σύστασης ανάγνωσης βιβλίου από τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς Στοιχ. και Μ.Ε. καθώς και των Π.Α. και την προμήθειά του από τις σχολικές βιβλιοθήκες: «Οι Βασιλείς μας είναι απόγονοι των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων» των Α. Γιαλαμά και Α. Σγάντζου, με την αιτιολογία ότι προάγει την ελληνική Ιστορία, καθώς καταδεικνύει τον εξ' αίματος σύνδεσμο της ελληνικής βασιλικής οικογένειας με τους αυτοκρατορικούς οίκους του Βυζαντίου, ταυτόχρονα ενισχύει σημαντικά την αγάπη και τον σεβασμό τον οποίο τρέφουν οι Έλληνες προς την ελληνική βασιλική οικογένεια, «*δια τας μέχρι τούδε υπ' Αυτής προς το Ελληνικόν Έθνος παρασχεθείσας μεγάλας υπηρεσίας*».¹⁵⁴⁴

- Όχι μόνο δεν αντιδρούν απέναντι στις πρακτικές του υπουργείου όπως την τοποθέτηση ανώτερου αξιωματικού στα εποπτικά συμβούλια εκπαίδευσης αλλά το μέλος του, ο Σέκκερης, μειοψηφώντας βέβαια, προτείνει να τεθεί ανώτατος αξιωματικός στη θέση του διευθυντή της Π.Α., προκειμένου να επιβάλλει την τάξη, καθώς θεωρεί ότι από τους υποψήφιους του εκπαιδευτικού χώρου «*ότι ουδείς εξ' αυτών διαθέτει τα διοικητικά προσόντα δια την σθεναράν διοίκησιν της ως άνω Σχολής*».¹⁵⁴⁵

13.2. Σχέσεις ΑΣΕ και υπουργείου

Αν και σε γενικές γραμμές φαίνεται να υπάρχει αγαστή συνεργασία μεταξύ Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και υπουργείου, ωστόσο εντοπίζονται στο αρχείο ορισμένες περιπτώσεις που φανερώνουν πως οι σχέσεις τους είναι τεταμένες. Το Συμβούλιο επισημαίνει τις ενστάσεις του στις συνεχείς μεταβολές της δομής της εκπαίδευσης, στην κατάργηση ή μεταφορά σχολείων από τη μια περιοχή στην άλλη, στην αλλαγή τύπων σχολείων, που προκαλούν διαμαρτυρίες της κοινωνίας και δίνουν την εντύπωση ότι το καθεστώς σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα μεταβάλλει ριζικά την πολιτική του σχετικά με τις εκπαιδευτικές ανάγκες του τόπου.¹⁵⁴⁶ Επίσης,

¹⁵⁴² Πράξη 62, 6 Ιουνίου 1939, σ. 137.

¹⁵⁴³ Πράξη 171, 2 Οκτωβρίου 1940, σσ.138-148.

¹⁵⁴⁴ Πράξη 24, 29 Μαρτίου 1938, σ. 234.

¹⁵⁴⁵ Πράξη 36, 23 Μαρτίου 1939, σ. 291.

¹⁵⁴⁶ Πράξη 146, 20 Αυγούστου 1940, σσ. 347-348.

αντιδρά, όταν θίγεται ή εγκαλείται από το υπουργείο για αμέλεια καθηκόντων ή για παράβλεψη εντολών του.

Επισημαίνει τις περιπτώσεις που παροπλίζεται από το υπουργείο, όταν αυτό δεν τηρεί πάντα το γράμμα του νόμου και αυθαιρετώντας, δίχως την προηγούμενη γνωμοδότηση του ΑΣΕ. Προαποφασίζει π.χ. για το ζήτημα καθιέρωσης πρωινής προσευχής, εθνικών ασμάτων και του Εθνικού Ύμνου στα σχολεία μέσω εγκυκλίου προς τους διευθυντές των δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων του κράτους, δημοτικής και Μ.Ε. Το ΑΣΕ επισημαίνει μια σειρά σφαλμάτων σ' αυτή, που θα μπορούσαν να αποφευχθούν, αν πριν την έκδοση της εγκυκλίου είχε εκφέρει γνώμη. Συγκεκριμένα, η κριτική του εστιάζει στα ακόλουθα σημεία:

α) δεν απαιτείται εγκύκλιος για καθιέρωση πρωινής προσευχής στα σχολεία, γιατί αυτή γίνεται ανέκαθεν, *«αλλά μόνον εγκύκλιος περί καθιέρωσης κοινής προσευχής πάντων των μαθητών εκάστου σχολείου»*. β) ότι τα διαλείμματα είναι προορισμένα για να ξεκουράζουν τους μαθητές από τη διδακτική εργασία, δεν είναι κατάλληλος χρόνος για να τραγουδούν οι μαθητές εμβατήρια και άλλα πατριωτικά άσματα, η εκτέλεση των οποίων απαιτεί καταβολή σπουδαίων πνευματικών και σωματικών δυνάμεων. Αυτά λοιπόν δεν θα εκτελούνται καλά από τους μαθητές και θα προκαλέσουν την αποστροφή τους, καθώς κουρασμένα όπως είναι θα τους αφαιρούν χρόνο από την ανάπαυσή τους και γ) για κανένα λόγο δεν πρέπει να ψάλλεται καθημερινά στο σχολείο ο Εθνικός Ύμνος της Ελευθερίας στο τέλος της καθημερινής σχολικής εργασίας, γιατί με την κατάχρηση αυτή θα χάσει κάθε ιερότητα, επισημότητα και δύναμη επίδρασης και επιβολής, ενώ θα καταντήσει να σημαίνει για τους μαθητές: *«άσμα απελευθέρωσης από του ζυγού ουχί των τυράννων, αλλά του σχολείου»*.¹⁵⁴⁷

Ένταση εκδηλώνεται και όταν το υπουργείο ασκεί κριτική στο ΑΣΕ εξαιτίας της έλλειψης ασκήσεως ελέγχου στη Γυμναστική Ακαδημία, αν και η εποπτεία της ανήκει στο ΑΣΕ.¹⁵⁴⁸

13.3. Κριτική αποτίμηση έργου ΑΣΕ

Για την κριτική αποτίμηση του έργου του ΑΣΕ επιλέχθηκαν ως αντιπροσωπευτικές δύο πηγές, που κείνται η μία στον αντίποδα της άλλης. Η μια αντιπροσωπεύει την «καθεστωτική φωνή» και η άλλη τον «αντίπαλο λόγο», αυτόν της Αριστεράς.

Στο κεφάλαιο *«Υπό την φωτεινή και εμπνευσμένη κατεύθυνση του Ιωάννου Μεταξά αναπλάσσεται η νέα Ελληνική Γενεά (Εθνική Παιδεία)»*, αφιερώνεται ενότητα στην οποία παρουσιάζεται συνολικά η δράση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου των ημερών του Μεταξά. Εκεί αναφέρεται ότι, κατά τη διάρκεια του τετάρτου έτους *«από της Ιστορικής Μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου»*, το κύριο έργο του ΑΣΕ, το γνωμοδοτικό, είναι συνδεδεμένο αδιάσπαστα με το νομοθετικό και διοικητικό έργο συνολικά των επιμέρους υπηρεσιών του υπουργείου Παιδείας, ιδιαίτερα των διευθύνσεων Στοιχ. και Μ.Ε. και των διδακτικών βιβλίων.

Στο κείμενο παρατίθενται τα θέματα επιστημονικής φύσης για τα οποία εργάστηκε το Συμβούλιο, όπως

¹⁵⁴⁷ Πράξη 36, 18 Νοεμβρίου 1937, σσ. 297-298.

¹⁵⁴⁸ Πράξη 123, 31 Αυγούστου 1939, σ. 204.

α) το σχέδιο Α.Π. των μαθημάτων του δημοτικού σχολείου, το οποίο αντικατέστησε το παλιό που ίσχυε από το 1914, και το οποίο κρινόταν από τον εκπαιδευτικό κόσμο της χώρας ως «μη δυνάμενον πλέον να ανταποκριθή προς τας σημερινάς απαιτήσεις της λαϊκής παιδείας».¹⁵⁴⁹ Το Α.Π. συντάχτηκε, κατά το καθεστώς, με βάση

✓ τις ανάγκες και τις ικανότητες της ψυχής του μαθητή του λαϊκού σχολείου, σύμφωνα με τα πορίσματα της επιστημονικής ψυχολογικής έρευνας και της καθημερινής πείρας

✓ τις μορφωτικές ανάγκες των λαϊκών τάξεων, από τις οποίες προερχόταν το μεγαλύτερο μέρος των μαθητών του δημοτικού σχολείου

✓ τις απαιτήσεις της σύγχρονης επιστημονικής διδακτικής και υγιεινής

✓ τις απαιτήσεις της πολιτείας από τον Έλληνα πολίτη, «όπως τας διέγραψε το Νέον Κράτος της 4^{ης} Αυγούστου, καταβληθείσης ιδιαίτερας φροντίδος δια την τόνωσιν της θρησκευτικής, εθnicoπολιτικής και κοινωνικής αγωγής των μαθητών».

β) Συνέταξε το σχέδιο Α.Π. των μαθημάτων για τις Π.Α., στο οποίο «όλως εξέχουσαν θέσιν καταλαμβάνει και το μάθημα της νέας ελληνικής γλώσσας (δημοτικής) και λογοτεχνίας (δημώδους και εντέχνου), ως ουσιωδέστατης εκδηλώσεως του νεοελληνικού πολιτισμού, ώστε οι σπουδασταί των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, μέλλοντες δημοδιδάσκαλοι και κοινωνικοί εργάται, εν αυτή και δι' αυτής να κατανοήσουν την ψυχήν του έθνους των, εθισθούν δε συγχρόνως εις το να εκτιμούν και καλλιεργούν την σαφή, ακριβή και κομψήν έκφρασιν εν τω λόγω, γραπτώ και προφορικώ».¹⁵⁵⁰

γ) Εισηγήγαγε στα δημοτικά σχολεία τα νέα Αναγνωστικά, τα οποία συντάχθηκαν με βάση τις οδηγίες του ΑΣΕ, εγκρίθηκαν, προτάθηκαν για βράβευση και επεξεργάστηκαν έτσι ώστε «ν' ανταποκρίνονται πλήρως, κατά τε το πνεύμα και το περιεχόμενον, προς το ιδεολογικόν περιεχόμενον του Νέου Εθνικού Κράτους». Ειδικότερα, τα νέα βιβλία διέπονται από χριστιανική εθνική πνοή και παλμό, εξαίρονται οι διδακτικότερες σελίδες της εθνικής ζωής και ιστορίας, καλλιεργείται η πίστη και αφοσίωση στο εθνικό κράτος. «Εικονίζεται περαιτέρω -κατά τρόπον κινούντα εις δράσιν- η ζωή της νέας γενεάς και το δυνατόν της συμμετοχής αυτής εις την κοινήν ζωήν του Έθνους και της κοινωνίας, όπως ερρύθμισε την συμμετοχήν ταύτην η Εθνική Οργάνωσις Νεολαίας». Τα αναγνωστικά αυτά ανταποκρίνονται και προς τις εθνικο-οικονομικές και κοινωνικές κατευθύνσεις του «Νέου Κράτους», επιδιώκοντας να προκαλέσουν την αγάπη προς την ελληνική γη και την ελληνική θάλασσα, ως πηγές εθνικού πλούτου και να «εγχαράξουν εις τας ψυχάς των μαθητών πραγματικήν εκτίμησιν προς τον εργάτην της χειρός και προς τας παραγωγικάς εν γένει τάξεις του Έθνους μας».¹⁵⁵¹

δ) Ανάλογη ήταν η φροντίδα για τα διδακτικά βιβλία του γυμνασίου, ιδιαίτερα γι' αυτά της Ιστορίας και της Ανθολογίας Νεοελληνικών λογοτεχνημάτων. «Ειδικώτερον

¹⁵⁴⁹ Ιωάννης Μεταξάς, «Υπό την φωτεινήν και εμπνευσμένην κατεύθυνσιν του Ιωάννου Μεταξά αναπλάσσεται η νέα Ελληνική Γενεά (Εθνική Παιδεία)», *Τέσσαρα χρόνια διακυβερνήσεως*, Τ. Γ', ό.π., σσ.195-197.

¹⁵⁵⁰ στο ίδιο, σ. 196.

¹⁵⁵¹ στο ίδιο, σ. 197.

περιεχόμενον και τόνος των βιβλίων της Ιστορίας κατατείνουν το μεν εις το να εμπνεύσουν εις τους Ελληνόπαιδας Εθνικήν υπερηφάνειαν, το δε να τους φρονηματίσουν εθνικώς δια των διδαγμάτων του παρελθόντος [...]».¹⁵⁵²

Το καθεστωτικό αυτό απολογιστικό κείμενο επιβεβαιώνει όσα διαπιστώθηκαν από την παρουσίαση και ανάλυση του αρχαιακού υλικού, δηλαδή τις παρεμβάσεις του καθεστώτος με στόχο τον εκφασισμό της παιδείας εκ των έσω. Το κράτος προπαγανδίζει ανοιχτά, απροκάλυπτα τις θεμελιώδεις αρχές του, οι οποίες διαποτίζουν την εκπαίδευση συνολικά.

Η «πολιτεία» του Ανώτατου Συμβουλίου Εκπαίδευσης, όπως προκύπτει από το παραπάνω κείμενο αλλά και από τον λόγο και το έργο του, βάσει του αρχαιακού υλικού, η στήριξή του προς τις καθεστωτικές μεθόδους -προβολή του έργου της ΕΟΝ, σύσταση βιβλίων που προωθούν τις ιδέες του μεταξικού οικοδομήματος, συναίνεση στην άλωση του σχολείου μέσω της παρέμβασής του στα Α.Π., στο περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων, στη δομή της εκπαίδευσης- επιβεβαιώνει την αρνητική κριτική που δέχεται αυτός ο θεσμός από τον Κ.Δ. Σωτηρίου, στο άρθρο του: «Εκπαιδευτικό Συμβούλιο-Ο φασισμός μέσα στην παιδεία μας»:

*«Μα ακόμη πιο αξιοθρήνητο ήταν το κατρακύλισμα του εκπαιδευτικού Συμβουλίου τα τελευταία οχτώ χρόνια, από τη στιγμή που η μοναρχοφασιστική δικτατορία της 4ης Αυγούστου έδωξε από το εκπαιδευτικό Συμβούλιο τους αιρετούς αντιπροσώπους του εκπαιδευτικού κλάδου. Οι μόνιμοι εκπαιδευτικοί Σύμβουλοι δεν κράτησαν ούτε τα προσχήματα. Για να περισώσουνε τον εαυτόλη τους έγιναν υπερασπιστές της φασιστικής ιδεολογίας, υπηρέτησαν δουλόπρεπα τη βασιλομεταξική τυραννία, δε δίστασαν να γίνουν διώκτες ακόμη και καταδότες κάθε αντιφασίστα δασκάλου στην Ειδική Ασφάλεια, υποστήριζαν με φανατισμό τη φασιστικοποίηση της παιδείας, έσκυψαν δουλικά το κεφάλι μπρός στα όργανα του βάρβαρου κατακτητή, ανεχόντουσαν και εξυπηρετούσαν τους δοσίλογους υπουργούς Λογοθετόπουλο και Λούβαρη και δεχόντουσαν αδιαμαρτύρητα, αν δεν έβλεπαν χαιρέκακα, να καταδιώκονται, να φυλακίζονται, να βασανίζονται και να θανατώνονται οι ηρωικοί μάρτυρες της παιδείας».*¹⁵⁵³

Ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι η παραπάνω κριτική ενέχει στοιχεία υπερβολής, μιας και πηγάζει από ένα πρόσωπο του αντίθετου ιδεολογικού χώρου από αυτόν των μελών του ΑΣΕ, η παρουσίαση του αρχείου ανάγλυφα πιστοποιεί πολλές από τις παραπάνω κατηγορίες. Να σημειωθεί ότι εκτός από την περίπτωση Παπανούτσου, την αθωότητα του οποίου υποστήριζαν, αν όχι όλα, τουλάχιστον τα περισσότερα μέλη, όταν σε βάρος του οποίου ασκήθηκε δίωξη, πουθενά αλλού δεν καταγράφεται υπεράσπιση των εκπαιδευτικών όταν αυτοί αντιμετωπίζουν κατηγορίες και διώκονται. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, εφαρμόζοντας το γράμμα του νόμου, υποτάσσεται στις αντιδημοκρατικές και καταπιεστικές μεθοδεύσεις του «Νέου

¹⁵⁵² στο ίδιο.

¹⁵⁵³ Κ.Δ. Σωτηρίου, «Εκπαιδευτικό Συμβούλιο-Ο φασισμός μέσα στην παιδεία μας», Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, Όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Ε.Α.Μ.) στις 22 Απριλίου 1945, στην ιστοσελίδα http://arxeiokdsotiriou.blogspot.com/2012/10/blog-post_22.html [Ανακτήθηκε: 11-1-2019], βλέπε Παράρτημα.

Κράτους». Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πρόεδρος του Δ. Λάμψας, αν και έχει βιώσει στο παρελθόν την άσκηση σε βάρος του πειθαρχικής ανάκρισης,¹⁵⁵⁴ ωστόσο από τη θέση του Εκπαιδευτικού Συμβούλου συναινεί στη δίωξη εκπαιδευτικών για παρόμοιες κατηγορίες, αποδεικνύοντας ότι ενεργεί με δύο μέτρα και δύο σταθμά.¹⁵⁵⁵

13.4. Συμπεράσματα

Διαπιστώνεται ότι το πιο σημαντικό όργανο, αρμόδιο για τη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής και κύριο δημιουργήμα της βενιζελικής πολιτικής διατηρείται και από τον Μεταξά. Γεγονός που συνιστά άλλο ένα παράδειγμα που αποδεικνύει ότι ο δικτάτορας αξιοποίησε έτοιμες λύσεις προηγούμενων πολιτικών και άλλο ένα τεκμήριο της ιδιοτυπίας του καθεστώτος, η συνύπαρξη δηλαδή πολιτικών συντηρητικών και προοδευτικών. Βέβαια, δεν παραλείπει να βάλει τη σφραγίδα του, μειώνοντας δραστικά τα μέλη και διορίζοντάς τα, προκειμένου να τα ελέγχει πιο αποτελεσματικά. Ωστόσο, αν σκεφτούμε ότι το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο ήταν δυσκίνητο λόγω της σύνθεσής του (πολυμελές) και των περιορισμένων συνεδριάσεων του, η μετεξέλιξή του ήταν πιο λειτουργική και μάλλον έδρασε πιο αποτελεσματικά. Βέβαια, η νέα δομή του Συμβουλίου, με την κατάργηση των αιρετών αντιπροσώπων και τον διορισμό πέντε μόνιμων μελών, το κατέστησε περισσότερο συντηρητικό και χειραγωγήσιμο από το καθεστώς.

Στον προβληματισμό πώς ερμηνεύεται η συνεργασία προοδευτικών διανοούμενων της εποχής, όπως η Σοφία Γεδεών, με το δικτατορικό καθεστώς, πώς δέχονται την ανάληψη θέσης σ' ένα όργανο που καλείται να υλοποιήσει πολιτικές μιας δικτατορίας, διατυπώθηκαν σε προηγούμενη ενότητα κάποιες υποθέσεις. Να επισημανθεί ότι στο αρχείο δεν αποτυπώθηκαν οι προσωπικές απόψεις της Γεδεών, απόψεις που να εκφράζουν ένα λόγο διαφορετικό από τον ιδεολογικό προσανατολισμό του «Νέου Κράτους».

Σε γενικές γραμμές όλα τα μέλη κάθε φορά που δινόταν η ευκαιρία είτε μέσω σύστασης βιβλίων, είτε μέσω των αρχών που έπρεπε να διέπουν τα Α.Π. σπουδών, είτε δια της άσκησης του πειθαρχικού τους ρόλου επί των στελεχών εκπαίδευσης δεν παρέλειπαν να διατρανώνουν τις αρχές της Εθνικοφροσύνης, υπεραμύνονταν της αξίας του έθνους και της θρησκείας, όπως και το μεταξικό καθεστώς.

¹⁵⁵⁴ Ο Δήθεν Συκοφαντούμενος Διευθυντής του διδασκαλείου Δημήτριος Ι. Λάμψας, (Εκ της Εκθέσεως του ανακρίνοντος Επιθεωρητού κ. Αναστασίου Σακελλαρίου), Βιβλιοθήκη Φιλίππου Ηλιού, αριθμ. εισερχόμ. 17301, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ).

¹⁵⁵⁵ Όταν ο Δ. Λάμψας υπηρετούσε ως διευθυντής διδασκαλείου, κατηγορήθηκε «*δι' αθεμίτους σχέσεις με την κόριν*», της οικογένειας αδελφικού του φίλου, του καθηγητή Δ.Φ., και συντάχθηκε σε βάρος του Έκθεση, κατόπιν διοικητικής ανάκρισης που διεξήγαγε ο επιθεωρητής Αναστ. Σακελλαρίου. Η υπόθεση φαίνεται ότι έλαβε διαστάσεις, τα καταγγελλθέντα δημοσιεύτηκαν και στον Τύπο της εποχής. Καθώς μια μερίδα του κύκλου του Λάμψα διατείνονταν ότι όσα καταγγέλλονταν σε βάρος του ήταν συκοφαντίες, δημοσιεύονται και πάλι ως απάντηση τα σχετικά «*προς την ενοχήν του Δ. Λάμψα εν τη προς το Εποπτικόν Συμβούλιον της Μ. Εκπαιδείσεως υποβληθείση εκθέσει του διενεργήσαντος διοικητικός ανακρίσεις κ. Αναστ. Σακελλαρίου[...]*», στο *Ο Δήθεν Συκοφαντούμενος Διευθυντής, ό.π., σ. 2.*

14. Σύνοψη

Η μεταξική δικτατορία δεν αποτέλεσε κεραυνό εν αιθρία στο δημοκρατικό ουρανό της χώρας. Υπήρξε απόρροια του εκφυλισμού των δημοκρατικών θεσμών, της αδυναμίας να συνεργαστούν οι δημοκρατικές δυνάμεις της εποχής προκειμένου να βγάλουν τη χώρα από το πολιτικό αδιέξοδο. Ο φόβος των αστικών δυνάμεων της χώρας μήπως καταλυθεί η κυριαρχία τους στο οικονομικό και πολιτικό πεδίο λόγω της επέλασης του κομμουνισμού επέτρεψε τη συναίνεσή τους στην κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η δικτατορία του Μεταξά θα αποτελούσε ανάχωμα στην εξάπλωση του κομμουνισμού.

Η παρούσα ιστορική μελέτη επιχείρησε να διερευνήσει πώς οι πολιτικές μεταβολές και ειδικότερα πώς το καθεστώς του Μεταξά επηρέασε την εκπαίδευση. Η μελέτη του αρχαικού υλικού δίνει τη δυνατότητα να προβούμε σε κάποιες διαπιστώσεις ως προς την εκπαιδευτική πολιτική του μεταξικού καθεστώτος. Μας επιτρέπει να επαληθεύσουμε ή να τροποποιήσουμε την επικρατούσα άποψη αλλά και να ανακαλύψουμε τις πρακτικές με τις οποίες ο Μεταξάς, δια του νευραλγικού θεσμού του ΑΣΕ, επιχείρησε να προβεί στον εκφασισμό της ελληνικής κοινωνίας, χρησιμοποιώντας το πιο αποτελεσματικό μέσο, την εκπαίδευση και συγκεκριμένα το σχολείο. Η παρακολούθηση της πολυσχιδούς δράσης του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου δίνει τη δυνατότητα να ανιχνεύσουμε τους τρόπους με τους οποίους επιχείρησε το καθεστώς να οικοδομήσει το «Νέο Κράτος» και να εξακριβώσουμε ποιοι είναι οι βασικοί πυλώνες άσκησης της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Εκκινώντας από τη διαπίστωση του Σ. Μπουζάκη ότι το εκπαιδευτικό σύστημα στη χώρα μας θα λειτουργήσει ως το κατ' εξοχήν εθνικό, πολιτικό και κοινωνικό εργαλείο του έθνους κράτους προκειμένου να διαμορφωθεί η συλλογική ταυτότητα, ότι *«το έθνος-κράτος με όπλο τον απόλυτο κρατικό έλεγχο πάνω στο εκπαιδευτικό σύστημα αναγορεύεται σε “εθνικό παιδαγωγό” και “κοινωνικό λειτουργό” προκειμένου να διαμορφώσει τον πολίτη που το ίδιο κάθε φορά έχει ανάγκη [...]»*,¹⁵⁵⁶ συμπεραίνουμε ότι η ίδια πολιτική στόχευση ακολουθείται και από τον Μεταξά.

Να σημειωθεί ότι ο όρος «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», με τον οποίο το καθεστώς χαρακτηρίζει τις παρεμβάσεις του στην εκπαίδευση, και τον οποίο ασπάζεται το ΑΣΕ, θεωρώ ότι δεν πρέπει να γίνει αποδεκτός και γι' αυτό δεν χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα μελέτη. Σε αντικατάστασή του μετέρχομαι τον όρο «μεταβολές». Και αυτό γιατί ως μεταρρύθμιση, σύμφωνα με τον ορισμό της λέξης, νοείται *«η μεταβολή του ρυθμού, του τρόπου λειτουργίας, οργάνωσης ή της μορφής μιας κατάστασης ή ενός συστήματος για την επίτευξη καλύτερου αποτελέσματος»*.¹⁵⁵⁷ Στη συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε αξιοποίηση πρακτικών προηγούμενων πολιτικών, κυρίως του φιλελεύθερου χώρου, αλλά και συντηρητικών, μιας και το

¹⁵⁵⁶ Σήφης Μπουζάκης, «Η Παιδεία του πολίτη στο παράδειγμα των μεταρρυθμίσεων 1913, 1964, 1976, 1985 και 1997/98», 2002, στο *Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου, «Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις», (4-6 Οκτωβρίου)*, Πάτρα, στην ιστοσελίδα <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedrio2/praktika/bouzakis.htm>

[Ανακτήθηκε: 16-2-2019].

¹⁵⁵⁷ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Εκδόσεις Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998, σ. 1093.

καθεστώς, όντας ολοκληρωτικό, καταστρατήγησε βασικά συνταγματικά άρθρα που αφορούσαν τις ατομικές ελευθερίες. Ακόμη και ο επιχειρούμενος εκφασισμός της κοινωνίας μέσω της εκπαίδευσης ήταν αντιγραφή σε αρκετά σημεία πρακτικών των φασιστικών ευρωπαϊκών καθεστώτων της εποχής. Καινοφανής, «επαναστατική και μεταρρυθμιστική» ήταν η αστυνομοκρατία του κοινωνικοπολιτικού βίου, που μοιραία επεκτάθηκε και στον εκπαιδευτικό, καθώς και ο θεσμός της ΕΟΝ. Τέλος, εστιάζοντας στην έκφραση του ορισμού «καλύτερου αποτελέσματος», η αξιολόγηση των πρακτικών του καθεστώτος οδηγεί στη διαπίστωση ότι σίγουρα δεν οδήγησαν σε καλύτερα αποτελέσματα, καθώς επήλθε σύγχυση και αναστάτωση, ίσως λόγω της προχειρότητας των επιχειρούμενων μεταβολών. Βέβαια, δεν γνωρίζουμε αν η πολιτική αυτή θα απέδιδε αργότερα, αν ο πόλεμος δεν ανέκοπτε αιφνίδια την όλη προσπάθεια. Αναμφίβολα, τα διαθέσιμα στοιχεία μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι παρεμβάσεις που έγιναν στην εκπαίδευση δε δικαιούνται να φέρουν αυτό τον χαρακτηρισμό. Αυτό άλλωστε αποδεικνύεται και από το ότι στη βιβλιογραφία η εκπαιδευτική πολιτική αυτής της περιόδου δε συγκαταλέγεται στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του ελληνικού κράτους.

Συλλήβδην, από την προηγηθείσα ανάλυση καταλήγουμε στα εξής:

Διάρθρωση εκπαίδευσης - μεταβολές

Στην εκπαιδευτική πολιτική της μεταξικής περιόδου διακρίνουμε δύο φάσεις, εκ των οποίων το πέρασμα από τη μια στην άλλη σηματοδοτείται από την αλλαγή προσώπου, του Κ. Γεωργακόπουλου, στην ηγεσία του υπουργείου Παιδείας και την ανάληψή του από τον Ι. Μεταξά, οπότε και επιχειρείται ο πλήρης εκφασισμός της.

Η δομή της εκπαίδευσης και ο προσανατολισμός αυτής υπαγορεύτηκαν από την πρόθεση του κράτους να συρρικνώσει από τη μια όχι μόνο τη Μ.Ε. αλλά και τη Στοιχειώδη, προωθώντας την επαγγελματική, προσανατολισμένη στις ανάγκες της εποχής και τις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας, με στόχο, κατά τη ρητορική του Μεταξά, την ανόρθωση της εθνικής οικονομίας.

Επί Κ. Γεωργακόπουλου γίνεται προσπάθεια να αποδομηθεί περαιτέρω η εκπαιδευτική πολιτική του 1929, με το αιτιολογικό ότι είχε προωθήσει τον κομμουνισμό στη σχολική κοινότητα. Η επιβαλλόμενη μεταβολή στη δομή της Στοιχειώδους εκπαίδευσης, με την τύποις μόνο διατήρηση της εξάχρονης φοίτησης στο δημοτικό σχολείο, δίνοντας τη δυνατότητα -κατόπιν εξετάσεων- μεταπήδησης στο γυμνάσιο μετά το πέρας της Δ' τάξης, συνιστά οπισθοδρόμηση στο βουαρικόν μοντέλο εκπαίδευσης. Μόνο όσοι πετυχαίνουν στην εξεταστική δοκιμασία μπορούν να συνεχίσουν στη Μ.Ε., με αποτέλεσμα η φοίτηση στο δημοτικό να μη δημιουργεί άλλες μορφωτικές διεξόδους για τους αποτυχόντες, και συχνά, όπως μαρτυρούν τα ποσοστά μαθητικής διαρροής, να εγκαταλείπεται, όσο προχωρούμε προς τις ανώτερες τάξεις. Στο αδιέξοδο αυτό δίνεται λύση από το καθεστώς μέσω της «φοίτησης» στις δομές της ΕΟΝ. Το καθεστώς, γνώστης της απογοητευτικής κατάστασης που επικρατεί στη Στοιχ. εκπαίδευση, αναλαμβάνει έργο σταυροφόρου, με σκοπό να καλύψει όχι τόσο τα μορφωτικά κενά του μαθητικού πληθυσμού, αλλά να τον κατηχήσει στα ιδανικά του.

Η ισότιμη εξαετής πρωτοβάθμια εκπαίδευση αποτελεί παρελθόν, υπονομεύοντας τη δυνατότητα ενίσχυσης του μορφωτικού επιπέδου των χαμηλών

ιεραρχικά κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων. Η οριζόντια και κάθετη εκπαιδευτική κινητικότητα, χαρακτηριστικό γνώρισμα των νομοσχεδίων του 1913, που με τα νομοσχέδια του 1929 σχετικοποιείται (εξετάσεις για τη μετάβαση στην επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα, όχι όμως και για την πρόσβαση στις κατώτερες επαγγελματικές σχολές και το Ανώτερο Παρθεναγωγείο), καθίσταται τώρα ανύπαρκτη.

Ο καθορισμένος, από το καθεστώς, αριθμός των Γυμνασίων (120) και των αστικών σχολείων (150), αλλά και ο κλειστός αριθμός των φοιτούντων μαθητών (60) ανά τάξη αποτελεί έναν ακόμη παράγοντα, πέρα από τις εξετάσεις, που λειτουργεί ως τροχοπέδη στην απρόσκοπτη μετάβαση στη Μ.Ε. Η επιμήκυνση αυτής, μετά την μετατροπή των εξατάξιων σε οκτατάξια γυμνάσια (με κατώτερο πενταετή κύκλο και ανώτερο τριετή), αλλά και των τριτάξιων σε πεντατάξια αστικά σχολεία συμβαδίζει με την κατάργηση πολλών γυμνασίων και ημιγυμνασίων, προκειμένου –κατά το καθεστώς- να μειωθεί το στρώμα των ανέργων, το οποίο γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης ανατρεπτικών δυνάμεων. Αυτό το σχήμα: γυμνάσια-αστικά σχολεία αποτελεί τη «ραχοκοκαλιά» της Μ.Ε., ωστόσο υπάρχουν παράλληλοι δρόμοι, όπως τα επαγγελματικά σχολεία.

Όμως πριν ακόμη ευδοκιμήσουν, ουσιαστικά πριν υλοποιηθεί η ιδέα των νέων, οκτατάξιων σχολείων (μιας και σύμφωνα με τον νόμο σταδιακά λειτουργούσαν ορισμένες τάξεις των γυμνασίων Ν.Τ.), ο Μεταξάς νομοθετεί τη συρρίκνωση της Μ.Ε., με επαναφορά του συστήματος των εξατάξιων γυμνασίων και τριτάξιων αστικών σχολείων.

Τα αστικά σχολεία, τύπος σχολείου της Μ.Ε., προβλήθηκαν ιδιαίτερα από το μεταξικό καθεστώς, όπως προκύπτει από τα ειδικά κίνητρα προς τον μαθητικό πληθυσμό, προκειμένου να στηριχτούν, δίχως όμως τα αναμενόμενα αποτελέσματα, σύμφωνα με τη γενική έκθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της σχολικής χρονιάς 1939-40. Τα αστικά σχολεία γενικότερα, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, όπως της Ε' εκπαιδευτικής περιφέρειας, δεν έτυχαν ευμενούς αποδοχής, αποδεικνύοντας είτε την προτίμηση της κοινωνίας για την κλασική παιδεία, είτε τις ελλείψεις σε ειδικό διδακτικό προσωπικό, εργαστήρια ή ιδιαίτερα διδακτήρια. Αν λειτουργούσαν ως αυτοτελή σχολεία, τότε θα μπορούσαν ίσως να καρποφορήσουν. Συνεπώς, το καθεστώς, δίχως να επενδύσει τα απαραίτητα κονδύλια σ' ένα τύπο σχολείου, που χρήζει ιδιαίτερων υποδομών, όπως εργαστηρίων ή εδαφικών εκτάσεων (για την περίπτωση των γεωργικών) και εξειδικευμένων εκπαιδευτικών, προσπαθεί να θεραπεύσει τις ανάγκες της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης. Ουσιαστικά ξεκινά μια σταυροφορία προώθησης της ιδέας του αστικού σχολείου δίχως τα απαραίτητα μέσα.

Ωστόσο, το καθεστώς επενδύει τις ελπίδες του σ' αυτό τον τύπο σχολείων, περιβάλλοντάς τον «*με εξαιρετικήν στοργήν*»,¹⁵⁵⁸ προκειμένου να επέλθει αρτιότερη μόρφωση της μεγάλης τάξης των γεωργών, των εμποροϋπαλλήλων και τεχνιτών. Η περίπτωση τους είναι μία ακόμη ένδειξη του μικτού χαρακτήρα της ακολουθούμενης

¹⁵⁵⁸ Πράξη 166, 24 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 87.

πολιτικής, που μετέρχεται μέσα διάφορων, ετερόκλητων συχνά πρακτικών, καθώς δεν αποτελεί νέο εύρημα (γνωστά ήδη από τα νομοθετήματα του 1913, αν και δεν ψηφίστηκαν, και θεσπισμένα από τον Α.Ν.5874/1933). Οδηγούν στην πρακτική εκπαίδευση, με έμφαση στα επαγγελματικά μαθήματα, τα συνδεδεμένα με την καλλιέργεια της γης ή με κατευθύνσεις οικοκυρικής, εμπορικής, βιοτεχνικής, με μέριμνα προσαρμογής της κατεύθυνσης στις παραγωγικές δυνατότητες του τόπου, όπου λειτουργούν.

Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο καλούνται να επιτελέσουν οι μετακινούμενες από κοινότητα σε κοινότητα Αγροτικές Οικοκυρικές Μεταβατικές Σχολές, η λειτουργία των οποίων προκρίνεται σε περιοχές της Β. Ελλάδας, καλούμενες να διαδραματίσουν εθνικό ρόλο μέσα σ' ένα πληθυσμιακό περιβάλλον με υψηλά ποσοστά ξενοφώνων.

Κύριος άξονας και στόχος των μεταβολών που επήλθαν στη Μ.Ε. ήταν η απομάκρυνση του μαθητικού πληθυσμού από τις ανώτερες θεωρητικές σπουδές και η στροφή τους στις πρακτικές, με στόχο ο αγροτικός πληθυσμός να παραμείνει στη γη του. Ακόμη όμως και οι νέες δομές που δημιουργήθηκαν προς ενίσχυση της γεωργίας, όπως ο «Οίκος του Αγρότη», δεν απέδωσαν.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της πολιτικής του καθεστώτος υπήρξε η απαγόρευση της συμφοίτησης αρρένων και θηλέων στη Μ.Ε. Αυτή στοιχειοθετείται βάσει του διαφορετικού προδιαγεγραμμένου ρόλου της γυναίκας, μητέρα και νοικοκυρά, αλλά και της «διαφθοράς» που επήλθε ως απόρροια της συμφοίτησης, και αποτελεί ένα ακόμη δείγμα συντηρητισμού της νέας εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Ακόμη όμως και αυτό το μέτρο, προκειμένου να εξοικονομηθούν πόροι, δεν τηρείται απαρέγκλιτα, καθώς συναντούμε περιπτώσεις, στις οποίες η συμφοίτηση είναι επιτρεπτή.

Κοινός πόλος όλων των εκπαιδευτικών νομοθετημάτων που αναφέρονταν στον σκοπό είτε της Στοιχειώδους είτε της Μ.Ε. ήταν η ανάπτυξη της εθνικοθηρησκευτικής και ηθικής αγωγής, στοιχείο που εξέλιπε από τα νομοθετήματα των προηγούμενων περιόδων,¹⁵⁵⁹ και αποδίδει την «αλλαγή».

Αξιολογώντας τις μεταβολές στη δομή της εκπαίδευσης θα λέγαμε ότι την καθιστούν μη δημοκρατική. Η πολιτική αυτή συνδέεται με τη στόχευση του Μεταξά να ενισχύσει τις τάξεις των αγροτών και εργατών, συρρικνώνοντας το ποσοστό όσων επιθυμούν την πρόσβαση στις ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, το λεγόμενο «διανοητικό προλεταριάτο», καθώς έκρινε ότι η Ελλάδα πρέπει, βασισμένη στις πλουτοπαραγωγικές πηγές της, να ορθοποδήσει οικονομικά. Αυτό θα επιτευχθεί μέσω της προλεταριοποίησης των κατοίκων της, για τους οποίους η γνώση είναι περιττή. Είναι έκδηλη η όξυνση του ταξικού ανταγωνισμού, μιας και το χάσμα μεταξύ ασθενών και εύρωστων οικονομικά έπαιρνε και πνευματική διάσταση, και καθίστατο αγεφύρωτο. Πέρα από το ότι αυτή η κατεύθυνση της εκπαίδευσης εξυπηρετούσε

¹⁵⁵⁹ Αντιπροσωπευτικά, παραθέτουμε τον σκοπό των δημοτικών σχολείων, όπως αυτός καταγράφεται στον Ν.4397/ 24 Αυγούστου 1929, ΦΕΚ 309, τ. Α', άρθρο 3, «[...] είνε η στοιχειώδης προπαρασκευή των μαθητών δια την ζωήν και η παροχή εις αυτούς των απαιτήτων προς μόρφωσιν χρηστού πολίτου στοιχείων». Ανάλογη είναι η διατύπωση και στο άρθρο 1 του Ν. 4373/ 20 Αυγούστου 1929, «Περί διαρρυθμίσεως των σχολείων της Μ. Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 297, «[...] κύριον σκοπόν έχουσα την επιστημονικήν προπαρασκευήν των μελλόντων να ακολουθήσωσι ανωτέρας σπουδάς παρέχει άμα την αναγκαίαν γενικήν μόρφωσιν δια τον κοινωνικόν βίον επιδιώκει ως και η δημοτική την διάπλασιν χρηστών πολιτών».

οικονομικούς στόχους, κυρίως είχε ιδεολογική λειτουργία. Άφηνε χώρο να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές ελλείψεις από την ΕΟΝ, η οποία προπαγάνδιζε την ιδεολογία του καθεστώτος και έκανε αισθητή την παρουσία της σ' όλες τις δομές εκπαίδευσης.

Αναμφίβολα, η πολυτυπία των σχολείων, φυσική απόρροια της επιλογής διατήρησης των υφιστάμενων τύπων σχολείων, όπως του ημιγυμνασίου, και των νέων τύπων που προέκυψαν, ως αποτέλεσμα των νομοθετικών παρεμβάσεων του καθεστώτος, είχαν αρνητικό αντίκτυπο στη λειτουργία της εκπαίδευσης συνολικά. Την κατάσταση αυτή επικρίνει ξεκάθαρα το ΑΣΕ (από τις λίγες φορές που δε διστάζει να τοποθετηθεί αρνητικά απέναντι στις επιβαλλόμενες κυβερνητικές πολιτικές). Το ίδιο επικριτική είναι η στάση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου απέναντι στην πολιτική που επιτάσσει το υπουργείο μεταφοράς από τη μια περιοχή στην άλλη ή κατάργησης σχολείων, τακτική που προκαλεί την αντίδραση της κοινωνίας και αναμφίβολα, κατά το ΑΣΕ, εκθέτει την εικόνα της κυβέρνησης για την τόσο βραχυπρόθεσμη ριζική μεταβολή της κρατικής αντίληψης. Είναι χαρακτηριστικό ότι, πριν ακόμη λειτουργήσει ο νέος τύπος του εξατάξιου γυμνασίου, το υπουργείο προτείνει την κατάργηση 25 εξ' αυτών, με το αιτιολογικό του περιορισμένου αριθμού φοίτησης μαθητών. Επιπλέον, συνιστά στο υπουργείο την αλλαγή της πολιτικής του σταθερού και αμετάβλητου αριθμητικά εκπαιδευτικού προσωπικού, μιας και οι εκπαιδευτικές ανάγκες συνεχώς αυξάνονται. Συνεπώς, ο αριθμός των σχολείων αλλά και ο τύπος αυτών δεν είναι κάτι στατικό, απεναντίας μεταβάλλεται ανάλογα με τις ανάγκες που προκύπτουν.

Σχετικά με την αποτελεσματικότητα της συνολικής εκπαιδευτικής προσπάθειας στο μορφωτικό επίπεδο των μαθητών επισημαίνεται ότι το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο δίνει έμφαση πρώτιστα όχι στην αξιολόγηση της επίδοσής τους σε γνωστικό επίπεδο αλλά κυρίως σε εθνικό, θρησκευτικό και κοινωνικό. Η εμμονή του καθεστώτος αλλά και των οργάνων που ασκούν την ανώτερη διοίκηση, στη θρησκευτική, εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση είναι γεγονός.

Το έργο των οργάνων εποπτείας της εκπαίδευσης σταθμίζεται από το ΑΣΕ ως θετικό. Οι συχνές και συστηματικές επιθεωρήσεις εκτιμάται ότι ωφέλησαν την εκπαίδευση, καθώς κατέστησαν τη διδασκαλία αποτελεσματικότερη, συνέβαλαν στη βελτίωση του γνωστικού υποβάθρου των μαθητών και στην εθνικο-θρησκευτική και εθνική τους διάπλαση. Η άσκηση εποπτείας απαλλάχθηκε από τη μεροληψία του παρελθόντος. Ιδιαίτερα εκθειάζεται το έργο των Γεν. επιθεωρητών Σ.Ε., νέου θεσμού, ο οποίος –κατά το ΑΣΕ- συνέβαλε τα μέγιστα στην ορθή καθοδήγηση και εύρυθμη διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης. Στο θεσμό αυτό επενδύεται η προοπτική να λειτουργήσει ως ο εθνικοκοινωνικός οδηγός της νέας γενιάς και του λαού. Ωστόσο, επισημαίνονται ορισμένα τρωτά του τρόπου λειτουργίας των νέων εποπτικών συμβουλίων, τα οποία κυρίως αφορούν τη βραχύβια θητεία τους. Ακόμη, προτείνεται η επαναφορά του αριθμού των Γεν. επιθεωρητών στο προηγούμενο καθεστώς (από 9 σε 7), προκειμένου να εξοικονομηθούν πόροι.

Παρά τις δηλώσεις της κυβέρνησης για τη βελτίωση της εκπαίδευσης, χάρη στα νεότευκτα σχολικά κτίρια και στην αύξηση των διορισμών του εκπαιδευτικού προσωπικού, η εικόνα που προκύπτει από την εκτίμηση του ΑΣΕ είναι διαφορετική.

Περιοχές που στερούνται ακόμη και σχολεία βασικής εκπαίδευσης, ενώ πριν διέθεταν, ιδιαίτερα στις βόρειες επαρχίες του Κράτους, οδηγούν το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο να προτείνει στο υπουργείο την ίδρυση νέων σχολείων, αλλά και την αύξηση διορισμού του διδακτικού προσωπικού, καθώς ο αριθμός των μονοτάξιων σχολείων εξακολουθεί να είναι μεγάλος. Επίσης, το πρόβλημα της διαρροής φοίτησης, με υψηλά ποσοστά κυρίως στα κορίτσια, ιδιαίτερα από τη Δ' προς τη ΣΤ' τάξη, εξακολουθεί να υφίσταται.

Από την άλλη επισημαίνεται αύξηση του αριθμού των εγγεγραμμένων μαθητών στο δημοτικό σχολείο, η οποία ερμηνεύεται ως απόδοση του τρόπου λειτουργίας του θεσμού του Γεν. επιθεωρητή και του επιθεωρητή, που μερίμνησαν για την εφαρμογή του νόμου της υποχρεωτικής φοίτησης. Παρόλ' αυτά, τα ποσοστά αναλόγων εξακολουθούν να είναι υψηλά.

Μεταξύ των προβλημάτων συγκαταλέγονται οι πενιχρές απολαβές των διδασκόντων και οι δύσκολες συνθήκες εργασίας τους σε ανθυγιεινά σχολικά περιβάλλοντα, όπου συνωστίζονται 100-120 μαθητές ανά τάξη, δυσχεραίνοντας την αξιόπαινη προσπάθεια του δασκάλου.

Αν και το καθεστώς εξωραΐζει την κατάσταση της εκπαίδευσης, η πραγματικότητα είναι ολότελα διαφορετική, μιας και η φοίτηση εξακολουθεί να μην είναι δωρεάν και τα βιβλία αγοράζονται από τον μαθητή. Βέβαια, σε αρκετές περιπτώσεις το ΑΣΕ επισημαίνει ότι έγιναν θετικές προσπάθειες για θεραπεία των δεινών της εκπαίδευσης αλλά υπογραμμίζεται ότι η πραγματικότητα του πολέμου δεν τις επέτρεψε είτε να αποδώσουν, είτε να ολοκληρωθούν. Συνεκτιμώντας τα παραπάνω σε συνδυασμό με τις μεταβολές που επιχειρήθηκαν και επιβλήθηκαν στη δομή της εκπαίδευσης διαπιστώνουμε ότι η παιδεία ως κτήμα του λαού εξακολουθεί να αποτελεί ζητούμενο.

Η ιδιοτυπία του καθεστώτος- στοιχεία Φιλελεύθερης πολιτικής

Στοιχείο ιδιοτυπίας της μεταξικής δικτατορίας αποτελεί ο συνδυασμός ετερογενών στοιχείων. Συγκεκριμένα, εντοπίζονται σ' αυτό φασιστικά γνωρίσματα, ακραία συντηρητικά και αυταρχικά αλλά και χαρακτηριστικά φιλελεύθερης πολιτικής.

Ό,τι εξυπηρετεί την υλοποίηση της μεταξικής ιδεολογίας, ακόμη κι αν προέρχεται από τον Φιλελεύθερο χώρο, δε διστάζει να το διατηρήσει και να το οικειοποιηθεί, όπως συμβαίνει με τις δομές των νυχτερινών σχολείων, νομοθετημένων ήδη από το 1929. Οι περιοχές που προτάσσονται για την ίδρυσή τους είναι οι παραμεθόριες, των ξενόφωνων και προσφυγικών συνοικισμών, όπου η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και η εγγραμματοσύνη υπηρετεί εθνικούς σκοπούς.

Η παράλληλη λειτουργία ενός δεύτερου σχολικού δικτύου, χαρακτηριστικό της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης των Φιλελευθέρων το 1929, διατηρείται από το ισχύον καθεστώς. Η ύπαρξή του, ανεξάρτητα από το πόσο άρτια ήταν, επαληθεύεται από τα πρακτικά του ΑΣΕ, στα οποία γίνεται αναφορά, εκτός από τα αστικά σχολεία διάφορων κατευθύνσεων, σε κατώτερα επαγγελματικά σχολεία γεωργικής κατεύθυνσης, απευθυνόμενα σε απόφοιτους δημοτικών σχολείων, οικοκυρικής, σε Μέσες γεωργικές σχολές, στη Σιβιτανίδειο σχολή αλλά και σε άλλες μικρότερες επαγγελματικές σχολές, όπως η Σεβαστοπούλειος. Επίσης, γίνεται προσπάθεια

οργάνωσης της εμπορικής εκπαίδευσης σε εξατάξιες Μέσες εμπορικές σχολές ορισμένων πόλεων της χώρας, όπως την Αθήνα, το Γύθειο και τη Σάμο, ενώ μνημονεύεται η ύπαρξη και τετρατάξιων πρακτικών εμπορικών σχολών. Η πολυτυπία και σ' αυτό το είδος σχολείων δεν αποτιμάται θετικά από το μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου Καραχρίστο, καθώς εκτιμάται ότι θα υπονομεύσει τα αστικά σχολεία εμπορικής κατεύθυνσης.

Η έντονη νομοθετική δραστηριότητα (αποκαλυπτική της νευρικότητας του καθεστώτος προκειμένου να βάλει σε τάξη των αποδιοργανωμένη, κατά τα λεγόμενά του, εκπαίδευση από τις πολιτικές των προκατόχων της), όπως και η υποστήριξη της δημοτικής γλώσσας, θυμίζει την πολιτική των Φιλελευθέρων.

Φασιστικές επιδράσεις: αποκλίσεις - ιδιοτυπίες

Η σημασία της οικοκυρικής εκπαίδευσης είτε μέσω της ίδρυσης σχολών οικοκυρικής κατεύθυνσης, είτε μέσω της διδασκαλίας του μαθήματος της Οικοκυρικής στα σχολεία Στοιχ. και Μ.Ε. φανερώνει την ιδεολογία για τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας, που περιορίζεται στη μητρότητα και την οργάνωση των οικιακών έργων, μια ιδεολογία που συγγενεύει μ' αυτή των φασιστικών κρατών της εποχής (προσωπικότητες που ασκούν εποπτικό ρόλο στην εκπαίδευση, όπως ο Τσίριμπας και ο Καλλιάφας επικαλούνται το παράδειγμα της Γερμανίας του Χίτλερ και της Ιταλίας του Μουσολίνι). Η ενίσχυση της γυναικείας εκπαίδευσης στη Β. Ελλάδα, προκειμένου να ανασχεθεί η ξένη προπαγάνδα, ήταν ένα από τα προτάγματα της μεταξικής εποχής για λόγους εθνικούς, καθώς η εγγράμματη γυναίκα θα αποτελέσει συντελεστή της επιδιωκόμενης ηθικοπνευματικής ανάπλασης, εκπληρώνοντας τον κοινωνικό και εθνικό της ρόλο.

Φασιστικές επιρροές εντοπίζονται και στην απόφαση του καθεστώτος να προσδώσει εξέχοντα ρόλο στο μάθημα της Γυμναστικής, «της θρησκείας του 20^{ου} αιώνας».¹⁵⁶⁰ Ο χαρακτηρισμός του μαθήματος ως πρωτεύοντος εξυπηρετεί την ιδεολογία του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, ο οποίος στοχεύει στην «ανάσταση» των ιδεωδών του αρχαίου ελληνικού κόσμου, όπως του προτύπου του «καλού καθαού πολίτη»,¹⁵⁶¹ του πολίτη δηλαδή που πέρα από ενάρετος (αγαθός), με την άσκηση του σώματος θα αποκτήσει ευρωστία και σωματική ωραιότητα (καλός). Η γυμναστική έχει βασική θέση στα Α.Π. των φασιστικών καθεστώτων της εποχής, καθώς αυτά στοχεύουν στην υποταγή του ατόμου στο σύνολο, στόχος και του μεταξικού πολιτικού μορφώματος. Αλλά και η κυριαρχία του κλασικισμού στα Α.Π. της Μ.Ε. παραπέμπει στην ουμανιστική παιδεία της φασιστικής Ιταλίας.

Η έμφαση που δίνει το καθεστώς στην καλλιέργεια της γης, με στόχο την αυτάρκεια αποτελεί κοινό τόπο στα φασιστικά κινήματα της εποχής. Η γεωργικοποίηση της χώρας επιχειρείται και μέσω της δημιουργίας σχολικών κήπων και της σχετικής επιμόρφωσης των δασκάλων.¹⁵⁶²

Επίσης, στον κατάλογο των στοιχείων που παραπέμπουν σε φασιστικές πρακτικές εμπεριέχονται το ιδεολόγημα του Τρίτου Ελληνικού πολιτισμού, η προπαγάνδα, το αστυνομικό κράτος, η κορπορατιστική ιδεολογία, η πρόταξη του

¹⁵⁶⁰ Καγκαλίδου, *ό.π.*, σ. 114.

¹⁵⁶¹ *ό.π.*, σ. 116.

¹⁵⁶² *ό.π.*, σ. 36-37.

συλλογικού, τα τάγματα εργασίας και η ΕΟΝ.¹⁵⁶³ Ακόμη πρακτικές όπως η ρίψη στην πυρά βιβλίων που αντίκεινται στην ιδεολογία του «Νέου Κράτους», η αυστηρή λογοκρισία και ο αντικομμουνισμός, ο χαιρετισμός ναζιστικού τύπου¹⁵⁶⁴ και κυρίως ο επιχειρούμενος εκφασισμός της εκπαίδευσης απηχούν φασιστικές επιδράσεις. Παρόλ' αυτά, το ιδιότυπο αυτό καθεστώς απέχει από το να χαρακτηριστεί ως φασιστικό, καθώς εξέλειπε η πλατιά λαϊκή βάση.

Στις ιδιοτυπίες του καθεστώτος συγκαταλέγεται η ίδρυση του ΠΕΣΑ, του πρώτου σχολείου ειδικής αγωγής. Για ένα καθεστώς το οποίο φαίνεται πως μετέρχεται πολιτικών των φασιστικών κρατών, σε μια εποχή που το ναζιστικό κράτος δε διστάζει να προβεί στο «Ολοκαύτωμα» των αναπήρων, η κίνηση αυτή είναι πραγματικά στοιχείο προοδευτικό, το οποίο ωστόσο δύναται να εκληφθεί ως εκδήλωση κοινωνικής πολιτικής και ευαισθησίας, που μετέρχονται τα φασιστικά καθεστώτα. Το σχολείο αυτό λειτουργεί με διαφορετικούς όρους απ' ό,τι τα κοινά, καθώς η φοίτηση απαλλάσσεται εκπαιδευτικών τελών.

Μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική

Το σχολείο επί Μεταξά αποτέλεσε προνομιακό πεδίο παρέμβασης του καθεστώτος, προκειμένου να ελέγξει και να ρυθμίσει το μειονοτικό πρόβλημα. Πρωταρχική στόχευσή του ήταν ο εξελληνισμός των μειονοτήτων μέσω του σχολείου με ήπια και μη μέσα. Βέβαια, διαπιστώνεται διαφοροποίηση της αφομοιωτικής πολιτικής από μειονότητα σε μειονότητα.

Η Ισραηλτική και η μουσουλμανική κοινότητα έχαιρε προνομίων, καθώς είχε δικά της σχολεία και δικαίωμα εκπαίδευσης στη μητρική της γλώσσα. Ωστόσο, το καθεστώς με διακριτικό τρόπο, είτε μέσω του διορισμού Έλληνα δασκάλου στα σχολεία αυτά, είτε μέσω των διδασκόμενων στα ελληνικά μαθημάτων και της άρνησης αύξησης των ωρών διδασκαλίας στα εβραϊκά (πάγιου αιτήματος της κοινότητας), επιδίωκε την ελληνοποίησή τους. Τον ίδιο στόχο είχε και η ρύθμιση που απαιτούσε μεγάλο αριθμό μαθητών στο σχολείο, προκειμένου να επιτραπεί ο διορισμός δασκάλου εβραϊκής γλώσσας και θρησκείας. Δεν επιτρεπόταν η εισαγωγή διδακτικών βιβλίων ξένης γλώσσας (εβραϊκής, τουρκικής, αρμενικής) μη εγκεκριμένων από το υπουργείο. Προβλεπόταν όμως η μετάφραση των ελληνικών διδακτικών βιβλίων, κατόπιν αφαίρεσης όσων θα μπορούσαν να θίξουν το θρησκευτικό και εθνικό αίσθημα των μειονοτήτων.

Η έμφαση στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας προβάλλεται από το ΑΣΕ, το οποίο μέσω αυτής αποσκοπεί στην ενίσχυση του ελληνικού εθνικού φρονήματος των μαθητών, αντιμετωπίζοντάς τους ισότιμα ως Έλληνες πολίτες και παραγνωρίζοντας ότι τούτη η πολιτική δυσχεραίνει τη διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητας αυτών των πληθυσμών. Μάλιστα, προκειμένου να ελεγχθεί η γνώση της

¹⁵⁶³ Δέσποινα Παπαδημητρίου, Robin Higahm-Thanos Veremiw (επιμ.), *Aspects of Greece 1936-40: The Metaxas Dictatorship*, ELIAMER-VRYONIS CENTER, 1993, S. 240, στο *ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 5, 1995, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 140-141 στην ιστοσελίδα <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/view/15293> [Ανακτήθηκε: 16-2-2019].

¹⁵⁶⁴ Δεν υπάρχει απόλυτη ομοφωνία ως προς αυτό, καθώς διατυπώνεται η ερμηνευτική εκδοχή πως ο χαιρετισμός αυτός παραπέμπει σε αρχαιοελληνικά πρότυπα.

ελληνικής γλώσσας όσων διδάσκουν στα μειονοτικά σχολεία προβλεπόταν να υποβληθούν σε εξετάσεις.

Ήπια ήταν η πολιτική και απέναντι στα σχολεία των ξένων κοινοτήτων που λειτουργούσαν στην Ελλάδα. Όμως, και σ' αυτή την περίπτωση στο πάγιο αίτημα των ξένων σχολών που λειτουργούν στη χώρα για ελάττωση ωρών διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας με αντίστοιχη αύξηση της ξένης, το ΑΣΕ έχει σταθερά αρνητική θέση, προβάλλοντας την αδήριτη ανάγκη για ελληνοπρεπέστερη αγωγή και ενίσχυση του εθνικού φρονήματος της νεολαίας.

Φυσικά, το καθεστώς δεν περιοριζόταν στα παραπάνω μέσα ελέγχου, ενός ελέγχου που ασκείται ακόμη πιο πιεστικά από τους επιθεωρητές που εποπτεύουν τα μειονοτικά και ξένα σχολεία. Η διείσδυση της ΕΟΝ, υπό τη δικαιοδοσία της οποίας λειτουργούν και νυχτερινές σχολές για τους αναλφάβητους ξενόφωνους πληθυσμούς, συμπληρώνει το έργο της εθνικής διαπαιδαγώγησης.

Το «τοπίο» είναι εντελώς διαφορετικό απέναντι στους σλαβόφωνους και βλαχόφωνους κυρίως πληθυσμούς, οι οποίοι υπέστησαν πολιτικές βίαιης ενσωμάτωσης, μιας και δεν αναγνωριζόταν σ' αυτούς δικαίωμα εκπαίδευσης στη μητρική τους γλώσσα. Να επισημανθεί ότι στο αρχείο δεν καταγράφονται οι σκληρές πολιτικές του μεταξικού καθεστώτος, ίσως γιατί δεν νομοθετήθηκαν επίσημα εκπαιδευτικά μέτρα. Στις βίαιες πολιτικές εμπλέκονταν κυρίως τα αστυνομικά όργανα και οι κοινοτικοί άρχοντες.

Ωστόσο, δεν λείπουν οι πρακτικές αποσόβησης της ξένης προπαγάνδας (π.χ. ρουμανικής), μέσω ειδικών ρυθμίσεων -δωρεάν παροχή βιβλίων, προσέλκυση εκπαιδευτικών μέσω ειδικού καθεστώτος πρόσληψης ή απολαβών- στα ελληνικά σχολεία των περιοχών, όπου λειτουργούν ρουμανικά σχολεία, προκειμένου να δελεάσουν τους μαθητές. Πρωτοποριακή είναι η άποψη του Ν. Καραχρίστου για την εκπαίδευση των ξενοφώνων, ο οποίος υποστηρίζει, επικρίνοντας το σχέδιο Α.Π. των τριών κατώτερων τάξεων των γυμνασίων και πρακτικών λυκείων, ότι είναι ακατάλληλο για τα παιδιά των ξενοφώνων, γιατί θα είναι αναγκασμένα να ασχολούνται με τρεις γλώσσες, τη μητρική, την εθνική και την αρχαία ελληνική.

Τελικά, όπως η κατοπινή ιστορία απέδειξε, η πολιτική που αξιοποιήθηκε από το μεταξικό καθεστώς ως προς την ενσωμάτωση των ξενοφώνων ήταν ατελέσφορη, καθώς εξέθρεψε κλίμα μίσους από μέρους των διωκόμενων πληθυσμών (Σλαβόφωνων και Βλαχόφωνων κυρίως) απέναντι σε ό,τι συνδεόταν με τον ελληνικό εθνικισμό, αφήνοντας το περιθώριο να καρποφορήσουν στην επόμενη ιστορική περίοδο ξένες προπαγάνδες (Βουλγαρική, Ρουμανική), και ενισχύοντας αλυτρωτικές τάσεις. Την πολιτική όμως αυτή ερμηνεύει ο εθνικιστικός χαρακτήρας του καθεστώτος και η έμφαση που προσέδιδε στην Εθνικοφροσύνη, καθώς η σλαβοφωνία είχε εκείνη την εποχή ταυτιστεί με τον κομμουνισμό. Το καθεστώς αισθανόταν ότι οι περιοχές αυτές με υψηλά ποσοστά ξενοφωνίας διέτρεχαν κίνδυνο, μιας και εκδηλώνονταν διεκδικήσεις από τους βόρειους γείτονές μας. Η ανάγκη διασφάλισης και κατοχύρωσης των εδαφών αυτών και αποσόβησης του κινδύνου που πηγάζε από τον προσεταιρισμό των μη ελληνόφωνων πληθυσμών σε σχολεία των βαλκάνιων γειτόνων, ήταν μια πραγματικότητα, την οποία το καθεστώς δεν μπορούσε να αγνοήσει.

Ιδιωτική Εκπαίδευση

Από την έρευνα στο αρχείο προέκυψε ότι την περίοδο του Μεσοπολέμου ανθεί η ιδιωτική εκπαίδευση, όπως προκύπτει από τον σεβαστό αριθμό μαθητών και εκπαιδευτικών που απασχολούνται στα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Ωστόσο, ειδικά τη μεταξική περίοδο τα σχολεία αυτά απειλούνται από μαρασμό είτε εξαιτίας των οικονομικών τους προβλημάτων, είτε λόγω των αλλεπάλληλων μεταβολών στη δομή εκπαίδευσης και των ασφυκτικών ελεγκτικών μηχανισμών. Η υπερτροφία του θεσμού του επιθεωρητισμού- συγκρότηση επιθεώρησης στο υπουργείο Παιδείας, αναβίωση Γεν. επιθεωρητή ιδιωτικής εκπαίδευσης, σύσταση εποπτικού συμβουλίου ιδιωτικής εκπαίδευσης-καταδεικνύει τη στόχευση του καθεστώτος. Η εναγώνια προσπάθεια διατήρησης της βιωσιμότητάς τους φανερώνεται από το πλήθος αναφορών των ιδιοκτητών, που φτάνουν στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

Παρά τις αντιξοότητες, αιτήματα ίδρυσης νέων εκπαιδευτηρίων εξακολουθούν να γίνονται, γεγονός που επιβεβαιώνει το χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας να επιμένει στην επένδυση σε μορφωτικά αγαθά. Άλλωστε, την εποχή αυτή υπάρχουν και ιδιαίτεροι λόγοι που αιτιολογούν αυτή τη στροφή προς την ιδιωτική εκπαίδευση. Το καθεστώς θέτει φραγμό στην μορφωτική εξέλιξη των νέων με ποικίλα μέσα, είτε μέσω συρρίκνωσης της δημόσιας εκπαίδευσης, είτε με κατάργηση σχολείων ή μεταφορά τους σε περιοχές μεγαλύτερης πληθυσμιακής πυκνότητας, είτε με ορισμό ανώτατου ορίου μαθητών στη Μ.Ε. Επομένως η επιλογή της λύσης της ιδιωτικής εκπαίδευσης ανοίγει δρόμους για μαθητές αλλά και για το διδακτικό προσωπικό. Σαφώς η ύπαρξη της ιδιωτικής εκπαίδευσης έδινε λύση απασχόλησης των εκπαιδευτικών που δεν μπορούσαν να σταδιοδρομήσουν στη δημόσια εκπαίδευση.

Όμως, οι παρεμβάσεις του υπουργείου πλήττουν και τον θεσμό της ιδιωτικής εκπαίδευσης, καθώς ανακόπτεται η δυναμική ίδρυσης νέων ιδιωτικών σχολείων Μ.Ε. με νομοθετική ρύθμιση, (μόνο με γνωμοδότηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου μπορούν να ιδρυθούν νέα σχολεία Μ.Ε.), ρύθμιση που δεν επηρεάζει την ιδιωτική Στοιχ. εκπαίδευση, τα ιδιωτικά αστικά σχολεία και τις εμπορικές σχολές. Επομένως, η συρρίκνωση της Μ.Ε., δημόσιας ή ιδιωτικής είναι το ζητούμενο, αφού ο επιδιωκόμενος σκοπός, που απροσημάτιστα προβάλλει ο Μεταξάς, είναι η αποφυγή γιγάντωσης του σώματος της ελληνικής διανοήσης και η αριθμητική ενίσχυση της τάξης των εργατών της γης, της φάμπρικας, των τεχνικών επαγγελματιών.

Αναγνωρίζουμε ότι η έμφαση στην τεχνική εκπαίδευση και η προσπάθεια συρρίκνωσης του σώματος των πεπαιδευμένων είχε εμφανιστεί από την εποχή των Φιλελευθέρων, όμως ο Μεταξάς ανοιχτά διατρανώνει τη στόχευσή του να ελαχιστοποιήσει το ποσοστό των μαθητών που δεν αρκούνται στην εγκύκλια μόρφωση. Οι πολλαπλές εξετάσεις προκειμένου κάποιος να προχωρήσει στην επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα σ' αυτό αποσκοπούν.

Στο χρονολόγιο του μεταξικού καθεστώτος εγγράφεται και μια άλλη καινοτομία, η θεσμοθέτηση των φροντιστηρίων, θεσμού υπαρκτού από το παρελθόν όχι όμως με το κύρος και τη νομιμότητα που απορρέει από την επίσημη πια θεσμοθέτησή του. Και εδώ φαίνεται πως το μέτρο υπηρετεί τον ίδιο σκοπό ελέγχου ενός πεδίου, που με το προηγούμενο νομοθετικό πλαίσιο έμενε ανεπίβλεπτο. Τώρα πια υπήρχε η δυνατότητα να αξιολογηθεί το ποιον του εκπαιδευτικού προσωπικού

που δραστηριοποιούνταν και σ' αυτό τον χώρο. Επιπλέον, τα φροντιστήρια αποτελούσαν ανάγκη σε μια εποχή που η μετάβαση από βαθμίδα σε βαθμίδα συναντούσε τον σκόπελο των εξετάσεων ενώ η αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού θεσμού ήταν αμφίβολη, καθώς τον υπονόμευαν προσκόμματα οικονομικής φύσης.

Πολιτική σχολικού βιβλίου

Όπως σ' όλες τις περιόδους έτσι και στη μεταξική, το σχολείο αντιμετωπίζεται ως μέσο κοινωνικού ελέγχου. Ο προβληματισμός και ο προσανατολισμός των εκάστοτε κυβερνήσεων είναι πώς θα δημιουργήσουν ανθρώπους με εθνική και ταξική συνείδηση για να προστατεύσουν το κοινωνικό καθεστώς. Το καινούργιο όμως που κομίζει η εκπαιδευτική πολιτική του Μεταξά είναι ότι ενισχύει τα μέσα κοινωνικού ελέγχου. Και το πιο ενδεδειγμένο μέσο με αναμφίβολη αποτελεσματικότητα είναι το σχολικό βιβλίο.

Το καινοτόμο που φέρνει η νέα τάξη πραγμάτων στην πολιτική απέναντι στο σχολικό βιβλίο, μετά από μια μακρά περίοδο εναλλαγής ανάμεσα στον ελεύθερο ανταγωνισμό και τον ρυθμιστικό κρατικό παρεμβατισμό, είναι το καθεστώς του κρατικού μονοπωλίου, με την ίδρυση του ΟΕΣΒ το 1937. Πριν όμως από την ψήφιση του σχετικού νόμου, μια από τις πρώτες πράξεις της «νεαρής» δικτατορίας ήταν η τροποποίηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου για τα σχολικά βιβλία, προκειμένου να επιτρέπονται αλλαγές στα ήδη εγκεκριμένα, αλλαγές αρμονικές με την κοσμοαντίληψη του καθεστώτος. Αυτή η πράξη φανερώνει τη συνειδητοποίηση πως το σχολικό βιβλίο προσφέρεται ως ένα αποτελεσματικό μέσο «διάπλασης» συνειδήσεων των μελλοντικών πολιτών.

Η προσδοκία από την ίδρυση του νέου Οργανισμού είναι να συμβάλει στην αναχαίτηση των κακώς κειμένων που χαρακτήριζε την υπόθεση των σχολικών βιβλίων. Πράγματι, επιτεύχθηκε η αντιμετώπιση της κερδοσκοπίας, η προσφορά του σχολικού βιβλίου σε χαμηλότερες τιμές, θεραπεύοντας τις πενέστερες τάξεις. Ωστόσο, ο θεσμός αυτός μεταφραζόταν ως άσκηση συγκεντρωτικής πολιτικής της κρατούσας κατάστασης με όχημα το σχολικό βιβλίο. Επομένως, παρά τα θετικά στοιχεία που επέφερε η πολιτική αυτή το ισοζύγιο ήταν τελικά αρνητικό, γιατί όπως αποδείχθηκε από τη μετέπειτα πολιτική που ακολουθήθηκε, θυσιαζόταν η ελεύθερη διακίνηση ιδεών.

Ανοιχτά και απροκάλυπτα, δίχως προσωπείο, το καθεστώς δε διστάζει να φανερώσει τις προθέσεις του, όπως προκύπτει από την εισηγητική έκθεση, την αναφερόμενη στα μέτρα προαγωγής του έργου της ΕΟΝ. Εκλαμβάνεται ως νέα νίκη του καθεστώτος, αν τελεσφορήσει η προσπάθεια να έχουν όλα τα βιβλία και τα έντυπα μορφωτικό αλλά κυρίως φρονηματιστικό και ηθικοπλαστικό περιεχόμενο. Δε διστάζει ακόμη να ομολογήσει ότι οικειοποιείται πρακτικές του κομμουνιστικού κόμματος, χρησιμοποιώντας το έντυπο ως κύριο έργο ιδεολογικής διαφώτισης. Αλλά και όταν προβαίνει στον απολογισμό του έργου του, αποκαλύπτει ότι η σκοπιμότητα αντικατάστασης των αναγνωστικών του δημοτικού ήταν να συνάδουν απόλυτα στο πνεύμα και το περιεχόμενο με το ιδεολογικό περιεχόμενο του «Νέου Εθνικού Κράτους».

Το αρχειακό υλικό είναι αποκαλυπτικό του τρόπου λειτουργίας της νέας τάξης πραγμάτων στο χώρο του διδακτικού βιβλίου. Τα σχέδια προκήρυξης συγγραφής και κρίσης των σχολικών βιβλίων κάνουν λεπτομερή αναφορά στον σκοπό, το ποσόν και το ποιόν της ύλης, τις παιδαγωγικούς κανόνες, τη θεματολογία, τη γλώσσα, τη μορφή των σχολικών βιβλίων..., οριοθετώντας το πλαίσιο εντός του οποίου καλούνται να κινηθούν οι συγγραφείς. Ένα πλαίσιο ανελαστικό, που δεν αφήνει περιθώρια αυτενέργειας, που υποθηκεύει την ελεύθερη πνευματική δημιουργία.

Παρά την ίδρυση του ΟΕΣΒ, δε συντάχτηκαν αμέσως νέα σχολικά βιβλία, αλλά όπως προκύπτει και από το αρχείο, αξιοποιήθηκαν τα ήδη υπάρχοντα, με αρκετές τροποποιήσεις (π.χ. γίνεται αναφορά στον νόμο για αξιοποίηση των εγκριθέντων αναγνωστικών της Δ' τάξης δημοτικού από το 1934).

Το κοινό στοιχείο όλων των εισηγούμενων τροποποιήσεων είναι η απαλοιφή όσων θίγουν το νέο καθεστώς και τα ιδεολογικά του θεμέλια. Ζητείται η συρρίκνωση όσων σχετίζονται με τον μαρξισμό και η πληρέστερη διατύπωση στις αντίθετες σ' αυτόν αντιλήψεις, ο τονισμός της αναγκαιότητας της πολιτικής μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου, η έμφαση στον Μακεδονικό Αγώνα, στον βασιλικό θεσμό, η αποσιώπηση ή συρρίκνωση των επεισοδίων της ιστορίας που σχετίζονται με τον Εθνικό Διχασμό και την παρουσία του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή. Η ιστορική λοιπόν γνώση πρέπει να είναι επιλεκτική, καθώς κάποιες στιγμές της μπορεί να έχουν επιζήμια αποτελέσματα. Ανάλογες είναι οι επεμβάσεις στα λογοτεχνικά κείμενα, πεζά και ποιητικά, τα οποία «λογοκρίνονται», καθώς αφαιρούνται αναφορές στον έρωτα, ή στοιχεία που ενδεχομένως να προσβάλλουν το θρησκευτικό συναίσθημα.

Παρόμοιο περιεχόμενο επιζητείται να έχουν τα νέα σχολικά βιβλία. Να υπογραμμιστεί η παράκληση του υπουργείου προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, υπεύθυνο για τη σύνταξη των σχεδίων προκήρυξης συγγραφής των νέων βιβλίων, να φιλοξενούνται σ' αυτά αναφορές στο έργο και τον σκοπό της ΕΟΝ. Κοινός τόπος στις προκηρύξεις συγγραφής, συγκεκριμένα των Αναγνωστικών, Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων και της Ιστορίας, είναι τα σχολικά εγχειρίδια να διαπνέονται από χριστιανική πνοή, προσήλωση στο εθνικό κράτος, να προβάλλεται η εθνική ζωή και ιστορία, να επιδιώκεται η ηθική διαπαιδαγώγηση, χαρακτηριστικά δηλαδή του «Νέου Κράτους», το οποίο επιζητά να οικοδομήσει το μεταξικό καθεστώς.

Παράλληλα όμως με την αγάπη προς το έθνος, τα νέα βιβλία δεν πρέπει να καλλιεργούν το μίσος προς τους άλλους λαούς. Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε ότι το καθεστώς, αν και συγγενεύει σε αρκετά σημεία με τα «αδελφά» φασιστικά κράτη της εποχής, ωστόσο φαίνεται να διαφοροποιείται ως προς τη σχέση που καλλιεργεί με τους άλλους λαούς. Σοβινιστικές διαθέσεις δεν διαπιστώθηκαν από τη μελέτη του αρχειακού υλικού. Κάθε άλλο μάλιστα, σε κάθε ευκαιρία το ΑΣΕ επισημαίνει την ανάγκη διατήρησης καλών σχέσεων με τους γειτονικούς λαούς. Ο στόχος αυτός επιβεβαιώνεται από το διαφορετικό πλαίσιο λειτουργίας των ξένων σχολών, που λειτουργούσαν στη χώρα, το σχετικά πιο ελαστικό συγκριτικά με αυτό των μειονοτικών σχολείων.

Ωστόσο, το αδιάψευστο τεκμήριο επιδίωξης θεμελίωσης και διατήρησης καλών σχέσεων γειτονίας με άλλους λαούς αποτελεί ότι η Ελλάδα δέχεται να προσχωρήσει στο Σχέδιο «*Αηλώσεως περί αναθεωρήσεως των Σχολικών Βιβλίων*», το οποίο

εκπονήθηκε από τη Διεθνή επιτροπή Πνευματικής Συνεργασίας. Η γνωμοδότηση, την οποία καλείται το ΑΣΕ να καταθέσει, αναγνωρίζει ως πράξη εθνική και πατριωτική τη διατήρηση αγαθών σχέσεων της χώρας με τους άλλους λαούς και ότι σ' αυτό πρέπει να συντελέσει και η κρατική παιδεία. Τίθεται λοιπόν ζήτημα τροποποίησης του περιεχομένου των βιβλίων και κυρίως της Ιστορίας, προκειμένου να μη θίγονται άλλοι λαοί. Το ΑΣΕ, αν και συμφωνεί με το γενικό πνεύμα του Σχεδίου, δεν παραλείπει να επισημάνει τις ενστάσεις του στις περιπτώσεις που οι επιφερόμενες αλλαγές σχετίζονται με την αποσιώπηση ιστορικών γεγονότων, χαρακτηρίζοντας μια τέτοια ενέργεια ασύμφορη εθνικά. Αδιαπραγμάτευτη είναι η θέση του στο άρθρο 3 του Σχεδίου, το οποίο επιβάλλει την παρέμβαση ξένων προς το κράτος προσώπων κατά τη διαδικασία σύνταξης των εγχειριδίων της Ιστορίας. Οποιαδήποτε άλλη παραχώρηση αποτελεί κατά τον χαρακτηρισμό του ΑΣΕ εθνικό κίνδυνο.

Παρόλες τις παραπάνω δηλώσεις του, το ΑΣΕ τελικά συναινεί να γίνουν αλλαγές στο βιβλίο Γεωγραφίας της Β' τάξης των 6/τάξιων γυμνασίων του Γ.Α. Μέγα, σε αναφορές που χαρακτηρίστηκαν από το γιουγκοσλαβικό υπουργείο Εξωτερικών ως σοβινιστικές, χαρακτηρισμό που δε συμμερίζεται το Συμβούλιο. Αυτού του είδους οι υποχωρήσεις από πλευράς υπουργείου εντυπωσιάζουν, είναι όμως ερμηνεύσιμες, αν σκεφτούμε τη χρονική περίοδο που λαμβάνουν χώρα, περίοδο που τα νέφη του πολέμου είναι ορατά.¹⁵⁶⁵ Από τα παραπάνω συνειδητοποιείται και πάλι πόσο σημαντικές είναι οι λειτουργίες-σκοπιμότητες που υπηρετούνται μέσω των διδακτικών εγχειριδίων.

Αλλά η ίδρυση του νέου Οργανισμού έκδοσης βιβλίων δε θεράπευσε όλες τις παθογένειες. Απεναντίας, η χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής δίχως ουσιαστικό προγραμματισμό και σχέδιο, όπως φανερώνουν οι συνεχείς αλλαγές, επηρέασε και το σχολικό βιβλίο. Καταγράφονται περιπτώσεις διδασκαλίας άνευ διδακτικού βιβλίου, όπως αυτή της Ιστορίας Α' τάξης αστικών σχολείων, καθώς κατά τη διαδικασία έγκρισης κανένα δεν κρίθηκε κατάλληλο. Γνωστοποιείται ότι τα βιβλία δεν θα βρίσκονται στα χέρια των μαθητών με την έναρξη του σχολικού έτους, αλλά μετά από καθυστέρηση (Α' και Β' τάξεων των 8/ταξίων γυμνασίων, των προγυμνασίων και των αστικών σχολείων), γι' αυτό και συστήνεται η διδακτική εργασία να γίνει είτε από τα παλιά εγκριθέντα της προηγούμενης τάξης, είτε να διεξαχθεί με εποπτικά μέσα και προφορικά! Συμπερασματικά, παρόλη την εξαγγελία του καθεστώτος για νέα βιβλία, ελλείψει χρόνου χρησιμοποιούνται ακόμη και τη σχολική χρονιά 1938-39 εγκεκριμένα Αναγνωστικά των δημοτικών σχολείων παλαιότερων ετών, του 1934 και 1936. Η ίδια πρακτική επαναλαμβάνεται και το επόμενο έτος.

Μια άλλη πηγή προβλημάτων είναι οι συνεχείς μεταβολές. Μεταβολές του τύπου των σχολείων, αλλά και της γλώσσας των σχολικών βιβλίων καθώς και η ασυμβατότητα των διαθέσιμων-υπαρχόντων σχολικών βιβλίων με το ισχύον Α.Π. καθιστούν την κατάσταση ακόμη πιο χαοτική. Οι συνεχείς αναφορές των επιθεωρητών στο ΑΣΕ αποδίδουν με γλαφυρό τρόπο την κατάσταση σύγχυσης και

¹⁵⁶⁵ Η προκλητική στάση της Γερμανίας είχε ήδη εκδηλωθεί από το 1936, με την πραξικοπηματική επαναστρατικοποίηση της Ρηνανίας, ακολούθησε η ενσωμάτωση της ανεξάρτητης Αυστρίας στο Τρίτο Ράιχ και ο διαμελισμός της Τσεχοσλοβακίας μεταξύ του 1938 και 1939, στο Ιωάννης Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, ..., *ό.π.*, σ. 111.

δυσλειτουργίας. Τα πειράματα που εφαρμόζονται, όπως χρήση βιβλίου άλλης τάξης σε άλλη, ή η σύνταξη Συμπληρώματος βιβλίων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων δημοτικού και γυμνασίου αποτελούν σπασμωδικούς τρόπους αποσόβησης των προβλημάτων, τα οποία ωστόσο δεν μπορούν να ξεπεραστούν πάντα, δημιουργώντας κενά στη διδασκαλία ορισμένων διδακτικών ενοτήτων, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις σύμπτυξης του κύκλου σπουδών.

Και παρότι η διαδικασία κρίσης και ελέγχου είναι οργανωμένη, τα σφάλματα δε λείπουν από τα βιβλία, με αποτέλεσμα να τίθεται θέμα αξιοπιστίας προς τον ΟΕΣΒ και το ΑΣΕ να γίνεται αποδέκτης παραπόνων. Τα προβλήματα αυτά προκαλούν την επέμβαση του υπουργείου, καθώς ενδιαφέρεται για την εικόνα του στην κοινωνία, αναγνωρίζοντας ότι αιτία είναι η μεγάλη σπουδή, και προτείνει τρόπους να προληφθούν ανάλογα ζητήματα στο μέλλον. Διαπιστώνεται αναμφίβολα ότι ο υπερβάλλον «ζήλος» του υπουργείου να «αναμορφώσει» πάσει θυσία τα σχολικά βιβλία, υποβιβάζει ορισμένες φορές την ποιότητά του και υπονομεύει τη συνολική προσπάθεια που γίνεται.

Ο έλεγχος του καθεστώτος δεν υπεισέρχεται μόνο στο διδακτικό εγχειρίδιο αλλά και σε κάθε βιβλίο που προορίζεται για το μαθητικό πληθυσμό ή το διδακτικό προσωπικό. Κανένα σύγγραμμα δε διατίθεται σε κυκλοφορία, ούτε φιλοξενείται στις σχολικές βιβλιοθήκες, αν προηγουμένως δεν ελεγχθεί από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Μάλιστα, πρέπει να πληρούνται συγκεκριμένες προδιαγραφές πέρα από αυτές που σχετίζονται με την επιστημονική του εγκυρότητα, την καλλιέργεια, την τήρηση ορθών κανόνων της ελληνικής γλώσσας. Οποσδήποτε πρέπει να καλλιεργούν το ηθικοθρησκευτικό και εθνικό φρόνημα, να εγχαράσσεται σ' αυτά το ιδεολογικό περιεχόμενο του «Νέου Κράτους», ο αγνός πατριωτισμός, η πίστη στη μεγάλη ελληνική ιδέα, στα υψηλά εθνικά ιδανικά. Οι έννοιες «Έθνος», και «Εθνικός» περιβάλλονται με ιερότητα, όπως μαρτυρεί και ο τρόπος γραφής τους: με κεφαλαίο πάντα συναντώνται στα κείμενα, τόσο των λόγων του Μεταξά όσο και του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.

Η «νέα τάξη πραγμάτων» στο σχολικό βιβλίο τεκμηριώνει τον αυταρχικό χαρακτήρα του καθεστώτος, προσδένοντάς το στο άρμα των φασιστικών της εποχής του, καθώς καθιστά την ελεύθερη διακίνηση ιδεών, την κορωνίδα της δημοκρατικής κοινωνίας, ζητούμενο. Είναι όμως άξιο απορίας πώς μια πρακτική, που θεσμοθετήθηκε εντός ενός αντικοινοβουλευτικού πλαισίου, εξακολουθεί να υφίσταται και να αποτελεί τον μοναδικό τρόπο διάθεσης των σχολικών βιβλίων ως τις μέρες μας από δημοκρατικές κυβερνήσεις.

Ο δημοτικισμός του Μεταξά

Η γλωσσική του πολιτική του Μεταξά διακρίνεται σε δύο φάσεις. Αυτή της περιόδου 1936-1938, όταν υπουργός Παιδείας ήταν ο Κ. Γεωργακόπουλος, οπότε σκοπός του καθεστώτος ήταν η προώθηση συντηρητικών θέσεων, και η περίοδος 1938-1940, με υπουργό Παιδείας τον ίδιο τον Μεταξά, οπότε προωθούνται οι προσωπικές του φιλελεύθερες απόψεις για τη γλώσσα αλλά και ο περαιτέρω εκφασισμός της εκπαίδευσης.

Δικαιολογημένα, λοιπόν, οι ιστορικοί χαρακτηρίζουν το καθεστώς ιδιότυπο, κυρίως κατά τη δεύτερη περίοδο, που είναι καθαρά προσωποπαγές. Η ιδιοτυπία του

συνίσταται στο ότι η στάση απέναντι στη δημοτική διαφοροποιείται από την παραδοσιακή των αντιβενιζελικών κομμάτων και ταυτίζεται με αυτήν του βενιζελισμού. Η υποστήριξη της δημοτικής από τον Μεταξά ανέτρεψε ένα στερεότυπο χρόνων που ταύτιζε τον δημοτικισμό με τον εκδημοκρατισμό και μετέπειτα με τον κομμουνισμό, ενώ την καθαρπούσα με τον συντηρητισμό.

Πριν ακόμη αναλάβει την ηγεσία του υπουργείου Παιδείας, τοποθετείται στο επίμαχο θέμα δημοτική ή καθαρπούσα, υιοθετώντας μια ρεαλιστική για την εποχή και συνάμα συμβιβαστική πολιτική: την αναγνώριση της αναγκαιότητας και των δύο, εφόσον και τις δυο θα τις συναντήσει ο μαθητής στη ζωή του. Χρησιμοποιώντας τα διαθέσιμα μέσα της εποχής, μέσω ομιλιών στο κοινό και συνεντεύξεων στον τύπο, προπαγανδίζει υπέρ της δημοτικής. Εντυπωσιάζει ακόμη το γεγονός ότι δε μένει σε φραστικά πυροτεχνήματα, αλλά μέσω της σύνταξης εγκυκλίων και νομοθετικών κειμένων προχωρά σε ριζοσπαστικές τομές, όπως η σύνταξη μιας επίσημης Γραμματικής της δημοτικής, με την οποία προσδοκάται να τεθεί ένα τέλος στη σύγχυση και την αυθαιρεσία ως προς τη διδασκαλία της. Η ανάθεση της συγγραφής της Νεοελληνικής Γραμματικής σε επιτροπή με πρόεδρο τον Μ. Τριανταφυλλίδη είναι αναμφίβολα η πράξη με την οποία επισφραγίζει την τοποθέτησή του υπέρ της. Η Γραμματική αναμένεται ότι θα δώσει τέλος στη γλωσσική αναρχία και θα συντελέσει στην παγίωση της σχολικής δημοτικής. Την απόφασή του να ενισχύσει τη δημοτική υπηρετεί συνάμα η τοποθέτηση οπαδών της σε καίριες θέσεις της εκπαίδευσης, με ταυτόχρονη απομάκρυνση των καθαρολόγων, όπως ο Γεωργακόπουλος.

Μετά από εργώδη νομοθετική δράση το τοπίο σχετικά με τη διδασκαλία της δημοτικής διαμορφώνεται ως εξής: εισαγωγή της σ' όλες τις τάξεις του δημοτικού και στις δύο πρώτες του οκτατάξιου γυμνασίου. Οι ρυθμίσεις αυτές στοχεύουν στην ομαλή μετάβαση από το δημοτικό στο γυμνάσιο. Ουσιαστικά, αν λάβουμε υπόψη ότι οι δύο πρώτες τάξεις του γυμνασίου ταυτίζονται με τις δύο ανώτερες του δημοτικού, πολύ απλά η δημοτική γίνεται η γλώσσα διδασκαλίας του δημοτικού, με παράλληλη ωστόσο διδασκαλία -συρρικνωμένη βέβαια- και της απλής καθαρπούσας, θέτοντας τέρμα στην ισότιμη συνδιδασκαλία των δύο μορφών της γλώσσας.

Ωστόσο, η μετάβαση στο νέο γλωσσικό καθεστώς δεν είναι ανώδυνη, καθώς εξαιτίας της συνδιδασκαλίας Γ' και Δ' δημοτικού στα περισσότερα σχολεία της χώρας, συνέβαινε το παράδοξο ο μαθητής στην Α' και Β' τάξη να διδάσκεται τη δημοτική γλώσσα, στη Γ' την καθαρπούσα και στη Δ' πάλι τη δημοτική. Προβλήματα προκύπτουν και από τη γλώσσα των σχολικών βιβλίων που είχαν ήδη γραφεί στην καθαρπούσα, πριν τη νομοθετική αλλαγή, κατάσταση που δημιουργεί προσκόμματα στη διδασκαλία της δημοτικής. Επίσης, η θεσμοθέτηση της δημοτικής ως σχολικής γλώσσας επιτάσσει την αλλαγή των σχολικών βιβλίων, Αναγνωστικών και Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, δίχως όμως να εξοβελιστεί η καθαρπούσα από τα βιβλία της Ε' και ΣΤ' δημοτικού. Από την άλλη η απουσία βιβλίου Γραμματικής της δημοτικής (καθώς τελικά αυτή εκδίδεται αργότερα, το 1941) υπονομεύει την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας της. Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι με τις συνεχείς παρεμβάσεις του το υπουργείο θεραπεύει ένα δεινό, αλλά προκύπτουν άλλα.

Βέβαια, η διδασκαλία της καθαρεύουσας δεν έπαψε· εξακολουθεί να υφίσταται στις δύο ανώτερες τάξεις του δημοτικού καθώς και στις δύο κατώτερες των γυμνασίων και μόλις το 1940 η δημοτική γίνεται πια η γλώσσα διδασκαλίας, μετά από ένα στάδιο συνύπαρξής της με την καθαρεύουσα. Η σχολική διγλωσσία είναι παρούσα παρά τους Αναγκαστικούς Νόμους (Α.Ν.), καθώς, όπως διατείνεται το ΑΣΕ, η καθαρεύουσα είναι η επίσημη γλώσσα του κράτους και της επιστήμης, ενώ η δημοτική η γλώσσα του έθνους, της λογοτεχνίας και του νεοελληνικού θεάτρου.

Η στήριξη της δημοτικής γλώσσας και μάλιστα με τρόπο αυταρχικό, φαίνεται πως αποτελούσε πράξη πολιτικής σκοπιμότητας. Στο δημοτικισμό δίνεται εθνικό περιεχόμενο, αφού η κυβέρνηση εμφατικά προβάλλει την έννοια του έθνους, και καθώς το έθνος συνδέεται με τη δημοτική γλώσσα, είναι λογική η προσήλωσή του σ' αυτή. Άλλωστε, μέσω της δημοτικής δύναται να επέλθει η πολιτιστική αναγέννηση, εφόσον η δημοτική αποτελεί απόδειξη εθνική συνέχειας, συνδέεται με την αρχαία ελληνική, αποτελώντας εξέλιξή της, συνεπώς μέσω αυτής δύναται να ανασυσταθεί η πολιτιστική ακτινοβολία του Ελληνισμού, που αποτελεί το όραμα, μετά από τον οριστικό ενταφιασμό της Μεγάλης Ιδέας. Είναι η δημοτική ένα εργαλείο δημιουργίας του Τρίτου Ελληνικού πολιτισμού, καθώς αποτελεί φορέα του λαϊκού πολιτισμού. Ταυτόχρονα, μπορεί να αποσοβήσει την εισβολή των ξενόφερτων στοιχείων που τον απειλούν.

Αναμφίβολα, η αρωγή του Μεταξά στην προώθηση της δημοτικής ως σχολικής γλώσσας ξενίζει, καθώς το καθιερωμένο σχήμα, όπως άλλωστε και μετέπειτα απέδειξε η ιστορία, ήταν οι δικτατορίες και γενικά τα συντηρητικά καθεστώτα να πρόσκεινται ευμενώς υπέρ της καθαρεύουσας. Σαφώς λοιπόν αυτή η πολιτική εγείρει ερωτηματικά, στα οποία με απολυτότητα δεν μπορεί να τοποθετηθεί ο ιστορικός. Γιατί ο ιστορικός εργάζεται με βάση τα διαθέσιμα υλικά κατάλοιπα-τις πηγές- που για την περίπτωση που μας απασχολεί είναι η νομοθετική πολιτική, οι εγκύκλιοι και οι πύρινοι λόγοι υπέρ της δημοτικής. Τα βαθύτερα κίνητρα όμως της πολιτικής αυτής είναι δύσκολο να ερμηνευτούν. Ωστόσο, επιχειρώντας να συμβάλουμε στην αποσαφήνιση αυτής της στροφής και την αναζήτηση των στόχων που υπηρετούσε θα καταλήγαμε στα ακόλουθα.

Εκκινούμε από τη διαπίστωση της δυσκολίας των ιστορικών να κατανοήσουν, να αποδεχτούν και να συνδέσουν μια εκσυγχρονιστική διάσταση εκπαιδευτικής πολιτικής με ένα αυταρχικό καθεστώς, όπως αυτό της 4^{ης} Αυγούστου. Η δυσκολία αυτή ερμηνεύεται από την ταύτιση του εκσυγχρονισμού με τον εκδημοκρατισμό και τον φιλελευθερισμό. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι το στερεότυπο σχήμα βενιζελικοί δημοτικιστές-αντιβενιζελικοί καθαρολόγοι δεν είναι απόλυτα ορθό, γιατί υπήρξαν βενιζελικοί που κατά καιρούς είχαν ταχθεί υπέρ της καθαρεύουσας (έτσι ερμηνεύεται και ο γλωσσικός συμβιβασμός του Βενιζέλου το 1911 που οδήγησε στη συνταγματική καθιέρωση της καθαρεύουσας) αλλά και το αντίθετο (η περίπτωση του Ίωνα Δραγούμη).¹⁵⁶⁶

Ως προς την ερμηνεία των γλωσσικών απόψεων του Μεταξά, υπάρχει μια πολυσχιδία τοποθετήσεων, οι οποίες δε συμπλέουν σ' όλες τις περιπτώσεις, με

¹⁵⁶⁶Αθανασιάδης, *ό.π.*

αποτέλεσμα να συσκοτίζεται ακόμη περισσότερο η ερμηνευτική προσέγγιση του ζητήματος. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις εντοπίζουμε αμήχανες σιωπές (δεν προβαίνουν σε μια εξηγητική προσέγγιση, αλλά απλώς καταγράφουν την πολιτική). Μεταξύ των πιο αντιπροσωπευτικών απόψεων που αποπειρώνται να εξηγήσουν αυτή την ιδιοτυπία είναι οι ακόλουθες: η δημοτική γλώσσα

- ✓ πρόβαλλε τη λαϊκή παράδοση και συνεπώς παρουσίαζε ένα κοινό πόλο με την ιδεολογία του «Νέου» μεταξικού κράτους
- ✓ συνέβαλε στην προώθηση του οράματος του Μεταξά για τη δημιουργία μιας ελληνικής *Volksgemeinschaft*, που θα καταργούσε τους γλωσσικούς φραγμούς και θα μείωνε τους ταξικούς μεταξύ ανώτερων και κατώτερων τάξεων, προκειμένου να σφυρηλατήσει την εθνική ενότητα
- ✓ συντελούσε στην προσπάθεια του δικτάτορα να δημοκοπήσει, κερδίζοντας έτσι τη μεγάλη μερίδα των δημοτικιστών διανοουμένων
- ✓ αφαιρούσε ένα πολιτικό όπλο από τα χέρια των κομμουνιστών, στοχεύοντας να αποκτήσει πλατιά λαϊκή βάση
- ✓ ενίσχυε την τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση. Μ' αυτόν τον τρόπο η μεταξική εκπαιδευτική πολιτική φαίνεται πως εγκολλώθηκε τα εκσυγχρονιστικά αιτήματα της αστικής τάξης
- ✓ λειτούργησε ως όργανο ευκολότερης μετάδοσης της προπαγάνδας
- ✓ προτιμήθηκε ως αποτελεσματικότερη για την κοινωνική και πολιτισμική αφομοίωση των ξενόφωνων κυρίως της Βορείου Ελλάδας
- ✓ επιστρατεύτηκε η γλώσσα ως άμεσο, ζωντανό, διαταξικό και συνεπώς αποτελεσματικό όργανο επικοινωνίας, προκειμένου η ΕΟΝ να αναπτυχθεί και να γίνει πιο λειτουργική.

Όσες ερμηνείες και αν προταθούν θα εξακολουθούμε να αναρωτιόμαστε αν ήταν ειλικρινές το ενδιαφέρον του Μεταξά για τη γλώσσα ή αν ήταν προϊόν υστεροβουλίας. Αν συνέβαινε το πρώτο, προκύπτει ο εξής προβληματισμός. Εφόσον ο Μεταξάς ως δικτάτορας διέθετε τα μέσα και τη βούληση, γιατί δεν προχώρησε παραπέρα προκειμένου να λύσει τελειωτικά το πρόβλημα της γλώσσας; Γιατί δεν προέβη στη θεσμική κατοχύρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας όλων των σχολικών εκπαιδευτικών βαθμίδων αλλά και της διοίκησης και της επιστήμης, όπως έγινε πολύ αργότερα το 1976; Η διάθεση επιβολής, ο αυταρχισμός και η δύναμή του ως δικτάτορα, που αν και στερούνταν λαϊκής αποδοχής είχε επιτύχει με ένα πλέγμα μηχανισμών να προωθεί ακόμη και με τη βία τη θέλησή του, δεν εξέλειπαν. Και προχωρώντας λίγο παραπέρα, γιατί ο ίδιος στον επίσημό του λόγο υιοθετεί την καθαρεύουσα, νομιμοποιώντας την ακόμη περισσότερο; Βέβαια η κυριαρχία της ως γλώσσας του κράτους ήταν δεδομένη και συνταγματικά κατοχυρωμένη.

Πρόκειται για ερωτήματα στα οποία τα διαθέσιμα τεκμήρια δεν μπορούν να δώσουν ασφαλείς απαντήσεις. Ενδεχομένως τα ερωτήματα αυτά να μείνουν αναπάντητα, αφού τα εσωτερικά κίνητρα δύσκολα ανιχνεύονται.

Ανεξάρτητα, όμως, από τα ιδιοτελή ή ανιδιοτελή κίνητρα του δικτάτορα, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι, παρά τον αυταρχικό χαρακτήρα του καθεστώτος και την ιδεολογική χειραγώγηση που ασκούσε μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας, με τη στήριξη που επεφύλασσε η πολιτική του υπέρ της δημοτικής γλώσσας, έγινε

πραγματικότητα το όραμα των πρωτεργατών του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Η δημοτική γλώσσα επεκτάθηκε και στις ανώτερες τάξεις της στοιχειώδους εκπαίδευσης και η χρήση της έπαυε να δαιμονοποιείται και να εκφράζει συγκεκριμένες πολιτικές ταυτότητες. Ιδιαίτερα, η αξιοποίησή της στην εκπαίδευση των ξενοφώνων ήταν ένα από τα βασικά μέσα πολιτισμικής αφομοίωσής τους, υπηρετώντας και εθνικούς σκοπούς.

Πειθαρχικά - διώξεις

Μεταξύ των επεμβάσεων της μεταξικής εκπαιδευτικής πολιτικής συγκαταλέγονται και οι διοικητικές μεταβολές. Ο θεσμός του Γεν. επιθεωρητή Στοιχ. εκπαίδευσης, οι αυξομειώσεις του αριθμού και των ορίων των εκπαιδευτικών περιφερειών Στοιχ. και Μ.Ε., η επινόηση των νέων εποπτικών συμβουλίων Στοιχ. και Μ.Ε., των Ανώτερων και Κεντρικών, συνιστούν νέα στοιχεία. Βέβαια, ο πολυδαίδαλος αυτός μηχανισμός εποπτείας και διοίκησης βασίστηκε στο ήδη υπάρχον σχήμα των εποπτικών συμβουλίων που παρέλαβε αλλά το ενίσχυσε με την προσθήκη άλλων δύο, δημιουργώντας ένα ασφυκτικό, πνιγηρό καθεστώς ελέγχου στο πλαίσιο της αστυνόμευσης και της ζωής των εκπαιδευτικών, όπως και της γενικότερης αστυνομοκρατίας του καθεστώτος.

Η βίαιη και αυταρχική πολιτική της μεταξικής περιόδου, γνώρισμα των δικτατοριών, άφησε το στίγμα της στην κοινωνία. Ο δεσποτισμός του καθεστώτος δεν περιορίστηκε μόνο σε φραστικό επίπεδο. Εκφράστηκε και με τη μορφή απηνών διώξεων σε βάρος αντιφρονούντων απλών πολιτών, προσωπικοτήτων από τον χώρο της πολιτικής και της εκπαίδευσης, δεδομένου ότι ο εκπαιδευτικός κλάδος (των δασκάλων κυρίως) δραστηριοποιούνταν έντονα στο πεδίο των κοινωνικών αγώνων. Οι διώξεις κλιμακώνονταν από τη σύλληψη, την ανάκριση και τη φυλάκιση ως τα βασανιστήρια και τον εκτοπισμό.

Ο εκπαιδευτικός, ως ένας άλλος ιεραπόστολος του «Νέου Κράτους», ήταν επιφορτισμένος με το έργο μετάδοσης των αξιών, ιδεών και αρχών του. Ωστόσο, το καθεστώς δεν έβρισκε πάντα εύφορο έδαφος για να καρπίσει η πολιτική του. Όταν προσέκρουε στην αντίσταση των εκπαιδευτικών, ενεργοποιούσε τους διαθέσιμους μηχανισμούς ελέγχου και καταστολής ή επινοούσε νέους. Συγκεκριμένα, ο Α.Ν. 1075/1938 «Περί μέτρων ασφαλείας του Κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών», στον οποίο προβλεπόταν διωκτική πολιτική εις βάρος όσων υπονόμειαν την καθεστηκυία μεταξική τάξη πραγμάτων, έκανε ειδική μνεία στους εκπαιδευτικούς. Επίσης, αξιοποιήθηκε ο θεσμός του επιθεωρητισμού, ο οποίος ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο αριθμητικά και διευρύνθηκαν τα καθήκοντά του. Στις νέες μεθοδεύσεις συγκαταλέγεται η αύξηση των εκπαιδευτικών περιφερειών και των εποπτικών συμβουλίων, με αποτέλεσμα ο εκπαιδευτικός να στενάζει κάτω από ένα κλίμα πνιγηρού ελέγχου, φόβου, φίμωσης και διώξεων.

Το πολυδαίδαλο ελεγκτικό σύστημα επαληθεύεται από μια απλή περιδιάβαση των πρακτικών συνεδριάσεων του ΑΣΕ, στα οποία καταγράφονται πλήθος αναφορών των εποπτικών συμβουλίων και πολυσχιδία ποινών, σε βάρος των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων, ακόμη και της ανώτερης ιεραρχίας. Στις εκθέσεις του ΑΣΕ, στις οποίες καταγράφεται η γενική εικόνα της εκπαίδευσης, γίνεται ειδική αναφορά στα φρονήματα των εκπαιδευτικών. Συγκεκριμένα, συμπεραίνεται ότι τη σχολική χρονιά

1939-40 ελάχιστοι ήταν οι εκπαιδευτικοί που έδωσαν αφορμή για υπόνοιες σχετικές με τα εθνικά τους φρονήματα και ότι οι περισσότεροι εμφορούνταν από αγνά και θερμά εθνικά φρονήματα και εργάστηκαν προκειμένου να ενισχυθούν αυτά όχι μόνο στους μαθητές αλλά και στην κοινωνία. Το ΑΣΕ λοιπόν δίνει την εικόνα μιας κοινωνίας εκπαιδευτικών νομιμοφρόνων.

Το κύριο χαρακτηριστικό της μεταξικής περιόδου ήταν ο λυσσαλέος αντικομμουνισμός της, ο οποίος αν και δεν αποτελεί αποκλειστικό εύρημά του, εφόσον και οι Φιλελεύθεροι τον καταδίωξαν, υπήρξε ο κινητήριο μοχλός ενεργοποίησης σφοδρών μεθόδων καταστολής, που δεν είχαν προηγούμενο. Το περιβόητο πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, που παρεχόταν ως πειστήριο νομιμοφροσύνης και εθνικοφροσύνης του κατόχου, ήταν το εισιτήριο που άνοιγε τον δρόμο για διορισμό στο δημόσιο και για βαθμολογική εξέλιξη.

Παρεμβάσεις

Πέρα από τις διώξεις και την αστυνόμευση του καθημερινού βίου του εκπαιδευτικού, ακόμη και του ιδιωτικού, το καθεστώς διέθετε και πιο ήπια μέσα διείσδυσης στη σχολική ζωή, καθιστώντας την εξίσου ασφυκτική. Οι αρχές του «Νέου Κράτους» και η ΕΟΝ, το καμάρι του Μεταξά, παρίστανται παντού, στα Α.Π. της Στοιχ. και Μ.Ε., των Π.Α., προκειμένου να καταρτιστούν τα αυριανά στελέχη της ΕΟΝ, στα σχολικά βιβλία. Τα προπαγανδιστικά περιοδικά της ΕΟΝ προωθούνται στις σχολικές τάξεις και το νεοεισαχθέν μάθημα Εθνικής και Ηθικής Αγωγής λειτουργούν προς την ίδια κατεύθυνση.

Δεν είναι λίγες οι αναφορές που μαρτυρούν ότι πολλοί εκπαιδευτικοί, αρκετοί από τους οποίους ασκούν διοικητικό έργο, όπως Γενικοί και απλοί επιθεωρητές, διευθυντές σχολείων και σχολών, συνεργάζονται αλόγιστα, συμβάλλοντας στην προώθηση του έργου της ΕΟΝ. Αν ληφθεί υπόψη ότι η συμμετοχή και η προσφορά υπηρεσιών σ' αυτήν αξιολογούνταν τόσο θετικά, ώστε να αποτελεί κριτήριο υπηρεσιακής εξέλιξης και απονομής γέρατος, τότε γίνεται κατανοητή η προθυμία συνεισφοράς στην ΕΟΝ όχι μόνο των ομοϊδεατών του καθεστώτος αλλά και ατόμων που στρατολογούνταν εξαιτίας της ύπαρξης των παραπάνω κινήτρων. Υπήρχε βέβαια και η μερίδα διδασκόντων που συνεργάζονταν εξαιτίας του φόβου μήπως υποστούν συνέπειες, όπως αφαίρεση μισθού, δυσμενή μετάθεση μέχρι και απόλυση.

Εμπλεκόμενοι στα εκπαιδευτικά πράγματα, εκτός από τους υπαλλήλους του υπουργείου Παιδείας, υπήρξαν και οι φορείς της στρατιωτικής και πολιτικής διοίκησης. Πρόκειται για την παρουσία αξιωματικών στα εκπαιδευτικά συμβούλια και τη δυνατότητα του νομάρχη να ασκεί εποπτικό και πειθαρχικό ρόλο στους εκπαιδευτικούς σχολείων της περιφέρειάς του.

Συνεπώς, απόρροια όλων αυτών των μεθοδεύσεων και πρακτικών ήταν η μεταξική δικτατορία να χαρακτηί στη μνήμη ως κηλίδα της Νεοελληνικής ιστορίας.

Το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο

Η περίπτωση του ΑΣΕ αποτελεί άλλο ένα τεκμήριο της πάγιας πολιτικής του Μεταξά να αξιοποιεί έτοιμες, «δοκιμασμένες» λύσεις προηγούμενων κυβερνήσεων, αφήνοντας όμως το στίγμα του. Οι αλλαγές που επιφέρει στον θεσμό του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου έχουν ενδιαφέρον, λόγω του ιδιαίτερου επιτελικού ρόλου, που αυτό καλείται να επιτελέσει στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής, στη

διοίκηση της εκπαίδευσης και στην άσκηση πειθαρχικού έργου. Η δραστική μείωση των μελών του συγκριτικά με τον προκάτοχό του, εκτός του ότι καθιστά το ΑΕΣ περισσότερο ευέλικτο και πιο αποτελεσματικό στη λειτουργία του, επιτρέπει και τον τελέσφορο έλεγχο του, στόχος που επιτεύχθηκε και μέσω της κατάργησης των αιρετών αντιπροσώπων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύνθεσή του, καθώς απαρτίζεται από ετερόκλητα στοιχεία, από ένα κράμα προοδευτικών και συντηρητικών, με κοινό τους γνώρισμα τις σπουδές στη Γερμανία. Οι περισσότεροι από αυτούς στελέχωσαν το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και στο παρελθόν, από τη θέση του απλού μέλους όπως ο Καλλιάφας και ο Καραχρίστος, ή του προέδρου, όπως ο Σέκκερης και ο Λάμπας. Συνεπώς, η επιλογή των συγκεκριμένων προσώπων ενδεχομένως να σχετιζόταν με αυτή την προηγούμενη εμπειρία τους στο όργανό αυτό ή να ερμηνεύεται ως μια προσπάθεια προσέγγισης του φιλελεύθερου χώρου, καθώς ορισμένοι από αυτούς, με εξαίρεση τον συντηρητικότερο Καλλιάφα, ιδεολογικά βρίσκονταν πιο κοντά στο χώρο αυτό, ή να αποτελεί επίφαση αξιοκρατίας, εξαιτίας των περγαμηνών που φέρουν.

Επιχειρώντας μια αποτίμηση του συνολικού έργου και του ρόλου του ΑΣΕ διαπιστώνουμε ότι επέδρασε θετικά στην εκπαίδευση ως προς τα ζητήματα παιδαγωγικής και διδακτικής, αλλά και του γενικότερου συντονιστικού του ρόλου. Συγκεκριμένα, οι προοδευτικές αντιλήψεις των μελών του ως επί το πλείστον αποτυπώνονται στις εισηγήσεις και στη γνωμοδότησή τους στα Α.Π., τη μέθοδο διδασκαλίας, στις υποδείξεις και τις συμβουλευτικές οδηγίες προς τους Γεν. επιθεωρητές και επιθεωρητές. Ιδέες όπως το πολλαπλό βιβλίο¹⁵⁶⁷, η ενεργοποίηση και η ενίσχυση του μαθητή για την ανακάλυψη της γνώσης, η έμφαση στην αυτενέργεια, ο παιδαγωγικός και μορφωτικός ρόλος του παιχνιδιού παραπέμπουν στις πρακτικές του Σχολείου Εργασίας και τη Νέα Αγωγή. Μ' αυτόν τον τρόπο συνέβαλαν στο να κοινωνήσουν το μορφωτικό κεφάλαιο που έφεραν από τις σπουδές στους στη Γερμανία, όπου οι προοδευτικές αυτές αρχές εφαρμόζονταν στην εκπαίδευση.

Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται ότι συνέβαλαν στην επιχειρούμενη από τη δικτατορία προσπάθεια εκφασισμού της εκπαίδευσης. Από τη χαρτογράφηση των απόψεων των μελών του ΑΣΕ, απόρροια των τοποθετήσεών τους στο πλαίσιο της άσκησης του γνωμοδοτικού και εποπτικού τους έργου, προκύπτει ότι εμφορούνται από την ιδεολογία της Εθνικοφροσύνης, ιδεολογία την οποία ασπάστηκε συλλήβδην η αστική τάξη της εποχής. Το κύριο συστατικό της Εθνικοφροσύνης, ο σφοδρός αντικομμουνισμός, δεν αποτελεί μόνο σημαία της μεταξικής δικτατορίας αλλά είναι εξόφθαλμος και στον τρόπο με το οποίο πολιτεύεται το ΑΣΕ. Κατά τα γραφόμενά του οι κοινωνίες ταλανίζονται από αριστερά και αναρχικά στοιχεία, ενώ το μορφωτικό έργο που συντελείται στα σχολεία θα επιτρέψει τη δημιουργία υγιούς και εθνικόφρονος κοινωνίας.

Τα μέλη του ΑΣΕ διάκεινται ευμενώς απέναντι στα φασιστικά ή εθνοσοσιαλιστικά κράτη. Αυτό προκύπτει από την επίκλησή τους στο παράδειγμα της φασιστικής Γερμανίας, η οποία δίνει το κέντρο βάρους της παιδείας στην εθνική

¹⁵⁶⁷ Η ιδέα του πολλαπλού βιβλίου δεν ήταν νέα. Πριν από την καθιέρωση του ενός και μοναδικού βιβλίου με την ίδρυση του ΟΕΣΒ ήταν υπαρκτή αυτή η πολιτική, η οποία ωστόσο με την νέα τάξη πραγμάτων αποτελεί παρελθόν. Παρόλα' αυτά ο Καραχρίστος υπεραμύνεται αυτού.

μόρφωση. Οι απόψεις τους ταυτίζονται με αυτές του Μεταξά, σε ό,τι αφορά την έμφαση στην καλλιέργεια του ελληνικού πολιτισμού και την επιφύλαξη προς τους ξένους πολιτισμούς. Η έμφαση στην εθνική και θρησκευτική αγωγή, η προβολή της αξίας της οικογένειας κυριαρχούν στον λόγο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και εκλαμβάνονται ως μέσα θεμελίωσης ενός εύρωστου κοινωνικού οργανισμού. Το έργο της ΕΟΝ επαινείται, αναγνωρίζεται ως ευεργετικό, καθώς συμβάλλει στην ορθή διαπαιδαγώγηση της νεολαίας, και διευκολύνεται, μιας και επιτρέπεται νομοθετικά η διείσδυσή της στο σχολείο. Με τις ευλογίες του, τη συναίνεσή του επέρχονται συγκεκριμένες τροποποιήσεις στα σχολικά βιβλία, τα οποία βρίθουν αναφορών στην ΕΟΝ και προσαρμόζονται στις αρχές του «Νέου Κράτους». Και τα Α.Π. όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων, τα οποία το όργανο αυτό σχεδιάζει, διαπνέονται από τις αρχές της μεταξικής ιδεολογίας. Το πρόγραμμα των σχολείων τροποποιείται, συρρικνώνοντας τις ώρες διδασκαλίας, προκειμένου να εξοικονομηθεί μια μέρα για το έργο της ΕΟΝ. Δεν αντιδρούν ούτε στην παρουσία εξωεκπαιδευτικών παραγόντων στα Εποπτικά Συμβούλια, όπως των εκπροσώπων της στρατιωτικής ηγεσίας.

Σε γενικές γραμμές, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, όπως της διαπίστωσης του αρνητικού αντίκτυπου των συνεχών εκπαιδευτικών μεταβολών στη δομή της εκπαίδευσης, ή των παθογενειών που χαρακτηρίζουν την εκπαίδευση, είτε επικροτούν, είτε διευκολύνουν, είτε αποδέχονται σιωπηρά τις παρεμβάσεις του καθεστώτος, επιβεβαιώνοντας τη δουλοπρεπή τους στάση.

Αναζητώντας τους λόγους συνεργασίας των προοδευτικών μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου με το δικτατορικό καθεστώς, υποθέσεις μόνο μπορούμε να διατυπώσουμε, καθώς δεν προέκυψε ερμηνεία από την έρευνα στις πηγές. Από το αρχείο λείπει ο ιδιωτικός τους λόγος, μιας και πρόκειται για δημόσιο επίσημο κείμενο, που συντάσσεται με βάση ένα ορισμένο τυπικό και έχει αποδέκτη το επίσημο κράτος, το οποίο εκπροσωπούν.

Αναμφίβολα, είναι δυσερμήνευτη για παράδειγμα η συνεργασία της προοδευτικών πεποιθήσεων Σ. Γεδεών με το δικτατορικό καθεστώς. Βέβαια, την περίοδο αυτή δεν είχε ακόμη εκδηλωθεί η αριστερή της πολιτική τοποθέτηση, απεναντίας φαίνεται αποστασιοποιημένη από την πολιτική ζωή. Άλλωστε, η καταστρατήγηση του Συντάγματος δεν ήταν πρωτόγνωρη πρακτική, μιας και είχαν προηγηθεί και στο παρελθόν περίοδοι ανάλογων πολιτικών κρίσεων. Οπότε ίσως η αποδοχή του διορισμού της στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο της μεταξικής περιόδου να της έδινε τη δυνατότητα να διαδραματίσει κομβικό ρόλο στο σχεδιασμό της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Επιπλέον, σε βασικές αρχές που συνιστούν την ιδεολογία του μεταξικού καθεστώτος φαίνεται να υπάρχει σύμπλευση των μελών του ΑΣΕ. Και αν για τον συντηρητικό Καλλιόφα αυτό είναι ευεξήγητο, δε συμβαίνει το ίδιο με τα υπόλοιπα μέλη. Προσπαθώντας να ερμηνεύσουμε την ταύτιση απόψεών τους με αυτές του καθεστώτος, σε ζητήματα όπως της Εθνικοφροσύνης, του εθνικού και θρησκευτικού φρονηματισμού των νέων, της πρόταξης του οικογενειακού θεσμού και της προβολής της αξίας της πατρίδας, επισημαίνουμε ότι ήταν αρχές και ιδανικά με τα οποία γαλουχήθηκαν γενιές μαθητών. Αυτό ήταν απόλυτα λογικό, εφόσον, όπως τα νομοθετικά κείμενα μαρτυρούν, από την εποχή ίδρυσης του ανεξάρτητου ελληνικού

κράτους η εκπαίδευση στόχευε σ' αυτά τα ιδανικά. Η αναγκαιότητα ολοκλήρωσης του εθνικού οράματος, η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, στόχος των ελληνικών κυβερνήσεων έως τον οριστικό της ακρωτηριασμό, προϋπόθετε τη σφυρηλάτηση αξιών, όπως η πίστη στα εθνικά ιδανικά, η αγάπη στην πατρίδα, η μελέτη του ένδοξου ιστορικού παρελθόντος. Ενός παρελθόντος που αποδεικνύει τη συνέχεια, την αδιάσπαστη ενότητα του Ελληνισμού και του ελληνικού πολιτισμού. Η εκπαίδευση, το κύριο εργαλείο που συντελεί στη μύηση στα παραπάνω ιδανικά, είχε για ένα σχεδόν αιώνα διαπαιδαγωγήσει τους νέους ανάλογα. Μέσα σ' αυτό το κλίμα ανδρώθηκαν και τα πέντε μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, τα οποία είναι φορείς ανάλογων ιδεών. Συνεπώς, οι παραχωρήσεις που καλούνταν να κάνουν στην ιδεολογία τους ίσως τελικά να μην ήταν πολλές. Ίσως αυτός να είναι ένας επιπλέον λόγος που να εξηγεί γιατί ανενδοίαστα αυτό το πενταμελές Συμβούλιο δεχόταν να τροποποιήσει, ουσιαστικά να λογοκρίνει, σχολικά βιβλία και να συναινεί σε πολιτικές αντιδημοκρατικές.

Ο αντικομμουνισμός από την άλλη, που είναι εμφανής στον λόγο του ΑΣΕ, συσπείρωνε μεγάλη μερίδα του πληθυσμού, όχι απαραίτητα συντηρητικών καταβολών. Ακόμα και οι Φιλελεύθεροι, που ιδεολογικά ήταν πιο κοντά στον προοδευτικό χώρο της Αριστεράς, είχαν νομοθετήσει κατά του κομμουνισμού. Ο αστικός κόσμος θεωρώντας ότι απειλούνται τα συμφέροντά του συσπειρώθηκε, δημιουργώντας ένα αρραγές μέτωπο κατά του «τέρατος» του κομμουνισμού. Επομένως η διωκτική πολιτική του Μεταξά ίσως και να μην ενοχλούσε τις πολιτικές δυνάμεις που έβλεπαν την αύξηση της δύναμης της Αριστεράς και του εργατικού κινήματος ως απειλή. Ωστόσο, το ότι μπορούμε να ερμηνεύσουμε ως ένα βαθμό το αντικομμουνιστικό μένος του καθεστώτος, δεν σημαίνει ότι και το δικαιολογούμε. Μεσαιωνικές μέθοδοι, τυραννικές πρακτικές αμαυρώνουν το ιστορικό παρελθόν του Ελληνισμού αυτής της περιόδου.

Ίσως πάλι τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου είχαν τη δυνατότητα, μέσω της αποδοχής της θέσης τους, γνωρίζοντας τον κομβικό ρόλο αυτού του οργάνου στο σχεδιασμό της εκπαιδευτικής πολιτικής, να εφαρμόσουν τις παιδαγωγικές και διδακτικές τους αντιλήψεις. Ανάλογη ερμηνεία μπορεί να δοθεί στη συνεργασία μιας μερίδας διανοουμένων με το καθεστώς, ιδιαίτερα των δημοτικιστών.

Τέλος, ίσως η συνεργασία του προοδευτικού χώρου με τη δικτατορία να αποτελεί ένδειξη του ιδεολογικού τους αδιεξόδου, σε μια εποχή πολιτικής αστάθειας, παραβίασης της κοινοβουλευτικής νομιμότητας, κοινωνικών αναταραχών και αδυναμίας να καρποφορήσουν οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Μέσα σ' αυτό το κλίμα σύγχυσης υιοθέτησαν την πολιτική αποστασιοποίηση, τη μη αντίσταση στη δικτατορία που κατέληξε σε ορισμένες περιπτώσεις και στη συνεργασία. Σύμφωνα με την ερμηνεία της Α. Φραγκουδάκη «η σύγχυση στο χώρο των ιδεών και η έλλειψη κοινωνικής συνείδησης των διανοουμένων επέτρεψε σε ευγενικές και δημοκρατικές φυσιογνωμίες να δημοσιεύσουν υμνητικά κείμενα για τον Ιωάννη Μεταξά και το

δημοτικιστικό του πνεύμα. Η σύγχυση αυτή επέτρεψε στις δημοκρατικές συνειδήσεις ν' ανεχθούν τη φασιστική βία». ¹⁵⁶⁸

¹⁵⁶⁸ Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, 9^η έκδ., Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2004 σ. 142.

15. Επιλογικά

Το αρχαιακό υλικό φωτίζει την περίοδο και συμπλέει με όσα η βιβλιογραφική έρευνα απέδωσε. Τα πρακτικά του ΑΣΕ αποδίδουν μια ρεαλιστική εικόνα της εκπαίδευσης εκείνης της εποχής. Επιτρέπουν να κατανοηθεί το πνεύμα με το οποίο λαμβάνονταν οι αποφάσεις, να ερμηνευτούν οι επιλογές του καθεστώτος, να τεθεί στις πραγματικές της διαστάσεις η εκπαιδευτική πολιτική του Μεταξά.

Αποτιμώντας συνολικά αυτή την πολιτική και συνεκτιμώντας το γενικότερο ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής μέσα στο οποίο αυτή σχεδιάστηκε, θα λέγαμε ότι ίσως δεν είναι ορθή η συλλήβδην απόρριψή της. Προσπαθώντας να αποφύγουμε τον κίνδυνο μονοσήμαντων προσεγγίσεων και διατύπωσης απόλυτων κρίσεων, αρμόζει στο βωμό της ιστορικής αλήθειας, που αναμφισβήτητα υπηρετεί με το έργο του ο ιστορικός, να μην λειτουργούμε ισοπεδωτικά και να μην καταδικάζουμε συλλήβδην το έργο που επιτελέστηκε από το καθεστώς Μεταξά. Απεναντίας, αποβάλλοντας τη μυωπική θέαση της ιστορικής πραγματικότητας, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε την ιδιοτυπία του καθεστώτος αυτού και ό,τι θετικό συντελέστηκε, τη στήριξη της δημοτικής γλώσσας και την ανάθεση της συγγραφής της Νεοελληνικής Γραμματικής, την ίδρυση του ΠΕΣΑ, την έμφαση στην τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση, δυστυχώς στο πλαίσιο ενός νοσηρού πολιτικού κλίματος και με ανορθόδοξες μεθοδεύσεις, όπως αυτές των διώξεων και της ενεργοποίησης μέσω εκφασισμού της εκπαίδευσης.

Τέλος, πέρα από την επισταμένη μελέτη των πηγών και την ελαστικότητα της ιστορικής ερμηνείας, ευελπιστούμε ότι δόθηκε προσοχή στην κριτική ανάλυση του ιστορικού λόγου και ότι αποσοβήθηκε ο κίνδυνος μεγιστοποίησης ή γενίκευσης ή επιλεκτικής χρήσης των ιστορικών εννοιών.

Κλείνοντας λοιπόν, με την επιφύλαξη ότι έγινε ορθή ανάγνωση και ερμηνεία του αρχαιακού υλικού, ότι εκτιμήθηκαν ορθά τα κίνητρα και οι επιλογές του Μεταξά, δίχως τον κίνδυνο υποκειμενισμού, εκφράζεται η προσδοκία η παρούσα μελέτη να αποτελέσει αφετηρία για διάλογο και νέες ιστορικές αναζητήσεις.

16. Βιβλιογραφία

Αγγελής Ευάγγελος, *Μεταξική προπαγάνδα και Νεολαία 1936-1940*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2004.

Αγγελής Βαγγέλης, «Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ) 1936-1941», Καρδάσης Βασ.-Ψαρομηλίγκος Αρτ (επιμ), *Η Δικτατορία του Μεταξά. Νεολαία-Ιδεολογία-Αισθητική*, Εκδόσεις Τεγόπουλος, Ε –Ιστορικά- Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2010.

Αγγελής Βαγγέλης, *Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει πατέρα...Μαθήματα Εθνικής Αγωγής και νεολαιίστικη προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.

Αζέλης Αγαθοκλής, «Διαμόρφωση και λειτουργία πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (1821-1936)», *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ' Τάξη Ενιαίου Λυκείου (Θεωρητική Κατεύθυνση)*, α' έκδοση ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999.

Αθανασιάδης Θεοχάρης, *Η διδασκαλική ομοσπονδία Ελλάδος (ΔΟΕ) στο Μεσοπόλεμο: η ίδρυση και η πορεία της*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999, στην ιστοσελίδα: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/11318>

Αθανασιάδης Χάρης, «“Από σήμερα είστε μικροί στρατιώτες!” Ο Ιωάννης Μεταξάς και η δημοτική γλώσσα», στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y243ehts>

Αλεξίου Έλλη, *Βασιλική δρυσ. Το χρονικό της εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1983.

Αναστασιάδης Γιώργος, *Το Πανεπιστήμιο αφηγείται την ιστορία του (1926-1973)*, Εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2003.

Αναστασίου Δημήτρης, Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, Χαρίση Αντωνία, «Η Ρόζα Ιμβριώτη στο Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών και το καθεστώς Μεταξά», Εκπαιδευτική Λέσχη, στην ιστοσελίδα: <http://www.e-lesxi.gr/rozaimvrioti>

Ανδρέου Αποστόλης, «Ιδιωτική Εκπαίδευση. Προσανατολισμός, διάρκειες και τομές. (Ιστορική Προσέγγιση), ανακοίνωση σε Συνέδριο με θέμα: Εκπαίδευση, Κοινωνία, Εξουσία. Οργάνωση: Σ.Τ.Ε.Α.Θ.Δ.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη, 5 Δεκεμβρίου 1986.

Αυλάμη Χρυσάνθη, «Η χρήση της ιστορίας από τους θεωρητικούς της 4^{ης} Αυγούστου», στο περ. *Ιστορ*, 2, 1990.

Βαλάση Δέσποινα, «Διεθνοποίηση ή και παγκοσμιοποίηση στην εκπαίδευση: η περίπτωση του International Baccalaureate», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 19.19/2008, στην ιστοσελίδα <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/viewFile/675/673>

Βεντούρα Λίνα, «Η νομοθεσία περί διδακτικών βιβλίων: Μια εστία συγκρούσεων εκπαιδευτικού δημοτικισμού και αντιμεταρρυθμιστών (1907-1937)», *Μνήμων*, τ.14, Αθήνα, στην ιστοσελίδα <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/mnimon/article/view/7874/7585>

Βιβλιοθήκη της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, στην ιστοσελίδα <https://opac.rizarios.gr/cgi-bin/koha/opac->

detail.pl?biblionumber=8030&query_desc=an%3A%224005%22%20%23relevance_dsc

Βουρνάς Τάσος, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)*, Εκδόσεις Αφοι Τοτολίδη Ο.Ε., Αθήνα 1977.

Γεωργίου Χρήστος, *Η συμβολή των νέων παιδαγωγικών αντιλήψεων και των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στη διαμόρφωση του παιδικού βιβλίου στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγική Σχολή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 239, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/124032/files/Georgiou.pdf>

Γιαννόπουλος Κωνσταντίνος Γ., *Από το δάσκαλο στον Επιθεωρητή: η περίπτωση του Β. Παπαγεωργίου (1914-1949)*, τ. Β', ανέκδοτη διδακτορική διατριβή. Τομέας Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009.

Γκόνης Βασίλης, *Η πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου απέναντι στο Πανεπιστήμιο Αθηνών 1936-1941*, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2017.

Γκλαβίνας Γιάννης, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923). Αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης. Σχέσεις με γηγενείς χριστιανούς και πρόσφυγες*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2009, σσ. 44-45, στην ιστοσελίδα <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/26685>

Γουλή Χρύσα, Καύκουλα Ευαγγελία, «Η εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου», στην ιστοσελίδα <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/gouli-kafkoula.htm>

Δαμανάκης Μιχάλης, «Τα “σχολεία των ξενοφώνων” στην περίοδο του μεσοπολέμου», στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/yyfoaqz3>

Δαλακούρα Κατερίνα, Ζιώγου Σιδηρούλα, «Η εκπαίδευση των γυναικών. Οι γυναίκες στην εκπαίδευση. Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18^{ος} – 20^{ος} αι.)», στην ιστοσελίδα [file:///C:/Users/user/Downloads/02_15210_Master_Document%20\(6\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/02_15210_Master_Document%20(6).pdf)

Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, τόμος Β', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1998.

Δημαράς Αλέξης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2013.

Διβάνη Λένα, *Ελλάδα και Μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, γ' έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999.

Ελευθερίου Κώστας, «Οι εκλογές του Μεσοπολέμου (1926-1936) μέσα από τον αθηναϊκό τύπο», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2008, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y23f3f8j>

Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού κατά την αρθρογραφία του Ελευθέριου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά, Εκδόσεις Κυρομάνος, Αθήνα 2007.

Ζομπανάκης Γ., *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια – Λεξικό*, Π. Δορμπαράκης, Μ. Αποστολοπούλου-Χατζηδάκη-Χ. Ξενάκη (επιμ.), Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989.

Ηλιάδου-Τάχου Σοφία - Ανδρέου Ανδρέας - Ταναμπάση Αναστασία, «*Τα ρουμάνικα σχολεία στη Μακεδονία (1939-1949)*», ΛΑ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 28-30 Μαΐου, Θεσσαλονίκη 2011.

Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, «Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος: εκπαιδύοντας δασκάλους για τα ξενόφωνα σχολεία της ελληνικής Μακεδονίας (1912-1936)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Περιοδική Έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, τόμος 14-15, Θεσσαλονίκη, 2003-2004, στην ιστοσελίδα <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/ValkanikaSymmeikta/article/view/1662/1685>

Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος, Το παράδειγμα της Δυτικής Μακεδονίας*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006.

Ηλιού Μαρία, «Ο ρόλος των εκπαιδευτικών σήμερα (45^η Διεθνής Διάσκεψη της Εκπαίδευσης)», *Σύγχρονη Εκπαίδευση: Τρίμηνη Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών θεμάτων*, στην ιστοσελίδα <http://ejournals.lib.auth.gr/1105-3968/article/view/2044>

Ηρακλέους Γεώργιος «Θεωρητικές προσεγγίσεις στα Αναλυτικά προγράμματα σπουδών», στην ιστοσελίδα <http://kemeti.sch.gr/wp-content/uploads/2011/12/1-eis.pdf>

Θεριανός Κώστας, «Η 4^η Αυγούστου και η εκπαίδευση», στην ιστοσελίδα <http://tvxs.gr/news/paideia/4i-aygoystoy-kai-ekpaideysi>

Καγκαλίδου Ζαφειρούλα Ι., *Εκπαίδευση και πολιτική. Η περίπτωση του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου*, Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999.

Καλατζής Κωνσταντίνος, *Η Παιδεία εν Ελλάδι (1935-1951)*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.

Καλαμάρας Βασίλης Κ., «Η πνευματική ελίτ του μεταξικού καθεστώτος», στην ιστοσελίδα <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=378132>

Καλεράντε Ευαγγελία, *Παιδεία στα χρόνια της δικτατορίας 1936-1940*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 2016.

Καλεράντε Ευαγγελία, «Ελληνική εκπαιδευτική πολιτική για την τεχνική εκπαίδευση: από την πολιτική των προθέσεων στη νομοθεσία (1860-2013)», Ζητήματα ιστορίας της εκπαίδευσης, μειονοτική εκπαίδευση και σύγχρονες εκπαιδευτικές αλλαγές, Πέμπτο Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Θεσσαλονίκη.

Κατσαγάνη Γεωργία, «Η απόπειρα εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1913 και η θέση των Αρχαίων Ελληνικών στο πρόγραμμα Μαθημάτων του 1914», 2016, στο: *Πρακτικά 1^{ου} πανελληνίου Συνεδρίου «Προγράμματα Σπουδών- σχολικά εγχειρίδια: Από το παρελθόν στο παρόν και το μέλλον»* (4-6 Μαρτίου), στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/yyatwz6h>

Κατσαντώνης Γιάννης, *Η αριστερή παράταξη των δασκάλων στο μεσοπόλεμο*, Εκδόσεις Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 1998.

Κάτσικας Χρήστος & Θεριανός Κώστας Ν., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2004.

Καψάλης Αχιλ. Γ. - Χαραλάμπους Δημ. Φ., *Σχολικά Εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, Εκδόσεις Έκφραση, Αθήνα 1995.

Κολιόπουλος Ιωάννης Σ., *Παλινόρθωση Δικτατορία Πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., Αθήνα 1985.

Κολιόπουλος Ιωάννης, Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου Ευάνθη, Νημάς Θεόδωρος, Σχολινάκη-Χελιώτη Χάρις, *Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, α' έκδοση ΟΕΔΒ, Αθήνα 2007.

Κοντοβά Μαρία, *Ελλάδα και Βαλκάνια στα ελληνικά σχολικά βιβλία Ιστορίας της περιόδου 1967-2007*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Παιδαγωγικής, τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, φιλοσοφική Σχολή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2014, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/135134/files/Kontova.pdf>

Κοντομήτρος Α. Γεώργιος, *Η γερμανική Μεταρρυθμιστική Παιδαγωγική και οι επιδράσεις της στην ελληνική εκπαίδευση κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 2006, στην ιστοσελίδα <https://core.ac.uk/download/pdf/132802164.pdf>

Κοντορεπανίδου Γεωργία, *Η διάσταση του φύλου και η παρουσία των γυναικών στην αρθρογραφία των παιδαγωγικών περιοδικών του α' μισού του 20^{ου} αιώνα*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής και Τμήμα Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2009, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/114158/files/KONTOREPANIDOU.pdf>

Κοντού Γεωργία, *Η πολιτική και κοινωνική ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου και ο τρόπος με τον οποίο αυτή επηρέασε την εκπαίδευση και τη νεολαία (Ε.Ο.Ν.)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2013.

Κουλούρη Χριστίνα, «Φανατισμός, δογματισμός, συγκρότηση ταυτότητας. Μια προσέγγιση στο λόγο των σχολικών εγχειριδίων», *Μνήμων*, τ.18, Αθήνα 1996,σ. 145.

Κουμπρόγλου Ελένη, *Μια κριτική προσέγγιση των Αναλυτικών Προγραμμάτων για την Ελληνική ως 2^η Ξένη Γλώσσα*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τμήμα Νηπιαγωγών, Παιδαγωγική Σχολή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 2015, στην ιστοσελίδα: <https://tinyurl.com/yyqvk94m>

Κωστόπουλος Τάσος, *Η απαγορευμένη Γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην Ελληνική Μακεδονία*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008.

Λαμπράκη-Παγανού Αλεξάνδρα, «Η Σοφία Γεδεών και η Αικατερίνη Στριφτού-Κριαρά στο εργαστήριο Πειραματικής Παιδαγωγικής», Πρακτικά Ημερίδας, *Πανεπιστήμιο και Εκπαίδευση. Η Παιδαγωγική στη Φιλοσοφική Σχολή. Ιστορική καταγραφή- προοπτικές*. Οργάνωση: Τομέας Παιδαγωγικής. Μουσείο Ιστορίας της Παιδείας και Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Εκδόσεις Μικρός Ρωμιός, Αθήνα 1998, στην ιστοσελίδα <http://old.ergastirio.ppp.uoa.gr/genika/hmerida.pdf>

Λάμψα Δημητρίου Ι., *Σχέδια Παιδαγωγικής Διδασκαλίας προς χρήση των διδασκάλων παντός βαθμού*», Εκδότης: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & Σία, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1927.

Λίκα Μαρία, *Το σύστημα πρόσληψης των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα υπό το πρίσμα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα: Το παράδειγμα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Τομέας Παιδαγωγικής, Κατεύθυνση Ιστορική Παιδαγωγική, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2014, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/135212/files/GRI-2014-13203.pdf>

Λιάκος Αντώνης, «Γλώσσα και Έθνος στη Νεότερη Ελλάδα», στην ιστοσελίδα: http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_18/

Λιναρδάτος Σπύρος, *Πώς φτάσαμε στην 4^η Αυγούστου*, β' έκδοση, Εκδόσεις διάλογος, Αθήνα 1974.

Λιναρδάτος Σπύρος, *4^η Αυγούστου*, ε' έκδοση, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988.

Mazaower Mark, *Σκοτεινή Ηπειρος. Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, α' έκδ., Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ. Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους Τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*, α' έκδοση, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001.

Μαυρογορδάτος Γιώργος Θ., *1915 Ο Εθνικός Διχασμός*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015.

Μαχαίρα Ελένη, *Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς*, Αθήνα 1987, στην ιστοσελίδα http://www.iaen.gr/i_neolaia_tis_4is_aigoustou-b-23.html

Μεταξάς Ιωάννης, *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941*, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1969, τ. Α' και Β', στην ιστοσελίδα <http://ioannismetaxas.gr/Diagelma%20Metaxa%204%20Aug%201936.pdf>

Μεταξάς Ιωάννης, *Το προσωπικό του ημερολόγιο, 1933-1941. Η Τετάρτη Αυγούστου. Ο πόλεμος 1940-1941*, τόμ. 4, επιμέλεια Βρανάς Φ., Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα, (χ.χ.).

Μεταξάς Ιωάννης, *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως*, Τ. Α', Β', Τ. Γ', Νεολαία, Δικαιοσύνη Ασφάλεια, Τ.Τ.Τ., Γενικά Διοικήσεις, στην ιστοσελίδα <http://www.ioannismetaxas.gr/Varius/Erga4nAvgoustou.html>.

Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., «Η εποχή των δικτατόρων», Νικολακόπουλος Ηλίας - Παναγιωτόπουλος Βασίλη (επιμ.) *Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα. Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., Αθήνα 2010.

Μπέλλα Μαριάνθη, «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις των κυβερνήσεων Βενιζέλου (1910-1920), Εκσυγχρονιστικά σχέδια και αντιδράσεις», 2013, στην ιστοσελίδα https://criticeduc.blogspot.gr/2013_02_11_archive.html?view=classic

Μπουζάκης Σήφης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*, ε' έκδοση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2002.

Μπουζάκης Σήφης, «Η Παιδεία του πολίτη στο παράδειγμα των μεταρρυθμίσεων 1913, 1964, 1976, 1985 και 1997/98», 2002, στο *Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου, «Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις», (4-6 Οκτωβρίου)*, Πάτρα, στην ιστοσελίδα <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/bouzakis.htm>

Νικολοπούλου Παυλίνα, Καρακατσάνη Δέσποινα «Κοινωνικές αξίες, παιδαγωγικές ιδέες και κοινωνική δικαιοσύνη στο λόγο των παιδαγωγών της Φιλοσοφικής Σχολής», *5^ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης με θέμα: «Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη»*, Πάτρα, 2008, Δημοσίευση εισηγήσεων, σ. 5-6, στην ιστοσελίδα http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/index.php?section=985&page706=1&itemid706=1077&language=el_GR

Νούτσος Χαράλαμπος, *Προγράμματα Μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979.

Παπαδημητρίου Δέσποινα Ι., *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Σαββάλας, Αθήνα 2006.

Παπαδημητρίου Δέσποινα, Robin Higahm-Thanos Veremiw (επιμ.), *Aspects of Greece 1936-40: The Metaxas Dictatorship*, ELIAMER-VRYONIS CENTER, 1993, S. 240, στο *ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 5, 1995, Θεμέλιο, Αθήνα, 140-141 στην ιστοσελίδα <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/view/15293>

Παπακωνσταντίνου Κατερίνα, «Η ΕΟΝ δια χειλέων Μεταξά», Βασ. Καρδάσης-Αρτ. Ψαρομηλίγκος (επιμ.), *Η Δικτατορία του Μεταξά. Νεολαία-Ιδεολογία-Αισθητική*, Εκδόσεις Τεγόπουλος, Ε –Ιστορικά- Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2010.

Παπανούτσου Ε.Π., *Απομνημονεύματα*, Εκδόσεις Φιλιπότη, Αθήνα 1982.

Παπαστράτης Προκόπης, «Σχέσεις Πανεπιστημίου και κράτους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα». Από την Εισήγηση στο συνέδριο *Πανεπιστήμιο και Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές Προσεγγίσεις*, 7-8 Ιουνίου 2007, Πανεπιστήμιο Αθηνών, στην ιστοσελίδα http://glotta.ntua.gr/posdep/MME/Jun_2007/2007-06-24b_avgi.pdf

Παυλίδου Ευθυμία, *Σχολείο και ΕΟΝ: μέσα ιδεολογικής χειραγώγησης του μεταξικού καθεστώτος*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2007.

Παυλίδου Έφη, «ΕΟΝ: “Δούρειος ίππος” του μεταξικού καθεστώτος», στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y6on4s93>

Πέιν Στάνλεϊ, *Η Ιστορία του Φασισμού 1914-1945*, α΄ έκδ., Φιλίστωρ, Αθήνα 2000.

Πετράκη Μαρίνα, *Ο μύθος του Μεταξά: Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2006.

Πιστόλα Χριστιάνα, *Η Οργάνωση «Εθνική Ένωσις Ελλάς» (Τρία Έψιλον)*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 8, στην ιστοσελίδα <http://ikee.lib.auth.gr/record/135187/files/GRI-2014-13178.pdf>

Πολυχρονάκη Μαρία, «Φροντιστήριο: ένας αλώβητος θεσμός υπέρβασης των συστημάτων εισαγωγής στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση», στην ιστοσελίδα <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/polyxronaki.htm>.

Πλουμίδης Σπυρίδων Γ., *Το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2016.

Ρηγοπούλου Δήμητρα, «Ο δημοτικισμός του Μεταξά ένα ιστορικό παράδοξο», στην ιστοσελίδα http://archive1936-1944.blogspot.gr/2015/01/blog-post_9.html

Ρηγοπούλου Δήμητρα, «Η πολιτική των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων», *Virtual School, The sciences of Education Online*, 1998, τόμος 1, τεύχος 1.

Ρήγος Άλκης, *Η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία 1914-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988.

Παπαθανασίου Χρήστος, *Τα Αναγνωστικά βιβλία του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, 1938-1941*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τομέας Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2011, στην ιστοσελίδα <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/1327857/theFile>

Παπακωνσταντίνου Κατερίνα, «Η ΕΟΝ δια χειλέων Μεταξά», Καρδάσης Βασ.-Ψαρομηλίγκος Αρτ. (επιμ), *Η Δικτατορία του Μεταξά. Νεολαία-Ιδεολογία-Αισθητική*, Εκδόσεις Τεγόπουλος, Ε-Ιστορικά-Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2010.

Χάρης Σακελλαρίου, *Η Παιδεία στην αντίσταση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2003.

Σάμιος, Παναγιώτης Δ, «Η στοιχειώδης εκπαίδευση στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας 1936-1940», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2012, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y2lft6yn>

Σβορώνος Νίκος Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, θ΄ έκδ., Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1985.

Σταυρίδη Ρένα-Πατρικίου, «Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Διανοούμενος και αγωνιστής του κινήματος της Δημοτικής», *Τα Νέα*, 30 Δεκεμβρίου 1999, στην ιστοσελίδα <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4105998/?iid=2>

Σταυρίδη Ρένα-Πατρικίου, «Το γλωσσικό ζήτημα», σσ.1-4, στην ιστοσελίδα http://www.komvos.edu.gr/glwssa/odigos/thema_d2/thema_pdf.pdf

Σταυρίδη-Πατρικίου Ρένα, «Οι ενδοπανεπιστημιακές ισορροπίες και η ανατροπή τους (1910-1926)», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία, Ιστορική Διάσταση και Προοπτικές*, τ.1, Αθήνα 1989, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, στην ιστοσελίδα http://www.iaen.gr/praktika_tou_diethnous_simposiou_panepistimio_ideologia_kai_paideia_-_b-32*219.html. [Ανακτήθηκε: 13-5-2018].

Σουρουλής Χρήστος, *Ο εθνικός λόγος της 4^{ης} Αυγούστου*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2001.

Τενεκετζής Κωνσταντίνος Σ., *Πολιτικές δυνάμεις και δικτατορία 4^{ης} Αυγούστου (1936-1940). –Η αντίδραση εναντίον του καθεστώτος*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2000.

Τερζής Νίκος Π., *Εκπαιδευτική Επιτροπή (1916-1920): Ένα γράμμα με το πρόγραμμά της για το 1917-18 και τα πρακτικά των συνεδριών της*, Θεσσαλονίκη, 1984, στην ιστοσελίδα <http://digital.lib.auth.gr/record/38453/files/arc-2005-12756.pdf>

Τζάρτζας Γεώργιος, *Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και η εκπαιδευτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου, Ανάπτυξη από τα πρακτικά του συνεδρίου: Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»-Χανιά, Αθήνα, 2007.

Τσιούμης Κωνσταντίνος Αλ., *Η Μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940), Ιστορία-Πολιτική-Παιδεία*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Νηπιαγωγών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1994, στην ιστοσελίδα <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/3738#page/1/mode/2up>

Τσιούμης, Κώστας «Πολιτικές Διαχείρισης της μειονοτικής παρουσίας στην ελληνική εκπαίδευση 1923-2000», Πρακτικά 5^{ου} Ευρωπαϊκού Συνεδρίου νεοελληνικών Σπουδών, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Θεσσαλονίκη, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y6mxx4s5>

Φιλοσόφου Μαρία, *Κατοχή και αντίσταση στην Αχαΐα: Κοινωνικές και εκπαιδευτικές διαστάσεις*, τόμ. Α', ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2010.

Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος, Αθήνα 1986.

Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος, Αθήνα 2004.

Φραγκουδάκη Άννα, *Τα αναγνωστικά Βιβλία του δημοτικού Σχολείου: Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1978.

Φλουρής Γεώργιος, *Αναλυτικά Προγράμματα για μια νέα εποχή στην εκπαίδευση*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 1983, στην ιστοσελίδα <https://tinyurl.com/y29e47bz>

Φούκας Α. Βασίλης, «Η πορεία της αφομοίωσης των σλαβοφώνων στη Μακεδονία: Απόψεις και προτάσεις των Επιθεωρητών Δημοτικής Εκπαίδευσης (1924-1925)», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, Περιοδική Ένωση της Ελληνικής Εταιρείας Ιστορικών της Εκπαίδευσης (ΕΛ.Ε.Ι.Ε.), τεύχη 15-16, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2017-18, σ. 149, στην ιστοσελίδα <https://www.eleie.gr/images/stories/ekdoseis/t15-16/15-16.compressed.pdf>

Χαρίση Αντωνία, *Οι πρώτες προσπάθειες του Νεοελληνικού κράτους για την εισαγωγή της Ειδικής Εκπαίδευσης: η συμβολή της Ρόζας Ιμβριώτη*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2012.

Χατζηβασιλείου Ευάνθη, «Η πτώση του δημοκρατικού πολιτεύματος», Ηλίας Νικολακόπουλος-Βασίλη Παναγιωτόπουλος (επιμ.) *Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα. Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., Αθήνα 2010.

Χατζηδάκης Μάνος Ν., *Ιωάννης Μεταξάς. Πορεία προς τη δόξα-1936-1941*, Εκδόσεις Πελασγός, Ιωάννου Χρ. Γιαννάκενα, Αθήνα 2017.

Χατζηωσήφ Χρήστος, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.

Χριστοδούλου Κωστής, «Ιωάννης Μεταξάς: 81 χρόνια από την 4^η Αυγούστου 1936», στην ιστοσελίδα <http://www.news247.gr/afieromata/ioannis-metaxas-81-chronia-apo-tin-4i-aygoystoy-1936.6447558.html>

Εγκυκλοπαίδειες-Λεξικά

Δορμπαράκης Π., Αποστολοπούλου Μ., Χατζηδάκη, Ξενάκη Χ. (επιμ.), *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια – Λεξικό*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989

Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, τόμος 16^{ος}, Εκδόσεις Πάπυρος-Λαρούς, Αθήνα 1981.

Βοβολίνης Κωνσταντίνος Αντ, *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, τ. 2^{ος}, Έκδοση Βιομηχανικής επιθεωρήσεως, Αθήνα 1958.

Μπαμπινιώτης Γεώργιος, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Εκδόσεις Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998.

Τύπος

α. Εφημερίδες

«Το βράδυ θα καούν τα κομμουνιστικά Έντυπα. Θα παραστούν Εθν. Οργανώσεις», *Νέα Αλήθεια*, 16 Αυγούστου 1936, σ. 412, στην ιστοσελίδα https://srvweb1.parliament.gr/display_doc.asp?item=40502&seg=

«Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Κομμουνισμός», *Πρωία*, 16-9-1936, αρ. φύλλου 407,σ. 1,5, στην ιστοσελίδα http://srvweb1.parliament.gr/display_doc.asp?item=38651&seg=

«Η διδασκαλία της δημοτικής εις τα σχολεία. Εγκύκλιος του κ. Μεταξά», εφ. *Πρωία*, 6 Δεκεμβρίου 1938, σ. 404, στην ιστοσελίδα http://srvweb1.parliament.gr/display_doc.asp?item=38654&seg=

«Ο Νυχτερινός Προγραμματικός λόγος του κ. Βενιζέλου. Πώς αντιμετωπίζει τα σοβαρά εσωτερικά και εξωτερικά ζητήματά μας. Η Ανόρθωσις και ανάπλασις της Ελλάδος-η πρόοδος και ευημερία του λαού», *Μακεδονικά Νέα*, 23 Ιουλίου 1928, σ. 4, αρ. φύλλου 108, στην ιστοσελίδα http://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=37514&seg=

«Ποία μέτρα θα ληφθούν δια την αναμόρφωσιν της Μ. Εκπαιδεύσεως. Αι εμπορικά σχολαί θα υπαχθούν εις το Υπ. Παιδείας. Τα κλασικά Γυμνάσια γίνονται οκτατάξια. Ιδρύονται πεντατάξια αστικά σχολεία θηλέων», *Βραδυνή*, 23 Δεκεμβρίου 1936, σελ. 545,551, στην ιστοσελίδα http://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=39699&seg=

«Τροποποιήσεις εις τον Οργανισμόν του Πανεπιστημίου. Αι διατάξεις του νέου Νόμου», 20 Οκτωβρίου 1938, *Βραδυνή*, αρ.φύλλου 316, σ.6, στην ιστοσελίδα http://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=39694&seg=

«Με την βοήθειαν του Θεού εισερχόμεθα εις το δεύτερον έτος της αναδημιουργικής εργασίας το οποίον χάρις εις τον ενθουσιασμόν σου, Ελληνικέ λαέ, περιμένομεν ακόμη ευτυχέστερον μια με μεγαλειτερα αποτελέσματα. Ο απολογισμός του συντελεσθέντος έργου», *Ελεύθερον Βήμα*, Τετάρτη 4 Αυγούστου 1937, αριθμ. 5425, σ. 1, στην ιστοσελίδα: <https://tinyurl.com/y3g38vjy>

«Δια την παρακολούθησιν των μειονοτικών σχολείων ιδρύεται θέσις γενικού σχολικού επιθεωρητού», *Ελεύθερον Βήμα*, Κυριακή 20-9-1936.

Εφημερίδα *Σκριπ*, 3/10/1920, σ. 1

«Νυχτερινά Σχολεία», *Η Μακεδονική*, 4 Νοεμβρίου 1936.

«Εγκύκλιος της 27 Νοεμβρίου 1936», *Η Μακεδονική*, 4 Δεκεμβρίου 1936.

«Εγκύκλιος Κ. Γεωργακόπουλου», *Ελεύθερον Βήμα*, 14-10-1936.

«Τα εκπαιδευτικά τέλη της Μέσης Εκπαιδεύσεως», *Ελεύθερον Βήμα*, 1-11-1936

Σωτηρίου Κ.Δ., «Εκπαιδευτικό Συμβούλιο-Ο φασισμός μέσα στην παιδεία μας», δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, Όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Ε.Α.Μ.) στις 22 Απριλίου 1945, στην ιστοσελίδα http://arxeiokdsotiriou.blogspot.com/2012/10/blog-post_22.html

β. Περιοδικά

Γληνός Δημήτριος, « Έθνος και Γλώσσα», *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τ. 5, 1915.

Αγγελομάτης Χρ., «Ζαχαρίας Παπαντωνίου», *Νεολαία*, τ. 19, 1949.

«Η εκπαίδευσις των νέων στην αρχαιότητα», *Η Νεολαία*, φ. 2, 22 Οκτωβρίου 1938.

Δράκος Θ., «Η ιδέα της νεολαίας στα σχολεία», *Η Νεολαία*, φ.27, 15 Απριλίου 1939.

«Από την εγκύκλιον του Πανεπιστημίου», *Η Νεολαία*, φ.16, 28 Ιανουαρίου 1939.

«Διοίκησις Ανωτάτων Σχολών», *Η Νεολαία*, 28 Ιανουαρίου 1939.

- «Η επιθεώρησις του Αρχηγού», *Η Νεολαία*, φ.23 (74), 9 Μαρτίου 1940.
- «Πατέρας στοργικός», *Η Νεολαία*, φ.25, 1 Απριλίου 1939, σ. 812-813
- «Σπαρτιατική Οργάνωσις και Αγωγή των Νέων», *Η Νεολαία*, φ.3, 29 Οκτωβρίου 1939, στην ιστοσελίδα http://ioannismetaxas.gr/Periodiko_Neolaia.html
- «Δύο φορές Έλληνες», *Η Νεολαία*, 28 Ιανουαρίου 1939, στην ιστοσελίδα http://ioannismetaxas.gr/Periodiko_Neolaia.html
- Βασιλειάδου Βούλα Γ., «Η Οικοκυρική. Η σημασία της διδασκαλίας της στα σχολεία μας» *Νεολαία*, φ. 17, 5 Φεβρουαρίου 1939, τ. Δ'.
- Κανονίδης Σ., «Η Εκπαίδευσις», *Η Νεολαία*, 4 Μαρτίου 1939, φ. 21, Δ'.
- Καραϊσκάκη-Νικολάου Σίτσα, «Ηγέτης και δάσκαλος Ε.Ο.Ν. και σχολείου», *Η Νεολαία*, τ. 12.
- «Ο “Πανιώνιος”», *Η Νεολαία*, 9 Μαρτίου 1940, φ. 23(74), 9-3-1940, Ε'.
- Βεζανής Δημήτριος Σ, «Δικαιώματα και καθήκοντα της νεολαίας υπό το Νέον Κράτος», *Το Νέον Κράτος*, 1, Σεπτέμβριος 1937.
- Γεωργακόπουλος Κ., «Έλληνες δάσκαλοι σας ευγνωμονούμεν», περ. *Νέον Κράτος*, τ. 5, Ιανουάριος 1938.
- Καραγάτσης Μ., «Ο πρώτος Δημοτικιστής Πρωθυπουργός», *Νέα Εστία*, 15 Φεβρουαρίου 1941,τ. 340, Αθήνα, σσ.153-154, στην ιστοσελίδα <http://ioannismetaxas.gr/NEA%20ESTIA%20AFIEROMA%20METAXA.pdf>
- Χάρης Πέτρος, «Ο αποφασιστικός Δημοτικιστής», σσ. 142-152, *Νέα Εστία*, 15 Φεβρουαρίου 1941,τ. 340, Αθήνα, σσ.153-154, στην ιστοσελίδα <http://ioannismetaxas.gr/NEA%20ESTIA%20AFIEROMA%20METAXA.pdf>
- Τσιρίμπας Β., Γεν. Επιθεωρητής Ζ' Περιφέρειας, περ. *Εκπαιδευτικά Χρονικά*, τ. 69, Φεβρουάριος 1939.
- «Ο καθρέπτης της Διοικήσεως Μακεδονίας. Ποιοί είναι οι συκοφάνται του Ελληνικού κράτους. Τα απίστευτα όργανα των αστυνομικών οργάνων. Αληθή εγκλήματα κατά της τιμής του Έθνους. Δευτέρα ανοιχτή επιστολή του Σπ. Μελά προς τον κ. Πρωθυπουργόν», *Νέα Ημέρα*, 18/4/1914.
- Άρθρα από το: Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις...*, ό.π.
- «Ομιλία προς τους φοιτητάς του Πανεπιστημίου», 10 Οκτωβρίου 1936, Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και Σκέψεις 1936-1941*, τ. Β', Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1969.
- «Λόγος προς τους μαθητάς εις τα Χανιά κατά την εορτή της σημαίας (7 Νοεμβρίου 1936)», τ.Α' .
- «Λόγος κατά την συγκέντρωσιν της νεολαίας εις Ιωάννινα», 13 Ιουνίου 1937, τ. Α'.
- «Λόγος επί τη πρώτη επετείω της Μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου (4 Αυγούστου 1937), τ.Α'.
- «Λόγος προς τον λαόν των Πατρών» 6 Νοεμβρίου 1937, τ. Α'.

«Λόγος προς τους κατοίκους της κωμοπόλεως Βραχνεία», (7 Νοεμβρίου 1937), τ. Α'.

«Δηλώσεις επί τη αναλήψει του Υπουργείου Παιδείας», 29 Νοεμβρίου 1938, τ. Α'.

«Λόγος κατά τα εγκαίνια της Γεωργικής Συνεταιριστικής Σχολής», 2 Δεκεμβρίου 1938, τ. Α'.

«Λόγος εκφωνηθείς εις Κάλαμας. (24 Απριλίου 1939)», τ. Β'.

«Εγκύκλιος προς όλας τας αρχάς» (9 Σεπτεμβρίου 1939), τ. Β'.

«Λόγος προς τους γονείς και διδασκάλους (25 Οκτωβρίου 1939), τ. Β'.

«Λόγος εις το Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης» (16 Φεβρουαρίου 1939), τ. Β'.

«Λόγος προς τους νέους σπουδαστάς της Γεωργικής Συνεταιριστικής Σχολής», 25 Οκτωβρίου 1940, τ. Β'.

Πρόνοια για την ευρυθμότεραν λειτουργίαν των ιδιωτικών σχολείων (ειδικά μέτρα δια τα ομαδικά και προσωπικά φροντιστήρια)», τ. Β'.

Νόμοι-Διατάγματα

Δ. /13 Απριλίου 1836 «Περί συστάσεως βιβλιοπωλείου εν τη Β. Τυπογραφία», Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως [στο εξής ΦΕΚ] 13.

Ν. ΓΨΛΑ (3731)/ 24 Μαΐου 1910, «Περί εκκαθαρίσεως του Εθνικού Πανεπιστημίου», ΦΕΚ 178.

Ν. 240/ 16 Απριλίου 1914, «Περί Διοικήσεως της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 97.

Ν.Δ./ 20 Ιουνίου 1917 «Περί αναστολής πάσης διατάξεως περί μονιμότητος των δημοσίων λειτουργών και υπηρετών παντός κλάδου», ΦΕΚ 119.

Ν. 2456 / 2 Αυγούστου 1920 «Περί Ισραηλιτικών κοινοτήτων», ΦΕΚ173.

Ν. 3215/ 6 Σεπτεμβρίου 1924, «Περί διαβαθμίσεως και αποδοχών των λειτουργών της δημοτικής Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 217.

Ν.Δ./ 15 Σεπτεμβρίου 1926 «Περί επανασυστάσεως των τριών θέσεων Γενικών Επιθεωρητών σχολείων και των δύο τοιούτων υγειονομικών Επιθεωρητών», ΦΕΚ 307.

Ν. 3578/ 30 Ιουνίου 1928 «Περί ιδιωτικών σχολείων», ΦΕΚ 111.

Ν. 4153/ 11 Ιουνίου 1929, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 22-23 Μαρτίου 1929 Ν.Δ. “περί τροποποιήσεως των περί προαγωγής, μεταθέσεως, αδειών κλπ. διατάξεων των εκπαιδευτικών λειτουργών”», ΦΕΚ 197/ 1929.

Ν.4229/25 Ιουλίου 1929 «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», ΦΕΚ 245, στην ιστοσελίδα <http://www.et.gr/index.php/nomoi-proedrika-diatagmata>

Ν. 4397/24 Αυγούστου 1929, «Περί στοιχειώδους εκπαιδεύσεως», ΕτΚ 309 .

Ν.4653/16 Μαΐου 1930 «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 169/ 1939.

Δ./ 6 Δεκεμβρίου 1930, «Περί ιδρύσεως νυχτερινών σχολών προς εκπαίδευσιν αναλαβητών στρατιωτών», ΦΕΚ 385.

Ν. 5143/ 17 Ιουλίου 1931 «Περί κυβερνητικού επιτρόπου Πανεπιστημίου Αθηνών και Θεσσαλονίκης», ΦΕΚ 213.

Ν. 4862/ 7 Ιανουαρίου 1931 «Περί των ξένων σχολείων», ΦΕΚ 2.

Ν. 5045 / 23 Ιουνίου 1931, «Περί των σχολικών βιβλίων», ΦΕΚ.165.

ΦΕΚ 88/ 6 Απριλίου 1933, Δ. «Περί καταργήσεως και υποβιβασμού θέσεων Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων».

Ν. 5874/21 Οκτωβρίου 1933, «Περί αστικών σχολείων», ΦΕΚ 318.

Ν. 5911/ 18 Νοεμβρίου 1933 «Περί διδακτικών βιβλίων», ΦΕΚ. 357.

Α.Ν./28 Οκτωβρίου 1935 «Περί συστάσεως υπηρεσίας Διοικήσεως Μουσουλμανικών Κοινοτήτων παρά τη Γενική Διοικήσει Θράκης».

Ν. / 2 Νοεμβρίου 1935 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως εκπαιδευτικών κ.λπ. Νόμων», ΦΕΚ 519.

Α.Ν.40 /31 Αυγούστου 1936 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των περί διδακτικών βιβλίων κειμένων διατάξεων», ΦΕΚ 378.

Α.Ν. 132/ 25 Σεπτεμβρίου 1936, «Περί συστάσεως Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων παρά τη Γενική Διοικήσει Θράκης και περί διορισμού Επιθεωρητών Μουσουλμανικών σχολείων εν Δυτική Θράκη», ΦΕΚ 419.

.Ν. 248/ 17 Οκτωβρίου 1936, «Περί ιδρύσεως θέσεως Γενικού Επιθεωρητού των ξένων και μειονοτικών σχολείων κ.λπ.», ΦΕΚ 460.

Α.Ν.252/ 17 Οκτωβρίου 1936, «Περί αυξήσεως των θέσεων των Επιθεωρητών της Δημοτικής Εκπαίδευσης», ΦΕΚ 460.

Α.Ν.334 / 10 Νοεμβρίου 1936 «Περί συστάσεως “Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας”», ΦΕΚ 499.

Β. Δ. / 25 Ιανουαρίου 1937 «Περί τροποποιήσεως του Αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων του γυμνασίου ως προς τα γυμνάσια των θηλέων», ΦΕΚ 24.

Δ /12 Μαρτίου 1937 «Περί αρμοδιότητος των παρά τω Υφυπουργείω Τύπου και Τουρισμού Διευθύνσεων, Τμημάτων και Γραφείων ως και της κατανομής προσωπικού», ΦΕΚ 93.

Α.Ν.767/5 Ιουλίου 1937 «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 255.

Α.Ν.782/15 Ιουλίου 1937 «Περί Οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», ΦΕΚ 267.

Α.Ν. 770/13 Ιουλίου 1937 «Περί των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 263.

Β.Δ. 28 Ιουλίου 1937 «Περί προσαρτήσεως διταξίου τμήματος εις την Ανωτέραν Χαροκόπειον Οικοκυρικήν σχολήν προς μόρφωσιν διδασκαλισσών οικοκυρικών μαθημάτων», ΦΕΚ 309.

A.N. 818 / 25 Αυγούστου 1937, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 3578 “περί ιδιωτικών σχολείων κ.λπ.”», ΦΕΚ 335.

A.N. 891/13 Οκτωβρίου 1937 «Περί υπαγωγής των Εμπορικών Σχολών εις την αρμοδιότητα του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και τροποποιήσεως των υπ’ αριθ. 283, 767 και 770 Αναγκαστικών Νόμων», ΦΕΚ 394.

Δ. /22 Οκτωβρίου 1937 «Περί του Αναλυτικού Προγράμματος της πρώτης τάξεως Γυμνασίων», ΦΕΚ 423.

A.N. 952 /19 Νοεμβρίου 1937 «Περί ιδρύσεως Οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κλπ. βιβλίων», ΦΕΚ 469.

A.N. 1075/ 11 Φεβρουαρίου 1938, «Περί μέτρων ασφαλείας του Κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών», ΦΕΚ 45/1938.

A.N.1158/ 29 Μαρτίου 1938 «Περί τροποποιήσεως του υπ’ αριθμόν 782/1937 Αναγκαστικού Νόμου “περί οργανισμού της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας» ΦΕΚ 120.

A.N. 1216 /29 Απριλίου 1938 «Περί ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων και Φροντιστηρίων», ΦΕΚ175.

A.N. 1297/ 6 Ιουλίου 1938 «Περί συμπληρώσεως και τροποποιήσεως εκπαιδευτικών τινων Νόμων», ΦΕΚ 251.

A.N. 1296/ 7 Ιουλίου 1938, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των νόμων 767/1937 «περί διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 254.

A.N.1363/ 3 Σεπτεμβρίου 1938, «Περί κατοχυρώσεως διατάξεων των άρθρων 1 και 2 του εν ισχύι Συντάγματος», ΦΕΚ 305/1938.

A.N. 1374/ 22 Σεπτεμβρίου 1938 «περί τροποποιήσεως των περί εγγράφων και εξετάσεων εν τοις σχολείοις Μέσης εκπαιδεύσεως διατάξεων», ΦΕΚ 343.

A.N. 1430/ 22 Οκτωβρίου 1938 «Περί αντικαταστάσεως, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως άρθρων του νόμου 5343 “ περί οργανισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών”», ΦΕΚ.394.

A.N. 1491/ 3 Δεκεμβρίου 1938 «Περί συστάσεως Γενικής Γραμματείας παρά τη Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των υπ’ αριθμ. 782, 865, 886, 1158 και 1368 των Αναγκαστικών Νόμων, ΦΕΚ 455.

A.N. 1644/ 20 Μαρτίου 1939 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Αναγκ. Νόμου 952/1937 “περί ιδρύσεως Οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κλπ. βιβλίων” τίνων των περί διδακτικών βιβλίων κειμένων διατάξεων», ΦΕΚ 103.

A.N. 1602/7 Φεβρουαρίου 1939 «Περί συστάσεως θέσεως Υφυπουργού παρά τω Υπουργείω Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας και επεκτάσεως του A.N. 865/ 1937 “περί προτιμήσεως μεταξύ αποδοχών Υπουργού και δημοσίου υπαλλήλου” και επί των υπαλλήλων των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου και Αυτονόμων οργανισμών», ΦΕΚ 45.

B.Δ. /14 Φεβρουαρίου 1939 «Περί Αναλυτικού και Ωρολογίου προγράμματος της Α’ τάξεως των Προγυμνασίων και οκτατάξίων Γυμνασίων», ΦΕΚ 56.

A.N. 1644/ 20 Μαρτίου 1939 «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης του Αναγκ. Νόμου 952/1937 “περί ιδρύσεως Οργανισμού προς έκδοσιν σχολ. κλπ. βιβλίων”, και τινων των περί διδακτικών βιβλίων κειμένων διατάξεων», ΦΕΚ 103.

A.N. 1748/26 Μαΐου 1939 «Περί τροποποίησης διατάξεων τινων των νόμων 767/1937 και 1296/1938, ΦΕΚ 208.

A.N. 1849/ 25 Ιουλίου 1939 «Περί των σχολείων Μέσης Εκπαιδύσεως», ΦΕΚ 300.

A.N. 1779/ 3 Ιουνίου 1939 «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης του υπ’ αριθ. 782/1937 Αναγκ. Νόμου “περί οργανώσεως της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας” και συναφών νόμων», ΦΕΚ 224.

A.N. 1800/17 Ιουνίου 1939 «Περί αστικών σχολείων αμφοτέρων των φύλων», ΦΕΚ 244.

A.N. 1798/ 17 Ιουνίου 1939 «Περί Εθνικής και Ηθικής Αγωγής της Νεολαίας», ΦΕΚ 244.

AN 1787/19 Ιουνίου 1939 «Περί οργανώσεως των μαθητικών Συσσιτίων», ΦΕΚ 251.

A.N. 1942/2 Σεπτεμβρίου 1939 «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης των νόμων 4366/1929, 4791/1930 και του Αναγκαστικού Νόμου 908/1937», ΦΕΚ 357.

A.N.1977/ 22 Σεπτεμβρίου 1939, «Περί αυξήσεως θέσεων Γενικών Επιθεωρητών Στοιχειώδους και μέσης Εκπαιδύσεως», ΦΕΚ 402.

A.N. 2029 / 10 Οκτωβρίου 1939 «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης διατάξεων περί οργανώσεως της εκπαίδευσως και καταστάσεως των εκπαιδευτικών λειτουργών», ΦΕΚ 447.

Δ./ 9 Νοεμβρίου 1939 «Περί του Αναλυτικού και Ωρολογίου προγράμματος των μαθημάτων των διδασκτών εις τους μαθητάς των επί τη βάσει του υπ’ αριθμ. 1849/1939 Αναγκαστικού Νόμου ιδρυθέντων εξαταξίων γυμνασίων», ΦΕΚ 477.

Δ./ 9 Νοεμβρίου 1939 «Περί του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος των μαθημάτων των διδασκτών εις τους μαθητάς των επί τη βάσει του υπ’ αριθμ. 1800/1939 Αναγκαστικού Νόμου ιδρυθέντων αστικών σχολείων», ΦΕΚ 478.

A.N. 2180/ 12 Ιανουαρίου 1940 «Περί τροποποίησης και κωδικοποίησης των διατάξεων του A.N. 767/37 “περί διοικήσεως της εκπαίδευσως” και των διατάξεων δια των οποίων συνεπληρώθη και ετροποποιήθη ούτος», ΦΕΚ 14.

A.N. 2470/3 Αυγούστου 1940 «Περί ιδρύσεως Αγροτικών Μεταβατικών Οικοκυρικών Σχολών», ΦΕΚ 237.

A.N. 2517/ 31 Αυγούστου 1940 « Περί ρυθμίσεως ζητημάτων της αρμοδιότητος του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», ΦΕΚ 266.

A.N. 2545/ 10 Σεπτεμβρίου 1940, «Περί ιδιωτικών σχολείων, φροντιστηρίων και οικοτροφείων». ΦΕΚ 287.

Δ./ 2 Νοεμβρίου 1940 «Περί του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος των ειδικών μαθημάτων των διδασκόμενων εις τα αστικά σχολεία θηλέων οικοκυρικής κατευθύνσεως και γυναικείων τεχνών», ΦΕΚ 355.

Αρχειακές πηγές

Πρακτικά Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, ΙΕΠ, Ιστορική Συλλογή, στην ιστοσελίδα <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/minutes/index.html>

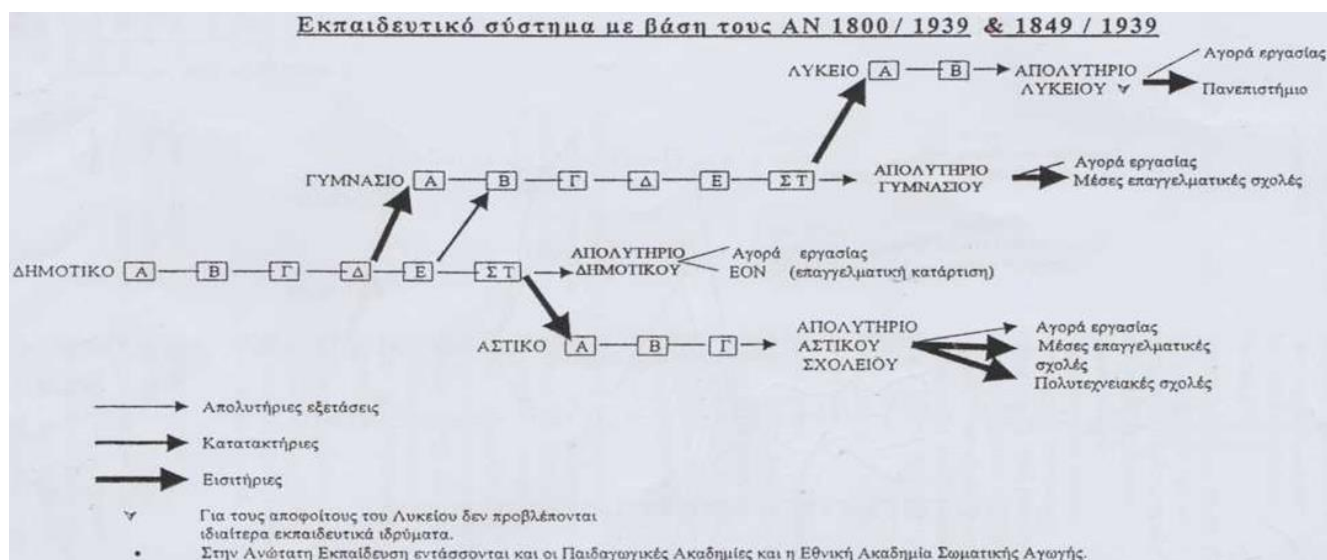
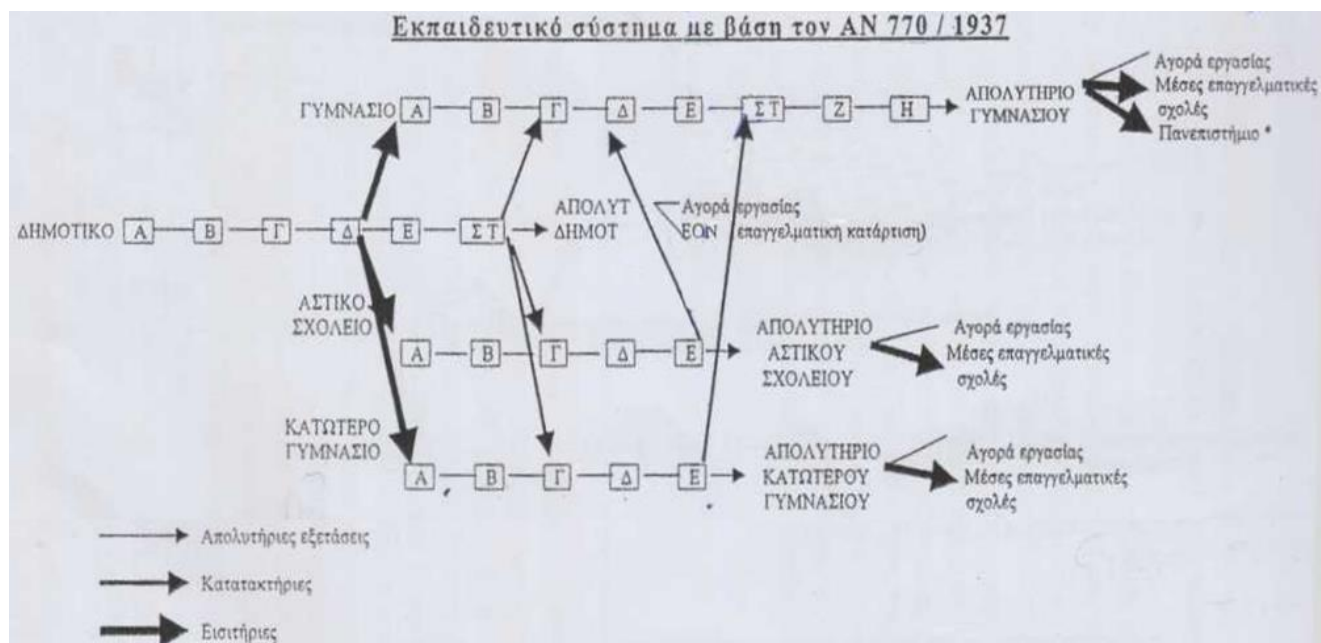
Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), *Ο Δήθεν Συκοφαντούμενος Διευθυντής του διδασκαλείου Δημήτριος Ι. Λάμπας*, (Εκ της Εκθέσεως του ανακρίνοντος Επιθεωρητού κ. Αναστασίου Σακελλαρίου)., Βιβλιοθήκη Φιλίππου Ηλιού, αριθμ. εισερχόμ. 17301.

Ίδρυμα Γληνού, ψηφιακές συλλογές, υλικό φορέων, image 154 κ.ε., στην ιστοσελίδα http://www.glinos.gr/v1/search/view_archive/71

17. Παράρτημα

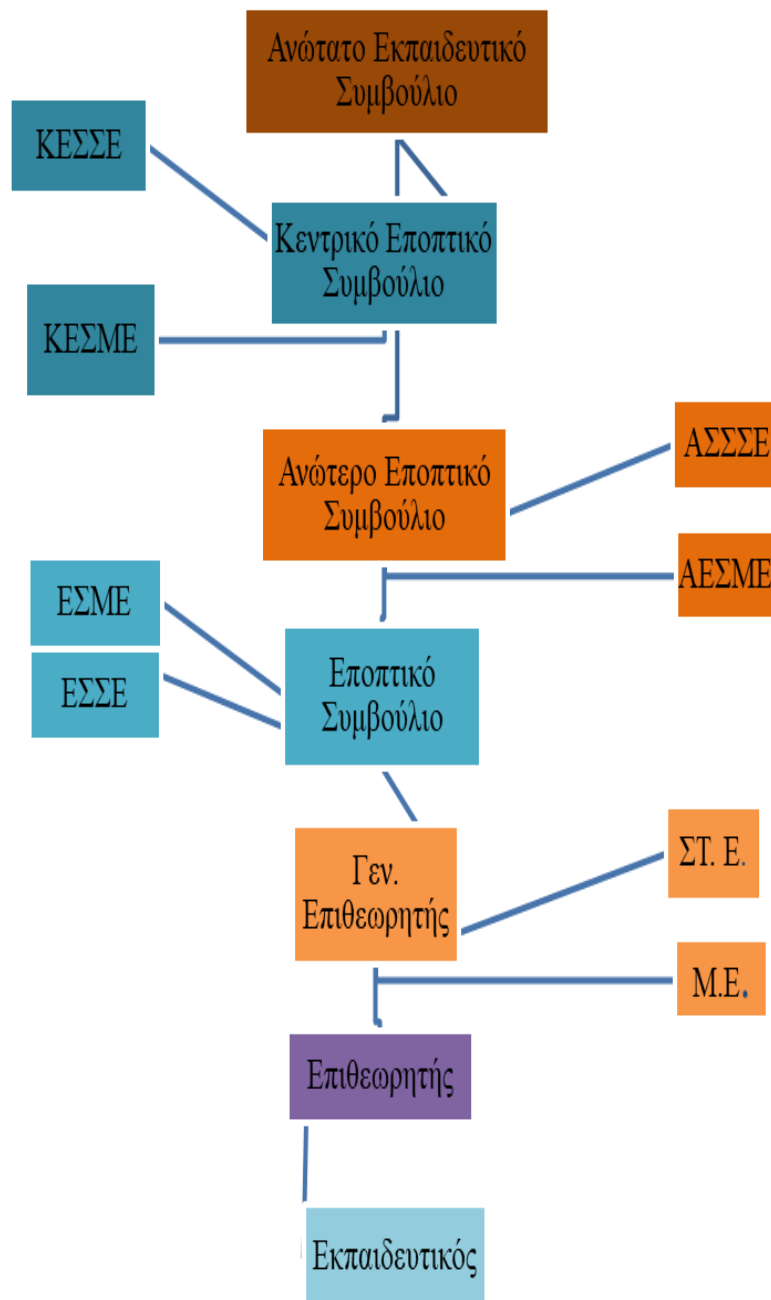
1. Διαγράμματα

1.1. Δομή εκπαίδευσης¹⁵⁶⁹

¹⁵⁶⁹ Καλεράντε, *ό.π.*, σ.23-24.

1.2. Δομή διοίκησης εκπαίδευσης¹⁵⁷⁰

¹⁵⁷⁰ Σύμφωνα με τον Α.Ν.767/1937, ό.π.

2. Πίνακες

1^{ος} : Δημοτικά σχολεία και Νηπιαγωγεία κατά το σχολικό έτος 1939-1940

Πίνακας 1- Δημοτικά σχολεία και Νηπιαγωγεία κατά το σχολικό έτος 1939-1940

Γεν. Περιφ.	1/ξια	2/ξια	3/ξια	4/ξια	5/ξια	6/ξια	Συν.δημ.σχ.	Νηπ.	Συν.δημ. και Νηπ.	Συγκρ. προς 1938-39	Διαφορά
A	560	186	83	59	53	105	1.046	30	1.076		
B	261	160	90	68	54	50	583	8	691	583	8
Γ	608	212	93	28	22	44	1.007	49	1.056		
Δ	400	283	140	60	37	112	1032	383	1.415		
E	422	204	105	45	29	61	866	185	1.051	1.033	18
ΣΤ	753	218	94	48	29	24	1.169	3	1.172	1.260	88
Z	572	139	54	29	16	28	938	3	941	841	100
H	696	145	62	16	6	13	938	103	1.041	1.033	8
Θ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	839	
Σύνολο με την περιφ. Κρήτης(Θ')									9.252		

2^{ος} : Νυχτερινές σχολές (σχ. έτος 1939-1940)

Πίνακας 2- Νυχτεριναί σχολαί ¹⁵⁷¹ (σχ. έτος 1939-1940), Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941 σ. 116

Γεν. Περιφ.	Αρ. Νυκτ.σχ.	Φοιτ.μαθ	Σύγκριση νυκτ.σχ. 1938-39	Διαφ. νυκτ. σχολ.	Φοιτ. μαθ	Διαφ. νυκτ. σχ.	Φοιτ. μαθ.
A	35						
B	16	1.573					
Γ	-	-					
Δ	140	14.807					
E	302	8.429	543		22.456	241	14.027
ΣΤ	2	104					
Z	6	195					
H	;						
Θ	-	-					

¹⁵⁷¹ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ.116.

3^{ος} : Οι μαθητές των δημοτικών σχολείων 1939-1940

Πίνακας 3- Α' : Οι μαθητές των δημοτικών σχολείων 1939-1940¹⁵⁷², Πράξη 85, 2-8-1941, σελ.111

Γεν. Περ.	Εγγρ.	Εξετ.	Προαχθέντες	Αναλογία προς πληθ.	Σύγκριση προς 1939-40	Διαφορά επί πλέον
A	157.129	145.245	123.652	15,86		
B	104.580	96.277	81061	15,37	103.998	582
Γ	116.782	101.163	82586	16,36		
Δ	160.418	152.191	126305	16,05	157.558	2.880
E	126.976	119.605	98420	15,33	126.109	767
ΣΤ	118.398	196.129	88218	15,19		
Z	90.888	82.494	67062	15,24		
H	74.838	64.883	52008	15,69	72.532	2.306
Θ					60.274	
Σύν. Περφ.		950.009			1.010.263	
Κρήτης 1938-39	Σύνολο	60.214			Νήπια 18.594	
Γενικό Σύνολο		1.010.283			Σύνολο 1.038.857	1.812
Νήπια Κρήτης		30.386				
Πανελλαδικό		1.040.669				

4^{ος} : Αριθμός σχολικών κήπων

Πίνακας 4: Αριθμός σχολικών κήπων ¹⁵⁷³

A	486	
B	190	
Γ	607	
Δ	598	
E	506	90 αξιόλογοι
ΣΤ	421	πολλά πρότ. αγροκήπια
Z	502	πλείστοι καλοί
H	653	70 αξιόλ., τινές βραβευθέντες
Θ	-	
	άνευ	
	Κρήτης	
Σύνολο	3963	

¹⁵⁷² στο ίδιο, σ. 111.

5^{ος} : Συσσίτια

Πίνακας 5¹⁵⁷⁴

Συσσίτια Γεν. περιφ.	Σχολ. έτος 1939-40		Σύγκριση προς 1938-39		Διαφορά	
	Εστίαι	Συσσίτια	εστίαι	συσ. μαθ.	εστ.	συσ. μαθ.
A	630	23.872				
B	196	12.061	82	6.925	114	5.340
Γ	228	10.113	48	4.500	180	4.738
Δ	180	12.436				
E	86	6.824	30	5.417	56	1.407
ΣΤ	202	8.118				
Z	210	8.141				
H						
Θ						

6^{ος} : Διδακτικό προσωπικό Στοιχειώδους εκπαίδευσης, σελ. 116

Πίνακας 6¹⁵⁷⁵- Διδακτικό προσωπικό Στοιχειώδους εκπαίδευσης, σελ. 116

Γεν. Περιφ.	Διδ/λοι	Διδ/σες	Νηπ/γοί	Σύν.	Σύγκρ.προς το 1938-39	Διαφορά
						επί του συν. αριθμ.
				2.323		
A	1.148	1143	32	1.475		
B	683	782	10	1.752		
Γ	975	776	1	2.830		
Δ	1.444	955	431	2.026	1.813	συν 105
E	1.053	789	184	1.893		
ΣΤ	1.059	831	3	1.463		
Z	727	733	3	1.410	1.393	συν 17
H	900	419	91		1.239	
Θ						
Σύν. εκτός Κρήτης	7.989	6.428	755	15.172		

Δάσκ/οι Κρήτης 1938-39

1.239

Σύνολο

16.411

16.364 47

Παρατήρηση: Εις την Η' περιφέρεια υπηρετούν και 30 διδ/λοι αλβανικής γλώσσης και μουσουλμ. θρησκείας και 1 της εβραϊκής γλώσσης μη συμπεριλαμβανόμενοι εις τας οργανικάς θέσεις.

¹⁵⁷³ στο ίδιο, σ. 115.

¹⁵⁷⁴ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 115.

¹⁵⁷⁵ στο ίδιο, σ. 116.

7^{ος} «Α' Πίναξ εμφανίων τους εγγραφέντας, εξετασθέντας και προαχθέντες μαθητάς σχ. έτος 1939-40» Μέσης Εκπαίδευσης

Α' Πίναξ εμφανίων τους εγγραφέντας, εξετασθέντας και προαχθέντες μαθητάς σχ. έτος 1939-40 ¹⁵⁷⁶									
Εκπ. Περιφ.	Εγγραφέντες			Εξετασθέντες			Προαχθέντες		
	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολο	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολο	Άρρενες	Θήλειες	Σύν.
A	7.110	5.314	12.424	6.312	5.082	11.394	3.806	3.834	7.440
B	7.160	3.857	11.017	6.751	3.679	10.430	4.434	2.698	7.132
Γ	4.780	1.441	6.022	-	-	-	-	-	-
Δ	5.717	2.235	7.952	5.386	2.150	7.536	3.575	1.751	5.326
E	7.779	4.822	12.591						
ΣΤ	3.829	1.738	5.567	3.690	1.661	5.351	2.431	1.320	3.751
Z	2.849	1.805	4.654	2.668	1.732	4.400	1.628	1.260	2.888
H	5.061	2.456	7.517	4.727	2.058	6.785	2.706	1.473	4.179
Θ	6.057	1.885	7.940	5.607	1.772	5.379	3.660	1.331	4.991
I	5.075	1.540	6.615	4.607	1.478	6.085	2.945	1.181	4.126
ΙΑ	6.128	2.325	8.453	5.754	2.213	7.967	3.704	1.647	5.351
ΙΒ	3.544	1.435	4.979	3.301	1.380	4.681	2.325	991	3.316
ΙΓ	8.577	6.454	15.031	7.979	6.134	14.113	4.643	4.555	9.198
ΙΔ	4.481	1.989	6.470	4.431	1.974	6.405	3.050	1.284	4.334
ΙΕ	2.779	1.715	4.494	2.630	1.629	4.259	1.646	1.161	2.807
ΙΣΤ	4.547	2.130	6.677	4.477	2.066	6.503	2.816	1.527	4.343
Ιδ. Εκπ. Πειρ.	5.549	4.000	9.549	5.028	3.689	8.717	3.670	3.078	6.748
Π/μιο Αθ. Πειρ.	240		240	238		238	227		227
Π/μιο Θεσ.		113	113		108	108		73	73
Βαρβ. Σχ. δεν είναι εμφανές	628		628	625		625	612		612
	210		210	209		209	209		209
Γεν. Σύν.	92.100	47.254	13.914	74.388	38.897	11.5185	48.187	28.964	77.051

¹⁵⁷⁶ στο ίδιο, σ.134. Σημείωση: εντοπίζεται αναντιστοιχία μεταξύ των αριθμητικών δεδομένων του στατιστικού πίνακα και των αριθμών που καταγράφονται στο εδάφιο «B' Παρατηρήσεις», σ.143.

8^{ος} : «2ος Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόν των διδασκόντων στη Μ. Εκπ/ση σχ. χρονιά 1939-1940»

2ος Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόντων διδασκόντων στη Μ. Ε., σχ. χρονιά 1939- 1940¹⁵⁷⁷

Εκπαιδ. Περιφ.	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολο
	275	138	413
A	290	75	365
B	186	29	215
Γ	205	28	233
Δ	271	59	330
E	175	35	210
ΣΤ	126	14	140
Z	235	44	279
H	231	31	262
Θ	156	24	180
I	236	38	274
ΙΑ	168	23	191
ΙΒ	295	126	421
ΙΓ	201	32	233
ΙΔ	134	21	155
ΙΕ	200	48	248
ΙΣΤ	16	2	18
Χαροκόπειος	2	7	9
Σύν. Ιδ.Σχ	831	357	1188
Γεν.Σύνολο	4233	1131	5364
Βαρβ. Σχ			18
Περ.Σχ.			
Θεσ/νίκης			-
Σύνολο			5382

¹⁵⁷⁷ Πράξη 85, ό.π., σ.135.

9^{ος} : Ίδρυση οκτατάξιαων σχολείων Μ.Ε., σύμφωνα με τον Α.Ν.770/1937

	Πίνακας 7, ¹⁵⁷⁸ Ίδρυση σχολείων Μ. Ε., σύμφωνα με Α.Ν.770/1937, Πράξη 2, 10 Αυγούστου 1937	Αριθμός Σχολείων
Α	8/τάξια Γυμνάσια αρρένων	57
Β	Πρακτικά Γυμνάσια	1
Γ	8/τάξια Γυμνάσια θηλέων	15
Δ	8/τάξια Γυμνάσια αρρένων με Πρακτικό τμήμα Λυκείου	20
Ε	8/τάξια Γυμνάσια θηλέων με Πρακτικό τμήμα Λυκείου	1
ΣΤ	8/τάξια Γυμνάσια αρρένων με Εμπορικό τμήμα	11
Ζ	8/τάξια Γυμνάσια θηλέων με Εμπορικό τμήμα	6
Η	8/τάξια Γυμνάσια αρρένων με Εμπορικό τμήμα και Πρακτικό Λύκειο	7
Θ	5/τάξια Αστικά Σχολεία αρρένων	106
Ι	5/τάξια Αστικά Σχολεία θηλέων	43
ΙΑ	Κατώτεροι κύκλοι Γυμνασίων από 5 τάξεις	50
Σύν.	Γυμν. και Λυκ.	168
Σύν.	Αστικά Σχολεία	149

10^{ος} : Καθορισμός κατευθύνσεων αστικών σχολείων

Πίνακας 9^{ος} - Καθορισμός Κατευθύνσεων αστικών σχολείων¹⁵⁷⁹

Εκπ. Περιφ.	Εμπορικής	Γεωργικής	Οικοκυρικής	Βιοτεχνικής	Γεν. σύν.
Α΄	2	3	1		
Β΄	2	4	-		
Γ΄	2	7		1	
Δ΄	6	8			
Ε΄	1	6			
ΣΤ΄	2	6			
Ζ΄	-	4			
Η΄	2	3			
Θ΄	-	12			
Ι΄	5	8			
ΙΑ΄	2	4			
ΙΒ΄	3	9		1	
ΙΓ΄	1	-		1	
ΙΔ΄	3	5			
ΙΕ΄	1	5			
ΙΣΤ΄	5	8			
Σύν.	37	92	1	3	133

¹⁵⁷⁸ Πράξη 2, 10 Αυγούστου 1937, σσ.5-11.

¹⁵⁷⁹ Πράξη 128, 19 Ιουλίου 1940,σ. 196-202.

11^{ος} Ίδρυση εξατάξιων σχολείων Ν.Τ.-είδος ιδρυομένου σχολείου Μ.Ε.σύμφωνα με τον Α.Ν.1849/1939

Πίνακας 8¹⁵⁸⁰ Πράξη 116, 23 Αυγούστου 1939 (Α.Ν. 1849/1939)

ΝΟΜΟΙ	Είδος ιδρυομένου Σχολείου Μέσης Εκπαιδευσεως			Σύν.
	6/τάξια Γυμν/σια Άρρενες	Θήλεις	Αστικά Σχολ	
Αχαΐας και Ήλιδας	10	5	5	15
Δράμας	2	1	3	6
Έβρου	10	4	2	16
Εύβοιας	5	1	6	12
Ζακύνθου	1			1
Ηρακλείου	3	2	1	6
Θεσ/νίκης	11	4	4	19
Αιτωλίας κ Ακαρν	5	1	7	13
Αργολίδας κ Κορίνθ	1	1	2	4
Ατ/κής -Βοιωτ.	32	13	8(2 θηλ.)	53
Ν.Μεσσηνίας	10	3	8	21
Ν. Πέλλης	1	1	3	5
Ν. Πρεβέζης	2		3	3
Ν. Ρεθύμνης	2	1	1	4
Ν. Ροδόπης	2	2	1	5
Ν. Σάμου	3	1	2	6
Ν. Σερρών	3	1	3	7
Ν. Τρικάλων	4	2	5	11
Ν. Φθιώτιδας και Φωκίδος	7	1	4	12
Ν. Φλωρίνης	2	2	1	5
Ν. Χαλκιδικής	3		1	4
Ν. Χανίων	4	1		5
Ν. Χίου	2	1		3
Ν. Λαρίσης	6	2	8	16
Ν. Λασιθίου	5	-	-	5
Ν. Λέσβου	4	1	4	9
Ν. Ιωαννίνων	4	1	8	13
Ν. Καβάλας	2	1	4	7
Ν. Κέρκυρας	2	1	2	5
Ν. Κοζάνης	5	1	3	9
Ν. Κυκλάδων	4	1	4	9
Ν. Λακωνίας	4	2	5	11
Ν. Κεφαλληνίας	3	1	4	8
Σύνολα	217		110	327

¹⁵⁸⁰ Πράξη 116, 23 Αυγούστου 1939, σ. 156-167.

12^{ος}: Αριθμός σχολείων και είδος αυτών

Γενική έκθεση «περί της καταστάσεως της Μέσης Εκπαιδεύσεως κατά το σχολικόν έτος 1939-1940»¹⁵⁸¹

- 33 -

809 Πίναξ εμφαινών τον αριθμόν των σχολείων τό είδος αυτών

δ.	Είδη σχολείων					Σύνολον	Έχοντα σχολικὴν Βιβλιοθήκην
	γυμνάσια παλ. τύπ.	Γυμνασ. ν. τ.	Πρακτικά Λύκεια	Έμπορ. Σχολαί	΄Αστικά σχολεία		
	16			2	4	22	13
	14	8	1	--	6	29	22
					11		
9	14		1	2	11 & ήμιγ. 54		
13	16		2	1*	π. τ. 9 & 2' Αν. Παρθ. I ή- 45 μιγ. & II- ερ. Σχ.		--
11	13		1	1	8 & 3 ήμιγ. 38 & 1' Αν. Παρθ.		13
7	9		--	--	4	20	7
15	14		3	2	5 & 3 Αν. Παρθ. & I ήμιγ.	43	43
13	17		I	I	13 & 9 ήμιγ.	54	20
7	10		I	I	13 & 9 "	41	19
	20		I	2	6	29	19
	11		I	2	13 & 10 ήμ.	37	24
16	19		2	1	I	39	20
II	16			1	7 ήμιγ. 8 ερ. σχ.	44	24
6	9			1	7 & 4 ήμιγ.	27	11
19	14		1	2 & 12 & 19 ήμ. I πρακτ.		58	10
ερ. Π.	--	--	--	--	--	--	--
παιδ.	88	--	--	--	--	--	--
επακ.	--	--	--	--	--	--	46
ερ. Π.	--	--	--	--	--	--	--
Σύνολον	141	138	159	15	19 & I Πρακτ.	201	291
					Σύνολον	580	

¹⁵⁸¹ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 141.

-Δ. Στατιστικόν Πρωτοβάθμιας

Πίναξ ἐμφαίνων τοὺς ἐγγραφέντας, ἐξετασθέντας καὶ προαχθέντας μαθητάς

ἔτος	ἐγγραφέντες			ἐξετασθέντες			προαχθέντες		
	ἄρρενες	θήλειες	Σύνολον	ἄρρεν.	θήλειες	Σύνολον	ἄρρεν.	θήλειες	Σύνολον
7.110	5.314	12.424	6.312	5.082	11.394	3.806	3.834	7.440	
7160	3857	11017	6751	3679	10430	4434	2698	7132	
4780	1441	6022							
5717	2235	7952	5386	2150	7536	3575	1751	5326	
7779	4822	12591							
3829	1738	5567	3690	1662	5351	2431	1320	3751	
2849	1805	4654	2668	1732	4400	1628	1260	2888	
5061	2456	7517	4727	2058	6785	2706	1473	4179	
6057	1885	7940	5607	1772	3379	3660	1331	4991	
5075	1540	6615	4607	1478	6085	2945	1181	4126	
6128	2325	8453	5754	2213	7967	3704	1647	5351	
3544	1435	4979	3301	1380	4681	2325	991	3316	
8577	6454	15031	7979	6134	14113	4643	4555	9198	
4481	1989	6470	4431	1974	6405	3080	1284	4334	
2779	1715	4494	2630	1629	4259	1646	1161	2807	
4547	2130	6677	4477	2066	6503	2816	1527	4343	

- 27 -

ἔτος	ἐγγραφέντες			ἐξετασθέντες			προαχθέντες		
	ἄρρενες	θήλειες	Σύνολον	ἄρρενες	θήλειες	Σύνολον	ἄρρεν.	θήλειες	Σύνολον
5549	4000	9549	5028	3689	8717	3670	3078	6748	
240	--	240	238	--	238	227	--	227	
--	113	113	--	108	108	--	73	73	
628	--	628	625	--	625	612	--	612	
210	--	210	209	--	209	209	--	209	
92100	47254	139143	74380	38897	115185	48187	28964	77051	

¹⁵⁸² Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 134.

Αριθμ. Σχολείων	Αριθμ. διδασκόντων	Αριθμ. βιβλίων διὰ τῶν μαθητῶν	Ἐχοντα ἐργαστήρια	
			Φυσικῆς	Βιολογίας
997	3741		8	4 ἄνεπαρκῶς ἐφοδιασμένα πάντων σχεδόν τῶν σχολείων " "
803	1424		8	
	--			
3700	2650		3	-- ἄνεπαρκῶς
1680	1044		1	I
8809	6251		12	4 ἄνεπαρκῆς πλουτισμός
3078	2090		7	
4512	33754		32	Κατὰ τὸ πλεῖστον λίαν ἄνεπαρκῆ*
3887	4437		15	Τὰ 8 ἐπαρκῆ
2894	3657		14	Μετὸν 3 ἐπαρκῆ
6307	3217		14	Τὰ 7 ἐπαρκῆ
2742	2325		6	Τὰ 2 ἐπαρκῆ
2127	2428		4	2 Τὰ 2 τῆς Φυσικῆς ἄνεπαρκῆ
--	--			
902	637			Παρασκευάζονται ἐκεῖ
15365	17112		15	ἐπαρκῆ
--	--		--	
--	--		--	
11	26967	28	111	11

¹⁵⁸³ Πράξι 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 142.

15^{ος} : «εμφαίνων τον αριθμόν των λαβόντων αδείας» ¹⁵⁸⁴

Πίναξ εμφαίνων τόν αριθμόν τῶν λαβόντων αδείας

Αριθ. λαβόντων αδείας	Σύνολον ἡμερῶν αδείας	Ἄδειαι ἔνεκεν κυτ' Ἐπικρατέστε- ραι αἰτίαι	Ἄδειαι ἔνεκεν ἰσχύος & τοκετοῦ	Ἄδειαι ἔνεκεν ἰσχύος & τοκετοῦ	Ἄδειαι ἔνεκεν ἰσχύος & τοκετοῦ	Ἄδειαι ἔνεκεν ἰσχύος & τοκετοῦ	Ἄδειαι ἔνεκεν ἰσχύος & τοκετοῦ	Ἄδειαι ἔνεκεν ἰσχύος & τοκετοῦ
ἄρρενες	θῆλεις	Σύνολον	εἰς ἄρρε- νας	εἰς θῆλεις	ἄρρενες	θῆλεις	ἄρρενες	θῆλεις
16	25	60	1349	556	1905	3	340	Γρέππη,
79	29	108	2315	971	3286	6	408	
84	11	65	721	223	944	1	160	έλονοσία,
		83			2930			
86	24	60	1648	149	1797	3	170	
88	5	43	637	58	695	2	150	καί
87	26	93	1437	1049	2485	3	193	πνευμονι-
84	13	127	2254	179	1433	3	360	καί
81	10	61	779	224	1003	5	480	
85	24	139	2543	652	3195	3		
46	7	53	1701	165	1866	2	96	παθήσεις
84	28	82	1589	1094	2683	4	420	
88	10	78	1210	208	1418	2	240	
84	8	22	285	232	517	2		
81	11	42	335	223	558	3	--	
83		3	77		77			
88	6	14			360	2	--	
813	237	1133	17880	5982	27152	44	3017	

¹⁵⁸⁴ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 136.

16^{ος} : «Πίναξ εμφάνων τον αριθμόν των τιμωρηθέντων εκπαιδευτικών λειτουργών»¹⁵⁸⁵

4ος Πίναξ εμφάνων τον αριθμόν των τιμωρηθέντων εκπαιδευτικών λειτουργών

Εξουσιοδ. περιφέρειαι	Αριθμός
Α'	23
Β'	13
Γ'	--
Δ'	19
Ε'	--
ΣΤ'	8
Ζ	13
Η	20
Θ'	12
Ι'	15
ΙΑ'	10
ΙΒ'	9
ΙΓ'	3
ΙΔ'	--
ΙΕ'	3
ΙΣΤ'	21
Παιδαγ. Σχολ. Παν. Αθηνών	--
Ιδιωτ. σχολείων	37
	<hr/>
	206
Βαρβάκειος Σχολή	
Παιδαγ. σχ. Παν. Θεσ/νίκης	

¹⁵⁸⁵ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 137.

17^{ος} : «Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν ημερών περιόδου του επιθεωρητού κλπ.»¹⁵⁸⁶

+ 50-

Πίναξ εμφανίων τον αριθμόν ημερών περιόδου του
επιθεωρητού κλπ.

αριθμός δι' οίονδήποτε σκοπόν	ημερών περιόδου επιθεωρήθ σιν	αριθμός επί- θεωρηθέντων αχολείων	αριθ. επίθεωρή- θέντων εκπ. λειτουργών	αριθμός οδδό- λων επίθεωρη- θέντων εκπ. λειτουργών
5	4	11	15	
2	14	15	41	160
--	--	--	--	--
86	62	22	40	190
--	--	--	--	--
70	62	23	100	87
70	65	26	205	49
30	17	3	15	164
77	54	18	74	184
130	125	21	95	18
129	61	13	44	--
31	29	8	32	159
--	--	20	15	
59	51	13	72	161
--	--	--	--	--
90	85	21	88	86
--	--	9	--	--
140	--	79	72	1116
819	629	302	898	2374

¹⁵⁸⁶ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 138.

18^{ος} : «Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόν των διεξαχθεισών ανακρίσεων κλπ.»¹⁵⁸⁷

7ος Πίναξ εμφαίνων τον αριθμόν των διεξαχθεισών ανακρίσεων κλπ.				
Α. Αριθμός ανακρίσεων Κατά λει- τουρῶν	Κατά σχολ. ἐπιτροπῶν	Αὐτεπαγγέλ- τως	ἀριθμὸς	Κατὰ διαταγὴν
				Προϊσταμένη ἀρχὴ ἢ ὁποία ἐξέδωκε τὴν διαταγὴν
34	--	16	18	Σεβμ. Ἰκουγ. θρησκ. & Ἐθν. Παιδ.
13	--	3	10	
--	--	--	--	----
17	--	13	4	Ἰκουργεῖον θρησκευμάτων
--	--	--	--	----
16	---	5	11	Ἰκ. θρησκ. & Νομαρχία Κοζάνης
4	--	2	2	" θρησκευμάτων
7	--	3	5	" "
9	--	4	5	" " Νομαρχ. Λακωνίας
5	--	3	2	" θρησκευμάτων
11	--	3	8	" " & Νομαρχία Ἀχαΐας καὶ Αἰτωλοακαρνανίας
6	--	2	4	Ἰκ. θρησκ. & Γεν. Διοικ. Ἠπείρου
6	--	2	4	" "
4	--	--	--	" θρησκ. & Νομαρχίας Αἰτωλο- ακαρνανίας
1	--	--	1	Ἰκ. θρησκευμάτων
12	--	5	7	" "
Ρ. Σχ. 1	--	--	--	" "
Βακ. 1	--	--	--	-- --
Πρωτ. Σχ. 58	--	50	8	" "
Ρ. Σχ. 800	--	--	--	-- --
204		111	88	

¹⁵⁸⁷ Πράξη 85, 2 Αυγούστου 1941, σ. 140.

19^{ος} : Σχέδιον Β.Δ. «περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των τριών κατώτερων τάξεων των αστικών σχολείων»¹⁵⁸⁸

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟΝ ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ			
Μαθήματα	Τάξις Α'	Τάξις Β'	Τάξις Γ'
1 Θρησκευτικά	2	2	2
2) Αρχαία	-	4	4
α) Νέα	6	4	4
3 Γαλλική γλώσσα	3	2	2
4 Ίστορία	2	2	2
5 Αριθμητική Γεωμετρία	3	3	3
6 Φυσιγνωστικά	3	3	3
7 Γεωγραφία	2	2	2
8 Καλλιγραφία Ίχνογρ.	2	2	2
9 Χειροτεχνία	3	3	3
10 Ψθική	2	2	2
11 Γυμναστική	3	3	3
	<u>31</u>	<u>32</u>	<u>32</u>

Παρατηρήσεις: 1. Το εβδομαδιαίον ωρολογίον προγράμμα δέον νά κανονίζεται ούτως, ώστε νά μένωσι δύο το-
 λμήστον ελευθέρη ἀπογεύματα καθ' ἑβδομάδα διά τήν
 προαιρετικήν ἐργασίαν τῶν μαθητῶν ἐν τῇ σχολείῳ ἢ
 ἐν τῇ οἰκίῳ, διά διδακτικούς περιπάτους καί διά τῆ
 ἀνάπτυξιν τῆς γυμναστικῆς, Γεωπονικῆς, Καλλιτεχνι-
 κῆς καὶ τῆς Σχολικῆς ἐν γένει ζωῆς.

2. Μετ' ἀπόφασιν τοῦ Συλλόγου τῶν Διδασκόντων, ἴ-
 δυνατόν ἡ καθημερινή υποχρεωτική ἐν τῇ σχολείῳ ἐρ-
 γασία νά περιορισθῇ εἰς τὰς πρωτῆς ὥρας, τῶν ἀπο-
 γευμάτων ἀπτεμένων ἐλευθέρων διά τὰς ἐν τῇ προη-
 γουμένη παρατηρήσει ἀναφερομένους σκοποῦς. Ἡ κλήρη
 ἀργίας τῶν ἀπογευμάτων τούτων, ἐξαρτωμένη κατ' ἄ-
 κριβ ἀπὸ τῆς συνθήκης καὶ τὰ μέσα ἐκάστου σχολεί-
 ου, ἐπιφέρει εἰς τήν ἀπόφασιν τοῦ Συλλόγου.

¹⁵⁸⁸ Πράξι 6, 20 Αυγούστου 1937, σ. 55.

20^{ος} : Σχέδιον Β.Δ. «περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των τριών κατώτερων τάξεων των Γυμνασίων και των Πρακτικών Λυκείων»¹⁵⁸⁹

Εβδομαδιαῖον Ὁρολόγιον Πρόγραμμα.

Μαθήματα.	Τάξεις Α'	Τάξεις Β'	Τάξεις Γ'
1 Θρησκευτικά	2	2	2
Λῶσσα) α) Νέα	10-3	3	3
β) Ἀρχαία	7	8	7
3 Γαλλικὴ Γλῶσσα	-	-	3
4 Ἱστορία	2	2	2
5 Ἀριθμητικὴ Γεωμετρία	3	3	3
6 Φυσιογνωστικά	3	3	3
7 Γεωγραφία	2	2	2
8 Καλλιγραφ. - Ἰχνογρ.	2	2	2
9 Χειροτεχνία	3	2	2
10 Ὄδική	2	2	1
11 Γυμναστικὴ	3	3	3
	32.	32.	33.

Παρατηρήσεις: 1. Τὸ εβδομαδιαῖον Ὁρολόγιον πρόγραμμα ὅσον νῦν κανονίζεται οὕτως, ὥστε νὰ μένῃσι δύο ἐλευθεραῖα μαθήματα καθ' ἑβδομάδα διὰ τὴν προαιρετικὴν ἐργασίαν τῶν μαθητῶν ἐν τῇ σχολεῷ ἢ ἐν τῷ οἴκῳ, διὰ διδακτικῶς περιπάτους καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γυμναστικῆς, Γεωπονικῆς, Καλλιτεχνικῆς καὶ τῆς Ἐσχολικῆς ἐν γένει ζωῆς.

¹⁵⁸⁹ Πράξις 10, 1 Σεπτεμβρίου 1937, σ. 98-99. Πρόκειται για τα 8/τάξια Γυμνάσια.

21^{ος} : Σχέδιον Β.Δ. «περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των εν τοις εξαταξίσις Γυμνασίσις διδασκομένων μαθημάτων»¹⁵⁹⁰

Ωρολόγιον Πρόγραμμα των εξαταξίων Γυμνασίων.						
Α Θ Η Μ Α Τ Α	Τ Α Ξ Ε Ι Σ					
	Α!	Β!	Γ!	Δ!	Ε!	Στ!
	Ώραι καθ' ἑβδομάδα					
Θρησκευτικά	2	2	2	2	2	2
* Αρχαῖα Ἑλληνικά	-	8	8	8	9	9
Νέα Ἑλληνικά	8	5	5	5	5	5
Λατινικά	-	-	-	5	5	5
Γαλλικά	-	-	5	5	5	2
Ἱστορία	2	2	2	2	2	2
* Ἀγωγή τοῦ πολιτικοῦ	-	-	-	-	-	1.
Μαθηματικά καὶ Κοσμογραφία	5	5	5	5	5	4
9) Φυσικὴ καὶ Χημεία	3	-	-	-	4	4
10) Φυσικὴ καὶ Ἱστορ.	-	5	5	5	-	4
11) Γεωγραφία	2	2	2	2	-	-
12) Φιλοσοφικά	-	-	-	-	-	2.
13) Καλλιγραφία καὶ Ἰχθυογραφία	2	2	2	1	1	-
14) Χειροτεχνία	2	2	2	2	2	-
15) Φύσικὴ	3	2	1	1	1	1
16) Γυμναστικὴ	5	5	5	5	5	5
	30	52	54	56	56	56.
Διὰ τὰ Γυμνάσια τῶν θηλέων						
προσέτι:						
17) Οἰκιακὰ ἔργα καὶ οἰκονομικὴ οἰκονομία.	2	2	2	2	2	1

¹⁵⁹⁰ Πράξη 125, 5 Σεπτεμβρίου 1939, σ. 263. Με βάση τον Α.Ν. 1849/1939 «περί των Σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης».

22^{ος} : Σχέδιον Β.Δ. «περί του Αναλυτικού και του Ωρολογίου Προγράμματος των εν τοις Αστικοις Σχολείοις διδασκομένων γενικών μαθημάτων»¹⁵⁹¹

9. Γυμναστική .
=====

Τάξις Α΄ Ώραι 3.

Γυμναστική κατὰ τὴν οἰκίαν Ἀναλυτικὸν Πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου.

Σχολικὴ Ἀγωνιστικὴ, Παιδική, καὶ ἰδίως αἱ ἐθνικαὶ Κολύμβησις, ἔπει εἶναι δυνατόν. Ἐθνικαὶ χοροί.

=====

Τάξις Β΄ Ώραι 3.

Γυμναστικὴ κ.τ.λ., ὡς ἐν τῇ Α΄ τάξει.

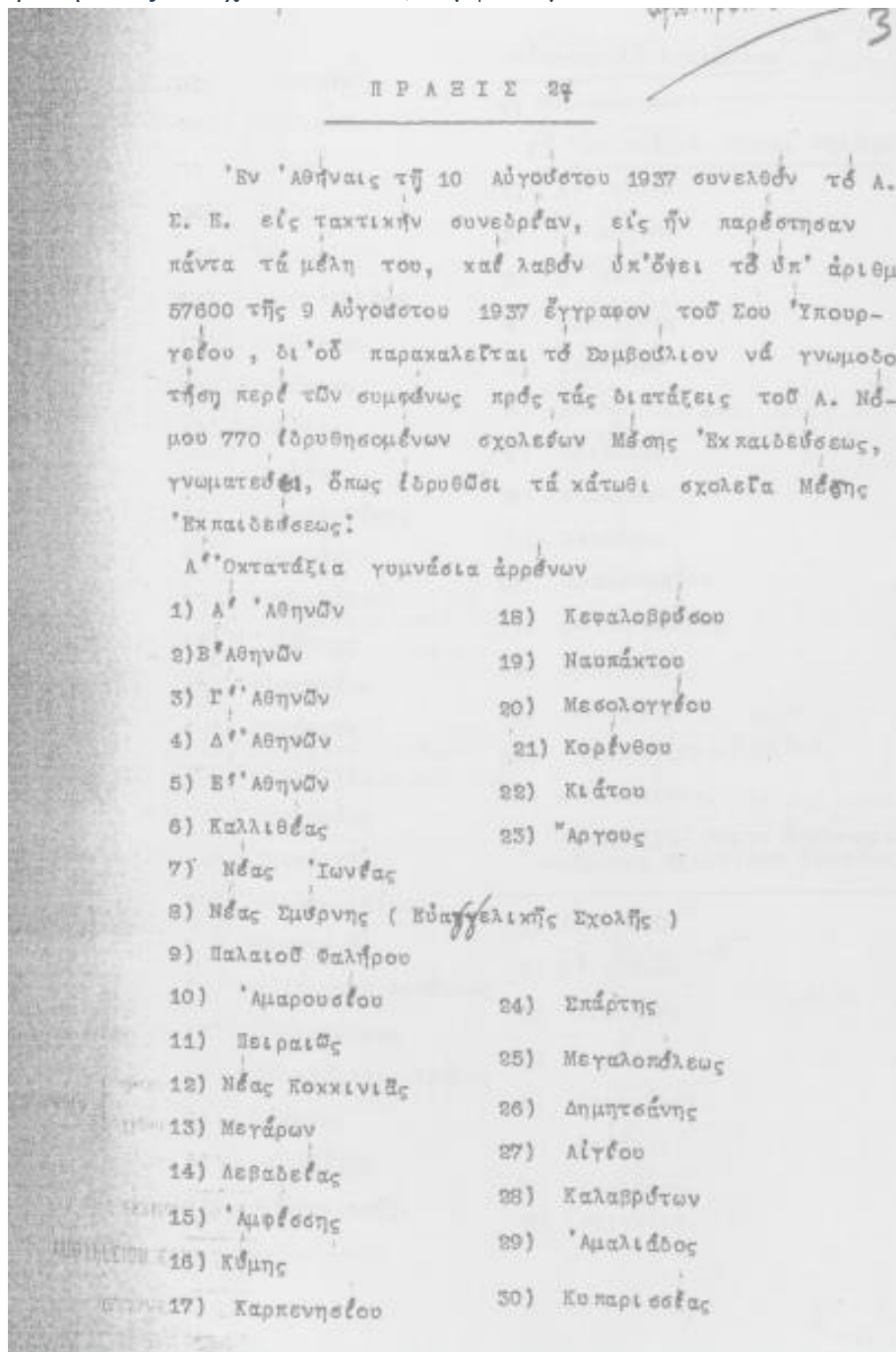
=====

Τάξις Γ΄ Ώραι 3.

Γυμναστικὴ κ.τ.λ. ὡς ἐν ταῖς προηγουμέναις τάξεσι.

	Α΄	Β΄	Γ΄
1. Θρησκευτικὴ	2	2	2
2. Νέα Ἑλληνικὴ	3	4	4
3. Γαλλικὴ γλῶσσα	4	3	2
4. Ἱστορίαν καὶ Π. Ἀγωγή	3	3	3
5. Πρακ. Ἀριθμ. καὶ Γεωμετρ. α.	4	3	3
6. Φυσικὴ καὶ Ἀσκήσις	3	2	2
7. Φυσικὴ Ἱστορίαν	3	2	2
8. Ἠθικὴ	2	2	1
9. Γυμναστικὴ	3	3	3
	-----	-----	-----
	32	24	25.

¹⁵⁹¹ Πράξις 127, 7 Σεπτεμβρίου 1939, σ. 283.

¹⁵⁹² Πράξη 2, 10 Αυγούστου 1937, σ. 5.

	Β' Πρακτικά Γυμνάσια.
31) Φιλιππῶν	1) Ευλοκάστρου
32) Μελιγαλή	Γ' Ὀκτατάξια Γυμν. Θηλέων
33) Πύλου	1) Α' Ἀθηνῶν
34) Νάξου	2) Β' Ἀθηνῶν
35) Χέου	3) Γ' Ἀθηνῶν
36) Ἀργοστολείου	4) Καλλιθέας
37) Δηξουρβίου	5) Χαλκίδος
38) Ζακύνθου	6) Βόλου
39) Λευκάδος	7) Τρικάλων
40) Πιερίας	8) Καλαμών
41) Θεσσαλονίκης	9) Κερκύρας
42) Βερροίας	10) Ἀργοστολείου
43) Πολυγύρου	11) Θεσσαλονίκης
44) Ἐδέσσης	12) Ελωρίνης
45) Τσοτύλου	13) Κομοτηνῆς
46) Γρεβενῶν	14) Ἡρακλείου - Κρήτης.
47) Σιατίσσης	15) Ἰωαννίνων.
48) Καστορίας	Δ' Ὀκτατάξια Γυμν. Ἀθηνῶν μετὰ
49) Σοντιχῆς	τμήματος Πρακτικῆς Δύσεως.
50) Διδυμοτείχου	1) Α' Ἀθηνῶν
51) Κομοτινῆς	2) Β' Ἀθηνῶν
52) Ἀλεξανδρουπόλεως	3) Πειραιῶς
53) Ἱεραπέτρας	4) Λαμίας
54) Νεαπόλεως - Κρήτης	5) Τρικάλων
55) Ἄρτης	6) Λαρίσης
56) Πρεβέζης	7) Καρδίτσας
57) Πωγωνιανῆς.	8) Ἀγρινίου.

¹⁵⁹³ Πράξη 2, ὁ.π., σ.6.

9) Ναυπλίου	Ζ' Οκτατάξια Γυμ. θηλ. 3 ^ο μετά Εμπορικού τμήματος.
10) Τριπολιέως	1) Α' Αθηνών
11) Πατρών	2) Β' Αθηνών
12) Πύργου	3) Α' Πειραιώς
13) Α' Θεσ/νίκης	4) Πατρών
14) Β' Θεσ/νίκης	5) Θεσσαλονίκης
15) Σερρών	6) Ξάνθων
16) Δράμης	Η' Οκτατάξια Γυμν. άρρ. μετά τμημάτων Εμπορικού Εμπορικού και Πρακτικού Λυκείου.
17) Φλωρίνης	1) Χαλκίδος
18) Μοτιλλήνης	2) Βόλου
19) Ρεθύμνης	3) Καλαμών
20) Ίωαννίνων	4) Κερκiras
Ε' Οκτατάξια Γυμν. θηλ. μετά τμήματος Πραχ. Λυκείου.	5) Καβάλλας
1) Α' Αθηνών	6) Ηρακλείου - Κρήτης
ΚΤ' Οκτατάξια Γυμν. άρρ. μετά Εμπορικού τμήματος.	7) Χανθων
1) Α' Αθηνών	Θ' Πεντατάξια Αστικά Σχολ. ά
2) Β' Αθηνών	1) Αθηνών
3) Α' Πειραιώς	2) Πειραιώς
4) Β' Πειραιώς	3) Έλευσίνας
5) Πατρών	4) Έρυθρών - Μεγαρέδος
6) Γυθείου	5) Αίγινης
7) Σέρρου	6) Έρημοκάστρου
8) Σάμου	7) Ατακάντης
9) Θεσσαλονίκης	8) Μακρακώμης
10) Κοζάνης	9) Λιθωρίκτου
11) Ξάνθης.	10) Γαλαξειδίου

¹⁵⁹⁴ στο ίδιο.

4. 6

11) Εύκαλβου	41) Καρδαμύλης
12) Κιτιόνης	42) Νεαπόλεως (Βοιτών)
13) Λιτώλικου	43) Πλάτης
14) Γεβαλιού	44) Ποταμιού (Κυθήρων)
15) Άστεαχού	45) Άνδροῦσης
16) Άργαλαστής	46) Άρφαρών
17) Δομοκού	47) Δεσπολιτσίου
18) Άγυιῆς	48) Κορώνης
19) Τυρνάβου	49) Μερόλης
20) Φαρσάλων	50) Ζαχάρως
21) Μουζακίου	51) Ψάρι
22) Μεσσηνικήλα	52) Άλιβερίου
23) Σοφάδων	53) Λέμνης
24) Άελασσώνος	54) Καρύστου
25) Λουτρακίου	55) Σκιάθου
26) Βραχατίου	56) Σκύρου
27) Βέλλου	57) Άνδρου
28) Άκταίου (Δερβενίου)	58) Άμοργού
29) Σοκωτού	59) Θήρας
30) Λεχαινών	60) Πάρου
31) Γαστούνης	61) Χαλκί-Τραγαίας -Νάξου
32) Άρχαίας Όλυμπίας	62) Κάστρου Αθήμων
33) Κρανιδίου	63) Πλωμαρίου
34) Άστρους	64) Άγιάσσου
35) Λεβιδίου	65) Πακιάδου (Λέσβου)
36) Λεονταρίου	66) Πολυχνήτου
37) Τροπαίων	67) Μαραθοκάμπου
38) Βοτάνης	68) Καρλοβάσου (Σάμου)
39) Μολάων	69) Εύδηλου (Ίκαρίας)
40) Καστανιῆς	70) Λευκίμης (Κερκύρας)

¹⁵⁹⁵ στο ίδιο.

71) Παξῶν	101) Δολιανῶν Ἡκεῖρου
72) Κεραμειῶν	102) Κονίτσης
73) Αἰγιαλοῦ-Σάμης	103) Μετσόβου
74) Μεσοβουνίων	104) Φιλιππῶν
75) Ἰθάκης	105) Θεσπρωτικοῦ
76) Θεο/νέκης	106) Πάργας.
77) Λαγκαδῆ	1. Πεντάταξια Ἄστικά σχολ.
78) Κιλκίς	θηλάων.
79) Ναούσης	1) Α' Ἀθηνῶν
80) Ἄρναίας	2) Β' Ἀθηνῶν
81) Γενιτεῶν	3) Α' Πειραιῶς
82) Ἰορδαίας	4) Β' Πειραιῶς
83) Εερβίων	5) Ἀμαρουσίου
84) Ἐδέσσης	6) Λαμίας
85) Παιονίας	7) Ἀμφίσης
86) Προσωπιάνης	8) Λαρθήσης
87) Ροδολεβίων	9) Τρικάλων
88) Ἀλιστράτης	10) Καρδίτσης
89) Παγκαίου	11) Ἀγρινίου
90) Σουφλίου	12) Μεσολογγίου
91) Ὀρεστιάδος	13) Κορυνθίου
92) Σαμοθράκης	14) Ἄργους
93) Ἄνω Βιάννου	15) Ναυπλίου
94) Πανδρόμου	16) Ἐκάτης
95) Ἄγ. Νικολάου Λασηθίου	17) Αἰγίου
96) Καστελλίου Κισσάμου	18) Ἀμαλιδαίου
97) Καστελλίου Πεδιάδος	19) Πύργου
98) Βησσάνης	20) Κυπαρισσίας
99) Δελβινακίου	21) Νάξου
100) Ζέτης	

¹⁵⁹⁶ στο ίδιο.

22) Σύρου	6) Λαυρείου
23) Σάμου	7) Σαλαμίνος
24) Χίου	8) Κορωπίου
25) Μυτιλήνης	9) Θηβών
26) Ζακύνθου	10) *Αμφικλέας
27) Α' Θεσσαλονίκης	11) Σπερχειάδος
28) Β' Θεσσαλονίκης	12) *Ιστιάδας
29) Βερροίας	13) Κονιστρών
30) Ναυπλίου	14) *Αμμορῶ
31) *Εδέσσης	15) Θαναρίου Καρδίτσας
32) Καστορίας	16) Καλαμκάκας
33) Κοζάνης	17) Τσαριτσαίνης
34) Γρεβενών	18) Προυσοῦ
35) Ξερρών	19) Πλατάνου Ναυπαικτίας
36) Αράκας	20) *Αμφιλοχίας
37) Βάνθης	21) *Αγ. Γεωργίου Νεμέας
38) Καβάλλας	22) Πάρου
39) *Αλεξανδρουπόλεως	23) Κυθήρων
40) Ρεθύμνης	24) Κάτω Κλειτορίας (Μαζετικών)
41) Νεαπόλεως Κρήτης	25) *Ακράτας
42) *Αρτης	26) Πατρών
43) Πρεβέζης.	27) Πελοπίου
ΙΑ *Κριότεροι κηκοί Γυμν ἐκ 5 τάξεων.	28) Κρεσταίνων
1) Α' *Αθηνών	29) *Ανδριτσαίνης
2) Β' *Αθηνών	30) Γαργαλιάνων
3) Γ' *Αθηνών	31) Μεσσηνίας
4) Δ' *Αθηνών	32) *Αρεοπόλεως
5) Πάδας Φιλαδέλφειας	33) Κίττης
	34) Λεωνιδίου

¹⁵⁹⁷ στο ίδιο.

Ίδρυση 8/τάξίων Σχολείων Μ. Ε., σύμφωνα με τον Α.Ν.770/1937¹⁵⁹⁸

- 7.9
- 35) Κοντοβαζαίνης
 - 36) Λαγκαδίων
 - 37) Τεγέας
 - 38) Τήνου
 - 39) Καρδαμύλων Κίου
 - 40) Αγ. Κηρύκου- Ίκαρίας
 - 41) Α' Θεσσαλονίκης
 - 42) Β' Θεσσαλονίκης
 - 43) Νιγρίτης
 - 44) Βάμου
 - 45) Πόμπιας
 - 46) Παλαιοχώρας
 - 47) Εητείας
 - 48) Αγιάωντων
 - 49) Παραμυθίας
 - 50) Ήγουμενίτσας.-

¹⁵⁹⁸ στο ίδιο.

24^{ος} : Ίδρυση 6/τάξιων γυμνασίων και 3/τάξιων αστικών σχολείων 1939¹⁵⁹⁹

Π Ι Ν Α Κ		
των ίδρυθέντων Σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης νέου τύπου, ήτοι δεξαταξίων Γυμνασίων και Αστικών Σχολείων.-		
Πόλις ή Κοινότητα	Είδος ίδρυθέντων Σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης.	
	6/τάξια Γυμνάσια	Αστικά Σχολεία
ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ και Ηλίδος.		
Αίγιον	2 (1άρρ.+ 1 θηλ.)	
Ακράτα	1	
Αιαλιός	2(1+1)	
Πύργος	5(2+1)	
Αρχαία Όλυμπα		1
Πελοπίον		1
Γρασιόνη		1
Λαχαινά		1
Καλάβρυτα	1.	
Αροάνια		1
Πάτραι	6 (4+2)	
ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΚΗΣ		
Δράμα (in Πηλ.)	5 (2+1)	
Δοξάτον		1.
Προαστένη		1
Κάτω Νεοροχόκιον		1

¹⁵⁹⁹ Πράξη 116, 23 Αυγούστου 1939, σ. 157.

Ίδρυση 6/τάξιων γυμνασίων και 3/τάξιων αστικών σχολείων 1939¹⁶⁰⁰

Πόλις ἢ Κοινότητα	Εἶδος ἰδρυομένου Σχολείου Μ. Ἐκπαίδευσης.	
	6/τάξια Γυμνάσια	Ἀστικά Σχολεία
<u>ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ</u>		
Ἀλεξανδρούπολις	2 (1+1)	
Διδυμοτείχων	1	
Ὀρεστιάς	6 (3+3)	1
Επιθεώρηκη	1	1
Βουφλάς	1	
<u>ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ</u>		
Γροισιάς	1	1
Ἀλιβερίου	1	1
Κάρυστος		1
<u>ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ</u>		
Κονίτσει		1
Κύμη	1	1
Μεθύριος		1
Σκόπελος		1
Σκιάθου		1
Χαλκίς	3 (2+1)	
Λέμνη		1
<u>ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ</u>		
Ζάκυνθος	1	
<u>ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ</u>		
Ήρακλειον	1	
Καστέλιον	1	
Ἁράκλειον	3 (2+1)	
Ἄνω Ἀρχάναι		1

¹⁶⁰⁰ στο ίδιο, σ. 158.

Ίδρυση 6/τάξιων γυμνασίων και 3/τάξιων αστικών σχολείων 1939

- 5 -

Πόλις ή Κοινοπολις	Είδος Ίδρυσμένου Σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης	
	6/τάξι Γυμνάσια	Ίστικά σχολεία.
ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ		
Βέροια	2(1+1)	
Νάουσα	1	
Θεσσαλονίκη	9 (6+3)	1
Κιλκίς	1	
Αγκαθές	1	
Γουμένιστα (Παιονία)	1	1
Κατερίνη	1	
Κορινθός	1	1
Λιτόχωρον	1	1
ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ		
Αιτωλική		1
Αστικός		1
Κατσικά		1
Καρπενήσιον	1	
Προύσα		1
Μεσολόγγιον	1	
Αίτωλικόν		1
Γαβαλού		1
Ναΐδακτος	1	
Πλάτανος		1
Αργολίον	2(1+1)	
Θήρον	1	
ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ		
Αργός	2 (1+1)	
Βέλλον		1.

Ίδρυση 6/τάξίων γυμνασίων και 3/τάξίων αστικών σχολείων 1939

Πόλις ή Κοινότητα	Είδος Ίδρυμένου Σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης	
	6/τάξια Γυμνάσια	Άστικά Σχολεία
Άγναντα		1
ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ		
Αίγινα		1
Αθήναι	20 (12+8)	3 (1+2)
Ασπίον		1
Πατραιεύς	8 (5+3)	
Νέα Ίωνία	1	
Νέα Φιλαδέλφεια	1	
Νέα Κοκκινιά	1	
Αμαρύνσιον	2 (1+1)	
Καλλιθέα	2 (1+1)	
Νέα Σμύρνη	1	
Κορωκί	1	
Νέον Ξάληρον	1	
Παλαιόν Ξάληρον	1	
Θήβαι		1
Ερμιόχαστρον	1	
Λεβαδέσια		1
Αρτέχουβα	1	
Μόγαρα	1	
Ελευσίς	1	
Σαλαμίς	1	
Ερμούπολις	1	1
Νόρος	1	
ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ		
Καλάματα	3 (2+1)	

Ίδρυση 6/τάξινων γυμνασίων και 3/τάξινων αστικών σχολείων 1939

Πόλις ή Κομόπολις	Είδος Ίδρυμένου Σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης.	
	6/τάξια Γυμνάσια	Αστικά Σχολεία
"Αγναντά		1
ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ -----		
Αίγινα		1
Αθήναι	20 (12+8)	3 (1+2)
Λαύριον		1
Πατραιεύς	8 (5+3)	
ησα Ίωνία	1	
ησα Φιλαδέλφεια	1	
ησα Κοκκινιά	1	
Αμαρούσιον	2 (1+1)	
Καλλιθέα	2 (1+1)	
ησα Εμύρνη	1	
Κορωπί	1	
ησον Θάληρον	1	
Παλαίον Θάληρον	1	
Θήβαι		1
Ερημοκαστρον		1
Λεβαδέσια	1	
Αράχωβα		1
Μόμφρα	1	
Ελευθεύς	1	
Σαλαμίς	1	
Ερμούπολις		1
Πόρος	1	
ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ -----		
Καλαμάτι	3 (2+1)	

Ίδρυση 6/τάξινων γυμνασίων και 3/τάξινων αστικών σχολείων 1939

Πόλεις ή Κοινοότητες	Επίσης Ίδρυμένου Σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης	
	6/τάξια Γυμνάσια	Αστικά Σχολεία
Αρσινόη		1
Ανδροῦσα		1
Διαβολέτσιον	1	
Μελιγαλέ		1
Μερόπη	1	
Μεσσήνη	1	
Ανδρέτσαινα		1
Ζαχέρω	1	
Εσλινοῦς	1	
Πύλος		1
Κορόνη	1	
Γαργαλιάνοι	2(1+1)	
Κυπαρισσία	2(1+1)	
Φιλιατρά		1
Υάφι		1
Χόρα		
----- ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΗΣ -----		
Αρδέα		1
Γιαννιτσα		1
Κουφάρια		
Ήδεσσα	2 (1+1)	
----- ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ -----		
Λευκάς	1	
Πρέβεζα	1	
Θεσπρωτικών		1
----- ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ -----		
Γάνερμος		1

Ίδρυση 6/τάξίων γυμνασίων και 3/τάξίων αστικών σχολείων 1939

Πλάις "Καμάρους"	Επίσης Ίδρυμένων Σχολείων τύπου "Εκπαιδευτικού"	
	6/τάξια Γυμνάσια	Άστικά Σχολεία
Ίδρυμένων	3. (2+1)	
ΝΟΜΟΣ ΨΑΛΩΠΗΣ		
Καμάρους	2. (1+1)	
Σάνη	2(1+1)	1
Σάπαι	1	
ΝΟΜΟΣ ΣΑΜΟΥ		
Άγιος Κλήρυκος	1	
Ελάτος	2 (2+1)	1
Ασκήν Βαθός	2(1+1)	
Κοσμάκαμος	1	
Καρλόβασι		1
ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ		
Αισράτη	2(1+1)	1
Νέα Ζίχνη	2(1+1)	1
Ίεβολοτόπος	1	
Νιγούτα	2(1+1)	
Σέρραι	1.	
Σιδηρόκαστρον		1
ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΚΛΑΡΩΝ		
Καλαμπάκα	1.	1
Μεγάλος Παλαμίδας	2(1+1)	
Κροδάτσα		1
Φανόρι		1
Κουζάχιον		1
Σοφάδες		1
Μεσηνικόν Τρίκκαλα	5 (2+1)	

Ίδρυση 6/τάξιων γυμνασίων και 3/τάξιων αστικών σχολείων 1939

Πόλις ή Κοινότητα	Είδος Ίδρυμένου Σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης	
	6/τάξια Γυμνάσια	Άστικά Σχολεία
ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΙΑΣ		
Δομοχός		1
Εσπέρειον		1
Αιθωρείον	1	
Άλυσαντα	1	
Αταλάντη	1	
Αμφικτυον	1	
Γαλαξιδίου	3 (2+1)	1
Λαμία		1
Μικραράνη		
Εκκεχειός	1	
ΝΟΜΟΣ ΘΑΚΚΙΑΣ		
Άργος Ορεστικών		1
Καστοριά	2(1+1)	
Φλώρινα	2(1+1)	
ΝΟΜΟΣ ΧΑΚΙΑΣ		
Άρναβα	1	
Παλιόχώρα	1	
Πολύγυρος	1	
Βάλτα		1
ΝΟΜΟΣ ΚΑΝΙΝΩΝ		
Βέλος	1	
Κουφάλιον	1	
Χιτών	3(2+1)	

Ίδρυση 6/τάξιων γυμνασίων και 3/τάξιων αστικών σχολείων 1939¹⁶⁰¹

Πόλις ή Κοινότητα	Ίδρυση 6/τάξιων Γυμνασίων και 3/τάξιων Αστικών Σχολείων	
	6/τάξια Γυμνάσια	Αστικά Σχολεία
ΝΟΜΟΣ ΣΙΟΥ		
Χίος	2 (1+1)	
Καρδίτσα	1	
ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΣΗΣ		
Αγιά		1
Αμυράς	1	
Βάλος	3 (2+1)	
Αργαλαστή		1
Βελεστίον		1
Μηλέαι		1
Ελάσσων		1
Φερράρα	1	
Λάρισα	3 (2+1)	
Αικελόν		1
Υφναβός		1
Φάρσαλα		1
ΝΟΜΟΣ ΛΑΜΙΑΣ		
Ανώ Βιάννος	1	
Ιερικάτρα	1	
Άγιος Νικόλαος	1	
Νεβκόλις	1	
Εγχεΐα	1	
ΝΟΜΟΣ ΛΕΣΒΟΥ		
Κόστρον	1	

¹⁶⁰¹ Πράξη 116, 23 Αυγούστου 1939, σ. 164.

Ίδρυση 6/τάξιων γυμνασίων και 3/τάξιων αστικών σχολείων 1939

- 10 -

ΕΣΛΙΣ ή Κοινότητες	Είδος Ίδρυμένου Σχολείου κλάσης Ήλικιακής Ομάδας	
	6/τάξια Γυμνάσια	Άστικά Σχολεία
Καλλίου		1
Μυτιλήνη	3 (2+1)	
Πολύχυτος		1
Άγιάσος		1
Παπάδος		1
Παλιούριον	1	
ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ =====		
Γιάννινα	8 (1+1)	
Γροβενίτιον		1
Ζίτσα		1
Κόνιτσα		1
Μέτσοβον		1
Παραποδιά	1	
Δελβινάκιον		1
Πυγώνιανη	1	
Βίτσηνη		1
Ήγουμενέτσα	1	
Φιλιάτες		1
Δολιανά		1
ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ =====		
Καλλιμνή		1
Καβάλα	5 (2+1)	
Χρυσούπολις		1
Νεμεισιανή		1
Παγγαίων (Βράβιον)		1

Ίδρυση 6/τάξιων γυμνασίων και 3/τάξιων αστικών σχολείων 1939¹⁶⁰²

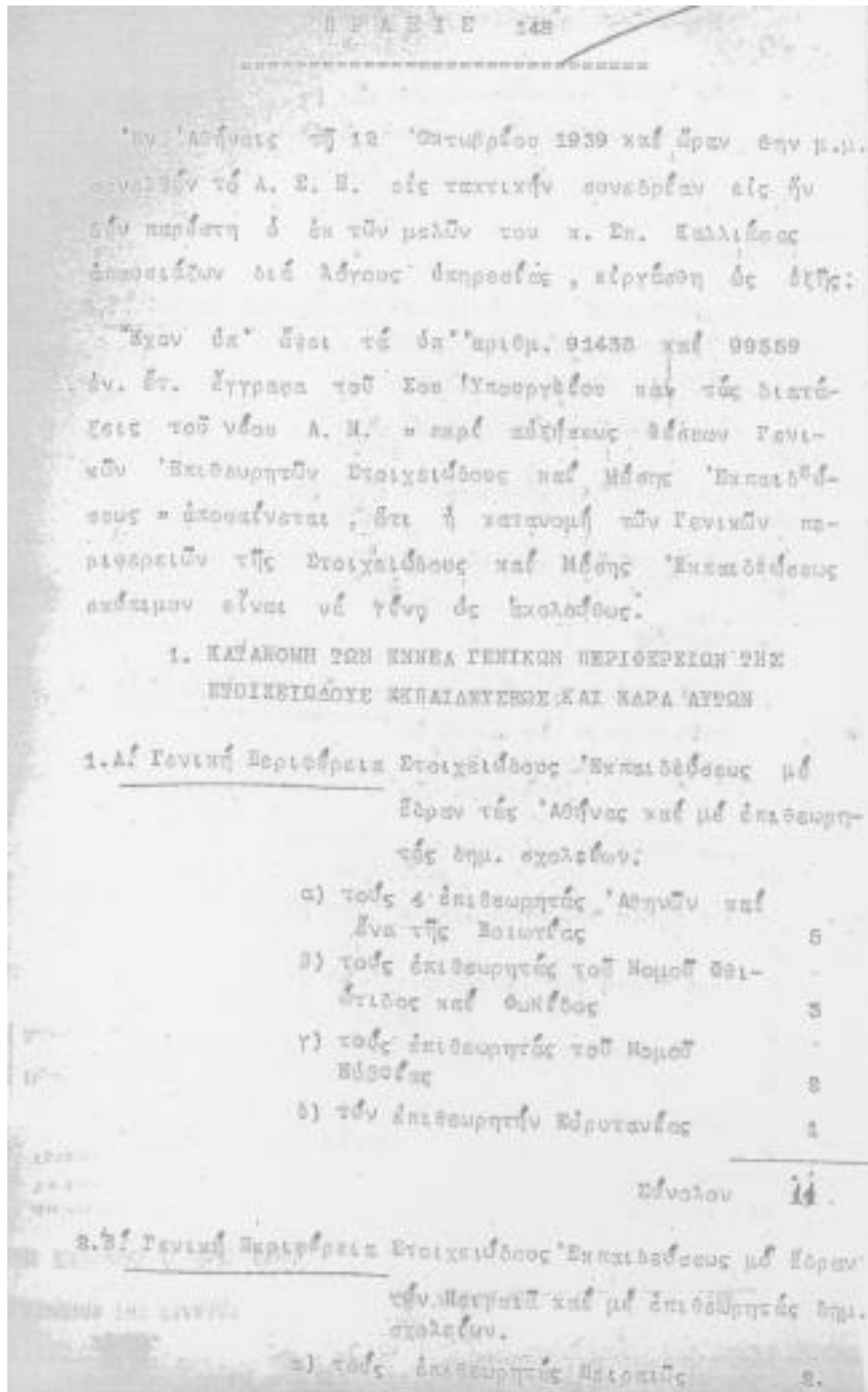
Πόλις ή Κοινοότητα	Επίδομα Ίδρυμένου Σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης	
	6/τάξια Γυμνάσια	Άστικών Σχολείων
ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ		
Κέρκυρα	3 (2+1)	1
Λευκίμη		1
Εύβοια (<i>Παζολί</i>)		
ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ		
Ίθάκη	2 (1+1)	1
Άργασθόλιον	1	
Κερραιός		1
Άντζα Θούλη	1	
Αηλιόβριον		1
Αίγιναίος		1
Μεσορόνεια		
ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ		
Συκιεστά	1	
Τραυθόλιον	1	
Γαβενά	1	
Δασκίτη		1
Πυλαραίοις	1	
Κοζάνη	2 (1+1)	
Βελβενός		1
Εσόβια		1
ΝΟΜΟΣ ΚΥΚΛΑΔΩΝ		
Ανδρος	1	
Αίγιναίος		1
Θήρα		1
Μήδος	1	

¹⁶⁰² Πράξη 116, 23 Αυγούστου 1939, σ. 166.

Ίδρυση 6/τάξιων γυμνασίων και 3/τάξιων αστικών σχολείων 1939

- 18 -

Πόλις ή Κοινότητα	Είδος Ίδρυμένου Σχολείου	
	6/τάξια Γυμνάσια	Αστικών Σχολείων
Πόρος		1
Καλλίερα		1
Πόρος (Περραιφική)	2(1+1)	
Πήλιος	1	
<u>ΝΟΜΟΣ ΑΙΓΑΙΟΥ</u>		
Ερμούπολη	2(1+1)	
Μολάσαι	1	
Σιδάρι	2(1+1)	
Κισσός		1
Κροκεαί		1
Λιβάδικη	1	
Καρδαμύλη		1
Κόττα		1
Πλάτεια		1

¹⁶⁰³ Πράξη 148, 12 Οκτωβρίου 1939, σ. 401.

Κατανομή των 9 Γεν. Περιφερειών Στοιχ. εκπαίδευσης και έδρα αυτών

- 2 -

β) τούς επιθεωρητές του Νομού Κυκλάδων	3
γ) τήν επιθεωρητήν του Νομού Έβρου	1
δ) τήν επιθεωρητήν του Νομού Χίου	1
ε) τούς επιθεωρητές του Νομού Λαζίου	3
	Σύνολον 9
3. Γ' Γενική Περιφέρεια Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως με έδραν τήν Αθήναιον και με επιθε- ωρητές δημοτικών σχολείων.	
α) τούς επιθεωρητές του Νομού Αε- ρίων	4
β) τούς επιθεωρητές του Νομού Τρι- κάλων	3
γ) τούς επιθεωρητές του Νομού Κο- ζάνης	4
	Σύνολον 11
4. Δ' Γενική Περιφέρεια Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως με έδραν τήν Θεσσαλονίκην και με επιθεωρητές δημοτι- κών σχολείων.	
α) τούς επιθεωρητές του Νομού Θεσ- σαλονίκης	5
β) τήν επιθεωρητήν του Νομού Κιλ- κίς	1
γ) τήν επιθεωρητήν του Νομού Χαλ- κιδικής.	1
δ) τούς επιθεωρητές του νομού Πέλλης	3
ε) τούς επιθεωρητές του Νομού Θλω- ρίνης.	4
	Σύνολον 14

ΕΠΙΣΤΡΑΤΗΓΗ ΓΕΝ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

30. 1934

- 5 -

6. Ε. Γενική Περιφέρεια Στοιχειώδους Έκπαιδευσης
 με έδραν την Κομοτηνήν και
 με επιθεωρητές δημοτικών
 σχολείων:

α) τούς επιθεωρητές του Νομού Έρ- ζου.	3
β) τούς επιθεωρητές του Νομού Αρβίτου	3
γ) τούς επιθεωρητές του Νομού Κηφισίας	3
δ) τούς επιθεωρητές του Νομού Σερρών	4
ε) τούς επιθεωρητές του Νομού Έβρου.	3
Σύνολον	16

6. ΣΤ. Γενική Περιφέρεια Στοιχειώδους Έκπαιδευσης
 με έδραν την Χαλκίδα και
 με επιθεωρητές δημοτικών
 σχολείων:

α) τούς επιθεωρητές του Νομού Έρ- κυσίας.	3
β) τούς επιθεωρητές του Νομού Αργολιδοκορινθίας	3
γ) τούς επιθεωρητές του Νομού Αιτωνίας	3
δ) τούς επιθεωρητές του Νομού Μεσσηνίας	3
Σύνολον	12

7. Ζ. Γενική Περιφέρεια Στοιχειώδους Έκπαιδευσης
 με έδραν τής Πύργου και με
 επιθεωρητές δημοτικών σχολείων:

α) τούς επιθεωρητές του Νομού Έρ- κυσίας.	3.
--	----

¹⁶⁰⁴ Πράξη 148, 12 Οκτωβρίου 1939, σ. 403.

Κατανομή των 9 Γεν. Περιφερειών Στοιχ. εκπαίδευσης και έδρα αυτών

- 4 -

β) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς Νομοῦ Ἠλείας	2
γ) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς Νομοῦ Σπαρτίου	1
δ) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς Νομοῦ Κεφαλο- ληνίας	1
ε) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς Νομοῦ Αἰτωλο- ακαρνανίας	5

Σύνολον 9.

θ. Η. Γενική Περιφέρεια Στοιχειώδους Ἐκπαίδευσης

μὲ ἔδραν τὰ Ἰωάννινα καὶ
μὲ ἐπιθεωρητοὺς δημοτικῶν
σχολείων:

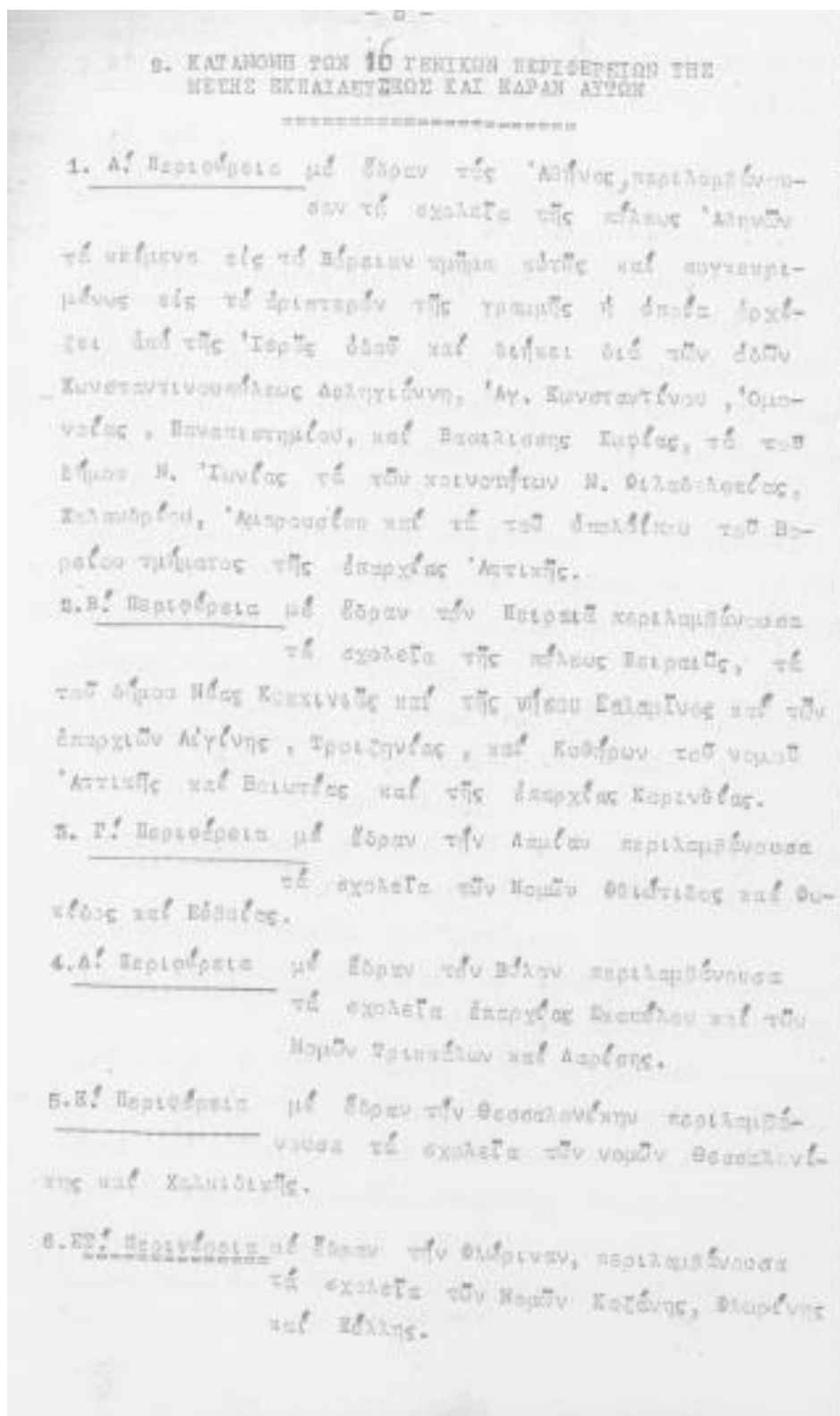
α) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς τοῦ Νομοῦ Ἰ- ωννίων	4
β) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς τοῦ Νομοῦ Πρεβέζης	2
γ) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς τοῦ Νομοῦ Ἄρτης	1
δ) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς τοῦ Νομοῦ Θε- σπρωτίας	2
ε) τὸν ἐπιθεωρητὴν τοῦ Νομοῦ Καρ- πόλας.	1

Σύνολον 10.

καὶ θ. θ. Γενική Περιφέρεια Στοιχειώδους Ἐκπαίδευ-
σεως μὲ ἔδραν τὰ Χανιά
καὶ μὲ ἐπιθεωρητοὺς δημο-
τικῶν σχολείων:

α) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς τοῦ Νομοῦ Χε- νίων	2
β) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς τοῦ Νομοῦ Ῥε- θύμνης	2
γ) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς τοῦ νομοῦ Ἡ- ρακλείου	5
δ) τοὺς ἐπιθεωρητοὺς τοῦ Νομοῦ Λα- σηίου.	2

Σύνολον 9.

¹⁶⁰⁵ Πράξη 148, 12 Οκτωβρίου 1939, σ. 405.

Κατανομή των 16 Γεν. Περιφερειών Μέσης Εκπαίδευσης και έδρα αυτών

- 6 -

7.Α' Περιφέρεια με έδραν τήν Κομοτηνήν, περιλαμβάνουσα
τά σχολεία τῶν Νομῶν Έβρου, Ροδόπης
καί Θράκης.

8.Β' Περιφέρεια με έδραν τήν Κωνιά περιλαμβάνουσα
τά σχολεία τῆς νήσου Κρήτης.

9.Β' Περιφέρεια με έδραν τήν Τρίκαλιν περιλαμβάνουσα
τά σχολεία τοῦ νομοῦ Ἀρκαδίας καί
τῶν ἐπαρχιῶν Λακεδαιμόνος, Ἐπιδαύρου, Διμηρῆς, Γορτίου
καί τῶν κοινοτήτων Ἀρκαδίας καί Ἠλείας τῆς ἐπαρ-
χίας Οὐνύλου τοῦ νομοῦ Λακωνίας καί τῆς Ἐπαρχίας Ἀρ-
γαυλίδος

10.Γ' Περιφέρεια με έδραν τῆς Καλύμιας περιλαμβάνουσα
τά σχολεία τοῦ νομοῦ Μεσσηνίας καί τῆς
ἐπαρχίας Οὐνύλου (κλήν τῶν κοινοτήτων Ἀρκαδίας καί
Κέρκυρας) τοῦ νομοῦ Λακωνίας.

11. ΓΑ' Περιφέρεια με έδραν τῆς Πάτρας περιλαμβάνουσα
τά σχολεία τῶν νομῶν Ἀχαΐας
καί Ἠλείας.

12.ΙΒ' Περιφέρεια με έδραν τῆς Ἰουάννινα περιλαμβάνουσα
τά σχολεία τῶν νομῶν Ἰουαννίνων,
Προβόλης, Θεσπρωτίας καί Καρπίνους.

13.ΙΓ' Περιφέρεια με έδραν τῆς Ἀθῆνας, περιλαμβάνουσα
τά σχολεία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν καί
κείμενα ἐν τῇ νοτιῇ τμήματι τῆς πόλεως καί συγκεκρι-
μένως δεξιᾷ τῆς γραμμῆς, ἣτις ἄρχεται ἀπὸ τῆς Ἰερῆς
ἐκδοῦ καί διέρχεται διὰ τῶν δαῶν Κωνσταντινουπόλεως, Ἀση-
γιάννη, Ἀγίου Κωνσταντίνου, Ὀμοσφίας, Πανακτιστηρίου καί
Βασιλίσσης Σουλῆς, τῆ τοῦ δήμου Καλλιθέας καί τῶν
κοινοτήτων Η. Ζεφύρου Η. καί Η. Θαλάσσης καί Ὀφειλλοῦ

Κατανομή των 16 Γεν. Περιφερειών Μέσης εκπαίδευσης και έδρα αυτών

- 7 -

τοῦ νοτίου τμήματος τῆς Ἑσάρχειας Ἀττικῆς (πᾶσι τῶν
τοῦ Παιραιῶς καὶ τῶν προσατέλων αὐτοῦ) καὶ τῶν
ἐπαρχιῶν Φερῶν , Λαβαλειῶς καὶ Μαγαλειῶς τοῦ νομοῦ Ἀτ-
τικῆς καὶ Βατωλῆς .

14.ΙΔ. Περιφέρεια μὲ ἔδραν τὴν Μεσσαγγιῶν περιλαμβ-
νομένη τῶν σχολεῖα Λίτωλης καὶ Ἀ-
καρνάντης τοῦ νομοῦ Ἄργους , τοῦ Νομοῦ Κορινθίου καὶ
Σικιωνίου .

15.ΙΕ. Περιφέρεια μὲ ἔδραν τῆς Ἐβρου περιλαμβάνου-
σαν τὰ σχολεῖα τῶν νομῶν Κιλίκης ,
Περρῶν καὶ Καρδίας .

16.ΙΣΤ. Περιφέρεια μὲ ἔδραν Ἐρμούπολιν - ἔδρου περιληπ-
θῆναι τὰ σχολεῖα τῶν νομῶν Κοκκί-
ων , Χίου Λέσβου καὶ Ἰόμου .-

Ὁ Πρόεδρος

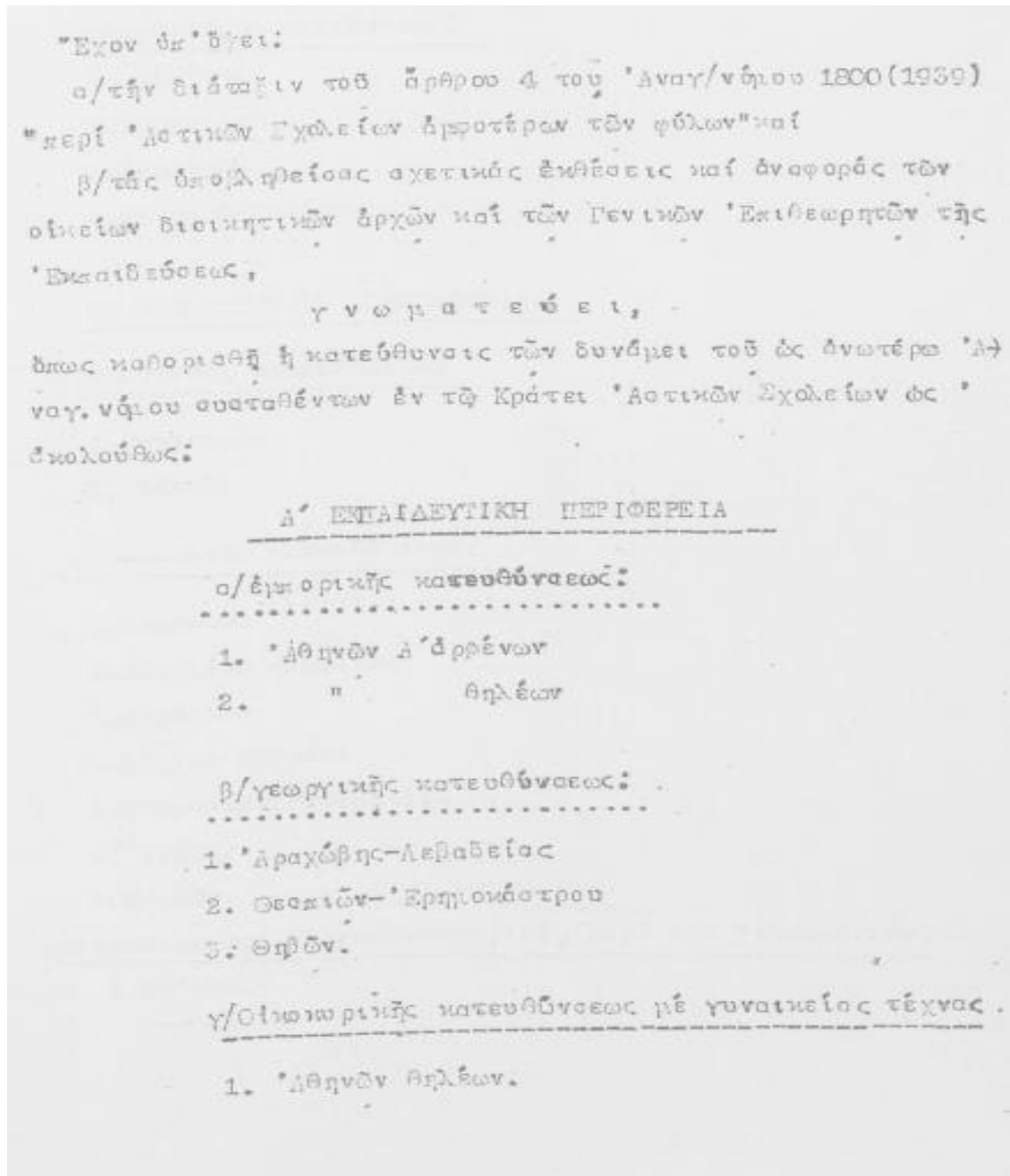
Μακρυγιάννης

Γ.Ε.Μ.Π.

Ευφροσύνη

Ν. Μ. Μανωλάκης

Κοιτσογιάννης

¹⁶⁰⁶ Πράξη 128, 19 Ιουλίου 1940, σσ.196-202.

Καθορισμός κατευθύνσεων των 3/τάξιων αστικών σχολείων

Βα ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

α) έμπορικης κατεύθυνσεως:

1. Πειραιώς
2. Σκετσών

β) γεωργικής κατεύθυνσεως:

1. Αιγίνης
2. Βραχοντίου
3. Έρωθρών
4. Ποταμού-Κυθήρων.

Γη ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ.

α) έμπορικης κατεύθυνσεως

1. Κονιστρών
2. Χαλκίδος

β) γεωργικής κατεύθυνσεως:

1. Δομοκού.
2. Εύβοκίου - Δωρίδος
3. Καρβάτου
4. Αίγινης-Βέβοϊας
5. Μακραιομένης-Θησιώτιδος
- 6/ Υπάτης
7. Ξοχινών

γ) βιοτεχνικής κατεύθυνσεως, ιδίως περί την βυλουργικήν.

1. Σκιάρου.

Καθορισμός κατευθύνσεων των 3/τάξιων αστικών σχολείων

Δη ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ.

α) Αεροπορικές κατευθύνσεις

1. Ψόλου
2. Ηλιούπολης-Ψόλου.
3. Λουξάνης
4. Τσαγανέου (Αχιλλοκόλεις)
5. Τυρνάβου
6. Φαρούλων

β) Γεωργικές κατευθύνσεις

1. Αγίου
2. Αμπελώνος-Τυρνάβου
3. Αργυροετής
4. Βελιστινίου
5. Μεγάλου Παλαμῆ
6. Μισσενιόλα
7. Σοφάδων
8. Σουρπίου.

Εη ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

α) ~~4. Αεροπορικές κατευθύνσεις:~~

6) Γεωργικές κατευθύνσεις

1. Αβιτουλάκας
2. Βιλαγής-Κολιμβιτικής
3. Γουμνιτώνης.
4. Ξακουρής
5. Κολιμβρού
6. Λιτοχώρου

ΕΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

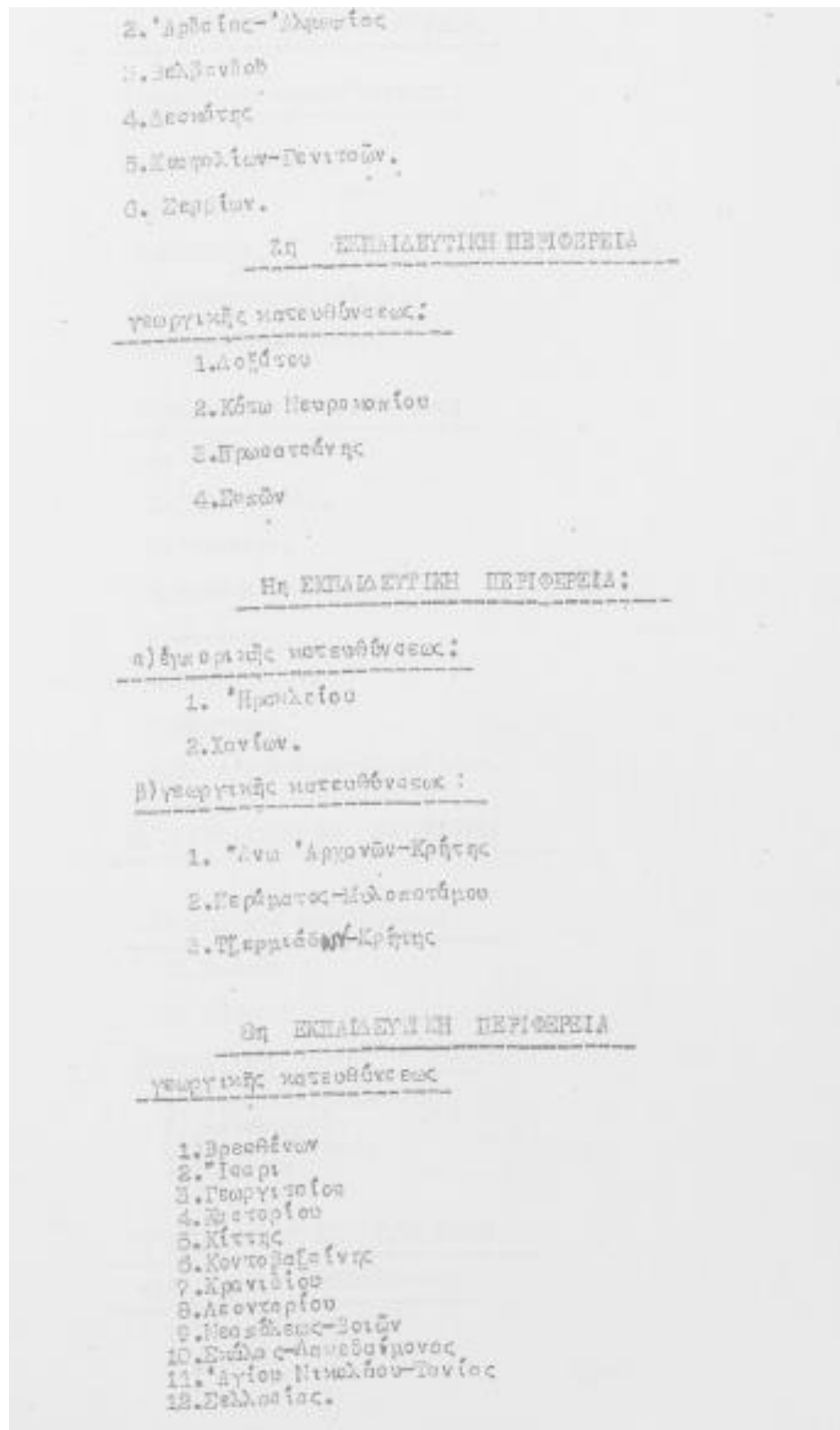
α) Αεροπορικές κατευθύνσεις

1. Βερούας
2. Κοζάνης

β) Γεωργικές κατευθύνσεις

1. Αργούς-Όρεσινοῦ-Καστοριάς

./.

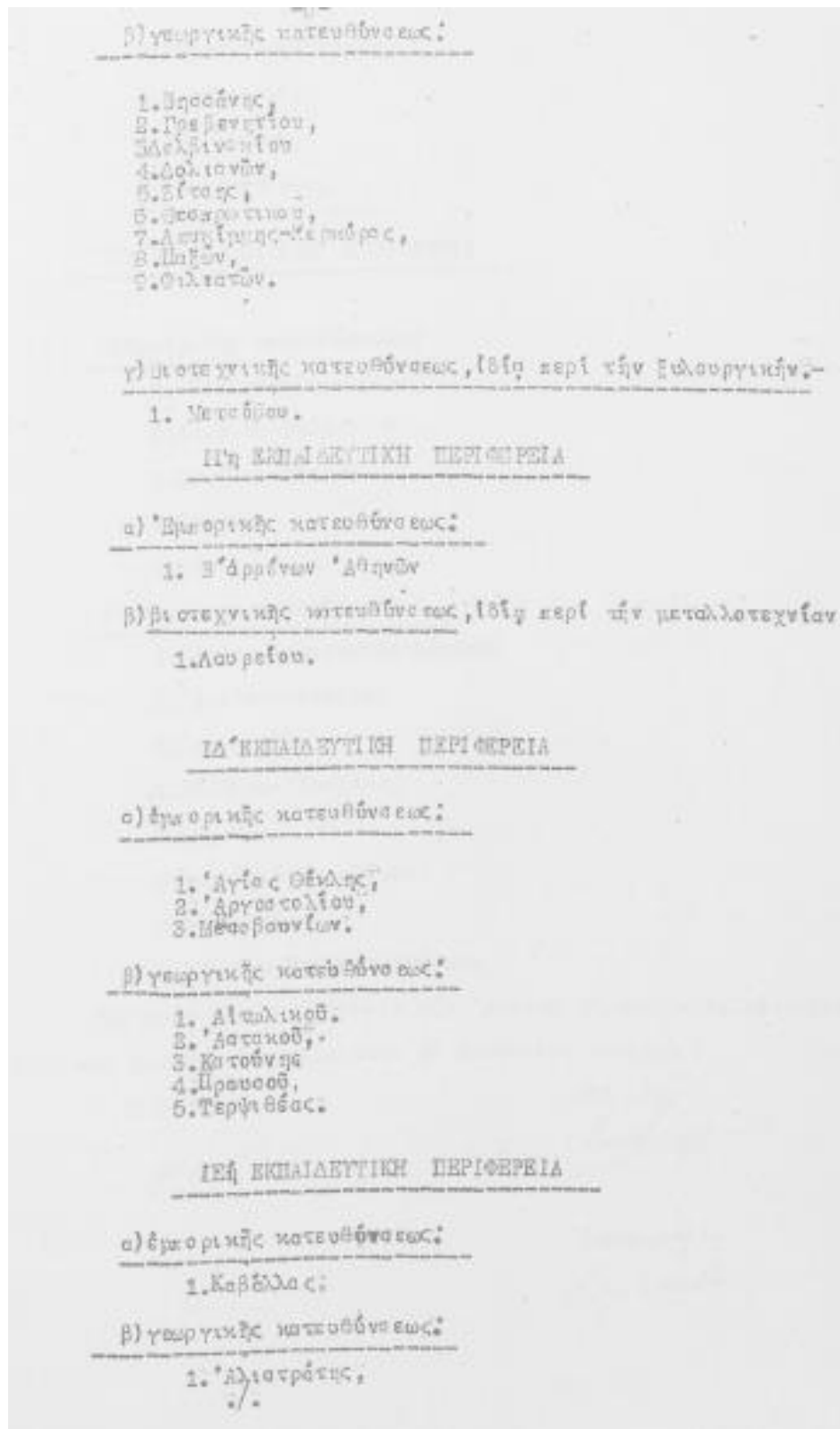

¹⁶⁰⁷ Πράξη 128, 19 Ιουλίου 1940, σσ.196-202.

Iη ΕΠΙΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ.	
α) έμπορικης κατεύθυνσης:	
1. Παργλιάνων,	
2. Γούρτου	
3. Κολοφών,	
4. Καρθαμάλης-Οιτύλου,	
5. Χόρας-Τριφυλλίας.	
β) γεωργικής κατεύθυνσης:	
1. Άρτιου,	
2. Άρτεμιος,	
3. Άρταρων,	
4. Κορώνης,	
5. Μερόνης	
6. Παταλιδίου,	
7. Πλάσης,	
8. Επιδηροδοτρων-Τριφυλλίας.	
IIη ΕΠΙΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	
α) έμπορικης κατεύθυνσης	
1. Πατρών,	
2. Πύργου	
β) γεωργικής κατεύθυνσης:	
1. Δροναίος (Σεκετσά)	
2. Βαρβακορίου,	
3. Δούνα-Ψαίας,	
4. Λαχαιών.	
IIIη ΕΠΙΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	
α) έμπορικης κατεύθυνσης	
1. Ίωνώνων	
2. Κερυθρας	
3. Κονίσης	

¹⁶⁰⁸ Πράξη 128, 19 Ιουλίου 1940, σσ.196-202.

Καθορισμός κατευθύνσεων των 3/τάξιων αστικών σχολείων¹⁶⁰⁹

¹⁶⁰⁹ Πράξη 128, 19 Ιουλίου 1940, σσ.196-202.

2. Ήρωολείδας-Ξερρών
3. Νικησιανής,
4. Ροδολείδου,
5. Χρυσουδάκων.

ΙΣΤ* ΗΜΕΡΑ ΔΑΚΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

α) Εμπορική κατεύθυνσις:

1. Καρλαβούσου-Σέρου,
2. Αιγίνης-Βαθός "
3. Παράδου-Κιάβου
4. Σέρου,
5. Χίου.

β) Γεωργική κατεύθυνσις:

1. Αγίας Παρασκευής-Λέβου,
2. Αγιάσου-Αιέβου,
3. Αερογού,
4. Εόβηλου-Γωρλας,
5. Θήρας,
6. Μαροθαλάσσου-Σέρου,
7. Πολοχίτου,
8. Χαλκίδου-Τραγαίας-Πλάκου.

Ός προς την κατεύθυνσιν των Δοτικῶν Σχολείων Παλαξειδίου και Σκιάθου επιφυλάσσεται να αποφασίσῃ προσηχῶς.

Ὁ Πρόεδρος

Τό μέλος

Συνεργός
Λογίαρχος

¹⁶¹⁰ Πράξη 128, 19 Ιουλίου 1940, σσ.196-202.

3. Τροποποιήσεις που επήλθαν στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα όλων των τάξεων του Γυμνασίου

1) Από τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Α' Γυμνασίου του Μ. Οικονόμου:

- α) «*παραληφθή η ελευθέρα απόδοσις του Επιταφίου του Περικλέους,*
 - β) »*παραληφθή το εν σελ. 134 ευθυμογράφημα του Κονδυλάκη "το πράσινο δενδρί"*»,
- 2) από τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Γ' τάξεως Γυμνασίου του Μ. Οικονόμου:

- α) »*παραλειφθή το εν σελ. 163 δημοτικόν ποίημα: "το δοκίμιον της Αγάπης".*
- β) » *παραληφθή εκ του ποιήματος του Α. Βαλαωρίτου "ο Καλογιάννος" το β' αυτού τμήμα το μετά τον στίχον "Κι αφήνω χωρίς κλάματα τον κόσμο αυτόν τον πλάνο"*».

3) Από τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Β' τάξης του Γυμνασίου του Ν. Κοντόπουλου:

- α) »*αφαιρεθώσιν εκ της σελ. 21 και εκ του ποιήματος του Κ. Κρυστάλλη "το πανηγύρι της Καστρίτσας" οι στίχοι "Τα απομεινάρια των ειδωλολατρείδων...και δύναμι φυλαχτική"* και

- β) »*αφαιρεθώσιν εκ της σελ. 113 και εκ του κεφαλαίου " Το νερό της Αφροδίτης" του Δ. Καμπούρογλου "Επαναλαμβάνω τους στίχους ... τον βωμόν επάνω"*».

4) Από τα Νεοελληνικά της Γ' τάξης Γυμνασίου του Ν. Κοντοπούλου:

- α) »*Αφαιρεθή ολόκληρον το εν σελ. 140 δημοτικό τραγούδι "ο γυρισμός του ξενητεμένου",*

- β) »*αφαιρεθώσιν εκ του ποιήματος "Ο Όρκος" του Γ. Μαρκορά αι περικοπαί εν σελ. 154 "Εδώ βαθιά στο στήθος μου ...έως αύριο τ' άστρο της ζωής δε θε να φέξη πάλι",* *αυτόθι "ο νέος την φλόγα σ' άναψε μεσ' την καρδιά μεγάλη... και τέτοια ελπίδα στη ζωή σφιχτά σε δένει ακόμη", εν σελ. 155 "Ξένη από το τότε μέριμνα ...μάννα, πατέρας,* *αδελφός, ολόκληρη παρτίδα", εν σελ. 168 "Εκλιν' η κόρη το κορμί... ευλογημένο χόμα", [...]* και

- γ) »*αντικατασταθή η λέξις "ερωτικό" δια της λέξεως "ευγενικό" εν σελ. 168 του αυτού ποιήματος*».¹⁶¹¹

5) Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Δ' Γυμνασίου του Ν. Κοντοπούλου:

- α) »*αφαιρεθώσιν εκ του εν σελ. 94 πεζογραφήματος του Γρη. Ξενοπούλου "Ζακυνθινό μαντήλι" οι στίχοι "Από το Δωδεκάθεο...Παναγιά"* και

- β) »*αφαιρεθή ολόκληρον το πεζογράφημα του Ι. Δραγούμη "Πηγή Ζωής"*».

6) Από τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Γ' τάξης Γυμνασίου του Α. Σαρρή:

- α) »*παραλειφθή το εν σελ. 172-173 δημοτικόν τραγούδι " Το Δοκίμιον της Αγάπης",*

- β) »*παραλειφθή το εν σελ. 177-179 ποίημα του Γ. Δροσίνη "Ο Γάμος της Λιογέννητης"*

- γ) »*παραλειφθεί το εν σελ. 173-182 ποίημα του Γ. Δροσίνη "Ο Σιδερόκαρδος",*

- δ) »*παραληφθεί το εν σελ. 186-187 ποίημα του Γ. Βιζυηνού "Μπαλάντα",*

- ε) »*παραλειφθώσιν εκ του ποιήματος του Γ. Μαρκορά " Ο Όρκος " οι εν σελ. 207- 210 στίχοι 27-118 και οι εν σελ. 215-221 στίχοι 51-278 του Β' μέρους μεταβαλλομένων δι' αμφοτέρας τας περικοπάς καταλλήλως των περιλήψεων*».¹⁶¹²

6. Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της ΣΤ' Γυμνασίου του Α. Σαρρή:

¹⁶¹¹ Πράξη 4/ 13 Αυγούστου 1937, σ.23-24.

¹⁶¹² στο ίδιο.

α) «Αφαιρεθή η επιστολή του Αδ. Κοραή “Διακομιδήν των λειψάνων του Βολταίρου” εν σελ. 74-77,

β) »Αφαιρεθώσι το εν σελ. 142-147 απόσπασμα του Βολταίρου, εν’ ω περιγράφεται, πως η Αρετούσα ανακαλύπτει τον τραγουδιστήν, και το εν σελ. 149-51 υπό την επιγραφήν ο Ερωτόκριτος απόσπασμα του αυτού ποιήματος,

γ) »Αφαιρεθή το υπό την επιγραφήν “Ο Όρθρος των Ψυχών” εν σελ. 173 σοννέτον του Ι. Γρυπάρη.

δ)»Αφαιρεθώσι τα ποιήματα του Αθ. Χριστοπούλου υπό την επιγραφήν “Μακαριότητα”, “Ύμνος εις τον Έρωτα”, “Πληγωμένος” εν σελ. 177-179,

ε) »αφαιρεθή το υπό την επιγραφήν “Φύσις Αγία” ποίημα του Α. Προβελεγγίου, εν σελ. 188-189 και

στ) »αφαιρεθώσι τα υπό την επιγραφήν “ Το κέντημα του μαντηλιού” και “το τραγούδι του αργαλειού” ποιήματα του Κ. Κρυστάλλη εν σελ. 269-271».

7) Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Α’ Γυμνασίου της Ειρήνης και Μαρίας Πολυμενάκου:

α) «παρλειφθή ολόκληρον το ανάγνωσμα “ ο πρωτόγονος άνθρωπος” από σελ. 7-16,

β) » παρλειφθή το δημοτικόν τραγούδι “Δοκιμή της Αγάπης” εν σελ. 48,

γ) » παρλειφθή το δημοτικόν νανούρισμα “στο μεγάλο γιο” εν σελ. 51 και

δ) »παρλειφθεί το διήγημα της Έλλης Δασκαλάκη “Στο πέραςμα του καιρού” εν σελ. 152-158».¹⁶¹³

8) Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα των Κ. Παρορίτη και Α. Αργυροπούλου της Ε’ Γυμνασίου των Θηλέων:

α) «παρλειφθή η τελευταία φράσις εν σελ. 11 του ποιήματος του Π. Νιρβάνα “Αννέτα” και τα “γλυκά φιλιά διψάς και τρίδυμα”,

β) παρλειφθή εκ του διηγήματος της Α. Παπαδοπούλου “Σελίδες οικογενειακού βίου” η εν σελ. 30 φράση “Αχ Ξεύρω! Μια νέα πτωχή...να φοβάται!” καθώς και εν σελ. 31 φράσις ” τον ετρέλλανε το μακαρίτη τον κυρ Στάθη”,

γ) »αντικατασταθή εις το διήγημα “Η Αθήνα κ.τ.λ.” του Α. Καρκαβίτσα η εν στίχω 16 της σελ. 42 λέξις “έρωτα” δια της λέξεως “γάμου”,

δ) »αφαιρεθώσιν εκ του διηγήματος “Πατρίδα” του Α. Νιρβάνα αι εν σελ. λέξεις “αγάπης τάξε ...περασμένες”

ε) »αφαιρεθή ολόκληρον το εν σελ. 84-86 πεζογράφημα του Μ. Μητσάκη “το φίλημα”,

στ) »αφαιρεθεί το δημοτικόν τραγούδι “Ξενούλα” εν σελ. 94-95,

ζ) »αφαιρεθεί το δημοτικόν τραγούδι “το πουλί και η Βασιλοπούλα”

η) »αφαιρεθή το ποίημα του Δ. Σολωμού “η Ευρυκόμη”

θ) »αφαιρεθή το ποίημα του Κ. Κρυστάλλη “το τραγούδι του αργαλειού”

ι) »αφαιρεθή “το τραγούδι του αργαλειού” του Αργύρη Εφταλιώτη, εν σελ. 112-113,

ια) »αντικατασταθή εις τα εν σελ. 114 ποίημα του Βαλαωρίτου “Νανούρισμα” η εν τη β’ στροφή λέξις “Ερωτευμένο” δια της λέξεως “μαγευμένο”,

ιβ) » αφαιρεθεί το ποίημα του Α. Ραγκαβή “ Ο Τραγικός Θάνατος νεάνιδος κ.τ.λ.” εν σελ. 139-140,

ιγ) » αφαιρεθή το ποίημα του Ι. Πολέμη “Η γυναίκα” εν σελ. 141».¹⁶¹⁴

¹⁶¹³ Πράξη 4/ 13 Αυγούστου 1937, σ.25.

9) Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Δ' Γυμνασίου των θηλέων των Κ. Παρορίτη και Α. Αργυροπούλου:

α) «αφαιρεθή ολόκληρον το διήγημα του Ζ. Παπαντωνίου το “Το Γεράκι” εν σελ. 40-45,

β) «αφαιρεθή ολόκληρον το διήγημα του Δ. Καμπούρογλου “Παγώνι” εν σελ. 58-68,

γ) «αφαιρεθή εκ του διηγήματος του Δ. Καρκαβίτσα “ο τυφλός μοναχός” η εν σελ. 90 φράσις “συχνά έφθανον ούτοι εις βιαιοπραγίας...γυναικών των”, αντικατασταθή δε η εν σελ.93 στ. 7 του αυτού διηγήματος λέξις “φίλου” (της) δια της λέξεως (προστάτην)

δ) «αφαιρεθή εκ του διηγήματος «Χρυσανγή» του Α. Καρκαβίτσα η εν σελ. 198 φράσις “βλέπουσα τα πτηνά. αγάπης”

ε) «αφαιρεθεί εκ του πεζογραφήματος του Δ. Καμπούρογλου “Κισσός και μυρτιά” η εν σελ. 131 φράσις «Λιβάνι... τον ωραίον Ιππόλυτον»

στ) «αφαιρεθή το εν σελ. 145-147 δημοτικόν τραγούδι “της Νύφης που κακοτύχησε”,

ζ) «αφαιρεθή ολόκληρον το ποίημα του Κ. Κρυστάλλη “το γεφύρι του Μανώλη”

η) «αντικατασταθή εις το ποίημα του Δ. Σολωμού “ Η αγνώριστη” η λέξις της δ’ στροφής “ερωτευμένοι” δια της λέξεως “μαγευμένοι”».¹⁶¹⁵

10) Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της ΣΤ’ Γυμνασίου των Η. Βουτιερίδη και Ν. (...δυσανάγνωστο)

α) «αφαιρεθή ολόκληρον το υπό την επιγραφήν “ο Φωτοφιλόσοφος” απόσπασμα εκ του Θάνου Βολέκα του Καλλιγά σελ. 47-53,

β) «αφαιρεθή εκ του πεζογραφήματος του Εμμ. Ροΐδη “των Αγρίων Λαών ήθη και γλώσσα” το εν 67-68 εδάφιον “ Και δια μεν τα Ειδυλλιακά ...και του Έγγελου”,

γ) «αφαιρεθή ολόκληρον το υπό την επιγραφήν “Το παράπονο του Μαρμάρου” πεζογράφημα του Μ. Μητσάκη εν σελ. 95-99,

δ) «αφαιρεθή εκ του πεζογραφήματος του Δ. Κολκομάνου “ Ο Βύρων εις τα Αθήνας” το εν σελ. 9 χωρίον “προ αυτού συλλαμβάνουσα τον Ίωνα”,

ε) «εις την περίληψιν της αρχής του διηγήματος “ο Απελλής και το ζωγράφιμα του Προμηθέα Δεσμώτη” του Κ. Θεοτόκη να αφαιρεθεί η φράσις “την νέαν αυτήν...Απελλής” εν σελ. 102, να μετατεθή αυτόθι η φράσις“ που παρακολουθούσε τον Μακεδόνα κοσμοκράτορα” προ της φράσεως “να μεσολαβήση στον Μ. Αλέξανδρον”, να αφαιρεθεί το εν σελ. 103 χωρίον “τα στήθια που φουσκώνουν,... άντζεζ”

στ) «αφαιρεθώσιν εκ του ποιήματος “Καλλίμαχος και Χρυσορρόη” οι εν σελ. 150 9 τελευταίοι στίχοι“ τους απανθρώπους Ετασμούς...την κόρην ανε (;)τει”,

ζ) «αφαιρεθώσιν εκ του ποιήματος του Κ. Παπαρρηγοπούλου «Οι ποιηταί» αι εν σελ. 192-194 στροφαί 5-

η) «αφαιρεθώσιν εκ του αποσπάσματος της Ερωφύλης οι εν σελ. 230 στίχοι “Του Πόθου τα χαρίσματα δυο π’ αγαπιούνται”

θ) «αφαιρεθή ολοκλήρον το απόσπασμα του Κ. Παπαρρηγοπούλου “Αγορά” εν σελ. 249-251 και

ι) «αφαιρεθώσιν εκ της “Γαλατείας” του Επ. Βασιλειάδου αι εν σελ. 263 φράσεις. “Η Μήδεια. Εύγε Μήδεια”».

¹⁶¹⁴ στο ίδιο, σ.26.

¹⁶¹⁵ στο ίδιο, σ. 27.

11) Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα για τη ΣΤ' Γυμνασίου της Αρσινόης Ταμπακοπούλου. Να αφαιρεθούν:

α) «τα εν σελ. 80-83 δύο γαμήλια άσματα της Κύπρου,

β) »το δημοτικόν τραγούδι “Ο γυρισμός του ξενητεμένου”, εν σελ. 83-84

γ) » “Το κόκκινο γιλιό” εν σελ. 112-119 πεζογράφημα του Λ. Ανδρέγιεφ,

δ) »ολόκληρον το υπό την επιγραφήν “Γιατί τα τάλαρα τα λένε τάλαρα”, ποίημα του Στ. Λασκαράτου εν σελ. 159-166 και

ε) »το υπό την επιγραφήν “Θεός” τεμάχιον του Ουγκώ εν σελ. 248-253».¹⁶¹⁶

12) Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα για την Α' Γυμνασίου των Ε. Αθανασούλα, Ελ. Ουράνη και Α. Κόττου¹⁶¹⁷ αποφασίζεται ότι πρέπει να παραλειφθούν:

α) «το εν σελ. 40-41 ποίημα του Π. Βασιλικού,

β) »από τη σελ. 41-42 του ποιήματος του Κ. Κρυστάλλη “Το ηλιοβασίλεμα” οι δύο στίχοι “τ’ αηδόνη ...σκοπό του”

γ) »το ποίημα από τη σελ. 62 (δυσανάγνωστο)

δ) »ολόκληρον το εν σελ. 79-84 διήγημα του Α. Καρκαβίτσα “Το θείον όραμα”,

ε) »εκ του εν σελ. 137-39 ποιήματος του Ρ. Γκόλφη “Η ψυχή του πεύκου” οι εν σελ. 138 δύο στίχοι “γλυκιές βραδιές....μικροαρραβωνιασμένη”».

¹⁶¹⁶ Πράξη 4/ 13 Αυγούστου 1937, σ.28-28

¹⁶¹⁷ Πράξη 15, 15 Σεπτεμβρίου 1937, σ. 155-156

4. Σχέδια προκήρυξης «περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως βιβλίου»

1 ^{ος} Πίνακας: Σχέδια προκήρυξης «περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως βιβλίου»			
Βιβλία	Σχολεία		
	8/τάξια - 5/τάξια Γυμνάσια	Αστικά	Δημοτικά
Αναγνωστικά ¹⁶¹⁸			Όλων των τάξεων
Αναγνωστικό Αρχαίας Ελληνικής γλώσσης ¹⁶¹⁹	Α', Β', Γ',	Β', Γ'	
Νεοελληνικά Αναγνώσματα ¹⁶²⁰	Α', Β'	Α', Β'	
«Εκλογαί αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων» ¹⁶²¹	Β'		
Γραμματικής αρχαίας Ελληνικής γλώσσας ¹⁶²²	√	√	
Ιερή Ιστορία Παλαιάς Διαθήκης ¹⁶²³	Α'	Α'	
Ιερή Ιστορία Κ. Διαθήκης ¹⁶²⁴	Β'	Β'	
Γαλλικής γλώσσας ¹⁶²⁵		Α', Β'	
Ιστορίας (3 βιβλία) ¹⁶²⁶	Α', Β'	Α', Β'	
Γεωγραφίας (2 βιβλ.) ¹⁶²⁷	Α', Β'	Α', Β'	
Στοιχεία Φυσικής ¹⁶²⁸	Α' τάξη		
Στοιχεία Χημείας ¹⁶²⁹	Β' τάξη		
Στοιχεία Φυσικής και Χημείας ¹⁶³⁰		Α'	
Στοιχεία Φυτολογίας και Ζωολογίας ¹⁶³¹		Β'	
Πρακτικής Γεωμετρίας ¹⁶³²	√	√	
Πρακτικής Αριθμητικής ¹⁶³³	√	√	
Εκκλησιαστικής Ιστορίας ¹⁶³⁴		Γ'	

¹⁶¹⁸ Πράξη 39, 29 Νοεμβρίου 1937, σσ.306, 318.

¹⁶¹⁹ Πράξη 40, 7 Δεκεμβρίου 1937, σ. 336.

¹⁶²⁰ στο ίδιο, σ. 343.

¹⁶²¹ Πράξη 42, 14 Δεκεμβρίου 1937, σ.357, 365-

¹⁶²² Πράξη 44, 21 Δεκεμβρίου 1937, σ. 377.

¹⁶²³ Πράξη 2, 11 Ιανουαρίου 1938, σ.12.

¹⁶²⁴ στο ίδιο, σ 12.

¹⁶²⁵ στο ίδιο, σ. 16

¹⁶²⁶ Πράξη 4, 18 Ιανουαρίου 1938, σ. 41.

¹⁶²⁷ στο ίδιο, σ. 44.

¹⁶²⁸ Πράξη 6, 25 Ιανουαρίου 1938, σ. 63, 68

¹⁶²⁹ στο ίδιο,

¹⁶³⁰ στο ίδιο.

¹⁶³¹ στο ίδιο, σ. 68

¹⁶³² Πράξη 7, 27 Ιανουαρίου 1938, σ. 79.

¹⁶³³ Πράξη 8, 31 Ιανουαρίου 1938, σ. 84

¹⁶³⁴ Πράξη 129, 21 Δεκεμβρίου, 1938, σ. 183.

Ιστορίας του έργου των Αποστόλων ¹⁶³⁵	Γ΄		
Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων ¹⁶³⁶	Γ΄	Γ΄	
Εκλογών εκ της Κύρου Αναβάσεως του Ξενοφώντος ¹⁶³⁷	Γ΄		
Ιστορίας (2 βιβλία) ¹⁶³⁸	Γ΄	Γ΄	
Γαλλικής γλώσσας ¹⁶³⁹		Γ΄	
Στοιχείων Φυτολογίας και Ζωολογίας ¹⁶⁴⁰		Γ΄	
Φυτολογίας ¹⁶⁴¹	Γ΄		
Γεωγραφίας ¹⁶⁴²	Γ΄	Γ΄	

2^{ος} Πίνακας: Σχέδια προκήρυξης «περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως βιβλίου»

Βιβλία	6/τάξια Γυμν. Ν.Τ.	3/τάξια Αστικά
Ιστορίας (2 βιβλία) ¹⁶⁴³		Α΄, Β΄
Εκκλησιαστικής Ιστορίας ¹⁶⁴⁴		Β΄
Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων ¹⁶⁴⁵	Δ΄	Β΄
Εκκλησιαστικής Ιστορίας ¹⁶⁴⁶	Δ΄	
Ιστορίας ¹⁶⁴⁷	Δ΄	
Στοιχείων Φυσικής και Χημείας 2 βιβλία ¹⁶⁴⁸		Α΄, Β΄
Εκλογών εκ των ιστοριών του Ηροδότου και Εκλογών εκ των Ελληνικών του Ξενοφώντος ¹⁶⁴⁹	Δ΄	
Σωματολογία του ανθρώπου μετά στοιχείων Υγιεινής ¹⁶⁵⁰	Δ΄	
Στοιχείων Γεωλογίας και Ορυκτολογίας ¹⁶⁵¹	Δ΄	
Αναγνωστικό Λατινικής Γλώσσας Εκλογών εκ του έργου του L. Homond «Urbis Romae viri illustres» ¹⁶⁵²	Δ΄ Ν.Τ. Γ΄ Π.Τ.	
Γενικής Γεωγραφίας της Ελλάδος ¹⁶⁵³	Δ΄ Ν.Τ.	
Άλγεβρας ¹⁶⁵⁴	Δ΄, Ε΄, Ν.Τ.	
Θεωρητικής Γεωμετρίας ¹⁶⁵⁵	Ανώτερες	

¹⁶³⁵ στο ίδιο.

¹⁶³⁶ στο ίδιο

¹⁶³⁷ στο ίδιο, σ.184.

¹⁶³⁸ στο ίδιο.

¹⁶³⁹ στο ίδιο

¹⁶⁴⁰ στο ίδιο

¹⁶⁴¹ στο ίδιο

¹⁶⁴² στο ίδιο

¹⁶⁴³ Πράξη 158, 31 Οκτωβρίου 1939, σ. 109-111.

¹⁶⁴⁴ Πράξη 160, 3 Νοεμβρίου 1939, σ.137-140.

¹⁶⁴⁵ Πράξη 163, 7 Νοεμβρίου 1939, σ. 157-161.

¹⁶⁴⁶ Πράξη 165, 14 Νοεμβρίου 1939, σ. 209

¹⁶⁴⁷ Πράξη 168, 21 Νοεμβρίου 1939, σ. 227.

¹⁶⁴⁸ στο ίδιο, σ. 230.

¹⁶⁴⁹ Πράξη 172, 28 Νοεμβρίου 1939, σ. 266, 269.

¹⁶⁵⁰ Πράξη 174, 30 Νοεμβρίου 1939, σ. 281.

¹⁶⁵¹ Πράξη 177, 5 Δεκεμβρίου 1939, σ. 301.

¹⁶⁵² στο ίδιο, σ. 304.

¹⁶⁵³ Πράξη 181, 12 Δεκεμβρίου 1939, σ. 323.

¹⁶⁵⁴ Πράξη 184, 14 Δεκεμβρίου 1939, σ. 342.

	τάξεις Γυμνασίων Ν.Τ.	
Συντακτικόν Αρχαίας Ελληνικής γλώσσης ¹⁶⁵⁶	Δ', Ε', ΣΤ' Ν.Τ.	
Γραμματικής της Λατινικής Γλώσσης ¹⁶⁵⁷	Δ', Ε', ΣΤ' Γυμν. Ν.Τ.	

5. Εγκριθέντα σχολικά βιβλία Νεοελληνικών αναγνωσμάτων και Ιστορίας

3 ^{ος} Πίνακας: Εγκριθέντα σχολικά βιβλία Νεοελληνικών αναγνωσμάτων και Ιστορίας						
Συγγραφέας	Βιβλίο	Σχολείο	Τάξη	1 ^ο χρημ/κό βραβείο	2 ^ο χρημ/κό βραβείο	3 ^ο χρημ/κό βραβείο
Β. Πετρούνια ¹⁶⁵⁸	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Β'			30.000
Δ. Δούκα και Δ. Δεληπέτρου Π. Χάρη ¹⁶⁵⁹	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Β'		65.000	
Θεώνης Δρακοπούλου και Αρσινόης Ταμπακοπούλου Στελ. Σπεράντζα και Αγλαΐα Μεταλληνού ¹⁶⁶⁰	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Β'	130.000		
Στ. Δουφεξή, Ν.Θ. Αμπατζόγλου, Ν. Γκινοπούλου ¹⁶⁶¹	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Γ'			30.000
Μερ. Παπαμιχαήλ και Καλ. Μητάκη Δ. Παπαϊωάννου, Ε. Ρώττα ¹⁶⁶²	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Γ''		60.000	
Π. Νιρβάνα-Δ.Γ. Ζήση ¹⁶⁶³	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Γ'	125.000		
α) Β. Φάβη β) Ν.Θ. Αμπατζόγλου ¹⁶⁶⁴	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Ε'			15.000
α) Δ. Κοντογιάννη β) Καλ. Γιοτσαλίτου- Λαχανά και Μ.	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Ε'		65.000	

¹⁶⁵⁵ στο ίδιο, σ. 344.

¹⁶⁵⁶ Πράξη 186, 19 Δεκεμβρίου 1939, σ. 354.

¹⁶⁵⁷ Πράξη 189, 28 Δεκεμβρίου 1939, σ. 379.

¹⁶⁵⁸ Πράξη 50, 9 Μαΐου 1939, σ. 54.

¹⁶⁵⁹ στο ίδιο.

¹⁶⁶⁰ το ίδιο, σ.56.

¹⁶⁶¹ Πράξη 51, 10 Μαΐου 1939, σ. 60-61.

¹⁶⁶² στο ίδιο, σ. 61.

¹⁶⁶³ στο ίδιο, σ. 62.

¹⁶⁶⁴ Πράξη 52, 10 Μαΐου 1939, σ. 65.

Πετρίδη ¹⁶⁶⁵						
α) Γ.Α. Μέγα β) Π. Νιρβάνα- Δ. Γ. Ζήση ¹⁶⁶⁶	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Ε'	145.000		
α) Σ. Παπαδάκη και Δ. Κλειδά β) Β. Φάβη γ) Καλ. Γιοτσαλίτου- Λαχανά και Μ Πετρίδη ¹⁶⁶⁷	Αναγνωστικό	Δημοτικό	ΣΤ'			30.000
α) Γ.Α. Μέγα β) Π. Νιρβάνα- Δ. Γ. Ζήση ¹⁶⁶⁸	Αναγνωστικό	Δημοτικό	ΣΤ'		65.000	
α) Δ.Κοντογιάννη β) Ν. Κοντοπούλου ¹⁶⁶⁹	Αναγνωστικό	Δημοτικό	ΣΤ'	145.000		
Β. Φάβη ¹⁶⁷⁰	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Δ'			30.000
α) Δ. Κοντογιάννη β) Κ. Ρωμαίου ¹⁶⁷¹	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Δ'		60.000	
α) Γ.Α. Μέγα β) Π. Νιρβάνα- Δ. Γ. Ζήση γ) Τέλλου Άγρα- Σερ. Χατζάκη ¹⁶⁷²	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Δ'	140.000		
α) Αρσινόη Ταμπακοπούλου και β) Δ. Παπαϊωάννου ¹⁶⁷³	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Α'			35.000
α) Μιχ. Φλέσσα και Α. Πρίντεζη β) Δ. Ζήση και Αθ. Μπρούστα ¹⁶⁷⁴	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Α'		75.000	
α) Δ. Δούκα και Δ. Δεληπέτρου β) Ι. Συκώκη ¹⁶⁷⁵	Αναγνωστικό	Δημοτικό	Α'	200.000		
Δ. Δεληπέτρου ¹⁶⁷⁶	Συμπληρώματα Νεοελληνικών Αναγλωσμάτων	Δημοτικό	Ε'			10.000
Δ. Ζήση και Δ. Κοντογιάννη ¹⁶⁷⁷	Συμπληρώματα Νεοελληνικών Αναγλωσμάτων	Δημοτικό	Ε'	30.000		

¹⁶⁶⁵ στο ίδιο, σσ.65-66.

¹⁶⁶⁶ στο ίδιο, σσ. 66-67. Από το ποσό των 145.000 αφαιρούνται 15.000 για την εικονογράφιση.

¹⁶⁶⁷ Πράξη 53, 11 Μαΐου 1939, σσ.71-71.

¹⁶⁶⁸ στο ίδιο, σσ.72-73.

¹⁶⁶⁹ στο ίδιο, σσ.73-73. Από το ποσό των 145.000 αφαιρούνται 10.000 για την εικονογράφιση

¹⁶⁷⁰ Πράξη 52, 11 Μαΐου 1939, σ. 78.

¹⁶⁷¹ στο ίδιο, σσ.78-79.

¹⁶⁷² στο ίδιο, σ.80. Από το ποσό αφαιρούνται 15.000 για την εικονογράφιση

¹⁶⁷³ Πράξη 55, 12 Μαΐου 1939, σ. 88.

¹⁶⁷⁴ στο ίδιο, σσ. 88-89.

¹⁶⁷⁵ στο ίδιο, σ. 90. Από το ποσό αφαιρούνται 50.000 για την εικονογράφιση

¹⁶⁷⁶ Πράξη 69, 15 Ιουνίου 1939, σ. 184.

¹⁶⁷⁷ Πράξη 69, 15 Ιουνίου 1939, σ. 185.

Δ. Ζήση και Ν. Δημητροκάλλη ¹⁶⁷⁸	Συμπληρώματα Νεοελληνικών Αναγνώσμάτων	Δημοτικό	ΣΤ'		15.000	
Ν. Κοντοπούλου Δ.Κοντογιάννη ¹⁶⁷⁹	Συμπληρώματα Νεοελληνικών Αναγνώσμάτων	Δημοτικό	ΣΤ'	30.000		
Δ.Κοντογιάννη Ν. Κοντοπούλου Μ. Οικονόμου Κ. Ρωμαίου ¹⁶⁸⁰	Νεοελληνικά Αναγνώσματα	8/τάξια Γυμν. Προγυμν. Αστικά (Α', Β' τάξη)	Α' και Β'	80.000		
Γ. Δούμα ¹⁶⁸¹	Ιστοριών της Αρχαίας Ελλάδας	8/τάξια Γυμν. Προγυμν. Αστικά	Α'			20.000
Α. Λαζάρου ¹⁶⁸²	Το ίδιο	8/τάξια Γυμν. Προγυμν. Αστικά	Α'		45.000	
Ι. Παπασταύρου ¹⁶⁸³	Ιστορία	8/τάξια Γυμν. και Προγυμν.	Β'			25.000
Μ. Γ. Μιχαηλίδη Νουάρου ¹⁶⁸⁴	Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος	Αστικών	Β'			30.000
Α. Λαζάρου ¹⁶⁸⁵	Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος	Αστικών	Β'		60.000	
Ιω. Παπασταύρου ¹⁶⁸⁶	Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος	Αστικών	Β'	120.000		
Γ. Βαλέτα ¹⁶⁸⁷	Συμπληρώματα Νεοελληνικών Αναγνώσμάτων	8/τάξια ,5/ξια Γυμν, Αστ.	Α'			8.000
Μ. Χ. Οικονόμου Ν. Α. Κοντοπούλου ¹⁶⁸⁸	Συμπληρώματα Νεοελληνικών Αναγνώσμάτων	8/τάξια, 5/ξια Γυμν, Αστ.	Α'	30.000		
Δ. Κοντογιάννη ¹⁶⁸⁹	Συμπληρώματα Νεοελληνικών Αναγνώσμάτων	8/τάξια ,5/ξια Γυμν, Αστ.	Β'			8.000
Ν. Α. Κοντοπούλου Μ. Χ. Οικονόμου ¹⁶⁹⁰	Συμπληρώματα Νεοελληνικών Αναγνώσμάτων	8/τάξια ,5/ξια Γυμν, Αστ.	Β'	30.000		

¹⁶⁷⁸ στο ίδιο, σ. 187.

¹⁶⁷⁹ στο ίδιο, σ. 188.

¹⁶⁸⁰ Πράξη 60, 26 Ιουλίου 1938, σ.316-317. Το χρηματικό βραβείο κατανέμεται σε τέσσερα ίσα μέρη, από 20.000 δρχ. Από τα τέσσερα αυτά βιβλία αποφασίζεται να σχηματιστεί ένα βιβλίο αποτελούμενο από τα καλύτερα αναγνώσματα των τεσσάρων και να παραδοθεί στον Ο.Ε.Δ.Β. για εκτύπωση.

¹⁶⁸¹ Πράξη 72, 5 Αυγούστου 1938, σ. 39.

¹⁶⁸² στο ίδιο, σ. 39.

¹⁶⁸³ Πράξη 74, 6 Αυγούστου 1938, σ. 51

¹⁶⁸⁴ Πράξη 21, 21 Φεβρουαρίου 1939, σ. 155.

¹⁶⁸⁵ στο ίδιο, σ. 155.

¹⁶⁸⁶ στο ίδιο, σ. 156.

¹⁶⁸⁷ στο ίδιο, σ. 189.

¹⁶⁸⁸ στο ίδιο, σ. 190.

¹⁶⁸⁹ στο ίδιο, σ. 192.

¹⁶⁹⁰ στο ίδιο, σ. 192.

Α. Λαζάρου ¹⁶⁹¹	Ιστορία	8/τάξια Γυμν. και 5/ξίων Προγυμν	Γ'		50.000	
Ιω. Παπασταύρου ¹⁶⁹²	ίδιο		Γ'	100.000		
Γ. Καλαματιανού και Κλ. Παράσχου ¹⁶⁹³	Νεοελληνικά Αναγνώσματα	8/τάξια Γυμν. και 5/ξίων Προγυμν	Γ'			20.000
Θεοδ. Μακροπούλου και Αγγ. Παπακώστα ¹⁶⁹⁴	Νεοελληνικά Αναγνώσματα	8/τάξια Γυμν. και 5/ξίων Προγυμν	Γ'		40.000	
Ν. Κοντοπούλου και Μ. Οικονόμου ¹⁶⁹⁵	Νεοελληνικά Αναγνώσματα	8/τάξια Γυμν. και 5/ξίων Προγυμν	Γ'	80.000		
Χ. Θεοδωρίδου- Α. Λαζάρου ¹⁶⁹⁶	Ιστορία των Νέων Χρόνων	6/τάξια Γυμν. Ν.Τ.	Ε'		75.000	
Χ. Θεοδωρίδου- Α. Λαζάρου ¹⁶⁹⁷	Ιστορία Βυζαντινής και Ευρωπαϊκής των Μέσων Χρόνων	6/τάξια Π.Τ.	Δ'		70.000	
1) Διον. Μπαντούνα- Δ. Πετροπούλου 2) Δ. Κοντογιάννη ¹⁶⁹⁸	Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων	6/τάξια Π.Τ.	Ε'			25.000
1) Ι.Ν. Κοντοπούλου 2) Γαλ. Τουρνάισσεν- Φοίνικα ¹⁶⁹⁹	Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων	6/τάξια Π.Τ	Ε'		50.000	
Μ. Οικονόμου ¹⁷⁰⁰	Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων	6/τάξια Π.Τ	Ε'	95.000		
1) Δ. Ζήση 2) Μακροπούλου ¹⁷⁰¹	Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων	6/τάξια Π.Τ	Δ'		45.000	
1) Ι. Ν. Κοντοπούλου 2) Μ. Οικονόμου ¹⁷⁰²	Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων	6/τάξια Π.Τ	Δ'	90.000		
1) Γαλ. Τουρνάισσεν- Φοίνικα 2) Αρσινόης Ταμπακοπούλου ¹⁷⁰³	Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων	6/τάξια Π.Τ	ΣΤ'			25.000
1) Διον. Μπαντούνα-Δ. Πετροπούλου 2) Γ. Καλαματιανού και Μ. Νικολαΐδου ¹⁷⁰⁴	Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων	6/τάξια Π.Τ	ΣΤ'		50.000	

¹⁶⁹¹ Πράξη 98, 28 Ιουλίου 1939, σ. 12

¹⁶⁹² στο ίδιο, σ. 12

¹⁶⁹³ Πράξη 101, 31 Ιουλίου 1939, σ. 31-32.

¹⁶⁹⁴ στο ίδιο, σ. 32-33.

¹⁶⁹⁵ στο ίδιο, σ. 33.

¹⁶⁹⁶ Πράξη 107, 25 Ιουνίου 1940, σ.26.

¹⁶⁹⁷ στο ίδιο, σ. 27.

¹⁶⁹⁸ Πράξη 123, 10 Ιουλίου 1940, σ. 152.

¹⁶⁹⁹ στο ίδιο, σ. 152.

¹⁷⁰⁰ στο ίδιο, σ. 153.

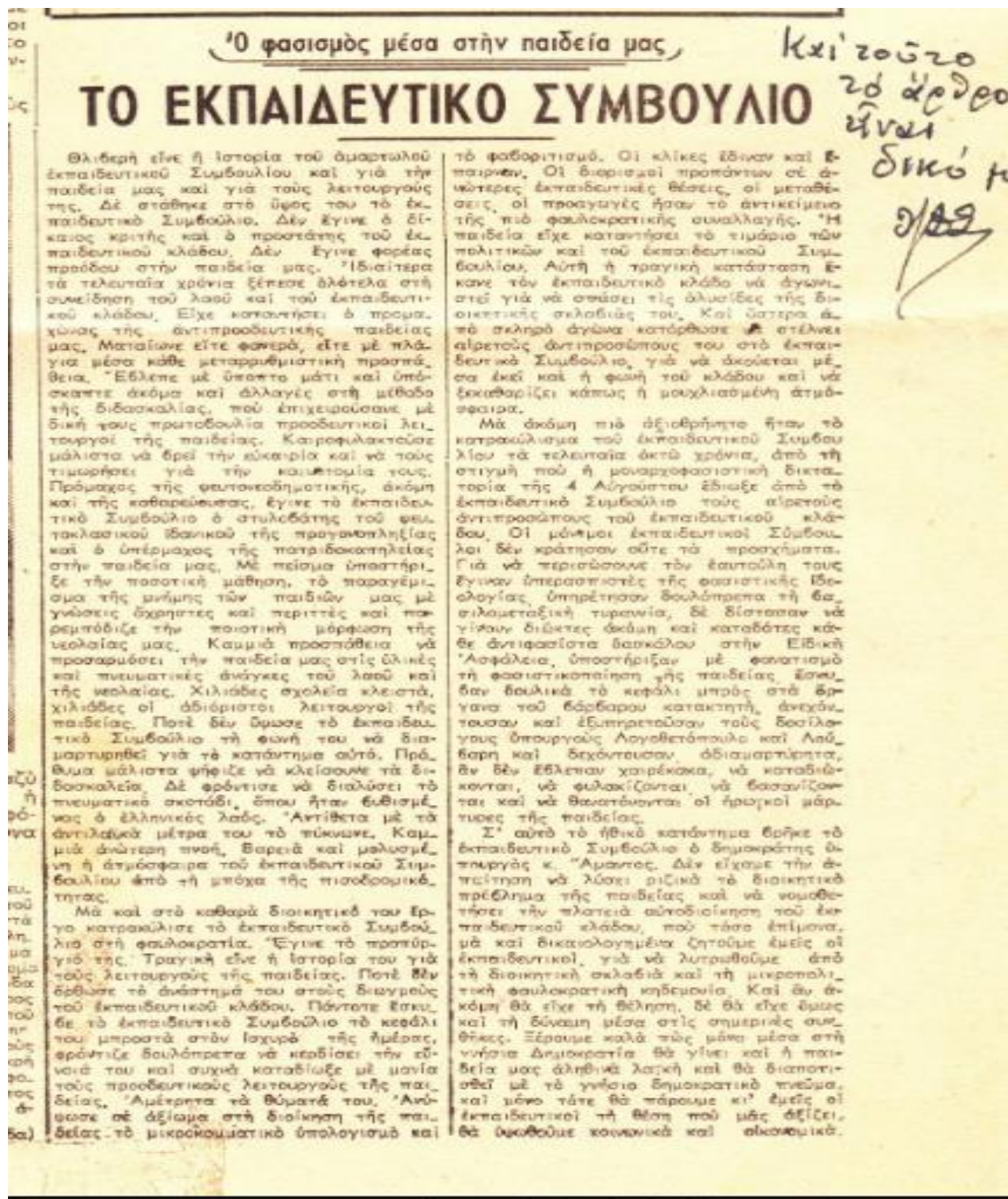
¹⁷⁰¹ Πράξη 123, 10 Ιουλίου 1940, σ. 154.

¹⁷⁰² στο ίδιο, σ. 155.

¹⁷⁰³ στο ίδιο, σ. 156.

N. Κοντοπούλου ¹⁷⁰⁵	Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων	6/τάξια Π.Τ	ΣΤ'	100.000		
--------------------------------	------------------------------	-------------	-----	---------	--	--

6.«Ο φασισμός μέσα στην παιδεία μας»¹⁷⁰⁶

¹⁷⁰⁴ στο ίδιο, σ. 157.

¹⁷⁰⁵ στο ίδιο.

¹⁷⁰⁶ Κ.Α. Σωτηρίου, «Εκπαιδευτικό Συμβούλιο-Ο φασισμός μέσα στην παιδεία μας», δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ελεύθερη Ελλάδα», Όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Ε.Α.Μ.) στις 22 Απριλίου 1945, στην ιστοσελίδα http://arxeiokdsotiriou.blogspot.com/2012/10/blog-post_22.html [Ανακτήθηκε: 11-1-2019].